

કમર સુધીના કાળા વાળ.

એ સ્ત્રી જાતીનું પ્રથમ ભૂષણ છે.

અને એથી દુઃખ અને ખરી જતા વાળને વધારી મંગલુત કરવા માટે ધણી સ્ત્રીઓ તન તોડ મહેનત કરે છે, એમને અમારી બલામણ છે કે 'કુસુમ માળા તેલ' ના યોગજ વખતના સેવનથી એમની સર્વ પ્રકારની ચિંતા દુર થશે. એમાં મુખ્ય પાંચ શુભ છે.

કુસુમ માળા

તેલ

- ૧ વાળને વધારી કાળા કરે છે;
- ૨ ખરી જતા વાળને અટકાવે છે.
- ૩ યાદ શક્તિને તિવ્ર કરે છે.
- ૪ ચહેરાને ખુબસુરત બનાવે છે.
- ૫ વાસમાં ટકાઉ અને મધુર છે.

દુઃખમાં કુસુમ માળા મં પૂર્ણ સંચારની સામગ્રી છે. માટે એકવાર વાપરી ખાતરી સર્વ સ્ત્રી પુરુષોને બલામણ કરીએ, છીએ. પણ કુસુમ માળાને બદલે નકલી સાવધ રહેજો.

એકલા માલેડો.

કે. એમ. નારાયણની કુંપની.
૨૭ કલ્યાણદેવી રોડ મુંબઈ.

કાવ્ય કુંજ.

મુગ્ધ દંપતીનું પ્રથમ મળવું.

હારગીત.

કેા મુગ્ધ ગ્રેમી દંપતિ ત્યાં પ્રથમ મળતાં હશે,—
શી રીત અંતરદાર ત્યાં એ હલચલનાં ખુલતાં હશે ?
કેા બીડમાંથી ખોલતું ?—ખુલતાં હશે એ આપથી ?
અંતરતણા આવેશથી શું આગળી આધી જતી ?
એ ગુહા છે જંગમાવનું, જે અતુલવી ળસ જાણતા,
ને એક વેળા માણીને પછ સ્વપ્નશું સંભારતા;
જે લોગબ્યું તે લોગબ્યું, આ જન્મમાં ફરી ના મળે,
એ દંપતિ એક જ લલે, પણ મુગ્ધ ઉર ક્યાંથી મળે ?

માલિની.

ધડક ધડક હૈયે ભેટતાં એક વેળા,
પલક પલક આંખે, ન્યાળતાં એક વેળા,
ટુટકે ટુટકે સાદે, ખોલતાં એક વેળા,
ઉઠ ઉઠ ફરી યેરે,—ટાયલાં—એક વેળા.
નવ યુગલ કદાપિ હોય એકાંતવાસે,
ઘડી ઘડી લણકારા થાય “ એ કાંઈ આવે ! ”
ખુદ અમુગ્ધ યાતાં, ઇચ્છતાં ‘ કાંઈ આવે ’
વળ મન ફર જતાં, “ એસીએ ખૂબ આવે. ”

તોટક.

ઘડીમાં હસતાં,
ઘડીમાં રડતાં,
બર ભોખનમાં,
લઘુ બાળકડાં !

ગરબ.

ઘડી કહોલ ભે કરતાં,
અને પછી મૌન તો ધરતાં;
નવી માયાળો દુનિયામાં,
નૂતન ખુદ નાસ એ રમતાં.

ਫਾਰਸੀ.

મણુય રસથી લીંબ્યાં જેવાં કહો કહિ લીંબ્યો ?
ગત સમય જે વીત્યો તે શું કરીં કરીં પામ્યો ?
હવન—ઝરહું* ફીકું તોયે તૃપા ન છિપાવશો,
કરીં લખ પ્રયત્નેયે પત્તો નહિં કહિ લાગશો.

* મહાત્મ સિંઘેરને ખવલ ખીજર આપ એ હયાત (જીવનનો ઝરો) દેખાડવા લઈગયા હતા. ખવલ ખીજરે એ ઝરાનું પાણી ખીધું અને એ હાથ ચિરંજીવ હોય એમ મનાય છે. સિંઘેર પાછા ફર્યા. પાછળથી એ ઝરો રોપાવા મહાભારત ચત્ત કિંધા પણ આખરે નિષ્ફળ ગયો.

અલ્ફિન્સ્ટન હાઇસ્કૂલ

મુંબાઈ ૧૨-૮-૦૮

કરીમ મહમદ,

એમ. એ.

મહારી નહાનકડી નણંદ. *

(व्याસો: શરદ પુનમની રાત રે મુન્દર વેણુ વાગે વેણુ વાગે—એ ઢાળ.)

મહને બહાલી બહાલી જહુ મહારી રેનણ્ણી નહાનકડી નહાનકડી,
ના હું ધરાઉં હોયે પારી રે; "
રૂઠાં રૂઠાં એનાં રૂપ રંગ રે, "
જ્ઞાનાં નાજૂક એનાં અંગ રે.. "

(સાબી.)

મીઠા મીઠા ખેલતી કાલા કાલા ખેલ,
કામણગારા હાસ્યથી દેતી હર્ષ અતોલ;
ભલું ભોળું એવું છે મન રે, નણદી ન્હાનકડી ન્હાનકડી,
એને લાગે છે સૌ સ્વજન રે, ,,
એવું હૈયું હેતે ઉલસાય રૂંદે, ,,
લેઈ બીબલવું દુઃખ દુખી થાય રે,,,

પ્રેમથી ઉત્તરાતા કુદરતવાળી ભાશી પોતાની સજીને મ્હોંએ પોતાની આસારે ચાર પાંચ વર્ષની ન્હાનકડી નસૂંને માટે કેવા ઉમંગડાથી વાત કરે છે તેનું આ એક ચિત્ર છે. આપણા હો. કોના રીવાજ પ્રમાણે વડુઓને જ્યારે સાસરામાં રહેલું ન પડે તેમં છે તો પણ જેમ બને તેમ સાસરામાં વધારે મીઠાસાથી, વધારે મ્હોંદા મનથી અને વધારે સ્નેહ તથા ચાન્તિથી રહેવા પ્રયત્ન કરવાનો બોધ સીઓને આપવો ઘટે છે.

(સમી.)

(સ્થાળી.)

તા. ૨૩-૬-૧૯૦૭
(મુ'બાઇ, ગિરગામ)

} ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા

અમારું ગતવર્ષ.

“ સુંદરી સુબોધ ” નો ફેલાવો ધણેજ જગો થતો જાય છે, અને તેના આહકો હિંદુસ્થાનમાં વધતા જાય છે, એટલુંજ નહિ, પણ ઇંગ્લેન્ડ, આફ્રિકા, બલુચિસ્તાન આદિ મુલકમાં પણ તેના આહક છે એ જોઈ અમને ધણો આનંદ થાય છે. સ્ત્રીકેળવણીના પ્રચાર કરવો, તેમને ઉન્નત, રસમ, અને વિદુષી કરવી એજ આ માસિકનો આશય છે. સુંદરાતના ધણાખરા ભાગનાં પરકુટુંબમાં આ માસિક વંચાય છે, તેના ઉપર દીકરાઓ થાય છે, તેને અંગે મુશનાઓ થાય છે, એ સર્વ એમજ મૂલ્ય છે કે આ માસિક સુંદર પ્રજાને પ્રિય થઈ પડ્યું છે. પણ તેનું માન અમારાં માનવંતા સ્ત્રી અને પુરુષ બેખંડોને છે. ગત વર્ષમાં અમારાં નામે સુજળ સ્ત્રી લેખકો હતાં.

શ્રીલેખકો.
તથા લેખ.

શ્રી લેખકનું નામ.

(વિવરો.)

અ. સૌ. શારદાગૌરી બી. એ. બાલશિક્ષણ-જાપાનની શ્રીઓની પાઠશાળા.

જુદેન વિ. } બિન્દા, ઘેલીરમા, પતિવ્રતારહિમાબીબી, આપણી
શ્રીઓની રિયતિ સુધારવાના ઉપાય.

અ. સૌ. સુમતિ, મોહિની ગીત, ધરસંસારી આનંદનું ચિત્ર, મૃત્યુસાધ્યા.

જુદેન વિલસુ, આર્યપત્નીનાં કર્તવ્ય, સંદિગ્ધ, એક પ્રકાર.

મીસીસ કૃષ્ણાગૌરી રાવળ... કન્યાશાળામાં પાકશાસ્ત્રની જરૂરીઓત, વંધ્યત્વ નિવારણ.

જુદેન સુલોચના..... ધર્મ.

અ. સૌ. રતેહલતા..... અથાણાં.

આ ઉપરથી માલુમ પડશે કે આ સન્નારીઓએ પોતાના લેખોથી સુંદરીસુખોધ અલંકૃત કર્યું છે. અ. સૌ. શારદાગૌરી એક શ્રી ગ્રેજ્યુએટ છે, અને એમના વિષય ઉત્તમ અને મનન કરવા લાયક છે. જુદેન વિ. ની વાર્તાઓ રસિક અને હૃદયદ્રાવક છે. જુદેન સુલોચનાનો ધર્મ ઉપરનો નિબંધ તેમનું તે દિશાનું ઉત્તમ જ્ઞાન સૂચવે છે. તેમજ અન્ય શ્રીલેખો પણ સુંદર અને રસિક છે. સુંદરી સુખોધના પાછલાં વર્ષનાં શ્રીલેખકો પૈકી ગતવર્ષમાં અ. સૌ. પ્રમિષ્ઠા, જુદેન નિશા, તથા જુદેન ત્રિભુવનતનયાના લેખ દષ્ટિ ગોચર થતાં નથી. જુદેન વિદ્યુતે પડેલી વિપત્તિ માટે અમે દિલ્લગીર છીએ. એમનાં પતિ રા. તૃષ્ણદરાવ હરિલાલ મુવ જે અમારા પણ મિત્ર હતા, અને ઉત્સાહી ગુર્જર લેખક હતા, તેમના અકાળ મૃત્યુથી અમે અત્યંત દિલ્લગીર છીએ.

સુંદરી સુખોધમાં વિશિષ્ટ લેખર્ચિયન કરનાર અન્ય લેખકમંડળમાં રા. વસન્ત વિનોદી, રા. પીયુષ, રા. ચિદ્વિલાસી, રા. અમ્બારી, રા. અમૃતલાલ ઓધવજી, રા. જી. અન્યલેખકો અ. પટેલ, રા. ચંદ્ર, રા. કુન્દન, રા. એન. કે. વૈષ્ણવ, રા. ચંદ્રશંકર એન. પંડ્યા, બી.એ. રા. મુળજી દુર્લભજી વેદ, રા. રતેહલ્યોતિ, રા. અનિલ રા. કવિ ન્હાનાલાલ એમ. એ. રા. સરૈયા બી.એ., રા. બિહારી, રા. વિશ્વ, રા. નૂતનશ્રી, રા. અમૃતલાલ સુંદરજી પઢીયાર, રા. પ્રસાદ, શેક અરદેશર રામજી અમરદાર, રા. બાપુભાઈ જાદવરાય વૈષ્ણવ બી. એ. રા. કૃષ્ણલાલ અંબરીઆ, રા. લલિત, રા. ખડક, રા. વન, રા. અ. આત્મિક, રા. નિર્ભય-તત્તુ, રા. મોહનલાલ પી. દવે. એમ. એ. એલ. એલ. બી., રા. માર્કેડરાય એમ. દવે, એલ. એમ. એન્ડ એસ, અને “ એક ગ્રેજ્યુએટની સંસાધી લખનાર ગૃહસ્થ છે.

ઉપરનું લીસ્ટ જોતાં લાગશે કે અમારા માસિકમાં ઘણાં ખરાં ગુજરાતનાં જાણીતાં શ્રી પુરૂષ છે. રા. અમૃતલાલ સુંદરજી પઢીયાર, અને રા. કૃષ્ણલાલ અંબરીઆના લેખોએ એક નવિન વિચાર ગ્રેણી દાખલ કરી છે. રા. કવિ ન્હાનાલાલ, શેક અરદેશર અમરદાર તથા રા. લલિતનાં કાવ્યોની ઉત્તમતાથી કોણ અસાત છે ? વેદક સંબંધી લેખ લખવા માટે ડૉક્ટર માર્કેડરાય તથા રા.

અભ્યાસીનો ઉપકાર માનવાનો છે, તેમજ રા.મોહનલાલ ખી. દવે, અને રા. ચંદ્રશંકર પંડ્યાના ઉત્સાહી લેખો લોકપ્રિય થઇ પડ્યા છે.

અમારાં સ્ત્રીજીવકોને એટલી વિનંતિ કરવાની છે, ભરવા મુંચવાના વિષયો, દેશની ગરીબ અને અજ્ઞાત સ્ત્રીઓની દશા શી રીતે સુધરે તેની સૂચનાઓ, દેવદર્શનને જ્ઞાને વિનંતિ અથવાતી અને સમયનો દુરુપયોગ કરતી સ્ત્રીઓને કેવી રીતે પોતાનાં કર્તવ્યનું ભાન થાય એવા નિષ્ક્રોધો, પાકસાસ્ત્રમાં પ્રવિણતા શી રીતે મળે એવા લેખો, તથા કરકસરથી ધરશી રીતે ચલાવવું, જાળકોની માવજત શી રીતે કરવી ઇલાદિ વિષયોની ચર્ચા તેમના તરફથી સુંદરી સુબોધમાં વારંવાર આવવી જોઇએ. ઉંચા કુળની, ઉંચી જ્ઞાતિની વિધવાઓ જ્ઞાત ગયાવગર સ્વતંત્રપણેથી રીતે પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી શકે, તેવા ધંધા સંબંધી સૂચનાઓ થવાની ઘણીજ જરૂર છે, એવા વિષયો ઘણી ખુશીથી “સુંદરી સુબોધ” માં સ્વીકારવામાં આવશે. રા. મલબારી તથા રા. દયારામ ગીદમલ જેવા મહાન પરોપકારી પુરુષોના પ્રયાસથી “સેવાસદન” સ્થાપવામાં આવ્યું છે, જેનો લાભ ગુજરાતની દરેક સત્તારી લેશે એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ. આવી સંસ્થાની બહુ જરૂર હતી. અને તે ખોટા આ નર રત્નોએ પુરી પાડી છે. હવે તેની અભિવૃદ્ધિનો આધાર ગુજર સત્તારીઓના ઉત્સાહ ઉપર છે.

રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી એમ. એ. એલ. એલ. ખી., રા. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ ખી. એ., (કાન્ત), પ્રો. આનંદશંકર બાપુભાઈ દુવ એમ. એ. અમારું શુ. એલ. એલ. ખી., રા. કમલાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી ખી. એ., રા. કે. લેન્ડક મંડળ શવલાલ હર્યદરાય દુવ ખી. એ., પ્રો. ડી. કે. ગજનર એમ. એ. ખી. એસ. સી., રા. કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ બેરીસ્ટર એટ લૉ, રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ ખી. એ. સી. એસ., મી. કરીમ મહમદ ભારતર એમ. એ., શેઠ ખજરદાર, કવિ ન્હાનાલાલ દલપતરામ એમ. એ., રા. બળવંતરાય કે. શંકર ખી. એ., રા. હિમતલાલ ગણેશજી અંબરિયા એમ. એ., ઝોનરેબલ રા. ચિમનલાલ હરિલાલ સેતલવાડ ખી. એ. એલ. એલ. ખી., એડવોકેટ, રા. છમનલાલ હરિલાલ પંડ્યા ખી. એ., રા. રણજીતરામ વાવાભાઈ ખી. એ., રા. વિશ્વનાથ માધવજી ભટ્ટ ખી. એ., રા. ચંદ્રશંકર એન. પંડ્યા ખી. એ. આદિ સદ્ગૃહસ્થો તેમજ સ્ત્રીબોધના અધિષ્ઠિત શ્રીમતી શીરીનબાઈ, તથા અ. સૌ. વિદ્યાગૌરી ખી. એ. તથા અ. સૌ. શારદાગૌરી ખી. એ., તથા બાઈ હિરાકુંવર વિગેરે સત્તારીઓએ તથા અન્ય રનેદી મંડળે “જંધુસમાજ,” અને “સુંદરી સુબોધ” તરફ પ્રસક્ત અને પરોક્ષ ને સદ્ભાવ દર્શાવ્યો છે, તેને માટે ઉપકાર માની, તેઓનો તેવોજ ભાવ કાયમ રહે એટલી ઇચ્છિત પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

સુંદરી સુબોધના ગ્રાહકોને પ્રત્યેક વર્ષે ઉપહાર રૂપ એક પુસ્તક આપવામાં આવે છે. તે પ્રમાણે ગત વર્ષની ભેટ “મનોરમા” તૈયાર થાય છે, જે થોડા સમયમાં અમારા ગ્રાહકોમાં જહેંચીશું. લવાજમ સંબંધી અમારા ગ્રાહકોને વિનંતિ કરવી પડતીજ નથી. તેને માટે તેમનો ઉપકાર માનીએ છીએ,

પાંચ વર્ષની દરમ્યાન મુંદરી સુબોધની કદર સુજીને રનેહભર્યો આવકાર ગુર્જર પ્રભાએ તેને આપ્યો છે, તેના બદલામાં છઠ્ઠા વર્ષની શરૂઆતથી તેનાં ત્રણ ફોર્મને લાલ અદલે ચાર ફોર્મ કરવામાં આવ્યાં છે, અને લવાજમમાં કાંઈ પણ ફેરફાર ક્યો નથી. આ ઉપરથી અમારા રોહીમંડળને માલુમ પડશે કે “મુંદરી સુબોધ” નો લાભ, મુંદરીઓના સુબોધ અર્થેજ વધરાય છે. અમારી ઈશ્વર પ્રત્યે અન્તિમ એવી પ્રાર્થના છે કે “શ્રીઓ પંડિત થાય, રસજ થાય, કુટુંબ પોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, સરીરે બલવતી, રોગહીન, અને સુંદર થાય, અને કુટુંબનું ખર્ચ કલ્યાણ કરવા શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને !”

સુમિત્ર, બંધુસમાજ.

વાર્તાલહરી.

‘પથર ભાંગનાર’

(મળેલું)

એક વખત ધણેજ વખત પહેલાં જપાનમાં એક પથર ભાંગનારો હતો, કે જે મોટા મોટા રસ્તાઓ ઉપર કામ કરતો હતો. આવા રસ્તાઓ ઉપર તે આખા દહાડા સુધી, દરેક જાતની હવામાં, દરેક રત્નમાં, વરસાદમાં, ખરા બાળી નાખતા તડકામાં, અને બરફમાં કામ કરતો હતો. તે જૂખથી અને યાકથી હમેશાં દુઃખી રહેતો. તે પોતાની આવી સ્થિતિથી જરા પણ સંતોષી નહોતો.

“અરે ! હું પરમેશ્વરનો કેટલો ઉપકાર માનું.” એક દહાડા તેણે એક મોરો નિસ્વાસ ચૂકતાં મનમાં કહ્યું; “કે જે એક વખત હું એટલો બધો પૈસાદાર થાઉં કે હું સવારમાં બહુ મોડો ઉઠી ચકું, ત્યારે હું જૂખો હોઉં ત્યારે ખાંધ શકું, ત્યારે તરસ લાગી હોય ત્યારે પાણીને બદલે ઠંડાં સરખત પીને તરસ મટાડી શકું. મ્હેં ધણીને મ્હોડે સાંભળ્યું છે કે કેટલાક માણસોના નશીબ એટલાં સારાં હોય છે કે તેઓ હમેશાં પૈસાદાર અને આનંદી રહે છે. જે હું મ્હારા ધરના બારણાં અગાડી જડી ગાડીઓ ઉપર નીરાંતથી સૂતો હોઉં, મ્હારી પીઠ સુંદર રેશમી તકીયાને અટકતી હોય, હું ધણા ચાકરો પર હુકમ બજાવતો મ્હારો બપોરનો નારતો સેતો હોઉં, અને મ્હને બધા ધડીયે ધડીયે એમજ કલા કરે કે મ્હારે કાંઈ પણ કામ કરવાનું નથી તો હું કેટલો નીરાંતે રાતના સુઈ ચકું ? ત્યાંથી પસાર થતા એક સ્વર્ગીય દુતે આ વાત સાંભળી અને તે હસીને બોલ્યો. “ગરીબ માણસ ! જે તું તેમાંજ સંતોષ પામતો હોય તો તું તેમ થા.”

અને એક દાણમાં તે પથર ભાંગનારાએ પોતાની જાતને પોતાના બન્ધ મહેલના આરણ્ય પાસે સુન્દર રેશમી ગાદી તકીયા ઉપર જોઈ. તે હવે ભૂખ્યો કે તરસ્યો કે થાક્યો કંટાળી ગયેલો નહોતો. થોડીવાર લગી તેણે આ ફેરફારથી વખત બહુજ આનંદમાં કહાડ્યો; તેવામાં તેનાં આરણ્ય પાસે ચઢતે મીકાડો ગયો. મીકાડો ! મીકાડો જાનપાનતો રાજા, પુર્વમાં સૌથી અળવાન રાજા, અને જાપાનના લોકોને શીરદત્ત હતો.

મીકાડો ફક્ત મળ મારવાને, ટર્કીના મ્હોટા ઉમરાવોના કરતાં બમણાદાર પોષાકો વાળા ઘોડેસ્વારોથી વીંટળાઈને, આથી આસમને પોતાના બાહુબળથી જેર કરનારા લડવૈયાઓ સાથે, પ્રખ્યાત ગર્વેયાઓ લઈને, અને દુનિયાની સૌથી સુન્દર અને પ્રખ્યાત ગાનારીઓ કે જેઓ ઘોળા હાથીની ઉપર, રૂપાના હોદાઓપર બેઠી હતી. તેઓની વચ્ચે નીકળ્યો હતો. મીકાડો પોતે એક સુન્દર સોનાના હીરાજડીત ચંચાનામાં બારે રેશમી ખીજાના ઉપર બેઠો હતો. તેના મુખ્ય દિવાને એક સુન્દર જીણી જીણી ધુધરીઓથી મઢી લીધેલી શુશોભીત મ્હોદી છત્રી તેના માથા પર ધરી રાખી હતી. પૈસાદાર ચંચેલા આ પથર ભાંગનારાએ, આવા આવા આડંબરોથી શોભતા, જોનારાઓને ચક્રીત કરી નાંખતા મીકાડો તરફ ધણીજ અદેખાઈતી નજરે જોયું અને મનમાં બોલ્યો.

“ અરે ! શું હું આટલાંમાંજ સંતોષ માનું, શું હું પોતે મીકાડો ન થઈ શકું ? પછી હું આવા હીરાજડીત ચંચાનામાં બેસી બહાર ફરવા નીકળું, એક દિવાન મ્હારા માથાપર છત્ર ઝાલી રાખે અને ખીજે દિવાન મ્હને મોરનાં પીછાંને બનાવેલો પંખો લઈને પવન નાખે. આહાહા ! હું મીકાડો હોઉં તો કેવું સાફ ? ”

“ તારી ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલો ” સ્વર્ગીય દુતે કહ્યું. અને એકદમ તેણે પોતાને, કારભારીઓ, ગર્વેયાઓ, લડવૈયાઓ, સુન્દર સ્ત્રીઓ, અને અનેક દાસ દાસીઓ વચ્ચે વીંટળાયેલો જોયો; કે જે લોકો તેને જાપાનીઝ ભાષામાં વારંવાર કહેતાં કે “ મીકાડો ત્હમે સૂર્યના કરતાં બલવાન છો, ત્હમે ધારો તે કરી શકો છો, અને દેવો બધા તમારું નામ સાંભળી ધરધર કંપે છે. “ પથર ભાંગનારો આથી ધણે ખુશી થઈ બોલ્યો “ જોહો ! ધણુ સાફ, આ માણસો મારી ક્રીમત જાણે છે. ” ધણુ એટલામાં સૂર્ય કે જે તે વખતે ધણેજ પ્રકાશિતો હતો, રસ્તાઓ ધુળ વાળા ક્યાં હતા અને જેના તે જ્યાં આ મીકાડોની આંખો વીંચાઈ જતાં હતાં, તેના તરફ નજર જવાથી આ પથર ભાંગનારો ધણેજ ગુસ્સે ચઢતે બોલ્યો.

“ કોઈ સુરજને ખબર આપો કે આ તું અણુધટલું કરે છે, તને જાપાનના રાજા મીકાડો હુકમ કરે છે કે તું એકદમ આ જગ્યાથી ચાલ્યો જ ”

દિવાન ગયો અને થોડીવારમાં પાછો ફર્યો અને કહ્યું “ તે સાંભળતો નથી. ” આથી વધારે ગુસ્સે થઈ મીકાડો બોલ્યો. “ એ મૂર્ખને શિક્ષા કરો. ”

દિવાને નીચા વળી કુરનસ બળતી કહ્યું “ સાહેબ તેને લાયક તો એજ છે, ધણુ ત્હે તેને કેવી રીતે પકડી શકું ? ”

“ ત્યારે શું હું દેવોના સરખો નથી ? ”

દિવાનથી જવાબ ન દેવાયો અને મીકાડો દિગ્ગમીર થઈ બોલ્યો, “ અરે સૂર્ય ન્હારા કરતાં બલવાન છે, હું ધન્યું હું કે હું સૂર્ય થાઉં. ”

પેલા સ્વર્ગીય દુતે વળી કહ્યું. “ તારી મરજી પ્રમાણે થાઓ. ” અને તરતજ આ પથર ભાંગનાર આકાશમાં ચળકવા લાગ્યો. તે અતિશય તડો પાડી પૃથ્વીપર બધાને દુઃખ આપવામાં મન માનતો હતો, એવામાં એક વાદળું આ સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે આવ્યું. આ જોઈને આણે વિચાર કર્યો વાદળું સૂર્યના કરતાં બળવાન છે, જે હું વાદળું ન થઈ શકું તો હું ખરેખર અદેખાઈથી મરી જાઉંશ. ”

“ આટલી ન્હાની વાતમાં આટલો ગુસ્સો કરવો નકામો છે. ” પેલો સ્વર્ગીય દુત, કે જેની નજર હંમેશાં તેની તપાસમાંજ હતી, તેણે જરા હસીને કહ્યું.

એક સપાટામાં આ મગરજ વાદળું સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે આવીને અટક્યું. પછી એટલો બધો વરસાદ વર્ષાવવા માંડ્યો કે ન્હોટાં ન્હોટાં ઝાડો પણ ઉખડી ગયાં ન્હાના ઝરાઓમાં પણ પુર આવીને તેઓ બધુંકર દેખાવા લાગ્યા, પણા પરા પંડી ગયાં અને ત્યાં ત્યાં હાહાકાર વર્તાઈ ગયો. પણ એક પર્વતે આ તોફાનની સામાં માથું ઉંચક્યું. આટલો વરસાદ છતાં તે ડગ્યો નહિ.

“ આહા ન્હારાથી બન્યું તેટલું કર્યું પણ આ પર્વત તે ગણકારતો નથી. આ ન્હારાથી સહન નથી થતું. ” વાદળું મોટેથી ગુસ્સે થઈને બોલ્યું.

“ તું તે જાણા લે, ” દુતે કહ્યું.

આથી પથર ભાંગનારો સતોષ થયો અને પોતાની જાતને સૌથી બળવાન ગણવા લાગ્યો પણ એટલામાં એક તીણા અવાજે તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું. તેણે પાછા વળી જોયું તો જાણ્યું કે એક ગરીબ પથર-ભાંગનારો બેસીને પથર ભાંગતો હતો.

“ અરે આનો અર્થ શું ? આ ચીંચરીઓ, અરે કંગાલમાં કંગાલ પથર-ભાંગનારો આ રીતે ન્હારા કટકા કરે છે અને તેનો હું બચાવ કરી શકતો નથી ” પર્વત ખીજવાઈને બોલ્યો.

“ ત્યારે તું તે જાણા લે. ” દુત હસી પડ્યો અને કહ્યું. આ પથર ભાંગનારો પાછો પથર-ભાંગનારો થયો. તેણે પહેલાંની માફક જ આખો દહાડો, સપળી જાતની હવામાં સપળી શ્તુઓમાં, ખરા તડકામાં, ઘે ઘે પડતા વરસાદમાં અને બરફમાં કામ કરવા માંડ્યું. તે દરરોજ અડધો જૂખો રહેતો હતો, તેમ છતાં તે પોતાની રિયતિથી જરા પણ અસતોષી થયો નહિ.

રમણી મણિમાળા.

પદ્મિની.

Virtue is like precious odours, most fragrant when they are incensed or crushed; for prosperity doth best discover vice, but adversity doth best discover virtue. —Bacon.

ભાવાર્થ—સદ્ગુણ કિંમતી સુગંધિઓ જેવા છે, જ્યારે તેમને સળગાવવામાં કે દબાવવામાં આવે છે ત્યારે તેઓ વધારે સુગંધ આપે છે; એજ પ્રમાણે સંપત્તિ સારી રીતે દુર્ગુણ પ્રગટ કરે છે, પણ સદ્ગુણને સારી રીતે વિપત્તિ પ્રગટ કરે છે.

સુપ્રસિદ્ધ ચિતોડની ગાદીપર સત્ય ધીરવીર-દૈવી સત્તા વિભુષિત નરેશ્વર લક્ષ્મણસિંહ નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ઉદયગિરિપર પ્રગટિ ભાવને પામતા શ્રી સવિતાનારાયણની માફક તે ઉત્તમ કીર્તિને દિશાઓમાં પ્રસરાવતો હતો. ન્યાય-નીતિના અવિચલ પંથમાંથી કિંચિત્ પણ તે ચલાયમાન થતો નહોતો. પ્રજાને રાજાના પરરપરના શા ધર્મો છે તે જાણી તે પ્રમાણે વર્તવામાં લોક નહોતો કરતો. પ્રજાને પ્રેમથી અને કૃપાદષ્ટિથી પાળતો હતો. દુષ્ટ, છલપ્રયત્ની, ઉન્મત્ત-ટંટામોરોને યોગ્ય શાસન આપી પ્રજાના સુખમાં ઉત્સુખ રહેતો. લક્ષ્મણસિંહને ભીમસિંહ નામે કાકો હતો, અને ભીમસિંહને પતિવ્રતા-શાશ્વિ પદ્મિની નામે સ્વરૂપ સંયંજા પત્ની હતી. ભીમસિંહ તથા પદ્મિની ઉભય સુખમાં દિવસો વ્યતીત કરતા હતાં.

આર્થવર્તમાં ચિતોડનું રાજ્ય સર્વોપરી હતું. તેની કીર્તિને જાંખ ન લાગે એમ રાજ્ય ગાદીપતિઓ વર્તતા. મૂળની આબરૂને સાચવી રાખી રક્ષણ કરવામાં પછાત પડતા નહિ. વળી સર્વ દેશો કરતાં ચિતોડના રાજા શસ્ત્રાસ્ત્ર કળામાં અને બળમાં ઉત્તમ પદ ભોગવતા. સ્વતંત્રતામાં રહેવું એજ શુભકર છે એમ તેઓ સારી રીતે જાણતા. પરતંત્રતામાં રહેવા કરતાં મરણને તેઓ અધિક પસંદ કરતા. અવાપિ પર્વત તેઓ કોઈના શરણમાં રહેલા નહોતા. ચિતોડની ગાદીપર મહાન રાજ્યકર્તાઓ અક્ષયકીર્તિના ઉત્તમ સ્થાને સબલ રીતે રાખી ગયા છે, કે જેના મુજબનુસારે હાલ પણ એવા જ ભાવથી વધાય છે. ચિતોડના ઇતિહાસ તરફ નજર કરતાં તેમનાં દર્શનો ઉત્તમ શ્રેણિના પૂરાવા તરીકે જડી આવે છે. પ્રતાપની બહાદુરીથી, અને તેના જીવનચરિત્રથી પ્રત્યેક મનુષ્યમાં શ્રેણિના સંસ્કારો પ્રજ્વલણે જાગ્રત થાય છે; તો તેના પૂર્વજોમાં વિશેષ બળ હોય એમાં કાંઈ આશ્ચર્યરૂપ નથી.

બહાદુર લક્ષ્મણસિંહ પણ પ્રતાપી, ઝુનવાળો હતો. તેના સમયમાં અઘાઉદીન નામનો યવન બાદશાહ રાજ્ય કરતો હતો. અઘાઉદીન મૂળથી જ ઉન્મત્ત અને ક્રૂર, પાતકી હૃદયનો હતો; આ ઉપરાંત વિપયાંધ પણ હતો. અઘાઉદીને પ્રતાપી ચિતોડની ગાદીપર હસ્તો લેઈ જવા વિચાર્યું. તેના મંત્રિઓએ તેને એવી કુમતિ આપી કે પદ્મિની પ્રણી જ સ્વરૂપવાન છે. તેમજ આપના તખ્તને શોભા આપે તેવી છે, સ્વર્ગની અસરાઓ કરતાં

પણ અધિક મુંદર અવયવ વાળી મનોહરને જો તમે લાવો તો, તે તમને અકથ્ય સુખ આપશે. વળી ચિતોડનો રાજા સર્વોપરી સત્તા ભોગવે છે. તે અભિમાની થઈ આપણી સત્તાથી વિમુખ થતો જાય છે. જો આપ નામદાર લેને સત્તાખળમાં ઉમેરો તો હોડિયા-નમાં ખીજું એ શિવાય એકે કાર્ય કરવાનું અધિક રહેશે નહિ. ચિતોડ જીતાયા પછી સર્વ જીતાશે. અને સિંહ કબજામાં આવતાં અજના ભાર નથી કે સાંભા થાય ?

ખરાબ સલાહોથી અવળી દિશામાં ગયેલા અણાઉદીને ચિતોડ પર ચઢાઈ કરી. પરંતુ ચિતોડના શરવિર યોદ્ધાઓ તેથી નિર્માલ્ય અને એ અસંભવિત હતું. મરવું કે મારવું એ તેમનો દંઢ નિશ્ચય હતો. તેઓના હૃદયમાં એવું સુવર્ણહારે કાતરી રહેલું હતું કે, સુવર્ણને જેમ વિશેષ અગ્નિમાં તપાવવામાં આવે છે તેમ તે અધિક કિંમતી બનતું જાય છે. રજપૂતોએ મરણપર્યંત નમતું આપવું નહિ. મનુષ્ય શું કરવા શક્તિ-માન નથી ? આપણા પૂર્વજો ડિડિમ્ સ્વરે વડે છે કે-જેનાં રોમે રોમમાં કર્તવ્યતાનાં અણુઓ પ્રગટિ ભાવને પામ્યાં છે, અને દંઢ નિશ્ચયને પ્રબલપણે પોષ્યો છે, તેનાં જીવનો સર્વદા અક્ષય કીર્તિને પ્રાપ્ત કરી ગયાં છે. મરવું એકજ વખત છે. તે સત્ય છે કે કંગાલિયતથી જીવનપ્રવાહને વહેતો મૂકવો તેના કરતાં કૃતનિશ્ચયથી પ્રબલપણે ધુમી તે-માંજ આયુષ્યનો હાથ કરવો અધિક પ્રશંસનીય છે. હિંદુસ્થાન હિંદુઓની પવિત્ર ભૂમિ છે. સ્વદેશ મમત્વ ન રાખનાર પુરો-પુરુષવર્ગમાં પોપાય એ અયોગ્ય છે. ચિતોડના સિંહો બકરીઓથી બી જાય એ તદ્દન અસંભવિત છે. ઉદયગિરિ પર પ્રકાશ આપતા સૂર્યદેવના પુત્રોમાં ઉજ્જવલ કીર્તિ અક્ષયવાસ કરી રહેલી છે. સમર્થ સૂર્ય પિતાના સિંધોમાં કાયરતાના સંસ્કારો આજ્ઞાદિત થાય, એ રજપૂતોને કલંકરૂપ છે. તે મહાન દેવ શુભ રીતે પુત્રોનાં હૃદયમાં અપૂર્વ ધૈર્યતાનાં બિજકો પોષે છે. આવી સખળ સ-હાય હોવા છતાં-કૃષ્ણ રથ હાંકવા છતાં-અર્જુન, દુર્યોધનના સૈન્યથી સંતાઈ જાય એ બનવું કેમ સંભવે ? પૂર્ણ શ્રદ્ધા-પૂર્ણ નિશ્ચય અને પૂર્ણ પુરુષાર્થના પુત્રો આવો સંક-લ્પ કરી અણાઉદીનના સૈન્ય સામે ઉભા રહ્યા હતા. લડાઈ થઈ, રક્ત નદિઓ વહેવા માંડી યોદ્ધાઓના મૂખમાંથી શરવિરતાના શબ્દોએ સમરાંગણને ધ્રુવવી મુક્યું. પાહોમ કરવા તૈયાર થયેલા રજપૂતો બહાદુરીથી લઢ્યા શત્રુઓને હાર્યા-તેમના સૈન્યનો સંહાર કર્યો, અને અણાઉદીનને પાછો હણાયો.

પશ્ચિની સ્વરૂપવાન હતી. તેના પ્રકુલ વદનમાંથી પ્રગટતી શ્વેત રશ્મિ-સર્વ પ્રતિ આકર્ષણ કરતી હતી. * દીર્ઘ ચક્ષુમાંથી પ્રતાપવાન રશ્મિ જ્યોતિ અપ્રતિમ પ્રભાવ પ્રસરાવતી હતી. શરીરના અવયવો યોગ્ય ને પ્રકુલ થયેલા હતા. કમર પાતળી ને જીભનો કમર ઓ-ળંગી આગળ વધેલી હતી. દાંતની હારો શ્વેત ને સમાન હતી. સ્વરૂપમાં તેનું શરીર

* માલવિકાગ્નિ મિત્ર નાટક.

દીર્ઘાક્ષરાર દંદુકાંતિ વદનવાદ્ તા વંસયોઃ ।
સંક્ષિપ્તં નિષિઙ્ગાન્નતસ્તનમુહઃ પાશ્વે પ્રમુદ્દૈશ્વ ॥
મધ્યઃ પાપિમિતોનિ તંબિજઘનં પાદાબુદપ્રાંગુલી ।
છંદો નર્તકિલુપ્યંયૈવ મનસઃ રુદ્ધ તથાસ્માવપુઃ ॥

અનેક પ્રકારના સૈદ્ધર્ષના નમુનારૂપ હવું. આવી મનોહરને કવિઓથી વર્ણવાએલી જોષ-પુરામતીઆઓથી ગવાએલી જોષ અહાઉદીન, વિષયમાં અન્ધ, શું ન કરે ? લકાઈ કરીને પ્રાપ્ત કરવી. વા ગમે તે રીતે હસ્તમાં લાવવી એવો તેનો સખળ નિશ્ચય હતો. આ નિશ્ચયમાં અનેક વિધેા આવે, આપત્તિ વિપત્તિ પડે તોપણ અવિચલ રહેવું એમ માની બેઠો હતો. એક વખત જ્ય ન મળ્યો તો બીજી વખત, બીજી વખત જ્ય ન મળ્યો તો ત્રીજી વખત પણ ગમે તે રીતે તેને તો તેનો વિચાર પૂર્ણ કરવામાંજ જીવનની સફલતા હતી.

પદ્મિની તથા ભીમસિંહ હલય ગ્રેમમાં રહેતાં. પદ્મિનીને મન ભીમસિંહ પરમેશ્વરથી પણ અધિક પૂજનિય હતો. પોતાના મતમાં દઢ રહી પતિને આનંદ આપવામાં તે પેછાત પડતી નહોતી. ૧ ખરે ૧ આવી ઓઓમાંજ પતિની શુભાશાનાં અંકુરો હોય છે. તે ચારી રીતે સમજતી હતી કે પતિની ઇચ્છાઓ સંપૂર્ણ થવાથી, તેમનું હૃદય સર્વદા પૂર્ણ આનંદપ્રદ મોર્મમાંથી છલખલ રહેશે. આ આનંદપ્રદ મોર્મ તેમની દષ્ટિ મર્યાદામાં શિતલ પવન પ્રગટાવશે, અને એ રસના લ્હાવને પદ્મિની પણ લેશે. આ ભાવથી વિરુદ્ધ જવાથી, વા શિતલ પવનને તપિત કરવાથી અભિપ્સિત પૂર્ણ નહિ થાય. માટે જ પદ્મિની શુભાશાઓમાંજ તે કર્તવ્ય મય રહેતી. સુખ દુઃખમાં સમાન ભાગ આપતી, આશાના વેગને સહાય આપતી અને દિવ્ય રસમાં તૃપ્ત રહેતી.

અહાઉદીને પ્રથમ ચઠાઈ કરી તેમાં સંહાર થવાથી બીજી વખત લશ્કરના ભારે બળથી ચઢી આવ્યો. આ વખતે અહાઉદીનનો નિશ્ચય સખલ વેગ ધરી રહ્યો હતો. ગમે તેમ કરી પદ્મિનીને મેળવવી એ દઢ હતું. આ પ્રયત્નમાં તેની આ છેલ્લી જીત હતી, અને જળ, બળ, તથા કળનું જ્ઞાન સ્ફુરાવવાની આ તક હતી. આ ત્રણે ઉપાયોમાંથી એક પણ રીતે પદ્મિનીને સ્વાધિન કરવી એ તો નિર્વિવાદ સિદ્ધ હતું. આવી સિદ્ધ દશામાંથી આપત્તિ અને વિપત્તિમાં ચલિત થવાનું નહોતું.

ચિતોડપતિ લક્ષ્મણસિંહને આ વાતની ખબર પડી. પોતાના કાકાની સંપત્તિ માગવા સીપાઈ દ્વારા તેમને બોલાવવામાં આવ્યા. ભીમસિંહની અંખિમાં રક્ત પ્રભા, પ્રયત્નરૂપ ધારી રહી હતી. તેમના રોમે રોમે ક્ષત્રિયપણાનાં અંકુરો પ્રગટિ લાવને પાન્યાં હતાં. શરવિરતામાં છલખલ ચતું તેમનું હૃદય સિંહની માફક ઉછળતું હતું. બાહુમાં સાક્ષાત્ પરશુરામનું બળ આગ્યું હોય તેમ દેખાતું હતું. પણમાં ભગિરથ સમાન ભીમસિંહ ભત્રિજ લક્ષ્મણસિંહની સમીપ આવી બેઠો. આ રામ-આસનપર બેઠા છતાં તેના બળની ખુમારી અણ અણ પ્રસરી રહેલી હતી, તે શબ્દે શબ્દે બહાર બહાણ આવતી હતી.

“ ભીમસિંહ ! વર્તમાન રિયતિ તમારાથી અઘાત નથી. દુરાત્મા અહાઉદીનની શી ઇચ્છા છે તે તમે જાણો છો ? ” લક્ષ્મણસિંહે અહાઉદીનના મોઢેલો જાસુસ સાથેની ખબરથી કહ્યું.

“ અણાઉદીનની શી ઇચ્છા છે ? ” સિંહની માફક ગર્જના કરતાં બીમસિંહે જણાવ્યું.

“ તેની ઇચ્છા । હા । શત્રુકુળને ક્ષત્રક દેનાર ઇચ્છા । એ ઇચ્છાથી જ વીરરજ-
પૂતોનાં લોહી ઉછળે તેમ છે ? ” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“ લક્ષ્મણ ! લક્ષ્મણ ! કહે । સત્વર કહે । શું રજપૂતોની કીર્તિ અધઃપતનાને
પામી છે ? રજપૂતોએ તેનો નિશ્ચય જાણ્યો તો બોધ્યો, ” બીમસિંહે વિશેષ ગર્જના
કરતાં જણાવ્યું.

“ પધિની...પધિની...ની..... ” લક્ષ્મણસિંહે શોક ને દુઃખતા સ્વરે કહ્યું.

“ હા । અણાઉદીન । તું જાણતો નથી કે રજપૂતો નિર્માલ્ય નથી. તેમની રગમાં
પ્રસરેલું લોહી પ્રવિત્ર માતાની કૃષ્ણને ક્ષત્રકિત નહિ કરે । પૂર્વ દિશામાંથી પ્રગટતો સ્પર્ધ
પશ્ચિમ દિશાથી પ્રગટે, સમુદ્ર મધ્યમાં મૂકે, પરમાત્માનો કોપ યાવ । પરંતુ દૃઢ નિશ્ચય
અહીં વીર રજપૂતો તે ઇચ્છાને આધિન નહિ યાવ. અરે ! શત્રુઓની શક્તિ હજી પૂર્વવત
છે. લક્ષ્મણ ! લક્ષ્મણ ! । ચિતોડની ગાદીની અભિક્ષાપા કરતાં વીરતાનાં લક્ષણો પ્રગટાવી
ઈંદ્રાસનની ઇચ્છા પ્રગટાવવી એજ માત્ર રજપૂતોને હાથ રહ્યું છે. સ્વતંત્રતાનાં બાલકો
કદી પરતંત્રતાની ધૂંસરીએ બેડાશે ? ના. ના. તે નહિ બને । બીમસિંહના હાથમાં ચક્ર
ચકતી તરવાર હજારો પાપીઓનાં રક્ત પીવા તલસી રહી છે. ” રજેરગમાં લોહીના વીર-
તાના, ઉછાળા મારતા બીમસિંહે કહ્યું.

“ કાકા । તમે જાણો છો—એટલુંજ નહિ પરંતુ કેવી આશાઓ આપી છે. ‘ત-
મને જાગીરો આપીશ. તમારા હકોને નુકશાન નહિ પહોંચાડું. અમારામાં તમારું માન
યથેચ્છ રીતે સાચવી રાખીશ. ચિતોડને વિશેષ પ્રદાશમાં મૂકીશ ’ ” લક્ષ્મણસિંહે કહ્યું.

“ દુષ્ટ । ત્હારી ઇચ્છા । ત્હારી ઇચ્છા અને આશાનો ખપ નથી. શું જીવન આ-
પનાર પરમાત્માની ઇચ્છા અને આશાનો તિરસ્કાર કરી નાશવંત દુનિઆમાં ત્હારો સ-
ત્કાર કરવો એજ પ્રશંસનિય છે ? ના. ના. સ્વાધિની આશા અને તેના હવાઈ ડિલ્લા
દટિલાવને પામેલા હોતા જ નથી. અરે । એવી આશા અને ઇચ્છાઓને પ્રાણદાન આ-
પવું એજ વીર રજપૂતોને ઉચિત છે. અમારા હકો, તું પ્રાણિ । જગતનું એક મોજું,
તે મહાન વિશુદ્ધ હક કરતાં કેટલું નીચું, સમુદ્રમાં ત્હારા જેવાં અસંખ્ય મોજાં પ્ર-
ગટે છે. તેમાંનું તું અમારા હકો શું આપનાર છે ? ચિતોડનું રાજ્ય લુપ્તી કીર્તિ મારે
સંભળેલું નથી. તેને એવી જુડી કીર્તિની અભિક્ષાપા નથી. અમારાં નામો અમર કર-
વાને જ ચિતોડનું પ્રતાપી રાજ્ય ઉઘી દ્રષ્ટિ કરી જુવે છે. એવા હક, એવી આશા, એવી
ઇચ્છા । તું શું પૂર્ણ કરીશ ? બીમસિંહે ગર્જાત અવાજે જણાવ્યું.

“ કાકા । શાન્ત યાવ । આ માગણીનો તિરસ્કાર પૂર્વક ઉત્તર આપેલો છે. અને
વીરયોદ્ધાઓને લઢવા તૈયાર રહેવા જણાવ્યું છે. તમે હવે ઘેર જવું કરવાનું સર્વ કર-
વામાં આવે છે. પરમાત્મા જેમ ધારશે તેમ થવાનું છે. ” આ વગેરે વાક્યો કદી બી-
મસિંહને લક્ષ્મણસિંહે વિદાય કર્યાં.

બીજે દિવસ અણાઉદીને એવી ખબર મોકલાવી કે, મારે ચિતોડપર હલ્લો કરવો
નથી, શર રજપૂતોને નુકશાન કરવું નથી, તેમજ તેમની કીર્તિને ક્ષત્રકિત કરવી નથી.

મારી ઇચ્છા હવે એટલી જ છે કે 'પદ્મિની આપના મારફતે તેમનું મ્હોં ખતલાવે.' આ ઇચ્છા પૂર્ણ થયા પછી અમારૂં લશ્કર તેમને સુખી જોઈ પાછું ફરશે. કેટલીક આના-કાનીથી લક્ષમણસિંહે તથા ભીમસિંહે તે વાત કબુલ રાખી.

ભીમસિંહે પદ્મિની આગળ તે વાર્તા જણાવી. પદ્મિનીની આંખમાંથી અશ્રુઓ અ-રખલિતપણે વહ્યા કરતાં હતાં. પોતાને માટે સરને દુઃખ થતું જોઈ તેનું હૃદય કંપવા લાગ્યું. દર્પણ મારફત પોતાનું સુખ જોવા પતિની આરા થઈ તેમાં તે વચ્ચે કાંઈ જોલી શકી નહિ. બીજે દિવસ અઘાઉદીન કેટલાંક માણસો સાથે ચિતોડપદમાં આવ્યો. આ વખતે પદ્મિની તથા ભીમસિંહ તે પ્રસંગની વાર્તામાં રોકાયા હતા. 'પ્રિય પતિ ! કે-દાપિ દુષ્ટ અઘાઉદીનનો આ પ્રસંગે નાશ થાય તો શી હાનિ છે ?' પદ્મિનીએ કહ્યું 'પરંતુ ભીમસિંહે તે વાતને તુચ્છકારી કાઢી. કદાચિ અવિશ્વાસુ થતા નથી એમ સારી રીતે જણાવ્યું.

ધન્ય છે ! આવા રજપૂતોને. પ્રાણહાનિ થવા છતાં પણ અર્ક્ષત્ય તો નજ ક-રવું, એવો જેમનો સખળ નિશ્ચય છે. અઘાઉદીનનો તેઓ કાણુમાં સંહાર કરે, પરંતુ તેમનો દ્રઢ વિશ્વાસ તેમને અન્યાયપથમાં જવા દેતો નથી. શરણુમાં આવેલાનું ખુન ક-રવું એ તેમની કીર્તિને કલંકરૂપ છે. એમ માની પદ્મિનીને ભીમસિંહે સમજાવી, એટ-લામાં અઘાઉદીન દ્વાર આવી ઉભો, અને અઘાઉદીન યોડાં માણસો સાથે આવેલો ધારી તેથી ખુશ થયો. અઘાઉદીને પદ્મિનીનું સુખ દર્પણ દ્વારા જોયું, અને તે જોતાંજ કામનો સખળ પ્રભાવ તેના આજુ આજુમાં પ્રસરાઈ ગયો. પદ્મિનીને મેળવવી એ વાત તો નિઃસ્વશ્મ, એમ ખાતરી થઈ આવી. સ્વરૂપવતી કન્યા પોતાના મહેલને શોભાવશે એમ નિશ્ચય થયો. પરંતુ એક પણ અક્ષર જોડ્યા શિવાય તે આલ્સો. બહાર આવ્યો. ભીમ-સિંહ પણ તેમને વળાવવા માટે બહાર આવ્યો. આ અરસાનો લાભ લેઈ અઘાઉદીને તેને કેદ પકડાવ્યો.

પદ્મિની પોતાના પ્રિયપતિના અચાનક પકડાવાથી મુચ્છાંગત થઈ. તેની પાસે એક દાસી હતી તેણે તેને શુદ્ધિમાં આણી. છતાં આ વજ્ર બહાર તેનાથી સહન થઈ શક્યો નહિ. અને ચતુર્મંડલમાંથી અરખલિત પ્રવાહ વહેવા માંડ્યો. કપટ કરી અલ્લાઉદીને તેને કેદ કર્યો, એ પોતાના મારેજ થયું જાણી તેની ધીરતા છુટી ગઈ. અને નીચે પ્રમા-ણે બોલવા લાગી. " હે ! પરમાત્મન ! તેં આ શું કર્યું. મારે મારે મારા પતિનો આ-વો દેખાવ મારાથી જોવાતો નથી. તારા રંક બાલકને આપું કરતાં તારું કંઠણ હૃદય કેમ કૃત્રિમ બન્યું. હા ! પરમાત્મા ! " એમ કહી રડવા લાગી. પરંતુ તેની દાસીએ ધીરજ આપવા માંડી. 'વીરપત્ની ! તમે આ શું કરો છો ? વિદ્વાનો ગત વાર્તાને સંભારી વિકાસ કરતા નથી. પરંતુ તેના ભવિષ્યમાં કેવા ઉપાયો યોજવા તેજ વિચારી તેમાંજ યાદામ કરે છે. થઈ વાત હવે ન થનારી નથી,

પદ્મિનીએ હવે ભવિષ્ય માટે વિચાર કરવા માંડ્યો. તેના પ્રેરક પરમાત્માએ તેને ખુદી સુઝાડી કે " લશ્કર તૈયાર કરી સિબિકાઓ મંગાવવી. દરેક સિબિકામાં ચોદાઓ બેઠી રહે તેની તજવીજ કરવી. અને સકેત પ્રમાણે ભીમસિંહને ફરશ કરવા ! આ યુક્તિ દાસીને કહી, અને અઘાઉદીનને રહેણ મોકલ્યું.

હરાવવા પ્રમાણે શિખિકાઓ આવી. વીર યોદ્ધાઓ સજ્જ સજ્જને માંડી બેઠા. વચ્ચે ની શિખિકામાં પદ્મિની અને તેની દાસી બેઠાં. અઘાઉદીનના મુકામે પહોંચ્યાં. ત્યાં બાદ-શાહને કહેવરાવ્યું કે ' પદ્મિનીનો વિચાર એક કલાક બીમસિંહને મળવાનો છે. મારે તેટલો સમય રજા આપવી. ' અઘાઉદીને આ માગણી સ્વીકારી. તેટલા સમયમાં બીમ-સિંહ તથા પદ્મિની ચિતોડગઢમાં આવ્યાં. એક કલાક થયા પછી અઘાઉદીને પદ્મિનીની તપાસ કરાવી, પરંતુ પદ્મિની કે બીમસિંહ બન્નેમાંનું કોઈ ત્યાં નહોતું. એટલામાં શિખિકાવાળાં યોદ્ધાઓ સજ્જ સાથે બહાર નીકળી યુદ્ધ અલાવવા લાગ્યા. પરંતુ અઘાઉ-દાનના લશ્કર આગળ તેમનો પરાજય થયો. છતાં વીર યુદ્ધથી અઘાઉદીનને પાછું હટવું પડ્યું.

પદ્મિની તથા બીમસિંહ ચિતોડગઢમાં આવ્યાં. અને શત્રુને આપત્તિઓ વેઠવી પડી પરંતુ અઘાઉદીન બીજી વખત ભારે સૈન્યથી ચિતોડગઢપર ચડી આવ્યો. આ લઢાઈમાં રજપૂતો લઢયા. પદ્મિની પુરુષના વેશમાં સમરાંગણમાં બીમસિંહની સાથે ઉતરી પડી, પરંતુ મહાસાગરમાં સરિતાનો સમાગમ થયો. શત્રુઓના મોટા દળમાં ચિતોડીઆઓનું આદ્યું નહિ, અને બહાદુરીથી મરણ પામ્યા.

વીરપદ્મિનીએ મરણ પર્વે પશુ પતિવ્રતનો ટેક તળ્યો નહિ, પતિવ્રત એ કેવું મહાન્ વ્રત છે, એ જાણી સાચવી રાખ્યું. ધન્ય છે સતિ પદ્મિનીને ! મહાત્મા લોકોના વાક્યને તેણે અક્ષરે અક્ષર જીવનપ્રવાહમાં કોતરી રાખ્યું * Let men of all ranks whether they are successful or not, whether they triumph or not—let them do their duty and rest satisfied.

ચિદ્વિહારી.

વિવિધ વિહાર.

માતૃશ્રીના શ્રાદ્ધ વખતે થયેલા વિચારો.

દિવ્ય સ્નેહથી, અત્યંત પ્રેમથી અમૃતમય દષ્ટિ ફેંકતી ફેંકતી હે માતૃ ! તારો કે લાસવાસ થયો, તેને આજે સાત વર્ષ પૂરાં થઈ આવ્યું ચાલે છે. માતૃશ્રી ! તારા અતુલિત સ્નેહનું વર્ણન શું કરી શકું ? તારા સ્નેહ જોવો સ્નેહ મને બીજા કોઈ સ્થળે બાસતો નથી. માત્ર દરેક માતાઓમાંજ દસ્યમાન થાય છે. મને જ્યારે તાવ આવતો તે વખતે તને કેટલી બધી ચિંતા થતી હતી ? માત્ર ન્હારું માથું હઃખનું હોય તો પણ તું અડધી અડધી થઈ જતી ! ! બધી માતાઓ પોતાના બાળક ઉપર સ્નેહ રાખતી હશે પરંતુ તારો સ્નેહ, તારા નિર્મળ સ્નેહનો ઝરો અવિચ્છિન્ન સર્વ કોઈ તરફ વલાળ કરતો હતો. મારા દરેક મિત્રો તરફ પણ તેવોજ સ્નેહનો ઝરો તારી તરફથી વહેતો

* ફતેહ મળે કે ના મળે, પરંતુ સઘળી સ્થિતિના મનુષ્યોએ પોતાનું કર્તવ્ય સાધી સંતુષ્ટ રહેવું જોઈએ.

હતો. અને કોઈને પણ કદુ વચન નહિ કહેતાં સર્વ આપ્ત વર્ગને ત્હારી અમૃતમય મી-
ઠી વાણીથી હે માતરૂ ! દરેકના હૃદયમાં તું સંપતિ રેડતી હતી ! ! વ્હાલી માતા !
આ ત્હારી પુત્ર વધુ આજે ત્હને ખાસ યાદ કરીને ત્હારા ગુણાનુવાદનું સ્મરણ કરીને,
અશ્રુઓપ કરે છે ! માતૃશ્રી ! પુત્ર વધુઓને ધણું કરીને સાસુ ઉપર પ્રીતિ હોતી નથી
પરંતુ ત્હારા વાતસલ્ય સ્નેહથી માતા તરિકે તને માનતી આવેલી હોવાથી તેને અત્યારે
ત્હારી પૂરેપૂરી ખોટ પડે છે ! ! માતૃશ્રી ! ત્હારાં ગુણનું, ત્હારા ધૈર્યનું, ત્હારી સ-
હન શીલતાનું અને પિતાશ્રી પ્રત્યે ત્હારી પતિભક્તિ વિગેરેનું શું વર્ણન કરી શકું ?
પિતાની આજ્ઞાને અનુસરીને જે વખતે ત્હારી પોતાની ઉંમર સાત આઠ વરસની હતી
તે વખતે તે બાલવાનું શરૂ કર્યું; અને “ પાકે ધડે કોઠા ચટ્ટે નહિ ” એ કહેવત ખોરી
પાડીને, જે કે ત્હારી ઉપર પચીસેક વર્ષની થયેલી હતી તે છતાં હે માતરૂ ! તે અ-
નેક સંકળે સદન કરીને અન્તે કોલેજની પરિક્ષા પસાર કરીને પિતાશ્રીની ઇચ્છા પરિ-
પૂર્ણ કરી ! શાખાણ છે, માતૃ ! ! ધન્ય છે તને ! ! અન્ય માતાઓ સ્નેહાળ તો ને-
વામાં આવે છે પરંતુ ત્હારી માફક અનેક આપત્તિ વેડીને પણ, પતિની આજ્ઞાને અનુ-
સરનારી માતાઓ ત્હને તો દૃષ્ટિગોચર થતી જ નથી, અત્યાર સુધીમાં જે જે મિત્રોના
સહવાસમાં હું આગ્યો છું તે સર્વેનો મૃદુસ્થાશ્રમ જોતાં, પતિની આજ્ઞાને અનુસરનારી
સ્ત્રીઓમાં હે માતા ! તું જ પ્રથમ પંક્તિમાં બિરાજમાન યાય છે. ત્હારા ધણા મિત્રોના
મનમાં એમ હમેશાં થયાં કરે છે કે, “ અમારી સ્ત્રીઓ અમારા જેવી વિદ્વાન અને બ-
ણેલી ગણેલી હોય તો કેવું સારું ? ” અને એવો વિચાર કરીને તેઓ પોતાની ધર્મ-
પત્નીઓને શિખવા માટે ચોપડીઓ લાવી આપે છે. પરંતુ અદ્વિસાસ ! તેમને શિખવા-
ને માટે પૈસા ખર્ચીને લાવી આપેલાં પુસ્તકો એમને એમ રખડ્યા કરે છે અને તેઓ
બિલકુલ તે તરફ લક્ષ આપતાં જ નથી. પતિની ધણી ઇચ્છા હોય તો પણ તેમની ધર્મ-
પત્ની દેખી તે ઇચ્છાનુસાર કદી પણ ગંગોપામ ચાલતી નથી. વ્હાલી માતા ! આ હું
નિષ્પક્ષપાતપણે સત્યજ કહું છું. પતિની પત્ની સત્ય છાપ ત્હારા પોતાના દાખલાથીજ
પરોક્ષમાં રહેતી અન્ય સ્ત્રીઓ ઉપર મજબુત રીતે તે પાડી છે. અને હજી સુધી તેઓ
સર્વે ત્હારાં અદ્વિતિય વખાણ કરી કરે છે. માતૃશ્રી ! અત્યારે ત્હારી પ્રેમમયી આશી-
ર્વાથી જે કંઈ મહત્તા, પદવી ને લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરીને ત્હારા જીવનનો સ્વોત શાંતિમાં હું
વહન કરું છું તે ત્હારી કૃપાના કટાક્ષથી કરીનેજ. સર્વ કોઈને આપ્તવર્ગ ગણીને તેના
ઉપર દયા, ને સ્નેહભાવ રાખવો એ ગુણ, તે બાલ્યાવસ્થાથીજ ત્હારા પોતાના સહવર્ત-
નથી મારા હૃદયમાં રસાવેલો છે. તેથી હજી જનનિ ! ત્યાં ત્યાં હું જાઉં છું ત્યાં સર્વ
કોઈને ત્હારા મિત્રજ જોઉં છું. કોઈપણ ત્હારું દુઃખન છે જ નહિ. છતાં સ્વાર્થ
પરાયણતાને લીધે. તેના પોતાનાજ કર્મથી, કોઈ મારા ઉપર દ્રેષ રાખે છે, તો હે મા-
તરૂ ! ત્હારી ઉચ્ચતમ શિક્ષાથી હું તેના ઉપર દ્રેષ રાખી શકતો જ નથી, પરંતુ મને
તેની ઉપર દયા ઉત્પન્ન થાય છે ? ! હે માતરૂ ! પિતા તરફના ત્હારા આજ્ઞાનુસારી-
પણાએ પણ મને સજ્જડ બોધ આપેલો છે, કે જેથી દરેક મારા ઉપરી અધિકારી ત્હા-
રા ઉપર વિશેષ પ્રીતિ રાખતા આવ્યા છે. આ સર્વ ત્હારા ઉચ્ચતમ સહવર્તનના પ્ર-
ભાવની છાપ અમારા હૃદયમાં અમારી બાલ્યાવસ્થામાંજ લાગેલી તેના પ્રતાપ છે. ૪૦

નવુ અમે તે સર્વે ઉપકારોના બદલો અરે રે । । પશુજ કૃત્તનતામાં વાળેલો છે, બાળે અબળે લાડમાં માતા ગણીને અજ્ઞાનથી તારી સામે થતો, ત્હારી શિક્ષા અનુસાર વ-
ખતે વખતે માલતો નહિ તે સર્વે હું માતર । તું કામા કરગે.

માતા । માતા । ન્હારા બપુંકર મંદવાડ વખતે જે તે અતુલિત સ્નેહ, ચીર્ષ, નિઃ-
સ્વાર્થતા દર્શાવીને આત્મજીવન સમર્પણ કર્યું છે તે ત્યારે ત્યારે હું સંભારું છું ત્યારે
ત્યારે હું અત્યંત અકિત થઈને રડી પડું છું કે અહા । ન્હારે માટે ન્હારી માતાએ આત્મ-
જીવન સમર્પી દીધું । । હે જનનિ ! આજથી આઠ વર્ષ ઉપર ત્રીસ દિવસના સખત
તાવ અને Pneumonia (ત્રિદોષ) થી હું પીડાતો હતો, ન્હારી આંખમાંથી પાણી
માઝ્યાં, જતાં હતાં, અને મને બિલકુલ જ્ઞાન નહિ હતું તે વખતે તું મારા માથા ઉપ-
ર હાથ ફેરવતી ફેરવતી મોઢાર આંસુએ રડતી હતી, તે છતાં ત્હારી પુત્રવધુને તું આ-
શ્વાસન આપતી હતી, એટલુંજ નહિ, પરંતુ ન્હારા સર્વ મિત્રો જે મને જોવાને હોસ્પી-
ટલમાં આવતાં તે સર્વેની આગળ ધૈર્યથી મારા મંદવાડનું વર્ણન કરતાં કરતાં ત્હારા-
થી રેડી પડાવું હતું છતાં પણ રોતું ખાળી રાખતી હતી । પરંતુ જે વખતે તું ચિત્ત
ભ્રમિત થઈને માંદી પડી, ને પિતાની આજ્ઞા નહિ છતાં, ત્રીસ દિવસના તાવને લીધે
અશક્તિ અશંત આવી ગયેલી હોવાથી, નાના બચ્ચાંની માફક ઘુંટણીએ માલતો માલ-
તો ત્હારી ખબર કાઢવા ત્હારી કોટડી આમળ આવ્યો, તે વખતે તું એકદમ-જો કે માં-
દી હતી તોપણ સફાળી ઉઠી બોલી ” બાઈ । તું મું કામ આવ્યો ? હવે તને તા-
વ ઉતરી ગયોને ? મારા બેટા । જ તને કંઈ પણ હવે થશે નહિ ? ત્હારી અબલ-
મેં લઈ લીધી છે, બાબરે જેમ હુમાયુનું મૃત્યુ લીધું હતું તેવીજ રીતે મેં પ્રભુ
પાસે પ્રાર્થના કરી છે ને તે સર્વશક્તિમાન દયાળુ પ્રભુએ ન્હારી નમ્ર વિનંતિ સાં-
ભળીજ છે, એમ ન્હારા હૃદયમાં કોઈ ગેબી સ્વર રહે છે, અને બાઈ । તેથી તું બ-
ચ્યો છે, પ્રભુએ તને બચાવ્યો છે, અને ત્હારું મૃત્યુ હુંજ લઈ લઉં છું. ” ન્હારી
બહાલી સ્નેહાળ માતા । તે વખતે તો ત્હારું બોલવું મેં ગાંડમાંજ ગણી કાઢ્યું. પરંતુ
ખરેખર । ન્હારા દિવ્ય સ્નેહના પ્રતાપથીજ, ત્હારા આજ્ઞાનુસારી કઠીન વ્રતના પ્રભાવથી
પરમાત્માએ ત્હારી સ્તુતિ લક્ષમાં લીધી, અને મને તુરંતજ સાન્ને કરીને ત્હારાં અતુલિત
સાંસારિક તપના તેજથી ન્હારા ચરીરમાં ધર કરેલો તાવ જીવ લઈ તેનારો ને ત્હારી પો-
તાની દૃઢ ઈચ્છાથીજ આમંત્રણ કરાયેલું મૃત્યુ, જે ન્હારો પ્રાણ હરી લેવાને આવ્યું
હતું તે ત્હારા આત્મસમર્પણથી તને લઈને ચાલતું થયું । । અને હાય । માતૃશ્રી ।
તે દિવસથી, ત્હારા પુણ્ય પગલાંના જવાથી, ત્હારા સ્નેહમય જીવનના જવાથી તેની સા-
થેજ અમારું સર્વ સુખ નષ્ટ થઈ ગયું-તે સાથેજ જતું રહ્યું । । માતર । । ત્હારા
દિવ્ય સ્નેહથી, ત્હારા જવા પછી, પિતાથી પણ ચિત્તભ્રમ જેવા થઈ ગયા, અને ત્હારા
સ્નેહના આકર્ષણથી ત્રણ ચાર મહિનામાંજ અરેરે । તે ત્હારી પાસે બોલાવી લઈને
અમને ત્હારા જવાથી પેહેલાં તો તે ” નમાયાં ” કરેલાં હતાંજ અને વળી ” નમાયાં ” કરી મૂક્યાં ।
હે જનનિ । હે દિવ્ય સ્નેહની મૂર્તિ । તે છતાં અત્યારે ત્હારી, અંતરિક્ષ રહેલી દિવ્ય કૃપા
અનુભવાવીને તું અમને અમારા સંસારમાં મુખી રાખે છે, અને અમને કોઈ વાતે પણ
અડચણ પડવા દેતી નથી ! અહા માતર । બાળે હજી પણ તું ત્હારા સદમ દેહથી

અમારું સુખ ઇચ્છતી અંતરિક્ષમાં ઉભી રહીને દિવ્ય રક્ષા કરતી હોય નહિ, એવી મારા મનમાં વારંવાર પ્રેરણા થઇ આવે છે.

પરમ સ્નેહાળ માતૃશ્રી ! આવી રીતે તમને શ્રાદ્ધાંજલી આપીને પ્રાર્થના કરું છું કે પરમ કૃપાળુ પ્રભુ, આપને સર્વદા ચિરસ્થાયી શાંતિ આપે, અને આપના નિરાધાર બાલકો ઉપર દિવ્ય સ્નેહથી અમૃતમય કૃપા વર્ષાવા કરે. એવી મ્હારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

ઓમ્ શાંતિઃ શાંતિઃ

લિ. ત્હારા અનંત ઉપકારનો કૃતઙ્ગી,

બાલક

કૃષ્ણ.

સ્નેહમયી બહેનો અને માતાઓ ! આ લેખ લખવાનો ખાસ ઉદ્દેશ એટલો જ છે, કે વાતો અને નવલકથા કરતાં સત્ય અનેકા બનાવોથી, આપણા હૃદય ઉપર મજબૂત છાપ પડે છે. ઘણા લોકો કહે છે કે “ સ્ત્રીઓને કેસવણી આપવાની શી જરૂર છે ? ” તેઓનું કહેવું કેવળ ગેરવ્યાજબી છે. જે મારી માતાએ કેસવણી ન લીધી હોત તો બાળ્યરતે હુમાયુના વૃત્તાંતની બબર તેને કોઇ દિવસ પણ પડી જ ન હત. અને જે અત્યંત સ્નેહના આવિર્ભાવથી આત્મજીવન સમર્પણ કર્યું તે કોઇ દિવસ બનત જ નહિ.

આ પ્રત્યક્ષ સત્ય જીવનવૃત્તાંતથી વાચક બહેનો ! તમારે ઘણો જ બોધ લેવાનો છે અને આપણા પતિ પ્રભુની આજ્ઞા શિરસાંવંદન કરીને આઝાનુસારી થવાની રેવ પાડવી એ ઘણું જ આવશ્યક છે. પતિની સર્વ આજ્ઞાને અનુસરવાથી સ્ત્રીઓ પોતાના ગૃહસ્થાંસાર સ્વર્ગ તુલ્ય સુખમય કરી નાંખે છે. વળી આપણા પોતાના સંહર્ષતંત્રથી આપણા પુત્ર-પુત્રીઓ ઉપર અવપણ્યથી જ કેવી સારી છાપ પડે છે તે પણ તમારે લક્ષમાં લેવાનું છે. કોઇ દિવસ પણ કંઠાસ નહિ કરનારી દયાળુ, સ્નેહમય, અને સહવર્તનશાળી માતાઓનાં બાળકો હમેશાં તેના જેવાં જ બને છે એમાં જરાપણ શક નથી.

આ ટુંકા જીવનવૃત્તાંતથી પુરોષોને પણ બોધ લેવાનો છે કે પોતાની પત્નીના હૃદયમાં સારા સારા વિચાર ફસાવવા તથા પોતાની ઇચ્છાનુસારી પત્નીને પોતાની ઇચ્છા અનુસાર ચાલવા માટે તેમને સર્વ સાધનો પૂરાં પાડીને તેઓએ પણ ખાસ પરિશ્રમ લેવાની જરૂર છે. પોતાના જેવી જ વિદ્વાન્ ધર્મપત્નીઓ થાય એવા વિચારવાળા વાચક બન્ધુઓને હું પ્રાર્થના કરું છું કે આપ જ્યાંસુધી આપની ધર્મપત્નીને આપના જેવી વિદ્વતા પ્રાપ્ત કરવાને, અનેક પ્રકારનો શ્રમ અને દીર્ઘ પ્રયાસ નહિ કરે. ત્યાંસુધી તે કોઇ દિવસ તેવી રીતે થવાનાં નથી જ. સ્ત્રીઓને અસુરગૃહે આવ્યા પછી માતા તરીકે, તેમની સાસુ છે, અને ગૃહ તરિકે તેમનો પતિ છે. સાસુનું પુત્રવધુ તરફ માતા તરિકેનું જીવન આપણા આર્ય ગૃહ સંસારમાં તો છે જ નહિ, છતાં કેટલીક સ્નેહાળ સ્ત્રીઓ, જેઓને પોતાના માતા પિતા તરફથી અને પતિ તરફથી રૂઢી શિખામણ મળેલી હોય છે તેઓ તો પોતાની પુત્ર વધુઓને પોતાની પુત્રી માફક જ ગણીને તેમની સાથે તેવા વાત્સલ્ય ભાવથી વંતે છે. પતિએ પણ વિદ્વાન્ અને ધાર્મિક, અને સહવર્તનશાળી થઇને પોતાના જ વર્તનથી બોધ આપીને પોતાની ધર્મપત્નીને, તેવા જ પ્રકારવાળી બનાવવાની

ખાસ જરૂર છે. નંદારા પણ બધુઓ કહે છે કે “ અરે એ શું એમાં સમજે, બે વખત રાંધી આપે છે એટલું બસ છે. ” આવા કેવળ સ્વાર્થ અને કાયરપણનાં વચનોના ઉદ્ગાર શ્રવણ કરી માફ હૃદય પહોં જ ખિન્ન થાય છે. પોતાની પત્નીને જે પતિ સુશિક્ષિત, ધાર્મિક અને સદ્વર્તનશાલી કરી શકતો નથી, વા કરવાને પ્રયત્ન કરતો નથી તેણે બિલકુલ લગ્ન કરવાની જરૂર છે જ નહિ, અને લગ્ન કર્યા પછી જે નિરાધાર અબળાને પોતાનું સમગ્ર જીવન તેની મુનસૂરી ઉપર સમર્પણ તેણે કરાવેલું હોય છે તેને જો તે માગે આલસા દે, અથવા તો અજ્ઞાન અને અધર્મમાં પ્રવૃત્ત થવા દે તો તે પરમેશ્વરનો ન્હોરો ગુન-હોગાર થાય છે. કારણ કે તેથી કરીને તેની પ્રજા પણ તેમની માતા જેવી જ થાય છે, અને તેવી જ રીતે દેશની સ્થિતિ પણ પ્રજાની ઉપર આધાર રાખીને સારી અથવા ખરાબ થાય છે.

“ કહે નેપોલિયન દેશને કરવા આજ્ઞાદાન, હો માતાને જ્ઞાન. ”

એ રિલાનુસાર માતાને જ્ઞાન આપવું પ્રથમ જ આવશ્યક છે, અને તેથી પતિએ જો પોતાના બાલકની માતાને જ્ઞાન આપ્યું હોય, તેને સુશિક્ષિત કરી હોય તો તેની પ્રજા હમેશા તે કેળવાયેલી માતા તરફથી સુશિક્ષણ પ્રાપ્ત કરીને સારી જ નિવરે એમાં કંઈ પણ સંશય નથી. તેથી હે! મુક્ત વાચક બધુઓ અને જુનેા! આપ સર્વે આ લેખકના માતા પિતાના સત્વ અચરકારક દાખલાથી આજ દાયે, પોતાની દરજ બળવવાની ખાસ પ્રતિજ્ઞા લ્યો, અને આપણી આર્થમાતા—હિંદદેવી જે વિવિધ ત્રિપતિથી આકંદ કરતી અનંત અશુભા એપ વરસાવ્યા કરે છે તેને સુખયુક્ત કરનાર મહાન પ્રજા તૈયાર કરો, એવી આ લેખકની આ લેખ લખવામાં સવિનય ખાત્ર વિનંતિ છે. તથાસ્તુ:—

પાંડિત કૃષ્ણ.

ચર્યાપત્ર.

સર્વસ ગુજરાતી સભા
તરફથી સપ્રેમ બેદ.

મહેરખાન વ્યવસ્થાપક સાહેબ:—

આપના માસિક “ સુન્દરી સુબોધ ” ના ૧૯૦૮ ના જુલાઈ માસના અંકમાં “ પ્રજાને એક ચરજ ” ના લેખના સંબંધમાં વિનંતિ જે “ સેવાસદન ” એ આ દેશની સ્ત્રીઓ અને તેમાં પણ વિશેષ કરીને હિંદુ કોમની બાળ વિધવાઓ અને પારસી કોમની કુમારીઓને માટે એક આશીરવાદ રૂપ થઈ પડશે એ નિર્ધિવાદ જ છે.

પરંતુ મારા ધારવા ને માનવા પ્રમાણે “ સેવાસદન ” ના તમામ કાયદા કાનુનો અને તેની બાંહેધરીમાં બાંહેધરી વિગતોથી જરૂર સંપૂર્ણ હકીકત જાહેર પેપરો અને વિશેષ કરીને સ્ત્રીવર્ગમાં પ્રચાર પામતાં પેપરો અને માસિકોમાં આપવામાં આવે તો વિશેષ ફલપ્રદ થવા સંભવ છે.

વળી નીચેના પ્રશ્નોનો “ સેવાસદન ” માટે નીમાએલ કમીટીના કોઇ મેંબર સા-
હેબ અથવા તો તે ખાતાની વિશેષ માહિતી મેળવનાર કોઇ માનવંતાં જુદેન કે બન્ધુઓ
સંપુર્ણ અને વારતવિક નિર્ણય કરશે તો સ્ત્રી વર્ગ ઉપર એક આભાર જ ગણાશે.

૧. નર્સ, શિક્ષક, વકતા કે ઉપદેશક વગેરે માટે અપાતાં શિક્ષણનો કંઈ ક્રમ બાંધ-
વામાં આવ્યો છે કે કેમ ? અને જો ક્રમ બાંધવામાં આવ્યો હોય તો તે દરેકનો કોર્સ
કેટલી કેટલી મુદતનો રાખવામાં આવ્યો છે ?

૨. “ દયાની જુદો ” એ મુબાઈમાં જ રહીને પોતાનું કાર્ય પુર્ણ કરવાનું છે ?
કે કમીટીની આજ્ઞા કે સલાહ અનુસાર હિંદમાં તેઓ મોકલે તે જગ્યાએ પહોં જવાનું છે ?

૩. જો કમીટીની આજ્ઞા કે ઇચ્છા અનુસાર તેને બીજે સ્થળે મોકલવામાં આવે તો
તેમાં તે દયાની જુદેનની સંમતિ લેવામાં આવશે કે કેમ ? અને જો તેની સંમતિ ન મળે
તો કમીટી પોતાનો ઠરાવ ફેરવી શકશે કે કેમ ?

૪. સદનમાં દાખલ થયા બાદ એક, બે કે ચાર, છ વર્ષ પછી કોઇ દયાની
જુદેન સદનમાંથી છુટી પડવા માગે તો તેમ થઇ શકશે કે કેમ ?

૫. સેવાસદનમાં હમેશને માટે જોડાવાની ઇચ્છા તુરતાતુરત જ ન રાખતાં કોઇ
અબળા સદનના કાયદા કાનુનને માન આપી અમુક વિષયના અભ્યાસ માટે તે અભ્યા-
સનો કોર્સ પૂરો થતાં સુધી સદનમાં જોડાવા માગે તો તેમ થઇ શકશે કે કેમ ?

૬. તેમના પોશાક માટે કંઈ ફરજિયાત નિયમ રાખવામાં આવશે કે કેમ ?

૭. સદનમાં દાખલ થતી વખતે તંદુરસ્ત હોય પરંતુ કદાચ કોઇ અકસ્માત કે
જોવા બીજા સંજોગને લીધે કોઇ “ દયાની જુદેન ” લાંબી કે છંદગીર્ણતની બીમા-
રીનો ભોગ થઈ પડતાં પોતાની ડુબુડી બળવવાને હમેશને માટે અશક્ત થઇ પડે તો તેને
માટે કમીટી શું બંધોબસ્ત કરશે ?

૮. “ દયાની જુદો ” ના સર્વ પ્રકારનાં રક્ષણનું જોખમ કમીટી પોતાને શીર
રાખે છે કે કેમ ?

૯. “ દયાની જુદો ” ના અવસાન સમયે સ્વકોમના રીતી રીવાજ અનુસાર ક્રિયા
કરવામાં આવશે કે કેમ ?

એક જુદેન,

મહારી નારીક ગ્રંથકની યાત્રા.

આ મહારી યાત્રાનું વર્ણન લખવાનું માત્ર એટલુંજ પ્રયોજન છે કે જે યોડાં ઘણાં
હશે તથા સમારીઓ યાત્રાએ જવાની ઇચ્છા રાખતાં હશે તેમને પ્રથમથી જ ત્યાંની
સ્થિતિનું વર્ણન મળ્યે યોડી ઘણી અગવડો દુર થશે અને જે યાત્રાએ જવાની ઇ-
ચ્છા રાખતાં નહિં હોય તેમને તે ઇચ્છા પ્રતીક્ષ થવામાં આ વર્ણન ફળિભૂત થશે.

નાશીક અંબિકાની યાત્રા વીકએન્ડ દીક્રીટમાં થાય છે. વીકએન્ડ (જતા આવતાની) દીક્રીટ ખાસ થોડી કીમતે મળે છે. તે દીક્રીટ દર અઠવાડીઆના શુક્રવારથી તે મંગળવારના બપોરના બાર વાગ્યા સુધી ચાલે છે. તથા હું એક રૂપિયા અને ચઉદ આનાની તે દીક્રીટ લઈ બેરીબંદરથી બપોરે બરોબર સવાત્રણ વાગે ઉપડતી નાશીક એક્સપ્રેસમાં બેઠો. આ ગાડી નાશીક સુધીજ જાય છે, અને ત્હેની ઝડપ મેહલ જેટલીજ છે, બેરીબંદરથી ઉપડેલી તે થાણે ઉભી રહે છે, અને થાણેથી ઉપડેલી કલ્યાણ ઉભી રહે છે. કલ્યાણથી પુનાની ગાડીને રસ્તા બદલાય છે. અહિંથી ઉપડેલી કસારા રેલ્વેને ઉભી રહે છે. અહિંઆ બેરીબંદરથી જોડેલું એન્જીન બદલાય છે અને પર્વત તથા ધાટના રસ્તાઓ ચઢાવવા સાથે ખાસ બનાવેલાં પાડા જેવાં જળરાં એન્જીનોમાંનું એક એડવામાં આવે છે. આ રેલ્વેને ધાટના ગાડો સાથે એક સરસ વેષ્ટીંગ રમ છે. તેમાં સારો ફરનીયર ગોઠવેલો છે તથા લોઠાના વાળાની સ્પીંગવાળા ખીજાના સહીત ખાટલાઓ ગોઠવેલા છે. આ રેલ્વેનથી ગાડી ઉપડતી વખતે જો કે થોડો થણો દીવસ હતો તોપણ કમ્પાઓમાં દીવા કરવામાં આવ્યા. કારણ ધાટની ટનલોમાં જતાં અંધારું હોય છે અને ત્હેનો લાભ લઈ થણા ચોરા ચોરી કરે છે. તે અગવડ દૂર કરવાને દીવા કરવામાં આવે છે. આ રેલ્વેનથી ગાડી ઉપડી આસપાસ આવેલા કુંગરો તરફ જાય છે. ઉડી ખીણોનો અદ્ભુત દેખાવ નજરે પડે છે. આસપાસ પર્વતો સીવાય કંઈ જણાતું નથી. થોડી મીનીટમાં રીવર્સીંગ રેલ્વેન આવે છે, જ્યાં જે એન્જીન આગળ જોડેલું હતું તે ફક્ત પાછળ જોડી દેવામાં આવે છે અને ગાડી પાછી વળે છે. પણ તે આવેલે રસ્તે ન જતાં ધાટ ઉપર ચઢે છે. ધાટ ઉપર ચઢ્યા પછી જ્યાંથી ગાડી આવી પાછી વળેલી તે સડક થણીજ નીચી, ન્હાની અને રમણિય દેખાય છે. દુકામાં ગાડી બહુજ ઉંચી જાય છે. એન્જીન કલાકે ચાર માઈલની ઝડપે દોડે છે. સાધારણ એન્જીનમાં અને ધાટના એન્જીનમાં ઘોડા અને બળદ જેટલો ફેર છે. ઘોડા વેગથી દોડે છે પણ વધારે ભાર ખેંચી શકતા નથી. બળદ ધીમે ધીમે પણ વધારે ભારને ખેંચી જાય છે. તેમ આ બળદ જેવું એન્જીન ધીમે ધીમે પર્વત ચઢી જાય છે. જ્યાં પર્વત ઢાળ વગરનો અને એકદમ ઉંચો છે લાંટનલો (પર્વતની આસપાસ કોરેલો રસ્તો) કોરેલી છે. ઉપર ચઢોટા. કુંગર હોય છે અને ત્હેની નીચે યદને ગાડી ચાલી જાય છે. અહાવી સોજેક ટનલો આ રસ્તે આવે છે. જે ટનલો બહુ લાંબી હોય છે તેમાં હવા આવવા સાથે ઉપર એક બે બાકાં રાખેલાં હોય છે. પણ જ્યારે બે ચઢોટા પર્વત ઉપર બાંધેલો પુલ અને ત્હેની નીચેની થણીજ ઉડી ખાંધનો દેખાવ આવે છે ત્યારે તો ચઢેને પણ જાય લાગવા માંડ્યો. બે પુલ તુટે તો શરીરનો કકડો પણ હાથ આવે નહિં. ચોમાસાને લીધે પર્વતો રળીઆમણા લાંગતા હતા. ખીજે વરસાદ ન્હોતો પરંતુ પર્વત વરસતો હતો ત્હેનું કારણ એ કે પાણીની વાદળીઓ પર્વતની રોચે અચકાઈ પોતાનું પાણી ખાલી કરતી. જાત જાતની વનસ્પતી ઉગેલી હતી. પર્વત ઉપરથી પાણીના ઘોધ વહેતા હતા. છેવટે ધ્રુગતપુરીનું રેલ્વેન આવ્યું, ત્યાં ધાટનું એન્જીન બદલાઈ ગયું અને સાદું એન્જીન જોડાયું. લાંબી ઉપડેલી ગાડી દેવલાલી ઉભી રહી. આ હવા ખાવાનું સ્થાન છે. તરતનાં સાન્નં ચએલાં તથા ક્ષીણ શક્તિવાળાં સ્ત્રીપુરુષો આચેત્યતા મેજવવા અહિં આવે છે. મુંબાઈના બાટી.

આઓ તથા પારસીઓના ખંગલાઓ ખાસ વધારે જોવામાં આવે છે. અહિંથી નાશીકનું રેશન પાંચેક મીનીટમાં આવે છે. આ રેશન ખરોખર સ્લાહા સાતે આવે છે. હું રેશન પાસે ન્હારા મિત્રને ત્યાં ઉતર્યો. યાત્રાનું વર્ષ હોવાથી કોલેરા, પ્લેગ વિગેરે રોગ ફાટી નીકળે નહિ તે સારૂ દાકતરોની અહિં ખાસ ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. મ્હા, દુધ પી હું સુઈ રહ્યો. સ્થવારે હું જોલો ઉઠ્યો. નાશીક રેશનથી શહેર પાંચ માઈલ દુર છે. શહેરમાં જવા સારૂ ટ્રામ, ટાંગા, મોટર તથા ગાડાં હોય છે. રસ્તો સારો છે. અમદાવાદ કંપના રસ્તા ઉપરની વડની ઘટા આ રસ્તે પણ જોવામાં આવે છે. ટ્રામ માણસ દીઠ બે આના લે છે. ટાંગાનું છ આના ભાંડુ આવડું પડે છે અને મોટર આઠ આના લે છે. સ્થવારે આઠ વાગે હું આવતા જતાના બે રૂપિયા કરી ટાંગામાં બેસી નાશીક શહેરમાં ગયો. શહેર નજીક આવતાં ગોરોનાં ટોળાં નજરે પડ્યાં. લેમના હાથમાં ચોપડાઓ હતા. ગામમાં દાખલ થતા પહેલાં દરેક યાત્રાળુ તે ચાર આનાનો કર ચુનીસીપાલીટીને આપવો પડે છે, અને ટાંગા વિગેરે વાહનને પણ ટોલ આપવો પડે છે. અહિં ન્હારો ટાંગો ઉભો રહ્યો કે તરતજ ગોરો ન્હારી આસપાસ ફરી વળ્યા. તે દક્ષણી હતા પણ તેઓ ગુજરાતી ભાષા બોલી જાણતા હતા. લેમણે મ્હાં નામ, સ્થિતિ તથા અડક પુછ્યાં, ન્હારા મિત્રે ગોરોનો હવાલો મળે રાત્રે મ્હને આપ્યો હતો. તેઓ મરીબ યાત્રાળુને પોતાને ત્યાં ઉતારી લેમની પાસેથી ધણું પડાવતા, પરંતુ શી યાત્રાળુને ગોરના ધર શિવાય બીજે કોઈ ઠેકાણે સગવડ મળતી નથી, તેમ તે બુદ્ધિના પણ તેઓ અભવવા હોય છે તેથી તેઓને ગોરને ત્યાં ઉતરવું પડે છે. ગોરો પોતાની તક સાધી બને તેટલું યજ્ઞમતો પાસેથી લે છે. તેઓ યાત્રાળુનું નામ, ગામ તથા અડક પુછી પોતાના ચોપડાઓ ઉઘાડે છે. ચોપડાઓની કૃતિ શબ્દ કોશ (ડીક્શનરી) જેવી છે. તેઓ યાત્રાળુઓના આપદાદા કે જેઓ લેમની યાત્રા સમયે ગોરને ત્યાં ઉતરેલા હોય તેમનાં નામ તરત શોધી કઢાડે છે. આ તોફાનથી છુટો થઈ અને યાત્રાળુના કરની ટીકીટ લઈ હું નાશીક શહેરમાં ચર્ચ ગોદાવરીના પુલ પાસે આવ્યો. હું અહિં ટાંગામાંથી ઉતર્યો. પુલ પાસેના આરા ઉપર મ્હેં ગોદાવરીમાં સ્નાન કર્યું. સ્નાન કરી રામચન્દ્રજીના મંદિર તરફ વળ્યો. યાત્રાળુઓમાં ખાસ સાધુઓનું સુંડ વધારે જોવામાં આવતું હતું. મંદિરમાં રામ, સીતા અને લક્ષ્મણની મુર્તિઓ હતી. ત્યાં દર્શન કરી હું પાસેની સીતા શુદ્ધ જોયા. ગયો. શુદ્ધ જોયા. એક પેસે સ્થિતિ પુનરી લે છે. તે આપી હું શુદ્ધમાં ઉતર્યો. લેમમાં બેઠે બેઠે ઉતરવાનું છે. ફક્ત એકજ માણસ નીચું વળી જઈ શકે છે. સ્થામેથી માણસથી આવી શકાય તેમ નથી. આપણા શરીરને સંકોચવું પડે છે. જડા માણસને તે શુદ્ધમાં જવા હું સલાહ આપતો નથી. કદાચ કોઈ હામ ભીડી જાય ખરૂં પણ છેવટનાં ન્હાનાં બાકાં જેવાં પગથીઆમાં ભરાઈ રહેતો મ્હોટી પીડા થાય. શુદ્ધનાં બારેક પગથીઆં ઉતર્યા પછી રામ સીતા અને લક્ષ્મણની મુર્તિઓ આવે છે. ત્યાંથી શંકરના સ્થાન તરફ જવાને બહુજ ન્હાનાં પગથીઆં આવે છે. આ કામ કાચા પોચા માણસનું નથી. હું બહુ પાતંગી છું એટલે મ્હેં જવાની હીંમત ધરી. પણ શંકરના સ્થાન પછી પાછી બીજી શુદ્ધમાં ઉતરવાનું હતું તે તો ધણુંજ કઠિન હતું. એક તો પગથીઆં બહુજ સાંકડાં અને બીજું ખરાબ હવાથી ગુંગળાઈ જવાની પદ્ધતિ હતી.

પરંતુ ખરાબ હવા વિશે નહને વધારે ભય નહોતો કારણ મુર્તિ પાસેના દીવા બરોબર બળતા હતા. ત્યાંથી શરીર ઘસતો તથા માથું નમાવતો માંડ માંડ હું જહાર નીકળ્યો. સૂર્યનારાયણના દર્શન કર્યાં અને જે મીનીટ ચાક ખાધો. આ ગુફા નહને પુરાતન કાળની લાગતી નથી. બહુ તો તે દોઢસો કે બસો વર્ષ પહેલાનું કામ હશે. ગુફા પાસે પંચવટી છે. પંચવટીના પાંચ વડ છે. પણ તે વડ નહાના અને થોડા વર્ષ પહેલાના લાગે છે. ત્યાંથી દુર જતાં તપોવન આવે છે. આ સઘળું જોઈ હું પાછો ગોદાવરીના પુલ ઉપર ગયો. ટાંગા જોડાવ્યો અને રેશન તરફ જવા નીકળ્યો. કારણ જોવા જેવી જગ્યાઓ નહે જોઈ લીધી હતી. નદીની બન્ને બાજુએ મોટી મોટી ધર્મશાળાઓ છે. તેમાં ચીકી વગર કોઈને ઉતરવા દેતા નથી. અને ચીકી હોય તો પણ આઠ દીવસથી વધારે રહેવાતું નથી. પુલથી તે શહેરના નાકા સુધી બન્ને બાજુએ દુકાનોની દાર હતી. એક ટ્રકાણે નાટકતું થીએટર બનાવ્યું હતું. માટીનાં રમકડાં વેચાતાં હતાં પણ સુખપત્ને કરીને વાસણોની દુકાનો સારી હતી. નહે થોડાં ઘણાં વાસણો લીધાં. ત્યાંના ગંગાજમની લોટાઓ વખણાય છે. સ્હાડા અગીઆરે હું નાશીક રેશન પહોંચ્યો. ત્રહારા મિત્રના આગ્રહથી મહેન મિત્રાન બનાવી ખાધું. થોડો આરામ લઈ ચાર વાગે હું ટાંગામાં બેસી પાંડવ ગુફા જોવા નીકળ્યો. નાશીક રેશનથી તે આશરે છ ગાઉ દુર છે. ટાંગાનું બાકું સ્હાડા ત્રણ રૂપિયા કર્યું હતું. છ વાગે પાંડવ ગુફાના કુંગર પાસે હું આવી પહોંચ્યો. અંધારું થઈ જવાની જાહેશથી હું કુંગર એકદમ સ્હડી ગયો, પણ થોડો ઘણો ચાક લાગ્યો. પાંડવ ગુફા કુંગરની મધ્યમાં તેમજ એક જ હારમાં છે. પર્વતમાં મ્હોટી મ્હોટી ગુફાઓ કોતરી કઢાડેલી છે. યાંબલાઓ પણ કોરી કઢાડેલા છે. જે મ્હોટી અને લાંબી ગુફાઓમાં જે બાજુએ રૂપિયાના આશ્રમે છે. અને વચમાં મંદિર છે. આ ગુફાઓમાં ઘણું ખર્ચ અંધારું રહે છે. દીવો થયે બધું જણાતું હતું. આગળ જતાં એક મ્હોટી ગુફાની વચ્ચે બીમની ગદા છે. ત્યાંથી આગળ જતાં ઇન્દ્રસભાની ગુફા આવે છે. આ ગુફા બીજી ગુફાઓ કરતાં ઉંચી છે તેથી તે સ્થળે જવા સારું એક લોટાની નીસરણી મુકેલી છે હું તે ઉપરથી અંદર ગયો આ ગુફા નહાની છે. વચમાં ઇન્દ્ર છે અને જમણી અને ડાબી બાજુએ સૂર્ય ચન્દ્રની મુર્તિઓ છે અને આસપાસ બીજા દેવોની મુર્તિઓ છે. ત્યાંથી ઉતરી હું પાસેની એક મ્હોટી અને લાંબી ગુફામાં ગયો. સાં અજવાળા સારું એક કાકડો સળગાવવો પડ્યો. તે ગુફામાં એક મંદિર હતું. તે મંદિરમાં જતાં ધર્મરાજની ઘણી જ ભવ્ય અને ગંગવર મુર્તિ છે. જમણી અને ડાબી બાજુએ નકુળ અને સહદેવ ઉભેલા છે. મંદિર બહાર નીકળતાં ડાબી બાજુએ અર્જુન ઉભો છે અને તેની પાસે શ્રીકૃષ્ણ ઉભા છે. જમણી બાજુએ ભીમ છે અને ભીમની પાસે દ્રૌપદી ઉભી છે. આ ગુફાને પાંડવ ગુફા કહે છે. આ બધું જોઈ હું પર્વત ઉપરથી ઉતર્યો અને ટાંગામાં બેસી ઘેર આવ્યો. રાત્રે સ્હાડા કુધ પી સુઈ રહ્યો. સ્હવારે અંબક જવા આવવાં સારું બાર રૂપિયા એક ગાકું બાકું કર્યું. અંબક નાશીક રેશનથી બરોબર ૨૧ માઈલ દુર છે. જમી પરવારી સ્હવારમાં સ્હાડા નવે હું અંબક જવા નીકળ્યો. ગાડીની ગતિ બહુ જ થોડી હતી બળદ જોડે શરીરે ઠીક હતા પણ ચાલવામાં કમ જોર હતા. નાશીક ગામથી અંબક જવાનો રસ્તો સારો છે. છેવટના ભાગનો રસ્તો વરસાદથી ધોવાઈ

ગએલો છે. નાશીક ગામથી એક માઈલ દુર નાશીક કેન્ધ છે. બંગલાઓ બેઠી બાંધણીના અને છુટા છુટા છે, તે જગા બહુ રમણિય છે અને ત્યાંની હવા પણ બહુ સારી છે. ત્યાં ગાડીવાળાએ રોલ આપ્યો. આગળ જતાં આંખાનું વન આવે છે. આસપાસનો દેખાવ જોતાં મન ફરે છે. થોડું થોડું અંતરે નદી નાળાં આવે છે. વરસાદની રૂતને લીધે ત્હેમાં પાણી વહે છે. ગાડામાં બેઠે બેઠે ન્હાઈ શરીર અકડાઈ ગયું અને હું ગાડામાંથી ઉતરી પગે ચાલવા માંડ્યો. ગાડું આગળ અને હું પાછળ. અહિં ખીન્ન યાત્રાળુઓના ગાડાનો બેઠો થયો. તે યાત્રાળુઓમનિ એક કાઠીઆવાડી ફેંટાવાળો ધણો રમુજ હતો, અને આ નન્દમાં વખત ન જણાય તે સારૂ વાર્તાઓ કહેતો અથવા ગાયન ગાતો, એકાદ રમુજ દુઝકો સાંભળી ન્હને હસતું આવ્યું. તે હું અહિં લખવાની રજા લઉં છું. “ ચાર પાંદડાંનું પત્રાળુ ને બે પાંદડાંની પડીઓ, ગોદાવરીનો સંધ ચાલ્યો ત્હેમાં રાંડીરડો વહીયો ” રસ્તાની રમણિયતા નીહાજતો અને અનેક વિચારો કરતો હું થોડું ચાલ્યો. અંબકને-અ-ડધે રસ્તે એક નદી અને ન્હાનું ગામડું આવ્યું, ત્યાં ગાડું ઊડ્યું. ગાડાવાળાનું નામ રામો હતું અને બળદનાં નામ બંસી અને તામ્બુલ હતાં. બંસી અને તામ્બુલે નદીનું પાણી પીધું અને રામાએ ચારાવાળી પાસેથી લીલી ઘાસ લઈ ત્હેમને ખાવા નાંખી. રામો નદી ના વ્હેળા પાસે જઈ બાધું છોડી ખાવા બેઠો. હું ન્હારા પગ ધોવા નદીમાં ગયો. પહાડી પ્રદેશને લીધે આ નદીમાં રેતીને બહોલે પથરા છે. પાણીમાં લીલવાળા પથર ઉપર પગ મુકતાં તે લપટી ગયો અને હું પડ્યો. ન્હારી ટોપી, ધોતીયું અને પેરણ બીનાં થયાં. ધોતીયું બદલી નાંખ્યું, કઝાક પછી ન્હાઈ જાતું આગળ ચાલ્યું. આ રસ્તો બહુજ ઉંચો નીચો હતો, કારણ તે કુંગરીઓ ઉપર હતો. આ રસ્તે ડાગર (ચાવલ) નો પાક બહુ જ હતો. પહાડી પ્રદેશ એટલે પાણીની ખોટ નહિ. જ્યાં ત્યાં વરસાદને લીધે ઝરણાં વહેતાં હતાં. બળદોને ટાળ ન્હડવો બહુ આકરો લાગતો હતો, પણ ઉતરવું બહુ સેહેલું લાગતું હતું. આ રસ્તે પણ ન્હેં ગાડામાંથી ઉતરી પગે ચાલવા માંડ્યું. ન્હાંજના રહાડા સાત વાગ્યે અંબક દોઢ ગાઉ દુર ન્હું. આંટલે છેરેથી ન્હને અંબકના ગોરાનાં દર્શન થયાં. ક્યમ ક્યાં રહેવું, આપવું નામ, ચાતિ અને અટક શી ” ના ઉત્તર આપતાં હું કંટાળી ગયો. ગોરને ત્યાં ઉતરવું હોય કે ન હોય તો પણ જ્યારે ત્હેમના સવાલનો બરોબર ઉત્તર મળતો ત્યારેજ તેઓ જ પતા. અહિં ન્હને ઇચ્છા થઈ કે ગોરાને ન્હાઈ નામ આપવું. ન્હારાં સગાં સંબંધી તથા પૂર્વજો અહિં આવ્યા હશે કે નહિ ત્હેની ખબર પડશે. છેવટે રાત્રે રહાડાઆક વાગ્યે ન્હાઈ ગાડું અંબક આવી પહોંચ્યું. અહિં પણ બે આનાનો યાત્રાળુનો કર આપ્યો. અહિં ગોરાની સંખ્યા ધણી જ હતી સવાલના ઉત્તર દેતાં આખરે એક ગોરે પોતાનો ચોપડો ઉઘાડી ન્હારા પૂર્વજો અને સગાં સંબંધીનાં નામ કહાડ્યાં. ગોરે ન્હને પોતાને ત્યાં ઉતરવા કહ્યું પણ ન્હેં ના પાડી. હું અંબકના દવાખાનામાં ઉતર્યો. અહિંના દાકતર ઉપર નાશીકથી ન્હેં ન્હારા મિત્રની ચીઠ્ઠી આણી હતી. ગોરે પોતાને ત્યાંથી ગાદડું આણી આપ્યું તથા તાલું દુધ પ્રદેશમાંથી આપ્યું. રાત્રે ન્હા દુધ પી હું સુઈ રહ્યો. અહિં દંડી વિશેષ હતી. અહિં રસ્તાદ બહુજ પડે છે. કારણ અંબક કુંગરો અને પર્વતોની મધ્યમાં છે. રહવારે છ વાગ્યે ડી હું અંબક શેહેરમાં ગયો. ગોર રહવારમાં વ્હેલો ન્હારી પાસે આવ્યો હતો. ગોરે

મહેને કુશાવર્તમાં સ્નાન કરાવ્યું. તે કુંડમાં હુધડાં ધોવા તથા નીચોવવાની મનાઈ છે તે સારૂ પોલીસની ગોદવણુ રાખી છે. ત્યાંથી હું ગોર સાથે બ્રહ્મગિરિ રહડ્યો. પર્વત ઉપર રહડવાને ડાળીઓ પણ એક એક રૂપિએ મળે છે. પથ્થરનાં પગથીયાં રહડવાન હતાં. વરસાદ અને ચોમાસામાં પર્વતમાંથી વહેતાં ઝરણોને લીધે પગથીયાં બીનાં અને લીલવાળાં હતાં. રહાડાસાતસો પગથીયાં રહડવાનાં હતાં તે રહડ્યા પછી હું વરાહ તીર્થ આવ્યો. બ્રહ્મગીરિની ધણીજ ઉંચી અને એકદમ સીધી કરાડ કે નહેના ઉપર શંકરનું સ્થાન છે ત્યાંથી શ્રી ગોદાવરીનો પ્રવાહ સર થાય છે. એ કરાડ રહામે ઉંચી નજર કરત આંખ કણું કામ કરતી નથી. તે કરાડ નીચે એક ન્હાની દેરી છે, અને તેમાં ગોદાવરીની મૂર્તિ છે. તે મૂર્તિના પગ નીચે ગૌમુખ છે. તે મુખમાં એક સુવર્ણન જીભ મુકેલી છે. તે જીભમાંથી નિર્મળ, મીઠા અને હીરાની માફક સ્વચ્છ જળની ધાર વહે છે. અહો ! કુદરતની શી હીલા ! આ જગ્યા જોવા જેવી છે. ગોદાવરીનું મૂળ સ્થાન બહુજ રમણિય છે. આ સ્થળને ગંગાદાર કહે છે. તેની પાસે વરાહ તીર્થ નામનો ન્હા ન્હોર પરંતુ અસ્વચ્છ રાણીનો કુંડ છે. આ કુંડમાં સ્નાન કર્યા પછી ગંગાદારમાં જઈ મે શ્રીગોદાવરીનું પુજન કર્યું. અહિંને ગોર જુદો હોય છે. તે ધણુંજ કમાય છે. ગંગાદારની નીચેજ એક ખીનો ન્હાનો કુંડ છે તેમાં સ્વચ્છ જળ વહે છે. અહિંથી શ્રી ગોદાવરી પર્વતમાં શુભ યજ્ઞ જાય છે. ગંગાદારની પાસે પાર્વતીનું મંદિર છે. તેની સીધાણમાં પણ થોડે દુર ગૌતમ રૂપિ નું સ્થાન આવે છે ત્યાં રીવર્ક્ષિ છે. અહિં ગૌતમરૂપિએ શ્રી ગોદાવરી સારૂ શંકર પ્રત્યે સ્તુતિ કરી હતી. શંકરે તુષ્ઠમાન યજ્ઞ બાણુ છેડ્યું અને ગોદાવરીનો પ્રવાહ બ્રહ્મગીરિનો ઉંચી કરાડમાંથી વહેવો સર થયો. અહિં ચોમાસામાં વાદળીઓ પર્વત સાથે અથડાય છે. તે રમ્ય દેખાવ જોવા હું ભાગ્યશાળી છું. આવા અવર્ણનીય દેખાવો ભાગ્યેજ આપણી નજરે પડે છે. હવે મ્હેં ઉતરવા માંડ્યું. ચારસો પગથીયાં ઉતર્યા પછી રામતીર્થ આવે છે. અદસ્ય યએત્ર ગોદાવરી અહિં પ્રગટ યજ્ઞ ગૌમુખમાંથી અધિક પ્રવાહમાં વહે છે. અહિં રામ, સીતા, અને લક્ષ્મણની મૂર્તિઓ છે. આ સ્થાને એક ત્રીજો ગોર બેસે છે, અને તે પણ યાત્રાળુઓ પાસેથી સારૂ કમાય છે. અહિં મ્હેં પુજન કર્યું. અહિંનું જળ બહુજ મીઠું હતું. પાસે એક ન્હાનો કુંડ હતો. ત્યાંથી તે પ્રવાહ પાછો અદસ્ય યજ્ઞ જાય છે. ડુંગર ઉતર્યા પછી તળેટીમાંના સાગરતીર્થ નામના તળાવમાં તે પ્રવાહ જાય છે. અને ત્યાંથી ત્ર્યંબક શહેરમાંના કુશાવર્તના કુંડમાં યજ્ઞ શ્રીગોદાવરી પ્રગટ થાય છે. શ્રી ગોદાવરી ગામની વચ્ચે યજ્ઞ જાય છે. ગામમાં નદીને પત્રથીઆંથી બાંધેલી છે. નદી કીનારે અને ગામની શરૂઆતમાં ત્ર્યંબકનાથનું મંદિર છે. તે મંદિર બહુજ વિશાળ અને મ્હોટું છે. આસપાસની ભૂમિ પથરથી જડી લીધી છે. નીલકંઠની માફક અહિં પણ શંકરનું લીંગ બહુ ઉંડાણમાં છે. શંકરનું લિંગ મ્હોટું છે. યોનિમાં એક લિંગને ઠેકાણે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ નાં ત્રણ લિંગ છે. તે ત્રણે લિંગની આકૃતિઓ વચ્ચેના ખાડામાં છે. સોમવાર હોવાને લીધે મ્હેં ગોરને ન્હારી તરફથી એક રૂદ્ર કરવાનું કહ્યું. બ્રહ્મગિરિ પાસે નીલગીરિ નામનો એક પર્વત છે. ટુંકામાં ત્ર્યંબક ગામ પર્વતોની મધ્યમાં છે. ગામમાંથી થોડાં વાસણુ લઈ હું ગોર સાથે પાછો દવાખાને આવ્યો. ગોરને યોગ્ય દક્ષણ આપી. તેના ચો પડમાં મ્હેં ન્હારી સહી કરી અને ન્હારાં બાઈ જુદા વિગેરે સગાં સંબંધીનાં નામ લખ્યાં. મ્હા પી, દાકતરની રજા લઈ અગીઆર વાગે હું નાશીક જવા નીકળ્યો. આનંદ

સાર હું કાઢવખતે ગાડામાંથી ઉતરી પગે ચાલતો હતો. અડધે રસ્તે પ્રથમ વર્ણવેલી નદી આગળ બંસી અને તામ્બુલના ચારા પાણી સાર રામાએ ગાડું ઊડ્યું પોણા કલાક પછી ચાલવા માંડ્યું. સ્થાને સવા છ વાગે ન્હાઈ ગાડું નાશીક કેન્થ પાસે આવી પહોંચ્યું. આ સમયે કેન્થનો દેખાવ અતિ આનન્દદાયક હતો. સ્થાનના સોનેરી તડકાએ જાણે કેન્થને સુવર્ણથી મઢ્યું ન હોય તેમ લાગતું હતું. પંખીઓનો કલ્લરવ મધુર હતો. ઇંત્રીઓનાં ઊંકરોંઓ બકરા ગાડીમાં ફરવાને નીકળ્યાં હતાં. એક જગ્યાએ ઇંત્રીએ ટેનીસ રમતા હતા. ઉંચે રાત્રે સવા નવ વાગે હું નાશીક રોશને આવ્યો. રાત્રે યાકૃતી કંટાળી જઈ પોડું દુધ પી હું સૂઈ રહ્યો. મંગળવારે સ્થવારે હું જોડો ઉઠી દાતણ પાણી કરી તથા ન્હા પી રોશને જવા નીકળ્યો. ન્હારો મિત્ર ન્હને રોશને મુકવા આવ્યો. ન્હારા મિત્રનો-હું ત્હની સારી પરોણાગત/સાર ઉપકાર માની સવા આઠ વાગે ઉપડતી નાશીક એક્સપ્રેસમાં હું જોડો અને બાર વાગે બોરીબંદર રોશને આવી પહોંચ્યો.

વિશુધ.

‘સેવાસદન’ મારે તૈયાર કરવામાં આવેલી યોજના.

સેવાસદન મારે હાલમાં એક યોજના તૈયાર કરવામાં આવી છે, અને અમને પુરી પાડવામાં આવી છે તે ઉપરથી જણાવ છે કે “આપણે અંતરમાં એક હાઇએ તો જની રીતે આપણે આપણી જાતને ચાહીએ છીએ તેવી રીતે આપણે આપણાં ભાઈ બહેનોને ન્હાવાં જોઈએ. જોડો જી-ન્યાસ હોય અને આપણે જી તેના ન્યાસધારી હોઈએ તો વિશ્વાસપાત્રતા પાતક આપણે શિર ન બેસે તેની આપણે તપાસ રાખવી જોઈએ. જે દુઃખો આપણે વેઠ્યાં પડે છે તે આપણે હાથે કરીને ઉભાં કર્યાં છે, ને તેટલા મોટે આપણા પોતાનાં જ પ્રયત્નોથી તે દુઃખો દૂર કરી ચકારો. આપણી ભુદિ, આપણી દોષત આપણાં સાધન સંપત્તિ-કુક્રમાં જે કાંઈ આપણું હોય તે સર્વ જો આપણે ન્યાસ જેવું ગણીશું અને સેવાના પવિત્ર પંથે એક નિષ્ઠાથી પળીશું તો આપણાં ભાઈ બહેનોમાંથી ઘણાં ખર્ચાનાં ભાગ્ય હાલમાં છે તે કરતાં અત્યંત વધારે સારાં થશે જ.

આપણી સેવાર્થીઓના હૃદયમાં આ સત્યો કસાવવાં, વૈદિક કામ, શિક્ષણ કામ તથા લોકસેવાનાં કામ કરનાર સેવિકાઓ તરીકે સ્નેહમય અને સ્વાર્થહીન સેવા કરતાં તેમને શીખવવું એ આ મંદિરનો ઉદ્દેશ છે. પગાર વગરના કામ કરનારની દેશને ઘણી જરૂર છે. અને આ જરૂર પુરી પાડતી એ સદનનો આશય છે. એક સ્થાને એમ કહ્યું છે કે “ખરે જોતાં ઓઓની પ્રવૃત્તિઓ પૈસા કમાવામાં કદિપણ વપરાતી જોઈએ નહિ. માત્ર હાલની અન્યવસ્થિત સામાજિક સ્થિતિને લીધે એમ જોરામાં આવે છે તે અનુચિત છે. એક એવી સંસ્થાની આવશ્યકતા છે કે જ્યાં સુશિક્ષિત ઓઓની દેખરેખ નીચે યોગ્ય ઓઓ જનસમુદાય કલ્યાણાર્થે પોતાની શક્તિઓ, જાણે પોતાના સ્વજનમાં વસી વાપરતી હોય એમ વાપરી શકે. આ સંસ્થામાં તેઓ સુરક્ષિત રહે તેવું-હોવું જોઈએ. અને

કંઈપણ લાભની લાલસા સિવાય તેમના ઉદરપોષણનાં સાધનો તેમાં હોવાં જોઈએ. પ્રભુ-સકેતથી આવી સંયોજના બનવાની સેવાસદનની ઉમેદ છે. સદનને રૂ. ૧૦૦૦) ની કુલ માસીક રકમ મળવાની હતી તે રકમ વધીને રૂ. ૧૫૦૦) ની થઈ છે. તેમાંથી અડધી રકમ-શિક્ષણમંદિરને માટે વપરાશે અને રૂ. ૫૦૦) દર મહિને સેવાર્થીઓના ભરણપોષણમાં ખર્ચાશે. એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે પદવીધર સ્ત્રીઓમાંથી તેમજ ખીજી સુશિક્ષિત સ્ત્રીઓમાંથી જેઓ પોતાની જીવંતીને ન્યાસ જેવી પવિત્ર ગણતાં હોય તેઓ આ કામની સિદ્ધિ કરવામાં મદદગાર બનશે.

કેવળ પુરતકોના ભણતર કે અભ્યાસક્રમ ઉપર આધાર રાખીને સદન બેસી રહેશે નહિ. સાધુજીવન અને સામાજિક કાર્યદક્ષતા માટે કેલવણીની ઉત્તમ રીતિ એ છે કે જેઓ સારાં હોય અને જેઓ સારાં કામ કરે તેવાંઓનો સત્સંગ કરવો. દરેક જાતમાં એવી સ્ત્રીઓ હોય છે કે જેઓ પોતાની જાતિના ભૂષણરૂપ છે અને જેઓ ભક્તિ, પવિત્રતા તથા સ્વાર્થત્યાગના-દૃષ્ટાન્તરૂપ હોય છે. જાણે કે અદ્યધનાં દર્શન, શ્રવણ, આસ્વાદન અને સ્પર્શ તેમણે કર્યાં હોય નહિ શું એવું આપણને લાગે છે. આવી સ્ત્રીઓને પોતાનું એક “સાધ્વી મંડળ” બનાવવાને વિચાર કરવામાં આવશે. તે મંડળનું પ્રયોજન એવું છે કે સેવાર્થીઓની અધ્યાત્મિક અન્તઃપ્રેરણાઓને ખીલવવી, તેમનાં જીવન ધડવાં અને તેમના ઉપર સારા સંસ્કાર પાડવા. બહાર ગામથી આવનાર સેવાર્થીઓને માટે પાલક માતાઓ પણ મેળવી આપવામાં આવશે.

દિવાળીના તહેવાર પછી નવેન્મરથી માંડી તે મેની શરૂઆત સુધી પહેલું સત્ર ગણાશે. જુનના મધ્ય ભાગથી દિવાળીના તહેવારો સુધી બીજું સત્ર ગણાશે.

સોમવાર, મંગળવાર, બુધવાર, અને શુક્રવારના દિવસોએ મુંબાઈ ટાઇમ ૧૧ થી ૧ અને ૨ થી ૪ સુધી, વિશેષ અભ્યાસક્રમને માટે નિયમિત વર્ગો રાખવામાં આવશે.

બુધવાર અને શનિવારના દિવસોએ મુંબાઈ ટાઇમ ૨ થી ૪ સુધી બપોરના સામાન્ય વ્યાખ્યાનો થશે. તે દિવસોએ રહવારે સેવાર્થીઓને જૂદી જૂદી સંસ્થાઓ ખતાવવા લઈ જવામાં આવશે.

સાધારણ રીતે એવા સેવાર્થીઓને શિક્ષણમંદિરમાં દાખલ કરવામાં નહિ આવે કે જેઓને ઓછામાં ઓછાં ૧૫ વરસ નહિ ચર્ચા હોય, અને જેઓનું સામાન્ય જ્ઞાન હાઈ સ્કુલના અભ્યાસક્રમ જેટલું નહિ હોય.

પંદર વર્ષની નીચેની સેવાર્થીઓને શિક્ષણમંદિરમાં વ્યાખ્યાનો સમજી શકવાને તેઓ લાયક થાય ત્યાં સુધી પસંદ કરેલી કોઈ હાઈસ્કુલમાં ભણવાં મોકલવામાં આવશે.

મોટી-ઉંમરની સેવાર્થીઓ કે જેમને માટે સાધારણ શાળાક્રમ બહુ લાંબો ગણાય અથવા તો સેવાર્થી મોટી-ઉંમરના પ્રમાણમાં અનુકૂળ ન ગણાય તેમને માટે સેવાસદનમાં શિક્ષણ આપવાને હુંક અભ્યાસક્રમો ગોઠવવામાં આવશે. (તે ક્રમ બનશે તો બર-લીટઝની પદ્ધતિ પ્રમાણે ગોઠવવામાં આવશે).

દિંદુ, મુસલમાન અને પારસી એ દરેક જાતની સેવાર્થીઓ સદનને માટે નીમશે.

પોતપોતાની જાતિની આશ્રમ કમીટિએ યોગ્યેલા આશ્રમોમાં રહેશે. સદનવાસી સેવાથી આ ઉપરાંત બહારવાસી સેવાથી આને પણ નિયમિત વ્યવસ્થિત અભ્યાસક્રમનો લાભ લેવા દેવામાં આવશે પરંતુ તે માટે તેમણે શિક્ષણ કમીટિને ખાતરી કરી આપવી પડશે કે શિક્ષણકમીટિ તથા આશ્રમકમીટિએ સદનવાસી સેવાથી આને માટે સંયમ, સદાચાર અભ્યાસ અને ખીજી બાબતોમાં જે નિયમો નક્કી કર્યા છે તે પ્રમાણે તે બહારવાસી સેવાથી આ વર્તે છે.

જે ૬૦ સામાન્ય વ્યાખ્યાનો આપવાનાં છે તેના ક્રમની વિગત પુરવણી અ.માં આપી છે એ ક્રમ ગૃહસ્થ સેવિકાઓને માટે પણ ખુલ્લો રાખવામાં આવશે. જે સર્વ ધર્મોમાં સાધારણ છે એવી સ્વાર્થછુની અને પરોપકારની ભાવનાઓ શીખવાનો, નાત જાત કે સંપ્રદાયનો ભેદ રાખ્યા વગર માણસ માત્ર તરફ અનુકંપા અને સ્નેહ ઉત્પન્ન કરવાનો, અને દરેક જાતની ધાર્મિક આકાંક્ષાઓ ને મતમતાંતરો તરફ માન દ્રષ્ટિથી જોવાની રેવ પાડવાનો આ વ્યાખ્યાનક્રમનો હેતુ છે. કોઈપણ ધર્મની નિંદાનો એક શબ્દ પણ બોલવા દેવામાં આવશે નહિ.

આસ્થા વિશે ભાતીની આશને વિશે
આ લોકમાંહી મતભેદ હો મલે;
તથાપિ સારી જન જાતિનું સદા
સમસ્ત કર્તવ્ય પરોપકાર છે.

વૈદક કામ કરવાની ઇચ્છાવાળી સેવિકાઓને યોગ્ય સ્ત્રી ડાક્ટરો પાસે તે વિષયમાં ખાસ કેળવણી અપાવાશે. (તે સ્ત્રી ડાક્ટરોનો કમીટિ પણો આભાર માને છે.) એ શિક્ષણના વિષયો પૂરવણી અ.માં આપેલા છે. સ્ત્રીઓને માટે સદનમાં દવાખાનું અને ઔષધોપચાર ઉધાડવામાં આવ્યાં છે. તેમાં હાલમાં માત્ર ચાર રોગી રાખવાની ગોઠવણ કરી છે. તેમાં રોગની ચિકિત્સા, ઔષધોપચાર વિગેરે વ્યવહારિક કામ શીખવવામાં આવશે. તાત્કાલિક ઉપાય અથવા ઉપચાર વિધિ શીખવાની ઇચ્છા રાખનાર ગૃહસ્થ સેવિકાઓને ખાસ સગવડ કરી આપવામાં આવશે. મીસ નાઇટિંગેલ કે જેમનો આદર્શ ગૃહોપચારનો હતો તેમણે કહ્યું છે કે ઉપચારવિધિ-માંદાની માવજત-એ એક કળા છે; અને તેટલા માટે એક ચિત્રકાર કે સિંધી જેટલી બધી એક નિષ્ણા અને પુષ્કળ તૈયારી પછી કામ કરે છે તેટલીજ એક નિષ્ણા અને તૈયારી માંદાની સારવાર માટે જરૂરની છે. એ એક સૂક્ષ્મકળા છે. ખીજા કોઈ ધંધાને પોતાના જીવનનું મુખ્ય કામ માની શોખને ખાતરજ કળા શીખનાર માણસ સારો કળાવાન થઈ શકતો નથી, તેવીજ રીતે શોખને માટેજ ઉપચાર વિદ્યા શીખનાર સ્ત્રી પ્રવિણ ઉપચારિકા થઈ શકેજ નહિ. ઉપચારવિદ્યા, સારવાર કરવાની કળા એ ઉપર આ સરેયામાં ખાસ લક્ષ આપવામાં આવશે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે લોકસેવાનું શિક્ષણ આપના માટે સેવાથી આને દર અડવાડીયામાં બે દિવસ જૂદી જૂદી સંસ્થાઓ જતાવવાને લઈ જવામાં આવશે. કામના અનુભવથી શીખવાને પણ તેમને પ્રેરવામાં આવશે. તે ઉપરાંત, કેટલાક રવિવારના દિવસોએ ગૃહસ્થ સેવિકાઓ ત્યારે મંદિર, માણસો, ત્રીજા ગરબાંઓ અને અષાઢ આદ-

મીઝોને જોવા જતાં હશે, કે, ખીજાં કાંઈ સેવા કાર્યો કરતાં હશે, ત્યારે સેવાર્થીઓને પણ તેમની સાથે જવા દેવામાં આવશે. વળી આશયોપચાર શાળામાં જે દર્દીઓ હશે તેમની સવારે ને બપોરે તેઓ સેવા ચાકરી પણ કરશે.

એમ જણાયું છે કે હાથે કરવાના કામકાજથી મગજ ખીલે છે, એટલા માટે દરેક સેવિકાએ કાંઈ પણ કળા કે હુનર શીખવા પડશે. એટલે અઢવાડીયામાં સવિવાર વિના દરરોજ એક કલાક સદનમાં આવેલી સ્ત્રીઓના કળા ખંડમાં સેવાર્થીઓએ ગાળવો પડશે.

જોઈતા વ્યાખ્યાનકારો જ્યારે મળી રહેશે ત્યારે શિક્ષણકામ ને લોકસેવાનાં કામના અભ્યાસક્રમ નક્કી કરવામાં આવશે. આગળ વધેલી સેવિકાઓને માટે સાહિત્ય અને શાસ્ત્રના ઉચ્ચાક્રમ નક્કી કરવામાં આવશે. સેવાર્થીઓ અને ગૃહસ્થ સેવિકાઓ ઉપરાંત, વ્યાખ્યાનોમાં અને શિક્ષણવર્ગમાં ખીજી સ્ત્રીઓને પણ અનુકૂળતા પ્રમાણે દાખલ કરવામાં આવશે. તેઓએ દાખલ થવા માટે શિક્ષણકમીટીને અરજી કરવી.

ત્રણ વર્ષનો સંપૂર્ણ વ્યવસ્થિત શિક્ષણક્રમ પૂરો કર્યા પછી નૈષ્ઠિક સેવિકાના કામ માટે જોઈએ તેટલી લાયકાત મેળવી છે એવો સતોષ પરિક્ષકોને જે આપશે તેમને નૈષ્ઠિક સેવિકાઓનાં પદવીપત્ર આપવામાં આવશે. તેમજ કેટલીક ખાસ સ્ત્રીઓની બાબતમાં ઉંચ અભ્યાસ, ઉંચ શિક્ષણ અથવા ભક્તિ, અથવા એવી કોઈ ખીજી યોગ્યતા મેળવી હોય કે જે તેમને માટે પુરતી ગણી શકાય. તો તેવી સ્ત્રીઓને પણ એક વર્ષના અથવા તેથી ઓછા શિક્ષણ પછી પદવીપત્ર આપવામાં આવશે.

પોતાને માટે ખુલ્લાં હોય તેવાં વ્યાખ્યાનોનું એક વર્ષ સુધી જેમણે શ્રવણ કર્યું હશે તેમને હાજરીનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે. જે તેઓ કોઈપણ વિષયની પરીક્ષા આપશે તો તેમની સિદ્ધ થયેલીની પૂર્ણતાને માટે પણ પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.

આ મંડળની સલાહ પ્રમાણે શિક્ષણ કમિટી વ્યાખ્યાનો તથા અભ્યાસનાક્રમ ગોઠવશે. પ્રસિદ્ધ શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ અને નિપુણોમાંથી પસંદ કરેલા પ્રમાણ પુરોષોને આ મંડળમાં નીમવામાં આવશે. વ્યાખ્યાનો તૈયાર કરવામાં શિક્ષણ કમીટી તથા મંડળ તરફથી વ્યાખ્યાનકારને બનતી મદદ આપવામાં આવશે. તેઓ વ્યાખ્યાનકારોને પસંદ કરેલાં પુસ્તકો પુરાં પાડશે, શાસ્ત્ર અને કળા સંબંધીના શિક્ષણ માટે સગવડ કરાવી આપશે, તેમજ વ્યાખ્યાનોના મુદ્દાઓની નોંધના અથવા તો વ્યાખ્યાનના તરજુમા માટે દેશી ભાષાઓના શબ્દો તથા ભાષાન્તરો પુરાં પાડશે, તે વ્યાખ્યાનો શિષ્યોમાં વહેંચવા માટે છપાવવા જેવાં લાગશે તો છપાવશે.”

પતિપ્રેમપરાયણ ભક્તિ.

(રાગ ખમાય ઝીઝીટીમાં પણ ગવાય છે).

પ્રેમ પરાયણ ભક્તિ વડેથી જુદી । પતિવત પાળો રે,
સ્નેહતણા સંકટમય શકરે પતિમય જીવન ગાળો રે;
અહાપિની ભરત ભૂમીમાં ભાગ્ય થઈ વસનારો રે,
સંયમ શમમય તિલકણ તપની જ્યોતિ વિશે ફરનારો રે — પ્રેમ પરાયણ.
રાક્ષસ હસ્તે હરણ થયેથી વસમા વનમાં વસતાં રે,
સીતાએ નવ પ્રીતિ છાંડી પતિ થઈ છોડાતાં રે — પ્રેમ પરાયણ.
અહા વિષજી ને માહુશ્વર ગયા સતિને છળવા રે,
અનસૂયા નિજ પતિને પ્રણુમી ગઈ પુત્રોને મળવા રે — પ્રેમ પરાયણ.
દોષ રહિતા દમયંતિ પણ નળનાથીજ ત્યજી રે,
અનેક સંકટ વનમાં વેડી પતિમાં ગઈ સમાઈ રે — પ્રેમ પરાયણ.
પાંચાળી જે પાંડવ પત્ની કેવા દિન ગુળ્યાં રે,
ભરી સમામાં ચિર જેઆયાં એ દુખડાં વિસાર્યા રે — પ્રેમ પરાયણ.
પરહસ્તે નવ પડતાં જેણે ઝેરી ઝાહર પાળ્યું રે,
ચિતોડની તે શરી બાળા દુષ્કમય જીવન ગાળ્યું રે — પ્રેમ પરાયણ.
પતિ પરાયણ પત્નીઓએ કહાડયા દહીંડા ભટકીરે,
અપૂર્વ રસથી ચાખી જેણે પ્રેમ તણી જે મટકો રે — પ્રેમ પરાયણ.
પ્રેમ ચાખીએ, સદાકાળને ન ગણો નરસો સારો રે,
દુનિયાની ધટમાળ વિશે આ વારાફરતી વારો રે — પ્રેમ પરાયણ.
મ્હાલું રહેવું સમજી મનમાં પતિમાં મનમય યાત્રે રે,
મન વિશે જો જુદી । મ્હારી પ્રીત અનેરી ધરણે રે — પ્રેમ પરાયણ.

અધ્યાત્મિક.

સિન્ધુ તીરે પૂર્ણિમા.

ગરબી.

મ્હાલા આવોને કહું એક ગોડી રે,
આ ચન્દ્રમા તણી રૂપેરી રેલમાં જો — મ્હાલા.
રઘુવાળીને રંગીલી માઝમ રાતમાં રે,
તમે ખેસોને આ સિન્ધુ તીરે સાથમાં રે;
જ્યાં સ્નેહ વરસે તમારી વાતમાં જો — મ્હાલા.
આ ઉદધી શું ચન્દ્રને રમાડતો રે,
વારે વારે તરંગથી એ ભેટતો રે;
વળી માળ એ મેલિ તણી ઉછાળતો જો — મ્હાલા.

આજે પૂર્વ દિશા અનુપમ શોભતી રે,
 સેથી મુક્તાંજો તણી પરાવતી રે,
 આ ચન્દનના ચાંદલાથી ઓપતી જો—હાલા •
 નિશા તણી પ્રિય ચન્દ્રિકા અલખેલડી રે,
 સ્નેહે ત્યાં આ મળી સાહેલડી રે,
 શું ગણગણ્યે સ્વરેથી કહેતી વાતડી જો—હાલા •
 આ નભ વિષે નક્ષત્ર સહિ ગરજે રમે રે,
 મધ્યે ઉભો શશી પણ આ સમે રે;
 પ્રિતે તાલ દધી નીર સાયર ભમે જો—હાલા •
 તરલ હસ્તથી એ ઉર્ધ્વિને આલીંગતો રે,
 દોડી આવી આવીને એ સ્પર્શતો રે;
 જળ બિન્દુથી ઉન્માદમાં અભિશયતો જો—હાલા •
 નિજ પ્રેમ મૂર્તિ ચન્દ્રિકા તન્મય થઈ રે,
 રોમે-રોમે તરંગમાં વ્યાપી ગઈ રે;
 ધણા હાલથી અંતર વિષે મથી રહી જો—હાલા •
 સકળ વિશ્વ આ આનંદથી નિહાળતું રે,
 દિવ્ય તેજને એ સૃષ્ટિમાં વિસ્તારતું રે;
 મુજ ઉર વિશે અમીરસ છાંટતું જો—હાલા •
 અધ્યાત્મિક.

સ્વાગતમંદિર.

ધાત્રીશિક્ષા અથવા સૂચાણી અને સૂતિકા * આ નામના પુસ્તકનો સ્વીકાર કરતાં અમને ઘણા આનંદ થાય છે. ડૉ. યદુનાથ મુજોપાધ્યાયે પ્રકટ કરેલા બંગાળી અન્યનું આ ભાષાન્તર છે. આ ઉપયોગી પુસ્તક પ્રકટ કરી “વૈલકલ્પતર”ના પ્રાહકોને કોટ તરીકે આપવા માટે શ્રીચુત વૈદ્ય જટારાંકર લીલાધર ત્રિવેદીને ધન્યવાદ થયે છે. ગર્ભાવસ્થામાં તેમ પ્રસૂતિના સમયમાં સ્ત્રીઓના તેમ સ્ત્રીઓ પ્રત્યેના શાસ્ત્રમર્મ છે તેમ પ્રસવ પછી બાળક એ વર્ણન થાય ત્યાં સધી તેના આરોગ્યના સંરક્ષણ માટે કેવી સંભાળ રાખવાની જરૂર છે, હુશિયાર સૂતિકાનાં, ઘણાં લક્ષણ કેવાં હોવાં જોઈએ તે વિષે આ પુસ્તકમાં સંરળતાથી, ઉત્તમ રીતે, અગત્યની માહિતી આપવામાં આવી છે. અનેક અનિષ્ટકારક સાંસારિક રૂઢિઓથી, સાંપ્રત સુધારા અને મોજશોખના સમયથી, વૃત્તિઓના ઉન્મોહથી, નિરંકુશ આહાર વિહારથી, નિર્જનતાનો ભોગ થઈ પડતી, અનિયમિત આરોગ્યનાં અસંખ્ય સંકરો, અસલા વેદનાઓ ભોગવતી, વારંવાર, જીવનની આશા અને મૃત્યુના ભય વચ્ચે લટકતી અખલાઓ માટે, તેમની બવિધ્યની પ્રજ્વળના આરોગ્યની સુરક્ષા માટે તંદુરસ્તીને લગતાં આવાં પુસ્તકો આશીર્વાદ સમાન છે. ગર્ભાવસ્થા અને પ્રસૂતિ સ્ત્રીઓના આરોગ્યપર ઘણી અસર કરે છે. આ સમય એવો ખારીક, એવો અગત્યનો છે

* પ્રકટ કરનાર રા. રા. વૈદ્ય જટારાંકર લીલાધર ત્રિવેદી, અમદાવાદ. મૂલ્ય એક રૂપિયા.

કે તેમાં કાંઈપણ, જરા પણ બૂલ કરવામાં આવે તો, તે સમયે સ્ત્રીઓની પોતાની તરફથી તેમ કુટુંબ તરફથી યોગ્ય સંબાળ લેવામાં ન આવે તો સ્ત્રીઓ તેમ બાળકો નિરંતર રોગી, નિરંતર નિર્બળ રહે છે અને ઘણી વખતે મૃત્યુને શરણુ પણ યાચે છે. દિનુરથાનના લોકોના મરણુ પ્રમાણમાં નાનાં બાળકોનાં તેમ ગર્ભાવસ્થા અને પ્રસૂતિ કાલમાં સ્ત્રીઓનાં મરણુની જે મોટી સંખ્યા આવે છે, તે પરથી આ સત્ય સારી રીતે સમજાઈ આવે છે. બલિષ્ઠમાં માતાની ગૌરવાન્વિત પદવી ધારણુ કરનાર, હાલ પણ માતાનું મહિમાયુક્ત પદ ધારણુ કરનાર સ્ત્રીઓએ આ પુસ્તક ખાસ વાંચવા જેવું છે. આવાં ઉપયોગી તેમ દરેક કુટુંબમાં વંચાવા યોગ્ય પુસ્તકોની કિંમત હલકી રાખવાની આવશ્યકતા છે.

ડાહ્યાભાઈ લંકેમણ, બન્દુસમાજ.

સમયતરંગ.

પરીક્ષા પસાર કરી. મિસ સોશ્યા કાઝી નામનાં ઈસ્લામી બાલુએ કલકત્તા યુનિવર્સિટીની મેટ્રિક્યુલેશન પરીક્ષા પસાર કરી છે.

સેવાસદનની શાખાઓ. ગેશર્સ મથાગારી અને ગિદુમજના પ્રયાસથી સ્વપાયલા સેવાસદનની શાખા, અમદાવાદમાં મિસિસ લાલશંકર, સુરતમાં મિસ નાનીબાઈ ગજ્જર અને પૂનામાં મિસિસ રમાબાઈ રાનડેની દેખરેખ નીચે નીકળવાની વાત બહાર આવી છે.

મિસિસ તિલક માટે બાલુઓની દિલસોજી. શ્રીયુત બાલગંગાધર તિલકને તેમની વૃદ્ધાવસ્થામાં રાજદ્રોહ માટે સખ્ત સજા કરવામાં આવી તે સંબંધમાં દિલસોજી દર્શાવવા માટે મુંબાઈમાં બાલુઓની એક બેઠેર સભા મિસિસ સરલાદેવીના પ્રમુખપણા નીચે - ચાલુ માસમાં મળી હતી. સભામાં ૭૦૦ બાલુઓ હાજર રહી હતી.

જીનુની સ્ત્રી. અધ્યાન સરહદ તરફના મેંગલ તાવદાવાળાના પદમ્પટ કરવામાં આવેલા સરદારની સ્ત્રીએ તેના અનુયાયીઓમાં પોતાનો અણિયો ફેરવ્યો હતો અને સાથે એવો સંદેશો કહેવડાવ્યો હતો કે જો તમે બાવલા ગણાવા માગતા ન હો તો તમારે તેને સળગાવી મૂકવો અને પુરવને, મરદને છાજે તેમ વર્તવું અને તેમ કરવું પસંદ ન પડે તો “બાવલા” નાં મહેણાંથી હમેશાં કલંકિત રહેવું. આથી તાવદાવાળાઓ ઉશ્કેરાઈ ગયા હતા અને તેઓમાં નવું કૌવત આવ્યું હતું.

વિદેશીનું વર્જન. નાગપુરમાં યોડાક વખતપર બાલુઓની એક સભા મળી હતી. એકઠી યથેચ્છા સ્ત્રીઓએ પરદેશી બંગડી, સાકર અને પરદેશી કપડાં નહિ વાપરવા હરાવ કર્યો હતો.

અનાથ કન્યાઓ માટે સખાવત. અનાથ પારસી કન્યાઓ માટે એક આશ્રમ સ્થાપવાના હેતુથી મુંબાઈનાં હમાબાઈ ફરામજી પીટીટ નામનાં પારસી બાલુએ ૧૨ લાખ રૂપિયાનું પોતાનું જીવેરાત ટ્રસ્ટીઓને નામે ચઢાવી આપવા હરાવ કર્યો છે.

સરકારની મહેરબાની. પૂના લેડિઝ કલેજ માટે ના. સરકાર મફત જમીન

પુષ્પમાળા હર ઓઈલ

આ તેલ ફ્રાન્સમાં બનતા, વાળનું પોષણ કરનાર ઉત્તમ રોપમાંથી ખાસ અમારા પરફ્યુમરી બનાવવાનાં લાંબા અનુભવથી ઘણીજ સંભાળ સાથે બનાવવામાં આવ્યું છે. આ તેલ નળગાંધથી ખરી જૂતા વાળનો કટ અટકાવ કરે છે તેમજ મમજ કંડુ રાખી બાલને વધારે છે તેમજ બાલને કાંઈ પણ ભતતી ધળ કરવા વગર સારી અને સુસોખિત બનાવે છે. ખમ્મસ કરીને સ્ત્રીઓ તેમ વિદ્યાર્થીઓ અને મુશ્કેલી રૂઢામ કરનારાઓને આસિર્વાદ સમાન છે. દરેક કુટુંબે પુષ્પમાલા તેલ દરહમેજ વાપરવું જોઈએ.

છીથી ૧ નો ક્રક ૩. ૧ એક.

બનાવનાર, રીગોડની કંપની, પારીસ (ફ્રાન્સ.)

સોલ એજન્ટ

મોહનલાલ સ્વરૂપચંદની કંપની.

ભાજપાલા સ્ટીટ, મુંબાઈ.

કદી નહિ વાપરેલું અનુપમ ઉચુ સેન્ટ.

સમરત ખોડે

આ સેન્ટ હાથમાં હાથી સુધરેલી રીતથી બનાવવામાં આવ્યું છે. ફ્રાન્સ કે બર્મા બીજાં પરફ્યુમરી બને છે. ત્યાંના જુદી જુદી ભતના અલગબીલાર ટુસોમોથી ખાસ આ સેન્ટ તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે તેનાં ક્રક બેજ રીપો રમાલ ઉપર છાંટવાથી આઠ દીવસ સુધી સુગંધ જતી તંથી. ફક્ત એક વખત સમરત ખોડે વાપરવાની ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે. આ સેન્ટ વાપર્યાથી પછી કદી બીજા સેન્ટ વાપરવા ગમશે નહિ. છીથી ૧ નો ક્રક ૩. ૨) બે.

હિન્દુસ્થાન માટે એકલા મગાવનાર

મોહનલાલ સ્વરૂપચંદની કંપની.

પરફ્યુમરી વગેરેના વેપારી

ભાજપાલા સ્ટીટ, મુંબાઈ.

સ્ત્રીઓનાં વીમા ઉતારનારી

સ્વદેશી વીમા કંપની.

ધી જનરલ એશ્યુરન્સ સોસાયટી લીમીટેડ.

સીંહીલ લાઇન્સ, અજમેર.

સ્ત્રીઓનાં વીમા પુરોના વીમાનીજ માફક જુદી જુદી રીતે ઉતારે છે. દર વર્ષે
રૂ. ૧૪ થી બરવાથી ૨૦ વર્ષની સ્ત્રી (નફા સાથે) રૂ. ૫૨૫) નો
વીમા ઉતારવી શકાય.

સ્ત્રીઓની જીંદગી અનેક રીતે પુરોના કરતાં વધારે જોખમમાં હોવા છતાં
આવા સોંધા કરે, સ્ત્રીઓ ખાસ વીમાનો ઉત્તમ લાભ લઈ શકે તેટલાજ માટે
રાખવામાં આવ્યા છે રૂ. ૧૦૦૦ નો નફા સાથેનો વીમા ઉતરાવવાને માટે વીસ વર્ષની
ઉંમરની સ્ત્રીને માટે દર વર્ષે રૂ. ૨૫—૧૦—૦ બરવાના છે.

વધારે માહિતી સારૂ નીચેને ઠેકાણે કંપનીના ધાર, હાપેસા પત્રકો વગેરે જીજ
માહિતી જે જે જોઈતી હશે તે માત્ર એક પૈસાના કાર્ડ ઉપર લખી મોકલવાથી મફત
મોકલી આપવામાં આવશે.

દીવેટ્રીયા ટેસાઇ એન્ડ કું.

મુંબાઇ હંદાકાના મીડ એજન્ટસ.

અમદાવાદ.

દુનિયામાં પ્રખ્યાતિ પામેલા

રાજવંશી વિચિત્ર સાબુ

હળમતને માટે ખાસ.

દાદર, ખસ તથા વીંછીના ડબ્બા ઝેર મટાડે છે.

કીમત. ૧. સાબુના ૭ આના રી. પી. થી ૧૦. આના, તથા સાબુના ૧

બાકસનો રૂ. ૧૭ વી. પી. થી રૂ. ૧૮. ડબ્બાના રૂ. ૩૦૦ પોષ્ટેજ ભૂદ.

એન-સી બોક્સે છાએ.

ધી રાયલ વિક્ટોરીઆ એન-સી.

નડીઆદ—ગુજરાત.

પારસી કવિ અરદેશર ફરામજી ખખરદારનાં

કાવ્યોત્તમ ગ્રંથ પુસ્તક.

પ્રકાશિકા.

પ્રગટ કરનારાઓ મેસર્સ ટી. ડી. બંધુવેસરીઆ સન્સ. હાઈ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ, મુંબઈ.
અને સંપાદના બંધીતા પુસ્તકો વેચનારાઓ મારફતે મલશે. કીમત રૂ. ૧-૪-૦. ટપાલ
ખર્ચ આનો ૦-૧-૦ વધુ.

એજ કવિનાં આગ્રહાં પુસ્તકો કાવ્યરસિકા (ઘટાડેલી કીમત રૂ. ૧-૮-૦) અને
વિલાસિકા (કીમત રૂ. ૧-૮-૦) ની માત્ર યોગીજ નકલો બાકી છે, જે પણ ઉપજાં
કેમણાએએ મલશે.

“સુંદરી સુબોધ”ના પાંચમા વર્ષના ગ્રાહકોને ભેટ.

તૈયાર થાય છે

મન્ત્રીરમા.

તૈયાર થાય છે

ગ્રાહકો, લેખકો વગેરેને સુચના.

“સુંદરી સુબોધ”ના સંપાદક (તંત્રી) તેમ વ્યવસ્થાપક દેાઇ
એક વ્યક્તિ નહિ પરંતુ સમગ્ર બંધુસમાજ છે. આ સંબંધે, ગ્રાહ-
કો વગેરેમાં ગેરસમજૂત થવાથી તેની વ્યવસ્થાને કેટલીક હરકત
પહોંચે છે માટે ગ્રાહકો, લેખકો, વગેરેએ, સર્વ પ્રકારનો વ્યવહાર (પત્ર
વ્યવહારાદિ) કોઇ પણ વ્યક્તિને નામે નહિ કરતાં, કૃપા કરી “મન્ત્રી,
બંધુસમાજ, સુંદરીસુબોધ ઓફિસ એ નામથી કરવો.

મન્ત્રી, બંધુસમાજ.

વિદ્વાન ડોક્ટરોના ધણા સારા અભિપ્રાય પામેલું.

‘માતા ફરજ’ યાને ‘બાળકોપયોગી ઔષધ.’

આ ન્હાના પશુ અને ઉપયોગી પુસ્તકને સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ આર્વન મેડિકલ સ્કુલ (મુંબઈ) આસિસ્ટન્ટ સરજન (રામપુર સ્ટેટ) મેડિકલ ઓફીસર (માણાવદર સ્ટેટ) હાઉસ સરજન બ્યુબિલિ હોસ્પિટલ (જામનગર) વગેરે તરફથી ધણા ઉત્તમ અભિપ્રાય મળેલા છે અને ભાગ સાથે. પ્રથમ ભાગમાં ‘માતાની પોતાનાં બાળક પ્રત્યેની સંપૂર્ણ ફરજ, કેળવાયેલી અને નહિ કેળવાયેલી માતાઓ સમગ્ર શકે એવી રીતે લખવામાં આવી છે. બીજા ભાગમાં બાળકોનાં નીચે પ્રમાણે રોગની અનેક દેશી દવાઓ તથા વિશેષ મહિતી આપવામાં આવી છે.

બાળદવા, બાળકોનાં તાવ, સગ્રહણી રોગ, અતિસાર, અર્ધ-હરસ-મંસા, અજીર્ણ, પેટ ચડવું, બાર રહેવો, પેટમાં જીવાડ પડવા, આકડી, વાયુનો ગોળો, અતિ ખાયા કરે તે રોગ, પેટમાં દરદે થઈ કટકે કટકે ઝાડે જવું, આરો, રો, રો, કરવું, હિલ્ટી, તૃપા, ચૂંક, માટી ખાવી, કમજબત, માગી ખાવાથી આવેલી શિશ્નાસ, આદી, હેડકી, હાંસુ તથા બ-રાઈ આવવું, સસણી, ખાસી, શ્વાસ, હેડકી, નજામાં બાળકોને પોપણ માટે, પેટ વધવું, દુર્બળતા, સોજા, નાભીનો પાક, વા, રતવા, શુદ્ધ જલ, શીતળા, ઓરી, અજીર્ણ, ખસ, મોઢાની ગરમી, સ્વરભેદ, મુખપાક, મુખજાવ, લાળ પડવી, ખંજવું, લુખસ, દાંત આવવાં, તાળવું પાકવું, ગણ પડવું, તાળવામાં ખાડો પડવો, ગજાનાં સોજા, ગજાની, ગાંઠો, ગ્રાસ પચોળા, શીજસ, મૂત્રકચ્છ, મૂત્ર અટકીને આવવું, મૂત્રજાવ, વખરાવગ, વાંધ, રેફ્રેક્ષિત, શોલી પડવું, નાકસરી ફૂટવી, આંચકી, મૂર્છા, આખના રોગ દાહ-અગતરો, પાંડુરોગ, અકસ્માત, ઉચેથી પડવું, કાનના રોગ, દાઝવું, બાગાગોળી વધારે ખાવી, જંખમ, ઉંદરી, તાજ-દાહ, માથું દુખવું, ગુમડા, અજાઈ, માથામાં જૂ, તથા ખોડો, ઇત્યાદિ બાળકોનાં દરેકોની પિજાણ સાથે અનેક દેશી દવાઓ લખવામાં આવી છે.

આ પુસ્તકની ઉપયોગીતા ઉપરના આસિસ્ટન્ટ સરજનોના ઉચો અભિપ્રાયથી જ જાણવાયે છે, આવી રીતનું દુકું, સાદું, અને સરળ લખાણ વાચવાથી માતાને પોતાનાં બાળકો પ્રત્યે પોતાની રહેલી જવાબદારીનું સાચું જ્ઞાન મળી શકે છે, જેથી જ આ લઘુ પુસ્તક દરેક કુટુંબમાં હોવાની આવશ્યકતા છે કિમત આના આઠ પોણેજ જુદું.

માણાવદર (કાઠીયાવાડ)

એન. કે. વૈજાનંદ, ટાઈપોસ્ટ.

(સ્વર આક્રીસ.)

સુન્દરી સુબોધ.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्तरमन्ते तत्रदेवताः । मनु.

(પ્રસન્ન દેવતા રહે, ન્યાય માટે સન્માન સુન્દરી)

सर्वांगे श्रीमो भारे प्रकट यत् भसिक.

પુસ્તક. ૬

અંક ૨

સંપાદક

બન્ધુસમાજ.

{ ઇ. સ ૧૯૦૮ ઓક્ટોબર.

{ વિ સ ૧૯૧૪ આશ્વિન.

વિષયમૂલ્ય

લેખક.

વિષયવિભાગ.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

કાવ્યકુળ.

કથાપત્રી વિષય

“આત્મે, દેવી વસંત વધાવીયે” સ લલિત

મગગીત

જયદેવ વન્દન

ભગિનીને

પ્રીતિ.

સિદ્ધાન્ત મુદ્રી

વેવિધ વિહાર.

શ્રીઓના વહેમ

આપણી શ્રીઓની સ્થિતિ સુધારવાના કેટલાક ઉપાય બહેન વિ.

નીતિ નિયમ.

પ્રે. કવેતુ અનાથ બાલિકાશ્રમ સો સુખતિ

પાર્તાલક્ષરી.

પવિત્ર આન્તિદેવી

વિવાહળા

વાતાવરણ

શ્રમશતરંગ.

સા વિષ

સા વિદ્યા

૧૯.

૩૩

૩૪

૩૪

૩૫

૩૬

૩૬

૩૮

૪૦

૪૪

૪૮

૫૧

૫૪

૫૬

૫૮

૬૩

કાવ્યકુંજ.

કાવ્યલી વિધવા.

(હરિણી)

સુજ સમિપ જો ંહાલાં મહારાં નહિં નહિં આવશે;
 નહિં નહિં કદી અશ્વે મહારાં તમે નવ લાછશે.
 સુજ નયનની અશ્વેધારા સુકાઈ હવે ગઈ,
 મણુ જગરના દૂઝે તેમાં ઉપાય કશે નહિં.
 સુજ હૃદયની પીડા, ંહાલાં, નહિં તમને કહું,
 સુજ રૂદનથી આંખો; ંહાલાં, નહિં તમ લીજવું.
 અમિત સુખનાં લહાણાં લેજો તમે, નહિં હું બળું,
 નહિં નહિં કદી રેડું મહારૂં હલાહલ ઉરવું.
 સુજ જગરના કાંટા, ંહાલાં, નહિં તમને ખુંચે,
 કદી અવદશા દેખી મહારી નહિં રડશે તમે.
 જીવૌંચ સમજું અંધારામાં નહિં નજરે પડું,
 રડી રડી હવે આશુ મહારે પુરૂં કરવું રહું.
 સુજ હૃદયનાં મીઠાં ગાનો હવે કઠવાં થશે,
 વિષ હૃદયમાં રડયું ધર્તે રજેરગ સંચરે.
 સુજ મલિનતા ધોવી અશુ પ્રવાહ મહિં હવે,
 દુર દૂરી ગયાં મીઠાં હાસ્યો, રહું રડવું હવે.

નર્મદાશંકર બાળાશંકર.

“ આલો, દેવી ! વસંત વસંત વધાવીયે : ”

૧

નિજ શરણમાં જે સંભાળે મને સખિ ! સાંચવે
 વિગ્ન તાં જે ચિંતાએ મને સખિ ! ચિંતવે;
 વર્ગેએ નિવૃત્ત કંઈ રચું;
 ંજોએ પ્રવૃત્ત સદા કશું.

૨

રચે સ્વર-મૂર્તિ તે—
 જે અણુમય આજખે;

હૃદય-ભગિની । એવી તું સૌ સ્થિતિ સ્થલ કાલમાં—
તરવરી રહે ગાયાં ગાવા સદા તુજ ભક્તનાં ।

૩

પ્રિય હીલભરી દેવી । ઝાલું મીઠેમીઠ માંડતાં
પુનિત પગલે ત્હારે વન્દી શીખું દીનદાસતા
મહીયર ગણી મહારાંમાં ત્હેં સ્વીકારી પરાધતા
કરીશું જગની એ આદેશે તપસ્વિની । સેવના.

૪

બહુક ગણુની અંજે । તુંથી સનેહીલ સ્વામ્ય હું
જગજીવનની યેતુ । તુંથી ધુરંધર ભદ્ર હું
સમય-પટને “ ચાલો દેવી । ” સમૃદ્ધ બનાવીયે
જગ-સરલતું બાલુડું આ “ વસંત વધાવીયે ”
લલિત.

મંગલગીત.

જ'પો આ જોડતાં: દેવા ।

સુખ શાંતિનાં અમી ઝરણાં
રૂમ જુમ ગોળ ધુમટમાં રમજો
તારલીયાનાં તાન જગવજો
અજવાળાં અંતર નીતરજો
ચન્દન સમ શીતલ—

ચન્દની મય પટ વત્સલ

એ પાથરજો: જ'પો આ જોડતાં: દેવા ।

રાત્રિ સમા ધાત્રી રાણી રહી
પોષકૃત્યન્દ્ર સમા પાલક રહી
વસુધરાનાં રતન ઉન્નતી
રાજયોગનાં નત

ઉજમાળાં દેવ જુગલ

એ આથરજો: જ'પો આ જોડતાં: દેવા ।

લલિત.

ખેલવું હસવું મધૂરું આજ હું રહાતો નથી
 એકાન્તની ક'ઈ નર્મ ગોષ્ઠીનો સમય રહાતો નથી
 પણ બન્ધતાના શુદ્ધ સાત્વિક રનેહને ઝળકાવજો !
 ને દૂર રહીને પણ શશીસમ કુસુમને વિકસાવજો ! ૧૧
 પણ રે ! અરેરે ! પૂર્વના દિવસો ફરી આવે નહીં ?
 સ્વર્ગીય રૂંડાં રમ્ય સુખનાં સ્વપ્ન પણ લાવે નહીં ?
 જો એમ તો માથું પ્રભુની પાસ કે શુભ ધામમાં
 આ દેહ બન્ધન છૂટતાં વસીએ સદા આરામમાં ! ૧૨
 ત્યાં લોક ભય કે રુઢિ કૃત્રિમનો જરી અવકાશ ના
 ને સરલ હૃદયોમાં અશુદ્ધિનો જરી પણ પાસ ના
 ઉજળા અનન્તાવાસમાં ક્ષણ એક પણ છૂટાં નહીં !
 સુખને સુનીતિ સર્વદાને આપણે વિષ્ણુતાં નહીં ! ૧૩
 ત્યારે અધીરો હું થતો શું અરુ લોકોના સમો ?
 તહારા મને મહારા વિચારો લેશ પણ કદી ના ભમો !
 હું પણ વિસાડું પ્રિય સખી !-કેમે કર્યું એ ના બને !
 પ્રિય જહેની ! હા ! પ્રિય જહેની મહારી ! હૃદય મહારૂં કહે તહને ! ૧૪
 મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે.

પ્રીતિ.

માલિની

સુખદ સમય હોયે, ગંસલી દેહાન વાજે;
 દુષ્કર દિવસ આવે. અશ્વ સંશ્વાસ જાણે;
 ભુવન ભલકતાંમાં, રંગ બેરંગ રહેરે;
 મધુરી મધુલી માંહે, નૃત્ય આનંદ લહેરે, ૧
 પ્રીતિ નિજ ફરકાવે, આણુ દિવાનખાને,
 વર્ણી લયકર ગાહે, કુંજ, શૃંગે ઋષિને;
 મનુ મહિ તળ તાળે, સંત સ્વર્ગે છ માની;
 પ્રીતિ મહિ પુરી ઈંદ્ર, ઈંદ્રપુરીજ પ્રીતિ. ૨

(અંગ્રેજ ઉપરથી ભાષાંતર)

કરીમ મહમદ ખાસ્તર, એમ. એ.

નિદ્રાવશ સુન્દરી.

(રાગ—મહોલે પધારો મહારાજ માણીગર મહોલે પધારો.)

ઉઘી ગઈ તું આજ રસિકડી ઉઘી ગઈ તું

સૂતી સુખે અંક માંદ મધુરી ઉઘી ગઈ તું

પંકજ રૂપ આ નેણમાં નીંદરડીનો વાસ

સુન્દર સિમતમય ગાલમાં

આવે અભિમય પુષ્પ સુવાસ—રસિકડી.

સ્વપ્નતણા આનન્દમાં મલકાતી દેખાય

મોહ ભરેલા સુખ વિષે

કંઈ કંઈ દંતકળી રોભાય—રસિકડી.

પ્રેમતણાં આન્દોલનો અંક હીંચોળા ખાટ

ઝૂલી રેનેહ તરંગમાં

સૂતી ત્યાગ કરી હુઆટ—રસિકડી.

અતિ શિથિલ અંબોડલો કેશ સમુહ ફરકાય

મન્દ પવનની રેલમાં

શું અમુલું ચિર સરકાય—રસિકડી.

કમળ કોય ઉદ્બોધવે મૃદુલ તેજથી જેમ

કુમળા રૂડા હરેતથી

આ હૃદય ઉમળકયાં તેમ—રસિકડી

સ્વાદુ રસના ઘુંટડા પિષે નિદ્રિત અંગ

અંધક વરણી ખાલિકા

આને લે તું નિદ્રા સુરંગ—રસિકડી.

અધ્યાત્મિક.

વિવિધવિહાર.

શ્રીઓના વહેમ.

(ધરમાં કે આંગણમાં અથવા પાસેના મોહોલામાં સર્પ નીકળે છે તે વખતનો સામાન્ય દેખાવ.)

(એક ધરનાં આંગણમાં પડતી કોઇક ધરની પછીતની, ભીંતના ચીરાડોયામાંથી આશરે ત્રણ ફુટ લાંબો સર્પ જહાર નીકળી ભીંતનાં મૂળમાં ચતોપાટ પડે છે. તે જોડે છે સજીવન પણ કોઇક આહાર (મક્ષ) કયો હશે તેથી સુસ્ત થઈ લાંબો પડ્યો છે. દરમીયાનમાં પાસે કોઇ છોકરા રમતા હતા તેમાંના એક આઠેક વંરસના છોકરાની નજરે તે સાપ પડે છે તેથી તે જુમ પાડે છે.)

બાળક—(જુએકડે એહેરે) ઓ બાપા ! સાપ ! સાપ !

બાપ—(દોડતો આવીને) ક્યાં ? ક્યાં ? ક્યાં છે તે બોલતો નથીને સાપ સાપ શું કરે છે ?

બાળક—આ રહ્યો, આ રહ્યો, જુઓને ! ઓહો ! વામં. પણ લાંબો છે. મરી ગયો લાગે છે. (એમ કહે છે તેટલામાં સાપ જરા હાલે છે.) ના, ના, ઓ હાથો, છે તો જીવતો.

બાપ—(સાપ પર નજર પડે છે એટલે બાળકનો હાથ 'ઝાલી દુર ખસેડી) ઓ હો ! તું છેટે છેટે થા. ન ન કોઇકને બોલાવી લાવ જલદી. તેટલામાં સાપ નાશી ન જાય તે વાસ્તે હું આંહી ઉભો ઉભો જોઉં છું.

ભત્રીજે—આ દયો દયો સાણસો.

એક પુરુષ—પેલાં સાણસાને શું કરે ? સાંખેલું બાંખેલું લઈ આવોને નેથી દયાનીએ એકવાર, નહીં તો સાણસામાં આવશે પણ માંડ.

ખીજે માણસ—ભાઈ, પૂરોજ કરી નાંખીએ દયોને; પકડવાને આડાં અંવળો યાશે તેટલામાં જતો રહેશે.

સર્વે સ્ત્રીઓ—(એકદમ બૂમ પાડી) ના, ના, અમે મારવાં નહોં દઇએ. જુઓ તે એક જગાએથી ખસતોએ નથી. દબાવશો તો જલદી ઝડાઈ જશે. કોઈક આવડો (આહાર) કરી આવ્યો લાગે છે તેથી આમ ધર્મ પડ્યો છે. ઉંદર કાં છલુંદર પેટમાં છે. મારી નાંખશો ! કંઈ વિચાર છે ? ખેતરપાળ સાથે બાથ બીડવી છે. ફલાણાને સાદ કરોને તે ઘણે ઠેકાણે પકડવા જાય છે.

(સાંખેલું કોપક લઈ આવે છે. દરમીયાનમાં એક હિંમતવાન વિધવા સ્ત્રીઓનાં રોળામાંથી ધરી આવે છે. તે સર્વ પકડવામાં પંકાયલી હતી.)

વિધવા સ્ત્રી—બધ્યા સાંખેલું લાવ, સાંખેલું લાવ મને. હું દબાવું છું. હો હો કરશો એટલામાં તો જતો રહેશે. (સાંખેલું લઈ દાખવા જાય છે કે જગાએ ઉછળે છે. પણ હિંમત ધરી તે સ્ત્રી તે પર સાંખેલું દબાવે છે ખરી તે સર્વ જોરાવર હાંવાથી ખુબ તરફડીયાં મારે છે એટલે એક સૂતાર જે કરતો હતો અને જે આ ગડગડ સાંભળી દોડી આવ્યો હતો અને તેની હતો તેને તે સ્ત્રીએ ઠણું.)

વિધવા સ્ત્રી—સૂતારભાઈ, સૂતારભાઈ. આને તમે દબાવો બધ, મારામાં સતાએ નથી. ઓ હો ! હો ! કોઈ વેગ છે કોઈ વેગ છે !

(તે સ્ત્રીના હાથમાંથી સૂતાર સાંખેલું લઈ લે છે તથા જોરથી સર્વ સૂતાર—હવે દયો સાણસો. આમ આવો, ભાઈ જલજો)

(ભત્રીજે સાણસો લઈ સાપને પકડે છે. યોડીક મહેનત સાંડસાનાં બન્ને પાંખડાં વચ્ચે આવી જાય છે.)

ભત્રીજે—બસ હવે સાંખેલું લઈ દયો. બરાબર સફળમાં આ સૂતાર—મૂકું ? જે હાથ ચેચો ન મૂકતો, ભાઈ !

ભત્રીજે—અરે હવે મગદૂર નથી જે છુટી જાય. મૂકોને તમે તમ (સાપને પકડી દરવાજા પહાર તળાવમાં મૂકી આવવા જાય વાતો થાય છે.)

સ્ત્રીઓ—હાસ ! કાંઈ રેંમાડા કીધા નાં. હે ખેતરપાળ દેવતા (રક્ષણ) કરજો. અમે નાગપાંચમનો અભિગોળ કરવો કદી નહીં

એક પુરુષ—આ મકાન પાછળ કોણ રહે છે ? જુઓ તો બળી ગઈ છે. ન ચૂનો ન બહાઈટવોસ. પાણી તદન ખવાઈ ગયા બહુ નુકસાન કરે. આવાં ઠેકાણાંમાં જીવજતે બરાબ તેમાં નવાઈ

ખીજે પુરુષ—હા, હા, એ વાત ધરધણીને કાને પડવી જોઈએ પહેલી સ્ત્રી—ફલાણી તારા દીકરા ઉપરથી તો ઘાત ગઈ હો.

હતો. તમારા ભાવડા અણુગોખ કરે કે ન કરે ? જો આ ફેરે કરજો હો. (ઊકરાને)
બેન્ચા તું પણ અણુગોખ કરજો ભલા. પેહેલવહેલી નજર તારી પડી છે સાપ ઉપર
તે વાસ્તે.

ઊકરાની મા—હમણાં બે વરસ થયાં કરે તો બધાય છે અણુગોખ પછી કોણ
નણે કાંઈ ચૂક રહી ગઈ કે કેમ. હવે આ ફેરે સંભાળીને કરશું. બાકી આ (ઊકરા)
તો અણુગોખ કેમ કરી શકે ! બાળક છે.

પહેલી સ્ત્રી—કાં એમાં શું છે ? બપોરે અણુગોખ કરીને પછી ભૂખ લાગે તો
નાસ્તો ભલે કરે ને. પણ નાગની પૂળ કર્યા પેલાં કાંઈ મ્હોમાં નાંખે નહીં તેની સંભાળ
રાખવી.

ઊકરાની મા—અરે હવે સાંભર્યું. તે દીવસ કુલર કસણતાં ગોળ ઠીક પડ્યો છે
કે નહીં તે જોવા મેં જરાક મ્હોમાં નાંખી ખરી. હે ભગવાન ઠીક સાંભર્યું. હે નાગ
દેવતા મારી પાપણીની ભૂલ માફ કરજો.

બીજી સ્ત્રી—તારા ભત્રીજાને પણ અણુગોખ કરાવજો, કેમ કે સાપ પકડયો એણે છે.
ત્રીજી સ્ત્રી—ના, ના, એને કાંઈ નહીં. સાપની ડાકી છુટી હોત તો તેને અણુ-
ગોખ કર્યા વગર છુટકો નહોતો. પણ ડાકી તો સાંડસામાં પકડાઈ ગઈ હતી એટલે એને
કાંઈ જરૂર નથી.

બીજી સ્ત્રી—તોપણ અણુગોખ કરવામાં શું બધ. અધિકતું. અધિક ફલ (અધિકત્વ
અધિકંફલમ્)

(ભત્રીજો સાપને નાંખી દઇ પાછો આવે. છે.)

બીજી સ્ત્રી—કાં નાંખી આણ્યો નાં. હવે નાગપાંચમનો અણુગોખ કરજો હો.

ચોથી સ્ત્રી—બેન્ચા સાંડસો ઘોઈ નાંખ. સાંભેલું ઘોયું ?

ભત્રીજો—ના. હવે બેય ઘોઈ છું.

(આ સર્વે બનાવ જોતા સાંભળતા એક અનુભવી અને સંસારી બાબતોથી
વાકેફ પ્રેક્ષક આ સ્ત્રીઓની ચર્ચા સાંભળી ચાલતાં ચાલતાં મનમાં વિચાર કરતો જાય છે.)

પ્રેક્ષક—આહા ! દુનિયામાં માણસો પડ્યાં છે નાં ! ખરેખર મનુષ્યને આડે રસ્તે
લઈ જનાર તે પોતેજ છે. અને ખરું પુછાવો તો વાંક પણ તેનો પોતાનોજ છે. જ્યાં
છે ધર્મિષ્ઠ થાપા તેમાં ભૂલ કરી નાંખે છે કાંચની કાંચ. જાણે છે કે અમે ધર્મ કરવા
જઈએ છીએ અને નાગ વગેરેને પૂજી આસ્તિક લેખાઈએ છીએ. પણ તે સર્વનો સજ-
નાર જે પરમાત્મા સર્વવ્યાપી સ્વયંભૂ તેને તો ક્યાંએ ભૂતી જાય છે. અને તેથી મહા-
ભારત ભુલથી અજ્ઞાન અને વહેમરૂપી ઝોરડામાં પડ્યા આમ તેમ આચડીયાં માર્યા કરે
છે. જાણતા નથી જે સર્વ પ્રાણી પદાર્થનો રાજનાર કે સૃષ્ટિકર્તા તે મહાન્ શક્તિમાનની
આરાધી ઉત્કુંઠ કરવાનો મગદૂરકોનો છે ? એક બિચારું સરપૂલીયું સૃષ્ટિમાં અસંખ્ય છુલો-
માંનું એક જે પરમેશ્વરના નિયમ વિરુદ્ધ એક ડગલું પણ ભરી ન શકે તેને તેઓ પરમે-
શ્વરથી પણ અધિક લેખી ખુદ પરમેશ્વરને જો ક્યાંએ કોરે વીસારી દે છે. વાહ કેવી અજ્ઞા-
નતા ! કેવી મૂર્ખાઈ ! વળી તેને પરમેશ્વરથી પણ અધિક લેખી તેની પાસે પોતાની
ધમ્મજો ફળિજૂત કરાવવા માગે છે. એ શું થોડી મૂર્ખાઈ !

આવા વહેમો જીવનતિમાં હોઇને તેમાંથી અજ્ઞાન સ્ત્રી જાતિ ને આધીન પુરુષોમાં પ્રવેશ કરે છે. તેનું ખરું કારણ જોવા જશો તો “સ્ટ્રીકેળવણી” ની ન્યૂનતાજ છે. આપણા લોકોની ઉત્પત્તિનો ગુપ્ત મંત્ર “સ્ટ્રીકેળવણી” જ છે. અને જ્યાં લગી આ મંત્ર સર્વે માળાપોના મનમાં નથી દસ્યો અને જ્યાં લગી આ મંત્ર તેઓ વિધિપૂર્વક જપવા નથી મંડયાં ત્યાં લગી આપણા દેશની ઉત્પત્તિની આશા રાખવી, એ ખાલી ધૂમાડામાં ખાચકા ભરવા બરાબર છે. નેપોલ્યન જેવા મહાન પુરુષો પણ જાતિ અનુભવથી કહી ગયા છે કે દેશની આબાદીનું કારણ “સ્ટ્રીકેળવણી” જ છે. અને છે પણ તેમજ. કેમકે છોકરાંઓ ઉછેરવાનું કામ આપણા સંસારમાં માતાઓનું જ છે. અને છોકરાંઓનો પરિચય સ્વાભાવિક રીતે પિતા કરતાં માતા સાથે ઘણો રહ્યો. તો તેઓ સાથે હમેશાં કેવી રીતે વર્તવું, તે તેઓને વિદ્યાર્થી શિક્ષકના યોગ્ય ભોમિયા વગર ક્યાંથી ખબર પડે ? અને જ્યારે આમ બને છે ત્યારે છોકરાં પણ તેવાં રહે તેમાં નવાઈ શી ? અને Child is the father of man એ અંગ્રેજી કહેવત અનુસાર જ્યારે અમૂક સુદત પછી આ છોકરાંઓનો જમાનો આવે છે ત્યારે દેશ બેહોંઝ યાય તેમાં કોની કચૂર ! હાલમાં કેટલાંક સર્મજન માળાપો પુત્રીઓને બહુવા મૂકે છે ખરાં, પણ ત્યાં જે કેળવણી આપવામાં આવે છે તેમની પ્રકૃતિને તદ્દન પ્રતિકૂળ છે. જે કેળવણી જીવર્ગને આ દુનિયાનાં કાર્ય બ્યવહાર અધ્યાવવામાં બરાબર મદદ કરે, જે કેળવણીથી તેઓ પોતાના પતિને ખુશ રાખે, અને જે કેળવણી છોકરાંઓને કેળવવામાં મદદગાર થાય તેવી કેળવણી તો હજી પણ આપવામાં નથી આવતી. હાલના જમાનામાં ધૂમ સુધારાનાં કામો થયાં જાય છે તેમાં પણ આવી કેળવણીની ખામી રહી ગઈ ખરી. ઠીક છે. હવે જોઈએ શું થાય છે. કેટલાક અંતીલા ઉત્સાહી ગૃહસ્થોએ આ વાત ધ્યાનમાં લીધી છે તેઓ જોઈએ શું શુક્રવાર કરે છે.

વાંચે એતો ઠીક જે આ સપથું હવે ચલાવું છે. પણ જે ઉમ્મરે પોંચી ગયા તેઓ વેહેમરૂપી અંધારા કોણમાં વેહેમી સ્ત્રીઓના ભમાવ્યાથી ભમ્યા કરે છે તેને બહાર કહાડવાને શું ઉપાય લેવા ? તેઓને એ વેહેમરૂપી અંધારી કાટડીમાં અથડાયાથી કંઈ પીડા નહીં થતી હોય ? વળી એતો જુઓ કે કોઈ હિન્મતવાન ઐશ્વરી ગ્રેરણાથી અંધારામાંથી તેમનો હાથ જાલી બહાર કહાડવાની કોશીશ કરવા જાય છે તો તેને મિથ્યા-ભિમાની જીવરામ ભટની પેઠે તોરમાં જ તરછોડી કાઢે છે. અને નરકના કીડાની પેઠે દુખી થાય છે, કુટાય છે, પીટાય છે, અને અંતરમાં પણ કોઈ વખત સમજે છે જે અમારી સ્થિતિ આવી દુઃખદાયી છે તોપણ તે વેહેમરૂપી અંધારામાંથી બહાર આવવાનું મન પણ કરતા નથી. અને જો કોઈ કદાચ ભોગ જોગે અંધારામાંથી આભાસમાં માત્ર દેખાડેખીથી આવવા ચલાય છે તો તેને મિથ્યાભિમાની હડીલો સ્વભાવ આડો આવે છે. અને તેનું પરિણામ અતે શું આવે છે કે તે તેવીજ હાલતમાં અંધારામાં ન ચાલતે રહેવું પસંદ કરી કંગાળીયત રૂપી ચીકણા કાઢવમાં ગળચવાં ખાધા કરે છે. અને તેવીજ હાલતમાં રહી કંગાળીયતમાં જ પોતાની હયાતીની આખર આણે છે.

આહા ! હા ! હા ! હે સન્ધિદાનંદ હું તારી પાસે કરગરી અંતઃકરણપૂર્વક અરજ કરું કે તું અમને એવું મતિ બળ દે કે જેની મદદથી ધૈર્ય રાખી અંતીલાપણુંથી ને

અટકાવવાનો એક જ રસ્તો એ હતો કે, એક મનુષ્ય પોતે જ પોતાનું પૈર વાળે; ચોરી એક ગુન્હો છે એવી લાગણીના અભાવનું કારણ, તે વખતે તમામ વસ્તુ જનસમૂહનો સામાન્ય છે તેવું ગણવામાં આવતું. સ્પાર્ટામાં ચોરી એ ગુન્હો નથી તેવો કાયદો હતો હોતું કારણ, કેટલેક અંશે લડાઈ પ્રસંગની કુશળતા તેથી લોકો વિશેષ મેળવે એ હતું, પણ મુખ્યત્વે, પૈસો એકઠો ન થાય તેમ કરવું એ હતું. ગુલામી પ્રથમ દયા ભાવથી દાખલ થયેલી; દેશ જીતનારા હારેલાનો જીવ લેવાને બદલે ગુલામ તરીકે તેને રાખતા; આ બધું ખરૂં છે, પણ એક ખીન્ને વધારે સામાન્ય ઉત્તર છે. નીતિના નિયમોનું એક સરખી રીતે અનુકરણ સર્વ કાલનાં લોકોએ કરવું એવી સમજીતોની આશા રાખી શકાય નહીં, તેમ તેવું આધાર પૂર્વક કહેવામાં પણ નથી આવતું. એટલી જ દલીલ છે કે નીતિના નિયમો પોતે સર્વ કાલ વિષે સામાન્ય છે. કેટલાંક કૃત્યો જે આજે આપણને રાક્ષસી વૃત્તિનાં અનુસંધાનમાં લાગે છે તે, પ્રથમ ખરેખર દયાળુતાની લાગણીથીજ પ્રેરાયેલાં હતાં, જે કે તે કૃત્યો એમ બતાવી આપવાને ટાંકવામાં આવે છે કે સર્વની નજરમાં તેમાં સુકૃત નહોતું, અને જ્યારે દયાળુતાથી પ્રેરાયેલ નહીં હોય, ત્યારે એટલું જ સમજાય કે તે વખતે માનુષ્યનું ધોરણ કણું હલકું હતું, પરંતુ તે વખતે પણ મનુષ્યતા એ એક સદ્ગુણ અને દૂરતા એ એક દુર્ગુણ એ એમ ગણાતું. જે અંતરૂથી જ નૈતિક શક્તિ હોય તો નીતિ સંબંધમાં સુધરવું એ કેમ સંભવે એવી આશંકા ખોટી કરવામાં આવે છે. અંતર્દાન વાદવાળાનું કહેવું પ્રથમતો એ છે કે કેટલાક ગુણો અવશ્ય ધર્મ પરાયણ છે. તોપણ તેની સાથે તેનું કબ્જવું એ પણ છે કે તે ગુંથોનું પ્રમાણ અથવા તો ધર્મનું ધોરણ મનુષ્યોમાં ધીમે ધીમે ફેરફાર પામી વધારે ઉચ્ચ બની શકે. ખીન્નું અંતર્દાન વાદવાળાનું કહેવું એ છે કે સદ્ગુણનું કારણ ફક્ત સ્વાર્થ જીવિ છે એમ નથી, પરંતુ તેના પ્રતિપક્ષી (ઉપયોગવાદવાળા) માફકજ પૂરી કલુલત આપે છે કે મનુષ્યોના સુખમાં વૃદ્ધિ કરવી એ એક સદ્ગુણ છે, અને આપણું ખરૂં હિત શામાં રહ્યું છે તે જણાય તેટલા વાસ્તે જે શોધ થાય તે આપણા કર્તવ્યના પ્રકાર ઉપર નહું અજવાળું વખતે ફેરે. મનુષ્યતા પ્રસંગે જે વિચારો નહેં દર્શાવ્યા છે તે પુરુષ અને સ્ત્રીના વિવિધ સંબંધને પણ બરાબર લાગુ પડે છે. જ્યારે પુરુષ વર્ગની ધન્દિય વૃત્તિઓ છેક નિયમ બહાર હોય છે ત્યારે, વિવિધવાસનાની તમામ વિચિત્ર રીતિઓ દાખલ થાય છે. આ બાજતમાં જ્યારે સ્વભાવની સુધારણા વાસ્તે પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે, ત્યારે વિવિધવાસનાના નિગ્રહ તરફ લક્ષ્ય તે રાખશે. પણ ત્યાં પણ તે નિગ્રહ અમુક હદ સુધી થઈ શકે છે. પ્રથમ તો મનુષ્ય જાતિની પરંપરા વાસ્તે તે નિગ્રહ હદમાં હોવો જ જોઈએ. કામવાસનાનો પ્રભાવ અને મનુષ્યની નજળાઈ એટલાં પછાં છે કે નીતિશાસ્ત્રે, દિસાજમાં લેવું જોઈએ કે સધળા સમાજોમાં તેમાં ખાસ કંઈને જેમાં પણ વખતથી કામવાસના અંકુશ વિના વૃદ્ધિ પામેલી હોય ત્યાં, ફક્ત વંદની વૃદ્ધિ વાસ્તે જરૂરની નહીં એવી વિશેષ છુટ મૂકવી પડશે. કોઈ પણ અંધન વિનાનો સ્ત્રી પુરુષનો વ્યવહાર અટકી લગ્નની મનિથી એક કરતાં વધારે પત્ની કરવાની છુટ આપવામાં આવે તો તે એક સુધારો ચોથો કહેવાય, અને સદ્ગુણનું એક ધોરણ સ્થપાયું જણાય; અને એમ પગલે પગલે સુધરવું ઘરત બને. ચાહુદીમાં કાયદાથી બ્યભિ.

આરનો નિષેધ હતો અને વધારે સ્ત્રીઓ એકી વખતે પરણવાની છૂટ હતી, પરંતુ ધણી વધારે નહીં પરણવી તેનું દરારેલું હતું. સ્ત્રીઓમાં એકજ સ્ત્રી, પરણવી એવો કાયદો હતો જે કે તેમાં અપવાદ હતા; પરંતુ પ્રતિકૂળ સંમિશ્રણને લઈ પુરુષવર્ગે ઉચ્ચધોરણ રાખેલું નહોતું, અને તેઓનું ધ્યાન એકજ પત્ની તરફ નહોતું. સૌમમાં ધોરણ વધારે ઉચ્ચ હતું. સ્ત્રીઓનો પતિવ્રત ધર્મ કાઠરટના ધર્મના અનુયાયીના જેટલો ઉચ્ચ હતો; જે કે પુરુષ વર્ગના પરણ્યા પછી થયેલો એ પ્રસંગનો દોષ, દોષ તરીકે નહીં ગણાતો. કેથોલિક લોકોમાં પરણવું એ તરફ જે રીતિથી ધ્યાન અપાતું; એ એક વંચરૂઢિતું સાધન છે; અને મનુષ્યજાતિના દોષને લઈ એનો સ્વીકાર છે, અને ફક્ત પરણવાની છૂટ શિવાય બીજી રીતિથી વિષય-કામવાસનાની તૃપ્તિનો તિક્ષ્ણતાથી સાધ નિષેધ કરેલો છે. આ દૃષ્ટાન્તોમાં પોતાના વિષયોનું દમન કરવામાં અને અનુચ્છેદના વચ્ચે થઈ વિષયાસક્તિ રાખવામાં મનુષ્યોએ ન્યૂનાધિક ઉત્સાહથી પ્રયોગ કર્યો દેખાય છે; પરંતુ સદૃશ્ય તરફજ તમામ પ્રવાહની ગતિ છે એમાં તફાવત નથી. જોકે વ્યભિચારની અને પ્રભઉત્પત્તિની બાબતમાં સ્વાર્થ અને ઉપયોગપણના સવાલ ઉભા થાય છે, તોપણ આપણને ખબર પડે છે કે સામાન્ય પ્રવાહ તેથી તદ્દન બીજાજ વિચારો ઉપર ચાલે છે. સર્વ મનુષ્યની લાગણી, સર્વ જનસમૂહની ભાષા, ધણી વખત નરમ થઈ જતો પણ કઠો ઊડી દેવામાં નહીં આવતો અભિપ્રાય કે કામવાસના તૃપ્તિ અતીવ યથાયોગ્ય રથાને પણ આ-અહિત હોવી જોઈએ, મર્યાદા અને નિર્વિગ્ન શબ્દોથી જે કંઈ સૂચિત છે તે, એ સર્વ એવું નિર્ણય કરે છે કે, આપણને અંતરથી, સહજ, અશિક્ષિત બોધ થાય છે કે આપણા સ્વભાવમાં વિષય તરફ જે વલણ છે તેમાં કંઈકે અધોગતિ છે, લગ્ન કુદરતથીજ રહી છે, કંઈકે એવું છે કે પરમપવિત્રતાની આપણી સતિથી વિરોધી છે, કે જે કાંઈ પણ સંગતિથી પરમશુચિભૂતને આરોપી શકાય થઈ.

"Silence."

પ્રો. કવેનું અનાથ બાલિકાશ્રમ.

અને પોતે ગામમાં હોવાથી તેઓ કાંઈ પણ ખર્ચ આશ્રમના માણસોને કરી શક્યા નહતા. આશ્રમ પુના શહેરથી પાંચેક માઈલ દુર એકદ ન્હાના ગામડા પાસે એકાન્ત સ્થળમાં બાંધેલો છે.

રહેવારમાં આઠેક વાગ્યાને શુભારે હમે ચાર પાંચ જણા ગાડીમાં બેસી ત્યાં જવા સાર નીકળ્યાં. એક ન્હાની ટેકરીની પછવાડી એક અર્ધ ચંદ્રાકાર ગોળ રસ્તાને મુખી ન્હાને રસ્તે થઈ આશ્રમમાં જવાય છે. આશ્રમનું મકાન બે માળનું છે, ને અગાડી એક ન્હાની અગાશી કઢાડી પોટાંકિ જેવું કઢાડેલું છે. હમારા જવાની કોઇને કાંઈ પણ ખર્ચ પડેલી નહોતી ને ન્હોટો દરવાજો બંધ હોવાથી હમે ન્હાના બારણામાં થઈ અંદર દાખલ થયાં. લગભગ નવ વાગી ગયા હતા. તેથી સર્વે મંડળ પોતપોતાના કામમાં ગુંથાઈ ગયેલું હતું. હમે આગલા ઓરડામાં બેઠાં તે અરસામાં ન્હારા પિતા આશ્રમના ઉપરી-શિક્ષક બાતુ મીસીસ દેવધર કરીને છે તેમને તેડી લાવ્યા.

હમે જે ઓરડામાં બેઠાં હતાં તે ઓરડો, લાઇબ્રેરી, લાંની કન્યાઓને હાથે થયેલાં, ગુંથણ તથા ભરતકામોના નમુના વિગેરે સંગ્રહના ઓરડા તરીકે તથા મુસાફર લેનારને બેસાડવાના કામમાં આવતો એમ હમને તાજળથી ખબર પડી. મીસીસ દેવધરે આવીને હમને ધણાજ માયાળુપણે નમ્રતાથી આવકાર દીધો. તેઓ મદ્રાસ યુનિવર્સિટીનાં એફ. એ. થયેલાં બાતુ ગ્રેજ્યુએટ છે. ખરી અને નિયમિત ફેળવણીથી કેવી ભતનો વિનય આવે છે તે તેમના મુખ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. તેઓની તખીયત કાંઈ નાદુરસ્ત હોવાથી આશ્રમ દેખાડવાનું કામ તેમણે તેમનાં જેવાંજ ખીજાં બાતુ શિક્ષક મીસિસ નામ બેઠીને સોંપ્યું. પ્રથમ તેમણે નિશાળ તરીકે વપરાતો ભાગ દેખાડ્યો. ઇંગ્રેજી તથા મરાઠી બન્ને નિશાળના ધોરણ પ્રમાણેજ લાં શીખવવામાં આવે છે. દરેક ધોરણને સાર શિક્ષકો રાખવામાં આવેલા છે. પણ પરજ્યા વગરના પુરૂષોને અથવા સુવાન વયનાને લાં દાખલ કરતા નથી.

શિક્ષકોને રહેવા સાર રહામેજ એક બેઠા ધાટનું છુટા છુટા ઓરડાવાળું ન્હાતું મકાન બાંધેલું છે. ત્યાં તેઓ પોતાના કુટુંબ સાથે રહી શકે તેવી સગવડ કરેલી છે, અને એમ સહકુટુંબ રહેવાનેજ તેઓ બધાયેલા છે. દરેક ધોરણમાંથી હમને કાંઈ વાંચી અથવા ગાઇ સંભળાવવામાં આવ્યું. નીશાળના ઓરડા બેઠાં રહ્યાં. એટલે હમને ખીજા ભાગ તરફ લઇ જવામાં આવ્યાં. આ ભાગ કન્યાઓના રહેવાના ઉપયોગમાં આવે છે. દરેક ઓરડામાં ત્રણ અથવા ચાર કન્યા રહે છે. કોઇ ઓરડા ન્હોટા છે ને તેમાં વધાતરેનો પણ સમાપ્ત થાય છે. રહેવાનું પહું સાદાઈથી રાખેલું છે. એક તરફ ભીંતના કબાટમાં નિમ્ન છોકરીનાં ખાવાનાં તથા પીવાનાં વાસણો મુકવામાં આવે છે. ખીજી તરફ સ્થામી ધણા છે કે એપડીઓ મુકે છે. સુવા સાર ચટાઈ અને કામળા, અને ઓઢવા સાર એકેકું પૂન જેમાં ધણા પાપે છે.

ની રૂઢિ વારસે જપડાં પહું ખરૂં કન્યાઓ પોતાને સાથેજ લાવે છે. પણ જે અત્યંત ગનાનો બી પુરૂષો વ્ય ત્હેને આશ્રમ પણ કપડાં પુરાં પાડે છે. માંદગી રહેવાનો એક ઓછુટ આપવામાં આવે તેવામાં આવ્યો છે. અને માંદગી દેખરેખનું કામ પણ વારાફરતી સ્થપાયું જણાય; અને એમું થડે છે. એ ઓરડા વટાળી આમળ જતાં કોઢર, તથા પછીથી

રસોડા તરફ જવાય છે. કોઠારમાં ઘણો સરસ બદોબસત રાખવામાં આવે છે. અઘાણું વિગેરે પણ નિયમસર ત્યાં કરે છે. ખીલ બધા ફાયદા દૂર રાખીએ તોપણ ત્યાં રહેનાર કન્યા ત્યાંથી નીકળ્યા બાદ ઘણાજ સારા બદોબસતથી ધર ચઢાવી શકે છે. એમ કલુ-દ્યા વગર જોયા પછી આપણે રહેતાં નથી. બહુ કામ નિયમિત એક ધડીઆળની પેઠે ચાલે છે. રાંધવાનું કામ કરનાર એક આધેડ વયની બાલણ સ્ત્રી છે. પણ દરેક ઊકરીને વારા પ્રમાણે મદદમાં રહેવાનું હોય છે. ખાવાનું પણ પ્રમાણમાં ઘણું વિત્તમ મળે છે, એમ મ્હોરું ધારણું છે. પણ કોઈ પણ જાતના ભયકા (Luxury) જેવું ત્યાં છેજ નહિ. બન્ને ઉપરી બાનુઓ પણ ઘણીજ સાદાઈથી રહે છે, અને સુવા કરવાનું ઊકરીઓની સહાયેજ ત્હેમની પેરેજ રાખે છે. આ રીત ઘણીજ ઉત્તમ છે, કારણ કે જો શિક્ષકો વધારે દાકથી રહેતા હોય તો કન્યાઓના મન ઉપર તેથી ખરાબ અસર થાય. નીચેના સર્વે ભાગ જોઈ હમે ઉપર ગયાં. ઉપર પણ બે હોલ ભણવાના કામમાં વાપરે છે,

ખીલ તરફનો એક વિદ્યાળ ઓરડા ગીતાના અભ્યાસ માટે રોકેલો છે. દરરોજ સહવારમાં એક શાસ્ત્રી ગીતાના પાઠ શીખવે છે. આશ્રમની દરેક કન્યા ત્યાં એકઠી મળે છે, ને સર્વેને સહાયેજ શીખવવામાં આવે છે. બપોરના ચાર કલાક ભણવામાં ગાળે છે, ને સાંજના ફરવામાં, ખુદી હવામાં આનન્દ કરવામાં ગુજરે છે.

રાત્રે રામાયણ, મહાભારત વિગેરે પુરાણોમાંથી નીતિની વાતો એકાદ બાનુ વાંચી સંભળાવે છે, ને છેલ્લે પ્રાર્થના કરી સર્વે પોતપોતાના ઓરડામાં રાત્રીનો આરામ લેવા જાય છે. મકાનની પછવાડેજ એક નહેરમાંથી નળ મૂકી પાણી આણી મ્હોટા હોજ જેવું બાંધી લીધેલું છે. ત્યાં સર્વ કન્યાઓ સહવારમાં પ્હેલી ન્હાઈ લેછે, ને પોતપોતાનાં કપડાં હાથેજ ધોઈ લેછે. ન્હાવાનું, પાણી કઢાડવાનું વિગેરે એવી સરસ રીતે ગોઠવણ કરી કલું છે કે ન્હાનારને કસરત થાય, આનન્દ આવે ને કામ પણ થાય, સુમારે કડાક હમને આશ્રમ ફરીને જોતાં થયો. જોઈ રહ્યા પછી હમને ફરી ગીતા-અભ્યાસના ઓરડામાં લઈ જવામાં આવ્યાં અને ત્યાં સર્વ બાળાએને આણી કોઈએ પ્રાર્થના કરી, કોઈએ ગીતાજીના શ્લોક કલા ને કોઈએ ઇંગ્લેજ કવિતા ગાઈ સંભળાવી, સર્વે કામ પુરું થતાં સુમારે અચ્ચાર વાગે હમે આશ્રમને સાર ઘણીજ માનની લાગણીનાં ખીજ હમારા મનમાં રેખી લાંથી પાછાં ફર્યાં. સ્પષ્ટોગ્તો પ્રત્યક્ષ દાખલો આ આશ્રમમાંથી મળી આવે છે. મીસીસ દેવધર ઘણાં કેળવાયેલાં બાનુ છે. મદ્રાસની એક મ્હોટી કન્યાશાળાનાં લેડી-સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટની રૂ. ૩૦૦) ની જમ્યા ખાલી પડવાથી મીસીસ દેવધરને તે લેવા વિનંતી કરવામાં આવી. ત્હેમણે આગલે દિવસેજ આ આશ્રમની જમ્યા કલુલ કરેલી હોવાથી આનું પરમાર્થ કામ ઊડી પૈસાને ખાતરની નોકરી તરછોડી હાથ તેઓ તથા મીસીસ નામજોશી બન્ને પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી આ આશ્રમનેજ પોતાનું ધર રહમજ દરેક કાર્યો ઘણીજ ઉમદા રીતે બજાવે છે. એ પવિત્ર મકાનનાં ફર્નિચરની મનમાં પવિત્ર લાગણી ઉત્પન્ન થાય છે.

કોઈ પણ જાતની પુનર્જનની કે ખીલ કાંઈ અંધનની સરત આ આશ્રમમાં દાખલ થનારને નથી. કેટલીક કુવારી અને કેટલીક પરણેલી કન્યાઓ પણ ત્હેમાં છે. પણ મ્હોરો ભાગ વિધવાઓનોજ છે. ઉંચા કુળની, ઉંચી ન્યાતની બાળાઓ પણ વચર

ચિન્તાએ ત્યાં દાખલ થાય છે. ત્યાંથી નર્સિંગનું, સ્ત્રીશિક્ષકનું વિગેરે દુનિયામાં ઉપયોગી થઇ શકાય તેવું શિખવાય છે.

આશ્રમ દિવસે દિવસે મહાત્મીમાં આવે છે. તેને નીકળે પુરાં છ વર્ષ પણ થયાં નથી તેટલામાં ધણું સરસ કામ ચલાવે છે. આગળ ઉપર એ ધણું સરસ થશે એમ આશા છે. ખરેખર ! ગુજરાતમાં પણ આવી જાતનાજ આશ્રમોની કેટલી જરૂર છે. કેટલી બળતી આંતરડીઓ હાવાં કામથી દરરો. દક્ષિણના લોક વગર બોલવે પોતાની ફરજને બંજાવે છે, અને પરમાર્થ ખાતર સ્વભોગ આપે છે. આપણે તેમાંનું કાંઈ હજી કરી શક્યાં નથી.

કોઇ પણ પ્રો. કર્વેની માફક પોતાના પૈસા ખરચી થોડો વખત નુકશાન ખમી સારું કરનાર બહાર પડતું નથી. માત્ર પરમાર્થની ખાતરજ પ્રો. કર્વેએ પણ સર્વ ખર્ચ કર્યું છે ને પ્રથમ નુકશાન પણ ખચ્યું છે. પણ હવે ઇશ્વર હોતો બદલો આપે છે અને આપશે. દિવસે દિવસે મદદ વધતી જાય છે ને કામ ઘણા સારા પાયાપર ચાલે છે. આશ્રમ કહાડવાની વાત દુર રાખીએ તોપણ હાવા આશ્રમોને મદદ આપવી તે પણ ખરે સ્તુત્ય છે, જે આ વાંચનારમાંથી કોઇને ધ્યાનાવ ઉત્પન્ન થાય ને હાવાં સારાં કામમાં મદદ કરવા ઇચ્છા થાય તો થોડી ઘણી પણ મદદ કરે એવી મ્હારી વિનંતી છે.

પ્રો. કર્વે જેવા સ્વભોગ આપનાર પુરૂષો આપણા ગુજરાતમાં પણ થાય ને એવાં આશ્રમો અહિં પણ ચાલે એવું પ્રભુ પાસે પ્રાર્થ્યુંછું, અને પ્રો. કર્વેના આશ્રમની પણ દિન પ્રતિદિન મહાત્મી થાય અને આશ્રમનાં ઉપરી તથા કામ કરનારાઓનું સદા સર્વદા ઇશ્વર કદયાણુ કરે એજ પ્રાર્થના છે. ઇશ્વર સર્વેને સદાય ધર્મજ.—તથાસ્તુ:

સૌ. સુમતિ.

વાર્તાલહરી.

પવિત્ર શાન્તિદેવી.

સંધ્યાનો શાન્ત સમય હતો. હું માઈ અમ્યાસ કામ પુરૂ કરી, અગાસી ઉપર ચડી આસપાસની મનોહારિ શોભા જોતો હતો. અમાઈ રહેવાનું સ્થાન અતિ સુંદર સ્વચ્છ ને મનહર હતું. એને લગોલગ બાર સુંદર આવાસ હતા. કેટલાંક નિસર્ગ સુંદર ને કેટલાંક મનુષ્ય હાથથી વાવેલાં તંને રોપાથી વિલસતું અમાઈ વિશાલ આંગણું હતું. આ આશ્રમને મુખાધિવાસીઓ આનંદભવન એવું કહેતા. દિવસનાં કલેશથી ને શ્રમથી કંટાળી પેઓ અહીં આનંદભવનનાં આવાસોમાં રહી, પોતાનાં અંતરાત્મામાં આનંદ સુધા કીચતા; ને રાત્રિમાં શીતલદ્રવ્યોમાં કુંકુમ ચાચે બેસી વાર્તાવિતોદ કરતા. કૈલાસ માફક આનંદભવન ધણુ ધર્મજ ઉપર આવેલું હતું.

આનંદભવન ઉપર રેલતી સમીરની દ્વેર ત્રિવિધ તાપથી તપેલાં હૃદયને શીતલ કરી દેતી; કર્ણુમાં આનન્દમંત્ર ઝુંકી જતી. પર્વતની તળેટી નીચે નજર નાંખતા, પ્રેમ, શોક, હાસ્ય, ક્રોધ, વેર, અને ઉદ્ધમનાં વિચારવાળાં જનથી ભરપૂર આગગાડી આવતી જતી દેખાતી. સૂર્યાસ્ત થતાં સામે રત્નાકર સોનેરી તરંગમાં ઉછળતો હતો; તથા એનાં ઉભય તટ ઉપર ઉગેલાં તાલવૃક્ષ ઉપર સોનેરી માંગલ્ય પાડતો હતો. આસપાસ વન્યરોપાથી લીલી દેખાતી પર્વતની ટેકરીઓ આવી રહી હતી; ને સૂર્યાસ્ત થતાં એમાંથી પણ વિવિધ રંગની જ્યોતિ અબકતી.

સંધ્યા સમી ગઈ. મુંબાઈવાસીઓ એક પછી એક સુનાં પડેલાં આનંદભવનનાં આવાસની મુંબઈથી આવી આવી સંભાળ લેવા મંડ્યાં. અમારા મકાનની સામેનો બંગલો ભરાઈ ગયો, નિર્મલા શેઠાણી આગે અતિ ઉદાસમાં હતાં. ઘેર આવી મુંબઈથી આવનાર નાની પ્લેન, શાન્તિ મારે મધુરમિષ્ટ ભોજન તૈયાર કરતાં હતાં. નિર્મલાની વયોવૃદ્ધ માતા રાધા-કાકી દેશમાં મરકી હોવાથી મુંબઈ આવી મોટી પુત્રીને ઘેર રહ્યાં હતાં. એમનાં આત્મ-હથી તથા નિર્મલાનાં અતિ પ્રેમને લીધે આગે શાન્તિએનેને અહિં આવવા આમંત્રણ કર્યું હતું.

નિર્મલાને, રાધાકાકીએ સહઅરૂપા ન્દેહર લઈ સામાન્ય સ્થિતિનાં વક્ષભદ્રાસ નામનાં ગૃહસ્થ સાથે પરણાવેલ હતી. હાલ નિર્મલાશેઠાણી યૌવનપૂરમાં તરતાં હતાં. એમનું વય ૨૧ વરસનું, તથા એનાં પતિનું વય આલીસ ઉપર અમુક વરસ હશે એવું દેખાતું. નિર્મલા શેઠાણી શરીરે કૃશ હતાં. આનંદ અને શોક એથી એનાં કપાલ ઉપર ચિચિત્ત કર-ચલી પડતી. વક્ષભદ્રાસ શેઠમાં વૃદ્ધાવસ્થાનાં ચિન્હ જણાતાં હતાં; પણ પવિત્ર વૃત્તિ રાખી નિર્મલા શેઠાણીએ એના પતિનેજ પ્રેમનો પવિત્ર ઝરો માનેલ હતો. એ ઝરાનાં સંસાર તાપથી ને વયથી સુકાઈ જતાં પણ શેષ રહેલ જલને શેઠાણીએ મધુર માની આ સંસારનું તપહૃદિથી મુગ્ધ દર્શન કર્યું હતું. કૃશ જની, દીન જની આનન્દને શોકની છાયામાં એની મુખ છાયાવડે એ રમ્ય સ્મિત પ્રકટ કરતી.

શાન્તિ સોમ વરસની મુગ્ધબાલાનું ચારિત્ર્ય વધારે કરુણરસભર્યું હતું. નિર્મલાનું દુઃખ શાન્તિનાં દુઃખ પાસે કંઈ નહતું. નાની બેન શાન્તિનો દુઃખી સંસાર ભેગ નિર્મલા પોતાનું સહુ દુઃખ વીસરી જતી. વક્ષભદ્રાસ શેઠેનો ગૃહસંસાર નિર્મલ હતો નિર્મલા પતિ પ્રેમી હતી ને શેઠ ભેતાં પેલી ઘેલી થઈ જતી. પ્રેમલીલા પ્રકટ કરતી, રાધાકાકી તથા એનાં પતિનાં દુષ્ટ કર્મની સીમા નહતી. પોતાનાં પાપી પિંડોપવા એણે આવી, વસ્ત્ર-ભાંડ આમ્રમંજરી જેવી વિલસતી, પ્રેમભરી, શાન્ત હાસ્ય ભરી, શાન્તિને મુંબાઈમાં કાંઈ સાઠ વરસનાં વૃદ્ધ શેઠને પરણાવેલ હતી.

શાન્તિદેવીનાં પતિ આ વૃદ્ધ શેઠનું શરીર, નદીમાં ઉગેલ નેતર પેડે, આત્મતાં વળી જતું ને અર્ધ વર્તુલ જેવું દેખાતું. રંગ પાંડુવર્ણનો તથા ત્વચા શિથિલ હતી. શણ જેવા સ્વે-ત વાળ એને માથે શોભતા. એનાં નેત્રનું તેજ સૂર્યાસ્ત થતાં ગત્રે સમી જતું. દશનપં-કિત બે વરસનાં બાલક પેડે હજી આવીને આવશે એમ લાગતું. વૃદ્ધ વયે પરણી શેઠે ધોળામાં ધૂળનાંખી હતી. હવે એણે સરમાલ પ્રતિ ધારણ કરેલી હતી. સગાં વંદાં

તથા મિત્રવર્ગ એનાં હંગને સુખનો વિચિત્ર રંગ જોઈ હસશે, એવું ધારી, અને શાન્તિદેવીનો સંસાર સૂનો કર્યો મારે સહુ. અંતરથી શ્રાપ આપશે એવું લાગતાં, સાસરાને ઘેર તથા મોટી સાળી નિર્મલાને ઘેર પણ વરસનાં ભૂલ્યા સુધ્યા એક વખત ઇચ્છા વિના તે જતા. બિચારી શાન્તિનો સંસાર કેવળ દુઃખી હતો. શેફને ધેર આવતાં કોઈ નવાં માણસ, 'શેફ આ તમારી દીકરી છે કે ?' આવું પુછતાં તે શેફ શરમાઈને નીચું જોતાં. અતિથીઓ શેફને દારે, રબ લેતાં, ગળગળા થઈ આંસુ ઢાળી જતા. શાન્તિ બેનને સૌ કોઈ દયાદૃષ્ટિથી જોતું. ચરાચર જગત પણ શાન્તિદેવીનાં શોકમાં ક્ષણભર વૈર માત્ર વિસરી જઈ ભાગ લેતું. શાન્તિદેવીનો અને એનાં વૃદ્ધપતિનો સંસાર સમાપ્ત હતો. વિકસતી શાન્તિને શૃંગારચાલા રમસાનભૂમિ જેવી ભીષણ લાગતી.

શાન્તિ ક્યારે આવશે, એમ વાટ જોતાં નિર્મલા શેફાણી અધીરાં બની રહ્યાં હતાં. ત્યાં તો, હંસગતિથી ચાલતી, નપુરનાં રણકારથી બંગલામાં દિવ્ય પ્રત્યાધાત કરતી શાન્તિ દેવી આવી પહોંચી એનાં મંગલ વસ્ત્રાલંકારથી આ એની દેહકાન્તિ વિશેષ મોહક લાગતી હતી. કપાલમાં સાભાગ્યતિલક હતું. કંઠમાં ચંદનદાર સાથે મોગરાની ક્ષીની મધુરમાળા લગ્ન પડી પવિત્ર સુગંધ ફેલાવતી હતી. કર્મમાં કનકનાં કમનીય કંઠણ હતાં. અનેક રંગની ઝાંઘવાળી, કદાહંસ ચિત્રવાળી, રેશમી સાડી એનાં શરીર ઉપર શોભી રહી હતી. તસતસતી જરીનાં ભરતની સોનેરી છુદાદાર ચોળી પહેરી હતી. નિર્દોષ હાસ્ય કરતી, મનના નિશ્વાસ મનમાં ચારતી ને સમાવતી શાન્તિદેવી આવી પહોંચી. એના ચાવવાથી નિર્મલા અતિ પ્રસન્ન થઈ બેનને બાથમાં લઈ બેઠી પડી.

ગંગા યમુનાનો પુણ્ય સંગમ થયો. હૃદયનાં ઉભરા ક્ષવતું, મનની વરાળ કાઢતું, આ બેનનું દુઃખી જોડું જોઈ માત્ર નયનમાં અશ્રુધારા અખંડ ચાલી. પ્રેમને કૃષ્ણ-રસ ઉભરાયાં. "પ્રભુ ! પ્રેમની સીમા અનંત છે. વાસન્તી ને કૃષ્ણામણી સીતા, ચિત્રલેખા ને ઉર્વશી, મહાશ્વેતા ને કાંઈબરી, કુસુમ અને કુમુદ એમના શુદ્ધ સમાગમ મારે જેટલાં રોહનાં અને શોકનાં અશ્રુ પાડા એટલાં ઓછાં." રોહ પરિરંભ છુટયો. નિર્મલા બોલી, "બેન શાન્તિ તને આજે આવતાં મોડું થયું હો ? બેન ઉપર રોહ આવોજ હોય કે ? હવે રાત્રિ અદિ જ રહેજે, ને વાર્તાવિનોદ કરી આપણે હૃદય શાન્ત કરશું." "મોટી બેન" ? શાન્તિ મધુરસ્વરે બોલી. 'મને ઘેરથી રબ નથી.' બે તણ કલાકમાં મારે મુબાઈ પાછું જવું પડશે. દુઃખી બેનનો વાર્તાપ્રસંગ આગળ વધ્યો. એની માતો રાધાકાકી આજે શાન્તિનું નિર્દોષ હાસ્યથી શોભતું સુખ જોઈ ક્ષણવાર સ્તબ્ધ બની ઉભી રહી. શાન્તિને મળી ન મળી એટલામાં એનાં હૃદયે કશું ન કર્યું; ને આવી રૂપ ગુણચાલિની વ્હાલી પુત્રીને સંસારનાં મંગલ સુખથી વિમુખ કરવા, એની હૃદયવાસના ધી કટમય તપનો અનુભવ કરાવવા, વૃદ્ધપતિ સાથે મુખે માગતા પૈસા લઈ પરણાવી, રેમી, મારે પથાતાપ કરતી. એકાન્તમાં જઈ દુઃખે સુકી રડવા લાગી. 'ઓ પ્રભુ ! એનો સંસાર છે ને નથી. આવી ડાહી અને તપસ્વિની દીકરીનું દુઃખ મારાથી શેં જોવાશે ?' વધારે દુઃખી થતી એ અમારે ત્યાં આવી. હું આ વખતે ક્યારનો નીચે કતરેલ હતો; ને મેં કશું.

‘ રાધાકાકી ? શાન્તિબેન આખ્યાં છતાં તમે આજ દુઃખી જેવાં કેમ લાગો છો ? કહો તો ખરાં કાકી ? શું શરીરે આનન્દ નથી ? ’

‘ ભાઈ શરીરે સાફ છે. મડાંને વિજ્ઞાનો ભય હોય કે ? પણ હું તો શાન્તિનો વિચાર કરું છું કે યોડીવારમાં આવી ને મુંબાઈ જશે. ’

‘ રાધાકાકી ? પતિનું ધર એણે શાન્તિબેને મંગલમંદિર માન્યું છે. મારે એ આવે એટલો સમય આનન્દ રાખવો; તથા એનાં દુઃખી હૃદયને સુખ થાય એવા ઉપાય યોજવા. ’

આ વખતે શાન્તિનાં ભવિષ્ય સંસારનાં વિચાર એક પછી એક રાધાકાકીનાં મનમાં પ્રગટ થવા લાગ્યા. શોક છાયા એમના સુખ ઉપર સહજ તરી આવી ને બોલ્યાં.

‘ ભાઈ ? મારી શાન્તિને ઘેર પ્રભુતી પુન્યાઈ છે. ખાવાપીવાની હોર છે. કામકાજ જરા પણ કરવું પડતું નથી. મુંબાઈમાં એના વરને કાપડની મોટી દુકાન છે. ધરનાં બે બે માળા છે. પણ જમાઈ ઉમરમાં વૃદ્ધ છે, એટલું શાન્તિને દુઃખ છે. ’

‘ રાધાકાકી ? એજ પરમ દુઃખ છે. આ સંસારમાં પુત્રીઓનાં દુઃખ અનંત છે. પુત્રીશ્રી સુવર્ણનો ઢાળીઓ, એનાં શાશ્વત્વ અલંકાર બનાવવા, એનું ભવિષ્ય કેમ સુધારવું, આ સહુ ચતુર માળાપ ઉપર આધાર રાખે છે. એ સુંદર પુષ્પની વેલ તો ભાગ્યશાલીનાં ધરમાં ખીસે છે. એને તાપમાં રાખી તો કરમાઈ જવાની. રાધાકાકી ? આવી ‘પુષ્પવેલની અધમ દયા કરવી એનું પાપ માળાપને શિર છે. એ અબોલ પુષ્પવેલને કાઢ સારા મંદિરમાં શોભાવવી, એની વિપરીત દયા કરી તો, વનમાં ઉગેલી પુષ્પવેલની પેઠે ઉપભોગ રહિત, દુઃખમાં ને દુઃખમાં આ સંસાર યાત્રા સમાપ્ત કરવાની. આશા ભયાં એ ઉદારી પ્રાણીનાં હૃદયમાંથી જે જે નિશ્વાસ નીકળે એનું પાતક એનાં દયાહીણ માળાપને. ’

રાધાકાકી આ પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરતાં હોય એમ આંખમાં આંસુ લાવી બોલ્યાં. ‘ ભાઈ મને બહુ થાય છે. આ દીકરાના પાડની દીકરીની દશા મારાથી કેમ જોવાશે ? દીકરીના પૈસા મીઠીની ફાટી જેવાં છે. અમારું ઉદરપોષણ કરવા, આ મોંઘી મણિમાંલા જેવી પુત્રીને વેચી, એનો ભવ બાળી નાંખ્યો; ઉછેરીને ગળામાં કાંસી આપવા જેવું અધમ કૃત્ય કર્યું. એને મારે પ્રભુ દુભારો, રે ! અમને જીવતાં જીવતાં આ સંસારમાં બાળી નાંખશે; ને મરણ પછી યમદારમાં રૌરવ નર્કનાં અધિકારી બનાવશે. ભાઈ ? શું કરવું ? ભાઈ ? મને ને મારી મોટી નિર્મલાને આણું દુઃખ નહિ હો ! ! !

‘ રાધાકાકી ? માહું ન લગાડશો. કહેવું પડશે કે તમે પુત્રીને પતિસુખ શું એનો વિચારજ ન કર્યો. ધનના ટગલાથી અંબછ જઈ, તમે શાન્તિબેનને દુઃખી સંસારનુંજ દર્શન કરાવ્યું હો ! કાકી ? સ્ત્રીને પતિસુખ આગળ વસ્ત્રાલંકાર ખાતું પીતું એ સહુ કંઈ નથી. એ સુખના અભાવે સહુ વૈભવો ઉલટા એને પીડા કરે છે. ગામડામાં ખેડુતની સ્ત્રીઓ જીઓ. એને રાત્રિ દિવસ સખત ધરકામકાજ કરવું પડે છે. દુકાળ પડતાં પેટ ભરી પુરું ખાવા પણ નથી મળતું. સારા લુગડાંની વાતજ શું કરવી. છતાં દિવસે નહિ એટલી રાત્રે અને રાત્રે નહિ એટલી દિવસે વધે છે. એનું કારણ ખીજું નહિ હો ?

સંસારનો લ્હાવો ને પતિનું સુખ. રાધાકાકી ? દીકરીના પૈસા કઢાવી તમે વેપાર ચલાવો, ને યોગ્યયોગ્ય કર્મનો વિચાર ન કરો ત્યારે તમારા જેવાં માખાપને દીકરી કરતાં દ્રવ્ય વ્હાલું એમજ કે ? કાકી ? સાચું પુછે તો પગતોડ કરી વસ્તીપત્રક ગણી લોટ માગનાર, પણ પુત્રીને સંસારમાં યોગ્ય પતિ સાથે વરાવી સુખી કરનાર, ને પોતાનાં નિર્દોષ કુટુંબનું સુખ જોઇ સંસારમાં સ્વર્ગ જેવું સુખ માનનાર, એક ભિક્ષુક બ્રહ્મણ્યું સારી; પણ બળ્હરના માલની પેટે આવાં અમૂલ્ય મંગળ કન્યારત્ન ઉપર ધનના ચડાવા કરનાર, પાપી પિતા છુંડો; એ વિચારતાંજ કેટલો ત્રાસ છુંટે છે.

કાકી ? આવી પુરૂષ પુષ્પમાળા પ્રભુએ આપણે ત્યાં નાંખી એને યોગ્ય પતિનાં કર્મો અર્પણ ન કરતાં, પગેથી છુંદીને કળકળતાં પાણીમાં બાળી નાંખવી આથી અધમ કૃત્ય બીજું કયું જણો છે? બીજા મામવી સારી, પણ આવી ચંદનલતા જેવી સુવાસ ભરી પુત્રીને વેચી એના વૃદ્ધ પતિનાં રાજ સાથે બાળવા કામે લગાડવી આ કંઈ ઉત્તમ કૃત્ય ન કહેવાય. આવા તીવ્ર ઉપદેશ શબ્દોથી રાધાકાકી ધણું રડી પડ્યાં. એનાં હૃદય ગિરિમાંથી શાન્તિ ઉપર દયાનો પ્રવાહ છુટ્યો. કાકી ? તમે જાતે કેવાં સુખી છો, તમારા ઉપર પ્રભુની કૃપા પુનઃ ફળી છે. સારે નસીબે પુત્રીઓ તો બેજ છે. તો શામાટે શાન્તિ ને નિર્મલાને વેચી વૃથા પાપ ભાગી થયાં ? શું મારા કાકાને મજૂરી કરતાં, ભિક્ષા માગતાં શરમ લાગી કે પોતાનાં સુખ માટે આવાં અબોલ પ્રાણીને દુઃખમાં રડતાં રાખ્યાં ? ! !

હવે તમારે ત્યાં જો શાન્તિની નાની બેન અવતરે, તો એને આવું દુઃખ આપશો. મા. મારાથી આવાં સંકટ પૂર્ણ ચિત્તે જોવાતાં નથી. જો હવે તમારી ભવિષ્યની પુત્રીની આવી દશા કરશો, વેચશો, તો મારા ને સાથે દયાવાળાં આ જગતનાં સહુ મનુષ્યનાં પ્રાણુ ઉડી જશે.....

ભાઈ ? મારા શરીરને શું તું શું યદ જાય છે. પ્રભુ એવું હવે સ્વપ્ને પણ ન સુઝાડે. દુઃખનું પ્રાયશ્ચિત્ત દુઃખ છે. તારા કાકાને પુરૂ ન પડ્યું. લક્ષ્મીથી લોભાઇ જઇ મારી વ્હાલી પુત્રીની દશાનો વિચાર ન કર્યો. એ ધન તો ક્યારનું અસ્ત યદ ગયું, અને અમે પાપી આવાં મનને વીંધી નાંખે એવાં દુઃખ જોવા આ સંસારમાં રહ્યાં. અમને જીવતાં શ્રીળીએ ચડાવે પણ કેમે કરી શાન્તિનું દુઃખ અમારાં હૃદયમાંથી જશે નહિ. ”

હસતાં હસતાં શાન્તિ. એને આવોને રાધા કાકીને કહ્યું. “ મા ચાલો ભોજન તૈયાર છે. ” શાન્તિ એન વિજળાનાં ચમકારાની પેટે અદસ્ય યદ ગઇ; અને પાછળ કાળી વાદળની પંક્તિ ધસડાવી હોય, એમ રાધા કાકી દુઃખ આગળ ચાલ્યાં. બિચારી શાન્તિ જ્ઞેનને સુખ શાનું હોય ? હાર્યની સાથે એનાં હૃદયનાં નિશ્વાસ રકુટ દેખાતા. સુશીલ શાન્તિ જ્ઞેન, માતા પિતા માફ દુઃખ જોઈ રડી પડશે, એમ ભણી પોતાનું દુઃખ કળાવા ન દેતી; ને માતાપિતા પાસે મંગલ વિનોદ કરી ઉલટું સુખ આપતી.

નિર્મલા રોડાણીનો પતિ નિર્મલા પાસે પ્રસંગોપાત શાન્તિનાં દુઃખનું વર્ણન કરતાં ત્યારે એ દીન બની જતી. શાન્તિનાં દુઃખ વિચારી, આરસપૂતળા સમાન સ્થિર રહી રડી પડતી. આર્પણાલા બીજું શું કરે ?

પોતાનાં કરતાં પણ નાની બેન શાન્તિનું ચરિત્ર કંઈમય જાણી નિર્મલાને બહુ લાગી આવતું. શાન્તિના લગ્ન વેળાએ પોતાને ઘેર રહી સધળો સમય રડી રડી ગાળેલ હતો. વૃદ્ધ વરને આવી બિચારી શાન્તિનું બલિદાન આપતાં, એનાં માતાપિતાને કંઈ દયા ન ઉપજી, એ જોઈએ અને એને એનો પતિ બે દિવસ કેવલ ઉપવાસી રહ્યાં હતાં.

શાન્તિબેન જમી રહ્યાં હતાં. માતાને બેનની રુબ લઈ શાન્તિબેન પતિને ઘેર શોકમાં આવી; સાથે યમના દૂત જેવો મુંબાઈથી આવેલો ચાકર પણ આજ્યો. આકાંક્ષમાં ચંદ્રકલા ખીલી હતી. ચંદ્ર પણ શાન્તિને શોકાતુર જોઈ વાદળમાં બરાઈ કવચિત રાતો પ્રકાશ નાંખતો હતો. અમારો આવાસ છેડયો; ને પર્વત ઉપરથી યોડું નીચે જતાં રહે-શન આવ્યું. ગાડી આવી ને શાન્તિબેન મુંબાઈ સીધાવ્યાં.

શાન્તિબેનનું કંઈપુરસ નાટક અદિથી પુરું નથી. સુઝ વાચક ? શાન્તિબેનનાં દુઃખને માટે દયાનાં આંસુ પાડજે. આવી કંઈજાજનક સસ કથામાંથી ઉત્તમ સાર શોધજે. કન્યાવિક્રમની હોળીમાં બળતી શાન્તિ જેવી અનેક આ દેશની રંક બાલાને ઉગારવા; પરમાર્થ ફૂલ ધારી કુટુંબમંડલમાં તથા મિત્રમંડલમાં જ્યાં જ્યાં આવી દુષ્ટ ફૂલ યતાં હોય ત્યાં અટકાવવા શુદ્ધ પ્રયત્ન કરજે, એજ મંગલસુખ તથા એજ સુમૃત્યની પરાકાષ્ટા છે.

વિધિ.

વિદ્યાકળા.

વાતાવરણું.

મનુષ્યના મુખ્ય જીવનનો આધાર હવા અને પાણી છે. કોઈપણ મનુષ્ય યોગ્ય કલાક સુધી તરસ્યો રહી શકે છે પરંતુ પાણી વિના કદીપણ જીવી શકાય નહિ. કેટલીક વખત પાણી ન હોય તો આપણે દુધ પીને તરસ છીપાવીએ છીએ. આ તરસ છીપવાનું મૂળ કારણ દુધમાં રહેલું પાણી છે. શેર દુધમાં લગભગ પોણાશેર ઉપર પાણી હોય છે. તેને લીધે આપણી તરસ છીપે છે. આજ પ્રમાણે કેટલાક વૃક્ષો રસ, કેટલાંક ફળો વિગેરેથી આપણી તરસ છીપે છે. મહાન વિકટ રૈતાળ રણોની અંદર માણસો પોતાની પાસેજ પાણી રાખીને ફરે છે, અને પાણીની કિમત ખરેખરી એવા પ્રદેશોમાં અથવા એવા સંકટોમાં થાય છે. જેમ મનુષ્ય પાણી વગર જીવી ન શકે તેજ પ્રમાણે હવા વિના જીવું અશક્ય છે. કેટલાક મુસાફરો માટે આપણે વાંચીએ છીએ કે તેઓ લાંબા વખત સુધી પાણી વિના રહે છે. કેટલાક વ્રત નિયમ માટે પાણી વગર રહે છે. પરંતુ કોઈપણ મનુષ્ય હવા વગર યોગ્ય વખત પણ જીવી શકતું નથી. હવા એ મનુષ્યના પ્રાણ છે. મનુષ્ય તો યું પણ પશુ પક્ષિ જીવડાં માડપાલો સર્વેને હવા ધણીજ જરૂરની છે. હવા શા માટે આટલા ઉપયોગની છે તેમજ પાણીમાં રહેનાર પ્રાણીઓ અને વૃક્ષો કેવી રીતે હવા લે છે એ જાણવું ધણુંજ અગત્યનું અને આનન્દદાયક છે.

આપણી પૃથ્વીની આસપાસ લગભગ બસેંથી અઢીસે માઈલ સુધી હવા રહેલી છે. આને આપણે વાતાવરણ કહીએ છીએ. આપણે વાતાવરણ પાણીની માફક એક પદાર્થ નથી પરંતુ જુદી જુદી હવાનું બનેલું છે. અને એ હવામાંથી એકજ હવા એવી છે કે જેવડે આપણે જીવી શકીએ છીએ, આ હવાને રસાયણશાસ્ત્રીઓ 'ઓક્સીજન' કહે છે.

જેમ આપણે કાગળની અથવા રબરની કોથળીને ટુંક મારીને પુલાવીએ છીએ તેવીજ રીતે કોઈપણ વાસણમાંથી હવા સુશી શકાય છે. આપણે ફક્ત સુશીને કોઈપણ વાસણમાં બધી હવા કઢાડી શકતા નથી પરંતુ જેમ આપણે ધાસલેટના ડબ્બામાંથી 'પંપ' નામના યંત્રવડે ધાસલેટ ખેંચી કઢાડીએ છીએ તેવીજ રીતે કોઈપણ વાસણમાંથી બધી હવા કઢાડી શકીએ.

આ વાસણમાં જે એકદમ માખી અથવા કંઈક ન્હાનું જીવડું મુકીએ તો તરત તે ગુંગળી મરી ન્ય છે, એટલુંજ નહિ પણ ઝાડપાલો પણ થોડા વખતમાં કરમાઈ ન્ય. આ ઉપરાંત એ વાસણમાં એક દિવો મુકવામાં આવે અને જેમ જેમ આપણે હવા કઢાડી નાંખતા જઈએ તેમ તેમ દિવો ઝાંખો થતો ન્ય છે અને સાફ હવા કઢાડી નાખ્યા પછી એકદમ સુલ થાય છે. આ બધું બનવાનું એકજ કારણ છે. વાસણમાં સંભળગી હવા નથી અને તેથી એની અંદર દિવો પણ બળી શકતો નથી.

આપણે કેટલીક વખત સાંભળીએ છીએ કે જુનો કુવો અથવા ભોંયડું ઉધાડી માણસ એકદમ અંદર ઉતરે છે તો તત્કાળ ગુંગળાઈને મરી ન્ય છે જે તે ભોંયરામાં દિવો ઉતારવામાં આવે છે તો તે પણ સુલ થઈ ન્ય છે. તે કુવા અથવા ભોંયરામાં હવા ન હોવાથી આ યત્ન નથી પરંતુ અંદર ખરાબ હવા હોય છે. આ હવા શું છે અને કેવી રીતે થાય છે એ આપણે જોઈશું.

એક બળતો અંગારો ઉપર એક ન્હાનો પ્યાલો ઢાંકી દઈએ તો ધીરે ધીરે અંગારો ઝાંખો થઈ છેલ્લે જુઝારી જશે. જુઝાર્યા પહેલાં જે આપણે પ્યાલો ઉપાડી લઈએ તો થોડીકવારમાં અંગારો પાછો ઝગઝગાટ થાય છે. એક કાચના પ્યાલા અથવા બરણીમાં આ સળગતો દીવો મુકી બંધ કરીએ. તો થોડીકવારમાં દિવો ઝાંખો થાય છે અને સુલ થાય છે, પણ સુલ થયા પહેલાં જે આપણે ઢાંકણું ઉધાડી નાખીએ તો તરત પાછો બળતો માંડે છે.

આજ પ્રમાણે કોઈ ઢાંકિલા વાસણમાં ઉંદર અથવા કોઈપણ પ્રાણી રહેતાં મરી ન્ય છે અને મૃત્યુની પણ એજ અવસ્થા થાય છે. આ ઉપરથી એક વાત આપણને જણાય છે. વાસણમાં રહેલી હવાએ જે વાતાવરણનો એક ભાગ છે તેમાંની એક હવા દિવો બળવાને, તેમજ પશુ પક્ષિના જીવવાને માટે જરૂરની છે. જેમ આપણે એક પ્યાલાનું પાણી થોડે થોડે પીને ખલાસ કરીએ છીએ તેવીજ રીતે આ હવા જેને લીધે દિવો બળે છે તેમજ પશુપક્ષિ આસ લઈ જીવે છે એ વાસણમાંથી ઓછી થઈ ખલાસ થઈ ન્ય છે અને એ હવાને અભાવે આખરે દિવો સુલ થાય છે અને પ્રાણીમાત્ર મરી ન્ય છે. પણ વાસણનું ઢાંકણું ઉધાડ્યા પછી જે દિવો બળતો રહ્યો હોય અથવા પ્રાણી જીવતું રહ્યું હોય તો ફરી વધારે જોરમાં આવે છે, કારણકે વાતાવરણમાંથી આ હવા પાછી વાસણમાં દાખલ થાય છે. દિવો હોલાયા પછી અથવા પ્રાણી મરી ગયા પછી પણ આજ પ્રમાણે

સજીવન યતાં નથી. આ હવાનું નામ 'ઓક્સીજન' છે. માણસ કુખી જાય છે ત્યારે આ હવા પાણીમાંથી લઈ શકતો નથી અને તેથી મૃત્યુ પામે છે. પણ જો થોડાક શ્વાસો-શ્વાસ રહ્યો હોય તો ત્હેને બહાર કહાડી હવાવીને શ્વાસોશ્વાસ આપવાથી જીવે છે. 'ઓક્સીજન' નામની હવાથીજ આખું વાતાવરણ ભરેલું નથી, કારણ કે એકલા 'ઓક્સીજન' માં જો કોઈ પ્રાણી મુકીએ તો થોડા વખતમાં ખુબ શ્વાસોશ્વાસ લઈ મરી જાય છે. તે હવામાં જો આપણે એક અંતરે મુકીએ તો એકદમ એનો ભડકો થાય છે. અર્થાત્ જોઈએ તે કરતાં પણ વધારે જોરથી શ્વાસોશ્વાસ આપવાથી એકદમ તાવ જેવી અસર થઈ પ્રાણીમાત્ર એમાં મૃત્યુ પામે છે. આને લીધે વાતાવરણમાં એક ખીજી હવા એની સાથે મળેલી છે. એને 'નાઇટ્રોજન' કહે છે. આ હવા ઝેરી નથી પરંતુ આમાં દિવો મળી શકે નહિ તેમજ કોઈપણ પ્રાણી જીવી શકતું નથી. કારણકે આ ગુણો ઇક્ત 'ઓક્સીજનમાં' જ રહેલા છે.

જ્યારે આપણે શ્વાસોશ્વાસ લઈએ છીએ ત્યારે વાતાવરણમાંથી થોડોક હવા આપણા ફેફસામાં આવે છે. આ હવામાં ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે 'ઓક્સીજન' પણ હોય છે. આ આપણા લોહી સાથે મળી જાય છે. લોહી સાથે આખા શરીરમાં ફેરે છે, અને શરીરના ખરાબ પદાર્થોને સ્વચ્છ કરે છે. આ કરવામાં એક શ્વાસોશ્વાસમાં લીધેલો 'ઓક્સીજન' ખપી જાય છે અને એથી આપણે ફરીથી શ્વાસ લેવો પડે છે. પશુપક્ષિઓ પણ આ પ્રમાણે શ્વાસ લે છે. વૃક્ષોને પણ 'ઓક્સીજન' ની જરૂર પડે છે. દરેક વૃક્ષના પાંદડાં-એમાં ન્હાના ન્હાના આકારનાં છીદ્ર રહે છે અને આ છીદ્રને વારે વૃક્ષમાં વાતાવરણ પ્રવેશ કરે છે, જહમાંથી વૃક્ષો પોતાને જોષતા "ઓક્સીજન" લે છે. જળચરો જૂદીજ રીતે હવા પોતાના શરીરમાં લે છે. મગર, વહેલ, કાચબા, વિગેરે જળચરોને હવા લેવા અર્થે પાણીમાંથી બહાર ડોકીયું કહાડવું પડે છે અને એ પ્રાણી આપણી માફક નાક વાટે શ્વાસોશ્વાસ લે છે. પરંતુ માછલીઓને તેમ કરવાની જરૂર નથી. હમેશાં પાણીમાં થોડી ધણી હવા મળેલી રહે છે. દરેક માછલીના મ્હોં આગળ ન્હાની ન્હાની ચાંમડીની કાચળીઓ હોય છે જેને સુંઈ કહે છે. આ કાચળીને લીધે પાણીમાં રહેલી હવા એમના લોહી સાથે મળે છે જેમાંથી એમને જોષતા 'ઓક્સીજન' મળી રહે છે.

માછલીઓ વાતાવરણમાંથી આપણી માફક શ્વાસ લઈ શકતી નથી એથી પાણી-માંથી કહાડ્યા બાદ ગુંગળાઈ તરફડીને મરી જાય છે. આ ઉપરથી એક વાત સિદ્ધ થાય છે. ઝાડ, પશુ, પક્ષિ, મનુષ્ય વિગેરેને એકજ હવાની જરૂરીયાત છે અને જ્યારે દિવો અથવા દેવતા બળે છે ત્યારે પણ આજ હવા ધીરે ધીરે વપરાઈ ઓછી થતી જાય છે. આ માટે કોઈ પણ જગ્યાનાં બધાં બારણા હવા ન આવે એવી રીતે બંધ રાખી સુવું એ ધણુંજ નુકસાનકારક છે. અને ત્હેમાં શ્વાસ કરીને દિવાઓ રાખવાથી વ. ધારે નુકસાન છે કારણ કે દિવાને પણ જે હવા આપણને જીવવા માટે જોઈએ છે તેજ હવા એમના બળવાને માટે જોઈએ છે. હમેશાં સુવા બેસવાના ઝોરડામાં હવા આવે એવી ગોઠવણ રાખવી જોઈએ. ન્હાની બંધ કરેલી જગ્યામાં વધારે માણસ સુવાથી ધ. ણુંજ નુકસાન થાય છે. કારણકે વાતાવરણ સાથેથી બારણા બંધ ચવાથી સંબંધ તુટી જાય છે અને ઝોરડીમાં રહેલી હવામાંથી થોડીવારમાં બધો 'ઓક્સીજન' શ્વાસ લે-

વામાં ખપી નય છે. પરિણામે મૃત્યુ થાય છે. આજ રીતે કલકત્તાના પ્યેકહોલમાં માણસો ગુંગળાઈને મરી ગયા હતા. સાધારણ રીતે છાપરાનાં કાંણાંઓમાંથી ભીંતની તડોમાંથી હવા આવે છે, અને એથી ઘણું બધું બાંધ બારણું સુધએ છીએ છતાં કાંઈ હરકત થતી નથી. પરંતુ પત્રાનાં છાંપરાં નજીક એકે પણ કાંણું હોતું નથી તેમજ પ્લાસ્ટર કરેલી ભીંતોમાંથી હવા આવવાનો જરા પણ સંભવ નથી. આવી હવા આવવા જવાને એકાદ બારણાની ઘણીજ અગત્ય રહે છે.

ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે ઢાંકેલા વાસણમાં દિવો ગુલ થયો હોય તે વાસણમાં આવણે ફરીથી દિવો મુકીએ અથવા માખી કે કોઈ જીવજંતુ મુકીએ તો તે એકદમ ગુલ થઈ નય છે. અથવા મરી નય છે. માણસને પણ એમજ થાય છે. એ વાસણમાં એક નવી હવા હવે રહેલી છે. આતું નામ 'કાર્બનડાયોક્સાઇડ' છે. આ હવા આખા વાતાવરણમાં ઘણાજ થોડા અંશમાં છે. આ હવા લુના કુવા ભોંયરાં વિગેરે બંધ રાખેલી જગ્યામાં ઘણાજ ભાગે રહેલી હોય છે, અને તેજ કારણને લીધે ભોંયરામાં ઉતારેલો દિવો ગુલ થાય છે અથવા માણસ મરી નય છે.

ન્યારે ન્યારે કાંઈ પણ ચીજ બળે છે અથવા કોઈ પણ પ્રાણી શ્વાસ કઢાડે છે ત્યારે આ હવા નિકળે છે. જે આ હવા આમને આમ એકઠી થતી હોય અને 'ઓક્સીજન' ધીરે ધીરે વપરાતો જતો હોય અને નવો ન બનતો હોય તો થોડાં વર્ષોમાં સર્વ જીવતાં પ્રાણીઓનો અંત આવી નય. પરંતુ ઈશ્વરની ખુશી કાંઈક ન્યારીજ છે. જે 'કાર્બનડાયોક્સાઇડ' આપણને ઝેર રૂપ છે તેજ 'કાર્બનડાયોક્સાઇડ' બધાં વૃક્ષોનો ખોરાક છે. વાતાવરણમાંથી આ હવા પાંદડાંમાં રહેલા ન્હાનાં છિદ્રો વાટે પાંદડાંમાં નય છે અને નજીકસુધી સૂર્યનાં કિરણો એ પાંદડાંઓ ઉપર પડે છે ત્યાં સુધી આ હવામાંથી વૃક્ષો પોતાનો ખોરાક બનાવે છે. આ ખોરાક બનાવવાની શક્તિ પાંદડામાં રહેલા લીલા રંગમાં છે. આને લીધે દરેક વૃક્ષનાં પાંદડાં લીલાં હોય છે, અને ન્હાનાં પાંદડાં લાલ અથવા ખીજ રંગના હોય છે તે પાંદડાઓમાં પણ આ લીલો રંગ અંદર ઢાંકાયેલો હોય છે. આ ખોરાક બનાવવાની ક્રિયા સૂર્યાસ્ત સુધી રહે છે. સૂર્યનાં કિરણ વૃક્ષ ઉપર પડતાં બંધ થતાંજ આ ક્રિયા બંધ થાય છે તેથી રાત્રે આ ખોરાક તેઓ બનાવી શકતા નથી. આને લીધે 'કાર્બનડાયોક્સાઇડ' વાતાવરણમાંથી ઓછો થતો નય છે. આ ઉપરાંત આ ખોરાક બનાવવાની ક્રિયામાં એક ખીજે ફેરફાર થાય છે. જેમ 'કાર્બનડાયોક્સાઇડ' વૃક્ષો છિદ્રો વાટે અંદર લે છે તેમ તે છિદ્રો વાટે 'ઓક્સીજન' બહાર કઢાડે છે. આ ક્રિયા પણ સૂર્યના કિરણો પડે છે ત્યાં સુધી ચાલે છે.

વૃક્ષો આ રીતે બે કામ બજાવે છે. એક 'કાર્બનડાયોક્સાઇડ' જે આપણને ઝેર સમાન છે એ લઇ લે છે અને બીજું 'ઓક્સીજન' ની આપણને જરૂરીયાત છે તે વાતાવરણમાં બહાર કઢાડે છે. આથી જાગજાગીયાની હવા સારી હોય છે. રાત્રીમાં

જમાં સુવું હાનિકારક છે. પાણીની અંદર ઉગતાં વૃક્ષો પાણીમાંથી 'કાર્બનડાયોક્સાઇડ' લે છે અને પાણીમાં 'ઓક્સીજન' બહાર કઢાડે છે. કુંડામાં રહેલ લીલ ઉપર જો આપણે પાણી રેડીએ તો થોડીવારમાં હવાના પરપોટા દેખાય છે. આ 'ઓક્સીજન' ના છે.

વાતાવરણમાં આ હવાઓ ઉપરાંત હમેશાં થોડી ધણી વરાળ રહે છે. જો આપણે એક કાચના પ્યાલામાં બરફ મુકીએ તો બહાર શેવાળ બાંહે છે કારણકે હવામાં રહેલી વરાળ પ્યાલા ઉપર ઠંડકને લીધે પાણી ચર્મ રહેંટી ન્ય છે.

હમેશાં વાતાવરણમાં જુદા જુદા રોગોના જંતુઓ ઉડ્યા કરે છે. આ જંતુઓ અમિ દેખાતા નથી પણ સુક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જોઈ શકાય છે. આ જંતુઓ એકલાં ઉડતાં નથી પણ હમેશાં હવામાં ઉડતી ધુળને વળગી રહે છે. જો આપણે ધુળના રજકણો વગરની હવા સુક્ષ્મદર્શક યંત્રથી જોઈએ તો એમાં ખીલકુલ જંતુઓ દેખાતાં નથી પણ ધુળવાળી હવા જોતાં પુષ્કળ દેખાય છે. ક્ષય જેવા એવી રોગો હવામાં ઉડતા આવા જંતુઓથી ફેલાય છે. આથી ધણીજ ધુળ રાખવાથી, ઘણો ગેરફાયદો થાય છે તેમજ ધુળવાળી જગ્યાઓમાં પણ રહેવાથી હાનિ થાય છે, કારણકે ઉડતી ધુળના રજકણોને જંતુઓ વળગેલા હોય છે અને જેમ વધારે ધુળ હોય તેમ વધારે જંતુઓ વાતાવરણમાં રહે છે. અને આપણા શ્વાસોશ્વાસમાં હવાની જોડે ઘણા યધ લોહિમાં, પ્રવેશ કરી લોહિને બગાડે છે. આ ઉપરથી એટલું લક્ષમાં રાખવું જોઈએ કે ઘરમાં હવા આવવા જવાને બહારી બારણા સારી રીતે રાખવાં જોઈએ. તેમજ સુતી વખત બધાં બારણાં બંધ કરવાથી ધણુંજ નુકશાન થાય છે. તેમજ ડોઈ અવાવર્ષા ધરના ઓરડામાં કે ભોંયરામાં એકદમ ન પેસતાં દિવો પહેલો મુકવો. જો તે દિવો ન હોય તો સ્વચ્છ હવા ધારી અંદર જવું. વૃક્ષો ધર આગળ રાખ્યાથી ફાયદો થાય છે, અને ધુળવાળી જગ્યાઓમાં બનતા મુધી રહેવું ન જોઈએ.

વિજ્ઞાન.

સમયતરંગ.

હાજસ ગુજરાતી સભા
તરફથી સપ્રેમ બેટ

સુવર્ણનાં કંકણ અર્પણ, બંગાળના બેરિસ્ટ્રાલ દોન્ડરન્સ વખતે જ્યારે પ્રમુખને સત્કાર કરનાર " વન્દેમાતરમ " સરખસ વિખેરી નાંખવામાં આવ્યું ત્યારે નરોત્તમપુરનાં બંગલદમી શ્રીમતી સરોજિની બોએ તે બનાવના રમારકમાં પોતાના હાથપરનાં કંકણ ઉતારી નાંખ્યાં હતાં અને ત્યાં સુધી " વન્દેમાતરમ " ના સંબંધને સર્વુલ્લર પાછો ખેંચી લેવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કંકણ પહેરનાં નહિ એવી તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. આ સત્તારીઓની એક સભા ગયા માસમાં ડૉ. તારિણીકુમાર મુખના મહાનમાં મળી હતી. આશરે ૩૦૦ સત્તારીઓ આ મિલાવડામાં હાજર હતી.

સેવાસદનનો મુસલમાન વિભાગ, સેવાસદનના મુસલમાન વિભાગની એક સભા મુંબાઇ ખાતે મિસિસ ફતેહઅલી શેખએહમદના મહાનમાં મળી હતી, અને તીએના ઠરાવ પસાર કર્યા હતા. ૧ કમિટીના સભાસદોની સંખ્યા ૨૦ અથવા તેથી વધારે અને કોરમ

માટે સભાસદોની સંખ્યા ૪ ની 'મુકરર' કરવી. ૨. ઝોનરરી સભાસદો નીમવાની કમિટીને સત્તા આપવી. ૩ મિસિસ હાલ યુસુફ અને ખીલ ચાર સત્તારીઓને કમિટીનાં વધારાનાં સભાસદ તરીકે ચુંટી કાઢવાં. ૪. એક સંયોજક મંડળ નીમવું. ૫. બંનતાં સૂધી આ વિભાગનું કામ ઉદ્ધુ ભાષામાં ચલાવવું. ૬ મિસિસ અલિઅકબર, મિસિસ લુકમાની મિસિસ ફેઝી અને ખીખી દિલસાદ બેગમ નવાબ મિરજાને સેવાસદનની જનરલ કાઉન્સિલમાં મુસલમાન વિભાગનાં પ્રતિનિધિ તરીકે નીમવાં. ૭ આ વિભાગ સ્થાપવા માટે શ્રમ લેનાર મિસિસ અલિઅકબરનો ઉપકાર માનવો.

“સરસ્વતી” તું ૫૬. કલકત્તાના “સંજીવની” પત્રના આધપતિ બાલુ કૃષ્ણકુમાર મિત્રનાં પુત્રી મિસ કુમુદિની મિત્ર બિ. એ. ને બનારસના પંડિતસમાજ તરફથી “સરસ્વતી” તું ૫૬ આપવામાં આવ્યું છે.

શિવવાનો કલાસ—કપોળ ખુદો અને માતાઓને શીવવા તથા વેતરવાનું શિક્ષણ મળે તે માટે મુંબાઈમાં બારબાયાના મહેલામાં એક ક્લાસ ઉપાડવામાં આવ્યો છે.

કન્યા વિક્રય કરવો નહિ. ભાવનગર જૈન એસોસિએશનના સભાસદોએ કન્યા વિક્રય નહિ કરવા ફરાવ કર્યો છે.

ચુંટણીનો હુક માગનાર સ્ત્રીઓ. બ્રિટિશ પ્રધાન મંડળની એક બેઠક ચાલુ માસની તા. ૧૧ મીએ થઈ હતી તે વખત ચુંટણીનો હુક માગનાર સ્ત્રીઓનાં રોજેરોળાં પ્રધાન મંડળની આફિસ આગળ એકઠાં થયેલાં હોવાથી બદોખરત માટે આફિસમાં પોલિસની એક ટુકડી રાખવામાં આવી હતી.

ઈનામનો મિલાવડો. રાજકોટ બાર્ટન ફિમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજનો ઈનામનો મિલાવડો રાજકોટમાં ચાલુ માસની ૧૩ મી તારીખે કાઢિયાવાડના એજન્ટ ટુ ધ ગવર્નર મિ. સિ. એચ. એ. દિલ સિ. આર્મ. ઇ. ના પ્રમુખપણા નીચે મળ્યો હતો. મિ. દિલેઆ પ્રસંગે કરેલા ભાષણમાં કેટલાક વિચાર જણાવ્યા હતા તેણે જણાવ્યું હતું કે, ખીલ દેશો ત્યાંની કેળવણીની પદ્ધતિ, હિન્દુસ્થાન કરતાં વહેલી નક્કી થઈ હતી ત્યાં માત્રમ પડ્યું છે કે સ્ત્રી કેળવણીની અભિવૃદ્ધિ યથા પડી જ, પુરૂષોને મળતી કેળવણીના સંપૂર્ણ લાભ મળી શકે છે. પશ્ચિમાત્ય દેશો કરતાં, આ દેશમાં બાળકોના ચરિત્રની રચનાપર સ્ત્રીઓની વધારે અસર રહે છે. બપારે આ દેશની સ્ત્રીઓ યોગ્ય કેળવણી મેળવશે, તેઓ વર્તમાન હીલચાલો અને બનાવો વાંચી, સમજી શકશે ત્યારે તેઓ આ દેશના પુરૂષ વર્ગ તેમ સુવાન વર્ગ ઉપર જોઈએ તેવી અસર કરી શકશે. મૂર્ખ છોકરાઓ અને યુવકો, તેમનાથી અર્ધી પડી સમજતી બાળકોમાં ગુચવાઈ જાય છે એનું કારણ મારા માનવા પ્રમાણે મોટે ભાગે એ છે કે આ દેશની પુખ્ત વયની સ્ત્રીઓ પોતાના પતિ અને બાળકોની ઐદિક આકાંક્ષાઓ, હજી સમજી શકતી નથી તેમ તે તે દક્ષ આપતી નથી.

પુષ્પમાળા હેર ઓઇલ

આ તેજ ફ્રાન્સમાં બનતા, વાળનું પોષણ કરનાર ઉત્તમ રોપમાંથી ખાસ અમારા પરફ્યુમરી બનાવવાના વાંગા અનુભવથી ઘણુંજ મહાગ સાથે બનાવવામાં આવ્યું છે. આ તેન નબળાઇથી ખરી જતા વાળનો ઝટ અટકાવ કરે જે તેમજ મગજ હકુ સખી બાલને વધારે છે તેમજ બાલને કેમ પણ ભલતી ધન કરવા વગર સારી અને સુશોભિત બનાવે છે. ખસસ દરીને ઓળો તેમ વિશર્ધોઓ અને મગજનું કામ ખનતા બોલે આશિર્વાદ સમાન છે. દરેક કુટુંબે પુષ્પમાલા તેજ દરહમેશ વાપરવું જોઈએ.

શીશી ૧ નો ૧૫ ૩ ૧ એક

બનાવનાર, રીગોડની કંપની, પારીઝ (ફ્રાન્સ)

સોલ એજન્ટ

મોહનલાલ સ્વરૂપચંદની કંપની

- ભાણપાલા સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

કદી નહિ વાપરેલું અનુપમ ઉંચું સેન્ટ.

સમરત બોક્સ

આ સેન્ટ દેલામાં દેહી મુધરેલી રીતથી બનાવવામાં આવ્યું છે ફ્રાન્સ કે જ્યાં ઉચીજ પરફ્યુમરી અને છે ત્યાંના જુદી જુદી જાતના ખુશખોશાર દુલોમાંથી ખાસ આ સેન્ટ તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે તેના કક્ષ બેજ દીપા રૂમાત ઉપર છાટરાથી આઠ દીવસ સુધી સુગંધ જતી નથી. ૧૫૦ એક વખત સમરત બોક્સ વાપરવાની ખાસ અલામત્ય ક રવામાં આવે છે આ સેન્ટ વાપર્યાથી પછી કદી બીજા સેન્ટો વાપરવા મમશે નહિ શીશી ૧ નો ૫૫ ૩ ૨ ૧ મે

હિન્દુસ્થાન મારે એકલા મંગાવનાર
મોહનલાલ સ્વરૂપચંદની કંપની.
પરફ્યુમરી વગેરેના વેપારી
ભાણપાલા સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

સ્ત્રીઓના વામા ઉતારનારા

સ્વદેશી વીમા કંપની.

ધી જનરલ એશ્યુરન્સ સોસાયટી લીમીટેડ.

સીંગ્લીલ લાઇન્સ, અજમેર.

સ્ત્રીઓનો વીમા -- પુરૂષોના રીઝાનીજ આફ જીવ જીવ રીતે ઉતારે છે. દર વર્ષે
રૂ. ૧૪. ચાર ભરવાથી ૨૦ વર્ષની સ્ત્રી (નક્કા સાથે) રૂ. ૫૨૫) નો
વીમા ઉતારવાની શકારો.

સ્ત્રીઓની જીવંતી અનેક રીતે પુરૂષોના કરતાં વધારે જોખમમાં હોવા છતાં
આવા સોંધા દરે, સ્ત્રીઓ ખામ વીમાનો ઉત્તમ લાભ લઈ શકે તેટલાજ માટે
સાખવામાં આવ્યા છે ૩ ૧૦૦૦ નો નક્કા સાથેનો વીમા ઉતારવાવાને માટે વીસ વર્ષની
ઉમરની સ્ત્રીને માટે દર વર્ષે રૂ. ૨૫—૬૦—૦ ભરવાના છે.

જ્યારે ખાસિતી આર નીમેરે, દેખાએ, કંઈનીના ધામ, જોરેનું પદ્ધતિ, સ્વચ્છ બીજી
માફિલી જે જે જોઈતી હશે તે માત્ર એક પૈસાના ઠાડ ઉપર લખી મોકલવાથી અત
મોકલી આપવામાં આવશે.

દીવિટ્રીયા દેસાઇ એન્ડ કું.

મુઆઇ દલાલાના સીક એજન્ટસ

અમદાવાદ.

કમર સુધીનાં કાળા વાળ.

એ જી જાતીનું પ્રથમ ભૂષણ છે.

અને એથી દુઃખ અને ખરી જતા વાળને વધારી મજબુત કરવા માટે ઘણી સીઓ તન તોડ મહેનત કરે છે એમને અમરી ભલામણ છે કે 'કુસુમમાળા તેલ' ના ચોરાઈ વખતના કેવળથી એમની સર્વ પ્રગરની ચિંતા દુર થશે. એમાં મુખ્ય પાત્ર મુલ્ય છે.

કુસુમ માળા

તેલ

- ૧ વાળને વધારી કાળા કરે છે.
- ૨ ખરી જતા વાળને ચૂટકાવે છે.
- ૩ યાદ શક્તિને તિવ્ર કરે છે.
- ૪ અહેરાને જીવસુરત બનાવે છે
- ૫ વાસમાં ટકાઉ અને મધુર છે.

દુકામાં કુસુમમાળા નામનું ગંગાની સામગ્રી છે. માટે એકવાર વાપરી ખાતી કરવા અમે સારી રીતે જાણતામણ દરીએ છીએ. પણ કુસુમમાળાને બદલે નકલી તેલથી માવધ હેતે.

એકલા માલેકો.

કે. એમ. નારણભટ્ટી કુંપતી
૨૭ કાલખાદેવી રોડ મુંબઈ.

સુન્દરીસુબોધના ગ્રાહકોને મળતા ખાસ લાભ,

ચાગિની.	સુન્દરી સુબોધની પેહેવા વર્ષની ભેટ	૨ ૦/૧૧	તાત આને
કપિંજલા.	, ત્રીજા વર્ષની ભેટ	૨ ૬ ૮	સા ત્યાર આને
મુદુલા	, ચોથા વર્ષની ભેટ	૨ ૧	માગ છ આને
અલક્યજ્યોતિ	કર્તા મુગિત (ખન્ધુસમાજ)	૨ ૧/૧૧	નવ આને
ઉપાકાન્ત	કર્તા ભોળીન્દરાવ ૨ (ખન્ધુસમાજ)	૨ ૧/૧૧	નવ આને
અપહૃતકુંબુદ	કર્તા પ્ર ક મુ (એક રસમય વાતા)	૨ ૧	નવ આને
મુખાહાસિની.	આર સી હતકૃત પુસ્તકનું શુ ભારાન્ત કરનાર		
	સૌ. વિદ્યાગૌરી બી એ તથા અ સૌ		
	શારદાગૌરી બી એ	૨ ૧૧	૧-૨-૦
તમામ લેઉવા કડવા કણુબીની ઉત્પત્તિ સાથે ધી ૧ નગ ૧			
	કણુબીની ઉત્પત્તિ અને તેમના આચાર વિચાર	૩ ૧	નવ આને
ગીતસંગ્રહ — વડનગરા નાગરોમા ગવાતા ગીત-સંગ્રહ કર્તા			
	સૌ આગા બેગાનાય	૨ ૫/૧૧	સાંઝ છ આને.
Selections from English Poets (રા ભોળીન્દરાવ ૨)	૨ ૧	નવ આને	
શોકશમન — આ માસિકનો કોઈ માહક ને નવા માહકન લર જન મોહલી આપશે તેને			
	વિતા મૂલ્યે પોસ્ટેજનો અડધો આનો લાઇ મે નવામા આવે છે		

નવીન ફેરફાર સાથે,

“સુન્દરી સુબોધ.”

(૬ હું વર્ષ.)

સીએ માટે શુદ્ધ શુજરાતી લાગમા પ્રકટ થતુ પ્રથમ માસિક
ગયા માસથી ૩ કોર્મને બદલે ૪ અર્થાત્ ૨૪ પૃષ્ઠને બદલે ૩૨ પૃષ્ઠ
કરનાં આનંદ છે

વાર્ષિક લવાજમ પેસ સાથે માત્ર મૂલ્ય રૂપિયા

ફિ મફત

દિવસી

અખાબ

મંત્રી, ખન્ધુસમાજ.

સુન્દરી સુબોધ.

यद्य नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्रदेवताः । मनु.

(પ્રસન્ન દેવતા રૂઢે, ન્યા યાગે સન્માન સુન્દરી)

સર્વાંગે સ્ત્રીઓ માટે પ્રકટ થતું માસિક.

પુસ્તક ૬.	સંપાદક	૪. સ ૧૯૦૮ નવેમ્બર.
અંક ૩	બન્ધુસમાજ.	૫. સ ૧૯૧૫ કાર્તિક.

વિષયસૂચન
લેખક.

વિષયવિભાગ.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

કાવ્યકુંજ.

મીઠી મીઠી.

રમ્ય દર્શન.

મહાકવિ અધાર.

પ્રકૃતિ અને માનવહૃદય.

રમણિયમણિમાળા.

દેવી શારદાસુન્દરી.

વિદ્યાકુળા.

પ્રદરરોગ.

ધર્મ.

મારો વનવાસ.

હિન્દુ ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાંતો.

વિવિધ વિહાર.

સેવાસાન.

ચર્ચગેટલી અધેરી.

કૃષ્ણધર્મ.

હિન્દુ ગૃહસંસાર.

વર્તમાનરંગ.

સમયતરંગ.

સા. સુમતા

સા વિશ્વ

સા જ્ઞાણધી

સા. કુંજ

સા અનિય

સા. નટવરલાલ ક પંચવ

ગૃહસ્થ. (જિ. ઝા.)

સા. નાનાલાલ દ. કવિ.

સૌ સુમતિ.

સા કૃષ્ણલાલ ત્રિકમનાલ અંગ્રીયા

સા સુમિત્ર (બન્ધુ સમાજ)

વાર્ષિક સવાળમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સત્ર રૂપિયો

૫૪.

૫૫.

૫૬.

૫૭.

૫૮.

૫૯.

૬૦.

૬૧.

૬૨.

૬૩.

૬૪.

૬૫.

૬૬.

૬૭.

૬૮.

૬૯.

૭૦.

૭૧.

૭૨.

૭૩.

૭૪.

૭૫.

એ સ્ત્રી જાતીનું પ્રથમ ભૂષણ છે.

અને એથી હું જાને ખરી જતા વગર વધારી મનજીત કરવા માટે ઘણી સ્ત્રીઓ
તન તોડ મહેનત કરે છે, એમને આભારી બલામણુ છે કે 'કુસુમમાળા તેલ' ના
એ ઘણ વખતનાં સેવન એમની સર્વ પ્રકારની ચિતા દૂર યશે. એમાં મુખ્ય પાંચ શુભ છે

કુસુમ માળા

તેલ

- ૧ વાળને વધારી કાળા કરે છે.
- ૨ ખરી જતા વાળને અટકાવે છે.
- ૩ યાદ શક્તિને તિવ્ર કરે છે.
- ૪ ચહેરાને ખુબસુરત બનાવે છે
- ૫ વાસમાં ટકાઉ અને મધુર છે.

કુસુમમાળા સૂક્ષ્મ સંચારની સામગ્રી છે. માટે એકવાર વાપરી ખાતરી
રહ્યા અને સર્વ સ્ત્રી પુરોને બલામણુ કરીએ છીએ. પણ કુસુમમાળાને બદલે નકલી
તેલથી સાવધ રહેજો.

કે. એમ. નારણજીની કુંપની
૨૭ દાલબાદેવી રોડ મુંબઈ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો
 “સૂર્યો પાંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, સારીદે બળવતી, રોગહીન અને
 “સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખે ઈચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબનો ખરા કલ્યાણ કરવા
 “શક્તિમતી અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વચ્ચે પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગોની
 “કલ્યાણ વાસનાઓ તૃપ્ત કરે.” પતિશક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેના આંતર-
 વિવાસોની ઈર્ષ્યામાં પોતાના કલ્યાણકાંક્ષા બેળગી થઈ મનુષ્યજીવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અને
 અન્તે સ્વદેશમાં લક્ષ્યસૂર્યનાં તેજસ્વી મિસેલો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે. “સૂર્યવિના ચંદ્ર નથી, ચંદ્રવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્રી નથી...
 “સૂર્યની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અસાધ્ય છે.”

પર્વ ૬ હું.] ઈ. સ. ૧૯૦૮ નવેમ્બર—કાર્તિક. વિ. સં. ૧૯૬૫. [અંક ૩ બે.

જ્ઞાનસુગંધ.

અગ્નિહોત્ર.

(શિશિરેણી)

લહે વિશ્વે લોકો—‘પરિચય વધ્યે પ્રેમ ઘટતો;
 જવાનીપે ફૂંક્યો ક્ષણ વર્ષો પછો અગ્નિ શમતો.’—
 શું જાણે તત્ત્વોને જગજન મમે મોહવન જે ?
 મહામોંઘો અગ્નિ દિન દિન નવી ફીતિ જ સંજે.

(રમ્મરના.)

દૂધી જાણે ઘન અન્ધકારે
 શીતે ધૂંજી યુદ્ધિ સમસ્ત તંહારે
 સ્વર્ગે થકી ઝતરો હૂંફ વેતો
 આલ્યો આંહિ દિવ્ય જ અગ્નિ પ તો.

(શિશિરેણી.)

ઉતારો સ્વર્ગેથી મુજ હૃદય સ્થાપ્યો સ્થિર વસે
 અમોલો પ વાહિ દિન દિન વધાયો પછો રસે
 ધામે ત્હે સંકોરો મૃદુ કર વડે, જીવનસાથિ !—
 કરો પ ના મૂલું સદય તુજ પ તો ઉપરુતિ.

(૭૧જાતિ.)

રહી સદા ય સહધર્મચારે
 ધ્યા વિશ્વયાત્રામહિં ભક્તિમારે
 સંકોરો સંવર્ધો જ દિવ્ય વહિ,
 અપૂર્વ વે આપણ અગ્નિહોત્રી.

૪

ય વહિને ભક્તિયો સંઘરીને,
 હવિષ્ય મોઘાં મહિં હોમોં પ્રીતે,
 ચાલ્યાં જશું જીવનપાર ક્ષેમે,
 પૂજીશું ત્યાં ય સખિ ! અગ્નિ પ્રેમે.

૫

નરસિંહરાવ મોહનાથ.

કાંચકુંજ.

મીઠી મોરલી.

મીઠી મોરલી મધુ ભર્યું શું વાય છે ને,
 વહી વનવને અનેરું, ઘેરું ગાય છે ને;
 પાતાં વેણુ, બહોલો જીવ ઉડી નાય છે ને,
 આલી ! અંતરે કંઈ-કંઈ-કેં થાય છે ને.

મીઠી૦

ગીતદ્વેર બહારીડી કુલો કુલો જતી ને,
 હૃદયકુંજમાં ઉડેરું ગાન શું જતી ને;
 નેહ લગનિ લાગી, દિલડું બધું દે મયો ને,
 'જાણું' પડેનો ! ગમતું-ગમતું કાંઈએ નયો ને.

મીઠી૦

ઝાઘ આંસુડાં અમોઘ તણા ઉછળે ને,
 મંજુ અંશુલિ શું લલિત બાહુડી લળે ને;
 સ્યામસુન્દર સુખ મોહિની મુહાય છે ને,
 બહારો વેણુ જીવન ધીમિ ધીમિ છાય છે ને.

મીઠી૦

જીણું ઝરમરઝર ઝરત ગાન ગહેવલો ને,
 શીશું કોયલ ને લોલ લવે મોરલો ને;
 મોહન મન્દિરિયે પ્રેમતણી હેલિ છે ને,
 યદ્ય પડેના તહારો આજ ઘેલિ-ઘેલિ છે ને

મીઠી૦

દૂર દૂર અમિરમ્યસુર આવતા ને,
 ઉર ઉર તણા લેદને ડુખાવતા ને;
 પ્રભુજી અધર રમ્યાં વાયક છલકાય છે ને,
 સકળ જગત કહિય ઉતરે-સરી નય છે ને. મીઠી૦
 ગગન અંદની શી દપક તારલા રહી ને,
 જીવન અંજની શી રજનિ હૃદયમાં વહી ને;
 સ્થૂલ ચેતનને નન્દિતા પ્રિય ખંસરી શું ને,
 સજનિ ! એકરૂપ-એક આત્મ બની રહું ને. મીઠી૦
 રાગસાગર કલ્લોલમાં હું ડાલતી ને,
 માણુ દુહુકતા અમોલ ખોલ ખોલતી ને;
 વિરલ પ્રાતમ રેલી માધુરીમાં નહાઉ છું ને,
 સખી ! વારી વારી તન-મન-ધન જાઉં છું ને. મીઠી૦
સુમનત.

રમ્ય દર્શન.

ઇરાવતી જલ તરંગ ફેડે ઉલાસે
 સોનેરી રમ્ય સર્વિતા કિરણો પ્રકાશે
 દૂરે વિરાજતિ બધી જલની સખાટી
 ને આવતી સુતરણિ કંઈ ડાલ ખાતી. ૧
 નેત્રો થયાં સજલ પ્રેમનું પૂર ચાલ્યું;
 પેખી પવિત્ર રસમૂર્તિ મધુરતાની
 બહાલાં મળ્યાં હૃદયમાં કંઈ દિવ્ય ગાયું
 હો છબ્દ પ્રેમીજનને પલં એકતાની. ૨

શીળાં સરોવર મહી કમલો વિકાસે
 હાસ્યો થતાં અવનવાં રથલ આ ઉલાસે
 પ્રેમી પ્રિયા ચરણ લાડકી ખાલ લેતાં
 શાન્તિ દવાતી હરખાતી સમીપ રહેતાં. ૩
 રવામી તણો સહી વિયોગ દુખે વિલાસી
 ચેગે રહી વિકસતી હૃદયે પ્રકાશી
 વિસ્તારતી શશિકલા સમીએ કલાએ
 બહાલા સુધારક તણી ભગિની રમાએ. ૪

વિન્ધ.

“ મહાર્ અધાર્. ”

યો અધાર્—હે અધાર્
 બહાલુ અધાર્
 આવ, આવ તું, આવ અહિંમાં
 મહારાં ઉરનું તું
 હો સાથી અધાર્—બહાલું
 યશી, રવિ ત્હાં સર્વ ઉગે છે
 સ્નેહ વિલીન દ્રવ્ય ત્હાંજ બને છે
 દિશા વિરૂદ્ધ પ્રવાસ કરે છે
 તેજ તણી દ્રવ્ય રેલ સરે છે
 ત્હોયે ત્હાં અધાર્
 મહાર્ ઘેલું એ અધાર્—બહાલું
 સર્વ બનાવો વિશ્વતણા ત્હાં
 એક એકધી મહાકતા સહુ જ્યાં
 રમતા સહુએ કેવી દિશામાં ?
 દરયા દરય સહુય નિશામાં
 મહાર્ એવું એ અધાર્
 સ્વછંદી અધાર્—બહાલું
 યો અધારાં ઉરનાં મીઠાં
 તુજ સમ બહાલાં કેઈ ન દીઠાં
 સુખ દુખ એ તું કર્ય અણુદીઠાં
 એવાં મહારાં મીઠાં
 રસીયાં અધારાં—બહાલાં
 સહુ જનો તુજને બહુ નીંદે
 પ્રકાશને તો સહુ એ ઈચ્છે
 મહારે તોપણ તુંયજ તું છે
 હસતાં અધારાં
 હે અવન અધારાં—બહાલાં

પ્રકૃતિ અને માનવહૃદય.

આનન્દ પૂર્ણ નહીં પ્રકૃતિમાં લઈએ છે,
ત્યાં તો નહિજ કદી ચોક્કસ સ્થાન કેં છે !
આનન્દ માત્ર, પ્રકૃતિ—પ્રભુની પ્રતિમા
સર્વ સ્થલે ધરી રહી નહીં વિશ્વમાં આ !

કેવાં દિવે મધુર આ હસતાં તરૂંઓ,
ને નાચતી અતુલ હર્ષથી વૃક્ષ ડાળો !
આનન્દ શાન્ત વનમાં પણ છે ભરેલો !
આકાશમાંય વળી તારકવૃન્દ તું જો !

સૂર્યોદયે હૃદય નૂતન હર્ષ પામે,
જો, શીત રમ્ય સશૌકિરણ શાન્તિ પ્રેરે !
જો, પક્ષીઓ મધુર ગાન કરે પ્રભાતે,
પ્રત્યક્ષ હર્ષ પ્રતિસ્થાન વિષે વિરાજે !

આનન્દનાં પ્રકૃતિના, પ્રતિબિम्બ આ સૌ
પ્રત્યક્ષ માનવ ઉરે પડતાં જ જો તું !
જો ! મીઠા આ અનિલ મન્દ ગતિથી વાય,
ને રમ્યતા મધુર શી ઉર ઉલસાય !

આનન્દ, શાન્તિ નહીં પ્રકૃતિમાં લઈએ છે,
કલેશાગ્નિ જ્વાલ જગતી નહિ ત્યાં કદીએ !
આનન્દનોજ નહીં નીધિ અખૂટ એ છે,
સંસ્કારી પુણ્ય હૃદયો નહીં શાન્તિ લે છે !

અશુભ ! તહને ન અવકાશ કયો નહીં છે,
હર્ષાશુ માત્ર તહીં તો સરવું ઘટે છે !
સોંદર્ય સદિ તણું રમ્યજ એવું ભાસે,
ગ્રોહ પ્રસંગ કદી પ્રકૃતિમાં ન વાટે !

“ મહારં અંધારં. ”

ઓ અંધારં—હે અંધારં

ઠહાણું અંધારં

આવ, આવ તું, આવ અહિંઆં

મહારાં ઉરતું તું

હો સાથી અંધારં—ઠહાણું

શશી, રવિ ત્હાં સર્વ ઉગે છે

રનેહ વિલીન દ્રવ ત્હાંજ બને છે

દિશા વિરૂદ્ધ પ્રવાસ કરે છે

તેજ તણી દ્રવ રેલ સરે છે

તોયે ત્હાં અંધારં

મહારં ઘેલું એ અંધારં—ઠહાણું

સર્વ બનાવો વિશ્વતણા ત્હાં

એક એકથી મહત્તા સહુ નચ્યાં

રમતા સહુએ ડેવી દિશામાં ? ?

દશ્યા દશ્ય સહુય નિશામાં

મહારં એલું એ અંધારં

સ્વછંદી અંધારં—ઠહાણું

ઓ અંધારાં ઉરનાં મીઠાં

તુજ સમ ઠહાણાં ડોઈ ન દીઠાં

સુખ દુખ એ તું કર્ય અણુદીઠાં

એવાં મહારાં મીઠાં

રસીયાં અંધારાં—ઠહાણાં

સહુ જનો તુજને બહુ નીંદે

પ્રકાશને તો સહુ એ ઈચ્છે

મહારે લોપણ તુંયજ તું છે

હસતાં અંધારાં

હે જીવન અંધારાં—ઠહાણાં

ટંકશાળમાં ઉંચા પગારના હોદ્દા ઉપર નોકર હતા એટલે સાસુજના ઉંચા મન સિવાય શારદા સુન્દરીને પતિગૃહે બીજું કંઈ દુઃખ નહતું. પરંતુ વિધવાએ જાણે એટલું પણ સુખ ભોગવવાનું તહેમના કર્મમાં લખ્યુંજ નહતું. બાદ્યવસ્થામાં મ્હોટા ભાઈના સન્યાસનું સ્મરણ, પતિગૃહે સાસુજનો તિરસ્કાર એ બધું જાણે તહેમને સારસુખ ઉપર વિરક્તી લાવવાને માટે ઓછાં હાથ એમ અધુરામાં પૂરું. ૨૫ વર્ષની યુવાન વયે પ્રિયપતિ પ્યારિમોહનના મૃત્યુથી તહેમને સૌભાગ્યચન્દ્ર પણ અસ્ત થયો. તહેમને પેરે ચાર કન્યા અને ત્રણ પુત્ર એમ મળી સાત સન્તાન જન્મ્યાં હતાં. પરંતુ શોકની વાત એ છે કે તહેમના મૃત્યુ સમયે એમાંથી એક પણ સન્તાન જીવતું નહતું. પોતાના સન્તાન તો બધા આગળ ચાલ્યા ગયા એટલુંજ નહીં પરંતુ અનેક પૌત્ર, પૌત્રી, દોહિત્ર દોહિત્રી અને જામાતાના મૃત્યુના પા પણ તહેમને સહન કરવા પડ્યાં. કેવી દુઃખી સ્ત્રી ! બીજી કોઈ સ્ત્રી હોત તો આટલા દુઃખમાં દીરાના જેવી થઈ જાત, પરંતુ શારદાસુન્દરી એટલા બધા શોકમાં ઘેરાઈને ધીમે ધીમે ભગવાનની તરફ આકૃષ્ટ થયાં. તહેમનું શોકથી ધવાપલું હૃદય, એકમાત્ર પરમાત્માની સાથે સ્નેહ જોડીને શાન્તિ મેળવવા લાગ્યું. કેશવચન્દ્ર આવી જનની મેળવીને ભાગ્યશાળી થઈ ગયા છે. તહેમના વિદ્વાન ચરિત્ર નિરૂપકો કહે છે કે આવાં જનનીના ગર્ભમાં જન્મ પામવાથીજ તેઓ કેશવચન્દ્ર થવા પામ્યા હતા. તેમજ શારદાસુન્દરી પણ કેશવચન્દ્રને પુત્ર રૂપે મેળવીને ભાગ્યશાળી થઈ ગયાં છે એમાં પણ શક નથી. ધર્મના માર્ગમાં કેશવચન્દ્રે તહેમને જે સદાયતા કરી છે તેવી સદાયતા આ જગતમાં ઘણી થોડીજ માતાઓ પુત્ર પાસેથી મેળવવા પામે છે.

દેહલાક યાવતા આવેલા ધર્મ સંબંધી આચાર વિચારો ઉપરથી જ્ઞહારે કેશવચન્દ્રનો વિશ્વાસ ઉઠી ગયો અને જ્ઞહારે પોતાના નવા વિશ્વાસ અનુસાર તહેમણે શાંતિભેદ અને મૂર્તિપૂજનો ત્યાગ કર્યો તે સમયે ઘણાખરા સ્વજન પણ તહેમનો સાથ ઊંડી ચાલી ગયા. પરંતુ આવે વખતે પણ શારદા સુન્દરીનો માતૃસ્નેહ કથચની માફક સ્વાભાવિક રીતેજ કેશવચન્દ્રનું રક્ષણ કરવા માટે આવી રહ્યો. પરંતુ પુત્ર પ્રતિના કુદરતી સ્નેહ ઉપરાંત જ્ઞહારે એમણે કેશવચન્દ્રની ઇશ્વરભક્તિ અને ધર્મનિષ્ઠા જોયાં ત્હારે તહેમનું ધાર્મિક હૃદય પુત્ર આગળ નમત્તુ લાગ્યું. કુલદીપક પુત્રને દેવતા સમાન ઘણી તેઓ તહેમની ભક્તિ કરતાં હતાં. કેશવચન્દ્ર એક પક્ષા સુધારક ખાલધર્મી હતા. કેશવજનની સદૈવથી હિન્દુધર્મી હતાં. મૃત્યુ પર્યન્ત તહેમણે નિષ્ઠાપતી હિન્દુ-વિધવાની માફક જીવનના સઘળાં ધર્મોપદાનો કરવા છતાં પણ ચાલધર્મના ઉચ્ચ તલે તેઓ હૃદયમાં ધારણ કરવા પાગ્યાં હતાં. તેઓ ઘણીવાર કહેતાં કે ‘ દસ્યમાન દેવદેવીઓની પૂજા કરવા છતાં પણ હું તેથી અતીત એવા પ્રાણુ રૂપી પરમાત્માની અર્ચના કરું છું. ’ થોડા સમય પૂર્વે કેશવચન્દ્રના ઉપાસનાગૃહ કમળ કુંડિતમાં તહેમની સરજ વ્યાકુલ પ્રાર્થના સાંભળીને ઘણાના જીવ તૃમ થયા હતાં. કેશવચન્દ્રસેન પ્રાર્થનાનું રહસ્ય જે તહેમને સમજાવી ગયા છે તેજ પ્રાર્થના પરાપણતા તહેમનાં જીવને દિવાસો આપવાનું એક માત્ર સાધન નીવડ્યું છે. તે કહી ગયાં છે કે “ કેશવચન્દ્રના મૃત્યુ પછી એક દિન શોકથી વ્યાકુલ હૃદયે રૂદન કરતાં કરતાં મ્હેં અન્તર્યામિ પ્રભુને પુછ્યું ‘ તું મ્હને મ્હારા પ્રિય સન્તાનથી વિખુદી કેમ પાડી ? ’ અન્દરથી ઉત્તર મળ્યો ‘ તું મ્હને ચાહે છે કે સંસારની વસ્તુ-

જાને ? ' મ્હેં ઉત્તર આપ્યો. ' ના પ્રભુ સંસારને માહતી નથી. હવે જ આહું છું ' અન્તરમાંથી ફરીથી ઉત્તર મળ્યો. "ત્હારે સંસારની સર્વ કાંઈ વાસના છેડવાને તૈયાર થા."

યોગ દિવસ પછી ત્હેમના જન્મેષુ પુત્ર નરીનચન્દ્ર અને વળી યોગા સમય પછી સૌથી ન્હાના પુત્ર કૃષ્ણવિહારીના મૃત્યુ થયાં. એકે એકે કન્યાઓ પણ બધી માત્રી ગર્ભ. પરન્તુ તરતજ તે આત્માને સતોષ આપી કહેવા લાગ્યાં કે 'કેશવે જો ન્હવે પ્રાર્થના કરતાં શીખવ્યું ન હોતતો કન્હારનીએ હું મૃત્યુ મુખમાં પતિત થઈ ગઈ હોત. "

કેશવ-જનની વારતવમાં એક આદર્શરૂપ સ્ત્રી હતી. કેશવચન્દ્રે જે સમયે પોતાના અંતઃકરણના આદેશને આધીન થઈ, હિન્દુસમાજનો લાગ કરી બ્રાહ્મવર્મ ગ્રહણ કર્યો તે સમયે ત્હેમના માતાની સદાનુભૂતિએ ત્હેમના હૃદયને યથેષ્ટ બલ આપ્યું હતું. મતભેદ પડતાં કન્હારે કેશવચન્દ્ર પોતાના ગુરુ મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોરની આદિ બ્રાહ્મ-સમાજથી છુટા પડ્યા તે સમયે પણ ત્હેમણે જનનીની પ્રબલ સદાનુભૂતિનો લાભ મેળવ્યો હતો. ન્યાયનો માર્ગ વિપદથી ઘેરાયેલો હોવા છતાં પણ તેમાં અગ્રેસર થવા સન્તાનને ઉત્તેજન આપીને દેવી શારદા મુન્દરી આર્ષજનનીઓને એક મહાન શીક્ષણ આપી ગયા છે.

અનિલ.

વિદ્યાકળા.

' પ્રદર રોગ. '

પ્રદર—સ્ત્રીને આર્તવકાળ (રજોદર્શનના સમય) વિના લોહી વહે છે તેને પ્રદર કહે છે. તેથી સ્ત્રીને શરીરે કળતર, ખીડા, દુર્બળતા, દાંઢ વગેરે ઉપદ્રવ થાય છે. એ વાતાદિ પૃથક તથા સમગ્ર હોયથી ચાર પ્રકારનું છે. શ્વેત પ્રદરને સોમ રોગ કહે છે.

હા. સહિતા.

કક્ષ પ્રદર—ખારો, ઘટ્ટ પરપોટાવાળો, કિંચિત ઘોળો, ચોખાના ધોવરામણ જેવો આવ થાય છે અને શ્વેત પ્રદર કહે છે.

પિત્તજ પ્રદર—કિંચિત ખીળો, નિત્ર, કાળો, રાતો અને કાઢા જેવો પ્રદર વહે છે, તેમાં દાઢ, ચરચળવું, ઇલાદિ પિત્તથી ખીડા થાય છે, અને તે પ્રદરનો વેગ ધણે હોય છે.

વાતજ પ્રદર—રક્ત, રાતો શીથલાળો, થોડો થોડો, માંસ ઘોચેલા પાણી જેવો, એવો પ્રદર વહે છે અને તેમાં વાયુની ખીડા થાય છે.

ત્રિદોષજ પ્રદર—જે પ્રદર મધ, ઘી, હરતાળ અને મજ્જા એના રંગ જેવો અને દુર્ગંધયુક્ત હોય છે, તે ત્રિદોષજ જાણીએ. એ અસાધ્ય છે. લેકા આ રોગના શ્વેત પ્રદર અને રક્ત પ્રદર એવા બે પ્રકાર માને છે.

નવા થયેલા પ્રદર ઉપર, એરડીવાનો રેગ આપવો અને હમેશાં સુતી વેળાએ ગાયના ગરમ કરેલા દુધમાં ખાંડ અને થોડી મુઠકની જૂથી નાંખી તે પીવું.

તાંદળખનાં મૂળો ચોખાના ધોવરામણમાં વાટી તેમાં મધ અને રસાંજન નાખી તે આપવું.

શ્વેત પ્રદર ઉપર—અરુણાના પાનનો રસ મધમાં આપવો, ગળોનો રસ મધમાં આપવો આંખનાનો રસ અથવા ચૂર્ણ મધમાં આપવું. નાગકેસર છારામાં વાટી ૩ દિવસ આપવું, અને છાશ ભાત ખાવાં.

રક્ત પ્રદર ઉપર—નાગકેસરની ભૂખી ઘીમાં પલાળી રાખી સોપારી જેવડી ગોળી કરી બે વખત આપતાં જવી, ખેરી ગુંદ રાત્રે પાણીમાં ભીંજવી રાખી સવારે સાકર નાંખી આપવો.

સોમરોગ—આ શ્વેતપ્રદર જેવોજ એક પ્રકારનો રોગ છે. સોમનાં લક્ષણ—ધણીજે સ્વચ્છ થડો, ગંધ તથા વેદના એથી રહિત ધોળો એવો અતિ સ્વાદ યાવ છે. તેમાં તે સ્ત્રી અતિ દુર્બલ થાય છે. ઉપચાર પાકેલાં કેળાં અને આંખનાનો રસ એકત્ર કરીને તેમાં સાકર નાંખીને આપવું.

પ્રદરમાં રાત્રી પાણી પડતું હોય તો જેઠીમધ ૧ લોલો ચોખાના ધોણુમાં વાટી ૪ તોલા સાકર નાંખી આપવાથી ફાયદો થાય છે.

આસોદનું ચૂર્ણ ગાયના દૂધમાં સાકર નાંખી બે વખત આપવું, એટલે પ્રદર અને ધાતુવિકાર દૂર થઇ શક્તિ પણ આવે છે.

નાગકેસર ચોખાના ધોવરામણ સાથે વાટીને તેમાં સાકર નાંખીને ખાવાથી પણ પ્રદર મટે છે.

સ્ત્રીઓનાં રક્તપ્રદરને-લોહીયાને આંખનાં એકદમ બંધ કરે છે. પ્રદરમાં શક્તિની દવાની જરૂર છે અને આંખનામાં રક્તવર્ધક તથા સ્તંભક ગુણુ હોવાથી તે પ્રદરના આવને બંધ કરે છે.

દાડમંતી છાલતો ઉકાળો પ્રદરમાં બહુ ઉપયોગી છે.

નંદવરજાલ કનૈયાલાલ વૈષ્ણવં, ટાપ્પીપોસ્ટ.

ધર્મ.

મારો વનવાસ.

પુનરિક—પ્રિયે આજે શ્રાવણ માસનો ચોમવાર છે તો આપણે સોમપ્રદોષ કરીશું.

રમા—મારી તો ક્યારનીએ ધનંજી છે પણ આ અરસવામાં ક્યાં પાસે કોઈ વરતી પણ નથી, તેમ શંકરનું મંદીર પણ નથી એટલે પુજા પાઠ કરવાનો પણ પ્રસંગ આવતો નથી. સદૈરમાં તો આજે ધણી ધામધુમ હશે. ખારસાં મહાદેવજીને કમળ ચટવાનાં. રાત્રે મહાપુજા થવાની, અરે પ્રભુ એવાં તે શાં પાપ કર્યા હશે કે એ દર્શનના આનંદનો આંખજીને લાભ નહીં મળતો હોય.

પ્રશ્નિક—તારો વિચાર જરા મને ખોલે લાગે છે. દશ્વના વાસ વા તે કાઈ મ.ણુ-
સનાં બનાવેલા મંદીરનો અપ હશે ? શું કમળના કુલનો અર્બુદેક કરીએ તોજ પ્રભૂની
પૂજા કરી કહેવાય ! જરાક વિચાર કરીને જોઈશ, તો તારા મનનો ખેદ દૂર થશે જે
આસપાસ નાનામરખા પોતાની મેળેજ ઉગેલા-કુમળા છોડ કેવા ખીલી રહ્યા છે. એની
ધટા ફેવી-સરખી અને જાણે કાંઈ અવિષ્ણુ માળીએજ બનાવેદ કાપી-કુંપીને ગોળ કરેલી
હોય. એને વાવવાને અને આવું શુશોભિત સ્વરૂપ આપવાને કયો માળી કામે લગાડ્યો
હતો. ઈશ્વરની રચના જોવી હોય, તેના સ્વરૂપનું દર્શન કરવું હોય તો મને તો આ વ-
નવાસજ ખરો લાગે છે. જે પેલી તળાવડીમા સારસનું જોડું પણ કંટોળાઈ કરી રહ્યું
છે. અરે પેલી તારા જેવી વહાણધેલી દીરાડી જાણે પોતેજ પોતાનાં બચ્ચાને બચાવ ક-
રવાને સમર્થ હોય એમ ઉંચે પગે સુધ રહે છે, કે રહેને આભ તૂટી પડે તો મારાં
બાળકડાં કચરાઈ જશે. એ દીરાડીનેજ જે મૂખું કહીએ તો માણસને શું કહેવું કે
ગાડાં તથેના કૂતરાની માફક પોતેજ બધું કરતા હરતા છે એમ સમજે છે.

વહાલી, ગામમાં રહેવાથીજ કાંઈ પ્રભૂની પૂજા થતી હશે. શું મંદીરોમાં જઈ
વખત બેવખત દર્શન કરી ગાથે તમાર્યા મારવા એટલે આપણો પ્રભુ પ્રત્યેનો ધર્મ બ-
જાવાઈ ગયો. માણસ એ ઈશ્વરની બનાવેલી અદ્ભૂત પ્રતિમા છે, તેમાંથી ગરીબ ગરબાં
હોય, મરીરે વ્યાધિથી પીડાતા હોય, તેવાઓની બરદાસ્ત કરવી, આપણા ગળ પ્રમાણે
તેમની તંગાશ મૂરી પાડવાનો આપણી દોલતનો વ્યય કરવો એમા સર્વ સમાઈ જાય

તને યાદ હશે કે કેટલાક વખત ઉપર “ સુદરીસુબોધ ” ના એક અકમાં વીરમ-
ગામનો એક બ્રાહ્મણ અને એક તવંગર શેડીઓ બે જણ કાશીની યાત્રાએ જતા હતા.
તેમાં પેલા તવંગર છતાં લોભી શેડીઓએ થોડા પૈસા સાથે રાખી યાત્રાને અર્થે નીકળ્યો
પણ વચમાં કંઈ ધર્માદા વાપર્યો નહીં અને પોતાને ઘેર મૂકીને આવેલો છોકરો બધું
પોતાની ગેરહાજરીમાં ઉરાડી મૂકશે એની આખે રરતે શીકર કર્યા કરતો હતો. પેલા ગ-
રીબ બ્રાહ્મણે તો રસ્તામાં એક રોગથી પીડાતા ગરીબ માણસની આસનાવાસના કર-
વામાં જે જે પૈસા પોતાની પાસે હતા તે વાપરી નાખ્યા. હવે જોઇલે ઈશ્વરના ધરનો
ન્યાય. કાશિ વિશ્વનાથના દર્શન કરવાને મંદીરમાં જાય છે તો ખરૂં પૂછે તો કાશિ વિ-
શ્વનાથે પેલા ગરીબ બ્રાહ્મણનાં દર્શન કર્યાં, અને પેલા શેડીયા દર્શન કરતા કરતાં કેવા
જોયમડાં ખાતા હતા. ઈશ્વરને ત્યાં આપણા આચરણનો ખરો ભાવ થાય છે. ધવિત્ર
આચાર-ઉચ્ચ વિચાર રાખીને રાત દિવસ ઉત્તમ જીંદગી ગાળીએ તો પછી અગીયારસ
ન કરે તોપણ ચાલે અને પૂજા અને દર્શનને પહાને ધરતું પણ કામ બગાડીને બહાર
ન અથડાએ તોપણ ચાલે.

રમા—વહાલા જોડું ન લગાડશે તમે તો હવે જ્યારથી ઇફેજ બપુવા ત્યારથી ના-
સ્તિક થઈ ગયા. હવે મને શિખામણ દો હો ત્યારે તમે પોતેજ કેમ પહાના હતા ત્યારે
રોજ સવારમા ગળામાં માળા નાખી કપાળે ચાંદલા-ટીકાં કરી રોજ દોડ્યા દોડ્યા મ-
હાદેવજીની પૂજા કરવા જતાં. એતો બધું ન કરવું હોય ત્યારે આવાં આવાં પહાના કહા-
ડવાં. હું કંઈ એ બધું જોડું અને તમે કરો તે સાચું. પેલા તુલસીશંકર મદાગજને

ન્યારે શીધુ આપવાનું મેં કહ્યું ત્યારે તમે મને આપવાની ના પાડી અને એ આવને આપી દેવરાબું.

પુઝરિક—તુળજશંકર મહારાજ કાંઈ મારો લોટ ખાધા વિના મરી જવાનો નહોતો. અને એ આવો ખીચારો કેવો ગરીબ હતો અને કેટલાક દહાડાનો જૂખો હતો. આપણે તો વળી એટલું પણ લઈ બેઠા છીએ કે આપણી જીંદગીથી આપણે કાંઈને ઉપકાર કરી શકતા હોઈએ, અને એવોજ માર્ગ લીધો હોય કે જેમ સુખે તેમ જનસમુદાયનું બહું કરવું તો આપણે તો પહેલું આપણું શરીર સાફ રાખવું.

રમા—વ્હાડા તમાકું કહેવું હું બરાબર સમજી છું. હવે હું તે પ્રમાણે વર્તીશ. પણ શહેર તે શહેર અને આ વગડો તે વગડો. એ તો આપણે બધાં સાથે રહીએ છીએ એટલે સાફ લાગે છે. બાકી એકલાં તો છાતી ફાટી જાય. વળી નવરાત્રના દિવસ આવશે ત્યારે ગામમાં ગોરી ગરબો રમવાને નિસરશે. આઠ દહાડામાંજ કેવા જ્યારા યજ્ઞ જાય છે, એ માતાજીનો વાસ હતો ત્યારે બાકી ક્ષીજે વાવી જીએ જોઈએ થાય છે. સારાં સારાં કપડાં પહેરી બેચાર ગરબો ગાવા નીકળશે. ઠેકાણે ઠેકાણે હવન જાગ થવાના. આ વગડામાં એ કાંઈ જોવાનું છે? આ તો સત્તાર યજ્ઞને રાત પડી ને પેલા કાળા જમદૂત જેવા આ. વળીઆનાં ઝાડ ઉગ્યાં છે તે જોવાના. આ ખીચારો છોકરો અહીં ક્યાં દશેરાની સ્વારીમાં ચઢવાનો હતો.

પુઝરિક—વળી સ્વારીમાં જ એને મોકલવો હશે તો અહીંથી એ ગાઉ છેડું અનાયતપુરા ગામ છે ત્યાં મોકલીશું કે જેટલાં જોએ તેટલાં ધોડાં. નવરાત્રના મહાત્મ્ય વિશે હું શ્રદ્ધા નથી રાખતો તેમ નહીં, એ તો યોમાસું આપુ મહેનત કરી તેની ખુશાલી ખાતે પ્રભૂનો ઉપકાર માનવાને તે નિમિત્ત છે. અને જે શક્તિથી આશ્રમ સંરક્ષ થયો તે શક્તિનું આવાહન કરી તેની પ્રાર્થના કરવી. શું એમાં મારું નારિતકપણું છે કહે. આખું નભમંડળ રંગ બેરંગી વાદળાંથી રાજગારેલું છે. અને ત્યારે વિષ્ણુતના ચમકારા અને મેધની ગર્જના પ્રભૂને આરતી ઉતારે છે અને ઘંટનાદ કરે છે ત્યાં તારા બોડા માથાવાળાના ઘંટ અને આરતી તે શી ગણતરીમાં. મેધધનુષ તો સાં ચંકરની નામદેણ છે. આવાં દિવ્ય સાધન આગળ શું અપથ્યા મંદિરોની રોશની અને શું સમજ્યા વિના ગરગડી જવાની આરતી. વ્હાડી એમજ સમજીને કે ત્યારે આવાં દિવ્ય સાધનજૂતાનાં દશેન થતાં મુરકેત હોય ત્યારેજ એ બધું સારું લાગે. બાકી તો સાવ જીવ વિનાની ચિતારાની ચિતરેલી છબી જેવું. તું હવે બહુ ચિદાઈ કેમ. ખરેખર મેં તારા મનનો પવિત્ર ભાવ જોઈ લીધો. ત્યારે તુળસીના ઊંડ આગળ ઉભા ઉભા સૂર્યનું સ્તવન કરે છે ત્યારે તારી છબી જોઈ મારા મનમાં અલૈકિક વિચાર આવે છે. પૂનપાક કર્યો. પણ તે સમજીને અને તેમાં પ્વાન આપીને. પૂનપાકની ગૃહસ્થાશ્રમીને વાસ જરૂર છે. તેથી તેના બાળ બન્ધ્યાં ઉપર પ્રથમથી જ કાંઈ સારી ટાપ પડે છે. જે પરમાં ઈશ્વરનો વાસ તે ધરનું તેજ જ સ્પર્શ રહે છે. ત્યાં દેવનો વાસ સાં જૂન, પ્રેત, શંકણ, શાકણના કાંઈ માદળીઆં બંધિયાં પડતાં નથી. વ્હાડી આપણા શરીરમાંજ પ્રવેશો વાસ છે તે મેં તને તે દિવસે જ કહ્યું હતું. આપણા બાળ બન્ધ્યાં છે, તેનામાં પણ પ્રભૂનો

વાસ છે. અહીં તે આપણા કરતાં વધારે નિર્દોષ હોવાથી વધારે પવિત્ર છે, તો તેને રિઝવેલા તેને કેળવવાં, તેમાં પણ આપણે આપણો ધર્મ બતાવીએ છીએ. ચાલો ત્યારે અત્યારે આ એક ભજન ગાઇ પાણી પી મુર્છા જઇએ.

દયાનીધિ આપ અમારું ધામ.

તાપ નિવારો, મન દુષ્પ કાપો.

આપો ચિદ્ધન જ્ઞાન--

દયાનીધિ.

અહીં નથી ગંગા અહીં નથી યમુના,

સ્નાન કરું ક્યે ધામ--

દયાનીધિ.

નાની તલાવડી કમળ ભરેલી,

સારસ યુગલનું ધામ--

દયાનીધિ.

મોતી સરીખું નિર્મળ પાણી,

સ્નાન કરું ધરી ધ્યાન--

દયાનીધિ.

હું નથી કરતો હું નથી દરતો.

નથી કાંઈ જ્ઞાન નિદાન--

દયાનીધિ.

તોપણ ભક્તિ તારી કરું પ્રભુ,

લેજે હરી નિજ ધ્યાન--

દયાનીધિ.

શુદ્ધરથ.

હિન્દુ ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

એક બાઈ—(બીજી બાઈઓને) આ દેવી વધારે. ચાલો, એમને જઈ પૂછીએ, તે સહમજીએ કે હિન્દુધર્મ એટલે શું ?

(એક તરફથી જોગણ આવે છે.).

સૌ બાઈઓ:—માતાજી ! પાપે લાગીએ.

જોગણ:—અખંડ સૌભાગ્ય, પુત્રીઓ ! કલ્યાણ ચાવ સૌનું, આ લોકમાં અને પરલોકમાં.

પહેલી બાઈ:—માતાજી ! ઘણો વિચાર ર્યો. પણ અમે કાંઈ સહમજ્યાં નહીં વિકાસો. યે એમાં મૂંઝાય છે. આપનો સત્સંગ થયો એટલે હવે પ્રમાણ મળશે. અમને આજ સહમજીએ કે આપણો ધર્મ એટલે શું ?

જોગણ:—આપણે હજી શુદ્ધિમા બાગક છીએ, વ્યાખ્યાઓ અને ન્યાયશાસ્ત્રના ડાઁ વમજોમાં પડવાની આપણે જરૂર નથી. વિકાસો ભૂવા પડતા હોય એ મંત્ર આપણે ડાવાનો નથી. છતાં યે ઉપયોગી કેટલીક સચનાઓ સાબળો તો હમને કહું.

બીજી બાઈ:—માતાજી ! સંભળાવો એ, તે સન્માર્ગે દોરો અમને.

જોગણુ:—ત્હારે પહેલું તો એ રહમજો કે સૌનું—મનુષ્ય, પ્રાણી-સૌનું સદા ભલું
 ઇચ્છે એ આપણો હિન્દુ ધર્મ. વ્યાસજીનું વચન શુદ્ધશી મા કે પારકાનું ભલું કરવું
 એ પુણ્ય, અને દુઃખ દેવું એ પાપ. પરોપકાર: પુણ્યાય, પાપાય પરપીડનમ.

બીજી બાધ:—માતાજી ! ત્હારે પ્રભુની વાત એમાં નથી ?

જોગણુ:—છે, દીકરી ! છે: પ્રભુને આધારે તો જગત બધું ઉભું છે. એકો દેવ: સર્વ
 ભૂતાન્તરાત્મા. પ્રભુ છે, તે એક છે, તે અદ્વિતીય છે. માળા તો ફેરવો છો ને ? એ માળાના
 પારામાં જેમ ફેરો છે, એમ પ્રાણીમાત્રના અન્તરમાં તે અન્તર્યામી વિરાજેલો છે.

પહેલી બાધ:—માતાજી ! ત્હેની તે ભક્તિ કરવી ? કે ત્હેનું તો જ્ઞાન જ અમને તારશે ?

જોગણુ:—બેટા ! કોઈ પણ પુણ્યના પ્રકારે એ પ્રભુના અનુભવ અન્તરમાં લેવા:
 જ્યોતમાંથી જ્યોત પ્રગટાવો છો એમ એ પ્રભુને અડકી-ત્હેનો યોગ કરી ત્હેનાં પુણ્ય ને
 પવિત્રતા પામવાં. એ અમૂલ્યા અનુભવને પછી ભલે જ્ઞાન કે ભક્તિ કે સમાધિ કહેજો.
 અર્થ રહમજો તો શબ્દ રચે તે વાપરજો.

બીજી બાધ:—ત્હારે દેવિ ! માણસની તે ગતિ શી હશે ?

જોગણુ:—અધરો સવાલ છે, પણ યથાગતિ રહમજીનું હું. ચેતન ભણી નજર કરતાં
 માણસની અને સૌ વસ્તુઓની ગતિ ઉંચી છે. બાલક ખીસી મનુષ્ય થાય, અને મનુષ્ય
 ખીસી દેવ થાય, એવું જગતનું બન્ધારણુ તો છે. છતાં જગતની નિસરણીએ મ્હડનારા
 મ્હડે છે, ને ઉતરનારા ઉતરેય છે. કરણી ત્હેવી પાર ઉતરણી છે, દીકરીઓ ! પણ નર-
 કમાંથી ચે અન્તે ઉદ્ધાર યાય એવું માનતો આપણો ધર્મ તો આશાવાદી છે.

બીજી બાધ:—ત્હારે માણ ! આપણે અન્ય ધર્મવાળા સાથે વિરોધ છે ?

જોગણુ:—સર્વ દેવ નમસ્કાર: કેશવ પ્રતિ ગન્ધતિ. જેમ સદુ નદીઓનાં નીર સા-
 ગરને જઈ મળે છે, તેમ સર્વ દેવને કરેલા નમસ્કાર પ્રભુને પહોંચે છે; એવું માનનારને
 કોની સંગે વિરોધ હોય ? એક વડની ડાળીએ ડાળી અથડાય, પણ યડ કોઈ શોખા
 સાથે અથડાવા જતું નથી. જૂઓ, દીકરીઓ ? ગીતાજીનો એક શ્લોક શીખવું હું. સૌ
 સંધર્મ ભણી એ નજરે નિરખજો.

યો યો યાં યાં તત્ત્વ ભક્તઃ શ્રદ્ધયાર્થિત્વામન્ધતિ

તસ્ય તસ્યાચક્ષાં શ્રદ્ધાં તામેવ વિદ્વાન્યદમ્

શ્રીકૃષ્ણ મહારાજનું એ વચન મા. વીચરજો, અને એમને એ પગલે ચાલજો.
 આટલું કરશે તો અ: લોક ને પરલોક જન્મેમાં ત્હમારું કલ્યાણ થશે. પ્રભુને સંભારજો,
 ને પુણ્યને પન્થે ચાલજો સદા.

પહેલી બાધ:—દેવિ ! માતાજી ! આવું આવું તો ઘણું ચે કહે છે, પણ કોઈ
 પાગતું નથી ને ?

જોગણુ:—પુત્રીઓ ! પડે ત્હેનું નહીં, પણ મૂલત્રી લે ત્હેનું ધરણું: તેમ, ખોલે ત્હેનો
 નહીં, પણ પાળે ત્હેનો ધર્મ. ત્હમે ત્હમારો ધર્મ પાળજો, અને જગત તરજો. જ્ય જ-
 ગનાથનો !

નાનાલાલ દ. ફિ.

વિવિધ વિહાર.

સેવાસદન.

(સેવા સદનના મંત્રી તરફથી મળેલું)

૧. આપણામાં મરદી તથા દુકાળ બહુ વખત સુધી ચાલ્યાં છે, અને તેને લીધે અસંખ્ય સ્ત્રીઓ વૈધવ્યદશામાં આવી પડી છે. તેમજ આપણા સમાજની સ્થિતિ દિવસે દિવસે બદલાવા માડી છે, વળી કેટલીએક છોકરીઓ ઉમ્મરે પહોંચેલી હોવા છતાં પરણવા ઇચ્છતી નથી અને આખી જીવન સુધી અવિવાહિત જ રહેવા માગે છે. જ્યારે આમ છે ત્યારે જે સ્ત્રીઓના મનમાં કંઈ પણ બહુ કરવાની ઇચ્છા હોય-પછી તે વિધવા હોય કે અવિવાહિત હોય-તેઓ સર્વને પોતાનાં દૈન્ય કાર્યમાં મોજી ભરતભૂમિની ભાગિની તરીકે તેઓને લાભ લેવાનો અરેખ્ય વખત શુ નથી આવ્યો ?

૨. આ પ્રમાણે કરવાથી સ્ત્રીઓ મારે એક નવો ઉદ્યોગ ઉપજાયશે, અને તેઓની મદદથી આપણા સામાજિક, નૈતિક, આર્થિક, તેમ જ આરોગ્ય સંબંધી, વૈદ્યક સમસ્યા અને કેળવણી સંબંધી ઘણા સવાલોનું નિરાકરણ થઈ શકશે. આ રીતે તેઓ શું શું કામ કરી શકે એમ છે, તે ઇચ્છેલી હુકી નિચત ઉપરથી જણાશે.

૩. ખીજી સરચાઓ અને સેવાસદન વચ્ચે ફરક શો ? પ્રેમપુરઃસર સ્વાર્થત્યાગી સેવા. પરમેશ્વર પ્રીયર્થ ભગિનીસેવા કરવાની જેઓની ઇચ્છા હશે તેઓને સદનમાં ધણી ખુશીથી સ્વીકાર કરવામાં આવશે. જે સ્ત્રીઓ ડ્રેસ્યુએટ અથવા અંડરડ્રેસ્યુએટ હશે અને જેમને આવા પરોપકારી કામ કેવી રીતે કરવા તે વિષે સારી તાલીમ મળી ચૂકી હશે, તેઓ થેડું વખત ઉમેદવારી કરશે, પછી તેઓનાં નામ, સદનનું કામ કરવાને બરાબર લાયક દરેક નિયમિત ભગિનીઓ (Regular Sisters.) ની નામાવલિમાં મૂકવામાં આવશે, અને તેઓના નિર્વાહ મારે તેઓને દરમાસે રૂપિયા પચાસ તથા રહેવાની મફત જગ્યા આપવામાં આવશે જેઓને સદનના કાર્યસંબંધી શિક્ષણ લેવાની જરૂર હશે તેઓને શિક્ષણ આપવો સારો બંદોબસ્ત મંવાગમાં આવે, અને તેઓને રહેવાની મફત જગ્યા, ઉપરાંત તેઓની જરૂરીયાત પ્રમાણે દરમાસે રૂ. ૨૦ થી રૂ. ૩૦) સુધી આપવામાં આવશે જે સ્ત્રીઓ પ્રમપુરઃસર સ્વાર્થત્યાગી સેવા પાછળ જ પોતાનું આયુષ્ય અર્પણ કરવા ઇચ્છતી હોય તેની ભગિનીઓની અમારે ખાસ કરીને જરૂર છે. પરંતુ તે શિવાય ખીજી રીતે કામ કરવા ઇચ્છનાર સ્ત્રીઓને મારે પણ સેવાસદન હમેશાં

ખુદ્ધું છે; સરત માત્ર એટલી કે જેલો સમય તેમણે સદનના પૈસાથી શિક્ષણ લીધું હોય એવામાં એવા તેટલા સમય સુધી સેવા કરવાને તેમણે બંધાવુ પડશે.

૪. સદનમાં એક દિનદુવિભાગ રાખવામાં આવશે. એની ઘણીખરી વ્યવસ્થા ભગિનીઓ પાતે જ કરશે. એક દિનદુ કામટી આ વિભાગને પૈસા તથા સલાહ આપી જોઈતી મદદ કરશે. તે જ પ્રમાણે એક ચારસીવિભાગ તથા એક મુસલમાનવિભાગ પણ રાખવામાં આવશે. અમને આશા છે કે વખત જતો સદનને મારે એક ગ્રોટા (વસ્તારવાળી જગ્યા મેળવવા અમે સહિતમાન સદસ્યું, તે જગ્યા ઉપર, સાથી ઉપલા વર્ગની ભગિનીઓને રહેવાને મારે, તથા જુદાં જુદાં મકાન બાંધવાનો અમારો વિચાર છે. તે ઉપરાંત સદનની સર્વ ભગિનીઓ એક બાજુ સાથે મળી શકે તથા પોતપોતાના અનુભવની વાતો કરી શકે એ હેતુથી એક સામાન્ય ખંડ સર્વ ભગિનીઓને મારે રાખવામાં આવશે. મધ્ય કાઉન્સિલમાં આ ત્રણે વિભાગ પોતાના પ્રતિનિધિઓને મોકલશે. આ કાઉન્સિલ ત્રણે વિભાગની પ્રવૃત્તિઓનું સંમેલન કરવાનો પ્રયત્ન કરશે, અને તેમને દ્રવ્યની સહાયતા કરશે. દરેક વિભાગનું ફંડ જુદું રહેશે અને તેના ઉપર તે સંપૂર્ણ સ્વામીત્વ ભોગવશે.

૫. સદનનું કામ કરવાને નિયમિત ભગિનીઓ (Regular Sisters) અને ઉમેદવાર ભગિનીઓ (Probationers) ઉપરાંત અમારે પ્રસંગે પ્રસંગે કામ કરી શકે તેવી બહારની પ્રાસંગિક ભગિનીઓ (Lay-Sisters) ની પણ જરૂર છે; આવી ભગિનીઓ પૈસાદાર લોકોમાંથી ઘણી મેળવી શકે એમ છે. તેમાં ખાસ કરીને પરણેલી સ્ત્રીઓ સદનને બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે. [આ ભગિનીઓએ જે કામ કરવાનાં છે તે મારે છાપેલી ટુંકી વિગત જુઓ.]

૬. આ સદનનો ખાસ હેતુ એવો છે કે ગરીબ લોકોના હિતને મારે સુચાણીઓ અને ઉપચારિકાઓ (nurses) નો એક આખો વર્ગ જ તૈયાર કરવો. તેમ જ સર્વ પ્રકારની સ્વાર્થત્યાગી પ્રેમમય સેવાને મારે પરિશ્રાવિકાઓ (Lady-missionaries) ને રચણે રચણે મોકલવી.

૭. આ કાર્ય મુગાં મુગાં નમ્રપણે અને ખરેખરી ધાર્મિક વૃત્તિથી કરવાનું છે. સારે જ ઇશ્વર તેને સફળ કરશે.

૮. આવી વૃત્તિથી પરાપકારી કામ કરનારાઓનાં યોગાંક ઉદાહરણ અને આપીએ છીએ.

(૬) જર્મનીના ફ્રેડરવર્થ નામના ઘરેરમાં એક નમ્ર સ્વભાવનો પાદરી રહેતો હતો. તેણે ૧૮૩૬ ની સાલમાં ઉપચાર મારે એક નાની સંસ્થા (Nursing Institution) સ્થાપી. તે વખતે ફ્રેડરેન્સ નાઈટિંગેલ જેવી યોગ્ય સિધ્ધા તેને મળશે અને આ સિધ્ધાની મારફત, પોતાની નાનકડી સંસ્થા વૃદ્ધ અને અમેરીકા ખંડમાં આ કામનો મજબૂત પાયો નાંખશે. એ સર્વનો તે પાદરીને ખ્યાલ સરખો એ ન હતો. ફ્રેડરેન્સ નાઈટિંગેલના પ્રયાસથી સ્ત્રીઓને મારે નવો ઉછેલ

[૧] આરોગ્યશાસ્ત્ર અને નિયમન.

માંદાંતી માવજત, અકસ્માત અને તેના તાત્કાલિક ઉપાય.

(૨) ધન્દ્રિયવિજ્ઞાન અને શારીરિક શાસ્ત્રનાં મૂળતત્વો.

(૩) પ્રસૂતિશાસ્ત્ર.

(૪.) સ્ત્રીઓના તથા બાળકોના રોગ, અને તેના ઉપચાર.

૨. નીચેના વ્યાવહારિક વિષયો ઉપર ભાષણ આપીને:—

(૧) મૃદ્ધનીતિ.

(૨) બાલોદાન શિક્ષણપદ્ધતિ.

(૩) પરોપકારી કાર્યો કરવાની પદ્ધતિ.

૩. સ્ત્રીઓને રસ પડે અને ઉપયોગી થાય એવા સામાન્ય વિષયો ઉપર ભાષણ આપીને કે પુસ્તકો વાંચીને; દાખલા તરીકે સારું પુસ્તકો અને સ્ત્રીઓ તેમ જ વીરપુરુષો અને વીરગીતાઓનાં જીવનચરિત્ર, ઇત્યાદિ.

૪. સ્ત્રીઓની સિદ્ધશાળામાં કોઈપણ કળા અથવા હુનરનું શિક્ષણ આપીને.

૫. અનાથ છોકરીઓ, વિધવાઓ અને અન્ય દુઃખી સ્ત્રીઓની સંભાળ લઈને.

જ. સેવા-સંઘનની બહાર.

૧. જે છોકરીઓ ઉમર થઈ જવાથી તથા પ્રાતિબંધનને કારણે ધર બહાર નીકળી શકતી નથી તેમને તથા અન્ય સ્ત્રીઓને ઘેર શીખવવાના ત્વર્ગો કાઢીને તથા સામાન્ય કેળવણીનો પ્રસાર કરીને.

૨. ઇશ્વરતાલોની અને સ્ત્રીઓના તથા છોકરાઓના વિભાગોની મુલાકાત લઈને તેમ જ તેમનાં આત્મીય સ્ત્રી તથા બાલકનું સાંત્વન કરીને.

૩. આત્મીય સ્ત્રીઓ તથા બાલકોની સારવાર કરીને.

૪. કારખાનામાં ધંધે લાગેલી છોકરીઓ તથા સ્ત્રીઓ, તેમ જ અન્ય ગરીબ છોકરીઓ તથા સ્ત્રીઓ, ન્યારે મંદવાડમાં અથવા વિપત્તિમાં આવી પડે ત્યારે ભગિની તરીકે તેઓની સેવા કરીને.

૫. આત્મીય અને અર્પણ માણસોના આરામને માટે પ્રાર્થના કરીને, સ્તવન કીર્તનનાં પદ ગાઈને તેમ વાજાંત્ર વગાડીને, ઇત્યાદિ.

૬. મઘપાન કરવાની, દેવું કરવાની, તથા કોર્ટે ચઢવાની વૃત્તિઓનો અટકાવ કરીને.

૭. ગરીબ લોકોને દવાની અને ખીજ મદદ મેળવી આપીને.

૮. જે સ્ત્રીઓને તથા બાળકોને અન્યાય થયો હોય તેમને દાદ મેળવી આપીને.

૯. સ્ત્રીઓ ઉપર તથા બાળકો ઉપર થતા લુપ્તમ અને અન્યાયને અટકાવીને, તથા જે રૂઢિચાલો તેમને હાનિકારક હોય તે ધર્મ દ્વારા નાબૂદ કરીને.

૧૦. પરકેકાસનું સમાધાન કરાવીને.

૧૧. બંદીવાન જીઓની મુક્તાકાત લઈને તથા તેમને સુધારવા પ્રયત્ન કરીને, જ્યારે તેઓ કેદખાનામાંથી છૂટે ત્યારે તેમને પ્રમાણિકૃત્વન માળવા મદદ મેળવી આપીને.
૧૨. દીવાનાશાળામાં જીવિલામની મુક્તાકાત લઈને.
૧૩. પતિત થયલા કમનસીબોનો પુનરુદ્ધાર કરીને.
૧૪. આંધળાની શાળાઓ, બહેરાંમુગાંની નિશાળો તેમ રક્તપિત્તની ઇસ્પતાલ જેવી, પરાપકારી સંસ્થાઓની મુક્તાકાત લઈને, અને તેમાં વસતા માણસોના ચિત્તને સ્વસ્થ અને પ્રસન્ન કરીને.
૧૫. સેવાસદનને માટે કામ કરનારા, મદદ કરનારા, અને લાગણી ધરાવનારા મેળવી આપીને.

સેવાસદન બોધપત્રિકા.

અંક ૧.

ન્હારી બહેનો ! તમે કે જેઓને મરકી તથા દુકાળે વૈધવ્ય આપ્યું છે તે અમારી પાસે કાં ન આવો અને પરમેશ્વરપ્રીત્યર્થ રોહમય શ્રમ કરવામાં તમારા જીવનને કાં ન ગાળો ? દયાળુ પરાપકારી આત્માઓ ! તમારી સ્થિતિ ગમે તેવી નજીવી હોય છતાં તમે આવો—જેઓ શ્વેત દિમના જેવાં શુદ્ધ હો તે અમારી પાસે આવો—કર્તવ્યના વિકટ પંથપર પ્રવાસ કરવાને તત્પર હો તેવાં સર્વ કોઈ અમારી પાસે આવો—તમારી માતૃભૂમિની સ્થિતિ સુધારવા, તેની વર્તમાન દશામાં મીઠાશ આણુવા, તેનો ભાર હલકો કરવા તમે અમારી પાસે આવો.

વિપયોના પાશ અને બન્ધનો વન્ધેથી નિષ્કલંક રીતે ચાલી જઈને, ન્હારી મધુર ભગિનીઓ, પરમેશ્વરની સંપૂર્ણ યોજનાને સફલ કરવાને અન્તઃકરણથી સદૈવ ઇચ્છ્યાં કરો—ઈશ્વરેજીને સર્વાંશે આધીન બનો—તેની આજ્ઞાનું પાલન કરો—અહંતાને નાશ કરો—તથા સ્વાર્પણમાં તત્પર રહો, અને જરૂર તમારું જીવન મુગન્ધી શ્વેત મંજરી જેવું બની સ્વર્ગપ્રતિ ઉડશે અને સ્વર્ગના દિવ્ય રંગેથી રંગિત બનશે.

જાઓ ! દયાળુ, નિઃસ્વાર્થ અને સફલ કુટુંબજીવનનાં અમૂલ્ય ગાનો, શીખવવા માટે જાઓ !—એક નજીવામાં નજીવું ઘર, ૨ અંધારામાં અંધારું બંધીખાનું, પણ એક પુષ્પના કુંજ જેવું કેવી રીતે બનાવવા તે શીખવવા માટે જાઓ !—ધા ઉપર ધા પડવા છતાં, જંજીરોમાં ભરાઈ પડવા છતાં, મનોવેધક વેદનાથી વિધાવા છતાં, કોઈ પણ પ્રકારની મદદથી હીન હોવા છતાં, અને મિત્રમંડળથી ત્યજાવા છતાં આપણે દિવ્યપ્રેમની પાંખો ઉપર જાનપર્વત મુખી ઉડી કેવી રીતે ઉડી શકીએ તથા સ્વર્ગીય સૂર્યના તેજ સરોવરમાં સ્નાન કરી આનંદસ્વરૂપ પરમાત્મામાં હીન કેવી રીતે થઈ શકીએ એ શીખવવાં માટે તમે જાઓ ! ! !

ન્હારી બહેનો ! પવિત્ર આત્માર્પણના, સ્વર્ગમાં વિહરનાર ધર્મના, નિષ્કલંક વિશુદ્ધિના તથા દિવ્ય નમ્રતાના વિચારોથી તમારી બાતનું પોપણ કરો. તમારા જીવનની દયાપૂર્ણ સલાહશાન્તિથી આ ગરીબડી પૃથ્વીને પવિત્ર બનાવી તેનો સ્વર્ગ સાથે સંબંધ કરો. તમારી વાણીથી તથા હસ્તથી મનોહર સંગીતનો રસ રલો અને તમારા અંતરાત્માના સુગંધથી તમારી માતૃભૂમિને સુવાસિત કરો.

જેઓ દયાનાં સત્કાર્યોને શુદ્ધવિચાર તથા ધ્યાન સાથે બેળવે છે, જેઓ સન્માર્ગના દ્રષ્ટા છે, જેમનાં નેત્ર તથા કાન આગળ આદાર જેવું પણ ખુલ્લું છે તેમને અનર્થની દુષ્ટ શક્તિઓ અને સંસારની મલિન ઈર્ષ્યા શું કરી શકે તેમ છે ?

પરમેશ્વરની પુત્રીઓ અને માનવબાતની ભગિનીઓ ! જેમણે નિર્દોષતાનાં વિશુદ્ધ વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં છે, જેમનાં હૃદય શુદ્ધ તથા શાન્ત છે, અને જેમના મુખચન્દ્ર ઉપર અદૃશ્ય પરમાત્માનો પ્રકાશ છવાઈ રહ્યો છે તેવી મીઠાશબરી પરીપકારી દેવીઓ બનો ! તમારા કોમલ હાથે દુઃખી મનુષ્યોને શાંતિ આપો; તેમ જ જેઓ જડ બનાવી દેનાર દારિદ્ર્યનો ભોગ યર્ષ પડી છે અથવા અસહ્ય દુઃખોને લીધે જેના ગાલ કરમાઈ ગયા છે, જેઓની ભ્રમર ઉપર કરોચલીઓ પડી ગઈ છે અને જેઓનાં શરીર વળી ગયાં છે તેવી તમારી અસંખ્ય બહેનોને તમારા કોમળ દ્યાર્દ્ર હૃદયે રનેહમય સંબોધવડે તથા રનેહ મય સેવાવડે તમે સહાય કરો. દુઃખને શાન્ત બનાવી દો—હીણ થતા જીવનને ટેકા આપો—પ્રામાણિક શ્રમમાં મીઠાશ આણો—ગરીબ, અશક્ત, યાત્ર્યાંપાત્ર્યાં તથા ભારે મરતાં બાઈબહેનોના ઉમળકાભર્યા આશીર્વાદ લ્યો. સદૃશ્યનાં ખીજ વાવો અને ન્હાનકડાં બાળકોનાં હૃદયોમાં તેના પુષ્પોને ઉપડતાં જુઓ તથા તેનાં પાકતાં અને પરિપકવતાથી નરમ થતાં ફલને નિહાળો. તેમનાં જીવનોને નિષ્કલંક, વિશુદ્ધ તથા સ્વર્ગની સુવાસથી મીઠાશબર્યાં બનાવો. ખીજને દુઃખ દધને અથવા તે ખીજનું લોહી ઢોળીને પુષ્ટ બનવું એ ધિક્કારને પાત્ર છે એવું તેમના મન ઉપર ઠસાવો અને કોઈને પણ દંભ કર્યા વગર બધાની સાથે સલાહશાન્તિમાં જીવન ગાળતાં તેમને શીખવો.

ન્હારી મધુર ભગિનીઓ ! હું તમને કરગરીને પ્રાર્થના કરું છું કે તમારા પોતાના જ દૃષ્ટાન્તથી તમે સ્વલની સુન્દરતા દર્શાવો, તેમજ સ્વર્ગનાં રમણીય ફલફૂલની સુન્દરતા પણ તમે પમરાવો. એ ફલફૂલ તે ક્યાં ?—તે ખીજનાં કંઈ નહિ પરંતુ સ્વર્ગમાં ફૂલની સ્થિતિમાંથી ફલમાં રૂપાંતર પામનાર માયાળુ સંજો અને લોકાપયોગી સત્કાર્યો !—રનેહ મય સંપદરૂપી પુષ્પો કે જે આપણા અંતરમાં રહેલી પરવૃત્તિને નિઃશસ્ત્ર બનાવી દે છે, ભક્તિમય સત્કાર્યોરૂપી અમૃત્ય ફલ કે જે આપનારને તથા લેનારને મારે દિવ્ય ભોજન પૂરું પાડે છે !—તે ફલ અને તે ફૂલ તમારા બળમાં વધુ બળ ઉમેરશે, તમારા આત્માને પવિત્ર બનાવશે, તમારા અંતરમાં નવા વિચારોને જન્મ આપશે; આ બધી ક્રિયા ત્યાંસુધી થશે કે ત્યાંસુધી તમારા વિષયોમાં દુખી ગયેલો, જડ અને નાસ્તિક વાસનાદેહ તમારાથી મુક્ત પડશે અને દુઃખદારા ઉત્તર જીવનપ્રદેશમાં ઉડનાર નવીન પ્રાણીનો પ્રાદુર્ભાવ થશે.

બાઈ ન્હાનીબહેન ગંગજરનું વ્યાખ્યાન.

ન્હારી ન્હાલી બહેનો ! ન્હારી ભરતભૂમિની પરમ આશાઓ ! સેવાસદને સંસારના મંદિરમાં આપણી પ્રતિષ્ઠા કરી. સેવાસદનનું મંગળાચરણ આરભાયું. શ્રીગણેશને પાદે બેસાડતાં આપણે ત્હેની બન્ને પત્નીઓને આમંત્રણ કરીએ. દેવ પધારે ત્યાં દેવીઓ ન હોય તો આપણને કુહું લાગે. આપણથી જ્યાંય જ નહિ શુદ્ધિમાતા ! અન્તર્પટના મળ ધોનારી દેવી ! બુદ્ધિમાતા ! અન્તર્યક્ષુઓમાં ચૈતન્ય આપનાર બોલેતી ! ચાતુર્માસના ગણપતિ ઉત્સવમાં અમે અમારાં હૃદયમન્દિરોમાં તમારી સ્થાપના પ્રથમ કરીએ છીએ ! પ્રભો ! અમારી શુદ્ધિ બુદ્ધિને મંગળમાતાઓ અમૃતથી પોષો.

સેવાસદનનો આરંભ કરી આપણે સેવાનાં વ્રત લીધાં. બહેનો ! સેવાસદનની પતિત-પાવની માતા બહેનોને સેવાધર્મ માટે તેડે છે. સેવા જ કરવા પધારજો, મેવા મારે નહિ. કીર્તિની પ્રીતિ રાખતાં ના. ધનનો લોભ રાખતાં ના. મલ્લિન વાસનાઓ મુકીને આવજો. કદ્યાણુવાસના સતેજ કરી પધારજો. નાના રંગના રંગત્યાગી પધારજો. દષ્ટિમાંથી વિકાર છોડી આવજો. સર્વપર પોતાસમી પ્રીતિ રાખજો. કો ધર્મના વિરોધી ન થતાં, કો ધર્મમાં બદ્ધ ન થતાં. સેવાસદન વિલાસનુ સ્થાન નથી. સેવાસદન કર્તવ્યભૂમિકા છે. કામ કરવા પધારજો, દુનિયા ડરે છે, ત્રાસે છે, મરે છે તેની દયા બળણતાં પધારજો. દુનિયાને દુઃખી ગણી અને તમારાં અતિથિ ગણી તેમનું સ્વાગત કરવા પધારજો. સત્યમાં પ્રીતિ રાખી પધારજો. પ્રભુમાં શ્રદ્ધા રાખી પધારજો. હૃદયને વિશુદ્ધ બનાવી પધારજો. સેવા કરવા—સેવા કરવા મનમાની સેવા કરવા—બદલા વિનાની સેવા કરવા પધારજો—પધારજો.

મેવા કરવી એ તો આઓનો જ અધિકાર છે. પુરુષોનાં પરાક્રમ પુરુષાર્થમાં છે. સ્ત્રીઓનાં કર્તવ્ય સેવામાં છે. સ્ત્રીઓ તપસ્વિની છે—દયાની દેવીઓ છે—ક્ષમાની ભૂતિઓ છે. બહેનો, ત્હમારી દયાને વિકસાવો. અહો ! મંગળમુર્તિ સૌભાગ્યદેવીઓ ! તમારો સુગંધ શ્રીનાથ અમર રાખો. તમારાં હૃદય વિશુદ્ધ બનો. ગૃહદેવીઓ ! ત્હમારાં ગૃહમાં આનન્દ વધારજો, પતિપત્ની એક ગ્રન્થિએ સંધાયો છે, અમર ગ્રન્થિએ સંધાવ. દેવી ! પતિને ભગત કરજો. પતિશ્રવન ભગત રાખજો. પતિની સમૃદ્ધિનો સદુપયોગ કરજો. પતિની વાસનાને પુતીત કરજો. ગૃહિણી ! પતિના મન્દિરની તું કારભારી છે. ત્હારો કારભાર દીપાવજો. ગૃહઆંગણું શુદ્ધ રાખે તેમ હૃદયઆંગણું શુદ્ધ રાખજો. રિમત કરતી છેજો. રિમત કરતી બોલજો. રિમત કરતી દેવે. રિમત કરતી શીખજો અને શીખવજો. સમ્મિદાનન્દ ત્હારાં રિમત અખંડ રાખો ગૃહિણી ! આજે પત્ની કાલે માતા મંશે. માતાઓને મંગળ આશિષ સેવાસદન આપે છે. માતા ! પુત્ર પુત્રી પર સરજો રનેહ રાખજો. એકને જ્ઞાન આપે છે તેમ બીજાને આપજો. પુત્ર મારે સારી વદુ નિષ્ઠાએ તો પુત્રી મારે સારો પતિ શોધજો. પરમાં વદુ સાસરીઆં ઉભજો. પરધરનો પેરોણો જમાઇ પુત્રીને સંસારસાગર તરાવે. પુત્રીને જેમ લગાવે છે તેમ વદુને લગાવજો. સાસુ ન થતી. માતાં થજો. નણદે-નાનદે ન થતી આનન્દ થજો. પતિ બહારથી આવે, પર સ્વર્ગ ભાસે. પતિ ન્હારી બચ કે નથી પ્રેરણા પામે. પતિનો દુઃખબાદ દેવકો થાય. પતિની સમૃદ્ધિ દીપાવે. પતિના કામમાં કુટુંબસેનામાં,

દેશસેનામા, નિશ્વસેનામા જોડાય--આનુ નામ ધમ પત્ની, આનુ નામ સેના સૌભાગ્યવતી । આનુ કામ કરશે તો ત્હાર ધર સેનાસદન છે ત્હારા નાદકુકુમ અમર રો ।

સૌભાગ્યની ઝાખી જ કરેની, સ સાગના દિવ્ય સ્વપ્નામાથી બહિર્મુખ થએલી નિધ-વાઓ । તપ કરના તત્પર થયેની અનાથ બાળાઓ । મરડી દુકાળના દુ ખમા એકાકી થયેલી મો । જીવનસંજ્ઞતા સમજો તમારામા તપ છે, તમારામા ક્ષમા છે, નિદા નથી પુત્ર જોટલુ પુત્રીને કોણ બણાવે છે ? અરે પુરુષો ? વિચાર કરો પુત્રીને કમાવુ નથી, પણ સ સારસાગર તગ્વો છે અરે જનની । સ સારસાગર તન્નાનુ નાવ તું દીકરીને નહિ આપે ? સ સારનું વગર જોયે વગર તપાસે આપેલુ સૌભાગ્ય હકી જ્ઞપ્ત ને બાગિકા દુ ખ-દરિયામા કુખી જ્ઞપ્ત યૌવન પહેમા વૈધવ્ય પામે-વિકાસ પટેલા ક્ષય થાય, ભરતી પહેના મન્યન શર થાય-શુદ્ધિના વિકાસ પહેલા વાગ્દાન થાય-વગ આ પા પહેલા દોડવા દેવાય-તરવા શીખના પહેના સમુદ્રમા ન ખાય આવી આવી બાણુશમ્યાપર પુત્રીઓને સુવાડનાર નિષ્કુર પુરુષો । તમારી નિષ્કુરતા ક્યારે તજશે ? દેવોનું અર્ચન કરો છો-અને નિશ્વાસતી દેવીઓની ગણત્રી પણ કરતા નથી, તો ધુપ, દીપ, નૈવેદ્ય નિગેરે અર્પા ખૂબ તે કયાથી કરશે ? આગણુ દેવો શેના રમે ? પિતાઓ । માતાઓ । દીકરીઓને હૃદય રક્ત વહે છે, અર્જન ભરી પ્રાયશ્ચિત ર્યો રૂદનમાથી સ્મિત વિકસાવો કુખતા તારો, પાપીને ઉગારો, બાળકને પાપ આપો પ્રભુએ આપેલુ જીવન પામરતા મારે નથી. સુંદરતા વિકસાવો, જીવન નિનાસ મારે નથી, કર્તવ્યગીતા સિખવો વિધવા । નિધના । અનાથ થયેલી નિધના । તુ પ્રભુમય જીવન કા ન ગાજે ? પ્રભુમય જીવનમાં સનાથ કેમ ન બને ?

“ વરીએ તો વિશ્વ વર વરીએ

વરીએ તો શામળાઓ વરીએ

સ સારીનુ સુખ કાચુ, ઝાઝાના નીર જેવુ,

તેને તુલ્ય કરીએ રે.

સ સારીનું સુખ કાચુ, પરણીને રડાવુ પાછુ,

પરણુ તો પ્રીતમ ખારો, અખડ સૌભાગ્ય નહારો,

રાડવાનો ભય ટાળ્યો રે

મીરાબાઈ બલિહારી, આસા એક નહને તારી,

હવે હું તો બડભાગી રે.

મોહન ત્હારા મુખડાની માયા લાગી રે

એમ ગાતી ગાતી મીગએ જીવન પ્રભુમય કર્યું સ સારના દુ ખ વિસરીને સ સારમા પ્રજ ગણાયવીએ સંસારમા સર્ગના દાર ઉધાનારી ભક્તિ રેલી. વિધવાઓ, મીરાબાઈને ગુર કરી પ્રભુમય જીવનમા સનાથ ગમે એકી એ તે પ્રભુની દીકરી ગમે પ્રભુની દીકરી અને સ સારની માતા જીન । સ સાર દુ ખી છે, દુ ખ બૂલી દુનિયાના દુ ખ દર કરો મીરાબાઈએ દીક્ષા લીધી તેમ--“હા । સો નિધના ધર્મદીક્ષા લે તો મ્હારા દેશમાં સાધ્વીઓના વન વધિ, સંસ્કૃતી, ધન્વન્તરી ને પ્રભુના મંદિરો ”—સ્થપાય, વિધવાઓ

સંસારની માતાઓ બને, અનાથને આશરો આપે, દુઃખીના દુઃખ કાપે, બન્ધનમાંથી મોક્ષ આપાવે સંસારમાં તપ કરતી ભોગણું સમી સંસારમાં માતાનું, ગુરુનું, વૈદ્યનું, ઉદ્ધારનારનું, અને પાવન કરનારનું કામ કરે, સંસારચાત્રાને સફળ કરે આ પ્રભુનાં મત આપવા, શીખવવા, બોધવા, પ્રેરવા, દુઃખમય જીવનને કર્તવ્યમય બનાવવા, સ્વાર્થનાં રૂદ્ધ બૂલી પરમાર્થનાં હાસ્ય પમરાવવા પધારો પધારો. અનાથ અબળાઓ ! સેવાસંદન તમને આમંત્રે છે.

સેવા કેમ કરશો ? સેવા કરતાં શિખી સેવા કરજો, બાળિકાઓને ભંજીવળો. કૌમારીઓનું હૃદય વિકસાવી, કૌમાર-મતની દીક્ષા પણ આપજો. સંવનનનાં જન્મેહલ્લભ કરાવજો, દિવ્યવેલીને દિવ્યવૃક્ષનો સયોગ કરાવજો, હૃદયરસનો વિકાસ થાય તેવાં સાધન સ્થાપજો. ધર્મમય જીવન કરાવજો. પતિઓ પિતાઓ, માતાઓ, સાસુઓ, પુત્રો, પુત્રીઓ સર્વેને ધર્મો શીખવજો. દુઃખીને સુખી કરજો ને પડતાંને પકડજો. માંદાની માવજત કરજો, ને રીઝાતાંને આશ્વાસન આપજો, લુપ્ત્યાંને બોજન અને પામરને જ્ઞાન દેજો, પશ્ચાત્તાપ કરનારને ક્ષમા દેજો. પાપીને તારજો અને પતિતને ઉદ્ધારજો, અનાથને અને વિધવાને આશ્રય આપી, જ્ઞાન આપી, શક્તિ આપી, સંસારમૂકનાં સાધુસાધ્વીઓ બનાવજો. નીતિની ને ધર્મની ધારાઓ ચલાવજો. જ્ઞાનીને રસ શીખવજો. રસિકને જ્ઞાની કરજો. સંન્યાસીઓને સંસારમાં અક્ષય જગ્યાવા તેડજો. પ્રીમંતોને દાનવિધિ શીખવજો સંસારીનાં હૃદય સંન્યાસી બનાવજો. જગ્યાદને દૂર કરજો. જ્ઞાની ગરીબોને લક્ષ્મીનો યોગ કરાવજો. તમસ ઉડાવી કર્તવ્ય ભૂમિકા પર ચન્દન નૃત્ય કરાવજો. દષ્ટિ ચારિત્રિક કરજો. સંસારમાં સમૃદ્ધિ વેરજો. પ્રત્યેક ગૃહને પ્રભુમંદિર બનાવજો. અરુણ.

મુ'બાઈના સેવાસંદન-આશ્રમો.

હિંદુ, મુસલમાન અને પારસી.

સામાન્ય નિયમો.

૧. ઉપરની ત્રણ જાતોની સેવાર્થીઓને રહેવા માટે આશ્રમોની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે.
૨. જુદા જુદા આશ્રમો જે સાધ્વી કે રક્ષકમાતાઓની દેખરેખ નીચે હોય તેઓને તે આશ્રમોની આંતરવ્યવસ્થા સોંપાશે.
૩. કાંઈ પણ સેવાર્થીને બહિર કરવાનો હક આશ્રમકમિટીને છે.
૪. ૧૨ વર્ષની નીચેની સેવાર્થીઓને આશ્રમોમાં દાખલ કરવામાં આવશે નહિ.
૫. આશ્રમમાં રહેવા ઇચ્છનાર સેવાર્થીને પ્રવેશપત્રિકા અ ખરાબર ભરી આપવી પડશે. તે પ્રવેશપત્રિકા ઓફિસમાંથી મળશે.
૬. દાખલ થવા માટે દરેક ઉમેદવારને પ્યાનપૂર્વક અભ્યાસ કરવાની અને નૈદિક સેવિકા તરીકે મોખતા મેળવવાની દ્રઢ અભિલાષા છે એવી ખાતરી આશ્રમકમિટીને કરી આપવી પડશે.

૭. દરેક અરજી ઉપર બે ખાતરી આપનારાઓની સહી જોઈશે. ખાતરી આપનારા-
માથી કોઈપણ ઉમેદવારનો સંગ ન હોવા જોઈએ, બે ખાતરી આપનારમાંથી
એક જણ તેને તથા તેના કુટુંબને બરોબર ઓળખતો હોવો જોઈએ અને
તેને ઉમેદવારની સ્થિતિનું બરાબર જ્ઞાન હોવું જોઈએ, બીજો ખાતરી આપનાર
ઉમેદવારે જ્યાં અભ્યાસ કર્યો હોય તે શાળા કે તેવી કોઈ સંસ્થાનો ઉપરી
હોવો જોઈએ.

૮. ઉમેદવારની શારીરિક લાયકાતના સંબંધમાં પણ કમિટીઓને સંતોષ મળવો
જોઈએ.

૯. આશ્રમમાં રહેવા આપનારને નીચેની પ્રતિજ્ઞા લેવી પડશે —

જે સાક્ષાત્ નિયમ અને સ્નેહ છે એવા પરમાત્માની સમક્ષ હું ધર્મપ્રતિજ્ઞા
કરું છું કે સ્વાર્થછૂટી રહેમય સેવાને માટે ન્હાણું જીવન એક પવિત્ર ન્યાસ
છે એમ હું લેખીશ, અને એ પ્રકારની સેવા હું કરીશ એમાં પ્રભુ મને
સહાય થાવ.

સૂચના—અપવાદ તરીકે મતાવરતા વાંધાને માન આપવા માટે આ પ્રતિજ્ઞામાં ઘટતો ફેરફાર
કરવામાં આવશે.

૧૦. સદનવાસી સેવાર્થીઓનાં રહેવા ખાવાના, કેળવણીનાં તથા ખીલનાં સામાન્ય ખર્ચ
સદન પૂરાં પાડશે.

૧૧. સેવાર્થીઓએ દિવસની શરૂઆતમાં તથા અંતમાં પ્રાર્થના અને ધ્યાન કરવાં
પડશે, અને સ્વારપછી ભક્તિનાં પદો અને ભજનો ગવાશે, અને ધર્મ પુસ્તકો
વંચાશે. દરેકને રોજનીશી રાખવી પડશે. આશ્રમમાં તેમને ધરતું કામકાજ
કરવાનું વ્યાવહારિક શિક્ષણ પણ આપવામાં આવશે, તેમજ તેમની શારીરિક
આરોગ્યતાની સભાળ લેવામાં આવશે.

૧૨. આમંત્રણ સ્વીકારતા પહેલાં તથા કોઈ મેળાવડામાં જતાં પહેલાં સેવાર્થીએ જે
સાધ્વી અથવા રક્ષકમાતા આશ્રમની અધિકારી હોય તેની રજા લેવી જોઈશે,
તેમજ ગેરહાજરી પછી અથવા સાંજે બહાર જઈ આવ્યા પછી ખબર આ-
પવી જોઈશે.

૧૩. સહવારે તે સાંજે જમતી વખતે સેવાર્થીઓએ હાજરીપત્રમાં પોતાની સહી
કરવી પડશે.

૧૪. જે સાધ્વી અથવા રક્ષકમાતા આશ્રમની અધિકારી હોય તેની સંમતિ લીધા
પછી મુલાકાત લેના ઓરડામાં કોઈ મળવા આવનારને સેવાર્થી મળી શકશે.

૧૫. દરેક આશ્રમકમિટી પોતાના આશ્રમ માટે ખાસ નિયમો ઉમેરી શકશે.

સેવાસદન શિક્ષણમંદિર,

અધ્યાસક્રમની યોજના.

સામાન્ય વ્યાખ્યાનોમાં સુખ્યત્વે કરીને નીચેના વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવશે. (૧) માનવજાતિની એકતા. (૨) જીવન એ ન્યાય. (૩) સેવિકાઓને મારે દયા તથા પરોપકારની ભાવનાઓ. (૪) કુમારિકા, પત્ની તથા માતાના આદર્શો. (૫) શુદ્ધ, પ્રભુ અને માનવજાતિના પોષણવર્ધનમાં સ્ત્રીઓના સહધર્મચાર. (૬) લોકસેવાનાં અને પરોપકારનાં કાર્યોનો અભ્યાસ. (૭) સેવાનો પન્થ. (૮) હાથે કરીને વહેરેલાં કુળો. (૯) ગરીબોની લાસચો. (૧૦) ગરીબાધના બદલાઓ. (૧૧) અહિંસા-અથવા મન, વાણી તથા કર્મથી દયા તથા ક્ષમા રાખવી અને ક્રોધને ઉપદ્રવ ન કરવો. (૧૨) સત્ય-વિચાર, વાણી અને કૃત્યમાં. (૧૩) અસ્તેય-પ્રમાણિકતા. (૧૪) બ્રહ્મચર્ય. (૧૫) અપરિગ્રહ-જીવનમાં સાદાર્થ અને વિચારમાં ઉચ્ચતા. (૧૬) શૌચ-મન તથા શરીરની શુદ્ધતા અને સ્વચ્છતા. (૧૭) સંતોષ. (૧૮) તપ-આત્મનિગ્રહ, આત્મમાન, અને આત્મજ્ઞાન. (૧૯) સ્વાધ્યાય-કાળનો યોગ્ય વ્યય. (૨૦) ધર્મશ્રદ્ધા પ્રણિધાન. (૨૧) ઋષિમુનિઓ, સંતસાધુઓ, મહાન પુરુષો તથા સાધ્વીઓનાં જીવનચરિત્રો. (બળનો અને ક્રીડાનો રોજ ગવાશે.)

ચર્ચાગેટથી અંધેરી.

લોકલ ટ્રેનમાં લેડીઝ કોમ્પાર્ટમેન્ટમાં થતો રમુજોલું ચિત્ર.

એ-જીન ટ્રંકારા મારતું ચર્ચાગેટના સ્ટેશનમાં આવ્યું, અને રહાયે ડબ્બાઓનો શુંજ પણ લેતું આવ્યું; હું મ્હારા પિતા રહાયે તરતજ સ્ટેશનમાં આવેલી હોવાથી ઉતાવળમાં લેડીઝ કોમ્પાર્ટમેન્ટમાં દાખલ થઈ. હજી હું પગથીઆયર પગ મુકું તે પહેલાં તો ચાર પાંચ હિન્દુ તથા પારસી છોકરીઓ મ્હને પુરી મ્હડયા પણ ન દેવી હોય તેમ ઉતાવળ કરતી ને ધક્કા મારતી દાખલ થઈ. દાખલ થતાંજ મ્હને જોયું કે ડબ્બામાં સ્ત્રીઓની સારી સંખ્યા એકઠી થઈ હતી. હિન્દુ, વાણીઆ, ભાટીયા, વિગેરે—પારસી, મુસલમાન, ઇંગ્લેજ દરેક જાતની સ્ત્રીઓ માંહિ ખેડેલી હતી. હજી મ્હને જરા જગ્યા કરી બેઠક ન લીધી તેટલામાં તો ગાડી ઉપડી અને હમારા ડબ્બામાં પણ સર્વે જણે પોતાની જગ્યા પી એ-જીનની એક છોડી દીધી. વાતોની શરૂઆત થઈ.

બે યુવાન પારસી ટ્યાક છોકરીઓ નિશાબેથી પાછી જતી હોય એમ લાગતું હતું. બન્ને ખુણે સામસામાં બન્ને નિરાંતે લાંબા પગ કરી બેઠકાં હતાં. અને આવનારાંઓની મરકરી કરતાં હતાં.

પહેલી બોલી—અરેરે શીરીન ! આ જોયા હિન્દુ લોકોના ઢંગ ? આણે કાણુ જાણે ક્યાં ક્યાં ભટકી પગ ઉપર મણુ કાદવ મ્હડાઓ છે, ને પાછી હેવા પગ સાથે આવતાં

* શિક્ષણમંદિરની પ્રવેશ-પત્રિકામાં વિદ્યાર્થી અને શ્રેણીના નામ, શિક્ષક, પિતા, પતિ, વાણીની સહિ, ભતિ, અભ્યાસ, આનુભાષા વગેરે દર્શાવવા માગવામાં આવે છે.

જરા શરમાતીથી નથી ! ખીજીએ જવાબ દીધો. ફેની હીયર ! એ લોકો સાળાં ખીજકુલ સંભાળતાં નથી, ને તેથીજ એઓમાં ખેત્ર વિગેરે દરદે બહુ થાય છે. જ્યાં ત્યાં જાય ને ચેપ લઇને આવે. હેવાં લોકોની સાથે બેસતાં બીજી જ સુગર્ભ જાયછ, ” આ દીકા બહુ ધીમે સાદે એક બાટીયણ ઉપર થતી હતી. હું બન્નેની બહુ નજદીક હતી તેથી આ વાતો સાંભળી શકી. એવામાં પેલી બાટીયણની નજર બન્ને પારસી બાનુઓપર પડતાં હેમની વાતો બધે થઇ અને નહાઈ ધ્યાન ખીજ બાનુની વાતોમાં રોકાયું. ઉપર કહેલ બાટીયણ બાનુ પાસે હેમનાં અતિ વૃદ્ધ સાસુજી બેઠેલાં હતાં. સાસુજી પુરૂં દેખતાં ન હોવાથી વહુને મોટો ધરો પાડી પુછ્યું. “ વહુ આપણે વૈજ્ઞવને તે આ બધું ધરે ? મુવાં પારસી ને અંગ્રેજની સાથે બેસી અમણાં ને વટલાવું. હું તો નહારે ઘેર જઈને તરત નહાઈ લઈશ, ને ત્યારે પણ નહાવાનું છે. સમજી કે બેઠા ? ” હજી તો આ વાત પુરી ન થઈ ત્યાં ગ્રાન્ડરોડનું રોશન આવ્યું, અને ગાડી ઉભી. તરત એક ધરડાં પારસી ડાસને બે ત્રણ હિન્દુ સ્ત્રીઓ દાખલ થઈ. હવે ડબ્બામાં બેસવાની ખીજકુલ જગ્યા નહોતી પણ એક હિન્દુ સ્ત્રી તો પેલી ટચાકે પારસી છોકરીના પગ ઉપર પગ મુકી બેસી ગઈ. ખીજી બે ઉભી. બિચારાં પારસી ડાસાં ગભરાવા લાગ્યાં ને ધ્રુજવા માંડ્યાં. હેમની સાથે હેમનું કોઈ ન હોવાથી નહને હેમની દયા આવી ને નહેં ઉભાં થઈ હેમને નહારી જગ્યાએ બેસાડ્યાં. બિચારાં નહારો ઘણો ઉપકાર માનવા લાગ્યાં. “ મરેરે બધી હેમારી ઉપરથી મરી જઈ આવે સહુકાર્થ ગણાય ! માય હમારી જાતવાળીઓ તો હવે બહુ સ્ત્રીબાવલી થઈ ગઈ છે ” “ કાંઈ નહિં કાંઈ નહિ ” જવાબ દઈ ત્યાં હું આસપાસ જોઈ ત્યાં તો મહેં પેલી પારસી અને હિન્દુ સ્ત્રી વચ્ચે તકરાર જામેલી જોઈ.

પારસી બાનુ—જરા આંખો ઉધારી રાખી બેસો. કોઈને વાગે છે ત્હેની તો જરા દરકાર રાખો.

હિન્દુ સ્ત્રી—જરા ઉતાવળમાં આવીએ ત્યારે ગમે ત્યાં ઝટ લઈને બેસી જવાય. હેમાં આટલો બધો મીઠાજ શાને કરો છે ? કાંઈ અડકારો તો વટલાઈ તો નહિં જાઓ. હમારા હિન્દુ લોકોની આટલી બધી છીટ શાની રાખો છે ? હમારે લીધે તો ત્હેને આ સ્થિતિએ પહોંચ્યા છે. ”

પારસી બાનુ—“ હવે હમારૂં બાપણ બધે કરો. પણ ડબ્બામાં આવીએ ત્યારે જોઈએ કે બીડ બહુ છે. ને તેથી વિચાર કરી પહેલેથી ખીજમાંજ બેસીએ. ”

હિન્દુ સ્ત્રી—“ ઓ હો જાણી ગાડી. પૈસા તો સહુ આપે છે. ત્હેમને આપ્યા અને હમે પણ આપ્યા. જો બહુ ટીચકું હોય તો લઈએને ફર્ટકલાસની ટીકીટ. કોણે કહ્યું હતું કે સેકન્ડમાં બેસજો. ” તકરાર જમી અને જોવાની મગા પણ બહુ હતી. પણ ડબ્બામાંનાં સર્વેને પેતાની સામું જોતાં જોઈ બન્ને જણ સુખ રહ્યાં.

વળી ખીજી તરફ બે વાણીયણ બાનુઓની વાત આવી રહી હતી. આજ નહેં મથુ ફરી લીધી ને ખીજાં બોલ્યાં નહેં મર્યાં લીધાં ને ચાલી ધરની વાતો. નહને ઘણો વિચાર થયો. શું લોકો આમ બધી વાતો ખુશ્તી ફેનમાં જાહેના ત્હેના દેખતાં કરતાં હશે તે કથી યરમ નહિં આવતી હોય. ધરનાં મા, દીકરી સાથે હોઈએ પણ એક ખીજ અમરતું

જરા પૂછતાં પણ શરમાઈએ ને આતો આશ્ચું. કાંઈ ખીક નહિ, કાંઈ શરમ નહિ. પોતાને સુઝતું બોલતું ને કરતું.

વળી એક ઇંગ્લેજ બાતુ તો એકલાં ખુણામાં ચોપડીમાં માથું ઢાલી બેસી જ રહ્યાં હતાં. તેમણે તો પેલી તકરાર ચાલી સારે પણ ડાકું ઊંચું નેહાતું કર્યું. વાતો કરતાં વાંદે રાતું રેશન આવ્યું, અને પાંચ છ જણ ઉતરી ગયાં. હવે મહેને બેસવાની જગ્યા મળી. ને તેથી હું જરા શ્વાસ મુકી નિરાંતે બેઠી. મ્હારી પાસેજ મ્હારાં ઘણાં ભુનાં વખતનાં બોળખીતાં એક હિન્દુ બાતુ બેઠેલાં હતાં. તેમણે મ્હારાં મ્હાં ઉપરનો યાક બોલ્યો. ને મહેને લેલા રહેવા માટે બેઠીકરાઈથી મ્હારે ધારે કપકો દીધો. "ખૂબ તું તો હજી હેવીને હેવીજ રહી. હેવાં બહુ ભલાં ન થઈએ. એમ કાંઈ દુનિઆમાં નહિ રહી શકાય. લલટા ખાસડાં ખાગો. જરા સમજી ને પકી થા. આમ તો સહુ હુંટી જશે. આજ તો કોઈની દયા આવી ને બેસવા જગ્યા આપી પણ કાલે ઉઠીને તો કહીશ કે મહેને પેલા ગરીબની દયા આવી છે તે ધર આપી દઉં. મારે આવાં ન થઈએ બે કેટલો પરસેવો થયો છે ? આટલું ભાવણુ ઠપાં પછી મ્હારે વાંસે હાથ ફેરવવા લાગ્યાં. મ્હેં કાંઈ જવાબ ન દીધો, ને હું નીચું જોઈ બેસી રહી. આસપાસ સહુ પોતપોતાની વાતોમાં મગમગ હતાં. એક વૈષ્ણવ સ્ત્રી હિન્દુ ધર્મની ભુદી ભુદી વાતો એક અટાર વખતે પારસી બાતુને સમજાવતાં હતાં પણ મ્હારા ભાગમાં એ વાત પુરી સાંભળવાનું નેહાતું કારણ કે મ્હારે ઉતરવાનું સ્થળ આવ્યાથી મ્હારે ઉતરી જવું પડ્યું.

હું ઉતરી ને ટ્રેન તો પોતારો રસ્તો કાપતી આગળ નીકળી દુનિયામાં માથુંસોને. પણ એક ખીજની દરકાર હોતી નથી ? વખતને અને સંચાએને તો શું કામ હાથ ? ને તેથી ધર આવતાં વખતને જતાં પણ વાર ન લાગી, ને ટ્રેન પણ દરકાર ક્યાં વિતાજ ચાલી ગઈ.

સૌ. સુમતિ.

શુદ્ધધર્મ.

હિંદુ ગૃહસંસાર.

૩

પ્રિય બન્ધુઓ,

જદ કાલે મારા કામમાંથી નિવૃત્ત થઈ પેલા ગત મિત્ર માધવને ત્યાં કાર્યપસંગે ગયો હતો. ચિ. વિનોદ જરા મોરો ને સમજી ચલા માંડ્યો છે ને તેનું કાલુંકાલું બોલતું બહુજ રટીયાણું લાગે છે. સુપ્રતિ બેન પોતે બહેલાં હોવાથી તથા ખનદાન કુટુંબમાં ઉછરેલાં હોવાથી તેને બહુજ સારી રીતે ઉછેરે છે તે જોઈ તેને મારી પાસે રાખવાનો વિચાર મેં હમણાં બંધ રાખ્યો છે. માતા સારી સુશીલને ઉચ્ચ વિચારવાળી હોય, સાં માન્ય માનમાં કુશળ હોય ને છોકરાંને રાખતાં, પાળતાં, ઉછેરતાં ને કેળવતાં આવડતું

હોય તો બાળકને તે અમૂલ્ય બક્ષીસ છે એમ કહેવામાં જરાય અતિશયોકિત નથી એમ આ સુકીર્તિ બેનને જોઈ સર્વ કોઈને લાગે. હું ગયો ત્યારે ચિ. વિનોદ બાંગણામાં રમતો હતો, તે મને જોઈ પ્રણામ કરી, ‘ આવો ’ કહી, પોતાની બાને મારા આવ્યાના સમાચાર કહેવા ધરમાં ગયો. હું બેઠો એટલે તે મારા બાળામાં આવીને બેઠો. બે ત્રણ મીનીટ માં પોતાની બાની રબ લઈ પાછો છોકરાં બોગા રમવા જતો રહ્યો. સુકીર્તિ બેન ધઈ વીણતાં હતાં. વીણતે વીણતે વાતો કરવા મંડ્યાં. સ્વાભાવિક રીતે પૂર્વેકાલનું સ્મરણ કરતાં તેમણે મને એક વાત કહી. તે દૃષ્ટાન્ત તરીકે વિચારવા યોગ્ય હોઈ હું તે આપની તરફ લખી મોકલું છું.

તેમણે કહ્યું, ‘ એક સમયે તમારા મિત્રના કૈલાસવાસ પહેલાં એકાદ મહીનાપર એક અજવાળી રાત્રે આઠેક વાગ્યાને સુમારે વાળુ કર્યા પછી અમે નદીને કિનારે ફરવા ગયાં હતાં. વાતો કરતે કરતે અમે એક એકાંત સ્થાનમાં આવી પહોંચ્યાં. તેટલામાં કિનારાપર પાણી પાસે કોઈ સ્ત્રી જેવું ઉભેલું હોય એમ જણાયું. ‘ કાણ છે ? ’ એમ પુછતામાં તેણે પાણીમાં અંધારાવું. ડબ્બક ડબ્બક થવા લાગ્યું. આવે સમયે અહીં એકાંતમાં સ્ત્રીને નદીમાં પડવાનું શું કારણ હશે, તે કાણ હશે, કે આ ભ્રાન્તિજ છે એવો હું વિચાર કરું છું એટલામાં તો ડાકટરને તરતાં બહુ સાઈ આવડતું હતું તેથી ઉપરનાં કપડાં ઝડપથી કાઢી નાંખી પાણીમાં પડી તેને પકડી કિનારાપર લઈ આવ્યા. પેટમાંથી પાણી કાઢી નાંખી શ્વાસોશ્વાસ પાછો સાલતો કરી તેમણે પોતાની પાસેની કંઈ ‘ સેન્ટ ’ સુધારી, તેથી તેને ભાન આવ્યું. યોડીવારે ‘ બાઈ ! તમે કાણ છે ? અહીં અસારે એકલાં ક્યાં છો ? ને નદીમાં પડવાનું કારણ શું ? ’ તે પુછતા તે રડી પડી, ને પોતાને પાણીમાંથી કાઢી તે માટે ભાગ્યને નિન્દવા લાગી ને કપાળ કુટવા લાગી. તેને આશ્વાસન આપી વાત પુછતાં અમને લાગ્યું કે તે અમને જાળજે છે. યોડીવારમાં આંસુ લુછી તેણે પોતાની વાત શરૂ કરી.

“ બેન, ડાકટર સાહેબ જેવા તમારા પતિ હોવાથી તમે અતિ ભાગ્યશાળી છો એટલે અમારા જેવી દુર્ભાગીના દુખનું તમને ભાન ક્યાંથી થાય ? મારા માતૃપિતાએ મને પોતાનાથી બને તેટલી સારી રીતે કેળવી એકના એક અપતા વરને મને દીધી. ચોરીમાંથીજ મને તે પસંદ નહતો; તોપણ ‘ પડ્યું પાનું સુધારી લે ’ એ શીખામણને અનુસરી યોગ્ય પત્નીધર્મ જનવતી સાસરે રહેતી હતી. આપણામાં કહેવત છે કે ‘ જન્મ ને જન્માઈ બન્ને સરખા ’ તે વાત મારા દૃષ્ટાન્તમાં ખરી પડી, ને વહુને માટે જોળા પાથરનાર તથા રીતભાત જમણી કરી ‘ મારી વહુ, મારી લાડકી વહુ ’ કરનાર સાસુ તેમને ભરઆવે તે પ્રમાણે તેમણે ભરમાઈ મારા માતૃપિતાને અપમાન કરવામાં, ગણો દેવામાં, તથા તેમની વહાણી પુત્રીને કોઈપણ રીતે દુખ દેવામાં બાકી રાખી નથી. જે માત્ર પતિ આપમતિએ સાલતા હોત, ને કાનના કાથા ન હોત તો આમાંના કોઈ દુઃખ ને નહિ ગણ્યકારતાં હું સાસરું સ્વર્ગસમાન ગણત. કેટલીક પડારણાએ મને વશીકરણ-વિદ્યા અજમાવવાની સલાહ આપી; પણ પ્રેમ,—અનન્ય ભક્તિ—અને એક ચિત્તથી સેવા એજ ઉત્તમ વશીકરણ છે એમ માની મેં તેમની સલાહ ગણ્યકારી નહિ. પણ સેવા

તથા સર્વ યત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યો. રોજ નેહણાં ટુણાં, શાપ, કલેશ કંઠાસ; પતિ રીસા પાય નહિ; મારે રોજ પોશપોશ આંસુ પાડવાં પડે ને ભૂખી મુઠ રહું.

“ આમ કરતે કરતે પણ ઇશ્વરે સારો દિવસ દેખાડ્યો. પણ તેમાં પણ આંસુની અંજલિ લીધા વિના કદી સૂર્યનારાયણ આંતરમાં નહિ. છોકરી આવી ને કર્મ—સંયોગે દેરાણીને તેજ પ્રસંગે પુત્ર પ્રસવ્યો. એટલે મૂળ હું અળખામણી ને દીકરીની મા તેથી થઇ વિશેષ. દીકરા કે દીકરી કંઈ બેન ! આપણા હાથમાં છે ? પણ આપણી સાસુઓ તો દીકરીની માને તણખલાંથી પણ હલકી મળે છે. કીકી છ મહીનાની થઈ કાકાબળીઆં થી મરી ગઇ, એટલે થઈ ‘ રાંડ વાંઝણી ’ બોગબોગે દીકરીનો જ વસ્તાર થવા માંડ્યો. એટલે તો ઉધારે છોકરા સાસુ કહેવા લાગ્યાં કે વહુ સુવાવડમાં મરતી હોય તો સાઈ ? મારો દીકરો ખીજી પરણે. એમ કરતે કરતે ધણી ગયા આકીકે કમાવા. તે હતા ત્યાં મુધી તો કાંઈ હીક હવું તો હવે વાત હદયાર વધી. તે હતા તે જોઈને પણ હું મન વાળતી; હવે તો તે પણ દૂર ગયા. ને કાણુ ન્હાણે કેમ, પણ વરસ એકાદ થઇ ગયું પણ મને સંભારતાય નથી. દીકરી બેઉ-એક કોલેરામાં ને ખીજી શ્વેગમાં મરી પરવારી. માબાપ પણ મરી પરવાયા. પીયરમાં ખીજું કોઈ નહિ હોવાથી ત્યાં તાણું વસાયું. અહીં ધરતું ગધેડીની માફક બધું વૈતરું કરું, ને માત્ર ઇશ્વરપર શ્રદ્ધા રાખી દિવસ જેમ-તેમ કરી ગાળું છું. આને સાસુએ મારાપર જોડું આળ ચડાવી, મને ‘ રાંડ વેશ્યા ’ ઠરાવી. ભરીશરી વચ્ચે મને પાણીછલી કરી નાંખી. મારો ભારભોજ તદ્દન જતો રહ્યો. આખરના કાકિરા થઇ ગયા. હવે જીવવું ? શા સાઈ ? કોને સાઈ ? જીવીને શું કરવું ? બેના હું હિંમત હારી, મેં ધૈર્ય તજી દીધું, ને આમ કલેશ સહી રહેલું જીવન પૂરું કરવા કરતાં આપઘાતનું પાપ વહોરવું સાઈ ધારી હું અભારે અહીં આવી, ને બે હાથ જોડી છેલ્લી ઇશ્વર—પ્રાર્થના કરતી હતી એટલામાં તમે મને પકડી રાખશો ધારી તમારો બોલ સાંભળતાં નહીંમાં એકદમ પડી. પણ હજી બોગવવાનું બાકી રહેલું પૂર્વજન્મમાં કરેલાં પાપનું ફળ આ પાપિણીને બોગવવું બાકી હશે તેથી તમે દયા લાવી પાછી કાઢી.

“ ધરતું કલંક ખીજીને કહેવું ન જોઇએ, પણ મારાથી આવેશમાં કહી જવાયું. ડાકટર સાહેબ ! પાછું વીત્યું યાદ આવે છે ને ઘેર જતાં કંપારી છુટે છે, મારે મને પડવા દે, ઇશ્વર તમારું કલ્યાણ કરશે. ”

“ આ વેળા ડાકટરે તેને સમજાવવા લાગ્યા ને દિલાસો આપવા લાગ્યા તેટલામાં ઘેર ‘ તે નદીમાં પડવા ગઇ છે ’ એમ ખબર પડવાથી તેનો દીયર દોડતો આવેલો તે તેનો ચોટલો ઝાલી ઘેર જોઈ લઇ જવા માંડ્યો. ડાકટર વચ્ચે પડ્યા ને તેને ધીરો પાડી, સમજાવી તેનામાં દયાભાવ ઉત્પન્ન કરાવી અમે બધાં પાછાં ફર્યા. મને અમારી શરીર મુધી પહોંચાડી ડાકટર તેને તેમને ઘેર મૂકવા ગયા. જતા—વેત ‘ રાંડ વેશ્યા ’ બવાર કરવા બેઠી છે ‘ ઇલાહિ સારાં વાકયોથી સાસુએ સર્વને વધાવી લીધા. ડાકટર બનતી શાન્તિ કરી ઘેર આવ્યા. અમને આ ખીનાથી આખી રાત ઉંધ આવી નહિ. હિંદુસંસારમાં વહુવાસને કેવી નહારી રીતે રાખવામાં આવે છે તે વિગેરેપર વિવેચન કરતાં, તથા તે ખીચારીને બચારી તેજ જોડું કર્યું એવો વિચાર કરતા કરતામાં સવાર પડી. ડાકટર

હાતણુ પાણી કરી ચાહ પી સાધકલપર જેસી એ રસ્તે યદને દુકાને બાય છે તેટલામાં તે
 ધર આગળ રહારોળ થઈ રહેલી તેમણે બેઈ બાઈડીયો કુટવા મંડી પડેલી, ને પેલી બા-
 ધની સાસુ કુદી કુદીને ધડીંગ ધડીંગ કુટતી હતી. ડાકટરે પુછપરછ કરી ત્યારે ખબરપડી
 કે પેલી બાધ મરી ગઈ. તેમણે પુછ્યું 'શાથી, ત્યારે તેનો દીયર કહે ' તે તો માંદીજ
 હતી ' પણ તેને લઈ જવાનું કરે છે એટલામાં ગામમાં વાત પ્રસરવાથી ડાકટર લખને
 પોલીસ આવી પહોંચ્યા ને મડદાની તપાસ કરી, તપાસ કરતાં માલુમ પડ્યું કે તેણે પો-
 તાના ચણીયાના નાડવતે રાત્રે ગળે ફાંસો ખાધેલો હતો. પંચ કેસ થયો, ને ડાકટરે પણ
 ભુબાની આપી. કેટલાક પાડોશીનું કહેવું એમ નીકળ્યું કે રાત્રે નદીપેથી આવ્યા પછી
 થોડીવારે સાસુની શીખવણીથી દીયરે તેને ખુચ મારેલી, પણ મડદાના કોઈપણ ભાગ
 ઉપર સોળ કે એવાં કોઈ ચિન્હ નહિ જણાયાથી આપધાત ઠર્યો, ને ખરેખરાં અપરાધી
 ફર માણસો કાપદાના પંખમાંથી છુટી ગયાં. ઘેર આવી ડાકટરે મને આ વાત કહી."

આ વાત કહેતાં કહેતાં વચ્ચે વચ્ચે સુદીર્ઘ બેન ગળગળાં થઈ જતાં, ને કવચિત્
 રડી પડતાં. તેમનું કોમળ હૈયું, વિશુદ્ધ જીવન, પ્રાણિમાત્ર—પર દયા, ને સર્વ પ્રતિ
 બન્ધુભાવ, એ ગુણો બધી સ્ત્રીઓને અનુકરણ કરવા યોગ્ય છે.

કૃષ્ણલાલ ત્રિકમલાલ અંબરીયા.

વર્તમાનરંગ

અને ત્યારે તેઓ જાતેજ તન, મન, અને ધનથી તે ખીલવવા યત્ન કરે છે, ત્યારે અમને પણ આનંદ થાય છે. મહારાષ્ટ્રી આગળ ભાષણ ચલાવતાં બોલ્યાં હતાં કે “ શીખ્-તી બાળાઓને હું જણાવું છું કે તમારા ઘરનું સુખ તમારા પોતાના ઉપર જ આધાર રાખે છે. હાલ તમે કેળવણી લ્યો છો, તેનું સંગીન પરીણામ તમારી સંતતી ભોગવશે. તમે ઘરસંસારી કેળવણી તમારી બધિબધની પ્રજાને જેવી આપશો તેના ઉપર તમારા તથા તેઓના સુખનો આધાર છે, તમે કેળવણીના સંસ્કાર પામી ઉત્તમ પ્રકારની પતિવ્રતાઓ થશો, તો તમારાં ચારિત્ર્યની અસર તમારાં બાળક ઓકરાંઓ ઉપર થવા વગર રહેશે નહીં. ”

મહારાષ્ટ્રીના મુખમાંથી નીકળેલાં આ વચનામૃતને સ્હમજી તેનું પાન કરી, તેઓ શ્રીના ઉપદેશને વર્તનમાં મૂકશે તો અમારી ખાત્રી છે કે આપણા દેશની સન્નારીઓ પણીજ ઉત્તમ પંકિત ભોગવશે.

એક ઉત્તમ પ્રકારની સમાવત—ક્રમોળ સાંતિનાં બાઈ લાડકોર બાઈ જન્મના-દાસ લલ્લુબાઈ જેઓએ ૩૯ વર્ષની વયે સ્વર્ગવાસ કર્યો છે. તેઓ એક વીલ કરી અ્યાં છે, તેમાં રૂપીઆ ત્રણ લાખ ધર્માદા મારે કહાડ્યા છે, જેમાંથી પોતાની સાંતિનાં નિરાધાર બાળકો તથા વિધવાઓને લાભ આપવાનો છે, અને એક ધર્માદા દવાખાતું કહાડવાનું છે. ત્રણલાખ રૂપીઆ એ ન્હાની રકમ નથી. આ ઉદારચરિત સન્નારીના સંસ્કાર કેટલા ઉત્તમ હશે, તે તેમની દાનવૃત્તિ ઉપરથી જણાય છે. આપણા દેશમાં આવી જાતની દાનવૃત્તિ ઉત્પન્ન થવાની જરૂર છે. આપણામાં ધર્માદા આપવાની ભાવના તો બાળપણથી જ ફેલી હોય છે. પણ તેને કીયે માર્ગ વાપરવું તેની જુદી જુદી રીતો છે. ધણે ભાગે મરી ગયેલાંની પાછળ નાતો જમાડનામાં, આપણે ધર્મ સમાયકો છે, એમ સ્હમજીએ છીએ. પુરૂષો આવા મત ફેરવવા યત્ન કરે છે, પણ સ્ત્રીઓની અંધ શ્રદ્ધા તેમ થવા દેતી નથી. સ્વર્ગસ્થ લાડકોરબાઈ એ પોતાની અજ્ઞાન અને સાધારણ ભુદિવાળી સ્ત્રીઓને દાનમાર્ગનો એક નવો માર્ગ બતાવ્યો છે. અને અમે આશા રાખીએ છીએ કે આપણા દેશની શ્રીમતી સન્નારીઓ તેમનું અનુકરણ કરશે. અપારે દાન આપવાથી પુણ્ય થવાને બદલે પાંપ થાય છે. દેશમાં આજસુ તથા દુરુણ વધે છે. તેને ઉત્તેજન નજ મળવું જોઈએ. ગરીબ વિધવાઓ, જેઓ મર્માદાને લીધે પામના કરી શકતી નથી, તેઓની દયા ખાવાની છે. તેઓને મદદ કરવાની દરેક સન્નારી તેમ સજ્જનની ફરજ છે. નિરાધાર અયશ્વતાં બાળકોની પણ સંભાળ લેવી એ મદાન પરોપકાર છે. આવા શુભ કૃત્યમાં ત્રણ લાખ રૂપીઆ જેટલી ગંજવર રકમ જે સન્નારીઓ પોતાના મૃત્યુ સમયે અર્પણ કરી તેનો આત્મા ધસરના અનંતધામમાં જવો જ જોઈએ. ગરીબ વિધવાઓના અને નિરાધાર બાળકોના આશીર્વાદ—અંતરથી નીકળતા શુભ આશીર્વાદ આ સ્વર્ગસ્થ સન્નારીના આત્માને ઉત્તમ ગતિ અપાવશે એવી અમારી ખાત્રી છે.

સમયતરંગ

મિસિસ એનિબિસેન્ટનું ભાષણ—લખનૌની ડેનિંગ કોલેજમાં કેટલાક સમય ઉપર મિસિસ એનિબિસેન્ટે ભાષણ કર્યું હતું તેમાં તે સન્તારીએ જણાવ્યું હતું કે કે હિન્દુસ્થાનની હાલની સ્થિતિનું મુખ્ય કારણ “ સ્ત્રીઓની સંસારપરની અસર ” ની ગેર હાજરી ” છે.

કન્યાશાળાને મદદ—ભાવનગરના ના. મહારાજ મહારાણી શ્રી કેટલાક વખત પર કોલ્હાપુર ગયેલાં તે વખતે તેમણે રૂ. ૩૦૦૦ ની રકમ સ્કોલરશીપ આપવા માટે ત્યાંની કન્યાશાળાને આપ્યાં હતાં. તે સાથેજ કોલ્હાપુરના ના. મહારાજએ મહારાણી શ્રી નંદકંવરબાની મુલાકાતની યાદગીરીમા પોતાની તરફથી પણ ૩ વધારે સ્કોલરશીપ આપવાનો ઠરાવ કર્યો છે,

દરદી સ્ત્રીઓ માટે ગોઠવણ—વડોદરાની જમનાબાઈ હોસ્પીટલમાં અંદરના દર્દીઓ તરિકે સ્ત્રીઓને રાખવા શ્રીમંત મહારાજ સાહેબની ઇચ્છા છે. તે સંબંધમાં મગન વગેરેની વ્યવસ્થા કરવા મેડિકલ કમિટી નીમાઈ છે.

પ્રસુતિ સહાયક સંસ્થા—વડોદરાના રત્નવાસી મહારાણી શ્રીમતી ચીમનાબાબનું સ્મારક ફંડ ઉભું થયેલું તે સંબંધે એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે આ ફંડને શ્રીમતી સાભાગ્યવતી કેલાસવાસી મહારાણી ચીમનાબાઈ પ્રસુતિ સહાયક સંસ્થા એવું

लवानभनी पहाय.

पांचभा वर्ष पेरे,

२७७ रा. भगनवास.	२७८ रा. मोहनवास. जुगतराम	सीकपुर
२७८ श्री शिक्षक पद्धति प्राशाना. वडोहरा.	२७९ रा. मन्त्रवानराम भुवन्धराम अभदावार	
२७९ थी २८८ सुधी भोगभोग सायबेरी	२८० रा. जेन उज्ज्यास रवुभास	राजकोट
२८० थी	२८१ रा. राजाभास मीनवास रोड	भावे
२८१ भीस सरस्वती सुगरिया.	२८२ अ. सौ. शिवलक्ष्मी	सुरत
२८२ रा. दसराज लक्ष्मीवास.	२८३ रा. नारयण	मुभास
२८३ रा. रमणिकवास उदरिध.	२८४ रा. भुजिभास गोडाभास	मोडासा
२८४ रा. दीनतराम कल्याणुराम	२८५ रा. करनदास पीताम्बरदास	मुभास
२८५ रा. प्रतापराय छोटभवास	२८६ रा. भनसुभास आभाराम	"
२८६ रा. मन्त्राय नववराय	२८७ रा. केशववास मुगयद	"
२८७ भीसीस. छ. क. उपाध्याय.	२८८ रा. भनसुभास सुर्वराय नीपाडी	"
२८८ रा. भातारोय रतनवास दिवादीया गोधरा	२८९ रा. मुकुन्दराय प्रतापराय भेता	"
२८९ भे. सर भगवत सिद्धल सायबेरी गोडल	२९० रा. पयवताराय नथुराम भानकर	"
२९० रा. भगनभास अतुरभास वडोहरा.	२९१ रा. पुरेशीतम गोपालदास	"
२९१ रा. भनसुभास के. भेता	२९२ रा. भीमल लीलाधर	"
२९२ रा. हरिस कर कुण्ठुराम हवे	२९३ रा. मोतीवास गंगादास	"
२९३ रा. सुतार धेन्नाभास भुयालदास नगणार	२९४ रा. दंडयन मोतीयद	"
२९४ रा. विष्णुवास नटवरवास	२९५ रा. भुजिवास भावेकवास	"
२९५ रा. करणवास नटवरवास	२९६ रा. लक्षुभास प्रेमानंद परीप	"
२९६ रा. स. क. स. के. भेता	२९७ रा. गंगादास मोतीवास	"
२९७ रा. मुकुन्दराय रामगणप्रसाद डोडर अ.	२९८ रा. जगनभास नाथभास	"
२९८ रा. भ. ग. जे. वेणीराम नट	२९९ रा. पोपटवास धारसी	"
२९९ रा. भगवानदास भाधवदास मुभास	३०० रा. टी. के. डांडर	"
३०० रा. रतिवास जगनवास परीत. अभदा.	३०१ रा. रमणिकवास नरसीवास	"
३०१ रा. जे. आर. जीभास	३०२ रा. धीरेशी दयाग	"
३०२ रा. केशववास ने. धालडिया रामपुर स्टेट	३०३ रा. भाट. वरुणभल जेरी	"
३०३ रा. केशववास हर्षदाय	३०४ रा. सोमोवास रामराम	"
३०४ रा. मोरारज रामभास देवाभा आरावेडा	३०५ रा. भूगज रणुछोड वेद	"
३०५ रा. हरिवास मोतीवास देवाभा रांगी	३०६ रा. जेल. वसंतदाय नरमोराम	"
३०६ रा. हरिप्रसाद उतमराम धंससजा	३०७ भीसीस काशीगवरी मन्जर	"
३०७ भे. वडोहरा शिक्षक पुस्तकावय वडोहरा	३०८ रा. भाधवदास मोरारज	"
३०८ रा. सु. हरभास	३०९ रा. लक्षुभास आभाराम	"
३०९ रा. कुण्ठुवास नरसीवास जे. भे. जे. भे.	३१० थी नु. शीप मेन्सु. क. ना भावे	"
३१० रा. पोपटवास नसरामभास	३११ रा. लीलाधर सु. हरज	"
३११ भे. जे. भे. जे. धीपाटेभे. न. सु. पासीतावा.	३१२ रा. पुरोहीत भूगज कर देवज	"
	(आदीनांनी पहाय. हवे पळी.)	

પુષ્પમાળા હેર ઑઇલ

આ તેજ ક્રાન્સમા બનતા, વાળનું પોષણ કરનાર ઉત્તમ
રોપમાથી ખાસ અમારા પરફ્યુમરી બનાવવાના લાગ્યા અનુ
બધી ઘણીજ સમાગ સાથે બનાવવામા આગ્યુ છે આ
તેજ નબળાઇથી ખરી જતા વાળનો ક્રમ અટકાવ કરે છે
તેમજ મમજ ઠંડુ રાખી બાળને વધારે છે તેમજ બાળને
કોઇ પણ જાતની ઇજા કરવા વગર સારી અને સુશોભિત
બતાવે છે ખમુમ કરીને જીઓ તેમ વિદ્યાર્થીઓ અને
મગજલુ કામ કરનારાઓને આશિર્વાદ સમાન છે ફરક
કરુમે પુષ્પમાલા તેજ દરહમેશ વાપરવુ લેખકે

શીશી ૧ નો ફક્ત ૨ ૧ એ

બનાવનાર રીંગોડની કંપની, પારીસ (ફ્રાન્સ)

સોલ એજન્ટ

મોહનલાલ સ્વરૂપચંદની કંપની

ભાજપાલા સ્ટોર, મુંબાઈ.

કદી નહિ વાપરેલું અનુપમ ઉચુ સેન્ટ.

સમરત બોકે

આ સેન્ટ છેલામાં છેલી સુધરેલી રીતથી બનાવવામા આગ્યુ છે ક્રાન્સ કે બ્વા
હંગીજ પરફ્યુમરી બને છે ત્યાના જુદી જુદી જાતના ખુશબોદાર દુરોમાંથી ખાસ આ
સેન્ટ તૈયાર કરવામા આગ્યુ છે તેની ફક્ત બેજ ટીપા રમાન ઉપર બ્રાટવાથી આઠ દીવસ
સુધી સુગંધ જતી નથી ફક્ત એક વખત સમરત બોકે વાપરવાની ખાસ મલામતુ ક
રવામા આવે છે આ સેન્ટ વાપર્યાથી પછી કદી બીજા સેન્ટો વાપરવા ગમશે નહિ શીશી
૧ ના ફક્ત ૨ ૨) એ

હિન્દુસ્થાન મારે એકલા મંગાવનાર
મોહનલાલ સ્વરૂપચંદની કંપની.
પરફ્યુમરી બએડેના વેપારી
ભાજપાલા સ્ટોર, મુંબાઈ

સ્ત્રીઓના વીમા ઉત્તારનારી

સ્વદેશી વીમા કંપની.

ધી જનરલ એશ્યુરન્સ સોસાઈટી લીમીટેડ.

સીંગલ લાઇન્સ, અજમેર.

સ્ત્રીઓના વીમા પુરોના વીમાતીજ મારક જુદી જુદી રીતે હિતારે છે દર
રૂ. ૧૪. માંદ બરવાથી ૨૦ વર્ષની સ્ત્રી (નફા સાથે) રૂ. ૫૨૫) નો
વીમો ઉત્તરણી થાયશે.

સ્ત્રીઓની જીંદગી અનેક રીતે પુરોના કરતાં વધારે નેખમમા હોવા ।
આવા સોંધા દરે, સ્ત્રીઓ ખાસ વીમાને ઉત્તમ લાભ લઈ શકે તેટલાનું ।
સંખ્યામાં આપ્યા છે રૂ. ૧૦૦૦ નો નફા સાથેનો વીમો ઉત્તરણવાને માટે વીસ વધ
હજારની સ્ત્રીને માટે દર વર્ષ રૂ. ૨૫—૧૦—૦ બરવાયા છે

વધારે માહિતી માટે નીચેના ઠેકાણે કંપનીના ધારક, જાપેલા પત્રકો વધા થ
માહિતી ને ને નોંધતી હશે તે માત્ર એક પૈસાના કાર્ડ ઉપર લખી મોકલવાથી મા
મોકલી આપવામાં આવશે

દીવેદ્રીયા દેસાઈ એન્ડ કું.

મુખ્ય મથકાના બીજા એજન્ટસ.

અમદાવાદ.

પુષ્પમાળા હેર ઑઈલ

આ તેલ ફ્રાન્સમાં બનાવા, વાળનું પોષણ કરનાર ઉત્તમ
રોપમાંથી ખાસ અમારા પરદ્યુમરી બનાવવાના લોન્ગા અનુ
ભવથી ધણીજ સંભાળ સાથે બનાવવામાં આવ્યું છે. આ
તેલ નબળાઈથી ખરી જતા વાળનો ઝટ અટકાવ કરે છે
તેમજ મગજ ઠંડું રાખી ખાસને વધારે છે તેમજ ખાસને
કોઈ પણ જાતની ઇજા કરવા વગર સારી અને સુરોમિત
બનાવે છે. ખમ્મસ કરીને સ્ત્રીઓ તેમ વિદ્યાર્થીઓ અને
મગજનું કામ કરનારાઓને આશિર્વાદ સમાન છે. દરેક
કુટુંબે પુષ્પમાળા તેલ દરહમેશ વાપરવું જોઈએ.

શીશી ૧ નો ફ્લૉ ૩. ૧ એક.

બનાવનાર, રીંગોડની કંપની, પારીસ (ફ્રાન્સ.)

સોલ એજન્ટ

મોહનલાલ સ્વરૂપચંદની કંપની.

લાલપાલા સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ.

કદી નહિ વાપરેલું અનુપમ ઉંચું સેન્ટ.

સમસ્ત બોકે

નવીન ફેરફાર સાથે,

સુંદરી સુબોધ.

(૬ હું વર્ષ.)

શ્રીઓ માટે શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક

૧૧માં માસથી ૩ ફેબ્રુઆરી બદલે ૪ અર્થાત્ ૨૪ પૃષ્ઠને બદલે ૩૨ પૃષ્ઠ
કરવામાં આવ્યાં છે.

વાર્ષિક લવાગમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા.

નમૂનાનો અંક મફત.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ.

અ.મૂ.લ્ય ભે.ટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા”

સુન્દરી સુબોધ.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्रदेवताः । ननु.

(પ્રસન્ન દેવતા રહે, ત્યાં જામે સન્માન સુન્દરી.)

सर्वांगे श्रीआ भाटे प्रकट यत् भूसिद्ध.

પ્રસ્તુત ક.

અંક ૪

સંપાદક.

બન્ધુસમાજ.

વિષયમુચ્ચત.

લેખક.

પ. સ. ૧૯૦૮ ડિસેમ્બર.

વિ. સ. ૧૯૧૫ માર્ગશિર્ષ.

વિષયવિભાગ.

કામસુગન્ધ.

કાવ્યકુંજ.

નવા વર્ષને દિવસે.

વાર્તાસહરિ.

મેનકા.

વિલાસવા.

રેલ વપરાતા ભોજનાં વાસક.

કુચ ગુચવાની રીત.

કુલકર્મ.

હિન્દુ ગૃહસંસાર.

વિવિધવિહાર.

નવા વર્ષના બે બોલ.

તથા પ્રકારની સ્ત્રીઓ.

સમીપત.

સુન્દરી પેસા રૂઝના ઓવિભાગ

તરફથી સર્વ સ્વજારીઓને અપીલ.

જર્મીનાનરૂઝ.

સમયત ફગ.

સ. ડાહ્યાભાઈ, બન્ધુસમાજ.

સ. રિયાન. (જિ. એ. જિ. એસ. સી.)

અ. યો. કીર્તિલા.

સ. કૃષ્ણલાલ ત્રિવેદીભાઈ અળવીઆ.

સ. નાનાલાલ ક. દવિ. એમ. એ.

સ. અનંતરાવ મુનથી.

સ. પાન્થ. (બન્ધુસમાજ.)

વર્ષિક કલાકામ પોસ્ટલ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા.

૫૪.

૬૭

સ. મોહનલાલ પાર્વતિશર દવે. એમ.એ. એલ.એલ.બી. ૬૮

૧૦૦

૧૦૮

૧૧૪

૧૧૬

૧૨૦

૧૨૪

૧૨૬

૧૨૭

૧૨૮

કમર સુધીના કાળા વાળ એ સ્ત્રી જાતીનું પ્રથમ ભૂપણ છે.

અને એથી હું અને ખરી જતા વાળને વધારી મજબૂત કરવા માટે ઘણી સ્ત્રીઓ
તે તોડ મહેનત કરે છ એમને જાણારી બલામણુ છે કે 'કુસુમ માળા તેલ' ના
એ જાલ વગવા સે લાગ એમની મન ૧૬ નીચિતા હું થશે એમા મુખ્ય પાત્ર થયુ છે

કુસુમ માળા

તેલ

- ૧ વાળને વધારી કાળા કરે છે.
- ૨ ખરી જતા વાળને અટકાવે છે.
- ૩ માદ શક્તિને તિમ કરે છે.
- ૪ ચહેરાને ખુબસુરત બનાવે છે
- ૫ વાસમાં ટકાઉ અને મધુર છે.

મામા કુસુમ માળા મ પણુ વંગાલી સામગ્રી છે. માટે એકતર વાપરી ખાત્રી
કમે સર્વ સ્ત્રી પુરોને જાતમણુ નીચે જાએ. પણ કુસુમ માળાને બદલે નક્લી
સામ લેને.
કે. એમ. નારાયણની કુ પત્ની
૨૭ કાલખાદેવી રાઠ મુંબાઈ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સાક્ષરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના રાખટોમાં કહીએ તે
 “ઝીણા પંડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અં
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતાથી
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની ખૂબ ઈચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટ્ટી એ કુટુંબનાં ખર્ચાં કલ્યાણ કરે
 “સક્રિયતા અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વગેરે પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વગેરે
 “કલ્યાણ વાસનાઓ વૃદ્ધ કરે.” પતિશક્તિપરાયણ થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે અને તેના આત્મ
 વિલાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના કલ્પતરંગ બેળવી રહ મનુષ્યજીવનને રિન્યતામય કરી નાંખે અં
 અન્તે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી કિરણો સમૂળ વિસ્તારથી પ્રસારે.—એજ આર્યસુન્દરીઓના
 જીવનની સફળતા છે. “ઝીણા ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી..
 “ઝીની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અસાધ્ય છે.”

૫ ૬ કું.] ઈ. સ. ૧૯૦૮ ડિસેમ્બર—માર્ગશિર્ષ, વિ. સં. ૧૯૬૫. [અંક ૪ થી

જ્ઞાનસુગંધ.

શિશુવ શિશુવ, પ્રમો !

જન સેવાના અનુકરણીય ઉદાત્ત પાઠો.
 પરદુઃખમંજન વિક્રમના અચલ
 અવિસ્મરણીય, ગૌરવશાલી “પણ”નો મહિમા
 લલ્લીપ અમારાં હૃદયપટ. પર ને અનુસરીય.
 ઓ સફળ બ્રહ્માંડાધિપતી ! ઓ સ્નેહજ્યોતિ !

વધારો અમારો અધિકાર
 ને કરાવો “સ્નેહ”ની પિછાન

“આસ્થા”નું ઓલલાળ ને “હિત”ની કદર
 યોજું શું માગીય ? અમે કોંવલ વે સંચર.
 માફ કર અમારા અપરાધોને માફ કરતાં શિશુવ.
 ઓ પ્રમુ ! અમને સહુને દે હમેશાં “સ્નેહજીવન.”
 માગતાં આવડતું નથી પણ પજ અમારું અધુરું માગણું.
 ઓ જ્ઞાનચન પરમાત્મનું !

સાગર.

કાવ્યકુંજ.

નવા વર્ષને દિવસે.

(વસંતતિથિ.)

ફલદાનું સતત પૂજન જે કરે છે
ને આશિષો નિભવે વસ્તુ વિષે ધરે છે
તે શું નહીં મનઘડી કઢીયે વિસારે ?
શું અર્થહીન નિયમો ઘડી સ્નેહ ટાળે ? ૧

ન્યાય સ્નેહ ત્યાં નિયમ કૃત્રિમ ના પળાતા
એ સર્વના પ્રબળ વેગ નહીં ખળાતા
સન્માર્ગમાં હૃદય શુદ્ધ તણાઈ જાતું
ત્યાં લોક-રીતિથી વિરુદ્ધ સુખે કરાતું ૨

એક ત્હમેય પંથુ દીધું એનેકવારે
તેનું નહીં સ્મરણ શું મનમાં ત્હમારે ?
હાથે અહો વ્યજન, ને પદમાંહિં જાડા
તે વાત લોક કરતા; નહીં મૂર્ખ ચોડા. ૩

૨ ! શોભિતી કર વિષે અહીં આતપન
તેયે જની વિષય વાતની તુલ તત્ર !
ને જેહું પાંખી કંઈ નામ ઘણું બિચારી
તે યોગી શું નહિં ગણાઈ અનર્થકારી ? ૪

અજ્ઞાન, આજસ, અને મદથી ભરેલા
નિન્દા અને અધમ રીત વિષે પચેલા
વહેવાર-સ્વાર્થતણી ગન્ધયકી સડેલા
તે શુદ્ધ નીતિ રીતિને જરી ના અડેલા. ૫

તેનું કંઈ શ્રવણયોગ્ય જરી ન ધારે !
૨ ! માંજે શુદ્ધ સુખેદાઈ ના કેમ જાણે ?
જૂઠા પ્રસંગ અહિં જે ત્યજવી રૂઢિને
તો સીકને વળગતાં અહિં તે બુંડીને ! ૬

જ્યારે અનેક સુખ-દુઃખ તણા વિચારે
અસ્વસ્થ ચિત્તમહિ' જે કરતા વિહારે
ને લાવતા નયનમાં જળ-ખિન્દુ યોડાં
જે આખરે ટપકતાં. ખની કે'ક ગોડાં ૭

એવા વિચાર હૃદયે કઢી ઉભરાતા
સાધુર્ય-હૃદય-સુખ સર્વ તણાઈ જતાં
ત્યારે જણાય મૃદુ સ્નેહીની ખોટ કે'વી
માતા, અને ભગિની, ને શુદ્ધેવી જેવી ૮
એ ખોટ એક સમયે શું ત્હમે ન પૂરી ?
એ સ્નેહ કેમ કરી પહેન ! જમાય જૂલો !
એ સ્નેહ શું ક્ષણિક, - માત્ર જાણવાનો ?
રૂઢિ ત્યજેલ. પણ તે કરી જાણવાનો ? ૯

ના ! ના ! અસત્ય નહિ' એહ વિષે કહાપિ !
(એ કમળાં હૃદયમાં કુટિલત્વ કયાંથી, !)
વૈષમ્ય તે વિધિતણું વિસરાવનારાં, —
અશુ અમૂઝણુતણાં પણ લૂછનારાં, — ૧૦
દુઃખે સર્થા હૃદયમાં સુખ સ્થાપનારાં, —
નાના પ્રકાર થકી સાન્ત્વન આપનારાં, —
તે કેમ આજ વિપરીત વિચાર લાવો
ને 'રૂઢિ' 'રૂઢિ' કરીને સુજને સતાવો ! ૧૧

આ વર્ષ નૂતન યજ્ઞે સુખદાઇ સાકું !
ને પૂરજો સકળ વાંછિત ઇશ ત્હારું !
રૂઢિ ત્યજી સુખદ ને શુભ માર્ગ રહાજો !
પ્રીતિ-તોતિ વિજયવન્ત સદાય યાજો ! ૧૨

મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે.

વાર્તાલહરી.

મેનકા.

જગતના વ્યવહારમાં જ્યારે જ્યારે સ્ત્રીપુરુષની કુશળતાને પરસ્પર સ્પર્ધા કરવાનો સમય આવે છે ત્યારે ત્યારે પુરુષ, સ્ત્રીની કુશળતાને કનિષ્ઠ પશ્ચિવર મૂકવાને, સ્ત્રીઓ પુરુષ આગળ કાંઈ નથી, ક્ષુદ્ર છે, એમ બતાવવાને, સ્ત્રી કાંઈ પ્રશંસાપાત્ર કામ કરે તો તેની અવગણના કરવાને, જેમ બને તેમ પોતે આગળ પડવાને અને સ્ત્રીને પાછળ પાડવાને પુરુષ પ્રયત્ન કરે છે. “સુન્દરી સુબોધ” માં તેમ અન્ય સ્થળે જ્યાં જ્યાં સ્ત્રી લેખ પ્રકટ થાય છે ત્યાં ત્યાં કેટલીક વખતે અજ્ઞાન, અને, ધણી વખતે અજ્ઞાન તેમજ દેવી પુરુષો પ્રશ્ન કરે છે કે શું ખરેખર આ લેખો સ્ત્રીઓના પોતાના હરો ? કેાઈ ધ્યાન બેઝ બેઝ સ્ત્રીલેખ જો પ્રકટ થાય છે તો તેઓ એમ પણ કહે છે કે તે લેખ સ્ત્રીનો નહિ પણ પુરુષનો લખેલો હોવા જોઈએ, આવી લેખનશક્તિ સ્ત્રીઓમાં હોય જ નહિ એમ પણ કેટલાક પુરુષો કહે છે સ્ત્રીઓની લેખનશક્તિના સન્માનને ખાતર કહેવું જોઈએ કે, “સુન્દરીસુબોધ” ના લેખો પસંદ કરતા સ્ત્રીઓના કેટલાક લેખ, પુરુષોના કેટલાક લેખોથી ધણી વખત ઉત્તમ માલમ પડતા એકાદ યુવક જેમનો લેખ યોગ્યતાને અભાવે, કામચલાઉ રાહસી નહોતો, તેઓએ સ્ત્રીઓના લેખ, પક્ષપાતથી કામચલાઉ કરવામાં આવે છે, એમ પણ પોતાનો વિચાર, સ્ત્રીલેખકો પ્રત્યેની પોતાની ઇર્ષ્યાને લીધે, પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો. યુનિવર્સિટીની પરીક્ષામાં સ્ત્રીઓ જ્યારે પુરુષ-વિદ્યાર્થીઓ સાથે બેસે છે ત્યારે પણ પુરુષ-વિદ્યાર્થીઓ એમજ કહે છે, કે એમના તરફ પક્ષપાત થાય છે, એવો પાસજ ધરો માનવ સ્વભાવમાંજ એવું કાંઈક છે કે, મનુષ્યને પોતાથી હુનિયાર માણસ કરતાં પોતાથી ઉતરતા જ્ઞાનવાળા માણસની સન્નિધિ ગમે છે. જ્યાં સમાન, વા, વિરોધનું જ્ઞાન તેને થાય છે ત્યાં ઇર્ષ્યાનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે. સ્ત્રીઓ લેખ લખી ન શકે, તેમને તો તેમના પતિ કે પુરુષવર્તમાના તેમના સ્નેહી સંબંધીઓ લેખ લખી આપે છે એ ઉદ્ગારો માત્ર ઇર્ષ્યાના છે જેવી રીતે આરમ્ભમાં પુરુષ-લેખકો, પોતાના લેખમાં મિત્રે વા વગીસોની સહાયતા લે છે તેજ મુજબ આરમ્ભમાં સ્ત્રીઓ પણ પોતાના પતિ વા વગીસ આદિની સહાયતા લેતી હશે અને લેખ કેટલાક પુરુષો લેખનકલાનો એક અંશમાત્ર પણ જાણતા નથી, બીજાઓ પાસે લેખો, પુસ્તકો વગેરે લખાવે છે અને પોતાના નામથી પ્રકટ કરે છે તેમ કેટલીક સ્ત્રીઓ પણ પતિ આદિ પાસે લેખ લખાવી પોતાને નામે પ્રગટ કરે છે એ વાત ખરી છે પરંતુ તેથી પુરુષોજ લેખ લખે, પુરુષો જ ઉત્તમ લેખ લખી શકે, સ્ત્રીઓ જ ખીજ ન શકે ઉત્તમ લેખ તો તે નજ લખી શકે-એવા વિચાર પ્રકટ કરવા તેમ, સ્ત્રીલેખ સારો સ્ત્રીલેખ જોતાં તેના અસપેક્ષા વિષે સંકા લાવવી એ પુરુષોની ઇર્ષ્યા, પુરુષોની અધમતા માત્ર છે. હાંડનની શૈક્ષણિક સોસાયટીનું પર્સિવલ મેડિકલ-જર્નલિનહનું વાર્ષિક સન્માન જેની પણ અપેક્ષા રાખે છે અને બાળ્યેજ મેળવી શકાય છે તે સન્માન, સ્ત્રી તેમ પુરુષ વિદ્યાર્થીઓમાં, વ્યાવહારિક જ્ઞાનમાં, પ્રથમપદ મેળવનાર મિસ જર્નલ હોલેન્ડ રેનને, જ્યારે, વિદ્યાર્થીઓના મિત્રાવકામાં આપવામાં આવ્યું ત્યારે પ્રમુખ મિ. જ. જ. જ. હનું કે જ્યારે “સ્ત્રીઓને, વિજ્ઞાન, સાહિત્ય તેમ વ્યાપારમાં સમાન અવકાશ મળે છે ત્યારે તેઓ સારી રીતે પોતાનું પાણી ખતાવી આપે છે.” * આ ઉદ્ગારો સર્વ રીતે સત્ય છે, એમાં કાંઈ અસત્ય નથી સ્ત્રીઓના લેખ

*“Wherever women have had an equal chance with men in science and letters, even in commerce—they have more than held their own.”—Mr. Young.

પ્રત્યે પક્ષપાત કરવામાં આવે છે, એવો “ મુન્દરીસુબોધ ” પર આરોપ મૂકાયો તે અરસામાં જ મદ્રાસમાં પ્રકટ થતા અંગ્રેજી માસિક “ ઇડિયન રિવ્યુ ” માં મિસિસ કમલા સત્યધન એમ. એ. એ લખેલી વાર્તા આ લેખકના એવામાં આવી અને સ્ત્રીઓની લેખનશક્તિના પ્રતિપાદન માટે સ્ત્રીઓ કેવા સરસ લેખ લખી શકે છે તે અલ્પ રીતે પણ જતાવવાને, આ વાર્તાનો અનુવાદ કરવાને તેણે નિશ્ચય કર્યો. મિસિસ કમલા સત્યધન મદ્રાસનાં એક મહાન્ વિદુષી સત્તારી છે. સ્ત્રીઓ માટે પ્રકટ થતા “ ઇડિયન લેરિઝ મેગેઝીન ” નાં તેઓ તંત્રી છે. સ્ત્રીઓ માટે, સ્ત્રીઓ તેમજ પુરૂષો તરફથી આખા હિન્દુસ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ થતાં સર્વ માસિકોમાં આ માસિક ઉત્તમ છે. “ ઇડિયન સોશિયલ રિફોર્મ ”-હિંદી સાંસારિક સુધારણા એ સંબંધે ડૉ. ભાંડારકર, મી. દયોરામ ગિદુમલ, મી. જી. સુબ્રહ્મણ્ય આચર, રાયબહાદુર લાલા બેનનાય, રાયબહાદુર વામનરાવ એમ. કોલ્હાટકર જેવા નૂદા નૂદા મહાન્ વિદ્વાનોથી લખાયેલા લેખોનો સંગ્રહ મી. સી. વાય, ચિંતામણિ એ પ્રકટ કર્યો છે તેમાં “ પ્રાચીન અને અર્ધપ્રાચીન હિન્દુસ્થાનમાં સ્ત્રીની પદવી ” એ એક ઉત્તમ લેખ મિસિસ કમલા સત્યધને લખ્યો છે. ઉપર જણાવ્યા મુજબ આજ સન્નારીએ અંગ્રેજીમાં આ વાર્તા લખી છે અને તેના અનુવાદ પરથી પણ સ્ત્રીઓની લેખનશક્તિ વિશે કંઈક બ્યાસ આવી શકે.

દંત્રિાંક જન્મ આવ્યે મને છ વર્ષ યયાં હતાં, મારી બાવનાઓની મને કંઈક વિશેષ ચટ હતી. મારા મિત્રો અને સંબંધીઓ મારી મન્નક કરતા અને એવા મોટા મોટા વિચારથી કંઈ લાભ થવાનો નથી એમ કહેતા પણ હું તેમની જરાપણ ધરકાર કરતો નહિ. હું યુવાન હતો, ધનવાન હતો. મેં પરીક્ષાઓ સારી રીતે પસાર કરી હતી, પણ હું મારા બાપ જેટલો હુશિયાર નહોતો. ખાસ કરીને મારા પિતાની મારાપર કૃપા હતી આથી હું મારી બાવનાઓ—મારી ઇચ્છાઓ મુજબ ચાલી શકતો. આગળ ઉપર ગમે તો મને મારો બમ કદાચ સમજાઈ આવે પણ હાલતો મહાન્ બાબતો જાળવી અને તે પૂર્ણ કરવી તે એક પ્રકારની મારે મન રમત હતી. આનો અર્થ એવો નથી કે હમેશાં મને ક્રોધ મળતી. મારા મોટા મોટા મનોરથ મેં કદી પરિપૂર્ણ કર્યા હોય એમ હું ધારતો નથી. પણ એમ પણ ખરું કે તે પરિપૂર્ણ કરવાને મેં મારાથી બનતા પ્રયાસ કરેલા ખરા. વાર, પણ મારે મારી પેતાની વાત આટલી બધી કરવાની કંઈ આવશ્યકતા નહિ જ નહિ. આ સંપત્તિ વિવેચન કરવાનું કારણ એ હતું કે ખાસ એક બાબતની મને ચટ હતી અને તે મારે કહી જતાવવું હતું. કોની સાથે મારે લગ્ન કરવું એને લગતી આ ચટ હતી. અમુક લક્ષણોવાળી સત્તારી સાથે મારે લગ્ન કરવું હતું. મારા વૃદ્ધ પિતા ખાસ કરીને જૂના વિચારના હતા, જેમ બને તેમ માઈ લગ્ન વહેલું ચાંપ તે મારે તેઓ ધણા ઉત્સુક હતા. તેમણે મારે માટે એક કન્યા પસંદ પણ કરી રાખી હતી. પરંતુ મેં આગળ કહ્યું તેમ તેઓની મારાપર મહેરબાની હતી, વળી મારો ધધો સારી રીતે ચાલતો હતો એટલે હું તદ્દન સ્વતંત્ર રહી શકું એમ હતું.

મારે આ પ્રકારની સ્ત્રી સાથે લગ્ન કરવું હતું. સ્ત્રીનાં ખાસ લક્ષણોવાળી, ધરપર મમતા રાખનારી, ધરનાં કામકાજ તરફ સાઈ લક્ષ આપનારી, ધરથી જેની દષ્ટિમર્ચાદ અટકે નહિ તેવી, જીવનની જુદીજુદી મન્નને સમજનારી, હુદ્દિમાન. પરીક્ષાઓજ પાસ કરી હોય તેવી ખાસ નહિ, છતાં જીવનનાં ઉર્ડા રૂક્ષ પર ચર્ચા કરી શકે તેવી તે સાથે કપાર

વાત કરવી અને કપારે ન કરવી તે જાણનારી. ટુંકામાં અસંત કુશળ અને સહૃદય, બહાદુર સ્ત્રી, સંકટ સમયે ખેશુદ થઈ જાય તેવી નહિ, સર્વ રીતે શુદ્ધ અતઃકરણવાળી, પ્રમાણિક, કદાપિ અસત્ય ન બોલે, તેમ ગમે તેવી વિકટ જવાબદારી માથેથી કાઢી ન નાંખે તેવી, જેનાપર હું સંપૂર્ણ રીતે વિશ્વાસ રાખી શકું, એવી નેક, અને એવી મિદા-શવાળી, જેને મારે હું મારો પ્રાણ અર્પણ કરું, ઉદાર ચરિત, અત્યંત પવિત્ર, અન્ય જ-નની ન્યૂનતા સમજી શકે છતાં તેમને ઉચ્ચ જીવનપર લાવવાના સુપ્રયાસ સાથે તે ન્યૂ-નતાની દરશુલ્લર કરે, એવી સ્ત્રી; પણ લગ્નમગ્ન અસંભવિત એવી ભાવનાનો આટલો બધો વિસ્તાર શા મારે ? છતાં મને તો ખાતરી હતી, કે આવી સ્ત્રી મને મળશે. આવી ભાવ-નાને તૃપ્ત કરે તેવી સ્ત્રી મારે હું યોગ્ય નહોતો. પણ તે દલીલ શા મારે, તેનો ઉપયોગ શા ! આ પ્રકારની મારી ભાવના હતી અને તે દૃઢ રહેવાની હતી, જવાની નહોતી.

જગતમાં નવીન નવીન બાબતો બને છે. કામથી હું કાપર થઈ ગયો હતો. કેટલાક અગ્રજ અમલદારોની સહેલી મહેરબાની અને હિંદી અધિકારીઓની સ્વાર્થપરાયણતાથી હું કંટાળી ગયો હતો. આ કારણથી જે ગામમાં મારો જન્મ થયો હતો લાં-મારે વતન થોડાક વખત આસાપેશ મેળવવા ગયો આ નાનું-માર્ડે વ્હાલું ગામ ટેકરીઓની તળેટી-માં હતું. ઉલોગી જગતના કોલાહલથી તે ધણું દૂર હતું. મને તે ધણું પ્રિય હતું. નજીકના એક નાના પરમાં હું આનંદથી રહેતો હતો. હું સંતુષ્ટ અને સુખી હતો છતાં મારી રેવ પ્રમાણે હું કાંઈક નવીનતાના, કાંઈક પરાક્રમના સંશોધનમાં રૂસ્ત રહેતો. પણ આ પ્રાચીનતામાં પરાક્રમ કરવા જેવું શું હોય ? એક દિવસે સાંજે હું એક સીધા, સાફ, સફેદ, એકાંત માર્ગ પર ચાલતો હતો. બંને બાજુએ લીલાં ખેતર, પ્રકૃષ્ઠતા સાથે પ્રસન્ન જણાતાં હતાં, મજુરી તેમાં કામ કરતા હતા, ટોરના આરડવાના અને ઘેટાંના “ બે બે ” કરતા સ્વર શ્રોત્રને આનંદજનક લાગતા હતા. હું મારી મનોરમાનાં સ્વપ્નમાં ચાલ્યો જતો હતો. આશ્ચર્ય પામવા જેવું કે આવા રમ્ય સ્થળે મારા મનમાં તેને વિષે હમેશા વિચાર આવતા. એવામાં એકાએક પૈડાનો ધસારો, ઘોડાનો પગરવ અને માણસોની યુગ્મ મારે કાને પડ્યાં એ બધું શું હતું ? થોડો નહાસતો હોય એમ જણાતું હતું. હા, એક કદાવર બળવાન ઘોડો ઉંચા ડોગ-કાર્ટ સાથે નહાસતો હતો અને ડોગ-કાર્ટમાં કોણ બેઠું હતું હું બૂલતો તો નહોતો ? અરે, હા, એક આર્યજાલા, મને જણાયું તેમ, હાથમાં લગામ, કાળી સડી પહેરેલી, ઘોડાના ઘોડવા સાથે પવનના સપાટાથી, વિખરાયલા ઉડતા, મનો-હર કેશ સાથે ડોગ-કાર્ટમાં બેઠી હતી. આખ્યાન એક પત્રકારમાં મેં આ સઘળું જોયું. ઘોડો મારી લગોલગ આવી પહોંચ્યો. મેં તેના માથા તરફ દૃઢકો માર્યો. થોડીક ખેંચતાણ થઈ અને ઘોડો હાંકતો હાંકતો ઉભો રહ્યો. મેં તે બાજી તરફ દૃષ્ટિ કરી. તેનો સુંદર ચહેરો લાલચોળ થઈ ગયો હતો. તેનાં સ્થામ, સુંદર નયન. આવેશથી પ્રકાશ મા-રતાં હતાં. છતાં તે ભય પામી હોય એમ જણાતું નહોતું. તે બહાદુર હતી એ નિઃશંક પણ ગાડી હાંકવાનું તેને હાથ, કયાથી ? હિંદુસ્થાનમાં સ્ત્રીઓ ગાડી હાંકતી નથી. પરંતુ જિત્તાસાનો આ સમય નહોતો. હું તેની પાસે જઈને ઉભો અને સહાયતા નેમીએ તો આપવા તૈયારતા જણાવી. પ્રથમ બેઠતાં તે ધણી સંકોચ પામી. પછી તેણે પોતાના હોઠ ઉપાડ્યા, અને મારી માતૃભાષા, સુંદર ચોખ્ખી તેજશુભાંજ આભારના થોડાક

શબ્દોનો ઉચ્ચાર કર્યો. હું મોહ પામ્યો. તેના સુખથી વિશેષ વચન સાંભળવાની ઉત્સુકતા થઈ. પરંતુ વિનીતતા અને લજ્જાને લીધે તે વધારે બોલી શકી નહિ. આથી મારાથી તેની સાથે ડાઘ-કાર્ટમાં ચઢી બેસાયું નહિ; જો કે હું જાણતો હતો કે તેમ કરવામાં કંઈ બોલું નહોતું. પણ હિન્દુસ્થાનની અને ઇંગ્લાંડની છોકરીઓમાં ફેર હોય છે. મારે સંભાળવા જેવું હતું. મેં ઘોડાને લગામથી પકડ્યો. તે સીધે સડેદ રસ્તે અને કેટલેક બાજુને માર્ગે તેને દોર્યો. એતર વચ્ચે આવેલા એક નાના સડેદ મકાન આગળ અમે આવી પહોંચ્યા ત્યાં તે છોકરીને તેના પિતા મળ્યા. તે વૃદ્ધ સ્વદેશી ખાસ સ્વદેશી પોશાક ધારણ કર્યો હતો. તેણે તેને જોઈ કે તરતજ તે બોલી ઉઠ્યા અને તેણીમાં તેને પ્રશ્નપર પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યા. તે ટુંકા ટુંકા ઉત્તર આપતી હતી.

“શું મારે માટે બીજી રહેલી ગાડી તારા જોવામાં આવી અને તને હાંકવાની ઇચ્છા થઈ? આપણી અહિંની છોકરીઓ આવી છુટ લઈ શકતી નથી તેવું જાણતી નથી? શું ગામડામાં તેની દરકત નહિ? કોઈના પણ જોવામાં તે નહિ આવ્યું હોય? સાંસારિક સુધારકોની વાતો સાંભળવાનું અને બીજી છોકરીઓની પેઠે તને નહિ પરણાવવી દેવાનું આ પરિણામ છે. આ યુવાને ઘોડા પકડી રાખ્યો? તે કાણ છે? ધણીજ અવિનીત છોકરી. અરે એતો ઇંગ્લાંડથી આવેલા નવા બેરિસ્ટર છે. મેનકા, તેં મને તેવી વાત કેમ ન કરી?”

આ પ્રમાણે અમારા વચ્ચે ઝાળખાણ થયું. હું વારંવાર તે સડેદ નાને ધેર ધણી વખત જતો અને તે બાળાના સરસ નિખાલસ; તેને વિષે અસંત અભિમાન અને પ્રીતિ રાખનાર; પિતા સાથે ધણી ધણી વાતો કરતો. તે એક સુધારક હતા.

તે કહેતા કે “મેનકાનું વય પંદર સોળ વર્ષનું થાય ત્યાં સુધી હું તેનું લગ્ન કરવા માગતો નથી. અમારા લેણા અમને નાત બહાર મૂકવા માગે છે પરંતુ તેની મને દરકાર નથી. મારે બે પુત્રીઓ માત્ર છે. મારી સ્ત્રી જોના વિચાર મારાથી જૂદા હતા તે મરણ પામી છે. આથી હું સ્વતંત્ર છું. એને અંગ્રેજીનું શિક્ષણ આપવાની મેં ગોઠવણ કરી છે. પ્રથમ તે શીખી નહિ, “સ્વદેશી” વગેરેના તેને તરંગ હતા. શું તે બોલતી નથી? હા, તે ધણી શરમાળ છે. તમારી નજીક પણ નથી આવતી? નહિજ આવતી હોય. તેના તેના સ્વભાવ માટે હું તેને ચાહું છું. હાજર તેને બાર વર્ષ થયાં છે. મેનકા મને બહુ ગમે છે.

અરેબર તે ધણી મજબૂત છોકરી હતી, મધુરવદના, મૈન, શાન્ત, ગૌરવાન્વિત; તે ધણીજ શાન્ત, ધણી મૈન હતી. હું જ્યારે તેની પાસે જતો ત્યારે તે સ્વદેશી જતી. મારે તે તેને એક શબ્દ પણ વાતચિત થઈ નથી. છતાં હું મારો અન્તરનો બેદ કહું છું કે મને મારી મનોરમા મળી હતી.

મકરણ ૨ નું.

મારા કામ થ ધે લાગી ગયા પછી, મારા મિત્રોએ ગામ છોડ્યું. મારા અને તેમનાં માર્ગ જુદા હતા. પરંતુ ઉન્હાળામાં તેમની પાસે જવાનો મેં નિશ્ચય કર્યો કારણ કે મેનકાને મેળવવી એવો મેં સંકલ્પ કર્યો હતો. ઉન્હાળાની રજામાં ધણી બનાવ બન્યા. મારા વ્હાલા, જુદા પિતા મરણ પામ્યા. અત્યાર સુધી મારા ભાઈ વિષે વાત કરવાનું હું જૂલી ગયો છું, જો કે હું તેના જેટલો હુશિયાર નહોતો એવું મેં કહ્યું છે એમ હું ધારું છું. પણ હવે હું તેને વિષે કાંઈક કહેવા માયું છું. તે મારાથી નાનો હતો. મારા પિતાને દુરજંદમાં અમે બે જણજ હતા. તે ઈશ્તાંડ હતો અને ઈડિયન સિવિલ સર્વિસ માટે અભ્યાસ કરતો હતો. તે એક ખુબસુરત તરણ હતો, મારા કરતાં વધારે દેખાવડો, હુશિયાર મસ્કરો અને આનંદી હતો. હું ધણું યોડું બોલનારો, ઉદાસીન અને મળકતું નામ જાણ્યો નહોતો; તેણે હવે ઈડિયન સિવિલ સર્વિસની પરીક્ષા પસાર કરી હતી અને ઘેર પાછો આવ્યો હતો. તેના ઘેર આવવાને લગતા બંધેબરતમાં હું રોકાયો હતો. આ શિવાય મારા પિતાના મૃત્યુપત્રના સંબંધમાં કેટલીક મુશ્કેલીઓ ઉભી થઈ હતી. પૈસા પુષ્કળ હતા અને જોઈએ મારા ભાઈ અને મારી વચ્ચે સરખી રાખવામાં આવી હતી. આ બાબત ધણી વ્યવસ્થા કરવાની હતી; આથી ગામડાના મારા મિત્રોને હું મળી રાખ્યો નહિ; જો કે ખરી વાત પૂછે તો મારા હૃદયમાંથી તે જરા પણ ખરી નહોતી.

જગત બહુ મોટું નથી. એક દિવસે હું સમુદ્રકિનારે ચાલતો હતો તેવામાં બે પરિચિત વહન એક દોડતી ગાડીમાં મેં જોયાં. આ બે મહેરા તે સુંદર બાળા અને તેના પિતાના હતા. આ પછી દરરોજ હું સમુદ્રકિનારે જતો. એક દિવસ, આખરે, મેં મેનકા અને તેના પિતાને ઉતરતાં જોયાં, મારા દરરોજના પરિશ્રમનો બદલો મને મળ્યો. આ પછી, ખીજી બધી વાત કાંઈ કઠિન નહોતી. મેં મારા હૃદયની ઇચ્છા તેમને કહી. મારી માગણી સ્વીકારવાને મેનકાના પિતા તત્તન ખુશી હતા પરંતુ મારે મેનકાનું દિલ મેળવવાનો પ્રયત્ન હતો.

આથી હું તેમને ત્યાં ધણીવાર જતો. ધીમે ધીમે મેનકાની મારી શરમ ઓછી થતી ગઈ. કેટલીક વખત હું તેને બાગમાં મળવાની ગોઠવણ કરતો જો કે તે હમેશાં સટકી જવાને યત્ન કરતી. ધીરે ધીરે, મેં તેનું મૃદુ, વિચારશીલ, મન મેળવી લીધું અને અમે કાંઈક મિત્ર જેવાં બન્યાં. મેનકાને બહુ વાતો કરવાની ટેવ નહોતી. હાલ પણ તે પ્રસંગોપાતજ પોતાનું હૃદય બોલતી. ધીમે ધીમે મારી તરફ તેનું વલણ થતું જણાયું અને હું નિયા ધણી મળતી છે એમ મને લાગ્યું.

પ્રકરણ ૩ નું.

મારો બાઈ હરિ, જેને ઇચ્છામાં હરિ કહેતા તે ઉન્દાળામાં એક દિવસ સહવારે સ્વદેશ આવ્યો. હું તેને રડીમરપર મળ્યો હતો. તેનામાં ફેરફાર થયેલો જોઈ હું થઈ આશ્ચર્ય પામ્યો હતો. પહેલાં તે બહુ દેખાવડા તો હતોજ. પણ હાલ તે કેવો હતો ? હું હાથમાં રહું છું એમ લોકો કહેતા પરંતુ હરિ આગળ હું કાંઈજ નહોતો. વધું શિવાય દરેક બાબતમાં તે અગ્રજ જેવો લાગતો અને તેપણુ પૂરોપૂર્ણ દક્ષિણ તરફના તડકાં બાધેલા યુરોપિયનમાં તે ખરે તેટલો ગોરો લાગતો હતો. કેવી સરસ વાતો કરતો અને તે કેવો આનંદી હતો !

“ વાર એતો ઠીક, ” તેણે કહ્યું કે “ તમારો વિવાહ થયાની વારત મેં કાંઈક સાંભળી છે. કન્યા કેવીક છે ? તમને તે બાબતની ધણી ચટ હતી. તે, મને યાદ છે. ”

મેં માત્ર કહ્યું કે “ હું આવજો અને જોજો ! પણ તે તને પસંદ પડશે એમ હું ધારતો નથી. તે બહુ બોલતી નથી. ”

તેજ સાંજે હું તેને મેનકાના પિતા પાસે લઈ ગયો. યહુ એમ કહે, મેનકાના પિતાને હું પસંદ પડ્યો હતો પણ હરિ તેને વધારે પસંદ પડ્યો. તે દિવસે બહુ ગમત થઈ મેનકા હાજર હતી પણ હમેશની પેઠે શાન્ત હતી. છતાં તે પ્રસન્ન હતી એમ જણાતું હતું. હરિ તેની સાથે મિત્રતા કરવા પ્રયાસ કરતો હતો. કેટલીક રીતે તે કહેવા પામ્યો કારણ કે તે મારા કરતાં તેની સાથે વધારે વાતચિત કરતી જણાઈ મેનકાની પાંચ છ વર્ષની નાની પણ ચાલકાં બેન તરફ પણ સર્વનું લક્ષ બેસાયું. હરિ તેને રમાડતો હતો અને ખીજવતો હતો. એકંદર રીતે, અમને બહુ આનંદ મળ્યો.

પરંતુ, સમય જતો ગયો તેમ મારામાં કાંઈક ઇર્ષ્યાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. મેનકા પ્રત્યે હરિ વિશેષ પ્રીતિ રાખતો જણાયો. મેનકા પણ, મારાથી યરમાતી તેના કરતાં હરિથી ઓછી યરમાતી. પ્રથમ તો મને એવો વિચાર આવ્યો કે તેની દુશિયારીને લીધે, મારા કરતાં, તેના તરફ તેનું વધારે આકર્ષણ થતું હશે. પરંતુ ધીરે ધીરે મને જણાયું કે મેનકા મારાપર પ્રીતિ રાખતી તેના કરતાં હરિપર વધારે પ્રીતિ રાખતી. મને ધણી ઇર્ષ્યા આવતી. મને ઘણું ઉદ્વેગ થતો. પણ મારો ઉપાય નહોતો. મેનકાનું મારી સાથે નજી થયું નહોતું. હરિ મારા કરતાં વધારે લાયક હતો. તે આઈ. સિ. એસ હતો. તે શિવાય મેનકાને તે પસંદ હતો. આથી હું પાછળ પડ્યો લાગ્યો.

અત્રે યોગ્ય પ્રકારે કરવાની આવશ્યકતા છે. હિન્દુસ્થાનનાં સ્ત્રી પુરુષ એક બીજા સાથે આવી રીતે હજે મળે, તે આશ્ચર્યકારક લાગશે. પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે મેનકાનો પિતા એક પ્રસિદ્ધ સુધારક હતો. અને પોતાની પુત્રીઓને ઘણું સ્વાતંત્ર્ય આપતો. બીજા હિન્દુઓને આ વાત ગમતી આવતી નહિ. આથી ખરી રીતે તેને કાંઈ પણ મિત્ર નહોતો અને પોતે ન્હોતો તેમ તે ઘણું કટ્ટી ચકતો.

મુંદરીમુખોધ ૪ થું.

હરિ માણસ તો ઠીક હતો. પણ તે ઘણો ઉડાઉ હતો. પોતાના ગળુ ઉપરાંત તે ખર્ચ કરતો. એક દિવસે, ખિન્ન થયેલો, તે મારી પાસે આવ્યો. તેણે કહ્યું “ભાઈ, મારે કેમ કરવું ? હું બહુ સુમ્ત્રણમાં આવી પડ્યો છું. “યંમ્મેન્સ બેનિશિટ ફંડ” જેના તમે પણ મેન્ચર છો તેનો હું ટ્રેઝરર છું તે તમે જાણો છો. મારી પાને તે ફંડના ધણા પૈસા હતા. મેં તે ખર્ચા નાખ્યા છે.”

“પૈસા ભરી દે.”

“પણ મારી પાસે પૈસા નથી.”

“હું તને આપીશ.”

“તમારો મોટો ઉપકાર” પણ ખરી વાંત એ છે કે મેં જોડો હિસાબ તૈયાર કર્યો છે અને મેન્ચરને તેની ખબર પડી છે. તેઓ મારાપર શક તો લાવે છે અને હું ભરી દઉં તો તેઓ-”

“હરિ, તારામાં અક્કલ નથી. એકદમ તું તે ભરી દે અને પછી જેમ યતું હોય તેમ થવા દે.”

હરિએ પૈસા ભરી દીધા અને વાત ગુપ્તરૂપ રહી. પરંતુ લોકોને શક ઉત્પન્ન થયો તે તો થયોજ. અમારા મસ્તકપર એક દિવસે વજ્રધાતુ થયો. અમે સર્વ મેનકાના પિતા ના મકાનમાં એકઠાં થઈ બેઠાં હતા. તે વૃદ્ધ સદ્ગૃહસ્થ વાત કરતા હતા. તેવામાં પોસ્ટ મેને આવી એક પત્ર આપ્યો. તેણે તે ફાડ્યો. યોડાઠ વાંચ્યો અને તેનો મ્હેરો બદલાયો. તેણે મને એક બાલુએ બોલાવ્યો. અમે તેની આદિસ-રમમાં ગયા. વૃદ્ધ ગૃહસ્થે બારણાં બંધ કર્યા અને મારી સામે બેસી.

“તેણે ક્રુન્તે અવાળે, મને પૂછ્યું. આ બધાનો અર્થ શો ?”

“શાનો ?”

“હ્યો આ વાચો.”

પત્રમાં હકીકત આ પ્રમાણે હતી. “તમારી પુત્રી સાથે જેનું લગ્ન થનાર છે તેના સંબંધમાં હું તેમને તમારા કુટુંબના એક જૂના મિત્ર તરીકે ચેતવણી આપુ છું. તે એક સન્માનપાત્ર, શ્રીમત, પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબનો અને વજન વાળો સુવક જણાય છે એ નેચરિફ છે પણ તેની સામે શક છે. તેનો ભાઈ એક બેનિશિટ ફંડનો ટ્રેઝરર છે. હમણાં હમણાં તે ફંડમાંથી પૈસા ઉપડેલા જણાય છે. અમને શક લાગવાને કારણે છે કે ટ્રેઝરરના ભાઈએ ગુપ્ત રીતે કુંચીઓ લીધેલી અને ધણા પૈસા ખાઈ ગયેલો તેના ભાઈ, સ્વાભાવિક રીતે તે બાબત છુપાવવાને જોડો હિસાબ લખ્યો. પૈસા ભરી દેવામાં આવ્યા છે પરંતુ શક કાયમ છે.”

મેં ઉંચું બેસું. મકાનનો તે ખંડ મારી આગળ તરવા લાગ્યો. “હરિને બોલાવો મેટલુંજ હું કહી ચકયો. તે આવ્યો તેણે તે પત્ર-જાંચ્યો. તેનો મ્હેરો પ્રાંચિ ગતો ગતો.

પણુ તે એક શબ્દ બોલ્યો નહિ, મારા તરફ માત્ર આંછાંછની નજરે જોવા લાગ્યો. તારે જ મને કાંઈક અર્થ સંભળ્યો. હું એકદમ ઉભો થયો.

ખભા હાથાવી મેં કહ્યું “ મારા બચાવમાં મારા બોલેલા શિવાય, મારા વિશ્વાસ ન આવતો હોય તો મારે જતા રહેવું એ બહુતર છે. જય, જય.”

તે વૃદ્ધ જૂહરયે, સચિનય મારા સામું જોયું, મેં તેની સામે જોયું, અને તે ખંડ-માંથી નીકળી ધરની પહાર ચાલી નીકળ્યો.

આખો દિવસ હું મારા ખંડમાં ભરાઈ પડ્યો. મેનકાનાં પંતની રાંધે જોઈ પણ કાંઈ આવ્યું નહિ.

ખીજે દિવસે મેં અમેરિકાની ટિકટ લીધી અને એકે અંગ્રેજીમાં પેઈ હું ગયો. હરિ મને સ્ટીમર ઉપર વળાવવાં આંવ્યો હતો. હેલ્ડી ધડીએ તેણે મને કહ્યું:—

“ મોટાભાઈ, મને માફ કરો ”

“ હરિ, એ વાતજ જેહાનમમાં જવા દે. તું તોરે મારે ચાલે છે, હું મારે મારે જાઉં છું. હવે તારે મારે કાંઈ સંબંધ નથી. ”

“ પણ તમે મને ઉધારો પાડશો નહિ. ”

“ આહો, તેનીજ તારે માત્ર ફરકાર છે ને! તેની તારે ખોતરી રાખવી. જય જય. ”

“ જરાક એક મિનિટ, મેનકા — ”

“ મારે તેના સંબંધમાં એક શબ્દ સાંભળવો નથી. મારે તે તેને સંબંધ નથી. ” તેવામાં સ્ટીમર પરથી ઉતરી જવાની સિગ્નલ અપાઈ અને હરિ, મારા ધારવા પ્રમાણે, મુક્તિના, સુખના નિશ્વાસ સાથે મારી આગળથી ગયો.

પ્રકરણ પં મું.

છ વર્ષ સુધી હું અમેરિકામાં રહ્યો. મેં ત્યાં સુ. ક્યું તેવું કાંઈ કાંઈ નથી. એટલુંજ કહેવું બસ છે કે કામ પ્રમાણિક હવું અને મેં તે સારી રીતે ક્યું. પ્રથમ કરતાં હું ધણી ધનવાન થયો. મારા પર લોકો વિશેષ પ્રીતિ રાખતાં અને સન્માન આપતાં. એમ ધા શકાય કે હું સુખી હતો.

પરંતુ હું સુખી નહોતો, હંમેશાં ઘર અને જન્મભૂમિ મારે અભિલાષા મતી. આથી એક વખતે મેં મારા ધંધા રાજગોર બંધ કર્યો અને હિંદુસ્થાન પાછો આવ્યો અને એકે ભોજનગૃહમાં ઉતર્યો. આકરિમક તજવીજથી માનમ પડ્યું કે હરિ ગામમાં નહોતો તેણે જે લાઇન લીધી હતી તેમાં તેણે વિજય સપાદન કર્યો હતો. પણુ તે પરણ્યો હતો મેં આ ધારીજ મૂક્યું હવું અને અવગત માનતોજ હતો કે મેનકાનેજ તે પરણ્યો હતો

આ પછી હું મેનકાના પિતાને લાં ગયો. તેઓ હજી પહેલાંની માફકજ તદુર-
સ્ત અને હિતસાહી હતા. મને જોઈને વિરમય પાન્યા. હું કાંઈક જૂઠું જ ધારતો હતો પ-
રન્તુ મને જોઈ તે પ્રસન્ન થયા.

તેમણે કહ્યું “ કેમ ભાઈ તમે આવ્યાછો ? તમે અમને ક્ષમા આપી છે ? ”

“ તમને ક્ષમા ! મારે તમારી ક્ષમા માગવી જોઈએ. ”

“ ત્યારે તમે જાણુતા નથી કે તમારી નિર્દોષતા સાબિત થઈ છે. ”

“ કવી રીતે ? ”

“ તે સ્વપ્નું હરિએ કયું હતું એમ માલમ પડી આવ્યું છે. સુપત્યુપ તે કામ
હંદુ પાડી દેવામાં આવ્યું છે. તેણે બધા પૈસા ભરી દીધા છે. ”

અને તમારાં પુત્રી, એમની તખીયત સારી છે ને ?

તે વૃદ્ધ ગૃહસ્થે નયનના પ્રકાશના એક પલકારા સાથે પ્રશ્ન કર્યો, “ કવી પુત્રી ?
“ મેનકા, તે સુખી છે ને ? ”

“ તે સુખી કવી રીતે હોય ? ”

“ હું ધારણુ કે હરિની કમ્પર, લગ્ન થઈ ગયા પછી માલમ પડી આવી હશે. પણ
મેનકા— ”

તેણે એકદમ પતાવી દીધું, “ મેનકાને તે હરિને કાંઈ સંબન્ધ નથી. નાની પ્હે-
નતું લગ્ન હુઝાગ્યે હરિ સાથે કરવામાં આવ્યું છે. તેની સ્થિતિ સારી છે એમાં તો
કશો શંક નથી. ત્યારે મેનકા— ”

“ હા, મેનકા, તે તમારે લીધે પરણી નથી. તમે તેનો સાગ કર્યો એમાં બહાદુરી
બતાવી નથી. ”

“ મેં તેનો સાગ કર્યો ? પણ તેનો મારાપર વિશ્વાસ નહોતો. ”

“ તમારો વિશ્વાસ નહોતો ? ત્યારે તેના કાગળતું શું થયું ? તમે ગયા તે પહેલાં
આ પત્ર તેણે હરિને લખ્યો હતો. બિચારી મેનકા, તેને તે વાતની ધણી શરમ છે. હ-
રિએ વાત કરી હતી કે તેણે તમને કહેવાનો પ્રયત્ન કર્યો પરન્તુ તમે કશું કે મારે ને
એને સંબન્ધ નથી. આથી તેણે લગ્ન કરવા મેનકાને માગણી કરી. મેનકાએ ના પાડી
તેણે સન્ન નાતીપ્હેન સાથે થયું. હવે સ્વર્ણી વાત સમજાઈ ? ”

“ હા, સ્વર્ણું સમજાયું. સ્વર્ણું સ્પષ્ટ થઈ ગયું. ”

મનોરમા મેનકા સાથે માફ લઈ ગયું. મારી ભાવના મને પ્રાપ્ત થઈ.

વિદ્યાકળા.

રોજ વપરાવા લેખતાં વાસણ.

હજારો વર્ષના અનુભવથી આપણે ધરના કામકાજમાં ત્રાંબા પિત્તળ તથા લોઢાનાં વાસણો વાપરીએ છીએ. રસોઈ વિગેરેમાં આપણે કલાઈ કરાવેલાં વાસણો વાપરીએ છીએ. પણ લોઢાનાં વાસણોને કદાપિ કલાઈ કરાવતા નથી. તેમજ લોઢાનાં વાસણોમાં ખાતદાળ વિગેરે કરતા નથી. ઉત્તુ પાણી કરવામાં ધણું ખર્ચ આપણે કલાઈ કરાવ્યા વિનાના ત્રાંબાનાં વાસણો, વાપરીએ છીએ પરંતુ દહિ, છાશ, અથવા એવી કોઈ ખાટી ચીજ ભરી રાખવા માટે ખાટીનાં વાસણ અથવા કલાઈ કરાવેલાં ત્રાંબાનાં વાસણ અથવા કલાઈનાં વાસણો વાપરીએ છીએ. હમણું હમણુંમાં બે નવિ ધાતુઓ દાખલ થઈ છે. એક 'કોપરબ્રાસ' છે અને બીજી 'એલ્યુમીનમ' છે. જેટલો પગપેસારો આપણા વાપરવાનાં વાસણોમાં 'કોપરબ્રાસે' કર્યો છે તેટલો 'એલ્યુમીનમે' કર્યો નથી પણ એમ આશા રખાય છે કે આગળ જતાં આપણાં ધરનાં ધણાં વાસણો 'એલ્યુમીનમ'નાં થઈ જશે.

વાસણો વાપરવાના આ બધા ભેદો ઉપર આપણે વિચાર ભાગ્યેજ કરીએ છીએ. જતાં વંશપરંપરાથી ઉતરતી પદ્ધતી આપણને ધણીજ અનુકુળ થવાથી તે પ્રમાણે ચાલીએ છીએ. કેટલીક વખત આપણે અમુક વાસણો વાપરવાનાં કારણો દુકા રાખેલાં આપીએ છીએ. કલાઈ વગરના વાસણોમાં 'કટાઈ' નમ અથવા લોઢાનું વાસણ 'ખંવાઈ' નમ એમ કહી અમુક ફેરફારો આપણા વપરાશનાં વાસણોમાં કરીએ છીએ. પણ એનું મૂળ કારણ આપણે સમજતા નથી. જો તે સમજવામાં આવે તો કેટલીક આપણી બે દરકારીતો રહીઓ મળી નમ.

ત્રાંબાનાં વાસણો અવવાવરાં ધરમાં પડી રહે તો તેના ઉપર લીલો કાટ થઈ આવે છે. આને આપણે જંગાલ કહીએ છીએ. આ ધણીજ ઝેરી પદાર્થ છે અને માણસના ખાવામાં આવે તો જીવંતી ક્ષતી કરતા છે. પિત્તળના તેમજ કોપરબ્રાસના વાસણો ઉપર પણ આ પ્રમાણે લીલો કાટ દેખાય છે. આ બે ધાતુઓ ઉપર દેખાવાનું કારણ એ છે કે પિત્તળ તેમજ કોપરબ્રાસમાં ત્રાંબું છે. ત્રાંબા અને 'ઝીંક' નામની ધાતુના મિશ્રણથી પિત્તળ અને છે, અને ત્રાંબું, 'ઝીંક' અને 'નિકલ' નામની ધાતુ, જોના એક આનીના સિદ્ધા બનાવવામાં આવ્યા છે તે મિશ્ર કર્યોથી 'કોપરબ્રાસ' બને છે. આથી ત્રણે જાતની ધાતુઓ ઉપર લીલો કાટ દેખાય છે. ત્રાંબા પિત્તળનાં વાસણોમાં આપણે દહિં આંબલીનું પાણી અથવા લીલુતો રસ વિગેરે ખાટા પદાર્થો મુકીએ તો પણ આવો લીલો કાટ દેખાય છે. આ પદાર્થ જો કે જંગાલ નથી પરંતુ જોના જેટલોજ ઝેરી છે અને આ આપણે અનુભવથી શીખ્યા છીએ કારણ કે એવી કટાયલી વસ્તુ આપણે કદી ખાતા નથી તેવાંજ વાસણોમાં આપણે ઘી, તેલ, અથવા એરંડીયું ભરીએ છીએ તો પણ યોગ્ય વખતમાં એમાં લીલો કાટ થાય છે. કલાઈ વગરની એધરણીમાં રાખેલાં ઘીનો વાસણુને

છે અને જેમ ચોખ્ખું પાણી તેમ આ એરી પદાર્થ વધારે પેદા થઇ પાણીમાં મળી પાણીને વધારે બગાડે છે. વિલાયતમાં શરૂઆતમાં જ્યારે નળ નંખાયા ત્યારે લોઢાને બદલે સીસાની નળીઓ વાપરી હતી આથી લોઢાની તખીયત ધણીજ બગડતી ગઇ અને આતું કારણ માલુમ પડવાથી સીસાને બદલે હવે બધે લોઢાની નળીઓ કરવામાં આવી છે.

આ ઉપરથી માલુમ પડશે કે સીસું કેટલું એરી છે અને આ એર ધીરે ધીરે આપણી પાચનશક્તિ બગાડી શરીરમાં રોગ પેદા કરે છે. આ ન ગણુકારવા જેવી ખાખત નથી કારણ કે આવા ધીમા એરને લીધે ઉપર કહ્યું એ પ્રમાણે આખા દેશની તખીયત બગડી અને સીસાને બદલે લોઢાની નળીઓ વાપરવી પડી. આથી આપણે સમજી શકીશું કે આપણા કહેવાતાં કલાઇનાં વાસણો ધણુંજ હાનીકારક છે, કેમકે એમાં સીસાનું ભેગ કર્યા વિના ચાલતું નથી. સીસું હવામાં રહેવાથી કાણું પડે છે અને લીધેજ આપણાં કલાઇનાં વાસણો કાળાં પડી જાય છે પણ કલાઇ કરાવેલાં વામણોની કલાઇ કદી કાળી પડતી નથી. મારે કલાઇનાં વાસણો આપણે પાણી ભરવાના પણ વપરાશમાં લેવાં નહિ, અને દહિ વિગેરે રાખવામાં પણ કદી વાપરવાં નહિ. આ ખાખત બહુજ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે.

સાધારણ રીતે પાણી ભરવાનાં વાસણો આપણે પિત્તજ અથવા ત્રાંબાનાં વાપરીએ છીએ. લોઢાનાં વાસણો કેટલીક વખત વાપરવામાં આવે છે પણ બહુ ચાલતાં નથી. ત્રાંબુ જે કે લોઢાથી પણ મોઢું મળે છે અને પાણી લોઢા સાથે મળીને કાંઇપણ એરી પદાર્થ બનાવતું નથી છતાં એ વાસણો વાપરવામાં થી હરકત છે એ સવાલ કરકસરની રીતે જોનાં અગત્યનો છે. લોઢાનાં વાસણો ન વાપરવાનું કારણ જાણવું ધણુંજ સહેલું છે. જ્યારે આપણે તવેતો વિગેરે લોઢાનાં વાસણુ ધોઇને લોણાવિનાં મુઠીએ છીએ તો બીજા દીવસે તે વાસણુ ઉપર તેમજ મુરેલી જગ્યા ઉપર લોઢાનો કાઠ થયો હોય છે. પાણી હવાની સાથે મળીને લોઢાનો કાટ કરે છે અને જે એક વખત કાટ થયા માંડ્યો કે પછી સાંજ થયાજ કરે છે. આથી એ જગ્યાનું લોઢું ખરાય છે. અને લોઢાના પતરાંને બદલે કાટ રહે છે. પડ પછી પડ આમ ખવાઇને યોગ દિવસમાં ત્યાં બધું લોઢું કાટ થવાથી કાણું પડે છે અને વાસણુ ઉપયોગમાં આવતું નથી; ત્રાંબા ઉપર પણ પાણીની અસર થાય છે. જ્યારે ત્રાંબાનું વાસણુ નવું હોય છે અથવા ખુબ માંજેલું હોય છે ત્યારે લાલસુરખ દેખાય છે. યોગ દિવસમાં એ રંગ શીઠ થઇ જાય છે અને ધણા દિવસના વપરાશ પછી સહેજ કાળાશ આવે છે જે ત્રાંબાનાંજ વાસણુ ઉપર દેખાય છે. પાણી હવા સાથે મળીને ત્રાંબા ઉપર એવાજ રંગનો કાટ બનાવે છે. લોઢાના કાટમાં અને આ કાટમાં એટલોજ ફેર છે કે એક વખત આ કાટ વાસણુ ઉપર થયો કે નિચેનો ભાગ આ કાટથી ઢંકાઈ જાય છે અને આથી અદર રહેતા ત્રાંબાના પડને પાણી અસર કરતું નથી. જ્યારે આપણે વાસણુ માજીએ છીએ ત્યારે એ કાટ આપણે ધરી નાંખીએ છીએ, અથવા જ્યારે વાસણુને આપણે દહિ, છાશ, આંબલી વિગેરેથી ખટવીએ છીએ ત્યારે એ વસ્તુમાં રહેલો ખાર એ કાટને પોતામાં ગાળી દે છે અને એ વાસણુ ધોવા પછી નીચે રહેલું ત્રાંબાનું ચોખ્ખું પડ ચકચકાટ કરતું નિઠળી આવે છે.

પાણીમાં લોહાનાં વાસણોં આવી રીતે છટ ખવાવાથી આપણે ત્રાંખાનાં વાસણોં વાપરીએ છીએ. આ કારણને લીધે આપણે ખાળના નળ વિગેરે પત્રાના અથવા લોહાના ન રાખવા ભેદએ, કારણ કે પાણીથી આખરે ખવાઈ જાય છે. પણ આપણે જો કોઈ રીતે લોહા અને પાણીનો સ્પર્શ અટકાવીએ તો એ કાટ થતો અટકે અને લોહું ન ખવાય. આથી પરમાં કામર ચઢાવેલા કાળા નળો વાપરવા. જો કે શરૂઆતમાં આ નળો મોંઘા પડે છે પણ તે નાંખવાથી બહુજ લાંબા વખત સુધી ચાલે છે અને એમાં કાંણું ન પડવાથી ગંદકી થતી અટકે છે.

આપણને જો એવી ધાતુ મળી આવે કે જે પાણીથી ખવાય નહિ તેમજ જલેની અંદર કોઈપણ ક્ષારવાળી વસ્તુ જેવી કે ધી, દહિં વિગેરે મુકવાથી ક્ષારની અસર એના ઉપર થાય નહિ તેમજ ક્ષાઇના જેવી નરમ ન હોય તો આપણને ઘણી ઉપયોગી યદ પડે. આવી એક ધાતુ હમણાં હમણાં ઉપયોગમાં આવવા માંડી છે. આ 'એલ્યુમીનમ' છે. 'એલ્યુમીનમ' નો રંગ સાફ ધોળો હોય છે. પણ 'એલ્યુમીનમ' ના વાસણોનો રંગ સુખરો હોય છે. આવો રંગ ખાસ કરીને આ વાસણો ઉપર આણવામાં આવે છે. 'એલ્યુમીનમ' ધાતુ ઉપર દરેક જાતનો ક્ષાર અસર કરે છે. તેમજ 'એલ્યુમીનમ' ઉપર પાણી અને હવાની અસરથી એ કાટ થાય છે. આ કાટ એવો છે કે એક વખત યથા પછી તે નીચે ગ્રહી ધાતુ ઉપર પાણીથી થતી અસરને અટકાવે છે. આ કાટ થવાથી એલ્યુમીનમના વાસણો સુખરા રહે છે. આ કાટનો ખીજે એક ગુહારો ગુણ છે. આ કાટ કોઈપણ ક્ષારમાં મળી શકતો નથી. આથી દહિં, આંબલી, વિગેરેમાં રહેલા ક્ષારની અસર આ કાટ ઉપર થતી નથી. આને લીધે પહેલેથી જ એલ્યુમીનમનાં વાસણો ઉપર એક રીતે તે કાટ ચઢાવવામાં આવે છે. આથી દહિં વિગેરે થીજે સાથે કોઈપણ ધાતુ ન મળતાં તે ચોખ્ખાં રહે છે અને સહેજ પણ દાનીકારક નથી. આથી એલ્યુમીનમના વાસણો ક્ષારાઈ કરાવ્યા વગર વાપરવામાં હરકત નથી. તેથીજ એ વાસણો ઉપર ક્ષાઇ થતી નથી, ખીજું એલ્યુમીનમના વાસણોનો સુખરો રંગ ભેદ ખરાબ છે એમ ગણવાં નહી કારણ કે આ સુખરા રંગને લીધેજ આ વાસણો કામમાં આવે છે.

'એલ્યુમીનમ' ઉપર ચઢાવેલો કાટ સાણના પાણીમાં ગળી જાય છે. અને પછી સાણતું પાણી 'એલ્યુમીનમ'ને પણ ધીરે ધીરે ગળી જઈ ત્યાં કાણું પાડે છે. આથી 'એલ્યુમીનમ' ના વાસણમાં લુગડાં ધોવાને સાણતું પાણી અથવા સાણની સુકીતું પાણી કદી ઉકાળતું નહિ કારણ કે વાસણુ જપાટમાં ખવાઈ જાય છે. ખીજા બધા ઉપયોગમાં આ વાસણો લઈ શકાય છે. અને જો તે દિવસે આ વાસણોનો ઉપયોગ વધારે થઈ પડે એવી આશા છે. ખાસ કરીને આપણા પરમાં વપરાતાં ભેગવાળાં ક્ષાઇનાં વાસણો જેવાં કે દહાણી વિગેરેને બદલે 'એલ્યુમીનમ' નાં વાસણો વપરાય તો સીંચાતું ઝેર આપણાં સરીરમાં આવતું રહે અને આપણી પાચનશક્તિ વિગેરે ઉપર થતી એ ઝેરની ખરાબ અસરોં અટકે.

આ ઉપરથી કેટલીક બાબતો આપણે યદ સમજવાની છે. પ્રથમ તો ક્ષાઇ દરવાયા વચ્ચેના ત્રાંખા પિત્તજના વાસણમાં ધી, તેજ પણ કદી બસતું નહિ, દહિં છાશ વિગેરે

ખટાર્ધ વાળા પદાર્થો રાખવા પણ હાનીકારક છે. ખીન્નું કલાષ કરાવતાં કલાષ રાશી વપરાવવી નહિ કેમકે એમાં સીસાનો ભેગ આવે છે; બનતા લગણુ લોહાનાં વાસણો જેવાં કે લોહાનાં પીપ, નળા વિગેરે પાણી ભરવામાં ન વાપરવા. એમ કરવાથી વાસણો ઝટ ખવાઈ જાય છે અને આખરે ત્રાંખાનાં વાસણો કરતાં વધારે ખર્ચ થાય છે. કલાષનાં વાસણો જેવાં કે દહાણી, કલાષના વાડકા, વિગેરે વપરાશમાંથી સાફજ કહાડી નાંખવા અને ધીરે ધીરે 'એલ્યુમીનમ' નાં વાસણો વાપરવા માંડવાં. છેલ્લે 'એલ્યુમીનમ' નાં વાસણોમાં સાબુનું અથવા સાબુની બૂકીનું પાણી કદી કરીને રાખવું નહિ અથવા ઉ-કાળવું નહિ કારણ કે એથી આ વાસણો ઝટ કાંઠાં થાય છે.

—વિજ્ઞાન.

જુલ ગુંથવાની રીત.

ગુંથવામાં જોડતી ચીજો:—

૨૦ નંબરના સુતરના દોરા અને ચાર નંબરનો લોખંડનો સોયો જેને આંકડી અથવા આંકડી કહે છે.

રીત:—

પહેલી હાર—જેટલી લાંબી જુલ કરવી હોય તેટલી લાંબો સાંકળી ગુંથવી, પછી ત્રણ સાંકળી ગુંથીને ફેરવીને સારપછીની સાંકળીમાં આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવો.

(આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવાની રીત.)

સોયાપર એક ટાંકો હોય તેની સાથે આંટા લેવો અને તે આંટા સાથે સોયો સાંકળીમાં ખોસીને સોયાપર આંટા લેવો અને તે આંટા સાથે સોયો સાંકળીમાંથી કાઢવો. એટલે સોયાપર ત્રણ ટાંકા થશે. પછી પાછો સોયાપર આંટા લેવો અને તે આંટા સાથે સોયાપરના ત્રણ ટાંકામાંથી એક ટાંકો મુકીને બાકીના બે ટાંકામાંથી સોયો ખેંચી કાઢવો. એટલે સોયાપર બે ટાંકા થશે. પછી સોયાપર આંટા લઈને બે રહેલા ટાંકામાંથી પાછો સોયો ખેંચવો. એટલે એક ટાંકો રહેશે.

એક સાંકળી ગુંથવી અને નીચેની એક સાંકળી મુકીને બીજી સાંકળીમાં આંટા-વાળો ટાંકો ગુંથવો. એક સાંકળી ગુંથવી એવી રીતે હારના છેડા લગી ગુંથી જવું.

બીજી હાર—પાંચ સાંકળી ગુંથવી અને નીચે ગુંથેલા બે આંટાવાળો ટાંકો મુકીને તે પછીની સાંકળીમાં આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો.

(આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવાની રીત:—)

સોયા ઉપર એક ટાંકો હોય તે ટાંકા સાથે સોયો સાંકળીમાં ખોસવો અને સોયા-પર આંટા લઈને તે આંટા સાથે સોયો સાંકળીમાંથી ખેંચવો અને પાછો તે સોયાપર આંટા લઈને બે ટાંકામાંથી સોયો આંટા સાથે ખેંચવો.) પછી ત્રણ સાંકળી ગુંથીને

નીચેનો એક આંટાવાળો ટાંકો મુઠીને સાર પછીની સાંકળીમાં આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો, પાછી ત્રણ સાંકળી ગુંથવી અને નીચેનો એક આંટાવાળો ટાંકો છોડીને પછીની સાંકળીમાં આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો. પાછી ત્રણ સાંકળી ગુંથવી અને નીચેનો આંટાવાળો ટાંકો છોડીને સાર પછીનો સાંકળીમાં આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો. પાંચ સાંકળી ગુંથવી અને એ પ્રમાણે હારના છેડા લગી ગુંથી જવું.

ત્રીજી હાર—પેઢેલા ગુંથેલી પાંચ સાંકળીમાં છ આંટાવાળા ટાંકા ગુંથવા અને નીચે જે ત્રણ સાંકળીની ત્રણ જાળી પડેલી છે તેમાંની પેઢેલી જાળીમાં ત્રણ સાંકળી ગુંથીને આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો. ત્રણ સાંકળી ગુંથવી અને બીજી જાળીમાં આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો. ત્રણ સાંકળી ગુંથવી અને ત્રીજી જાળીમાં આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો. ત્રણ સાંકળી ગુંથવી. ને પાંચ સાંકળીની જાળીમાં છ આંટાવાળા ટાંકા ગુંથવા એમ હારના છેડા લગી ગુંથી જવું.

ચોથી હાર—પેઢેલા ગુંથેલા છ આંટાવાળા ટાંકામાં દરેકમાં એક આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવો. અને તેને લાગેલી ત્રણ સાંકળીમાંની પેઢેલી સાંકળીમાં પણ એક આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવો. ત્રણ સાંકળી ગુંથવી અને નીચેની ત્રણ સાંકળીની જે બે જાળી છે તેમાંની પેઢેલી જાળીમાં એક આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો. ત્રણ સાંકળી ગુંથવી અને બીજી જાળીમાં આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો. ત્રણ સાંકળી ગુંથવી અને નીચે ગુંથેલા છ આંટાવાળા ટાંકાને લાગેલી ત્રણ સાંકળીમાંથી છેડી સાંકળીમાં આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવો અને તે પછીના દરેક આંટાવાળા ટાંકામાં અઢેક આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવો અને તે પછીની ત્રણ સાંકળીની પેઢેલી સાંકળીમાં આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવો એટલે આઠ આંટાવાળા ટાંકા થશે. ત્રણ સાંકળી ગુંથવી અને એ પ્રમાણે હારના છેડા સુધી ગુંથી જવું.

પાંચમી હાર—પેઢેલા ગુંથેલા આંટાવાળા ટાંકામાં દરેકમાં અઢેક આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવો અને તેને લાગેલી ત્રણ સાંકળીમાંથી પેઢેલી સાંકળીમાં એક આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવો. ત્રણ સાંકળી ગુંથવી અને નીચેની ત્રણ સાંકળીની એક જાળીમાં એક આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો. ત્રણ સાંકળી ગુંથવી અને નીચેના આઠ આંટાવાળા ટાંકાને લાગેલી ત્રણ સાંકળીમાંથી છેડેલી સાંકળીમાં એક આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવો ત્યાર પછીના દરેક આંટાવાળા ટાંકામાં અઢેક આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવો અને તેને લાગેલી ત્રણ સાંકળીમાંથી પેઢેલી સાંકળીમાં એક આંટાવાળો ટાંકો ગુંથવો જેથી દસ આંટાવાળા ટાંકા થશે. ત્રણ સાંકળી ગુંથવી આ પ્રમાણે હારના છેડા સુધી ગુંથી જવું.

છઠ્ઠી હાર—નીચેની હારના પેઢેલા આંટાવાળા ટાંકામાં એક આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો બે સાંકળી ગુંથવી અને નીચેની એક સાંકળી છોડીને તે પછીની સાંકળીમાં એક આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો બે સાંકળી ગુંથવી અને નીચેની એક સાંકળી છોડીને તે પછીની સાંકળીમાં આંટા વગરનો ટાંકો ગુંથવો. બે સાંકળી ગુંથવી એ પ્રમાણે હારના છેડા લગી ગુંથવું એટલે સુત્ર પુરી થશે.

ગૃહધર્મ.

હિંદુ ગૃહસસાર.

૪

મિત્ર બન્ધુઓ,

યોગ દિનસપર હાઇકોર્ટ પાસે થઈ જતા તેનાપર ધન ફરકતી જોઈ હાયમા મે. ટાન્સ કોર્ટ ખેસતી હશે ધારી કેસ સામળવાની ઇચ્છાથી હું ત્રા ગયો, ને આનંદો કેસ સામળવા એક ખુરશીપર બેઠો આરોપી એક પચીસેક વર્ષની બાઈ હતી, ને તેનાપર તહોમત બાળકને મારી નાખ્યાનું હતું. વેપ ઉપરથી તે નિધના લાગતી હતી ને નાત-રીના નાતની હોય એમ તેના ન્હોપરથી લાગતું નહતું. સરકાર તરફથી તેમજ આરોપી તરફથી બાહોશ બારીસ્ટરો રોકરામા આગા હતા ન્યુરીમા* અડધો અડધ કેશીઓ હતા ને જડજ સાહેબ અગ્રેજ હતા કેસ તરતજ શરૂ થયો હતો સરકાર તરફથી જુ-બાની લેનામા આવી આરોપીએ આ ગુન્હો કર્યો છે એમ સાબીત કરનાગ પુરાના ઉ-પરા ઉપરી આગરા મડયા કેસ કંઈ બહુ ધુચ્ચાડવાળો નહતો આરોપીને બચાવ કરવા પુરાવો આપનાનો નહતો, એટલે સરકારી વકીલે પોતાનું બાપણ શરૂ કર્યું પો-તાની તરફેણમા જેટલું કહેવાય તેટલું તેણે કહ્યું પછીથી આરોપીના વકીલની બોલવાની વારી આવી, આરોપીએ ગુન્હો કર્યો છે એવું તો સાબીત થયેલું હતું કે તેનાથી વિરુદ્ધ બહુ કઠી શકાય તેમ નહતું, તો પણ જુમાનીમા કાંઈ ઉનટપાયટ તપાસમા સા-ક્ષીઓએ બોલનામા કરેન જૂનો તથા ફેરફારો ઉપર તેણે ન્યુરીનું ધ્યાન એ મ્યુ. લાર પછી પૂર્ણ છટાથી તેણે એક સરસ બાપણ કર્યું આ બાપણ એવું તો અસરકારક હતું કે શીન વગરના, કાણે કાણે અન્યાયી સુકાદો આપનારા, પક્ષપાતી, પટભાઈ કૂટનારા નિષ્કુર હુદયના, નાતના પરેયોને ત્યા ઉભા રાખનામા અન્યા હોત તો તેઓ પણ રડવા વગર રહ્યા ન હોત તે બહુજ મનન કરવા યોગ્ય હોવાથી તમારા વાચકોને માટે તેનો સાર લખી મોકલુ છું

“ આરોપી બાઈ હિંદુ છે ને નિધવાઓના પુનર્વચ્ચ વિરુદ્ધ મતવાળી નાતની છે. આવી નાતના લોકોના રીતરિવાજથી આજ બધા (ન્યુરીના ગૃહસ્થો) વાકેફ નહિ હો તેથી તેનું હુકમ વર્જન કરલુ યોગ્ય ધારણુ તેમનામા એક વાડુ મરી જાય તો વર બીજી ખુશીથી બીન હરકતે પરણી શકે છે, તેને શોક પાળવો પડતો નથી, ને તેને પોતાના

* મો. ફાન્દારી કોર્ટોમા ચાલતા કેસની બધી દલીલત સામળી આરોપી ગુન્હેગાર છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવાને કેસ શરૂ થતી વખતે સામાન્ય પ્રક્રિયાના દશ કે બવચિત્ બાર માણ સોને સુદી કાઢવામા આવે છે આ મડળને ન્યુરી કહે છે આવા કેસોમા ન્યુરી આરોપી ગુ-ન્હેગાર છે એવો નિર્ણય આવે તો આરોપીને શિક્ષા કરવાનું કામ જડજનું છે ફાન્દારી કેસ મ આવતા હશે તેનો ચિનાર આપવો તે પણ આ લેખનો એક હેતુ છે

સુખનો ભોગ પોતાની વહુની પાછળ આપવો પડતો નથી; જ્યારે ધણીના શુભસ્વાથી
 બીનું સર્વસ્વ ગયું કહીયે તો ચાલે. તેમાં બાળવિધવાનું પુછવુંજ શું ? તેને વરસેક
 ધરના અધારમાં અધારા ઓરડાના ખુણામાં બેસી રહેવું પડે. તેનાથી દિવસે ખવાય
 નહિ. રાત્રે પણ બાજરીના રોટલાજ ખવાય. ધરેણું વિગેરે તજ દેવાં પડે. માથાના વાળ
 કઢાવી નંખાવવા પડે. દિવસમાં ત્રણ ત્રણ વાર એમ એક વર્ષ સુધી તેનાં સર્ગાં કુટવા
 આવે તેની જોડે કુટવું પડે. જીવતા સુધી જમણુચાર વિગેરે તજવાં પડે. રાંડ કહેવાય,
 ને સામી મળે તો અપશુકન ગણાય ને ગાળો ખાય જીવતા સુધી ઓશિયાળો રોટલો
 ખાવાનો, ને 'મોઘ રાંડ, મરે તો સાડ' એમ સાંભળવાનું. ટુંકામાં ધણી મરી ગયો એ.
 ટલે રહેલું જીવન જેમ તેમ કરી શુષ્ક વેદાંતની વાતો કે નીરસ કથાઓ સાંભળી નકામું
 ગાળવું, ધણીની પાછળ આમ ઝુરીઝુરીને મરવું-એ હિંદુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે છે એમ
 માની નાતના. પરંતુ ઉપર જણાવેલી રીતથી તેમને વિરૂદ્ધ આચરણ કરવા દેતા નથી.
 સુદા શુદ્ધસ્થા ! આ કેટલે અંશે સાડ' કે નકાડ' છે તે ચર્ચવાનો આ પ્રસંગ નથી.
 મારે માત્ર આ રીતિનું તમને સામાન્ય ભાન કરાવી હાલની સ્થિતિપર તમારું ધ્યાન
 ખેંચવાનો ઇરાદો છે. હવે આ ગાંધી બાર વર્ષની કુમળી વયમાં પરણી ત્યારથીજ ચો-
 રીમાંથી જ કહીયે તો ચાલે-વિધવા થયેલી તે, તથા અત્યાર સુધી વિશુદ્ધ રીતે પળાયેલુ
 વૈધવ્યવ્રત અશુક પુરુષના નૂલમથી તેની મરજી વિરૂદ્ધ ઘટેલું, તે વાત પુરાવાપરથી સિદ્ધ
 થાય છે. તેના કુળ વિશે તમે જાણો છો. એટલે નહિ બોલું.

“મામે નાહતી થયા પછી પોતાની સખીયોને તેમના પતિ જોડે બેસતાં ઉઠતાં
 સખીયોને માંહિમાંહિ ઠીગલીયો કરતાં તથા ઘેર રાખવી, મેડી રાણુગારવી, વિગેરે રિવાજો
 જોતાં અને તેમને ઇશ્વરે આપેલાં અંગો સ્વાભાવિક રીતે ખીસતાં બિચારી બાળવિધવાના
 મનપર તે સર્વની અસર ન થાય એમ કયો મૂઠ ધારશે ? ખીલતી યુવાનીમાં ૫૩૫-
 ળનો શુષ્ક ઉપદેશ તેમનો આ આવેશ દાખી શકે એમ માનવું કેવું મૂખતા ભરેલું છે ?
 મદમત કામિનીઓનાં વિકાસતાં અંગોનો જે કંઈ અવશુનીય વિલાસયુક્ત હાવભાવ
 દેખાય છે તે શું વિકારવિહીન પણ બિચારી બાળવિધવાઓનાં ખીસતાં અંગોમાં સ્વાભા-
 વિક રીતે થોડું ઘણું અંશે પણ દ્રશ્યમાન નથી થતો ? અને માત્ર તેમનાં ધરેણું લઈ
 લેવાથી, માથું ઓડાવવાથી, કાળાં હાથડાં કહેરાવવાથી તથા સૂકાં રોટલાં અવડાવવાથી
 તેની સ્વાભાવિક ખીસતી યુવાની પોતાનું સૈન્દર્ય શું છુપાવી શકે ?

“તેમાં વળી કાણું જાણું કેમ પણ કેટલાક પુરુષો બિચારી બાળવિધવાઓની પાછળ
 ખાઈ પીને મંડ્યા હોય છે. અરે ! સામાન્ય માણસ તો શું, પણ નીતિ શીખવાડનાર
 માસ્તર, કથા કહેનાર શાસ્ત્રી કે વેદાંતનો ઉપદેશ કરનાર વેદાંતીઓની પણ નજર ખગડે
 છે; ને પુરુષના પાપે સ્ત્રીયોને ખમવું પડે છે.

“જે વિધવાઓને જીવન પર્યંત વિધવાજ રાખવી હોય તો તે લોકોએ વિધવા-
 આશ્રમો કાઢી તેમને કાંઈ પારમાર્થિક પ્રવૃત્તિમાં દોરવી જેમજે જેથી તેમનું મન ખીજ
 વિષયોમાં પરાવાતાં પોતે દોષ રહિત રહી અન્યને ઉપકારક થઈ પડે. નહિ તો આ સામા-
 ન્ય હિંદુ સમાજમાં, જ્યાં યુવક-યુવતીયોની મસ્ત ગોળી, વિકારયુક્ત વિનોદ આદિ

ચાલી રહ્યાં જ્યાં ત્યાં જોવામાં આવે છે, જ્યાં વર, વહુ, આણું, સીમન્ત ઇત્યાદિ શબ્દો જ્યાં ત્યાં સંભળાય છે, જ્યાં પુરોહો પોતે સદ્વૃત્ત રહી પોતાનાજ મનને કબજે રાખી શકે એવા નથી ને કવચિત્ બને તો જૂલમ કરવામાં પણ ચૂકે તેવા નથી, ત્યાં વિધવાઓને રાખી તેવા સંયોગો છતે પોતાની મનોવૃત્તિઓ દ્વાખી રાખે ને કવચિત્ બહુ બોલી છુટ લેનારા લોકોને દૂર રાખી શકે એમ માનવું તે સ્ત્રીઓને લગાડતો 'અખળા' શબ્દ અસંભવિત બતાવે છે. એ તેમને જીવતે બેવડું દમવા સરખું હું માનું છું. ગૃહસ્થો ! આપજ ધારો કે આપજ એવે રથાને હો તો આપની મનોવૃત્તિ કેવી રહે ? આવી રિચતિમાં શું માણસ કદાપિ જૂલ ન કરે ? માણસ તે આખરે માણસજ તેનું મન નખળું ને સંયોગો પ્રજળ થતાં જૂલ નજ કરે એમ માનવું તે તો માણસને ઇશ્વરપદ પ્રાપ્તજ છે એમ માનવા સરખું છે. તેમાં પણ ખિચારી સ્ત્રી, જેનાપર જૂલમ પણ થઈ શકે. મન હોય કિંવા ન હોય તથાપિ વિધવા-બાળવિધવા-જાતે નારી, કંઈક જરાક થાય તો નિન્દાપાત્ર, ને વાત ઢાંકી રહી તો કંઈ ઠીક, પણ આરોપીના કેસમાં થયું તેમ થાય તો ખીચારીના ભોગજ. માખાપ એર દેવા ફરે, લોકો ફટફટ કરે, જ્યાં ત્યાંથી હડહડ થાય, નહિ માણસમાં, નહિ કુતરામાં પોતાનો ગુન્હો છુપાવવા સર્વે ધ્રુષ્ણ આવા સંયોગોમાં યત્ન કરે એ સ્વાભાવિક છે, તેમ કરવા પ્રેરણાજ પ્રેરે છે. ને તેવે પ્રસંગે જો શ્રીન-અ. તુભવી હોવાથી પહેલાં ચેતી શકી નહિ, ડાકટરો કે ડાહીયોની શરમને માથે સલાહ લઈ શકી નહિ તો આ કર્મ કરે એમા કંઈ નવાઈ જેવું નથી. રોજ લોકો આવી જૂલો કરે છે પણ વધારે હુઆ હોવાથી કોટો ને કાયદા ઠાનુનોના ફાંસામાં ફસાતા નથી. ઇચ્છાંક વિગેરે દેશોમાં કુમારીકાઓ ને વિધવાઓ આવી જૂલો નહિ કરતી હોય ? ઉલટી પ્રમાણમાં વિશેષ. ત્યાં પણ બાળકને માટે અનાયાશ્રમો છે, જ્યાં ગુપ્ત રીતે પોતાનું બાળક પોતે મૂકી શકે છે. આખા હિન્દુસ્થાનમાં એવાં અનાયાશ્રમો ગણ્યાં ગાંધ્યાંજ છે ને તેનો લાભ પણ પુરતા પૈસા અનુકૂળ સંયોગો વિગેરે નહિ હોવાથી આવી બાઈડોયો લઈ શકતી નથી. તેથી હિન્દુસ્થાનમાં આવા કેસો થાય નહિ એમ ધારવું જૂલ ભરેલું છે એટલુંજ નહિ પણ વિધવાઓ-વિશેષે બાળવિધવાઓ-પ્રતિ હિંદુઓની આવી વર્તણૂક, તેમનું સામાજિક બંધારણ, વિધવાઓને સારી અન્ય પ્રવૃત્તિમાં દોરવા વિધવા-આશ્રમોની ત.ણુ તથા બાળકને મારી ન નાંખવા અનાયાશ્રમોની અછત એ વિગેરેથી થતા ગુન્હા કાયદા ના સખ્ત અમલથી બંધ થાય એમ માનવું તે પેટમાં દુખતાં માથે ઓસડ ચોપડવાથી સાફ થશે એમ માનવા સરખું છે. સામાન્ય વિધવાઓને માટે જો આ ખર્ચ છે તો આ બાળવિધવા-અરે ! એ શબ્દજ બોલતાં કંપારી છુટે છે-તેની વિરૂદ્ધ શાસ્ત્ર પુરાણ, તેની વિરૂદ્ધ માખાપ, તેની વિરૂદ્ધ લોકો, તેની વિરૂદ્ધ કાયદો, ને તેની પાછળ જ્ઞાનવૃત્તિના માણસો તેની તરફેણમાં હું જેટલું બોલું તેટલું ઓછું છે. મારી અસ્પૃશ્યમતિથી જે કંઈ કહેવાય તે મેં કહ્યું છે. તોપણ કંઈક વખત, કંઈક વિનય મને વિશેષ બોલતાં તેના કંઈ ખનું વધારે તાદસ્ય ચિતાર આપતાં અટકાવે છે. ગૃહસ્થો ! આને હિંદુ-સ્ત્રી તરીકે ગણી, તેમના શાસ્ત્ર, આચાર કે રૂઢી પ્રમાણે તમારે આ કેસનો વિચાર કરવાનો નથી. પણ તમે સર્વ મનુષ્ય છો, તેપણ મનુષ્ય છે; તમે સખળ છો, તે અખળા છે; તમે સારી રિચતિવાળા છો, તે બાળવિધવા, ને નાત તથા ધર્મના રીવાજ પ્રમાણે અનેક

રીતે દબાયેલી છે. ઉપર કહેલા સર્વ સંયોગો ધ્યાનમાં લઈ તમારે તેને ગુન્હેગાર કે બીન ગુન્હેગાર ઠરાવવાની છે. જુઝાનીના સંબંધમાં મેં તમને પહેલાં કહ્યું છે એટલે ફરી બોલતો નથી. પંજુ ફરી યાદ લાવું છું કે તેનાપર જીવમ કરવામાં આવ્યો હતો તે વાત ઠરાવપરથી જણાઈ આવે છે. છેવટમાં, ગૃહસ્થો ! તમે માણસ તરીકે હરરોજ કેટલી બૂલો કરી તેને છુપાવવા યત્ન કરતા હશો તો તે તમારી ધર્મની જાહેન, એકજ નિયંતા, સર્વના પિતાની દીકરી છે તો તે આવા સંયોગોમાં બૂલ કરી તેને છુપાવવા સર્વ કોઈની માફક યત્ન કરે તેને મારે તેને ગુન્હેગાર ઠરાવી કેટલે દરજ્જે સજા પાત્ર ગણવી તે હે માનવંતા જડજ સાહેબ તથા જ્યુરીના ગૃહસ્થો ! હું આપને સોંપું છું. છેવટમાં તમને આરોપીએ ગુન્હો કયો છે કે નહિ એવો જરાય પણ સંદેહ પડતો હોય તો તેનો લામ આરોપીને આપશો, ને કદાચ તમારા ધ્યાનમાં ગુન્હો કયો છે એમ આવે તો આ મારી ઉપર કહેલી વાત ધ્યાનમાં લઈ જડજ સાહેબને આરોપીપર દયા બતાવવા વિનંતિ કરશો એવી આશા રાખું છું. આખરે દયાયુક્ત ન્યાય કરવો એ પરમાત્માનું મુખ્ય લક્ષણ છે એટલું કહી ખેરી જવાની રજા લઉં છું."

આ માંવણ કરતે કરતે વકીલની આંખમાંથી કવચિત્ કવચિત્ આંસુ પડતાં. આ વેશમાં આવતાં તે વચ્ચે બોલતો બંધ રહેતો. તેનાથી બોલાતુંજ નહિ. માંવણ પૂરું થતાં તેની આંખમાંથી આંસુની ધારા વહેવા લાગી. સાંભળનારમાં એવો એકે નહતો જેણે આજાં વત્તાં પણ આંસુની અંજલિ આપી નહિ હોય. જડજ સાહેબ પણ વચ્ચે ગંગગળા થઈ ગયા હોય એમ દેખાતું હતું. આરોપી બાઈ તો કેસ માથે સારથીજ નીચું ઢ્રોં રાખી છાતું છાતું રડવાંજ કરતી હતી; કવચિત્ આજાં ડસકાં સંભળતાં ને જ્યારે તેના વકીલે બાંવણ કરવા માંડ્યું ત્યારથી તો જાણે એક શ્રાવણને બીજે બાદરવો, જડજ સાહેબે જ્યુરીને હુકમાં કેસની હકીકત તથા કાયદાની કલમ ઉપર વિવેચન કરી મસલત કરવા રજા આપી. જ્યુરીએ દયા બતાવવાની સખત બલામણ સાથે આરોપી ગુન્હેગાર છે એવો નિર્ણય આપ્યો, ને તે બાઈને સાત વર્ષની દેશનિકાલની સજા કરવામાં આવી. સાંભળનારા સર્વ આ હિંદુઓના રીવાજને તિરસ્કારતા, બાળવિધવાઓની દયા ખાતા વિખરાઈ ગયા. આરોપીના બારીસ્ટર શ્રી લીધેલી નહતી ને પછીથી પણ લેવાની ના પાડી. કોર્ટ બરખાસ્ત થઈ ગઈ, ને આરોપીને પોલીસો લઈ ગયા. હું પણ આ સર્વ બીનાપર વિચાર કરતો કરતો ઘર તરફ આવવા નીકળ્યો.

કૃષ્ણલાલ ત્રિકમલાલ અંજારીયા.

તાં. ક. આરોપીને બારીસ્ટર અંગ્રેજ હતો તેથી, તથા વકીલ પોતાના અસીલને મારે ખરું ચિત્ર રંગ પૂરીનેજ આપે, મરી મચાલો ભમરાવીનેજ બોલે તેથી તેના માંવણમાંની રજેરજ વાત ખરી છે એમ સમજવું નહિ. તથાપિ સરવાળે બાંવણ મનન કરવા યોગ્ય છે, ને હિંદુશાસ્ત્રીઓ, નાતના પરો, સ્ત્રીઓ તથા બાળવિધવાઓને તેમાં પણ વિચારવા યોગ્ય માણુમ પડશે.

વિવિધ વિહાર.

નવા વર્ષના બે બોલ.

જુનેનો ! સાક્ષ મુખારક ! આ નવું વર્ષ તમારું સહુનું સુખમાં જીવ ! શાન્તિમાં જીવ ! શરીરની અને ચિત્તની પ્રસન્નતામાં જીવ ! કુટુંબપરિવારની આબાદીમાં જીવ ! આજે હસો છો, ઉત્સાહમાં છો, આનન્દમાં છો, એવાંજ હસતાં ઉત્સાહી અને આનન્દી સારા વર્ષભર રહેા તમારા એક ભાઈનો આશીર્વાદ છે.

આજે વિક્રમ રાજનું વર્ષ ૧૯૬૫ મુ બેફું. લગભગ બે હજાર વર્ષનો પડદો ચીરી હોની પાછળ જરા નિહાળો. ઇશુખીરત તે વખતે જન્મ્યો પણ નહતો, ને પૂરોપ ઉપર સેનાપતિ સીઝરનો જુનો ઉડતો. છેડું ધણું છે, છતાં કદપનાની પાંખ પ્રસારી, અને ચાલો, જીવો. આજથી લગભગ બે હજાર વર્ષ ઉપર માલવદેશમાં આપણા હિન્દના ઇતિહાસમાં યાદગાર એક બનાવ બન્યો. ભોગવિલાસી શુંગારી મટી મહાત્મા ભર્તૃહરિ રાજાએ ભેખ લીધો, ને વનમાં મૂંઝી બાધી અને ઉજ્જયનીના નાગરિકોએ તેમના ભાઈ વિક્રમાદિત્યને વનમાંથી શોધી લાવી તખ્તનશીન કીધા. નાગરિકોની પસંદગી સફળ હતી, ને એ મહારાજ વડા પરાક્રમી નીવડ્યા. તે બહાદુર હતા, રાજકાજમાં ચતુર અને કુશળ હતા પણ બહાદુર ને કુશળ તો અનેક રાજાઓ હોય છે, જેમનો ઇતિહાસમાં નામશેષ રહે છે, કે નથી રહેતો. મનુષ્યની કથામાં થોડાક જ રાજાઓ સારા કહેવાય છે, અને એ સારા માંથીએ થોડાક જ-પણ થોડાક જ 'ગદાન' પદવીને પામે છે. પણ એવા નૃપતિ તો વિરલજ હોય છે કે જેમના નામના શક પ્રયત્નો, પ્રજાઓ જેમના પુણ્યનામ પોતાના વ્યવહારમાં સદા આગળ ધરે, ને જેમના તખ્તનશીન થવાની મંગલ ધરીથી જ નજીવે કાલની રાજ્યાત થતી હોય એમ વર્ષમાસા ગણવા માટે. પ્રજા જેમને એટલા પૂજ્ય ને પાવનકારી ગણે એવા તો જગતમાં કોંઈજ રાજર્ષિ હોય છે. એવા એક રાજર્ષિ ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિર હતા: એવા બીજા રાજર્ષિ પરદુઃખભંજન વિક્રમરાજ હતા.

વિક્રમ રાજનો સમય વીતી ગયો. પ્રજાઓએ તેમના પુણ્યશ્લોક નામથી પોતાના આવતાં જતાં વર્ષો ગણવા માંડ્યાં, અને એમ કેટલાંક શતક આશ્વાં ગયાં. પછી એક વેળા એવું બન્યું કે એક ગામની સીમમાં કેટલાક બાલકો રાજરાજની રમત રમતા હતા. એક બાલક રાજ થઈ ધૂળના દગલાના તખ્ત ઉપર વિરાજી મણુ મણુનો ન્યાય આપતો હતો. બીજે બાલક પ્રધાન બન્યો હતો. ત્રીજે બાલક સેનાપતિ થયો હતો. અને અન્ય બાલકો પુરજન થઈ ન્યાય માગવા આવતા હતા. આમ બાલકો રાજખેલ ખેલતા હતા. એવામાં એક માનવી 'અન્યાય' 'અન્યાગ' પોકારતો એ રતેથી નીકળ્યો. તે માણસને પછી બાલકો પોતાના બાલરાજ પાસે લઈ ગયા, અને તેને ઈન્સાફ આપવાને માટે વિનંતિ કરી. તેની હકીકત સાંભળી તે બાલરાજએ દેશરાજથી ઉલ્લેખ સુકદો આપ્યો,

અને તે બાલકનો ચુકાદો તપાસ કરતાં અંતે ખરો પડ્યો. પંડિતોનો સુણુસ, કાવ્યરસિક, તેજસ્વી ભોજ રાજ એ બાલકોનો દેશપતિ હતો. બાલકોના ખેલની, અને તેમના ચુકાદાની બધી વાર્તા એ રાજને કાને પડી, અને શોષ કરતાં તે રાજને જનમહિમા નહીં, પણ રથાનમહિમા જાણ્યો. તે ઉપરથી એ બાલખેલના રાજએ જે દગલા ઉપર ખેલી ન્યાય કર્યો હતો ત્યાં ખોદાવતાં ભોજરાજને બતરીશ પૂતળાઓવાળું એક રમણીય રાજ સિંહાસન મળી આવ્યું. એવી કથા છે કે એ સિંહાસનને ભોજરાજ રાજદરબારમાં લઇ ગયા, અને રાજસભામાં પોતાના સિંહાસનને રથાને ગોઠવ્યું. રાજસભા ભરી પોતે એ સિંહાસન ઉપર નેહવા ન્યાય છે ત્યાં એ પૂતળાઓએ ભોજરાજને વાર્યા, અને કહ્યું કે વિક્રમાદિત્ય જેવા પરદુઃખભંજન રાજવીજ આ સિંહાસનને યોગ્ય છે. પછી પુરપતિના પૂછવાથી તે બતરીશ પૂતળાઓએ પરદુઃખભંજન મહારાજ વિક્રમાદિત્યની અદ્વિત યાર્તાઓ કહી સંભળાવી. કેવા તે રાત્રિએ નગરચર્યા જેવા નીકળતા, કેવા તે પ્રભાતને જ જીવનધર્મ જાણતા, કેવા તે અન્ધારપછેડા એકી અણુધાર્યે સંભવે તે અણુધાર્યે રથને જઈ આવી, નજરે પરત્તરિયતિ નિરખી લઇ, લોકનાં સંકટ દરતાઃ એ બધી અજબ પ્રભસેવાની કથાઓ આપણા મહાકવિ સામણે ગાયેલી છે. એવી લોકસેવાથી જ વિક્રમાદિત્ય પરદુઃખભંજન કહેવાયા, એવા પ્રભપ્રેમથીજ તે પુરપશાકી થયા, એવા વિરસ સન્તપણને લીધેજ તેમના નામનો સક પ્રવર્ત્યો, એવા અનુકરણીય દૈવી ગુણોધકીજ આ ખે હજાર વર્ષ પછી પણ આપણે અહીં જ માત્ર નહીં પણ ભરતખંડમાંના કોરોડો જન એમને રનેહથી—પૂજ્યતાથી સંભારે છે. એનું નામ તે જૂપાલ કે નૂપાલ, કે જેમણે પૃથ્વી ને, માનવીને પોતાનાં ગણી પોતાનાંની પેઠે પાળ્યાં પરોપકારાય સ્વતાં વિમૂતયઃ એ વચન વિક્રમરાયના જીવનમુત્ર રૂપ હતું. આજ એમના ઉત્સવનો ધન્ય દિવસ છે. ખે હજાર વર્ષ ઉપર થઇ ગયેલા રાજર્ષિના સદ્ગુણ સંભારી આજ આપણે ઉત્સવ પાળીએ છીએ, વનવાસીને મહેલવાસી કરી પ્રભએ એમને માથે મુગટ ધરાયો એ મંગલ તિથિની આજ ૧૯૩૫ માં સંવત્સરી છે. જુદોતો ! એમને અને એમના જેવાઓને સહુ આશીર્વાદ આપો !

આજ આપણા રાજ હતો, અને આજ સહુ રાજ થાય એમ પ્રભ પાસે પ્રાર્થો લઇએ છીએ. પણ આંખડી અન્તરમાં વાળો, ને નિહાળો કે આપણું શું ? ખે હજાર વર્ષ હર્મિયાન આપણામાં કર્તવ્યમક્ષતા કેટલી વધી ! આપણામાં સુજનતા કેટલી ખીલી ? આપણા પોતામાં જ સદાચાર, પુણ્યભાવના, હેત, સંપ, ભક્તિ, ઉદારતા કેટલાં વિકાસ પામ્યાં ? ખે હજાર વર્ષમાં ઉત્પત્તિક્રમની સ્ત્રીડીનાં કેટલાં પગથીયાં આપણે નેહ્યાં ? ઉભાં રહો, યોગે જન. દરેક જણ પોતપોતાના અન્તરના ઓરડાઓમાં જાય; ને જુલો કીણી નજરે. અહીં પુણ્યને પ્રભુતાની રચાવના છે કે ખીજ કોઈ ? અન્તરના મંદિરમાં આત્મા દેવરૂપે વિરાજે છે કે દાનવરૂપે ? આપણે પોતપોતાની જૂલો આપણે પોતપોતે જ જોઈ સુધારીએ તો ખીજને કહેવા વારો જ ન આવે.

દિવસો જતાં દાનયા બદલાતી ન્યાય છે. ત્વેનાં રંગ-રૂપ આઠારમાં જમાનાઓના વહેવા સાથે મોટા દેરફારો થતા ન્યાય છે, રથજને હામે જળ અને જળને હામે રથજ, એવી મનુષ્યને દ્વાયે થતી તેમજ કુદરતી ઉપલપાયનો સાધ્યાં જ કરે છે, છતાં કુદરતના

અચલ નિયમો કંઈ બદલાયા છે ? ગુરુત્વાર્ષ્યેષુ અને એવા બીજા પ્રાકૃતિક મહાસિદ્ધિઓ એવા ને એવા અવ્યહત જ રહ્યા છે. એવીજ રીતે મનુષ્ય સ્વભાવનાં મૂલ અંશો પણ લગભગ અણબદલાયેલા જ છે. મનુષ્યની ધર્મભાવના, મનુષ્યના રાગદ્વેષ, મનુષ્યની કર્તવ્યભાવના, મનુષ્યની શક્તિઓ ને વિશુતિઓ, તેમજ તૃષ્ણા, લોભ, લાલસા, મદ, મોહ, ક્રોધ, એ સૌ તે એનાં એજ છે, એ સૌ તે લગભગ સૃષ્ટિ જેટલાં જૂનાં જ છે. કુદરત અને મનુષ્યસ્વભાવનાં મૂલતત્ત્વો વૃદ્ધ થતાંજ નથી, તેમને જરા અડકતી જ નથી. એ અંશો તો આદિથીજ સદા યૌવનમાં ધ્રુમે છે. ખૂંદો ! આટલે વર્ષેય આપણાં કર્તવ્ય જૂનાં થયાં નથી, આપણા ધર્મ જરજરી ગયા નથી. આપણે તે કરવા અને પાળવાનાં છે. આપણી દૈવી સંપત્તિ પણ ખુટી મઈ નથી, લૂટાછ ગઈ નથી. સદ સદ સૌ શક્તિઓ એવી જ પૂર્યૌવનમાં છે.

ત્યારે અત્યારે તો આપણે રહેજ જરા વિચારી જોઈએ કે સ્ત્રીજાતિનાં કર્તવ્ય શાં છે ? સંસારના કામની વહેંચણીને પરિણામે સ્ત્રીના વિશેષ ધર્મ પુરુષના વિશેષ ધર્મથી નિરાળા છે એટલું તો હવે સ્પષ્ટ જ છે. બહુવું ગણવું, ખાવું પીવું, ધર્મ પાળવો, નીતિ પાળવી, સ્વચ્છતા, સુધડતા, સન્તોષ, વિવેક રાખવાં, આવા આવા અનેક ધર્મ તો સ્ત્રી પુરુષ ઉભયને સામાન્ય છે. સ્ત્રી એ મનુષ્ય છે, ને પુરુષે મનુષ્ય છે; એટલે દેહ અને આત્માના મનુષ્યધર્મ તો ઉભયને માટે એક સરખા જ છે. છતાં સ્ત્રી તે સ્ત્રી છે, ને પુરુષ નથી; અને પુરુષ તે પુરુષ છે, ને સ્ત્રી નથી. એ કારણથી ઉભયનાં વિશેષ ધર્મ નિરનિરાળા જ છે. ત્યારે સ્ત્રીજાતિના વિશેષ ધર્મ શા છે ?

સ્ત્રીઓનો પહેલો વિશેષ ધર્મ તે પત્નીધર્મ. કન્યકા મરી વધુ બને, કૌમારને આશીર્વાદી ઉતરી લમને તીરે જઈ એસે, ત્યારથી સૌ સ્ત્રીઓને પત્નીધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. ૨૪ તંત્ર જે તારિકા ફરતી હતી તે તારિકા સરજમાલાની અંગૂઠા બને છે, અને તે પછી સદા તેને સરજમાલાની સાથે જ ધૂમવાનું રહે છે. કોઈ પણ વ્રતથી વ્રત લેનાર બાળક છે, નિયમનમાં આવે છે. લગ્નવ્રતથી પણ પ્રતિપત્ની નિયમનમાં આવે છે, ને પરસ્પરથી બાળક છે, ખૂંદો ! લગ્નવ્રત લેતી વેળાએ ત્હમે ક્રીયા નિયમન સ્વીકાર્યા છે એ યાદ છે ? ગોરે ત્હમારો હાથ તમારા પતિના હાથમાં મૂક્યો તે વેળાએ તમારી સૈની પાસે પ્રતિજ્ઞાઓ કરાવી છે. એ પ્રતિજ્ઞાએ તમને આજ સમયે છે ? સમયે ન હોય, વીસર્યા હો તો ગોરને પૂછી જોજો, શાસ્ત્રમાં વાંચી લેજો. એ પ્રતિજ્ઞાઓ વીસરવી તે તો ક્યાં જવું છે તે નક્કી કર્યા વિના મુસાફરી આદરવા જેવું છે. સંસારની સફરમાં ત્હમારું વ્હાણ ત્હમે મેલ્યું છે. ત્હને ક્યાં લઈ જશો ? કેમ ચપાવશો ? ખૂંદો ! સંસારની સફર આદરતાં જ તમે એ નિયમન ઉઘ્યાર્યા છે. તે વખતે માત્ર ઉઘ્યાર્યા છે, કે ત્હમારે બદલે ગોરે ઉઘ્યાર્યા હશે. હવે એ સમજી લેવા જોઈએ. એ સૌ નિયમનનો સમાવેશ પત્નીધર્મમાં થાય છે. સ્ત્રીજાતિની સ્વાભાવિક સરલતા, ઉઘ્યતા, રેનેહાળતા, ધાર્મિકતા, શ્રદ્ધા, આસ્થાને પૂછી એ પાંચે પળશે તો જુલાં નહીં પડે.

સ્ત્રીજાતિનો ત્યારે બીજો વિશેષ ધર્મ કંઈ છે ? હા. પતિ અને પત્નીએ રેનેહ બાંધી-કે ન બાંધી-સમવત લીધું, કે તરત એક કુલ સ્વપાત્રું, હનિયાનાં કુટુંબમાં એક

કુટુંબ વધુ. પણ ભાગે તો સહુ દંપતી ઉપર પ્રભુના આશીર્વાદ જ ઉતરે છે, ને પરિવાર વધે છે. પણ સન્તાનની લીલાથી ધર ભરાવ કે ન ભરાવ, બાલકોના બોલ ધરમાં ગાજી રહેા કે ન ગાજી રહેા, કુટુંબ તો લક્ષ્મિયિથી જ મંડાયું, ગૃહને માંડવે તો તે ધરીથી જ રેપાયો. તે ધરીથી જ આને ગૃહિણીધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. એ ગૃહિણીધર્મ તે આત્મા બીજે વિશેષ ધર્મ, ગૃહની વ્યવસ્થા—ધરણ્સાર ચલાવવો એ પત્નીધર્મથી નિરાળી વાત છે, છતાં બન્નેની અખંડ ભેદડી છે. લગ્નવ્રતમાંથી એ બન્ને ભેદડી બહેનો જન્મે છે. ગૃહિણીધર્મ શા છે તે મહારા કરતાં તમે વધારે જાણો છો. હું તહમને એ વિષયમાં કહું ત્હેનાં કરતાં તમારી પાસેથી સાંભળવા વધારે આતુર છું. મારે એટલું જ સૂચવું છું કે તમારા કુટુંબમાંથી કલેશ ઘટે, ને રતેહ અને સંધ વધે, શરીરનાં આરોગ્ય અને ચિત્તની પ્રસન્નતા, બહારનાં ને અંતરનાં બધ તથા વૈભવ, સુખ સન્તોષ ને શાન્તિ સદા વિકાસ પામે એવું કરજો. તમારા મંડપ એવા રચજો કે તેમાં તાપ કે સન્તાપ ન આવે, છતાં તે ઉષ્મા અને અજવાળાંથી શોભી રહે. તમારી આંખડીમાં અમી રાખજો, તમારા હાથમાં કર્તવ્ય આતુરી રાખજો, તમારી જીભમાં મીઠાશ રાખજો, તમારા આચરણમાં હેતુ રાખજો. એ સહુ કંઈ નવાં લાવવાં પડે તેમ નથી, એ સૌ તમારી પાસેજ છે. માત્ર ત્હેમને ખાતાં નહીં, દાંકતાં નહીં, રજ ચડવા દેતાં નહીં. સુંદરી જે પોતાની સુંદરતા પ્રગટવા દે તોએ જગતનાં વડાં સૌભાગ્ય ઉઘડે.

બહેનો ! પત્નીધર્મ અને ગૃહિણીધર્મની ઝાંખી જરા આપણે કરી. એક વધારે વિશેષ ધર્મનો આપણે વિચાર કરી લઈએ. પતિપત્ની ધર માંડે છે તે વગડાને આરે નહીં, પણ સંસારની વચ્ચે. ધર બાંધતી વખતે જેમ આપણે આપણા પાડોશીઓના હક સાચવવા પડે છે, તેમ સંસારમાં જીવન ગાળતી વેળાએ પણ આપણે અન્ય સંસારવાસીઓના હક જાળવવાના છે. આ ધર્મને આપણે સંસારિણીધર્મ કહીશું. જે સંસાર આપણું ચોપાસેથી રહણુ કરે છે, જે સંસાર પોતાનો જૂતકાલનો બધો સંચય આપણા ચરણમાં ખુલ્લો મૂકી દે છે, જે સંસારવાસીઓ આપણી સાથે ખંભેખભો મેળવી ઉભા રહે છે, તે સંસાર અને સંસારીઓ તરફ આપણા પણ અનેક ધર્મ છેજ. જે કેળવણી આપણે લીધી તે કેળવણીની પદ્ધતિ વધારે લાભદાયક કરવી, જે આપધશાળાઓએ આપણને સાબળ કર્યા તે આપધશાળાઓને સમરાવવી, જે બાગ ચાટાં મંદિરોએ આપણને આનન્દની, જરૂરીઆતની અને ઉજ્જતિની સામગ્રી પૂરી પાડી, ત્હેમને વધારે શોભાવતાં, ઉપયોગી અને પવિત્ર કરવાં; કોણ કહેશે કેએ આપણા ધર્મ નથી? સંસાર અનેક રીતે આપણી સુઝૂપા કરે છે. આપણને ઘરે છે કે આપણે એ સંસારની સુઝૂપા કરવી

બહેનો ! એ સંસારસેવાના યથાશક્તિ મતિઅવકાશ આચરવાના અનેક માર્ગ છે; ખતથી શોધશે ત્હેમને સૈને તરત જ તે જડશે. અહીં તો એટલુંજ વિનવું છું કે સંસારમાંનાં વડીલો બહુ પુત્રીભાવ, સંસારમાંના સન્માનવધી બહુ ભગિનીભાવ, અને સંસારમાંનાં ન્હાનેરાંઓ બહુ માતાભાવ રાખજો. એ ત્હેમારો સંસારિણીધર્મ, જે ભાવથી પુત્રી, ભગિની અને માતા યદ્ય કુટુંબમાં વિચરેા છે, એ ભાવથી સારા યે સંસારમાં સદા વિચરજો ! એમાં જ તમારું અને સંસારનું ઉભયનું કલ્યાણ છે.

જેનો ! કલ્યાણ ધાવ તમ સહુનું. આટલુંએ આપણે સમજી શીખી આચરવા માંડશું. તો આપણને ધણું જીવે રહવાનું મળશે. પરંતુ ખભાંજન વિક્રમરાજનું આ ૧૯૬૫ નું વર્ષ આપણું સફળ થશે, અને આપણા ગુજરાતમાં અતેરાં અજવાળાંજ ઉઠાશે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડલનાં સમાસદેને એ તો કહેવું પડે એમજ નથી કે આપણે સૌ ગુર્જરીનાં સન્તાન છીએ. ગુર્જરીનો યશ અને મહિમા આપણે હાથ છે મા. આપની કીર્તિ અકીર્તિ હમેશાં સન્તાનના હાથમાં હોય છે. ગુર્જરીની લાજ અને શોભા પણ આપણેજ સાચવવાની ને વધારવાની છે. ગુજરાતનાં ખંત ને ઉદોગ, ગુજરાતની વ્યાપારકુશળતા, ગુજરાતનાં સાગર ઉપરનાં સાહસ, ગુજરાતનાં ઉદ્યાપણ અને દૂરઅન્દેશી, ગુજરાતની ભક્તિ અને પરોપકારિતા, ગુજરાતનાં શાન્તિયુગનાં પરાક્રમ ગુજરાતની મંદુરતા, સુન્દરતા, પુણ્યભાવનાઃ એ ભાવી ગુજરાતની માતાઓ ! એ અમારી સૌ આશાઓ તમારા ધાવણમાં છે. ગુજરાતના વીરપુરુષો, ગુજરાતના તત્ત્વચિન્તકો, ગુજરાતના રાજનીતિજ્ઞો, ગુજરાતના કવિઓ, ભકતો, દાનેશ્વરોઃ એ ગુજરાતની જનનીઓ ! એ સહુ યશપુત્રો તમારા જડ અને ચેતન દેહમાં સમેલા છે. મિસરથી માંડી સારો પશ્ચિમ આફ્રિકાનો કાંઈ આપણા ગુજરાતીઓએ ખીલવ્યો હતો. અરબસ્તાનથી વ્યાદરી સારો અરબી સમુદ્ર અને હિન્દી મહાસાગર ઉદોળી નાખી જવા, સુમાત્રા અને ચીન સુધી આપણાં ગુજરાતી વહાણો સફર ખેડતાં, એ સમુદ્રો તો આપણા પુરાણા ખલાસીઓને મન મોટા સરોવર જેવા હતા. સુરત અને ખંભાત જેવાં બન્દરો હતાં. હારિકાં અને પ્રભાસ જેવાં તિરોં હતાં. આ અલખેલી ગુપ્તનિગરીની જાહોજલાલી ખીલવનારા ભાટિયા, કપોળ અને અન્ય વૈશ્યો, પારસી, ખોજ, મેમણ, એ સહુ આપણાં ગુર્જર માતાનાં સન્તાન છે. જેનો ! એટલું સ્મરણમાં સંગી રાખજો કે જ્યાં જ્યાં ગુર્જરી ભાષા બોલાય છે ત્યાં ત્યાં ગુજરાત જ છે ગુજરાતના એ પુરાણાં પરાક્રમ અને દૈવી સંપત્તિના વિજય હજી આથમ્યા નથી. એ વિજયને વધારે યશવન્તા કરે એવાં સન્તાન ગુર્જર દેવીને બોલે મૂકજો. એ જયકીર્તિને વધારે ઉજાવવલ કરે, પાવન કરે એવા મહાભાગ દેવપુત્રો અને દેવપુત્રીઓની જનનીઓ થજો ! જેનો ! દેવો પણ તમારે પેટ અવતરવા ઇચ્છે એવાં ઉજળાં અને પવિત્ર તમે સૌ રહેજો કલ્યાણ ધાવ તમારું સહુનું, અને વિક્રમરાયનું આ વર્ષ સહુનું તમારું અખંડ પ્રકાશમાં વીતો !

ધ્યાને સંયમ, પ્રવૃદ્ધિને રૂપતા ઉત્સાહ આગ્રહને દેહાણે જડસંતોષ જીવનમાં વણી લેવામાં જે સ્ત્રીઓ પોતાનું આયુષ્ય ગાળે છે તેઓ આરજા છે. પોતાની નૈસર્ગિક શક્તિઓ વાપરતી નથી પણ કટાવી-કરમાવી દે છે. સંસારમાં અન્યગલરતન જેવું જીવન ગાળી પંચતરવમાં વિલીન થઇ જાય છે અને પોતાના જન્મ વખતે જગત જેવું હતું તેવું ને તેવુંજ મૂકી અવસાન પામે છે.

વેશ્યા એટલે પોતાની સહજ શક્તિઓનો જેઓ દુરુપયોગ કરે છે તે. પોતાના યોગ્ય કર્તવ્યને અવગણી નિરર્થક, નિર્માલ્ય, દુષ્ટ અને હાનિકર પ્રવૃત્તિઓમાં મગી રહે છે. ચોમાસામાં સ્વચ્છન્દ ઉગતી વનરપતિની પેઠે લેમની મનોવૃત્તિઓના ઘોડાઓ, મરજી મુજબ લગામનો દાખ ન રહેવાથી ઘોડા જાય છે અને પોતાને તેમજ ખીજને હેરાન કરે છે. જગતનું બહું કરવાનું તો દર રહ્યું પણ નાહકનું નુકશાન કરવામાંજ લેમની સર્વે ધમાધમી પરિણમે છે. દુઃખપીડિત, અનાય, અકિંચન, રોગી કે વ્યથિતની શારીરિક, માનસિક કે આધ્યાત્મિક સુશ્રુષા કરી લેમને સુખી, આનંદી, અનાંધ, સાધનભર, આરોગ્ય કે ઉત્સાહી કે પવિત્ર કરવાને બદલે ઓર લેમને વધુ પતિત કે વિપથગામી થવાના રસ્તા બતાવે છે. ખોટા ખીનજરૂરી ખર્ચો, ફેસનો અને ફિશિયારીઓ, રીતરસમે, સમાજમાં દાખલ કરી અનેક કુટુંબોને તેથી કલહશીલ, દુઃખી કે વ્યગ્ર, વેશ્યાઓ કરે છે. પતંગીઆ કે ઢીંગલી જેવું જીવન ગાળી ખાલ કાઠમાઠમાં જ મગી રહે છે. અંતર અણુવિકરંતું રહે, આત્માપર મક્કીન રજા ચડે, પોતાની આસપાસનું માનુષ વાતાવરણ એરી થાય, તે બધાંની દરકાર રાખ્યા વગર પોતાની મનમાનતી મોઝો માણ્યા કરે છે. જલ્પીજીજીને સંસારમાં જે અનર્થો, ઉત્પાતો તે ઉપજાવે છે તેને મારે ખીલકુલ પશ્ચાતાપ તેને થતો નથી તો અનાયાસે થયેલી ભૂલો મારે તો અનુતાપનું નામ જ શાનું ? જન્મ વેળા જગત હોય છે તેને વધારે સાંડે કરવું યા તો હતું તેવુંજ રહેવા દેવું—તેમ ન કરતાં તેને વધારે પતિત કરનાર વેશ્યા છે.

પરમાર્થનું કેન્દ્ર, સ્વાર્થસાગનું મૂર્તિમંત સ્વરૂપ, સેવાધર્મ જેના લોહીના ટીપેટીપામાં ઉછળી રહ્યો છે, આનન્દના કુવારા જેના શરીરમાંથી પુરી રહ્યા છે, જેના હૃદયમાં ધૂધવાદ કરતો ભરતીની માફક મનુષ્ય કિનારાઓને પખાળવા ધસતો જાય છે, કલ્યાણ જેની આંખમાં વસી રહ્યું છે, સામાન્ય જેના કપાલમાં ઝગઝગાર મારી રહ્યું છે, પવિત્રતાથી જેનો દેહ બંધાયેલો છે એવી ઉત્કૃષ્ટ મહિલા તે માતા છે. બાલકને જન્મ આપી કુટુંબ અને રાષ્ટ્રની વૃદ્ધિ કરવાથી જ તે માતા થાય છે એમ નથી. સંસારીઓનાં ઉકુપનો, અનિદ્રા, વાંછના, ભાવના, રસ, સ્નેહ, ભક્તિ પોથી માતા પેઠે ઉછેરવાથી જ તે માતાના સન્માનને પાત્ર છે. શીલ, દયા, આરથા, ગ્રેમ, લાગ, નિષ્ઠા, આગ્રહ—જેમનામાં જગતમાં જોવાત છે, જેનો પ્રકાશ સર્વત્ર રેલી અનેક મનુષ્યોના જીવન ખીલવે છે—લેમનાં પ્રભાવ, વચનો, કામો અને સ્નેહથી સંસારનો વેગ સપાટાઈ ધપતો જાય છે. જન્મભૂમિ અને ધર્મરતે તેથીજ સંસાર માતાના પવિત્રભાવથી પૂજ્ય છે. માતૃભૂમિ અને અમ્મા વન્દે માતૃરૂપના અસૌકિક પવિત્ર ધ્વનિથી જ અર્ચાય છે.

પુત્રી, સખી, પત્ની, ગૃહિણી, સંસારિણી માતૃભાવથી ભરેલી યશી ત્યારે જ સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વ પવિત્ર પ્રતાપથી ઓજરવી યશે, પૂજ્ય પામી સમર્થ યશે અને સજન હેતુ સદૃશ કરશે.

અનંતરાય મુનશી.

“ ચર્યાપત્ર. ”

ગુજરાત પૈસાફંડના સ્ત્રીવિભાગ તરફથી સર્વ સન્તારીઓને અપીલ.

અત્રે નવા વર્ષના માંગલિક દિવસે પુરૂષ વર્ગ તરફથી હુન્નર ઉદ્યોગની ખીલવણી સાર એક “ ગુજરાત પૈસાફંડ ” રચાયવામાં આવ્યું છે. પુરૂષોએ આરંભેલા આ દેશોત્તરના કાર્યમાં સ્ત્રીઓએ યથાશક્તિ મદદ કરવી એ સ્ત્રીધર્મને અનુસરતું છે, તેથી એ કાર્ય અત્રેના નાગર ગૃહસ્થના સ્ત્રીવર્ગ તરફથી ઉપાકારમાં આવ્યું છે. અને તેમને પ્રબળ તરફથી સારો આશ્રય મળ્યો છે. દીપે દીપે સરોવર ભરાય અને કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય તેવીજ રીતે પૈસો પૈસો એકઠો કરતાં સ્ત્રીઓ થાય, અને સ્ત્રીઓ એકઠા કરતાં સારી રકમો મેળવી શકાય અને તે ધણીજ સહેલાઈથી, માટે એકેક પૈસો લેવામાં આવે છે, જો કે જેમને વધારે આપવું હોય તેમની પાસે યથાશક્તિ જે આપવાની ઈચ્છા હોય તે આભાર સહિત સ્વિકારીશું.

પૈસાફંડની જરૂર વિશે સવિસ્તર કહેવાનો આ પ્રસંગ નથી, પરંતુ ટુંકામાં આટલુંજ બસ થશે. આપણા આર્થિકશક્તિ દરિદ્રતા વિશે એટલું તો લખાયું અને બોલાયું છે કે જે વિશે ફરી ફરી કહેવાની જરૂર નથી. દરિદ્રતાની ઉંડી ખાઈમાં પડેલા આપણા દેશને સંપત્તિના ઉંચા શિખર ઉપર લઈ જવો હોય તો મૂખ્ય પ્રયત્નો હુન્નર ઉદ્યોગની ખીલવણી અર્થે થવા જોઈએ. દેશની ઉત્તરિતો આધાર હુન્નર ઉદ્યોગ ઉપર છે એ સત્યનું રહસ્ય જાણનારો ઉઘડેલા ઇતિહાસ જોયેલાં વાંચેલાં હશે તેમને સમજાવવું મુશ્કેલ નથી. “ સુદર્શીસુબોધ ” માં જાણનાર વિશે ધણીવાર લેખો આવી ગયા છે અને જેમણે એ લેખો વાંચ્યા છે તેમને એ સમજાયું જ હશે.

પૈસાફંડનો ઉપયોગ શું ? એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક રીતે ઉઠશે તેનો ખુલાસો કરવો યોગ્ય છે કે પૈસાફંડના ઉપયોગનો આધાર એકી ચતી રકમના ઉપર છે. જેમ રકમ ન્હોતી તેમ ઉપયોગ સારો થશે. હુન્નર ઉદ્યોગની મદત કેળવણી આપ, હુન્નર ઉદ્યોગના સાહસોને યોગ્ય આશ્રય આપ, અનાથ ઉદ્યોગાલયો રચાય અને ખીલું ધણું થઈ શકે. પણ એ સર્વનો આધાર ફંડની રકમ ઉપર છે. દક્ષિણમાં એક આનું ફંડ થયું અને તેને પરિણામે એક કાચનું કારખાનું હાથ સાફ કામ કરે છે. એ કાંઈ જોઈ લાભ નથી.

ગુ. ફં. માં નાણાં ભરવાની પોતાની ફરજ છે એવું લોકો સમજે પોતે દેશને અમુક દેવું આપવાનું છે એવી ભ્રૂહિ સ્તુરે તો એટલાથીજ એ ફંડની રચાયના સફળ થશે. કારણ કે પહારના સાધનો ગમે તેવાં હોય તોપણ જે દેશના લોકોમાં “ મારો દેશ ” એવી ભાવના જન્મી નથી તે દેશની ઉત્તરિત નથી, સ્ત્રી પુરૂષ પરસ્પરનું અપૂર્ણ સ્વરૂપ છે, અને પુરૂષોએ સ્ત્રીઓને તેમના કાર્યમાં જોડી સાથ આપવી પડે છે તેટલીજ સાથ સ્ત્રીઓએ તેમના કાર્યમાં પુરૂષોને આપવી પડે છે.

માટે સર્વ સન્તારીઓને વિનંતી કરવાની કે આ દેશોત્તરના શુભકાર્યમાં અમને યથાશક્તિ મદદ કરશે. અમને આશા છે કે સર્વ સન્તારીઓ તરફથી હમેને આ કામમાં સારો આશ્રય મળશે અને વિનંતિનો સ્વીકાર થશેજ. સુરત તા. ૧૦-૧૧-૧૯૦૮.

લી.

સૌ. રતીમન, સૌ. મીરાં જીન, સૌ. કાન્તીદાસ, સૌ. દોષદી, સૌ. કબલગૌરી, હસમનગૌરી.

વર્તમાન રંગ.

સતી યથેલી પારસી બાનુ—પતિના મરણથી પોતાનો દેહ લાગ કરવાનું—સતી યવાનું—કાર્ય એક જાતનો આપણાત મનાતો હોવાથી અગોચ્ર ગણાયું છે; અને તેમાં પણ ન્યાય ખરો ભાવ લાગણી કે સ્નેહ ન હોય, પણ માત્ર આખર, કુલાચાર, લોકસાજ કે એવા કોઈ પહારના હેતુથી જ, ફક્ત રીવાજ ખાતર જ, આનું કાર્ય થતું હોય, અને વળી વિશેષે કરીને ખીલતું સંબંધીઓના દયાણુથી તે કરવું પડતું હોય, ત્યાં તો તે દુષ્ટતા, ક્રૂરતા, નિન્દાને પાત્ર જ થઈ પડે છે. તેમાં કાર્યોમાં સતીત્વના વાસ્તવિક સ્વરૂપને બદલે માત્ર બાહ્ય આડંબરનું જ આપણને દર્શન થાય છે, પરંતુ જેની સાથે આત્માનું સંલગ્ન થયું હોય, હૃદયની સ્નેહમાં કુંધાઈ હોય, તન મન અને જીવનની એકતા રચાઈ હોય, તેવા પતિના વિદેહથી આ સંસાર નિઃસાર, કાંઈપણ હેતુ વિનાનો, ખરો લાગતાં, અધુરું અંગ નાશ પામવાથી બાકીના અર્ધા અંગને જુદી હયાતી ભોગવવાની કેવલ અશક્યતા સહમજતાં, જે પત્ની પદ્માધાતથી પીડાતા પોતાના જીવનનો, પોતાને જ હાથે, અન્યજનો તરફથી તેમ ન કરવાની સજાહ-દયાણુ છતાં પણ, અંત આણે છે, તે આત્મસાગી સ્ત્રીને માનની દૃષ્ટિથી ન જોવી, તેના સ્મરણને વંદન ન કરવું, એ શુદ્ધ, પરમ સ્નેહની દિવ્યતા ન સ્વીકારવા જેવું જ છે. યોગાક વખત ઉપર મુજાઈમાં બનેલું એક યુવાન પારસી બાનુનું દશાન્ત ઉપર જણાવ્યું તેવા ખરા સતીત્વનું જ ભાન કરાવે છે. હિંદુઓમાં યથેલી સતી લાંગા સહવાસથી પૂર્વે મળતી પ્રતિષ્ઠા પોતે પ્રાપ્ત કરવાના લેખથી, ભવિષ્યમાં સ્વર્ગ મળશે એવી પોતાના ધર્મે આપેલી આશ્વાસથી કે એવા કોઈ લૌકિક હેતુથી આકર્ષાઈ હોય એમ માનવાને કોઈ કારણનો સંભવ રહે. પરંતુ, ન્યાય રીતસરનું—ધર્મવિધિથી યથેલું લૌકિક—સમ નહિ, પણ માત્ર વિવાહ જ થયો હતો (માત્ર હૃદયનાં લગ્ન જ યથેલાં હતાં), જે કોમમાં સતી થવાથી માન, આખર કે કીર્તિ પામવાનો જૂતકાળનો દર્નહાસ નથી તેમ વર્તમાનનો સામાન્ય અભિપ્રાય નથી, જે કોમ ધર્મમાં તેવા કાર્યથી પરલોકમાં કલ્યાણ પ્રાપ્ત કરવાનું દરમાન નથી, જ્યાં પોતાના મરણથી પાછળ રહેતાં પોતાનાં ધાસેનાં સંબંધીઓ—વૃદ્ધ પિતા અને ન્હાના બાલકબાઈઓ—નિરાધાર દશામાં આવી પડવાનું સંપૂર્ણ ભાન હતું, તેવા સંજોગમાં, વ્યયમાં વિધન ન આવી પડે એમ મુતપણે, અસલ વેદનાથી ભરપૂર માર્ગે (સરીર ઉપર પાસલેટ રેડી કપડાં સજાગી મુકીને), કરવામાં આવેલા દેહલાગતો હેતુ લૌકિક કરતાં કાંઈક દિવ્ય હોવાનો ધણો જ સંભવ છે. શુદ્ધ, ઉચ્ચ, પરમ સ્નેહ, સ્નેહનાં દઢ લમ, આત્માની એકમેકતા, માત્ર હવિઓની કલ્પનામાં જ, લેખકોના મગજમાં જ, હોય છે એ ચાંકને ધોળી નાંખવા આવાં દૃષ્ટાન્તો પુરતાં યથે પડે છે.

સમયતરંગ.

પુનર્જન્ન—ગયા માસમાં મુઆઇમાં સુધારક મી. ભગવાનદાસની મદદથી બાડીઆ કોમના એક ગૃહસ્થ દ્વાર દામોદર ધરમસીંહની દીકરી હીરાબાઇએ પોતાની કોમના એક સરકારી નોકરીમાં સારો હોદ્દો ભોગવતા ગૃહસ્થ સાથે પુનર્જન્ન કર્યું હતું. આ લગ્ન કરનાર બાઇ પોતાના પૂર્વ પતિનું સૌભાગ્ય ભોગવતાં ૨૪ વર્ષની વયે વિધવા થયાં હતાં હાલ તેમની ઉંમર ૨૮ વર્ષની છે. પુનર્જન્ન કરનાર ગૃહસ્થ એ વર્ષ ઉપર જ ધરમંગ થયા હતા. સુધારકમંડળ તરફથી આ લગ્ન કરાવી આપવામાં આવ્યું હતું.

બાપણો—કાઠીયાવાડમાં આવેલા વળા સંસ્થાનના કોકોર સાહેબ તરફથી ઇવનિંગ પાર્ટી તથા રમતગમતના મેળાવડા થયા હતા, તે પ્રસંગે સ્ત્રીઓ તથા ન્હાનાં બાલકોનો પણ એક સમારંભ કરવામાં આવ્યો હતો. તેમાં ત્યાંના હજુર શીરસ્તેદાર મી. દલસુખરામના પત્ની સૌ. સતોક બહેને તથા ત્યાંની કન્યાશાળાનાં હેડ મીસ્ટ્રેસ રેવાબાઇએ બાપણો કર્યા હતાં.

છાકરીઓ માટે હાઇસ્કુલ—મદ્રાસમાં ખ્રીસ્તીઓની છાકરીઓ માટેની ન્હોટી શાળાઓ તો છે, પરંતુ એકલી હિન્દુબાળાઓ માટેની હાઇસ્કુલ ન હોવાથી મેટ્રીક્યુલેશનના અભ્યાસ સુધી શિખવાય એવી એક હાઇસ્કુલ સ્થાપવા મદ્રાસની સરકાર વિચાર ચલાવે છે.

પરધર્મી કન્યાએ હિંદુ ધર્મ કહેલાં લગ્ન-પંચનગના આર્પસમાજીઓ અત્યાર સુધી, મૂળ હિંદુ ધર્મમાં હોના છતાં વટલી ગયા પછી પરતાવે ભોગવનારોએને પાછા હિંદુ ધર્મમાં લેતા આવ્યા છે, પરંતુ હાલમાં તેઓએ હિંદુ ધર્મના વિસ્તારને માટે તેથી પણ આગળ પગલું ભર્યું છે. હિંદુસ્થાનના યુરોપીઅન મા કે બાપને પેટે જન્મેલાં ઓની એક જુદી કોમ છે, તે યુરોપીઅન નામથી ઓળખાય છે, અને તેઓ ખ્રીસ્તી ધર્મ પાળે છે. આ કોમની એક કુવાન કન્યાને હિંદુધર્મના આર્પસમાજી પંચમાં લેવામાં આવી છે, અને તે અગ્નિત ન રહે તેટલા માટે હાજારના મદદનીશ સર્જન ડો. સોમદત્તે તેની સાથે લગ્ન પણ કર્યા છે. તથા તેનું નામ ઉપા રાખ્યું છે.

ધરણીની શોભાથી એક બાળક ઉપર આવી પડેલું સંકટ—ઘોડી મુદત ઉપર ગયા જીજ્ઞાના પતિયાળા ગામમાં એક બાળુને ત્યાં તેના એક ૧૨ વર્ષના છોકરાને, તેમના ઘણા વખતથી રહેતા એક વિશ્વામુ નોકર “ ત્યાંનો આપણે દર્શન કરી આવીએ ” એમ કહી ઘણે દૂર જંગલમાં લઈ ગયા પછી અંગ ઉપર રહેલાં ઘણાં ધરણી કાઢી બ્રધ તેને મારી નાંખવાની તૈયારી કરતો હતો, એટલામાં અકસ્માત્ દૈવયોગે ત્યાં એક વાઘ આવી પેલા ગભરાયેલા નોકરને પકડી નીચે નાંખી તેને ફાડી ખાવા લાગ્યો; તે દરમિયાન પેલા છોકરાએ નાશી જઈ યોડે દૂર આવેલા રોશનના માણસોને ખબર આપી તેમણે જાતે ત્યાં જઈ વાઘને તેમ કરતાં જોઈ ખાતરી થવાથી તે છોકરાને તેના બાપને ફેર પહોંચાડી આપ્યો.

પાંચ, અનુસમાજ,

પુષ્પમાળા હેર ઑઇલ

આ તેજ ક્રાન્સમા બનતા, વાગતું પોષણ કરનાર ઉત્તમ
રોપમાથી ખાસ અમારા પરફ્યુમરી બનાવવાના લાગ્યા અતુ
બવથી ધણીજ સમાગ સાથે બનાવવામા આવ્યું છે આ
તેજ નબળાઇથી ખરી જતા વાગતો ઝટ ચટકાવ કરે છે
તેમજ મગજ ઠંડુ રાખી ખાનને વધારે છે તેમજ ખાનો
કોઇ પણ જાતની ઇન્જ કન્વા વગર સારી અને સુશોભિત
બનાવે છે ખસુસ કરીને સ્ત્રીઓ તેમ વિવાહિતો અને
મગજનું કામ કરનારાઓને આશિર્વાદ સમાન છે દરેક
ક્રુએ પુષ્પમાળા તેજ દરહમેશ વાપરવું ભેધએ

શીશ ૧ નો ફક્ત ૩ ૧ એક

બનાવનાર, રીગોડની કંપની, પારીસ (ફ્રાન્સ)

સોલ એજન્ટ

મોહનલાલ સ્વરૂપચંદની કંપની

લાલપાલા સીટ, મુંબઈ

કદી નહિ વાપરેલું અતુપમ ઉચુ સેન્ટ.

સમરત બોકે

આ સેન્ટ હેલામા હેલી સુધરેલી રીતથી બનાવવામાં આવ્યું છે ફ્રાન્સ કે જ્યાં
હંચીજ પરફ્યુમરી અને છે ત્યાંના જુની જુદી બતના પુરુષોત્તમ કુટોમથી ખાસ આ
સેન્ટ બૈવાર કરવામા આવ્યું છે તેના ફક્ત બેજ ટીપા રમાત ઉપર છાન્વાથી આઠ દીવસ
સુધી સુગંધ જતી તથા ફક્ત એક વખત સમરત બોકે વાપરનારી ખાસ મેલામલ ક
સ્વામા આવે છે આ સેન્ટ વાપર્યાથી પછી કદી બીજા બ્રેન્ડો વાપરના ગમશે નહિ શીશ
૧ નો ફક્ત ૩ ૨) બે.

હિન્દુસ્થાન માટે એકલા મંગાવનાર

મોહનલાલ સ્વરૂપચંદની કંપની.

પરફ્યુમરી વગેરેના વેપારી

લાલપાલા સીટ, મુંબઈ

સ્ત્રીઓના વીમા ઉત્તારનારી

સ્વદેશી વીમા કંપની.

ધી જનરલ એશ્યુરન્સ સોસાઈટી લીમીટેડ.

સીંગલ લાઈન્સ, અજમેર.

સ્ત્રીઓના વીમા પુરોના વીમાનીજ મારફત જુદી જુદી રીતે ઉતારે છે. દર વર્ષે
રૂ ૧૪ સૌદ ભરવાથી ૨૦ વર્ષની સ્ત્રી (નક્ષ સાથે) રૂ ૫૨૫) નો
વીમા ઉત્તારની અમલે

સ્ત્રીઓની જીવગી અને રીતે પુરોના કરતા વધારે ભોખમગ હોના છતાં
આવા મોંઝા દરે સ્ત્રીઓ આગ વીમાનો ઉત્તમ લાભ લઈ શકે તેટલાજ માટે
રાખાયા આન્યા છે રૂ ૧૦૦૦ નો નક્ષ સાથેનો વીમા ઉત્તરવવાને માટે વીમ વર્ષની
ઉમરની જોને માટે દર વર્ષે રૂ ૨૫—૧૦—૦ બન્યાના છે

૫ વર્ષ માદિની સાર નીચેને ઠેકાણે કંપનીના ધ્યાન, જાણેના પત્રકો તથા બીજી
માદિની જે જે જોઈતી હશે તે માન એક પેસાન મર્ડ ઉતર લગી મોકલવાથી મફત
મેકલી આવામા અવશે

દીવેટીયા દેસાઈ એન્ડ કું

સુબાઈ ઈનાકાતા બીધ એજન્ટમ

અમરનાવાસ

જાનાલાલ દલપતરામ કવિનાં છપાયેલાં પુસ્તકો.

૧. કેટલાંક કાવ્યો.

૨. વસન્તોત્સવ.

૩. કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ જો.

દરેકની કીંમત આઠ આના.

ચોક્કસ વખતમાં છપાશે :

૧. ઈન્દુકુમાર નાટકનો પહેલો અંક.

૨. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું સમસ્તોત્રી ભાષાન્તર, મૂલ સાથે.

મળવાનું ટેકાણું:—

છવનલાલ અમરશી મહેતા,

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ

લવાજમની પહોંચ.

પાંચમા વર્ષ પેટ.

૩૫૫ રા. દાકોરદાસ ઘેલાભાઈ	"
૩૫૬ રોક ખીમજી આસર વિરજી	"
૩૫૭ રા. કુટુંબદાસ ભગવાનદાસ	"
૩૫૮ રા. કરીમમદમદ માસ્તર એમ. એ.	"
૩૫૯ રા. બીમજીભાઈ નારણજી દલાલ,	"
૩૬૦ રા. જોશીભાઈ મૂળજીભાઈ	"
૩૬૧ રા. સુનીલાલ જીવિદાસ ડો.	"
૩૬૨ રા. ગોવિન્દદાસ નરભોરામ	"
૩૬૩ સૌ. જયકુંવર માણેકભાઈ દેવચંદ	"
૩૬૪ રા. જુગટરામ શંકરપ્રસાદ વૈદ	"
૩૬૫ રા. મુસારજી નરોત્તમદાસ	"
૩૬૬ સૌ. હિરાલદમી મન્જારામ	"
૩૬૭ સૌ. મોતીભાઈ ધનજી લક્ષ્મીદાસ	"
૩૬૮ રા. વૈષ્ણુભાઈ ઝવેરદાસ	મુખાઈ
૩૬૯ રા. શરણભાઈ ઝવેરદાસ	"
૩૭૦ શાહ હીરજી કાનજી	"
૩૭૧ રોક જીવણદાસ પ્રભુદાસ	"

૩૭૨ રા. નરોત્તમદાસ બાણજી	"
૩૭૩ રા. રેવારાકર જંગજીવન	"
૩૭૪ જોન. ચીમનદાસ હરિદાસ	"
૩૭૫ રા. દયારામ ત્રીકમજી	મુખાઈ
૩૭૬ રા. વલ્લભજી રામજી	મુખાઈ
૩૭૭ રા. જુતાભાઈ જી. દેસાઈ	"
૩૭૮ મીસ લીલાવતી સાકરદાસ	"
૩૭૯ દેસાઈ મહાદેવદાસ સંતોકરામ	"
૩૮૦ રા. લક્ષ્મીદાસ છવરાજ	"
૩૮૧ કૌ. હીરાભાઈ	"
૩૮૨ રા. જીવણદાસ નારણદાસ	"
૩૮૩ રા. મોતીદાસ નાનચંદ	"
૩૮૪ ડો. આર. જી. વેદાન્ત	"
૩૮૫ વૈષ્ણુભાઈ રત્નમીલજી ગોવીંદજી	"
૩૮૬ રા. જીણુભાઈ બીમજીભાઈ દેસાઈ	"
૩૮૭ રા. રાવચંદ મોતીચંદ	"
૩૮૮ મીસીસ ગેવરીલ્ડેન બાપુભાઈ દેસાઈ	"
૩૮૯ બાઈ. પરશનકુંવર બાણકેચ	પચે

૪૯૦ મે. બુલેધર બાયબેરીના રોટ્ટેરી
 ૪૯૧ રા. હિરાલાલ હમીયારામ
 ૪૯૨ રા. યશવંતરાય વલેશંકર ખી. એ.
 ૪૯૩ રા. દિરાલાલ રણુભોડાસ મુનીમ
 ૪૯૪ રા. ખંડુભાઈ ભીમભાઈ દેવાઈ
 ૪૯૫ રા. મૂળજી દુર્લભજી વેદ
 ૪૯૬ રા. હંસરાજ ગોકળગસ
 ૪૯૭ રા. જમતાદાસ ત્રીભોવતદાસ
 ૪૯૮ સૌ. પસન્તખાઈ C/o ચંદ્રશંકર ત.
 ૪૯૯ સૌ. જયેશખાઈ C/o દેવજી ઉમરસી
 ૫૦૦ રા. મોરારજી આનંદજી ભાવનગર
 ૫૦૧ રા. ગાયચંદ શેતેચંદ શાહ
 ૫૦૨ રા. ત્રીકમલાલ કબાભાઈ ખી. એ.
 ૫૦૩ રા. કુંવરજી આનંદજી
 ૫૦૪ મીસીસ વીરમતિ મગનલાલ દેશાઈ. ભરૂચ
 ૫૦૫ રા. અમરવંતરાય તરબેગમ દેશાઈ
 ૫૦૬ રા. દિનુ શંકરમી કુંડુલાલ

૫૦૭ રા. ધનુરલાલ ધીરજલાલ
 ૫૦૮ સૌ. ગુણવંતલક્ષ્મી ઉત્તમલાલ કેશવલાલ
 ૫૦૯ રા. કાળીદાસ લાલભાઈ સુરત
 ૫૧૦ ખાઈ છંવડોર ત્રીભોવતદાસ
 ૫૧૧ રા. હરરાય અમુલખરાય
 ૫૧૨ ડૉ. મનવંતરાય મનરાય
 ૫૧૩ રા. ગુલામચંદ આનંદજી ભાવનગર
 ૫૧૪ રા. મોતીચંદ ગીરધર કાપડીયા
 ૫૧૫ બહેન ચંદન અમરચંદ
 ૫૧૬ સૌ. કમળાગૌરી ધીરજરામ સુરત
 ૫૧૭ રા. રણજીતભાઈ કાળાભાઈ
 ૫૧૮ રા. બાનુસુખ નિર્મલરામ રાજકોટ
 ૫૧૯ ખાઈ ગુલામ હરિભાઈ મુંબઈ
 ૫૨૦ મીસીમ માણેકખાઈ ડોકટર
 ૫૨૧ રા. ત્રીકમલાલ દારમદાસ
 ૫૨૨ રા. રંગીલદાસ તરબેગમ
 ૫૨૩ રતનખાઈ લામજી વીરજી
 ૫૨૪ ખાડીતાલી પહોંમ હવે પહોં

સ્વીકાર.

નોંધેનાં પુસ્તકોનો ઉપકાર સાથે સ્વીકાર કરવામાં આવે છે—

૧. ભાગવત એકાદશ સ્કંધ, ૨. શિવાજી અને નેપ્થુનિસા, ૩. દલપત મરખાવળી, ૪. પૈરાગ્ય શાતક, ૫. માતાકૃષ્ણ, ૬. સાહિત્ય રત્ન, ૭ બે મુદ્રિકા, ૮. કૃષ્ણ ચરિત્ર.

દુનિયામાં પ્રખ્યાતિ પામેલાં

રાજવંશી વિચિત્ર સાબુ

હાલમતને માટે ખાસ.

દાન, ખમ તથા વાંછીના ડબ્બાં ઝેર મારે છે.

કીંમત—ત્રણ સાબુના ૧ બાકસનો રૂ. બા. વી. પી. થી રૂ. બા.

દબ્બાના રૂ. ૨ વી. પી. થી રૂ. ૩ રા.

એજન્ટો લેખકો કીએ.

ધી રાયલ વિક્ટોરીયા એજન્સી.

નડીઆદ—ગુજરાત.

“ સુન્દરી સુબોધ ”ના પાંચમા વર્ષના ગ્રાહકોને બેટ.

તૈયાર થાય છે **મન્નોરમા.** તૈયાર થાય છે

ગ્રાહકો, લેખકો વગેરેને સુચના.

“ સુન્દરી સુબોધ ” ના સંપાદક (તંત્રી) તેમ વ્યવસ્થાપક કોઈ એક વ્યક્તિ નહિ પરંતુ સમગ્ર બંધુસમાજ છે. આ સંબંધે, ગ્રાહકો વગેરેમાં ગેરસમજૂત થવાથી તેની વ્યવસ્થાને કેટલીક હરકત પહોંચે છે માટે ગ્રાહકો, લેખકો, વગેરેએ, સર્વ પ્રકારનો વ્યવહાર (પત્ર વ્યવહારાદિ) કોઈ પણ વ્યક્તિને નામે નહિ કરતાં, કૃપા કરી “મન્ત્રી” બંધુસમાજ, સુન્દરીસુબોધ ઓફિસ એ નામથી કરવો.

મન્ત્રી, બંધુસમાજ.

૩૯૦ મે ભુલેશ્વર લાયબ્રેરીના સેક્રટરી
 ૩૯૧ રા હિરાનાલ હમીયારામ
 ૩૯૨ રા યશવંતરાય વળેશકર બી એ.
 ૩૯૩ રા. હિરાવાન રણુદાસ સુતીમ
 ૩૯૪ ગ ખડુભાઈ ભીમભાઈ દેશાઈ
 ૩૯૫ રા મૂળજી દુર્વાભાઈ વેદ
 ૩૯૬ રા હંસગજ મોકળાસ
 ૩૯૭ રા જમનાદામ ત્રીભોવનદાસ
 ૩૯૮ મૌ વસન્તભાઈ C/o ચંદ્રકર ન
 ૪૦૦ સૌ અવેગમાઈ C/o દેવજી હમરસી
 ૪૦૦ રા મોગરજી આનંદજી ભાવનગર
 ૪૦૧ રા રામચંદ શતેચંદ ચંદ
 ૪૦૨ ન નીકમલાલ દખાભાઈ બી એ
 ૪૦૩ રા કુવરજી આનંદજી
 ૪૦૪ મીસીસ વીનમતિ મગનલાલ દેશાઈ ભરૂચ
 ૪૦૫ ગ. બળવંતરાય નરભોરાગ દેશાઈ
 ૪૦૬ સૌ હિંગવદ્ધમી કૃષ્ણલાલ

૪૦૭ રા હમરયાલ ધીજલાલ
 ૪૦૮ સૌ ગુણવન્તચંદમી ઉત્તમલાલ
 ૪૦૯ રા કાળીદાસ લાનભાઈ
 ૪૧૦ બાઈ જીવદોર ત્રીભોવનદાસ
 ૪૧૧ રા હરરાય અમુલખગય
 ૪૧૨ ડો મનવંતરાય મદનરાય
 ૪૧૩ રા ગુલાબચંદ આનંદજી
 ૪૧૪ રા મોતીચંદ ગીરધર કાપડીયા
 ૪૧૫ બહેન ચંદન અમરચંદ
 ૪૧૬ સૌ કમળાગૌરી ધીરજરામ
 ૪૧૭ રા રણુજીતભાઈ કાળાભાઈ
 ૪૧૮ રા બાનુસુખ નિર્ગુણરામ
 ૪૧૯ બાઈ ગુલામ હરિભાઈ
 ૪૨૦ મીસીસ માણેકજી ડોકટર
 ૪૨૧ રા. ત્રીકમનાલ હાગમદાસ
 ૪૨૨ રા રંગીતદાસ નરભોરામ
 ૪૨૩ રતનભાઈ લાલજી વીરજી
 બાકીનાની પહોંચ હવે પછી

છઠ્ઠા વર્ષ પેટે.

૧ ન પરશોત્તમ નારજીભાઈ નાદોદ
 ૨ મે. સ્ત્રી લાયબ્રેરીના સેક્રટરી વડોદરા
 ૩ દેશાઈ નાનાભાઈ છોટાભાઈ પેટલાદ

૨૨ રા છોટુભાઈ અનોપરામ વકીલ
 ૨૩ રા છોટાલાલ મોતીચંદ
 ૨૪ અ સૌ પ્રમુખગવરી નાગરજી

સુન્દરી સુબોધ.

યત્ર નાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે ચમન્ને 'તત્ર દેયતા । મનુ.

(પ્રસન્ન દેવતા રહે, ત્યાં પામે સન્માન સુન્દરી)

સર્વાંગે શ્રીઓ ખાટે પ્રકટ થતું માસિક.

પુસ્તક ક.

અંક ૫

સ પાઠક.

બન્ધુસમાજ.

ક. સ. ૧૯૦૮ બાન્ધુઓ

વિ સ ૧૯૧૫ થોપ.

વિષયમૂલન

લેખક

વિષયવિભાગ.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

કાવ્યકુંજ

બન્ધુસમાજના સ્નેહમેલનને ચરણે રા. લલિત

અભિરમરણ

સ્નેહ-પ્રેમ

રા. દેવાચંદર તુલસીરામ પંડ્યા

રા. ભૂતનધી.

માર્તાલહરિ.

કૃષ્ણાશ્રી

દિગ્ધ પ્રેમ

રા. એમ. એ.

રા. મનવંતરાય શુભાનંદરાય સુન્દરી.

વેદાકાશ

મેલિરિયા

કા. કેશવલાલ જે. ધોળકિયા.

[એલ. એમ. એન્ડ એસ.]

વેવિધવિહાર.

નારાયણ સરોવરની યાત્રા.

તૃતીયાનંદ.

મણિહર

રા. જી. (બન્ધુસમાજ.)

પાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા.

૧૫૫

૧૨૬

૧૩૦

૧૩૧

૧૩૩

૧૩૪

૧૩૬

૧૪૧

૧૪૭

૧૫૩

કમર સુધીના કાળા વાળ

એ સ્ત્રી જાતીનું પ્રથમ ભૂષણ છે.

અને એથી દુઃખ અને ખર્ચ જતા વાળને વધારી મજબુત કરવા માટે ઘણી સ્ત્રીઓ તન તોડ મહેનત કરે છે એમને અમારી બલામણુ છે કે 'કુસુમમાળા તેલ' ના થેડાજ રાખતાના સેનનથી એમની મન પ્રમરની ચિંતા દૂર થશે એમાં મુખ્ય પાત્ર સુધુ છે

કુસુમ માળા

તેલ

- ૧ વાળને વધારી કાળા કરે છે
- ૨ ખરી જતા વાળને અટકાવે છે.
- ૩ યાદ શક્તિને તિવ્ર કરે છે.
- ૪ અહેરાને ખુબસુરત બનાવે છે.
- ૫ વાસમાં ટકાઉ અને મધુર છે.

દુઃખમાં કુસુમમાળા સર્વ સંગારની સામગ્રી છે માટે એકવાર વાપરી ખાતરી
આમે મન સ્ત્રી પ્રત્યે બતાવણુ કરીએ છીએ. પણ કુસુમમાળાને બદલે નકલી
તે સાવધ રહેજો એકલા માલિકા.

કે. એમ. નારણભટ્ટી કુપની
૨૭ કાલ્યાણદેવી રોડ અમદાવાદ.

સુન્દરી સુબોધ.

આપણા સુવિખ્યાત નવલકથાકાર સામુરકવિ ગોવર્ધનરામભાઈના સબોધમાં કહીએ કે
 “સીધો પડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અ
 “સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાંથી તેજો મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય ને તે મુક્તતા
 “અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ ઈચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી એ કુટુંબજનો ખરા કલ્યાણ કરે.
 “સાક્ષિમતી અને વતસાદિની બને, કુટુંબના બાળક વચ્ચેને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગ
 “કલ્યાણ વાસનાઓ વૃક્ષ કરે” પતિબલિપ્રશયણ યદ્ય મતિનું છવન ઉન્નત કરે અને તેના આંત
 વિદ્યાસોની ઉર્મિઓમાં પોતાના કલ્પતરંગ ભેળવી દૃઢ મનુષ્યછવનને દિવ્યતામય કરી નાંખે અ
 અન્તે સ્વદેશમાં લક્ષ્યમૂર્ચનાં તેમસ્વી ધિણો સંપૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:—એમ આર્વસુન્દરીઓ
 છવનની સફલતા છે. “સીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધિના પ્રભ નથી, અને પ્રભ વિના રાત્ર્ય નથી.
 “સીની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે.”

વર્ષ ૬ કું.] ઈ. સ. ૧૯૦૯ જાન્યુઆરી—પૌષ, વિ. સં. ૧૯૬૫. [અંક ૫ મો

જ્ઞાનસુગન્ધ.

સ્વદેશ ધર્મ. *

મ્હારો ભારતો ભૂમિ એક-અમેઘજ ય મુજ ધ્રુવ છે,
 મ્હારો ભારતો નિજ ચાલકનો પ્રિયમૈયા, ડર ધ્રુવ છે;
 મ્હારો ભારતોના ઉપદેશ સુદિવ્ય વિશે દૃઢ ધ્રુવ છે,
 મ્હારો ભારતો ફેરી સંતતિ-સંતર્જોરોમાં ધ્રુવ છે.

ઉચ્ચ પવિત્ર ગિરીશ્વર રક્ષિત ભૂમિ અજર્ય: થજા છે,
 સાગરનો ઉછરંગ સુહાવન જનનિ વલમાં છે,
 સૃષ્ટિનો સૌન્દર્ય ઘાડો-ફુલ શરણમયીમાં ધ્રુવ છે,
 માતૃભૂમિ પ્રત્યેક કળે પાવનફારો દૃઢ ધ્રુવ છે.

* “પ્રધુલ ભારત” માં પ્રકટ થયેલ “સ્વદેશ ધર્મ” ના “વચન” માં આવેલા

ભારતીનાં પ્રાચીન તનુજની મસ્મ જીવન મુજ થદા છે,
 ૫ પૂર્વજના પિંડ થકીજ ચનેલ શરીર મુજ થદા છે;
 સર્વ કાલ ને સકલ વર્ણના ભારતી એકથે થદા છે,
 મિશ્ર ધર્મ, જાતિ, પળ ભારતવાસી બન્ધુ, ૫ થદા છે.
 દુનિયાના સગપણથી વહાલા દિવ્ય પ્રજાત્વે થદા છે,
 ભારતીના સોનેરી મૂત તેજસ્વી ભાવિમાં થદા છે;
 બન્ધુઓની દેશમક્તિ, નીતિ, ધર્મ, વીર્યમાં થદા છે,
 વ્હેનોની કોમલતા, ત્યાગ, સુપવિત્રતામાં થદા છે.
 ભારતી ભૂમિ અથેજ અમારું જીવન મરણ, દૃઢ થદા છે,
 ભારતીમાં એકજ ફલ્લેવ્ય, પ્રજાત્વ ભાવના, થદા છે;
 ભારતીનું સેવન સર્વસ્વજ, જીવન પ્રાણ મુજ, થદા છે,
 ભારતી મૈયા ! તુજ આશિષ ફલ્યાણકારી હો, થદા છે.
 ગુજરાતીપત્ર.

કાંચકુંજ.

બન્ધુસમાજના
 સ્નેહ સંમેલનને ચરણે.

એક દીન યાચના.

બાલા ! બટુ ! કામાર મત વરિયે ગોવાળીશાંઃ
 લાડીલાં લલકાર ગોપાલનનો ગજવિયે !
 કેઈ એકલાં એક ચુંદડલીએ અંચળે—
 બહેન બન્ધુની પેઠ લાંડરડાંને સેવિયે !
 કઈ જોડાવ સજોડઃ સ્વર્ગ રથે સંસારમાંઃ
 રખવાળાંમાં કેઈ બાળકડાંના પૂરિયે !
 દેવ ^{જીવ} ન દ્રષાંત ગોપાલકતાથી લર્યાંઃ
 લગ્ન ^{ગીત} કલ્યાણ ગણી બાળ સંભાળિયે !
 માનવકુલનાં દેવ સામ્બસ જોડિલ સંચરે
 જનની જનક સેવ પ્રભુ બાલકની પામિયે
 લલિતસચ } સ્નેહાધીન
 મોંઘ } લલિતના જયદેવ વન્દન

સખિ સ્મરણ.

રતિ-મૂર્તિ સખે !

રસ-વ્યથિ સખે !

રસ--સહિ સખે !

હૃદ-સાર સખે !

રસ પૂર્ણ સખે !

રસ ચંદ્ર સખે !

રસની સરિતા છલકાઇ સખે । રતિ.

મુખ-ચંદ્ર હસી ગૃહ રંજ સખે !

મદ-સૌરભ-જીલ જીલે તું સખે !

મૃદુ કેલિ ગીતો ફૂલ શૃંગજ સખે !

ગૃહ સ્વર્ગ સમું મલકાવ સખે ! રતિ.

તુજ પાદ સ્પૃશે ધરણી બનતી-

મૃદુ, ચેતન થે નમતી લજતી !

ગૃહ ભાવ બધા રૂપ સ્પર્શ ગૃહી

સખિ પ્રિય, હમે સ્મરણે રચવી । રતિ.

રસની પ્રતિમા રસમાં વિલસે !

રસ સાગરમાં તરતીજ દિસે !

છુટી વેણુ વિષે, સ્ફુટ અંગ વિષે !

કંઈ મત્ત દિસે સ્મિત હાસ હસે । રતિ.

મુજ હૃદ-પથે છલકે ઉદ્ધિ-

રસ નામ તણી વિચિત્રો ઉછળી !

તુજ મૂર્તિ હૃદે પ્રગટી ઉજળી !

મધુ પ્રેમ પ્રભા પ્રસરાવો રહી । રતિ.

રસ દૃષ્ટિ ચતાં બળ અંતરનાં-

હલકે રચશે કંઈ બન્ય નવાં-

ભુવનો, ધન્યશે કંઈ સત્ય નવાં, !

જંગ. રીઝવશે નિજ કૃત્ય નવાં । રતિ.

રસ ચિંતન તો રચતાં પ્રિયતું,
 જન જીવન ગામા ઉંચુંજ ઉંચું !
 રસ-ધોધ વહેં હૃદ-શૃંગ કુટી !
 રસ-ધોધ વિષે ક્ષિતિ દિવ્ય જુલી ! રતિ.

તટ સ્વર્ગ તણે મુજ તુંજ બની !
 ઉડું પાંખ પ્રસાર ધણીજ ધણી,
 બળથી ઉડતાં તુજ તેજ ભણી,
 નવહું બનતું મુજ દેહ મણી ! રતિ.

મુજ અંતર ધૂન ધપે પ્રિયતું,
 શુભ નામ રટે વર આનનતું,
 મુજ અંતર મંતર પ્રેમ રટે !
 રટતાં નયને સારતા છલકે ! રતિ.

પ્રિય મુગ્ધ રમા ! ત્યજ શૈવજરી,
 તુજ નેત્ર વિશાલ ચુમાવ ઠરી !
 મુજ જીવન એઃ મુજ ખેલન એ !
 ચુમનાં અધરામૃત રનેહ ધને ! રતિ.

ગર્જી ભક્તિ રસે ભર્જી જોગ મીરાં,
 ગર્જી તેમ રસે ભળું દિવ્ય રમા !
 દ્વય રૂપ બુલી પ્રભુ રૂપ થશું !
 નવલી પ્રભુતા ખતલાવ જશું !! રતિ.

સ્નેહ-પ્રેમ.

કવિતા:—

“ વિચરીએ અતુલ કંઈ આનન્દે;

“ સખિ ! તારિકા-નવોદા વૃન્દે ટેક.

“ તું, ખાલા, ચન્દા સમી, હું, પરિમલિત અનિલ;

“ સ્પર્ધુ' ત્હારા પ્રાણને, છાંટી સ્નેહ-સલિલ ।

“ વિહરીએ સ્નેહ-સલિલ-આનન્દે. . . સં

“ સ્નેહ-સલિલ-શીકર અહુ, રસ ણિન્દુ બની બય,

“ રસે પ્રાણ પોષાય ત્હાં, નવલ રંગ ઉશાય ।

“ વિલસીએ નવલ રંગ આનન્દે. સં

“ નવલ હર્ષ-ઉદધિ મહિં, સકલ વિશ્વ ભીન્ન;

“ વિશ્વ ભીન્નતાં પ્રમની, સતત જ્હાર જ્હેજાય ।

“ વિકસીએ શુદ્ધ-પ્રેમ આનન્દે. સં

“ પ્રેમલ વિશ્વ બધું ધતાં, સાત્વિક, સાત્ત્વિક, સન્ન

“ ઉચ્ચ-ઉચ્ચ, આશય નવા, સકલ વિશ્વમાં ફેર ।

“ વિનંવીએ મન્મથ પ્રભુ, આનન્દે

વાર્તાલહરી.

કેપીઓલાની.

બપોર નમતો હતો અને છાયાઓ લગતી હતી આરામ ખુરશી પર પડી હિં-
માની ટેનીસનના કાબ્યો વાચતી હતી. પાસે પડેલો એડવડ છનોમાનો સૂઈ રહેતો કે
બાગમાં કાંઈ નજરે પડતું તો સળવળતો ઉપરથી લટકતા પાંજરામાં જંગબારી પોપટ
મીઠા સરોદ ફહાડતો હતો.

પગથીઆં ઉપર પાણી છાટતો માળી ઘોડાના દાબડાનો અવાજ સાબળતાજ અ
ટક્યો. એટલામાં વરંડાના પગથીઆ આગળ ગાડી ઉભી અને તહેમાથી ઉતરતી યુવતીને
હિંમાનીએ સત્કારી પોતાની આરામ ખુરશી પાસે સોફા પર આગતા સ્વાગતાથી ખેસારી
એડવડ ઉઠી સ્વર્ણસુદરીના પગમાં ભરાવવ લાગ્યો તહેને પ પાળતા પ પાળતા પૂછ્યું.
“ કેમ જ્હેન શુ ચાલે છે ? ”

“ હવે તોતસવ ઉજવતી વખતે ગાનાના રાસડાઓનો સંગ્રહ છાપવા મોકલ્યો હતો,
તેનાં પ્રૂફ તપાસી જરા ટેનીસન વાચતી હતી ”

“ કેમ ? નાટ્યપ્રયોગો કરવાના છે તે માટે ? ”

“ હા એક પ્રસંગ કાબ્યોમાંથી મળ્યો છે અને બીજો શોધતી હતી ”

“ કયો પ્રસંગ મળ્યો, ? તૈયાર લખેલો પ્રસંગ મળી આવ્યો છે કે શોધિત પ્ર-
સાદબાધને અને તમારે લખવો પડ્યો ”

“ ના લખવો પડ્યો. ચાલો અદર લખેલો ત્હમને બતાવુ ”

બન્ને સખી ઉઠી અને પાછળ પૂછડી હલાવતો ફૂતરો પથુ ગયો અભ્યાસખંડ-
માં પેસી બે ખુરશી પર બેઠા ટેબલના ખાનામાંથી કૃત્રી લઈ ટેબલ પાસેનું કબાટ ઉઘાડી
અદરથી એક ‘ફાઈલ’ ફહાડી હિંમાનીએ સ્વર્ણસુદરીના હાથમાં મૂકી ફાઈલના પાના
ફેરવતી ફેરવતી હિંમાની બોલવા લાગી “ સર્વસ્વાતમાજ અનુક્રમ આપ્યો છે ને ? ખ-
દીલનો એટલે મહમદ પેગમ્બરના પ્રથમ ધર્મ પત્નીને ? ”

“ હા. પછી સુવિખ્યાત ગાર્ગી વાચકનવીનો પ્રસંગ છે સાધ્વી યમુના મૈયાએ
તે દિવસે કયામાં ગાર્ગીનું ચરિત્ર કહ્યું હતું તે તો યાદ છે ને ? ”

૧

હઠાર બતાવતું માથું ધૂણાયું એટલે હિંમાનીએ બેઠક સધમાં સાધ્વી થવા
મજ્જતી છુદ્દની સાવકા મા અને માથી પ્રજાપતિ જાતમીનો, ફોરેન્સ નાઇટીંગલનો
ફૂરંદાનનો, બોએડીશીઆનો, મીરબાધનો, અને સાવિત્રીનો, એટલા પ્રસંગો આ
‘ફાઈલ’ માં છે એમ અનુક્રમણિકા ઉપરથી વાચ્યું. તહેના હાથમાંથી ફાઇલ લઈ સ્વર્ણ-

મુંદરી બોલી “તહેમે દંપતી લખવામાં પણ સારો સહધર્મચાર પાળો છો. આમાં તહે ક્યા ક્યા લખ્યા અને તહારા વરે ક્યા ક્યા લખ્યા એ તો તુંજ નથીજ કહેવાની ને ?”

“બહેન, આ કાંઈ આજ નવો સવાલ નથી. એનો ઉત્તર કે દાંડનો અપાર્થ ગયો છે.” હસતાં હસતાં હિમાની બોલી.

“હા. હા. ત્હને ખબર છે. હજૂ હઠ નથી છેડવીને ? કાંઈ નહીં. કાંઈ દિવસે બંધાયાં વિના નથી રહેવાનું. વાર ટેનીસનમાંનો પ્રસંગ ક્યાં છે ? આ તો બધા પ્રસંગ ત્હને જાણીતા છે. રાજકુમારીનો કે રાણી ગિનિવેરનો તો પ્રસંગ નહીંજ હોય. ત્રીજેજ વર્ષે તે તો બજવ્યા હતા.”

“આ વર્ષે નવોજ પ્રસંગ મેળવ્યો છે. કેપીઓલાની વિશેની ત્હાની કવિતા ઉપરથી લખ્યો છે.”

“કેપીઓલાની ! અતુકમમાં તો નામ નથી, લખવાનું રહી ગયું હશે. પણ કેપી-ઓલાની કાંઈ બાઈનું નામ છે ?”

“પ્રસાંત મહાસાગરના હાવાઈ ટાપુની રાણી તે કેપીઓલાની.”

“ત્હને એનો ઇતિહાસ ખબર નથી. ટુંકમાં એની હકીકત કહે. અથવા પ્રસંગ ક્યાં હોય તો લાવ વાંચુ.”

“પ્રસંગ પૂરો લખાયો નથી એટલેજ અતુકમમાં નામ નથી. એમનો ઇતિહાસ આનથી સાંભળ.”

હાવાઈ ટાપુમાં મૌના-લોઆ નામનો જ્વાળામુખી છે. લાં નવ માઈલ ફરત બળતા રસથી ભરેલું સરોવર છે. નિરંતર પ્હાડમાંથી બડકા નીકળ્યા કરે, રાખના ઢગ જામે, બળી ગયલા પ્હાણોનો રસ પ્હાડપરથી નીતયો જાય એટલે અસાન લોકો જ્વાળા-મુખીમાં કાંઈ દેવદેવીની સ્થાપના માન્યા વિના રહેજ નહીં. ત્હના પરાક્રમથી, ઐશ્વર્યથી કે કોપથી બળતા પ્હાડમાં ચતી ક્રિયા બને છે એમ માને. તેમ હાવાઈના લોકો પીલે નામની દેવીનું લાં સ્થાનક છે એમ માની પોતાની ઇષ્ટ દેવીની લાં જઈ પૂજા કરતા. દેવીની પૂજા કરવા પૂજરીઓ-બ્રાહ્મણોનો ખાસ વર્ગ હતો. સ્ત્રીઓને લાં જવાની સખત મના હતી. જો જોય જોગે કાંઈ સ્ત્રી લાં જઈ ત્હડે અને રોય ઉપર ઉગતા ઝાંડનાં ફળ તોડે તો ફેરી કોપ્યા વિના રહેજ નહીં અને ટાપુ સમુદ્રમાં ડૂબી જાય અથવા પ્હાડમાંથી ઉડતાં રાખ અને રસમાં દગાઈ જાય એવી ઉગ્ર શિક્ષા દેવી કોપમાં કર્યા વિના નેજ રહે-આવું બ્રાહ્મણો શીખવતા, બીચારાં અસાનીઓ અદ્વાધી આ સ્વીકારતા.”

“હુનિઆમાં બધેજ એવું છે. પ્રભુ મંદિરમાં ભક્તિ કરનારાઓના ભેદ ભાવ, સરસ્વતી મંદિરમાં પૂજન કરનારાઓના ભેદ ભાવ બધેજ જોવામાં વે છે. આપણે લાં પણ ક્યાં હજૂ એવું નથી. વાર પછી.”

૨

હિમાનીએ વાત ચલાવી. “ઘણા વર્ષો પીતી ગયાં, એવામાં કેપીઓલાની ગાદીન-સોન ચઢી. ખિરતી ધર્મ ફેલાવવા પાદરીઓ દેશ દેશ ફરતા હતા. એવામાં એક પાદરી હાવાઈ જઈ ત્હડે અને રાજસભામાં જઈ ઉપદેશ આપવા લાગ્યો. જગતનો કર્તો,

નિયંતા, અને પિતા એકજ પરમેશ્વર છે. તેને છાડી ખીભની પૂજા કરવી એ પાપ છે. તેની મૂર્તિ કરી પૂજા કરવામાં પણ પાપ છે. તેનો સ્નેહ અનુભવવો અને જપ્તમાં પણ સર્વત્ર એવોજ સ્નેહ ફેલાય એમ આચરવું તે પુણ્ય. આ ઉપદેશની અસર યુવાન રાણીને થઈ. સભામાંથી ઉઠી અને જ્ઞાનામુખી ઉપર નહડી. મના કરેલ ઝાડનાં ફળ તોડ્યાં અને દેવીના કોપની દરકાર કર્યા વગર કૌલોષ્યાના બળતા સરોવરમાં તે ફેંક્યા ને ગર્જના કરી; “પીલે! ત્હારી સત્તા બતાવ. ત્હારાથી યાચ તે કરજે. શુદ્ધ સાચા પાવન ધ્વજની હું પૂજનરણુ બની છું. હું પિતા ! આપની બાળકીએ પાપની સાંકુજો તોડી પોતાને અને પોતાની પ્રભને વિશુદ્ધ અને પુણ્યશાળી થવાનો જે પ્રસંગ આણી આપ્યો છે તે તારી કૃપાથીજ. ત્હારા સ્નેહથી, ત્હેમથી મળતા બળથી એ પ્રસંગનો અમે લાભ લેવા સક્તિમાન થઈશું.”

“શાખાશ ! ત્હારું ખરૂં વીરત્વ છે, કેપીઓલાની હિમાનીહું કેપીઓલાની બનવાની હોં.”

“બલુ, જેવી ત્હારી ઇચ્છા. ખાસ ધ્યાન આપીને પ્રસંગ લખીશ અને પછી ત્હારા અભિનયથી જે સૌંદર્ય, જે રસ, જે પ્રભાવ ત્હારે પાડવાં હોય તે પાડજે.”

“પછી તો જાણવો બહુ ખીજવાયા હશે. બળતું સરોવર ઉભરાઈ જશે અને દેવીના કોપથી ટાપુમાં બળતો પ્રત્યય યશે એવું એમણે માન્યું હશે અને આજ સુધી તે ખતાવની રાહ જોતા હશે નહીં. !”

“તું કહે છે તેમજ.”

સત્ય આગળ અસત્ય, જ્ઞાન આગળ અધઃ શ્રદ્ધા, પ્રકારા આગળ અધિકાર, શક્તિ આગળ દંબ, સ્નેહ આગળ બૈરવતા ક્યાં સુધી ટકે. ?

“ખ્રિસ્તી ધર્મથી તેઓ સુધર્મા કે વિદ્યાર્થી તે તું જાણે છે કે-આટલી બધી આશ-રીન ધર્મ ગઈ ?” હિમાનીએ હસતાં હસતાં સવાલ કર્યો

“એ બહુ અગત્યનું અસારે નથી. કેપીઓલાનીના દહામદ, વીરત્વ, શુદ્ધ શ્રદ્ધા, અને ભક્તિથીજ ત્હારું હૃદય એના તરફ દબ્યું છે. ત્હને તો—”

“આ દીશીનનો વખત થયો છે. સાહેબ પણ પધાર્યા છે”-ખંડમાં આવી તોડે કહ્યું.

“હું, શોણિતપ્રસાદભાઈ આવ્યા ? ક્યાં છે ?” એમ પૂછતી સ્વર્ણમુંદરી ઉઠી અને પરંકાપર ગઈ. હિમાની પણ સખી પાછળ પાંત પાસે ગઈ.

A. M.

તે ૬

૩

દિવ્ય પ્રેમ.

હકાર બા.

ઇચ્છતી બુદ્ધની “કોઈ સ્વાર્થ કે કારણ ત્હારા પ્રેમમાં ત્હારે નથી;”
નૂરુલ્હાનનો, બોએડેમરું કારણ પ્રેમ, તે વીના જીવનું ગમતું નથી.”
“દાઈલ” માં છે એમ ! તેણીને સારી પેઠે ઝાળખતાં હતાં. દાકતરનું પેટું બાંજક હજી

તો એસતાં પણ શીખ્યું નહોતું એને આપા ત્હેને ઠેલણુ ગાદીમાં સુવાડીને ખહાર ફરવા લઈ જતી, ત્યારથી તે પણ તેણીને પિછાનતી હતી. પ્રથમ પરિચય વખતે તે તે ગુસ્સે પણ યઈ હતી ! જૂનાં, ધસાઈ ગયેલાં અને ટૂંકાં પડતાં લૂગડાં પહેરી એક અનુભવી સ્ત્રી ગામના મોટા માણસોમાં ગણાતા દાકતર સાહેબના એકના એક પુત્રને હાથમાં લઈ રમાડવા માગે તો ખરેખર ગુસ્સો તો આવેજને ? દાકતરના આ પુત્રા બાળકનાં કપડાં સ્વચ્છ, સુંદર અને ફેશનદાર હતાં; આ સમયે દાકતરની રિયતિ ચારી, આરાજનક હતી. પણ જેમ જેમ વખત જવા લાગ્યો તેમ તેમ આપાએ તેણી બાળકોનાં વસ્ત્ર પ્રથમ જોવાં નહોતાં; ઝભલાંના છેડા વખતે ધસાઈ ગયેલા હોય અને વખતે આડવાના રમાડને યીગડું પણ મારેલું હોય; આતું આપું કઈકવાર જોવામાં આવતું; આ હકીકત હવે ધીમે ધીમે વધતીજ ચાલી ! પેલી ટૂંકાં કપડાં પહેરનારી બાળકો છેડકરાં નહોતાં; ચતાં ગયાં તેમ તેમ ત્હેમનો દેખાવ, વધુ વધુ ખરાબ થતો કેમ ગયો, તે વિશે તપાસ કરવા માંડી. કારણ કે એ દેખાવથી તેણીનું દિલ કુખાતું ફેલતું. છોકરાં તરફનો તે સ્ત્રીનો પ્રેમ જોઈને આપાનો ગુસ્સો લાંબો વખત ટક્યો નહોતો અને છોકરાં, પણ તેણીને પોતાના મિત્ર તરીકે સ્હાતાં હતાં. એનું નામ ત્હેમને ખબર નહોતું કારણ કે એ પોતાનું નામ કોઈને પણ કહી જણાવતી નહિ પણ જે અતિશય માયા ત્હેમના તરફ તે રાખતી ત્હેવે કીધે તેઓ પણ બહાર ફરવા જતી વખત એની પાસે મળને ગયા વિના રહેતાં નહિ. તેઓ તેણીને મીઠીબાઈના નામથી ઓળખતાં, કારણ કે ત્હેને ઘેરથી તેઓ કદી પણ મિઠાઈ પામ્યા શિવાય પાછાં ફરતાં નહિ.

“ છોકરાં સાથે પેલી કેઈ બાવડી વાન કરતી હતી ? ”

એક દિવસ દવાખાનાના મકાન આગળ, છોકરાં આપા સાથે ઘેર આવતાં હતાં એવામાં ન્હાના બચ્ચાની ખબર બાળવા મીઠીબાઈએ ઉભાં રાખ્યાં તે બારીએથી દાકતરની સ્ત્રીએ જોઈ આપાને ગુસ્સાથી કહ્યું. “ અનુભવાં માણસો સાથે ઓળખાણ કરવાની રીત ત્હેને બિલકૂલ પસંદ નથી.

“ બાઈ સાહેબ ! ” આપાએ નરમોશથી જવાબ દીધો : “ એનો દેખાવ સારો થયો તો પણ એ બાઈ બહુ બલી છે, અને મોટાભાઈ પારણામાં સત્તા ત્યારનું એની સાથે અમારું ઓળખાણ છે. તેણીને છોકરાં ઉપર બહુ હેત આવે છે. એ રહેતી હતી કે દાકતર સાહેબે એની એક વખત બહુજ સારવાર કરીને એને જીવતદાન દીધું હતું.”

એક દિવસ સહવારમાં છોકરાં આપા સાથે બહાર ફરવા નીકળતાં હતાં એવામાં મીઠીબાઈ ત્હેમને મળી; એટલે બધાં ઉભાં રહીને વાતચીત કરવા લાગ્યાં. આ બધો દેખાવ દાકતરની સ્ત્રી એકી એકી જોતી હતી, એવામાં દાકતર સ્હા પીવાને ત્યાં આગ્યો.

“ પેલી મેલી ઘેલી-ડાસલી કેણુ છે ? ” તે અંતઃકરણમાંથી અકળાઈ જતી હોય એમ તપીને જોણી ઉઠી. તે હમ્મેશાં પોતાના પતિ સાથે એવીજ ઢબથી જોતતી. “ છોકરાં ઉપર તો તે બહુ-બ-રાખતી જણાય છે. આપા રહે છે કે એક વખત ત્હેમે એ માંતી હતી ત્યારે એની દવા કરી હતી.”

દાકતરે બહુ વિચાર કરીધો : “ કોઈ ફાડો એને જોવાનું કે એની દવા અથવા આ

રવાર ક્યારિતું નહને યાદ આવતું નથી અલબત્ત, કોઇવાર હાં તરીકે નહે એને જોઈ હશે, પણ મહને હાલ સાબરતું નથી ”

તેણે ઉડા, અતરમાયો નીચાસો નાખ્યો. તેને હમણાં હમણાંમા એવો દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂકનાની ટેવ પડી ગઈ હતી હાલ તે બહુ સારી જીદગી ગાળતો નહોતો. જીવાનીમાં તેણે બહુ ઉમંગથી આચાનકો ધધો શરૂ કર્યો હતો પણ હાલ બીજા દાકતરો-વૈદો વધ્યાથી તેનું પેલા જેટલું સારું ચાલતું નહોતું અને જેમ જેમ ઊંડા વધતા ગયા, ઉંમરે નહોટા થતા બયા, તેમ તેમ ખર્ચ તો વધતું જ ચાલ્યું વળી, અધૂરામાં પૂરું, તેને સ્ત્રી પણ ખરચાળ, રસારી અને બળકણીજ મળી હતી, જેનો મહેરો સુન્દર, શરીર મનોહર હતું પરંતુ તેના અતઃકરણમાં ક્રોધ અને ઝેર ઉભરાયાજ કરતા તે પણ દાકતરને પૈસા વધુ પેદા ન કરવા માટે નિરતર મહેણા ટૂંચા સંભળાવ્યા કરતી હતી હાથમાં જેટલા પૈસા આવે તેની કિંમત ન પિછાનતા, નજીવી-નકામી બાજતોમાં અને ખાલી બડાશ પાછળ તે ઉડાવી દેતી અને તેથી સર્વદા તે બીડમા રહી, દાકતરને ગરીમાઈ માટે ડાર્યો કરતી હતી । પત્ની અને માતા તરીકેના પોતાના ધર્મ થુ છે તેનો તો તેને જરા ખ્યાલ પણ નહોતો આથી તેણીના ઊંઠરાં મીઠીમાઇ પાસે જવા આકર્ષાય તેમા કાંઈ નવાઇ જેવું નહોતું ઊંઠરા એને “ ઘેલી મેલી ઘેલી ડા મેલી । ” કહેતાં નહોતા. જૂના સાધેલા લૂગડા, ઉચો-ટૂંકા પડતો ચણિયો તથા ધસાઈ ગયેલો કબજો તે પેરતી, અને સૂક લકડી-ડોશી જેવી લાગતી, તેના વાળ પણ સંકેત થવા લાગ્યા હતા, છતાં ઊંઠરા પોતાની સગી મા દેવની એટલા વહાલથી મીઠીબા ધને મ્હાતાં

દાકતરના નહોટા ઊંઠરાએ એક દિવસ તેને પૂછ્યું, “ તમને બાપાને ઝાળખો છો ? ” મીઠીબાએ જવાબ દીધો, “ હા બાપ, હું એમને ઘણા લાખા વખતથી ઝાળખું છું હું એક વખત બહુ માદી હતી ને ખાટલેનશ હતી ત્યારે તમારા બાપાએ મહને મરતે મરતે ઉગારી લીધી હતી કાળ ધણે યઈ ગયો એટલે એમને કદાચ હું નહિ સાબરતી હોઉં, પણ મહારા ઉપરનો એમનો ઉપમાર હું કદિ વિસરવાની નથી ” તે ઊંઠરાની અને તેની નજર એક યઇ, એટલે તે બોલતી બધ યઇ ગઈ દાકતરની આખોના જેવીજ આબેહૂબ તેના ઊંઠરાની પણ આખો હતી તે ઊંઠરાએ કહ્યું, “ બાપા મહુ જલ્લા છે હે, એમના જેવું તો કોઈ બહુ નહિ હોય ? ” તેણીના હૃદયમાંથી ઉતર નીકળી આવ્યો, “ આખી દુનિયામાં નથીજ ”

ઊંઠરા ગયા પછી પોતાના ધરમા હાંચકા ઉપર એકલી તે બેઠી હતી, એવામા તેને પોતાની પાછલી હાનત યાદ આવી એક વખત એવો હતો કે બ્યારે એને નિરાધાર બાળ વિધવા મૂકીને એનો દુષિત અકાળ મરણને વશ થયો, ત્યારે તે તે પોતાની વૃદ્ધ દાદીને ઘેર રહેતી હતી અને જેમ તેમ કરીને તેઓ પોતાનું શુજશન નિભાવતા હતા. એના માબાપ તો ક્યારનાએ શુજરી ગયા હતા, અને કાળ જતા, દાદીએ પણ પોતાનું જીવન પૂરું કર્યું આ વખતે તે પચાશેક વર્ષની ઉંમરે પેલાં હતી પોતાના ધરમા એકના ન રહેવું એવી હિતચ્છુઓની સલાહ ઉપરથી તે એક આબરુદાર

ગૃહસ્થના કુટુંબમાં રસોઇ કરી આપવા રહી. બેચાર વર્ષ તહેણે આ પ્રમાણે જીંદગી ગાળી, એવામાં એક એવી સખત માંદગીમાં તે આવી પડી કે એ ત્રણ મહિના સુધી તો બિલકૂલ ખાટલેવશજ તહેને રહેવું પડ્યું હતું. આ વખતે એક જુવાન, શ્રદ્ધાવાન, આનંદી અને માયાળુ સ્વભાવવાળો દાકતર જે તે ગામમાં ટૂંકી મુદતથીજ આવેલો હતો તહેની દવા અને સારવાર નીચે તહેને રહેવું પડ્યું હતું. આ દાકતરે જે મહેનત, કાળજી, અને માયાથી તહેની જીંદગી સંભાળી હતી તે તહેને હજી પણ તહેવું ને તહેવું યાદ હતું. અને દાકતરની સાથેની તહેની છેલ્લી મુલાકાત તો તહેના નિગરમાં કદિપણ ખસે નહિ. એવી રીતે છપાઇ ગયેલીજ હતી; તે જે આરડામાં સૂતી હતી તહેમાં પ્રમાતનાં સૂર્યનાં રંમણીય, જીવન આપતાં કિરણો રમતાં હતાં. દાકતરે હસતે ગ્રહરે આવીને તહેણીની નાડ તપાસી જોઈ, અને આજ જેટલા નિખાલસપણાથી તહેના છોકરો તહેણીની સામે જોઈ રહ્યો હતો, તહેવાજ-તેટલાજ નિખાલસપણાથી તે તહેણીની સામે જોઈ રહ્યો. “તહેમે હવે તદ્દન: સારાં થયા છો” દાકતરે મધુર વાણિયી કહ્યું; “હંમેશાં દિલ ઉલ્લાસમાં રાખ્યાથી દાકતરનો પણ ખપ નથી પડતો, એ તહેમે જાણતાં હશે. હવે દવા લેવાની કંઈ જરૂર નથી. કુદરત પોતાનું કામ કરશે અને તહેને મદદ કરવાનું કામ તહેમારું છે. ધીમે ધીમે પાછી હમારી તબિયત હતી તહેવી થશે. દરેક વસ્તુ ખરડેલી ચીજ પણ-અદા અને શાન્તિ-રાખેથી લાંબે વખત નિઃસ્વંશય પાછી ટેકણે આવે છે, એ યાદ રાખજો. પ્રભુ સધળું આપણા સારા મારેજ કરે છે.”

આ તહેનાં મોઢાં વેણુ અને ઉમંગી સલાહ, નિખાલસ દિલ અને માયાળુ પ્રકૃતિ, એ સર્વના સ્પર્શથી તહેણીનું હૃદય કેવું ફેદ્યું હતું ? જુવાની, — જીંદગીનો વસંતકાળ, અને પ્રેમ, — આત્માનો પાવનકારી વિદ્યાસ, એના ઉભરામાં અંતર કેટલું બધું તે ધડીએ ગરક થઇ ગયું હતું ? મેઘ ધનુષના રંગથી રંગાયેલું જીવન તે ધડીએ કેવું એકજ રંગ-મય બાસતું હતું ? — પરંતુ પ્રભુ કૃપાથી ધીમે ધીમે તે સર્વ પાછું પોતાની રિચ્છિતને અનુકૂળ થઈ ગયું; અને તહેની જીંદગીનો એકમાર્ગો પ્રવાહ પાછો આગળની પેઠે વહેતો થયો. રહી ગયા માત્ર પેલા પોડા દિવસના પ્રીતિ સંજનના બહુકારા-અને તે પણ દાકતરને મારે દિનપર દિન વધતી જતી અલૌકિક ભક્તિભાવના જ ઉત્પન્ન કરતા રહ્યા !

કાળ જતાં, તેણીનું નશીબ પણ ફર્યું અને જે શેઠાણીની સેવા તહેણે અહોરાત્ર દિલોબ્ધનથી હાથવી હતી, તહેને કોઈ નિકટનું સચું નહિં હોવાથી તે આ બાબતેજ પોતાની મિલ્કતની કુલ વારસ કરતી ગઇ. પૈસો આવ્યો. પણ તેણીએ પોતાની રહેણીમાં કંઈ જ ફેરફાર કર્યો નહોતો. લોકો એને કંજુસ કહેતા, ધિક્કારની નજરથી જોતા, અને હસતા. અને એટલું તો ખરુંજ હતું કે તે બહુ સાદાઈથી રહેતી અને જાણે પાંચ પાંચ બચાવવાને ચત્ત કરતી હોયની એમ લાગતું હતું. તેણીને કોઈપણ જાતનો મોજશોખ પસંદ નહોતો; અને ખર્ચ પણ ધણીજ કરકસરથી કરતી. પરંતુ દાકતરનાં છોકરાં અને ગામનાં ગરીબ, અપંગ તથા દુઃખી મનુષ્યો જ તહેના પૈસાનો ખર્ચ ઉપયોગ તે કેવી રીતે કરતી તે જાણતાં.

વધેાં ગયાં તેમ તેમ છોકરાં નહોતાં મર્યા અને તહેમને બહુવવાની તથા બીજાં વ.

ધ્યે જતાં ખર્ચોની જાળબધી ગુંચાઇ ગયેલા ડાકતરના વાળ સફેત થવા લાગ્યા અને કપાળપરની-કરચોલીઓ વધવા લાગી. ન્હોરો છોકરો તેર વર્ષનો થયો અને હાઇસ્કૂલમાં ગયો ત્યારે એક આશ્ચર્યકારક બનાવ બન્યો: ડાકતરના ઉપર એક કાગળ આવ્યો જેમાં રૂ. ૫૦૦૦ નાં નોટ હતાં અને તેમાં એટલું જ લખેલું હતું કે—

“તમારા ન્હોટા છોકરાની કેળવણીમાં વાપરવા” “માટે—એક આભારી દહીં તરફથી.”

દાકતરે બહુ તપાસ કરી પણ તે પત્ર મોકલનાર કોણ હતું તેનો પતો ન લાગ્યો; અને દરેક બાળક તેર વર્ષનું થયું, ત્યારે એજ મુજબ હકીકત બનતી રહી. પેલી બાઈ, જેને-છોકરાં મીઠીબાઈ કહેતાં અને દાકતરની સ્ત્રી ‘પેલી મેલી ઘેલી ડાસલી’ કહી જેના વિશે વાત કરતી, તેવી સીની પાસે આટલા બધા રૂપિયા આમ આપી શકે તેવા હોય એવું તો સ્વપ્નનું પણ કોને આવે? ન્હોટો છોકરો પુખ્ત ઉમ્મરનો થવા લાગ્યો ત્યારે વળી એક વિશેષ આશ્ચર્યકારક હકીકત બની કે એક વકીલનો કાગળ દાકતર ઉપર આવ્યો જે તેણે ફરી ફરીને વાંચ્યો પણ તેથી મગજ એટલું બધું બમતું અને હૃદય ધડકતું થઇ ગયું કે તે ખરોખર એકદમ સમજાયો નહિ. જો કે પત્ર તો સ્પષ્ટ અને સારી ભાષામાં લખાયેલો હતો. એમાં જણાવ્યું હતું કે,—

“બાઈ લક્ષ્મીબાઈ, મરહુમ જગજીવનદાસ પુરુષોત્તમદાસનાં વિધવા, રહેવાશી—ગામનાં, તેઓએ વીલથી પોતાની સંપત્તિ મિલકત તમારે તેઓના ઉપર કરેલી મહેરબાનીની આભારી યાદગીરી તરીકે, તમારા છોકરા અને છોકરીઓના હિત અર્થે, તમારે દરેકમાં આપી છે.” અને તેમાં આખરે મિલકતનું વર્ણન હતું.

મિલકત પુષ્કળ હતી; દાકતરે ભમતે મગજે અને ધડકતે હૃદયે પણ પ્રભુનો ઉપકાર-માન્યો. આવી ઉમદા બક્ષીસ કરનારનું નામ પણ તેની બાજુ પહોંચેલું, એ તેને બહુ નવાઇ ઉપજાવનારું થઇ પડ્યું. ન્હોટી છોકરી થોડીવાર વિચાર કરીને બોલી ઉઠી: “અરે! એતો આપણું મીઠીબાઈ જ!” તેની માએ ચીડાઇને કહ્યું,

“શું, તારી પેલી મેલી ઘેલી ડાસલી? જા. જા. એવો ખાલી લવારો કરીને માયું ફટાવતી નહિં!”

આવા અમીરી, બાદશાહી ઉપકારને લાયક થવાને માટે પોતે શું કર્યું હશે તે યાદ કરવાને દાકતરે બહુ ગયાસ કર્યો, પણ તે સહુ ફેકટ ગયા. આખરે ન્હોટા છોકરાને કાંઈ યાદ આવવાથી તે બોલ્યો, “બાપા, મીઠીબાઈ હમ્મેશાં રહેતાં કે તમે તમારો ઉપર બહુ માયા રાખતા અને એમને છાત્રદાન દીધું હતું.”

દાકતર ફરી વિચારમાં પડી બમડ્યો: “હે પ્રભુ! મ્હેં એવું શું અને કોની તરફ કીધું હશે?” તે તો ખરેખર બૂલીજ ગયો હતો; પરંતુ તે વાત “પેલી મેલી ઘેલી ડાસલીના નિમકહલાસ અને પ્રેમીલા અન્તઃકરણે પોતાની ઉંડામાં ઉંડો ગુહામાં હમ્મેશને માટે સચેતન છુપાવી રાખી હતી.

વિદ્યાકળા.

મેલેરિયા (Malaria).

હાલના જમાનામાં આ બીમારી સંબંધી જ્ઞાન લગભગ સંપૂર્ણતાને પહોંચેલું હોવાથી આરોગ્યતાનાં રક્ષણ ખાતર આ વિષયની સામાન્ય સમજ સર્વને હાવી બોધ્યે.

નિદાન અને ઉત્પત્તિ—જે બીમારીને આપણે ગુજરાતીમાં “ ટાઢીયા તાવ.” (શીતજ્વર) કહીએ છીએ તેને અંગ્રેજીમાં “ એગ્યુ ” (Ague) અથવા “ મેલેરિયા ” (Malaria) કહે છે. “ મેલેરિયા ” એટલે ખરાબ ઝેરી હવા. પ્રથમ એમ માનવામાં આવતું હતું કે આ જાતનો તાવ ખરાબ અથવા ઝેરી હવાની અસરથી માણસને લાગુ પડે છે. પણ આજુ જમાનાના વિદ્વાન ડાક્ટરોએ અચાગ મહેનત લઈ, અનેક અખતરા અજમાયશ કરી સિદ્ધ કર્યું છે કે એક પ્રકારના અતિરાપ બારિક જંતુઓ લોહીમાં દાખલ થઈ આ ઉપદ્રવ પેદા કરે છે. અને એમ પણ નિઃસંસય નક્કી થઈ ચૂક્યું છે કે એ જંતુઓને માણસના લોહીમાં દાખલ કરનારા એક જાતના મચ્છરોજ છે. (મચ્છરો પણ જૂદી જૂદી જાતના હોય છે). તે એટલે સુધી ચોક્કસ વાત છે કે ડાક્ટરો, આ તાવનું નામ “ મેલેરિયા ” ને બદલે “ મચ્છરિયા તાવ ” (Mosquito fever) મચ્છરોથી ઉત્પત્તિ થતો તાવ-રાખવા ચાહે છે.

જે માણસને તાવ આવતો હોય છે તેનાં લોહીમાં અસંખ્યાત એવા જંતુઓ હોય છે. તે બીમારને મચ્છર ત્યારે ડાંખ મારી લોહી ચૂસે છે ત્યારે એ જંતુઓ પણ મચ્છરના પેટમાં જાય છે, ત્યાંથી તેનાં આખાં શરીરમાં પ્રસરી જાય છે અને તેની લાળ (ચૂક) માં પણ જોવામાં આવે છે. એજ મચ્છરો વળી તંદુરસ્ત માણસને ડાંખે છે, ત્યારે તેના ડાંખ અને લાળ મારફત એ જંતુઓ માણસના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે. અને લાં પોષણ પામી ઝેર પેદા કરે છે જેની અસરથી તાવ આવે છે.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજશે કે જેમ યોગના જંતુઓ ઉદરો ફેલાવે છે એમ માનવામાં આવે છે તેમ ટાઢીયા તાવના કારણ રૂપ મચ્છરો છે મારે આ રોગ અટકાવવાને આપણે મચ્છરોથી સંભાળવાનું છે.

જૂની ગુજરાતી બીજી ચોપડીમાં એક પ્હીકણ છોંકરાની વાત છે કે જે ઉદર કુરકુરિયાં વગેરે નહાનાં પ્રાણીઓથી પણ પ્હીતો તે વાંચી આપણને બાળકપણમાં હસવું આવતું. પણ હાલના જમાનાની શોધોને આધારે જે મહાન શરવીરો તોપના મોળાથી ડરતા નથી તે પણ મચ્છર ઉદરથી રચકે છે ! ત્યારે આપણે એ જાણેથી ચેતીને આવશ્યક તો આપણને કોઈ ડરક કે વહેમી નહીં કહે. કોઈ હસશે નહીં કેમકે આ પ્હીક સહારણ છે. અને તંદુરસ્તી ખાતર આપણે તેનાથી દૂર રહેવાની, અથવા તે આપણી નજીકથી તેને દાખળુ, પ્રકોરે દૂર કરવાની કોસિષ કરવી જ બોધ્યે.

બંધ પાણી વાળાં—એટલે કે જેને કોઈ જગ્યાએથી દૂર વહી નીકળવાનો માર્ગ ન હોય તેવાં—તળાવ, કુંડ, ખાખોચિયાં, ખાડા, નહેર, નાળાં, ખાળ કે લોંચ ખાળ, કૂવાનું પાણી જ્યાં ચાળાં નજદીક હરવખત ઢોળાતું હોય ત્યાં-વગેરે ઠેકાણાં કે જ્યાં વરસાદનું કે ખીજે કોઈ રસ્તેથી આવતું પાણી સદા ભરાઈ રહેતું હોય અને સડયા કરે તેવાં પાણીની સપાટી ઉપર મચ્છરોની માદાઓ પોતાનાં ઈર્ધાં મૂકે છે. તેમાંથી એક જાતના ઈયળને મળતા સીડા પેદા થાય છે તે પાણી ઉપરજ રહે છે. અને અમુક મુદતે તે ઈડાઓને પાંખ આપી મચ્છર બની જાય છે. તે નજદીકનાં રહેઠાણોમાં ભરાઈ રહે છે અને ખીમાર તેમજ તંદુરસ્ત માણસને કચડી રોગનો ઉપદ્રવ ફેલાવે છે.

હમેશાં ચોમાસાં પછી તરતજ ભાદરવા-આસો મહીના લગભગ આ રોગ-તાવના વાસરા ફાટી નીકળે છે તેનું કારણ હવે વાંચનારને ઠીક સમજશે. એ મોસમમાં ખાડા ખાખોચિયાં વગેરે રચળે વરસાદનું પાણી ભરાઈ રહેલું હોવાથી મચ્છરોની ઉત્પત્તિને પ્રેરિ મળે છે.

ટાઢીયા તાવના પ્રકાર અને ચિન્હ:—

આ તાવનાં ચિન્હ વગેરેથી સૌ જાણુને થોડી ઘણી માહિતી જરૂર હોય છે. તે યથુ એ સંબંધી જરૂરી બે બોલ લખવાનું આહી દુરસ્ત લાગે છે.

ટાઢીયા તાવના મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકાર છે, અને તે રોજીયો, એકાંતરીયો, અને ચોથીઓના નામથી-જાહેર છે. એ બધા તાવોની ખાસ ખૂબી એ છે કે તે અમૂક મુકરર વખતેજ આવે છે અને જનતા સુધી અમૂક મુકરર વખતેજ પરસેવો આવી ઉતરી જાય છે. તે પછીના વખતમાં તખીયત બિલકુલ સારી રહે છે.

એવા દરેક તાવની સામાન્યતઃ ત્રણ અવસ્થા હોય છે, એટલે કે:—

(૧) ટાઢ ચડવી—ઘણું કરી બપોરે એટલે અગીયાર બાર વાગ્યાને સુમરે ખી. મારીની શરૂઆત થવા માંડે છે. શરીરમાં સુસ્તી જણાય છે. દરદી બાળસ મરડયા કરે છે. આંખું બંદન કળે છે. અંગો વૂટવા માંડે છે. બગાસાં આવે છે. અનાજ ઉપર રૂચી નથી થતી. માથાં અને કમરમાં દુખાવો થાય છે. વાસો ફાટે છે આંખો બળે છે. હવા અણગમતી જણાય છે. તડકામાં બેસવું ગમે છે. હાથ પગ શરદ થઈ, હોઠો, નાકની ડાડી, અને કાનની છુટ ટાઢાં પડી કાળાશ પકડે છે. શરીરની ચામડી કઈશ (સડી અને ખડખડી) બની જઈ રૂવાટાં ઉભાં થાય છે. એકાદ ઉલટી થાય છે અને એકદમ બેશબેર ટાઢ ચડી આવે છે.

જ્ઞાની ઉંમરનાં બાળકોને ઘણીવાર આવી રીતે ટાઢ ચડી આવવાને બદલે તાણુ અથવા અચકીથી શરૂઆત થઈ આવે છે તે જોઈ માતાએ ગભરાવું નહિ, એટલે કે વાઈ અથવા ચકરી જેવાં જિન્હ જણાય છે. જાળક બેજાન થઈ જાય છે. હાથ પગ બેંચાય છે. અને મ્હોંએ શીજી આવે છે. થોડી મિનિટમાં જાન આવે છે અને તાવ તપી આવે છે.

(૨) તાવનું તપી આવવું—આવી રીતે દરદી ટાઢની રિયતિ આસરે-કલાક

પેણો કલાક સુધી અનુભવે છે. બાદ તાવ તપી આવે છે. બદન ગરમ થઈ ચઢેરા લાલ થઈ જાય છે. લમણાંની નસો જોરથી ધડકે છે અને માથાંના દુખાવાથી દરદી આખો વખત ખેંચેન રહે છે. શ્વાસોશ્વાસ ગરમ અને જલ્દીથી લેવાય છે. નાડી ઉતાવળી, ખૂબ ભરેલી, અને ઉછળતી હોય છે. ઉલટી અને ઉછળો ચાલુ રહે છે. નાક, હોઠ, મોઢાં સૂકાય છે. પાણીની તરસ લાગ્યા કરે છે. પેશાબ લાલ અને ગરમ આવ્યા કરે છે. આળકેને અને કોઈ વખત લુવાનને પણ નકશીર કુટે છે,

(૩) પરસેવો વળવો--તાવ સાત આઠ કલાક રહીઃ બધાં ચિન્હો નરમ પડવાં માટે છે, નાડી ધીમી અને નરમ પડે છે. આમડી સૂવાળી અને બીની લાગે છે, અને પરસેવો વળવા માટે છે. પ્રથમ ચઢેરા ઉપર વળે છે અને ધીમે ધીમે આખા શરીર ઉપર વળી કપડાં બીંજાય છે. અને દરદીને વ્યાધી મુક્ત થઈ શાંતી મળતાં ઉંઘ આવી જાય છે.

તાવ ઉતરી ગયા બાદ કેટલાકને બંને હાડોની આસપાસ એક પ્રકારની ફોંટકી આ નીકળી આવે છે જેને “ગ્રાન્યભાષામાં” તાવ મૂતરી ગયો ” કહે છે.

ચિકિત્સા અને ઉપદ્રવનો રેત્નાવો થતો અટકાવવાના ઉપાય:—

(૧) “કવીનાઈન” એ દરેક જાતના ટાઢીયા તાવ વારતે અકસીર દવા છે, દરેક સ્ત્રી પુરુષ જે બીજી દવાથી અનુભવે હશે તે “કવીનાઈન” નાં નામ અને વપરાશથી જરૂર વાંકિંગાર હશે. એટલે બીજી કોઈ અનુભવે દવા સૂચવવી પડે એમ નથી.

ઉપરાંત આપણી દવાગુ સરકારે ગરીબ અને અજ્ઞાન વર્ગ વારતે વરસો થયાં એવી સગવડ કરી આપી છે કે દરેક નાનાં મોટાં ગામડાંની “પોસ્ટ ઓફિસ”માં ભરોસા લાયક “કવીનાઈન”નું એક એક પૈસાની દીંમતનું એક પડીકું પણ મળી શકે છે. તે એક પડીકું પણ કરી સાત (આસરે ચાર રતી) સાત ગ્રેનનું હોય છે.

આમ “કવીનાઈન” ગામડાંમાં પણ સહેલાઈથી મળી શકે એમ છે તો પ્રથમ તેનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જે બરાબર ધોરણસર નીચે બતાવ્યા મુજબ આપવામાં આવે તો બીજે યા ત્રીજે વારે નવો ટાઢીઓ તાવ અવરથ અટકી જાય છે. જે કે તાવ અટકાવવાની બીજી દવાઓ પણ બેશક છે અને ફાયદો પણ કરે છે. પણ “કવીનાઈન” સૌથી ઉત્તમ અનુભવ સિદ્ધ જણાયું છે. અજ્ઞાનતાથી “કવીનાઈન”ની શ્રેષ્ઠતા જેના સમજવામાં નથી આવી અને “કવીનાઈન”ની ગંરહીતો ગેરવાજબી ડર જેઓમાં વિશેષે કરી સ્ત્રીવર્ગમાં—શરૂઆતથી જ હસી ગયો છે તેઓ બીજાં ચાલુ થઈ ગયાં વેચાડ કરી તાવને લંબાવવા દે છે જેથી કરી બરોજની ગાંઠ મોટી થઈ આવે છે તેને લીધે નવું લોહી આવતું નથી, નબળાઈ વધતી જાય છે અને પછી એવા લુંના તાવમાં “કવીનાઈન” પણ મોટી અસર કરે છે.

(૨) “કવીનાઈન ” એક પૂરાં પ્રમાણમાં—એટલે કે દસ ૧૦ ગ્રેન, પાંચ રતીમાર, અથવા બે આનીમારનું અરધું—(ચાર ૧૨ વરસની ઉંમરના બીમારને એવી અરધી માત્રામાં)—તાવ ઉતરી જઈ પરસેવો વળે ત્યારે એને વળી મેં આ

વાનો વખત હોય તેથી ઝાઝામાં ઝાઝા પાંચ કલાક પહેલાં, એમ ફક્ત બે વખત સીધાથી તાવ તરત અટકી જાય છે.

દાખલા તરીકે—એક રાખસને એકાંતરીયો તાવ વારા મુજબ બપોરના બાર વાગે આવ્યો અને રાતના આઠ વાગે તાવ ઉતરી પરસેવો વળવા માંડ્યો. તો એકાદ કલાક રહીને એટલે નવ વાગે એકદમ દસ ૧૦ ઝેન (અથવા પોસ્ટ આરીસનું દોઢ પડીકું) કવીનાઇન આપી દેવું. બીજે દીવસ તાવનો વારો નથી, મારે સવારના પહારમાં પ્રથમ “દીવેલ” અથવા “એરંડીયું તેલ” એક ઝૈંસ (અઢી તોલા) પેટ સાફ થવા આપી દેવું. બાદ દીવસમાં ચાર વખત પાંચ ૫ ઝેન (અરધું પડીકું) બસ થશે) “કવીનાઇન” આપતા રહેવું. ત્રીજે દીવસ બપોરના બારને સુમારે તાવનો વારો છે તે દીવસ સવારમાં જ દસ ૧૦ ઝેન કવીનાઇન એકદમ આપી દેવું એટલે તે દીવસ તાવ આવશે જ નહીં. અને ફરી દવાની જરૂર નહીં પડે. આવી રીતે આસરે અલીશ ૪૦ ઝેન-પાંચ ૭ પૈસાની કીમતનાં-કવીનાઇનથી બીમારીને શરીરમાં ઘર કરતી અટકાવી શકાય છે.

તોપણ ફરી ઉઘલો ન કરે તે વારંતે ત્રણ ચાર દીવસ સુધી રોજ સવારે ફક્ત એક વખત પાંચ ઝેન ફાફી લેવાનો રિવાજ બહુ હડાપણ બરેલો છે. દીવસમાં બે ત્રણ વખત ફેધ સાફર પીવાથી કવીનાઇનની ગરમી દબાય છે.

(૩) સગર્ભા સ્ત્રીને “કવીનાઇન” એકદમ મોટાં પ્રમાણમાં આપવું અલગત જોખમી છે. તેથી સ્ત્રી વારંતે તેમજ જે બીમારથી કવીનાઇનની ગરમી સહન થઈ શકે નહીં તેઓ વારંતે એક બીજે ઇલાજ પણ છે, કાકચીયા સાગર મોટા, તેની અસર “કવીનાઇન” જેવી જ છે. આ કાકચીયાથી દરેક ગાંધી વાકેફ હશે અને તેની દુકાને મળે પણ છે. જોડલા વજનના કાકચીયાનાં બીજ તેથી અરધાં મરી (તીખાં)—એટલે કે બે તોલા કાકચીયા તો એક તોલા મરી-લઘ બારીક ખંડાવી ચૂરણ કરી રાખવું. તેમાંથી એક બે આની બાર (વીસ ૨૦ ઝેન) દીવસમાં છ ૬ વખત ત્રણ ત્રણ કલાકે ફકાવવું. કદાચ પ્રમાણ વધી ગયું તોપણ આ દવા નિર્દોષ છે, નુકસાન નથી કરતી. આ દવા સગર્ભા સ્ત્રીઓને અને બીજા સંકટો બીમારોને આપી જોઈ છે અને ફતેહમંદ નીવડી છે. ચોથીયો તાવ પણ રોકી દે છે.

(૪) મેલેરિયાની બીમારીમાં ખાસ તાવની હાલતમાં ઇલાજ કરવાની ચોડી જરૂર રહે છે. કેમકે કોઈ ઉપચારો કરો યા ન કરો તોપણ પોતાના વખત ઉપર આવી પોતાની મેલે ઉતરી જાય છે. છતાં દરદીની તકલોફે ઝોઘી થવા અને બેચેનીની હાલતમાં શાંતી આપવા કોશીસ કરવી જ જોઈએ. તે વારંતે ડાક્ટર યા પૈઘની સલાહની ગેર હાજરીમાં નીચે બતાવ્યા મુજબ ધરમતુ ઉપયોગી ઉપચાર ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે, જે યોગ્ય પ્રમાણમાં અજાનના હાથથી અપાવ તોપણ નિર્દોષ છે અને દરેક પ્રકારના બીજ તાવોમાં પણ નુકસાનકર્તા નથી:—

(અ) કપૂર—એક રતી (આસરે બે ઝેન) દર બે બે કલાકે ગોળ, ખાંડ યા પતાચામાં લપેટી આપવાથી પરસેવો વળે છે, અને બેચેની અને માથાનું દરદ પણ નરમ પડે છે.

- (૭) સૂરોખાર-એ ચપટી (દસ ૧૦ એન) એક ખાલી પાણીમાં મેળવી એ બે કલાકે પીવા આપવું તેથી તૃપ્તા (તરસ) દાહ અને ઉતાપ શાંત થાય છે અને પેશાબ સાફ આવી ગરમી ઓછી થાય છે.
- (૮) સૂરોખાર અને નવસાર ચાર ચાર આનીબાર એક આના ખાતા બરાબર ગુલાબ જળ અથવા સાદા પાણીમાં નાખી તેમાં કપડું ભેંજવી માથા ઉપર રાખવું. તેથી તાવ જોર નહીં કરે અને માથાની પીડા હળવી પડશે.
- (૯) ઉલટી અને ઉછાળા વાસ્તે સોડા અને એસિડ (બાઇકારબોનેટ ઓફ સોડા, અને ટારટરિક એસિડ) જે પાણીમાં નાંખતાં ઉભરાઈ ફીથું આવે છે તે પાઇ દેવું.
- (૧૦) એ જો ન મળી શકે તો-લોખાન દેવતામાં નાંખતાં ધૂમાડો નીકળે તે ઉપર લોરા ઉંઘો પકડવો એટલે તેમાં ધૂમાડો ભરાઈ રહે કે તરત તેમાં પાણી નાંખી લોરા યોડી વાર ઢાંકી રાખવો. આવી રીતે તૈયાર કરેલ લોખાનનું પાણી જરૂર પડે સારે સારે પીવા આપવું.
- (એક) તરસ શાંત કરવા વારંવાર પાણી આપવાથી ઉલટી થઈ જતી હોય તો પાણી પીવા ન દેવું પણ ગરમ પાણીથી વખતો વખત ડોગળા કરાવતા રહેવું. તેથી મોઢું બહુ સુકાશે નહીં અને તરસ ઓછી લાગશે.
- (બી) ટાઢ આવવા જેવું જણાય કે તરત કાશી-બૂનનો-કાવો-ચાર પાંચ મરીના ઘણાનો જૂકો નાંખી ગરમ ગરમ પીવા આપવાથી ટાઢ જલદી દબાય છે.

મેલેરિયા રોલાતો અટકાવવાની સૂચના:—

- (૧) મેલેરિયા રોલાવનાર મુખ્ય કારણ ૩૫ મંચરો છે માટે ઘરમાં કે ઘરની આસપાસ મંચરો થવા ન પામે એવા ઉપાય પ્રથમ ચોજવા જોઈએ. મંચરો થતા અટકાવવાનું મુખ્ય હથિયાર સ્વચ્છતા છે. આપણા ગૃહસંસારમાં ગૃહવ્યવસ્થા સ્ત્રીઓની હોય છે. વાસ્તે સ્વચ્છતાની ખાખતમાં સ્ત્રીઓએ ખાસ લક્ષ રાખવાનું છે. ઉપર નીચે ખૂણ ખાંચા, ટેબલ, કબાટ, પલંગ વગેરે ફરનીયર, તથા અનાજ દાણાની ઉતરડ વગેરે જેની પછવાડે અથવા નીચે મંચરો ભરાઈ રહેવાનો સંભવ છે, તેમજ ન્યાં નળાં બંધાઈ મંચરોને છુપાવાને આશ્રયસ્થ થઈ પડે છે તે સઘળાં ઠેકાણાં હમેશાં વાળી ઝાડી સાફ રાખવાં. ઘરના ખાળ, મોરી, દામ વાસણ ધોવાની અને નહાવાની જગ્યા, અને પાવખાનાં પેશાબનાં સ્થળોએ પાણી એકઠું થઈ ભેજ થવા ન પામે અને જલદી સૂકાઈ જાય એવી ગોઠવણ રાખવી. ગોશાળા વગેરે જાનવર બાંધવાની જમીન ઉપર પણ ગંદકી રહેવી ન જોઈએ. એ બધે ઠેકાણે ન્યાં બની શકે ત્યાં ભેજ અને ગંદકી દૂર કરવા સૂકો ચૂનો અને રેતી છાંટવાનો રિવાજ રાખવો.

- (૨) ઘરની આસપાસ બહાર ખાડા ખાઓવિયાં જેમાં પાણી ભરાઈ રહેતું હોય

તે સધળાં પૂરાવી નાખવા. તે બની શકે તેમ ન હોય તો તેમા ભરાઈ રહેલ પાણીની સપાટી ઉપર આપણું ચાલુ બાળવાનું “ કેરોસીન ” તેજ જેને આપણે “ ગાસલેટ ” તેજ કહીએ છીએ તે રેડવું. તેની બારીક છારી પાણી ઉપર ફેલાઈ જાય છે તેને કીધે મચ્છરો ઇડા મુકવા નબદીક પણ નથી આવતા. જે ઇડા પાણીમા હોય છે તેનો નાશ થાય છે.

“ કેરોસીન ઓઇલ ” (ગાસલેટ તેજ) મચ્છરોને અટકાવવાને અને તેનો નાશ કરવાને બહુ સરતો અને અકુસીર ઇલાજ છે એમ ડાક્ટરોએ ધણી ધણી અભ્યાસ પછી નક્કી કર્યું છે. અને હાલમા દુનીયામાં જે જે પ્રદેશોમા “ મેલેરિયાનો ” ઉપદ્રવ બહુ છે તે તે પ્રદેશોમા મોટા તળાવ, સરોવરો ઉપર એ તેજ છાંટવામા આવે છે. તેથી મચ્છરોની પેદાશ ઓછી થઈ એ મુલકોમાથી “ મેલેરિયા ” નું જોર ઓછું થતું જાય છે.

(૩) મચ્છરો દીવસના સ્વતંત્ર રહે છે અને રાતના બહારનીકળે છે એ જાણીતું છે એટલે રાતે વિશેષ સંભાળ લેવાની છે. તેને બહારથી મકાનમા આવતા અટકાવવા ને બારી બારણાઓને બારીક તારની જાળાએ જડી લઇ બંધ રાખવામા આવે છે. અને સૂવાના પલગ વગેરેને મચ્છરદાની હોય છે.

(૪) મકાનમાથી મચ્છર દૂર કરવાને મધકની અથવા “ અક્કલમરા ” (આ કવાના મૂળીયા દરેક માધીની દુકાને મળી શકે છે) ની ધૂવાડી કરવી.

(૫) જ્યાં મચ્છર ઘણા હોય અને દૂર કરવાનું ન બને એવી જગ્યાએ કોઇ વખતે રહેવાનું થાય તો કપડાં પહેરી સૂવું, અને હાથ પગ અને ચહેરાના ખુદા ભાગો જ્યાં મચ્છરો ડાખવાનો સભવ ત્યાં બાળકુ તેમજ મોટાએ સાધારણ કોઇ પણ તેજ અથવા કપૂરનું તેજ રાતના સૂવા વખતે લગાડવું જેથી ડાખની અસર નહીં થાય અથવા તો મચ્છર કરડવાજ નહીં પામે,

(૬) જ્યાં “ મેલેરિયા ” જોરમા ચાલતો હોય તેના ઊરિદૂકટમા વારંવાર જ્યાં આવવાનું અથવા રહેવાનું થાય તો “ કવીનાઈન ” નું એક પડીકુ એટલે કે આસરે સાત છ ગ્રેન એથે પાચમે દીવસ એક વખત સવારના પહેરમાં દુધ સાથે કાઢવા રહેવું.

વિવિધ વિહાર.

નારાયણ સરોવરની યાત્રા.

આર્યાવર્તમાં નારાયણ સરોવર ધણુંજ પવિત્ર તીર્થ ગણાતું આવ્યું છે. એમ કહેવાય છે. જે જે માણસે અહાં તીર્થ કર્યો હોય પરંતુ નારાયણ સરોવરનું તીર્થ ન કર્યું હોય તો તેની કરેલી યાત્રા અપૂર્ણ ગણાય છે.

નારાયણ સરોવર કન્છ દેશમાં આવેલું છે. તે કન્છના પાટનગર સુજ્યથી આશરે એંશી માઈલ દૂર પશ્ચિમ કીનારા તરફ છે. આપણે અમદાવાદથી જઈએ તો વઢવાણ જંકશનથી જવાય છે. વઢવાણથી વાંકાનેર થઈ ત્રજલોટથી જામનગર પહોંચાય છે અને ત્યાંથી સ્ટીમસેન્ય મારફતે કન્છને કીનારે ઉતરાય છે. આ ઉપરાંત વાંકાનેરથી મોરબીને રસ્તે પણ કન્છ જવાય છે. બન્ને રસ્તા સરખા પરંતુ મોરબી વાળો રસ્તો લગભગ સગવડ વગરનો છે તેથી જામનગરથી જવાનું વધારે સુગમ થઈ પડે છે. અમદાવાદથી કન્છ પહોંચવાને દર માણસ દીઠ આશરે પાંચ રૂપિયા ખર્ચે છે. કન્છના ખંદર તૂણે ઉતર્યા પછી ત્યાંથી દસ માઈલ સુધી કન્છ દરવારની રેલવે છે. અંતર પહોંચ્યા પછી સુજ બાવીસ માઈલ દૂર રહે છે. ત્યાંથી ભાડાનાં ગાંડાં વીગેરે મળી શકે છે. વળી સુજ સુધીની સડક પણ સારી છે. અંતરથી સુજ સુધીની રેલવે તૈયાર થઈ ગઈ છે પરંતુ અમે ગયા તે વખતે મુસાફરોને મારે ખુફ્રી મુકવામાં આવી નહોતી.

અમે સર્વે જે વખતે સુજથી નીકળ્યા તે વખતે ફાગણ માસ ચાલતો હતો. કન્છ ધણે વેગન દેશ હોવાથી રાત્રીએ મુસાફરી કરવી ઠીક પડે છે તેથી અમે સર્વે કૃષ્ણપક્ષની આઠમે રાતના બાર વાગે સુજ છોડ્યું. અંધારી રાતમાં અમારાં સિત્તામ આશ્રનાં લાગ્યાં. પ્રાતઃકાળ થતાં સુજથી સોળ માઈલ દૂર દેસલપુર કરીને ગામ હતું ત્યાં આવ્યા. અહીં સુધી ધોડાગાડીની સડક છે, એટલે જહુ અડમણ નહોતી નડી. સવારનો આસપાસનો દેખાવ ધણેજ મનોહર લાગતો હતો. ગામની આસપાસ લીલી વાડીઓ હતી. તેમાં ખેડુતો મોડને પાણી પાતા દ્રષ્ટિએયર ચતા હતા. વળી આ વખતે મધુરી મધુરી ટાઢ પણ વાતી હતી. અહીં દાતણ પાણી કરી જરાવાર રોકાઈ આગળ મુસાફરી ચરૂ કરી. હવે સડક બંધ થઈને ગાડા ચીકો આવ્યો. દિવસ પણ ચઢતો ગયો તેમ તેમ તાપ પણ સખત પડવા માંડ્યો. ઝાડ પાનનું નામ નહોં અને જે તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવીએ તે તરફ ડુંગરાની લાંબી અને લાંબી દારજ દેખાતી હતી. આશરે દસ વાગ્યાને શુભારે અમે સર્વે એક ટેકરી પાસે આવી પહોંચ્યા. આ ટેકરીનું નામ જખની ટેકરી હતું. ઉપર જવાને પગથીઆં બાંધેલાં દતાં. અહીં ગાડીમાંથી ઉતરી ઉપર ગયા. ત્યાં પત્થરની આશરે પચાસેક ધોડેસ્વારોની મૂર્તિઓ અમારી દ્રષ્ટિએ પડી. — આ મૂર્તિઓને લોહા જખનાં ધોડા કહે છે. એમ દંતકથા ચાલે છે જે ધણા પુરાણા સમયમાં કન્છ દેશ ઉપર ધરાની લોહા ધોડેસ્વારના દળ સાથે ચઢી આવ્યા હતા

તેમણે કચ્છનો કેટલોક ભાગ સર ક્યો હતો. વખત જતો તે લોકો અહીં દેવ તરીકે પૂજવા લાગ્યા હાલમાં તેમની બાધા આખરીએ મનાય છે અને વર્ષમાં એક વખત મોરો મેળો પણ ભરાતો હતો પરંતુ કેટલાક દ્રશ્યોને લઈને તે હાલમાં ભાગી પડ્યો છે. વળી આ રેકરીની નજીકમાં એક મોટા કિંવાના ખડો છે તેની પહાર ભાગી વૂટી અવરથામાં એક શિવાલય છે. તેને વિષે એવી વાત ચાલે છે જે જે સમયે ઉપર જણાવેલા જન્મ (યજ્ઞ) લોકો કચ્છ ઉપર ચઢી આવ્યા તે વખતે અહિં એક રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેનો વિવાહ કચ્છ દેશના જ કોઇ રાજાની કુંવરી સાથે થયો હતો કુંવરી હરશોજ શંકરની પૂજા કર્યા પછીજ બોજન કરતી લગ્ન થયા પછી જ્યારે તેને સાસરે વળાવવાની તૈયારી કરવામાં આવી ત્યારે તેણે શંકરની સ્તુતિ કરી જે “ ભગવન્ આપ પણ મહારી સાથેજ મહારે સાસરે પધારે ” શકરે કહ્યું જે “ હું તારી પાછળજ આવું છું પરંતુ જે રથને તું પાછી ફરીને દ્રષ્ટિ કરીશ તેજ રથને હું સ્થપાઈ જઈશ ” કુંવરીએ આ વાત માન્ય કરી અને ઠેક નગરના દરવાજા સુધી આવી પરંતુ નગરનો દરવાજો નીચો હોવાથી કુંવરીના મનમાં શંકા આવી જે “ આટલા નીચે દરવાજામાંથી શંકરનું દેવાલય કેવી રીતે આવશે ” ? આવા વિચારથી તેણે પાણુ બેસ્યું કે તરતજ તેજ રથને શિવાલય સ્થપાઈ ગયું પછી ધણા પ્રયત્ન કર્યા પણ અદર આવ્યું નહીં આજ કારણથી તે નગરનું શંકરથી રક્ષણ કરાયું નહીં અને છેવટે તે નગરનો નાશ થયો હાલ તેનું ખડેર આ વાતની સાક્ષી પુરે છે. અહીંથી આગળ ચાલ્યા બેરોબર મધ્યાહ્ન થયા હતા તાપ સખત પડતો હતો. રસ્તો પણ પથરા અને રેતીવાળો હતો તેથી સિંઘામ વારંવાર ઊંચા નીચા થતા હતા. આસપાસ ધૂળનો કોટ થએલો હતો આવી રીતે મુસાફરી કરતા અમે આશરે એક વાગે નખત્રાણા ગામમાં આવી પહોંચ્યા અમે છુજથી બગીચા માઈલ દૂર આવ્યા હતા ગામ એકદર રીતે સાફ છે આસપાસ ઊંચા ઊંચા કુંગરા છે. અને વચ્ચે લીલી લીલી વાડીઓની અદરના ભાગમાં ગામ આવ્યું છે અમે સર્વે ધર્મશાળામાં મુકામ કર્યો બોજન કર્યા પછી સ્નાનના ગામ બેસ્યા નીકળ્યા. ગામમાં પોસ્ટ ઓફીસ તથા એક શુજરાતી નિશાળ છે ગામ વચ્ચે નાનો કોટ છે તેમાં દરબારી ઓફીસો છે અહીંથી થોડું છેડે એક ખીજ જખની રેકરી છે. તેના ઉપર અમે સર્વે ગયા. હાલમાં આ રથને ધણે મોરો મેળો ભરાય છે. અહીંથી આસપાસનો દેખાવ ધણેજ સરસ અને રમણીય દેખાતો હતો. અસ્ત થતા સૂર્યના કીરણો ઉંચા નીચા કુંગરાઓની ચોંચ ઉપરથી ચળકાટ મારતા હતા વળી અહીંથી થોડુંક દૂર એક નાની નદી વહેતી હતી તેની પાસે એક ગામ વહાલું હતું. અહીં થોડીવાર વિસામો ખાત પાછા ઉતારે જવા નીકળ્યા. રાતના દસ વાગે આ મુકામ ઊડ્યો, અને આગળ મુસાફરી શરૂ કરી સિંઘામોની લાખીને લાખી હાર આગળ ચાલવા માડી રસ્તો બહુજ ખરાબ આવતો ગયો વારંવાર ગાડીમાંથી અમને ઉતરવું પડતું હતું. બેરોબર સખત તાપથી મહાશયું હું ખડું હોવાથી મને લગાર પણ નિદ્રા આવતી નહોતી, તેમાં ગાડીના પૈડાં પથરાની સાથે જોરથી અફળાતા હોવાથી આખું સારીર ગાડી સાથે જોરથી કુટાપવળી રસ્તામાં આવતા કાટાવાળા રડા ગાડીના પડદા સાથે જોરથી ધસામથી તડતડાટ સ્વર થતો હતો અને રેતીમાં ચાલતા પૈડાંના સ્વર સાથે મળી નીદ્રાને ખલેલ પહોં

આડતો હતો. આવી મુસાફરી કરતા અમે સવારના આઠ વાગ્યાને શુભારે નખત્રાણથી આશરે સોળ માઈલ દૂર ગઢણી નામના ગામમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં પણ આખો દિવસ દાદી નાંખ્યો, અને રાતના ત્રણેક વાગે નીકળ્યા. રસ્તા પહાડની વચ્ચે યદને જતો હતો પરંતુ પહેલી રાતના જેવો વિકટ નહોતો. અંધારી રાતમાં કુંગરા બીહામણ લાગતા હતા. અહીંથી ફક્ત આઠ માઈલ મુસાફરી કરવાની હતી તેથી પહેલાં રાતના માતાના મઠમાં આવી પહોંચ્યા. અહીં કચ્છના દરબારની કુળદેવીનું રથાનક છે. આસપાસ લોકો વસેલા છે, અને તેનું નાનું ગામ શર્ધ ગયું છે. ગામમાં પેસ્ટ ઓપ્રીસ છે. અહીં ઘોડા પણાં જાડની ધટા પણ છે. પાસે ન્હાવાના કુંડ છે. ઉતારામાં ઉતર્યા બાદ ત્યાં સ્નાન કર્યું અને સ્નાનના માતાજીનાં દર્શન કરવા ગયા. માતાજીનું દેવાલય ગામની વચ્ચે આવેલું છે. અમે ગયા તે વખતે મંડપમાં આરસ જડાતા હતા. અહીં નવરાત્રીમાં મોડો ઉત્સવ થાય છે તે વખતે આઠ ઘોડા અને એક ગર્માણી ભેંસ માતાજીને ભોગ અર્પાય છે. તે સમયે કચ્છના દરબાર પણ હાજર હોય છે. સાયંકાળનો સમય હોવાથી માતાજીની આરતી થતી હતી. તે વખતનાં દર્શન કરી અમે સર્વે મુકામ ઉપર ગયા. માતાના મઠ પાસે એક ફટકડીની ખાણ છે. પરંતુ તેનો કોઈ ઉપયોગ કરતું નથી. જો તેનો ખરાબર ઉપયોગ થાય તો દેશને ઘણેજ ફાયદો થાય. વળી આ સ્થળે એક જાતનો જમીનમાંથી ધૂપ નીકળે છે. તેની પાસ મને તો ઠીક ન લાગી. માતાના મઠમાં પણ નિયમ પ્રમાણે આખો દિવસ ગાળી રાત્રીના દસ વાગ્યાને શુભારે આગળ ચાલવા માંડ્યું. સિદ્ધામ ચાલવા માંડ્યું કે તરતજ આંખ મળી ગઈ. રહવારનો પહોર થયો તે વખતે અમે પણજ દૂર આવી ગયા હતા. અમારા સાથમાં એક બાઈ હતી તે પ્રભાતમાં પ્રભુના કીર્તન ગાતી હતી. તેનો મધુર સ્વર કહ્યુંને ઘણેજ આનંદાથી યઈ પડતો. વચમાં વચમાં ગાડીવાળાઓ કચ્છી બાપામાં વાર્તાલાપ કરતા હતા. પરંતુ તેમની બાપામાં ભાગ્યેજ મને તો સમજણ પડતી. કચ્છી બાપામાં નરજતી અને નારીજતીજ હોય છે. આ પ્રમાણે આનંદ કરતા કરતા નવેકને શુભારે ચૌદ માઈલ દૂર પાદો કરીને ગામ હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યા. આ ગામમાં આશ્ચર્યજનક તોએ હતું જે તેમાં કોઈપણ હિન્દુનું પર નહોતું. બધી વસ્તી મુસલમાનનીજ હતી અહીંથી નારાયણ સરોવર તેમજ કચ્છનું બંદર લખપત બન્ને ચૌદ ચૌદ માઈલને છે છે. સિંધ પણ અહીંથી પાસે છે. અહીંથી રાતની મુસાફરી શરૂ કરી રસ્તામાં કાંઈ જાણવા ભોગ બનાવ બન્યો નહોતો. ત્યાં સવારમાં આંખ ઉઘડી ત્યાં અમે અમારો સાથ નારાયણ સરોવરના પવિત્રસ્થળમાં આવીને ઉભેલો ભોયો. નારાયણ સરોવર દરિયાની ખાડીના કિનારા ઉપર છે. તેની પાસેજ દરિયાનાં મોજાં અચડાય છે. તેની આસપાસ ઉચો કોટ છે. દરવાજામાં યદને અમે સર્વે અમારા મુકામ ઉપર ગયા. આશ્ચર્યજનક તો લાગશે જે અમારે માટે દરેક મુકામે કોણે જાહેર કરી મુકામે દર્શો, પરંતુ ત્યારે તે વિશે એટલું જ લખવાનું જે અમારે માટે સર્વ સ્થળે ખાસ સંગવડ કરવામાં આવી હતી. તેથી અમને કોઈપણ પ્રકારની અડચણ નડતી નહોતી. એકલા મનુષ્યને તો પછીજ અડચણ પડે તેમાં લગાર નવાઈ નથી. અમે ઉતારામાં ઉતર્યા બાદ જુરા વિશ્રાન્તિ લઈ સરોવર ઉપર ન્હાવા ગયા. સરોવર ઉત્તર અને પશ્ચિમ તરફથી આવેલું છે. ઉત્તર તરફનો ભાગ વિક્રમરાયજીના મંદીર તરફ છે. તેની પાસે એક ધર્મશાળા

પણ છે જેમાં વાતીઓ નિવાસ કરે છે. પશ્ચિમ તરફના ભાગ ઉપર ગામના લોકોનાં ઉંચાં ઉંચાં ઘર આવી રહ્યાં છે. બાકીની બે બાજુઓ તરફ તળાવ બાંધેલું નથી. અમે સરોવર ઉપર આવ્યા અને ત્યાં હમેશા પીયળા પાસે વરત્ર કાઢવાં. પાસેના ઉંચાં ઓટલા ઉપર ગોર બેઠો હતો. તેની પાસે પોથીનાં પાનાં ડાબ, અક્ષત, અને પુળનો સામન હતો. અમે સર્વે સરોવરમાં સ્નાન કરવા ઉતર્યા. દેખાવ ધણોજ સુંદર લાગતો હતો. પ્રભાતનો બાળ સૂર્ય રંગ બેરંગી વાદળોને ખસેડી પૂર્વમાં પ્રકાશી રહ્યો હતો. આસપાસના મંદીરોમાંથી ધંટાનો નાદ આવતો હતો. પવન પણ ઠંડો વ્હાતો હતો. આવે સમયે ગમે તેવું પાપી હૃદય પવિત્ર બની જાય તેમાં જરાપણ સંશય નથી. વિધી પ્રમાણે સ્નાન કરી અમે સર્વે એ અમારાં બીનાં અભોદીયાં કીનારા ઉપર સુકવ્યાં. કોઈ તો હાથમાંજ રાખી પવનની લહેરોમાં અભોદીઆને ફેડાવવા લાગ્યા. પાસે બાહ્યોની હાર બેસી ગઈ હતી તેમને સર્વેને દક્ષિણ આપી અમે સર્વે અભોદીયાં પહેરી ત્રિકમરાયજીના મંદીરમાંના ચોકમાં પડતી બારીમાં યજ્ઞને મંદીર પાસે આવ્યા. આ મંદીર પશ્ચિમાભિમુખનું છે. તેની રહામે બીજાં છ મંદીરો છે. તેમાં પણ જુદા જુદા દેવોની મૂર્તિઓ છે. આ એક તથા મંદીરો કાંઈ પુરાતની નથી. તેમને બંધાવ્યાને માત્ર પચાસ વરસ જ થયાં હશે,

એમ કહેવાય છે જે રાવશી દેસજીનાં બહેન એક સમયે દારકાની યાત્રાએ ગયાં હતાં. તે વખતે દારકાનાયજીના દર્શન કરવા તેમણે ઓઝણ પૂરવા મંદીરની આસપાસ બંધાવવા માંડ્યા આ ઉપરથી ત્યાંના. પૂજારીઓએ વાધો લીધો અને જણાવ્યું જે “કાકીરજીના દારમાં ઓઝણ કરી ? તેમની સમીપ રાખ અને રંક બંને સરખાં છે. છતાં જો એમજ હોય તો તમે તમારા દેશમાં આવાં મંદિરો કરાવી હ્યાં ઓઝણમાં દર્શન કરજો ” આ શબ્દોથી તેમને ધણીજ રીસ ચઢી અને દર્શન કર્યા શીવાય જ તરત કચ્છ ગયાં. ત્યાં જઈ તેમણે દેશ દેશના પંડિતોને બોલા કર્યા અને પ્રશ્ન કર્યો જે “દારકાં જેવું આ દેશમાં કોઈ પવિત્રતીર્થ છે કે કેમ ? ” આ ઉપરથી શાસ્ત્રમાંથી પંડિતોએ શોધી કાઢ્યું જે નારાયણ સરોવર દારકાં જેવુંજ પવિત્ર સ્થળ છે તેથી તેમણે દારકાં અને બેટનાં મંદીરોનો નકશો લઈ તેજ નમુના પ્રમાણે નારાયણ સરોવરના કીનારા ઉપર મંદીરો બંધાવ્યાં. જેમણે બેટની યાત્રા કરી છે તેમને નારાયણ સરોવરનાં દેવાલયો બરોબર બેટનોજ નમુનો લાગે છે આટલું છતાં નારાયણ સરોવર તો પૌરાણીક છે તેમાં કાંઈ સંશય નથી. નારાયણ સરોવરની યાત્રાએ પાંડવોં પણ આવ્યા હતા તે બાબત મહાભારતના વનપર્વમાં સાખીતી છે. નારાયણ સરોવરની ઉત્પત્તિ એવી છે જે દસ પ્રયેતાઓએ સિન્ધુ અને સાગરના સંગમ પાસે ધણુંજ ઉગ્ર તપ કર્યું. તેથી ભગવાન શંકર ધણાજ પ્રસન્ન થયા. આથી તેમના નેત્રમાંથી જળનાં ત્રિન્દુ પડ્યાં તેવું નારાયણ સરોવર થયું. વળી એવી પણ કથા મળી આવે છે કે એક રાજાને કાંઈ પણ સંતાન નહોતું તેથી તે સદા ચિન્તામાં મગ્ન રહેતો હતો. તેણે ઘણા ઘણા દેવની આરાધના કરી પરંતુ તેથી તેની ઇચ્છા ફળિભૂત થઈ નહીં. એક વખતે તે શીકાર કરતો કરતો નારાયણ સરોવર પાસે આવ્યો તે વખતે ખરા મધ્યાન્હ થયા હતા. તેથી જોવા તે પોતાની તરસ છીપાવવા પાણી માટે સરોવરમાં ઉતર્યો તેથી એક દરણી તેની નજરે પડી. તેથી

તેણે તરતજ સમોટ બાણ માર્યું. તે હરણીને વાગ્યું અને ખીજડાના ઝાડના બોધામાં તેનો ઢાળ થયો. હરણીનું માથું તેમાં ભરાઈ રહ્યું અને શરીરનો ભાગ લઈ રાજ પોતાના નગર તરફ વિદાય થયો. કેટલેક દિવસે તેની રાણીને ગર્ભ રહ્યો. નવ મહિના પૂર્ણ થયે તેને એક પુત્રી પ્રસવી. આશ્ચર્યજનક એ હતું જે તેનું આખું શરીર માથુ-સનું હતું પરંતુ માથું હરણનું હતું. તેથી રાજાએ પંડીતોની સલા મેળવી. પંડિતો એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા જે અમુક સમયે રાજાના હાથથી એક હરણીનો વધ થયે છે. તે હરણીનું માથું હજી જમીન ઉપર સડ્યા કરે છે. જો તે માથું નારાયણ સરોવરમાં નંખાય તોજ તેની પુત્રીનો દેહ સ્વરૂપો થાય. આ ઉપરથી રાજા તે સ્થળ ઉપર આવ્યો. અને જે સ્થળે માથું પડ્યું હતું તે સ્થળેથી લઈ તેને નારાયણ સરોવરના જળમાં પધરાવ્યું. તરતજ તેની પુત્રીનું માથું મનુષ્યનું થઈ ગયું. ગમે તેમ હો પરંતુ સ્થળતો ધણજ જુલુ હોય તેમ લાગે છે. અમે સર્વે સ્નાન કર્યા પછી મંદીરના ચોકમાં આવ્યા. તે સમયે ઠાકોરજીની આરતીનો સમય થયો હતો. યોગ વખતમાં અમે સર્વેએ ઠાકોરજીની પૂજા કરી લીધી. આરતીનાં દર્શન કરી તથા સ્હાંમાના મંદીરોમાં જઈ આવીને મુકામ ઉપર આવ્યા. નારાયણ સરોવરમાં દવાખાનું છે. પોસ્ટના ડાકજો એકાંતરે આવે છે અને જળ છે. ગામની ખેતાર લાયકેરી છે. તેનું મકાન સારું છે. સંઘ્યાકાળે અમે સર્વે ત્યાંથી એક માઈલ દૂર આવેલા કોરેશ્વર મહાદેવનાં દર્શન કરવા ગયા. રસ્તામાં ખીજાં કેટલાંક શીવ-લીંગ આવતાં હતાં. તેમનાં દર્શન કરી કોરેશ્વર મહાદેવના મંદીરમાં ગયા. મંદીર એક દરિયાના ઉંચા ખડક ઉપર બાંધેલું છે. તેની નીચે એક નાનું સરખુ ગામ વસેલું છે. કોરેશ્વર મહાદેવના મંદીર પાસે ખીજી પથ શીરાલય છે. કોરેશ્વર મહાદેવનું લીંગ ધણું પુરાતની છે. લીંગના ઉપરના ભાગમાં એક બે લોખંડની મેખો મારેલી છે, આ વિષે પૂછતાં એમ જણાવ્યું જે મહામદ ઘીઝની બપોરે સોમનાથ તરફથી પાછો વળ્યો ત્યારે તેણે આ રસ્તે આવતા આ શંકરનું લીંગ જોયું. તરતજ તેણે તે ભાગી નાખવાનો હુકમ કર્યો પરંતુ એક કે બે મેખો મારી કે તરતજ તેમાંથી ભમરા નીકળ્યા અને તેની અને તેના લશ્કરની પાછળ પડ્યા. આથી તેણે તે લીંગને એમને એમ મુઠી આગળ પલાયન કર્યું. કોરેશ્વર મહાદેવ પશ્ચિમાભિમુખના છે. ત્યાંથી સ્હાંમી નજર દરિયા તરફ જાય છે. આ વખતે સૂર્યાસ્ત થતો હતો. રત્નાકર ઉજાળા મારી રહ્યો હતો; અને સૂર્યના કીરણોનો સોનેરી લીસોરો દરિયાનાં ઉંચા નીચાં થતાં તરંગોમાં ધણેજ ચિત્તાકર્ષક થઈ પડતો. આ સમય એટલેના હોવાથી દરિયાનાં પાણી દૂર ગયાં હતાં. તેથી અમે સર્વે દરિયાના કિનારા ઉપર ગયા. અહીં એક નાનો કુંડ છે અને કુંડની નજીકમાં મહાદેવનું દેવાલય છે. આ કુંડને સંગમતીર્થ કહેવાય છે. અહીં સિન્ધુ અને સાગરનો સંગમ થાય છે. એમ કહે છે, જે મહાન ધરતિકંપ થયા પહેલાં સિન્ધુ નદી આ સ્થળે વહેતી હતી અને તેનો સંગમ પણ આજ સ્થળે થતો હતો. ધરતીકંપ થયા પછી સિન્ધુ નદી સિન્ધમાં જતી રહી જેથી આ તરફનો પ્રદેશ વેરાન થઈ ગયો અને દરિયાનું પાણી ભરાઈ ભરાઈ જમીન ખારી થઈ ગઈ. હાલ એ કુંડ ઉપર હિન્દુઓનાં મઠાં બાળવામાં આવે છે. કુંડમાં દરિયાનું પાણી ભરાયેલું છે તેમાં અમારામાંના કેટલાકે સ્નાન કર્યું. સૂર્ય અસ્ત થઈ ગયો હતો તરત અમે મુકામ તરફ વળ્યા. દિવા ગતે નારાયણ સરોવરના ઘાટ ઉપર

આવી પહોંચ્યાં. આ વખતે આરતી થતી હતી. તેથી ઘંટાઓનો તથા દરવાજાની નોબ-
તોનો નાંદ થઇ રહ્યો હતો. મંદીરના ચોકમાં બાવીશ યાત્રીઓનાં રોજે રોજાં એકઠાં મળ્યાં
હતાં. તેમાંના કેટલાક યાત્રીઓ પંતળા સિન્ધ અને કાશ્મીર તરફથી આવેલા હતા. તે
તરફના યાત્રીઓ પણ ખરે કરાંચીથી દરિયા રસ્તેજ આવે છે. કોઇ કોઈ વખતે ઘણાંજ
માંણસો એકઠાં થાય છે. નારાયણ સરોવરમાં જ્યે સર્વે પાંચ દિવસ રહ્યા. બીજે તથા
ત્રીજે દિવસે અમારામાંના કેટલાકે પિતૃશ્રાદ્ધ કર્યું. નારાયણ સરોવર ઉપર પણ પિતૃશ્રાદ્ધ
સરોવાય છે. કુંહી હજમ પાસે માથાના કેશ તથા મુંછ વિગેરે લેવાની શ્રાદ્ધ સરાવનું
પડે છે. શ્રાદ્ધ સરાવળા પછી ગોર યજ્ઞમાનનો હાથ કુલની માળાથી બાંધી દક્ષિણની
માગણી કરે છે. આટલું કર્યા પછીજ પિતૃઓ તૃપ્ત થાય છે એમ માનવામાં આવે છે.
કેટલાકે તો આટલેથી પણ દૂર જઈને પોતાના હાથ ઉપર ચંપ, ચક્ર, ગદા, પદ્મના ડામ
લેવડાવ્યાં. ડામ લેવાવવાના પણ પૈસા બેસે છે. આટલું થયા પછી શ્રાદ્ધની સમાપ્તિ
થાય છે. દંડ, મુંડને ડામ તે આનુંજ નામ હશે. બાકીના છેલ્લા બે દિવસો પંચકાશી
કરવામાં ગાળ્યા. આસપાસનાં મંદીરો તથા ગુફાઓમાં દુકોરજીનાં દર્શન કર્યાં. તેમાં
કોઇ જોણવા જેવું નથી. માત્ર એક સ્થળે અમારા ગોરે અમને સર્વેને સરોવરના કિનારા
ઉપરથી જેટલી લેવાય તેટલી માટી જોદી લેવાનું જણાવ્યું. લેવાનું કારણ એ જણાવ્યું
જે અહીંથી જેટલી માટી લઇ અમુક સ્થળે નખાય તેટલું સુવર્ણ તે મનુષ્યને ભવિષ્યમાં
મળે. મૂવર્ણ તો મળે. કે ન મળે પરંતુ મને તો એમ લાગે છે જે જેણે આ
સિદ્ધાન્ત જોળી કાઢ્યો હશે તેણે બહુજ વિચાર કરી કાઢ્યો હશે તેમાં નવાઈ નથી.
કારણ કે આ સ્થળે અસંખ્ય જનાણુઓ આવે છે અને જો દરેક મનુષ્ય માટી જોદી
જોદીને ધર્મને બહાને લઈ ખ્હાર નાખી આવે તો સરોવર ઉંડું થાય તેમાં લગભગ પણ
સંશય નથી. નારાયણ સરોવરના અધ્યક્ષને બ્રહ્મચારી કહે છે. તે પોતાના માણસોમાંથી
એલા મુડે છે. મુડેલા એલામાંથી જેને કચ્છ દરબાર ગાદીએ બેસવા મંજુરી આપે છે તે
બ્રહ્મચારીની ગાદીએ બેસે છે. બ્રહ્મચારીને મંદીરનું ખર્ચ ચલાવવા કેટલાક ગામ તથા
જમીન જગીર તરીકે દરબાર તરફથી મળી છે. જગીરની ઉપજ આશરે વીસેક હજાર
રૂપિયાની છે. બ્રહ્મચારી આ ઉપરાંત યાત્રીઓ પાસેથી જે આવે છે તે પણ ગ્રહણ કરે છે.
અને મંદીર ખાતે જમા કરે છે. કોરેશ્વરની પણ જગીર જ છે. સાંના મહાંતને પીર કહે-
વામાં આવે છે. પીર તરીકે જેને પસંદ કરે છે તેને એક અંધારા ઝોરડામાં આખી
રાંત સુવાડી રાખે છે. જો તેની ચિત્તવૃત્તિમાં કોઈ ફેરફાર નથી થતો તો તેને પીર તરીકે
બેસાડે છે. આ જગીરની ઉપજ આશરે પાંચ હજારની છે. હાલ આ જગીર મેનેજ-
મેન્ટમાં છે. તેનો મેનેજર ત્યાં રહી બધી દેખરેખ રાખે છે. કોરેશ્વરનું સદાવૃત આવે છે
તેમાં દરેક યોગી તથા બાવાને સીધું મળે છે. આ ઉપરાંત કોરેશ્વરના પીરે આયાત અને
નિકાસ ઉપર જઠાત નાખી છે. નારાયણ સરોવરનો મોટો મેળો કાર્તિક માસમાં બરાબ
છે તે વખતે ગામના લોકોને પણ રહેવાને મુકેલી થઇ પડે છે. કેટલીક વખત યાત્રીઓને
ખ્હાર મેદાનમાં મુકામ કરવો પડે છે. અહીં શાંકે પાન ઝાડું મળતું નથી. અનાજ પણ
પણુંજ મોંઘું મળે છે. બ્રહ્મચારીનો સાથી ત્રણેક ગાક છે જે એક બાગ છે સાથી મંદીરને
માટે રોજ કુંદ ફળાદી આવે છે. નારાયણસરોવર ચાર દિવસ રહી પાંચમા દિવ-

સની રહાંજે છેડયું, આવતી વખત જેટલા મુકામ કર્યા હતા તેટલાજ જતી વખત કર્યા પરંતુ એક સ્થળ જ્યાં અમે જતી વખત નહોતા હતા તે સ્થળે પાછા વળતી વખતે વિસામો લીધો હતો. આ સ્થળ દેસલપુર ગામથી એકાદ માઇલ છે. અહીં કપીર-પંથી બાવા તથા સાધુઓનો આશ્રમ છે. સ્થળ ઘણુંજ રમ્ય છે. મંદીરની અંદર મૂર્તિને સ્થાને તેમના ગુરૂની તસ્વીર છે. તે તસ્વીરની મૂર્તિની માફકજ પુળ ધાય છે. મંદીરની આસપાસ ફરતી ઓરડીઓ છે. તેની એક તરફ નાનું સરખું પથરથી બાંધેલું તળાવ છે. તળાવના કીનારા ઉપર એક મનોહર નાનો સરખો બાગ છે. કંઈ જેવા વેરાન મુલકમાં મુસાફરી કર્યા પછી આ સ્થળ ઘણુંજ આનંદદાયી નીવડયું. અમે અહીં આખો દિવસ ગાળી પાછલી રાતના નીકળ્યા વચ્ચે એક સ્થળે હુંગરની વચમાં આવેલા કુંડમાં સ્નાન કરી રહાંજના લુજ પહોંચ્યા. જતાં પાંચ દિવસ, ત્યાં રહેવાના પાંચ દિવસ અને પાછા આવતા પાંચ દિવસ યઈ અમને પંદર દિવસ લાગ્યા હતા. અગર જો યાત્રા ઘણીજ આવશ્યક છે, તોપણ સાથ વગરના મનુષ્યને ઘણીજ મુશ્કેલી ભરેલી છે. જે દેશમાં મુસાફરો મારે કાંઈપણ, જોગવાઈ નથી, જવા આવવાના રસ્તા ખીસકુલ સારા નથી; અનાજ પાણીનું સાધન નથી તે દેશમાં યાત્રા કરનારું મન ખમચાય તેમાં જરા પણ નવાઈ નથી. કંઈમાં મુસાફરોને મારે જરાપણ જોગવાઈ મળી આવતી નથી. કેટલેક સ્થળે ખેવડી ખેવડી જગત લેવાય છે; તેમજ કેટલાંક રસ્તા ઉપરનાં ગામ એવાં છે જેમાં શેર લોટ પણ મળતો નથી. મારે એકલા મનુષ્યને નારાયણ સરોવરની યાત્રા કરવા હું સલાહ આપતો નથી. નારાયણ સરોવર જવાના ઉપર જણાવેલા રસ્તા શીવાય બીજા પણ રસ્તા છે. ઘણા ખરા લોકો મુંબાઈથી માંડવી યદને નળીઆ કોઠારાને રસ્તે યદને અહીં યાત્રા કરવા આવે છે, તેમને ગાડાં બાહુ તો સરખુંજ ધાય છે કારણ કે લુજથી જેટલું નારાયણ સરોવર તેટલુંજ તે માંડવીથી છેલું છે. એક ગાડું આખું બાંડે કરીએ તો જવાનું ખર્ચ પંદર રૂપિયાથી ઓછું થતું નથી. વળી તે શીવાય બીજો ખર્ચ ધાય તે તો જુદો.

જેમ છે તેમ હોવા ન હોવા પરંતુ જે મનુષ્યો પરમાત્માની વિભૂતિ નિરખવાને તથા તે જોધને તેનાં ઉત્તમ ગુણોનું મનન કરવાને ઉત્ક્રાંત છે તેમને તો આવા વિમ્મ નડતાં હોય તેમ લાગતું નથી. બાકી જાનવાન મનુષ્ય પેર હોય વા બહાર હોય તોપણ તેને તો " કિંતીયે ? હરિપાદપદ્મમજનમ્ " એ સંકિત યથાર્થ લાગુ પડે છે.

વર્તમાન રંગ.

સામાજિક પ્રવૃત્તિ: દુનિયાની દરેક હીલચાલ સાથે અહીં જોતાં સીઓને સંબંધ છે. મનુષ્ય સમાજનું અંગ છે અને સ્ત્રી તથા પુરુષ બંને મળીને એક સંપૂર્ણ મનુષ્ય બને છે. પુરુષો અને સ્ત્રીઓ જૂદાં જૂદાં સ્થાનોમાં, જૂદી જૂદી આબોહવામાં રહેતાં નથી, નીતિ નિયમો તથા કાયદા હોમને મારે લગભગ એક હોય છે, મન અને શરીરનાં એકજ પ્રકારનાં હોય તેઓ પીડાય છે અને એકજ પ્રકારની લાગણી હોમને સુખી અથવા દુઃખી દેખાડે છે; એટલે ઘણીવાર બ્યારે આપણે બહુ આમહયી માનતા

હોઈએ છીએ કે અમુક બાબત સ્ત્રીઓને કોઈ પણ રીતે શાશ્વ પડતી નથી, સારે એમ પણ બની આવે છે કે ત્હેની વધુમાં વધુ અસર, સીધી કિંવા આડી રીતે, સ્ત્રીઓ ઉપર જ થતી હોય છે. દાખલા તરીકે હાલના કેટલાક રાજકીય સવાલો લઈ જોઈશું તો આ સત્યની ખાત્રી થયા વિના રહેશે નહિ; દક્ષિણ આફ્રિકામાં યૂરોપિયન વતનીઓ અને એશિયાના રહેવાશીઓ વચ્ચે હાલ જે મહાન શત્રુઈની વિગ્રહ ચાલે છે તે અગર બંગાળમાં બ્રિટિશ સરકાર અને આપણા બંગાળી બંધુઓ વચ્ચે લગભગ ત્રેવાજ પ્રકારની હાબત આવી ગઈ છે તે લઈએ, સ્વદેશી વસ્તુનો પ્રચાર પ્રબળકીય કેળવણી તથા હુન્નર ઉદ્યોગ વંચારવાના સવાલો લઈએ; ખેડૂતો ઉપરના ભારે કર, મહેસલના વસૂલાતમાં થતી, સખ્તાઈ, ખૂનરેજીનાં કામ, પોલીસનો જૂલમ, અનાજની મોંઘવારી, અગર દેશની નિરંતર વધે જતી ગરીબાઈ,—આ અને આવા પૈકી ગમે તે વિષયો લઈ જોઈશું તો ત્હેમની સાથે સ્ત્રીઓને—ગૃહિણીઓ—પત્નીઓ—માતાઓને કેટલો મોટો સંબંધ છે તે તરત સમજાયા વિના નહિ રહે. આ વખતે આપણે એ પણ વિચારવું જોઈતું નથી કે પુ. સ્ત્રીની—હિન્દુસ્થાનની—અથવા ત્હેના કોઈપણ વિભાગની વસતિનો લગભગ અર્ધો ભાગ સ્ત્રીઓ છે. પુરુષો કેસ દહડે કિંવા જેલમાં જાય, ધંધામાં નુકશાન ખમે અગર ત્હેમનાં રોજીનાં સાધન નાશ પામે, પરની ઝડતી લેવાય અથવા માલ હરૂં રાજ થાય; આ સહુ ત્હેમના સુખ દુઃખની અર્ધભાગિની ત્હેમના કુટુંબની સ્ત્રીઓને અસર ન કરે એમ કહેવાની કોણ હિંમત ધરશે ? સ્વદેશની આશાસ્પ બાલકોને તેઓ ઉત્તમ મનુષ્યો અને એવું પોષણ—શિક્ષણ આપવું, દુનિયાને દોરનાર પુરુષોને તેઓ જગતની ઉન્નતિનું કામ એકાગ્રચિત્તે કરી શકે એવા શાન્તિસંતોષની બક્ષીસ કરવી અને સકળ મનુષ્યોની જનનિસ્વરૂપ પોતાની જ્ઞેનોને તેઓ પોતાને મંગલ પગલે વિશ્વમાં કલ્યાણ ધર્મીવતી આવે એવાં પુણ્યપાવન ચરિત્ર દેખાડવા; આવાં બવિબવાન સત્કર્મો કરાવવાની જેમની પાસે આપણે આશા રાખીએ છીએ, તે સ્ત્રીઓને પુરુષોની જીંદગીના મહાપ્રયત્નો સાથે સંબંધ નથી એમ કહેવું એ સાહસમાત્ર છે, સત્ય નથી.

આમ અમે માનતા હોવાથી, સંસાર સુધારના, ધાર્મિક, અને સૌસમાજનાં મેળાવડા પરાંત, વિદ્યા હુન્નરની ખીંચતણીના, ચિંચાંસાદિ (જાલતાન) ના, કેરી ચીજોનો લાભ રાવવાના, તથા રાજકીય હીલચાલના સમારંભો વિશે સંપળું, તથા ત્હેમનાં પરિણામ પણ સ્ત્રીઓએ જાણવાં જોઈએ એ અમને જરૂરતું લાગે છે; એટલે પોતાનાં ગૃહ અને હુન્નર કાર્ય ઉપરાંત સામાજિક કાર્યોમાં પણ ત્હેમણે પુરુષોને બનતી સલાહ, સહાય આપવી આવશ્યક છે, એમ અમે માનીએ છીએ. નોકરી અગર રોજી માટે સ્ત્રીઓને દોડાદોડ કરવી પડે તથા પુરુષોની સાથે ચુટણીની ધમાલ અથવા ધંધાની હરિફાઈમાં ઉતરવું પડે; આ સહુ ત્હેમના ધર્મકાર્યનો ભોગ આપીને કરવામાં આવે ત્હેની સામે તો અમે સકારણ, સર્વદા અન્તઃકરણપૂર્વક છીએજ; અને એમ કહેવાથી કોઈ દિલ દુભાતું હોય તો ક્ષમા યાચીએ છીએ. કારણ કે અરરપરસની અનુગ્રણ્ય—અનુરૂપ શક્તિઓ અને બળો એવાં જૂદી જૂદી રીતે ગોઠવાયેલાં છે, ન્યૂનતાઓ એરી રીતે એક બીજીની પૂરી શકાર્થ છે કે, સ્થૂં વર્તન અને સક્ષમ બાનાઓ, સંસારસંઘામ અને ગૃહરાજ્ય, તર્ક અને કલ્પના, બુદ્ધિ અને લાગણી, બળ—જુસ્સો તથા ગૌરવ અને પ્રીતિ મૃદુતા તથા સહનશીલતા—એ સર્વના જૂદા જૂદા પ્રદેશો અને વિષયોમાં, જ્યાં જોઈએ છીએ ત્યાં,

શ્રી અને પુરુષ એ બંનેમાં, ભિન્નતા જ લાગે છે. યોગી શ્રીપુરુષોમાં એમ નહિ. પણ હોય, કાઈમાં બીજાના ગુણ વધારે પ્રમળ પણ હશે, પરંતુ એવા અપવાદથી-સાધારણ નિયમને બાધ લાગી શકતો નથી. આ ઉપરાંત જો શ્રીપુરુષનું લગ્ન ભવિષ્યની પ્રજા-ઓના જન્મ માટે જગતના ઉદયક્રમમાં જરૂરનું ગણીએ તો તેના પરિણામરૂપ શ્રી-ઓને માતા યર્ષ બાલકનું પાલનપોષણ કરવાની ફરજ દર ન કરી શકાય એવી છે અને પશુપક્ષિમાં પણ તે સર્વસામાન્ય જણાય છે. આ પ્રમાણે જો પુરુષો શ્રીઓના આ ફરજિયાત કામમાં બાગ લઇ શકતા ન હોય તો પછી દુનિયાનાં બીજાં કામ જે પુરુષોને માટે. અવશ્ય આવી પડેલાં છે તે કરવાનો, પોતાનાં ધર્મકૃત્ય વીચારીને-તેનો ભોગ આપીને, શ્રીઓ ઉમંગ રાખે અગર તેમ કરવાની હેમને ફરજ પડે એ અમને અન્યાય ભર્યું લાગે છે. બંનેને ઉદયક્રમમાં અમે ઉચું સ્થાન આપીએ છીએ; એકે શ્રીઓનું સ્થાન પુરુષો કરતાં પણ વધુ ઉચું અમને ભાસે છે. કબૂત્ર છે કે પુરુષો પૃથ્વીના રાજા છે, કારણ હેમણે અન્ય સર્વ પ્રાણીઓને વશ કરી દીધાં છે અને હેમની ભુદિતા ચમત્કાર, પળેપળ નવીન સંજિ, નવું જીવનરવરૂપ સમજાવે છે; પણ હેમનાં જીવન અજવાળતી, ચરિત્ર પાવન કરતી, હૃદય ઉન્નત કરતી, હેમના બાલક-કોડ ઉછેરતી શ્રીઓ જગતની મહારાણી છે: એટલે પ્રભુએ નિર્માણ કરેલી યોજનામાં કૃત્રિમ ફેરફાર કરવા એ ઉત્કર્ષય ઉપર દેડેલી દુનિયાને પાછાં પગલાં બરાવવાના પ્રયાસ રૂપ મહાન પાપ છે, એમ અમે માનીએ છીએ.

મહામંડળોનું સંમીલન:—હિસેન્જર મહિનો અને તેના નાતાલના તહેવાર અતિવેગભરી જામતીનાં વહેણથી પ્રજા જીવનને સચેતન બનાવે ચોવીસમો ઇન્ડિયન છે. હિન્દના લોકો એકજ પ્રજા છે એમ બતાવનાર એ એક નેશનલ ટેન્કેસ મહાન શુભચિન્હ છે. આપણા વારતાસી બન્ધુઓ અને જુનોની વિવાદ અને નિરાશાથી ભરપૂર જંદગીમાં આપો કાંઈ અમરતાનો ઉલ્લાસ ભર્યો વાયુ થોડો વખત પણ વાય એ આપણે માટે સોનેરી સ્મૃતિ જ છે અને તેથી હવે મંગળ પડીને વધાવી લેતાં અમારા અંતરની ઉડી આશીષો સ્વ-દેશને તે સતોષ, શાન્તિ, વિકાસ અને ઉત્કર્ષ આપો એવી પૂર્ણ પ્રીતિથી આપણે છીએ.

રાજ્યકારભારની અપૂર્ણતાઓ નામદાર સરકાર પાસે સુધરાવવા પ્રયાસ કરનાર હિન્દી પ્રજા સમાજ આ વર્ષ મદ્રાસમાં મળી દત્તી, જેના પ્રમુખરયાને સમર્થ ન્યાય-શાસ્ત્રી ઓનરેબલ મિ. રાસ વિહારી યોગ વિરાજ્યા હતા. હેમાં યથેચ્છા ઠરાવો પેઢી નીચેના પણ હતા. ૧ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને રાજ્યકારભારમાં વધુ સામેલ રાખવાની હિન્દી પ્રધાન લોર્ડ મોર્લિ અને હિન્દના વાઇસરોય લોર્ડ મિન્ડો તરફથી યોજના તૈયાર કરવામાં આવી છે તેને માટે હેમનો આભાર માનવો. ૨. દક્ષિણ-આફ્રિકામાં લાંબા વરોષીયનું વતનીઓ તરફથી આપણા ત્યાં વસેલા સ્વદેશી બન્ધુઓની સાથે અન્યાય ભરી વર્તણૂક સપ્તાયમાં આવે છે તેના ઉપાય લેવા માટે બ્રિટિશ સરકારને અરજ કરવી. ૩. બંગાળના વિભાગ કરવાથી બંગાળી બન્ધુઓ અતિ મોટા ઉદ્વેગમાં આવી પડ્યા છે. માટે તે-રદ કરવા સરકારને પિનતી કરવી તથા ખૂનરેજ અને જલસીનાં કૃત્યો ત્યાં યાગ છે તે તરફ તિરસ્કાર જાહેર કરવો. ૪. કાલકેસર તપાસ કર્યાં ચિત્રાય સ્વદેશી બન્ધુઓને

દેશપાર કર્યા છે તે હરાવ ફેરવવા તથા જે કાયદાની રૂઢિએ એ કામ કરવામાં આવે છે, તે કાયદો રદ કરવા સરકારને વિનંતી કરવી. ૫. લોકોને ફરજિયાત અને મફત શિક્ષણ આપવું તથા ન્યાય અને કારોબારીખાતાં બૂદાં કરવાં, લશ્કરીખર્ચ ઓછો કરવો, સ્વદેશીઓને લશ્કરમાં ઉંચા હોદ્દા આપવા, વગેરે બાબત સરકારને વિનંતી કરવી. ૬. સ્વદેશી હીલચાલને રોકા આપવો. ૭. મોંઘવારીનાં કારણો તપાસ કરવા તથા ખેડૂતોને કચરી નાંખતો મહેસૂલનો દર અને તે વસુલ કરવાની પદ્ધતિ નિયમિત કરવા સરકારને અરજ કરવી.

હુમર ઉદ્યોગને ખીલાવવાની સમાજનો મેળાવડો રાવ બહાદુર મધોલકરનાં પ્રમુખ-
પણા નીચે મળ્યો. હતો, જેમાં મદ્રાસના નામદાર ગર્વનર સર આ-
ચોથી ઇન્ડસ્ટ્રીયલ થર્ડ લોલી અને હેમના બાનુએ પણ હાજરી આપી હતી, હેમાં
કેટલાક નિબંધો વંચાયા પછી નીચેના હરાવ પસાર થયા હતા. ૧
સરકારને ઉદ્યોગનું ખાતુ દરેક પ્રાન્તમાં ઉઘાડવા વિનંતી કરવી. ૨
શિક્ષણ અને ઉદ્યોગ સંબંધીનું તથા વ્યાપારનું જ્ઞાન જેમ અને તેમ વધુ ફેલાવવું
જોઈએ. ૩. પરસ્પર મદદગાર મંડળોમાં મારફત ખેતીવાડીની નાણાં ધારનારી પેટીઓ
(ખેંક) ઉઘાડવા સરકારને વિનંતી કરવી. ૪. ખનીજ, વણાટ અને ખાંડનો ઉદ્યોગ
વધારવો. ૫. દેશી કાપડની જગત કહાડી નાખવા અને માલ ઉપર રેલવેનું તુર ઓછું
કરવા સરકારને અરજ કરવી.

સંસાર સુધારા સમાજ ન્યાયમૂર્તિ મિ. શંકર નાયરના પ્રમુખપણા નીચે મળ્યો
હતો. આ પરિષદમાં સ્ત્રીઓએ પુરુષોની સાથે આગળ પડતો ભાગ
બાનીસમી સાર સુધારા લીધો હતો. હેમાં થએલા હરાવ પૈકી નીચેના પણ હતા. ૧. સ્ત્રી
પરિષદ તથા બારત કૃષિવણીનો વધારો કરવો અને કૃષિવણીની સંસ્થાઓમાં પોતાનાં
મહિલા પરિષદ બાળકોને અને ત્યાં સુધી મોકલવા પ્રયાસ કરવો. ૨. પરદેશગમન
મારે સર્વ રીતે અનુકૂળતા કરવી તથા પરદેશ જઈ આવેલાને
મદદ કરવી. ૩. લગ્નનું વય વધારવું તથા ઉપચારિતોમાં અરરપરસ કન્યાવ્યવહાર શરૂ
કરવો. ૪. આશ્રમો વગેરે કહાડી વિધવાઓની રિયલિટી સુધારવી, અને હેમનાં પુનર્લગ્નને
નડતી અડચણો દૂર કરવી. ૫. જાતિઅર્ધન દીલાં કરવા, તથા હલકી કોમોને કૃષિવણી
આપી સુધારવી. ૬. કેફનો નિષેધ કરવો અને સાંસારિક વિશુદ્ધતા જળવવી. (સંસાર
સમાજ તથા મહિલા પરિષદના બાપણોનો સાર હવે પછી પ્રકટ કરવામાં આવશે.)

હિન્દી ધાર્મિક સમાજનું સંમીલન બાબુ અવિનાય ચન્દ્ર જમુદારના પ્રમુખપણા નીચે
મળ્યું હતું. ઇશ્વરોપાસના તથા ધાર્મિકસંવાદ થયા હતા, અને બન્ધુ-
કેન્દ્રી ધાર્મિક (ચિહ્ન) બાવ જગતમાં સર્વત્ર પ્રકટાવવાનો બોધ કરવામાં આવ્યો હતો. આ
સિદ્ધ) પરિષદ પરિષદમાં હલકી કોમોના ઉદ્ધાર વિશે વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં.

મિશિસ એનિવિસાન્ટ અને મિસ લિલિયન એન્ગરના આગેવાનપણા નીચે આ
મંડળનો મેળાવડો મળ્યો હતો, જેમાં આ બંને બાનુઓએ ઉત્કર્ષક
સ્ત્રીસમુદ્ધિષોસોદિષ્ઠ વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં અને [થેપોસોફિની તર્ક] દરમિયાન અભિ-
(અદ્વજ્ઞાન) સંમીલન વૃદ્ધિનો અહેવાલ જણાવ્યો હતો.

કેરી વરનઓનો ઉપયોગ ઓછો કરાવવાને પ્રયાસ કરતા મંડળની સભા. કેવરડ
મિ. મેકનિકોલના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી જેમાં દારૂની બદીનો
ફાંચસું કોટ દરિયા ફેલાવો વધતો બ્લેઈ તે વિરુદ્ધ ખાસ પ્રયાસ કરવાં સૂચના કરવામાં
રેવરન્ડ મન્નરન્સ. આવી હતી; અને તેમાં લીલાંહિથી દારૂના પરવાના ન વેચવાનું, દારૂ
અને અદિલના વેચાણપર અંકુશ રાખવાનું, દારૂની દુકાનો ઓછી
કરવાનું તથા કારોબારી અમલદારોની પરવાના આપવાની સત્તા લઈ લેવાનું સરકારને
વિનવનું એમ થું હતું.

શ્રીઓનાં કામ:—શ્રીઓએ સંસાર સુધારા તથા ધાર્મિક વિકાસ અને સ્વદેશી
વસ્તુના પ્રચાર વગેરેનું કામ ખાસ કરવાનું છે અને તે તેઓ બહુ સારી રીતે કરી શકે
તથા તેમની સહાય વિના તે સંપૂર્ણ રીતે ન બની શકે છે. એ હવે લગભગ સર્વ સા-
માન્ય છે. ગયું વર્ષ અતિશય કઠિન ગયું; પરંતુ પ્રકાશનો ઝળકાટ તે કઠિનતાનાં
તોફાનોમાં પણ દેખાયા વિના રહ્યો નહિ હતો. દક્ષિણ હૈદરાબાદમાં પાણીની રેલે જે
મદાન આદત આણી મુકી હતી તે નિવારવામાં સહાયક તરીકે સુમસિદ્ધ શ્રીકવિ, શ્રી
સરોજિની નાયડુની આગેવાની તળે શ્રીઓએ પણ પોતાની નિરાધાર અને દુઃખી થયેલી
બહેનોના સંકટ નિવારણ અર્થે ધણીજ પ્રયાસ કીધા હતા, જેના પરિણામે નામદાર સરકારે
મિસિસ સરોજિનીને કેસર-ધ-હિન્દનો સુવર્ણચાંદ અર્પણ કીધો છે. નાગપુરના પ્રદ-
ર્શનનો શ્રી-વિભાગ પણ બહુ આરાજનક હતો અને તેમાં કેટલાક કારીગરીના નમૂના
કરનાકલાની રચના સારી રીતે દર્શાવતા હતા. શ્રીપુત્ર દિગ્ગજ અને અરવિન્દ ધોપની
વિપત્તિઓએ દુઃખાર્ત કરેલી તેમનાં કુટુંબોની શ્રીઓને સહાય તથા દિલાસાં આપ-
વામાં બંધાકામની મહિલાઓએ ભાગ લીધો હતો. પ્રો. કવેના અનાયખાલાશ્રમે તથા
તેનાં આત્મત્યાગી વ્યવસ્થાપક કાશીબાઈ દેવધર વગેરે તરફથી પણ સારું કામ થયું
છે. મુરતમાં શ્રીઓ તરફથી પૈસાફંડ ઉભું કરવાની યોજના બહાર મૂકાઈ છે. આ
સર્વ બહુજ આરાજનક છે.

સ્વદેશસેવા અનેક રીતે કરનાર મિ. મલબારી અને તેમના પ્રમુખ સહાયક તથા
સલાહકાર મિ. દવારામ ગિડુમલ તથા પ્રો. ગાળ્જર એઓએ એક
વનિતા વિશ્રામ અને એવી યોજના આરંભી છે કે જેની સફળતા પ્રો. કવેના અનાય
સેવાસદન. બાલાશ્રમ કરતાં પણ ઉપયોગીતામાં વધી જાય; અને આ
યોજના સેવાસદન છે, જે વિશે આ પત્રમાં પણ લખવામાં
આવ્યું છે. મુરતમાં વનિતાવિશ્રામ નામની સંસ્થા ગં. સ્વ. ન્હાનીબહેન ગાળ્જર
તરફથી કેટલાક વખતથી ઉપાડવામાં આવી છે, જેની એક સાખા અમદાવાદમાં પણ
છે. મુરતના આશ્રમની વિગત વિશે બહુ અમે હજી સુધી જાણી શક્યા નથી, પરંતુ અ-
ત્રેની સંસ્થાનાં વ્યવસ્થાપક, અમારી માગણી ઉપરથી, કેટલીક હકીકત અમને મોકલી
આપવા કૃપા કીધી છે, જેથી તેને વિશે અમે કાંઈક સૂચન અહિં કરી શકીએ છીએ.
અહેવાલના સ્વરૂપમાં આગળ ઉપર તે અનુકૂળતા મુજબ પ્રકટ કરવામાં આવશે.

સંવત ૧૯૬૨ના આપાદના શુકલપક્ષની એકાદશીને દિવસે, અનાય, અતાન
શ્રીઓને સહાય કરવા “શ્રી સરસ્વતી મંદિર”ની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

હેમાં પ્રથમ ધર્મનો ઠ્યાઓ થતી, પણ પછી એક પુસ્તકાલય પણ ઉભું કરવામાં આવ્યું હતું. ૧૯૬૩ના વૈશાખના શુકલપક્ષની ત્રીજને દિવસે સુરતવાળા અનાથાશ્રમની સાથે શ્રી સરસ્વતી મંદિર જોડી ઈર્ષ્યાના આશ્રમની શાખા તરીકે હેને સ્વીકારવામાં આવ્યું હતું. હાલમાં આ આશ્રમમાં શાળા ચલાવવામાં આવે છે, જેમાં સંસ્કૃત, ભરતી ગૂંથતાં શીર્વતાં વગેરે, શુભરાત્રી ભાષા ઉપરાંત શીખવવામાં આવે છે. વખતો વખત વ્યાખ્યાનો પણ લાં યાય છે, જ્યારે અન્ય સન્નારીઓને આમન્ત્રણ કરી બોલાવવામાં આવે છે. પુસ્તકાલયમાં બહુ સારાં પુસ્તકો એકઠાં થઈ શક્યાં છે અને તે તથા ખીણ વ્યવસ્થા વગેરેની ગોઠવણ સારૂ આ સંસ્થા હેનાં સંસ્થાપક જ્ઞેન મુલોચનને આભારી છે. અન્ય સન્નારીઓ પણ સારો મદદ આપે છે. દૂકામાં આશ્રમની યોજના બહુ આશાજનક અને પ્રેરણાદક છે.

વિધવાઓ પત્નીઓ અને બાલિકાઓના એકાન્ત, દુઃખમય જીવનમાં કોઈપણ માર્ગે પુષ્પસંચાર, પ્રભુ તરફનું પ્રેમવહન, અને નિર્મળતાના પ્રકાશનું પ્રાકટક્ય કેવી રીતે થાય એ વિશેના ધણા વિચાર આ આશ્રમનું ઈર્ષ્ય હૃદયમાં ઉત્પન્ન કરે છે. આપણા ગુજરાતના એક સાક્ષર કવિ તથા અન્ય સ્વદેશ પ્રેમી સજ્જનો સાથે, પ્રથ્વરૂપાથી, વનિતાવિશ્રામ જોવાનો લાભ અમને મળ્યો હતો; જ્યારે અમને મનમાં એમ થઈ આવ્યા વિના રહ્યું નહિ કે જે ભૂમિમાં આવાં ઉત્તમ ખીજ વધાય છે હેને આપણે હૃતભાગ્ય શા માટે માનવી? આશ્રમની પવિત્રતા આસપાસના સંયોગોને પણ વિસરાવી મૂકે છે અને જ્યારે શિષ્યાઓના કંઠમાં આપણા પુરાણ ઋષિઓની વાણિયી પાવન થયેલાં પ્રભુપ્રાર્થનાં રતોત્ર સંભળીએ છીએ, સંભળતા સંભળતાં નિર્મળ બાલિકાઓનાં નિર્દોષ વલ્લભાં ઈર્ષ્ય પામીએ છીએ, સાક્ષાત્ સરસ્વતીના નિવાસ સ્થાનરૂપ ગ્રન્થાલય નિહાળીએ છીએ, અને જીવન પ્રબોધતી ચિત્રમૂર્તિઓ જે મકાનની દિવાલ ઉપર ગોઠવાયેલી છે તે હૃદયમાં ઉતારીએ છીએ, સારે હાજીબર એમજ થઈ આવે છે કે આપણે આપણા પ્રાચીન ભારતની ઉન્નત, મંગલમયી ઉપામાં જણે વસતા ન હોઈએ ?

પરંતુ તે હાજીબર જ છે; જગત થતાં હિન્દનાં આ કલેશગ્રસ્ત સંતાનોની સમિપમાં આપણે છીએ એ વાત જૂલી રાક્ષત્રી નથી; અને આ બાલ-યોજનને તો હજી દુનિયાનાં વાચાઓમાં અને તોફાનના મહા વેગ હવે સહન કરવાના છે એ યાદ આવ્યાં કરે છે. મહાદેવિ સ્વચ્છતિના સમયમાં ચલુ જે સંસદ હતું, એ અને વાણીના શુભ વિશે દીક્ષા કરવામાં સાધુતા મનુષ્યો કવચિતજ રાખી શકે છે—તે હજી પણ છે, એમ આશ્રમના પ્રયોજકોને અમારે જણાવવું અવશ્યનું છે. નિન્દા, નિરાશા, એકેદા, અવિવેક, અને દુષ્ટતાના પ્રકોપ એમને હજી સહન કરવાના છે. જગત્પત્ની કોઈપણ સારી યોજના હેમાંથી બચી ગઈ નથી એ બાબત છે. પરંતુ એથી કોઈ પણ રીતે ભીતિ રાખવાનું કાંઈ કારણ નથી; ભગવદ્ વાક્ય છે કે, “ જ્યાં ધર્મ છે, ત્યાં કૃષ્ણ છે. અને ત્યાં કૃષ્ણ છે ત્યાં જય છે. ” અમારી પ્રભુ પાસે એટલીજ યાચના છે કે આવી શુભ સંસ્થાનું હેના સ્વદેશપ્રેમી વ્યવસ્થાપકોનું અને હેમાં લાભ લેતા શિષ્ય વર્ગનું સર્વદા શુભ યાઓ, કલ્યાણ યાઓ ।

નાટકો અને સીઓ:—અને બહુપા નાટક જોવાની તરફેણમાં નથી. સારાનાટ.

કોમાં પણ અભિનય, ભાષા ક્રિંવા દર્શિત એટલું જોણું નિર્ભગ હોય છે, દોષ એવા ગંભીર નજરે પડે છે, કે પુરૂષો અગર સ્ત્રીઓ-કોઈને પણ તેથી હાનિજન્યવાં સંભવ રહે છે. શુદ્ધ આનન્દ મળવો બહુ કઠિન થઈ પડે છે. અમુક નાટકો સ્ત્રીઓને માટે સારાં નથી પણ પુરૂષો તો હાનિ વિના તે જોઈ શકે એવું માનવું અમારું નથી; અમારા નમ્ર મત મુજબ જે એકને માટે સારું, પાપનકારી, સુખોષક, આનન્દન, તે બીજાને માટે પણ હેતુજ હોઈ શકે. ઉદયમાર્ગનાં બંધારણ જૂઠાં જૂઠાં હોયજ નહિં અને નથી એટલે એવાં યોગ્ય નાટકો આપણામાં છે કે જે તદ્દન ઉત્તર, ઉત્કર્ષક છે, અને તેટલાંજ સ્ત્રી અને પુરૂષો લાભ સહિત જોઈ શકે, એમ કહેવું પડે છે. આ વસ્તુસ્થિતિ હવે અદલાતી જાય છે, એ અમે બહુ ખુશીથી જોઈએ છીએ. કેવળ દોષરહિત તો નહિ, પરંતુ ધાર્મિક અને સાંસારિક સુધારા તથા ઉત્થાનનાં નાટકો રંગભૂમિ ઉપર આવવા લાગ્યાં છે, ભોક્તાની રસવૃત્તિ ઉચ્ચ થતી જાય છે, અને આશા રાખવામાં આવી છે કે હવે કંટલાક સમયમાં કોઈ મહાન નાટકકાર પ્રકટશે જેની ભેખિની અને જેનાં નાટ્યપાત્રો સમસ્ત ભારતને અજવાળશે.

આ આશાનું ફળ ગમે ત્યારે મળે, પણ પ્રકાશનું એક કિરણ તો આપણા નાટ્ય પ્રદેશ ઉપર ઝળકી ચૂક્યું છે. કાઠિયાવાડી નાટક કંપનીએ દેવકન્યાનું નાટક અહિંની રંગભૂમિ ઉપર પ્રત્યક્ષ દ્રાવ્યું છે, જેને અમે અન્તઃકરણપૂર્વક સ્વાગત આપવા રજા લઈએ છીએ. જે નાટ્યકવિની સંસ્કારી ભેખિનીએ આ નાટક આલેખ્યું છે, અને જે બંધિધવાન ચિત્રકારની પીછીએ તેને શણગાર્યું છે, તે બંનેનો આ પ્રયાસ એવો આકર્ષક અને મનોરંજક છે અને નાટકનું દર્શિત તથા વસ્તુસંકલના એટલાં આશાજનક છે કે આપણાથી હેમને અભિનંદન આપ્યા વિના રહી શકાય તેમ નથી. સ્ત્રીઓ તેમજ પુરૂષો, આજકો તેમજ વૃદ્ધજનો, કોઈ પણ આ જોત પહોં રીતના લાભ સાથે, કોઈ પણ પ્રકારની હાનિ વિના, નિઃસંયય જોઈ શકશે. અમે એમ કહેવા નથી માગતા કે આ નાટક સર્વશુભપૂર્ણ છે; પણ એટલું તો કહીશું જ કે દર્શિત, સુખોષ અને ઉચ્ચ ભાવનામાં ગૂંજારતમાં મજાવાતા કોઈ પણ નાટક સાથે દેવકન્યા ખરેખર ફોટથી દરીદ્રાર્થ કરી શકે તેમ છે; અને તેના માલેક મિ. વિશ્વનાથને આવું જોયો પંક્તિનું નાટક રંગભૂમિ ઉપર લાવવાને માટે અમે ધન્યાવાદ અર્પીએ છીએ.

નાટકનું વસ્તુ પછે ભાગે મહાભારતની એક આધ્યાત્મિક ઉપરથી લીધું છે; અને તેમાં સ્ત્રીઓનો પતિમતા ધર્મ, વિરાગ કરતાં પણ વધારે ઉચ્ચપદ અને પ્રતાપ પ્રાપ્ત કરાવે છે એનું સુંદર નિરૂપણ છે. પતિમકિત, માતૃપિતાની સેવા, સદ્ધર્મ ભાવના, સન્માર્ગ શિક્ષણ, આત્મત્યાગ વિગેરે આ નાટકમાં પણ જોવાનું. સીખવાનું મળે તેમ છે; અને ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ મકિતનું લક્ષણ-એમના તાદાત્મ્ય કરતાં પણ મનુષ્યોના ઉદ્ધાર માટે વધારે લાભકારક સ્વાત્મભોજ, પતિના સુખ, કલ્યાણાર્થે પત્નીએ પ્રજાળ મનોવૃત્તિઓને પણ ભરમવત્ જનાવી પોતાના જીવનને પતિ સેવામાં સમર્પિત, એ ભાવના અમને બહુ ઉત્તમ લાગે છે. હિન્દુ ધર્મના વિકટ સિદ્ધાન્તોને સરક્ષ જનાવી પ્રજાની જીવંતમાં હૃદયમાં ઉતારવા જે પ્રયાસ થયો છે તે એટલો બધો સફળ નથી. પ્રાચીન ભારતમાં પણ પ્રયોધ્ય-દ્રોહ્ય અને સંકષ્પસૂર્યોદય વગેરે પ્રયત્નો ફળદીન રહ્યા છે " અને દેવકન્યાનું; ધર્મરહસ્યોનું

શિક્ષણ પણ અમને ધારતી છે કે, લાંબા વખત સુધી તેમજ રહેવાનું. પરંતુ શુભ પ્રારંભ થયો છે અને એ નાટકનું પોતાનું જ જીવનસૂત્ર “કામ કરવાનોજ આપણને અધિકાર છે, ફળની ઇચ્છા રાખવાનો નહિ”, એ મુજબ આ વિષયમાં ત્હેમને વિજય ન મળે તો નિરાશ થવાનું કાંઈ કારણ નથી.

જગતના ઉત્કર્ષ માટે સ્ત્રીઓ પતિવ્રત પાળે એ ધર્મ છે, પરંતુ ત્હેમાંજ કલ્યાણના સહુ માર્ગ સમાઈ ગયા છે એમ તો કવિનું પણ માનવું નહિજ હોય, એમ અમે ધારીએ છીએ. આસુરી વૃત્તિ મનુષ્યોને દુષ્ટ માર્ગે પ્રેરેછે, પણ સતીત્વના ઉજ્જવલ પ્રકાશ આગળ તે વૃત્તિ નાશ પામી હૃદય પવિત્ર થાય છે એના આલેખન માટે અધમ પાત્રોનું નિરૂપણ જરૂરનું લાગે છે. શુભ પાપ અન્તઃકરણને નિરંતર દંશદીધા કરે છે તે તથા સ્નેહ વૃત્તિ અને જીવન સુખનો ભોગ નાવક અને નાવિકા ધર્મના અનુશીલન અર્થે અર્પે છે તે બહુ સારી રીતે ચિત્રાયલું છે.

રા. જ. (બન્ધુસમાજ.)

સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને ખાસ કરીને દંપતીઓ માટે આ નાટક લખાયલું છે, અને તે જોયા પછી ગમે ત્હેવું પણ મનુષ્ય ઉન્નત ભાવનાઓ લઈ ધેર ન જાય એમ બનવું અસંભવિત અમને ભાસે છે. સ્ત્રીત્વની ઉંચામાં ઉંચી ભાવના કે પતિજ પત્નીત્વ પરમદૈવત છે એ ત્હેમા નિરંતર ઝળહળ્યા કરે છે, સરસ્વતીચન્દ્રની જાપિઓના પંચ મહાવચની કલ્પના કે જેમા મનુષ્ય માત્રતા પ્રત્યેક સકલ્પ અને કર્મ જીવનવચમાં આદ્યતિ રૂપેજ સ્વીકારવાની માન્યતા દર્શાવી છે ત્હેવાજ પ્રકારનો સુખોદય ત્હેના પ્રત્યેક વિભાગમાં અરખ્યિત વહે છે, અને ગ્રાહસ્થ અથવા જીવનના મહાન્ કર્તવ્યો એ એવો પરમ ધર્મ છે કે જેની સમિપે ઉંચી પકિતના વાનપ્રસથ અને સંન્યસત પણ આઠી રેખામાં દેખાય છે, -ત્હેના નિરૂપણમા લેખકની શક્તિની સફળતા અનુપમ સ્વરૂપ ધારણ કરતી આપણી નજરે તરે છે.

વિસ્તારના બચથી નાટકનો સાર લઈ શકાયો નથી, પરંતુ થોડા ન્હાના ન્હાના પાપાત્ર જતોના આત્મનય અદિના દ્વાર કરીને જોઈશું તો આપણને આ નાટકની ઉચ્ચ સુન્દરતા સમજવા પિના રૂહેશે નહિ; કવિનું ભર્યો સગાન, દિવ્યભાવનાનાળી કલ્પના પ્રકિત અને વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ જોતા પણ ત્હેના વસ્તુની સફળતા અમને ખાતરી કરી આપે છે કે આ નાટકને માટે હજી પણ બહુ આશાજનક ભવિષ્ય છે. અમુક વસ્તુ સ્થિતિ અથવા દૃષ્ટિબિન્દુ માટે મતભેદ થાય એ સ્વાભાવિક છે; પરંતુ આપણી સમક્ષ જે પાત્રચરિત્ર અને વિચારશ્રેણી પ્રદર્શિત થાય છે ત્હેને માટે તો આપણે આ નાટકના કર્તાને અભિનંદનજ આપીશું. આ નાટકનું પુસ્તકરૂપે પ્રકાશન કયંથી ત્હેની ખરી કિંમત સમજવા પિના રૂહેશે નહિ.

લેખાનુમ પહોંચ.

પાંચમા વર્ષ પર.

૨૭ ગ. એમ. ડી દીવાનગા
 ૨૮ રા. ગણપતરામ ઉરે હોદામાઇ નડીયાડ
 ૨૯ સો. તારાગવરી કૃષ્ણલાલ અબાલાવ,
 ૩૦ રા. બા. સાનમાઇ વહાલામાઇ વડોદરા
 ૩૧ રા. મદાવજી વિસનજી આણુદાહી માડવી
 ૩૨ રા. જાવજી હંમરાજી મુબ
 ૩૩ અ. સો. સુરજગીરી મુબાઇ
 ૩૪ બહેનગી બચુમાઇ
 ૩૫ રા. મકનજી જૂઠામાઇ
 ૩૬ રા. મનાનીદાસ નાણુદાસ મોતીનાગા
 ૩૭ રા. સાકરનાથ હનિનાથ
 ૩૮ મીસીમ મમીમાઇ નારણજી હરિમાઇ
 ૩૯ *
 ૪૦ *
 ૪૧ ર સુન્દરલાલ કવજરામ મભરેજી
 ૪૨ રા. બાધશંકર નણુજોડ કેરવાલ
 ૪૩ રા. સરદારસીંગ સુરમંગ ટંકરીબંદ
 ૪૪ રા. રતિલોચ મમનલાલ જામનગર
 ૪૫ રા. વહોલ ચતુરદાસ ધેલામાઇ
 ૪૬ રા. હકેશગય જુદરામ કલોચ
 ૪૭ રા. હીરામાઇ સામળબાઇ નામીક
 ૪૮ રા. કેવળગમ દવપતરામ ખાત્રોચ
 ૪૯ રા. મોહનલાલ વિ નાગજી ધોરાજી
 ૫૦ રા. મીમીસ કૃષ્ણાગવરી હુણવાલ
 ૫૧ રા. સુજરામ સોમેશ્વર હુણવાલ
 ૫૨ રા. બટ જગન્નાથ હરિલાલ મધુકા
 ૫૩ રા. અચરતલાલ પુ જલર સાવરમતી
 ૫૪ ગ. શુભાનંદ યવજીરામ વાવડી
 ૫૫ રા. જગવાનલાલ જાપલાલ સિદ્ધપુર
 ૫૬ ગ. જમનલાલ પ્રેમચંદ પાદરા
 ૫૭ સો. સેનગના જુડેન-ચિવસિ હજી ઢોલરા
 ૫૮ રા. જગતલાલ હરિલાલ પંડ્યા જુનાગઢ

૪૫૯ રા. બા. પ્રહલાદજી રોઠરામ દહેમ
 ૪૬૦ રા. મન્નાદશંકર દુર્ગાશંકર બ
 ૪૬૧ રા. મગનલાલ જામતરામ
 ૪૬૨ રા. નૃસિંહપ્રસાદ ગીંગાશંકર અમરે
 ૪૬૩ રા. શંકર હનિમાઈ
 ૪૬૪ ગ વામનરાવ મોમતારાવજી વડોદ
 ૪૬૫ ગ. હીનાલાન વસતરાવ સાબરમતી
 ૪૬૬ જૈનોદય બુદ્ધિસાગર મમાજ સાણુ
 ૪૬૭ રા. રૂપચંદ ગોરધનદાસ કરાચી
 ૪૬૮ રા. હરિદાસ લાલજી લક્ષ્મીદામ કરાચી
 ૪૬૯ રા. ઝીણામાઇ મૂળજીમાઇ કરાચી
 ૪૭૦ રા. વલ્લભદાસ વિમનજી કરાચી
 ૪૭૧ રા. વિ.બલ એચ મેહતા વડોદરા
 ૪૭૨ સો. વજીઆબહેન વસનજી કલ્યાણજી
 ૪૭૩ રા. વિઠ્ઠલદાસ મામગદાસ વઢવાણસીદ
 ૪૭૪ આચુરલક્ષ્મી બાગરજી કંધારીયા મુબ
 ૪૭૫ રા. સા. માણુકલાલ સાંકરલાલ વડોદરા
 ૪૭૬ ડો. મણિલાલ ગગાદાસ દેશાઈ ખેડ
 ૪૭૭ તારાહદમી વિ. રૂપચંદ વડોદરા
 ૪૭૮ રા. યુરપોત્તમ ગણુજોડદાસ ઉમેદ
 ૪૭૯ રા. જયેન્દ્રરાવ બાગરાવ વેલ
 ૪૮૦ રા. માધવલાલ જવેરીલાલમયતરાજ હમરે
 ૪૮૧ અ. સો. સવિતાગવરી વાગર
 ૪૮૨ રા. લાલજી હરજીવનદાસ કરાચી
 ૪૮૩ રા. જગતલાલ હાંકરલાલ બી.એ. વડોદરા
 ૪૮૪ રા. ચા. એ. ડી. ધરમસી કલગામ
 ૪૮૫ વાઇશ્રી જીતાબા ગોસાહજી શિ.
 વધાવગર નાપડ
 ૪૮૬ શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય જૈનપુસ્તકાલય પાટણ
 ૪૮૭ રા. પુરશોત્તમદાસ ગોવિન્દદાસ દહાણુ
 ૪૮૮ રા. બાનુમાઈ સુરજરામ પારડી
 ૪૮૯ અ. સો. પ્રભાવતી બહેન ગોડવ
 ૪૯૦ ગ. જોદવજી ખરસોદજી અમલોવાડ
 ૪૯૧ રા. લક્ષ્મણમાઈ જોદાબાઈ બવાસ
 ૪૯૨ રા. આનંદરાવ હરિવંશ પંડીત ગુનપુર
 ૪૯૩ રા. રવજી ધરમશી રૂખા કરજી માડવી
 ૪૯૪ અ. સો. મમીમાઈ

૪૯૫ રા. નાગરદાસ છગનલાલ વઢવાણ
 ૪૯૬ રા. છોટાલાલ ચતુર્ભાષ વપ્રીત બોરસદ
 ૪૯૭ વેદરાજ કેશવલાલ વપ્રમદાસ પાલીતાણા
 ૪૯૮ મે. હરિવલ્લભતપકચંદલાવણેરીવીરમગામ
 ૪૯૯ ગ. મહારાજકર છગનલાલ જોશી ગોધરા
 ૫૦૦ રા. નરસીલાલ ધનનલાલ નગરહટ્ટા
 ૫૦૧ કે. લક્ષ્મીકેસર ગીરધરલાલ ખેડા
 ૫૦૨ મીસીસ ચતુરલક્ષ્મી દાદરલાલ વાગરા
 ૫૦૩ શીવગવરી કલ્યાણુદાસ સુરત
 ૫૦૪ રા. મોરારજી વલ્લભદાસ કચ્છ માંડવી
 ૫૦૫ રા. નરોત્તમદાસ મગનલાલ સુંબાધ
 ૫૦૬ રા. કરશનદાસ હારકદાસ કચ્છ માંડવી
 ૫૦૭ બચુભાઈ હરિદાસ તુષંગીદામ સુંબાધ
 ૫૦૮ રા. મણિલાલ ગોમધનદાસ નડીયાદ
 ૫૦૯ બાઈ રા. ધામજી મગનલાલ મોરબી
 ૫૧૦ બાઈથી બચુભાઈ વડીયા
 ૫૧૧ સૌ. શાન્તાલક્ષ્મી મામરાજ
 ૫૧૨ રા. શિવધ્રમદાસ દલપતરામ બારા
 ૫૧૩ યા. કલ્યાણજી છાણુદાસ પોરબંદર
 ૫૧૪ મે. મુક્તાગવરી હરગોવન ચલાલા
 ૫૧૫ કાનપુર ગુજરાતી તાનાથમ લાવણેરી કાનપુર
 ૫૧૬ ગ. આણંદજી નાનચંદ કાનપોર
 ૫૧૭ રા. નરવરસાવ કૈયાલાલ માણુવદર
 ૫૧૮ સૌ. જોન મણિવલ્લભી પોરબંદર
 ૫૧૯ દાકરથી હીમતસીગજી રાવ. સીગજી ગાજણ
 ૫૨૦ મૌ. દુર્ગાબાઈ લક્ષ્મીભાઈ સુયનામપુર
 ૫૨૧ રા. ફકીરચંદ કેવળદાસ બારેળ
 ૫૨૨ રા. દેવચંદ રામજી ધારી
 ૫૨૩ *
 ૫૨૪ રા. કીજીદાસ મોરારજી ખબાગીયા
 ૫૨૫ ગ. હસરાજ નાનજી શાહ રચુન
 ૫૨૬ ગ. ગીરધરલાલ ધનમદામ વલસાડ
 ૫૨૭ બહેન મણિગવરી નાગપુર
 ૫૨૮ રા. એમ. જી વૈદ્ય માંગલોર
 ૫૨૯ રા. અરદેશ્વર કેશમજી ખબરદાર મદામ

૫૩૦ રા. હરિલાલ એમ. બટ
 ૫૩૧ રા. રાજયજી મણિજીકર આનંદજી પોરબંદર
 ૫૩૨ રા. દીપચંદ દામોદર હીમતપાટ
 ૫૩૩ રા. સુકુન્દરાય વિ. હરસુખરામ જૂના
 ૫૩૪ રા. જયસરજી હીરાચંદ કોચીન
 ૫૩૫ રા. ભગવાનદાસ નરભેરામ રનાલા
 ૫૩૬ બાઈ મીડી બાઈ કલકત્તા
 ૫૩૭ રા. પુરોહિતમ સુન્દરજી રચુન
 ૫૩૮ રા. મોતીચંદ નાગરદાસ
 ૫૩૯ રા. મોહનલાલ ઉત્તમસી
 ૫૪૦ રા. દયસુખભાઈ વાડીલાલ સોલાપુર
 ૫૪૧ રા. ગોરધનદાસ કચ્છનદાસ અંબાર
 ૫૪૨ ગ. શેઠ કેકરજીનદાસ બાવગોવિન્દ માડુંગા
 ૫૪૩ રા. ગોપાળજી સુન્દરજી તયાળ
 ૫૪૪ રા. હરિદાસ માધવજી રાળ વેરાવળ
 ૫૪૫ કંકર રણકોડદાસ વિ. મોરારજી કલકત્તા
 ૫૪૬ યા. ઉત્તમસી માણુકચંદ મુમાઈ
 ૫૪૭ રા. ફકીરભાઈ લાવમાઈ આણંદ
 ૫૪૮ રા. મનસુખરામ પ્રાણુજીવન બીલખા
 ૫૪૯ રા. શિવજી પુન સુંબાધ
 ૫૫૦ રા. માણુકધર ગીરજીવર બાટિન્ડા
 ૫૫૧ રા. ચંદુલાલ લક્ષ્મીભાઈ ધોડમંદર
 ૫૫૨ રા. પ્રેમજી વીરજી રાંધેરી
 ૫૫૩ રા. રામપ્રસાદ જયપુર પાલજીપુર
 ૫૫૪ ડો. તુલસીરામ સુનીલાલ પાલજીપુર
 ૫૫૫ રા. માધવરાય જોશાભાઈ બક્ષી રાંધેરી
 ૫૫૬ રા. ગોપાળજી કલ્યાણુજી રાંધેરી
 ૫૫૭ હકરે બાણુજીભાઈ પ્રાણુજીભાઈ રાંધેરી
 ૫૫૮ રા. દામોદર વિ. લીલાધર મુનાહ
 ૫૫૯ સૌ. પ્રેમાભાઈ પુનસીદેવજી આકોટ
 ૫૬૦ રા. લખુમલ ગોદાલ બાટિયા તાતાસિધ
 ૫૬૧ રા. પ્રજુદાસ દેવીદાસ માધેરાન
 ૫૬૨ રા. ગરધારીદાસ જોશનંદ તાતા
 ૫૬૩ રા. જટાઈકર ધેલાભાઈ બાવાવદર
 ૫૬૪ રા. વિશ્રામ હાજી સુમરીરાહો
 ૫૬૫ અ. સૌ. જયવંતીયાઈ માલીન
 ૫૬૬ રા. હીરાચંદર રતનચંદર અમદાવાદ
 ૫૬૭ મે. બી. એ. એન્ડી સાહેબ બાવનગર

*આ નંબરસાળા માલકોનાં નામ મનીઓર્ડરમાં તદન ત ઉકલે એવા હોવાથી અમે
 બહાર પાડી શક્યા નથી—

અંગ્રી સુન્દરી મુબોધ.

નાલાલ દલપતરામ દેવિનાં છપાયેલાં પુસ્તકો.

૧. કેટલાંક કાવ્યો.

૨. વસન્તોત્સવ.

૩. કેટલાંક કાવ્યો, ભાગ ૨ નો.

દરેકની કીંમત આઠ આના.

થોડા પ્રખતમાં છપાશે :

૧. ઈન્દુકુમાર નાટકનો ચહેલો અંક.

૨. શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાનું સમશ્લોકી ભાષાન્તર, મૂલ સાથે,
મળવાનું ઠેકાણું—

છપતલાલ અમરશી મહેતા,

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી, અમદાવાદ.

દુનિયામાં પ્રખ્યાતિ પામેલા

રાજવંશી વિચિત્ર સાધુ

હજમતને માટે ખાસ.

માર, ખસ તથા વીંછીના ડંખનું એર મરાડે છે

કીંમત—ત્રણ સાધુના ૧ બાકસનો ૨. બા. વી. પી. થી ૩ બા.

ડંખના ૩. ૨ વી. પી. થી ૩ રા.

એન્ટો બેઇએ છીએ

ધી રાયલ વિક્ટોરીયા એજન્સી.

નડીઆદ—ગુજરાત.

ગ્રાહકો, લેખકો વગેરેને સુચના.

“સુન્દરી સુબોધ” ના સંપાદક (તંત્રી) તેમ વ્યવસ્થાપક કોઈ એક વ્યક્તિ નહિ પરંતુ સમગ્ર બન્ધુસમાજ છે. આ સંબંધે, ગ્રાહકો વગેરેમાં ગેરસમજૂત થવાથી તેની વ્યવસ્થાને કેટલીક હરકત હોંચે છે માટે ગ્રાહકો, લેખકો, વગેરેએ, સર્વ પ્રકારનો વ્યવહાર (પત્ર વ્યવહારાદિ) કોઈ પણ વ્યક્તિને નામે નહિ કરતાં, કૃપા કરી “મન્ત્રી” બન્ધુસમાજ, સુન્દરીસુબોધ એજિસ એ નામથી કરવો.

મન્ત્રી, બન્ધુસમાજ.

નવીન ફેરફાર સાથે.

“સુન્દરી સુબોધ

(૬ ટું વર્ષ)

શ્રીઓ માટે શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું પ્રથમ માસિક

ગયા માસથી ૩ ફોર્મને બદલે ૪ અર્થાત્ ૨૪ પૃષ્ઠને બદલે ૩૨ પૃષ્ઠ
કરવામાં આવ્યાં છે.

દર વર્ષે એક રસિક અને ઉત્તમ પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે.

વાર્ષિક લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે માત્ર સવા રૂપિયા
નમૂનાનો અંક મફત.

મંત્રી, બન્ધુસમાજ.

અ મૂલ્ય ભેટ.

“વૈદ્ય વિદ્યા.”

આ નામનું અનેક વૈદ્યક વિષયોથી ભરપૂર અને સર્વ લોકો-
ને ૧૨૮ પાનાનું પુસ્તક એક પોષ્ટ કાર્ડ ઉપર નામ ઠામ
લખી મોકલનારને કીંમત હેટ પાત્ર ખર્ચ કંઈપણ લીધા વગર
મફત મોકલી આપવામાં આવે છે.

રાજવૈદ્ય નારાયણજી કેશવજી.

જામનગર—કાઠિયાવાડ.

સુન્દરી સુબોધ.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ગ ગોવર્દનમાધના સબ્દોમાં કહીએ તો—“શ્રીયો પંડિત યાય, રસજ્ઞ યાય, કુટુંબપોષક યાય, સ્વસ્થ યાય, સારીરે બળવતી, સેગહીન અને સુન્દર યાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબંધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર યાય, ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુંબની મૂર્ખ હચાઓ અને ક્ષેષોમાંથી છુટી, એ કુટુંબનાં ખસ કહ્યાણુ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને શુદ્ધ વર્ગોની કહ્યાણુવાસનાઓ તૈયાર કરે.” સાધ્વી પત્ની યદી પતિનું જીવન ઉચત કરે, પતિવધાવન સેવાભગિની બની દુઃખતિમિશ્રમાં રૂબતાં બાન્ડનાં આત્મા-હૃદય ઉદારે; માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે દિગ્-દેશોનાં સંતાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સદાવક યાય, તથા પ્રબવત્સલ જનનિ રૂપે સ્વદેશમાં ઉદયચૂંચનાં તેજસ્વી, ઉદાસમર્થ્યા શિશ્નો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. “શ્રીવિના શુદ્ધ નથી, શુદ્ધવિના પ્રભ નથી, અને પ્રભવિના રાજ્ય નથી.....શ્રીની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે.”

વર્ષ ૧૧ મુ.] ધ. સ, ૧૯૧૩ નવેમ્બર:-ડીસેમ્બર, વિ. સં. ૧૯૭૦ [અંક ૩-૪.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં દેશબંધવોનાં સંકટો.

લેખક: શ્રી. જીહન ર-ધોરાજી.

એક વખત ને આર્યભૂમિ પાયાલ પરદેશી બ્યાપારીઓનાં સમગ્ર ટોળાને નિષ્કંટક આવકાર આપતી, તેજ ભૂમિના પુત્રો સાથે પાયાલ પરદેશોનાં અને તેમાં પણ ખાસ કરીને બ્રિટીશ સંસ્થાનોનાં દાર બધ યાય, એ શોચનિય છે. બ્રિટીશ પ્રજામાં ગણના થયા છતાં, બ્રિટીશ નાગરિકોના હક્ક છીનવી લેવામાં આવે, અને દરેક રીતે તેમને રાક્ષાત્રીને હેરાન કરવામાં આવે, તે એનાથી પણ વિશેષ શોચનિય છે.

હિંદુસ્તાનની પશ્ચિમ દિશાએ આફ્રિકા નામે વિશાળ દેશ આવેલો છે. મુ'મજ બંદેશથી સ્વીચર રસ્તે હિંદી મહાસાગર ઓળંગી તે દેશમાં જવાય છે. તેનો દક્ષિણભાગ દક્ષિણ આફ્રિકાના નામથી ઓળખાય છે. તેમાં કેટલાંક બ્રિટીશ સંસ્થાનો આવેલાં છે. તેની આગાદી માટે—ઉદ્યોગો ખીલવવા માટે લગભગ ઈ. સ. ૧૮૫૬ની સાલથીજ ગીરમીટીઆ ધોરણની ર્ફએ હિંદી મજુરો મોકલવામાં આવ્યા. તે વખતે હિંદીઓને ઘણી હલચાવનારી આશાઓ આપવામાં આવી હતી. જેમકે ગીરમીટીની મુખત પૂરી થયે સંસ્થાનમાં જમીનની માલીકી ધરાવવાનો હિંદીઓનો હક્ક થશે, અને આ દેશના ખેડૂતો કરતાં વધારે સારી રીતે પોતાનો વ્યવહાર ચલાવી આગાદ બોમવતા ખેડૂતો, અને છૂટ બોમવતા શહેરીઓના હક્ક તેમને પ્રાપ્ત થશે ઉપરની હલચાવનારી આશાઓ સાથે હાલની હિંદીઓની આફ્રિકા માહેતી દયાગ્રન્થ ક્રિયતિ સરખાવતાં આપણને દીલગીરી સાથે સંસ્થાનવાસીઓ પ્રત્યે તિરસ્કાર થયા વિના રહેતોજ નથી.

આપણા દેશબંધવોએ ત્યાંના ઉગ્ધ પ્રદેશો વગાવ્યા છે, ઉદ્યોગો ખીલવવામાં આવેવાની બરેલો લાગ લીધો છે, અને વાંચા સમયથી મહેનત મજુરી કરીને મીઠકત મેળવી.

શરૂઆતમાં ગીરમીટનો સમય પૂરો થયા પછી તેઓને ઉજડ સંસ્થાનોમાં વસવાટ કરાવવાના આસ ઉદ્દેશે સામાન્ય રીતે તેમના તરફ દીક વર્તવામાં આવ્યું હતું, અને ઉદાર હૃદયના હિંદીઓ ગીરમીટના સમયમાં પોતાના ઉપર પરતાવેલા ત્રાસદાયક પ્રસંગો વીસારી મૂકીને ત્યાં વસવાટ કર્યો. વખત જતાં ઉઘોગી હિંદીઓ યુરોપીઅન વેપારીઓ સાથે સ્પર્ધા કરી શકે તે સ્થિતિમાં આવી શક્યા, અને તે સમયથીજ સંસ્થાનવાસીઓની વર્તણૂકમાં ફેર પડવા લાગ્યો.

તેમને કાઢી મૂકવાના ઉદ્દેશથી સંસ્થાનવાસીઓએ જે હડો હિંદીઓ હજી સુધી બો-ગવતા આવ્યા હતા, તે એક પછી એક છીનવી લેવામાં આવ્યા. પરવાના આપવામાં, ફરીથી નવા કરી આપવામાં અને તે બદલાવવામાં અનેક મુશ્કેલીએ ઉભી કરવામાં આવી.

ગીરમીટ સિવાઈનાં દરેક હિંદીઓ—ચોળવર્ણની વયના છોકરા અને તેરવર્ણની વયની છોકરીથી દરેક હિંદીઓ ઉપર રૂ. ૪૫નો માથાવેરો નાખવામાં આવ્યો. આ માથાવેરો ધણોળ અસહ્ય નીવડ્યો, અને મોટા ઇચ્છે અધિકારીઓ કબુલ કરે છે તેમ આ જુલમી વેરાએ—“ ઘરો ઉજડ ક્યાં છે મરદોને ચુંદા કરવાની ફરજ પાડી છે, અને સ્ત્રીઓને—આપણી ત્યાં વસતી આર્ય બહેનોને નીતિબદ્ધતાને માર્ગ પ્રેરી છે ” આ કેટલી ત્રાસજનક અને દુઃખદાયક ખીના ! ?

સંસ્થાનવાસીઓને હજી પણ હિંદીઓની જરૂર તો છેજ પરંતુ તેમને કેવા હિંદીઓ ભેઠએ છીએ ? વ્હાલી બહેનો ! તમોને જાણીને આશ્ચર્ય સાથે દીલગીરી થશે કે તેઓ—માત્ર બોળે ઉપાડનારાં પશુઓ. “તરીકેજ હિંદીવાનોને રાખવા ઇચ્છે છે હિંદુપુત્રને આવી શરમ ભરેલી જીદગી તરફ તીરસ્કાર પેદા નહિ થાય ?

આશરે સાત આઠ વર્ષ પહેલાં એટલે ઇ. સ. ૧૮૦૪માં બ્રિટીશ લોકોથી સ્વતંત્ર થવા માટે ઓયર લોકોએ લડાઈ શરૂ કરી હતી એવા બારિક પ્રમગમાં પણ આપણા દેશ-બાંધવોએ સામ્રાજ્ય પ્રત્યેની સંપૂર્ણ વફાદારી મંકરોમ પણ સાચી રાખી હતી, એટલુંજ નહિ પણ લશ્કરી લાયકાતના વાધાઓ હિંદીઓને નડતા હોવાથી તેઓ સૈનિક તરીકે લડાઈમાં ભાગ ન લઈ શક્યા તો પણ લો. મા. આપણા વીર-ધુ ગાંધીની દેખરેખ ન એ બોમીઆ તરીકેની ઉત્તમ ફરજો બજાવી હતી. તેઓની વફાદારી ઉત્સાહ નિષ્ઠા, નિયમપા-લન અને નમ્રતાએ સત્તાધારીઓમાં હિંદીઓની ઉમદા છાપ બેસારી હતી. આ શેવાની કીમત એટલી મોંઘી લેખાઈ કે ચોડાક સમય હિંદીઓ પ્રત્યે વિરોધ માયા ભરેલી વર્તણૂક ચલાવવામાં આવી. પરંતુ સ્વાર્થી સંસ્થાનવાસીઓથી વધારે વખત તેમ નિભાવી શકાયું નહિ.

સાર પછી હિંદીઓને ગેરલાલ કરનારા ધારાઓ એક પછી એક દાખલ થવા લાગ્યા, અને હિંદીઓને દરેક પ્રકારની સત્તાવણી રૂ. ૨૫. વિનાશ અને સમ્પ્રદાનીની સધળી કોશીયો નિષ્ફળ જવાથી, અને આ ઘાતકી જુલમમાંથી જન્માવવાની શહેનશાહી સરકારે ખુલ્લી ના પાડવાથી, અતિ નિરાશ થયેલા હિંદીઓને આવા ગેરવજબી ધારાને તાબે ન રાવતા નીચુંપર આવવાની ફરજ પાડી. ઇ. સ. ૧૮૦૬થી સ્તયાગ્રહની—શાંત અગ્રેશવની—લડત ની શરૂઆત થઈ. આ લડત લગભગ ચારેક વર્ષ ચાલી, અને આપણી મનુભૂમિનાં સંતાનો-બહેનીઓ અને લાઇઓએ અવલેનીય સંકટો ઘેરેથી સ્હન કર્યા. ૩૫૦૦ જણ ઠેદ થયા, અને ૧૦૦ જણ દેશપાર થયા, ઘણાં કુટુંબો ભાગ્યાં, કેટલીક સ્ત્રીઓ અને બાળકોનો પત્તો લાગ્યો નહિ, હિંદીઓ । વેપાર રોજગારને ધક્કો લાગ્યો, તેમનાં ઘરો વેરાન થયાં, સાધનો રૂ. પડ્યાં અને દરેક પ્રકારની ખુબારી થઈ.

છતાં પણ સતોપની વાત એ હતી કે આ સતેજ લડતથી હિન્દીઓને સ્વમાન સંપાદન થયું, અને આખા દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીનું નામ ઉન્નત સ્થિતિએ ચઢ્યું. બન્ને પક્ષના નેતા લો. મા. મી. ગાંધી અને જનરલ સ્મિટસ વચ્ચેના પત્રવ્યવહારમાં આ લડત અંકીત થયેલી લેખી સમાધાનીથી બંધ પડી. સમાધાનીની શરતો નીચે મુજબ હતી.

૧. રૂંસવાલ સભાએ પસાર કરેલો લાગણી દુઃખવનાર ધારો રદ કરવો.

૨. દેશાંતર અધવાસ જેથીને કાંઈ ધારો હાથ ધરવામાં આવે તેમાં હિન્દીવાનો કે એશીયાના વતનીઓ તરીકે તેમની સામે કાંઈ પણ કેમી પ્રતિબંધ ઠરાવનારી કલમ ન મૂકવી.

૩. ચાલુ હક્ક જાગવવા.

આ લડતનું સમાધાન થયા પછી દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચાર ઇલાકાનું જોડાણ થતાં મી. ગાંધીએ આગ્રહ કર્યો કે આ કાયદોના લાભ સમગ્ર જોડાણ થયેલા ઇલાકાને 'પણ મળવો જોઈએ. અને એ ધોરણે ધારો બંધાવો જોઈએ. તે સમયના સંસ્થાનિક સેક્રેટરી લૉડ કેંએ પણ એજ મતલબની હકીકત યુનીયન સરકારને જણાવી. ઈ. સ. ૧૯૧૧માં સમાધાનીનો કાયદો ઘડાયો, પણ તે પસાર થઈ શક્યો નહિ; છતાં સત્યાગ્રહીઓને ખાત્રી આપવામાં આવી હતી કે જ્યાં સુધી નવો ખરડો ઘડવાનો સમય મળશે, અને પાલમિંટમાંથી પસાર થશે તે દરમ્યાન સમાધાનીનો અમલ ચાલુ થશે.

ત્યાર પછી ગયે વર્ષે ત્યાંની હિંદી કામનાં નિમંત્રણને માન આપી, વસ્તુસ્થિતિનું અવલોકન કરી સમાધાન કરવાના ઉદ્દેશે ઍ૧૦ ગોખલેએ તે પ્રદેશની મુલાકાત લીધી, અને મોટા શહેરોમાં લાપણો આપ્યાં. તેઓએ હિંદીઓ તરફથી મુદ્દાની ત્રણ માગણીઓ કરી. (૧) કામચલાઉ સમાધાની, (૨) ૪૫ રૂ. નો માથા વેરો, (૩) વ્યાપાર, વસંવાટ, કેળવણી અને જમીનની માલિકી વગેરે બાબતમાં ઇલાકામાં શ્રિદીશ હિંદીઓની સામેના લાયકાતના ચાલુ પ્રતિબંધો. આ બાબતમાં ઍ. ગોખલેને ત્યાંના પ્રધાનોએ ચોક્કસ ખાત્રી આપી, કે પહેલી માગણીમાં ધરીત ફેરફાર થશે. બીજી માગણીમાં વેરો:૨૬ કરવામાં આવશે. અને ત્રીજી બાબત ઉપર સંભાળપૂર્વક વિચાર કરી ધીરે ધીરે સુધારો કરવામાં આવશે.

પરંતુ આજસુધી શાંતિથી આતુરતાએ રાહ જોઈ બેઠેલા સત્યાગ્રહીઓને જણાયું છે, કે હિંદીકામ સાથે વિશ્વાસઘાત કરવામાં આવ્યો છે, અને તેમને આપેલું પચન લાંગ કરવામાં આવ્યું છે. યુનીયન સરકારે શહેનશાહતી સરકારની તેના રાજ્યવહીવટની આડે આવતાની અશક્તિનો ગેરલાભ લઈ, શ્રિદીશ હિંદીઓનાં માનપ્રતિષ્ઠા હુણ્યાં છે. આ બાબતમાં મી. ગાંધીએ પ્રધાન સ્મિટસ સાથે ફરી સંદેશાઓ ચલાવ્યા, પણ યુનીયન સરકારે તે પર લક્ષ આપ્યું નહિ. સમાધાનીથી કામ લેવા મી. ગાંધી ઘણા ઉત્સુક હતા. તેમણે તે બાબતમાં પોતાનાથી બનતો સર્વ પ્રયાસ કર્યો, સરસંદેશ ચલાવ્યા, શ્રિદીશ પ્રજા સમક્ષ હિંદીઓનાં સંકટો નિવેદન કર્યા, સત્યાગ્રહીઓ સમક્ષ ખરી વસ્તુસ્થિતિ ખડી કરી, વિનંતિઓ કરી, અને છેલ્લે ન છુટકે ચાંત અવરોધ અને તેનું અનિષ્ટ પરિણામ પણ સ્પષ્ટવ્યું. છતાં સર્વ નિષ્ફળ ગયું. આ વખતે લો. મા. મી. ગાંધી અને બીજા સત્યાગ્રહીઓની માગણી નીચે મુજબ છે.

“૧. કેમી પ્રતિબંધ, જે એક માનભંગ કરનારા અને તદન બિનજરૂરી દરમાનમાં મૂકાયેલો છે, જે યુરોપીયનો. માટે રાખવામાં આવેલો નથી, ક્રીસ્ટેટમાં પેસવા માગતા હિંદીઓ સામે મૂકાયેલો છે, અને જે હાલના ખરડાને લાંબન લગાડે છે. તે પ્રતિબંધ રદ થવો જોઈએ.

૨. દક્ષિણ આફ્રિકામાં જન્મેલા હિંદીવાનોને કૃપ સંસ્થાનમાં પેસવાનો જે હક્ક લઇ લેવામાં આવ્યો છે તે પાછો આપવો જોઈએ.

૩. ર. ૪૫ નો માથાવેરો ભરતા ત્રણ વરસના વસવાટ પછી નાતાલમાં ગીરમીટથી મુક્ત થયેલા હિંદીવાનો વસવાટનો જે હક્ક મેળવી શકે, અને ગયા ડીસેમ્બરમાં નાતાલની વડી કોર્ટ સ્વીકાર્યું છે. તે હક્ક પાછો મળવો જોઈએ.

૪. ગીરમીટથી મુક્ત થયેલા હિંદીવાનોને ર. ૪૫ નો જે વેરો ભરવો પડે છે, તે રદ કરવો જોઈએ.

૫. દક્ષિણ આફ્રિકામાં કે તે બહાર હિંદુ અગર મુસલમાન-ધર્મ પ્રમાણે કરાયેલા સધળાં એક પતિવત્તાના લગ્નો કાયદેસર ગણાવાં જોઈએ.

૬. હિંદીઓને લાગુ પડતા સધળા ચાલુ કાયદાઓ કેમના હિતના વિચારથી અને સમભાવના આશયથી વહીવટમાં મુકવા જોઈએ.

આ માંહેનો પાંચમો મુદ્દો સ્ત્રીવર્ગે ખાસ લક્ષ્યપર લેવા જેવો છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં કાઈ પણ હિંદુ કે મુસલમાન સ્ત્રીનો કાયદેસર પત્ની તરીકેનો સ્વીકાર થઈ શકતો નથી. આ આપણી સ્ત્રીકામનુ મોટામાં મોટું અને અસલ અપમાન છે. અને ધણું યુગેપી પત્રો-એ પણ તે અસલ સ્થિતિ તરીકે કથુલ કર્યું છે.

ઉપર પ્રમાણેના કારણોથી ગયા ઓક્ટોબરથી ફરી સત્યાગ્રહની લડત શરૂ થઈ છે. પોતાને સર્વ રીતે નિરપાય થયેલા જોઈને, આ લડત શરૂ કરવાની હિંદીઓને ફરજ પડી છે. મી. ગાંધીના વાવટા નીચે અનેક સ્ત્રી પુરુષો આ લડત માટે એકઠા થયા છે. છેલ્લી લડત માત્ર ટ્રાસવાલમાં જ હતી, ત્યારે ચાલુ લડત સમગ્ર દક્ષિણ આફ્રિકામાં ફેલાયેલી છે.

હિંદીઓને શરૂઆતમાં અપાયેલી લલચાવનારી આશાઓ, ત્યાર પછી ગરજ સરી રહેતાં હિંદીઓ પ્રત્યે ત્યાંના ગેરાઓનો તીવ્રસ્કાર, તેમનું અન્યાયી વર્તન, ખોપર વિગ્રહ વખતે હિંદીઓએ શહેનશાહી સરકારની બળવેલી અનુપમ સેવા, સ્વરાજ્યની સ્થાપના પછી ગેરાવતનદારોનો અન્યાય, હિંદીવાનોના એક પછી એક ભૂંટાતા હક્કો, દાદ ન મળતાં હિંદીઓ ચલાવેલી શાંત અવરોધની લડત, તે લડત બંધ પડાવવા સમાધાનીની થયેલી શરતો, તે શરતો પર ફરી વળેલું પાણી, વચન ભંગ, વિશ્વાસઘાત અને તે સર્વને લઇને અત્યારે દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણા દેશબાંધવોની દયાજનક સ્થિતિ. આ દરેક બાબત હિંદીની દરેક વ્યક્તિએ વિચારણીય છે.

આ બાબતમાં ખાસ લક્ષ્ય ખેંચનારી બીના એ છે કે આ સત્યાગ્રહનું વાળખીપણું સમજીને આપણી ભાંડ વસનારી બહેનોએ તેમાં વીરતાથી ભાગ લીધો છે. તેઓ પ્રેમ, ઐક્ય, આશા અને ઉત્સાહના કલ્પદ્રુ સમાન યોગની વચ્ચે પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર વિશાળ બનાવી, દ્રઢતાથી પોતાની ફરજ બજાવે છે. આફ્રિકા તરફના સમાચારથી જાણાય છે કે “લડતમાં ભાગ લેતી બહેનોએ હિંમત અને વિરતા ઉત્સાહથી દાખવી રહી છે. તેઓ પકડાવાને તૈયાર થઈ છે. પોતાની સામે ચલાવવામાં આવતાં સધળાં ગેરવર્તન સહી લે છે, અને કંઈ પણ ફર્યાદ કર્યાં વિના સંકટો વેઠે છે આચર્યકારક ઉત્સાહથી તેઓ સધળી દિશાએ દિલચાલને પ્રસારે છે. હિંદી કેદીઓ તરફ ખીલકુલ લાગણી વિનાના કેદના ઉપરી કાફરોને લીધે ત્યાંની કેદની છંદગીના ત્રાસો વધારે છે, છતાં પણ વીર બહેનોએ તેથી અચકાતી નથી. અને છેલ્લી લડત કરતાં ચાલુ લડતને ઉંચામાં ઉંચી ટોચે લઇ જાય છે.”

જોડાનિરમર્ગથી બાર બહેનો પોતાનાં બાળકોને કેડપર લઈ દેશની ખાતર ફેરી રે છે, અને સત્યાગ્રહની લડતમાં ભાગ લઈ માનુષ્ય અને તેનાં સંતાનોનાં માન-

પ્રતિષ્ઠાની ખાતર સંકટો સહન કરે છે. આ બાણીને ક્યાં માતૃભૂમિનાં સંતાનને શુર નહિ ચડે ? ક્યો ભારતપુત્ર મગર નહિ યાય ? આ બહેનોમાં તામીલ કામતી ઘણી છે.

ચાલુ લડતમાં આપણી વીર સખીઓએ હૃદ વાળી છે. તેઓ બહાદુર સાથે સ્વદેશ-લિમાની છે, એમાં શંકા નથી. જેલનાં સંકટો વર્ણુવ્યા છતાં તેઓ હિંમત હારતી નથી. કેટલીક બહેનો પોતાનાં બાળબચ્ચાં દેશબાંધવોને આશરે છોડી સત્યાગ્રહમાં સામેલ થઈ છે. મી. કેલનબેક તેની સાથે ગયા છે. તેઓ ફેરી ફેરી પકડાવાની કોશીષ કરે છે, અને ફેરી ફેરતાં જે પૈસા ઉપજે છે તે “ દેશબાંધવોને મદદ કરવાના ફંડ ” માં ભરે છે, જ્યાં સુધી તેમને પકડવામાં આવે, ત્યાં સુધી ફેરી ફેરીને તેમનો પકડાવાનો ઉદ્દેશ છે. કેટલાં ગયેલી કેટલીક બહેનીઓનાં મુખ્યારક નામ નીચે પ્રમાણે છે. (૧) મિસિસ મોહનલાલ ગાંધી, (૨) મિસિસ છગનલાલ ગાંધી, (૩) મિસિસ મગનલાલ ગાંધી, (૪) મિસિસ શેખ મહેતાબ. (૫) તેમનાં સાસુ, (૬) મિસિસ જ્યોત્સનાબાઈ મહેતા. વગેરે.

ધન્ય છે ! મહારી આર્યભૂમિની પુત્રીઓ ! તમેને અનેકવાર ધન્યવાદ ધરે છે ! મહારી જન્મભૂમિની ઉજ્જવલ કીર્તિમાન વીર પુત્રીઓ તમેને અનેકવાર વંદન કરું છું. આદર્શમયી વીર દેવીઓ ! તમેએ આર્યભૂમિ, દેવભૂમિ સાથે આર્ય રમણીઓને પણ કૃતાર્થ કરી છે ! તમે આપણી માતૃભૂમિનું ગૌરવ છે ! ! જે કામમાં આવી તપસ્વીનીઓ તપ તપવાને તૈયાર થઈ છે. તે કામનો સૂર્ય અસ્ત નથીજ થયો. તેઓનાં અચલિત તપથી ખચીતજ હિંદીવાનો એ વિજય છે.

આપણી ફરજ શું છે ?

પ્રિય બહેનો ! જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણા દેશબાંધવો આવી રીતે દેવી ભારતનાં સન્માન અને પ્રતિષ્ઠા માટે કમર કસી સંકટો વેડે છે, ત્યારે આપણી ફરજ શું છે ? આપણી વીર બહેનીઓ અને બંધુઓ પોતાનાં સર્વસ્વ અર્પણ કરી આ લડતમાં ઉત્સાહથી સામેલ થયાં છે, તેને માટે આપણે શું કરવું જોઈએ ? આપણે શું કરી શકીએ ? આ એક ગંભીર અને વિચારવા યોગ્ય પ્રશ્ન જાગે છે.

હિંદનાં દરેકે દરેક શહેર, અને ગામમાં આ અસહ્ય જીલમ સામે પોષાર ઉઠાવવો ધરે છે. અને આપણાં-હિંદીઓનાં માન અને પ્રતિષ્ઠાને વારતે દક્ષિણ આફ્રિકાની રણભૂમિ-માં સર્વસ્વ ત્યાગ કરી ઝડપથી આપણી હિંદી વીરાંગનાઓ, અને બાંધવોને યથાશક્તિ મદદ આપવાની જરૂર છે. -ફરજ છે. ધર્મ છે. જ્યારે ત્યાં વસતા આપણા હિંદી બાંધવો હિંમતથી આત્મભોગ આપવાને તૈયાર થયા છે, ત્યારે તેમને સમગ્ર હિંદવાસીઓએ સંહાય આપવા જરૂર છે.

બહેનો ! મહારી દયાળું સંખીઓ ! આપણી માતૃભૂમિનું સન્માન જાળવવાની તીવ્ર ઇચ્છાવાળી મહારી ભારત માતાની યશસ્વંત પુત્રીઓ ! ! આ વખતે તમારા દયાળુ ને સ્વ-દેશલિમાની સ્વભાવનો પરિચય આપો ! તમારી નેક ટેક દર્શાવો ! ! તમે કીડીયાદે પૂરી કીડી જેવાં પ્રાણી તરફ દયા દર્શાવો, પક્ષીઓને ચણ નાખો, ઉનાળામાં પરબ-પાણીનાં પરબ બંધાવો, જળમાં વસતી માછલીઓને “ શ્રીરામ ” નામની ગોળા નાખી તેને પણ ઉદ્ધાર દિજો, શ્રાધ નિમિત્તે કાગડ જેવાં પંક્ષીઓનું પોષણ કરો, અતિથી ધર્મનો

મહીમા સમજેછો, અને તમારી પીરસાયલી ભોજનપનાવલીમાથી ગૌઆસ, અને ધ્યાન-
આસ કાઢ્યા પછીજ અહાર લોછો ! ! જુદો ! આ સૌ તમારા દયાળુ હૃદયની એછી
સાળીતીઓ નથી આવી દયાળુ દેવીઓ શુ પોતાના દેશબાધવો, કે જે અત્યારે પોતાની
માતૃભૂમિ હિન્દ અને તેના સતાનોના માન પ્રતિષ્ઠાની ખાતરજ દુષ્કર્મ ભોગવે છે—આત્મ-
ભોગ આપે છે, તેને પિસરી જશે ?

જ્ઞાની જુદો ! ઈતિહાસના પાના ફેરવો ! વૈદિ દગદગી તહાકનો પ્રસંગ વાચો,
મનન કરો એ લગાઈ વખતે ગરીબમા ગરીબ સુતર કાતનારી જુદોએ પણ માતૃભૂમિ-
જન્મભૂમિની ખાતર નાણાની મદદ આપી હતી શુ આપણે તે માતૃભૂમિ-દેવભૂમિની
પુત્રીઓ નથી ? શુ આપણે તે દેવપુત્રીઓને પગલે ચાલવાની લાયકાત ખોઈ છે ? હમણા
નોજ તાળે દાખલો યાદ કરો ટર્કિ-ખાલ્ડન યુદ્ધ વખતે ટર્કના લાયલ સૈનિકો અને
તેના કુટુંબોને મદદ કરવા માટેના ફડમા કલકત્તામા કામ કરતી મહુરણુ જુદોએ પણ
પોતાનો અંકેક માસનો આખો પગાર આપી દેવાની ઉદારતા દર્શાવી હતી ! અને એક
ગરીબ મુસલમાન જુદોએ મુંબઈની એક સલામા બીજી ચોગ્ય વસ્તુને અભાવે પોતાની
સાડીજ ફડમા આપી દહને સલાજનોને વિશેષ ઉત્તેજિત કર્યા હતા ! ! એક વર્ષને માટે
તમારા કપડા લત્તામા અને બીજી ભોજનોખની વસ્તુમા કરકસર કરશો, તો પણ ફડમા
સારી રકમ મોકલી શકાશે જુદો ! ફડમા આપેલી રકમને લઇને તમે કોઈ તમારી
જરૂરીની વસ્તુ માટે કદાચ તગાશ ભોગવશો, તોપણ અહા ! તે તગાશમા પણ એક ચોર
આનંદ તમે અનુભવશો, એક અલૌકિક શાંતિ તમે પ્રાપ્ત કરશો ! ! પ્રિય જુદો ! આપણા
લખના રીવાજનો વિચિત્ર અર્થ કરી હિંદુ, મુસલમાન, અને પારસી સમગ્ર જુદોઓનું
હડહડતું અપમાન કરવામા આવ્યું છે

જુદો ! તમરી દ્રષ્ટી દક્ષિણ અફ્રિકામા સકટ સહેતા દેશબાધવો તરફ લાવો !
તમારી કેટલી જુદો જલમા ગઇ છે ! અને હજુ કેટલી જવાને તૈયાર થઇ છે ? અનેક
પ્રકારના સકોત સહન કરી દેશભક્તિ દર્શાવે છે તમેને નાણીને કાવ્ય આશ્ચર્ય લાગશે
કે કેટલીક જુદોઓએ સત્યાગ્રહને માટે એકમ થવાની હિંદી છાવણીઓમા ખચ્ચાને જન્મ
પણ આપ્યા છે !

હાલ લગભગ રૂપિયા એક લાખની દર મહિને જરૂર છે આની મદદ લગભગ ચાર
પાંચ માસ મુઘી એટને ઈ સ ૧૮૧૪ના ફેબ્રુવારી માસમા જ્યારે યુનીયન પાર્ટમેન્ટ
મળે અને આ બાબત ઉચ્ચની નેમમા આવે ત્યાં મુઘી જરૂર છે આ ફડમા તમારી
યથાશક્તિ અત કરણની દીનસોજ સાથે કંઈક રકમ ભેગ કરો, અને આના બારીક પ્રસંગે
તમારી ખરી, અને અગત્યની ફરજ જાળવી સતોષ મેળવો, એ તમારી ગરીબ લેખક
જુદોની તમ્ર પ્રાર્થના છે !

શાંતિ ! શાંતિ ! શાંતિ !

* ફડમા નાણા મોકલવાના સિરનામા નીચે મુજબ છે ૧ મી જહાગીર બી. ૦
પી. ૧૮ ઠે એનફિન્ડન સર્કન ફોર્ટ મુબાઈ તથા ૨ ઇડીઆ સોસીઅલ રીફોર્મર ઓફિસ
હમમ સ્ટ્રીટ ફોર્ટ મુબાઈ ૩ સર્વિસ ઓફ ઇન્ડિયા સોસાયટી ગીરગાન મુબાઈ
ઉપરાત " ગુજરાતી, " બોમ્બે કોનિન્ન, પ્રજાનન્દુ તથા આર્યપ્રકાશ, એ પત્રોની
ઓફિસમા પણ પૈસા ભરી શકાય છે

૨.

લેખક: શ્રી અ. સૌ. રમાબહેન પટ્ટણી, મુંબઈ.

બેહેનો ! દક્ષિણ આફ્રિકામાં આજે આપણાં દેશીઓ જે હાડમારી ભોગવે છે તેમાં દુર બેઠાં આપણાંથી જે મદદ થઈ શકે તે આપણી પાસે ભાગવામાં આવે છે. કાંઈ અતિ-થિને આંગણમાંથી પાછો વાળતાં જેનું હૃદય યદયરે એવી દયાળુ આર્ય પ્રજા પાસે એનાં પોતાનાં જ બાળકોને લાંબા ભાગવાની ફરજ પડી છે, ત્યારે દિલ્લુસ્તાનમાં એનું કાણુ હોઈ શકે કે જે પોતાનાં બાળકોની દયા ઉપગ્રવે એવી ચીસો તરફ પોતાના કાન બંધ રાખી શકે ? ત્યાંનાં હિંદીઓની લડત, માત્ર પ્રતાપી ઇંગ્લેન્ડ રાજ્યની પ્રજાને ઇજ્જતી રીતે પોતાને સુખે રહેવા દેવાની બાબતમાં છે. જેના રાજ્ય ઉપર સૂર્ય કદી આઘમતો નથી એવા વિ-શાળ બ્રિટિશ રાજ્યના સહેનશાહે નાત જાતનો કે રૂપરંગનો બેદન ગણતાં આપણને સરકારી પ્રજા તરિકે ગણવાનું વચન આપ્યું છે. આજ એ વર્ષ થયાં દીલ્હીના લગ્ન રાજ્યભિષેક પ્રસંગે ઉચ્ચારાએલા એ નામદારના શબ્દો આપણા કાનના પરદા સામે અચકાયા કરે છે.

આફ્રિકાના બોઅરલોકો એ વચનપર પાણી ફેરવવા તૈયાર થયા છે, તે આપણા રાજનું અપમાન કરવા જેવું છે. રાજનું વચન પળાવવા અને એ વચનનાં સાચાપણાં માટેની ખાત્રી બતાવવા આપણા જાત લાઈઓ આફ્રિકામાં પોતાના શરીરના કપડે લડે છે. હિન્દુ સ્તાનમાં હોય તો જેમને આપણે પૂછ્યે એવા સમુદાય ગાંધી હાલ કેદ ભોગવે છે. તેમને પ્રતીતિ છે કે "તપથી બધું સાધ્ય છે." એ કહે છે કે "સહન કરી કરીને ઇંગ્લેન્ડ સત્ય ન્યાય પ્રિય હૃદયને અમે ઉઘાડીશું. ઇંગ્લેન્ડ પ્રજાનાં અને રાજાનાં હૃદયનો મને એટલો બધો ભરોસો છે કે અમારાં દુઃખો હમેશ માટે એઓ કદી સહન કરી શકેજ નહીં. અમારા હૃકો જળવાઈ રાખવાને અમારું શરીર અશક્ત છે તો અમને અમારા રાજ્યની દાલનો ભરોસો છે. અમારાં હૃદયના બળે અમે ઇશ્વરના હૃદયને પણ પુજવી શકીએ એમ છીએ. ન્યાં સુધી નામદાર સહેનશાહ પોતાના પ્રતાપથી અમને તેનાં ઈકરોં તરિકેના હૃકો અપાયશે નહીં, ત્યાં સુધી અમારાં દુઃખની ચીસોથી અમે એમને નિરાંતે સવા દઈશું નહીં."

આવા વિશ્વાસથી પ્રરાયલી પ્રિય સિદ્ધ કરવા ગાંધી કેદમાં સડે છે. તેમના વચન પર ભરોસો રાખી આપણાં હજારો દેશીઓ કેદ, બુખમરો, દુઃખ, આજીવન નાસપાટા, વગેરે વિપત્તિઓ સહન કરે છે. ધંધા રોજગાર ફના થવા દે છે અને વહાલાં કુટુંબો વી-ખાઈ, હેરાન થવા દે છે. પોતાની અત્તી સ્થિતિમાં આપણી પાસે માત્ર દ્રવ્યની જ મદદ તેઓ માગે છે ! આપણી ત્રીસ કરોડની વસ્તિમાંથી પંસાની એમને તાણુ પડે એ તો બનવું જ અશક્ય છે. આપણું કર્તવ્ય સમજીને આપણે આજે એવો સદેશ એમને મોકલવો જોઈએ કે "જે સતત પ્રવાહથી ગંગા અને સિંધુના પાણી સમુદ્ર તરફ વળા કરે છે એવા જ અખુટ પ્રવાહથી હિન્દુસ્તાન તમારી તરફ પૈસો વહેવડાવશે. તમે લોહી રેડો છો, ત્યાં નાશવંત ધનને અમે નહીં સંધરીએ. ભાઈ, તમે જે કાર્યમાં મંડયા છો, તેમાં મંડયા જ રહેશો અને જગતનો પ્રજાઓમાં સૌથી જૂની આર્ય પ્રજાની માતાઓની કૃપા શોભાવશો. દુઃખમાં દિલાસાની જરૂર છે. આપણાં હૃદયનાં રોદ અને ઉત્સાહના આ શબ્દો એમને ધૈર્ય અને જોર આપશે.

આપણા રાજાનાં વચન ખાતર લડવામાં આપણે રાજભક્તિ બતાવીએ છીએ. તેઓ નામદારનો પ્રતાપ આપણી સાથે છે- વિલાયતની પ્રજા આપણી સાથે છે. કાનપુરમાં ઉલ્લા દુઃખદ પ્રસંગે "હું તમારો બાપ છું ને તમે મારાં ઈકરોં છો." એ હૃદયને હલાવી નાંખે એવાં વાલપનાં વચન કહેનાર નામદાર વાલસરોય આપણી સાથે છે. આપણાં નામદાર ગવરનર સાહેબ અને તેમનાં પત્નીનાં તમને પણ ખુદ અલુલવ છે. અને મને કોઈક જોઈ શકવાનો અનુ-ભવ મળ્યો હશે એમ તમે માની શકો તો મને કહેવા દો કે તમારા દુઃખમાં આંસુ પાડે, એવાં વતસલ હૃદયવાળાં એઓ બને છે. આમ આખી ગરેબશ... આપણી સાથે છે.

સિદ્ધ છે કે આપણો પક્ષ સત્ય છે ને તેવીજ સખળ છે. આર્યોની આ લડત પ્રથમ પોતાના રાજના વચન અને તેના માન ખાતર અને પછી આપણા દેશ ખાતર છે, એમ હું તો સમજું છું. આપણે બોચર લોકોને ખાતરી કરી આપવાની જરૂર છે કે તેઓ છે તેના કરતાં વધારે રાજપ્રિય અને રાજલક્ષ્મી પ્રજા આપણે છીએ. આપણે આપણા રનેદીઓની સાચી લડતમાં મદદ કરવા મળ્યાં છીએ. આફ્રિકાની બોચર સરકાર સામે લડવાને નહીં પણ ન્યાય મેળવવાને આપણો દાવો છે. બોચર સરકાર પાસે ગાંધીની લાંબા વખતની એ અરજ છે. હુજૂત નથી. પણ શુરવીર મી. રમટ્સનો પ્રખરધ્વનિ થોડા વખતપર એવો થયો હતો કે “અમે કાંઈ કરી જઈએ એવા નથી.” એ લાઘવે આપણી અખળાઓની વિનંતિ છે કે-લાઘ, હિંદવાસીઓએ કદી એવી ધમકી આપી નથી. તેઓએ સદા એક ધીર અને લક્ષ્મી પ્રજાને જાણે તેવીજ યાચના કરી છે. અને એની અવગણનાને પરિણામે પણ હિંદવાસીઓ માત્ર સદન કરવાજ તૈયાર થયા છે. ખટીવરાવવા નહીં પણ તમારાં હૃદયો ઉધાડવાને.

પણ અત્યારે તો સ્થિતિ એવી છે કે તપસ્વી, સાધુ ગાંધી કેદમાં બેઠે બેઠે આપણી તરફ પૈસા માટે આશાહરી નજર નાંખી રહ્યા છે. મદાતમાં ગોખલે એજ પૈસા માટે બીખ માગે છે. માણવાથી પોતાનાં અસ્થિ સુદાં આપી દેનાર દર્ધિય ઝાપિની પ્રજા આજે પોતાનાં લોહી રેડતાં ખાળકોને શુદ્ધ ધનની મદદ ન કરી શકે એમ હું માનતી નથી. આપણા સૌ તૈયાર છે, પરંતુ વ્યવસ્થા એવી થવી જોઈએ કે એક વાર શરૂ થયા પછી યંત્રની માફક મદદ ચાલુ રહે. હાલની ગણતરી પ્રમાણે દર માસે પોણા લાખ રૂપીયાની જરૂર છે. ત્રીસ કરોડની વરિતવાળા હિન્દુસ્તાનને આ કાંઈ મોટી વાત નથી. સ્ત્રીઓ પ્રશ્નનું અરજું અંગ છે એ સાબીત કરવાનો અવસર પ્રજાએ આજે આપણને આપેલ છે. આફ્રિકામાં હાડમારી સહેતાં બહેનો અને લાઘવો માટે આ રકમ આપણાગાંધીજી બેળી કરવી જોઈએ. ગાંધીને હુખ્યા રૂપિયા નથી જોતા. એને તો સાથે સાથે પોતાના દુઃખમાં રોતા હૃદયોની જરૂર છે-એવાં હૃદયોની જરૂર છે કે જે હૃદયોની અરજ સમગ્ર ઇંગ્લેન્ડ પ્રજાનાં અને રાજનાં હૃદયને એવી રીતે હલમગાવી મૂકે કે જે ન્યાય એમને જોઈએ છીએ તે તરત મળે. આટલું આપણે કરી શકીએ તોજ આખું મહિલાના ઘરનો ભાર ઉપાડવાના ગુણને આજે આપણે દીપાવી શકીશું. આફ્રિકાવાળા આપણને તો ખરી મહિલાઓ ગણવાની પણ ના પાડે છે. પોતાના પતિઓનો એક શબ્દ નિકળતાં પોતાના શરીર સુદાંતની દરકાર ન કરતાં કેદમાં જનાર સત્તારીઓને એ ખરી મહિલા ગણવાની ના પાડે છે. એમના જેવા અપરાધોમાં રાચનારને બતાવી આપવાની જરૂર છે કે અમારા ચૂંટણીસારની છેલ્લી પાયરીએ આવવાને હજી તમારે સેંકડો જન્મ લેવાની જરૂર પડશે. સત્યાગ્રહનો ખર્ચ આપણે આપણી મેજે આપી શકીએ તોજ તે માત્ર જતાવી શકાય એવું છે.

આફ્રિકામાં વસતી આપણી બેહેનો કેદમાં જઈ દુઃખ સહન કરી જે સ્વાર્ણ્ય કરે છે, તે દુઃખનો એક ક્ષણ આખું મીચીને વિચાર કરી જોશે તો તેટલું વિચારતું દુઃખ પણ તમારાથી સહન નહીં થઈ શકે. ત્યારે તેમનાં આવાં મોટાં સાદસ આગળ પૈસાનો સેહેજ ભોગ તે માગે છે તે પણ આપણે ન આપી શકીએ એમ કદી બને? સ્ત્રીઓનાં હૃદયને દરીઓ હલવા માટે ત્યારે કેવી જખ્ખર છેલ્લા આવે છે તે પ્રથમ તો બતાવી આપવું છે. અને દુઃખમાં કદીએ તો આફ્રિકાનાં આપણાં લાઘ બેહેનોને પૈસાની તંગીને લીધે પોતાનું મૃત ન છોડવું પડે એવું કરવાની જરૂર છે.

રમણીમાણીમાલા.

સ્વર્ગસ્થ અ. સૌ. વિજયાસક્તી ત્રિવેદી.

(એક વિદ્વાની, સંસ્કારી સ્ત્રીકવિનું જીવનચરિત્ર.)

“ થાણે પ્રયાણ સુખરૂપ હુને, સખી એ ! ”

[સ્વ. સૌ. વિજયાસક્તીના જીવનની અહિં પ્રકટ કરેલી બને નોંધ હેમના પ્રીતિ પરિચયમાં આવનાર સુગમનોએ અમારી વિવિધ ઉપરથી મોકલવા કૃપા કીધી છે, તે માટે અમે હેમના આભારી છીએ.

હેની સાથે તે પરલોકવાસી ભગિનીનાં છેલ્લો પત્ર જે અમને તા. ૨૮મી ઑગસ્ટને દિને પ્રાપ્ત થયો હતો તે પણ અમે પ્રકટ કરીએ છીએ: હેના વાચન ઉપરથી સૌ: વિજયાસક્તીના આન્તરજીવન ઉપર પ્રકાશ પડશે અને હેમની સ્નેહાળતા તથા અસાધારણ ઉદ્યોગ અને સાહિત્યપ્રેમ પણ પ્રત્યક્ષ થશે, એમ આશા છે.]

૧.

સ્વ. અ. સૌ. બહેન વિજયાસક્તીનો જન્મ વડોદરે સ્વ. રા. રા. પીતાંબર જોષા-ભાઈ, વડોદરા રાજ્યના માણ એકાઉન્ટન્ટ જનરલને ત્યાં સંવત ૧૯૪૫ માં થયો હતો. એમનું લગભગ બધું શુભરાતી શીક્ષણ તેમના કાકાના દીકરાની સાથે ઘેરજ માસ્તર દ્વારા થયું હતું. ન્હાનપણમાં કુટુંબમાં સમવયી કોઈ કન્યા ન હોવાથી રમણ-કરણ-કરણ અને શીખરણ: બધું કુટુંબના ભાઈઓની સાથેજ થતું હતું. આથી બહારના અવલોકનને અને માનસિક શક્તિની ખીસવણીને સારો અવકાશ મળ્યો હતો. શુભરાતી અભ્યાસ પુરો કરી ભરવા, ગ્રંથવાનું અને ધરકામનું શીક્ષણ પણ ઘેરજ લીધું હતું. તેમનું લગ્ન સંવત ૧૯૫૭ માં રા. વીરેન્દ્રદાસ ગીરજાંકર ખી. એ. એલ એલ ખી (ભાવનગર રાજ્યના દરબારી વકીલ) ના જ્યેષ્ઠપુત્ર સાથે થયું હતું. એમને ન્હાનપણથી જ વચિવાતો થણો શોખ હતો અને પરપ્રયા પછી પણ ખંતથી વાંચવાનું અને અભ્યાસ ભરી રાખ્યો હતો. ઇંગ્લેન્ડ અભ્યાસની પણ શરૂઆત કરી હતી—તેમણે ધીમે ધીમે ગદ્ય તથા પદ્યમાં લખવાની શરૂઆત કરી હતી અને તેમના લેખો કપેલમિત્ર, સુદરીસુઓષ, બુદ્ધિપ્રકાશ અને વસંતમાં આવતા. ભરત અને ગ્રંથજીવકામાં સારો વધારો કર્યો હતો. ભાવનગર પ્રદેશનમાં એને માટે એમને આદેશ મળ્યો હતો. થોડુંક થયાં ભાવનગરમાં શ્રીમેળાવડાઓમાં ઉત્સાહભર્યા લાગ તે લેતાં હતાં અને ત્યાંના શ્રીમંડળમાં ધણાંજ માનીતાં થયાં હતાં.

છેલ્લાઆઠેક મહીના થયા તેમને મરડા અને ઝાડાનો રોગ લાગ્યું પડ્યો હતો. મુખ, રાજ-કોટ અને અમદાવાદ દવા કર્યા છતાં પણ જોડતો સુધારો તબીબતમાં થયો નહોતો. છેલ્લા

* લખાણના વિષય અને રીતિ વગેરે માટે સુદરીસુઓષના તંત્રિ વધારે સારી રીતે લખી શકશે.

છ મહીનાથી તો દૂત દુધ ઉપરજ રહેવું પડ્યું હતું. અમદાવાદમાં ગઈ તા ૩ સપ્ટે-
મ્બરે પુત્રને જન્મ આપ્યા પછી, બીજેજ દિવસ તાવ વધારે આવી બેલાન થયાં
હતાં અને તેવીજ અવસ્થામાં-સારા ઉપચારો છતાં પણ-ગઈ તા. ૯ મીએ આ ક્ષણભરુ
દેહનો ત્યાગ કર્યો. તેઓ પોતાની પાછળ બે પુત્રી અને એક ન્હાનો બાળક તથા પીયર
અને સાસરાના બહોળા કુટુંબને શોકમાં મુકી ગયાં છે.

તેઓ રીતભાતમાં સાદાં, સ્વભાવે સરળ, મળતાવડાં અને ખંતીલાં, તથા હૃદયે
ધણાંજ સ્નેહાળ અને નિરભીમાની હતાં. તેઓ કદિ પણ આળસુ બેસી રહેતાં નહિ. એ-
મનું શરીર નરમ પડ્યા પછી મગજનું કામ ધણુંજ થોડું કરવા ખાસ લલામણુ કરવામાં
આવી હતી, પણ તે બીલકુલ ન ગણુકારતાં પ્રચ્છિત પહેલાં એક દીવસ સુધી લખવાનું
તથા વાંચવાનું સતત જારી રાખ્યું હતું. તેઓ હમેશ ન્હાઇ ગીતાનો પાઠ કરતાં તથા શ્રી-
કૃષ્ણની ઓમ્કારવાણી છબી સાથે રાખી ધ્યાન સાથે માળા ફેરવતાં હતાં.

૨.

સૌ. વિજયાલક્ષ્મીનો જન્મ સંવત ૧૯૪૫ ના વૈશાખ શુદ્ધ ૩ (અખાત્રીજ) ને
દીવસે થયો હતો. ત્હેમના પિતા રા. રા. પીતાંબર જેઠાલાઈ, વડોદરા રાજ્યના એકાઉન્ટન્ટ
જનરલના હોદ્દાપર હતા. આ પ્રમાણે આપણાં સ્ત્રી-કવિ ગર્લશ્રીમંત હતાં, એમ
કહી શકાય.

આ સાધ્વીના નશીબમાં ત્હેનાં નિકટનાં સગાંઓનો લ્હાવો લેવાનું ન હતું, એમ
ત્હેમની જીવનરેખા સુચવે છે. તે હજુ થોડાએક માસની બાલકી થયાં ન થયાં એટલામાં
તેમની માતાનું મૃત્યુ થયું અને જ્યારે પિતાનો પ્રેમ સમજી શકે તેવડી ઉમ્મરનાં થયાં
ત્યારે કમલાએ તેમના પિતાશ્રીએ પણ પરલોકવાસ કર્યો. આ સમયે ત્હેમનું વય સાત
આઠ વર્ષનું હતુ. છેવટ જ્યારે ત્હેમના પતિ પોતાની કેળવણી પુરી કરી રહ્યા અને
ગૃહસ્થાશ્રમમાં દાખલ થવાનો વખત ત્હેમને પ્રાપ્ત થયો, તે પહેલાં તો એમણે આ ક્ષાની
જગતનો ત્યાગ કરી પરલોકમાં વાસ કર્યો !

ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે શ્રીમંત કુટુંબમાં જન્મ થવાથી પ્રાથમિક કેળવણી
મેળવવાનું સૌ. વિજયાલક્ષ્મીને ધણું સુલભ થઈ પડ્યું. ત્હેમના કુટુંબમાં કોઈ સમવયી
બાલીકાઓ નહતી. માત્ર ત્હેમની ઉમ્મરના ભાઇઓજ હતા. અને તે ભાઇઓની સાથે
ઘેરજ ગુજરાતી પાંચ ધોરણનો અભ્યાસ ત્હેમણે પૂરો કર્યો. પછી તો ભાઇઓએ અંગ્રેજી
ભણવું શરૂ કર્યું એટલે સૌ. વિજયાલક્ષ્મીનો અભ્યાસ બંધ કરવામાં આવેલો. ત્હેમણે
શિક્ષક પાસે અંગ્રેજી ભણવાનો વિચાર રાખેલો, પરન્તુ તે અનુકૂલ નહિં જણાવાથી તેમ
બની શકેલું નહિ. આ પ્રમાણે સૌ. વિજયાલક્ષ્મીએ જે જે સાહિત્ય ગુજરાતી પત્રોદ્ધાર
પ્રસિદ્ધ કર્યું છે તે સર્વનું મૂળ ગુજરાતી પાંચ ધોરણ સુધીનોજ અભ્યાસ અને ગૃહ
કેળવણી જ હતાં. અભ્યાસ જોકે બંધ થયો તોપણ ત્હેમણે વાંચન ચાલુજ રાખ્યું હતું.
ત્હેમને વાર્તાઓ સાંભળવાનો ધણો શોખ હતો. આથી અંગ્રેજી તેમજ આપણી ગુજરાતી
વાર્તાઓ તેમણે ધણી સાંભળી હતી. ત્હેમનું વાંચન પણ નવલકથાઓથીજ શરૂ થયું. અને
મણે આજથી પંદરેક વર્ષ પહેલાંની પ્રચલિત નવલકથાઓનો મોટો ભાગ વાંચ્યો

હતો. ધણીખરી વાર્તાઓ તે વાંચતાં, તે આપણા પારસીબેખડાએ ઉત્તમ અંગ્રેજી નવલકથાઓના કરેલા અનુવાદજ હતા. વાંચન માટે મોટી રાત સુધી ઉગ્મગરા ધણી વાર તે કરતાં.

થોડા વખતમાં સૌ. વિજ્યાલક્ષ્મી અભ્યાસ છોડી ગૃહકાર્યમાં જોડાયાં. અને આ કામ પણ તેમને પોતે વયે પહેાંચ્યા પહેલાં શીખવાની ફરજ પડી ! તેમના સમજી વડીલોએ પુત્રીની કમઆવડતથી તેને અસુરગૃહમાં દુઃખ ન થાય માટે સર્વ ગૃહકાર્ય શીખવવાને સૌ. વિજ્યાલક્ષ્મીની દસ અગીઆર વર્ષની ઉમ્મર થઇ કે તુરતજ પ્રારંભ કર્યો. ગૃહકાર્ય પણ આ અકાલ પક્વ (precocious) બાલિકાએ તુરતજ સમજી લીધું, એટલુંજ નહિ પણ તે સર્વ પોતાને માથે ઉપાડી લીધું. અને જ્યારે તેમની આઠ વર્ષની ઉમ્મરે લગ્ન પછી અસુરગૃહે જવું થયું, ત્યારે ત્યાંના સર્વ ભાર પણ તે ગર્ભ શ્રીમંત અને કામી વયની બાલિકાએ પહેલેજ દીવસથી ઉપાડી લીધા;—પોતાનાં બાલક નણંદ તથા દીયરોને ઉછેરવામાં તેમનાં સામુને મદદ રૂપ થઇ પડ્યાં અને તેમના જવાની સાથે તેમનાં સાસુ ગૃહકાર્યમાંથી લગભગ નિરૂત્ત થઈ ગયાં.

સૌ. વિજ્યાલક્ષ્મીનું લગ્ન સંવત ૧૯૫૭ ના માહ શુદ્ધ ૧૦)ને દીવસે હાલમાં ભાવનગર રાજ્યના મુખ્ય વપ્રીશ રા. રા. વિદ્યદાસ ગીરગણકરના જયેશ્વર રા. હર્ષદરાય જેઓ બી. એ; એલ. એલ. બી. થઈ હાલ મુંબાઈમાં સોસીટીટરનો અભ્યાસ કરે છે, તેમની સાથે થયું હતું. આ પતિપત્ની વયમાં સમોવડીયાંજ હતાં. ઉમ્મરમાં માત્ર એકાદ દોઢ વર્ષનો ફરક હશે. જ્યારે સૌ. વિજ્યાલક્ષ્મી અસુર ઘેર આવ્યાં, ત્યારે તેમના પતિ અંગ્રેજી છટ્ટા ધોરણનો અભ્યાસ કરતા હતા. આ જણાવવાનું કારણ એટલુંજ છે. કે પતિપત્ની બન્ને લગ્ન સમયે કિશોરવયનાં હતાં, પરન્તુ સૌ. વિજ્યાલક્ષ્મીએ પોતાની સુશીલતાથી અને પ્રેમથી તેમના પતિનું મન હરી લીધું હતું. તેમના પતિ તરફ તેમનો પ્રેમ અમાપ અને અવિચળ હતો. જેટલા પ્રેમથી વિજ્યાલક્ષ્મી પોતાના પતિને ચ્હાતાં હતાં, તેટલા પ્રેમથી ભાગ્યેજ કોઈ પણ સ્ત્રી પોતાના પતિને ચાહી શકે. આમાં જરા પણ અંતિશયોક્તિ નથી. સામાન્ય રીતે જ્યારે મનુષ્ય Ideals (જીવનના આદર્શ) બાંધે છે અને તેને પહોંચવા માટે વૃથા પ્રયાસ કર્યાજ કરે છે, ત્યારે સૌ. વિજ્યાલક્ષ્મી પોતાના જીવનનાં (Ideals) આદર્શોને ધણીજ સહેલાઈથી અમલમાં મૂકી શકતાં, અને જીંદગીમાં ઉતારી શકતાં. તેમનો આત્મા પણ આવા આદર્શોને ધારણ કરી શકે તેટલો ઉચ્ચગામી હતો. અને તેની સાથે તે આત્મા પ્રેમપૂર્ણ હતો. સૌ. વિજ્યાલક્ષ્મીનું જીવનસૂત્ર “પ્રેમ” હતું. અને તેમનો આ પ્રેમ તેમના પતિમાંજ વિરમી જતો હતો એમ નહતું; પ્રભુ પ્રત્યે તેમનો પ્રેમ અનહદ હતો અને કુટુંબીજનો પ્રત્યે પણ તે બેહદ પ્યાર રાખતાં હતાં. ભાઈ અગર બહેન, માતા અથવા પિતા, સાસુ અથવા સસરા, સર્વને માટે પ્રેમજ હતો. તે સહૃદય એટલાં બધાં હતાં કે કોઈ પણ વ્હાણાજનનું જરા પણ દુઃખ સાંભળતાં કે તેમનાથી અશ્રુપાત થઇ જતો. આ સત્ય એકાદ બે દૃષ્ટાન્તથી વધારે સમજાશે. પાંચેક વર્ષ પહેલાં તેમનાં એક કપોળ સખીનો સ્વર્ગવાસ થયો હતો;—જતાં પણ આજ સુધી તેનું રમરજુ તેમને એટલું કષ્ટ આપતું કે તે સખીના નામ માત્રથી તેમને રડવું આવતું. વિજ્યાલક્ષ્મીની તિવ્ર લાગણી અને પ્રેમાળ શક્તિઓ બીજી દૃષ્ટાન્ત. તેમનાં મોટાં

લાભીનું મરણ આપે છે. આ સુશીલ સ્ત્રી ગૃહ સાલમાં સપ્ટેમ્બર માસમાં મરણ પામ્યાં, તે વખતે સૌ. વિજયાલક્ષ્મી તેમના પતિ સાથે મુજબ હતાં. આ માટે બનાવના સમાચારથી ત્હેમના કેમળ હૃદય ઉપર એટલી છાપ પડી કે તે સમાચાર જાણવાની સાથે ત્હેમને તાવ ચડી આવ્યો. સૌ. વિજયાલક્ષ્મીનું મરણ પણ આ સુશીલ સ્ત્રીના અવસાન પછી એક વર્ષ થયું; પરન્તુ તે દરમ્યાન તેમની તબીબત કદી પણ સારી થવા પામી ન હતી.

સૌ. વિજયાલક્ષ્મી જેમ જેમ યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત કરતાં ગયાં તેમ તેમ તેમનાં ગુણો પણ દૃઢીભૂત થવા લાગ્યા. અભ્યાસ પ્રત્યે તેમની લાલસા વૃદ્ધિગત થઈ. વળી એવામાં ત્હેમના પતિ વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં હતા તેથી મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા પ્રસાર કર્યા પછી ત્હેમને અભ્યાસ અર્થે બહાર જવું પડ્યું. આને લીધે વિજયાલક્ષ્મીને વાંચવાને પુરસદ વધારે મળતી. ત્હેમના ન્હાના દીપેરા અંગ્રેજી અભ્યાસ કરતા હતા; તેથી ત્હેમની સહાયથી અને પોતાની ખંતથી અંગ્રેજી અભ્યાસ શરૂ કર્યો અને લગભગ ચારેક ચોપડી અંગ્રેજી જેટલું જ્ઞાન મેળવ્યું પરન્તુ સાહિત્યનો શોખ વિશેષ હોવાને લીધે જે અંગ્રેજી જાણવા જેવા ફકરા ત્હેમના વાંચવામાં આવતા તે તેઓ વગર પ્રયાસે યાદ રાખતાં અને તેને થોડી ધણી મદદવડે બહુ સારી રીતે સમજી શકતાં. ત્હેમના લેખોનું જેણે અધ્યયન કર્યું હશે તેને માણસ પડશે કે અંગ્રેજી લેખકોના ધણા ઉતારાઓ તે ટાંકતાં અને તે પણ સમજીનેજ. સંસ્કૃતને માટે પણ તેમજ હતું. સંસ્કૃતનો જાતે અભ્યાસ કર્યો નહોતો. પરન્તુ ગુજરાતીની મદદવડે ભગવદ્ગીતા અને ધર્મનાં અન્ય પુસ્તકો તે વાંચનાં અને આપણી માતૃ-ભાષાની મદદવડે મૂળ શ્લોક પણ સારી રીતે સમજતાં. વળી તેઓ ધાર્મિક વૃત્તિવાળાં હોવાથી ધણા શ્લોકો તે એમને મુખપાઠ હતા. ત્હેમની સાથ વિવેચન કરતાં કાઈ પણ માણસ ત્હેમનાં સમયોચિત અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત અવતરણોથી ચકિત થઈ જતું. અંગ્રેજી અને સંસ્કૃતનું આ પ્રમાણે ઉપરચોટીયું જ્ઞાન મેળવ્યા ઉપરાંત ત્હેમણે સ્વભાષાનો અભ્યાસ ખંતથી વધાર્યો હતો. અને બાલપણમાં વાંચેલી નવલ કથાઓ ઉપરાંત ધર્મ અને નીતિનાં અંગ્રેજી તેમજ સંસ્કૃત પુસ્તકોના ગુજરાતીમાં થયેલા અનુવાદો ધણાખરા ત્હેમણે વાંચી નાંખ્યા હતા. આપણા પ્રાચીન તથા આપણા અર્વાચીન કવિઓની કવિતા, જે માસિકો તથા પુસ્તકોદ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેલી તે પણ ત્હેમણે વાંચી હતી. ત્હેમને વાંચવાના શોખની સાથે પુસ્તકસંગ્રહનો પણ શોખ હતો અને ત્હેમના મરણ સુધીમાં ઉપયોગી ગુજરાતી પુસ્તકોની એક ન્હાની લાઈબ્રેરી તેમણે એકઠી કરી છે.

લેખક તરીકેની જાહેરી તેમણે તેમના સોળ અથવા સત્તરમા વર્ષમાં શરૂ કરી. શરૂઆતમાં બીજો ઉપર તેમજ કાગળના ન્હાના ટુકડાઓ ઉપર કવિતાઓ લખવા માંડી. પોતે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં તે પહેલાં પોતાના પહેલા પ્રયાસે તેઓ આપણા સાહિત્યમાં જાણીતાં થયેલાં સ્ત્રીલેખક સૌ. હરીસુખગૌરી, રા. વામનરામ કપિલરામનાં પત્નીને સુધારવા માટે મોકલતાં અને તે લાયક સન્મારીએ ઓળખાણ ન હોવા છતાં આ કવિતાઓ સુધારવાની કૃપા કરી, કવિતા લખવાના સૌ. વિજયાલક્ષ્મીના પ્રયાસને ઉત્તેજિત કર્યો હતો. ખરી કવિતા હમેશાં સ્વયંપ્રેરિત-નૈસર્ગિકજ હોય છે, છતાં પણ તે બનાવવાનું પણ શીખવું પડે છે અને કવિતાઓ બનાવવાના નિયમો આ. હરિસુખગૌરીએ સૌ. વિજયાલક્ષ્મીને શીખવ્યું હતું અને તેટલે અંશે સૌ. હરિસુખગૌરીનાં પોતે શિષ્યા છે એમ સ્વર્ગ-સ્થ સાબી થઈતાં.

: કવિતા લખવાની શરૂઆત કરતાંની સાથે, પહેલાજ વર્ષમાં તેમણે ઘણાં કાવ્યો લખી કાઢ્યાં હતાં; પરંતુ કેટલાએક સંબંધોને લઈને તેમણે તે સર્વેનો નાશ કર્યો હતો. તે કાવ્યો જે મોલુદ હોત તે પાછળથી મેળવેલી તેમની કવિત્વશક્તિથી તેમાં સુધારો વધારો કરી શકાત અને આપણને તેમના પહેલા પ્રયાસો જોવાના લાભ પણ મળી શકત. પરંતુ કમનસીબે તેનો નાશ થયો છે.

પોતાના ગદ્ય તથા પદ્ય લેખો માસિકોદ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવાની શરૂઆત ચારેક વર્ષ પહેલાં એટલે ૧૯૦૯ ની સાલમાં કરી. શરૂઆતના લેખો તથા કાવ્યો સુધારી સુન્દરી સુબોધમાં તે ઉપયોગી માસિકના અધિષ્ઠિતએ પ્રસિદ્ધ કરવાની પહેલ કરી, ત્યાર પછી થોડા વખતે તેમનાં કુપોળ સંખ્યા કે જેને વિષે ઉપર થોડું લખવામાં આવ્યું છે તેના આગ્રહથી કુપોળમિત્રમાં પણ પોતાના ગદ્ય અને પદ્યલેખો આપવાની શરૂઆત કરી. ત્યાર-બાદ તે આપણા સાહિત્યનાં આગેવાન માસિકોમાં પણ તેની કવિતાઓ સ્વીકારવા લાગી. વસંત, બુદ્ધિપ્રકાશ અને સાહિત્ય જેવાં પહેલી પંક્તિનાં માસિકોમાં તેમની કવિતાની કદર થઈ છે. આ ઉપરાંત તેમના અપ્રસિદ્ધ લેખોનો એક મોટો સમૂહ છે અને તે ઈશ્વર ઇચ્છા હશે તે પુસ્તકોદ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

આ લેખ ઉપરથી સૌ વિજયાગ્રહમીના ત્રણ મુખ્ય ગુણો વાચકની દૃષ્ટિએ. આત્મા વગર રહ્યા નહિ હોય. (૧) તેમની પ્રેમાળતા (૨) તેમની હોંશ અને (૩) તેમનો ઉદ્ધમ. તે એટલાં ઉદ્ધમી હતાં કે તેમને નવરાશનો વખતજ નહતો-જ્યારે કંઈપણ ધરતું ઉપયોગી કામ કરવાનું ન હોય અથવા તે જ્યારે લખવા તરફ ધૃતિ ન હોય ત્યારે પોતાનો સમય ભરત, ગૂંથણ અથવા સીવણમાં તે ગાળતાં. આ કામમાં પણ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે તે બહુ કુશળ થયાં હતાં અને ૧૯૧૧ ની સાલમાં ભાવનગર ખાતે ભરવામાં આવેલા " હુન્નર ઉદ્યોગના મેળા "માં તેમને તેમના ભરત તથા ગૂંથણ કામ માટે. બે ચાંદો એનાયત કરવામાં આવ્યા હતા. વળી કેટલાએક નમૂના માટે તેમને Certificate of Merit (બાહોશીનું સર્ટિફિકેટ) પણ મળ્યું હતું. આ મેળાના સ્ત્રીવિભાગની મેનેજિંગ કમીટી (વ્યવસ્થાપક મંડળી) નાં તેમને એક સલાસદ નીમવામાં આવ્યાં હતાં* અને આ વખતથી દરેક સ્ત્રીઉપયોગી હિતચાલમાં સૌ વિજયાગ્રહમીએ ભાગ લેવા માંડ્યો અને પોતાની ભગિનીઓને મદદ કરવામાં ઉત્સુકતા દેખાડી હતી. સ્ત્રીઓના મેળાવડામાં તે હમ્મેશ હાજરી આપતાં અને પોતાની બહેનો માટે તેમને હમ્મેશાં કંઈને કંઈ કહેવાનું હતુંજ. ભાવનગરના સ્ત્રીમંડળમાં તેમની પહેલી પંક્તિના વક્તા તરીકે ગણત્રી થતી. આ સર્વ તેમની હોંશ અને ઉદ્ધમીપણાનું જ પરિણામ હતું. વળી જે કામ તે કરતાં પછી તે લખવાનું હો અગર ખીલું કોઈ પણ હો, તેમાં તે એટલાં તદ્દસીન થઈ જતાં કે તે કામ સંપૂર્ણ રીતે પાર પાડતાં. તેમના લેખોમાં કૃત્રિમતા માત્ર આવવા દેતા નહિ અને જે ઉર્મિઓ તેમના હૃદયમાંથી નીકળે તેનોજ આવિર્ભાવ કરતાં. તેમના લેખો તેમના વર્તનની છાયા રૂપજ હતા અને તેનેજ લીધે તે લેખો અસરકારક બનતા.

જેણે લેખોથી સાહિત્યની સેવા કરી છે, તથા જ્ઞાત મહેનતથી કુટુંબની સેવા કરી છે, તેની સ્ત્રીમાં હાત્રની કેળવણીના દોષોને દાખલ મનાવો વખતજ નહોતો. પોતે શ્રીમંત

* આ બનાવની તોષ સુન્દરી સુબોધના સાતમા વર્ષના ૧૨મા અંકમાં પ્રકટ થઈ છે.

લાભીનું મરણ આપે છે. આ સુશીલ સ્ત્રી ગઈ સાલમાં સપ્ટેમ્બર માસમાં મરણ પામ્યાં. તે વખતે સૌ. વિજયાલક્ષ્મી તેમના પતિ સાથે મુંબઈ હતાં. આ માટે બનાવના સમાચારથી ત્હેમના કામળ હૃદય ઉપર એટલી છાપ પડી કે તે સમાચાર જાણવાની સાથે ત્હેમને તાવ ચડી આવ્યો. સૌ. વિજયાલક્ષ્મીનું મરણ પણ આ સુશીલ સ્ત્રીના અવસાન પછી એક વર્ષ થયું; પરન્તુ તે દરમ્યાન તેમની તબીયત કદી પણ સારી થવા પામી ન હતી.

સૌ. વિજયાલક્ષ્મી જેમ જેમ યુવાવસ્થા પ્રાપ્ત કરતાં ગયાં તેમ તેમ તેમનાં ગુણો પણ દૃઢીભૂત થવા લાગ્યા. અભ્યાસ પ્રત્યે તેમની લાલસા વૃદ્ધિગત થઈ. વળી એવામાં ત્હેમના પતિ વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં હતા તેથી મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી ત્હેમને અભ્યાસ અર્થે બહાર જવું પડ્યું. અને લીધે વિજયાલક્ષ્મીને વાંચવાને પુરસદ વધારે મળતી. ત્હેમના ન્હાના દીવેરા અંગ્રેજી અભ્યાસ કરતા હતા; તેથી ત્હેમની સહાયથી અને પોતાની ખંતથી અંગ્રેજી અભ્યાસ શરૂ કર્યો અને લગભગ ચારેક ચોપડી અંગ્રેજી જેટલું જ્ઞાન મેળવ્યું પરન્તુ સાહિત્યનો શોખ વિશેષ હોવાને લીધે જે અંગ્રેજી જાણવા જેવા ફકરા ત્હેમના વાંચવામાં આવતા તે તેઓ વગર પ્રયાસે યાદ રાખતાં અને તેને થોડી ઘણી મદદવડે બહુ સારી રીતે સમજી શકતાં. ત્હેમના લેખેનું જેણે અધ્યયન કર્યું હશે તેને માણસ પડશે કે અંગ્રેજી લેખકોના ઘણા ઉતારાઓ તે ટાંકતાં અને તે પણ સમજીનેજ. સંસ્કૃતને માટે પણ તેમજ હતું. સંસ્કૃતનો જાતે અભ્યાસ કર્યો નહોતો. પરન્તુ ગુજરાતીની મદદવડે ભગવદ્ગીતા અને ધર્મનાં અન્ય પુસ્તકો તે વાંચતાં અને આપણી માનુ-ભાષાની મદદવડે મૂળ શ્લોક પણ સારી રીતે સમજતાં. વળી તેઓ ધાર્મિક વૃત્તિવાળાં હોવાથી ઘણા શ્લોકો તો એમને મુખપાક હતા. ત્હેમની સાથ વિવેચન કરતાં કાઈ પણ માણસ ત્હેમનાં સમયોચિત અંગ્રેજી અને સંસ્કૃત અવતરણોથી ચકિત થઈ જતું. અંગ્રેજી અને સંસ્કૃતનું આ પ્રમાણે ઉપરચોટીયું જ્ઞાન મેળવ્યા ઉપરાંત ત્હેમણે સ્વભાષાનો અભ્યાસ ખંતથી વધાર્યો હતો. અને બાલપણમાં વાંચેલી નવલ કથાઓ ઉપરાંત ધર્મ અને નીતિનાં અંગ્રેજી તેમજ સંસ્કૃત પુસ્તકોના ગુજરાતીમાં થયેલા અનુવાદો ઘણાખરા ત્હેમણે વાંચી નાંખ્યા હતા. આપણા પ્રાચીન તથા આપણા અર્વાચીન કવિઓની કવિતા, જે માસિકો તથા પુસ્તકોદ્વારા પ્રસિદ્ધ થયેલી તે પણ ત્હેમણે વાંચી હતી. ત્હેમને વાંચવાના શોખની સાથે પુસ્તકસંગ્રહનો પણ શોખ હતો અને ત્હેમના મરણ સુધીમાં ઉપયોગી ગુજરાતી પુસ્તકોની એક ન્હાની લાખલેરી તેમણે એકઠી કરી છે.

લેખક તરીકેની છાંદગી તેમણે તેમના સોળ અથવા સત્તરમા વર્ષમાં શરૂ કરી. શરૂઆતમાં બીતો ઉપર તેમજ કાગળના ન્હાના ટુકડાઓ ઉપર કવિતાઓ લખવા માંડી. પોતે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યાં તે પહેલાં પોતાના પહેલા પ્રયાસો તેઓ આપણા સાહિત્યમાં જાણીતાં થયેલાં સ્ત્રીલેખક સૌ. હરીસુખગૌરી, રા. વામનરામ કપિલરામનાં પત્નીને સુધારવા માટે મોકલતાં અને તે લાખક સન્નારીએ ઓળખાણ ન હોવા છતાં આ કવિતાઓ સુધારવાની કૃપા કરી, કવિતા લખવાના સૌ. વિજયાલક્ષ્મીના પ્રયાસને ઉત્તેજીત કર્યો હતો. ખરી કવિતા હમ્મેશાં સ્વયંપ્રેરિત-નૈસર્ગિકજ હોય છે, છતાં પણ તે બનાવવાનું પણ શીખવું પડે છે અને કવિતાઓ બનાવવાના નિયમો સૌ. હરિસુખગૌરીએ સૌ. વિજયાલક્ષ્મીને શીખવ્યું હતું અને તેટલે અગ્રે સૌ. હરિસુખગૌરીનાં પોતે શિષ્યા છે એમ સ્વર્ગ-સ્થ સાબી હોતાં.

કવિતા લખવાની શરૂઆત કરતાંની સાથે, પહેલાજ વર્ષમાં તેમણે ઘણાં કાવ્યો લખી કાઢ્યાં હતાં; પરંતુ કેટલાએક સંજોગોને લીધે તેમણે તે સર્વેનો નાશ કર્યો હતો. તે કાવ્યો જો મોજુદ હોત તો પાછળથી મેળવેલી તેમની કવિત્વશક્તિથી તેમાં સુધારો વધારો કરી શકાત અને આપણને તેમના પહેલા પ્રયાસો જોવાનો લાભ પણ મળી શકત. પરંતુ કમનસીબે તેનો નાશ થયો છે.

પોતાના ગદ્ય તથા પદ્ય લેખો માસિકોદ્ધાર પ્રસિદ્ધ કરવાની શરૂઆત ચારેક વર્ષ પહેલાં એટલે ૧૯૦૯ ની સાલમાં કરી. શરૂઆતના લેખો તથા કાવ્યો સુધારી સુખોદમાં તે ઉપયોગી માસિકના અધિપતિએ પ્રસિદ્ધ કરવાની પહેલ કરી. ત્યાર પછી થોડા વખતે તેમનાં કૃષોળ સંખી કે જેને વિષે ઉપર થોડું લખવામાં આવ્યું છે તેના આગ્રહથી કૃષોળમિત્રમાં પણ પોતાના ગદ્ય અને પદ્યલેખો આપવાની શરૂઆત કરી. ત્યાર-બાદ તો આપણા સાહિત્યનાં આગેવાન માસિકોમાં પણ તેની કવિતાઓ સ્વીકારવા લાગી. વસંત, છુદ્ધિકાશ અને સાહિત્ય જેવાં પહેલી પક્ષિનાં માસિકોમાં તેમની કવિતાની કદર થઇ છે. આ ઉપરાંત તેમના અપ્રસિદ્ધ લેખોનો એક મોટો સમૂહ છે અને તે ધૈર્ય મુજબ હશે તો પુસ્તકદ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

આ લેખ ઉપરથી સા વિજ્યાલક્ષ્મીના ત્રણ સુખ્ય ગુણો વાચકની દૃષ્ટિએ આવ્યા વગર રહ્યા નહિ હોય. (૧) તેમની પ્રેમાળતા (૨) તેમની હોંશ અને (૩) તેમનો ઉદય. તે એટલાં ઉદયી હતાં કે તેમને નવરાશનો વખતજ નહોતો-જ્યારે કંઈપણ ધરતું ઉપયોગી કામ કરવાનું ન હોય અથવા તો જ્યારે લખવા તરફ વૃત્તિ ન હોય ત્યારે પોતાનો સમય ભરત, ગૂંથણ અથવા સીવણમાં તે ગાળતાં. આ કામમાં પણ તેના સ્વભાવ પ્રમાણે તે બહુ કુશળ થયાં હતાં અને ૧૯૧૧ ની સાલમાં ભાવનગર ખાતે ભરવામાં આવેલા “હુન્નર ઉદ્યોગના મેળા”માં તેમને તેમના ભરત તથા ગૂંથણ કામ માટે. જે આંદો એનાયત કરવામાં આવ્યા હતા. વળી કેટલાએક નમૂના માટે તેમને Certificate of Merit (બાહોશીનું સર્ટિફિકેટ) પણ મળ્યું હતું. આ મેળાના સ્ત્રીવિભાગની મેનેજંગ કમીટી (વ્યવસ્થાપક મંડળી) નાં તેમને એક સલાસદ નીમવામાં આવ્યાં હતાં* અને આ વખતથી દરેક સ્ત્રીઉપયોગી હિતચાલમાં સા. વિજ્યાલક્ષ્મીએ લાગ લેવા માંડ્યો અને પોતાની ભગિનીઓને મદદ કરવામાં ઉત્સુકતા દેખાડી હતી. સ્ત્રીઓના મેળાવડામાં તે હરમેશ હાજરી આપતાં અને પોતાની બહેનો માટે તેમને હરમેશાં કંઈને કંઈ કહેવાનું હતુંજ. ભાવનગરના સ્ત્રીમંડળમાં તેમની પહેલી પક્ષિના વક્તા તરીકે ગણત્રી થતી. આ સર્વ તેમની હોંશ અને ઉદયીપણાનું જ પરિણામ હતું. વળી જે કામ તે કરતાં પછી તે લખવાનું હો અગર બીજું કાંઈ પણ હો, તેમાં તે એટલાં તફવીન થઇ જતાં કે તે કામ સંપૂર્ણ રીતે પાર પાડતાં. તેમના લેખોમાં કૃત્રિમતા માત્ર આવવા દેતા નહિં અને જે ઉમિંઓ તેમના હૃદયમાંથી નીકળે તેનોજ આપિર્ણાવ કરતાં. તેમના લેખો તેમના વર્તનની છાયા રૂપજ હતા અને તેનેજ લીધે તે લેખો અસરકારક બનતા.

જેણે લેખોથી સાહિત્યની સેવા કરી છે, તથા જાત મહેનતથી કુટુંબની સેવા કરી છે, તેવી સ્ત્રીમાં હાલની કેળવણીના દોષોને દાખલ થવાનો વખતજ નહોતો. પોતે સ્ત્રીમંત

* આ બનાવની ગોંધ સુન્દરી સુખોદના સાતમા વર્ષના ૧૨મા અંકમાં પ્રકટ થઈ છે.

પિતાની પુત્રી હતાં અને શ્રીમંત શ્વશુરનાં પુત્રવધૂ હતાં, છતાં પહેરવેશ સાદોજ રાખતાં. તવગર અને ગરીબ, કેળવાયલાં અને બીનકેળવાયલાં, બધા સંબંધીઓઉપર તે સરખોજ પ્રેમ રાખતાં અને બધાનાં ઘણુંજ માનીતાં થયાં હતાં.

આવા અનેક ગુણવાળી આ યુવતીના આયુષ્યની દોરી સંવત ૧૯૬૯ના ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૯ ને દીવસે તુટી ! તહેમના પતિને સોલીસીટરના અધ્યાસ અર્થે મુંબઈ રહેવાનું થવાથી તેઓ પણ મુંબઈ ગયાં હતાં. પણ મુંબઈનાં હવાપાણી તહેમને અનુકુળ ન આવ્યાં અને મુંબઈમાં ભાગ્યે જ એક માસ વાસ નહિ કર્યો હોય એટલામાં તો તહેમને મરડાતું દર્દ લાગુ પડ્યું. એકાદ માસ માંદગી બોગવ્યા પછી તહેમને લઈ તહેમના પતિ પોતાના પિતાને ઘેર દીવાળીના તહેવારોમાં આવ્યા તખીયત સુધારા ઉપર આવી એટલે ફરીથી મુંબઈ ગયાં પણ દોઢ બે માસમાં મરડાએ જોર કર્યું અને એપ્રિલ માસની શરૂઆતમાં ફરીથી તહેમને પાછાં મોકલી આપવાં પડ્યાં. પરંતુ ભાગ્યવશાત્ આ વખતે મરડો લંબા-યો, ખોરાકમાં દુધ ઉપરજ તે રહેતાં અને શરીર નબળું પડ્યું હતું. છેવટ મરડો મટ્યો હતો પણ નબળાઈ વીશેષ રહી હતી. અમદાવાદમાં ગઈ તા. ૩-૯-૧૩ને દિને એક પુત્રને જન્મ આપ્યો ત્યારે તહેમનું સર્વ ચેતનબળ નષ્ટ થયું અને પ્રસૂતિને બીજેજ દીવસે બેભાન થયાં. સારા ઉપચારો કર્યા પણ ભાવિ મિથ્યા થયું નહિં અને તા. ૯-૯-૧૩ ના પ્રભાતમાં જે વાગતાના સુમારે આ સાંધીએ જે જે પ્રાણિ પોતાનાસહવાસમાં આવ્યું હતું તેની સેવા કરીને-તેનામાં કંઈ પણ નવું તત્વ રેડીને-પોતાના આત્માને બ્રહ્મની સાથે મેળવી દીધા.

આ સાંધીએ તહેમની પછવાડે બે બાલકોઓ અને એક નવાજન્મેલા પુત્રને મુક્યાં છે તથા સગા અને સંબંધીઓની મોટી સંખ્યા શોકમાં નાંખી છે.

વાંચક ! મનુષ્ય માત્રમાં દોષ હોય છે અને તે પ્રમાણે સ્વર્ગસ્થ સાંધીમાં પણ કંઈક નહાની ખામીઓ હશે. પરંતુ મહાત્માઓનાં જીવનમાં એટલા બધા ગુણો હોય છે કે તહેમના દોષ તહેમને માટે પૂજ્યથુદ્ધિ રાખનારને દષ્ટિએ પડતા નથી. આ લેખકને પણ તહેતો અનુભવ થયો હશે એમ માનજો, અને એમ ન માનતા કે લેખકનો ધરાદો ખામીઓ છુપાવવાનો છે.

૩.

(સ્વ. સૌ. વિજ્યાલક્ષ્મીના આ પત્રના તન્ત્રિ ઉપરનો છેલ્લો પત્ર.)

ધોળકા. તા. ૨૬-૮-૧૯૧૩.

“પરમ પૂજ્ય મુરબ્બી બન્ધુ રામમોહ(ન)રાય,

વિ. આપનો પત્ર સ્નેહ, દયા ને મમતાથી પરિપૂર્ણ મળ્યો, જે વાંચીને અલાનંદ થયો. એજ રીતે કદીકદી આ રંક આત્મા ઉપર અનુગ્રહ કરીને તમારા ઉપયોગી સમય-માથી સમય લઇને પત્ર લખવા કૃપા કરશો માઈ જ્ઞાન એક ખાબોચીયા જેવું છે. એક લેખક થવાને માટે જોઈતા જ્ઞાનનો લંડાર મારી પાસે નથી.

મારે તમને વગર સંકોચે જણાવવું જોઈએ કે મારી માતાએ મને એક વર્ષની ને પીતાએ આઠ વર્ષની મુકી હતી. મને સામાન્ય લખનાં વાંચતાંજ શીખવવામાં આવ્યું છે. મ્હને કેળવણી કે સદ્શિક્ષા મળ્યાં નહિ.

બાળકમને લઇને ને શ્વશુર તેમજ પિતાના ઉભય પક્ષની સંયુક્ત કુટુંબની સંસ્થામાં મારાં મન તન એવાતો તવાણાં કે ઘડાણાં, કે મને નિવૃત્તિ કે આનંદ તો કેવચીતજ મળે છે. કુદરતને લઇને મને વાંચવા પ્રતી ઘણી રૂચી હતી ને હું છાત્રી રીતે રાત્રીનો સમય લઇને ઉઝગરા કરીને વાંચીને આનંદ મેળવતી. મારી એકાન્ત રાત્રીઓ એથી સહેલાઈથી પસાર થતી ને મને તેથી સંતોષ ને આનંદ થતો.

મારા સ્વામી સ્વતંત્ર નથી; હજી વિદ્યાર્થી છે. તેમજ તેમને સાહિત્ય વિષય તરફ અતી લક્ષ નથી. તેમના પોતાના અભ્યાસમાં તે એટલા છે કે કદી મને તેઓ મદદરૂપે થયા નથી ને યશો પણ નહિ. વળી તેમને મળતી નિવૃત્તિમાં હું આનંદ આપવાને બદલે અભ્યાસ કરવા બેસું તો કંટાળે છે. સમય અને સાધનની ન્યુનતાને લઇને મારે મારી ઉન્નતિના સર્વ વિચારો તળવા પડે છે. હમણા મારી શારીરિક સ્થિતિ ઘણી નબળી છે. હું સંપ્રદ-ણીથી પીડાઉં છું. ઉપચારો ચાલુ છે પણ જીવનદોરી પરમાત્માને હસ્ત છે.

આપે સુચવેલાં કાવ્યોમાંથી કેઈ કેઈ વાંચ્યાં છે. બીજાં વાંચીશ. વાંચન વિશાળ હોય તોજ લખી શકાય છે. વળી મારી રંકે બુદ્ધિ સારઘાલી પણ થોડી છે. વિચાર શક્તિની ન્યુનતાએ-સર્વમાં શીકાશ એ સ્વાભાવિક છે.

તમારી સુચના ને સલાહ મને ઘણી કીમતી છે. પ્રશ્નની દયા હશે તો વળી પ્રત્યક્ષ પણ મળાશે. બન્ધુ ! શારીરિક ને માનસિક તાપો મનુષ્યના આત્માને વધારે પવિત્ર, વધારે શુદ્ધ ને વધારે ઉચ્ચ કરીને પ્રશ્નની વધારે નીકટ નથી લઇ જતા ? અને જો જાણ છે તો પ્રશ્ન લેલે જીવનપુષ્પને અરણ્યના પુષ્પ જેવું કરે કે જેની પ્રસંશા કે કીર્ત્તિ કાંઈ ન કરે ને તે જતાં કાંઈ ન જુરે. હું બાળક છું, અજ્ઞાન છું. વધુ એણું લખાણા માટે ક્ષમા માગું છું. તમે જે મારા પ્રતી રોહ દયા ને મમતા બતાવો છો તે માટે ખરેખર હું તમારી રૂણી છું. પણ લખવામાં વિલંબ થયો છે માટે ક્ષમા કરશો.

ફોટોગ્રાફ માટે—જો આપ તે મુંબઈ અધ્યે જોને ત્યાં હોય તે સરનામું મોકલશે તો લઇ આવશે. મારા સરખું કામકાજ લખી કૃતાઈ કરશો.

લિ. આપની ચર્ચુરજ, શુભેચ્છક બેન વિજયલાલ પ્રણામ વાંચશે.

૪.

અ. સૈા. વિજયાલક્ષ્મીના અકાળ મરણથી ગુર્જરી માતાએ એક અમોહ્ય પુત્રી રત્ન ગુમાવ્યું છે, એમાં કાંઈ શક નથી. એ સ્વર્ગસ્થ બહેનની ઉદાત્ત ભાવના, રોહાળ હૃદય અને ઉત્તમ ચારિત્ર્યને લઇને હૈમનું મરણ સ્વર્ગન મંડળમાં તો અતિ ખેદકારક યાવઃ પરન્તુ અમને પણ અત્યારે એવી ઉચ્ચાલિલાળી, પ્રસાદિત, આશાજનક લેખકલગિનીનું અવસાન આમગનના મૃત્યુ જેટલુંજ દુઃખદ યઇ પડ્યું છે. અ. સૈા. સુમતી બહેનના પરલોકગમનથી માનુભાવાને એક સંસ્કારી પુત્રીની પડેલી ખેડ તો હજી તાજીજ છેઃ એવામાં આ બીજો ઘા પણ એવાને એવોજ ભાર આવી પડ્યો છે, તે અસહ્ય ભાવે, એમાં કાંઈ આશ્વર્ય જેવું નથી. આપણી બહેનો હજી કેળવણી લેવામાં બહુ પગાત છેઃ આથી સાહિત્યમાં પ્રવૃં મમતાથી રસ લેનારી, દેશસેવાનો. મંત્ર હૃદયમાં ધારણ કરતી, અને દૃષ્ટિમર્ધાદિ વિશાળ કરવાને પ્રયત્નવાન રૂઢેતી, લવિષ્યવન્તી બાલ-યુવતીઓનાં અકાળ મરણ સમસ્ત પ્રગતિના મ્હોટા અવગ્રાહ રૂપ ધર્ષ પડેજ, એ સ્વાભાવિક છે,

ચાલુ વર્ષના ખેલા અંકના નિવેદનમાં આપણી દેશવાદીની અકાળે કરમાઈ જતી ફૂલકળીઓ રૂપ બાલિકા-યુવતીઓનાં મરણ વિશે લખતું અમને ખાત્ર થયું હતું. પરંતુ તે સમયે અમને સહજ પણ ખ્યાલ નહોતો કે તે પ્રકટ થતા થતામાં તો આપણા નવીન ગુજરાતની આશા રૂપ એક લવિષ્યવાન સ્ત્રીકવિ અને આ પત્રની તરફ અપૂર્વ મમતા રાખતી રત્નેદાજી લેખકલગિનીનાં દુઃખદ અવસાનની નોંધ લેવાનું હુદ્દેવે અમારે માટે નિર્માણ કર્યું હશે. સ્વ. સૌ. વિજયાલક્ષ્મીની અસાધ્ય માંદગીના સમાચાર જ્યારે અમને એક સન્મિત્ર તરફથી મળ્યા ત્યારે ખેલાં તો તે માનવાની પણ અમારા હૃદયે આનાકાની કરી હતી: કારણ કે થોડાજ દિવસ ઉપર એ જીવેનનો પત્ર અમને મળ્યો હતો, જેનો ઉત્તર રૂકત બે ત્રણ દિવસ ઉપર રવાના થયો હતો. પણ તે ખેદકારક બિના આખરે ખરી પડી છે અને હવે તહેમના જીવનના અમર અંશ રૂપ જે કાવ્યપ્રસાદી આપણને મળી શકી છે, તહેનો સુવાસ તહેમના પ્રીતિસ્મરણ તરીકે સંગ્રહી ફળપ્રદ બનાવવો, એટલુંજ આપણા હાથમાં રહ્યું છે.

સુન્દરી સુબોધના તંત્રવાહક તરીકે ઘણી લેખકલગિનીઓ સાથે પત્રવ્યવહારમાં ઉતરવાનું, તહેમનાં જીવનનાં વિવિધરંગી રહસ્યોની ઝાંખી કરવાનું, અને કદિ કદિ તહેમની હૃદયઝરણીઓને સન્માર્ગે વાળવાનું અલભ્ય માન અમને મળે છે: જો કે તે પવિત્ર ખેલોનાં પ્રલક્ષ દર્શન અથવા તહેમનો સત્સમાગમ તો બહુધા અમારા અધિકારની બહાર જ છે. સ્વ. સૌ. વિજયાજીવેનના સંબંધમાં પણ એમજ બન્યું હતું. એ લગિનીનાં લખાણ આ પત્રમાં ૧૯૧૦ ની સાલથી પ્રકટ થવાં શરૂ થયાં; અને તહેમનો અમારી સાથેનો પત્રવ્યવહાર ૧૯૧૧માં આરંભ પામ્યો હતો. ૧૯૧૨માં કૌટુંબિક વિપત્તિના સમયમાં તે જીવેન તરફથી અમને મળેલો આશ્વાસનનો પત્ર એટલો તો રત્નેદાજી હતો કે તે હજી પણ અમારી સ્મૃતિમાંથી ખસી શક્યો નથી. સ્વ. સૌ. કાન્તા જીવેનના અકરમાત્ દેહાવસાન ખેલાં માત્ર અર્ધો કલાક ઉપર તહેમને એ જીવેન મળ્યાં હતાં; અને કાગળમાં તે હકીકત વગેરે લખતાં જણાવ્યું હતું કે જાતે આવીને દિલસોજી આપવાની ઘણી ઇચ્છા છતાં માત્ર સાંસારિક રિવાજોનાં બંધનોને લીધેજ તેઓ તેમ કરી શક્યાં નહોતાં. તહેમની તરફથી મળેલો છેલ્લો પત્ર, જે તહેમના નિકટ સંબંધીઓની રજાથી આ સાથે પ્રકટ કરવામાં આવેલ છે, તહેમાં પણ તેઓએ પ્રત્યક્ષ દર્શન આપવાની ઇચ્છા દર્શાવવા કૃપા કીધી હતી. અને એવી પતિત પાવન લગિનીના નિર્મળ પરિચયથી અમને પણ અધિક ઉત્સાહ, સારેરણા તથા વિશુદ્ધતાની

* ગત વર્ષના ખાસઅંક માટે સુબોધના આયેનપ્રકાશક તરફથી થયેલા “ પ્રીતિ બોજન ” વિશે લેખકજીવેનો પૈકી કેટલીકને અમારી તરફથી તહેમના ફતવ્ત્ર અભિપ્રાય જાણી મોકલવા આમનજી કરવામાં આવ્યું હતું, તહેનો ઉત્સાહપૂર્વક જવાબમાં જવાબ રહી, મનન યોગ્ય લખાણ મોકલી આપનાર સ્વ. સૌ. વિજયાલક્ષ્મીએ મોકલવા કૃપા કીધી હતી.

ચાર પાંચ વર્ષ ઉપર સુન્દરી સુબોધમાં દર્શાવાયેલા અમુક વિચાર સાથે મત ભેદ ધરાવનાર એક પરલોકવાસી વિદ્વાન તરફથી સદજ સમજદારને લીધે “ ગુજરાતી ” માં કાંઈ આશ્વેષ કરવામાં આવ્યો હતો, ત્યારે પણ એ જીવેન આ પત્રને બચાવ કરવાને પ્રેમપૂર્વક બાગળ આવ્યાં હતાં. આ ઉપરાંત તહેમના કાગળોમાં વારંવાર દર્શાવાયેલી સુન્દરી સુબોધ તરફની પ્રીતિનું સ્મરણ પણ

અવસ્થા પ્રાપ્તિ થઈ હોત; એમ અમારી ખાતરી છે. પરંતુ, ઇશ્વરેચ્છા જુદીજ હતી. સર્વ આશા સિદ્ધિના પરમધામ શ્રી પરમાત્માના ચરણકમળમાં તેઓ હવે સિધાવ્યાં છે: એટલે ત્હેમના અકાળ મરણથી આપણને ગમે તેટલો શોક થાય તેપણુ અંતઃકરણપૂર્વક પ્રાર્થાશું કે તે બહેનના અમર આત્મતત્વનો તે પુણ્યસ્થળમાં સદૈવ નિવાસ રહે.

સ્વ. સૌ. વિજ્ઞાનદક્ષીના સઘળા ગદ્ય લેખ તથા કાવ્યોનો 'કેટલોક' ભાગ સુન્દરી મુખોધમાં પ્રકટ થયો છે. આ ઉપરાંત કપોળ મિત્ર, કપોળ, વસન્ત, છુદ્ધિપ્રકાશ, અને સાહિત્ય, એ માસિકપત્રોમાં પણ ત્હેમની કવિતા પ્રકટ થઈ છે. કેટલાક ગદ્ય લેખો તથા કાવ્યોં અમારી પાસે અપ્રસિદ્ધ છે, તથા કેટલાંક કાવ્યો સાહિત્યના તન્નિજ પાસે છે, અને આ ઉપરાંત લખાણનો મોટો ભાગ ત્હેમની લેખન પેટીમાંથી મળી આવ્યો છે. આં સઘળોનો એક સંગ્રહ, ત્હેમના જીવનની નોંધ સાથે, પ્રકટ કરવાની વ્યવસ્થા થાશે છે: અને અમને આશા છે કે યોગ્ય વખતમાં તેમ કરી પણ શકશે.

આ પ્રાસાદિત ભગિનીનાં ઉદ્યોગ, ઉત્સાહ તથા સાહિત્યપ્રેમ, ત્હેમનાં લખાણ (જે માત્ર પાંચ છ વર્ષની પ્રવૃત્તિનુંજ ફળ છે તે) જોતાં, પ્રત્યક્ષ થયા વિના રૂહેતાં નથી. ગુર્જરાતી લખાણુ સાધારણ જ્ઞાન અને ઇતિહાસ-સંસ્કૃતનો નહિં જેવો પરિચય, એટલાંજ સાધનો છતાં, થમપૂર્વક નિરંતર પ્રયત્નશીલ રહીને તેઓએ જુગ્જરાતી સાહિત્યમાં જે સ્થાન મેળવ્યું છે તે નિઃસંશય અલિનદન યોગ્ય છે. ત્હેમના હૃદયની રસિકતા-સ્નેહાળતા અને છુદ્ધિની સંસ્કારીતા-સર્વપ્રાહીતાને લીધે તેઓ બહુ સાફ કામ કરી શક્યાં છે, એમાં કાંઈ શક નથી; તથાપિ સ્ત્રીજીવનની દિનચર્યાના વિકટ ધર્મો તથા કૌટુંબિક જિંદગીના કઠિન વ્યવસાંયોમાંથી મુક્ત થયા પછીજ, -અર્ધી રાત્રિએ, એકાન્તમાં અને અસહાય, -ધણીવાર થકિલા મન અને શરીરથી પણ અબ્યાસ વધારતી અથવા લેખ લખતી, એક તરુણુ યુવતીની એ પ્રસાદી છે, એમ જ્યારે આપણા સ્મરણમાં આવે છે, ત્યારે આપણને એ બહેનની આ સત્પ્રવૃત્તિ માટે પૂર્ણ સન્માનની લાગણી થઈ આવ્યા વિના રૂહેતી નથી. અને સાંધે સાંધે એમ પણ પ્રતીત થાય છે, કે એવાં લવિષ્યવાન સ્ત્રીરત્નોને યોગ્ય સહાય, અવકાશ અને સ્વાસ્થ્ય મળે, તો દેશમેષાની અને માતૃભાષાની કેટલી વધારે વિશાળ અને ફળપ્રદ સેવા આપણી એ ભગિનીઓદ્વારા પણ થઈ શકે ?

સુન્દરી મુખોધમાં ત્હેમનાં નીચે જણાવેલાં લખાણુ પ્રકટ થયાં છે:

પુસ્તક	અંક	લેખનું નામ
૭	૯	પિતા* (કાવ્ય)
"	૧૧	સતીનો પતિ પ્રત્યે પ્રેમ (કાવ્ય)
૮	૪	ભાઈ ને બહેન (કાવ્ય)
"	"	મનુષ્ય જન્મની સફળતા (ગદ્ય લેખ)

* સ્વ. સૌ. વિજ્ઞાનદક્ષીની લોકપ્રિય થઈ પડેલી કૃતિઓમાં "પિતા" એ કાવ્ય છે, આ પત્રના તન્નિવર્ત્ત પુત્રી સ્વ. સૌ. કાન્તાબહેનને તે પછુંજ પ્રિય હવું. આ ઉપરાંત એક બહેન તો તે ફરીથી ઉતારીને ૧૯૧૧-૧૨ના ખાસઅંકમાં પ્રકાશન માટે પણ 'મોહક' હવું. "મનુષ્ય જન્મની સફળતા" એ લેખને હક્ષિણુ આફ્રિકાના પ્રસિદ્ધપત્ર "ઇન્ડિયન ઓપિનિયન"માં ઉતારો કરતામાં આવ્યો હતો.

”	૬	પ્રભુપ્રાર્થના (કાવ્ય-અનુવાદ)	તખલ્લુસ હોય તો તે.
૯	૪-૫	શોકત્રસ્ત પ્રિયા	
”	”	અદ્વા	
”	”	સુવર્ણમાલા (છુટક વિચારો—ગદ્ય)	
૧૦	૪-૫-૬-૭	પ્રભુજી પદમાં ચોકાર (કાવ્ય)	
”	”	પ્રીતિસ્મરણ (કાવ્ય)	
”	”	આશાભગ (કાવ્ય)	સૌ. વિ. ”
”	”	આર્યન અધરહુકતુ જમણુ.	—સૌ. જ્ઞાનમંથન
”	”	વસન્તને ઘેર (વાર્તા—સંવાદ)	
”	”	પ્રણય ભગવાનનું પ્રાર્થન (ગદ્ય કાવ્ય)	“એક દીન આલિકા.”
૧૧	૧	વ્હાલાંઓનું હૃદય (કાવ્ય)	
”	૨	શુભસુન્દરી	
”	”	વિરામિ (કાવ્ય)	

સ્વ. સૌ. વિજયાલક્ષ્મીનાં કાવ્યોમાંથી થોડા ઉતારા અહિં આપ્યા છે, જે ઉપરથી ત્હેમની રસિક, ભાવપ્રાદી કેવિત્વશક્તિની પ્રતીતિ થયા વિના રહેશે નહિ. “પ્રેમ” એ ત્હેમનાં હૃદયની પિપાસા હતી, પ્રભુઅદ્વા જીવનની પ્રેરણા હતી. ત્હેમની કેદપના શેઠકુળે-માં રમે છે અથવા હૃદયસહામાં ઉતરે છે. પરન્તુ તે બંને સ્વરૂપે મધુર અને મોહક લાગે છે. હું ખચિંતા ભયાં અનુભવોમાં યદને બેઠી લલિત પ્રીતિઝરણીઓ અથવા કેવિ-જિગરમાંથી ઝરતો સુન્દર રસપ્રવાહ આપણાં અંતરને લાંબવે છે, આપણાં જીવનને અજવાળે છે. અને આટલી ટૂંકી મુદતના પ્રવાસના ફળરૂપે રણુ થયેલી સુન્દર સામગ્રી જ્યારે આપણે નિહાળીએ છીએ, ત્યારે આ લેખકભગિનીના અકાળે મરણથી માતૃભાવને કેવી ભારે હાનિ થઇ છે તે, અને એ બહેનનું ઉપયોગી જીવનને લેખકે લખાવું હોત, તો તે કેટલું મોટું ઉત્તમ કામ કરી ચક્યાં હોત, એ વિચાર આપણો હૃદયને મુગ્ધ અને શોકત્રસ્ત કર્યા વિના રહેતા નથી.

૫.

“ મુજ હૃદયમાં ખીલતાં રડાં કંઈ પ્રેમનાં શુભિ ફુલમાં,

“ આશા તણી ભરી છાજ હું આવી હતી લઈ મેટવા.”

... ..

“ મહારા હૃદયનો પ્રેમ જે જૂગાર રસને રેલતો,

“ વિરમ્બો હવે, સ્વામી દયાળુ શ્રીહરિના ચરણશો.

“ અમ્મર અમારો આત્મ, ને અમ્મર અમારાં નામ હો,

“ અમ્મર અમારી ભાવના, અમ્મર અમારા કામ રહે;

“ અમ્મર અમારો પ્રેમ, ને અમ્મર જુમિ શું ધ્યાન છે,

“ અમ્મર અમારી ભક્તિ, ને પ્રભુ તણુ અમર અમ જ્ઞાન છે.”

“ ઉંચી ઉડે ઉરકંપના, મધુ સૌખ્યમય સૌભાગ્યની,

“ જૂગાર, પ્રીતિ, રસભોગની અદ્વા હૃદયમાં રાજતી,

“ આનન્દ ને વિસ્માનતા સ્વપ્નાં વિગે નિ જાતી

ડૉ. નાગૂબહેન જોશી!

લેખક: શ્રીયુત "જ્યન્ત." સીનોર

[આ બાનુની છબી ઑસ્ટ્રોર (ગયા માસ)ના અંકમાં આપવામાં આવી છે.]

જે આર્યાવર્ત પ્રાચીનકાળમાં અનેક વિદ્વાની મહાન સ્ત્રીઓથી વિભૂષિત હતો, તે દેશ શું આજે તેવી મહિલાઓથી રહિત બન્યો છે ? નહિ, તે આર્યાવર્ત પોતાના પુણ્ય પ્રભાવથી કદી તેવો બનશે નહિજ. માર્ગમાં સ્ત્રીજાતિના કટા શત્રુઓ ગમે તેટલા કટકા નાખે, તોપણ તે દૂર કરીને, પોતાનો માર્ગ સ્વચ્છ બનાવે તેવી વિદ્વાની અને ચારિત્ર્યવાન સ્ત્રીઓ પોતાની વિદ્વતાથી અને સદ્વર્તનથી આપણી જનનિ જન્મ જૂમિને વિભૂષિત બનાવશે, એમ કહીએ તો તે ખોટું નથીજ.

હાલમાંજ એક મહારાષ્ટ્રીય ભગિની વિદેશ જઈ માનવંતી વૈદકમાં કાબેલિયતની ટીચીઓ (પદવી) સંપાદન કરીને, સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિ માટે પ્રયત્ન કરી રહેલ છે; તેમનું ચરિત્ર મરાઠી " માસિક મનોરંજનમાં થોડા વખત ઉપર પ્રકટ થયું હતું; તે જો ગુજરાતી બહેનો માટે આ સ્થળે ઉતારી લેવામાં આવે તો ખરેખર ઉપયોગી થઈ પડશે.

એક પ્રખ્યાત ઇંગ્લીશ કવિએ પોતાના એક કાવ્યમાં " સૈમ્ય પ્રકૃતિવાળી સ્ત્રી-જાતિ શું નહિં કરી શકે ? " એવા કૌતુકપૂર્ણ પ્રશ્ન રસિક વાચકદંડને કરેલો છે, 'તેના આ પ્રશ્નમાં અબળા જાતિ છુપાયેલું સ્ત્રીજાતિનું ગૌરવ-અને ખાસકરીને મનોબળ તો ઉત્તમ રીતે ખનિત થયેલું છે. અબળાના અબળત્વનો કુત્સિતપણે તિરસ્કાર કરવામાં આજસુધી પુરુષવર્ગ પોતાને કૃતકૃત્ય માનતો આવેલો છે; સુભાગ્યે તેમની આ મનોવૃત્તિમાં થોડો ધણો ફેરફાર થતો જતો હોવાનાં ચિન્હ હવે દેખાવા લાગ્યાં છે, એ એક મહાન આનંદની શુભ વાત છે. સ્ત્રીજાતિ જુદિબળ કીંવા મનોબળમાં પુરુષ કરતાં ઠોછપણુ રીતે ઉતરતી નથી, એ સૂક્ષ્માન્ત-વિશેષ ધમપછાડ ન કરતાં વર્તનમાં જે સ્ત્રીઓએ દર્શાવી આપ્યો છે, તે સ્ત્રીઓમાં-વિશેષ કરીને મહારાષ્ટ્રીય સ્ત્રીઓમાં ઇંગ્લેન્ડ જઈ આવેલ ડૉ. કુમારી નાગુતાઈ (બહેન) જોશી, એલ. એમ. એન્ડ એસ. (મુખ્ય) એલ. આર. સી. પી., એમ. આર. સી. એસ., (લંડન); અને એલ. એમ., (ડબ્લિન), એમને ઉચ્ચ સ્થાન આપવું જોઈએ. પોતાની જાતિનું ઉચ્ચબળ દર્શાવનાર સ્ત્રીઓ પાશ્ચિમાત્ય દેશોમાં સંકેડો હશે, પરંતુ હિન્દુસ્થાનમાં તેવી વિદ્યાવિભૂષિત સન્મારીઓ હાથનાં આંગળાંના ટેરવાપર ગણાય તેટલી જ છે, એ એક બાણીનું સત્ય છે. આપણે હિન્દુસ્થાનની વાત બાણુએ મૂકી, તેમાંના આપણા ગુજરાત વિભાગ તરફ જો દૃષ્ટિ કરીએ, તો તેવી એક પણ પરદેશગમન કરી ઉચ્ચ પ્રતિની પ્રવીણતા સંપાદન કરી આવેલ વિદ્વાની મહિલાનું દર્શન કરી શકાતું નથી. તેવીજ રીતે મહારાષ્ટ્રમાં પણ પરદેશ જઈ ધૈર્ય ધરી ચાર વર્ષ ત્યાં રહી વૈદકશાસ્ત્રમાં પારંગત થઈ આવેલી સ્ત્રીઓની સંખ્યા તદ્દન મર્યાદિત છે ! આ સર્વ દૃષ્ટિથી વિચાર કરવામાં આવતાં ડૉ. નાગૂબહેનના વિજયથી મહારાષ્ટ્રીય હૃદયોને સાનન્દાશ્વર્થ થાય, તો ગુજરાતી પોતાની સ્વદેશી ભગિનીના ગૌરવ સ્વીકારવાથી તેમજ થાય એ સ્વાભાવિક છે. આ દેશમાં સ્ત્રીશિક્ષણ અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિનું ખરૂં મહત્વ સમજી તથા તેજ ઉચ્ચતમ ધ્યેય આગળ રાખી તનમન અને ધનથી તે બાજતમાં કાંઈ પણ કામ કરી દર્શાવનાર જે મુખ્ય કુટુંબો

છે તેમાં ઉમરાવતીના પ્રસિદ્ધ જોશી કુટુંબની ગણના કરવી પણ આવશ્યક છે. સાંતા સુખ-સિદ્ધ વક્રાલ થીયુત મોરો વિચિનાય ઉઈ અમણા સાહેબ જોશી ખી. એ., એલ એલ. ખી. એમની ઝોળખાણુ કરવા માટે એટલુંજ કહેવું બસ યશે કે તે અને તેમનાં પત્ની શ્રીમ-તી સા. યશોદાબાઈ ઉઈ અમ્મકા સાહેબ એ બન્ને પ્રગતિના માર્ગમાં ધૈર્યથી આગેવાન રહી, યશોદાબાઈ પડે સ્ત્રીશિક્ષણની મદદતાનું મૂર્તિમંત ઉદાહરણ છે. ગમે તેવી હરકતો આવે તો, પણ પ્રગતિને માર્ગે જવું, એવો એમનો દૃઢ નિશ્ચય છે: આથી સામાજિક સુધારણાની સર્વ બાબતમાં—શુષ્પત: સ્ત્રીશિક્ષણની બાબતમાં—પોતાના કુટુંબમાં તેમણે તેને પૂર્ણપણે અમલ કર્યો છે. આ પતિપત્નીએ પોતાની સર્વ પુત્રીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપી સ્ત્રીશિક્ષણ આપી સ્ત્રીશિક્ષણના સંબંધમાં ખરો સુધારક કેવી રીતે કામ કરે છે તે સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવી આપ્યું છે; પરંતુ વિશેષ આનંદની અને અભિમાનની વાત એ છે કે; કન્યાશિક્ષણના માર્ગમાં લગ્નની મર્યાદા યુક્ત વયનો મદદાન કંટક છે કે જેની ધણી સુધારક વીરોને લયંકર ખેંચી લાગે છે; તે કંટકને આ દંપતીએ અત્યંત નિર્ભય ચિત્ત અને અતુલ ધૈર્યથી ખાલ્યુંએ કરી પોતાની પુત્રીનો શિક્ષણમાર્ગ સરસ કરી ઇતરને સ્તુત્ય ઉદાહરણ દર્શાવી આપ્યું છે. આ તેમના મનોધૈર્ય માટે મહારાષ્ટ્રને તો શું પણ આખા હિન્દુ-સ્થાનને મગરર થવું જોઈએ.

શ્રીયુત અમણા સાહેબ અને શ્રી. સા. અમ્મકા સાહેબ, એઓએ પોતાનાં સર્વ બાળ-કાને વ્યવહારિક અને નૈતિક શિક્ષણ ઉત્તમ રીતે આપેલું છે. બાળકને સ્વભાવોત્કૃષ્ટ તેમનાં શિક્ષણનું ધ્યેય રાખવું, એવો આ પતિપત્નીનો પરિપાક છે. શ્રીયુત અમણા સાહેબ અને સા. અમ્મકા સાહેબે પોતાની સંસ્કારવિબૂષિત કન્યા ડૉ. કુમારી નાગૂબહેનને—ઉચ્ચ વૈદ્યકીય શિક્ષણ સંપાદન કરવા માટે વિદેશ મોકલવાનું જે અપૂર્વ મનોધૈર્ય દર્શાવ્યું છે, તે માટે હરકોઈ તેમને અતઃકરણપૂર્વક અભિનંદન આપે છે.

આવા દંપતીને સાં કુમારી નાગૂબહેનનો જન્મ તેમના મોસાળ સતારામાં થયો. તે વખતે અમણા સાહેબના મિત્રવર્ગે તેમને “ કેમ ! ઉવડે ઊઠકરીજ યઇને ? ” એવી મસ્કરી કરતાં,—“ જો કે ઊઠકરી યઇ, તો પણ તે વિદ્યામાં ઊઠકરને પાછાં દહાવવા જેવીજ યશે ! ” એમ અમણા સાહેબે જે ઉત્તર આપ્યો કહેવાંય છે, તેની સૌંદર્યતા તેમના ઉદ્દગાર પ્રમાણે નાગૂબહેને કરી બતલાવી, તે માટે તેમને અભિમાનપૂર્વક કેટલો આનંદ થતો હશે તેની કલ્પના વાચકેજ કરવી.

બહેનનો (નાગૂ બહેનનાં ઘરનાં માણસો “ બહેન ” કહે છે.) સ્વભાવ બાળપણ થીજ જરા લલકદાર છે. બહેન અને તેમની નાની બહેન કમળાબાઈ (હાલમાં સાંગ-લીનાં રાણી સાહેબ શ્રી સા. સરસ્વતીબાઈ પટવર્ધન) એ બન્ને પુત્રીઓને ઘેર શિક્ષક રાખી શિક્ષણ આપવાની રાજઆત યઈ. પુત્રીને ઘેરજ શિક્ષણ આપવાથી તેનાપર અબ્યા-સનો વિશેષ બોલો ન પડતાં તેને ગૃહશિક્ષણની સારી માદિતી મળે છે એવી અમણા સાહેબની દૃઢ સમજ છે. અને તેજ પ્રમાણે તેઓએ પોતાની પુત્રીઓને ઘેરજ શિક્ષણ મળે એવી વ્યવસ્થા કરી.

આથી નાગૂબહેનનો મેટ્રિક્યુલેશનની પરિક્ષા સુધી અબ્યાસ ઘેરજ થયો. એમણે પ્રથમ બીજી ભાષા તરીકે ફ્રેંચ ભાષા લીધી હતી; પરંતુ તે અતુલ નંદિ આબ્યાથી,

તુરતાતુરત સંસ્કૃત ભાષા લઘુ પ્રવેશકપરીક્ષા સુધીનો તે ભાષાનો અભ્યાસ કેવળ આઠ મહિનાની અલ્પ મુદતમાં પૂર્ણ કર્યો, અને કલકત્તા યુનિવર્સિટીની પ્રવેશકપરીક્ષા ૧૯૦૨ ની સાલમાં પસાર થી.

વૈદકીય અભ્યાસક્રમ તરફ વળવામાં તેમની ઇચ્છા કીંવા આવડ કારણ થઈ એમ નથી; પરંતુ ધરની મડળી 'અમારી બહેન ડોક્ટર થશે કેમ?' કીંવા બહેન 'ડોક્ટરશુ તરીકે સારી શોભશે?' એમ તેને નાનપણથી બધાં કહેતાં હતાં, તેની નાગૂબહેનના મનપર ઇજ્જત અસર થવાથી પરીક્ષા થતાજ વૈદકીય વિષયમાં પારંગત થવાનો નિશ્ચય કરી, તે મુંબઈની ગ્રેન્ટ મેડીકલ કોલેજ (વૈદક પાઠશાળા) માં દાખલ થયાં.

મેડીકલ કોલેજમાં વૈદકીય ચારે પરિક્ષા સારી રીતે લાગલાગટ પસાર કરી, નાગૂ બહેને સન ૧૯૦૭ સાલે નવેમ્બર મહિનામાં એલ. એમ. એન્ડ. એસ. ની પરિક્ષા પાસ કરી. આ પરિક્ષામાં તો તે પસાર થયેલા વિદ્યાર્થીઓમાં ઉંચા નંબરે આવ્યા હતાં. તથા કોલેજના અભ્યાસ દરમિયાન પણ તેમને અનેક બક્ષીઓ અને સ્કૉલરશીપો મળેલી હતી. નાગૂબહેન મેડીકલ કોલેજમાં હતાં ત્યારે પહેલાં ચાર વર્ષ અન્ય વિદ્યાર્થીઓ પ્રમાણે જન્મવા વગેરેની સવડ કરી રહ્યાં હતાં. પોતાનીજ શ્રીમંતની-પુત્રી તરીકે અપણા સાહેબે કંઈ સ્વતંત્ર કે જુદી વ્યવસ્થા કરી આપી ન હતી. કોલેજના છેવટના પાંચમા વર્ષમાં માત્ર તેમને માટે સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા થઈ હતી. કોલેજમાં જનાર સ્ત્રીવિદ્યાર્થીઓને ઉજૂબલ પુરૂષ વિદ્યાર્થી તરફથી જેમ કદિ કદિ ત્રાસ થાય છે, તેમ થોડા ધણા પ્રમાણમાં નાગૂબહેનને પણ થયો હતો; પરંતુ નાગપુર તરફની મડળી નાગૂ બહેનને ધણી ચઢાતી હતી.

સન ૧૯૦૭ માં એલ. એમ. એન્ડ. એસ. થયાનાં, ઉચ્ચ વૈદકીય શિક્ષણ સંપાદન કરવા માટે, તા. ૨૫ એપ્રિલ ૧૯૦૮ ના રોજ, ના. શ્રીયુત ગોખલે એમની સાથે તેમણે ઇંગ્લાંડ જવા પ્રયાણ કર્યું. આ પૂર્વે બરોબર દસ વર્ષ ઉપર-એટલે તા. ૨૫ એપ્રિલ સન ૧૮૯૮ ના દિવસેજ તેમના વડીલ અપણા સાહેબ પણ ઇંગ્લાંડ જવા નીકળ્યા હતા, આ એક કૈતુકકારક યોગાયોગ છે, તેમાં કંઈ શકા નથી.

ઇંગ્લાંડ જઈ ડૉ. નાગૂ બહેન કોઈ ઇંગ્રેજ કુટુંબમાં ન રહેતાં સ્વતંત્ર રીતેજ રહેતા હતા. ત્યાં તે બગાળની આહવાર્ધમની સ્ત્રીઓની માફક પોપાક ધારણ કરતાં હતા. કોલેજમાં રમ્મ હોમ તે વખતે, અને ઇંગ્લાંડમાંનો અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ થયા પછી ડૉ. નાગૂબહેને યુરોપખંડમાં પ્રવાસ કર્યો. આયર્લેન્ડ, ફ્રાન્સ, ઇટાલી, સ્વિટ્ઝર્લેન્ડ વગેરે દેશોમાં પણ તેમણે ઘણો પ્રવાસ કરેલો હોય, તે તે દેશમાંના જનસમાજ, તેમના રીતરિવાજ, ત્યાંની સ્ત્રીઓ, વગેરેનો સારો પરિચય કરી લીધો છે. બર્મિંગહામમાં પ્રસિદ્ધ (વૈદ્યત્વ) વિખગુર સર જોર્જ લોઈડ અને ડબ્લિનમાં ડૉ. જોલેડ સાથે તેમણે કેટલાક દિવસ કામ પણ કર્યું છે.

ઇંગ્લાંડમાં મિસીસ પેકહર્સ્ટ વૉરિક સમરસેટ, વગેરે, આગેવાન મતાભિલાષી (Suffragists) ઇંગ્રેજ સ્ત્રીઓ સાથે ડૉ. નાગૂબહેનનો સારો સબંધ થયો હતો. મિસીસ સમરસેટ તો નાગૂબહેનપર કેવળ પુત્રી પ્રમાણે પ્રેમ રાખતાં હતાં. ઇંગ્લાંડમાં ડૉ. નાગૂ બહેનને કોઈ પણ પ્રકારનો ત્રાસ થયો નથી ત્યાંના સર્વનાના મોટા તેમની સાથે ધણા સૌજન્યથી અને પ્રેમથી વર્તતા હતા.

આવે છે, અને સ્હા પીધી ન પીધી એટલામાં તો કલ્પમાં દોડી જાય છે. અને આજે તો બધાં સાથે સ્હા પીવાનું કહે છે તે આજે છે શું ? ધનગૌરીયે ઉત્સુકતાથી પુછ્યું કે શું આજે કલ્પમાં જતું નથી ? લક્ષ્મીરામે હસતાં હસતાં કહ્યું કે ના. આજતો અહીંજ કલ્પ બનાવવી છે ! આજે આપણે ધરતું બજેટ ઘડવાનું છે અને તેમાં તારી મોટી મદદ જોઈશે. સ્હા પીને આપણે બજેટના આંકડાએકપછી એક મુડીશું અને તેમાં તું વધારે ઘટાડે કરવું હોય તે ખુશીથી મને જણાવજે હું કંઈ ભુલી જતો હઉં તો તું સંભારી આપજે. એટલે આપણે આજને આજ આપણું બજેટ તૈયાર કરી લઈએ અને આપણા ધરખર્ચ જેમ બને તેમ બજેટ પ્રમાણે કરવા યત્ન કરીશું ” ગરીબ બીચારી ધનગૌરી આતો કંઈ પણ અર્થ સમજી શકી નહિ. બજેટ શું અને વળી ધરખર્ચ બજેટ-પ્રમાણે કરવાનો તે શું આ બધું ધનગૌરીને સાવ નવું હતું. ધનગૌરીયે ગભરાઈને ઉત્કંઠાથી પુછ્યું કે બજેટ વળી શું ! આપણને કંઈ તમારા એ બજેટ ફજેટમાં સમજણ પડે નહિં.

લક્ષ્મીરામ—જે બજેટ એટલે હું એમ કરવા માંડ્યું છું કે આપણે આખા વર્ષમાં શું ખર્ચ થશે તેનો એક અંદાજ કરી અટકણે આંકડા મુકવા અને તે આંકડા ઉપરથી આપણને વર્ષ આખરે આશરે શું ખર્ચ થશે તેનું અનુમાન કાઢી બચત રકમ કેટલી રહે છે તે જોઈ તેમાં સુધારા વધારા કરી જેમ બને તેમ ઝાઝી બચત કરવી.

ધનગૌરી—એવી તે વળી આગળથી કંઈ અટકણો નીકળતી હશે. જે વખતે લાગે તે વખતે ખર્ચ કર્યા વિના કંઈ છુટકો છે ? અને આખા વર્ષમાં શું શું ખર્ચવું પડશે તે કંઈ આપણે અત્યારથી જાણી બેઠાં છઈએ.

લક્ષ્મીરામ—ના. તું મારે કહેવું જરોબર સમજી નહિ. આપણે બજેટ કરીશું એટલે વચ્ચે કાંઈ પણ વસ્તુ લાગે તે લેવી નહિ એવું કંઈ બજેટનો અર્થ નથી. આતો આપણે માત્ર અટકણ કરવાની કે આટલું ખર્ચ થાય તો ઠીક અને તેથી વધારે ન ખર્ચવા બનતી કેશીશ કરવી. અને બજેટમાં નહિ ધારેલી કાંઈપણ બાબત માટે ખર્ચ કરવો પડે તો તે કરતાં પહેલાં તેની જરૂર છે કે નહિ તે સહેજ વિચાર કરવાનું બની આવે અને પહેલેથી આપણું ખર્ચ ગોઠવાઈ ગયેલું હોય તો અમુક બચત તો થશેજ એવી આપણી ખાત્રી રહે માટે બજેટની જરૂર છે.

ધનગૌરી—એવી અટકણ અને હિસાબ કંઈ મને તો આવડવાનો નથી એટલે હું કેવી રીતે તમને મદદ કરી શકીશ.

લક્ષ્મીરામ આ સાંભળી બહુજ દિગ્ધ થઈ ગયો. આટલુંજ નવું સાંભળતાં આપણાં બેઠાં કેવાં પાછાં હકી જાય છે. તેમનામાં આગળ પડી લાગ લેવાની હિંમતજ હોતી નથી. અને પોતાને માથેથી જવાબદારી એકદમ ઉતારી નાંખવા કેવું મથે છે ! પણ તેણે ધીરે રહી પોતાની પત્નીને કેકાણે લાવવા વિચાર કર્યો. લક્ષ્મીરામે કહ્યું કે—એ તને નથી આવડતું તે શા ઉપરથી કહ્યું. આ કામમાતો તું મારાથી પણ હુશીયાર છે. આજ દશ માણસ જન્મવાના છે એટલુંજ જાણી તું કેમ જરોબર અટકણ સર શીખું કાઢે છે અને તે અટકણ તારી કેટલી બધી ખરી પડે છે, તો પછી આ અટકણમાં એવી શું વધારે છે ! તું નિમત રાખ અને આજે રાત્રે આપણે બન્ને સાથે બેઠી એક પછી એક આંકડાઓ

મુકીશું અને બજેટ નક્કી કરીશું. હમણાં હું માત્ર વિગતોના ખાતા વિગેરે કરી કાઢ્યું બજેટ ગોઠવું છું અને લગભગ પુરું પણ થયું છે. એટલે હવે ધીરેલાઈ આવે એટલે મ્હા પી હું કલબમાં જઈ આવું અને એટલીવારમાં તું જમવાનું કરી રહીશ એટલે જમીને પછી બજેટ પર બેસીશું.

આ પ્રમાણે વાતચીત થયા પછી ધનગૌરી મ્હા કરી સાંને પાછું રોજના કામમાં ચૂંચાઈ અને રાત્રે વાળુ કપડાં પછી બજેટ ગોઠવવાનું નક્કી થયું. લક્ષ્મીરામે બજેટની બાબતો આડીઅવળી પોતાની રહેણી કરણી પ્રમાણે ગોઠવી હતી અને તે આપણે સમજવા માટે પ્રેક્ટિસરની સાંસારિક સ્થિતિ તપાસી જોઈશું.

લક્ષ્મીરામના બાપ દોહતરામ. સુરતના રહેવાશી હતા અને મુકીખાતામાં સુરત જીલ્લામાં તલાટીની નોકરી કરતાં કરતાં અવલકારકુન સુધી પહોંચ્યા હતા. તેના વડવાઓએ શરાફી ધંધો કર્યો હોય એમ જણાતું હતું. અને છેલ્લી બે ત્રણ પેઢી ગરીબી દશામાં આવી ગઈ હતી. તેમને રહેવા એક નાનું પણ સોંપદાર ઘરનું થર હતું અને પ્રથમના વખતમાં થોડી ધણી મુકેલીથી કેળવણી લઈ તલાટીની સરકારી નોકરીમાં દાખલ થયાં હતા. એટલે તેમનું આખું જીવન નોકરીમાં ગયું હતું એમ કહીએ તોપણ ચાલે. આ નોકરીમાં તેમણે થોડો ધણો પૈસો એકઠો કર્યો હતો પણ તેનો ધણોખરો વ્યય છોકરાંઓ પરણાવવામાં તથા નાતજાતમાં ખર્ચાઈ ગયો હતો અને થોડોધણો છોકરાંને ભણાવવામાં પણ થયો હતો. દોહતરામને બે છોકરા અને ચાર છોકરીઓ હતી.

લક્ષ્મીરામથી મોટી બે બેનો હતી અને બે બેનો નાની હતી. અને ધીરજીરામ સૌથી નાનો અને લાડવાયો દીકરો હતો.

લક્ષ્મીરામે પોતાની કેળવણી મેટ્રિક્યુલેશન સુધી સુરત હાયસ્કુલમાં લીધી હતી અને ત્યારબાદ મુંબઈમાં રહી બધો કોલેજનો અભ્યાસ કર્યો હતો. આથી તેને મુંબઈમાં સાત વર્ષ રહેવું પડ્યું હતું અને તેની રહેણી કરણી બધી સુધરેલી ઢબપર થઈ ગઈ હતી.

લક્ષ્મીરામની કેળવણી પાછળ ડોસાને ચાર સાડાચાર હજાર રૂપૈયા ખર્ચ થયો હતો અને છોકરીઓ ત્યાં છોકરાંને પરણાવવામાં લગભગ છ સાતહજાર રૂપૈયા ખર્ચ થયો હશે. તે ઉપરાંત તેનો રોજનો ધરખર્ચ પણ વરસ દહાડે સાતસે આઠસે રૂપૈયાનો હતો. એકંદરે જોતાં દોહતરામની સ્થિતિ સારી હતી અને જેમ તેમ કરીને પણ ધરખર્ચ નીલાવતા હતા. ડોસાનો સ્વભાવ આનંદી અને ઉદાર હોવાને લઈ હાથ જરા વધારે છુટો હતો તેથી તેને માથે મોઢુંધણું દેવું હોય તેની તે દરકાર કરતા હતા નહિ. લક્ષ્મીરામનો અભ્યાસ પુરો થયા પછી તે નોકરીની શોધમાં એકાદ વર્ષ સુરતમાં પ્રેક્ટીસ કરવામાં ગાળતો હતો તે અરસામાં ડોસા ગત થઈ ગયા અને ધરનેર બધો ભાર લક્ષ્મીરામ ઉપર આવી ગયો હતો. ઘેર તેની મા અને બેનો અને નાનો લાઈ હવે તેના આશ્રયી થયાં હતાં અને ડોસાનું નાતજાતમાં આજરદાર નામ તેને ટકાવી રાખવાનું હતું. વકીલાતમાં કંઈ ફાવતું નહિ હોવાથી તે નોકરીની શોધમાં ફાંફાં મારતા હતાં તેવામાં સારે નશીબે અમદાવાદની કોલેજમાં ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રના લાખજીકર્તાની જગ્યા નીકળવાથી તેને તે જગ્યા મળી ગઈ અને તેને અમદાવાદ આવીને રહેવું પડ્યું. લક્ષ્મીરામનું લગ્ન તે કોલેજમાં ભણતો હતો ત્યારથી થયું હતું અને તેની સ્ત્રી ધનગૌરી એક સારા કુંડળની સાધારણ ભણેલી

ગર્ભોલી અને ધરવ્યવસ્થામાં તેની મા બેડે સારી રીતે ધડાયેલી છોકરી હતી. તેમજ સ-સરાના ઘરમાં પણ આવે તેને ત્રણ ચાર વર્ષ થયા હતા એટલે તેને સાસરવાસનો પણ ઠીક અનુભવ મેળવ્યો હતો. હીંદુરીવાળ પ્રમાણે ડોસી બેઠે દીકરીયો કરતાં વધુ સાથે જરા હલકી રીતે વર્તતી હતી તેપણ ધનગૌરીને સાસરામાં એટલું બધું દુઃખ વેઠવું પડતું નહોતું, તેમજ પીયર પણ ગામમાં હોવાથી વચ્ચે વચ્ચે લક્ષ્મીરામની ગેરહાજરીમાં પિયરનો આશ્રય લેતી હતી. તેનો સ્વભાવ ધણો ગરીબ અને સહનશીલ હતો એટલે તે કાંઈ રીતે પણ ભારે પડતો નહોતો.

લક્ષ્મીરામની નોકરી અમદાવાદ યાદ ત્યારે તેનો વિચાર એવો હતો કે સુરતના ઘરનો ખર્ચ ઉપાડી લેવો અને ડોશી વિગેરે સા અમદાવાદ રહે પછી આ વાત કંઈ ડોશીને પરવડતી નહોતી. અને તેમાં કેટલે દરજ્જે તેનું ખર્ચ પણ હતું. આ વાત જ્યારે લક્ષ્મીરામે આમહથી ઉપાડી ત્યારે થોડા દહાડા ડોશી અમદાવાદ આવીને રહ્યાં પણ હતાં પણ પાછું તેને ખેતોની સરસુવાડે સુરત જવાનું થવાથી તેણે પાછા ન આવવાનું પસંદ કર્યું હતું. ડોશી હોય ત્યારે સાસુ તેમજ વડુ બન્ને જાણે એક ખીજના પરતન હોય એમ લાગે અને ગૃહઅવસ્થામાં જેટલી ગૃહિણીને છુટ મળી શકવી જોઈએ તે ખીચારી ધનગૌરીથી લઈ ન શકાય; તેમજ ડોશી જાણે પોતે દીકરાની એશિયાળા હોય એમ તેને કંઈ પણ કારણ શિવાય લાગ્યા કરે. આ બન્નેની આવી સ્થિતિ જોઈ લક્ષ્મીરામે ડોશીને પાઠ અમદાવાદ આવવા બહુ આમહ ક્યો નહિ અને સુરતનો ખર્ચ જુદો ઉપાડવા તેણે માથે લીધું તેને પ્રથમ પગાર સવસો રૂપિયાનો હતો અને ડોશીને માથે લગભગ દાઢ બે હજારનું શેકડ દેવું હતું એટલે તે પ્રથમ બે ત્રણ વર્સ સુધી ખર્ચપુરૂષમાં બહુજ સંક્રામણો રહેતા અને ગમેતેમ કરીને પણ બે ત્રણ વર્ષમાં દેવું પતાવી દેવા નેશ્ય ક્યો તેનો પગાર ધીમે ધીમે વધતો ગયો હતો એટલે ધરખર્ચમાં જેમ જેમ એક બાજુએ હાથ છુટા ચતો ગયો તેમ તેમ ખીજ તરફ દેવાનો ભાર પણ કમી થયો. હાલ લક્ષ્મીરામનો પગાર અઢીસે રૂપિયા થયો હતો અને પ્રોફેસરની પદવીએ પહોંચ્યો હતો. એટલે થોડું ઘણું બચત પણ થયું હતું પણ તે બચત કેવી રીતે ધઈ તેનો કંઈ વિગતવાર હિસાબ કે હેવાલ તેની પાસે તપાસવા મારે નહોતો આ પ્રમાણે હવે તેની ધરની સ્થિતિ કંઈ સદ્દર ચતી જતી હતી પણ આજણ ઉપર તેને ખીજ ઘણાં ખર્ચ કરવા પડશે એ વાત જ્યારે તેની સમક્ષ આવતી ત્યારે બચતનું પ્રમાણ વધારવાને તે વધારે આકર્ષિતો અને આ બચત કેમ વધારવું તેના ઉંડા વિચારમાં વચ્ચે પડી જતો પણ તે વાત તેના નિત્યકર્મમાં કેટલીકવાર જુલાઈ જતી અને હાલની સારી સ્થિતિને લઈ ખર્ચ તરફ તેનું જોઈએ તેનું ધ્યાન પડતું નહિ. પણ અપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ તેને પોતાના અર્થશાસ્ત્રના અભ્યાસને ગૃહકાર્યમાં કેમ ઉપયોગમાં લેવો તેના ધુનમાં બજેટ કરવાની પ્રેરણા થઈ હતી અને નાનામાં નાના ખર્ચને પણ ચારીકાથી તેની યોગ્યતા તપાસવા તેનું મન લલચાઈ હતું.

લક્ષ્મીરામ વેકેશનમાં સુરત જતો આવતો હતો અને ડોશીને ખર્ચ ખુટણના પૈસા આપી આવતો હતો. ડોશી જુના રીવાજ પ્રમાણે તેનું ઘર ચલાવતી હતી અને તે જોઈ કંઈ જુદું નામું દામું રાખતી નહી હતી પણ તેનો ખર્ચ જોઈએ જે કરતાં વધારે કરકમ-

લગ્ન.

લેખક:—સૌ. શારદાગૌરી મહેતા (બી. એ.) નવસારી.

નવિન વીસ વર્ષનો ખુબસુરત ને ચાલાક સુરતી યુવક હતો. માળાપ તેને પંદર વર્ષનો મૂકીને મરી ગયાં હતાં. ઘરમાં એક ઘરડાં કાઢી હતાં. બાપ કાંઈ પૈસા મૂકી ગયા ન હતા. તેથી તેનાથી ઝાઝો વિદ્યાભ્યાસ થઈ શક્યો નહિ. પ્રવિચ્છસની પરીક્ષા સુધી તો માગી તાગીને પહોંચ્યો હતો, પણ તેથી આગળ જઈ શકાયું નહિ, કારણ કે ખાવાના સાંસા હતા. અમદાવાદના કોઈ મિત્ર મેનેજરને ત્યાં વીસ રૂપિયાના પગારે તે કલાઈ ('કારકુન') રહ્યો, થોડું ધણું લખ્યો હતો; અને સંસ્કૃત કુટુંબમાં ઉછરીને મોટા થયો હતો, એટલે સાહિત્ય પ્રત્યે સહેજસાજ શોખ ધરાવતો હતો. તેથી પગાર ઉપરાંત કોઈ તરબુતો કરીને, તેમજ કોઈ છાપખાનાનાં પ્રુફીટ સુધારીને તથા છોકરાઓને શિક્ષણ આપીને પણ તે બીજા પચીસેક રૂપિયા પાડતો હતો. કાઢીના મનમાં થયું કે છોકરો માર પૈસા રળી લાવે છે ને આટલો વીસ વર્ષનો થયો એટલે પરણાવવો જોઈએ; કારણ કે ગમે તેટલું તો એ અસલ ઘર તો મોટું કહેવાય તે?—જો પરણે નહિ તો કુળને લાંછન લાગે! તેથી સગાંવહાલાંમાં અળશી પળશી કરીને એક તેને સાયક પુટડી કન્યા, થોડું ધણું ઈંગ્રેજી બહોલી શીખી કહાડી અને રીતસર સગાઈ થઈ. કાઢી તો એટલામાં ગુજરી ગયાં. નવિન એકલો પડ્યો; તેથી હવે લગ્ન કરવા બાબત સસરાને ઉતાવળ કરવા માંડી. સસરા કિશોરલાલ સુરતમાં જ રહેતો હતો. તેણે નવિનના સ્વભાવની પરીક્ષા કરવા તથા પરિચય વધારવા થોડા દિવસ માટે સુરત બોલાવ્યો. તેના સ્વભાવથી તો બાપને સંપૂર્ણ સંતોષ થયો. પરંતુ પૈસાહી સ્થિતિ સબંધી તેના મનમાં ડગડગો રહ્યા કરતો હતો. લગ્ન-ગાળો પાસે આવતો હતો, તેથી એક દિવસ નવિનને પોતાના ખાનગી ઓરડામાં બોલાવીને બધા ખુલાસો કરવા માંડ્યો. “લાઈ! તું લગ્ન કરવાની ઉતાવળ કરે છે તો ખરો પણ કેટલું જોખમ ખેડે છે તેનો તને બરોબર ખ્યાલ છે ખરો? તને જે પગાર મળે છે તે ઉપરાંત કોઈ બીજું સાધન છે ખરું? નવિને હિમતભેર જવાબ દીધો—“મારા પગારમાં આવતા વર્ષથી દશ રૂપિયાનો વધારો શેઠ કરી આપવાના છે; તેમજ ગુજરાત વનકીયુલર સોસાયટી તરફથી મને એક પુસ્તક તૈયાર કરવા માટે ૩૦૦ રૂપિયા મળવાના છે. ને દર વર્ષે એવી કાઈ ને કોઈ કમાણી કરું છું. માટે તે બાબત આજ જરાએ કાળજી કરશો નહિં. વળી અમે ઘણાજ નેક ખર્ચે કરીશું. બે જગ્યામાં એટલી કમાણી કાંઈ ઓછી નહિં પડે. સાધારણ સ્થિતિમાં અમે સુખથી રહી શકીશું. લાક્ષણિકીનું ખર્ચ કરવું મને પસંદ પણ નથી આવા જવાબથી કિશોરલાલને જરા નિવૃત્તિ થઈ.

પચીસેક દિવસ પછી નવિન ને સુરતમાં લગ્ન થયાં. ને બન્ને અવનવાં સુખ ભોગવવાની હોંસથી અમદાવાદ આવ્યાં. સાડે સવડવાળું ઘર મળે ત્યાં સુધી ચારેક દિવસ સુધી કોઈ મિત્રને ઘેર રહ્યાં.

લગ્ન પહેલાં તો નવિન એક ન્હાની સરખી ઓરડી લાડે લઇને રહ્યો હતો, અને વીગીમાં જમતો હતો. હવે તો નવવધૂના આવવાથી તેની પદ્ધતિમાં (position) ફેર પડ્યો, તેમજ સુકામળ સુરમાને કોઈ છેક ગમે તેરી જગ્યામાં રખાઈ નહિં તે હેતુથી ઘર મોખવા માંડ્યું. જરા ન્હાનું દરો તો ચાલશે, પણ ખુબી હવાવાળું ને સવડવાળું જોઈએ.

એમ ધારીને ભદ્રમાં એક ઘર શોધી કહાડ્યું. લાડું તો આઠ રૂપીઆ હતું. પણ સારી જગ્યામાં ઘર માટે તો એટલા પૈસા ખર્ચવા જ જોઈએ; નહિં તો ગમે તેવી ગંદી જગ્યાએ રહેવું પડે ને તખીયત બંગડે એટલે દાકતરનું ખર્ચ થાય. માટે ખાવામાં ને લગણી લગણીમાં એ રૂપીઆની કસર કરવી પણ આમાં નહિં; એમ ધારીને ઘર પસંદ થયું. પછી ઘરને માટે થોડું ધણું રાચરચીકું, જોઈતાં વાસણુકસણુ આપ્યાં. બહુ શોખ તો ક્યાંથી કરે ? પણ એક લખવાની ટેબલ, ચાર ખુરશીઓ, બે ટીપાઈ, એક છોકરો, એકાદ બે શેરનું, બે મોટા દીવા, બે રંગીવાળા લોખંડના પતંગ (કેમકે લાકડાના ખાટલામાં તો માકણ થાય.) પાતળા કાચનો જેવેનીઝ ટીસ્ટ (જેહાનાં વાસણુ), રોટલ ઈમાદિ ખાસ! અંગત્યનો સામાન તો આપ્યા વગર કેમ ચાલે ? આટલા સામાન માટે બરસો અંદીસો રૂપીઆ થયા તે કાંઈ મિત્ર પાસેથી ઉછીના લીધા. વનાંકિયુલર સોસાઈટી માટે પુસ્તક તૈયાર કરતો હતો તેના ત્રણસે રૂપીઆ તો આવવાના હતા, એટલે આ ખર્ચ તો ભારે નહિં પડે.

બધા સરસામાન આવી રહ્યા એટલે આ નવ મુગલે તેમાં રહેવા માંડ્યું. નવિને દશેક દિવસની રજા આ બધા કામને માટે લીધી હતી, તે પૂરી થઈ ગઈ. એટલે મિલનમાં ગંધા વગર તો ચાલે તેમજ ન હતું. પણ ખાનગી કામની રાજઆત હજી કરી નહોતી. કેમકે હાલમાં તરતજ એવું કાંઈ કામ હાથમાં લે, તો નવવધૂની પાસે રહેવાનો વખત જરાં પણ મળે નહિં, એટલે તે તો બનેજ કેમ ? કાંઈ નહિં, થોડા દિવસ પછી જરા વધારે મહેનત કરીશું એમ કરીને મન વાળ્યું.

દિવસ ઉપર દિવસ જવા માંડ્યા. નવખરિણીત જીવનના આનંદવિલાસમાં કામ કાજ મુલતવી રાખવામાં આવ્યું. મિલનના પગાર ઉપરાંત જે ટપુશન (ખાનગી શિક્ષણ) લેવાનું, તથા ચોપડી લખવાનું કામ હતું, તે હાલ તરતતો માંડી વાળ્યું હતું એટલે આવકમાં ઘટાડો થયો; ને ખર્ચતો ઘર માંડ્યું, એટલે યાચજ. જતાં આવતાં, બજારમાં, કે શુક્રવારમાં કાંઈ સારી ચીજ જુવે એટલે સુરમાને માટે લેવાની ઇચ્છા થાય. વીસ રૂપીઆમાં તે નાગરભાઈને નમે પણ ખર્ચે ? મિત્રને ત્યાંથી ખીજી રૂપીઆ ઉછીતા લીધા, ને મોદી, વિગેરેને ત્યાંથી સામાન ઉધાર લેવા માંડ્યો. એવામાં બાઈ સાહેબની તખીયત બગડી આવી. ખાવાનું ભાવે નહિં ને ઉલટીઓ થાય. રસોઈ કરવા બેસે ને જીવ ફરી આવે. બિંચારાં કરે પણ શું ? એક રસોઈઆણુ ન જૂટકે રાખી. સાચી તખીયત બગડી હશે, તે માટે અનેક તર્ક ચિતર્ક કરવા માંડ્યા. દૂધ સાફ નહિં આવતું હોય ! કે વાંસ-ણની કલાઈ ઉતરી ગઈ હશે કે શું ? ઉલટીઓ સાચી ? વરવહુ બે નાદાન, ગમે તે હોય, પણ દાકતરની સલાહ લીધી હોય તો સાફ, એમ કરીને દાકતર પાસે ગયાં. દાકતરે તો તેમના કરતાં વીસ દીવાળીઓ વધારે જોઈ હતી. તેથી તે હસ્યો ને કહે કે કાંઈ ચિંતા કરશો નહિં; એતો હોયરતો. તેમ કરતાં તમને શક લાગતો હોય તો લેડી દાકતરને બતાવે. લેડી દાકતરનું ઘર સ્લામેજ હતું. તેને બતાવવા તરતજ ગયાં. તેણે કહ્યું કે બેન ! તું આવડી મોટી થઈ ને સમજતી નથી ? એમાં તે મને બતાવવા શું આવી છે ? રીતસર જે થતું હોય તે કાંઈ થયા વગર રહે ! પણ સંભાળતી રહેજે, બહુ આકરો જુલાબ જુલાબ લઈશ નહિં. "

બહેન જરા એકલાં પડતાં, તે હવે વસ્તી થશે એટલે ગમશે પણ ખરું ને કાંઈ કામ મળશે. બહેન તો ખુશખુશ થઈ ગયાં, પણ પેલા લાઈના પેટમાં જરા ફાળ પડી. ઉપલક્ષ્ય કામકાજ કાંઈ મળ્યું નહોતું. ને મિલમાં પણ નિયમસર જવાયું નહોતું એટલે શેઠ પગે વધારવાના હતા તે પણ નાં વધાર્યાં. મિત્રના ૫૦૦ રૂપીઆ દેવા થઈ ગયા હતા મોદીનું બિલતો ચઢ્યું જતું હતું. તેમાં વળી આતો ખરચ વધ્યું. ફરીશું શું ? પણ પહેલ વહેયું એટલે મુરમા આગળ નિરાશા પણ કેમ બતાવાય ? ને તે પણ આ સ્થિતિમાં ?

એક ઉપાય એને મળ્યો સસરા સબ્ધા માણસ હતા તેમની પાસે ગયો. અષ્ટ પદ સમજાવીને થોડા ધણા રૂપીયા પડાવ્યા. સસરાએ શીખામણ તો બહુ આપી.

આમ કરતાં છ મહિના નીકળી ગયા. આજતો નવિનના ધરમાં આનંદ ઉત્સવ થઈ રહ્યા હતા. કેમકે નાનુક મુરમાએ સહીસલામતીથી પુત્રરતને જન્મ આપ્યો હતો. તે પ્રસંગે તો પૈસાની તગીની વાત આભાવિક રીતે બૂલાઈ ગઈ.

એમ કરતાં પુત્ર બે ત્રણ મહિનાનો થયો. એટલે એને માટે ધુધરા, ને ચુસણીઓ, તરેહવાર ટોપીઓ, ને જમ્બા (ઇંગ્લંડના વેપારીઓ આપણા લોકને જેટલા વેશ કહાવશે તેટલા વેશ આપણા મૂર્ખ લોક કહાડશે.) વિગેરે થોડે થોડે આવતું ગયું. સહેજસાજ શોખ જીવાનીઆને ભોગવવાનું મન તો થાયરતો ને તેમાં વળી સુરતી લાઈ !

એટલામાં એક દિવસ કચેરીમાંથી બેલિક્ક ધરપર નોટીસ ચઢાડવા આવ્યો. નવિન તો ધરમાં નહોતો. મુરમા ખરચખુટણની વાત સવિચાર જાણતી નહોતી. તેથી ગભરાઈ. સરકારી માણસને પાછો કેમ કહાડાય ! નોટીસ તો ચઢાડી. એટલામાં નવિન આવ્યો. મોદીને બહુ વખત સૂધી વાપદા કર્યા હતા ને પૈસા ચૂકવ્યા નહતા તેથી એ અધીરો થઈ ગયો હતો ને તેણે દાવો માંડ્યો હતો. નવિન પાસે તો એક ફૂટી બદામે નહોતી ને છરસે રૂપીઆ જેવી મોટી રકમ લાવે પણ ક્યાંથી ? બિચારો હાંફો હાંફો થઈ ગયો. શું કરવું તે કાંઈ સૂઝે નહિ. ફરી સસરાનો આશરો લીધો. સસરાએ કંટાળ્યો હતો. આ સુદ્ધા ચાર પાંચવાર એ પૈસા આપી ચુક્યો હતો. આ ફેરી તો જમાઈને જરા ધમકી પણ આપી ને કહ્યું કે આટલી વાર આપણું હવે માગવા આવીશ તો હું કાંઈ કનવાર કરવાનો નથી.

મોદીના પૈસા આ ફેરીતો ચૂકવ્યા. એક રીતની નિરાંત થઈ. કામ જરા રસ્તેસર ચાલવા માંડ્યું. એટલામાં વળી એક જાળજ વધી. છોકરો બાર મહિનાનો થયો ન થયો એટલામાં વળી મુરમાએ કુટુંબમાં શ્રદ્ધ કરવાની તૈયારી કરી ! હવે તો નવિન ખરેખરે ગભરાયો ! શી રીતે પૂરાં પડી શકશે ? એક, બે, ત્રણ ને ચાર જણનાં પેટ તે કેવી રીતે ભરાશે ? મહેનત તો બહુ કરવા માંડી. કાંઈ ટયુશનનાં ફાંફાં માર્યા-થોડાં ધણું મળ્યું. થોડા મહિના થયા ને લાઈજાહેનની જોડ ધરમાં રમવા મંડી, ખરચ તો થયે જતો હતો. આર્વક ખરચતો મેળ મળતો નહોતો. મોદીનું પાછું દેવું થયું. ખીજુંએ ઉપલક્ષ્ય કરજ થઈ ગયું. સસરા પાસે ન પૂટકે જતું પડ્યું. હવે તો સસરા ખુબ અકળાયો. મુરમાને પોતાને ધેર રાખી. નવિનનું ધરબાર, સરસામાન, બધું વેચી નાંખ્યું ને એક ન્હાની સરખી ઝોરડીમાં રહેવાનું કહ્યું. એને ને મુરમાને એકાન્તમાં મળવા પણ ન દે. " જ્યારે બંધું કરજ પતી જાય, ને કાંઈ કમાણી વધે ત્યારેજ મુરમા ને છોકરો તારે ધેર મોકલીશ."

બિચારું નવ જીવાન જોડું આમ જૂદું પડી ગયું. ધરી એકાન્તમાં મળાય નહિ.

ને સુખ દુઃખની વાત રિયર ચિત્તે કર્યો નહિ. પણ પંખા, ઝાડ, પાન સંબંધે ખોરાક પાણી અંદાજક મળે છે પણ અંદાજો નહિ. મનુષ્યમતિ પરંતુ કુદરતની ગર મહેરબાની હોય છે તેનું કારણ શું ? કેટલું દુઃખ વેડવાનું ને કેટલાં ફાંફાં મારવાનો ?

મિત્રો સુરમાં નૈવેદ્યના નસીબમાં વિયોગજ લખેલો હતો; કેમકે કરજ પૂર થતાં ને રસ્તેસર નોકરીએ ચંદતા પંદર વર્ષ વીતી ગયાં ! !

વિવિધ વિહાર.

કાંઈ કહેશો એ શું કરશો ?

લેખક:—શ્રી રા. કેશવપ્રસાદ છોટાસાગર દેસાઈ (બી. એ. એલ. એલ. બી.) અમદાવાદ.

કુમારિકા સરસ્વા એક અતિ રૂપવતી વિદુષી કન્યા હતી. તેના પિતા એક તીવ્ર સુધારક નેતા હતા. તેઓ બ્યવહાર સુધારક હતા. તેઓનો એક મુખ્ય સિદ્ધાંત એ હતો કે બોલવા કરતાં કરી બતાવવું તેજ ધણુ સારું છે. અને જનસમૂહ ઉપર ખાલી શબ્દ કરતાં હદ કાંપેની અસર ધણીજ થાય છે. તેઓના પિતા ધણા જુના વિચારના ગૃહસ્થ હતા. પૈસા પાસે સારા હતા તેમજ એકનો એક પુત્ર હોવાથી તેને ધણા લાડથી રાખતા હતા. પુત્ર પછું ધણો ડાંબો હોવાથી સાચી નહિ બગડતાં પિતાના પૈસાનો ઉપયોગ વિદ્યા પ્રાપ્તિ અર્થે કરતાં હતાં. તે ઓળખીસં વર્ષની ઉમરે બી. એ., ની પરિક્ષામાં પાસ થયો. તેથી સર્વને ધણીજ આનંદ થયો. તેના પિતાનો વિચાર તેને કાંઈ સારા સરકારીખાતામાં નોકરી અપાવી દેવાનો હતો. પરંતુ તેનો પોતાનો વિચાર તો હજી આગળ અભ્યાસ કરવાનો હતો. કાંઈ પણ કરતા પહેલાં જ મહિના ઘેર રહી આસપેશમાં વખત ગાળવો અને તે સાથે આગળ શું કરવું તેનો નિશ્ચય કરવો તેમ હતું. આ જ મહિના દરમિયાન તેણે દેશની સાંસારિક ધાર્મિક તથા રાજકીય સ્થિતિ સંબંધી પકકે રાત્ર મેળવવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. આ વિચારમાં દેશની સાંસારિક સ્થિતિ જોઈ તેણે હૃદય યરયરી ગયું અને ધાર્મિક આગતોમાં બ્રહ્મોત્સાહ તરફ તેણે હૃદય ધણું દબાવ્યું. પોતાનો નિશ્ચય કરવાનો સમય ધણીજ નજીક આવતો હતો તેમ તેની ચિંતામાં વધારો થતો હતો. નોકરી લેવાનું મન નહોતું પણ પૂજ્ય પિતાજી તરફનો પ્રેમ તેમની ઈચ્છા વિરુદ્ધ જવા અટકાવતો હતો. પરંતુ આ વખત દરમિયાન તેના પિતાજીની પ્રકૃતિ એકદમ બગડી આવી અને ફક્ત આઠ દિવસની માંદગી પડી તેમણે દેહત્યાગ કર્યો. આથી તે મિત્રોને ધણીજ દુઃખમાં આવી પડ્યો. માતાએ તો તેની બાંધવાવર્યામાંજ તેનો ત્યાગ કર્યો હતો અને બીજા કાંઈ લાંબુ હતાં નહિ તેથી તે એકલો પડી ગયો. પરંતુ ધર્મ તરફ ધ્યાન હતું. તત્પરશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો તેથી તે આ વખતે પણ ધીરજ ધારી શક્યો. શાંતિથી તેણે અભ્યાસ આગળ વધાર્યો અને ટુંક સમયમાં એમ. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ થયો. પરંતુ આ સમયમાં તે એક મોહક યુવતીના સંસર્ગમાં આંગ્યો હતો. તેના કરતા એ વર્ષ ન્હાની એક બાળા બી. એ નો અભ્યાસ કરતી હતી. કાલેજના બ્યવહાર દરમિયાન બે જણાં એકબીજાના સંસર્ગમાં આંગ્યાં હતાં. ધીમે ધીમે બે જણુ વચ્ચે મૈત્રિ થઈ હતી. આ મૈત્રિ વખત જતા પ્રેમમાં ફેરવાઈ બે જણુએ પોતે લગ્ન કરવા સંકલ્પ કર્યો. એના માતપિતાને તે

મળ્યો અને ટુંક સમયમાં તેમનાં લગ્ન થયાં. લગ્નના દિવસથી તેનું મન શાંત પડ્યું અને બે જણાં લોકોપયોગી જીવન ગાળવા મંડ્યા. બે વર્ષ પછી ત્હેમને એક કન્યારત્ન પ્રાપ્ત થયું. તેજ કુમારિકા સરલા સુશીક્ષિત માતૃપિતાની કન્યાને સુશિક્ષણ મળે તેમાં શી નવાઈ ? સરલા દશેક વર્ષની થઈ ત્યાં સુધી તેની કેળવણી માતાએ તેને પોતેજ કેળવણી આપી. ત્યાર પછી સરલાની માતાની તબિયત નરમ થઈ અને દાકતરોએ ઈંગ્લાંડની મુલાકાત કરવા સલાહ આપી. આ ઉપરથી તે દંપતિ પોતાની પુત્રીને લઈને ઈંગ્લાંડ ગયાં. સરલાને ઈંગ્લાંડમાંજ કેળવવાનું તેઓએ ઠરાવ્યું. સરલાને પોતાની માતૃભાષા ઉપર ધણોજ પ્રેમ હતો. તેમાં તે પ્રવીણ પણ હતી. અને દશ વર્ષની ઉંમર હતી તોપણ તે સુંદર કવિતાના ચરણો રચતી અને વર્ણી ટુંકી વાર્તાઓ પણ લખતી. આ કારણને લીધે ઈંગ્લાંડમાં પણ માતૃભાષાનો અભ્યાસ ત્હેણે ચાલુ રાખ્યો. ત્હેનું સમગ્ર વલણ પણ સાહિત્ય તરફજ હતું. સાહિત્યના-દેશેદેશના સાહિત્યનો-ત્હેણે ધણોજ સરસ અભ્યાસ કર્યો.

*

*

*

*

કેટલાએક વર્ષ વીતી ગયાં છે. કુમારિકા સરલાનું નામ ઘેર ઘેર ગવાય છે. એટલી લખેલી નવલકથાઓ ઉપર પ્રભુ તુષ્માન છે. એની સોજત સૌ સોધે છે. મેલાવડામાં આમંત્રણ થાય છે. કથળોમાં એની આસપાસ ટોળા વળે છે. એના જૂતકાળનું ભાન કાઢને ખાસ નથી. એની ઉંમર પણ આશરેજ કહેવાય છે. “કુમારિકા સરલા” અથવા “બાળા લેખક” તરિબે તે પકાય છે. કારણ કે ત્હેની ઉંમર ફક્ત સોળ સત્તર જેટલીજ દેખાય છે. સ્વભાવે ધણી શાંત છે. અતિ મિલનસાર છે વાત કરવામાં મધુરી છે. રૂપમાં પૂરી છે. લાવણ્યમયી છે, કાતિમતી છે. વાત કરતાં હસે છે સારે ત્હેના સંદેહ દાંત પાતળા રાતા પરવાળા જેવા બે હોઠની વચ્ચે ધણોજ સુંદર લાગે છે. નૈસર્ગિક રીતેજ ત્હેનું રૂપ રમણીય હતું. એ ઉપરાંત એના વિલાયતના વાસે ત્હેના સ્થૂલ દેહપ્રત્યેની પ્રીતિ ધણીજ વધારી હતી તેથી દરેક દરેક અવયવ અતિ મોહક શી રીતે થાય તેની તે પૂરતી. તપાસ રાખતી. અને એ રીતે તે સર્વોચ્ચસુંદર, મોહક આકર્ષક બની હતી. આ ઉપરાંત થોડા દિવસ ઉપરજ ત્હેની તરફથી એક નવલકથા બહાર પડી હતી આ કથા દિલ ઉશ્કેરનારી હતી. તેમાંની વસ્તુ ઉમદા હતી. પાત્રોની ગોઠવણી ઉત્તમ હતી. તેના આદિ અને અંત કલાવિધાનવાળા હતાં. ભાષા સુંદર હતી. સખ્ત લંડાર અમાપ હતો રૌંડી અકલંકિત હતી. ટુંકમાં જેમ સરલાના સર્વ અંગ મોહક અને આકર્ષક હતાં તેમજ ત્હેની નાનુક અંગુલીયે લખાયેલી પણ તીવ્રજુદિના પ્રભાવે ઉર્લવ પામેલી કથા પણ સર્વોચ્ચ મોહક અને આકર્ષક હતી. આવી કથા બહાર પડ્યાને ફક્ત દિવસોજ થયા હતા; છતાં ચારે તરફથી તેની સખાલોચના લેવાઈ હતી. તે ઉપર ટીકા થઈ હતી. વિરૂદ્ધ ટીકા પણ થઈ હતી. બહુધા અદેખાઈથી કાંઈક મતાંતરથી તે ચોરેલી છે-તે કોઈ યોગીયે લખેલી છે. તેમાંનું વસ્તુ અંજલ છે એટલે પરભાષાના પુસ્તકોમાંથી લેવાયેલું છે વગેરે આજ પણ આવ્યાં હતા. પરંતુ જેમ બહુ આવ્યાથી સુવર્ણ શુદ્ધ થાય છે-જેમ બહુ ઘસ્યાથી સુખડ સુગંધ પ્રસરાવે છે-એને જેમ બહુ ચોળ્યાથી અતરનો ખુશબો ચોતરફ ઉડે છે તેજ રીતે આ વિરૂદ્ધ ટીકાથી તો એ પુસ્તક પૂર્ણ પ્રસિદ્ધિમાં આવી ગયું તેનું વેચાણ સગવડ થયું ખીજા પ્રાંતના વિદ્વાનોએ પોતાની ભાષામાં તે ઉતારવા મંજુરી માંગી અને છેવટે ઈંગ્લાંડના પત્રોમાં

પણ એ પુસ્તકની નોંધ લેવાઈ. કુમારિકા સરલાની સુંદર હાથીયો પ્રગટ થઈ અને ત્યાં પણ બહાર થયું કે દુક સમયમાં તેની એક હાથે આશ્વિ પાણુ બહાર પડશે.

નાલુક બાંધણીનું એક સુંદર મકાન છે. આસપાસ ઘણાં નાલુક છોડવાળો, નાલુક વનસ્પતિ ઉગાડેલો, નાલુક પુષ્પથી શોભી રહેલો, નાનો સરખો પણ મનમોહક બગીચો છે. ઉપસાખડમાં એક રમણીય બાલા મોટા અરિસા આગળ નાલુક બાજુ ઉપર બેઠેલી છે. ત્હેના વાળ છોડેલા છે. તેમાં હાથ નાંખી તે પસવાઈ કરે છે. ઘણાં કારીગરીવાળાં પાત્રોમાં પુષ્પ ગુચ્છ પડેલા છે. ટેર ટેર સુંદર બાંધણીવાળાં પુસ્તક પડેલાં છે. કાંધક, ઉઘાડા છે. કાંધકમાં વચ્ચે નિશાન ગ્રેકેલા છે. પરંતુ આ બાલાનું ધ્યાન તે કશામાં નહોતું. તે તો ફક્ત એકા ટશે અરિસામાંની પોતાની પ્રતિમા તરફ જોઈ રહી હતી. આંખમાં આનંદ હતો. મુખપર ગર્વ હતો. પણ ક્ષણમાં તે બદલાયું. મુખમાંથી એક ધીમે નીસાસો નિકળ્યો અને તે બખડી કે આ બધું જતું રહેવાનું. આ બાલા તે કુમારિકા સરલા હતી. ત્હેની નવલકથા બહાર પડે ત્રણ માસ થયા હતા. ચોતરફથી અગ્નિનંદન પત્ર ત્હેને મંળ્યા હતા. સર્વ રીતે ત્હેને સતોષ થયો હતો, લોકમાં તેની લેખનશક્તિના અને સાથે તેના રમણીય રૂપના પણ વખાણ થઈ રહ્યા હતા. તે ત્હેની કીર્તિના કૈલાસમાં હતી. કાંધક શેરીયાઓ ત્હેની હીસચાલ તપાસતા. કાંધક તેને પોતાની કરવા મથતા. કાંધક ત્હેને વંરવા હજીતા. તે મળે તો, કાંધક પાસે સારૂ ભુદ્ધિન લગ્ન કરવા તૈયાર હતા, કાંધક વૈષ્ણવો બ્રહ્મા થવા લક્ષ્યાતા, અને કાંધક બ્રહ્માસમાજવાળા આર્યસમાજમાં જવા કબુલ હતા. અરિસા આગળ બેઠેલી સરલાના ધ્યાનમાં આ બધુયે હતું અને તેથી તેની આંખમાં આનંદ હતો અને મુખપર ગર્વ હતો. હોયજ, છતાં એ નિસાસો નિકળ્યો હતો. ત્હેના મનમાં રૂપની ક્ષણિકતા આવી હતી. તે બખડી આ મ્હારી પ્રીય કંચન સરખી કાયા કયળી જવાની, આ દેહ જીર્ણ થવાની, મ્હારા સુંદર કપોલપર કરચલી વળવાની, મ્હારા હાથપર ચામડી લગાડવાની, મ્હારી કુમળા આંગળીયો કરકરી થવાની અને સમય જતા મ્હારી ભુદ્ધિ પણ જીર્ણ થશે, ને કલ્પના પણ મંદ થશે. શું હું મ્હારું સુંદર શરીર સાચવી ના શકું ? હે ! હા ! ! બરોબર છે ! બરોબર છે ! એનાજ તે શબ્દો મ્હને તે બરોબર યાદ છે. અક્ષરે અક્ષર યાદ છે હું જોઈશ પ્રયત્ન કરીશ આટલું ગણગણી તે ઉઠી, દાસીને બોલાવી, મોટરની વર્ધા આપી. નાલુકાઈથી વચાનુપણ સજ મોટરગાડીમાં ચાલી. પા કલાકમાં તો તે એક મોટા મકાન આગળ ઉતરી. તેમાં ઘણી ઓરીસો હતી. પાટીયા વાંચવા માંડ્યા. એક પાટીયા આગળ ઉભી. તે ઉપર વાંચ્યું. ડાક્ટર એમ. ડી. (લંડન). આ વાંચી તે અંદર ખેડી. બારણા આગળ આવી આમ તેમ જોયું, પણ કાંધ નોકર નહોતો. તે શખવાની દાકતરની શક્તિ નહોતી. હજી તે નવોજ હતો. સરલાએ બારણા ઉપર ટકોરો માર્યો. અંદર આવો એમ દાકતરે કહ્યું. સરલા અંદર ગઈ. દાકતર શરીર પાતળો કદમાં ઉયો અને ભરાવદાર મૂંછાવાળો હતો. તેના મુખ ઉપર દંડતા દેખાતી, કપાળ ઉપર સીધી ઉભી કરચલી હતી. તેને જોતાંજ દરેક જણ કહેતું કે જરૂર તે ત્હેના ધંધામાં વિજયી થવાનો. તેની ઉમર હજી નાની હતી અને ધંધો હજી હમણાંજ શરૂ થયો હતો. સરલાએ દાકતરને સાહેબજી કરી બેસવા ખુરશી લીધી. પોતાની વાત શરૂ કરી “દાકતર

સાહેબ આજ હું એક અગત્યના ખાનગી કામસર આપને મળવા આવી છું. પણ તમેએ મહેને ખાત્રી આપવી જોઈએ કે સધળી વાન ગુમ્મજ રહેશે.

ઓહો ! દાકતર હસીને બોલ્યાઃ એમાં તમને શું કહ્યું. એતો અમારો ધર્મજ છે. કેાઈ પણ દરદીની વાત હમે ખીજ આગળ કદી કહેતા નથી. પણ દાકતર હું કાંઈ સાધારણ દરદી નથી અથવા તો કેાઈ દરદની દવા લેવા નથી આવી. જુઓ દાકતર હું અત્યારે તમારી સાથે જરા નિરાતિ વાત કરવા માંડ્યું છું. હું ધારું છું કે તમે મહેને ઓળખતા તો હશે. દાકતર એકદમ બોલી ઉઠ્યો અને ઓહ તમને આખા શહેરમાં કેાણુ નથી ઓળખતું. હું તે દીવસે લેડીઝ જીમખાનામાં આવ્યોતો ત્યારે મહે' તમને પહેલ વહેલાં જોયાં પણ જોતાવાર આપને મહે' ઓળખ્યાં હતાં, અને અત્યારે તમારી સાથે વાત કરવાની આ તક મળી છે તેથી હું મહેને ધણો લાઝ્યશાળી સ્હમજું છું. સરલાએ આગળ ચલાવ્યુંઃ—પણ દાકતર મહારા જૂતકાળનો ઇતિહાસ બહાર કેાઈ બરોબર જાણતું નથી. એમ કહી એણે પોતાનો જૂતકાળનો ઇતિહાસ દાકતરને ટુંકમાં જણાવ્યો. અને પછી કહ્યું કે મહારાં માતૃશ્રી ઈંગ્લાંડમાં મરણ પામ્યાં. અને થોડા સમય પછી પિતાજી પણ પરલોક પધાર્યાં. ઈંગ્લાંડમાં હું કેટલાએક મિત્રોને આશરે રહી. મૂળતો હું પૈસાદાર હતી તેમાં વળી હું ન માંઈ અને ન ખાપી એટલે તેઓ મહારા સર્વ મનોરથો પાર પાડતા. આથી કરી હું જરા બર્ષીષ્ટ અને મનમોજી બની. મહેને બધા રૂપાળી તથા યાદદાર મહેવાળી કહેતા હતા, તેથી મહારી કાયા તરફને મોહ બહુ વધી ગયો. ગમે તે રીતે પણ તે બહુ કાન્તિમાન બનાવવી તે મહારો મૂખ્ય ઉદ્દેશ બન્યો. અત્યાર સુધી તો મહારો તે ઉદ્દેશ સફળ થયો છે. પણ હવે મહારા મનમાં એમ વિચાર આવે છે કે દસ વર્ષ પછી તો મહારા રૂપ ઉપર મહારી ઉમરની અસર થવાની. આ વિચારથી મહેને ધણુંજ ખરાબ લાગે છે. આજે મહારા મનમાં આ વિચાર આવ્યો તે વખતે તે દિવસે જીમખાનાના દીવાનખાનામાં તમને કેાઈની સાથે વાતો કરતા હતા. તે વખતે મહે' કેટલાએક રાષ્ટ્રો સાંભળ્યાંતા તે યાદ આવ્યા. તમને કહેતાંતોકે જે કેાઈ આ મહારા કલ્પા મુજબ બરોબર વર્તે અને હું કહું તેટલી અને તેવી રીતની સંભાળ રાખે તો તે હોય તેના કરતાં દશ વર્ષે ન્હાની લાગે તે હું ખાત્રીથી કહું છું. બરોબર-દાકતર બોલ્યા બરોબર આ મહારાજ રાષ્ટ્રો છે અને આપે એ સ્મરણમાં અક્ષરે અક્ષર રાખ્યા છે. હું ફરીથી પણ જણાવું છું કે હું જે મહારા કલ્પામાં રહે તેના દેખાવમાં દશ વર્ષનો ફરતો સારી શકુંજ પણ આપતો હજી ધણી નાની ઉમરમાં છે અને બાળા લેખક તરિઃ ખેજ પ્રખ્યાત છે. તમારે એતું શું કામ. સ્હેજ સ્મિત કરી સરલા બોલી દાકતર તમે મારી ઉમર કેટલી ધારો છો ? દાકતર બોલ્યા કે લાગે છે તો સત્તર વર્ષ જેટલી તેણે ઉત્તર વાળ્યો કે મહેને તો સત્તાવિસમુ વર્ષ ચાલે છે. દાકતરને ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું અને બોલ્યો કે ધણુંજ અજાયબ જેવું અને આપ એક હિંદુ આટલી ઉમરે હજી અધિવાહિત રહ્યાં છો તે તો તદન અવનવોજ બનાવ છે. સરલા બાકી-અવનવો તો નહિ. જમાનો બદલાયો છે. કાળ ફર્યો છે. પણ હું તો વિલાયત રહી તેથી તથા અહિં આવી સાહિત્ય-મયજ જીવનમાં પડી એટલે મહેને ખીજે વિચાર કરવાનો વખતજ ના મળ્યો. પણ હવે આ ઉપકથા મૂકી મુળ વાન ઉપર આવો તમને મહારા દાકતર બનો અને ઉપચાર આદરો કે

જેથી હું હાલની માફક સદાય દશ વર્ષ ન્હાનીજ લાગું. તદ્દમે કહેશે. તે પ્રમાણે કરવા અને વર્તવા હું કમૂલ થાઉં છું. મ્હને આપની ફી જણાવી દો. દાકતર થોડા વખત વિચારમાં પડી રહ્યા. પછી ધીમે રહીને જોલ્યો. જૂઓ, મ્હારે તમારી પાસેથી એક પણ પાઈનેમ્લતી નથી. ફક્ત આપણે એટલીજ સાટી કે આજથી બરોબર દશ વર્ષ પછી જો તમને મ્હારી સલાહથી ફાયદો થયો હોય અને તમે બરોબર હાલની માફકજ દશ વર્ષ નાનાં દેખાતાં હો તો તે વખતે તમારે મને તમારી ખરી ઉંમર અને તમારી છત્રી જાહેરમાં મૂકવા રજા આપવી. આથી મ્હને ઘણીજ જાહેરાત મળશે અને હું ઘણુંજ કમાઈશ. તે ઉપરાંત મારી રીતથી ધારી અસર થાય છે કે નહિ તે જોવાનું પણ મને મળશે. સરલાને આ સરતો ગમી અને તે મુજબ એક કરારનામું તૈયાર થયું. અને દાકતરના તે અધારા જેવા ઓરડામાં સરલાએ સુંદર હસ્તાક્ષરથી તે ઉપર સહી કરી.

x

x

x

x

લગભગ દશ વર્ષ વહી ગયા છે. સરલા-સુંદર સરલા-હજી પણ જેવીને તેવીજ દેખાતી છે. હજી પણ તે યાત્રા લેખક તરીખેજ ઓળખાય છે. દાકતરની શીખામણ અને સલાહથી ધારી અસર થઈ છે. સરલાના છવનમાં હાલ થોડા માસ થયા એક અવનવો ખનાવ બન્યો છે. દુનિયાના દિલ છતનારનું દિલ એક ભાગ્યશાળી પુરૂષે છડ્યું છે. કુમારિકા-સરલાના પુષ્પમય છવનમાં નવિન પમરાટ પ્રસરી રહ્યા છે. તેના શરીરમાં એક અલૌકિક લાગણી જન્મી છે. સરળ સરલાએ પ્રેમ શું છે તે અત્યારે અનુભવથી જાણ્યું છે. છતાંજે આજે આમ કેમ ! આજ એ ઉડા વિચારમાં કેમ છે ? ઉદાસ જેવી થાંથી જણાય છે ? તેજ સુંદર મકાનના આકર્ષક ખંડમાં તે આજ પાછી ખેડેલી છે. અરિસામાં તેજ પ્રમાણે છુટા વાળ મુકી જોયા કરે છે. સરલા બપોરે છે-હા, આજ સાંજે પાંચ વાગે દાકતરને મારે મળવુંજ જોઈએ. આજે તે વાતને બરોબર દસ વર્ષ થયાં અને ખંજીર કાઈ મ્હારી ખરી ઉંમર નથીજ જાણતું-નથીજ જાણી શકતું. હવે મારે માફ વંચન પાળવુંજ પડશે. પણ... મ્હારા પ્રીય-પ્રીયતમનું કેમ ? તેતો મને સત્તાવીસ વર્ષનીજ ધારે છે. અને તે દિવસે વાતમાં પણ તેમ જોડ્યાંતા. અરે એ પોતેજ ભાગ્યે ત્રીશ વર્ષના હશે. મને સાડત્રીશની જાણશે પછી શું તે મને ચાહી શકશે ? એમના મનમાં એમ નહિ આવે કે મ્હેં એમને છેતર્યા ? એ મને ધીક્કારશે નહિ ? એમની જગોએ હુંજ હોઉં તો શું કંઈ ? ત્યારે શું હું દાકતરને કરગરું ? એને બધી ખરી વાત જણાવું ? એને પૈસાની લાલચ ખતાવું ? પણ ના એકવાર સરત કરી તેતો પાળવીજ જોઈએ. એમાં જરા આનાકાની પણ કરવી તેમાં સારી શોભા નહિ. એ ગૃહસ્થાઈનું લક્ષણ નહિ. બસ દાકતરને તો મળવુંજ અને સરત પાળવી. મારું જે યશે તે ખરું. આમ દૃઢ નિશ્ચય કરી તે ઉઠી. રીત પ્રમાણે સુંદર વસ્ત્ર પહેર્યાં અને બહાર નિકળી. પણ તેના મુખઉપર ચિંતા અને ગમગીનીની છાપ ચોખ્ખી જણાઈ આવતી હતી દાકતરનું મકાન આંચું. બારણે એક ચપરાશી ઉભો હતો તે એને અંદર લઈ ગયો. એક સુંદર ફરનીયર વાળો ખંડમાં તેને બેઠક આપી. દાકતર પાસે જવા માટેના પોતાના ટર્ન (ફિરની વાટ જોતાં દશેક દર્દીઓ ખેડેલા હતા. એક સુંદર કપડા પહેરેલા હલુરીયાએ સરલાના નામનું કાર્ડ લીધું અને બીજા ખંડમાં દાકતરને આપ્યું. દાકતરે તરતજ તેને અંદર બોલાવી અને હસીને આવકાર આપ્યો અને બોલ્યો.

કેમ આજે મ્હોં ચિંતામાં કેમ છે ? શરીર તો રાઈ છેને ? હા શરીર તો સારું છે. સરલા બોલી. દાકતર સાહેબ હું મ્હારી સરત પાળવા આજે આવી છું. આજથી હવે મ્હારો જન્મ દિવસ મ્હારી સાચી ઉમર અને મ્હારી છમી મ્હાર પાડવા આપને પૂર્ણ અખત્યાર છે. પણ...આગળ બોલતા તે અટકી પડી. ત્હેનું ઉતરેલું મુખ હજી, વધુ નિસ્તેજ અન્યુ. તે મુઝાતી હોય તેમ લાગ્યું દાકતરે કહ્યું બોલો સરલા, બ્હેન ! તમારે જે કહેવું હોય તે બોલો પણ સરલા થોડીવાર સુધી ચૂપજ રહી. પછી બોલી કે ના દાકતર હું લગ્ન નથી. હું મારી સરત પાળવા આવી છું. આટલું બોલતા નેના મુખમાંથી એક ધીમે આછો નિસામો નિકળી ગયો ચતુર દાકતરે તે જોયો મુખમુદ્રા ગલિર કરી તે બોલ્યો. કુમારિકા સરલા મેં જ્યારે આ સરત કરી હતી ત્યારે હું ગરીબ હતો નવોસવો હતો આશા પૂર્ણ હતો અભારે મ્હારા દિવસ ક્યાં છે તમે જોઈ રાકો છો કે હું પૈસાદાર થયો છું મ્હને હવે કંઈ લોભ રહ્યો નથી પ્રતિજ્ઞાની મ્હારે હવે ખામી નથી અને જાહેરાતની જરૂર નથી આજથી તમે સારી સરતમાંથી મુક્ત છો મારે કાંઈ પણ પ્રસિદ્ધ કરવું નથી હે દાકતર ખરેખર્ કહો છો ? તમે મને મુક્ત કરો છો ? ખરી વાત બહાર નહિ પાડો ? આ દાકતર તમને ખબર નથી કે તમે મારાઉપર દેટલો ઉપકાર કરો છો દાકતરે કહ્યું હું બધું જ જાણુ છું. જોકે હું ધણો કામાઈ છું તો પણ સાહિલ વિભાસી છું. તમારાબધાં પુસ્તકો વાંચું છું. અને છેલ્લી નવલકથા પણ વાંચી છે અભાર મુધી ત્હમ્હારી નાવિકામાં એક પ્રકારની કડંબતા રહેતી તેમાં કાંઈક અપૂર્ણતા હતી તમારા ટીકાકારો કરતાં હું તે સારી રીતે સમજતો હતો. તમારી છેલ્લી નવલકથામાં એ ખામી નથી. તેમાં નાવિકા અપૂર્ણ નથી તે નાવિકામાં અતિશય મૃદુતા ભરેલી છે એ ઉપરથી હું તો સમજી ગયો' તો કે આપના જીવનમાં કાંઈક ફેરફાર થયો છે. આપના હૃદયકમળમાં ટાઇક પ્રેમી ભ્રમરનું સ્થાન થવા તૈયારી થઈ છે આપનામાં કાંઈ શુદ્ધતા હતી તે રથાને નર્થી મૃદુતા ભગવા માડી છે. તે કાંઈક મોટી આવી પણ સાટે ઉભરાતી આવી લાગે છે. સરલાએ છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો અને બોલી ત્યારે શું દાકતર હું ખરેખાર દસ વર્ષ નાનીજ દેખાવાની ? સરલા બ્હેન ! શરીરના દેખાવમાં તો તેમ થશે પણ યાદ રાખજો કે આપણે કુત ધડીયાળના કાંટાપાછાજ ધકેલ્યા છે. તે ઉપરાંત કાંઈ પણ કરવા આપણે સમર્થ નથી. સર્વ લક્ષકાળ તો પોતાનું કામ ક્યેજીજવાનો તે વાત વિચારતા નહિ સરલા દાકતરનો ઉપકાર માનો બહાર નિકળી. પણ પાછું તેનું મન ચક્રોડેજી અટક્યું. શું મ્હારે હુમ્યાઈ કરવી ? તેનાથી મ્હારે દગો રમવો ? ખરેખર પાછા તો ધડીયાળના કાંટાજ ધકેલાયા છે તો શું મ્હારા પ્રિયતમથી સન્ય વાત મ્હારે સતાવવી. પણ.. જો કહુ તો પરિણામ શું આવે ? જોતો પ્રેમ ટકી રહે ? પૂરા સાત વર્ષે હું મોટી છતાંયે શું તે મને મ્હાય ? મ્હારો સ્વીકાર કરે ? અને એના વગર હું જીવી શકું ? તેના વગર જીવું પણ શા અર્થનું ? પણ...ત્યારે શું મ્હારે સત્ય વેચવું ? કપટી દરવું ? પુસ્તકોદ્ધારા મ્હે જે બોધ દીધેલા તે મ્હારેજ ન પળવા ? આ સંસારના મુખ સાથે સ્વર્ગ ત્યજવું ? અરે...પણ પ્રિયતમ વિનાનું જીવન ? શું નથી તે આત્મા વિનાના શરીર જેવું ? ઘર આલ્યું. ગાડી ઉભી. બુલે છે તો આટલે ઉભેલો આતુર પ્રિયતમ. બોલો, વાંચક ! બોલો, સુદર સરલા શો રસ્તો લેશે ? કાંઈ કહેશે, એ શું કરશે ?

મીરઝાનું સ્વપ્ન.

લેખક:—રા. હરિ. અમદાવાદ.

જ્યારે હું ભવ્ય ફેરો શહેરમાં હતો ત્યારે મને ત્યાંથી કેટલાંક પુસ્તકો હાથ લાગ્યાં જેમાંનું 'મીરઝાનાં દીવ્ય દર્શનો' એ એક હતું. મને આ પુસ્તકના વાંચનથી ઘણો આનંદ મળતો અને તેથી આકર્ષાઈને વાંચકર્મ આગળ આ પુસ્તક હું મુકું છું.

શુદ્ધ પાંચમને દિવસે મહારા પૂર્વજેના રિવાજ મુજબ હું હમેશાં પવિત્ર રહેતો. સવારમાં ન્હાઈ ધોઈ અને ઇશ્વર પ્રાર્થના કર્યા પછી હું ઇશ્વરસ્તુતિ અને મનન સાર બગદાદની ઉંચી ટેકરીઓપર ચડતો. ત્યાં આમતેમ ટેકરીના શિખરપર ફરતાં ફરતાં મનુષ્ય જીવનની ધુણમંચરતા વિશે ઉંડા વિચારમાં હું પડી જતો અને વિચારમાંનાં વિચારમાં ઓછી ઉઠતો કે, 'ખરેખર, માનવી એ ફક્ત એક જાણી છે અને તેનું જીવન કેવળ એક સ્વપ્ન જ છે.' એક દિવસ જ્યારે હું આવા વિચારોમાં પડેલો હતો ત્યારે મહારી નજર પાસેના એક ખડક ઉપર પડી જ્યાં એક ભરવાડના જેવો માણસ હાથમાં વાંસળા સાથે બેઠેલો મ્હેં જોયો. મહારી દ્રષ્ટિ તેના તરફ વળી કે તરતજ તે પોતાની મધુર વાંસળા વગાડવા લાગ્યો અને અશ્રેણિક ગાન તેમાંથી સરવા માંડ્યું. તે વાદના સુરો અતિશય મધુર હતા અને તે એવી ચતુરાઈથી વાંસળા વગાડતો હતો કે, તેના જેવું ગાન મ્હેં મહારી જીંદગીમાં પહેલાં કેલ દિવસ પણ સાંભળેલું ન હતું. ગાન સાંભળીને મ્હેં વિચાર લાગ્યો કે આ દેવી પુરુષ તે બીજે કેલ નહિ પણ તેજ ફીરતો હોવો જોઈએ કે જે ફીરતો પવિત્ર આત્માને સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કરાવતી વખતે પોતાના ગાન માધુર્યથી તેને ભોગવેલાં ગતજીવનનાં દુઃખો ભુલાવી દે અને તેને નવા જીવનનાં મુખ ભોગવાને માટે તૈયાર ખતાવે છે. મહારા હૃદયમાં આનંદોર્મિ ઉભરાવા લાગી.

મ્હેં ઘણી વખત સાંભળ્યું હતું કે આ ખડકની પાસે એક દેવ રહે છે અને ત્યાંથી જતાં આવતાં મનુષ્યોને અદ્વયપણે તે પોતાનું સંગીત સંભળાવે છે. પણ તેને સાક્ષાત મહારી સામેજ જોઈને મ્હેં ઘણી અજ્ઞયબી લાગી. વાંસળાનું ગાન સાંભળીને તેની સાથે બોલવાની મહારી ઈચ્છા થઈ. તેણે હાથના ઇશારાથી મ્હેને પાસે બોલાવ્યો. તેના સ્વર્ગીય ગાનથી મહારા હૃદયપર એટલી ધબકે અસર થઈ હતી કે તેની પાસે હું અથાગ આનંદી લાગણીથી ગયો અને તેને પગે પડીને મહારાથી રોપાઈ જવાયું. સ્નેહ અને દયા મિશ્રિત લાગણીથી તેણે મંભુજ સ્મિત કર્યું અને તેથી મહારી સર્વે બીક દૂર જાગી ગઈ. મને જમીન ઉપરથી હાથ પકડીને ઉપાડ્યો, અને કહ્યું "મીરઝા! મ્હેં તારા સર્વે હિંદુઓ સાંભળ્યા છે; મહારી પાછળ પાછળ આવ." મ્હેને ઉંચામાં ઉંચા શિખરપર તે તેડી ગયો અને પછી મ્હેને કહ્યું "પૂર્વ તરફ દ્રષ્ટી કર અને ત્યાં તેને શું શું દ્રશ્યમાન થાય છે તે મને કહે."

મ્હેં થોડીક વાર પછી કહ્યું, "હું એક નિઃસીમ ખીણ જોઉં છું અને તેની વચ્ચે અગાધ પ્રાણીનો મહાસાગર ધ્રુવે છે."

તેણે કહ્યું, "જે ખીણ તું જુએ છે તે કુખની ખીણ છે. અને ધ્રુવને સાગર એ અનંત મહાસાગરનો એક ભાગ છે."

મહેં પૂછ્યું, “ તે સાગર જ્યાંથી દ્રણીએ પડે-છે ત્યાં અને જ્યાં-તે અદ્રશ્ય થાય છે ત્યાં બન્ને બાજુએ ગાદું ધુમ્મસ પથરાયલું છે તેનું કારણ શું ? ” તેણે જવાબ આપ્યો, “ તે અનંતસાગર એક ભાગ છે જેને ‘ વખત ’ કહે છે. તે સૂર્યની મદદથી માપવામાં આવે છે અને જગતના આદિથી તે અંત સુધી પહોંચે છે. બન્ને બાજુએ અધિકારથી દટાયેલ આ સમુદ્ર તું હવે જો અને નિરીક્ષણ કરીને મૂલ્ય કહે કે તેમાં શું શું જણાય છે. ” મહેં કહ્યું, “ તે સમુદ્રની વચ્ચે એક પૂલ હતું જોઈશું. ” તે દેવે કહ્યું, “ તે પૂલ એ મનુષ્ય-જીવન છે; તેનું તું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કર. ”

થોડીકવાર તપાસ્યા પછી મને જણાયું કે તે પૂલને આખી કમાનો આશરે સીતેરની ઉપર હતી અને બીજી કેટલીક ભાગેલી કમાનો સહિત-બન્ને ભાગની કમાનો-આશરે સો એક હતી. હું એક પછી એક એમ કમાનો ગણવા લાગ્યો પણ તે દેવે મૂલ્ય જણાવ્યું કે પૂલને પહેલાં તો એક હજાર કમાનો હતી, પણ એક મોટું પૂર લગભગ બધી કમાનો એવી ગયું અને પૂલના આવા હાલ હવાલ કરી મુક્યા. બીજું શું શું હતું જોતો હતો તે મૂલ્ય તેમણે પૂછ્યું ને મહેં જવાબ આપ્યો, “ માણસોનાં ટોળેટોળાં અસંખ્ય ગણતરીમાં તે પૂલ ઉપર યથેતે જાય છે અને તે પૂલના બન્ને છેડાએ કાળાં વાદળાં ઝ્રુમી રહેલાં છે. ” વધુ બારીકાઈથી જોતાં મૂલ્યે જણાયું કે કેટલાક મુસાફરો નીચે આવેલા પાણીના સમુદ્રમાં પૂલ ઉપરથી ગમડી પડતા હતા; વળી પૂલની અંદરજ અસંખ્ય છુપાં દારો હતાં અને તેની ઉપર આલતાની સાથેજ તે દારો ઉધડી જતાં અને કેટલાંક મનુષ્યો પાણીમાં પડીને તરતજ અદ્રશ્ય થઈ જતાં. પૂલમાં દાખલ થવાના રસ્તા ઉપર આવાં દારો સુમાર વગરનાં હતાં અને મનુષ્યોનાં ટોળેટોળાં કાળાં વાદળાંમાંથી નીકળ્યાં કે તરતજ પાણીમાં નીચે ગમડી જતાં. આવાં દારો પૂલની વચ્ચે થોડાં હતાં પણ જ્યાં આખી કમાનો હતી ત્યાં તો પૂકળ હતાં.

પૂલ ઉપર કેટલાંક એવાં માણસો પણ હતાં કે જેઓ લંગડાતાં, અથડાતાં, રીચાતાં પૂલની ભાગેલી કમાનો પાસે યથેતે ચાલી જતાં હતાં. ઘણું આલ્યાથી થાકી કંટાળી જઈને તેઓમાંથી કેટલાંક નીચે પણ પડી જતાં હતાં.

આ અભયજન પૂલ, ભાગેલી કમાનો, છુપાં દારો વિગેરે વિશે વિચારવામાં મહેં થોડો વખત ગાળ્યો. આનંદ અને ઉલાસમાં ગરકાવ એવાં કેટલાંક માણસો અણધારીજ પૂલ ઉપરથી નીચે પડતાં જોઈને, અને તેમને ગમે તે વસ્તુ હાથમાં આવે તો પકડી લેવાને બાંધડીયાં મારતાં જોઈને મહાર્ હૃદય ભરાઈ આવ્યું. કેટલાંક આકાશ તરફ જોઈને ઉંડા વિચારમાં પડેલાં હતાં અને આવીને આવીજ સ્થિતિમાં તેઓ બીયારાં નીચે ગમડી જતાં અને ક્યારે અલોપ થઈ જતાં. ટોળાં ટોળાં મનુષ્યોનો જથ્થો નાચતાં છુદ્ધુદોનો સુંદર ચળકતો દેખાવ જોઈને તેમને પકડવાને દોડતો પણ છુદ્ધુદોની પાસે આવતાંની વારજ તેમનો પગ ખસી જતો અને પાણીને તળાએ જઈને ભેસતો. આવી વસ્તુસ્થિતિમાં કેટલાંક માણસો હાથમાં તલવાર અથવા બીજાં હથિયારો લેઈને આમ તેમ દોડતાં જણાતાં. જે માણસો ગુપ્ત દારોથી દૂર હતાં અને અમી જાય એમ લાગતાં હતાં તેઓને તે લોકો ગુપ્ત દારો દારો ગમડાવી દેવા સાફ ધક્કા મારતા અને જોરજુલમ કરતા અને કોઈ કોઈ

આવા આવા દેખાવો'પર હું કદપના કરતો હતો તેવામાં મ્હને તે કેવે કહ્યું,
“ મીરજા ! હવે પૂલ તરફ ન જોતાં ખીજ બાજુએ જો અને જોમાં તને સમજાય ન પડતી
હોય તે મ્હને જણાવ. ”

મ્હેં ઉંચે દ્રષ્ટી ફેંકીને પૂછ્યું. “ પેલાં પક્ષીઓનાં ટોળાં હર હંમેશા આમતેમ
પૂલની ઉપર ઉડે છે અને વળી વારે ધડીએ પૂલ ઉપર આવીને બેસે છે તેવું કારણ શું ?
હું ખીધ, કાગડાં વિગેરે માંસાહારી પક્ષીઓ જોઉં છું, અને કેટલાક પાંખોવાળા છોકરાઓ
પૂલની વચમાંની કમતો ઉપર બેઠેલા જોઉં છું, એ બધું શું છે ? ”

કેવે કહ્યું, “ આ કામ, કેધ, લોલ, મોહ, મદ, મત્સર વિગેરે માણસોના કદા દુરમતો
છે અને તેઓ માણસોને ધણી પીડા આપે છે. ”

મ્હેં એક દીર્ઘ નીઃશ્વાસ નાખ્યો અને શોકથી બોલી ઉઠ્યો, “ પ્રભુ ! મનુષ્યને
દોગટનો પેદા કરવામાં આવ્યો છે: હા ! તેને કેટલાં દુઃખ અને વિધ્નો આવી પડે છે અને
છેવટે મૃત્યુના પંજામાં સપડાય છે ! ”

કેવને મ્હારા પર દયા આવી અને તે બાજુ ન જોવાને મ્હને ફરમાવ્યું અને કહ્યું,
“ તું મનુષ્ય-જીવનનું દર્શન હવે ન કર; પણ આ બાજુએ જાઠ હુમ્મસથી છવાયેલ
મહાસાગરમાંનાં કેટલાંક માણસોને જો. ”

મ્હને સ્વર્ગનું દર્શન થયું. મ્હારે હૃદય આ દિવ્ય દર્શનથી તૃપ્ત થયું અને મ્હને લાગ્યું
કે, “ મનુષ્યને દોગટનો પેદા કરવામાં આવ્યો છે, ” એ મ્હારા ઉદ્દાર તદ્દન ખોટા છે.
મ્હાને હૃદયમાં આરાતું અનેક ઝરણું પૂટ્યું. એકાદ બે વધુ સવાસ પૂલવા જતો
હતો પણ તેટલામાંજ તે મહાત્મા અદરશ ચઈ ગયા. મ્હેં તે દિવ્યદર્શન
સાર આસપાસ નજર નાંખી, પણ ઘુઘવતો મહાસાગર, કમાનવાળો પૂલ કે સ્વર્ગ-વિગેરે
ક્યાંનું ક્યાંય ઉડી ગયું હતું અને તેની જગ્યાએ મ્હને બગદાદની લાંબી ખીજ અને તેની
બન્ને બાજુએ ચરતાં ગાય, બળદ, ઘેટાં અને ઉંટ નજરે પડ્યાં !

વિલાસિકા.

લેખક: રા. રા. નૈત્તમલાલ ચિહ્નદાસ ત્રિવેદી. રાજકોટ.

૧.

ઓગસ્ટ મહીનો આવ્યો છે એટલે હવે હું સપ્ટેમ્બરની રાહ જોવા લાગ્યો. મ્હારી
કૉલેજ સપ્ટેમ્બરમાં બંધ થાય છે. આર્ટ્સ કૉલેજના ટર્મ્સનો ક્રમ મ્હારી કૉલેજના
ટર્મ્સના ક્રમથી તદ્દન નિરાળો છે. આર્ટ્સ કૉલેજમાં લેકચરોની ઘણાત જાન્યુઆ-
રીમાં થાય છે. ત્યારે મ્હારી પ્રાંટમેડીકલ કૉલેજ નવેમ્બરની પંદરમીએ ઉઘડે છે. સ-
પ્ટેમ્બર નજીક આવે છે એ જોણી હું હૃદયમાં આનંદ પામવા લાગ્યો. રંગ પડશે, ઘેર
જવાશે. પ્રિયતમાને મળાશે—કારણ કે તે ખીચારી તો દરેક પંચમાં લખતી હતી કે હવે
ક્યારે રંગ પડશે, આવશે, ત્હમારા વિના ગમતુ નથી વગેરે ઘેરુ—આવા વિચારો મ્હને

ધેરી લેવા લાગ્યા. આવા વિચારોનો ઉદ્ભવ મહારાજ હૃદયમાં ચાલ્યો છે, હુંજ! અપવાદરૂપ છું એવું કંઈ નથી. વિદ્યાર્થીવર્ગનો ધણો ખરો ભાગ જે પરણેલો હોય છે, તે આવાં વિચારો કર્યા કરે છે. તો મહેને લાગે છે કે જો મહારા હૃદયમાં પણ ઉક્ત 'વિચારો' જન્મ પામે તો હું-બહુ દુઃખિત ન ગણાઉં. અતે દીવસો ગણાતા ગણાતા મહીનો પુરો થયો. કોલેજમાં લેક્ચર્સ પુરાં થયાં. હમણા થોડા સમય ઉપરજ પ્રિયતમાનો પત્ર હતો તે ખીચારી પણ હવે વિરહથી ઘેલી ચર્ષ હતી. અકબાઈ ગઈ હતી કલાસો' બધ થઈ અમે ચાર પાંચ કાઠીઆવાડી મિત્રોએ કન્સેશન કલાબુ અને સપ્ટેમ્બરની પહેલી તારીખે કેલાગ્યા સ્ટેશનથી રાતનાં સાડા નવ વાગે મેલમાં ધર તરફ પ્રયાણ કર્યું. ટ્રેનમાં જુદી જુદી જાતના લોકો સાથે ગપાટા માર્યા, દીશીનબારકેટો એટલે ખાંવાના ડબ્બામાંથી સહુની સાથે ખાવાનું ઉગ્રાવ્યું. વાર્તાવિનોદમાં તેમજ અન્ય બાબતો ઉપર ચર્ચામાં વખતઆનંદમાં વ્યતિત કર્યો. મહેને તો ધરનાં અને પ્રિયતમાના વિચારોજ આવવા લાગ્યા. મહારા મિત્રોને જે ચંચું હોય 'ર. અતે રાજકોટ આવ્યું ને મહારે મહારા મિત્રોને આનંદ ખોલો પડ્યો. કારણકે 'હલુ આગળ ગોડલ, જેતપુર વગેરે જવાના હતા. એક ખીજને સ્ટેશને 'સેકહેન્ડ મહારા મિત્રોએ મહેને આ રમ દરમીઆન એકાદ આટો' તેમને ત્યાં આવી ન આગ્રહ કર્યો. મહે' મ્હોરેથી કહ્યું ' હા જરૂર આવી જઈશ, પરંતુ હૃદયમાં એથી નહુંજ હલુ. મહે એમ ધાર્યું કે માડ માંડ દોઢ મહીનો રમને મળેછે એમાં વળી પાંચ સાત દીવસ મિત્રોને મળવા જવું, એને કેમ બની શકે? કાયમ પરદેશજ રહીએ છીએને. છેવટે દુસ મીનીટ પછી ટ્રેન ઉપડી મિત્રોએ ' સાહેબજી ' કરી રમ લીધી. હું ગાડીમાં ખેમી મહારા ભાઈએ સાથે ઘેર આવ્યો. ધરમાં સહુને મળ્યા, હલ્યા અને રાત્રી પ્રિયતમાની સાથે આનંદના સુખમાં વ્યતિત થઈ.

૨.

રમના દીવસો કેાણ જાણે શાથી એકદમ ચાલ્યા જાયછે. રાજઆતના આઠ દીવસ નવા નવા હોઈએ છીએ, પછી ઉપડવાના હોઈએ ત્યારે આઠ દીવસ અગાઉથી દીવસ ગણવા મંડીએ છીએ. અને વળી આ વખતે દિવાળીના તહેવારો વચમાં હતા એટલે તો કહેવુંજ શું? મહેને આવ્યાને પંદરેક દિવસ થયાં ત્યાં તો દિવાળી આવી. દીવાળીને દીવસે મિષ્ટ ભોજન જમ્યા, બાળકો સાથે ફટકેડા ફોડ્યા. છીએ દીવસે નવન વર્ષ હતું એટલે સર્વને ગૃહમાં બેઠું ઉત્સાહ હતુ. કારણ કે તે દીવસે સહવારમાં બેલા ઉડી નાહી ઘોષ સહુને હળવા મળવાનું, એક ખીજને નવા વર્ષના અભિનંદન આપવાનું હોય છે. સહવારના ચાર વાગ્યા એટલે મહે' મહારી સનેહલ પ્રિયતમે ઉઠાડી. આ વખતે ગૃહમાં સૌ ઘેર નિદ્રામાં હતા. મહારી આજ્ઞાનુસાર તે ઉડી, ગરમ પાણી કર્યું, નાહી, અને પછી મહારો મુખદર્શન કરવા તે લેના સનેહાલ સ્વભાવ પ્રમાણે આવી. નવન વર્ષની કુંકુમમય, આલ્હાદજનક, રમણીય પ્રભાતે મહે' મહારી વિશ્વાસિકાને હૃદયદાન આપ્યું. પછી તે મહારાં માતૃથી પામે' તેમને રંદન કરવા ગઈ મહારા માતૃથી પડખેના ઓરડામાં સુતાં હતી. વાંચક! ત્યાં નેને શું જરાય મળ્યો! સાંભળી આવો ન બનતો હો! એતો હિન્દુ ગૃહસંસારનો નિયમજ છે. વિશ્વાસિકાં બોલી, બા પગે લાગું છું. મહારા માતૃથી એકદમ ગુસ્સે થયા. માથા ઉપર ગોઠડુ ઓઢી ગયાં ને બોલ્યાં 'પેલ બેલાં ઉડાવેન જ

તદમાર મોઢું નહીં જોઉં. મ્હારાં પુત્રાનું જોયા પછી જોઈયા. હવે ભરી, આનંદથી છઠ્ઠાની આવેલી પુત્રવધૂ શિથિલ થઈ ગઈ. તેના શરીરમાં જાણે બરફ મુકાયો. આ અપમાન તેનાથી સહન ન થઈ શક્યું. નવિન વર્ષનો શુભદિવસ અમંગળ થઈ ગયો. તેનાથી રહી નહીં શકાયું. એકદમ બહાર નીકળી નીચે ચાલી ગઈ. મ્હેં આ તમાશો સર્વ જોયો હતો તેથી તેની પછવાડે હું નીચે ગયો. ત્યાં તે શું કરતી હતી ? ત્હેની આંખમાં અશ્રુ માતાં નહોતાં. વિદ્યાસિકા ઘણી લાગણીવાળી હતી. ત્હેને કંઈ આ પ્હેલું અપમાન નહતું. આવા ઘણા હૃદયવેધક અપમાનો તેણે સહન કરેલાં. જેની મ્હને લાંબા વખત પછી ખંબર પડેલી. મ્હારી વિદ્યાસિકા બહુ ભણેલી નહતી એટલે કે લેખો લખતાં, કે કવિતા લખતાં આનંદનું નહોતું. પરંતુ સારી રીતે વાંચવા લખવા જેટલું જ્ઞાન હતું. પરંતુ તેનું હૃદય ઉચ્ચ હતું; પ્રેમાળ હતું; સ્નેહથી ઉભરાતું હતું. તેનો મ્હારા પ્રત્યેનો પ્રેમ સ્વભા મનુષ્યને આશ્ચર્યચકિત કરે તેવો હતો. મ્હારા ઉપરથી તે આવરી જતી. સ્વભાવે શાન્ત હતી તેથી મુગે મ્હોએ સર્વ સહન કરતી. પરંતુ ત્હેનો સ્વભાવ ધણેજ નરમ Sensitive હતો એટલે એકાંત મળતું ત્યારે હૃદય ખાલી કરવા ચૂકતી નહીં. ઉપર કહ્યું તેમ આ નવું વર્ષ ખાર થઈ ગયું. હું પણ મ્હારી વિદ્યાસિકાને અગાધ પ્રેમથી મ્હાતો હતો. પરંતુ મ્હારથી શરમને લઈ, તેમજ મ્હારા રીખથી સ્વભાવને લઈ તે હું દાખવતો નહીં. ઉલટો ઘણી વાર કડવા વચનો સંભળાવી તેને પગવતો. પરંતુ હું સમજી ન શક્યો કે આ સંધળું ત્હેના ઉપર માફી અસર કરશે. કોઈ કોઈ વાર તે બહુ મુંઝાઈ જતી હતી ત્યારે તે આશ્રેણ પ્રશ્ન કરતી કે ' જ્ઞાત્રા નટવર, ' ત્હમે ક્યારે દાક્તર થશો ? તેનો ઉત્તર હું પ્રેમથી આપવાને બદલે, મ્હારા ગમતી સ્વભાવ પ્રમાણે હસી કહાડતો અને આ તેના પ્રશ્નનો હું તેના તેજ શબ્દોમાં ચાળા પાડતો ને ત્હેની મશ્કરી કરતો. ફરીથી હું કહું છું કે આ બધું બહારનું હતું. પરંતુ ટેવ પડેલીને તેથી મ્હારાથી એમ ક્યાં વિના રહેવાતું નહીં. કોઈ કોઈ વાર હું એમ કહેતો કે ' વિદ્યાસિકા, હું બીજી સ્ત્રી પરણું તો ? તેનો પ્રત્યુત્તર તે ઘણી ખુશીથી હકારમાં આપતી. પરંતુ આ સર્વ વચનો તિવ્ર કરવતની માફક ત્હેના હૃદયમાં કાર્ય કરતાં તેથી હું અજાત રહ્યો. આંધળો રહ્યો. આખરે આપા અનેક શોક મિશ્રિત આનંદમાં—રીખજમાં મ્હારા રમ્મના દીવ્યો પુરા થયા. સર્વતી રમ્મ લીધી, રડતી પ્રેમાળ વિદ્યાસિકાને હૃદયથી બેટી, પત્ર વખતસર લખવાનું પકડુ વચન આપી મુંબઈ તરફ પ્રયાણ કર્યું. મ્હારી વિદ્યાસિકા માતાદીન તથા પિતાદીન હતી. દુર્ભાગ્યે પિતૃપક્ષમાં કોઈ નહોતું.

૩.

મુંબઈ આન્ધ્રો, એપ્રિલ માસમાં મ્હારી ત્રીજી વર્ષની પરીક્ષા હતી. એટલે આ ટર્મ મ્હારે સખત વાંચવાનું હતું. મ્હારા વાંચનમાંહી મ્હારી પ્રિયતમાના પત્રો પ્રેતસાહન અર્પતાં હતા. પરંતુ આ વખતે એક મ્હોટી ચિંતા મારે હતી. તે એ હતી કે વિદ્યાસિકા ને પ્રસન્નિનો સમય નજીક આવતો હતો. એટલે માર્યે મહીનામાં ધારણા રાખતો હતો. માર્યે મહીનાની દસમી તારીખે રહવારમાં અભ્યાસમાં હું તક્લીન હતો. હું ફીઝીઓલોજીના પાના ઉચ્છાવતો હતો તેવામાં તાર આન્ધ્રો. તારમાં શું હતું ? તારવાળાંને સહી કરી આપી અને તાર ફેડ્યો. તારમાં નીચેના ભાવાર્થનું હતું. ' તદમારી પત્નીએ પુત્રીને પ્રસવ આપ્યો છે. મા તથા બાલકની તબીબત સારી છે ' ચાત્રો ફીક થયું. પ્રસન્નિ તો

સહીસલામત થઈ ને આનંદ થયો. અગીઆર વાગ્યા એટલે કૉલેજમાં ગયો. કૉલેજમાં કંપાકો ભર્યા ને ત્રણ વાગ્યા એટલે પાછો કનાર્ટસમાં આવ્યો ત્યાં વળી ફરીથી તારવાળાને ઉભેલો જોયો. 'તો અખીત થયો શું હશે ? અતે ફોડયો અને નિચેના અર્થના હૃદયભેદક શબ્દો વાગ્યા 'હમારા વડુ ખીમાર છે, આવવાની આવશ્યકતા નથી' મહારી આખમાં આસુની સરસર ધારા ચાલી શું કરતું ? જવાનો વિચાર થયો પરંતુ વળી લખ્યા વિના કેમ જવું ? જમ્યો તો શરમાતું પડે એવું મનમાં થયું નીસ દીવસ પછી પરીક્ષા છે કંઈ એવું બહુ નહોતું હશે તો લોકો મહેને મૂર્ખો ગણે એવા અનેક પ્રકારના તરગોએ ધણા વખત મુખી મગતક લાભારી મુખ્ય અતે શરમ ને સ્વાર્થ જીલ્લિએ જય મેળવ્યો. વિધાનાએ જળરી થાપ ખવડાવી રાત ફફડી ફફડીને કાઢી ખીનો દીવસ ગયો ને ત્રીજો દીવસ આયો ને બપોરના નળી પાછો તાર આયો તેમાં નીચેના ચેતનકારક શબ્દો હતા ' your wife is no more ' હમારી સ્ત્રીનો અમર આત્મા આયો ગયો છે ' હવે શું મહારી યિચિત ? મિત્રો આશ્વાસન આપવા લાગ્યા પરંતુ આ વખતે સૌ કડવા કવીનાર્ધન જેવા લગતા હતા મહારી પ્રેમાળ વિલામિકા જવર આનનાથી સ્ત્રીમળાઈ ગઈ પ્રસૂતિ થયા પછી તે એમ કહેતી હતી કે, અરે આ મૃદ્ધિમાં મહારૂ કોઈ નથી હું દુખી છું મહારા નટરને બેનાવોને રડ્યા કરતી મહારા નામનો જપ જપતી આ સમળા નિનાપે તેને જવર આવ્યો આ સર્વ વૃત્તાત મહેને મહારી બહેન આગળથી ત્યાં ગયા પછી મળ્યો લગ્નાસ થઈ એક માનીના પુતળાની માફ પરીક્ષા આપી ધરે ગયો વેકેગનમાં ગયો ત્યારે મહારા વિષે વેરિશાળના માગા ઉપગઉપરી આનના લાખ્યા મહારા માતાપિતાની આનર લુગઈ જના લાગી મહે ધણી ના વહી ત્યારે મહારો તિરસ્કાર કરના લાખ્યા ધમકી આપના લાખ્યા હવે મહે વિચાર કર્યો કે બળથી કામ લેવામાં સાર નથી કળથી લેશું તો ક્ષાન્યુ એટલે તુર્તને વાસ્તે મહે તોડ માર્યો કે બે વરસ પછી લણી રહ્યા પછી હું વેરિશાળ પરીશ મહા મહેનતે હા પડાવી હું મનમાં ક્ષાન્યો ને છલ્યો.

પ્રિય વાચક ! હવે હું મહારૂ દુખી વૃત્તાત પુરૂ મરૂ છું અને મહારા જીવનનો છેલ્લો પડો ખોલું છું હાલ દાકતર થઈ ગયો છું લાગળથી રાજકોટમાં એસિસ્ટન્ટ સરજનની જગા મળી છે હું હવે નીખળા મગી ગયો છું જીવનમાં મોજશોખ માણનાના નથી પરંતુ ફરજો બજાવવાની છે, એમ મહેને મહારી વિનાસિમના મૃત્યુએ ભાન કંગવ્યું હું માતાપિતાથી નિરસ્કારાએલો છું મહારી અદી વરસની ન્હાની માનિકા મહારી સાથે છે મહે એક આધેડ બાઈ ધરતું સર્વ કામ કરના રાખી છે તે બાનિમની સલાખ સારી રાખે છે કસાણુ થળે તે બાઈનું ! મહારી વિનાસિમને આગેલી પ્રમાદી મહારૂ સર્વસ્વ છે, તે મહારૂ નિતાઈનું સ્થાન છે હું દુખીઆનો નિસામો છે આ ન્હાની બાનિકા, આધેડ સ્ત્રી પુસ્તક અને ઇસ્પીતાલના દર્દીઓ મહારા સાથીઓ છે આ પ્રમાણે ઇશ્વરની અનિનાય આત્માને શણુક, પરમાત્માની કુદરતના, લીલાના, અમરકારના લીન થઈ, પરમાત્માનું યશોગાન કરતા, મહારી ભગવતી વિનાસિકાના સદ્ગુણોનું ધ્યાન ધરતા હું મહારૂ જીવન ગાણું છું જગત મહેને વિચિત્ર ગણે છે હું જગતને વિચિત્ર કહું છું, સમ્યક શું છે તેનો નિર્ણય કરી શકતો નથી-કરના ઇચ્છા પણ નથી

વિદ્યાકલા:

“આટલામાં તો કાંઈ નહિ.”

લેખક: શા. શા. “ગોળમદોળ શર્મા.” અમદાવાદ.

આજ કાલની સ્ત્રીઓમાં જે કોઈ ગંભીર જૂલ હોય તો તે એ છે કે સાધારણ બાબતો તરફ તેઓ બેદરકારીથી વર્તે છે. પરંતુ એ નજીની બાબત વધીને કેટલું ગંભીર સ્વરૂપ પકડે છે તે એમને પાછળથીજ માલૂમ પડે છે. ત્રીયેની વાર્તા ઉપરથી સમજાશે કે “આટલામાં તો કાંઈ નહિ”નું પરિણામ શું આવે છે.

અમારા વાંચકોએ જમીનથી ત્રીસ ફુટ પાંચ ઈંચ ઉંચે પોતે અંતરિક્ષા ઉભા રહી, એક ત્રીસફુટ ચાર ઈંચ ઉંચા ઘરમાં બનતા બનાવો જુલે છે એવી કલ્પના કરવી. આ ઘર કાંઈ જૂલ કે પિસાયેલું નહતું કે પેસતાંની સાથે આરોગી જાય. પરંતુ તેમની સાથે સ્પર્ધામાં ઉતરી શકે તેવાં સદૃશ્ય સંપન્ન (!) દીન વત્સલ (!) દંપતીનું હતું. માન સાથે પ્રવેશ ન થઈ શકે એમ લાગવાથી વાંચકવર્ગને ઉપલી કલ્પના કરવાનું સ્વ-વવામાં આવ્યું છે.

આ દમ્પતીને રામનોજ પક્ષ લઈ ચલણની સાથે યુદ્ધમાં જાય. મેળવી અયોધ્યાનાયનો વિજય ડોકો દસે દિશામાં વગાડી દે તેવાં બે પંદર અને સત્તર વર્ષની વયના શાંત સ્વ-ભાવના પુત્રો હતા. અને તે ઉપરાંત કુંભકર્ણની નિદ્રાનો ડોઝ નગરાંની મદદ શિવાય. એક પળમાં વિનાશ કરે તેવું પાંચેક વર્ષનું બાળક હતું. આ બાળક જોકે ત્રાસદાયક હતું પરંતુ ઉંઘણસી વડિલ મી. મીઆંઉને સહવારમાં જગાડવાને એટલું તો ઉપયોગનું હતું કે સદૃશ્ય (!) ચતુરબા એને ચૂંટી ખચણીને પણ રાવરાવતાં મીસીસ મીઆંઉ એટલાં તો લજાં ભોળાં અને મુસ્લમાનનાં હતાં કે ઘરની ચારે બાજુના પડોશીમાંથી કોઈ પણ સાથે એમને બોલવા બલહાર નહોતો. વડિલ સાહેબને પણ પોતાની સ્ત્રીનો શુણ્ઠકાર્તમાં ઉપયોગમાં લેવાને શિખવો પડ્યો હતો. પરંતુ ઘર શિવાય એમને લાગેજ વાગ્યું સલાવવાનો પ્રસંગ મળતો. મીસ્ટર અને મીસીસ મીઆંઉને જ્યારે ‘લગાઈ’ જતી ત્યારે એમના સુપુત્રોના બહાર ફેરવા મુજબ આડોશી પડોશીને એટલી તો ગમ્મત પડતી કે પોતાનું ‘બધું’ કામ છોડીને અને જણને ટાઢાં પાડવાને બદલે ઘરમાં દોડ્યાં આવતાં.

નહોતું તે આપણી વાર્તા ચાલે છે તે અરસામાં ઉધરસ અને તાવનો રોગ થયેલો જ હતો, જે ખાસ ઉપયોગનો વિષય હોવાથી અહિં જણાવી દેવામાં આવે છે. વૈદદક્ષિણી જોકે ખોટ નહોતી પરંતુ ચતુર ચતુરબા ઉધરસ અથવા બીજાં દર્દો મટાડવાને પોતાને પીયરથી શીખી-લાવેલા ઉપાયો અજમાવતાં ઉપાય કેટલા રામબાણુ હતા તે તરત જ અમારા વાંચકોને જણાઈ જશે.

આ વખતે અગીઆર વાગ્યાનો સમય થયો હતો. ચતુરબા આજે મી. મીઆંઉના પિતાશ્રીનું ‘હમયરી’ હોવાથી ગ્રંધવાની તૈયારી કરતાં હતાં. ઘણાં સાસુ સ્વામે પાટ ઉપર બેસી એકલાં એકલાં કંઈકે બોલતાં હતાં અને છીંકણીના સ્પર્શક તાણતાં હતાં. વડિલ આજ નવરા હોવાથી મિત્રને ઘેર પાના બેલવા ગયા હતા. બે મોટા ચિરંજીવીઓ વગર પૈસે કાઢીઆને ત્યાંથી શાક સંતાડી લાવવા ગયા હતા. જે કામથી ખુશ થઈને

એમનાં માતૃશ્રી એમને શાક જરા વંધારે આપવાનાં હતાં. નહાતું ખંદાર દાદીમાની લાકડી ઉપાડી થોડો કુદાવતાં હતાં. કેલુ જલે ધરમેશ્વરના કાપથી, કે મી. મીઆઉએ પૂરી વાડકીએ મારેલી ખીલાડીના સાપથી, કે એક દિવસે લાડુ થઈ રહ્યા હોવાથી બૂખ્યા રહેલા લટછના નિસાસાથી—ગમે તે કારણથી પણ આજ નહાતું ખંદારથી આવી ચોકમાં પછાડ ખાઈ જેટલું જોર હતું તેટલા જોરથી ચીસો પાડવા લાગ્યો. ચતુરખા રસોડામાંથી દોડી આવ્યાં. ડાશ્વર પણ ઉડી ઉભાં થયાં.

“લઈ ! બા ! શું થયું તને” હાથ ઝાલી ડોશી નહાતુંને ઉઠાડવા લાગ્યાં. પણ નહાતુંએ કાંઈ જવાબ વાલ્યો નહિં. ઉલટું જરા વધારે જોરથી રડવા માંડ્યું. ખીજ બેત્રણ વખત ડોશીએ “લઈબા” ક્યાં પણ નહાતું કાંઈ રડતો રહ્યો નહિં.

ચતુરખા પણ સમજાવનાં લાગ્યાં. આખરે ડોશીએ ખીજ સુકિત કરી. નહાતું ! લાઈ ત્હારે કાંઈ જોઈએ છીએ ? લે આપું. નહાતુંના મ્હેં તરંક તાકી રહી ડોશી જોશ્યાં તરતજ ચુપ થઈ નહાતું જોશ્યો.

બા ! પેસો આપુ રમકડું ખાય છે તે મ્હને નથી આપતો.

ડોશી—તે એનું રમકડું આપડાથી ખવાય કે ?

નહાતું—સારે મ્હને ખીજું આપ.

ડોશીને તો તરતજ ખખર પડી હતી કે નહાતુંની ચોટ શા ઉપર છે; પણ ઉધરસ થઈ હોવાથી રમકડું આપવું ઠીક નહોતું. પણ હવે જાનો શી રીતે રાખવો ! વિચાર કરી ડોશી જોશ્યાં.

“જો રમકડું ખઈએ ને તો (નહાતુંની જાતી ઉપર હાથ મુકી) આ મરઘડો જોલે છે તે વધારે જોલે. એંહ, ઉધરસ મરી જશેને એટલે આપીશ. ”

પણ એમ કાંઈ નહાતું જાનો રહે તેવો નહોતો. જ્યાંને જાણ્યું કે રમકડું આપવાની તા ફૂંદે છે કે તરતજ રોવાનું ચાતું કર્યું. આખરે બધી યુક્તિઓ જેમાં સમાઈ ગઈ છે એવી એક યુક્તિ કરી. નહાતુંની કૂખમાં ધીમે રહીને ચૂંરી ભરી. મ્જાનો રૂંદે છે કે નહિં. ? કહ્યું કે રમકડું ન ખવાય પણ કંઈ માનતુંજ નથી—માનતુંજ નથી ” કહી બરડામાં જો ધોડા માર્યાં.

ચતુરખાથી આ સાંખી શકાયું નહિં.

“ખહો આધાં, ના જોયાં હોય તો. છોકરાને મારી મારીને અડધો કરી નાંખ્યો. ખાંડને રમકડે એમનું મરઘડુ જોડી જાય છે. એક રમકડે શું થઈ ગયું ? એતો કયો દસ બાર ખઈ જાય છે તે.”

લે, બા, એક ખાજે હોં. એકમાં કશું નહિ થાય પણ જો ખીજું માગ્યું છે તો પછી તું ત્હારી વાત જાણ્યો.”

આટલું કહી નહાતુંના હાથમાં બરોબર ઝડાવ માટે એક નહાતો મિનારો આપ્યો.

છોકરા શાક આપી ગયા કે ચતુરખાએ રસોઈ ઝપાટામાં કરી નાંખી. એક ‘બામણ’ અને ‘બામણી’ને જમરાનું કહેલું હતું. પેલાં તો એમને ઘેર કામ કરવા આવનારી ‘બામણી’નેજ કહ્યું હતું; પણ ચાલાક ‘બામણી’એ એમને વાસ્તે પાછું ઘેર કરવા જતું પડશે માટે ગમે તો દાળ ચોખ્ખા એમના જેટલા અહિં આપી જઈશ પણ તમારા બેગુ એમ-નૂય નાખજો ” કહી વરનું નોતડુંએ માગી લીધું હતું. ચતુરખાને મન કે “બામણ” વળશે

વખત થતાં બન્ને સ્ત્રી પુરુષ જમવા આવી પહોંચ્યાં. વકિલ સાહેબને જરા વાર હોવાથી ‘મહારાજ’ ‘ગુજરાતી પંચ’ લખને વાંચવા બેઠા. પાતા ઉચલાચ્છે જતા હતા અને પેલી વાર છાપુ વાંચતાં હોવાથી જરા જરા દસી જતા હતા. “વૈદ્યવિદ્યા” ની જાહેરખબર વાંચી દિગ્ધ થઈ ગયા. “એકસો અઢીસ પાનાની ચોપડી મફત !—” આગની દખલાનું એક ક્યારે લઈ નાખ્યું અને વૈદ્ય દાય કર્યું. બે આવડી જાય તો આ બીજા માગવી મુકી દેવી અને ગંગસા ધાંચીને આરજો આડે લેવો. ત્યાં પાટીયું માર્યું કે “નેસી અને વૈદ્ય શાસ્ત્રી લખોદર શર્મા” ત્યાં પછી આપણો ધધો સારી રીતે જમાવવો અને પૈસા આવે તેને—”

“હો ઉડો હવે. છાપું ઓંચવા મંડ્યા છે તે”

એમની પત્નીનો શબ્દ કાને પડ્યો.—છાપું મુકી દીધું.

“ક્યમ વકિલ સાહેબની વાટ નથી બેની ?”

ચતુ—“એતો આપરો હવે. કોણ જાણે ક્યાંએ રખડવા ગયા હશે. એમનું તે કંઈ ઠેકાણું બન્યું છે. તમે ને ઘણા જમી દેવો.”

આપણે ત્યારે ક્યાં વાર હતી ?” કહી મહારાજે એક કુંકડું પચીયું પેટું અને લેપટો પાણી રેડીને અબોદીયું પેટું. શરીર જરા કોરું હતું ત્યાં હાથ ધર્યો અને, “ગોવિંદ ગોવિંદ” કરતા પાટલે બેઠા.

થાળી પીરસીને ગોર મહારાજ આગળ મુકી અને સ્થાનું બેઠાં સતોપથી મુખ મલકાવ્યું. મહારાજે બ્રહ્મર્પણ મુક્યું અને ચતુરખા તરફ બેઠું. જરા દસતાં બેઠાં “સાળુ બધુંએ કર્યું પડે. બ્રાહ્મણની જાત ધડી એટલે નાસ્તિક થયું શે પરવડે”

જમજુ શીરો પુરી હતું. અજમાના અને ગરકાંનાં ભજ્યાં કરેલાં હતાં.

“ચતુરખા, ગમે તેમ કહો પણ રસોઇ તો તમારીજ” બ્રાહ્મણી બોલતી હતી. “અમે ધણોંયને ઘેર જમીએ છીએ પણ તમારી તોડ કોઈ નાંવે.”

અજખત તે દિવસે શીરો “પોટિસ” જેવો હતો અને પુરી જરાક કાતી રહી ગઈ હતી.

જમવાની વખત થયેલી જાણી નહોતું દોડતો આવ્યો અને પેટ ઉપર હાથ પછાડી “જૂખ લાગી છે” ની જૂનો પાડવા લાગ્યો.

બ્રાહ્મણી—“બેન! એને ખાવા આપોને. એને જૂખ ન લાગે કે ?”

ચતુરખા—(ઘાંત પીસી) “આ રાંડ ડોસાકી ક્યાં આપવા દે છે ?”

લખો—“ક્યમ એને કંઈ થયું છે ?”

“હા. હમણાંની જરા ઉધરસ યઈ છે ને અપચો થયો છે ને તાવ આવે છે.

બ્રાહ્મણી—“અશે તોયે બે પુરીને ચોડાશેક શીરો મેંને એટલામાં તો કંઈ નહિ.

ડોશી બેઠાં બેઠાં સાંભળતાં હતાં તે બોલી ઉઠ્યાં.

“વડુ, એક કાળીઓ શીરો ને એક પુરી આપો. ભજ્યુ ભજ્યુ કંઈ આપ્યો નહિ.”

ડોશીની ત્યાં ત્યાં રગ મળી એટલે જસ. ખારસા બે તાવેતા શીરો અને બે પુરીઓ સરકાવી દોધાં અને દંછાના કહેવાથી ચાર ભજ્યાં પણ મુક્યાં. ઉધરસ ખાતે ખાતે નહોતું સપાટાખેષ બધી ચીજો ઉપાડી મથો અને ફરી ભજ્યાં લેવાને ધમસાણું થી મમ્મ.

“ શું છે પાહું ? ” ડાશી ધુરક્યાં.

ચતુ—“ બા ! એને લજ્યું નેએછે, મુક એક ? એકમાં શું થવાનું છે ?

ડાશી—“ નથી મુકવું એકે. વેદે કહ્યું છે કે દવા ન કરો તો ભલે પણ તમારા ન્હાનું ને તેજ મરચું ન ખરાવશે પણ કોણ મારો બાપ માને છે. ”

ચતુ—“ પણ બા, એક લજ્યું મુકવામાં શું. એટલામાં તો કંઈ નહિ. થઈ જાય. ”

ડાશી—“ ખબરદાર ને અડધાએ મુક્યું છે તો. ”

છોકરાની સ્ત્રીમ વધી હતી તેથી ડાશી ‘ બોગ તમારા ’ કહી અટક્યાં.

ચતુરબાએ બે ચાર લજ્યાં “ લે બા, હવે માગીશ નહિં કંઈ ” કરી મુકી દીધાં. તે પણ ઉડાવી ગયા પછી ન્હાનુંએ ધાર્યું કે હવે આપણી ચોટ લાગવાની નથી. તેથી બીજી ચુકિત કરી. ચતુરબા પરસાળમાં પાન કરવા ગયાં હતાં (કેમકે બ્રહ્મણના વખાણ હજી કાનમાં વાગતાં હતાં) આથી તરતજ રસોડામાં પેસી બોબો ભરીને લજ્યાં લેઇને ન્હાનું પહાર દોડી ગયો. બન્ને જણાં એની ચોરી જાણતાં હતાં પણ એમ એક દહાડો બાધે શું થઈ જાય છે. “ વળી ડાશી જાણે તો કહ્યો માય. ” એમ જણી કંઈ બોલ્યાં નહિં.

કાંઈ પણ ન્હીક વગર લજ્યાં ઉડાવી હસતો હસતો ન્હાનું અંદર આવ્યો. ડાશી છીંકણી લેવા વીરમગામવાળા ખુશાલની દુકાને ગયાં હતાં. ચતુરબાની માથીને ઘેર આજ નવેદ હતું ને બટુક જોઇતો હતો, ઝપાટખંધ ઘરમાં આવી, “ અલી ચતુરી ! આ ન્હાનુંને લઈ જઈ છું હોંકે. ”

“ એ ક્યાં ! માશી ? ”

“ આજ મ્હારે ઘેર નવેદ છે તે ગોર બટુક વગર બેસી રહ્યા છે લે આવે કે ”

“ બા જઈ ! ” થોડુંકજ ખઈશ ” કહી યતો ન્હાનું બોલ્યો.

“ હાર જ. માશી, લઈશાય, ખરાવશે નહિં. હમણાનો માંદો થયો છે, અને ઝટ મોકલી દેજો. બા આવશે તો મારી ધૂળ કાઢી નાંખશે. ”

“ અવે એતો કોણે બહુ ખર્ચ જતો તો તે ! ચપડી ચણા ને ફાળીઓ કંસાર ખાશે એટલામાં તે કેટલો માંદો પડી જવાનો છે ! તુંએ અથી પોમલી છું. તો ” કહી માશી પોતાના ઘર તરફ વળ્યાં.

પેટનો જેટલો ભાગ ખાલી હતો તેનો પોણો ભાગ ચણા અને ખાખીનો કંસારથી ભરી કાઢ્યો. પેટની ગોળા ડાશીનો માર ઝીંકી લેવાને દાસની માફક આગળ કરી ન્હાનુંએ પ્રવેશ કર્યો. અને ડાશી દીંચકા ઉપર તાજી છીંકણી સુધતાં હતાં ત્યાં ખડો થયો. આવ્ય લઈ ! “ શું શું પાહું રહે ! ” કહી ડાશીએ પેટ ઉપર હાથ ફેરવ્યો, અને સમજી ગયાં કે ચતુરબાએ કહ્યું માન્યું નથી. અકળાયલો હોવાથી ન્હાનું ‘ પરસાળમાં જઈ સુઈ ગયો.

ન્હાનુંને જાગવાને થોડીકજ વાર હતી તેટલામાં મી. મીઆંઉએ ધીમુ ધીમુ મુખ મસકાવતાં પ્રવેશ કર્યો. સિમતનું કારણ એટલજ હવું કે આજે એમની જીંદગીમાં ખેલીજ વાર ન્હાનુંને વારને એ કાંઈક ખાવાનું લાગ્યું હતા. જે કે પૈસા ખરચીને તો નહિંજ. એક ચૈવડાખાળોનો એમણે કેસ માંડી વળાવ્યો હતો તેથી શીમાં એણે શોર ચેપડો બાંધી આપ્યો હતો. (શું કહે ! આટલા બધા વસ્ત્રમાં એમને રોકડો રૂપિયો તો ક્યાંથી મળે !) બીજું એક વધેરેલું નાળીએર હતું. એમના જ્યેષ્ઠ પુત્રને મુઠો ઉગતી નહોતી તેમ પતિ પત્નીએ બાધા રાખી હતી. હમણાં થોડા દિવસથી અંકરો યગ્યાં હોવાથી

આજે વક્રિય સાહેબ પાંના રમીને બાધા પૂરી કરતા આવ્યા હતાં. જોકે નાળાએ એમને વરધામાંથી મક્તબ મળ્યું હતું.

ઘરમાં આવતાં જ હંમેશાં ચતુરબાને અને મી મીઆંઉને ફેરતી. અને આજે કાંઈક સ્વામિને હસતા આવતા જોઈ મીસીસ મીઆંઉને કેટલું કેટલું થયું 'હશે' ! હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં હશે કે પતિના અંશુલ ધોઈ પીવાનું મન થયું હશે ? હું તો એ કળી રાક્યો નથી. પણ મ્હારા વાંચનાર જો કદી ચતુરબા જેવી સાધ્વી સ્ત્રીઓ હશે તો હું ખાતરીથી કહું છું કે તેઓ ક્યારનીએ એમના હૃદયની આ વખતની લાગણીઓ સમજાગઈ હશે.

ડોશી બિચારાં બૂખ્યાં તરસ્યાં બેસી રહ્યાં હતાં. તેમના મનમાં તો ક્યારે આ વહુને ધમધમાવું " એમ થઈ રહ્યું હતું " પણ ડોહાની જમચરીને દહાડે ઘરમાં કેણુ કડળાટ ધાતે ! " એમ વિચાર કરી ગમ ખાઇ ગયાં હતાં.

મીઆંઉ અને ડોશી સાથે જમવા બેસી ગયાં. તેમણે હળુ એકજ કેળીઓ મ્હોંમાં મુક્યો હતો અને બીજો મુકવાને હાથ, મ્હોં અને ચાળીની બરોબર વચ્ચે હતો એટલામાં— એટલામાં ન્હાતુંની આંખ ઉઘડી.

ન્હાતુંને કેણુ જાણે પૂર્વ જન્મના પુણ્ય ફળમાં તેને લીધે કે શુભ ચોધડીઆમાં એનો જન્મ થયો હશે તેને લીધે પણ વક્રિય આજે ટોપક અને ચેરડો હીંચકાપર બૂલી ગયા હતા. ન્હાતુંની ત્યાં આંખ પડી અને સારો લાગ આવેમો જોઈ એ ધીમે રહી ઉઠ્યો અને છાનોમાની હીંચકાપર બેસી ગયો. હળવે રહીને રમાસ છોડ્યો અને અંદર તર માત્ર જોયો. એક ટોપરાનો કડકો ઉડા યો અને ઉડાવા મડ્યો. ડોશીની આંખ પડી.

" મુકીદે, મુકે છે કે નથી મુકતો મોટો દોઢ મણનો કડકો લઈ દુચવા મડ્યો છે. મુકે છે કે ઉકું ? "

ન્હાતું ડોશીની આંખ જોઈ મુઠી દેવાની તૈયારીમાં હતો પણ ચતુરબાને અવાજ સાંભળી ખાવા મડ્યો.

ચતુરબા,—પ્રસાદની તે ના કહેવાતી હશે માને ફૂડ પડે તો છોકરો તો મ્હોરો મૂછો વગરનો રહે. ખાયા બીજો લઈશ નહિં. તો કંઈ નહિં. "

ડોશી પાછાં " ભોગ તમારા " કહી અટક્યાં.

ન્હાતું હવે નિર્ભય થયો હતો. ટોપક ઉડાવી ચેવડાનું પડીકું પણ છોડ્યું. મ્હોંમાં તીખું લાગવાથી સીમુડીઓ બોલી ત્યાં સુધી ખાવા લાગ્યો. મી. મીઆંઉ જાણતા હતા પણ ચેવડાના કંઈ પેસા આપ્યા નહોતા એટલે ખાઈ જશે—જમશે તો હરકત નહોતી.

ઉધરસ વધારવાને ન્હાતુંને કંઈ ચોટું નહોતું. બીજો દિવસે સ્વયંચરમાં એનો ધોટો બિન્નકુત્ર બેસી ગયો હતો. શરીરમાં તાવ લરાયો હતો અને ઉધરસ રહી રહી આવતી હતી. ચતુરબાને હવે લાગ્યું કે ઊંચો તો મંદિ પડ્યો. કાલે ડોશીએ ટોપરાનું ના કહ્યું તેથી માતું ફૂડ પડ્યું. " એમ ગેહની મનમાં મનમાં ડોશીને ગાળો દેવા લાગ્યાં. પરંતુ પાતાની બૂલ હજી મજબૂત પડતી નહોતી.

ડોશી હંમેશ મુજબ પચારીમાં છીંકણી તાંબુતાં બેસી હતાં. ચતુરબા ન્હાતું પાસે બેસી, ખરડે હાથ ફેરવી ન્હાતું ઉધરસ ખાત્ર કે 'ખમ્મો' કહેતાં બેસી હતાં. બહુક વારંતે લઈ જનારી ચતુરબાની માશીને ખંચર પડી તે ઉડતાને વાંતજ દોડતાં દોડતાં ઘરમાં આવ્યાં.

“અક્ષી ચતુરી, શું થયું છે છોકરાને ? મ્હેં તો હાંભળ્યું ને મ્હારો જીવ ઉડી ગયો. મ્હેં તો મ્હેં કુ કે લાવ્ય જઈ ચતુરી પાહે. પાછી દીલગંડી મુઘ છે તો. ” “હા. જીવી મારી ભધરાળ મ્હારો જીવ તો અહુ દીલો. આ આતું કાંક થાય કે આપણને હુઝ ન પડે. ” કાંક બતાવોને. ”

જીવન “ પ્હેલી તો એની નજર બાધ. હમણાનો જરા રમણે ચડ્યો છે તે કાકની નજર લાગી હશે. અને પછી મુંઝ મરીને તેલમાં કકડાવી ખાંડી નાંખ અને પછી એનો હારો ઉકાળો કરીને પછ દે. દાકતરે મારા રોયા ખીજું શું આપવાતા છે. ”

ચતુરબાએ મર્યાં ઉતારી દેવતામાં નાંખ્યાં અને પછી મુંઝ મરી વિગેરેનાં પડીકાં કાઢી મારીએ બતાવ્યું હતું તેમ કરી, ખાંડી જૂકા કર્યો. અને ઉકાળો કરી જરા ખાંડ નાંખી ન્હાતુંને પાછ દીધો.

આમ ચતુરબાને ઉંટવૈદ કરતાં જોઈ ડાશી જેરામ વેદને ત્યાં ચાટ્યાં અને તરતજ બોલાવી ઘરમાં આવી પહોંચ્યાં. ઘરમાં ગડગડટ સાંભળી મીઆંઉં પણ જાગી ઉઠ્યા. ન્હાતુંથી હવે બોજાતું નહોતું. તાવને ક્ષીધે આંખ મીચીને પડી રહ્યો હતો. પણ મર્યાંની કુમાડી નાકમાં જવાથી આકુળઆકુળ થઈ ગયો એટલામાં વૈદ ઘરમાં પેલા.

બધાં આધાં ખસી ગયાં. જેરામે નાઃ તપાસી શું શું ખાધું છે તેની વિગત માગી.

ચતુ—કશુંએ નહિં. એક જરા કાસ હવારમાં ખાંડનું રમકડું રેતોતો તે આપું હતું. અને કાળીઓ શીરો અને પુરી બાએ અપાઓ હતો. ખીજું કંઈ ખાધું નથી. ”

જેરામ—કેંક વધારે હોતું જોઈએ. કાળીએ શીરે કાંઈ આમ થાય નહિં. ”

જીવ—“ હાએ હાતું કહુ ! કાલે મ્હારે ઘેર નવેદ હતું તે અપડી ચણા ખવરાવ્યા હતા. ખીજું તો કંઈ આપું નથી ”

“ જેરામભાઈ, છે બધાંએ ના કુટે જુઓ પાશર શીરો. પાશર ચણા, દસ બાર ભજ્યાં, નવટાકનો ટોપરાતો કકડા, ને પાશર સીંદુરીઆ તેલનો એવડો, અધુરામાં પૂરું મુંઝ મરીનો આ ઉકાળો પાથો. ”

ડાશી ચતુરબા તરફ ડાળા કાઢી બોલા,

જેરામ—“ અરે તમારું જીવુ થાય, પરનેશ્વરનો ઉપકાર માતો કે છોકરો આટલોય સારો રહ્યો છે. ઉધરસવાળાં માણસને આ બધુ અપાતું હશે. તમને બેરાંને તે કંઈ અક્કલ હશે ? ”

ડાશી—“ આ ” એટલામાં કંઈ નહિં ” ની મંડાઈ છે. હું એને રોજ કહેતી હતી કે અલી તું એને તીખુ અને તેલવાળું કશું આપીશ નહિં પણ એના ‘ એટલામાં તો કંઈ નહિં ’ માં હાંભળે છે કાણ ?—મુઘએ પાશર મર્યાં નાંખ્યા છે તો ” ઉધરસ ખાતાં ડાશી અકળાઈ ગયાં હતાં.

વેદે તરતજ સોનામુખી ગોળમાં ખવરાવી દેવા આપી અને ખીજાં બે પડીકાં સાંજે આપવાનું કહ્યું. ત્રણ દિવસ પછી ન્હાતું સાંજે થયો.

મંગા મહેતાના ડહેલામાં આજ ન્હાતું એકેએક મૂંટે છે. ”

મોજાલાલનાં લાપણો.

લેખક:—પ્રાયુત ઇ. (બી. એ) મુંબાઇ.

[ઇંગ્લીશમાં Mrs. Coddish certain Lectures નામનો ગ્રંથ પ્રખ્યાત હાસ્યલેખક જોરામનો લખેલો છે. તેનો પારસી ગુજરાતીમાં “હોમલીબાઇની વાંચેએ” નામથી તરજૂમો થયો હતો. મૂળના હાસ્યરસમાં પારસીશાઈ ગુજરાતીની ગમ્મત બગવાથી એ વાંચતાં ચારી મજા પડે છે. ત્યાર પછી સુન્દરીસુખોધમાં રા. રા. હરરાય અમુકખરાયે “જીવહા કુંવરનાં રાત્રીલાપણો” નામથી એ ગ્રંથનો શુદ્ધ ગુજરાતીમાં કરેલો તરજૂમો છપાવો મારેલો. કેટલીક સન્નારીઓને એ લાપણો વાંચી મારું લાગેલું અને તે બંધ કરવા ધણું કરીને તંત્રીને વિનંતિઓ પણ થયેલી આજ પત્રમાં એક વખત બહુલી સ્ત્રીનો ઉપહાસ કરવા “રસોધના તમાસા” કે એવા નામથી ધણું કરી આપણાં નર્મલેખક શિવભાઈ બાપુભાઈનો લેખ પ્રગટ થયો હતો. પુરૂષોએ જાણ્યે સ્ત્રીઓનો ઉપહાસ કરવાનો ઇર્જા જ ન રાખ્યો. હોય એવું થતું જોઈ એક સન્નારી ગ્રેજ્યુએટોની મશ્કરી કરવા “ઓફીસના તમાસા” નામનો લેખ લખવાનાં હતાં એવું કહ્યુંપરંપરાએ સાંભળ્યું હતું. પણ ગમે તે કારણથી એ લેખ જય પામ્યો નહીં અને આપણી ભાષાએ ઉપહાસથી તવગેરે થઈ ચકી નહીં. હમણાં મ્હારાં વાંચવામાં મરેલી માસિક “મનોરંજન” આજ્યુ અને તેમાં “શિવરામ પંતાઈ વ્યાખ્યાનનાબા નામના લેખમાં સ્ત્રીને ગદલે પુરૂષને લાપણો કરતાં આલેખવામાં આવ્યો છે. સુન્દરીસુખોધ વાંચનારી બહેનોને આ લાપણો વાંચવાની મજા પડશે એવું ધારી તેમનો તરજૂમો કરી છાપવા મોકલ્યો છે. આશા છે કે આવા નમૂના પરથી નવાનવા પ્રકારના આવા રમુજ લાપણો લખાશે.—E]

લાપણુ ર છું.*

[પ્રસંગ:—ગામજવાની મોજાલાલની તૈયારી.]

મ્હારાં ટુંકમાં મ્હારાં કપડાં ને રસ્તામાં જોઇતી વસ્તુઓ જારી દે જોઈ એ ! અંદાઈનાં મ્હારે આજે જવુંજ જોઈએ—કાં, સીતો આમ કેમ બદલાયો ? કપાળમાં આંટી કેમ પડો ? મહીના ના મહીના એક સરખું કામ કરી રાકીએ ત્યાં બે દિવસ હવાફેર જવાની બધી હશે !—શું કહે છે, ત્હને સાથે તેડી જાઉં ? અક્કલની ખારદાન ! બાપડીઓને વળી હવા ફેર કેવું જવમું ? સ્ત્રીઓ એટલે ગૃહલેપતા, મ્હાર નીકળવામાં તેમની શોભા રહે ખરી. કે ? તેમનું રાજ્ય ચૂલા પાસે. ત્યાંજ તેણે પિરાજવવું છે. તેમાંજ તેની લાજ આખર છે. પુરુષ હવાફેર જાય એટલે સ્ત્રીએ તેમજ કરવું. ચાલી હરીફાઈ. પતિની આત્માપ્રમાણે વર્તનારી ને પતિવ્રતા ધર્મ જાણનારી સ્ત્રી આવું કેઈદી બોલવાની નહીં. ” ! સાસરે પગલાં

* મોજાલાલનાં લાપણો પેલી મ્હેલ લાપણ હાથ નહિ લાગતું હોવાથી બીજા લાપણથી સંપૂર્ણ કરી છે. મ્હેલ લાપણ પાછળથી પ્રકટ કરવામાં આવશે. —તંત્રી. મું. મું.

“અડી ચતુરી, શું થયું છે છોકરાને ? મ્હેં તો હાંભળ્યું ને મ્હારો જીવ ઉડી ગયો. મ્હેં તો મ્હેંકુ કે લાખ્ય જીવ ચતુરી પાહે. પાછી દીલગંડી મુઠ છે તો.” “હા. જીવી મારી ભધરાખ મ્હારો જીવ તો ખડુ દીલો. આ આતું કાંક થાય કે આપણને હુઝ ન પડે. “કાંક બતાવોને.”

જીવ—“પ્હેલી તો એની નજર બાંધ. હમણાનો જરા રમણે ચડ્યો છે તે કોકની નજર લાગી હશે. અને પછી સૂંક મરીને તેલમાં કકડાવી ખાંડી નાંખ અને પછી એનો હારો ઉકાળો કરીને પછ દે. દાકારે મારા રોયા બીજું શું આપવાના છે.”

ચતુરબાએ મર્યાં ઉતારી દેવતામાં નાંખ્યાં અને પછી સૂંક મરી વિગેરેનાં પડીકાં કાઢી મારીએ બતાવ્યું હતું તેમ કરી, ખાંડી બૂકો ક્યો. અને ઉકાળો કરી જરા ખાંડ નાંખી ન્હાતુંને પાછ દીધો.

આમ ચતુરબાને ઉંટવૈદુ કરતાં જોઇ ડોશી જેરામ વેદને ત્યાં ચાલ્યાં અને તરતજ બોલાવી ઘરમાં આવી પહોંચ્યાં. ઘરમાં ગડખડાટ સાંભળી મીઆંઉં પણ જગી ઉઠ્યા. ન્હાતુંથી હવે બોલાતું નહોતું. તાવને લીધે આંખ મીચીને, પડી રહ્યો હતો. પણ મર્યાંની ધમાડી નાકમાં જવાથી આકુળચાકુળ થઇ ગયો એટલામાં વેદ ઘરમાં પેદા.

બધાં આધાં ખસી ગયાં. જેરામે નાઃ તપાગી શું શું ખાધું છે તેની વિગત માગી.

ચતુ—કશું નહિં. એક જરા કાલ હવારમાં ખાંડનું રમકકું રોતોતો તે આપ્યું હતું. અને કાળીઓ શીરો અને પુરી બાએ અપાઓ હતો. બીજું કંઈ ખાધું નથી.”

જેરામ—કેંક વધારે હોતું જોઇએ. કાળીએ શીરે કાંઈ આમ થાય નહિં.”

જીવ—“હાથે હાથું કહું ! કાલે મ્હારે ઘેર નવેદ હતું તે મપડી ચણા ખવરાવ્યા હતા. બીજું તો કંઈ આપ્યું નથી.”

“જેરામભાઈ, છો બધાંએ ના ક્હે જીવો પાશેર શીરો. પાશેર ચણા, દસ બાર ભજ્યાં, નવટાકનો ટોપરાનો કડકો, ને પાશેર મીઠુરીઆ તેલનો એવડો, અધુગમાં પૂરું સૂંક મરીનો આ ઉકાળો પાશે.”

ડોશી ચતુરબા તરફ ડોળા કાઢી બોલી,

જેરામ—“અરે તમારું બધું થાય, પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનો કે છોકરો આટલોય સારો રહ્યો છે. ઉધરસવાળાં માણસને આ બધું અપાતું હશે. તમને ઐરાને તે કંઈ અજ્ઞાન હશે ?”

ડોશી—“આ ” એટલામાં કંઈ નહિં ” ની મંડાઈ છે. હું એને રાજ કહેતી હતી કે ચલી તું એને તીખુ અને તેલવાળુ કશું આપીજ નહિં પણ એના ‘એટલામાં તો કંઈ હે’માં હાંભળે છે કાણુ ?—મુઠએ પાશેર મર્યાં નાંખ્યા છે તો ” ઉધરસ ખાતાં ડોશી કળાઇ ગયાં હતાં.

વેદ તરતજ સોનામુખી ગોળમાં ખવરાવી દેવા આપી અને બીજાં બે પડીકાં સાંજે ખવાતું કહ્યું. ત્રણ દિવસ પછી ન્હાતું સાંજે થયો.

મંગા મહેતાના, કહેલામાં આજ ન્હાતું એકેએક ઘૂંટે છે.

આનન્દાશ્રમ.

મોહલાલનાં ભાષણો.

લેખક:—શ્રીયુત E. (બી. એ) મુંબાઇ.

[ઈંગ્લીશમાં Mrs coddles certain Lectures નામનો ગ્રંથ પ્રખ્યાત હાસ્યલેખક જોશમનો લખેલો છે. તેનો પારસી ગુજરાતીમાં “હોમલીઆઇની વાચોને” નામથી તરજૂમો થયો હતો. મૂળના હાસ્યરસમાં પારમીશાઈ ગુજરાતીની ગમ્મત લગવાથી એ વાંચતા ચારી મજા પડે છે. ત્યાર પછી સુન્દરીસુખોધમાં રા. રા. હરરાય અમુલખરાયે “જીજ્ઞા કુંવરનાં રાત્રીભાષણો” નામથી એ ગ્રંથનો શુદ્ધ ગુજરાતીમાં કરેલો તરજૂમો છપાવો માર્યો. કેટલીક સન્નારીઓને એ ભાષણો વાંચી માફુ લાગે” અને તે બંધ કરવા ધણું કરીને તંત્રીને વિનંતિઓ પણ થયેલી આજ પત્રમાં એક વખત ભણેલી સ્ત્રીને ઉપહાસ કરવા “રસોધના તમાસા” કે એવા નામથી ધણું કરી આપણાં નર્મલેખક શિવભાઈ બાપુભાઈનો લેખ પ્રગટ થયો હતો. પુરુષોએ જાણ્યે સ્ત્રીઓનો ઉપહાસ કરવાનો ઈર્જા જ ન રાખ્યો. હોય એવું ચતુર્નેષ એક સન્નારી ગ્રેજ્યુએટોની મરકરી કરવા “આફ્રીસના તમાસા” નામનો લેખ લખવાનાં હતાં એવું કહ્યુંપરંપરાએ સાંભળ્યું હતું. પણ ગમે તે કારણથી એ લેખ જય પામ્યો નહીં અને આપણી ભાષાએ ઉપહાસથી તવગેરે થઈ શકી નહીં. હમણાં મહારાં વાંચવામાં મરેલી માસિક “મનોરંજન” આવ્યું અને તેમાં ‘શિવરામ પંતાંચી વ્યાસ્યાનમાળા નામના લેખમાં સ્ત્રીને ખદલે પુરુષને ભાષણો કરતો આલેખવામાં આવ્યો છે. સુન્દરીસુખોધ વાંચનારી બહેનોને આ ભાષણો વાંચવાની મજા પડશે એવું ધારી તેમનો તરજૂમો કરી છાપવા મોકલ્યો છે. આશા છે કે આવા નમૂના પરથી નવાનના પ્રકાશના આવા રમુજ ભાષણો લખાશે.—E]

ભાષણ ૨ જુઃ*

[પ્રમંગ-ગામજવાની મોહલાલની તૈયારી.]

મહારા ટંકમાં મહારાં કપડાં ને રસ્તામાં જોઈતી વસ્તુઓ ભરી દે જોઈ એ ! અહીંથી મહારે આજે જવુંજ નોંધ્યે—કાં, સીનો આમ કેમ બદલાયો ? કપાળમાં આંટી કેમ પડો ? મહીના ના મહીના એક સરખું કામ કરી શકીએ ત્યાં બે દિવસ હવાફેર જવાની બંધી હશે !—શું કહે છે, તહેને સાથે તેડી જાઉં ? અણબની બાદદાન ! આપડીઓને વળી હવાફેર કેવું જવાનું ? સ્ત્રીઓ એટલે ગૃહદેવતા, બહાર નીકળવામાં તેમની શોભા રહે ખરી કે ? તેમનું રાજ્ય ચૂલા પામે. ત્યાંજ તહેણે વિગળવાનું છે. તહેમાંજ તહેની લાજ આપડું છે. પુરુષ હવાફેર જાય એટલે સ્ત્રીએ તેમજ કરવું. ચાલી હરીફાઈ. પતિની આજ્ઞાપ્રમાણે વર્તનારી ને પતિવ્રતા ધર્મ જાણનારી સ્ત્રી આવું કેઈદી બોલવાની નહીં.” ! સાસરે પગલાં,

* મોહલાલનાં ભાષણો રૈદી પહેલુ ભાષણ હાથ નહિ લાગતું હોવાથી બીજા ભાષણથી સરખાવ કરી છે. પહેલુ ભાષણ પાછળથી પ્રકટ કરવામાં આવશે. —તંત્રી. સુ. સુ.

પડ્યાં ત્યારપછી ત્યાંથી હાલવાની વાત શી ? હવા ખાવાનું કેટલાં તેજ, શ્રમ પરિહારનો કીડોઘાન પણ તેજ, અને શાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલું સ્વર્ગ પણ તેજ ! કુલ સ્ત્રીઓનું મન ઉત્સાહમાં આણવા હામોનીયમ કે સતારની શી જરૂર છે. ચૂલાપરના તપેલામાંથી ચતો સુંડ સર એજ તેમનું ઉમદા સંગીત !

પહેરણ, કોટ, બ્રિટિશ બધું ટુંકમાં મૂકવાનું છે. બાઈ સાહેબ સાંભળ્યું કે ? કદાચિત્. છતપર ખેડેલી માંખીના પગ કેટલા છે તે ગણી રહ્યા પછી આમ ધ્યાન દોરારો—શું ?—“બહાર જવાનું મન અમને કદી નજ થવું જોઈએ ?” — કાણ ના પાડે છે ? ત્હને હમ્મેશ આમ તેમ ભટકવાનું ગમે છે, ત્હની મ્હારી પછો ખાતરી છે. પણ આમ બહાર ફરવું ફરવું હતું તો ધણીને ઘેર શા માટે આવી ? ખુશીથી પીયેર જ રહેવું હતું ને ?

હું અત્યારે ક્યાં જવાનો છું, તે ત્હને કહેત પણ જે કારણસર તું આવું દીવેલ પાંધેલું મ્હોં કરી બેઠી છે, તે કારણસર હું ત્હને ત્હનો એક અક્ષર પણ કહેવાનો નથી. નહી—ત્હને નથીજ કહેવાનો ? હું કેની સાથે જવાનો છું ને ક્યારે પાછો આવવાનો છું તે મુદ્દા નથી કહેવાનો. અહીં આવીને ઉભો રહું ત્યારે જાણજે કે પાછો આવ્યો છું. તે પહેલાં મ્હારી રાહ જોઈશ નહીં દીક પણ જે કપડાં બધાં સાખીત છે, ફાટેલાં તો નથી, બટન તૂટેલાં નથી ? ખસ, અત્યારે એટલું ધ્યાન આપ.

“ ધરમાં એકલી રહેતાં કેવું યશે ! ” શું ?—આવા ધરમાં રહેવું એટલે એકલા રહેવું એ અનન્ય જોવું છે ! ધરમાં કેટલાં બધાં પુસ્તકો છે, તે વાંચવાં. પુસ્તક જેવી સદીઅર બીજી કોઈ નથી, એવું મોટામોટા વિદ્વાનો કહી ગયા છે. તે દગ્ગૂ ત્હારે કાને નથી આવ્યું કે ? ત્હારા જેવી લખીવાતી જાણનારી બેરી જ્યારે ગ્રંથોની સોખતમાં રહેતાં એકલાં રહેવાનું કહી કુરકુર કરવા લાગશે તો કહેવું જોઈએ કે સ્ત્રીજીવણીનો કરોજ ઉપયોગ નથી. પરમ દહાડેજ પાક્યાસ્તનું એક પુસ્તક હું લાવ્યો છું, તે વાચ. શ્રદ્ધાથી આનાથી વિશેષ યોગ્ય વાંચન કયુ છે ?

એકંદર હવે સમજાય છે, કે હું ત્હને ખોટાં લાડ લગાવું છું, એટલે ત્હારા મનમાં નવાનવા છુટા ઉઠે છે. મુધારાની મ્હોટી મ્હોટી વાતોપર બીલકુલ વિશ્વાસ રાખવાનો નથી. આપણાં વડિલો કહી ગયા છે કે સ્ત્રીઓ સ્વાતંત્ર્યને બીલકુલ પાત્ર નથી તેજ ખરું છે, ત્હમને સ્ત્રીઓને જરા છૂટ આપી કે ધણીના દીલપર નાચવા તૈયાર થવાનાં ! સૌએ પોત પોતાની મર્યાદા પાળવી જોઈએ. પગલુ પગરખું કાંઈ માથે ચૂકાશે.

મ્હારો સ્વભાવ તદ્દન ધીમો અને ચડો છે. પરંતુ ત્હને ખબર છે કે મ્હારી પિતૃપ્રકૃતિ છે. તેથી એકવાર મ્હારો પિત્તો ઉઠ્યો કે મ્હને કરાનું ભાન નથી રહેતું ત્યારે, હવે તું મ્હારો પિત્તો ઉઠનાવીશ નહીં હોં !

માલો ત્હેં ત્હારાં સસ્ત્ર કહાડ્યાં ! લગાડ્યું આંખે લગડું ! પરંતુ કાયમનું અત્યારે ત્હને કહી નાંખું છું કે ત્હારાં આંખનાં પ્રયત્ન લોહ મ્હારા સરીરપર આવશે, તો પણ મ્હારો નિશ્ચય સળીસર પણ ચળવાનો નથી. ત્હને એવું ક્યાંથી લાગ્યું કે ત્હારી આંખમાંથી પડતાં ધોધમાં હું તણાઈ જઈશ ? ગાંડી, છેક ગાંડી !

હું કહું છું તે કાન દઇ સાંભળ. મજાથી થેર રહે. પુસ્તક વાંચી કંટાળો આવે ત્યારે વખત કેમ ગાળવો તે બતાવું કે ? ત્હારી પાસે સોય દોરો છે, તે હાથમાં લઈ સીવવા બેસજો. ધરમાં કેટલાં બધાં કપડાં સમાં કરવાનાં છે. સીવવાનું કામ ચર્ચ રહે તો જૂનાં કપડાં લઈ ત્હેમાં ચીરા પાડવા અને તે સંધિવા બેસવું.

હવે હું બહાર જઈ આવું છું એટલામાં ટ્રકમાં સામાન ભરી બધી તૈયારી કરી મૂક. અત્યારે કેટલા વાગ્યા ?—શું કહે છે ? “ પાંચજ મિનિટ—” વાત કહાડીશ નહીં—ત્હારું રડવાનું કદી બંધ નથી થવાનું. રોજને રોજ કાંઈ ને કાંઈ બદલું છે જ.

ભાષણ ૩ જી.

[પ્રસંગ- ગાયનની મીઝલસ દોસ્તદાર ભાઈબધોએ ગોડવેલી ત્હેમાં ભાગે પડતો ફાળો આપવાથી મહીનાના ધરખર્ચના અંદાજમાં આવેલી ખોટ.]

રહી રહીને હું અચરજ પામું છું, કે અમે બે માણસ, અને ત્હેમાં ! મ્હારો ખર્ચ તદ્દન નીમસર-જમવાખાવાનું પણ મ્હારું કેટલું જોઈએ છે. પણ દર મહીને ખરચતો આંકડો કેટલો મોટો ! ખીજા લોકોના ધરમાં અમારા નીમે ખર્ચથી બેઠવાર ચાલે છે. માત્ર અમારે ત્યાં આ મહીનાનો પેલા મહીના સાથે મેળ મેળવાતો નથી ! ખર્ચની બાબતમાં ત્હારે કરકસર કરવા તરફ વધારે લક્ષ આપવું જોઈએ, તે સિવાય આપણું શક્તિ યાલવાનું નથી, એવું મ્હને પકકું સમજાયું છે. મ્હને જરા પણ સંશય નથી કે મ્હારો પોતાનો ખર્ચ કાંઈજ નથી, પાંચ પાંચનો હીસાબ રાખી આટલી કરકસરથી ખીજે કેણુ રહે તો હશે ? પણ કરકસરથી ધર ચલાવવાનું એકલા પુરુષને માથે નથી ! ધરમાં એકસરખો ખરચ ચાલુ હોય, તો પુરુષના ખીસ્સામાં પૈસા ક્યાંથી બચવાના હતા ? ખર્ચ કહેવડાવે તો, કરકસર કરવી એ બાબતીએનું કામ છે. બાબતીએને ગૃહિણી કહે છે ત્હેનો ખર્ચ એટલોજ કે ત્હેણે ધરખર્ચ સાચવીને કરવો, ને બે પૈસા એકઠા કરનામાં પુરુષને મદદ કરવી જોઈએ. કરકસર એ સ્ત્રીઓનો મોટો સદ્ગુણ છે. ઢોલ વગાડીને ત્હને કહું છું કે અર્થશાસ્ત્ર તરફ દુર્લક્ષ્ય થયું કે સંસારમાં કંઈજ અર્થ રહેતો નથી, આટલું ત્હારા મગજમાં દસાવી રાખ. સ્ત્રી પુરુષના પ્રેમની ઉમારત કરકસરના પાયાપર ચાલવામાં આવે તો જ ઉભી રહે. નહીનર ક્યારે તે તૂટી પડશે ત્હેનો નીમ નથી. સ્ત્રીનો પતિપર પ્રેમ કેટલો છે તે માપવો હોય તો ત્હેના ધણીની તીજેરી ત્હેનાથી કેટલી તર છે તે જોવી જોઈએ. સુ-ગૃહિણી સારી સ્ત્રી ધણીનો પૈસો કેમ વધારે વધારે એકઠો થાય તે બાબત લક્ષમાં લે ને મોહીને ત્યાંથી જોઈએ તેટલો સામાન મંગાવે અને લાવે તેવું ને તેટલું ખાવાનું બનાવે તે સુગૃહિણી નહીં કહેવાય સમજ ? સારાંજ, કરકસર એજ સંસારસુખનો ગુરુમંત્ર છે.

ખોટો તર્કવિતર્ક કરવા બેસીશ નહીં ગઈ રાતે મીઝલસ ચર્ચ, તેમાં કાંઈ બંધુ મોટો ખરચ નથી થયો. કાંઈજ ખરચ નથી થયો એમ કહીએ તો, પણ ચાલશે. ત્હમારો સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ બહો વ્હેમી. ધણી જરા કાલ દઈ સાંભળવા બેઠો કે ત્હેના પર ફાવે તેવા આરોપ મૂકવાની બાબતીએને કેટલે છે. ‘ આમ આમ થયું હશે એટલે આમ આમ બોલવા માંડ્યું છે ’ એવું રોજ ત્હમારે કહેવાનું. કાલની મીઝલસમાં મ્હારા ધણા પૈસા

આવે છે ? આ ત્હારો શુદ્ધ કુતર્ક છે ! ત્હારા બહેમી મગજ સિવાય એ તર્કને બીજો કરો. આધાર નથી. મ્હારો મુખ્ય ઉદ્દેશ બે પૈસા અવ્યાવવાનો છે. ન જાણે, વખત છે, સારૂ માંહું ક્યારે થાય ત્હેની ખબર છે ? આયુષ્ય એટલે શું, પાણીનો પરપોટો ! મ્હારી પછવાડે ત્હારું શુ થશે, એનો મ્હારે લગારે વિચારજ ન કરવો કે ? તુજ કહે મ્હારું પોતાનુજ પેટ બાળી, એક પૈસો પણ ગેરવાજબી ખરચ નથી કરતો, તે ત્હારી નજરમાં છે. પણ ત્હને ત્હેનું શું ? ત્હારો ખરચ એક સરખો ચાલુજ છે !

હવે જરા ત્હારૂં ભાન ટેકાણે લાવ, હાથ વાળીને જરા ખરચ કર. વિનવીને ત્હને બીજું કહું છું કે ત્હારી આંખો પાણીથી ખાલી ભરીશ નહીં. આંખનાં આસુની ખોડી ધમાલ ત્હે ચલાવી છે ! હજાર વખત મ્હે ત્હને કહ્યું કે બાયડીની આંખનાં આસુથી પી-ગળું એવો પાગલ હું નથી. આપણો ધરનો-ત્હારે હાથે ચાલતો ખરચ છેક હંદખ્હારનો છે. આવા ખરચથી કુબેર સુદાં દેવાળું કાઢે. મોદીનો મહીના આખરે આંકડો આવે છે તેમાં ખાડની રકમ ફેટલી જગી ! પરંતુ મ્હારી પાસે જે ચહા આવે છે તે તદ્દન ચીનાઈ ચહા ! દૂધ નહીં, ખાડ જેવી તેવી, એવી ! શુ કહે છે ? દરરોજ ખ્હારનાં ! કેટલાં બધાં મળવાં આવે છે તે સર્વને ચહા પાવામા થોડી ખાંડ જોઈતી હશે ? ' ઉઃ ! આ નથી સાંભળવાનો હું. મ્હારા ભાણજીધાને પવાતીચહામા આટલી બધી ખાંડ જોઈએ નહીં !

હીક, આટલો ખરચ થતો છતા, જાડા ચોખ્ખાનો ભાત, ગંધાતું ઘી, ટોર ખાચ તેવું શાક, ખાટુંચડ દહીં, એ અમારા નસીબમાં છે તે કંઈ છૂટતુ નથી ! ગૃહિણી 'આવો જેલ પુડા-આયુમીન—કેદીને ખાવાનો ખોરાક ધણીને ખવડાવે, એ ખચિત મ્હોટી શર-મની વાત છે !

છેવટે કહી મૂકું છું-ત્હને ખબર છે, કે મ્હને વારેવારે બાડબાડ ચડાડ કરવાનું પસંદ નથી. તેમ સવારે જમવા બેસતા મન અસ્વસ્થ-ઉદ્વિગ્ન કરવાનું પાલવતું નથી. નિરાંતે બે કાળીઆ આવા ને એપ્રીસ ચાલ્યા જવું એકવાર છેલ્લેલું કહી દઉં છું. મ્હે હીસાબ કહી જોયો છે. આવતા મહીનામાં દશ રૂપીઆનો ખરચ કમીમાં કમી દશ રૂપીઆનો ખરચ-ઓછો થવોજ જોઈએ. મોદી, કોલસાવાળો, શાકવાળો, દૂધવાળો એ બધાનો હીસાબ મળી દશ રૂપીઆ કમી થવાજ જોઈએ. હું એકે કારણ સાંભળવાનો નથી. આ ત્હારા હિતની વાત છે. મ્હારી પછવાડે ત્હારું શુ થશે, ત્હેનો વિચાર કર. આ વખત મ્હારી પાસેથી દશ રૂપીઆ ઓછા મળશે એ ધ્યાનમાં રાખી ધરનો ખરચ કરજે. બીજું કંઈ નહીં.

ભાષણ ચોથું.

[પ્રસંગ—મોહલાલ એક રાતે ઘણા મોડા ઘેર આવ્યા ત્યારે માનકરે મોડા આવવાનું કારણ પૂછ્યું.]

જરા ઘેર આવતાં મોડું થયું કે ચડચુંજ છે મ્હોંડું પણ ત્હેમાં ત્હારો વાંક નથી. મૂળે પ્રભુએ ત્હારામાં અકલ જ થોડી મૂકી છે ત્હારા જેવી કમઅકલ બાયડીને મરદને પડતાં અડચણ ને ત્રાસની કલ્પના પણ નથી આવતી યાકયા પાકયા ઘેર આવી ચહા પીવા બેસીએ તો ઝેરના પ્યાલાથી પણ ચડી જાય એવો ચહા મ્હારા મનમાં ફેટફેટલી વાતોની

કાળજી ઘોળાય છે, ત્હેની અરધી પરધી કલ્પના ત્હને હોય તો મ્હારી ખાતરી છે કે ત્હાંકે સાંઝે વર્તન ફેરવાઈ જાય.—શું કહે છે જામે તે વાત વિશે ખાલી વિચાર કરતા હશે? અચ્છલનીખાં! છેઝળ કમઅચ્છલ! મ્હારા મનમાં કંઈ કંઈ વાંતોનો વિચાર ચાલે છે ત્હેનો અંખો પણ ખ્યાલ ત્હને છે કે? ત્હમારે બેરનિ શું, સવારે સાંઝે ચૂલો સળગાવ્યો કે પત્યું કામ. તેમાં અંહી મુખાઈની તો વાતજ ન કરવી! કામલા છે, ધાસલેટ છે, જરૂર પડે ‘પ્રાથમસ’ સુદાં છે. હમણાં હમણાં વળી એક નવું કુલાંડ જગ્યું છે, મ્હેડું કામ એટલે ભરવું. ચુચું અને શીવવું. એને કામ કહેવાતું હશે! વખત ગાળવાનું સાધન મળ્યું છે. બચ્ચાંની રમતજ તો! અંહી ધરમાં બેઠાંબેઠાં અમારે મરદાને ભોગવવી પડતી અચ્છલનો ખ્યાલ ત્હમને બાપડી એને આવે ક્યાંથી? મહીનાને છેડે પાંચ પચાસ રૂપરડી જેવા હાડકાંનાં અમારે લાકડાં કરવા પડે છે, ચરખી પીસીને અંદરનો ગરમાવો બહાર કાઢવો પડે છે, લોહીનું પાણી કરવું પડે છે. તું આવો સાંખો નીસાસો કેમ નાંખે છે? ત્હારે શું ખોટું છે? હેરાન હેરાન થઈ અમે પૈસા મેળવીએ અને ત્હારે અંહી રાણીસરખાં બેસી સુખ ભોગવવું ત્હમાં ત્હને ખરાબ લાગવાનું કારણ? ત્હને એમ લાગે છે કે હું આમ હસું રમું છું તે ખરેખર સુખી છું? પણ મ્હારા પેટમાં કેટલી હોળી સળગી છે, અંતઃકરણમાં કેવી દાઢણ ચિંતા ચરચર થાય છે. તે ત્હને ક્યાં દેખાય છે? રોઢણાં રડીને ત્હારા કાન દુઃખવવા, ત્હારા મનને દુઃખ આપ એવી રીતે વર્તવું, એ ખરું મ્હને પસંદ નથી. માટેજ ધરમાં હસતે એરે ત્હ. ફરે છું. મ્હાલી ચિંતાનો અર્ધો ભાગ જે ત્હારે દિરસે કેવળ અર્ધા દિવસ પુરતો આવ્યો તો ત્હને મ્હારી સ્થિતિ પર દયા આવશે.—આટલી બધી કાળજી રાખો છો તો આટલી બધી વાર બહાર શી રીતે રહ્યા?—હું મોડો ઘેર કેમ આવું છું, કેટકેટલાં કામ મ્હારે કરવાં પડે છે, તેની ત્હને દસમજ કેવી રીતે પડવાની? ખીજા કેટલાક પુરુષોની માફક હરએક બાબત બાપડીને કહેતો હોત તો જૂદી વાત હતી; પરંતુ મ્હારો સ્વભાવ તદ્દન નિરાળો પડ્યો. મ્હારા મનને જેટલી આધિ થવી હોય તેટલી યાઓ મળુ ત્હને ચિંતાતુર જેવાય નહી. એટલે ત્હારી કને મ્હારી સુંઝવણો કહી બતાવતો નથી. ખરું પૂછાવે તો એક રીતે મ્હારી ભૂલ છે. કારણ કે મ્હારા મનમાં કંઈ કંઈ તરેહની ચિંતા ઘોળાય છે તેથી તું વાકેફ થાય તો મ્હારી સાથે તું વધારે કોમંજતાથી અને સહૃદયતાથી વર્તાવિના રહેજ નહીં. પણ હું પડ્યો તદ્દન નિરાળી. વૃત્તિનો માણસ. ત્હને મ્હારી આંખની કીકીપેકે રાખવી, આસંસારનાં દુઃખની અને નાના પ્રકારની મનોવેદનાની ડાયા સરખી ત્હારા પર પડવી ન જોઈએ; પણ તું એનો વિપરીત અર્થ કરે છે! હું મરજમાં આવે તેમ નાચું છું એવો ત્હારો મત બંધાઈ ગયો છે. ત્હારે ઠેકાણે ખીજ એકાદી હુશીઆર બાપડી હોત તો ખરી હુકાકત ત્હેના ધ્યાનમાં ક્યારનીએ આવી હોત અને તે મ્હારા દુઃખ પર આવા ડામ દેત નહીં.

હવે મ્હારે જવું છે. તું ત્હારે જમી લે. મકનદાસને ત્યાં જમવા જવાનું મ્હને નોતરું છે, ત્યાં જવુંજ જોઈશે. મ્હારે કેટલી કેટલી સંભાળ રાખવી પડે છે, કેટલા કેટલાં નાના જાળવવા પડે છે, કેટલી કેટલી બાબતોની ચિંતા કરવી પડે છે તે ત્હારાથી સમજવાનું નથી!

રેલલવરીની વાફૂબાણુવૃષ્ટી.

(યાને મી. ધીરજરામનું ધૈર્ય.)

લેખક:—શ્રીયુત આલ્યા જોશી. (બી. એ. એલ. એલબી.) ધોરાજી.

ઉપોદ્ધાત.

ગરીબ બાપડો મી. ધીરજરામ. ઇશ્વરે કેટલાક મનુષ્યની પેઠેમ તેને પણ આ જગતમાં શાન્તે આતા તરીકે પેદા કર્યો હતો. તેનામાં નામ પ્રમાણે શુણ્ણ હતા મી. ધીરજરામની શ્રવણેન્દ્રીનો કુલ કબજે તેમના ધર્મપત્ની (અગર મી. ધીરજરામના શબ્દોમાં (“ ગર્ભ પત્ની ”) એ લીધો હતો.

મી. ધીરજરામના પત્નીનું આળીંગણીનું નામતો લહેરગૌરી હતું, પણ પાછળથી તે ઉપર મુધારો કરવામાં આવ્યો અને લેરગવરીમાંથી રેલલવરી પડી ગયું. જ્યમ નદીની રેલ ક્યાંઈ પણ અટક્યા વગર સીધી મહાસાગરના મુખમાં જઈને પડે છે તેમ મીસીસ ધીરજરામની લવરીની રેલ પણ સીધી તેની કણ્ણેન્દ્રીને જઈને મળતી હતી. જ્યમ બી. બી. એન્ડ સી. આઈની એક્સપ્રેસ રેલ કોલાબેથી ઉપડી અમદાવાદ જઈને અટકે છે ત્યમ મીસીસ લવરીની એક્સપ્રેસ રેલ મધુર મુખમાંથી ઉપડી ડુંડું કરતી પરભારી મી. ધીરજરામની કણ્ણેન્દ્રી ટરમીનસ પર જઈને અટકતી. જ્યમ રેલ્વે એન્જીનના સંચાલકને તેલ લગાડવાથી કટાઈ જતું નથી પણ ઝડપથી ચાલી શકે છે ત્યમ રેલલવરીની જીજ્ઞાસે ભૂળથી ગ્લોસેરાઈન લગાડેલું હોતું જોઈએ એટલે અટક્યા વગર ટલાકના કલાક કામ કરી શકતી.

સર્વેન્દ્ર શાસ્ત્રીઓ (Physiologists) તત્વજ્ઞાનિયો અને શાસ્ત્ર પુરાણીયોએ અથાગ મહેનત પછી શોધ કરીછે કે મનુષ્યવાચી દિવસના કરતાં રાત્રે વધારે આપથી ખુલી શકે છે અને તેથીજ માણસના મગજ ઉપર છાપ બેસાડવા માટે જ્યાં વાચાનો ઉપયોગ કરવો પડે તેવા પ્રસંગો જેવા કે—પાલ્કામેન્ટના લાપણો, નાટકો, મજલીસની વાચનો, હરીકીર્તનો, માણુલટની મહાભારત કથાઓ, જન તથા માંડવા વાળીઓના ફટાણુઓ વગેરે—પ્રસંગોને માટે દિવસના કરતાં રાત્રીનો સમય વધારે પસંદ કરવામાં આવેલો જણાય છે; તેજ આધારે રેલલવરીએ પણ વાફૂબાણુ વૃષ્ટી માટે રાત્રીનો વખત ચુટી કાઢ્યો હતો. કારણ દિવસના તો મી. ધીરજરામ પોતાની છુકસેલર અને પચ્લીશરની દુકાને ગોંધાઈ રહ્યા હોય, એટલે તે વખતે વાફૂબાણુ અસર કરી શકે નહીં, પણ રાત્રે દશથી સવારના સાત સુધી તો મી. ધીરજરામથી ક્યાંઈ ખસાય તેમ નહોતું કે ક્યાંઈ પણ ચું કે ચાં થઈ શકે તેમ નહોતું, એટલા વાસ્તે રેલલવરીએ વખત રાત્રીનો રાખ્યો હતો. ચોમાસાની મેઘવૃષ્ટી દિવસના કરતાં રાત્રીએ વીશેષ યાયછે તેમ રેલલવરીની વાફૂ બાણુ વૃષ્ટી પણ રાત્રેજ યતી હતી. રેલલવરી ધુવડ પશીની પેઠે દિવસે મુંગી પણ રાત્રે “ હુ, હુ, હુ ” કરતી.

પ્રભુ સર્વત્ર છે. સર્વનું રક્ષણ કરેછે. તે મુજબ મી. ધીરજરામનું પણ તેમણે રક્ષણ કર્યું હતું. મી. ધીરજરામના કાનની અંદર કાચબાની ઢાલનું પડ હતું એટલે રેલલવરીના

અર્ધાના હતી. મી. ધીરજરામના અર્ધા અંગમાં જેટલું કઠાપણ કમી હતું તે આ અર્ધા-
આથી પરીપૂર્ણ થયું હતું. જ્યારે મી. ધીરજરામનું આ અર્ધું અંગ સ્તબ્ધ થઈ ગયું વાને
જ્યારે મી. ધીરજરામ વીધુર થઈ ગયા ત્યારે ત્હેમની ઉમર બાવનેક વરસની હતી. પચ્ચા-
રીએ સૂતા પછી ત્રણક કલાક સુધીતો ત્હેની આંખ બીલકુલ મળતી નહીં, જાણે ત્હેમ-
ના પત્ની પોતાની પાસે લાપણુ કરેછે. રેલલવરીની કાયા ખાખ થઈ ગઈ છે, એમ મી.
ધીરજરામ ચોક્કસ જાણના હતા છતાં તેણી પોતાની નજીક જીવતીજ્યેાત છે એવું ત્હેમને
લાગ્યા કરતું; રેલલવરીની જીવ્હાનો ઓળો દજી પણ ચાલ્યા કરેછે એમ ત્હેમને જણાયું
અને ફરી ફરીતે મી. ધીરજરામની કણ્ઠેંદ્રીયર તેણીના વાગ્યાણની વૃષ્ટી થયા કરેછે એમ
આભાસ થતો. વખતે વખતે તો એવો આભેદુષ્પ અને એવા જોશથી અવાજ આવતો
કે મી. ધીરજરામ નીદ્રામાંથી ભટકી જતા અને પોતે વીધુર થયેલ છે તે સત્ય છે. કે
અસત્ય તેની શંકા થતી અને તેની શંકામાં પેતિ ખાટકા પર દ્વાય લાંબાવવા જતા તો
માત્ર ઓરાકાનો રપરી મતો એટલે વળી પોતાને ચોક્કસ ખાતરી થતી કે તે ખરેખર
પત્ની રહીત છે.

આટલું છતાં જાણે ત્હેની કણ્ઠેંદ્રીએ પ્રામેદાનતું ૩૫ પકડયું હોય તેમ ત્હેમાં અ-
વાજ આવ્યા જ કરતો. મી. ધીરજરામ આ પીકાથી હેરાન થઈ ગયા. ત્હેમની નીદ્રા ગઈ;
તેમાંથી ગાંડપણની શરૂઆત થયા લાગી. ફકીર ફકરા પાસે દોરાધાગાવટીક કરાવ્યા પણ
આ માનસિક મરજ સુધર્યો નહીં, અને આખરે મી. ધીરજરામે પણ રેલલવરીની પછઃ
વાડે આ જન્મળી જગતનો ત્યાગ કર્યો.

મી. ધીરજરામ પોતાની અક્કલ વાપરતા કે બીજાની અક્કલવડે દોરવાતા તે કાંઈ
ખબર નથી. પણ દર રાત્રે પોતાના પત્નીના વાગ્યાણની જે વૃષ્ટી થતી તે મી. ધીરજ-
રામ કાગળપર ઝીલી લેતા અને કાંઈકે પણ યાંત્રીક કળાથી યાતો—ખાખરો ભુત કે
કાળભૈરવની શુભ મદદથી પણ રેલલવરીના લાપણના રાખે રાખે તે કાગળમાં લખાઈ
જતા અને આ પ્રમાણે રેલલવરીની દરરાત્રીની વાગ્યાણ વૃષ્ટીનો સંગ્રહ થયો. તે ઉપરથી
અનુમાન થાય છે કે મી. ધીરજરામના ધરનો—સંપૂર્ણ કારભાર રેલલવરી ચલાવતી. તે
આડે મી. ધીરજરામ કદી પણ આવતા નહીં. મી. ધીરજરામ પોતે ભુકસેજર અને પબ્લી-
શર હોવાથી આ સંગ્રહ ભેગો કરી પોતાની હયાતી બાદ પ્રસિદ્ધ કરાવવો ધાર્યો હોય એમ
અનુમાન થાયછે, અને એ સંગ્રહ પોતાની હયાતીમાં સ્વર્ગસ્થ કથી દલપતરામને વંચાવ્યો
હોય એમ પણ અટકળ થાયછે અને તે આધારે અગર તે ઉપરથી—“લાઈઓ જેની
ભારજી—” એ કાવ્યનો વખતે જન્મ થયો હોય એમ સંભવે છે. આ કાગળોનો સંગ્રહ
મી. ધીરજરામની હયાતી બાદ ક્યાં હતો તે કાંઈ ચોક્કસ કદી શકાતું નથી પણ જીવનના
પછી મ્હોટો વટાળીયો આવ્યો હતો અને કહેવાય છે તેમનાતો ભુવારની આકાશમાંથી
વૃષ્ટી થઈ તે સાથે આ કાગળના કટકાઓ પણ ઉડીને આવ્યા હતા. તેજ્યમ ત્યમ સમાનમા
કરી મરનારની ઇચ્છાનુસાર પ્રસિદ્ધ થયા ખાતર “સુન્દરીમુખેશ” ના વિદ્વાન તંત્રી
તરફ મોકલ્યા છે.

દે. ડી. કે. બક્ષે—ઓલ્યા ભેરી. ધોરાજી.

હીકાનો છવ જશે, ચુંલાવેરો ભરી શકશે નહીં, મકાનનો વીમો ભરી શકશે નહીં એટલે મકાન આગમાં બળી જશે, હીકાની ફાતારની માનતા થઇ શકશે નહીં, જેથી પાછી મ્હોટી હિંદરસ થશે અને છવ જોખમમાં આવશે, ટીપુ હડકાપો થઈ જશે અને ધરના માણસોને પણ હડકવા લાગુ પડશે, ઓશરીના કમાડનો નકુચો સમો થઈ શકશે નહીં એટલે ચોર છુટી જશે; ધુમાડીયું સારું થશે નહીં જેથી આંખ જશે, હિંદરીયું લેવાશે નહીં, એટલે છવ જશે.—આ બધી આફતો આવવાનું કારણ વગર પુણ્યે મિત્રને ફાળીયા અપાઇ ગયા તેજ.]

વાલોદ્યાન.

શૂરી રજપૂતાણી.

લેખક:—રા. ૨ હિમ્મતરાય કલ્યાણરાય દેશાઈ. અમદાવાદ.

સુન્દરપુર કરીને એક ગામ હતું. તે ગામ કેસરીસીંગ નામે હાકારના તાબામાં હતું. આગામ શિવાય બીલુંકાંઈ તેની પાસે હતું નહીં. તેમજ તેની ઉપજ રૂ. ૫૦૦૦ કરતાં વધારે નહોતી. હાકાર કેસરીસીંગ શુદ્ધ રજપૂત હતો. તેને સંતતીમાં ફક્ત એક પુત્ર અને એક પુત્રી હતી. પુત્રની ઉંમર ૧૮ વરસની અને પુત્રીની ચૈદ વર્ષની હતી. પુત્રને એક સારા રજપૂતને ઘેર પરણાવ્યો હતો પણ પુત્રી અદ્યપિ કુંવારી હતી. પોતાનું રાજ્ય ધણું નાહાનું એટલે બીજા રાજાઓની પેઠે એને ઘેર સખત પડ્યો નહોતો, જેથી પુત્રી નાનપણથી બીજાં છોકરાં સાથે રમતી હતી. તે છોકરાં સાથે પોતે તરનાં શીખી હતી અને વધારામાં જનાવરની બોલો પણ સમજતાં શીખી હતી. એક વખતે તે પોતાની બોળાઇ જેની ઉંમર અશરે વરસ ૧૬ ની હતી તેની સાથે બેસી હાસ્યવીતોદ કરતી હતી, તે વખતે ધૈર્ય દૃષ્ટાએ કાંઈ એવા ભારે રાજ બોલાઇ ગયા કે જેથી તેની બોળાઇના મનમાં એ બોલો અહંકારના હોય એમ લાગ્યું. ભાભી બોલી કે જન તમે એવું બોલો છો કે જાણે તમે કીર-તીધડના રાજાને પરણ્યાં હો. (કીરતીધડ તે વખતે ધણું મોટું રાજ્ય હતું. અને તે સર્વોપરી રાજ્ય ગણાતું હતું) આ સાંભળી એ બાઇ કાંઈ પણ બોલી નહીં, પરંતુ વાત મનમાં રાખી મેલી.

આ વાત થયાને થોડા માસ વીલા બાદ એના બાપ તથા માયે પોતાની દીકરીને પરણાવવાનો વીચાર કર્યો અને તેની માની મારફત પોતાની છોકરીના વીચાર હાકારે જન-પુવા માગતાં હકરાણી પોતાની છોકરી પાસે ગયાં અને તેને તે સંબંધમાં પ્રશ્ન કર્યો, ત્યારે દીકરીયે જવાબ દીધો કે માજી મને પરણાવવાની ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી. તેમ-પરે પરણવું પણ નથી. આ જવાબ સાંભળી તેની મા સ્તબ્ધ થઇ ગઈ અને થોડીવાર પછી જ્યું બેઠા હવે તું ઉમરલાયક થઇ અને પરણ્યા વગર ચાલે ! માટે જરા વીચાર કરીને પ્રશ્ન આ વાત તારા બાપ જાણશે તો શું કહેશે તેનો વિચાર કર્યો છે. ત્યારે છોકરીએ જવાબ દીધો કે મા જો હું ખરેખર કહું તો તમે ગુસ્સે તો નહીં થા ? તેની માએ જ્યું કે હું ગુસ્સો કરીશ નહીં માટે તારી જે હકીકત હોય તે બરાબર મને કહે. દીકરી બોલી કે તમે જો મને પરણાવવા માગતાં હો તો મને કીરતીધડના મહારાજ

સાથે પરણાવો. આ વાત ન બને તો હું કુંવારી રહીશ. પરંતુ બીજે કોઈ પણ ઠેકાણે પરણવાની નથી. આ સાંભળી ઠકરાણી (કુંવરીની મા) સ્તબ્ધ થઈ ગઈ અને કુંવરીને કહ્યું કે બેન તું જાણે છે કે આપણે કેાણુ અને કીરતીધડના મહારાજનાં કેાણુ ? કહી તારા બાપ કીરતીધડના મહારાજને મળવા જાય તોપણુ તેમની મુલાકાત થવી મુશ્કેલ પડે તો પછી તને પરણાવવાની તો વાતજ શી કરવી. એ તો કીડીના મોંમાં કાળગડી વાળી વાત તું કરે છે. આપણું એક ગામડું ક્યાં અને કીરતીધડના મહારાજનું રાજ્ય ક્યાં ! માટે ફરી વીચાર કરી જો. ત્યારે કુંવરીએ કહ્યું કે થયું ત્યારે હવે મારે કુંવારીજ રહેવું છે. પરણાવવાની વાત કરશોજ નહીં.

આ વાત સાંભળી ઠકરાણી પોતાના રવાળી કોકોર પાસે ગઈ અને બધી હકીકત અથ ઈતી કહી સંભળાવી. જે સાંભળી કોકોર ખીલકુલ હિદાય થઈ ગયો અને વીચાર કરી બોલ્યો કે ઇશ્વર ઇચ્છા, જે થાય તે ખરું.

આ વાતને કેટલાએક માસ વીતી ગયા એટલામાં કીરતીધડનો દસોદી બારોટ પહોં આવી અડ્યો સારે કોકોરે પોતાની કુંવરીને કહ્યું કે બેહેન આ કીરતીધડના દસોદી બારોટ આવ્યા છે. તે જો તારી ઇચ્છા પુરી કરે તો થાય, નહીં તો તારે કીરતીધડની આશા રાખવી નહીં.

આ વાત સાંભળી કુંવરીયે પોતે જાતે બારોટને માટે રસોઈ કરી. બત્રીસી રસોઈ તેત્રીસાં શાક બનાવી બારોટને જમવા બોલાવ્યા. બારોટ આવી જમવાં બેઠા તે વખતે કુંવરી પોતે પીરસવા હાજર રહી. અને ઘણીજ હઠ હઠ કરી બારોટને ખુબ જમાડ્યા, જેથી બારોટ બહુજ ખુશી થઈ ગયા અને બોલ્યા કે બેહેન તું મારી પાસે કાંઈ માગ. તું જે માગીશ તે હું આપીશ, સારે કુંવરીએ કહ્યું બારોટ રાજ. આપ શું બોલો છો તેનો વિચાર કરો છો ? હું માગીશ તે તમે મને શી રીતે આપશો ? એટલે બારોટે જવાબ દીધો કે બહેન હું બધો વીચાર કરીને બોલ્યો છું. હું જે તે નથી. હું કીરતીધડના મહારાજનો દસોદી છું. તું મહારી પાસે ગામ ગીરાસ વીગેરે જે માગીશ તે આપવા હું સમર્થ છું. ત્યારે કુંવરીયે કહ્યું કે બારોટરાજ મને વચન આપો. બારોટે વચન આપ્યું એટલે કુંવરીયે કહ્યું કે મને આપના રાજ જોડે પરણાવો. ફક્ત એટલુંજ મારે જોઈએ છીયે. બારોટે કહ્યું કે બહેન આતે તે શું માગ્યું. તારૂં માગ્યું રમત જેવું મને લાગે છે. જરા પણ મને મુશ્કેલ લાગતું નથી. માટે હું કહું છું કે તારા આપને કહી પરણવાની તૈયારી કર. હું આજથી એક માસમાં તારૂં માગ્યું કરવા તારા બાપ પાસે આવીશ. આ સાંભળી કુંવરી બોલી કે બારોટ રાજ ! આપ જાણો છો કે મારા આપને આ મુંદરપુર સીવાય ખીજી જગીર નથી. બારોટે કહ્યું કે તું કાંઈ શીકર કરીશ નહીં. હું ફક્ત દસ પંદર માણસ સાથે ખાંડુ લઈને આવીશ. એ સીવાય ખીલું કાંઈ પણ તારા આપને ખરચ કરાવીશ નહીં. તું કોઈ પણ જાતની શીકર કરીશ નહીં. એ સાંભળી કુંવરી મનમાં ઘણીજ ખુશી થઈ અને બારોટ દરબારમાં આવ્યા.

દરબારમાં આવી બારોટે કોકોરને કહ્યું કે કોકોર આપની પુત્રીને માટે હું અમારા

મહારાજ તરફથી આજથી એક મહીનામાં નાળીયેર લેઈ માથુ કરવા આવીશ. તમે બધી તૈયારી કરજો. એવું સાંભળી ઠાકોર બોલ્યા કે બારોટરાજ હું ગરીબ ઠાકોર છું અને આપના મહારાજ તો સર્વોપરી રાજા છે. એમની ને મારી સરખામણી થાય નહીં. મહારાજી આપના મહારાજને એક દીવસની પણ ખેરાકી આપી શકાય નહીં તેમ છતાં આપ મારી કુંવરીના વિવાહની વાત કરોછો એતો નેવનાં પાણી મોભે જવા જેવી વાત છે. બારોટ કહ્યું કે ઠાકોર તમારે કોઈ રીતની ફીકર કરવી નહીં. મેં તમારી કુંવરીને વચન આપ્યું છે, તે હવે પાછુ ફરવાનું નથી. હું ફક્ત દસપંદર માણસ સાથે ખાંડું લેઈને આવીશ. માટે તમે, કોઈ વાતે શીકર કરશો નહીં. ઠાકોરે શીખ આપી. શીખ લઈ બારોટ પોતાના ઘર તરફ જવા નીકળ્યા. ઘેર આવી જમી પરવારી દરબારમાં ગયા. ત્યાં દરબાર ભરાયેલો હતો તેથી દરબારીયોએ તથા મહારાજાએ પ્રશ્ન્યું કે, બારોટ તમે ક્યાં ક્યાં ફરી આવ્યા, તથા શું શું જોયું તે કહો. ત્યારે બારોટ બોલ્યા કે હું ધણું ફર્યો ઉત્તર, દક્ષિણ પૂર્વ, પશ્ચિમ સઘળે ફર્યો, પણ મુંદરપુરના ઠાકોરને ઘેર તેની કુંવરીને જોઈ તો તે મને આખી પૃથ્વી ઉપર પદમની સ્ત્રી જણાઈ. બાકી આખી પૃથ્વી ઉપર બીજી કોઈ સ્ત્રી નથી. એવી રીતે ઠાકોરની કુંવરીનાં વખાણુ કર્યાં. મહારાજાએ કહ્યું કે બારોટ જવ એ કુંવરીનું અમારે માટે માથુ કરી આવો. બારોટ કહ્યું કે અનદાતાજી એ ઠકરાત ધણી નાની છે અને ફક્ત એકજ ગામનો માલીક ઠાકોર છે, તે આપની સામે ટકી શકે એમ નથી ત્યારે રાજાએ કહ્યું કે ફક્ત બે ચાર માણસો લઈને જાઓ. પણ એ ઠાકોરની છોકરીનું માથુ નક્કી કરો, તોજ તમે બારોટ ખરા. તેવી વાત સાંભળી બારોટ જરા ઉંચા બેઠો અને કહ્યું કે અનદાતાજી એ છોકરી કદાપી હા ના કરે તો મહાઈ પન જાય માટે આપ બીજાને મોકલો તો સારી વાત છે. તેમ તેમ રાજા બારોટને મોકલવા આમ્રહ કરવા લાગ્યો, અને બારોટ ઉંચે છાપરે બેસવા લાગ્યો. છેવટે હરીશંકર પુરોહીતને સાથે મોકલો. લોતો નજીક એવું બારોટ કહ્યું. ત્યારે હરીશંકર પુરોહીતને બારોટ સાથે જવા હુકમ થયો. અને બારોટ માગે તેટલાં માણસોને આપવા સેનાપતિને હુકમ કરવામાં આવ્યો. બારોટ પાંચ સાત માણસો માગી લીધાં અને પુરોહીત સાથે માથુ કરવા મુંદરપુર જવાની તૈયારી કરી મુંદરપુર આવ્યા.

મુંદરપુર આવી દરબારમાં ખબર ફેલાવી એટલે દરબાર ભરી બારોટને બોલાવવામાં આવ્યા. બારોટ તથા પુરોહીતનો સાગી રીતે આદરસત્કાર કરી, ઠાકોર મળ્યા. અને આવવાનું કારણ (જાણે છે છતાં દરબારને ખતાવવા) પુછ્યું. એટલે બારોટ મહારાજાનો સંદેશ કહી ઠાકોરની પાસે કુંવરીનું માથુ દઈ. જે દરબારમાં બેઠેલા લાયાતોની સંમતીથી ઠાકોરે કણ્ઠ રાખ્યું. બાદ સરપાવની આપ લે યઇ. બારોટ રવાને થયા. જતી વખતે ઠાકોરને કહેતા ગયા કે આજથી પંદર દીવસે હું ખાંડું લેઈને આવીશ માટે તમે તૈયારી કરજો. એમ કહી બારોટ પોતાના મહારાજા પાસે આવ્યા અને ત્યાં હાના થયેલી તે બધી હકીકત પુરે રીતના રૂબરૂ રાજાને કહી સંભળાવી: છેવટે હા થયાની હકીકત કહી. અને પોતે પંદર દીવસનો વાપદો કરી આવેલો છે તે પણ દનીકત કહી. રાજાને એ જ થયું કે ક્યારે પંદર દીવસ પુરા થાય કે તે અનુપમ સ્ત્રીને જોઉં.

હવે કીરતીધડની ખીના એવી હતી કે કીરતીધડના મહારાજ તથા રાણી હાલના મહારાજને ન્હાની ઉમરના મૂંછી ગુજરી ગયેલાં તેથી હાલના મહારાજને એક દાસી નામે મથુરી કરીને હતી તેણે ઉછેરી મોટા કરેલો, તેથી મહારાજને એ મથુરીને રાજ્યમાતાનું પદ આપેલું. એ રાજ્યમાતાનો કાણુ મહારાજ ઉપર ધણો વધી ગયેલો તે એટલે સુધી કે રાજ્યમાતાને પુછ્યા વગર કંઈ કામ કરાવું નહીં. જેથી આ પરણવાની વાત રાજ્યમાતાથી છુપી રાખી અને પરણ્યા પછી જાણ્યો તો રાજ્યમાતા શું કરશે એવા વિચારથી રાજ્યને બારોડાને ઉતાવળ કરવા માંડી. બારોડા ધણી ધાંધળ કરીશું તો રાજ્યમાતાને ખચર પડશે એમ કહી દસ પંદર માણસ તથા એક બે રથ લેઈ ખાંડ સાથે રવાના થઈ ગયો, તે સુંદરપુર આવ્યો. કાકારે ખાંડને સારી રીતે આવકાર આપી, ખાંડ સાથે પોતાની છોકરીને પરણાવી. બે મંગળ વરતાવી ખાંડુ રવાના કર્યું. કુંવરી જતી વખતે પોતાના માથાપ, લાઇ બોળાઇ વિગેરેને મળી રવાના થઈ. બોળાઇને મળતી વખતે કુંવરીએ કહ્યું કે ભાભી હું કીરતીધડના મહારાજને પરણી. એ સાંભળી ભાભી બોલી કે જ્ઞેન તમે કીરતીધડના મહારાજને પરણ્યાં તો ખરાં, પણ ત્યાં જઈને પહેલાં તો દાસીને પગે લાગશો એવું કહી મહેલું માર્યું. તેથી કુંવરીએ પોતાના મન સાથે દાસીને પગે ન લાગવું એવો નીશ્ચય કર્યો ને રવાના થઈ. થોડાક દિવસમાં ખાંડુ કીરતીધડ આવી પહોંચ્યું અને રાજને ખચર કરી, ખીજા બે મંગળ વરતવા તેને કહેવામાં આવ્યું. રાજ્યએ હુકમ કર્યો કે ખાંડુ હાલતો આપણા જંગલમાં જો જંગલો ગાંધી થોડે દુર છે ત્યાં ઉતારો. મહુરત જોઇ બે મંગળ વરતી પછી રાણીને મહેલના જનાનખાનામાં દાખલ કરીશું. હુકમ પ્રમાણે ખાંડને જંગલમાં ઉતારો આપી દાસીયો વીગેરેનો જદોજસ્ત કરવામાં આવ્યો. એ વાત રાજ્યમાતાનાં જાણવામાં આવતાં રાજ્યમાતા મહારાજ પાસે આવી કહેવા લાગી કે તમે ગમે ત્યાં લમ કરો છો ને કન્યા કેવી છે કેવી નહીં તે જોતા પણ નથી એ સાંઈ નહીં, માટે હું આ કન્યાને જોઇ આવું પછી રહેલાં બે મંગળ વરતવાં ત્યાં સુધી બે મંગળ વરતવાં નહીં. રાજ્યએ કહ્યું કે ભલે જાવ જઈને જોઇ આવો. રાજ્યમાતા પોતાનો મ્યાનો તૈયાર કરાવી કેટલાક લસકરી માણસો સાથે ગામ બહાર જંગલે રાણીને જોવા આવ્યાં. તેમને જોઇ દાસીયે પોતાની બાઇને કહ્યું કે બાઇસાહેબ રાજ્યમાતા પધારે છે, ત્યારે રાણીએ એક ધાસીયો લાવ્યા અને પોતે હીંગોળાખાટ ઉપર બેઠી હતી તેની પાસે બોંય ઉપર ખીજાવવાનું કહ્યું. આજા પ્રમાણે દાસીયે ધાસીયો ખીજાવ્યો. એટલામાં રાજ્યમાતા ઉપર આવ્યાં એટલે રાણીયે બેઠાં બેઠાંજ કહ્યું કે આવો બેસો કેહી ધાસીયો જતાવ્યો. રાણીનું આર્થું વર્તન જોઇ રાજ્યમાતાને ગુસ્સો આવ્યો કે મને પગે લાગવું તો બાળુ ઉપર :હું પણ મને જોઇ એ ઉભી પણ થઈ નહીં. ગુસ્સાના આવેશમાં તે તુરત પાછી ઉતરી પોતાને મહેલે ગઈ અને મહારાજને કહ્યું કે તમે મને પુછ્યા વગર આ બાવડી પરણી લાવ્યા એ સાંઈ કશું નથી. આ બાવડી તો ઝાકણ છે માટે ખચરદાર તમારે એને જંગલે જવું નહીં. એટલુંજ નહીં પણ એ જંગલાવાળી દીશા તરફ પણ જવું નહીં. જો જશો તો એ તમને ખાઇ જશે.

ઉપર પ્રમાણે રાજ્યમાતાના કહેવાથી રાજ્યએ જંગલે જવાનું માંડી વાળ્યું એટલુંજ નહીં પણ એ દીસા તરફ પણ જવાનું બધું કર્યું. એમ કરતાં કેટલાક માસ અતીત થયા. એક દીવસ રાજ બહાર ફરવા નીકળેલા તેમને વીચાર આવ્યો કે લોહાં ડાકણ કહે છે તે કેવી હશે. એને ઝાળ-ખવા કંઈ સીંગડાં અગર પુંછડું કાંવા એવી કંઈ વીચીત્ર નીશાની હશે કે શી રીતે તે જોઈ તો ખરો ! એમ કરી રાજ રાણીને જંગલે આવવા સાડ રસ્તામાંથી વળ્યો. દાસીયોયે રાજને જંગલ તરફ આરતાજોઈ રાણીને કહ્યું કે બાઈસાહેબ મહારાજ પધારે છે. તે સાંભળી રાણીયે જલદી જલદી રાજના સત્કારાચે પૂજન વીગેરેના સામન તૈયાર કર્યાં. રાજ આવી પહોંચ્યો તેને લેવા રાણી સામી ગઈ અને હાથ જોડી બોલી કે અન્નદાતાજી પધારો કહી તેડી લાવી અને હીંચોળાખાટ ઉપર રાજને બેસાડી પોતે હાથ જોડી સામી ઉભી રહી.

રાણી હાથ જોડી સામી ઉભી છે. વખત સંધ્યાકાળનો છે તે સમયે વગડામાં શીયાળ બોલ્યું. તે શીયાળ એવું બોલ્યું કે આ જે નદી છે, એ નદીમાં એક મડદુ તણાવું આવે છે ને કોઈ સમયે તો એની જમણી જાંગમાં ચાર રત્ન છે, તે એક રત્નની કીમત સાત સાત બાદશાહી ઉભી થાય એટલાં કીમતી છે. રાણી શીયાળની બોલી સમજતી હોવાથી, આ સાંભળી તુરતજ દાદરથી ઉતરી નદી તરફ આવી. રાજ્યે વિચાર કર્યો કે આટલી રાતે રાણી ક્યાં જાય છે તે જોવું તેથી તે કાળો કામળો ઝોડી લઈ પાછળ ગયો.

રાણીએ નદી ઉપર આવી કીનારે ઉભી રહી તપાસ કર્યો તો વેગળેથી મડદું આવડું દીડું. તેથી પોતે જે લુગડાં પહેલ્યા હતાં તે સંભાળી બરોબર બાંધી કાઢેલા વાળી નદીની અંદર યડી ને તરતાં તરતાં જઈ પેલું મડદું પકડી ખેંચી-કીનારે મુક્યું. રાણી મડદાની જાંગ ફાડવા વીચાર કરે છે તો પોતાની બુદ્ધ સમજાઈ. આ વખતે જાંગ ફાડવા માટે તેની પાસે એક છરી પણ નહતી. તે વિચારમાં પડી કે હવે કરવું શું ! છરી લાવવા વીચાર કર્યો. વળી તેમ કરવામાં તે પોતે બુદ્ધ કરે છે એમ જણાયું. તેણે વિચાર્યું કે હું મુડદાને અહીંજ રહેવા દેઈ છરી લેવા જાઉં તો કોઈ જનવર આવી આ મુડદાને ખીજે કંઈ લેઈ જાય તો મારે શું કરવું. આજી વીચારમાં પડી છેવટે વીચાર કર્યો કે હું રજપુતાણી હું એટલે મને કંઈ દરકત નથી. મહારા દાંતે કરી એની જાંગ ચીરી રત્ન કહાડી લેઈ એવો વીચાર કરી મુડદાની જમણી જાંજે એ બાજુએ જાયકુ ભર્યું. આ બતાવ રાજ્યે દીડા તેથી તે તો ખીકતો માર્યો ધરધરી ઉઠ્યો અને નાહો તે પોતાના મહેલે આવી સુઈ ગયો.

આ બાઈ (રાણી) એ જાંગ ચીરી રત્ન હાથ કર્યાં અને તેને ઘોઈ પોતાના લુગડાના છેડાએ સંભાળથી બાંધી પોતાના જંગલ તરફ ચાલવા માંડ્યું. ચાલતાં ચાલતાં વિચાર આવ્યો કે મેં મોટી બુદ્ધ કરી છે કે રાજાજી મારે ત્યાં બેસા છે તેમને મેં કંઈપણ કહ્યું નથી અને એમને એમ હું આવી છું તેથી શી હકીકત થશે. એમ વીચાર કરતી પોતાને જંગલે આવી તપાસ કર્યો તો માનુષ પડ્યું કે પોતે નદી ઉપર ગઈ કે તુરતજ મહારાજ પણ અહીંથી ગયા છે. આ સાંભળી પોતે ધણીજ ગલરાઈ અને સુઈ રહી. પણ તેને ઉંઘ આવી નહી. બહાલું વાતાંજ રાજ્યે જંગલોને બોલાવી હુકમ કર્યો કે જંગલમાં રાણી છે તેને દોઢ પોહોર ચડનાં ગરદન મારવી. પોતાના દીવાનને પણ આ ગર-

દન-મારવાના હુકમના કારણથી વાંકે ક્યો. દીવાને ગરદન મારવાનો હુકમ રાણીને વાંચી સંભળાવ્યો. એ સાંભળી રાણી હૈયાફાટ રોવા માંડી અને દીવાનને કહ્યું કે મને માહારાજને એક વખત મળવા દો પછી મને ગરદન મારો. તે વાત દીવાને રાજાને કહી ત્યારે રાજા કહે કે એને હું મળુ તો એ મને ખાધ જાય-માટે મારે મળવું નથી. દીવાને પોતે ડાહ્યાપણ વાપરી રાજાને સમજાવ્યો અને કહ્યું મહારાજ આપ અમારી હાજરીમાં તહેને મળશો એટલે એનાથી કાંઈ યર્થ શકશે નહીં. અને એની વિનંતિ પણ આપનાથી મંજૂર કરી શકાશે. પણ રાજા માને નહીં અને કહે કે મને તો એ ખાધ જાય માટે હું નહીં મળું. છેવટે દીવાને સમજાવવાથી કેટલાક માણસની હાજરીમાં રાજાએ રાણીને મળવાની હા કહી અને કહ્યું કે રાણીને ખોલાવો. તે સંદેશો દીવાને રાણીને સંભળાવ્યો. ત્યારે રાણીએ કહ્યું કે રસ્તામાં પડેા કરો એટલે હું આવું. રાજા કહે પડેા કેવો. ડાકણને તે પડેા હોય? પરંતુ દીવાને ડાહ્યાપણ વાપરી પડેા કર્યો એટલે રાણી રાજા સામે આવી ઉભી રહી. પરંતુ તેનું રોવું બેઠીસાથ હતું એક આંખે શ્રાવણ અને બીજી આંખે ભાદરવો એવી રીતે રૂવે છે એટલામાં દરબાર પાસે એક લીંબડાનું ઝાડ હતું તે ઝાડ ઉપર એક કાગડી બેઠેલી તે બોલી એ સાંભળી રાણી ખડખડાટ હસી પડી. એ જોઈ સરવે બેઠેલા આશ્ચર્ય પામ્યા. દીવાને તહેને આ પ્રમાણે હસતી જોઈ હસવાનું કારણ પૂછ્યું: રાણીજી ! આપ હાલ બેઠીસાથ રોતાં હતાં અને એટલામાં પાછા બેઠીસાથ હસ્યાં એનું કારણ શું? એટલે રાણી બેઠી કે દીવાનજી-આપે હાલ આ કાગડી બોલી તે સાંભળી? દીવાને હા કહી એટલે રાણીએ કહ્યું કે એ કાગડી એવું બોલી કે એ જે ઝાડઉપર બેઠી છે તે ઝાડના યડમાં સોનાની મોહોરો ભરેલા સાત ચર દોરેલા છે અને તે કાગડીના કહેવા પ્રમાણે માહારાજ નસીબના છે, પણ દીવાનજી મને માહારાજએ ગરદન મારવાનો હુકમ કરેલો છે અને આ કાગડી આ દોલત મારા નસીબની કહે છે તો જનાવર પણ ભુલું બોલતાં ચયાં! એ વિચારથી મને હસવું આવ્યું. બીજી કારણ નથી. હું ગામડાની રહીશ છું. મારા આપનું રાજ્ય ફક્ત એક ગામડીનું છે એટલે હું પડે રહેલી નથી. છોકરાંમાં રમતાં તરવાનું તથા જનાવરની બોલી સમજવાનું હું શીખી છું.

દીવાને કહ્યું રાણીજી આપ આજે કહો છો તે ખરું છે ત્યારે રાણીએ કહ્યું કે હું કંઈ મારી મેલ કહેતી નથી પરંતુ આ કાગડી કહે છે. મારે એ જગો બોલી ખાતી કરેા. તુરં તજ બોદનાર બોલાવવામાં આવ્યા અને બોદવાનું શરૂ થયું. કાગડીએ આપેલા નીસાન પ્રમાણે બોલું કે ચર નીકળ્યા. તે ઉઘાડી જોતાં મહિ મોહોરો જણાઈ તે જોઈ બધાં બેઠા હતા તે નીશ્ચય પામ્યા. રાજા બોલ્યો કે રાણી કહો ગયા કાલે રાતરે મેં મારી નજરે તમને મડદુ ખાતાં જોયાં છે એ વાત ખરી કે ખોટી? રાણી એકદમ નંચત યર્થ અને બધી હકીકત સમજાઈ ગઈ એટલે તુરંત સવાલ કર્યો કે અન્નદાતા આપે મને કંઈ જગોએ મડદુ ખાતે જોઈ તે આપ કહેશો! રાજાએ હા કહી અને કહ્યું કે મેં તમને નંદી કીનારા ઉપર મડદુ ખાતે જોયાં છે. રાણી બોલી મહારાજ હવે આપ હકીકત સાંભળો.

ગઈ કાલે આપ માહારાજ અંગે પધાર્યા હતા અને આપને મેં હીચોળ ખાટ ઉપર બેસાડ્યા હતા અને હું આપના સામે ઉભેલી હતી તે વખતે કોઈ સીયાળ બોલ્યું હતું? રાજાએ હા કહી. એટલે રાણી બોલી કે એ સીયાળે એનું કહ્યું કે આ નદીમાં એક મડદુ

તણાવુ આવે છે, તેની જાગમાં ચાર રત્ન છે તે કોઈ સમજે તો કાઢાડી લે. તે એક રત્ન સાત સાત બાદશાહી ઉભી કરે એવાં કીમતી છે એવું સીયાળનું ખોલવું સાંભળી હું રત્નની લાલચમાં ખીલકુલ અધીરી થઈ ગઈ અને આપની આજ્ઞા માગવાનું પણ મને ભાન રહ્યું નહીં, જેથી જેવી ઉભી હતી તેવીજ હું નદી ઉપર ગઈ અને મહદુઃખેયું એટલે પાણીમાં ભુસકો મારી તરતાં તરતાં જઈ મહદુઃલેષ આવી અને કીનારે મડદાને મુઝી મડદાની જાગ ચીરવાનો વીચાર કર્યો. મને મારી ભુલ જણાઈ કે હું ઘેરથી છરી સરખી પણ લાવી નથી તો આ મુઝદાની જાગ શી રીતે ચીરી શકીશ. જો મહદુઃખી રહેવા દેઈ છરી લેવા પાછી મકાને જઈ અને કોઈ જનનવર આવી મહદુઃલેષ જાય તો મારી મેહેનત કચેલી છુટી પડે. એવો વીચાર આવતાં મને સુઝી આવ્યું કે હું રજપુતાણી છું એટલે દાંતે કરી મુઝદાની જાગ ચીરવામાં મને કોઈ પણ જાતનો વાંધો નથી. આવો વીચાર કરી મેં મુઝદાની જાગ દાંતે કરી ચીરી અને રત્ન કાઢાડી લીધાં. માહારાજ ખરી હકીકત આ છે. આપે જોયું તે ખોટું છે. એટલે રાજાએ કહ્યું કે એ રત્ન તમે અમને દે-ખાડી શકશો. તુરત રાણીએ પોતાને છેડે બાધેલાં રત્ન છોડી રાજાના હાથમાં આપી બોલી કે અનંદાતાજ એ રત્ન આપનાં છે. હું જાતે આપની છું. એ રત્ન પણ આપનાંજ છે અને આપ કૃપા કરી આપની પાસે રાખો. મારે તો હવે મરવાનું છે માટે એ રત્નની મને કશી જરૂર નથી. આ રત્ન જોઈ રાજાને આશ્ચર્ય લાગ્યું અને ગરદન મારવા મોકુફ રાખી કહ્યું-રાણીજી તમે ડાકણ નથી ? ત્યારે રાણી બોલી કે અનંદાતાજ ડાકણ એટલે શું તે હું જાણતી નથી. રાજાએ કહ્યું કે રાજ્યમાતા તમને ડાકણ કહે છે, તેનું કારણ શું ? આ સાંભળી રાણી હેાશીયાર થઈ ગઈ અને વીચાર કર્યો કે આ બધું કરાવનાર તો આ રાંડ વૃદ્ધ દાસી જે રાજ્યમાતા કહેવાય છે તે છે એમ જાણી તુરત રાણી બોલી.

રાણીએ કહ્યું કે સાંભળો એ રાજમાતા કહેવાય છે તે પોતે જાતે તો રાજમાતા નથી પરંતુ એક દાસી છે તે મારે ત્યાં આવ્યાં હતાં. તે વખતે જો એ રાજમાતા હોત તો મારી ફરજ હતી કે મારે એમનાં પાદ પંદન કરી પ્રણામ કરવા જોઈએ. પરંતુ એતો દાસી છે એટલે એ સર્વમાં મોટી દાસી પ્રમાણે માન્યને પાત્ર ગણાય. તેમ છતાં પણ મેં એમનો બહુ સારો સત્કાર કર્યો. એમને માટે દાસીયો બીજાંબો અને એમને બેસવા કહ્યું તે એમને ખોટું લાગ્યું અને ત્યાંથી રીસાઈ પાછા ગયાં. પછી આપને શું કહ્યું હશે તે હું કંઈ જાણતી નથી. આ હકીકત છે બાપી હું કંઈ ડાકણ નથી પરંતુ એક ખરી રજપુતાણી છું. આ સાંભળી રાજા મનમાં બહુજ ખુશી થયો અને તુરત જોશીને બોલાવી પેઢેમાં બે મંગળ વસ્ત્રાવવા મહુરત જોવરાવ્યું. તુરત મહુરત આવવાથી રાજાએ બે મંગળ વસ્ત્રો રાણીને પોતાના રણવાસમાં લીધાં. રાજમાતા કહેવાતી દાસીને જે મેહેલમાં રાણીને રાખી હતી ત્યાં રહેવા જવા આજ્ઞા કરી એટલે બીજી રાણીયો આ રજપુતાણી પાસે આવી તેના પગ ચાપવા લાગી. રાણીએ કહ્યું કે બેઠેનો હું પણ તમારા બરાબરની તમારી બેઠેન છું. મારા પગ દાખશો નહીં. ત્યારે બીજી રાણીયોએ કહ્યું કે બેઠેન તમે આ દાસીના કરતાં ઘણે દરજે ચડીયાનાં રાજપુત્રી છો એટલે હરકત નથી પરંતુ રાણીએ પગ દાખવા દીધા નહીં. બધાં દળીમળી દીવસ ગુજારો કરવા લાગ્યાં બાધું પીધું ને રાજ કર્યું.

સુન્દરી સુબોધ * * માસિક વધારો.

અંક ૩-૪. (મુ. મુ. પુ. ૧૧, અં. ૩-૪) નવેમ્બર, -ડીસેમ્બર ૧૯૧૩.

ઐતિહાસિક નવલકથા.

રાણી ભવાની.

લેખક: રા. રા. જયન્ત. સીનેર.

પ્રથમ પરિચ્છેદ.

કાર્મલ ગુજરાતી સભા
તરફથી સપ્તમ ભેદ

અમારા માનનીય વાચકોમાંથી ઘણાએ રાણી ભવાનીનું નામ સાંભળ્યું હશે. જે રાણીભવાનીનું નામ ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠોપર સોનેરી અક્ષરથી આલેખાયેલું છે, જે રાણી ભવાનીનો કીર્તિસ્તંભ મુર્સિદાબાદની અન્તર્ગતવડનગર નામક સ્થાનમાં અઘાપિ વિઘ્નમાન છે અને જે રાણીભવાનીનું નામ લોકોએ પ્રાતઃસ્મરણીય તરીકે સ્વીકારેલું છે તે પૂર્યવતી સતી સાધ્વી રાણી ભવાનીનું નામ અમારાં વાચકભાઈમહેનોએ અવસ્ય સાંભળ્યું હશે એમ અમે સમજીએ છીએ. આજ અમે તે જગદવિખ્યાત રાણી ભવાનીનું સંક્ષિપ્ત જીવન ઇંગ્લિશ Indian women અથવા બંગાલની આર્યમહિલા પુસ્તકના આધારે લખી પ્રિય વાંચનારાઓ સમક્ષ ઉપસ્થિત કરીએ છીએ.

રાજસાહી-જીલ્લામાં જાતીમ નામક મામમાં આત્મારામ ચૌધરી નામનો એક દરિદ્ર બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. યદ્યપિ બ્રાહ્મણ દરિદ્રી હતો તદ્દપી પોતાના ઉદરપોષણાર્થે તે કદી બીજા માગવા નીકળતો ન હતો. તેની પાસે જે કંઈ થોડી જમીન હતી તેની આવકથી તે મહાકષ્ટથી ગુજરાન ચલાવી સમય વ્યતિત કરતો હતો. આવી સ્થિતિમાં સાધનહિન બીચારા બ્રાહ્મણને કદી કદી શુદ્ધિથી સહીત નિરાહાર રહેવું પડતું હતું.

કહ્યું છે કે વિપત્તિના સમયમાં કેવળ એક ધૈર્ય અવલગ્નનીય છે. જે મનુષ્યો આ પત્નીમાં તે જગતપાલક પરમેશ્વરપર વિશ્વાસ રાખે છે તેનો ઉદ્ધાર તે વિપદહારી પરમાત્મા કરે છે જ. જોકે આત્મારામ ચૌધરી દરિદ્રાવસ્થામાં હતા, તેમને બિચારાને પત્ની સહીત બંધે દિવસના કલાક ખેંચવા પડતા હતા અને જોકે દરિદ્રી સમજ થોડાં તેમની સાથે વાત પણ કરતું નહતું, તોપણ તે કેવળ એક પરમાત્માપર અચળ દૃઢ વિશ્વાસ રાખતા હતા અને વખતો વખત તેને પોતાના દુઃખની વાત સંભળાવ્યા કરતા હતા. કંદી કદી તેમની પત્નિ નવાજની નોકરી કરવા કહેતી હતી પરંતુ આત્મારામ એ વિનવિતો સ્વીકાર કરતા નહતા. જ્યારે તેમની પત્ની ઘણુંજ સમજવતી ત્યારે તે કહેતા કે "જ્યારે મુસમય આવશે ત્યારે નોકરી પોતેજ આવી મળશે; હમણું દુઃસમય છે. આવી અવસ્થામાં કોઈની પાસે જવું અથવા કોઈ પ્રતિ કંઈ વાત માટે પ્રાર્થના કરવી અનુચિત છે."

સ્વામીની વાત સાંભળી પતિવ્રતા શુદ્ધિથી ચૂપ ચર્ચ જતી અતે મનમનિ મનમાં પોતાના બાળ્યને પીછારતી હતી. સત્ય વાત એ હતી કે આત્મારામની ઈચ્છા મહેન્દ્રની

સેવા સ્વીકારવા તૈયાર નહતી જે યવનોએ ભારતવાસીઓને મહાદુષ્પ દીધું હતું, જે યવનોએ હિન્દુ ધર્મનો નાશ કરવા ચેષ્ટા કરી હતી અને જે યવનોએ હિન્દુ રમણીઓના સતીત્વ નષ્ટ કરવા માટે અનેક અત્યાચાર-અનેક ઉપદ્રવ કર્યા હતા, તેમના દાસ બનવાની આત્મારામની ઇચ્છા નહતી.

“સુપ્તસ્થાનન્તર દુઃખ દુઃસ્થાનન્તરં સુખમ્

ચક્રવર્તિવિવર્તન્તે દુઃસ્થાનં ચ સુસ્થાનં ચ”

એ કવિના કથનાનુસાર કોઈનો સમય કદી હમેશ એક સરખો જતો નથી. ઈશ્વરભક્ત આત્મારામને વિશ્વાસ હતો કે કોઈને કોઈ વખત ભાગ્યચક્ર અવસ્થા પડતાઈ જશે, તેમનો નિશ્ચય હતો કે જે પરમાત્માએ આ જગતમાં ઉત્પન્ન કર્યો છે તેજ્યારે ત્યારે એક દિવસ અવસ્થા દયા કરશે. આજ કારણથી કોઈના આગળ હાથ ન ધરતાં આત્મારામ જેમ તેમ સમય વ્યતિત કરતા હતા.

ઈશ્વરની ઇચ્છાને કોણ અટકાવી શકે તેમ છે ? મંગલમય ભગવાન જે કાર્ય કરે છે તેમાં કોણ વાવો લઈ શકે તેમ છે ? આવી દરિદ્રાવસ્થામાં આત્મારામની પત્ની ગર્ભવતી થઈ, તે જોઈ આત્મારામ પોતાના મનમાજ કહ્યું “હાય ! મારી સાથે દુઃખ સહન કરવા વળી એક બીજું પ્રાણી આવે છે. અમે નો ભૂખે મરીએ છીએ નો બિયારા બચ્ચાની શી દશા થશે. માતા અન્નપૂર્ણા ! અમારા ભાગ્યમાં અન્ન નહતું તો ખેર ! પરંતુ એને પણ અમારી માફક કંઈ ન સહન કરવું પડે તે તરફ નજર રાખજો ?

પાઠક ગણ ! જણાય છે કે આત્મારામની વાત સ્વીકૃત થઈ ? સમજાય છે કે બિયારા બ્રાહ્મણની કર્ણપ્રાર્થના માતા અન્નપૂર્ણાના કર્ણપટે પહોંચી ગઈ છે, તેજ સમયથી ધીમે ધીમે આત્મારામની દરિદ્રાવસ્થા કમી થવા લાગી-ધીમે ધીમે તેમની આવકમાં વધારો થવા લાગ્યો. સાનશ કે અપાટાબધ આત્મારામની સસારિક અવસ્થા બદલાવા લાગી. કેટલોક સમય વિત્યાબાદ આત્મારામને ત્યાં એક સૌન્દર્યવાન પુત્રીનો જન્મ થયો. કન્યાને જોતાની સાથે ક્ષણભર આત્મારામની પત્નીને પરમાનંદ પ્રાપ્ત થયો-ક્ષણવાર તે પોતાનું તમામ દુષ્પ જૂલી ગઈ પરંતુ તત્કાળ પોતાની દરિદ્રતાનું રમરણ થયું. અશ્રુપૂર્ણ નેત્રો લૂછી તેણે કહ્યું “મા, અન્નપૂર્ણા ! તું આ સોનાની પૂતળીને ભૂખે મરવા માટે તેં આ જગતમાં મોકલી છે ?”

*

*

*

*

આઈમા માસે કન્યાને અન્નપ્રાશન સંસ્કાર કરાવવામાં આવ્યો અને કન્યાની અઢાકીક સુન્દરતા જોઈ તેનું નામ ભવાની રાખવામાં આવ્યું પ્રિય વાચક ! યાદ રાખો-છાતિમ-ગામનીવાસી દરિદ્ર આત્મારામ ચોધરીની કન્યા ભવાની જ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ રાણી ભવાની થઈ હતી દરિદ્ર નિસહાય આત્મારામની લાવણ્યમયી કન્યા અત્યુત્તમ ઐશ્વર્યની અધિકારીણી કેવી રીતે થઈ તે આગળ લખીશું.

દ્વિતીય પરિચ્છેદ

નાટકમાં કામદેવરાય નામક એક બ્રાહ્મણ રહેતો હતો તેને રઘુનન્દન અને રામ-જીવન નામના બે પુત્ર હતા કામદેવે પંડીઆના જમીનદાર દર્પનારાયણને ત્યાં મોટા પુત્ર રઘુનન્દનને એક સામાન્ય કાર્યમાં જોડી દીધો હતો રઘુનન્દન મહા બુદ્ધિશાળી યુવાન

હતા. ફરિયાદો પરીક્ષા ખાતર રઘુનન્દનને કહીણ કામો સોંપવાનો આરંભ કર્યો. યુદ્ધિ-
માનં રઘુનન્દન પણ તે બધાં કામોમાં ટુંક વખતમાં ફેરવ્યો. દર્શાવી ઉત્તરોત્તર અધિક
પ્રીતિપાત્ર બનતો ગયો. છેવટે રઘુનન્દનની યોગ્યતા અને કાર્યપદ્ધતી પ્રસન્ન ધર્મ ફરિ-
યાદો મુર્ચ્છાપ્રાદની સરકારમાં સીધારસથી ગોઠવી દીધી.

રઘુનન્દન ધણે સીધો, સાદો અને મિષ્ટલાખી પુરુષ હતો. જે કાંઈની સાથે તેની
કેવળ એકવાર વાતચીત થતી તે તેને સ્નેહદષ્ટિથી જોવા લાગતા. આ કારણથી યોગ્ય
દિવસોમાં મુર્ચ્છાપ્રાદના નવાબને ત્યાં જે માણસો હતા તે રઘુનન્દનનો પક્ષ કરતા થયા
અને ત્યાંના અનેક કાર્યભારી તેને આદરની દષ્ટિથી જોવા લાગ્યા. છેવટે નવાબને ત્યાંના
મુખ્ય અધિકારીઓને પણ પ્રીતિપાત્ર થઈ પડ્યો.

એ કાર્યભારીઓ પૈકી કાનુનગો રઘુનન્દનપર બહુ પ્રેમ રાખવા લાગ્યો હતો. રઘુન-
ન્દન અને તેની મિત્રતા એટલે સુધી વધી કે તે પોતાની મહેર પણ તેની પાસે રાખવા
લાગ્યો. નવાબના જે કાગળોપર આ મહેર થતી નહતી તે કાગળ વિશ્વાસનીય માનવામાં
આવતા નહતા; અર્થાત તેથી તે મહેર કેવળ ભરોંસાદાર માણસો પાસે રહેતી હતી.

જે સમયની વાત અને કરીએ છીએ તે સમયના મુસલમાન અધિકારીઓનો
સ્વભાવ ધણે ખરાબ હતો. તે વિલાસી થઈ ગયા હતા, રવેન્જાચારી ધર્મ ગયા હતા-
રાત્રિ સંખંધી કાર્યોમાં તેમનું મન નહતું આ બાબુ દિલ્લીના બાદશાહનું બળ દિન
પ્રતિદિન ઘટતું જતું હતું અને દિન પરદિન તેમનો પ્રતાપી સૂર્ય અસ્ત થતો જતો હતો
તેથી આ વિલાસી અમલદારોને શિક્ષા કરવાની શક્તિ તેમનામાં રહી નહતી. આવી દશામાં
કેવળ કર લઈ સંતુષ્ટ થતું પડતું હતું. જે પ્રદેશના શાસનકર્તા તરફથી ઉપયુક્ત કર પ્રાપ્ત
કરી શકતા નહતા, તે પ્રદેશના શાસનકર્તાને પદબ્રજ કરવામાં આવતો અને તેની જગ્યાએ
અન્યને નિયુક્ત કરવામાં આવતો હતો. મતલબ એટલીજ કે કેવળ દિલ્લીના બાદશાહને
કર ઔપચાર પુરતા આધિન હતા અને શાસન સંખંધી બાજતોમાં તે તદ્દન સ્વતંત્ર હતા.

તે સમયે મુર્ચ્છાપ્રાદના નવાબે બોગવિલાસમાં મત થઈ બહુ ધનનો વ્યય કર્યો
હતો, તેથી પરીણામે દિલ્લીના બાદશાહ તરફ જે કર મોકલવામાં આવતો હતો તે જતો
બંધ થઈ ગયો. આથી બાદશાહ ગુસ્સે થયો અને નવાબને પદબ્રજ કરવાની ઇચ્છા થઈ. તે
સમયે બચાવનો બીજો કંઈ માર્ગ ન જોઈ નવાબે આવક જાવકનો એક બનાવટી હિસાબ
મોકલી ઉપસ્થિત વિપત્તીથી પોતાનો જગ્યા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. રાત્રિનું હિસાબીખાતું
કાનુનગોના તાબામાં હોવાથી તેની મહેરછાપ શિવાય કોઈ કાગળ સત્ય અને વિશ્વાસપાત્ર
માનવામાં આવતો નહતો. તેથી નવાબે તેને આવક જાવકનો એક ખોટો હિસાબ તૈયાર
કરવાની આજ્ઞા કરી. કાનુનગો ધણે ન્યાયી ધર્મજીર હતો. તેણે સ્પષ્ટ કહી દીધું કે એ કામ
મારાથી જની શકે તેમ નથી. આવો જગ્યા સંભળી નવાબ ધણે દીલગીર થયો અને
ચિંતા કરવા લાગ્યો. તપાસ કરતાં તેને ખબર પડી કે રઘુનન્દન પાસે કાનુનગોના હસ્તા-
ક્ષરની મહેર રહે છે. આ પ્રમાણે જાણવાથી એકાંતમાં રઘુનન્દનને બેલાગ્યો અને તેને
બધી વાત સ્પષ્ટ સમજાવી કહ્યું “ભૂલો! હું આવા કદમાં પડ્યો છું મારા પદબ્રજ ધવાથી
પણ કાનુનગોને કંઈ લાભ થઈ શકે તેમ નથી. હું એનો અનુદાનપ્રતિપાત્રકર્તા-તોપણ
એણે વિપત્તિનાં સમયે પણ મારી રક્ષા કરવાનું સ્વીકાર્યું નહિ. શું તમારા શત્રુમાં એવું

લખ્યું છે? શું થોડો અંધર્મ કરી અજ્ઞાતા-પ્રતિપાલકની રક્ષા કરવામાં પાપ છે? હું તમને એક લાખ રૂપિયા આપીશ. તમે મારા ઉપર ઉપકાર કરી મારા પ્રાણની, મારો માનની અને મારા ધનની રક્ષા કરો.

રઘુનન્દને કંઈ વિચાર કરી કહ્યું “જહાંપનાહ? મને આપ રૂપિયાની લાલચ ખતલાવશો નહિ. હું આ વખતે ન્યાય દૃષ્ટિથી આપની હકીકતનું વિવેચન કરીશ. હું આ સમયે વિચાર્યું કે ખોટા કાગળપર મહોર લગાવી આપવામાં આવશે તો આપનું એક તો કામ નીકળી જશે; ખીલું કાનુનગેને કંઈ હતી પણ નહિ થાય. અરતુ, જેમ થાય તેમ ખર્ચ હું આપના પર આ ઉપકાર અવશ્ય કરીશ.

તે પ્રમાણે રઘુનન્દને બનાવટી હિસાબ તૈયાર કરી દિલ્હી મોકલી દીધો. નવાખ સાહેબ બચી ગયા નીર્ભી રઘુનન્દને પ્રતિજ્ઞાનુસાર એક લાખ રૂપિયા રોકડ આપી “રાયબહાદુર”ની ઉપાધિથી વિભૂષિત બનાવ્યો અને પોતાનો દિવાન બનાવ્યો.

ઈ. સ. ૧૭૦૭ માં બનગાદીના જમીનદાર કર ભરી શક્યો નહીં. રઘુનન્દને તેને રૂપિયા આપી જમીનદારી ખરીદ કરી લીધી, અને તે પોતાના ભાઈને આપી. ઈ. સ. ૧૭૦૮ માં રાજશાહીના જમીનદાર રાજા ઉદિતનારાયણનું મૃત્યુ થવાથી રામજીવન તેમની સર્વ સંપત્તિનો અધિકારી થયો. કેવળ નસરપૂર અને પૂંઢિયાની જમીનદારી તેના અધિકાર બહાર રહી. આ પ્રમાણે જેની વાર્ષિક ઉપજ દોઢકરોડ રૂપિયાની થતી હતી તેવી જમીનદારી મેળવી રામજીવન મુશ્કેલીઓના નવાબને આવનવાખ રૂપિયા દરસાલ આપવા લાગ્યો. નવાબે મોટા સમાજ સાથે તેને રાજની પદ્ધતિ આપી આજ રામજીવન પરમ પ્રસિદ્ધ રાણી ભવાનીનો શ્વસુર હતો.

રામજીવનને બે પુત્ર હતા. પહેલો પુત્ર કુમાર કાનુ આજપણમાં દૈવાધિન થઇ ગયો હતો. બીજા પુત્ર રામકાન્તના વિવાહ માટે ઘણા દિવસ સુધી કન્યાનું અનુસંધાન ખોળી છાતિમ નિવાસી આત્મારામ ચૌધરીની કન્યા ભવાનીની સાથે તેનો વિવાહ કરી દીધો.

વિધિપુર.સર લગ્ન થઇગયુ દરિદ્રીની કન્યા રાજના પત્ની બની. આત્મારામ ચૌધરી અને તેમની પત્નીએ વિચાર કર્યો કે માતા અન્નપૂર્ણાએ ખરેખર શુદ્ધ હૃદયની કશ્ચાપૂર્ણ પ્રાર્થના સાંભળી લીધી. “આડોશીપાડોશી કહેવા લાગ્યા કે “ભવાની રાણી બની ગઇ. એ માટેજ પરમેશ્વરે તેને આપું” પરંતુ અર્પ્યુ તુ સાડ ચયુ બિચારી પિતાને ઘેર બૂબે મરતી હતી. હવે ત્યાં તેને પેટભર બોજન તો મળશે પતિને ત્યાં તે સુખમાં પણ રહેશે અને વળી ત્યાં બિચારીને કંઈ પરિશ્રમ પણ કરવો નહિ પડે.”

ઈ. સ. ૧૭૩૦ માં રાજા રામજીવન સ્વર્ગમાં સીધાં રાજા રામકાન્ત કે જેમની ઉંમર આ વખતે ૧૮ વર્ષની હતી તે રાજા થયા. ભવાની વિધીલેખાનુસાર રાણી થઈ. આ વખતે રાણી ભવાનીની ઉંમર ૧૫ વર્ષની હતી.

તૃતીય પરિચ્છેદ.

જે સમયે રાજા રામજીવન હયાત હતા તે વખતે રામકાન્ત ઘણા શાન્ત અને શિષ્ટ હતા; તે વખતે તેમના શરીરે કોઈ પ્રકારના દોષને સ્પર્શ ક્યો ન હતો અને તે વખતે પ્તાની પણ ઘણી સુખી હતી. પરંતુ વિધાવાની કેવી અપૂર્વ લીલા છે! ગત રામજીવનો મરણોક્તવાસ થતાની સાથેજ ચોનરૂથી લોકોએ આવી તેને ઘેરો, કોઈ ચિત્ર બતાવે.

કોઈ આત્મીય બની અને કોઈ હિતોપદેશક બની રાજરામકાન્તની પાસે આવી ગયા. રામકાન્ત તે વખતે યુવક હતા અને સાંસારિક બાબતોનું તે વખતે તેમને કંઈ જ્ઞાન નહતું; તેથી તેમણે તે શોડોના વિશ્વાસ કર્યો અને ખરેખર તે બધાને પોતાના મિત્ર સમજ્યા. તે બધા દુષ્ટો પ્રસંગ જોઈ પોતે પોતાના લાભ અને સ્વાર્થ સાધનના ઉપાય શોધવા લાગ્યા. તે વિશાળ રાજભૂવનમાં કે જ્યાં રાજ્ય રામકાન્ત રહેતા હતા ત્યાં કેવળ એ મનુષ્ય તેમના હિતેચ્છુ હતાં. એક પતિવ્રતા રાણી લવાની અને બીજા દીવાન દયારામ !

દયારામે રાજ્ય રામજીવનના સમયમાં પ્રથમ એક સામાન્ય લંડારીના પદ પર નિયુક્ત થયું. રાજદરબારમાં પ્રવેશ કર્યો હતો; પછી પોતાની છુદ્ધિ, નિષ્કપટતા અને સ્વામીભક્તિથી થોડાજ દિવસમાં દીવાનની પદવી પ્રાપ્ત કરી હતી. રાજ્ય રામજીવન મૃત્યુ સમયે રાણી લવાની અને રામકાન્તને કહી ગયા હતા કે તમે જાને જે કામ કરો તેમાં તમારે દિવાન દયારામની સલાહ લેતા રહેવું.

રાજરામજીવન દયારામને બહુ મહાતા હતા ને પુત્ર સમાન માનતા હતા. રામકાન્ત પણ દયારામને ભાઈ સાહેબ કહી બોલાવ્યા કરતા હતા. આજ દયારામ અને રાણી લવાની શિશ્ય રાજમહેલમાં નવીન રાજ્ય રામકાન્તનું સાચું હિતિષિ કોઈ નહતું.

રાજ્ય રામકાન્ત, યુવાવસ્થામાં પિતાની ધનસંપત્તિ જોઈ દુષ્ટ તથા સ્વાર્થી સાથીઓને વશ થઈ વિલાસ અને ત્રિવિધવાસનામાં ઉન્મત્ત થઈ, પૂર્વસંચીત ધનનો જળની માંદકે પ્રવાહ વહેવડાવવા લાગ્યા. રાણી લવાનીને તેમની આ વાતની ખબર પડી; તેમણે તેમને બહુ સમજાવ્યા અને વારંવાર આ વાત માટે વિનંતિ કરીને ખરાબ ચાલ છોડી સારા રસ્તે ચાલવા સમજાવ્યું. પરંતુ રામકાન્તે તેમાંનું કંઈ સાંભળ્યું નહિ. તે બહુજ થોડા વખતે મહેલમાં રહેતા હતા અને લવાની સાથે વિશેષ વાતચીત કરતા નહતા. લવાનીએ તેમને ઘણુંજ સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ રામકાન્તે કોઈ વાત પર ધ્યાન ન આપ્યું તે નજ આપ્યું.

લવાની પોતાને માટે સુખ ઇચ્છતી ન હતી, તે સ્વામીને માટે પોતાનો પ્રાણ આપવા તૈયાર હતી. તેથી જ્યારે તેમને સારા રસ્તાપર લાવવાનો અન્ય કોઈ માર્ગ જોયો નહિ ત્યારે તેમના પગમાં માથું મૂકી વારંવાર આ વાતનો અનુરોધ કરવાનો આરંભ કર્યો. તેણે કહ્યું આવી આ દુષ્ટ સ્ત્રીઓનો એકદમ ત્યાગ કરી કોઈ સુન્દરીની સાથે લગ્ન કરી લો. લવાનીએ તેમને સમજાવવા અશ્રુપ્રવાહ વહેવડાવ્યો પરંતુ રામકાન્તના સમજવામાં એક પણ વાત આવી નહિ. કહો કે નદીના પ્રજળ પ્રવાહમાં બધો ઉપદેશ તણાઈ ગયો. રાજ્ય રામકાન્તને સારાનરસાની ઝોળખ ન હતી. તેમનું ધન જળપ્રવાહની માંદકે વહી રહ્યું હતું અને સ્વાર્થી કર્મચારીઓ પોતપોતાનું પેટ ભરી રહ્યા હતા.

છુદ્ધિમાન દયારામ પ્રથમથીજ રાજ્ય રામકાન્તને સાવધાન કરવાની યોછા કરી રહ્યા હતા પરંતુ કોઈ કામમાં સફળ થયા ન હતા. એક દિવસે તેમણે રાજના મિત્રોની સમક્ષ તેમના કુટુંબ સંબંધી તિરસ્કાર પ્રદર્શિત કર્યો. રાજ્યએ આથી પોતાનું અતિ અપમાન માની પોતાના મનમાં કહ્યું “એક-શ્વદ કર્મચારી સાથે આટલે સુધી બંધી વાતો કરવી ઠીક નથી. આજે જ, આ વખતેજ તેને અપમાન સાથે રાજમહેલની બહાર કાઢવો જોઈએ.” એવાં મતસુઓ કરી રાજ્ય રામકાન્તે દીવાન દયારામને અપમાન દેલમાંથી બહાર કાઢી મૂક્યા.

રાણી ભવાનીના કર્ણપટે આ વાત પહોંચી. જ્યારે રાજા રામકાન્ત મહેલમાં ગયા ત્યારે તેણે તેમના પગમાં પડી ગઈ ગઈ કંઈ કહ્યું “સ્વામી” દીવાનજી સર્વવાતે શુભેચ્છક છે. તેમની સાથે આ પ્રમાણે વર્તવું સાઈ નથી. તદ્વિષ—”

રાણી આગળ કંઈ કહી શકી નહિ. ક્રોધમાં આવી જઈ રામકાન્તે કહ્યું “ તમારે મારી આજ્ઞાનુસાર ચાલવું પડશે નહિ કે મારે તમારા મતને અનુસરી ચાલવાનું છે । શું એક સામાન્ય મિત્રમંડળમાં મારું અપમાન કરે અને હું તે સહન કરી લઉં ? એ તો મારો પ્રાણ રહેશે ત્યાં સુધી કદી નહિ બની શકે.”

રાણી.—“ મહારાજ ! વિચારતો કરો કે આપ કોણુ હતા અને કેવા થયા છે. ખમ્મને ખાલી થઈ ગયો, સીપહીઓને પગાર મળતો નથી તેમનો હિસાબ કોણુ ચૂકવશે ? શું આપે એ બાબતમાં કંઈ વિચાર કર્યો છે ? નવાબનો વાર્ષિક કર ક્યાંથી મોકલીશું ? અત્યાર સુધી દીવાનજી તૈયાર હતા તેથી આ બાબતમાં આપને મેં કંઈ કહ્યું નહતું. દીવાનજીને આપે અપરાધી સમજી કાઢી મૂક્યા તે તો દીક ક્યું; પણ આ બધી બાબતોનો આગળ પાછળનો વિચાર કરી લો અને પછી નિશ્ચિન્ત થઈ મિત્રમંડળમાં આનંદ મેળવો. ખસ, મારી આટલીજ પ્રાર્થના છે.

રાજા રામકાન્તે શુદ્ધિમતિ રાણીની વાતભર કંઈ વિચાર કર્યો નહિ. અને કહ્યું “ આ બાબતમાં તમારે ચિન્તા કરવાનું કંઈ પ્રયોજન નથી તમે નિશ્ચિન્ત રહો. મારું કામ હું કરી લઉં. તમારે આ બાબતમાં ચિન્તા કરવાની કંઈ આવશ્યકતા નથી.”

રાણી ભવાની હવે શું કહી શકે ? પ્રતિદિન તે અનેક પ્રકારથી રાજાને સમજાવતી હતી પરંતુ તેની વાતો કાનપર પણ લેવામાં આવતી નહતી. પહેલાં રાજાસાહેબ દીવાન દયારામના લયથી ખુલ્લે ખુલ્લા એશઆરામમાં કુબતા નહતા, પરંતુ હવે તો રાતદીવસ સ્વાર્થામિત્રો અને વેશ્યાઓના દરબારમાં બેસી રહેવા લાગ્યા. બિચારી રાણી ભવાનીને કંઈ એન નહતું. તે પ્રત્યેક સમયે પતિના મંગલ માટે ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના કર્યા કરતી હતી.

અનુરૂપ પરિચ્છેદ.

ત્યારે શું દયારામ નિશ્ચિન્ત હતા ? શું તેમણે રાજા રામકાન્તની આવી દુરાવસ્થા જોઈ તેના રક્ષણનો કોઈ ઉપાય શોધ્યો નહિ ? રાજદરબારમાં અપમાન પામી, રામકાન્તનાં કડવાં વચન સાંભળી, દુષ્ટો તરફથી તીવ્રરુદ્ધ પામી પોતે પોતાના અપમાનનો, પોતાના દુઃખનો શું અહલો લેવાનો નીશ્ચય કર્યો હતો ? નહિ, કદી નહિ ! દયારામ એવા માણસ નહતા, તે રામકાન્તના સાચા હિતથી હતા. તે રામકાન્તની ખરાબી જોઈ તેની રક્ષાનો ખરેખરો ઉપાય શોધી રહ્યા હતા; નહિ કે રામકાન્તના વ્યવહારથી દુઃખી થઈ અહલો લેવાનો વિચાર કર્યો. છેવટે તેમની, તેમના ઘનની, તેમના આપદાદાની પ્રતિષ્ઠાની અને તેના રાજ્યની રક્ષાનો કંઈ ઉપાય શોધી સુશીલાબાદ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

સુશીલાબાદ પહોંચી દયારામ નવ જ અશ્વીવર્દીખાનને મળ્યા. નવાબે દયારામને રાજા રામજીવનનો દીવાન જાણી સન્માનપૂર્વક તેની સાથે વર્તણૂક કરી. અશ્વીવર્દીખાને એ પણ પૂછ્યું કે રામજીવનના મૃત્યુપછી તેમનો પુત્ર રાજ્યકાર્ય કેવીરીતે ચલાવે છે.

સમય જોઈ દયારામે કહ્યું “ રાજા રામજીવનના પુત્ર નવાબક છે. સુવાવસ્થાના

તરંગને આધિન થઈ વર્ષ ધન હુંટાવે છે. કેવળ શીરપેચને માટે તેમણે નાહક બેલાખ રૂપિયા ખર્ચી નાખ્યા. આગલા વર્ષે આવા કાળજી ખર્ચને લીધે તે આપને કર આપી શક્યા ન હતા. આ વર્ષે પણ અપાય તેવી આશા રહેતી નથી.

નવાખ અક્ષીવર્દીખાન આ સમાચાર સાંભળી અત્યંત ગુસ્સે થયા અને પૂછવા લાગ્યા-
“ શું રાજા રામજીવનના કુટુંબમાં રાજા થવાને બીજા કોઈ શખસ કાબેલ નથી ? ”

દયારામે કહ્યું “ કે, રાજા રામજીવનનો ભત્રીજો દેવીપ્રસાદ મહા બુદ્ધિમાન અને કાર્ય કુશળ છે. જો કદી તેના હાથમાં રાજ્યકારભાર આપવામાં આવે તો હું આશા રાખું છું કે આપનો નિયત કર ખરેખર મળતો રહેશે.

અક્ષીવર્દીખાને જવાબમાં કહ્યું “ હીક ત્યારે હું તમારી સાથે ફોજ મોકલું છું. તમારે પોતે દેવીપ્રસાદને રાજા બતાવી દીવાન બનવું; અને હુંશીધરીથી તમામ બાબતોનો બદોબસ્ત રાખવો.

“જેવી આજ્ઞા ” કહી દયારામે અનુમતિ દર્શાવી.

*

*

*

*

રાજા રામકાન્તના સૈનીકાએ પણ સાંભળ્યું કે સુર્શીદાખાદયી અક્ષીવર્દીખાનનું અગણીત સૈન્ય આવે છે, તે બિચારા પ્રથમજ બે વર્ષથી પગાર મેળવી શક્યા ન હતા. વિશેષ કરી રાજાની જ દશ એવી હતી કે રાજ્યનો ખચાવ થવાનું મરકીત હતું, એટલે નવાખી ફોજની સાથે યુદ્ધ કરવું રમત વાત ન હતી. આવાત સાંભળી રામકાન્તના સીપાઇઓ ગામલોકોનાં મકાનો અને હુંપડીઓ લૂંટતા થઇ ગયા. જેને જેમ શબ્દો તેમ ચાલ્યા ગયા. રામકાન્તના આશ્રયમાં રહેવા વાળી વેસ્થાઓ અને મિત્રોએ પણ આ વાત સાંભળી તે બધા પણ સમય જોઈ જો જોને હાથ આવ્યું તે લઇ ભાગી ગયા.

જે વખતે નાટોરમાં નવાખી ફોજ આવી પહોંચી ત્યારે રાજા રામકાન્તની આંખોના પ્રરદા છૂટી ગયા. પરંતુ એવી સ્થિતિમાં તે શું કરી શકે ? યુદ્ધ કરવા કોંવા હિંમત આપવા ત્યાં કોઈ ન હતું. બધાએ પોતપોતાનો સ્વાર્થ સાથે ચાલ્યા ગયા હતા. રાજા રામકાન્તે પોતાના મન પ્રતિજ્ઞ કહ્યું “ શું સંસારનાં બધા માણસો સ્વાર્થી થઇ ગયા ? શું દુનિયામાં કોઈ પણ મારો સાચો હિતૈથી રહેતો નથી ? આ વિશાળરાજ્યમહેલમાં મારી સાથે રહેનાર કોઈ પણ માણસ નહિ મળે ? ” આ પ્રમાણે મનમાં અનેક પ્રકારના વિચાર કરતા અને ઉદાસ લાવથી નીચુ મુખ કરી રાજા રામકાન્તે રાજ્યમહેલના દરેક ભાગને સારી રીતે જોઈ લીધા; પરંતુ કોઈ પણ જગ્યાએ મનુષ્યનું ચીન્હ જણાયું નહિ, કોઈ પણ જગ્યાએથી સહાય મળી નહિ—દાસ દાસી, આત્મીય બાન્ધવ બધા ભાગી ગયા હતા. હાથ ! વિપત્તિના સમયે મદદ કરવાવાળો ક્યાં મળે છે !

ત્યારપછી ગાંડા માફક કુદકા મારતો રાજા રામકાન્ત અન્તઃપુરમાં ગયા. ત્યાં જઈને પણ ત્યાંની તમામ ઓરડીઓ જોઇ નાંખી; પરંતુ ત્યાં પણ કોઈ મનુષ્ય નહિ. છેવટે એક ઓરડામાં પ્રવેશ કરી જોયું તો રાણી લવાની જૂની પર પડી રહતી હતી. રાજા રામકાન્ત ધીરે ધીરે તેની પાસે જઇ બોલ્યા “ તું અહીં કેમ પડી છું ? ”

રાણીએ કંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ. રાજા રામકાન્તે ફરી કહ્યું “લવાની ! હવે પણ નાશી જઇ પ્રાણની રક્ષા કર ! જ્યારે મારા સ્નેહીમિત્ર, આત્મીય બાન્ધવ અને દાસ દાસી બધો મને છોડી ચાલ્યાં ગયાં તો તું અહીં રહી વૃથા કષ્ટ સામાટે સહે છે ? ”

રાણીએ રડતાં રડતાં કહ્યું “ મહારાજ ! મારો અને તમારો સંબંધ તેવો નથી કે જેવો આપનો અને આપના મિત્રોનો હતો. જો કદી મારો પણ આપની સાથે તેવો સંબંધ હોત અને કદી તેઓની માફક મારી પણ સ્વાર્થ સાધનાની અભિલાષા હોત તો અત્યાર મુંધીમાં ક્યારનીએ નાશી ગઈ હોત. પરંતુ મારો અને તમારો સંબંધ તેવો નથી. મને આપના મુખમાં મુખ અને દુઃખમાં દુઃખ છે. જ્યાં મુંધી હું જીવતી રહીશ ત્યાં મુંધી હું આપને ઊંડી જઈશ નહિં. જ્યારે મરણકાળ આવશે ત્યારે આપનું મુખ જોતી જોતી-હસતી હસતી હું આ જીવનનો ત્યાગ કરીશ ”

એક લાંબો શ્વાસ ખેંચી રાજા રામકાન્તે કહ્યું “ અહા, હું કેવા ભ્રમમાં પડી ગયો હતો, મારી બુદ્ધિ કેવી ભ્રષ્ટ થઈ ગઈ હતી ! ”

“ મહારાજ ! આપની આંત્ર હોય તો હું પ્રાણ રક્ષણનો એક ઉપાય કરું ” રાણીએ ધૈર્યતા દર્શાવી.

રાજાએ લાચારી દર્શાવી કહ્યું “ મને બધું કશું છે. હવે મને વિશ્વાસ છે કે હું જે કરીશ તેથી મને સ્વર્ગમુખ પ્રાપ્ત થશે. ”

“ અરવુ, ઉતાવળ કરો ! ” રાણીએ સૂચના કરી.

આ વખતે જ મહેલની બહારથી નવાખી સૈન્યનો કોત્રાદલ સંભળાયો.

“ હવે નાશવાનો કંઈ ઉપાય નથી, તે બધા આવી ગયા છે. ” નીરાશ થઈ રાજાએ કહ્યું.

પરંતુ રાણીએ રાજાનો હાથ પકડી ધીમે ધીમે એવા માર્ગે લેવા લાગી કે જે બીતરથી નદીની બીજી બાજુએ જતો હતો. રાણી ગર્ભવંતી હોવાથી ઝપાટાખંધ ચાલી શકતી ન હતી.

પંચમ પરિચ્છેદ.

પ્રાણભયથી રાજા રામકાન્ત ગર્ભવંતી સ્ત્રીની સાથે રાજમહેલ બહાર નીકળી આવ્યા, પણ હવે જાય ક્યાં ? આવા દુઃખસંગમાં, આવી વિપત્તીના સમયમાં કોણ તેમને આશ્રય આપી નવાખની કોય દર્શિતો નીશાન અને ? એ સર્વનો વિચાર કરી તેણે નીરાશ થઈ રાણીને કહ્યું “ ભવાની ! પ્રાણરક્ષાને માટે બધું ઊંડી આપણે નદી કીનારે આવી પહોંચ્યા; પરંતુ હવે શું કરવું ? હવે આપણને રહેવા અહીં ક્યાં સ્થાન મળશે ? કોણ આપણને આશ્રય આપી નવાખનો દુશ્મન બની પોતાનાજ હાથથી પોતાનાજ પગમાં કુહાડી મારશે ? હાય ! હવે આપણને રહેવાનું કંઈ સ્થાન નથી. ખેર, આવો ! આ નદીનો આશ્રય લઈ અનન્તકાળના માટે બધાં દુઃખ, બધી વિપત્તીઓ અને અપમાનોથી આપણો છુટકારો કરી લઈએ. ”

પ્રેમપૂર્ણ શબ્દોથી રાણીએ કહ્યું “ મહારાજ ! હું આપને વૃથા પ્રેરોધ આપતી નથી. હું જેને માટે કહું છું તેને નવાખને લખતો દૂર રહેા પરંતુ સ્વયં નવાખ અનેક ખાખતોમાં તેમનો ઋણી છે; અને તેમનો ધણો દયામણો છે, તે આપણને આશ્રય આપશે.”

રાજા રામકાન્તે પ્રથમની માફક નીરાશભાવથી કહ્યું “ મને તો વિશ્વાસ નથી. નીક તે ક્યાં રહે છે ? તેમનું નામ શું છે ? ”

રાણીએ કહ્યું: “ તે મૂર્શીદાબાદમાં રહે છે. તેમનું નામ જગતશેઠ છે.”

પ્રિય વાચક ! “ દિલ્લીશ્વરો વા જગદીશ્વરો વા ” આખ્યાયારી મોગલસમ્રાટને વંખતોવખત જેના દ્વારપર જવું પડતું હતું. સંપતિશાહીની ભારતમાતા જેના ધનના ગૌરવથી જગતમાં ગૌરવ મેળવી રહી હતી, હિન્દુસ્થાનના પ્રત્યેક કર્મક્ષેત્રમાં-ભારતવર્ષના પ્રત્યેક નગરમાં; વાણીજ્ય-વ્યવસાયથી શોભાવમાન પ્રત્યેક બંદરમાં, જેનાં ગુણોનાં વખાણ માનવહૃદયો ક્યાં કરતાં હતાં, સાક્ષાત્ત બદશીદેવી કહેાને “ ચંચળ ” અપવાદ દૂર કરવા માટે જેને ત્યાં સ્થીર બેસી હતી અને દેશના રાજા, મહારાજા-અમીર ઉમરાવા સદા જેને ત્યાંથી દેવું ઉઠાવતા હતા તે ધનકુબેર જગતશેઠનું નામ રાણી લવાનીએ પોતાના પ્રતિને કહ્યું.

જગતશેઠનું નામ સાંભળી રાજા રામકાન્તના મુખપર થોડીવાર પ્રસન્નતા પથરાઈ. તેમણે પ્રકૃષ્ટિત્ર યદ્ય કહ્યું “ પ્રિયતમે ! તમે કીક કહ્યું. આવી વિપત્તિના સમયે અન્ય કોઈ આપણને સહાય થઈ શકે તેમ નથી. ઈશ્વરે સારા વખતે આ વાત તને સૂઝાડી.”

ત્યાર પછી એક હોડી બાડે કરી લઈ રાજા રામકાન્તે રાણી લવાનીસહ મૂર્શીદાબાદ તરફ પ્રયાણ કર્યું. મૂર્શીદાબાદમાં તે ક્યારે પહોંચ્યા, માર્ગમાં કેવી કેવી આપત્તિઓ સહન કરવી પડી તે બધું ન લખતાં અમે સંક્ષેપમાં કેવળ એટલુંજ લખીએ છીએ કે જગતશેઠે તેમને આદરસહીત પોતાના મકાનમાં રચાવ આપ્યું.

દુર્ભાગ્યવશાત્ રાજા રામકાન્તની વિવેકશક્તિ નષ્ટ થઈ ગઈ હતી. બ્યારે તેમની દશા કંઈક સુધરી ત્યારે તમામ કાર્યમાર રાણી લવાનીના માથે નાંખ્યો જગતશેઠે પણ તેમને નવાખને પ્રસન્ન કરવાનો ઉપાય બતાવ્યો. કિન્તુ રાણી લવાનીએ કહ્યું “ એ પ્રમાણે કામ નહિ થાય. બધાની પહેલાં દીવાન દયારામને પ્રસન્ન કરવા જોઈએ; કારણ તે દરેક વખતે નવાખ પાસે ઉપસ્થિત રહે છે. “ ત્યાર પછી તેણે પોતાના પ્રતિને એ સલાહ આપી કે દીવાને દયારામને પ્રસન્ન કરવાની મેજા કરો.”

પણ રાજા રામકાન્ત કેવી રીતે દીવાન દયારામને પ્રસન્ન કરે ? તેમણે વિચાર કર્યો. કદી હું દીવાન દયારામને પ્રસન્ન કરવાની મેજા કરીશ અને તેમને મળવા મૂર્શીદાબાદના નવાખના દરબારમાં જઈશ તો અવશ્ય તે લોક પકડી મને કેદમાં નાંખશે. અસ્તુ.

એક દિવસ દયારામ પાઘળીમાં બેસી ઘર તરફ જતા હતા. રાજા રામકાન્તે તેમને આ રીતે જતા જોઈ રાણી લવાનીને એ સમાચાર કહ્યા. તે સંબંધમાં રાણીલવાનીએ કંઈ સલાહ આપી. નિદાન તેની સન્મતિને અનુસરી રાજા રામકાન્તે જગતશેઠની કોઠીની છત ઉપર જઈ ચઢ્યા અને ત્યાંથી જૂઠ મારી “ ભાઈ સાહેબ ! હવે કેટલા દિવસ સુધી અમારે બંધ રહેવું પડશે ? ”

દીવાન સાહેબના મનમાં દયા આવી. વિરોધકરીને રામકાન્તને તે પોતાનો નાનો

ભાઈ માનતા હતા. તે રામકાન્તને પારકી ચોટલીના ટુકડાં તોડતા જોઈ તેમને બહુ દુઃખ થયું. પાલખીથી ઉતરી તે તુરત રામકાન્તની પાસે આવ્યાં અને બેટી પડ્યાં. રામકાન્તના નેત્રામાંથી અશ્રુપ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. દયારામે કહ્યું “ હવે તમારે વધુ દિવસ આ દશામાં રહેવું નહિ પડે. જે ખૂબ કૃત્ય તમે કર્યો તેનું ઉચિત ફળ તમને મળી ગયું છે. તમારી જમીનદારી તમને પરત મળે તે માટે હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. બધા મળી આ વખતે તમારી પાસે કેટલા રૂપિયા છે ? ”

ઉદાસ મુખથી રામકાન્તે ઉત્તર આપ્યો “ ભાઈ સાહેબ ! ભવાનીના શરીર પર જે થોડા કંઈ દાગીના છે તે શિવાય અમારી પાસે એક પાઈ પણ નથી. તે દાગીના થોડા થોડા વેચી ગમે તે રીતે કામ ચલાવું છું. આજ પણ એક અંગૂઠી વેચવાની છે. ”

રામકાન્તની વાત સાંભળી દયારામને વિશેષ દયા આવી. તેમણે સ્નેહપૂર્વક કહ્યું. “ ભાઈ ! જે તમે મારા અગર રાણીભવાનીના શબ્દો પર ધ્યાન આપ્યું હોત તો આ વખત ન આવત. ”

દયારામના બે હાથ પકડી અનુપૂર્ણ નયને રામ રામકાન્તે કહ્યું “ ભાઈ સાહેબ ! મને ક્ષમા કરો ! મેં જે કંઈ કર્યું છે તેનું ફળ મને મળી ગયું છે. હવે તમામ કામ ભવાની અને તમે મળી કરજો. હવે મારી કંઈ ઈચ્છા નથી. ”

કંઈક વિચાર કરી દયારામે કહ્યું “ દીક, વહુખાનાં ઘરેણાં મને આપી દો હું તમારી જમીનદારી ફરી મેળવવાનો પ્રયત્ન કરીશ ”

રામકાન્તે દીવાન દયારામની આજ્ઞા મુજબ રાણી ભવાનીના બધા દાગીના દયારામ આગળ મૂકી દીધા. ભવાનીની આ દશા જોઈ જઈ દયારામ અતિ દુઃખી થયા અને ધૈર્ય ધરી કહ્યું “ બેટી ? ગભરાઈશ નહિ જ્યાં સુધી માફ આપી શકશે ત્યાં સુધી હું જરૂર તને નાટોરતી રાણી બનાવીશ. ”

તે અલંકારો વેચી દયારામે ૫૦ હજાર રૂપિયા એકઠા કર્યા અને તે રૂપિયા નવાખના કારભારીઓમાં વહેંચી તે બધાને પોતાના વશ કરી લીધા. દયારામના શુદ્ધ દેશસ્થથી નવાખના તમામ નાના મોટા અધિકારીઓ દેવીપ્રસાદનો અનાદર કરવા લાગ્યા. ત્યાંના બધાં માણસો તેમને “ કમજખત કહી બોલાવવા લાગ્યા. પ્રથમ કેટલાક દિવસ સુધી દેવીપ્રસાદે કોઇની વાત પર ધ્યાન આપ્યું નહિ, પરંતુ જ્યારે જોયું કે દીવાન, દરબાર, ખીદમતગાર આદિ તમામ માણસો કમજખત કહી અપમાન કરે છે ત્યારે તેણે નવાખ અલીવર્દીખાનને આ વાત કહી. નવાખે કહ્યું “ હું બધાને મના કરીશ. હવેથી તમને આની કોઈ તકલીફ આપશે નહિ. ”

નવાખે મના કર્યા છતાં પણ ખીજે દિવસે બધા કર્મચારીઓએ દેવીપ્રસાદને કમજખત કહી બોલાવ્યા. તેમણે ફરી નવાખ સાહેબને અરજ કરી. “ આ વાતથી નવાખ અલીવર્દીખાન ખૂબ ચીડાયા, પરંતુ તે દિવસે પણ તેમને બધાને કહી દીધું કે “ હવેથી કોઇએ એમને કમજખત કહેવા નહિ. ” તે દિવસે તો બધા ચૂપ રહ્યા, પરંતુ ખીજે દિવસે પાછી તેજ વાત ! લાચાર થઈ ફરી દરબારીઓ માટે કહેવું પડ્યું નવાખે કહ્યું “ જાણ્યું છે કે તમે મહા કમજખત છો. રાજ નામજીવનની જમીનદારી હવે તમારા હાથમાં રાખવામાં નહિ આવે. હું રામજીવનના કુટુંબમાં કોઈ એવો માણસ નથી કે જે જમીનદારીનો સારો નોંધદોસ્ત રાખે ? ”

તેજ વખતે દીવાન દયારામે નમન કરી આગળ આવી કહ્યું “છે જહાંપનીહ ! રાજા રામજીવનો પુત્ર છે. જે આત્મા હોય તો:—”

દેવીપ્રસાદ દયારામની વાત કાંપી નાંખી કંઈ કહેવા ઇચ્છતા હતાં. પણ નવાજ સાહેબે ગુસ્સે થઇ કહ્યું “હું તમારો કોઇ પણ રાજદ નહિ સંભળું.” આજથી રામજીવનનો પુત્ર તેની જમીનદારીનો માલીક થશે. હવેથી તમારે મારા દરબારમાં આવવું નહિ; જે કદી આવવાની ફારીશ કરશે તો સખ્ત સિક્કા થશે.”

રાજા રામજીવનનો પુત્ર કોણ છે, તેનું નામ શું છે વગેરે વાતો અસીવંદીખાને પૂછી નહિ. દીવાન દયારામની કૃપાથી ફરી રામકાન્તે પોતાનું રાજ્ય મેળવ્યું. પ્રથમ જેવી દશ હતી તેવીજ દશાને દેવીપ્રસાદ પ્રાપ્ત થયા.

૫૬ પરિચ્છેદ.

નાટોરમાં આવ્યા પછી રાજા રામકાન્તે રાજ્યકારભાર પોતાના હસ્તમાં ન લેતાં રાણી લવાની અને દીવાન દયારામને સોંપી દીધા. રામરામકાન્ત કોઇ પણ કામમાં હાથ નાંખતા ન હતા. પરંતુ રાણી લવાની તમામ કામો દીવાન દયારામની સલાહ લઈ ફરી નાંખતી હતી. રામરામકાન્ત નામનો રાજા હતા; ખરી રીતે રાણી લવાની અને દીવાન દયારામ કરતાં હરતા હતા.

બહુ દિવસ એશઆરામમાં પડી રહેલા હોવાના કારણથી રામરામકાન્તનું શરીર લયડી ગયું હતું; તેથી રાણી લવાની સ્વામિમુખ અધિક સમય બેગમી રાકી નહિ. ફરી રાજ્ય મેળવ્યા બાદ કેવળ ૧૬ વર્ષ સુધી રાજા રામકાન્ત જીવતા રહ્યા. તે ઇ. સ. ૧૭૫૬ માં આલોકનો ત્યાગ કરી ગયા. રાણી લવાનીની ઉંમર તે વખતે ૩૨ વર્ષની હતી. ખારા પતિના અકાળ મૃત્યુથી રાણીલવાનીને કેવું દુઃખ થયું હશે તેની કલ્પના વાચક પોતેજ કરી શકશે.

રાણી લવાનીને ફક્ત એ પુત્ર સંતતિ પ્રાપ્ત હતી. તેમાંથી એક તો અંગીયાર માસનો થઇ મરી ગયો હતો; બીજો કેટલાક માસ રહી સીધાવી ગયો હતો. આ વખતે તેની એક માત્ર કન્યા તારા જન્મી હતી. તારાનું લગ્ન ખજૂરા નીવાસી રઘુનંદન પંડિતની સાથે કરી કર્તવ્યથી છુટી હતી. પરંતુ વિધીની ઇચ્છા મુજબ તારાના પતિ રઘુનંદન થોડાજ વખતમાં સ્વર્ગવાસી થયા. બિચારી તારાને બાલ્યાવસ્થામાં જ વૈધવ્યનું દુઃખ બેગમવું પડ્યું. રાણી લવાનીએ વિચાર કર્યો હતો કે હું જન્માદને રાજ્ય આપી ફારીજેતમાં આસી જઈશ, પરંતુ તેની તમામ આશા ટુટી ગઈ. આવી સ્થિતિમાં બિચારી શું કરે ? લાચારી સાથે ફરી રાજ્યનો ભાર તેને લેવાની ફરજ પડી. હમણાં દયારામ પણ આ લોકમાં ન હતા; તેથી બધા કામમાં પોતાનીજ બુદ્ધિપર આધાર રાખવો પડતો હતો. અસ્તુ. ઇશ્વરકૃપાથી તેનો મહા બુદ્ધિથી અને સાવધાનીથી તમામ કાર્યનો પ્રબંધ કર્યો.

સપ્તમ પરિચ્છેદ.

રાણી લવાનીને એ પ્રબંધ કરતાં કરતાં બેથું-કે હવે હીજ્યાલ થઇ મુસલમાની રાજ્ય નજ થવાને અધિકવાર નથી. આ હીજ્યાલથી પોતાના રાજ્ય અને પ્રતાપની રક્ષા કરવા સૈન્ય વધારવાની આવશ્યકતા જણાઇ; તેથી પોતાના સૈન્યને દૃઢ કરવાનો પ્રબંધ કર્યો. કેવળ સેનાપતિ ઉપર સૈનિક સુધારાઓનો ભાર નાંખી તે બેસી રહી ન હતી. પરંતુ સ્વયં

ઉપસ્થિત રહી સૈનિકોની તપાસ રાખવા લાગી. તેનું એ ક્ષણ મળ્યું કે જે દેશ સંમસ્ત રાજ્યો કરતાં તેનું સૈન્ય ધણું વધી ગયું અને ખૂદ નવાખ પાસે તેના દૂત રહેવા લાગ્યા.

આ વખતે સીરાલુદૌલાએ મુર્શીદાબાદની ગાદી પ્રાપ્ત કરી હતી. સીરાલુદૌલા ચચળ, અવિવેકી અને એશઆરામી નવાખ હતો; તેથી તેના દરબારીઓને પોતપોતાનો સ્વાર્થ સાધવાની ઉત્તમ તક મળી ગઈ હતી. તે બધા સીરાલુદૌલાને ખરાબ સલાહો આપી વિશેષ ખરાબ કરવા લાગ્યા તે સમયે નવાખને રાજ્ય સંબંધી કાર્ય કરવાનો અવકાશ મળતો ન હતો; દુષ્ટ સોબતીઓની સલાહથી તેની પાંચેઝણો દિનપ્રાતદિન વધતી જતી હતી સતીનું સતીત્વ નષ્ટ કર્યું અને વેશ્યાઓના મંદીરમાં બેસી એશઆરામ લોગવવો ઇત્યાદિ નીન્દનીય કર્મજ તે વખતે તેનાં પ્રધાનકર્મ થઈ ગયાં હતાં.

રાણી ભવાનીના પ્રબળ પ્રતાપની વાત સાંભળી નવાખના દુષ્ટ સોબતીઓએ તેને દુઃખ દેવા એક દુષ્ટ ઉપાય યોજ્યો. દુષ્ટોએ રાણી ભવાનીની કન્યા તારાની નવાખ સીરાલુદૌલા આગળ ખૂબ મીઠું મરચું ભજરાવી પ્રસંશા કરી. તે બદમાશોનો એવો વિચાર હતો કે સીરાલુદૌલાને તારા માટે ઉત્તેજક બનાવી રાજ્યના સૈન્યની સહાયતાથી રાણી ભવાનીનો ધનભંડાર લૂંટી લેવો. નવાખ તેમના હાથનું રમકડું થઈ પડ્યો હતો—વિના તપાસ કે વિચારે તેમની વાતનો સ્વીકાર કરી દીધો. તુરંતજ રાણી ભવાનીની વીધવા કન્યા તારાને મુર્શીદાબાદ લાવવા માટે દૂત નાટોર મોકલવામાં આવ્યો.

આ દુષ્ટ સમાચાર લઈ દૂતનાટોરમાં રાણી ભવાનીની પાસે પહોંચ્યો. રાણીએ તેની પૂરી દુર્દશા કરી. તેણે કેવળ તેનો જીવ લીધો નહિ—કારણકે દૂતવધ રાજ્યની પિતિ વિશ્દનું કાર્ય હતું—તે શિવાય તમામ પ્રકારે તેની દુર્ગતિ કરી.

દૂત કોષના આવેશમાં મુર્શીદાબાદ આવ્યો અને રાણી ભવાનીની હકીકત સીરાલુદૌલા અને તેમના મિત્રોને કહી સંભળાવી. સીરાલુદૌલાના મનમાં બીજી ગમે તે વાત રમી રહી હશે પરંતુ તેના સોબતીઓએ રાણી ભવાનીની જમીનદારી લૂંટી લેવા સૈન્ય મોકલી દીધું. રાણી ભવાનીને પ્રથમથીજ ખતર હતી કે નવાખી લરકર યુદ્ધ માટે અવશ્ય આવશે તેથી તે પણ લઈવા માટે તૈયાર હતી. નવાખી સૈન્ય આવવાની વાત સાંભળી તે સહજ પણ વિચલીત થઈ નહિ—બરકે પોતે સરદાર જની યુદ્ધક્ષેત્રમાં ઉભી રહી. નવાખી સૈન્ય આવતાની સાથે જ લઘઇ થયા લાગી, પણ રાણી ભવાનીના સૈન્યનો માર સહન ન કરી શકવાથી આમ તેમ નવાખી સૈન્ય નાશવા લાગ્યું. રાણી ભવાનીએ પોતે ઘોડા પર સવાર થઈ પોતાના રાજ્યની હદ સુધી નાશતી ફાજનો પીછો લીધો તે વખતના તમામ લોકો મુસલમાનોના અત્યાચારથી દુઃખી હતા એટલે તે લોકોને કાઈ એ હાથમાંથી જવા દીધો નહિ. બધા નવાખની નાશતી સેનાપર ટુટી પડ્યા આ પ્રકારે નવાખના ધણાં માણસો માર્યા ગયા અને ઘોડાકળ અગ્નિ મુર્શીદાબાદ પહોંચ્યા યુદ્ધનું ખરીણામ સામળી પાપી સીરાલુદૌલાનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું.

સીરાલુદૌલાના અત્યાચારથી તે વખતે તમામ લોકો દુઃખી થઈ ગયા હતા, બધાનો બેજ વિચાર હતો કે ગમે તે રીતે એ દુષ્ટને ગાદીથી ઉઠાડી મુકવો બધા ઇતિહાસના બખ્યાસીઓ અણુના હશે કે સીરાલુદૌલાને પદચ્યુત કરવા માટે રાજનકૃષ્ણચંદ્ર, રાજ રાજવંશ, રાજદુર્બલ અને જગતશેઠ તથા ભવાનીનો ચોક્કસ વિચાર થઈ ગયો હતો. ઉપર

બધાનો વિચાર એવો થયો કે સીરાજુદ્દાલાને ઉશ્કેરી મૂકી મીરજાદરને સ્થાપિત કરવો. પરંતુ રાણી લવાનીને આ વિચાર પસંદ પડ્યો નહિ. રાણી લવાનીએ તો કહ્યું કે “કુદરતે માણસ ગાદીપર આવવો જોઈએ નહિ. કારણ કે તે આવે તો અતિ અત્યાચારનો કાયમ રહે, તેના કરતાં નવાબી રાજ્યને જ ઉચ્ચાની નાખવું, માટે જો તેમ ન બનતું હોય, તો મારી આ કાર્યમાં પ્રવ્રત થવાની ઇચ્છા નથી.

રાણીલવાનીની સલાહ કોઇને પસંદ આવી નહિ. ધણા દિવસ પરાધિનતાના સહ-વાસમાં રહેવાથી બધાને એ સંકા હતા કે આપણે રાજ્યચલનમાં બરોબર ચલાવી શકીશું નહિ. તેથી બધાએ મીરજાદરને નવાબ બનાવ્યો. જો કદી રાણી લવાનીની સલાહ માનવામાં આવી હોત તો, અરે તે તેજસ્વીદેવીનું કહેવું સાંભળી વિચાર કરી પરીણામ નક્કી કર્યું હોત તો પરાધિનતાની કદીય કેદની બેડીમાંથી અવરજી છુટકો થાત એમ ધણા ધતિ-હાસના અભ્યાસીઓ કહે છે. (અરેચ્છા)

અષ્ટમ પરિચ્છેદ.

રાણી લવાનીએ તો લવિષ્ય વસ્તું હતું કે હવે દેશની સારી સ્થિતિ રહેવાની નથી. છેવટે તેમજ થયું. વારંવાર નવાબો બદલાવા લાગ્યા.

શુદ્ધિમતી રાણી લવાની દેશની દુરાવસ્થા જોઇ પોતાની પ્રજાને સુખ મળે તે માટે થોડા પ્રયત્ન કરવા લાગી. કેટલાક દિવસ પછી તેણે એક દીવાન નીમીકત કર્યો અને સુચરિત રામકૃષ્ણને પોતાના દત્તકપુત્ર બનાવી તેના હાથમાં રાજ્યકાર્ય સોંપી પોતે મુર્શિદાબાદની પ્રશિક્ષિતમાં કેટલેક દૂર ગંગાજળા કીનારે વડનગર નામકે સ્થાનમાં જઈ રહેવા લાગી.

રાણી લવાની સ્ત્રી હતી પરંતુ તે પુરુષથી પણ અધિક પરાક્રમી હતી. તે પ્રતિદિન ચાર કલાક રાત્રી બાકી રહેતીત્યારથી ઉઠીજાતપ કરતીહતી; રાત્રે વહેલાં ઢાસી પાસે દીવો લેવડોથી પોતે જાતે બગીચામાંથી ફૂલ તોડી લાવતીઅને સવાર થતાં ગંગાસ્નાન કરવા જતી; ત્યાં કેટલોક વખત બીના કપડા સહીત બેસી ગંગાપૂજા, શીવપૂજા અને પાઠ આદિ કરી દેવાલયમાં પુષ્પ ચઢાવતી ત્યારે પોતાને ઘેર આવતી. ઘેર આવી ઇષ્ટદેવનું સ્મરણ કરી પુરાણ સાંભળવા બેસતી અને ત્યાર પછી આશરે બે પ્રહરે જાગૃતાન કરતી હતી પછી પંચીવારસ્થ બ્રાહ્મણ ભોજન સમાપ્ત થયા પછી પોતે ભોજન કરતી ત્યારબાદ દીવા નખાનામાં આવી પોતાના કારભારીઓને રાજ્યકાર્યોના સંબંધમાં કંઈ સમજાવતી અને ઉપદેશ આપતી હતી. સાંજે ફરી પાછી પુરાણ સાંભળતી, પશ્ચાત જરૂરી કાર્યો જોઇ તેપર હુકમ કરતી. સાયંકાળે તે પુનઃ ગંગાજી પર જઈ પોતાના હાથથી પુષ્પ પ્રદીપ કરી પરત આવતી, ત્યાર પછી ઇશ્વર સ્મરણ કરી ફરી પાછી દીવાન ઘાનામાં જઈ ત્યાં એક પ્રહર સુધી દરબની કામ કરતી અને અન્ય ઉચીત કાર્યો કરી દેહ પ્રહર રાત્રી વ્યતીત થયા પછી સ્વા જતી. પાંદકે આપજી કહેા કે રાણી લવાની પોતાના સમયનો કેવો સદવ્યય કરતી હતી !

દરિદ્રોની ચિકિત્સા માટે રાણી લવાનીએ બહુ સારો બંદોબસ્ત કર્યો હતો. વડનગર અને તેની આસપાસના ગામોમાં ફરવા માટે તેણે આઠ વૈદ્ય નોકર રાખ્યા હતા કે જે ફરી રોગીઓની ચીકિત્સા કર્યા કરે. પ્રત્યેક વૈદ્યની સાથે બે નોકર રહેતા હતા આ નોકરો રોગીઓની સેવા શુભ્રા અને પધ્યાદિકનો બંદોબસ્ત કરતા હતા. જો આ ગામોમાં કોઇ મરણ પામતું તો તેની ઉત્તરક્રીયા માટે રાણી લવાની ખરચ આપતી હતી. આ ગામો શિવાજી બીજા ગામોના રહેવાસીઓને પણ તે જો આજણ હોય તો જ રૂપીઆ આપતી અને ઘરને ત્રણ રૂપીઆ આપતી હતી, તેના રાજ્યમાં જે કોઇ સ્ત્રી સતી થયા હોય, તેને તે સંજારનો સામાન અને રાજ્ય પાંચ રૂપીઆ આપતી.

રાણી ભવાનીની આ શિવાય અનેક પ્રકારની દાનપ્રણાલીકા, જેવામાં આવે છે. તે બ્રાહ્મણો, અતીથીઓ અને મુસાફરોમાં પ્રતિ વર્ષે એક લાખ રૂપિયા ખરચતી હતી. કાશીમાં આવી તેણે વિશ્વેશ્વર, દણ્ડપતિ, હુઆ, તારા અને રાધાકૃષ્ણ આદિ દેવતાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી અને અનેક શીવલીંગ તથા મંદીર સ્થાપન કર્યાં હતાં તેમજ ઘાટ અને ધર્મ-શાળાઓ પણ બંધાવી હતી. દીન દરિદ્રી તીર્થવાસીઓ માટે પણ તેણે ૧૦૦ મકાન બંધાવ્યાં હતાં અને અનાથોને ખાવાપીવાનું પૂરું પાડતી હતી. અહીં પચ્ચેકાશી યાત્રા કરી તેણે રસ્તામાં કુવા અને વાવ આદિ બનાવડાવ્યાં હતાં. જે સનાતન ધર્મોલ્લંઘી યાત્રીઓ કાશીમાં આવ્યા હશે તેમણે માતા અન્નપૂર્ણાનું દર્શન કર્યું હશે. તેજ અન્નપૂર્ણા દેવીના મંદિરમાં જઈ રાણીભવાની પ્રતિદિન ૨૫ મણુ ચોખા અને ૮ મણુ ચણા ગરીબોને વહેંચતી હતી. પ્રતિદિન ચાર હજાર અનાથ તેનું આપેલું ખાંધ પોતાનું જીવન ચલાવતા હતા. તે કાશીની કુમારકા, સધવા સ્ત્રીઓ અને સન્યાસીઓમાંથી ૧૮૮ ને દરરોજ ઇચ્છાનુસાર ભોજન કરાવતી અને હરેકને રૂ. ૧ દક્ષણા યોગ્યને આપતી હતી. જ્યારે રાણી ભવાની કાશીમાં આવી હતી ત્યારે ૧૭૦૦ નાવ દ્રવ્યથી ભરેલાં સાથે લાવી હતી; અને ત્યાર પછી તે અહીં રૂઢી ત્યાં મુઢી ભીંકે અને અનાથોના માટે અસખ્યાબંધી ભરેલાં નાગરથી ૧૭૦૦ નાવ આવતાં હતાં. રાણીની આવી દાનશીલતા, આવી દયાળુતા અને પરદુઃખની લાગણી જોઈ કાશીનીવાસીઓએ તેનું નામ અન્નપૂર્ણા રાખ્યું હતું. આ સંબંધમાં એક વાત પણ આપે છે. તે સત્ય હો. કે અસત્ય હો. પણ તેની સાથે આપણને કંઈ સંબંધ નથી તોપણ તેપરથી તેની દાનશીલતા પર ધણું સાઈ અજવાળું પડે છે.

“ એક વર્ષ નાગરથી ખર્ચે માટે રૂપિયા આવવામાં વીલંબ થયો. રાણી ભવાનીએ અમૃતલાલ નામના એક વણીક પાસે ઋણ માગ્યું. વાણીઆએ તે કબુલ કર્યું નહિ. રાત્રે તે સૂઈ ગયો ત્યારે તેને ભાસ થયો કે ‘સ્વયં’ માતા અન્નપૂર્ણા કહે છે કે ‘અરે મૂર્ખ ! કેને શું સમજે છે ? શું મારામાં અને રાણી ભવાનીમાં કંઈ ભેદ છે ?’ આ પ્રભાવ જોઈ વણીક સર્વારમાં જઈ એક લાખ રૂપિયા આપી આગ્યો રૂપિયા આપતી વખતે તેને એમ લાગ્યું કે દેવી અન્નપૂર્ણા જ છે. વારતવિક રીતે રાણી ભવાની તેવી રૂપવંતી હતી. તેને જોઈ કોઈ પણ તેની ઉમર ૨૦ થી વધુ હોય તેમ ધાતુ ન હતું. ખરી રીતે તો તેની ઘણી ઉમર થઈ ગઈ હતી; તેના દાંત બંધા પડી ગયા હતા પરંતુ તેના એક પણ વાળ ધોળો થયો ન હતો. તેના કાળા વાળ અને અપૂર્વ સૌંદર્ય જોઈ જનસમૂહ સદા તેને યુવતીજ સમજતો હતો.

રાણી ભવાનીની કીર્તિનુવર્ણન આ લઘુ લેખમાં દર્શાવી શકાય તેમ નથી; કહેવોદોઢિ અમારા જેવા દ્વંદ્વ લેખકની લેખનીનીથી તેના સદૃશ્યનુ વર્ણન કરવાની શક્તિ નથી. તે દરિદ્ર પિતાની કન્યાઓનાં પોતાનાં ખર્ચેથી લગ્ન કરાવતી હતી; તે લાખો રૂપિયા વિદ્યાદાનમાં ખરચતી હતી અને પોતાના ગુરુઓપર ક્રોધ ન દર્શાવતા દયાલાવ રાખતી હતી. તેના જેવી પરદુઃખે દુઃખી થનાર, તેના જેવી ધર્મનિષ્ઠ અને તેના જેવી ત્રિવેદસાહીની સ્ત્રી આ કાળમાં કદા ભાગ્યેજ જણાશે. પણ હાય ! નિઃકુર કાળે તેને પણ છોડી નહિ. ઇ. સ. ૧૮૧૦માં ૭૮ વર્ષની વયે ભારતવાસીઓને રદન કરતા મુઝર તે આ પાપપૂર્ણ પાર્થિવધામને છોડી પવિત્ર પ્રુથ્વલોકમાં આવી ગઈ.

રાણી ભવાની ! તારૂ જ્ઞાન્ત સમાપ્ત કરતાં કરતાં આ લેખકનું હૃદય દ્રવી ઉઠ્યું છે. હે ધૃતર ! તું રાણી ભવાની જેવી રમણીયો ઉત્પન્ન કરી આ પૃથ્વીનું પાપ દૂર કર !! અસ્તુ !!!

સતી સરલા અને રણમલસી'હ.

લેખક રા. રા. દુબળ લીબડી

૧.

સન્ધ્યાકાળનો સમય હતો. સૂર્ય ધીમેધીમે પૃથ્વીના પગમાં સતાતો હતો. અન્ધકાર પોતાનું સામ્રાજ્ય ચોતરફ પ્રસારતો હતો. કૃષિકરોઆખા દિવસન શ્રમને લીધે મન્દ ગતિથી ગામ તરફ પાછા ફરતા હતા. પક્ષીઓ પણ આનન્દથી કિન્કિતાર કરતાં પોતાના માળા તરફ પ્રયાણ કરતા હતા. આ સમયે પાંચસાન માણસો ગામની ધર્મશાળા તરફ જતા હતા. તેમની વચ્ચે એક મિયાનો હતો. મિયાનાની બાજુએ લડવાના પોપાકમાં સજ્જ થયેલો એક ઘોડેસ્વાર હતો. તેને એક રા. રા. દુબળી કીકો પડી ગયો હતો, શરીર ફૂંચ થઇ ગયું હતું તે કંઈક ઉડા વિચારમાં હોય તેમ તેની મુખમુદા ઉપરથી લાસનું હતું. પરંતુ ગામની સમિતિ પહોંચતા તે બોલ્યો.

“વિજયસી'હ ! હવે કેમ કરશું ?”

શબ્દસ ગુજરાત

“જેની મહારાજની આજ્ઞા !” (વિજયસી'હે નમ્રતાપૂર્વક જવાબ આપ્યો)

તરફથી સમ્રાટ

“મહારો વિચારતો આ ગામમાં જ રાત્રિ રહેવાનો થાય છે કારણકે ગામ ન્હાનું છે તેમજ ખુણામાં આવેલું હોવાથી મુસવમાનોતો ભવ રાખવા જેવું નથી.”

એટલું કહીને રણમલસી'હે ધર્મશાળા તરફ જવાની બધાને આજ્ઞા કરી પરંતુ દુભાંગે આ વખતેજ એક મુસવમાન સિપાઈ પાસેના ખેતરમાં ફરતો હતો. તેની દ્રષ્ટિએ આ મિયાનો તેમજ રણપુતો ખડવાથી તેને સહા યદ્ય કે કદાચ આ રણમલસી'હનો નહિ હોય ! તે બડમડ્યો “જે નેજ હોય નો તો આપણુ લાગ્ય પણ ખુશી ગયું સમજવું ! આ-છે તો રણપુતો જ ! તે નહિ હોય તો તેનો કાંઈ સરદાર હશે ! ગમે તે હોય ! આ પછુંને તો આથી લાલ ચવાનો એ નિસસય છે પરંતુ ખારી તો કરીજ નોંધ્યો.” આટલું બોલી તે મુસવમાન તેમની પાછળ ગયો. નોંધ ન શકે તેમ ચાલવા લાગ્યો. વળી તે વખતે અન્ધાર હોવાથી રણમલસી'હે કે તેના માણસો આને નોંધ શકે એ સ્વાભાવિક હતું. તેણે ઉપરોક્ત વાત સાંભળી કે તરતજ તેના હૃદયમાં લોભવૃત્તિ જાગી-જો કે પહેલા હતી પરંતુ રણમલસી'હે છે એમ ખાતરી થવાથી વધારે સનેજ થઇ લોભ શું નથી ફરતો ? લોભે અનેક કુટુંબોને, ગમને, નહિ દેશને માવમાન કરી નાખ્યા છે મોટા મોટા પુરો. પણ લોભના જેરી સપાળામાંથી જયવા પામ્યા નથી તો આ મુસવમાન-એક સાધારણ સિપાઈ-ધનમાજ સર્વે સુખને માનના લોભને વશ થાય એ કાંઈ આશ્ચર્યની વાત નથી તે તરતજ તેથી પાઠે ફર્યો.

રણમલસી'હે અને તેના માણસો ધર્મશાળામાં આવી પહોંચ્યા. એક કોટડી ભાડે લઇને સામાન મૂક્યા માંડ્યો. મિયાનામાં એ સ્ત્રીઓ હતી એક તો રણમલસી'હની નવ-યુવાન સ્ત્રી હતી અને બીજી રણમલસી'હના પુત્રની કે જે વખતે તે ફક્ત એકાદ વર્ષનો હતો, તેની ધારી હતી બંને મિયાના બહાર નિકળ્યા જે સ્ત્રીના દર્શનને લાભ પણ મળવો ફુલેલ હતો ને તદ્દન છૂંતી મિયાનાથી બહાર નિકળી ગયાના શ્રમને લીધે બધાં ધાકી ગયેલ હોવાથી તે વખતે તો જેમ તેમ જમીને મુર્ખ ગયા.

રણુમલસીંહ શુન્નરાતમાનો એક રાત્રી હતો. તેની મો, એક શરવીર રમણુતાથી હતી. રણુમલસીંહને ન્હાનપણથીજ ઉચ્ચ સંસ્કાર પાડેલા હતા. જ્યારે અધાઉદીન શુન્નરાત ઉપર ચઢી આવ્યો ત્યારે તેણે સારી જાણી બતાવી હતી અને કેટલાક મુસલમાનેને ધૂળ ચાટતા ક્યાં હતા. અધાઉદીનને તેજ વખતે તેના ઉપર ક્રોધ ચડ્યો હતો. પરંતુ રણુમલસીંહ કાંઈ એવો નામરદ નહોતો કે પોતાનું આરંભેજ દેશાધારનું કામ પડતું મૂકે. પણ છેવટ શુન્નરાત અધાઉદીનના હાથમાં આવ્યું. તરતજ તે ત્યાંથી ન્હાસીને પોતાના રાજ્યમાં લાગી ગયો. અધાઉદીને રણુમલસીંહને પકડવા બહુ યત્ન કર્યો. જ્યારે અધાઉદીનને રણુમલસીંહના લાગી ગયાની ખબર પડી ત્યારે તો તેને ગુસ્સો બહુજ વધી ગયો. તે તરતજ તેના રાજ્ય ઉપર ચડ્યો. રણુમલસીંહ તે લડાઈમાં હાથે તેથી પોતાના સસરાના રાજ્યમાં મદદ માટે જવા પેતાની સ્ત્રી સરલા અને બીજા પાંચ સાત માણસોને લઈને ગુપ્ત રીતે નિકળી ગયો. તેને પકડવા ચોતરફ માણસો મોકલી દીધા. વળી જે કોઈ રણુમલસીંહને જીવતો પકડી લાવે તેને મોટું ધનમ પણ આપવાનું ઠરાવ્યું હતું. રણુમલસીંહનો વિચાર સવારમાં વહેલો ચાલવાનો હતો. એટલે બધાને વહેલા તૈયારી કરવાનો હુકમ આપ્યો હતો. વિજયસીંહ, હુકમ પ્રમાણે વહેલો ઉઠ્યો. પરંતુ જ્યાં જ્યારે જુલે છે, ત્યાંના મુસલમાન સિપાઈએ ધર્મશાસ્ત્રને ઘેરી લીધેલી હતી. (વિજયસીંહ સમજી ગયો. તરતજ રણુમલસીંહને ખબર પડી. રણુમલસીંહ સરલાને વાત કરી. સરલા પણ શરવીર હોવાથી બંને લડવાને તૈયાર થઈ ગયાં. મરતું પણ મુસલમાનોના હાથમાં ન જતું એ તેમનો દૃઢ નિશ્ચય હતો. હજી વિચાર કરે છે એટલામાં તો મુસલમાનો અંદર ધસી આવ્યા અને તાબે થવા કહ્યું રણુમલસીંહ તરતજ મારો ચલાવ્યો. થોડા વખતમાં તો પાંચ થીય સિપાઈને લાંબા કરી નાખ્યા પરંતુ પચાસ સાઠ માણસો આગળ એ બિચારા પચસાત માણસો શુ કરી શકે ! મારો મારોના અવાજ વચ્ચે રણુમલસીંહ પકડાયો. સરલાને પણ પકડી લીધી. મુસલમાન સરદારે સરલાને તો અધાઉદીન પાસે લઈ જવા સિપાઈઓને હુકમ કર્યો અને રણુમલસીંહને પોતાની પાસે રાખ્યો. અધાઉદીને સરલાને કેદમાં નાખી અને રણુમલસીંહને પોતાની પાસે લાવવા હુકમ કર્યો.

(૨)

બધે શાન્તિ હતી. તેમાં પણ સરલાને જે જગ્યાએ કેદ કરવામાં આવી હતી ત્યાં તો સંપૂર્ણ શાન્તિ હતી કોઈનો અવાજ સુદાં સંભળાતો નહોતો. સરલાને મકાનના ઉંડા ભાગમાં રાખવામાં આવી હતી ત્યાં સૂર્યના રશ્મિ પણ પ્રવેશ કરવાને શક્તિવાન નહોતાં, તો કોઈ મનુષ્ય તો કરાંથીજ જઈ શકે ફક્ત એક પ્રેમજી જ કે જે સરલાને જમાવવા જતો હતો. તે અને અધાઉદીનના સિવાય ભાગ્યેજ સરલા અન્ય કોઈ પુરુષને જોઈ શકતી હતી. તેને મહેરો તદ્દન ફીકકા પડી ગયો હતો. અવધવો દીક્ષા ચઈ ગયા હતાં તેજ ચાલ્યું ગયું હતું—ચાલવાની પણ શક્તિ ઘટી ચઈ હતી.

“ હવે કરવું શું ? તે વિચાર કરવા લાગી. “ પ્રિયતા દર્શન શિવાય જીવતું પણ શું કામનું ? અધાઉદીનના ફરવા ઉપરથી તો તેણે પતિને મારી નાખ્યો હોય એમ લાગે છે. આતો કુરતા ! વિચારમાં પણ ઉતરી ન શકે એવી નીચ કુરતા ! પરંતુ મારે માટે તેણે શું ધાર્યું હશે ? એવું શું ભયંકર નિર્માણ મારે માટે થયું હશે ? શું મને મારી નાંખવી હશે ? પણ એમ કેમ હોય ! જે એમજ હોય તો તેની સત્તામાં આવડતી પૂર્ણ રીતે આવ્યા પછી

પણ મ્હને એક દિવસ પણ શેની જીવવા દે ! એ અહીંઆ આવેછેકે પગલે પગલે મ્હને ધુમ્મરી છટે છે ! તે બારણું ઉઘાડે ત્હારે મ્હાં હૃદય ફફડી જાય છે ! પણ અરે ! આવી સ્થિતિમાં પણ કેટલાક અંધારીયા નિકળી ગયા. પણ હાય ! એવા સ્વર્ગ જેવા સુખમાંથી આવા કારાગ્રહના દુઃખ ભોગવવાથી મ્હાં મગજ લમી જાય છે ! મ્હારા કાનમાં કાંઈ વિચિત્ર જાતના લાણકારા વાગેછે ! મ્હારાં રૂવાં ધડીએ ધડીએ ઊંચા ચાપછે ! પણ આ બધું હજી કેટલો વખત સહન કરવું પડશે ? આ દુનિયામાં જે કંઈ સહન કરવું પડે તેમાંથી કશું મ્હારે માટે હવે રહ્યું નથી.

“પણ હાય ! આ વિચારજ મ્હારા હૃદયને વિધી નાખે છે—આરી નાખે છે. બહુ કાલાવાલા કર્યા—પગે પડી પરન્તુ તે નિધુરને દવા ન જ આવી. અન્તે ત્હેણે ત્હેનું ધાર્યું કર્યું ! મ્હારા બાળકને—વ્હાલા બાળકને પણ મ્હારી પાસે રૂહેવા ન દીધું. ધાત્રી પાસેથી બળાત્કારે લઈ લીધું. અરેરે ! આ નિર્દયતા તો હજી મ્હને નજરે તરેછે ! પરન્તુ આ બધું કોને ? મ્હને ! મ્હારે માટે ! મ્હેતો કોઈને કદિ ઈજા કરી નથી. હું ઊંચી પદવી ભોગવતી હતી, લક્ષ્મીમાં લોહતી હતી,—ખમ્મા ખમ્મા અને હાજના અવાજ વચ્ચે ખેલતી હતી ત્હારે પણ મ્હેં કોઈને કાંઈ કહ્યું નથી. મ્હારી એવી સ્થિતિમાં પણ જે કોઈ કંગાસને મ્હારી મદદ જોયતી, કોઈ દુઃખીને દીવાસો જોયતો, કોઈ વ્યાધિગ્રસ્તને સેવાની જરૂર પડતી તો મ્હાં રમણીય સ્થાન હોડીને ઝુંપડીમાં મ્હારાથી ખનતા ચતો કરવાને જતી હતી. હું હમેશા નોકરોને સુખ આપવાને મથતી હતી ને તે મ્હારા ઉદાર દીસના ધણીના નોકરો મ્હને ખરા દીસથી ચાહતા હતા.

આટલું બોલતાં બોલતાં ત્હેની અશ્રુમાંથી અશ્રુઓ ટપકવાં લાગ્યાં. પૂર્વેની સ્મૃતિથી ત્હેને બેહદ દુઃખ થવા લાગ્યું. કહ્યાં મ્હેલાની આનન્દમય જીવનગી અને કહ્યાં હાલની લય-કર-દુઃખમય જીવનગી ! કેટલો-તદ્વાપત ! ઇશ્વર શું નથી કરતો !

“પણ વ્હાલો પુત્ર ! તું તો મ્હારી નજરે હવે નહિજ પડવાનો !” વળી તે બોલવા લાગી. “અરે ! જે મ્હને અહીંથી કોઈ છોડાવે અને મ્હારા પુત્રને પાછો આપે તો ગમે તેવા ઝુંપડામાં રૂહેવા છતાં પણ હું મ્હારા દિવસો આનન્દમાં ગાશું ! પણ તે નીચ, ધાતકી અહાઉદ્દીન સાથેની વાતચીત ઉપરથી તો આ આશાઓ તદ્દન નષ્ટ થઈ ગયેલી છે ! ત્હેનો ઘેર ધરદો, ત્હેનું ધાતકીપણું સર્વ ત્હેણે ખુલાં કરી દીધાં છે, મ્હને મારી ન નાખવામાં મ્હેતો મ્હેટો હેતુ છે. અરેરે ! મ્હને રૂહેછે—શાન્તિથી રૂહેછે કે મ્હારા પ્રિયતમ સાથે જેવા હાસ્યથી હું વિહાર કરતી તેમ ત્હેની સાથે કરવો !”

“અરે ! એની સરત તો બે ! હજી તે મ્હારા મગજમાંથી ખસવા પામી નથી. તે રૂહેછે જે દુનિયા ત્હેને મરી ગયેલી ધારેછે માટે દુનિયાને તો ત્હારે મ્હેંજ ખતાવવું નહિ. મ્હારા પુત્રને પાછો આપવાનું વચન આપેછે. પણ મ્હારે ત્હેની સાથે—તે અજખામણી સાથે આતો વ્યવહાર રાખવો ! અરેરે ! આતું બોલતાં ત્હેની જીભ કેમ અટકી નહીં, ત્હેનું હૃદય કેમ ફાટ્યું નહિ, અરે ત્હેને ઇશ્વરની પણ બીક કેમ ન લાગી. મ્હાં પોતાનું નામ, મ્હારા વ્હાલો ધણીનું નામ, અને છેવટ મ્હારા નિર્દોષ પુત્રનું નામ હું લખવું ! અને પાછી દુનિયાના જાણવા શિવાય—ત્હેમને છેતરીને સુખોપભોગ માણું ! મ્હારે મ્હેં ત્હેની આ નીચ માગણી ધિહારી ફાટી, ત્હેના આ પાપ કર્મને માટે દપકા આપો ત્હારે. કેવા ત્હેના

હોઠ કપવા લાગ્યા, ત્હેના દાંત કેવા પીસાવા લાગ્યા. ત્હેની આંખમાં કેવા અગ્નિ ધરી ઉઠ્યો ! હવે તે મ્હને ક્ષમા કરવાનો નથી. હવે તો મરવાને માટે તૈયાર થવું. અરેરે ! એક પગલું પણ ત્હેનો પાપી આત્મા જ્ઞહારે મ્હારી તરફ ધસે છે ત્યારે ઈશ્વર ત્હેની નિરંતર દયામાં મ્હને લઇ લે એવી મ્હને ઇચ્છા થાય છે. હવે તો હું દરેક પળે મોતને પાસેજ જોઉં છું. એ નીચ-અધમ મ્હારું અપમાન કરે છે ત્હેના કરતાં તો મરણનેજ હું રિવકારી લેવા વધારે ખુશી છું. આ પણ દિવસ આવશે ! અરે ! પણ આવશે કેમ ? એ દિવસ લાવવો એ મ્હારા પોતાનાજ હાથમાં છે. પણ અરેરે ! મ્હારા બહાલા પુત્ર ! અત્હાર સૂધી હું ત્હારા આતરજ છવી છું ! જ્ઞહારું સૂધી હજી આ જીવિતને આશા રૂઢે છે કે તું મ્હને પાછો મળીશ અથવા ઈશ્વર મ્હને ત્હારી સાથે મેળવશે ત્હારું સૂધી હું જી-દગીને વળગી રૂઢીશ. પણ હાથ ! મ્હારી આ આશા સફળ થવાની કે નહિં ? પેલો પ્રેમજી જે મ્હને જન્મવાનું લાવી આપે છે ત્હેને તો મ્હારા ઉપર દયા છે ! કદાચ તે મ્હારા આંસુથી પીગળે પણ ખરો ! કદાચ મ્હોરી બક્ષીસના વચનથી ત્હેને લોભ થાય ખરો ! કદાચ મ્હને છોડવા તે આંખ આડા કાન કરે ખરો ! પણ અરેરે ! હું પણ કેવી જુડી આશામાં ભ્રમણ કરું છું ! પ્રેમજીને હું ઘુંટણીએ પડી, કાલાવાલા કર્બો, ધમકી પણ આપી તોપ તે ડગ્યો નહિં. પણ જ્ઞહારે એણે મ્હને ઘુંટણીએ પડતી જોઈ-મ્હારા પુત્રને માટે રાતી જોઈ ત્હારે તો ત્હેની વજ્ર જેવી છાતીમાં પણ લાગણી યઈ આવી, ત્હેની આંખથી આંસુ ખર્પ્યા. કદાચિત ત્હેને પુત્ર હશે અને તેથીજ મ્હારી લાગણીનો ત્હેને વિનિમય થયો હશે. પરન્તુ મુંગો રૂઢી તરંગ પ્રમાણે માથાને હલાવે છે એ મ્હને ગમતું નથી. હું સવાલ કરું છું ને તે માથું હલાવી મના કરે છે. આમાં કાંઈક ઉડો લાવાઈ હશે ખરો ! જ્ઞહારે હું ત્હેની દયા માટે ઉપકાર માનું છું ત્હારે તે મ્હોંપર ઝુસો લાવે છે ને આંધી તરફ નજર નાખે છે. મું જ્ઞહારે તે મ્હારી પાસે આવતો હશે ત્હારે આંધીને પેલે આરણે એની કાંઈ ચિકિત્સા જોતો હશે ? મુંગા મુંગા માથું હલાવવાનું અને અળખામણા આળા કરવાનું આજ કારણ હશે ! મ્હને લાગે છે કે જે ત્હેના ઉપર ચોક્કી ન હોત તો તે મ્હને ન્હાસી જવાનો રસ્તો પણ કદાચ બતાવત. હવે તો ફક્ત તે પુનઃ અહીં આવશે ને મ્હારી સાથે કાંઈક વાતચિત કરશે એ છેલ્લા વિચારથીજ મ્હને ધિરજ આવે છે.”

આ છેલ્લા શબ્દો જરા મ્હોરેથી બોલાઈ ગયા અને તેજ વખત સરલાની પાછળ કોઇના પગરવનો અવાજ આવ્યો. સરલાએ તરતજ તે બાલુ જોયું. જોતાંજ ત્હેના ગાત્રો ઢીલાં ધઈ ગયાં. શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું. મ્હોંટું પડી ગયું. તે તરતજ ઉભી થઇ. અધ્ધાઉઢીન ન્દર આવ્યો. અન્દર આવતા ત્હેણે તે નીચ-અધમ માગણી કરી. આ સાંભળતાં જ રલા તો ધ્રુજ ઉઠી, ઝાંઝ યડી આવી, ગાલોપર ઝુસાનો લાલ રંગ ફેલાઈ ગયો. તે ૩ નાંખી બોલી.—

“ અરે ! ત્હારા જેવા નીચ અને દરામીની સાથે વિલાસ માટે હું મ્હારું પતિવ્રત ઇંકીન કરીશ ? જેના હાથ મ્હારા બહાવાના લોહીથી ખરડાયેલા છે, ત્હેને હું મ્હારો સોંપીશ ? ”

“ વિચારીને બોલ ! ” તે બોલ્યો. “ હું ત્હારી સાથે રજા અળખી વર્તે છું. તું

મહેન-ધિક્કાર આપે છે, પણ-મ્હારું વેર કેવું લયંકર છે તેની ત્હને ખંખર નથી. ત્હારો ધણી મ્હારા હુકમથી મરી ગયો છે, તેણે તેનું હવિત-ખોયું છે.”

“ મ્હારા પતિને ત્હેં મારી નખાવ્યો તો ભલે ! ” તે બોલી. “ તેની મહેન-ખીલ-કુલ દરકાર નથી. દેશના શ્રેય માટે પ્રાણ ખોવા પડે તો તેથી શોક કરવાને નથી. પરન્તુ ત્હારા જેવા નીચ, દરામી, બલિયારી પુરુષોને માટે હવતા છતાં શોક કરવો જોઈએ.”

“ હું અહિંઆ ત્હારી સાથે વાદવિવાદ કરવા નથી આવ્યો. ત્હારા પુત્રની ત્હને જ રૂ-હોય, ત્હારા પુત્ર ઉપર ત્હને કાંઈ પણ લાગણી હોય, છન્દગીનો ત્હારે ઉપભોગ લેવો હોય તો હું-કહું છું એ સત્તથી લઈ શકીશ.”

“ છન્દગી ! જેને હું એટલા વ્હાલથી મ્હાતી તે મરી ગયો છે, કારામહત્વું લયંકર-દુઃખ હું ભોગવું છું. હજી મહેન છન્દગીનો મોહ હશે ? ”

“ બસ કર ! ” તે વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો. “ આજે હું કહું છું તેના ઉપર વિચાર કરવાને હજી પણ હું વખત આપું છું. પણ ચેતવણી આપું છું કે હવેથી મ્હારી સાથે આવું વર્તન ચલાવીશ નહિં.” આટલું બોલીને તે ગુસ્સામણિ ગુસ્સામાં ચાલ્યો ગયો.

“ હવે શું કરવું.” તે બડબડવા લાગી. “ મરવાને માટે તૈયાર થવું એજ તેના નીચ-વિચારો ઉપરથી વધારે ઉત્તમ ગણી શકાય. બસ મરવું, મરવું ને મરવું. એજ છેવટમાં છેવટનો નિશ્ચય ! મ્હારા વ્હાલાના પ્રાણ જેના હાથથી ગયેલા છે. મ્હારા વ્હાલા પુત્રને પણ બળાત્કારે જેણે ધારી પાસેથી ખૂંચાવી લીધેલ છે. વળી મહેન પણ જે અપવિત્ર કરવા માગે છે, તેની સત્તામાં વધારે વખત રૂહેવા કરતાં તો મરણને જ શરણ થવું એ ખોટું નહિંજ ગણાય. પણ હાય ! આત્મધાત એતો ધેર. પાપ ફેડેલું છે. ત્હારે હવે શું કરવું ? અધ્યાત્મીન મહેન મારી બક્ષવાનો નથી. ઈશ્વર પણ મહેન આત્મધાતથી મારી બક્ષશે કે કેમ એ સંકારપદ છે. કાંઈ નહિં, ગમે તે થાય પરન્તુ તે નીચ-અધમના હાથમાં પડવા કરતાં આત્મધાત કરવો એજ ઉત્તમ છે. અધ્યાત્મીન દયા તો કરવાનો નથી, પરન્તુ કદાચ કરે તો પણ શું ? તે અધમની દયાથી શું-ફાયદો ? પોતાના પતિવ્રતને માટે છન્દગીનો ભોગ આપવો પડે તો પણ શું ? ઈશ્વર ખરેખર તેથી મહેન દોષિત નહિં ગણે, તે અન્યાયી નથી. તેતો જે કંઈ પણ કરે છે તે સારા માટેજ કરે છે. હવે તો બસ છેવટનો નિશ્ચય મરવું એજ છે.”

પ્રેમજી અન્દર આવ્યો.

સરલા ત્વરાથી ઉભી થઈ ને આનંદથી તેના સાથે જોયું. હમેશ કરતાં આજે પ્રેમ-જનો મ્હેરો જોઈજ હતો. તેના મૂખ ઉપર શોકની છાંયા રહેજ પણ જાણી શકાય એવી પથરાયેલી હતી. સરલા જરા ગભરાઈ-બોલી ન શકી પણ હિમ્મત રાખી તુટક-તુટક શબ્દોમાં સરલાએ કારામહત્ત્વો મુક્ત કરવા પ્રેમજીને આજીજ કરી. પ્રેમજી ધીમા પણ દયા ઉપજાવે એવા શબ્દોમાં બોલ્યો.

“ બાઈ ! ત્હારા ઉપર મહેન દયા આવે છે, ત્હમોરો દુઃખની મહેન લાગણી થાય છે, પરન્તુ નિરૂપાય છું. મ્હારા હાથમાં કાંઈ પણ સત્તા નથી. જોકે પહેલાં ઘોડી ધણી પણ સત્તા મહેન હતી અને તેથી કદાચિત્ત ત્હમને હું મુક્ત પણ કરી શકત. પરન્તુ આજે મ્હારો માલિકને-હું નિમકદરામ છું એમ લાગવાથી જે વિશ્વાસ મ્હારા ઉપર અન્દર

સૂધી તહેજે રાખ્યો હતો તે તહેજે પાછો ખેંચી લીધો છે. મહારા ઉપર આજે ખીંગ નવા માણસની નિમંત્રણ કરી છે, અને તેથી અત્થારે હું ઘણી મહેનતે ત્હમરી પાસે આવી શક્યો છું. ”

“ પણ પ્રેમજી ! ” સરલા ગદગદ કંઠે વચ્ચેજ ખોલી ઉઠી. “ મહારો વ્હાલો પુત્ર ક્યાં છે ? ”

“ બાપ તે અહિં સહીસલામત અને સારો છે ” પ્રેમજીએ કહ્યું.

“ બસ ! આટલેથી જ હું સંતોષ માનું છું ” સરલા આનંદથી ગાળ ઉઠી. “ જે રાક્ષસને મોટા માણસના લોહીથી હાથ ખરડતાં આંચકો ન લાગ્યો તે બાળકને મારી નાખવાના વિચારથી કુજે છે તો હે ઈશ્વર ? હું એટલુંજ માગું છું કે મહારો પુત્ર એના વાળખી હક એક દિવસ પાછા મેળવે. ”

કારાગ્રહમાં ખખડાટ થવાથી પ્રેમજી ચાંપ્યો ગયો.

(૩)

મહેલમાં, ગદમાં તેમજ કારાગ્રહમાં તદ્દન શાન્ત હતું. સર્વ નિદ્રાવશ થઇ ગયા હતા. આ વખતે રાણી સરલા પોતાના કારાગ્રહના ઓરડામાં જાગૃતાવરથામાં હતી. જે પલંગ તહેને સૂવાને માટે પાથરવામાં આવ્યો હતો તે પલંગ ઉપર પોતે બેસી હતી, સૂતી નહોતી. પલંગ ઉપર બેસી હતી, તોપણ તહેના પગ ઉભા થવાની તૈયારીમાં હોય એમજ હતા. વખતની ખબર તહેને ત્હાંથી ખીસકુલ પડતી નહોતી, તોપણ તે વારે ધડીએ બારી તરફ ધસતી હતી. વળી પોતાને ખ્હારના દર્શન ન થાય એવી જગ્યાએ પોતે મૂકાયેલ છે એવું ભાન થતું ત્હારે પાછી ફરતી મધરાત્રિ ક્હારે થતી હશે તહેનું તહેને થોડુંજ ભાન હતું આવી સ્થિતિમાં હતી પરંતુ આજે બધે અત્થારે તહેના હૃદયમાં કાંઈ જૂદીજ જાતનો આવેશ હતો. તહેનું મગજ કાંઈ જૂદાજ વિચારમાં હતું, તહેના મુખનો રંગ કાંઈ જૂદીજ જાતનો હતો. તે હવે આવનાર માણસની મુલાકાતને માટે અધિરી થવા લાગી, અને પળે પળે નવા નવા તર્ક તહેના મગજમાં ઉલરાવા લાગ્યા. મધરાત્રિનો બરોબર સમય થયો કે બારણું ઉઘડ્યું. જેને વાસ્તે તે ટમટમી રૂઢી હતી, જેને વાસ્તે વારે ધડીએ બારણા તરફ દ્રષ્ટિ ફેંકતી હતી તે મનુષ્યનાં તહેને દરોન થયાં.

“ કેમ ? હું મહારા વચનમાં બરાબર ઉતર્યો છું ને ? ” તે આવનાર મનુષ્ય બોલ્યો.

“ હા આશ્ચર્યગીર ! ત્હમે બરોબર ત્હમારા વચન પ્રમાણે ઠરાવેલ વખતે આવ્યા છો. પરંતુ ત્હમે મ્હને અહીંથી કેવીરીતે લઈ જશો. ” સરલા સમજતી હતી કે જે માણસે પોતાને આવા ભયંકર કારાગ્રહમાં નાખી છે, જેણે પોતાના વિર્યવાન પતિને મારી નાખ્યો છે તહેજે કિસ્લાની આસપાસ ચોક્કા મૂકવામાં કાંઈ ખામી નહિં રાખી હોય !

“ એ મ્હારે ચિન્તા છે ! મ્હેં બરોબર ગોઠવણ કરી છે. ” આલમની વધારે ચિત્ત કરવાની ઈચ્છા નહોતી, કેમ જાણે હવે વખત ખોલે તે બધું ખોવા બરોબર છે.

સરલાને તૈયારી કરવા કહ્યું. સરલા તૈયારજ હતી. તહેને કાંઈ લેવા જેવું હતું નહિં. ૥૩ અસ્લાઉદ્દીનના કબજામાંથી જૂટવા રજુમલ્કરીંદ જેવા વિર્યવાન રાજાની પવિત્ર પ્રીતિ આમ અરધી રાતે એક મુસલમાન જુવાનની સાથે જવામાં કરી આનાકાની કરી. આલમગીરે સરલાને ચેતવણી આપી કે હું આગળ ચાલું છું ને ત્હમે મ્હારી

પાછળ પાછળ ચાલો, કશી ધાસ્તી રાખવી નહિ. ત્હમને કોઈ જોશે તો પણ અટકાવવાનું નથી. મહે બધાને ફાડ્યા છે, તે ચોક્કીદાર બધાય મ્હારા ગુલામ થઈ ગયા છે. આટલું ફક્ત આત્મ-આગળ ચાલ્યો. સરલા ત્હેની પાછળ ચાલવા લાગી. પરંતુ જ્યાં બારણાની નજીક ગય છે ત્યાં સરલાને કાંઈ સાંભરી આવવાથી ત્યાંજ અટકી. આત્મને આગળ વધવા ઇસારા કર્યો. સરલા બોલી “ પણ મ્હારો બહોલો પુત્ર ક્યાં છે ? ત્હેના વિના હું એકલી શું કરવાની હતી ? મ્હારું સર્વસ્વ તે બાળકમાં છે. ” આત્મને તરતજ જવાબ દીધો. “ બાઈ ધિરજ રાખો ! ત્હેને મહે આપણા પ્હેલાંજ મોકલી દીધેલ છે ને અત્હારે તે સહીસલામત જગ્યાએ છે, તે આપણને હમણાંજ મળશે, ત્હમે જલદી ચાલો. ” સરલા, આનંદથી આગળ ચાલી. એક પછી એક એમ ઓરડાઓ ઓળંગતા તેઓ મેદાનમાં આવી પ્હોચ્યા. થોડા વખતમાં તો કિલ્લાની બ્હાર પણ નિકળી ગયા. બ્હાર બે થોડા તૈયાર રાખવામાં આવ્યા હતા. તરતજ બન્ને થોડા ઉપર ચડી ગયા અને જે જગ્યાએ આત્મને પુત્રને મોકલ્યો હતો ત્યાં સવાર સંધીમાં તો પ્હોંચી ગયા. બન્ને થાકી ગયેલ હોવાથી બે ચાર કલાક વિશ્રાન્તિ અર્થે ત્યાં રહ્યા. બપોરના સરલા પોતાના પ્રિય પુત્ર સહિત આત્મ સાથે પોતાના બાપના રાજ્યમાં જવા નિકળી. ચાર પાંચ દિવસમાં સહી સલામત ત્હેના પિતાના મહેલમાં રમણિય સ્થાનમાં પ્હોંચી ગઈ. સરલા આશંકના ઉપર ઘણીજ ખુશી થઈ. આત્મને કરેલ ઉપકારનો બંદો કેવીરીતે વાળવો તે ત્હેને સ્પષ્ટ નહિ. મ્હો વિચાર કર્યો પરંતુ એક નિશ્ચય ઉપર સરલા આવી થકી નહિ. આત્મ અન્દર આવ્યો. સરલાએ ઉભા થઈને ત્હેને એક કોગ ઉપર બેસવા નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું.

“ આપને ઉડવાની ને આટલી બધી તરદી લેવાની જરૂર નથી ” આત્મ બેસતા બેસતા બોલ્યો.

“ કેમ નહિ ? આપે મ્હારા ઉપર ઘણોજ ઉપકાર કર્યો છે. જે આટલા વખતમાં હું છૂટી ન હોત તો કોણ જણે સરલા આ નશ્વર જમતમાં હોત કે નહિ. આપનીજ કૃપાથી અત્હારે હું અહીં-આવા મહેલમાં બેસી છું. ” સરલા ઉપકાર વૃત્તિ જણાવતાબોલી.

“ એવું કેમ કહો છો ”

“ કેમ નહિ ? ” સરલા બોલી “ એક સુસજ્જમાને હિન્દુ અબળાને હું અમુક્ત ક્યોતો બનાવ જનસમુદાયમાં આશ્ચર્યથી આવવાનો ! ત્હેમાં પણ શક્ત થોડા દિવસના સમાગમથી, પૈસાના લોભ સિવાય, અરે ! કંઈ એવી ઇચ્છા સુદ્ધા જણાવ્યા સિવાય આટલી બધી. ઉદારતા-પોતાના શરીરના જોખમે પણ બતાવવી એ કાંઈ એણું ધન્યવાદ પાત્ર નથી ! ”

“ ત્હમે મ્હને આવી રીતે બોલીને શરમાવો નહિ. ” આત્મ બોલ્યો-આપણો કાંઈ થોડા દિવસનો સમ્બન્ધ નથી. ત્હમને હરકોઈ દુઃખમાંથી પછી તે ગમે તે પ્રકારનું હોય-ત્હેમાંથી મુક્ત કરવાને હું બંધાયો છું. મહે ત્હમને મુખી કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે અને તે પ્રતિજ્ઞા અનુસાર હું વર્ત્યો છું. ”

“ આ ત્હમે શું બોલો છો ? ” સરલા વચ્ચેજ આંવેશથી બોલી ઉઠી. “ એક તો ત્હમે મ્હારા ઉપર આટલો મ્હોટો ઉપકાર કર્યો છે તે કહેવાનું તો બાલુ ઉપર મૂકીને

તેને બદલે હજી ત્હમે આવું ખોલો છો ? ત્હમારો ને મ્હારો સમ્બન્ધ ધણા વખતથી છેજ ક્યાં?—જોકે હવે તો તે છન્દગી સૂધી રૂંદેવાનો મહેં ત્હમને પ્હેલાં જોયા પણ નથી તો પછી ત્હમે પ્રતિજ્ઞા કર્યાનું તો હું ક્યાંથી માની જ શકું ? ”

“ બસ ! પ્હેલાનો સમ્બન્ધ જૂઠી ગયાં ? ” આત્મ આશ્ચર્યતા બતાવતો ખોલ્યો. “ શું જે સુખ ને આનન્દ આપણે ભોગાજ રૂઢીને એટલજ જગ્યાએ—એકીજ વખતે ભોગવ્યો છે તે વિસ્મૃતિને ભોગ થઈ ગયો ? ” આવામ જ્યાં આટલું ખોલે છે ત્યાં તો સંસ્કારના મ્હેરો ઉપર ત્હેને મ્હોટો ફેરફાર જણાયો. સરલાને પોતાની તરફ એકી નજરે જોતી જોઈ. અત્હારે સંસ્કારમાં આનન્દનો જુસ્સો દરેક નસોમાં પૂર જોસથી વણા કરતો હતો. ત્હેનો મ્હેરો જોકે કારાગ્રહના દુઃખથી ફીકકો પડી ગયો હતો તોપણ અત્યારે તો સન્ધ્યાના ગુલાંખી રંગ સાથે હરીફાઈ કરતો હતો. સરલાથી વધારે વખત તે આનન્દ દાખી શકાયો નહિ. તે તરતજ ઉભી થઈ. ત્હેના પ્રેમાળ હૃદયમાં એટલો બધો આનન્દ છવાઈ ગયો હતો કે ત્હેનામાં શબ્દ પંજુ ઉચ્ચારવાની શક્તિ નહોતી. છેવટ ધણા પ્રયાસે આત્મ તરફ ધસતાં ને ત્હેના કોમળ હૃદયથી આત્મમના કંઠને આલિંગતા માત્ર બેજ શબ્દો નિકળી શક્યા.

“ બ્હાલા રણુમલસીંહ. ”

(૪)

“ જહાંપનાહ ! સરદાર આપને મળવાને ઇચ્છે છે ” એક સિપાઈએ અન્દર આવતાં અસ્થાઉદીનને સમ્બોધી કહ્યું.

“ ભલે આવવા દે ” અસ્થાઉદીનને હુકમ કર્યો. તરતજ સરદાર અન્દર આવ્યો ને સલામ લરીને ઉભો રહ્યો.

“ કેમ સરદાર ! શું છે ? કેમ ત્હમારો ચહેરો શોકાતુર લાગે છે ? ”

“ જહાંપનાહ ! આપ જાણો છો કે રણુમલસીંહને અમે ધણીજ મ્હેનતે પકડ્યો હતો. ”

“ હા ! તે હું સારી રીતે જાણું છું ” અસ્થાઉદીન વચ્ચેજ ખોલી ઉઠ્યો “ વળી ત્હેની સ્ત્રીને મ્હેં અહીં કેદખાનામાં નાખી છે ”

“ ઓ હા ! પરન્તુ ખેડની ડ્રાજ છે કે રણુમલસીંહ અહીં આવતા સ્ત્રીનામાંથી લાગી ગયેલ છે. ”

“ શું લાગી ગયો ? ” અસ્થાઉદીન ગુસ્સાથી ખોલ્યો. “ સંપૂર્ણ રીતે કચળામાં આવ્યા પછી પણ લાગી ગયો ? ત્હમે એટલી પણ ખચર ન રાખી શક્યા ? ત્હમારી પાસે માણુમો પણ ધણા હતા. ફીક જે થયું તે ખરું પરન્તુ ત્હમે આટલા બધા દિવસે કેમ ખચર આપવા આવ્યા ? ”

“ છ, હું પાછો રણુમલસીંહની તપાસ કરવા નિકળ્યો હતો ને તેથીજ વહેલો આપ નામદારને ખચર આપી શક્યો નથી. ”

આટલું જ્યાં હજી સરદાર ખોલે છે ત્યાં તો કેદખાનાનો ઉપગી દોડતો ત્યાં આવ્યો, ને અસ્થાઉદીનને નમીને ખોલ્યો.

" જહાંપનાહ ! સરલા કેદખાનામાંથી ન્હાસીને લાગી ગઈ છે !

" શું સરલા પણ લાગી ગઈ ? પેલો નવો માણસ આગમ ક્યાં છે ?

" હ, તે નવો માણસ કોઈ નહિં પણ રણુમલસીંહજી હતો એમ તપાસ કરતાં માણસ પડ્યું છે. "

" ધન્ય છે તે નર વીરને ! " અલ્લાહીદીન જોકે સરલા તથા રણુમલસીંહ ન્હાસી ગયા તેથી ગુસ્સે થયો હતો પરંતુ રણુમલસીંહ પોતેજ ખાસ મુસલમાનના મેયમાં નોકરી ઉપર રહીને સરલાને છૂટી કરી એ સાંભળીને તો તેહનું હૃદય રણુમલસીંહની ખ્વાહુરી અને હિંમતના વખાણુ કર્યા વિના રહ્યું નહિં. તે રણુમલસીંહ ઉપર બહુજ ખુશી થયો ને સરદારને કહ્યું.

" સરદાર ! ત્હમે અત્હારે જ રણુમલસીંહ અને સરલા ન્હાં હોય ત્યાં જવ અને બન્નેને મ્હારા તરફથી અલયવચન આપી કહેજો કે અલ્લાહીદીન ત્હમારા બન્ને ઉપર ખુશી થયો છે ને સરલાને તો તે પુત્રી તૂલ્ય ગણે છે માટે ત્હમે બન્ને તેહની પોસે આલો ! જોજો રસ્તામાં ત્હમેને કોઈ જાતની અગવડતા ભોગવવી ન પડે ! " આટલું કહી અલ્લાહીદીન રણુમલસીંહની ખ્વાહુરીના વિચાર કરતો અંતઃપુરમાં ગયો.

પંદર વીસ દિવસ જોત જોતાંમાં આલ્યા ગયા. સરલા અને રણુમલસીંહ બન્ને અલ્લાહીદીનના દરખાસ્તમાં હાજર થયા. અલ્લાહીદીને ત્હમેને સારી રીતે આદરસત્કાર આપ્યો અને ત્હમેનું રાજ્ય તેમજ ખીજાં પણ આમો પોતાની ખુશાલીના ખદલામાં આપ્યા.

થોડો વખત તો ત્યાંજ બન્નેને રાખવામાં આવ્યાં. ત્હારબાદ રણુમલસીંહ સરલા સાથે પોતાના રાજ્યમાં ગયો. તે વખતનો રણુમલસીંહનો તેમજ સરલાનો આનંદ સુઘ વાંચકોએ જ સમજવાનો છે.

સન્ધ્યા સમય હતો. સરલા અને રણુમલસીંહ ઉદ્યાનમાં જૂતકાગની વાત કરતાં ફરતાં હતાં તે વખતે રણુમલસીંહના મુખમાંથી નીચેના શબ્દો હર્ષ સાથે નિકળી ગયા:-

*આ તેજ સ્થાન, અહિં આપણુ એ ઉભેલાં,

લેઈ વદાય ગઈ દૂર તું જેહ વેળા.

જોતાંજ તે સમયની સ્મૃતિ જોશી જાગે !

ને. ચાલન. મજબૂતની. ખૂરી. જીવી. આગે !

" ખાસા " *

લેખક: રા. રા. રમણિક ત્રિવેદી, ભાવનગર.

શત્રુઓનો સંહાર કરનાર, મોગલસેનાને પદદલિત કરનાર, હિંદુધર્મનો પુનરુદ્ધાર કરનાર, પારતીઅની બેડીમાંથી-મુગલોના અસલ જુલમમાંથી મહારાષ્ટ્રને મુક્ત કરનાર મહાત્મા શિવાજીએ તુરાનનો રમણીય કિલ્લો જીતેલો છે. 'સ્વકુલદેવી દુર્ગા' સુંદર દેવાયતન ગામની બહાર તેણે બાંધેલું હતું. જનાર્દન દેવ દુર્ગાદેવીના પૂજારી હતા. ત્હમેની પત્નીના મરણ પછી પુનઃ પાણિગ્રહણ કર્યું એ તેમને યોગ્ય ન લાગતું. સ્વપત્નીના મર-

ણું તિવ્રતમ દુઃખ ઓછું કરવાને સર્લુઆલા નામની એક રજપૂત, કન્યાને પોતાની પુત્રી તરીકે તેમણે રાખી. સર્લુઆલાના મીઠા શબ્દો, મધુર હાસ્ય અને, નિર્દોષ, પ્રેમો ત્હેના દુઃખી જીવનમાં અંખી રેડતા. સર્લુ પણ આસાંકિત હતી. ત્હેનું વય તેર વર્ષનું હતું. પૂજ્ય દેવી-દુર્ગાના દેવાલયની આસપાસ એક સુન્દર ઉદ્યાન હતું. આ ન્હાનકડી વાડીમાં વર્ષાઋતુમાં તે ઘણીવાર બેસતી અને વીણા લઈને મૃદુ સ્વરે ગાતી. પ્રાતઃકાલે અને સાયંકાલે તે ગુલાબના ફૂલો પૂજા માટે ચૂંટતી અને ફૂલોની નેણી પોતાના માથામાં કાયમ રાખતી.

આજે બાલા ગુલાબના પુષ્પો સ્વહસ્તથી વીણે છે. ધીમે ધીમે મૃદુકણ્ઠથી તે ગાય છે. રઘુનાથ નામક એક યુવાન હવાલદાર તેની વાડી પાસે ઉતર્યો. અશ્વપર આખો દિવસ હોવાથી તે શ્રમિત થયો હતો. તેથી તે એક મ્હેટી શિસા ઉપર બેઠો. ત્હેની નજર રૂપેરી હસ્તથી ફૂલો વીણતી-સુંદર વેણીવાળી બાલા પર પડી. બાલાના સુંદર છટા-લાંબા, કાળા કેશ-ત્હેનાં લાલીવાળા ગાલ, ત્હેનાં ચકચકિત નેત્રો ત્હેની સુંદર બ્રમરો-ત્હેનું વિશાળ કપાલ, ત્હેના મૃદુ ઓછ, સુવર્ણની બંગડીથી સુશોભિત હસ્ત ગુલાબના પુષ્પોની ત્હેની કટિની આસપાસની માલા અને અસ્ત પામતાં સૂર્યના કિરણોનું ત્હેના ગાલનું સુખન-આ સર્વેએ રઘુનાથને બાલા પ્રત્યે અનિમિષ દૃષ્ટિથી જોવાની ફરજ પાડી. નિર્દોષ બાલા સર્લુ તો હજી ફૂલોજ વીણતી હતી. પોતે અન્યનું પ્રીતિનું પાત્ર છે એમ તે જાણતી ન હતી. કામળ લીલાં ધાસની ન્હાનકડી છાંયડીમાં ફૂલો મૂકી ન્હારે પાછી ફરતી હતી ત્હારે ત્હેની નજર રઘુનાથ પર પડી. રઘુનાથ કંઈ બોલી શક્યો નહિ. તે તો પૂજારી પાસે ચાલ્યો ગયો. મહારાજ શિવાજીને સંદેશો ત્હેને આપ્યો, અને રાત્રે ત્હાં રહ્યો. ન્હારે રઘુનાથ જન્મતો હતો ત્હારે સર્લુ પીરસતી હતી. પરંતુ ખાવાના કરતાં-બાલાનું નિરીક્ષણ કરવામાં-ત્હેના માંસિકની પરીક્ષા કરવામાં તે મગ્ન હતો. થોડુંક જમ્યા પછી તે પાસેના ઐરડામાં નિદ્રા લેવા માટે ગયો. પણ હાય ! ફર નિદ્રાદેવી ત્હે ત્હેના પરઃદયા ન કરી. ઉભો થઈ તે પાસેની વાડીમાં ફરવા લાગ્યો. શરૂના રીત બિંબોએ ત્હેની વેદનામાં વધારો કર્યો. સર્લુ ત્હેના હૃદયમાં રમવા લાગી. આમ તેમ આંટા મારતાં ત્હેણે એક માલા પોલી જોઈ. માલા સર્લુની છે એમ ધારી ત્હેણે લઈ લીધી. બીજે દિવસે રઘુનાથે જવાની તૈયારી કરી. પણ તે માલા બાલાને પાછી આપવાની-ત્હેની સુંદર મુખમુદ્રાનું નિરીક્ષણ કરવાની ત્હેને ઉત્કટ ઇચ્છા હતી. જતી વખતે ઉદ્યાનમાં તે ગયો અને ફૂલ વીણતી બાલાને તે માલા પાછી આપી. સર્લુએ ધ્રુજતાં ધ્રુજતાં તે માલા પોતાના કરમાં લીધી અને બોલી. “ રઘુનાથ ! હું ત્હમરો મ્હારી પ્રત્યેના ઉપકાર રી રીતે પ્રદર્શિત કરું. અહિંઆ આવશે ત્હારે ત્હમે મ્હને નહિ મળે ? હું ત્હમે મ્હને બૂલી જશો. ના, ના, સર્લુને બૂલીતાં નહિ. ત્હમારા હૃદયમાંજ ત્હેને ત્હમે રાખજો હોં ! રઘુનાથે કહ્યું. “ બાલા ! હું અહિંઆ હવે ફરીથી આવી શકીશ કે નહિ તે તો મુશ્કર જાણે પણ એટલી ખાત્રી રાખજો કે ત્હમારું આતિથ્ય અને ત્હમારી મુખમુદ્રા મ્હારા હૃદયમાંથી કદી ખસશે નહિ. ” બાલા કંઈ જવાબ આપી શકી નહિ. ત્હેની અશ્રુમાંથી બે ત્રણ મોતી ખર્ચાં રઘુનાથે પોતાના અશ્વને દોડાવ્યો. બાલા જ્યાં સુધી તે દેખાયો ત્યાં સુધી ત્હેની તરફ જોઈ રહી.

હાય ! હવે બાલામાં તે બાલયણ-તે નિર્દોષતા નથી. ન્હારે તે ઉદ્યાનમાં જતી ત્હારે ફૂલો વીણી જે શિસા ઉપર રહ્યો બેઠો હતો તે શિસા ઉપર બેસતી-કોઈવાર રડતી અને કોઈવાર કંઈ કંઈ લવતી. અહા ! ! ! લગાઇમાં શરૂઆતો, સંહાર કરી માને

પામેલાં રઘુને હું કહ્યારે જોઇશ ? પેલી ખીણમાંથી કાળા ઘોડા ઉપર તે ક્યારે આવશે ! શું મહારા પિતા મ્હને ત્હેની સાથે પરણવાની ના પાડશે. આવા આવા ગાંડા વિચારો ત્હેને ધણીવાર આવતા. આ વિચારો ત્હેના બાલહૃદયને આનંદ આપતાં.

એક દિવસ ગયો, બે દિવસ ગયા મહિનો ગયો. અરે મહિનાઓ પણ ગયાં. વખત-ને જતાં જરાય વાર લાગતી નથી. બાલા આજે પાછી પ્રલો વીણે છે. ખીણમાંથી ઉતરતો કાળો ઘોડો તેણે જોયો. રઘુનાથ આવે છે એ જોઇ બાલાને ઘણા હર્ષ થયો ! રઘુનાથ જનાર્દન દેવ ખાસે ગયો અને જોયો “ દેવ, મહારાજ શિવાજી ત્હમને બોલાવે છે. ત્હેમની એમ ઇચ્છા છે કે ત્હમે અમારી છાવણીમાં રહો. વાતમાને વતમા તેણે કહ્યું ” દેવ ! મહારાજ વય વીસ વર્ષનું છે ! મહારા પિતાને ત્હમે ક્યાં નથી બોળખતા ! શિવાજી મહારાજની કેવી અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે. શિવાજી મહારાજની સેવામાં હું મહારા ખાણ અર્પીશ ! જનાર્દને ઉત્તર આપ્યો તું કુલિન છે એ હું જાણું છું. સર્જુ પણ ઉચ્ચ કુટુંબની બાલા છે. તે ડાહી છે. નિર્દોષ છે. લગાઇ પૂરી થશે એટલે હું ત્હને સર્જુ સોંપીશ ! સર્જુને સાચવજો ! ત્હેના નિસાસા ન લેતો ! સર્જુ અને ત્હને સુખી જોઇ મહારાજ દ્વંદ્વ આંખલડીઓ ફરશે મહારાજ જીવન કાર્ય સમાપ્ત થશે પ્રભુ ! પ્રભુ ! ”

જન્મથીજ અંધ માણસને જોવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થતાં જે આનંદ થાય-તેજ આનંદ-અરે તેથી પણ વધારે આનંદ-રઘુએ જ્ઞહારે આ શબ્દો સાંભળ્યા ત્હારે ત્હેને થયો ! જનાર્દન, સર્જુ અને રઘુનાથ ત્રણે શિવાજી ખાસે જવા ઉપડ્યાં રાત્રે મુસાફરીમાં રઘુએ સર્જુને કહ્યું “ દેવી. ત્હને નમસ્કાર છે ! આવતી કાલે છત્રપતિ શિવાજીના ભવ્ય ખાસા-દોમાં તું વિરાજતી હોઇશ અને હું તો રણક્ષેત્રમાં મરવાની તૈયારી કરતો હોઇશ ! દેવી ! રણસંગ્રામમાં મહારા નાશ થાય તો મ્હને સંભારજો ! એક ગરીબ યોદ્ધાને ત્હારા હૃદયમાં સ્થાન આપજો !

“ સર્જુ આ સાંભળી રડી પડી અને અશ્રુપૂર્ણ લોચને બોલી “ પ્રભુ ત્હમને રણક્ષેત્રમાં સહિસંધામત રાખો મહારાજ દુર્ગાદેવી ત્હમારે રક્ષણ કરો અને ત્હમને વિજય આપો ! ”

રઘુએ પૂછ્યું “ સર્જુ ! તું આ એક ગરીબ મરાઠા સીપાહીને ભૂવી જાઈશ ? જો તે મરી જાય તો ત્હેના અમર આત્માની શાન્તિ માટે પ્રભુ પ્રાર્થના નહિ કરે ?

પોતાનાજ વિચારમાં મગ્ન થયેલી સર્જુ બોલી અરે ત્હમને ભૂલું ? કાને ! ત્હમને-હાય...ગ...

“ રઘુનાથ જોકે સુવાન હતો તેપણ બહાદુર અને શરવીર હતો મહારાજ છત્રપતિ શિવાજીએ જ્ઞહારે મોગલ સરદાર ઉપર હુમલો કર્યો ત્હારે ત્હેણે પોતાનું શૌર્ય દાખવ્યું. શિવાજી ત્હેની સાથે પ્રેમથી વર્તતો અને ત્હેને એક વીર યોદ્ધા તરીકે માન આપતો ત્હેના અસાધારણ શૌર્ય અને ચાચલ્ય માટે એક સોનાની તલવાર ત્હેણે ત્હેને બેટ આપી હતી. હમણાં શિવાજી અને જયસિંહ બન્નેએ બીજાપુર ઉપર ચઢાઇ કરી હતી પૂનરી જનાર્દન ત્હેની પુત્રી બાલા અને રઘુનાથ મહારાજાધિપતિ શિવાજી સાથે હતાં. રાત્રે રઘુનાથ પિતા પુત્રી ખાસે જતો અને રણક્ષેત્રનો હર્ષદાયક તેમજ હૃદયવિદારક વૃતાન્ત કહેતો.

એક સમયે શિવાજીએ ઓરમન્ડલનો કિલ્લો રાત્રે લેવાનું નક્કી કર્યું અને ચુંટી કઢાડેલા યોદ્ધાઓ સહિત તે ઉપડ્યો. રઘુનાથ સર્જુ સાથે હોવાથી જરા મોડો ઉપડ્યો. પણ સૈની સાથે, યર્ધ, ગયો. દુર્ગ જતાયો જોકે અસંખ્ય અશ્વધાન યોદ્ધાઓ તે લગાઇમાં

મૃત્યુશરણુ યથા ગયા હતા, તદપિ શિવાજી મહારાજના અસંખ્ય માણસો મરી ગયા. બીજે દિવસે શિવાજીએ દરબાર ભર્યો અને જયસિંહની સમક્ષ સધળા લઢાઇમાં કેદ થયેલા અધાનોને સ્વાતંત્ર્ય આપવામાં આવ્યું. દુર્ગનો રક્ષક બેડી સહિત ઉભો હતો. શિવાજીએ સ્વહસ્તે તે બેડી તોડી નાંખી અને ત્હને ખુશી પડે ત્યાં જવાની રજા આપી. કેવું ઔદાર્ય ! કેવું ક્ષત્રિયપણ !

શિવાજી મહારાજનું આવું અનુકરણીય કૃત્ય જોઈ તે દુર્ગરક્ષક પ્રસન્નવદને બોલ્યો “ મહારાજ ! સ્વાતંત્ર્ય અર્પી ત્હમે મ્હને ઉપકૃત કર્યો છે. “ગઈ કાલે ત્હમારા અસંખ્ય માણસો માર્યા ગયા ત્હેનું કારણ એટલુંજ કે ત્હમારા એક નીચ સરદારે ત્હમે ચક્રાઈ કરવાના છો એમ કહ્યું હતું ત્હેનું નામ હું ત્હમને કહીશ નહિ પરંતુ પૃથ્વીનાથ ! હવે ચેતતા રહેજો ! ત્હમારા દરેક સરદાર વિશ્વસનીય નથી. દાળમાં કંઈ કાળું છે. બીજું શું કહું ?

આ માર્મિક શબ્દો બોલી તે દુર્ગરક્ષક ચાલ્યો ગયો પરંતુ શિવાજીનો ગુસ્સો વધવા માંડ્યો. ત્હેનું મુખ રાત્રીએણ થયું ત્હેનું શરીર ધ્રુજવા લાગ્યું ત્હેના નયનમાંથી અગ્નિ ઝરવા લાગ્યો. સર્વ સૈનિકો તરફ ગુસ્સાથી જોવા લાગ્યો. તે બધાં શાન્ત નીચું જોઈને ઉભા હતા ! મિચારા શું બોલે. બોલવાની કાની હિમત માલે ? શિવાજીને શાન્ત પાડવા અર્થે જયસિંહે પૂછ્યું “ મહારા વીર ચોદાઓ ! ગઈ કાલે કૃત્ય કરતી વખતે શું કોઈ સરદાર મોડો આવ્યો હતો ? શિવાજી મહારાજ ત્હમને પોતાના સૈનિક ગણેછે-ત્હમારામાં તે વિશ્વાસ રાખે છે તો તે દેશદ્રોહીનું નામ ત્હમારું મિત્ર હોય-બાંધવ હોય-સગા હોય ગમે તે હોય તોપણ કહો. જો તે મરી ગયો હોય તો પ્રભુ ત્હેને દોઝખમાં નાખો. અને છવતો રોય તો ત્હેનું નામ કહો કે જેથી પૃથ્વીદેવીનો ભાર ઓછો કરીએ !

આ વચનો સાંભળી ચંદ્રરાવ નામનો એક ચોદો બોલ્યો ! મહારાજ. ગઈ કાલે એક હવાલદાર મોડો આવ્યો હતો શિવાજી મહારાજ ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યા “ ચંદ્રરાવ ” તે દુહટું નામ મ્હને કહે કે જેથી ત્હેનું મસ્તક ત્હેના ધડ પરથી જુદુ કરું. મ્હને જલદી કહે. એવા દેશદ્રોહીઓનું આપણે કામ નથી. અરે પૃથ્વીને પણ ત્હેમનું કામ નથી.

શિવાજીના આ વચન સાંભળી સર્વ ગભરાયા સર્વ રથજે શાન્તિનું સાત્રાજ્ય પ્રસર્યું. ચંદ્રરાવ બહીવા લાગ્યો. સર્વ ચોદાઓ એક નીજ સામું જોવા લાગ્યા. અંતે બહીકથી ધ્રુજતો ધ્રુજતો ચંદ્રરાવ બોલ્યો. “ મહારાજ રઘુનાથ હવાલદાર ગઈ કાલે મોડા આવ્યા હતા ”

“ રઘુનાથ હવાલદાર ” એ શબ્દો સાંભળી શિવાજી મહારાજ ગર્જના કરી બોલી ઉઠ્યા “ અરે દુહટ ચંદ્રગવ ! શું તું એમ સમજે છે કે ત્હારા કહેવાથી હું રઘુનાથને કાઢી મૂકીશ ? મ્હારી સમક્ષ અસલ્ય બોલતાં ત્હને જરા પણ શરમ નથી આવતી ? રઘુનાથને તો હું સરી રીતે ઓળખું છું ! મ્હારી સાથે લઢાઇમાં તે વારંવાર લડે છે. શું તું એમ સમજે છે કે ત્હારા વચનપર હું ભરોસો ગખીજ રે પાપી ! લે ત્હારા અસલ્ય માટે બદલો—આ શબ્દો બોલી શિવાજી મહારાજે ચંદ્રરાવનું શીર્ષ કાપી નાખ્યું પોતાની તલવાર ઉગામી. પણ તેટલામાં તો રઘુનાથે શિવાજી મહારાજ પાસે ફૂટકો માલ્યો—ત્હેના ચર્ણમાં નમન કર્યું અને બોલ્યો “ ગઈ કાલે હું મોડો આવ્યો હતો. ચંદ્રરાવ શિક્ષાને પાત્ર

નથી. શિવાજી મહારાજ ગુસ્સાથી-શોકથી બોલ્યા ! ત્હારે શું ત્હેં આ ધોર પાપ કીધું છે. શું તું દુર્ગેરક્ષકને આપણી કૃત્ર વિષે પહેલાંથી કહી આવ્યો. હતો ? શું ત્હેં વિશ્વાસઘાત કર્યો છે. રઘુનાથ નીચું મુખ રાખી પ્રયુક્ત હસ્તથી બોલ્યો. “ જનપતિ ! મ્હને કંઈ ખબર નથી. ”

પરંતુ શિવાજી મહારાજ ગુસ્સે યયા હતા. રઘુનાથનું મસ્તક હેઠી નાંખવા પોતાની તરવાર ત્હેણે ઊગામી. પણ જ્યસિંહ વચમાં પડ્યો. શિવાજી મહારાજને રૂશાન્ત ખાડવા સાર શાન્તિથી ત્હેણે કહ્યું. “ રઘુનાથનું મુખ શાન્ત છે. ત્હેની મુખમુદ્રા ઉપરથીજ હું ત્હમને કહું છું કે તે નિર્દોષ છે. ત્હેનો ધાત ન કરો. એક વીર યોદ્ધાને મારવા માટે ત્હમે પાછળથી પસ્તાશો. મ્હારાં વચનની ખાતર ત્હેને મુક્ત કરો. જીવતો નર ભદ્રા પામશે. ”

જ્યસિંહની માગણી શિવાજીએ કબુલ રાખી. અને રઘુનાથને માત્ર દેશનિકાલ ક્યેઈ સર્જુએ ત્હારે આ વાત સાંભળી ત્હારે તે રડવા લાગી. પરંતુ રઘુ દેશદ્રોહી-વિશ્વાધાતી છે. એ ત્હેણે કદી માન્યુંજ નહિ. રઘુ સાથે હું પરણીશ. ત્હેની સાથે આનંદમાં હું મ્હા-મીશ એ ત્હેની આરા નષ્ટ થઇ. રઘુના ઉદ્ધારાર્થે તે રોજ પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરતી. એક વખત વર્ષારતુમાં વાડીમાં બેઠી બેઠી તે વીણા વગાડતી હતી. ત્હારે ત્હેણે એક સાધુ ત્હેની પાસે આવતો જોયો. આ સાધુની જટા ધણીજ લાંબી હતી. ત્હેણે આખીઓ પહેરી હતી અને ત્હેના ભવ્ય ચહેરાપરથીજ એમ થાય કે તે એક મહાન પુરુષ છે. સર્જુ પણ ત્હેની પાસે ગઇ. સાધુને ભવિષ્ય જોતાં આવડતું હતું તેથી સર્જુના હસ્ત પોતાના કરમાં લઇ ત્હેણે કહ્યું “ બાહ્યા તું સુખી થઇશ. ત્હારો સ્વામી મહા પુરુષ યશે સર્જુએ પૂછ્યું “ દેવ ! જે વીર યોદ્ધાને લોકો દેશદ્રોહી કહે છે તે વીરને ત્હમે કદી જોયા છે. શું તે વિશ્વાસઘાતી હોઇ શકે. કેટલા નિર્દોષ ! સત્ય મેવ જયતે નાનૃતમ્ ! ખરૂં મહારાજ ! તે પવિત્ર છે ત્હેનું પવિત્ર ઝળકી નીકળશે ! મહારાજ ! પ્રભો ! સાધુ આ સર્વ સાંભળી બોલ્યા “ મ્હને ત્હારા બોલવાં પરથી એમ લાગે છે કે ત્હમે બન્ને પ્રીતિની પવિત્ર મન્યીથી બન્ધાયેલાં છો ! મ્હને તે સાધુ હજી પરમહિનેજ મન્યા હતા. ત્હારે કંઈ કહેવરાવતું છું. ”

“ શું ત્હમને તે વારંવાર મંજે છે. હમણાં તે શું કરે છે એ ત્હમને કંઈ ખબર ! આતુરતાથી તેમજ આશ્ચર્યથી ત્હેણે પૂછ્યું. ”

“ હા. પોતે પવિત્ર છે એમ તે ઘોડા સમયમાં ખતાવી આપશે અને તે ખતાવી આપવામાં જ પોતાનો પ્રાણ ઓશે. ”

“ હવે તે જો ત્હમને મળે તો કહેજો કે સર્જુ એક રજપૂત બાહ્યા છે. ત્હમને તે હજી પવિત્ર ધારે છે. ત્હમને જિન્તનું કરે છે અને ત્હમારા શ્રેય અર્થે સર્વદા પ્રભુ પ્રાર્થના કરે છે. ”

“ શોક નહિ કરે. પ્રભુપર આસ્થા રાખ. સત્ય સર્વદા ત્હાર આવે છે. પ્રભુમાંજ વિશ્વાસ રાખ. તે મહાન છે-દયાળુ છે-કૃપાનિધિ છે તો ત્હારાપર તે દયા કરશે. ”

“ કંઈ નહિ. મ્હારા વતી ત્હેને ઉત્તેજીત કરજો. હું ત્હેની હતી-ત્હેની છું અને ત્હેની રહીશ. મ્હારાજ ! ત્હમારૂં નામ. ”

“ સીતાપતિ ગોસ્વામી. સુખી રહે. પ્રભુ ત્હેને શાંતિ અને સુખ આપે. શાન્તિ શાન્તિ ! ”

ૐ નમઃ શિવાય ૐ નમઃ શિવાયનો પવિત્ર ઉચ્ચાર કરતાં મહારાજ ચાલ્યાં ગયા અને સર્જુ પાંછી પુનઃ એકલી પડી.

આ સીતાપતિ ગૌસ્વામી. તેજ રઘુનાથ !-તેજ સર્જુનો હૃદયનો હાર ! શિવાજી મહારાજને જ્યારે ઔરંગઝેબે કેદ કર્યો. ત્યારે તેણે સાધુના પોશાકમાં લેમને પોતાની સાથે આવવા કહ્યું. પરંતુ શિવાજીએ કહ્યું “જે હું ત્હારી સાથે આવું તો, મહારા વફાદાર સૈનિકોનું શું થાય ? વળી જ્યારે શિવાજી સંભાજી સાથે નાસી છૂટ્યા ત્યારે રઘુનાથ એક સામાન્ય સીપાહી તરીકે તેમની સાથે હતો. રસ્તે શિવાજીને ત્રણ મોગલ સૈનિકો, મળ્યાં લેમને પણ સીપાજીએ પોતાની કસાલલી તલવારવડે ફાંલી જંગતનો ત્યાગ કરવાની ફરજ પાડી. શિવાજીએ સીપાજીનો ઉપકાર માન્યો અને તેની પ્રશંસા કરી ત્યારે તેણે કહ્યું “મહારાજ બદીખાનામાં પોતાની સાથે આવવા કહેનાર-ગૌસ્વામી અને આ ત્રણ મોગલ સૈનિકોનો વધ કરનાર તે હું-આપનો ભૂતકાલનો-વર્તમાનકાળનો-અને ભવિષ્યનો સેવક-આત્મકિત સેવક રઘુનાથ. મહારાજ ! ત્હમારી સેવામાં હું પ્રાણ અર્પીશ.

શિવાજીએ રઘુનો હાથ ઝાલ્યો. લેને ઉઠાડ્યો અને બોલ્યો ! રઘુનાથ ! મહારા વફાદાર સેવક રઘુનાથ ! તે દિવસે જે સહાસ મહેં કર્યું તે માટે મને ક્ષમા કર. સર્વેએ મને ત્હારી પવિત્રતા વિશે કહ્યું પણ મહેં માન્યું જ નહિ મહેં ભૂલ કરી. મને ક્ષમા કર ! ત્હારી અમૂલ્ય સેવા માટે મહારાજી બનશે તે પારિતોષિક હું લેને આપીશ.

વાંચનાર ! રઘુનાથનું પવિત્ર ઝળક્યું. શિવાજી મહારાજના સૈન્યમાં મહા પદવી તેને આપવામાં આવી. પરંતુ સર્જુબાલા-તેનું શું થયું. રઘુનાથના વિદેશગમન પછી તે સદા શોકમાં જ રહેતી. તેનું શરીર દીન પ્રતિદીન હીણ થતું ગયું. તે સર્વદા રઘુનું જ ચિન્તન કરતી. જ્યારે તેના પિતા જનાર્દનને ખબર પડી કે રઘુનાથને શિવાજીએ કાઢી મૂક્યો છે ત્યારે તેણે સર્જુ માટે એક અન્ય પુરૂષ પસંદ કર્યો. પરંતુ સર્જુ-પતિવ્રતા, સ્નેહાળ, પ્રેમાળ સર્જુ શું એ વાત કબૂલ કરે. મને મહારા પિતા આ પુરૂષ સાથે પરણાવવા માગે છે, એમ જ્યારે લેને ખબર પડી ત્યારે તે ન્હાસી ગઈ અને પાસેના ગામમાં એક ધનવાનને લાં ચાકરડી તરીકે રહી ! કેવો પતિ પ્રેમ-કેવું પવિત્ર અને પાતિવ્રત.

એક દિવસે તે તે જમીનદારની વાડીમાં રળિયામણી સાંજે ડુલ વીણતી હતી ત્યારે જે સીતાપતિગૌસ્વામી તેણે એક વર્ષ પહેલાં જોયો હતો તે તેની પાસે આવ્યો. સર્જુએ પૂજ્ય ભાવથી લેને નમન કર્યું અને ખિતવદને બોલી ! મહારાજ ! ત્હમને રઘુનાથ પછી મળ્યાં જ નહિં જુઓ રઘુનાથને મ્હાવા માટે-તેની પ્રત્યે પૂજ્યભાવ રાખવા માટે મહારા પિતાએ મને કાઢી મૂકી. હું અહીં આ જમીનદારની ચાકરડી છું. જો તે ત્હમને પુનઃ મળે તો મહારા સંપૂર્ણ વૃતાન્ત ત્હમે લેને કહેજો અને મ્હારે માટે અર્ચુ ખેરવે તો દિલાસો આપજો ! અહા ! અમે બન્ને દુઃખી. મળે તે કહેજો ભૂલતાં નહિ.

સાધુના નયનોમાંથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી પણ જરા હિંમત ધરી તે બોલ્યા. હવે મને રઘુનાથ નથી મળતાં. રઘુનાથ પવિત્ર છે એમ શિવાજી મહારાજને ખબર પડી છે. તેણે હમણાં તેની અમૂલ્ય સેવા જાળવી છે. અને શિવાજી મહારાજની સેનામાં તે એક માનવંતા સરદાર છે. પણ રઘુ ત્હારી પાસે આવે તો હવે તું ઝોળખશે !

આ શબ્દો બોલી સાધુ તેની સામે જોઈ રહ્યો. સર્જુ પણ જોઈ રહી ! શું બોલે. સાધુએ પોતાની કંઈ કાઢી નાંખી. સર્જુ તેના ઉત્સર્ગમાં મસ્તક નાંખી પડી રહી. ખેતણ અશ્રુઓ તેની આંખમાંથી ખપ્યાં. વાંચનાર ! આ સમયે તે બન્નેના હૃદયના આનંદની કથના કરવાનું ત્હને સોંપું છું.

સાંસારિક નવલકથા.

પ્રાયશ્ચિત.

(રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની એક વાર્તાના હિન્દી અનુવાદ ઉપરથી.)

લેખક:-ચાંપરી વિઠ્ઠલદાસ ઉદેશી-કલકત્તા.

બાણ અનાયખન્ધુ ખી. એ. માં લણે છે, પણ કેટલાંક વર્ષો થયાં સતત નિષ્ફળ થયા છે. તેમનાં કુટુંબીઓને એવી ઉમેદ છે કે આ વર્ષે તેઓ અવશ્ય સફળ થશે પરંતુ આ વર્ષે તો તેઓએ પરીક્ષા આપવી જ ઉચિત ન ધારી.

આજ વર્ષે બાણ અનાયખન્ધુનો વિવાહ થયો છે. ઇશ્વરની કૃપાથી સ્ત્રી શુશીલ અને સારી તેમજ સાસરે પણ ધનવાન મળ્યું છે. તેમની પત્નીનું નામ વિન્ધવાસિની છે, પણ તેમને આ હિન્દુસ્તાની નામપર અત્યંત અલાવ છે. પોતાની પત્નીને પણ ગુણ તથા રૂપમાં પોતાની ખરાબરીની નથી ગણતા.

કિન્તુ વિન્ધવાસિનીના હૃદયમાં આનન્દની સ્ત્રીમા નથી. અન્ય સર્વ કરતાં તે પોતાના સ્વામીને શ્રેષ્ઠ સમજે છે, અને પોતાના હૃદયશ્રી સિંહાસનપર પોતાના પરમપ્રિય સ્વામીની મૂર્તિ સ્થાપિત કરી નિત્ય તેની પૂજા કરે છે.

આવી અપૂર્વ સ્વામિભક્તિ છતાં પણ તેને મનઃશાન્તિ ન મળી શકી. કેમકે અનાયખન્ધુ બાણ સદા તેમાથી ક્રોધિત રહેતા હતા, અને કટુવાક્યશ્રીખાણોથી તેના સરસ અંતે પ્રેમમય હૃદયને વિધ્વા કરતા હતા. તેમજ તે બીચારીની પોતાના મિત્રો સન્મુખ પણ નિન્દા કરતા.

જ્યારે અનાયખન્ધુ બાણ કોલેજમાં લણતા હતા, ત્યારે તેમનો નિવાસ પોતાના સસરાના ગૃહમાંજ હતો. પરિક્ષાનો સમય સમીપ આવ્યો, પણ તેમણે પરીક્ષાજન આપી અને કોલેજ છોડી દીધી.

આ બનાવથી અન્ય સર્વ કરતાં વિન્ધવાસિનીને અધિક કષ્ટ થયું. એક રાત્રે વિન્ધવાસિનીએ પોતાના પતિને અત્યંત નમ્રતાપૂર્વક કહ્યું—“ પ્રિયતમ ! આપે લણવું શા માટે છોડી દીધું ? થોડો સમયજ ને આપ કષ્ટ સહન કરી લેત તો વધારે સાફ થાત. લણવું એ કાંઈ ખરાબ તો નથી.”

સ્ત્રીની આટલી વાત સાંભળતાંજ બાણ અનાયખન્ધુના મીઠાજનો પારો ૧૨૦ ડીગ્રી પર ચડી ગયો. તેઓ ચીઠાધને બોલ્યા “ શું લણવાથી માણસના ચાર હાથ પગ ચંઈ બચે છે ? ને મનુષ્ય લણવામાં અધિક પરિશ્રમ કરી પોતાની તનદુરસ્તી ખગાડે છે તેની આખરે ચંઈ ખરાબ દશા થાય છે.

પોતાના પતિને આ ઉત્તર સાંભળી, વિન્ધવાસિનીએ એમ ધારી પોતાનો મનનું શાન્તવન કર્યું કે ને મનુષ્યો બળદ કે ગધેડાની પેઠે મહેનત કરીને પાસ થતા હોય તો મારા પતિથી તેમનું કયું ધર્મ શકે તેમ નથી.

બીજે દિવસે તેનીજ પડોશમાં રહેતી તેની સખી કમળા વિન્ધવાસિનીને એક મુસવાદ સંભળાવવા આવી. તેણે કહ્યું “ સખિ ! મારા ભાઈ ખી. એ. ની પરીક્ષામાં પાસ

થયા. બહેન અભ્યાસ કરવામાં માણસને ઘણું દુઃખ સહન કરવું પડે છે. ” કમળાની વાત સાંભળી વિન્ધ્યા સમજી ગઈ કે તે મારા પતિની તરફ કટાક્ષ કરી મારી મશ્કરી કરવા આવી છે. આથી વિન્ધ્યા તેના આનન્દમાં બેભાઈ નહીં અને અપ્રસન્ન થઈ કહેવા લાગી “ બહેન ! બી. એ. માં પાસ થવું એ મનુષ્યને માટે જરા કઠણ નથી. બી. એ. થવાથી પણ શું થઈ જાય છે ? વિલાયતમાં બી. એ. એમ. એ. થવાવાળા તરફ લોકોને ઝાઝું માન નથી. ”

વિન્ધ્યાવાસિનીએ જે વાતો કમળાને કહી તે સર્વ વાતો તેણે પોતાના પતિ પાસેથી સાંભળી હતી. તે બીચારીને વિલાયતની હકીકતની ક્યાંથી ખબર હોય ? કમળા આવી હતી તો શુભ સમાચાર કહેવા, પરંતુ પોતાની પ્રિય સખીના મુખમાંથી આવા શબ્દો સાંભળી તેને અત્યંત દુઃખ થયું. પણ તે શુદ્ધિમતી હોવાથી પોતાના મનનો ભાવ પ્રગટાવત ન કરતાં નમ્ર થઈને બોલી બહેનની નથી “ મારો ભાઈ વિલાયત ગયો કે મારો વિવાહ કોઈ ‘નેટલર્મેન’ સાથે થયો; પછી મને વિલાયતની હકીકતની ક્યાંથી ખબર પડે ? આમ કહી કમળા પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ.

કોઈથી પરીપૂર્ણ થયેલી વિન્ધ્યાને આ વાતથી અધિક ખરાબ લાગ્યું, પણ કાંઈ જવાબ ન આપતાં તે એકાંતમાં બેસી રેવા લાગી.

ઉપલા બનાવ પછી થોડેક દિવસે એક બીજો બનાવ બન્યો. કલકત્તાથી એક ધનવાન પુરુષ પોતાના પરિવાર સહિત વિન્ધ્યાના પિતાને ત્યાં આવ્યા, અને ત્યાં ઉતરવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવી. વિન્ધ્યાના પિતા રાજકુમાર બાણુએ અત્યંત હર્ષ સહિત તે અભિયંત્રિ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કર્યો અને તેમના પરિવાર સહિત તેમને અનાથ બાણુવાળા ઝોરડામાં ઉતારો આપ્યો. અનાથબંધુ બાણુને માટે એક બીજો નાનો ઝોરડો નક્કી કરવામાં આવ્યો. આ વાતથી અનાથબંધુ બાણુને અત્યંત માફ લાગ્યું. તેઓ તત્કાળ અત્યંત ક્રોધાન્વિત થઈ વિન્ધ્યા પાસે ગયા અને પોતાના સસરાની નિન્દા કરવા લાગ્યા. વળી સાથે સાથે તે બીચારીને પણ બે ચાર સારી ખરાબ વાતો કહી દીધી.

આ લીલા જોઈ ગરીબ બીચારી વિન્ધ્યા અત્યંત દુઃખિત તથા લજ્જિત થઈ, પણ તે કેવળ અણુસમજી નહોતી તેથી તેણે પોતાના પિતાપર દોષારોપણ કરવાનું ઉચિત ન ધાર્યું. તેણે જેમ તેમ કરી પોતાના પતિને સમજાવી શાન્ત પાડ્યો. ત્યાર પછી એક દિવસે લાગ જોઈ તેણે પોતાના પતિને નમ્રતાપૂર્વક જણાવ્યું કે હવે અહીં રહેવું ઉચિત નથી. મને લાગે તમે પોતાને ઘેર ચાલો કેમકે હવે અહીં આપણું માન જળવાતું નથી.

અનાથબંધુ બાણુ અભિમાની તો બહુજ હતા પણ તેઓમાં શુદ્ધિ જરા પણ નહતી. પોતાને લેર કંઈ સહી રહેવા કરતાં આ અપમાન સહેતુ તેઓએ વધારે સારૂ ગણ્યું. આથી ઘેર જવાની આનાકાની કરવા લાગ્યા. પણ વિન્ધ્યાએ માન્યું નહીં અને કહ્યું કે “ જો આપ ન ચાલો તો મને ત્યાં મોકલી દ્યો. હું અપમાન સહન નહીં કરી શકું ” આથી અનાથબંધુ બાણુ લાચાર બની ત્યાંથી ઉપડવાને તૈયાર થયા.

જતા સમયે વિન્ધ્યાના માતાપિતાએ તેને થોડાક વધારે દિવસ ત્યાં રહી જવાનું કહ્યું, પણ વિન્ધ્યાએ કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહીં. આ જોઈ તેના માતાપિતાના મનમાં

અત્યંત દુઃખ થયું. તેઓએ કહ્યું “ પુત્રી વિન્ધે ! જે અમારાથી કાંઈ અપરાધ થઈ ગયો હોય તો તે ક્ષમા કરજે. ”

પિતાના મુખની તરફ કર્ણદષ્ટિથી જોઈ વિન્ધ્યા કહેવા લાગી “ પિતાશ્રી ! હું તમારા ઋણમાંથી કદાપિ મુક્ત થઈ શકતી નથી. અમારા દિવસો અહીં ધણા મુખમાં અમે વ્યતિત કર્યા છે અને—” કહેતાં કહેતાં વિન્ધ્યાનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું અને નયનમાં અશ્રુધારા વહેવા લાગી. તે પછી તેણે હાથ ઝેડી પોતાના પતિની સાથે ચાલી.

કલકત્તાના ધનવાન મનુષ્યો અને ગામડામાં રહેવાવાળા મનુષ્યોમાં ધણું અંતર છે. જે મનુષ્ય હંમેશાં શહેરમાં જ વસતો હોય તેને. ગામડામાં વસવું સાંડે લાગતું. નથી પણ વિન્ધ્યાએ એક દિવસને મારે પણ પોતાનો ભાવ ન બદલ્યો. તે પોતાના સાસરામાં સહર્ષ સંમેરેતે ગૃહકાર્ય કરતી હતી. વિન્ધ્યાના પિતાએ પોતાના વેવાઈની દરિદ્રાવસ્થા જોઈ પોતાની પુત્રી સાથે એક દાસી મોકલી હતી, પણ વિન્ધ્યાએ પોતાના સસરાને ઘેર પહોંચતાં જ તેને પાછી વિદાય કરી દીધી.

વિન્ધ્યાએ પોતાના સદ્વ્યવહારથી સાસુના હૃદયપર તરતજ અધિકાર મેળવી લીધો. ગામની ઓળો તેના ગુણો જોઈ મુગ્ધ થવા લાગી. પણ આટલું છતાં વિન્ધ્યા શાન્તિપૂર્વક ન, રહી શકી. અનાયબન્ધુને ખીજા ત્રણ ભાઈ હતા. જે તેનાથી નાના અને એક તેનાથી મોટો હતો. મોટા ભાઈ પચાસ રૂપીઆના માસિક પગારથી પરદેશમાં નોકરી કરતો હતો. તેનાથી જ અનાયબન્ધુના આખા ઘરનું પોપણ ચાલું હતું. તેનાથી નાના ભાઈઓ હજી બચુતા હતા.

મોટા ભાઈની સ્ત્રી શ્યામાને પોતાના પતિથીજ આખા ઘરનું પોપણ ચાલું છે એ વાર્તાનું ધણું અભિમાન હતું. તેથી તે ઘરના કામકાજમાં હાથ સરખાવે લગાડતી ન હતી. જે સર્વને કમાઇને ખવરાવે તેની વહાલી સ્ત્રી દાસીકર્મ કરે કે કદાચિ નહીં.

વિન્ધ્યાને સાસુના હૃદયપર અધિકાર જમાવતી જોઈ શ્યામા મનમાં ને મનમાં સળગી ઉઠી. ખીજા તરફ અનાયબન્ધુ બાણુએ પોતાના મકાનમાં ભાગેલા તુટેલા કમરોમાં એક પુસ્તકાલય ખોલી દીધું અને તે ગામના યુવકો સાથે સલાહ કરી એક સભા પેણુ સ્થાપિત કરી. વળી વર્તમાનપત્રોમાં પણ ગામના લોકો પ્રિયે અનેક પ્રકારનાં સારાં ખેડાં લખાણું કરી રહેમની પાસે પૈસા ખચાવતો તેમજ અન્ય પ્રકારે તેમને હેરાન કરતો.

વિન્ધ્યાએ અનાયબાણુને અનેકવાર નોકરી કરવાનું કહ્યું, પણ તેણે તો સદા એન્ડ ઉત્તર આપતા કે “ મારાથી કાંઈની ગુલામગીરી થઈ શકવાની નથી. ઇશ્વરે મનુષ્યને એટલાં મોટાં પેદા કર્યા નથી કે તે સુખ છોડી દઈ દુઃખ વહોરી લે. ”

ચોડા દિવસ પછી અનાયબાણુના મોટા ભાઈ રજા લઈ ઘેર આવ્યા. રાત્રે શ્યામાએ નાના ભાઈ તથા ભોજનધની સર્વે હકીકત કહી સંભળાવી. પ્રથમ તો તેણે શ્યામાની વાતને મરફતીમાં ઉઠાવી દીધી. પણ જ્યારે તેણે અનેકવાર તેવીજ રીતે કહેવા માંડ્યું એટલે તેણે વિન્ધ્યાએ અનાયબન્ધુને બોલાવ્યો અને કહ્યું “ ભાઈ ! પચાસ રૂપીઆમાં આપણું ઘરખર્ચ ચાલી શકે તેમ નથી. તેથી હવે તારે પણ નોકરી ચાકરીની ચિન્તા કરવી જોઈએ. એકા રહેવાથી નહીં ચાલે. ” આમ જોના મોટા ભાઈએ તેને ધણું નમ્રતાથી કહ્યું. પણ આપણા અનાયબન્ધુ બાણુ તો ભુંદાળ વાતાવરણમાં હતા. તેણે ચીકારા મોટા “ ભાઈશ્રી ! જે મુઠ્ઠી અંજને માંડે આપ મને આટલું કેટલું કેમ આપો છો ? મારાથી કાંઈ ”

શકશે નહીં ” આમ કહી તેઓ મોટા લાઇ પાસેથી ચાલ્યા ગયા. આ સમયે તેણે વિન્ધ્યાને તેની માને ઘેર મોકલી દેવાનો વિચાર કર્યો, પણ વિન્ધ્યાએ તે વાત સ્વીકારી નહીં, કેમકે માતા પિતાને ઘેર મુખમાં રહેવાં કરતાં સસરાના ઘરમાં દુઃખથી, પણ, રહેવું વધારે સાઈ ગયું.

આજ સમયે તે ગાંમની સ્કુલમાં એક આસીસ્ટન્ટ માસ્ટરની જગ્યા ખાલી થઇ. અનાયબન્ધુતી પત્ની તથા તેના મોટા લાઇએ તેને તે જગ્યાપર કામ કરવા માટે ધણો સમજાવ્યો. પરંતુ તેઓએ એવી તુચ્છ જગ્યાપર કામ કરવાનું કોઇ પણ રીતે સ્વીકાર્યું નહીં. થોડાં દિવસ પછી તેમના મોટા લાઇની રૂબ પૂરી થઈ અને તેઓ પાછા પોતાની નોકરીપર ચાલ્યા ગયા.

હવે અનાયબન્ધુના મગજમાં વિલાયત જવાની ધૂન ઉત્પન્ન થઈ. એક દિવસ તેમણે પોતાની પત્નીને કહ્યું “ જો આજકાલ વિલાયત ગયા વગર માણસની પ્રતિષ્ઠા વધતી નથી, તેમજ તેને સારી નોકરી પણ મળતી નથી. તેથી મારે વિલાયત જવું ધણું જરૂર છે. તું જો તારા પિતાને સાંધી થોડાક પૈસા મંગાવી મને આપે તો હું ત્યાં ચાલ્યો જઈશ. ”

વિલાયત જવાની વાત સાંભળી વિન્ધ્યાના મનમાં અત્યંત દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. કેવળ એટલુંજ નહીં, પણ પિતાને ત્યાંથી રૂપિયા મંગાવવાની વાત સાંભળી તે ખીચારીનાં હોંશ ઉડી ગયા.

દુર્ગાપૂજનનો સમય નિકટ આવ્યો. જાણી વિન્ધ્યાના પિતાએ પોતાની પુત્રી અને જમાઇને તેડી લાવવા માટે વાહન તથા માણસો મોકલ્યાં. એક વર્ણના અંતર પછી વિન્ધ્યાવાસિની પોતાના પિતાને ઘેર આવી. માતાપિતાએ તેનો ધણો આદરસત્કાર કર્યો. માતાએ તો અત્યંત સ્નેહથી તેને છાતી સરસી ચાંપી.

દુર્ગાપૂજન દિવસે પણ વિન્ધ્યા પોતાની માતાના ઓરડામાં મુતી-કેમકે આ વખતે જમાઇને એક જૂદોજ ઓરડો આપવામાં આવ્યો હતો. અનાયબન્ધુના સુવાનો કોઇ સમય નિયત ન હતો. તેમાં વળી આજ તો દુર્ગાપૂજનનો દિવસ હતો આથી પોતાનો પતિ કોણ જાણે આજે કયારે આવશે એમ ધારી વિન્ધ્યા નિદ્રાવશ થઈ ગઇ.

પ્રાતઃકાળમાં ઉઠતાં જ વિન્ધ્યાએ પોતાના પતિને તેના ઓરડામાં દોડો નહીં. ઉઠીને જુએ છે તો તેની માતાની લોડાની પેટી ખુલી હતી. પેટીની બધી વસ્તુઓ અહીં. તહીં વીખેરાઇ ગઈ હતી. તેના પિતાનો નાનો ઇસકોત્રો ‘ Cash-box ’ જે તેજ પેટીમાં રહેતો હતો તે શૂન થઈ ગયો હતો. વિન્ધ્યાનું હૈયું ધડકવા લાગ્યું. તેણે વિચાર્યું કે જે દુષ્ટ આ રૂપિયા પૈસા વગેરે ચોરી લીધું હશે તેનાજ હાથમાં મારા પતિ ફસાઈ ગયા હશે.

થોડા સમય પછી વિન્ધ્યાની દષ્ટિ એક કામળપર પડી. તેને ઉપાડવા લાગી તો તેણે કે તેની પાસેજ આવીએતો ઝુમખો પડેલો છે. ચીટ્ટી વાંચતાં, જણાયું કે પતિદેવ પીચા ઉપાડી લઇ આજ સવારનાજ મેલમાં વિલાયત રવાના થઇ ગયા હતા. આ ચીટ્ટી વાંચતાં જ વિન્ધ્યાના ત્રેત્ર સન્મુખ અન્ધકાર છવાઈ રહ્યો, તે ગભરાઇને સાંજ ભૂમિપર પડી ગઇ અને રૂદન કરવા લાગી.

આજ સમયના ખગોળેશ આનંદમાં નિમગ્ન છે. પણ વિન્ધ્યાના ઓરડાનું બારણું : ખુલ્યું નથી. તેનું કારણ જાણવા માટે વિન્ધ્યાની સખી કમળાએ તેના ઓરડાના :

ખારણા ઠોકવાનો આરંભ કર્યો. પણ અંદરથી જ્યારે કાંઈ ઉત્તર મળ્યો નહીં ત્યારે દોડીને વિન્ધ્યાની માતાને બોલાવી લાવી. માતાએ મોટેથી કહ્યું “વિન્ધ્યે, વિન્ધ્યે, અંદર શું કરે છે? દાર તો ઉઘાડ.”

માતાનો શબ્દ ઝાળખી જઈ તરતજ આંસુઓ લોહી નાખી વિન્ધ્યાએ કહ્યું “મા, પિતાજીને બોલાવી લાવ.” હવે તો તેની માતા ગભરાઈ. તેણે તરતજ પોતાના પતિને બોલાવ્યો. રાજકુમાર બાણના આવવાથી વિન્ધ્યાએ દાર ખોલ્યું અને કેવળ પિતા તથા માતાને અંદર બોલાવી દાર બંધ કરી લીધું. રાજકુમારબાણએ ઉત્સુક ચર્ષ પૂછ્યું “વિન્ધ્યા, શી હકીકત છે? તું કેમ રહે છે?” આ સાંભળતાંજ વિન્ધ્યા પોતાના પિતાના અરણ્યમાં જઈ પડી અને કહેવા લાગી “પિતાજી, મારો અપરાધ ક્ષમા કરો. મેં આપના રૂપીઆ ચોરી લીધા છે.” આ સાંભળી રાજકુમાર બાણ સ્તબ્ધ થઈ ગયા. વિન્ધ્યાએ તરતજ હાથ જોડી કહ્યું, “પિતાજી, આ દિનભાગિનીનો અપરાધ ક્ષમા કરો. સ્વામીને વિલાપત મોકલવા માટે મેં આ નીચ કર્મ કર્યું છે.”

હવે તો રાજકુમાર બાણને અત્યંત ક્રોધ વ્યાપ્યો. તેઓ જોરથી બોલ્યા “અભાગિની કુષ્ટા, જો તારે રૂપીઆની આવશ્યકતા હતી તો મને કેમ ન કહ્યું?” વિન્ધ્યાએ ડરતાં ડરતાં જવાબ દીધો “પિતાજી, આપ, તેને વિલાપત જવા માટે કદાપિ રૂપીઆ આપત નહીં.”

જે વિન્ધ્યાએ માતાને કોઈ દિવસ પણ પૈસા માટે પ્રાર્થના કીધી ન હતી, તેજ વિન્ધ્યા આજ કેવળ સ્વામીનું કુર્મ છુપાવવા માટે જ ચોરીનું કલંક પોતાને માથે લેવા તૈયાર થઈ હતી.

હવે ચારે તરફથી વિન્ધ્યાસિની પર ધિછારનો વર્ષાદ વરસવા લાગ્યો. ગરીબ ખીચારી વિન્ધ્યા સર્વના કટાક્ષ તથા કટુવાક્ય યોગ્ય ધારણ કરી સાંભળી રહી. આખરે અત્યંત ક્રોધીત થઈ રાજકુમાર બાણએ વિન્ધ્યાને તેને સાસરે મોકલી દીધી.

તેની સાસુએ તેનો સારો આદરસત્કાર કર્યો. પિતાએ જેટલા પ્રમાણમાં તેની અવજા કરી તેને કાઢી મુકી હતી તેટલાજ પ્રમાણમાં સાસુએ તેને માનસહીત રાખી.

અનેક દિવસ વીતી ગયા પણ અનાથબંધુએ વિન્ધ્યાને એકે પત્ર લખ્યો નહીં; તેમજ પોતાની માતાની પણ કાંઈ ખબર લીધી નહીં. આનું કારણ એ હતું કે વિલાપતમાં વિન્ધ્યા કરતાં રૂપ તથા ગુણમાં શ્રેષ્ઠ અનેક સ્વેતાંગનાઓ તેને ઘેરી લેતી હતી. પછી બસા તેને ખીચારી વિન્ધ્યા કેમ યાદ આવે?

પણ થોડાક સમય પછી જ્યારે અનાથબંધુ બાણનાં સર્વ રૂપીઆ ખર્ચ્યાઈ ગયા ત્યારે તેઓ ગભરાયા. તેઓએ રૂપીઆ માટે વિન્ધ્યાને તાર કર્યો. વિન્ધ્યાએ તાર મળતાંજ પોતાના અંગના આજુપણે વેચી તેને રૂપીઆ મોકલી દીધા. હવે તો જાણે અનાથબંધુ બાણને માટે વિન્ધ્યા કંઈપણ ચર્ષ ગઈ! તેઓને જ્યારે જ્યારે રૂપીઆની દરકાર પડતી ત્યારે તેઓ વિન્ધ્યાને તાર મોકલતા અને તે અભાગિની સ્ત્રી આજુપણે વેચી વેચીને તેને રૂપીઆ મોકલતી, તે એટલે સુધી કે તેની પાસે કાચની બે બંગડીઓ શિવાય બીજી કાંઈ રહ્યું નહીં.

આ સમયે હિનભાગિની વિન્ધ્યાની દૃષ્ટિમાં સંસાર, મરૂભૂમિ, ઘર સ્મશાન, તથા આનન્દનો રમ્ય ધ્વનિ કંઠોર આર્તનાદ સમાન જણાવા લાગ્યો. 'યદિ વિન્ધ્યા પોતાના જીવનરૂપ નૌકાની એકલીજ સલાવનાર હોત તો તે અવરય કોઈક દિવસ તેને કુખાડી નિશ્ચિન્ત થઈ જત. પણ આ સમયે તે સ્વાધીન નથી. અનાથબન્ધુ તેનો પરિપાલક છે. તેથીજ કંઈ સહન કરતાં પણ તે પોતાનો જીવનભાર વહન કરવાનો પોતાનો ધર્મ માને છે. અનાથબન્ધુની ઇચ્છા ઉપર અવલંબિત થઈ યન્ત્ર પ્રચલિત પુતળીની પેઠે તે પોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરે છે. પણ વિયોગનું દુઃખ હવે વધારે સમય તેનાથી ખમી શકાયું નહીં. વિવશ, થઈ વિન્ધ્યાએ પોતાના સ્વામીને સ્વદેશ પાછા આવવા માટે પત્ર લખ્યો.

અનાથબન્ધુ બાણુ ખારીસ્ટર થઈ સાહેબ બહાદુર બની સ્વદેશ પાછા આવ્યા. પણ ગામડાના ખંડીએરમાં ખેરીસ્ટર સાહેબનો ગુળરો કેમ થઈ શકે ? તેથી તેની પાસેના કરખામાં એક હોટેલમાં ઉતારો લીધો. અનાથબન્ધુ બાણુના આચાર વિચારમાં ધણો ફેર પડી ગયો હતો. ગામડીઆઓને તેઓ ધિક્કારતા હતા રહેણી કરણી તથા પહેરવેશથી તો તેઓ કોઈ અંગ્રેજ સાહેબ જેવા જણાતા હતા.

પોતાના સ્વામી ખેરીસ્ટર થઈ આવ્યા છે એ સાંભળી વિન્ધ્યા અત્યંત આનન્દિત થઈ, પણ પુત્રના ધૂણિત આચારો જોઈ તેની માતા અત્યંત દુઃખી થઈ.

થોડા સમય પછી એક દૈવી ઘટના થતાં અનાથ બાણુના પરિવારમાં 'મોટો કોલાહલ મચી રહ્યો. રાજકુમાર બાણુ પોતાના કુટુંબ સહીત જલ માર્ગે પ્રવાસે નીકળ્યા. અકસ્માત માવ એક વહાણ સાથે અથડાઈ કુખી ગયું. બાણુ રાજકુમારનો કોઈપણ પ્રકારે બચી ગયા પણ તેમની સ્ત્રી તથા પુત્રનો પતો લાગ્યો નહીં હવે બાણુ રાજકુમારના કુટુંબમાં વિન્ધ્યા સિવાય કોઈ રહ્યું નહીં. આ ઘટનાથી દુઃખિત થયેલા રાજકુમારબાણુ અનાથબન્ધુને મળવા આવ્યા. ઉભય વચ્ચે અનેક સમય સુધી વાર્તાલાપ ચાલ્યો. આખરે રાજકુમાર બાણુએ કહ્યું " જો યવાનું હતું તે તો ચર્છળ ગયું. હવે તમને પ્રાયશ્ચિત કરાવી સ્વજાતિમાં લઈ લેવા જોઈએ. કેમકે તમારા શિવ ય હવે મારે આ સંસારમાં કોઈ નથી. પુત્ર કહો, કે-જન્મમાં કહો ગમે તે કહો તમેજ મારા જીવનના અવલમ્બન છો. તેથી તમે મારા પર ન્યાય કરી જ્ઞાતિમાં દાખલ થાવ.

અનાથબાણુએ પ્રાયશ્ચિત કરવાનું સ્વીકાર્યું પડિનેનો મત લેવામાં આવ્યો. તેઓએ કહ્યું " જો બાણુસાહેબે વિલાયતમાં માંસ ન ખાણું હોય તો તેની શુદ્ધિ વેદ-મંત્રો દ્વારા થઈ શકે તેમ છે. "

આખરે અનાથ બાણુની શુદ્ધિનું શુભ મુહૂર્ત નિયત કરવામાં આવ્યું. આ અખર સાંભળી વિન્ધ્યા હર્ષથી પુલારી ગઈ અને પોતાનું પાછળું દુઃખ ભુલી ગઈ. યથા સમય પડિતોથી બાણુ રાજકુમારનું ગૃહ ભરાઈ ગયું. તે દિવસ અત્યંત આનન્દનો હતો. વેદ-મંત્રોના ધ્વનિથી આખું મકાન ગાજી ઉઠ્યું. પ્રાયશ્ચિત પછી બહાજોજન શરૂ થયું. બાણુ અનાથબન્ધુ પોતાના ઓરડામાં આરામ લેતા હતા. પવિત્ર પતિ પરાયણ દારયમુખી વિન્ધ્યા સ્ત્રીઓ માટે ભોજનાદિનો પ્રબન્ધ કરી રહી હતી. આજનો દિવસ વિન્ધ્યાને માટે અત્યંત ગૌરવનો હતો. આટલા દિવસ દુઃખ તથા અપમાન સહન કરી આજ તેણે સુખ તથા સન્માનનો દિવસ દીઠો.

ખાણુ રાજકુમારે બાહ્યોને દક્ષિણા આપવાનો આરંભ કર્યો. આ કાર્ય હજી સમાપ્ત થયું ન હોતું એટલામાં એક નોકરે આવી ખાણુ રાજકુમારના હસ્તમાં એક કાંડ સુકડું અને કહેવા લાગ્યો. “ખાણુજી એક મેમ આવી છે.”

મેમનું નામ સાંભળતાં જ રાજકુમાર ખાણુ ચોક્યા. કાંડ વાંચ્યું. તેના પર અંગ્રેજીમાં લખ્યું હતું—મિસિસ અનાયબન્ધુ સરકાર અર્થાત અનાયબન્ધુ સરકારની પત્ની. રાજકુમાર ખાણુ ઉત્તર આપે તે પહેલાંજ એક ગુલામના, આરક્ત-કપોલા, નીલ લેવિંના લઘુ ગામિની અંગ્રેજ-મહિલા ખટખટ કરતી અંદર આવી પહોંચી.

ખીચાર પંડીત દેવતાઓ તો મેમને જોતાંજ એકદમ કુચ કરવા તૈયાર થયા. આણી તરફ મેમ સાહેબ ચારે તરફ આંખો ફાડી જોવા લાગી, પણ પરિચિત મુખ ન જોતાં વ્યાકુલ થઈ. એટલામાં અનાયબન્ધુ ખાણુ અંતઃપુરમાંથી બહાર નીકળ્યા. તેને જોતાંજ મેમ સાહેબ તેને વળગી ગઈ અને તેના અધર તથા કપોલોનું ચુર્ચન કરવા લાગી. આ લીલા જોઈ પંડીતો મોંતાની પોથી-પાટી સંભાળી ખાણુ જોયા વગર ગચ્છતી કરી ગયા.

કાવ્યન-પ્રસાદ.

લેખક:—રા. રા. કલ્યાણરાય નથુલાઈ જોશી (ખી. એ.)

મુખર્જી નગરીના પેડરોડ ઉપરના ભવ્ય અને સુંદર બંગલામાં આજે ડીસેમ્બર માસની ઠંડીને પણ તિરસ્કારતો હોય તેમ સરસ્વતિના ઓજસથી ભરપૂર જણાતો એક પુરુષ ખુદ્ધા બદનથી સમુદ્રાભિમુખ અટારીમાં પ્રવેશીએ ચાર વાગે આટલું મારતો હતો. નજીકના કિનારાપરના કાળા ખડકો સમુદ્રમાં ઓટ હોવાથી સ્પષ્ટ દેખાતા હતા. દૂરની પાણીની સપાટી આંધ્રમતા ચંદ્રના કિરણોના પ્રતિબિંબને લીધે તથા કિનારાપરના કાળા ખડકોના વિરોધને લીધે ચકચકીત જણાતી હતી. પરંતુ અટારીપરના પુરુષનું ધ્યાન ચકચકીત કાળાણીની સપાટી તરફ ખીલકુદ્ધ ઢળતું નહોતું. તેને તો કાણુ જાણે સ્થામરંગી વિકાળા ખડકના કિનારામાં શું આકર્ષણ હતું કે ફરી-ફરીને તેની નજર ત્યાંજ કરતી હતી.

સંવારના છ વાગતાને સુમારે બંગલાની બહારની પરસાળમાં મુગટો પહેરીને સો શરી નાજત નાજત જ્યારે જે પુરુષે જ્યાંને જ્યાંને શાપી જોડાવવાનું કહ્યું ત્યારેજ લેવાને જણાવ્યું કે મારતર આજે કાંઈ બહારગામ જવાના છે.

ખાંચ મિનિટમાં ગાડી પાર્કમાં આવી ઉભી. તે પુરુષ પણ તરતજ ઉપરના માળથી નીચે ઉતરી ગાડીમાં બેઠો. ઘાટીએ એક નાની પયારી અને ચામડાંની હાથ પાંકીટ ગાડીમાં મૂકી. લેવાને એક બધ કરેલું કવર (પરખીડી) આપી તે શેઠને આપવા કહ્યું અને ગાડીને પ્રિન્સેસ ડોક પર હાંકી જવાનું કાચમેનને કહ્યું. ગાડી બંગલાની બહાર ગઈ. તે પુરુષના હૃદયે કરતાં તદન જુદીજ દબળા પોચાકપરથી તથા શેઠને આપવાના કાગલપરથી લેવાના મનમાં અનેક સંકલ્પ વિકલ્પ થવા લાગ્યા. પોતાની વફાદારી પર કાંઈ બેસશે કે કેમ? પોતાની પ્રમાણિકપણાની અને સુસ્ત નિષ્ઠાની સાંખી નોકરી પર આજે પાણી ફરી વળશે કે શું વગેરે અનેક શંકાઓ લેવાના ચિત્તમાં ઉત્પન્ન થવા લાગી.

હાલ નાતાલના તહેવારોના દિવસો હોવાથી યૂરોપિઅનો અને યૂરોપિઅન અધિકારીઓની મરજી જળવવા આ તહેવારો પાળતા હોય તેવા કેટલાક પારસી અને હિન્દુ કુટુંબો રંગ બેરંગી ફ્રેન્સી પોશાક અને દાગીનાના ભરપૂર : શણગાર સહ પોતપોતાની ગાડીઓ, સાઇકલો અને મોટર-ગાડીઓમાં બેસી પેડરોડપર આવ જ કરતાં હતાં. પ્રિન્સેસ ડૉક્ટર જવાને, નીકોલેલી ગાડીને આ ધમાલ વચ્ચેથી જવાનું હતું. તે ગાડીમાંના પુરૂષને આજની ધામધુમ ધણીજ, કલેશ ભરેલી લાગતી હતી, મનુષ્યત્વના આશુરી અંશની પ્રતિમા જેવી લાસતી હતી. સામી મળતી ગાડીઓમાં બેઠેલા માહાજનોને વંદન કરવાની અભિલાષાથી તથા કેટલાક જનો તરફથી સલામ લેવાની મંદ તૃષ્ણાથી હમેશા આ પુરૂષ જ્યારે આ રસ્તાપરથી ગાડીમાં બેસી જતા ત્યારે પોતાનું મોઢું જેમ અને તેમ ગાડીની બહાર રાખવાનો પ્રયાસ કરતા તેને બદલે આજે તો ગાડીના ખૂણાપર પોતાનું માથું તેણે નમાવી દીધું હતું. રસ્તાપરના બંગલાઓમાં ખીઆનો નામના વાળ મધુર સ્વરે વાગતાં હતાં તેને હમેશાં રસ્તે જતાં પોતે હાથની આંગળીની ગતિથી તાલ આપતા હતા તેને બદલે આજે તે વાળ જે કે વધારે મધુર અને આનંદાપક સ્વર કાઢતાં હતાં છતાં તે પુરૂષને તે સર બહુજ કર્કશ અને અપ્રિય લાગતા હોય તેમ તેની સંક્રાંતિ મુખાકૃતિ પરથી જણાતું હતું. પેડરોડપરના અને આજુઓના ઝાડની ઘટાથી થતા અંધારને લીધે તથા રસ્તાના દાળને લીધે ઊંચા પ્રકારની (સ્પ્રિંગ) કમાનવાળા તકીઆપર બેઠેલા હોવા છતાં કેટલીકવાર આ પુરૂષને વિચારોના તરંગમાં લાન બૂલી ગયેલા હોવાથી એમ લાગતું કે તે પાતાળ લોકપ્રતિ પ્રયાણ કરે છે.

ગાડી પ્રિન્સેસ ડૉક્ટર પહોંચતાં ગાડીવાનને પેલા પુરૂષે એક ચલણી નોટ આપી. ગાડીવાન ટીકીટ લાવ્યો. રાતા રંગના કપડાંવાળા, લુગ પર નંબરના પિત્તળના બકલવાળા કંપનીના મજુરને સામાન આપી ગાડીવાનને બંગલે ગાડી લઈ જવાની રજા આપી. પેલો પુરૂષ ડૉકમાં ઉભેલી સ્ટીમરમાં જવા વારતે કંપનીના મજુર પાછલ ચાલવા લાગ્યો, ઉતાડોની મેદનીમાંથી પસાર થતાં લાગતા ધકામુઝીનું લાનજ તેમને ન હોય તેવી તેમની મુખમુદ્રા હતી. બીજા વર્ગના ઉતાર માટે બહાદુરી સ્ટીમરમાં જે લાગ નિશ્ચિત કરેલો હતો ત્યાં મજુરે બીજાનું પાથર્યું અને પેલો પુરૂષ ત્યાં જઈ બેઠો. થોડાવખત પછી “બહાદુરી” એ મુબદ્દનું બાઈ છોડ્યું.

પેડરોડના બંગલામાં આઠ વાગે ગાડી દાખલ થયાનો અવાજ કાનપર આવતાં જાણસથી બીજાનામાં પડી રહેલા શેઠ એકદમ ઉઠી અગાશીમાં બહાર આવ્યા તો પોતા-ગાડીને બહારથી આવતી દીડી. લેવાને જૂમ મારતાંજ શેઠને ઉઠ્યાની રાહ જોઈ “લેવો વિચારઅસ્ત ચિત્તથી સત્વર શેઠ પાસે દાજર થયો અને શેઠ “ગાડી ક્યાં ગઈ હતી?” તે પ્રશ્ન પૂછે છે તે પહેલાંજ બંધ કરેલું કવર શેઠના હાથમાં આપ્યું. અક્ષર ઓળખતાં જ કવર ફોડતાં ફોડતાં શેઠે પૂછ્યું “કાંચનપ્રસાદ મારતર ક્યાં છે?”—આબો મનેલો લેવો મિસ્તર ઉભો રહો. કાગલ વાંચવાની ઉત્સુકતાને લીધે શેઠના હૃદયને જોવાના પ્રયુક્તરની અપેક્ષા રહી નહિ. શેઠે પત્રપર એકદમ દ્રષ્ટિ ફેરવી લેવાને નીચે જવાનો હુકમ આપ્યો અને પોતે દીવાનખાનામાં આરામ પુરથીપર બેસી કાગળ ફરીથી બરોબર વાંચ્યો.

સમાજના શ્રેષ્ઠ શ્રી—

બહાલાના વિયોગથી પ્રાણીમાત્રને કલેશ થાય છે. જેમ હૃદય-એતનનો અંશ વધારે તેમ આવા કલેશની તિવ્રતા પણ વધારે હોય છે. સુદ્ધિની સહાય લેવા છતાં આ કલેશની તિવ્રતા ઓછી થઈ નહિ. બધકે વધતી ગઈ, આ કલેશથી દરેક પળે સુદ્ધિતત્વ ઓછું થતું હોય તેવી રીતે વિચારશક્તિ પરનો કાણુ કમી થતો ચાલ્યો છે. એવા કાળમાં દારકા જેવા તિર્યંમાં જઈ વહાલાંના બદલ સાથે ચિત્ત સંલગ્ન કરવાથી કદાચ શાંતિ મળશે એવા વિચાર થતાંજ આપની સંમતિ લેવાને રોકાયા વિના હું શાંતિબાગની બહાર નીકળ્યો છું. મારાં આ વર્તનમાં આપને અયોગ્યતા લાગે તો તેની જવાબદારી મારાં હમેશના આજસુધીના કાર્યો માટે રહેતી તેમ, મારી સુદ્ધિ પર નથી. કારણ કે તેના પરની સત્તા મેં ગુમાવી છે. દારકામાં આપના સ્નેહીના મકાનમાંજ રહીશ. આજ સુધીનું મારું બધું કાર્ય પોર્ટફોલીઓમાં સરળતાથી સંપૂર્ણ થયેલું જણાશે..... લી. હું ચોતે કાંચન.

શાંતિબાગમાં સર્વ માણસો જાણીતા થયા કે કાંચનપ્રસાદ મારતર પોતાની પત્નીના મરણનો એક શમાવવા દારકાં ગયા છે. લીયાની મનસિક વ્યાધિ ટળી ગઈ.

તા. ૩૧ મી ડિસેમ્બરના પ્રાતઃકાળમાં “બહાદુરી” એ બ્હીસલ મારતાંની સાથે નિદ્રાવશ થયેલાં ઉતાડ્યો એકદમ જાગી ઉઠ્યાં અને પોતાના ગરમ ઓઢવાના કપડાં મોઢાં પરથી કાઢીને સૂતાં સૂતાં આમતેમ જેવા લાગ્યા. સ્ટીમરનો વેગ બંધ પડેલો હતો: “પાણી દશ વાંલ.” “પાણી આઠ વાંલ” પાણી માપનાર એવા બલાસીના પોકારો તથા એવી વેરાવલ બંદરે ઉતરનાર ઉતાડ્યે તૈયાર થવાની ટીકટકલેકટરની જુમો સંભળાવાં લાગી. કાંચનપ્રસાદ પણ જાગ્યા અને શાલ ઓઢી સ્ટીમરના કઠેરા પાસે જઈ વેરાવલ બંદરજેતા ઉભા, દીવાદાંડીતો ઝાંખો પ્રકાશ હલુ જણાતો હતો. કસ્ટમહાલિસનું (પુરજો) લગ્ય મકાન બંદરની શોભા વધારતું હતું. અને સ્ટીમર પર ઉતાડ્યો લાવવાને નીકળેલા મહવાઓથી સ્ટીમર અને કિનારા વચ્ચેનો સમુદ્ર છવાઈ રહ્યો હતો.

કાંચનપ્રસાદને બંદર તરફનો આ દેખાવ જોવાનું બહુ પસંદ ન પડ્યું હોય તેમ તે સ્ટીમરની બીજી બાજુના કઠેરા તરફ જઈ શુન્ય પ્રદેશમાં સમુદ્રની સપાટી પર એક ક્ષિતિજ લગી પોતાની દૃષ્ટિ ફેંકી એકીટશે જોતો ઉભો રહ્યો.

વેરાવલથી આવનાર ઉતાડ્યો સ્ટીમરમાં આવી ગયા અને વેરાવલ જનાર ઉતાડ્યો સ્ટીમર છોડી ગયા પછી “બહાદુરીએ” ઉપડતી વેળા ફરી બ્હીસલ કરી. તેના પર કર્ણ બેઠી સ્વસ્થી. કાંચનપ્રસાદ જાગ્યત થયા હોય તેમ પોતાના શરીરપરની શાલ સરખી ઓઢી પોતાના બિજાનાના સ્થાન તરફ ગયા. ત્યાંતો એક મોટું કુટુંબ તેમના બિજાનાને જરા દૂર ખસેડીને પણ પોતાને વગ કરીને સ્થીર થઈ બેઠું હતું.

શુન્યમનસ્ક કાંચનપ્રસાદને આવડા મોટાં કુટુંબની હાજરીએ પોતાના રીઝર્વ તુલક પર કાલાહલ મચાવ્યો હતો તેની જરા પણ અસર થઈ ન હોય તેમજ થતી ન હોય તેવી રીતે પોતાના સ્થાનફેર થયેલાં બિજાના પર આનંદે લાંબા ચર્ચ પડ્યા. કાંચનપ્રસાદના આવતાંની સાથે પેલાં મુસાફર કુટુંબમાંનાં એક વૃદ્ધ ડોશી તથા એક યુવાન બાળાનું ધ્યાન તેના તરફ ખેંચાયું અને બન્ને તેના વિષેજ કંઈ તર્ક-કરતા હોય તેવું તેમના હાવભાવ પરથી જણાતું હતું. સતેલા કાંચનપ્રસાદ જગ સળવળે કે ન

વયની બાઇઓ સોમનાથપાટણના મંદીરની, ત્યાંના ગોરના કુટુંબ કલેશની, પ્રાચીનિર્ધર્મા પિતૃએ શ્વેતગંગાના મુખથી કહેલાં વચનોની, દ્વારકામાં કરવા ધારેલાં કાર્યોની વાતોમાં પૂર રસથી મુગ્ધાચેલી હતી. અને એક કદાવર બાંધાનો પુરૂષ ગળવામાંથી ચીંહીઓ પૈસા વગેરે કાઢીને દિસાળ મેળવતા હોય તેવી રીતે લખવાના કામમાં મુગ્ધાયા હતા. એકંદર વ્યાપાર પરથી જાણીતું હતું કે તે કુટુંબ પ્રલાસપાટણની યાત્રા કરી દ્વારકાક્ષેત્ર જવાની કલ્પે હતું—

કાંચનપ્રસાદના રીઝર્વ તુતકપર સૂર્યનારાયણના હુકાળાં કિરણો ફેલાવા લાગ્યાં તેમ તેમ ત્યાં બેઠેલા અને સૂતેલા માણસોની પ્રવૃત્તિ વધતી ગઈ. દંતધાવન અને મુખશુદ્ધિની ક્રિયાઓ જુદે જુદે ઠેકાણે થવા લાગી. આગમોદમાં કદોઈની દુકાન રાખનાર માણસ પોતાના ગંદા પોશાકસહ હાથમાં ચાદ પુરીના પ્યાલા રકાળી લઇને રીઝર્વ તુતક પરથી નીચે અને નીચેથી ઉપર આવ જ કરવા લાગ્યો હતો. કાંચનપ્રસાદના બિજાનાની ખીજ બાળુએ કમ્બી, ભાડીઆ ગૃહસ્થનું કુટુંબ બેઠેલું હતું. તેમના નોકરે તો તેજ તુતક પર ચારે બાળુથી સારી રીતે ઢકાયેલા સ્થાનમાં પોતાના શેઠને વાસ્તે ચાદ તૈયાર કરવા “બ્રાહ્મસ રટવ” સળગાવ્યો હતો; અને થોડા વખતમાં ચાદ તૈયાર થયો કે તરતજ શેઠણી પોતે તેજ ચુલાપર નાનો વાટકો મૂકી નાની નાની પૂરીઓ કરવા લાગ્યાં. આ બાબત તરફ પ્રલાસની યાત્રા કરીને દ્વારકા જનાર યાત્રાળુ કુટુંબના બધાં માણસો આશ્ચર્યથી જોઈ રહ્યા હતાં, તે વખતે કાંચનપ્રસાદ પોતાના બિજાનામાંથી ઉઠીને હાથ મોં ઘોંટી સ્વસ્થ થઈ પોતાની ચામડાની પેટીમાંથી એક વર્તમાનપત્ર લઇને વાંચતા બેઠા હતા. તે શું વાંચે છે તે જાણવાની ઉત્કંઠા તેની બાળુએ વેગે બેઠેલી શ્વેતગંગા નામની યુવાન બાળાને ધણીજ હતી. “બાપુકાકા, પેલા બાઈ જુએને ‘શુન્દરાતી’ વાંચતા જણાય છે. તેમણે તે વાંચી લીધું હોયતો જરા માગી આપોને.” શ્વેતગંગાએ પોતાના પિતાને એમ કહ્યું કે તરતજ તેના પિતાએ પોતાના ગળામાં વામાંથી ચરમાની દાખડી કાઢતા કાઢતા કાંચનપ્રસાદ-પાસે ગયા અને કહ્યું “બાઈ સાહેબ તમે મુંબાઈથી આવો છો કે ?” આ તરફ કપા જવું થાય છે ? “હા જી હું મુંબાઈથી દ્વારકા જવા નીકળ્યો છું” (કાંચનપ્રસાદે છાપું વાંચવું બંધ કર્યું અને તે પુરૂષ સામે એકી ટથે જોઈ રહ્યા) “તમારૂં વતન કયું સાહેબ ? તમે બાઈણ છો કે ? દ્વારકા જવાનું સંપ્રયોજન છે ?” “મારૂં વતન જામનગર છે, હું નાગર ગૃહસ્થ છું અને દુખી આત્માને શાંતિ આપવા દ્વારકા જવા તિર્થસ્થાનનો આશ્રય લેવા જવું થાય છે. તમે પણ નાગર જ લાસો છો ખરૂં કે ?”

હા અમે જસદણના પ્રસિદ્ધ મોકડ કુટુંબના છીએ. અમે બધા કુટુંબસહ પ્રલાસમાં તિર્થયાત્રા વાસ્તે આવ્યાં હતાં અને હવે અમે પણ દ્વારકા જઈએ છીએ. સાથે અમારા કમનશાએ એક વર્ષપર વિધવા થયેલી અમારી દીકરી છે તેને તિર્થયાત્રા કરાવવાના ખાસ ઉદ્દેશથી અમે બધાં ધરખંદાર નીકળ્યા છીએ તમે જામનગરમાં કોના ઘરના કહેવાઓ છો ? તમારૂં નામ કહેશો ? તમે નાના એટલે અમને ન જોળખો પણ અમે તમારા કુટુંબને જોળખી શક્યું.”

* પ્રાચીનિર્ધર્મ-શ્રીકૃષ્ણનું વિલીન સ્થાન ગણાય છે. તે સ્થાન બતાવનાર એક જુનો પીપળો છે ત્યાં પીપળાના મૂળમાં યાત્રાળુઓ પિટના મોઢા વાસ્તે પાણી રેડે છે અને ધણીવાર પાણી રેડતી વેળાએ પિટ કોઈ સંબંધીના શરીરમાં આવેશરૂપે આવે છે અને પોતાની ઇચ્છાઓ ઇતર સંબંધીઓને બતાવે છે. આજે આજે આજે એ બધું ખરૂં માને છે.

પોતાના બિજાના પરત્નજર રાખી કાંચન પ્રસાદ બોલ્યાં મારાં કુટુંબની મોટાઈના અ-
ભિમાનના ભાગદાર થવાનો મને હક નથી એમ હું માનું છું. તેથી મારી પોતાની જાતની
ઓળખાણથી જ ઓળખાવવું પસંદ કરું છું ” આપને શું આ “ગુજરાતી” સાચું છે કે શું ?
મેલા ગૃહસ્થે જવાબ આપ્યો. “હાજી, તમે વાંચી રહ્યા હો તો આપો. હું તો તેમાંથી
હુંડીના ભાવ વગેરે જોઈશ. મારી દીકરી તો વાંચવા ધારે છે. ”

“આપુકાકા તે ભાઈ વાંચી રહેશે એટલે આપણે તેમની પાસેથી “ગુજરાતી” લેશું. હમણાં
તેમને વાંચવા દો ” પિતાની માછળ ઉભેલી શ્વેતગંગાએ ધીમેથી પોતાની દરખાસ્ત મૂકી.
“ના, બહેન તમે આ છાપું વાંચો. એ તો તે વાંચી લીધું છે, તમને ગુજરાતી વાંચ-
વાની ઇચ્છા થાય છે એ જોઈ હું સારું સંતોષ પામું છું. ” છાપું મેલા ગૃહસ્થનાં હાથમાં
આપતાં શ્વેતગંગા તંત્રક દષ્ટિ રાખી કાંચન પ્રસાદ બોલ્યા પોતાના પિતાના હાથમાંથી
“ગુજરાતી” પત્ર “હાથમાં લેતાં તે બ્રાજાબોલી “આપુકાકા આ ભાઈ બહુજ શોકમાં
હોવા જણાય છે. તમે એમની પ્રસિદ્ધિને વાતો કરોને કે તેમને શાંતિ વળે. મને તો
તેમનું મુખ જોઈને આપણા બહુભાઈ યાદ આવે છે અને જેમ બહુભાઈની મુખબાઈની
વાતો સાંભળવી બહુ ગમતી તેમ એમની વાતો પણ સાંભળવાનું મન થાય છે. ”

પિતાનો હાથ ખાલી પેલી બ્રાજાબે તેમને નીચે કાંચન પ્રસાદના બિજાના પાસે
સોસાડ્યા. નજીકમાં પોતે પણ બેઠી અને બોલી “ભાઈ તમારું નામ શું છે? ક્યુઓ હું
અંદિ બેસીને “ગુજરાતી” વાંચું છું તેમાં મને કંઈ-કંઈ સમજશે નહિ તે તમને પૂછીશ.
મારા બહુભાઈએ જ મને “ગુજરાતી” વાંચવાની ટેવ પાડી છે ” એમ કહી પોતાના
કાન કાંચન પ્રસાદના ઉત્તર વારતે તૈયાર રાખી આંખો “ગુજરાતી” નાં પાના ઉપર ચોટાડી.
“બહેન, સંસારમાં મનુષ્યો પોતાના નામથી ઓળખાય છે તેના કરતાં તેમના કામથી
ઓળખાતા હોય તો વધારે સારું છે એમ હું માનું છું. મુખબાઈ મને ઘણાં જોતા “મા-
સ્તર” કહી બોલાવે છે; અને હું જોકે તદન શિક્ષણનું કામતો નહિ પણ શિક્ષકના કામ
જેવું કામ મુખબાઈના એક ધનાઢ્ય શેઠને ત્યાં કરું છું. એક તમે “ગુજરાતી” વાંચો અને તમને
જણાતી સુશીલતાનું નિવારણ કરવાનો હું પ્રયાસ કરીશ. તમને એ પત્રમાંથી કેવી વાતો
સાંચવી ગમે છે ? ”

“આપુકાકા! એ ભાઈ પોતાનું નામ નથી કહેતા તેથી હું તો એમને “માસ્તર
ભાઈ” કહીને જ બોલાવીશ. માસ્તરભાઈ આ પત્રમાંથી દેશદેશના ખબરો વાંચવામાં કે
વ્યાપારના આંકડા ઉકલવામાં તો મારા આપુકાકાને સ્વાદ પડે છે; મને તો તેમાં કોઈ
કોઈવાર સંસારના વ્યવહારીક પ્રશ્નોની ચર્ચા લંબાણથી કરેલી હોય છે તે વાંચવાનું
ગમે છે. કોઈવાર “ભર કોરા રંગ ” ના રમુજ પણ કટકાવાળાં વાક્યો પણ વાંચું.
ખીજ બાબતો વાંચવાનું મન કરું છું છતાં તે સમજદાયક નહિ એટલે શા કામનું ? ”

“શ્વેતગંગા બહેન! તમને વાંચવા નિવારવાનો શોખ છે જોઈ હું બહુજ પ્રસન્ન
થાઉં છું; એજ શોખ કાયમ રહેશે તો જે હાલ નથી સમજતું તે સમજતું થશે, મુખબાઈ
નાંખે લેવાં છપવનાં કેટલાક પ્રશ્નો પોતાની મેળે ઉકલવાની હોંસ પ્રાપ્ત થશે; મનુષ્ય-
જીવનની કડવી પળોને ઓપધ સમાન માંની તેનો સંદુપયોગ કરી લેવાને ટેવો બંધશે; અને
તમારા આત્મીક જોનોનાં છપવની આરાજ દૂર કરવાની શક્તિ હરતગત થશે અને તમારાં

સહાચારી તથા સ્વાર્થત્યાગી-વ્યવહાર પ્રવૃત્તિની જ્યોત તમારાં સહભાગી લાઘવહેતોને અધારાવાળા રસ્તાપર સલામતીથી પ્રયાણ કરવામાં મદદગાર થઈ ઉપકારી બનશે. તમારા જેવી વિશુદ્ધ, નમ્ર અને પ્રેમાળ બહેનોની સહૃદય સેવાની ગુજરાતના સમાજને ધણીજ અપેક્ષા છે. તમારી સાથે વાત કરવાનો પ્રસંગ આપ થવાથી હું આજે ભાગ્યશાળી બન્યો છું-બહેન ! વંચો, વિચારો અને બાલકોને સદ્બોધો. ”

“આપુકાકા ! મને તો આ ભારતર લાઈની વાત આપણા ભનુભાઈની વાતો જેવી જ મીઠી લાગે છે. ભારતર લાઈ ! તમે કહોછો તેમાંથી કેટલુંક હું સમજું છું. તેથી, અને કેટલુંક નથી સમજતી તેથી પણ તમારું બોલવું મને બહુ ગમે છે. ઠીક થયું છે, કે તમે પણ દ્વારકાજ જવાના છો. હું તો આપુકાકા ! આ ભારતર લાઈની વાતો સાંભળ્યા કરીશ. તે કંઈ વચાવશે તે વાંચીશ અને જેમ ભનુભાઈને સાચી ખોટી શંકાઓ પૂછી ત્રાસ આપતી હતી તેમ ભારતર લાઈને પણ ત્રાસ આપીશ. ‘કેમ લાઈ આ બહેનનો એટલો ત્રાસ તો વેદશેજ ને ? મારા ભનુભાઈ તો મારી પાસે ધણીવાર “વસંત” “મુંદરી મુખોધ” વગેરે ચોપાનીયાં વાંચતા હતા અને હું તેમને મારી સાચી ખોટી શંકાઓથી ત્રાસ આપતી. મને તો તમારા જેવા લાઈ કંઈ સાઈ સાઈ વંચે તે સાંભળવું બહુ ગમે છે.” બોલતાં બોલતાં હાથમાંનું “ગુજરાતી” પત્ર સ્વેતગંગા સંકેલવા લાગી. અને તેના પિતાને ઝોલાં ખાતાં જોઈ પોતાની જુદ દાદી તરફ નજર ફેરવી. તેમનું ધ્યાન પોતાના તરફ છે એવી સંપૂર્ણ ખાતરી થવાથી નિશ્ચિંતપણે, કાંચનપ્રસાદને “ગુજરાતી” આપ્યું. “કેમ ભારતર લાઈ કોઈ સાઈ પુરતક મને વાંચવા આપી શકો તેમ છે ? અથવા વાચી સભળાવવાની તમને પુરસદ છે ?” એમ કહી ઉઠીને પોતાના માતૃશ્રી બેઠાં હતાં તે તરફ જવાનું વલણ ઠર્યું-“હા બહેન ! હું તમને કંઈક વાંચી સભળાવીશજ. પણ હમણાં તો આ બંદર નજીક આવ્યું છે ત્યાં ‘રદીમર” ઉભી રહેશે એટલે ઉતાડ્યોમાં કાલાહલ થવાથી આપણે શાંતિથી વાચી શકશું નહિ. વળી મને કંઈક નાસ્તો કરવાની પણ જરૂર છે તમે બધા કંઈ ટીમણુ ફરાજ નહિ કરો ?” જતાં જતાં સ્વેતગંગા ઉભી રહી.

“ભારતર લાઈ-આગબેટમાં ટીમણુ કરાય કે ? અમે તો બધાં વેરાવળમાંથી જ જમીને ચડ્યાં છીએ. અમારે તો આગગાડીમાં પણ બાઈડીઉથી મુદ્દલ ટીમણુ થાયજ નહિ. લાયકા વળી કાંચુ ખાવાનું રાખે ખરા મારા આપુકાકા સાઈ દૂધના ખાખરા અમે રાખ્યા છે. જો તેમને બૂખ લાગશે તો સાંજે જરા ખાશે તમે પણ. મુંબઈમાં રહી વટલી ગયા લાગોછો દીક, ત્યારે આ બંદર ગયા પછી હું તમારી પાસેથી કંઈક વાતો સાંભળવા આવીશ હો-” સ્વેતગંગા પોતાની મા અને દાદી સાથે ગુચ્છગુચ્છ વાતો કરવા મંડી ગઈ. માંગરોળ બંદરમાં રદીમર આવી પહોંચી. પરંતુ આ બંદરપર વેરાવળ જેટલો વ્યાપાર જણાતો નહોતો. અર્ધા કલાકમાં ઉતાડ્યોની ચડિતર પૂરી થઈ. ‘બહાદુરી’ એ પોતાની વ્હીસલ બજાવી-ચાલતી થઈ. તે દરમિયાન કાંચનપ્રસાદ પણ પોતાની “ઝગ” માંથી નારતોને ડબ્બો કાઢી એ ચાર કોળીઆ ખાઈ પાણી પી તાજા થયા. અત્યારે કાંચનપ્રસાદના મોઢાંપર ઉદાસીનતાની છાયા સરખી પણ જણાતી નહોતી. તેમની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં ઉત્સાહ દરિગોચર થતો હતો. જેમને મુંબઈ છોડ્યા બાદ અત્યાર સુધી કોઈ પણ મનો-ચાપાર અતુકલ પડતો નહોતો તે એકદમ પોતાની “ઝાપરી” (નોંધ પોથી) લખવામાં

મશગુલ બની ગયા હતા. તે શું લખતા હતા તે બાણાની વાંચનાર ? તમને જોટલી કિતકલા હશે તેના કરતાં શ્વેતગંગાને તો ધણીજ વધારે હતી.

“ માસ્તર ભાઈ-મારાં બા પૂછે છે કે મારાં ભાભી ક્યાં ગામનાં છે ? દ્વારકાની પાત્રા સંગેડે કેમ કરતા નથી ? તમે શું વાંચો છો ? ” “ જોન ! દુહાંએ તમારાં બાની ઇચ્છા મુજબ કરવા ધાડે તોપણ બની શકે તેમ નથી. જેને હાલ બધાં ગામ સાંધે એક સરખાજ સંબંધ છે તેનું વળી નિશ્ચિત ગામ ક્યાંથી હોઈ શકે ?.....બુઝોની જોન બા એક મળનું પુસ્તક છે. તે છે તો “ નાટક ” પણ “ નાટક ” નથી. લગ્નસંબંધી સંગીત વિચારો કવિએ આ પુસ્તકમાં ગોઠવ્યા છે. તમે એસશો તમારાં બા પાસે ? હું વાંચુ છું તે સાંભળશો ? ” “ હાથ. ”

કાંચનપ્રસાદ વાંચે છે.

“ * * * * *
 “ લક્ષ પ્રાણવિકાસનું વ્રત છે, સ્વર્ગપંથનું પગથીયું છે,
 માનવ બાલનો ધર્મ્યમાર્ગ છે, પરણવું તે તો પ્રેમતામાં પંગલાં માંડવાં.
 પતિ, પ્રમદા ! પતિ:
 નહિ અધુરો, નહિ સમોવડો, પંજુ પ્રાણેશ્વર, જીવન નિયન્તા,
 જેના આદેશ ગમ ઉચું જોઈ, નેત્ર ઢાળી પ્રણિપતો કરું.
 સંસાર સાગરમાં મ્હારી નૌકા, જેના કર કૌશલ્યમાં ધીરું,
 એવો રસવીર નાવિક, મ્હારો આશ્રમજેતા યશસ્વી સ્વામિન;
 મ્હારો આચારિંદ્ર હૃદયનાથ, મ્હારો પૃથ્વી ઉપરનો પ્રભુ.
 અહો રાત્ર નમન નમવા, પ્રેમ ચાળ ભરી ભરી પૂજવા,
 મ્હારે ગૃહ દેવ જોઈએ છીએ,

“ ભાઈ ! આ ચોપડીમાં વિધવા સંબંધી કંઈ લખ્યું છે ? ”

“ હા જોન ! ધણીજ સરસ કથન આ પુસ્તકમાં વિધવાકર્તવ્ય સંબંધી જ છે. તમે વાંચશો એટલે બહુજ મળનું લાગશે એમ હું ધાડે છું. ”

“ મને દુઃકમાં મોટેથી કહેશો ? કવિ વિધવાઓ વારતે શો દુઃખો કાઢે છે ? ”

“ જોન તે તો તમે વાંચશો એટલે જાણશો. પણ આપણી વિધવાઓ દેશની કેવી ઉંચી જાતની સેવિકાઓ બની શકે તે કવિએ એકે જોગણના પાત્ર પરથી બહુજ અસર-કારક રીતે સમાજને ચેરણ કર્યું છે. ”

“ માસ્તરભાઈ આપણા દેશમાં એક વેળા વિધવાઓને પુનર્લગ્ન કરાવવાનો પવન ચાલ્યો હતો; હવે વિધવાઓને ઘેર ઘેર ભટકતી સેવિકા બનાવવાનો પવન ચાલ્યો છે. શૂદ્રની બધી સધવા અને વિધવા સ્ત્રીઓ મળીને પંજુ પોતાના ઘરની સેવા સંપૂર્ણ કરી શકતી નથી, તોફર ચાકરો રાખવા છતાં કુટુંબના પ્રત્યેક માણસોની યોગ્ય સેવા થઈ શકતી નથી; અને તમારે તો દેશસેવિકાનું મંડળ બનાવવું છે. હું તો મારા ભત્રીભાઈને કહેતી હતી કે આપણી સ્ત્રીઓને શૂદ્રસેવિકા બનાવો કે દરેક ઘરમાં ભાડતી સૂકી સેવાને રચાને રનેહના જળથી છંટાવેલી સેવા વિલસી રહે. યંત્રથી ચાલતાં પુતળાને બદલે હૃદય-બળના આકર્ષણ પ્રત્યાકર્ષણવડે ચાલતાં મનુષ્યોના ઘરમાં વસે છે એનું દેખાંપ એમ કરવામાં ખોટું છે કંઈ ? ”

“ ના બહેન, તમે બહુજ સાચું કહો છો. આપણને ગૃહસેવિકાની ધણીજ જરૂર છે. પૂર્વકાળમાં આપણી વિધવાઓ એજ કામ કરતી હતી. તેથીજ તેમને પોતાનું જીવન કામ વિનાનું ખાલી, નિરાશાથી ભરપૂર કે શાપિત લાગતું નહોતું. આજની સ્ત્રીઓને સમજાતું નથી કે ગૃહના નાયક પુરુષો ગૃહના ભરણપોષણના સાધન મેળવવા કેટલી તાબેદારી, કેટલી બધી ગુલામગીરી, કેટલી બધી મગજમારી, અને કેટલીબધી શરીરતોડ વેઠે છે; અને તેથીજ ગૃહનાયિકા કહેવડાવવાની હોંસ ધરાવતી યુવતીઓ પોતાની પદવીને બહુજ ઉંચી ગણી ધરતું જરા પણ કામ કરવું તે માટે પ્રકારની હીણપદ સમજે છે. જો આપણી વિધવાઓ તરતમાં દરેક ઘરમાં પોતે સેવિકા બનીને રહે અને સધવા યુવતીઓને સેવિકા બનાવે તો પ્રત્યેક ઘરમાં ગૃહસેવિકા મંડળ સ્થપાય અને દેશ-સેવિકા મંડળની તિથ ગરજ મટી જાય. પરંતુ બહેન આમ થવામાં પણ હવે તો ઘણો વિલંબ લાગશે. માટેજ દેશ-સેવિકા જેવા મંડળો હાલતો આવશ્યક છે. તેમાંથી ફરી “ ગૃહસેવિકા ” સંસ્થાની યાદ કેઈ સરળ સ્ત્રીઓના ચિત્તમાં સ્ફુરી આવશે અને ધારેલું કાર્ય પાર પડશે.”

“ પણ ભાઈ-આતો કરવું થોડું અને ગાજવું ઘણું એવું બને છે. મને તો આ યુગ કરવા કરતા ગાજ બતાવવાનો હોય એમ લાગે છે. તો પણ તમે આ “ ઈન્દુકુમાર ” આપો છો તે વાંચીશજ-જોગણુ સંબંધી ખાસ વાંચીશ. ભાઈ તમારા વિચારો મને ઘણાજ ગમે છે. હું ઈન્દુકુમાર કે તમારા ઘરમાં હું બહેન તરીકે હોઉં તો કેવું સાઈ ? યાતો અમારા ઘરમાં તમે ભાઈ તરીકે હો તો કેવું સાઈ ? સાઈ હવે હું પેલી બાણુ બેસી આ ચોપડી વાંચુ છું. તમને હું ત્રાસ આપું છું. હેલ ”

શ્રેયતમંગા ઉદ્યા-કાંચનપ્રસાદ પોતાના બિછાનાપર લાંબા થઇ સૂતા-વિચાર કરતાં કરતાં તે ઉંઘી ગયા.

તા. ૩ જી જાન્યુઆરીની સવારે દ્વારકા બંદરના સમુદ્ર કીનારાપર શોભી રહેલા લગ્ન “ સિંધુ સદન ” ના અતિથી મંદિરની પરચાળમાં આરામખુરશી પર બેઠાં બેઠાં સમુદ્રની સપાટીપર લાંબે દણિ ફેંકીને કાંચનપ્રસાદ કંઈ વિચારમાં લીન થયા હતા તે વામાં “ સિંધુ સદન ” માં કામ કરનાર નોકરે ત્યાં આવી ટપાલના કાગળો કાંચનપ્રસાદને આપ્યા. કાગળો જોતાં તેમને અહેરો સહસા બદલાયો-મુખથી ઉડો નિશ્વાસ નીકળ્યો. અને જ્ઞાતીના સાગરમાં ગરકાવ થતા હોય તેમ આરામખુરશીપર તે પડ્યા. “ આજે મારે અમારી સાથે દ્વારકામાં આવેલા ગ્રહસ્થાને ઉતારે જમવા જવું છે માટે માસ્તરને કહેજો કે મારા વારતે ખાસ રસોઇ કઠગવી નહિ ”- એટલું કહી નોકરને રવાના કર્યો. નીચે ઉતારેલા પત્રો અંતરના ભાવને શરીરના બહારના વંદજીથી બતાવતાં બતાવતાં વાંચ્યા.....

મુંબઈ તા. ૩૧-૧૨-૧૧ મલબારહીલ્સ ત્રણઅંતિ.

મુરબી કાંચનપ્રસાદભાઈ,

આજેજ ખબર મળ્યા કે આપ દ્વારકા તરફ ગયા છો. તમારું ચિત્ત શાંત થયા પછીજ આ તરફ આવશો. પરમ દિને તમે અને યશોદા બહેન ભુવેશ્વર પંડની કુલ ગ.....

આખો દિવસ ગાળ્યો હતો; અને આજે ખબર મળ્યા છે કે પેલા માંદા પુરુષની તબીબત સુધરી છે. તેની પત્ની તેની સેવા આકરી હવે તો પૂર્ણ લાવથી કરે છે. અને તેનાં છોકરાં માટે આપણા ફંડમાંથી સ્કુલમાં મોકલવાની વ્યવસ્થા મેં કરી છે. આજ કાલ યશોદા બહેનનો “ખેતવાડીમાં” પારસી બહેનો સાથે રોજ ગૃહસંસાર-પદ્ધતિપરં વાદવિવાદ કરે છે; અને કાલ રાત્રે મને કહેતાં હતાં કે પીરોજબાઈ નામની એક બાઈએ તો યશોદા બહેનને ઉદવાડા, નવસારી અને બીલીમોરા તેડી જવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. મુખ્યનાં પારસી બીઓ કરતાં નવસારી તરફની બીઓ આપણા વિચારો જલદી અંદાજ કરી શકે તેમ છે-એજ.

તાં. ક. શેઠને કાલે ચોપાડીપર મળ્યો હતો. તમારા આવ્યા બાદ એક મોટી રકમ વિદ્યાર્થીફંડમાં આવવાની છે તેમ કહેતા હતા.

—લી. આપનો આભારી વિનોદ.

જુનાગઢ તા. ૨૮-૧૨-૧૧. નાગરવાડો કુંડી શેરી.

પરમરતેહી કાંચનપ્રસાદ,—

તમારા ગૃહસુધારણાના કામમાં તમને જેની ઘણીજ અગત્ય હતી-તેવાં તમારા પત્નીનાં સ્વર્ગવાસ થયાના ખબરથી અમને બહુ શોક થયો છે. તમારા સ્વભાવથી હું વાંકેફુલ એટલે માનુંછું કે તમે હાલ બહુ ઉદાસ હશેજ-તો પણ—

ગઈ કાલે ઝીજુભાઈ અને જેસુખરાય મળ્યા હતા ત્યારે અહિંના એક નાગર વિદ્યાર્થીની ગરીબાઈની વાત થતાં મેં તેનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ જાણવાનું મન કર્યું-વિદ્યાર્થી કાલે જની શીતે અભાવે પોતાનો ખી. એ. નો અભ્યાસ છોડી દેવાનો હતો. મેં તેને મારે ત્યાં બોલોની તમારાપર રૂ. ૩૦ નો હવાલો લખી આપી બજારમાંથી તે ઉપર પૈસા અપાવ્યા છે. હવાલો મળેથી સ્વીકારશે; અને બીજા ટર્મની તેની શી વારતે તમારા શેઠ પાસેથી સંવંક કરાવશે-સંક્રાંત પછી ચાર પાંચ નાગર છોકરાઓને તમારા તરફ મોકલાવવાતે તૈયાર કર્યા છે. બધા જાણુવા કરતાં કેમ ધંધામાં જેડાવાને વધારે લાયક છે-હાલ એજ.

—લી. આપનો પ્રયુભાધ.

કાગળો વાંચી રહ્યા બાદ પેતાની ઓરડીમાં જઈ કંઈક ડાયરીમાં લખ્યું-અતે તરતજ “સિંધુસદન” માં રહેતા મુનીમ પાસેથી એક નોટર સાથે લઈ પોતે ગોમતી કિનારે ફરવા ગયા-ત્યાં ગોમતી તટપર કેટલાક અદ્વાજીઓ શ્રાદ્ધ કરતા હતા. કેટલાક “ગુગળી બ્રાહ્મણો” યજ્ઞમાનો પાસેથી મળેલી દક્ષિણાની બહેંચણી માટે તેમના મુખમાંથી કુલનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા હતા. તે તરફ કાંચનપ્રસાદની ઉદાસ મનોવૃત્તિ, જરાપણ આકર્ષાતી નહોતી. થોડેક આગળ જતાં તેજ સ્વેતગંગાએ બોલાવ્યા. આસ્તરભાઈ તમોએ ગોમતીસ્નાન તો કાલે કર્યું છે. આજે ફરી ખારાં પાણીમાં સ્નાન કરશે કે શું ?” સ્વેતગંગાના પિતાથી ગોમતી તટપર તિર્થશ્રાદ્ધ કરતાં હતા. સ્વેતગંગા અને તેની દાદી પાસે બેઠાં હતાં. કાંચનપ્રસાદ પણ ત્યાં બેઠા. “સિંધુસદન” ના નોટરને રજા આપી. સ્વેતગંગાના પિતાથી શ્રદ્ધક્રિયામાં, જ્યારે જ્યારે સ્થૂળ સામગ્રીથી પિતૃઓને તૃપ્ત કરવામાં ગુલાતા હતા, ત્યારે ત્યારે કાંચનપ્રસાદ માનસિક શ્રાદ્ધાંજલી પોતાના ગયેલાં બહાલાં

રનેહીને અર્પણ કરતા હતા એવું સ્વેતગંગા સિવાય બીજું કોઈ જોઈ શકતું નહોતું. સમાપ્તિ થયે બધાં દ્વારકાનાથના દર્શન કરી ઉતારે ગયાં. કાંચનપ્રસાદ પણ તેમની સાથે જ હતા. ત્યાં જઈ જમી બધાંની રજા લઈ પોતે પોતાને મુકામ ગયા. તેજ રાત્રે બેટ શંખોદ્ધાર જવાના હતા. સ્વેતગંગા અને તેમના વડીલો બીજે દહાડે જવાના હતાં. કાંચનપ્રસાદે તેમના માટે બેટમાં આગળથી ઉતારાની સવડ કરી રાખવાનું માથે લીધું હતું.

કાંચનપ્રસાદ દ્વારકાથી બેટ પહોંચ્યાં કે તરતજ તેમને મુંબઈના ધનાઢ્યશેઠના માનીતા મુનીમ તરીકે બેટશંખોદ્ધારના મંદીરોના વ્યવસ્થાપકો તરફથી અતિ સત્કાર આપવામાં આવ્યો. તેમને માટે એક મંદીરના મુખીયાજીએ ખાસ મંદીરનો બંગલો ઉતારા માટે ઉંચા પ્રકારના ફરનીચરથી શણગારી રાખ્યો હતો ત્યાં તે ગયા. વિશ્રાંતિ લીધી. મંદીરવાળાઓ યાત્રાળુઓની આટલી બધી ખુશામત શા માટે કરતા હશે તે જણવાનું કાંચનપ્રસાદને ધણું મન થયું. જે મંદીરના બંગલામાં તેને મુકામ હતો તેનાથી વિરૂદ્ધ પક્ષવાળા બીજા મંદીરના મુખીયાજીને જ્યારે તે મળ્યા અને તેમની ઇતર મંદીરની નિંદાચુકત ગોષ્ઠી રસબેર સાંભળી ત્યારે તેમને જણાયું કે બેટ શંખોદ્ધારના મંદીરો યાત્રાળુ પાસેથી પૈસા કઢાવવાની અપૂર્વ મુક્તિઓની શોધખોળ કરવાની અને તે શોધખોળને અમલમાં મૂકવાની અપ્રતિમ પ્રયોગશાળા છે; જેમ જેમ વખત બદલાય, મંદીરના અધિષ્ઠાતા બદલાય, યાત્રાળુના આચારવિચાર બદલાય તેમ તેમ આ પ્રયોગશાળામાં જૂની માન્યતાઓ, જૂની કાર્ય પદ્ધતિઓ, અને જૂના સાધનોને કોરાણે મૂકી નવા સિદ્ધિતિ, નવા કાર્ય માર્ગો અને નવામાં નવા સાધનોને દાખલ કરવામાં આવતાં હતાં.

બીજે દિવસે સ્વેતગંગા તથા તેના વડીલો બેટમાં આવ્યાં. કાંચનપ્રસાદવાળા બંગલામાં તેના ઉતારા માટે ચોજના થઇ ગઈ હતી. સ્વેતગંગાના વડીલ પિતાશ્રીને આ ઉતારો જોતાં સાનંદ વિરમય તો થયો. પરંતુ શ્રીકૃષ્ણના ધામમાં આવી વૈકુંઠપૂરી ન હોય તો બીજે ક્યાં હોય? એ વાક્યથી તેના મનમાં તો વિરમય શાંત થયો. આનંદ ઉભો રહ્યો. બધાંએ બેટની યાત્રા સર્વ પ્રકારે કરી. સવાર સાંજ નવરાસની વેળાએ સ્વેતગંગા તે બંગલામાં કાંચનપ્રસાદના જુદા ઓરડામાં તેની સાથે બેસતી, કંઈક વાંચતી, કંઈક વાતો કરતી અને કદી કદી દેવ માટે કૂલની માળાઓ ગુંથતી હતી; કોઈ વેળા-કાંચનપ્રસાદના ઓરડામાં-મંદીરના મુખીયાજીનું રહેવાનું જે કીલ્લામંધ મકાન હતું તેનું એક ખાસ પડતું હોવાથી-તેમની વાતોમાં ભાગ લેવાને મંદીરના મુખીયાજી પણ આવીને બેસતા. મુખીયાજીની રા-રીની કાન્તી તો એવી સુંદર કે જાણે બીજા પ્રધુમન. તેને વાંચવા સાંભળવાનો બહુ શોખ કે આવડત ન હોવાથી કદી કદી સ્વેતગંગાને કૂલની માળા ગુંથવામાં મદદ આપતા હતા.

મોટા ધનાઢ્ય શેઠના મુનીમ અને કાઠીયાવાડના દરબારના દીવાનનું નાગરકુટુંબ ગામમાં આવ્યું છે અને મંદીરોમાં સારી રીતે (દ્રવ્યથી) સેવા કરવાના છે-તુલસી વિવાહનો ઉત્સવ નાગર દિવાન ઉજવવાના છે. અને બ્રાહ્મણોની ચોરાશી થવાની છે વગેરે ગંધ ગામમાં આવી.

આજે શુદ્ધ એકાદશી છે. આવતીકાએ બેટમાં તુલસી-વિવાહનો ઉત્સવ છે. તે વખતે તુલસી સાથે લગ્ન કરાવતા તુલસીના માનપિતા થવાનું પૂણ્ય જેમને જોઈતું હોય તેઓ મોટી રકમ મંદીરમાં ભરી તે દહ્મ પ્રાપ્ત કરવાની હરીફાઈમાં ઉતરેલા હોય છે.

નાગર દીવાનનું કુટુંબ અથવા કાંચનપ્રસાદ આ પૂણ્ય મેળવવા ઇચ્છા રાખશે તો તેના ઉતારાના બંગલાવાળા મંદીરને બહુ પૈસાની પ્રાપ્તિ થશે. તેની ઇચ્છાની લાગણીથી તે વાત તોડી પાડવાના ઇરાદાથી વિરૂદ્ધપક્ષના મંદીરનો એક મનુષ્ય કાંચનપ્રસાદ પાસે આવ્યો અને પોતાના મંદીર તરફથી દેવની પ્રસાદી તથા તેની સાથે તેના મંદીરના મુખીઆણએ મોકલાવેલું કાગળનું મોટું ખંડલ આપી ગયો....કાંચનપ્રસાદ એ કાગળોનું ખંડલ ઊઝાપા પહેલાં તેમાં એક નાનું પરખીડીઈ હતું તે ફેાડી અંદરનો કાગળ વાંચવા લાગ્યા.

શ્રી દ્વારકાંધીશો જયતિ.

પરમ શ્રદ્ધાળુ ભગવતી વૈષ્ણવ કાંચનપ્રસાદજીને શતધા આશીર્વાદ આપ શંખોદાર જેવા મહાન તિર્થમાં શ્રીજીની ઝાંખી કરી દેહને પાવન કરવા પધાર્યા છે તે વાંતથી અમને બહુ સંતોષ થયો છે: જ્યારે મુજબથી આપના મોટા શેઠ અહિં આવે છે ત્યારે તેઓ અમારા મંદીરના બંગલામાંજ ઉતરે છે. તે વાત શેઠજીએ આપને કહી હશે. આપની જે સ્થાને ઉતર્યા તેનો અમને હરખ શોક નથી. એ પણ માતાજીનું ઘર છે. માત્ર અનુસયાને જાણીતા કરવાની ખાતર તથા મોટા શેઠના ઇપકામાંથી બચવા સારૂ તમને જણાવવું પડે છે કે જે મંદીરના ઉતારામાં આપ રહ્યા છે તેમના મુખ્ય અધિકારતા હાલ અણુધટતી વર્તણૂક કરીને ગઈતી કરી ગયા છે. તેમના વિષે વધુ આપના જેવા સુઝને શું કહેવું? સાથે મોકલેલાં વર્તમાનપત્રો પરથી આપ જાણશો કે તેઓ જામનગરના એક ગરીબ કુટુંબની નાગરની છોકરી નામે મેના (જે મુજબમાં રહેતા સારા વિદ્વાન સાથે પરણેલી છે.) સાથે ઝૂંપી રીતે પંજાબ તરફ નાથી ગયા છે. મેનાની કુટીલ માતા કહે છે કે મેનાતો કાલેરાના રોગથી મરી ગઈ છે. સવિસ્તર હકીકત વર્તમાનપત્રોમાં છાપી છે. વળી હાલના કામચલાઉ મુખીઆણ પણ દીકરૂ છે. આપ જેવા સમજી તો માણસને આંખપરથી ઝોળખી કાઢો તેમ છે. તમારી સાથેના કુટુંબમાં જે નાની બાળ વિધવા છે તેના માટે પરિચયમાં આવવાનો તે પ્રયાસ કરે છે તે તમે જાણ્યું હશે. એટલામાં બધું સમજવું. આવાં સ્થાનમાં આપના તરફથી આવતી કાલે તુલસીવિવાહને નિમિત્તે જે કંઈ સેવા આપવામાં આવે તેનો સંદૃશ્ય થશે કે કેમ તે આપ વિચારશો:—એજ.

સહિ-રામપ્રસાદ રઘવરદાસ દા. સ્વહસ્તનાના આશીર્વાદ.

આ કાગળ વાંચતાં જ કાંચનપ્રસાદની સાંતમૂર્તિ જરા વિકાળ બની. હૃદયનો ઝરો એકાએક સુકાઈ તેની વરાળ બહાર નીકળી જતી હોય તેમ તેણે નિશ્ચય નાંખ્યા. ફરીફરી વર્તમાન પત્રો વાંચ્યા. એકદમ પોતાના ઓરડાનું બારણું વાસી દીધું. વિચારોના તરંગોથી, લાગણીઓના બાહુબળથી અને ઇચ્છાશક્તિની તિવ્રતાથી જણે તેના બધા અંગો ભરછક તંતંતંગ બની ગયા હોય તેવી રીતે તે મોટા હોલમાં આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યા, બબડવા લાગ્યા. હાવલાવંથી શરીરને ડાલાવવા લાગ્યા—

મારી મેના ! કુટીલા ? કુટીલ માતાની પુત્રી સુશીલ ન હોઈ શકે ? શું શુદ્ધ પ્રેમ શુદ્ધપ્રેમને આમંત્રણ કરી શકેતો નથી શું ? અહા, કેવું મોટું અનર્થ ? રાજયોગી ભર્તૃહરી નો પેડે કેટલા પુષ્પેને કહેવું. પશુ હશે કે ધિક્તાં ચ તંત્ર મદનં ચ દમાં ચ : માં ચ, Frailty is thy name, woman ! જાણુવા છતાં રાથી મેં બૂલ કરી ? કાંઈપણ જાતની ખાતરી થવાવિના મને મેનાને મારી કરવાનો શો અધિકાર હતો ? તેનામાં બીલકુલ ન હોય તેવા

શુભોતું તેમાં આરોપણ કરી તેને ગૃહદેવી બનાવવામાં મેં મૂર્ખતા સિવાય બીજું શું બતાવ્યું છે? એવી ગૃહદેવીને પુખ્તમાન રાખવા કેટલા શ્રવેને-રતેલીશ્રવેને-ઉપયોગી શ્રવેને-તિરસ્કારનો ધક્કો મારાથી અપાયો છે? અરે એ કુટીલ માતાની દુષ્ટ મેના-! અરે મેનાના દુષ્ટાચારની અનુયાયીની શાકિનીઓ! સંસારની પ્રગતિને અટકાવવાનું પાપ તમે શી રીતે ઉપાડશો? અરે માનવ શકિનીઓ! સંસારના કલ્યાણના મયમરથી આડે માર્ગ ઉતારી પાડવાને હજી તમે તમારા નકલી દાનસેનો ઉપયોગ ક્યાંસુધી કરવાના છો? અરે અધમ, ક્રાંતિની માતાઓ-હજી ઉત્ક્રાંતિ પર જતા સંસારમાં મનુષ્યમાંથી દેવ પ્રકટ કરનાર માતાઓ થવાને બદલે મનુષ્યમાંથી દાનવ પ્રકટ કરનાર માતાઓ થવાનો અધમ માર્ગ ક્યાંસુધી જળવી રાખશો? સ્ત્રી એજ નર્ક-મેના એજ નર્ક મેના નર્કમાં લઈ જતી હતી નહિં સ્ત્રી માત્રને અલગ રાખી સંસારમાં પુરુષોને હાથેજ કામ લેવું ઘટે છે. સ્ત્રી એટલે પશુજ-દોર. તેના કબજામાં દેવ બનવાની સંભાવ્ય શક્તિવાળા મનુષ્યોના હૃદયની લગામ સોંપવી. શરીરનું પોષણ સોંપવું! શ્રવનનું સૂત્ર સોંપવું! નજ બને, શ્વેતગંગા તું પણ બીજ-તેથીજ મુખીયાશ કનેથી ફૂલ ગુંથવામાં તેં મદદ લીધી. બરોબર હવે તો દુષ્ટાઓ તમારાં અંતરના ઉડા મેલ કળી લેવાના (એક્ષરેઝ) (રોળીગનના કિરણો) મેં સંપાદન કર્યોછે. બધા પુરુષોને તે આપીશ. અને તમારી જાતિ વિરૂદ્ધ એવી તો લડત ચલાવું- છું કે કુલટા નામ સંસારમાં રહે નહિં. સ્ત્રીજાતિની શી જરૂર છે? ખાતરી છે કે સ્ત્રીઓનો નાશ થાય તો પુરુષોને દેવ બનવાનો માર્ગ પુનર્જન્મોના દ્વારોમાંથી મસાર થાય નહિં પણ સીધીજ બની રહે, અને એમજ થવાનું. સંસારનો અંત એમજ. દુનીઆનું સ્વર્ગ બનશે. દેવો તેમાં રમશે. ".....

ખીજે દહાડે કાંચનપ્રસાદને ઉમંગભેર કંઈ કહેવાને આવતી, શ્વેતગંગાને તેઓ તેમના ઓરડામાં જણાવ્યા નહિ. તપાસ કરતાં શ્વેતગંગાને જણાયું કે તેઓ કાઠને જણાવ્યા સિવાય બેટશબ્દોદ્ધારથી જામનગર તરફ નાના મજવામાં પ્રયાણ કરી ગયા છે. તેના ઓરડામાં મુખીઆજી તરફથી આવેલો પત્ર તથા ખીજ ન્યુસપેપરો પડેલાં હતાં. શ્વેતગંગાએ તે વાંચ્યા. વાંચતાની સાથેજ તેનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું. પોતાના માથાપને મંદોરના મુખીઆજીને માન આપવામાં થતી મૂર્ખતા સમજાવવાનો પ્રયાસ કર્યો; અને તે દિવસ પછી જો કે પોતાના કુટુંબીઓના આગ્રહથી ખીજ બે દિવસો શ્વેતગંગાને બેટમાં રહેતું પડ્યું પરંતુ તેણે પોતાના ઉતારાના ઓરડાની બહાર જવાનું વડીલોની છતરાજ વહોરીને પણ બંધ રાખ્યું. સતત વિચારચરત રહી તે પોતાનો કાળ બ્યતીત કરતી.

પેડરોડના બંગલામાં સવારના નવ વાગ્યાના સુમારે શેઠ પાને કાંચનપ્રસાદ બેઠા હતા. શેઠે ઓચિતી ખીજ વાતો મઝતી મેલી એકદમ કાંચનપ્રસાદને કહ્યું-“માસ્તર તમે તો ચાર જ્યારથી દ્વારકા જઈ આવ્યા છો ત્યારથી સ્ત્રીજાતિ વિશે એવા તો હલકા વિચારો વખતો વખત દર્શાવો છો કે જાણે તમારા જ્ઞાનમાં પશ્ચિમની કેળવણીનો જરા પણ હિસ્સો ન હોય તેવું અજણ્યાને ખુદ્દુ જણાઈ આવે છે. આવા વેદીઆ ક્યાંથી થયા? તમારી બહેન પણ મને કહેતાં હતાં કે તેમને નવી નવી વાતો કહેવામાં તમે જે ઉત્સાહ પહેલાં લેતા હતા તેને સ્થાને અત્યારે તો તમે તેના પડખામાં આવવાનું પણ તિરસ્કારતા જણાવો છો. આવું તે કેમ ખમાય? સ્ત્રીઓ વિના શું તમારો ઉદ્ધાર થવાનો છે? હમણા

સે ।-સંસ્થાઓની કેટલી કેટલી સંભાળીઓની ધ્યાન છે ત્યાં તમારી હાજરીની ધણી જરૂર પડે છે. ધરોહારમાં બે વખત તો ઓફિસમાં મુદ્દામ તમને તેડી લઈ જવા માણસ પણ મોકલેલો હતો. આજે ગેઝટી યીએટરમાં મારી સાથે સાંજે આવજો અને તમારો ખોટો વહેમ હું ધાંડું છું કે કેટલે અંશે દૂર થશે. ત્યાં એક યોગીનીનું સેવાધર્મ પર વ્યાખ્યાન થવાનું છે. ”

શેઠ સાહેબ, સ્ત્રીઓના દર્શનથી મને માં અભાગવે. મને ખાતરી છે કે સ્ત્રીઓથી બંદ થયેલાં વાતાવરણમાંથી પુરો પોતાનો વ્યવહાર બંધ પાડશે તો થોડા દિવસોમાં આપણે બધાં ઉત્ક્રાંતિ પંથપર ચડશું. અને પુનર્જન્મ લીધા વિના ઉંચા ઉંચા જીવને દેવભૂમિમાંના દેવ થઈ રહેશું. “ માટે મને એ બદલ આગ્રહ નહિં કરોજી. મારે એવી રીતે બંદ સંસારમાં વખત ગાળી નાંખવાને બદલે ખીન ધણી સેવા ધર્મો બજાવવાના છે. ”

“ નહિં, મારતર ! તમારે આજે તો આવવુંજ પડશે. ત્યાં તો આજ મંત્ર પુરોજ આવવાના છે. સ્ત્રીઓને તે યોગીજી જુદે સમયે બોધ આપનાર છે. માટે તમારા હવે ને જરા પણ કલેશ કરાવ્યા વિના હું તમને આગ્રહ કરીને આજ સાથે લઈ જનાર છું. ”

કાંચનપ્રસાદે નિરૂત્તર રહી શેઠનો આગ્રહ કબુલ રાખ્યો.

સુબધમાં ખેરીબંદર પાસેના ચોકમાં સાંજે વિજળાના બળથી ચાલતી દ્રામ ગાડીઓ, મોટર ગાડીઓ, થોડા ગાડીઓ, વિક્ટોરીયા ગાડીઓ, સાઈકલો, અને હંમેશીમાં દર્શન કરવા જતી લાટીઆણીઓના બળદની રેડમાં ગાડીઓની ધમાલ ચાલુ હતી. એકમેકના બળને બીલકુંકું ન ગણકારતા હોય તેમ અને એવડા મોટા ચોકમાં જાણે પોતાનું એકસાનુંજ વાહન ચાલતું હોય, તેવી રીતે દરેક વાહનના હાંકનારા પોતાના વાહનને હાંક્યાં જતા હતા. વાહન હાંકનારના શુભાન કરતાં સુબધના પગે ચાલનાર શહેરીઓનું શુભાન આ ચોકમાં બંદારથી આવનાર મનુષ્યને વધારે લાગતું હતું. યોગમયી જુદી જુદી જાતના વાહનોને સભર આવતાં હોય છતાં ત્યાંથી પગે ચાલી જનારને તો જાણે એમજ ખાતરી થઈ ગઈ હોય કે, પૃથ્વીમાં બધી જાતની શક્તિઓ કરતાં મનુષ્યની શક્તિ મોટી છે, તેથી ગમે તે રથાનમાં બહારની ઉપાધીનો ડર રાખવાની મનુષ્યને જરૂર નથી. આવી ધંધાલં વચ્ચે થઈને કાંચનપ્રસાદ તેના શેઠ સાથે મોટરગાડીમાં ખેસી ગેઝટીથીએટરના દ્વાર પાસે આવી પહોંચ્યા. અંદર દાખલ થતાં શ્રીતાજેનોથી યીએટર ભરચક ઉભરાઈ ગયું હતું કાંચનપ્રસાદને તથા તેના શેઠને એક ગૃહસ્થે આવકાર સાથે તેમને ખેસવા માટે બેઠક બતાવી. થોડીવારે સભાનું કામ શરૂ થયું. એક છુઝરગ પારસી સખી ગૃહસ્થને સભાનું પ્રમુખસ્થાન અપાયું. તરતજ રંગભૂમિપર સ્ત્રીજાતિની એક લખ્ય મૂર્તિ હાજર થઈ.

ધીમા પણ સ્પષ્ટ શબ્દોથી ઝીણા પણ મધુર સ્વરથી અને સાદા પણ અર્થસૂચક હાવભાવથી વ્યાખ્યાનકારનું લાજ ચાલવા લાગ્યું. વ્યાખ્યાનની ઉંચી નાચી લહેરોની સાથે શ્રીતાજેના હૃદયને ઝોકાં આવતા ગયા, લહેરોના છંટકાવથી ધણી ચિંતો બીના થતાં ગયા, અને વ્યાખ્યાનના શબ્દોનાં અર્થસુગંધથી અનેક શ્રીતાજેના ઉંઘતાં મગજ શુદ્ધિમાં આવતા ગયાં. કાંચનપ્રસાદને પણ આવા પ્રકારની અસર થઈ હતીજ. ઉપરાંતમાં તેનું મન વ્યાખ્યાનકારનાં પ્રવાંશમંત્રી માહિતી પ્રાપ્ત કરવાને વધારે ઉત્સુક બન્યું હતું. વ્યાખ્યાન

કરનાર ભગીનીની મુખાકૃતિ તેના સ્વર તેની બાપા કાંચનપ્રસાદને પરિચીત લાગતી હતી. પણ શ્રીજીતિ તરફના લાંબા વખતના તિરસ્કારને લીધે કાંચનપ્રસાદ વ્યાખ્યાનકાર વિષે કંઈ ચોક્કસ જ્ઞાતાં મનપર લાવી શકતા નહોતા. તેથી સાચાંકૃષ્ણતીથી તેઓએ વ્યાખ્યાનનો અધો કાળ વ્યતિત કર્યો. તેના શેઠ જાણીને ખુશી થયા કે કાંચનપ્રસાદના ચિત્તને વ્યાખ્યાનની હોરો સ્પર્શતી હતી. પાંચ દુબર ઓતાઓને વચ્ચે સ્થિર દૃષ્ટી અચેતનશા સ્થિર શરીર અને વર્ષાદ પહેલાના વાતાવરણ જેવી સ્થિર જ્ઞાતિઓ કરવી પડતી હતી. તેવું વખતે નીચે લખેલી વાક્યાવલીઓના સ્વરથી પીએટરમાં ધ્રુમતા હતા.

..... અધુઓ, સ્ત્રીઓને હલકી પદવી આપી તમે તમારી ઉન્ન-
તિના રચના વેગને કેટલો અધો કમી કરી નાંખ્યો છે તેનો વિચાર કર્યો છે ? ગૃહરાજ્ય-
ની જવાબદારીને દેશરાજ્યની, જવાબદારીથી, ઉતરતી પ્રકારની ગૂંચળી તમેએ કેટલાં
અર્ધાં મહેને રમશાન બનાવ્યાં છે ? પુરૂષના જુદિવૈભવની ઝીણવટને સ્ત્રીઓની
હૃદયકોમલતા કરતાં ઉંચું સ્થાન આપી તમે દુનીઆ પર કેટલાં અર્ધાં છોએને રનેહની તુ-
પાની વ્યાધીથી સદા તરફડતાં રાખ્યાં છે ? વિચારો ! અધુઓ ! ક્યાં છે તમારી રસજ્ઞતિની
તૂટી સ્ત્રીઓ વિના ? ક્યાં છે તમારી આકૃતિની સંપૂર્ણતા સ્ત્રીઓ વિના ? ક્યાં છે તમારું
પોતાનું અસ્તિત્વ સ્ત્રીઓવિના ? અધુઓ ! જગજગનની અંખાનું સ્વરૂપ સ્ત્રીત્વ તિરસ્કા-
રને પાત્ર નથી. આર્યભૂમિમાં થયેલી આધુનિક જ્ઞાનની બેચેણીનું પ્રમાણ ધડીભર ઉલટું
થઇ જાય-એટલે સ્ત્રીઓનું અજ્ઞાન પુરૂષોમાં દાખલ થાય અને પુરૂષોનું જ્ઞાન સ્ત્રીઓમાં
પ્રવેશ કરે-તો શું સ્ત્રીઓને પુરૂષો અધમ નહિ જણાય ? પોતાના ઉચ્ચારાચરને પાર પાડ-
વામાં વિધન કરનારા તરીકે પુરૂષોની અવગત સ્ત્રીઓ નહિ કરે ? હાલની સ્થિતિમાં સ્ત્રીઓ
માં જ્ઞાનનું પ્રમાણ કાઢો અને પુરૂષોમાં જ્ઞાનના વિસ્તારનું પ્રમાણ લો-પછી પાપાચારીણી
સ્ત્રીઓ તથા પાપાચારીણી પુરૂષોની સંખ્યાનું પ્રમાણ જ્ઞાનના વિસ્તાર સાથે સરખાવો અને
તમને જણશે કે પાપાચરણ માટે, જેટલે અશે સ્ત્રીઓ કસુરદાર છે તેના કરતાં પુરૂષો
વધારે કસુરદાર છે. અધુઓ સ્ત્રીઓને સ્વાતંત્ર્ય જોઈતું નથી. સમાનતા જોઈએ છીએ.
સ્ત્રીઓને ખોટું માન નથી જોઈતું પણ ચોખ્ખું સત્કાર જોઈએ છીએ.

.....
.....
..... વ્યાખ્યાન પૂરું થયા બાદ રૂબા વિખરાઈ-કેટલાક પુરૂષોની મંડળી ધર તરફ ન
જતાં વ્યાખ્યાનકાર ભગિની તરફ દળી; તેમાં કાંચનપ્રસાદ અને તેના શેઠ પણ હતા.
કાંચનપ્રસાદને તે વિદુષીએ ઓળખ્યા. અને જાણે તેને માટે શોધખોળ ચાલતી હોય
તે વસ્તુ પ્રાપ્ત થઇ ગઇ હોય તેમ તે બોલી ઉઠ્યાં. “કેમ ! માસ્તરભાઈ છોતો ખુશી ?

પ્રભાસપાટણ અને દ્વારકા ક્ષેત્ર જેવા તિર્થસ્થાનમાં બનાવેલી નાની બહેન તરીકે
મને ઓળખો છો ? મને યાદ છે કે તમે તે વેળા મારી સાથે વાતો કરવામાં બહુ આનંદ
માનતાં. હું જાણું છું કે મારા વ્યાખ્યાન પહેલાં તમે મારા તરફ દૃષ્ટિપ્રસાદ કરવાને પણ
અચકાતા હતા. હવે જરા સંતોષથી અમ ગરીબ તરફ જુઓ છો. પણ તેથી પણ
વધારે સંતોષથી તમે મારા પ્રત્યે જોશો. જે જાણુશો કે અમારો મહા મોટો છે. તે સ્ત્રી-

જાનનોજ ખનેલો છે. સમાજ સેવા અમારા મંદનું કર્તવ્ય છે. સ્ત્રીઓની યોગ્ય સહાય પુર-
 પોને અપાવવી એ મંદનો નેમ છે. અને પંજાબમાં એમારી શોખા છે. તેનાં નિયોમક
 તરીકે અમારાં “મેના” બહેન કામ કરી રહ્યાં છે. ” પછી “મળેને માંસેતરલાં” એમ
 કહી વિદ્યુપીએ બીજા માણસો પ્રત્યે વાર્તાલાપ ચલાવ્યો અને કાંચનપ્રસાદ તો બહુજ અંગ-
 યમી અને સતોપની લાગણીથી ઉભરાતો હોય તેમ તેના શેઠ સાથે મોટરમાં બેસી
 બગલે ગયા.....

કાંચનપ્રસાદનું સ્ત્રીગતિ પ્રત્યેનું જૂનું માન જગત થયું. ફરી સમાજોન્નતિનાં કાર્યો
 માં સ્ત્રીઓ સાથે તે ઉત્સાહ પૂર્વક લાગ લેવા લાગ્યા. નવસારી તરફ ગયેલાં ઘરોમાં બહે-
 નની મુલાકાત શ્વેતગંગા બહેન સાથે થઈ અને ગુજરાતમાં સ્ત્રીગતિની કાષ્ઠપણુ પ્રકારની
 દિલ્લચાલ થતી તેમાં કાંચનપ્રસાદનો અગ્રણ્ય હમેશ માટે રહેતો જ.

ભગનાશ કુલીન,

લેખક:-રા. રા. સદ્વિજ્ઞાસી. મુંબાઇ.

શ્રીજન્મજીવન દિન હતા. અનિદ્ર કુલીનચંદ્રની મદુલી પાસે થઈને વિશાળ વનમાં
 અતિશય વેગથી વિહરતો હતો. શાન્ત સન્ધ્યાએ નિશામાં બદલાવા માંડ્યું હતું. પક્ષીઓ
 ઝાડોની ઘટ્ટામાં કિલકિલાટ કરી પોતાનાં બચ્ચાને ચારો આપતાં હતાં. તેવે સમયે કુલીન-
 ચંદ્રની મદુલીમાં તેનો વૃદ્ધ મુનીમ કૃષ્ણદાસ આવ્યો. તેણે દીવો સળગાવ્યો અને વિચા-
 રોમાં વિલીન થયેલા કુલીનને ખાવા ઉઠવા કહ્યું. વિચારો તુટ્યા અને તેણે ચોક્કસ કૃષ્ણ-
 દાસ સામું ઘોડીવાર મુખી જોયા કર્યું, પણ પછી ઉઠ્યો, ખાવા ગયો, ખાધું અને બહાર
 આવ્યો. રસોડામાં બધું બરાબર ગોઠવી દીવો પણ બરાબર ગોઠવી શાંતિથી જ્ય !
 જ્ય !” કહી મુનીમ રસ્તે પડ્યો.

વાચક ! તમને કદાચ કુલીનના આ વર્તનથી આશ્ચર્ય થશે. પણ વૃદ્ધ મુનીમને આથી
 લેશ પણ આશ્ચર્ય નહોતું થયું; કારણ કુલીનની આ હમેશની રીતિ હતી. પાસેના ગામના
 લોકો કુલીને કાષ્ઠવાર કલાકોના કલાકો સૂધી વાંચાજ કરતો કે લખ્યા કરતો કે વિચારોમાં
 લમણે હાથ દબ બેસી રહે તો જોતા હતા. તે કદાપિ કાષ્ઠ સાથે કામ વગર વાતચિત
 કરતો નહિ, કાષ્ઠ દહાડો દરતો નહિ, અને કાષ્ઠ દહાડો આનંદથી વાતો કરતો નહિ.
 તેને કાષ્ઠ દહાડો બે મિનિટથી વધુ વખત સૂધી બોલતાં કાષ્ઠએ સાંભળ્યો કે જોયો નહોતો.
 તેના આ વર્તનમાં તેનો વાંક નહોતો એ પછીથી જાણીશ.

મુનીમના ગયા પછી તેણે પોતાના ટેબલના ખાનામાંથી એક પ્રતિમા કાઢી; તે
 એકી ટશે તેના પ્રતિ જોઇજ રહ્યો. પ્રતિમા કાષ્ઠ ધ્રુવતીની હતી. પ્રતિમા જોતાં તેને હંમેશાં
 એમજ થતું કે:-

તેણે ઉડા નિઃશ્વાસ મૂકી તે પ્રતિમા ટેબલપર પાછી મૂકી દીધી. પોતાના બન્ને હાથોની અદ્ય બીડી, ટેબલપર મૂકી, પોતાનું શોકવિગ્ન વદન તેમાં નાંખ્યું અને “હા ! નહિની ! આ નહિની ! ” એજ જાપ કર્યો. તે ઘણા ઉદ્દગાર કાઢી શકે તેમ હતું પણ ના, તેણે બહું કહ્યું હતું ! આજથી ૧૨ વર્ષની વાત ઉપર પ્રતિમામાં રહેલી તેની સાક્ષાત્ પ્રેમમૂર્તિ નહિની ઉપર તેનો અતિશય લવ હતો. તેનો વિવાહ તેની સાથે થવાનો છે એમ તે વખતે ગામમાં વાત પણ ઉડી હતી. તેને લાગ્યું હતું કે તે બાળા પણ તેની પ્રત્યે હૃદયના શુદ્ધ અંતરભાવથી લુએ છે; પણ ‘હા ! એકદમ દૂર દેશ જઈ તે છોકરીનાં દૂર માળાપ તેને ન ગમતા પતિ સાથે, પોતાને વધારે પૈસા મળતા હોવાથી પરણાવી આવ્યાં એમ સાંભળતાં જ તેનેજ આઘાત થયો હતો. સ્વાર્થને ખાતર પોતાની રાંકડી પુત્રી વેચનાર તે માળાપ ઉપર તેને તિરસ્કાર છુટ્યો હતો અને બહુજ લાગી આવ્યાથી તેણે ત્યારથી જનસમાજ છોડી જંગલમાં મટલી વસાતી હતી. અહિં ઉદાસીનતાને પોતાની સખી બનાવી તે રહેા હતો. તેને સારી આવક હતી. તે છોકરીના પિતાને મેં માળા પૈસા આપી શકે તેમ હતું. પણ તેને તે વિષે કાંઈ ઈશારો કરવામાં આવ્યો હોય તો તે જાણે ! તેની જોડે તે સંબંધમાં કાંઈ વાતચિત થઈ હોય તો તે કાંઈ કરી શકે ! કોણ જાણે યા કારણથી તે છોકરીના પિતા તેને બીજે ઠેકાણે પરણાવી આવ્યા તે કુસીન અઘાપિ લગી સમજી શક્યો ન હતો. તેણે જનસમાજ છોડી તેની સાથે પોતાનો આનંદી સ્વભાવ ખોલ્યો અને આનંદી સ્વભાવ સાથે સઘળું સુખ ખોલ્યું ! ઉપરાંત ત્યાર પછીની ચિન્તાથી પોતાનું લઠ્ઠ, સોદામણું શરીર તેણે ફૂલ અને દુર્બળ કરી નાંખ્યું તે એટલે મુધી કે આજ તેને ૩૫ વર્ષ થયાં હતાં પણ પહેલવહેલો જોનાર જરૂર તેને ૫૦ વર્ષનો ધારે. અહોનિશ પ્રાતઃકાળમાં, બપોરે અને રાત્રે સૂતા જતી વખતે પોતાની એ પ્રતિમા બહુ નિહાળી નિઃશ્વાસપર નિઃશ્વાસ નાંખી, દુઃખી હૃદયે તે વખત વીતાડતો. પોતે ઇંગ્લેન્ડ ભાષા બોલેલો હતો એટલે કેટલાક કવિયોની કવિતાઓ વાંચતો પણ તે ફક્ત શેરી, વર્ડઝવર્થ, અને રૂવીડનબર્ગ એ ત્રણની જ. કોઈવાર બાઈરનની કવિતાઓમાં પણ તેને રસ પડતો પણ એ શિવાય અન્ય કવિયો તેને ગમતાજ નહિ. કોઈવાર એનીએ વાંચેલી કવિતાઓ કાગળોપર ઉતાર્યાજ કરતો અને પાછો પોતાની પ્રિયતમાને યાદ કરતો. તેની પ્રવૃત્તિ આજ હતી. જેને ત્યજી સર્વ આશાઓ નાશી-ગઈ, જેને હાથતાળી આપી, અવિચારીપ્રેમ પલટાઈ ગયો તેની આ શિવાય બીજી શી દશા હોઈ શકે ? લોકોએ પાસેનાં સંબંધીઓએ તેને ઘણીવાર પરણવાનું કહ્યું હતું પણ તેના ઉત્તરમાં તે ફક્ત એકજ હરિગીત ઘણીવાર બોલતો—

પ્રિયજ્ઞપર ફળ દેખી મુંદર કરચી મટવા દું ગયોઃ
પવન સરસર આવી, તોડી, તેજ રે ! લૂંટી ગયો.
લખાયા હું-દેખું બહુ જલો, ફળો-પણ હાય રે !
પ્રિય વસ્તુનું સુખ ચાહું ત્યાં અપ્રિય શું સુખ આપશે ?

પરિણમે લેકા તેને ગંભીર દૃઢ અને ચેડાઓએ કહે તેમાં શું આશ્ચર્ય હોઈ શકે ? કુસીનની બેઠને એક સુખી અને સારો પતે મળ્યો હતો. એટલે તે દરરોજ ભાઈના કમાયાર જાણી શકતી, ભાઈના આવા હાલદવાલ જોઈ બહુ પ્રેમથી તેણે પોતાના પિતાના

વખતના એક નિમકહલાલ મુનીમ કૃષ્ણચંદ્રસને-ભાઈની સંભાળ લેવા, ખેતરો વગેરે મિત્રકતની તજવીજ અને હિસાબ આદિ રાખવા આજીજ કરી હતી અને આ વૃદ્ધ મુનીમે પોતાનો પ્રાણુ જતાં પણ કુલીનની સંભાળ લેવા, પોતાના તનના પુત્રપેરે લેખવા, તેને વચન આપ્યું હતું. વાચક ! ઉપર-જેથું તેમ તે તેની દેખરેખ રાખતો અને એન ખાવાનું પહોંચાડતી. વાર્ષિક ઉત્પન્નમાંથી થોડું ચોતે લેતી. થોડું મુનીમને આપતી અને બાકીનું બેંકમાં સુકતી. આ સર્વમાં લક્ષ આપવા કુલીને ચોખ્ખી ના પાડી હતી. લેશ પણ દરકાર તે રાખતો નહોતો અને આથી બિચારી કામળ હૃદયની બહેનને ધણું દુઃખ થતું હતું. પાસેના ગામના મોટા ઘડીઆળમાં નવના ટકોરા થયા. કુલીને પુસ્તક હાથમાં લીધું. દીવા લણી દષ્ટિપાત કર્યો એટલામાં બારણાની સાંકળ ખખડી, તેણે બારણું ઉઘાડી આવનાર સ્ત્રીને, અંદર લીધી.

વિચારોમાંજ તેણે પૂછ્યું. “ તમે કાણ છો ? ”

“ એતો હું પદ્મા, કુલીનભાઈ ! ”

“ કોઈ પદ્મા ! મ્હારી બહેન ! આવો બહેન આવો ! શા કારણે આવતું થયું ? ” તેણે વિચારોમાંથી અર્ધ જાગ્રત થઈ કહ્યું.

“ કુલીનભાઈ, તમારી આ દુઃખી અવસ્થા જોઈ, તમને આમ એકાન્તમાં મુરતા જોઈ ઘણીવાર માફ દેયું હોય છે. તમને અમારો કોઈનો સહવાસ ગમતો નથી પણ મારી ફક્ત એકજ મહેન્જા આજે હું પાર પાડવા આવી છું. જુઓ, આ મુંદર, મુંવાળો, મોટીલાને તમારી ઓથમાં ન લ્યો ? ”

“ પદ્મા ! કવિયોનાં પુસ્તકોની મારે મોટી ઓથ છે. એ મૃત લોકોનો સહવાસ મને પ્રિયકર છે, ત્યાં કોઈ જીવિતનો સહવાસ હવે ક્યાં આપવા માગે છે ! ”

“ ભાઈ, માફ આટલું વચન પાછું ન ઠેલ. વીરા, તારે ખાતર હું મારો પ્રાણુ પહોંચું છું. મારો માડીજયો આમ તકરો અને હું સુખ ભોગવું એ મને બહુ માફ લાગે છે. આપણાં રનેદાળ સ્વર્ગીય માતપિતાએ તારી આ દશા થશે એમ સ્વપ્ને પણ ધણું નહોતું તારી જીદિમાં તેમને અજ્ઞાન આશા હતી. મને પણ તેમ લાગ્યું હતું પણ હાથ ! એ જીદિનો ઝરો આમ સકાઈ જશે, આમ નિર્માલ્ય થઈ અન્યને દુઃખકર થશે એમ હું નહોતી જાણતી. જો, ભાઈ જો, આપણાં માતાપિતાનાં પેલાં ઉચે દેખાતાં શોકપૂર્ણ વદનો જો. તેમાંથી ઝરતાં અશ્રુઓ જો અને તેમના અક્રમાને પરમ આનંદ અને અમર શાંતિ મળે તે સાર મનુષ્ય જાતપર કંટાળો આવતો હોય તો પ્રાણીઓ પ્રત્યે પણ રનેદ ઉપજવ. વેરાગી જીવનમાં તને કોણ જણે ક્યાંથી લગની લાગી છે ? પણ ભાઈ, મારે તને વધુ નથી કહેવું. તું રનેદી થા એજ મારી માગણી-છે. જો, તે કેવું તારા બધી પોતાની ચકચકિત આંખોથી ટગટગર જોઈ રહ્યું છે ? મને આશા છે કે તું તેની સારી સંભાળ લેશે; અને આપણાં મૃત માતપિતાને, તારી આ કઠોર લાગતી ચાલ ત્યજ દઈ રનેદલરી ચાલથી સ્વર્ગમાં સુખી કર. ”

આટલા રાખે જોડી તે રડી પડી. જો તેમ ન થયું હોત તો કુલીન-માનત પણ નહિં કારણ અત્યાર લગીમાં તેની બહેને તેને ઘણી ઘણી સૂચનાઓ કરી હતી પણ તે પથ્થર પરના-પાણીની પેઠે અદક્ જ નીવડી હતી.

“ થોડાંબોલા કુલીને કુરકુરીઉં હાથમાં લીધું. તેને સાફ લાગ્યું. પણ એકદમ તે શોકથી બોલ્યો ! “ બહેન ! મને માફ કર હું તેને સાચવવા ચોખ્ખો નથી. મને લગ છે કે આ કામળ કુરકુરીઆને વખતે બિનકાળજીથી હું કરમાવી નાખીશ. મારાથી નહિં બને ! ” બસ અંતે હળુ પણ તું ફર, દયાહીન જ રહીશ. એ વહાલાભાઈ, તું તે ગ્રહણ કર. હું તથા સુનીમ હમેશાં જોતાં રહીશું અને જો તારાથી તેની સંભાળ નહિં લેવાય તો પછી અમે તને વધુ નહિં કહીએ પણ તું લે, પ્રયત્ન તો કર. સર્વ સારાં વાનાં થશે ! મારી ખાતર એટલું તું ન કરે તો તને મારા સોગન છે ! ભાઈ, તું કે જેણે કોઈને “ ખશ ” શબ્દ કહી કે “ તુ ” કાર કરી કોઈને દુલાવ્યું નથી સદા સ્નેહોર્મિઓમાંજ ભલે જગત ત્યજ્યું છે પણ હળુ રમ્યાં કરે છે તેમાંથી શું ફરતા નીકળશે ? એમ નહિં થાય, નહિં થાય. ”

કુલીને કુરકુરીઆને હાથમાં લઈ એક સ્નેહ ભર્યું તેના શરીરપર સુખન કર્યું, પ્રકુષ્ઠ હૃદયે પદ્માએ કહ્યું “ ભાઈ તેવું કાંઈ નામ પાડવું જોઈએ હું કહું તે ન રાખું ? ”

“ શું ? ”

“ નલિન ! ”

કુલીન ચોંક્યો. એન ચાલી ગઈ. પાછળ બારણું અડકાવતી ગઈ. !

નલિનની વસતિથી કુલીનને ત્યાં કેટલાંક બાળકોની વસતિ વધી છે. તેની બહેને પાસેનાં ગામનાં છોકરાને કાંઈને કાંઈ મિથે નક્કીને રમાડવા મોકલવા માંડ્યાં હતાં. નલિનને માટે તેઓ કાંઈનું કાંઈ ખાવાનું લાવતા. કોઈ પૂરી, કોઈ દૂધ, એમ સર્વ કાંઈ જુદી, જુદી જાતની ચીજો લાવી નક્કીને ખવરાવતાં. કુલીન ઘણીવાર પોતાના વાંચનાના પુસ્તકમાંથી ‘ ડાકિયું ’ કાઢી છોકરાં નલિનને રમાડતાં, તે પોતે કાણ કાણું ખોલતાં. નલિન કુદાકુદ કરી રમતો એ સર્વ જોઈ રહેતો. તે પથ્થર સમાન હૃદયનો ન હોતો. તેણે મનુષ્ય જાતપર તિરસ્કાર આણ્યો હતો પણ પ્રાણિઓનો બહિષ્કાર કર્યો ન હોતો. તેને ઘણીવાર આ રમતથી આનંદ થતો હતો. તેની બહેન આથી ખુશી થઈ હતી. રાત્રે સુવા જતી વખતે કુલીનને દીવા ચુલ્ કરતાં પહેલાં પોતાનો માથાળુ હાથ સ્વાભાવિક રીતે નલિન ઉપર ફેરવવાનું મન થતું. તે તેમ કરતો ત્યારે તે નાની ચક ચક કરતી આંખો તેના તરફ જોઈ રહેતી, તે પ્રાણીની પુઠી પટપટતી અને નિર્દોષતા જાહેર કરતી. આવું વર્તન કોનામાં સ્નેહ ન પૂરે ? ધીમેથી પથારી પાસેના ટોપલામાં તેને સુકી, એક મીઠું સુખન કરી, દીવા ચુલ કરી કુલીન સુઈ જતો. તેના દિવસો હવે કાંઈક આનંદમાં જતા જો કે પોતાની “ નલિની ” નું દુઃખ ભૂલાય તેમ હતુંજ નહિં; તે તેને અત્યંત સાંભરતી છતાં પણ નલિનનો હળુ વધુ સહવાસ વખતે નલિની બુલાવે એમ કુલીનની બહેન ધારતી, તેને કુલીનના સુખને સાફ એવી ખાસ ઈચ્છા હતી.

એક ખુશનુમા સાંજે કુલીનને નલિન સાથે બહાર ફરવા જવાનું મન થયું. તે તેને લઈને પોતાના ખેતરમાંજ ગયો. ખેતરનો ખેડૂત વિશ્રામ પોતાનું કામ કર્યો જતો હતો. કુલીન ફરતો હતો પણ પોતાની ધુનમાંજ હતો. તેની કંઈ સ્વીડનજર્ગની કવિતાઓનું

પુસ્તક પણ હવે કુતરાની જાત કપલપ કરે એ યુગ્ય નહિનમાં હતોજ. એટલે પોતાની જાતે વૃત્તિ અનુસાર આમ તેમ વિશ્રામઃ જ્યાં કામ કરતો હતો ત્યાં તે લટકતો હતો. તેની દૃષ્ટિએ એક લાલ લુગડાથી બાંધેલું નાનું પોટકું ઝાડને એથે પડેલું, પડ્યું. જાણે તે ઉઘાડવા, છાડવા, છુટે નહિં તેા મ્હેંમાં ઘાલી, એ પગ વચ્ચે રાખી, કકડો, ફાટે તોય ફિકર નહિં, પણ ગમે તે-પ્રકારે તેમાં બાંધેલું પાડી શું છે તે જોવાની પોતાની રમત તેણે શરૂ કરી. ખરે, કકડાનો ચરર દુધને ચીરાડો થયો, વિશ્રામે જોયું. તેને એકદમ દોઝ ચડી તેથી જોરથી નહિનને એવી લાત લગાવી કે બીચારો “બાહિ ! બાહિ !” કરતો જ સાત કદમ દૂર પડ્યો. કુલીને આ જોયું એટલે બીચારો નાનુક કુતરાપર આમ પ્રહાર કરનારને સહજ શિક્ષા કરવાની વૃત્તિ તેને થઈ. તેણે તેની પાસે જઈ દાતરડુ ખુચવી, જોરથી જ સાત ધપ્પા લગાવી દીધા. “પણ બાપંજી માઈ લુગડું ફાડી નાખ્યું” એ તો, જુઓ !” એમ કહેતો કહેતો તે રહ્યો અને પોતે નહિનને લાધને “સાલા જા, ન ફાને તો ચાલ્યો જા, પણ નાના સરખા અપરાધ માટે આવડી મોટી શિક્ષા કરનાર તું કોણ ?” એમ બબડતો કુલીન જતો રહ્યો.

નીચ માણસો સાથે વૈર કરી લવિષ્યકાળમાં તે જુઝાઈ જશે એમ આશા રાખવી નહિં; કારણ તે કીના રૂપે કોઈ કાળે પણ પુનઃ પ્રકટયા વગર રહેતું નથી; આથી જુલ-કણા ઉદાર માણસોને બહુ સહન કરવું પડે છે. કુલીન અને વિશ્રામના સંબંધમાં આમ જ બન્યું. આજ એ વાતને એક વર્ષ થઈ ગયું છે. વિશ્રામ હજી સુધી સમજી નહોતો શક્યો કે “માઈ લુગડું ફાડ્યું અને તેમાં મેં તે કુતરાને લાતો મારી એમાં મેં” શું ખોટું કંઈ? મને શેઠે કુર કેમ કહ્યો? સાલા કેમ કહ્યો? અને પાછા જ સાત ધપ્પા પણ કેમ લગાવ્યા? હું ખરો કે એને બતાવું કે તું ધપ્પા લગાવનાર કોણ ?” ક્યારે નહિન એકલો બહાર નીકળે અને હું એના કીનો લઉં એ તેના મનમાં હતું. તેણે બંદુક કેમ ફોડવી એ પોતાના એક મિત્ર કનેથી શીખી લીધું હતું. નાની પિસ્તોલ તે પોતાની પાસેજ રાખતો, તેને એમજ થયેલું કે કુલીનને મારવો નહિં પણ નહિનને મારવો. “એ ટીચકુડા કુરકુરીઆએ મારું લુગડું ફાડ્યું ત્યારે શેઠે મને ધપ્પા લગાવ્યાકને ?”, આજ તે બેપોરનો લાગ જોયા કરતો હતો. સાંજ પડી હતી. કુલીન પોતાની મદુલીમાં હતો; અને નહિન રમતો રમતો બહાર આવ્યો. વિશ્રામે ધીમેથી “તુ, તુ,” કરીને તેને પાસે બોલાવ્યો અને પછી એક ઝાડને એથે સંતાઈ તેણે તાકાને એવો બાર કથો કે બીચારો નહિન ચીસ ઉપર ચીસ પાડી ઘાવજ થઈ પડી ગયો !

કુલીને ચીસો સાંભળી. નહિન તરફના તેના રમેહે તેને બહાર જઈ જોવા સૂચના કરી. તે ઉઠ્યો અને બહાર આવ્યો ત્યાં ચોડે દૂર નહિનને તરફડતો જોયો. એકદમ ઉચકી મદુલીમાં લઈ જવા જતો હતો ત્યાં એક ધોળાં વસ્ત્રવાળો આકાર એક ઝાડને એથેથી બહાર નીકળી નાશી જતો તેણે જોયો. તેને આજખે હોય તેમ તેને લાગ્યું. પોતાનાં બહાલા કુતરાને મારનાર એ પાપી વિશ્રામને સજ્જ કરવા સાર તેનું હૃદય એકદમ ઉશ્કેરાઈ ગયું. ગુસ્સો એટલો બધો વ્યાપી ગયો કે નહિનની સારવાર કરવાનું તેના લક્ષમાં ન રહ્યું અને નહિનને જમિનપર મુકી દઈ એકદમ ફ્લગો લરતો તે તે આકારની પાછળ, જાણે પસ તેને મારવાનીજ ધુન હોય તેમ દોડ્યો. પેલો ખેતર પૂરું કરી રહેવા આવ્યો ત્યાં તો તેને પકડી પાડ્યો. અને ગળચી પકડી, હેલંજ પાડી નાખી પોતે ઉપર ચડી બેઠો. “અલોગી, માઈ સર્વસ્વ ધુળમાં મેળવનાર જુદમી ! તારા કિરંતારને લઈ લે. હું તને મારી નાંખ્યાં

“ગર છાડનારો નથી !” તેની આંખો લાલચોળ થઈ ગઈ હતી. તે પ્રયત્ન અને ઉગ્ર દીક્ષતો હતો. પોતાના હાથની તેણે સજ્જત મુક્તી તૈયાર કરી અને એવી તો જોસભર પેલાના માથામાં લગાવી કે “બાપ રે !” પુકારી તમ્મર ખાઈ તે મૃત્યુચિત થયો છતાં પણ તેણે જાણ્યું તેવો ન હતો. તેણે પોતાના હાથથી કુલીનને પાડી નાખવા પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો પણ બેહોશ થઈ ગયો હતો એટલે તેનું ન આશ્ચર્ય. તેના પ્રયત્નથી કુલીનને વધારે દાઝ ચડી. ઉઠીને છ સાત લાતો એવી લગાવી દીધી કે વિશ્રામ અધમૂવો થઈ ગયો. હવે તે પાછો ફર્યો. જ્યાં નલિન પડ્યો હતો ત્યાં ગયો પણ આશ્ચર્ય ! નલિન ત્યાં નહોતો ! “અરે ! ક્યાં ગયો ? શું કેઈ લઈ ગયું ? અરેરે બિચારો જન્મી ગયેલો છે ? ક્યાં હશે ? તેની કાણ સંભાળ લેશે ?” આમ તેમ તેણે તેને શોધ્યો પણ તે ક્યાંએ નહોતો ? હવે ? તેને સંભારી સભારીને રડતું ? ખીલું ? શું બાકી હતું ? કુલીનનો ચહેરો ફિક્કો પડી ગયો. તેના મોં ઉપર ચોખ્ખો શોક છવાઈ રહ્યો. તે પોતાની ખુંપડીમાં ગયો. હા ! સર્વત્ર સતું સતું લાગતું હતું. ખુરશી સામે બેસનાર તેનો બાળક સમાન નલિન હવે અદિ નહોતો ! તેની સાથે સ્નેહ થયો ન હોત, તેના આનંદમાં કુલીનને સુખ મળતું ન હોત તો તેને કાંઈ લાગત નહિં. પણ પોતે તેની કાળજી નહિં લઈ શકે એમ તે ધારતો હતો. છતાં કાળજી લઈ તેનાથી આનંદ મેળવતો હતો ત્યારે તેને કેમ તેના જવાથી શોક ન થાય ? ૧૩ વર્ષનો “નલિન”નો વજ્રધાતુ અને તેની ઉપર “નલિન”નો આધાર ? દુઃખ અને તેની ઉપર ડામ !” પ્રભુ ! શું આમ સ્નેહ કરાવી મારી એકે એક વસ્તુ લૂંટી લઈશ ? “કુલીનને બહુ સહન કર્યું હતું. મનની સર્વ ઇચ્છાઓ દાખી હતી. જગતનાં આનંદ, દહાવા અને સુખોનો ત્યાગ કર્યો હતો, રે લાત મારી તે સર્વ દૂર ફેંકી દીધાં હતાં, ઈશ્વરને પણ વિસાચો હતો અને જાણ કેવળ ‘નલિન’ના નામનો કર્યો હતો. એ સર્વને ભુલાવવા જ્યાં જરા સુખ ‘નલિન’નું મળ્યું કે તે પણ ઈશ્વરે છીનવી લીધું. આ દૃઢ લેખાતો કુલીન સહન ન થવાથી એક બાળકની મારફત રોઈ પડ્યો ! તેની આંખમાંથી ખોર ખોર જેવડાં આંસુ ખરવાં માંડ્યાં. કેવો શુદ્ધ સ્નેહ ! મનુષ્યજાત મનુષ્ય ઉપરજ નહિં પણ પ્રાણીપર કેવો શુદ્ધ પ્રેમ રાખે છે અને તે જતાં તેનો વિરહતાપ તેને કેવો દુઃખરૂપ થાય છે એ આથી સહજ સમજાશે. તે નીચું માથું રાખી બેસી રહ્યો એટલામાં એક છોકરી બારણું ઉઘાડી આવી અને કહેવા લાગી “લ્યો કુલીન કાકા, આ અમારા નલિન સાથે પુરીઓ !” હા ! આ શબ્દો નો એકે એક અક્ષર કુલીનના હૃદયમાં તીરની પેઠે પેસી ગયો. નલિને મને નહિં પણ આ જન્મજાંબોને રે દુઃખી કર્યો છે એમ તેને થયું. પણ તેણે શાંતિ ધારી, રડતું અને બળાપો બહાર કાઢવો એ જો તેણે શમાવ્યાં અને ધીમેથી કહ્યું : બહેન કુમુદિની ! નલિનને જરા બહાર ગારા માણસ સાથે મોકલ્યો છે એ પુરી લઈ જા હો ! અને હવેથી એ ન લાવીશ. નલિનને હવે પુરીઓ નથી લાવતી” નિદોષતાની મત્તિએ વધુ શબ્દો ન પૂછ્યા, કુલીને રૂમાવવતી આંખનાં આંસુ લોળાં તે તેણે જોયું. બિચારી કંઈ સમજી ન શકી પણ ચાલી ગઈ ખરી. તેના ગયા પછી પાછો દુખો ભરાઈ આવ્યો. કેટલું હવે ક્યાં સૂધી રહે ? તે તદ્દન અવાચક, બેચેની રહ્યો અને એમ અર્ધો કલાક વ્યતીત થઈ ગયો. તેની ખેન નિઃશ્વ નિયમાનુસાર મુનીમ પરગામ ગયેલો હોવાથી, તેને ખવરાવવા આવી. તેણે ખાવાની ના કહી. કેટલાએ પ્રયત્નો કરી બહેને જાણ્યું કે નલિનને ધવાયશી સ્થિતિમાં કોઈ લઈ ગયું કે પછી તેનું શું થયું તેનો પતો નથી. તે પણ શું કરે ? પોતાથી ખતનાં આશ્વાસનો આપ્યાં પણ વ્યર્થ !

ઉપરની બિનાને આજ પંદરેક દિવસ થયા હતા. એ પંદર દિવસ રાતે તેમ દિવસે કુલીને કાંઈપણ કામ કર્યું ન હોતું. કોઠવાર ખાપ, કોઠવાર સમુળગો ન ખાપ, આખો દિવસ મદુલી બધ કરીને કે વખતે ઉઘાડી રહી જાય. તો તેમ પણ રહેવા દધને ખેસી રહે, ધડીમાં ઉઠે, ધડીમાં રહે, રહે, સુવે એમ અનેક પ્રકારની ઉન્મદાવસ્થા તે ભોગવતો હતો. છોકરાને આવવા તેણે ધીમેથી ના કહી હતી. એન સાથેથી પણ વાતચિત કરવી છોડી દીધી હતી અને તેને કહ્યું હતું કે “મારી બાબતમાં હવે તું આડે આવીશ નહિ. હું જેમ કહું તેમ કરવા દેજે.” બહેનનો જીવ બળતો પણ શું કરે? કુલીનને હવે નલિની તથા નલિનજ સાંભરતાં હતાં. આજે બહેન આવી ત્યારે જેવું તેવું ખાઈ લઈ તે બહાર આવ્યો. બહેન ગઈ તે આમ તેમ ક્યો અને એક નિશ્ચયપર આવ્યો. હોય એમ લાગ્યું. “હા એજ. આજે હું આત્મધાત કરીશ. હવે આમ ક્યાં જગી ઝુરવું? ઈશ્વર કૃતિ મોત આપ કૃતિ પ્રેમીઓ મેળવ. હવે એક નહિ. હવે તો બે જોઈએ. નલિની હશે અને નલિન નહિં” તોયે દુઃખ છે. નલિન હશે અને નલિની નહિં” તોયે દુઃખ થશે. મારાં કિયાં જન્મનાં પાપનાં ફલમાં આ દશા મારી તેં કરી છે, પ્રેમો! ખેતર, છું પડી, ધન ધાન એ સર્વનું થયાનું હો તે યાવ જેને હાથે જવાનું હો તેને હાથે જાય. બંસે આ જનો મારો મક્કમ વિચાર નહિં રહે. એ કૂર ધાતકી પ્રેમ! આટલાં વર્ષે જગી મને ઝુરાવી, મારી જીંદગી રદખાતલ કરાવી, સંસારના અનેક હાવા, સુખ અને મોજમજાઓ મારાં ફરી વિમુખ કર્યા, મને તેનાથી દૂર નસાડ્યો પણ અતેથે શાસાર મારાં ઇચ્છિત પ્રેમીઓનો મને મેળાપ ન કરાવ્યો? આખા દુઃખાગારમાં મેં બાબોડીઆં માપી. સુખતીર શોખ્યા ક્યો પણ અતે શાને તે પ્રાપ્ત ન કરાવ્યો? થયું-થઈ રહ્યું. બલિયસી ફેવલમાશ્વરેચ્છા! પ્રભુ મારાં પાપ, મારી ઉદ્ધતાઈ માફ કરજે. મેં મારાં આખા જીવનમાં તારું નામ ઉચ્ચાર્યું નથી તે માટે પંજુ મારી બસજે. હું જાઉં છું. એર પીઉં છું, માફ અંસલ જીવન પૂર્ણ કહું છું! “સાજ પડી ગઈ હતી. ગામના ધડીઆળમાં દમણાં કાંઈ ટોકારા થતા ને હતા. કુંડીન પુરણી ઉપરથી ઉડ્યો. પાણીનો ગ્રાસ અને એરનું પડીકું તેણે આપ્યાં. બંનેનું મિશ્રણ કર્યું. અને અતે નલિની, નલિન તથા શ્રી ઈશ્વરનાં નામોનું સ્મરણ કરી ગ્રાસ મ્હોંએ માંડ્યો? શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ: આ સિવાય બીજો શો રસ્તો તેણે લેવો? એર એક કલાક પછી અંત આવ્યો એવું હતું એટલે તેણે ઉઠી પચારી પાચરી અને તેમાં સુવાની તૈયારી કરવા માંડી તેને વિચાર આવ્યા” ધારો કે નલિની મળી પણ તેથીયે હવે શું? કહે છે કે “હિંદુશાસ્ત્રાનુસાર હિંદુસંસારમાં એક વિષવા પુનઃ પરણી ન શકે એટલે મારીને તેની વચ્ચે મોટી દિવાલ રૂપ એ રૂઢિ છે. હું તેને કાંઈ પુત્રીવત આહતો નથી! ત્યારે શું એક પુરૂષ કોઈ સ્ત્રીને આહતો હોય, સ્ત્રી તે પુરૂષને આહતી હોય તો ખસ! તે સ્ત્રીની સંમતિ વગર ગમે તેને આહતી નહોય તેને પણ પરણવી દેવી એ હિંદુશાસ્ત્રમાં લખેલું છે? શું તે સ્ત્રીને જીવતે મુવા જેવી નથી બનાવતી? શું સામા પુરૂષનું જીવન ખતમ નથી કરી દેવાનું? રે, હિંદુશાસ્ત્ર તો શું પણ કોઈએ વિચારશીલ પુરૂષ એ બિનાને સંમત થતું નહિં હોય. પણ મારી બાબતમાં તેવું બન્યું છે. જો હું તેને પરણ્યો હોત તો શું આવું એકાન્ત જીવન ગાળત? આવો દુનિયાને તદ્દન નિરૂપયોગી બનત! નહિંજ, તો સારા લવિષ્યની આરાધના આપનારા આવા કેટલાંએ મુવાનોને મનપસંદ સ્ત્રીઓ ન મળ-

વાધી દુઃખી જીનન ગોળવું, પડતું હશે? કેટલાએ કમનસીબ સુવાનો, એવી હિંદુસ્તાની અને એવાં માળાપોને આપ ઉપર આપ આપતા હશે! મન પસંદ લગ્નોની આવશ્યકતા શું તેમને નહિં જણાતી હોય? હશે, મને શું? મારું જીવન પુરું થયું છે. મારે કંઈ લેવા દેવા નથી. ઈશ્વર મારાં જેવું દુઃખ અન્યને ના આપીશ એ મારી તને વારંવાર પ્રાર્થના છે.

હું જાઉં છું, હું જાઉં છું ત્યાં આવશે કોઈ નહિં,

સો, સો દિવાલો બાંધતાં ત્યાં ફાવશે કોઈ નહિં. (કલાપી.)

પણ નયિની ભલે ફાવે એમ કરે. એમ હું ઈચ્છું છું. સ્વર્ગમાં વા દ્વિતીય જન્મે તે મળે એમ હું ઈચ્છું છું. ઓ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ." તે સૂતો આશરે પોણો કલાક વીતી ગયો હશે એમ તેને લાગ્યું. જરા એમેનીની અસર લાગવા માડી ત્યાં એકદમ બારણું ખખડ્યું 'કોણ હશે?' "અપરિચિત્ત પણ પરિચિત્ત!" "અરે આ સાદ તો જાણિતો છે?" તેણે બારણું ઉઘાડ્યું. કોઈ સ્ત્રી હતી. હાથમાં એક ધોળી સુંવાળી ચીજ હતી. "આ હોય તમારી પ્રિય વસ્તુ!" તુર્તજ તે ચીજ હેઠળ મુકાઈ, "આતો મારો નસિન" બાઈને પણ એજાળખી હોય તેમ લાગ્યું? "તમે-તમે નસિની તો નથી!" "હાં પ્રભુ. હું તેજ અભાગિની નસિની!" તેણે નસિનને લઈને તો અતિશય વ્હાલથી સુખન કર્યું પણ નસિનીપર તેને શો અધિકાર હતો? તે જોઈ જ રહ્યો નસિની અતે બોલી: "કુલીનચંદ્ર, હું તેજ અભાગિની દુઃખીઆરી નસિની છું કે જેના પિતાએ તમને મને ન પરણાવી ૧૩ વર્ષથી હું જે મર્તિતુ હરનિચ રટણ કરતી હતી તેને જોવાને આજ હું લાગ્યશાળી નીવડી તે માટે પ્રભુનો આભાર માનુ છું. મારાં જળાતકારે લગ્ન થયા પછી શું હું સુખી હતી? ના, નહોતી. એકજ વર્ષમા તે મરી ગયા તે કેવા હતા? જેવો કસાઈ ગાયને લાગે છે તેવા! જેવો કાળ મનુષ્યને લાગે છે તેવા! તેમણે મને દુઃખ દેવામાં, માર મા-રવામાં, પુષ્કળ અસહ્ય કામ કરાવવામાં, ધરની બહાર પગ ન મૂકવા દેવામાં, નાતજાતનાં સંબંધિઓનું મુખ ન જોવા દેવામાં બાકી મુકી નથી! પણ મરણ થયા પછી તેમનું જૂઠું બોલવું એ તે મરનારને અન્યાય કરવા જેવું છે. મારા ધર્મથી ઉલટું છે. મારે બાળ વિધવાને કાઢતો આશરો નહેતો. માતા પિતા પણ પરવાર્યા હતાં; એટલે એક કન્યાશાળામાં મહેતીજી તરીકે અગ્રાર લગી જીવન ગાળ્યું છે. પાસેના ગામમાં થોડા વખત ઉપર મારી બહલી થઈ ત્યારે મેં સાલજ્યું કે તમે અહિં રહો છો. તમારા બાળપ્રેમની ચીજ-ગારીઓ મારા હૃદયમાંથી ગયેલી ન હોવાથી હું મારા મરનાર પતિને અન્યાય કરતી હતી તથા. પિ તમારા વિચારો, કુલીનચંદ્ર, મારા હૃદયમાંથી અસ્થા નહોતા, કેમે કની જુસાયા નહોતા. એટલે તમને મળવાને તે દિને પ્રખર તાપમાં હું આવતી હતી ત્યારે આ તમારું કુર, કુરીઈ ધાયલ થવાનો પ્રસંગ મેં જોયો. તે તમારું છે એ ખાતરી મને થઈ. તમારી સેવા બજાવવા આ બચ્ચું મેં લઈ લીધું તેના ધા ધોઈ સાલું કર્યું. આજે તે તમને આપવા લાવી છું. પ્રભુ, તમારું સાઈ કરો! એક લાંબી હાથ મારી કપાળ ફરી કુલીનચંદ્ર પપ્પાચીમાં પડ્યો.

લાયાર હાય ! નલિની હું દિંદુ રૂઢિ મુજને નરે,

પણ પ્રેમ મુજ તુજમાં રહેલો કાઈ કાળે શું જશે ?

“ નલિની ! નલિની ! તારે માટે વધુ ઉંગારે કાઢવાની હવે મારામાં શક્તિ રહેલી નથી, પણ અંતમાં તારા મારી ઉપરના હજુ સંધીના રનેહના બદલામાં એકજ કાર્ય કરું છું, મારા વગર તારું જીવન કારું તો થશે; પણ તેમાં મારો ઉપાય નથી. મને ખડીઓ, કલમ ને કાગળ આણી આપ. નલિનીએ તે આણી આપ્યાં. શું તમારું જીવન બચાવી શકે તેમ નથી ? ” “ ના ” કુલીને પોતાનું સર્વસ્વ એકમાં મુકાયલું ધન, ખેતરો વગેરે નલિનીનાં નામ ઉપર ચઢાવી આપ્યાં, પોતાની સહી કરી મિતિ વગેરે નાંખી નલિનીને તે પત્ર આપ્યો. “ બસ જાઉં છું. નલિની પ્રભુ તારું સારું કરે. મરતી વખતે મને એજ આનંદ થાય છે કે અંતે તું—મને વિચારતી, મારીજ રેજી છે. નલિની ! દિંદુશાસ્ત્ર વિરહનું પણ મને મારા અવસાનકાળે પણ અત્યંત આનંદ આપનારું એકજ કાર્ય તું નહિ કરે ? કૃપા કરી તારો પવિત્ર હાથ આપ મારો નલિન પણ મને આપ. દુઃખી હૃદયે નલિન.એ દરત આપ્યો. કુલીને પોતાનો રનેહ તેપર કાપ્યો. બદલમાં તેણે પણ તેમ ઠર્યું; અને અંતે બિચારા નલિનને પણ બચ્ચીમાંથી બાકી ન મૂકી એક અભાગિની બાળાને સદાને માટે વધુ અભાગિની, વધુ દુઃખી કરી કુલીન સદાને માટે પાથરેલી પથારીમાં ઉંઘી ગયો, આ સંસાર છોડી ચાલ્યો ગયો !

ભાઈનો પ્રેમ.

લેખક:—શ્રીયુત “ MEHTA. (બી. એ.) પ્રાંતીજ.

૧.

ટાપીવાળાની ચાલને બીજે મળ્યો ‘ સુદરી સુબોધ ’ નો અંક વાંચતી મીસ પીરોજ એક લુતી પુરાણી ખુરશીપર બેઠી હતી. હાથમાં માસીક હતું ખરું ને જોકે તેની દૃષ્ટી-માસીકના ખુશ પાના પર હતી પરંતુ તેનું ચિત્ત કંઈ ઓરજ વિચારમાં ગૂંથાએ હતું જણાતું હતું.

ઘડી ઘડીવારે પરવાળા સમાન નીચલા ઓજા આંગળી લગાવી મીનીટના મીનીટ સુધી એકાદશે સામી દીવાલપર જોઈ રહેતી. તો વખતે ઉપલો મળ્યો હમણાંજ ટુટી પડવાનો હોય તેવી ગંભીર અને ગભરાએલી મુખમુદ્રાએ જોઈ રહેતી હતી.

પ્રિય વાંચક ! ખરેખર તે વિચારચરતજ હતી. કારણ આ દુનિયામાં રહેતું કોઈ હતું નહીં. ન્હાની ઉંમરમાં અનાયાશ્રમમાં ઉછરી-ઉંમર લાયક થતાં પોતાની જાતેજ ગુજરાન નંભાવવાની લાંજગડમાં પડતું પડ્યું હતું.

વાડ વગર વેલો ચડતો નથી. તેમ ગરીબ પીરોજને ઉપર આલ અને નીચે ધરતી હતી. અનાયાશ્રમમાંથી છૂટી પડી ત્યારે રહેને એક માસનું ખર્ચ મળેલું તે ખતમ થતાં અવલ પોતાના ગુજરાનનું સાધન શોધી કહાડવું જોઈએ નહીંતો હેવટ ભુખે મરવા વખત આવે. આ સ્થિતિમાં નોકરીને માટે ઘણાં ફાંફાં માર્યા પણ જ્યાં જાય ત્યાં પૂર્વની સ્થિતિ સાંભળી વિવેકથી નકારમાંજ જવાજ મળે અને કેટલેક ટેકાણે તો અવિવેક અને તોછડાઈથી રૂખસત મળે. એક દિશા સૂજતી નહોતી. તેવામાં એક દિવસ સાંજના એક સદૃશ્ય દેખાવાના ખારસીએ તેની કાટડીમાં દેખાવ દઈ પોતે નવી નાટક કમ્પની

કહાડવાના છે તેમાં માસીક વીસ રૂપિયાના પગાર અને ખાધા ખર્ચ આપવાની એકર કરી. એક તરફ નાટકનો અણગમતો અને અનિશ્ચીત ધંધો અને બીજી તરફ લુપ્તમરો એ બે વચ્ચે ગમે તેવો પશુ ધંધો અંગીકાર કરી નિર્વાહ કરવાની પસંદગી પીરોજને કરવી પડી હતી.

હમણા આ કમ્પનીના માલેકોએ કમ્પની તોંડી નાખી હતી અને સીનેમેટોગ્રાફના તમાશાએ નાટકના ધંધાનો નફો છીનવી લેવાથી પીરોજ કેટલાક વખતથી બેકાર હતો. તેની દુકાં મુડી ખુટવા આવી હતી અને આજની ત્હેની ચિન્તાનું કાગલુ તેજ હતું.

કાંઈક બચડી. પુત્ર વાંચવાનું શરૂ કરીયું પરંતુ શું વાંચે છે તે ત્હેનેજ સમજાણ પડે નહીં એટલામા પાઠશાળાના નોકરે સાંજ વર્તમાન પહેાઆડયું તેમાંથી સર્વથી પહેલાં “ જોઈએ છે ” ની નીચેની જાહેર ખજારો વાચતાં તેમાં એક નવી કમ્પનીમાં નાઈકાના પાત્રને માટે માગણી હતી. તુરત, મોકૂં થયું હતું, છતાં તેના એજન્ટને ત્યાં જવા તૈયાર થઈ એજન્ટ પીરોજની દુકાંમાં પરીક્ષા લઈ પાસ કરી નોકરીમાં રાખી. આ કમ્પની તુરતજ બહાર ગામ જવાની હોવાથી બીજેજ દિવસે પોતાનો સરસામાન લઈ પીરોજ કમ્પનીના માણસો સાથે મુરત ઉપડી ગયો.

૨.

પીરોજ ઉત્તમ પ્રકારની નાટકકાર ન્હોતો. પરંતુ કમ્પનીના બીજા માણસો કરતાં પોતાના કામમાં વિશેષ નિપુણ હોવાથી જ્યાં એકટરો ત્હેના તરફ લાલ અને માનની લાગણીથી જોતા હતા. અને મેનેજરે પણ ત્હેને એક સ્થાંગ કાટડી રહેવા માટે આપી હતી. ત્યાં પોતાના દુરસદના વખતે સારાં નાવેલ અગર માસિકો વાંચવામાં નિમગ્ન રહેતો હતો. આ કમ્પનીમાં બીજી સ્ત્રી જેસાડીઓમા નામનં નવરોજ, દીના કમરી અને મણીગવરી એટલાં હતાં છતાં તેઓ અને પીરોજની રહેણી ધણી જુદીજ હતી. પીરોજ નાટક કમ્પનીમાં રહેવાથી સ્વલાલિક રીતે જરા વાચાણ થઈ હતી, અને સ્ત્રી વર્ગની સાહાજક અને પ્રાસંગિક લિલિત રહીત હતી છતાં તે પોતાની સાથેના માણસો સાથેજ જળકંમળ વત્ રહેવાથી સંસર્ગ દોષ તેને લાગ્યો નહોતો અને એક નાટકકારની જુદાગીમાં સ્વાભાવિક ગણાતા દુર્ગુણો તેનામાં દાખલ થયા ન્હોતા ‘ એમપ્રેસ ’ લગભગ પદર દિવસથી પોતાના ખેલ કરી રહી હતી. તેવામાં એક શનિવારની રાત્રે પોતાને “ રમણી ” એ પાકું ભજવતાં રહેજ નજર આરચેરદા પર પડ્યાં પીરોજે એક પારસી વિધવા અને તેની સાથે બેઠેલા જુવાનને પોતાના તરફ ટીકી ટીકાને જોતા જોયાં.

પીરોજ પોતાનું એક ઘણુંજ સુંદર ગાયન ‘ વન્સમેર ’ની જુગો ને તાળીઓના ગગડાટ વચ્ચે ખતમ કરીને વ્હીંગમાં ગઈ ત્યાં સુધી આ જોડાની નજર ત્હેના તરફ જ ચોટલી હતી.

પારસી બાનુ આધેક ઉમરની હતી. હજુ પણ ત્હેની જુવાનીની ખુશસુરતીની બહાલ ત્હેના ચહેરા ઉપર દેખાતી હતી. જુવાન રહેજ સુનેરી શીકા રંગનો આચરે પચીશોક વર્ણની વચનો હતો ત્હેન હોડ પાતળા અને આંખો રહેજ ત્રીણી હતી. બાહના ચહેરા ઉપર કઈક ઉદાસિનતા છવાયેલી હતી. અને બહુ તેનું પ્રતિબિંબ ત્હેની સાથે બેઠેલા જવાનપર પડતું હોયની તેમ તેની મુખમુદ્રા પણ ખિન્ન જણાતી હતી.

પીરોજે આ જોડને લગભગ આ પછીના દરેક ખેલમાં તેજ જગ્યાએ, બેઠેલાં જોવાં માંગ્યાં. એક શનિવારે ખીજા અંકનો ડ્રોપસીન પડ્યા બાદ પીરોજ પોતાની કોટડી તરફ જતી હતી તે વખતે તેણે તેની ખીજ સહચારણીઓને ગુચ્છું વળી વાતમાં ગુચ્છાએલી જોઈ. તેમને વટાવી આગળજતાં મણીએ એકદમ રોડી.

“ કેમ-પીરોજ એમ ધ્રુવડની માફક મુંગી મુંગી જાય છે ક્યાં ? ” મણીએ આ-વકાર આપ્યો. પીરોજ આ ત્રિપુડીની સાથે બહુ બેળાતી નહોતી.

“ કેમ બહેન-હું જરા ડ્રેસીંગ રૂમમાં થઈ કોટડી તરફ જઈ છું.”

“ મરેરે-એને માનસનું મ્હોઈ ગમેયજ કહારિ ? ” નાનાં છેડાઈ પડી. ”

“ પન પીરોજ ! હમે ત્હારીજ સહ બેઠને ઉભાં છીએ અને ત્હને કાંઈ પૂછવાનું છે. સમજ ? ” દીનાએ ઠાવકાસથી વાત ઉપાડી. દીનાના હાથમાં એક કાગળનો ટુકડો હતો તેમાં કાંઈ લખેલું હતું તે બતાવી તેણે પીરોજને પુછ્યું. .

“ કેમ પીરોજ-આજખેલ ખલાસ થએ અમારી સાથે આવશે કે ? મેનેજરે હમુને રમ આપીય ” “ પણ કહેશે ? જવાનું ક્યાં છે ? ”

“ જો આ વાંચ ” કહી દીનાએ તેના હાથમાં કાગળ આપ્યો.

કાગળ બહુ ટુકો હતો. અને કાયા અક્ષરે લખેલો હતો. પીરોજે વાંચ્યો.

મીસ દીનાડમરી-મીસ નાનાં નવરોજ, મીસ મણીગવરી અને મીસ રમણી નીચે સહી કરનાર અને તેના મિત્રો માણેક મસાણી-જહાંગીર જમસી અને હસન હુમાલને તેઓની હાજરીથી મીજલસ આરાસ્તા કરી આભારી કરશે. ખેલ ખતમ થએ વિક્ટોરીઆ ડ્રેસીંગ રૂમના દરવાજે હાજર રહેશે.

મુંદરદાસ ઠાકરશી અટોલીયા.

“ સમજ આવે માનસ મેનેજરનો જની દોસ્ત છે. તેણે રમ મેળવી છે. હવે તને કાંઈ ગળામાં ખુચેય, કે ? ” નાનાંએ પુછ્યું ?

પીરોજ કાંઈજ બોલી નહીં. પણ યોડીલાણ બાદ માથું હલાવી નકારમાં જવાખ જણાવ્યો. ત્રણે છેડાઈ પડી અને નાનાં જીલપર કાણ રાખી શકી નહીં.

“ કેમ અલી સાની સીતા ! તું સગલાંની ખુરામકતીમાં પાની નાખેજ. કેમ ! સુનસુન બોલીમાં પરી રહેસે ના તો જન્મારો કુંવારીજ રહેવસ અને છુડી થઈ કે પછી કોઈ બાવ પુછવાનું નહીં. સમજ ? હળતાં મળતાં રહેવાથી કાંક કોયું બોધવાઈ જાય.”

“ નહીં રે બહેન-હું તો મ્હારી આજ છાંદગી જયમ ત્વમ ગુમ્તરીય. તમારી મજા તમને મુખારક. ” પીરોજે સાફ કંઠી દીધું.

ત્રણે ગુસ્સે થઈ અને કાંઈ બોલવા જાય એટલામાં વ્હોંગમાંથી નોકરે હુમ મારી. “ મીસ-રમણી ” એટલું કહી પીરોજના હાથમાં એક સાદું પાકીટ મુકી ચાલતો થયો. ત્રણેની ઈન્તેજરી તે જોવાની થઈ પણ પીરોજે હડે કલેજે તે પાકીટ પોતાના ખી-સ્સામાં સેરવી દીધું.

મણીએ વાંચવાને પીરોજને વીનવી-પણ પીરોજે કાંઈ ઉત્સુકતા બતાવી નહીં. એટલે ટકોર કરી.

“ જોશું દીના ! આ પીરોજ બાઈતો કાંઈ જુદીજ વેતરણમાં જણાય છે. મોજું ફહીતો દાંત પાડે. ”

“ પીરોજ કહેતો ખરી-લગનની મીજલસમાં અમુને નોતરીસ તો ખરીને ? ” દીનાએ ટકાર કીધી.

“ મુઝી મર દીના-એતો ” ફેસનેબલ “ વેરીંગ ” થવાનું. ત્યાં આપણા જેવી નાટકના તકતાપર નાયતી નાજની-તેને જોઈને પણ પીટલાં શરમાવાની. કાંઈ નહીં. જરા તારો આ નવ જવાન અમુને ખતાવજો તો ખરી “ પીરોજ. ”

પીરોજે જવાબ આપ્યા વગરજ રસ્તો લીધો અને પાછળ ત્રણના સાથે હસવાનો અવાજ ત્રેને કાને આવ્યો.

૩

ત્રીજો અંક ખલાસ થયો. ડ્રેસીંગ રૂમમાં પોતાનાં નાટકી કપડાં બદલી પીરોજ પોતાની કોટડીમાં ગઈ અને દરવાજો બંધ કરતાં તેની સહીએરો હસતી હસતી જવાનો અવાજ તેને કાને આવ્યો. હવે તેણે પાઉડર પેઈન્ટ ઘોઈ નાખ્યો. સાફ ધઈ પેલો પત્ર કઢાડ્યો અને વાંચ્યો.

મીસ રૂમણી-કાલે 'વિક્ટોરીયા ગાર્ડન્સ'માં બાવલા પાંસેની બાંકપર બેઠું મલસો તો આભારી ચંદ્રશ. ખાસ મળવા વિનંતી છે. હું બરાબર પાંચ વાગે આપની રાહ જોઈશ.—

લી. ઓરથેસ્ટ્રામાં જોએલો પારસી.

પત્ર વાંચી પીરોજ રહેજ ગુંચાઈ-આ પત્રનો અર્થ શું ? જવું કે ના જવું ? આ પ્રશ્નો એક સાથે ત્રેના મનમાં ઉદભવ્યા પરંતુ આખર કુતુહળને ખાતર પણ આ જવાનને મળવું તો ખરૂં. એવો નિશ્ચય કર્યો. જાહેર જગ્યાએ, અને સોંકોને ખાસ ફરવા જવાના વખતેજ મળવાનું રાખેલું તેથી બીજો કાંઈ ખોટો સંશય તો પીરોજને થયો નહીં.

એક સ્ત્રીજાતીને એકલાં નાટક કંપનીમાં રહેવું અને ત્યાં પોતાના સદ્ગુણો અને સદ્વર્તન સંભાળવું એ ઘણું મુશ્કેલ કામ છે. માર્ગમાં લાલચો ધણી છે. અને સદ્ગુણિ આપનાર કે લાલચનો ભોગ થતાં બચાવનાર લાગેજ મળે છે. કંપનીના આશ્રયદાતા ઘણે ભાગે પૈસાદાર કુટુંબના લાડમાં ઉછરેલા કુળદિપકો હોય છે. અને ઘણી વખત તેઓ બ્લોગમાં બેસવાનો હક પ્રાપ્ત કરે છે. અને મેનેજરની સાથની મોહાબત અને પૈસાના મદમાં અતેકવાર નાટકકાર બી અથવા ન્હાની વયનાં છોકરાં ચર્યાતનું અડપણું કરવાનું જોખમ ખેડે છે. અને જો તેમાં ઘોડી ધણી ફતેહ મેળવે છે તો પછી તેઓને આડે માર્ગે હારી તેમની જીંદગાની ધુળમાં મેળવવા મુકતા નથી.

આવા સંજોગોની વચ્ચે પણ ગરીબ પીરોજે પોતાને ઉન્હો વા પણ વાવા દીધો ન્હોતો. હજી તે શુદ્ધ અને સાર્વિક હતી જોકે ઉદરનિર્વાહની ખાતર ધંધો અખત્યાર કરવો પડ્યો હતો પણ તેની બદીને પોતાથી સોવાર દુર રાખતી હતી.

રવીવારના સાડાચારવાગે પીરોજ બહાર જવાને માટે નીકળી ને દીનાએ જોશું.

“ જોને પીરોજ-બહેલી આવજો અને તાગ અદરાયાના રૂડા સમાચાર લાવી હમુને અચંબામાં ગરકાવ કરજો ! બહેન ! તને હું ફતેહ ધિચ્છું છું. ” દીનાએ આશિર્વાદ આપ્યો.

પીરોજ હસી. પણ જવાબ આપ્યા સીવાય થીએટર છોડી એક લાડુતી માડી કરી બરાબર પાંચ વાગ્યે વિક્ટોરીયા ગાર્ડન્સમાં જઈ પહોંચી.

તેને બોલાવનાર ગૃહસ્થને શોધી કહાડતાં વાર લાગી નહીં. તે જીવાન મુકરર કરેલી જગ્યાએ વિચારમાં લીન થયેલો બેઠો હતો. પીરોજે પાસે જઈ 'સાહેબજી' કરતાંની સાથે તે પોતાની વિચારગ્રસ્ત સ્થિતિમાંથી જાગૃત થયો. થોડીવાર બંને મુંઝા રહ્યા. પણ છેવટે તે જીવાને સુપક્રીદી તોડવા પ્રયત્ન કર્યો.

“ માફ કરજો મેં તમને—તરદી આપી. જોકે—જોકે તેનાથી કાંઈ અર્થ સરે તેમ યાગવું નથી. પરંતુ...હું માંયજીને કહેતો હતો. વાર પણ મ્હને માફ કરજો ”

તેણે કહ્યું. તેનાથી કહેવાણું.

પીરોજ કાંઈ સમજી નહીં પરંતુ તેને લાગ્યું કે આ માણસ ગભરાયેલો છે. એને કાંઈ કહેવું છે. પણ શું કહેવું. અથવા કહેવું કે નહીં એ નિશ્ચય પર આવ્યો નથી. એક વાતનો તો નિશ્ચય થયો કે દીનાએ કરેલી ટોકાર જેવો કાંઈ પ્રસંગ નથી. આ સ્થિતિ વધારેવાર ટકાવવી એ નકામો વખત ગણવા સરખું છે એમ જાણી પીરોજે સ્વયં—

“ જો આપને હરકત નહીં હશે તો આપણે અહીં ફરતાં ફરતાં વાત કરીએ કે કાંઈક કસરત મળે. ” તે જીવાન એકદમ ઉડ્યો. બંનેએ ફરવા માંડ્યું અને પીરોજે વાત ઉપાડી.

“ હું સમજી છું કે તમારે મ્હને કાંઈ કહેવું અથવા પુછવું છે. જે કહેશો અથવા પુછશો તેનો નીખાલસ જવાબ હું તમને આપીશ. એટલુંજ નહીં પણ તે વાત ત્હમે અને હું બેજ જાણીશું તે બદલ બે ફીકર રહેજો. ”

“ હા ! મારે તમને તરદી આપ્યા બદલ ખુશાસો કરવો જોઈએ એમ હું સમજી છું. બરેબર માંયજીની જી શિવાય ખીલું કાંઈ કારણ નથી. જો તેવજી રહેજા વિચાર કરતાં હોય તો તેવજીના જીવને પણ નિરાંત રહે. ”

“ વાર પણ તેમાં હું રહમજી નહીં ”

“ મ્હને તમને હકીકત કહેતાં કાંઈ વાંધો જણાતો નથી. એક કુટુંબની નાંખિજી. વા જોગ હકીકત મારે તમને કહેવાની છે. મુંબાઈમાં ત્હમે જાણીતા પ્યારીમટર 'ફરતમ શેઠનાનું' નામ સાંભળ્યું હશે તેજ હું પોતે છું. અને મારી સાથે આરચેરનામાં બેસતાં હતાં તે મંત્રા માંયજી છે. મ્હારે એક બહેન છે. હતી એમ કહેવું વધારે દુરસ્ત ગણાશે. તે આજ ત્રણ વર્ષથી ગુમ થઈ છે. મારાં માંયજી ધારે છે કે સંગીત અને વાદના હદ ઉપરાંત શોખને લઈને વખતે રોજ પર, જાંદગી ગાળવાનું પસંદ કર્યું હોય. અને જ્યારે તેણે ત્હમને જોયાં ત્યારે ત્હમે શીરીન છા એવું માની ત્હમને તેની પાસે તેડી જવા મ્હને બોહોંસ કરી. શીરીનને વિચારે પાડવા મ્હને જેટલી મેહેનત ઉઠાવી તે બધી છુટી પડી છે. હું ત્હમને કેઈ રીતે આજીવ આવવા દેતો નથી, છતાં આખો વખત જાંખના શીરીનની ક્યાં કરે છે. ત્હમની આ ગમી વિચારે પાડવા માટે મ્હને મારો ધીકતો ધધો છોડી દીધો છે. છતાં તે બધું હાલતો નિરર્થક ગયું છે. મ્હને તેઓને ખાત્રી આપી હતી કે ત્હમે શીરીન નથી. છતાં ત્હમને મળવા માંગે છે. એ ત્હમની ખોટી જાણ છે. પણ હું ત્હમને હવે કહીશ કે મેં ખાત્રી કરી છે, કે ત્હમે 'શીરીન' નથી. ત્હમને ખાત્રી તરદી આપવાની જરૂર નથી. ”

“ હું ત્હમારાં માંવજીની આ સ્થિતિ માટે દીલગીર છું. ખરે હું શીરીન નથી. છતાં હું તેવણીની પાસે આવીશ અને મ્હારાથી બનતો દીલાસો આપીશ ” પીરોજે સહૃદયતા બતાવી.

નહીજ-એ તકલીફ લેવાની કાંઈ જરૂર નથી. હું ત્હમને સંબળું કહીશ ”
 રસ્તે કટાણું મ્હેં કરી દુંકું પતાવવા પ્રયત્ન કર્યો.

“ મી. રસ્તમજી-ઝીના મનની સ્થિતિ ઝીજ જાણે છે, અને તેનું સમાધાન પણ ઝીજ કરી શકે છે. હું ત્હમાં કાંઈ તકલીફ જણતી નથી ”

“ રસ્તમે કચવાતા દીલે પીરોજની દરખાસ્ત કબુલ કરી.

જેન જેતામાં વખત તો વહી ગયો. નતો પીરોજને જણાયું-નતો ડોશીને જણાયું. ડોશીએ તો પીરોજ તેની દીકરીજ જાણે હોય તેમ ગાંઝા ઘેલાં કહાડવાં માંડ્યાં. ત્હને જીવ પ્રત્યક્ષ થયો. એટલામાં મ્હા આવી અને બીજ તરફથી બારીસ્ટર સાહેબ પણ અપ-ડ-ડેટ ઈંગ્લીશ ફેશનનાં કપડામાં સજ્જ થઈ આછી પાતળી મુઠેને આમળતાં આમળતાં બીજે બારણેથી પધાર્યાં. પોતાનાં માંવજીને પીરોજ સાથે આટલાં બધાં ક્રી જેઈ ત્હમના નાકનું દીચકું કાંઈક ચડેલું જણાયું. પણ ત્હણેતો જાણે ત્હમના સામુંજ જોયું નથી એમ ગણી ડોશી મા સાથે વાત ચાલુ રાખી. ડોશીએ પોતાના પનોતા પુત્ર તરફ જોઈ કહ્યું “ જોની બેટા, એવણે મ્હને ખાત્રી આપી છે કે હું ગમે તેમ કરી શીરીનનો પત્તો મેળવીશ. હવે મ્હને ખાત્રી થાય છે કે મ્હારી દુઃખી દીકરી મ્હારો ઉમર ઝાળગી મ્હને ઠાટી કરશે. જરૂર કરશે. ”

“ શું માંવજી-ત્હમે બી ઘેલાં કહાડોય. ” મ્હેં આટલી તપાસ કરી ન્યુસપેપરમાં ખબરો આપી ! પ્રાઈવેટ ડિટેક્ટીવ રોક્યા. તો પણ પત્તો નહીં મળીયો તે એવણે કેવી રીતે શીરીનને સોંપી કહડવાના છે જો ? ને કદી મળે તો ઝાળખે બી કેવી રીતે ! બારીસ્ટર સાહેબે આકરો સવાલ પુછ્યો.

“ માફ કરજો સાહેબ, ત્હમારાં બ્હેનનો ફોટો મ્હને માંવજીએ આપ્યો છે. ખરીવાત છે કે તેઘણા જીતો છે તો પણ આ ફોટો અને ત્હમણે કરેલું વર્ણન ધ્યાનમાં રાખીશ તો હું હજારમાંથી એક ત્હને તો પીગાણી કહાડીશ. આપ બેરીકર રહો ”-પીરોજે લાગણું દુંકું પતાવ્યું.

“ અરે શું ત્હમે બી બેહુદાઈ કરોય. મ્હને તો લાગેય કે તે તો કેણ જાણે ક્યાંય રસ્તે પડી હોશે કે વખતે ન કરે ખોદા ને મરી બીગઈ હોય. લાઈએ બ્હેનનું હીત ચીંતવ્યું. ડોશીનું તો મ્હોજ આ વાત સાંભળી હિતરી ગયું. એને તો મરી ગયાની વાત સાંભળી ગળે ડ્યુરો ભરાયો ને આંખો પાણીથી ભરાઈ ગઈ. પીરોજને દયા આવી ને હિંમત આપતાં કહ્યું.

“ માંવજી આપ બેરીકર રહો. મ્હને ખાત્રી છે કે હું શીરીનને આપની પાસે જીવતીજ રજુ કરીશ. ” ડોશીને જરા ધીરજ આવી. આહે પુરી થઈ અને પીરોજે રમ માગી. ડોશી તેને ગળે ખાત્રી રડી પડી. અને ફરી અવારનવાર આવવા ચિનવવા લાગી. પીરોજે ત્હને શાન્ત પાડી ચાલવા માંડ્યું એટલે રસ્તમજી શેઠે સાથે આવવા રહેજ મ્હેં ઉપરનો વિવેક કર્યો અને પીરોજે તેટલાજ માનથી ઉપકાર સાથે “ જરૂર નથી ” એમ જણાવ્યું અને રસ્તો માપ્યો.

૪.

આજ સુરત છેડવાને ચાર મહીના વીતી ગયાં છે. જે કંપનીમાં પીરોજ રોકાઈ હતી તે લોગીદારોમાં તકરાર પડવાથી તુટી પડવાને મહીના બેપરંત યથ ગયું છે. અને પીરોજની ટુંકી બચત પુરી થવા આવી છે. કારણ ત્રેનાં મળતા પંગારમાંથી દરમાસે અડધી રકમ ખેરાતમાં કઢાડતી હોવાથી અચત બહુ થોડી રહેતી. “સાંગ” “બને” અને “સમાચાર”નાં “જોઈએ છીએ” નાં કાલમો વાંચી વાંચી થાકી ગઈ. પણ કાંઈપણ લાગ્યો નહીં. મુંબઈમાં તે વખતે ખેલ કરતી બધી કંપનીઓના મેનેજરો અને ડાયરેક્ટરોને મળીને માયાકુટ કરી છેવટે નિરાશ થઈ બેઠી. પણ જેમ દિવસ જતા ગયા તેમ તેમ ત્રીજેરીનું તળીયું સાફ દેખાતું આવ્યું. છેવટે એક પછી એક ફરનીયરને પણ પત્ત આવવા લાગ્યા. હાથે પગે યથ ગઈ. મુંબઈ જેવા સમૃદ્ધિવાન શહેરની અંદર જ્યાં લાખોનું પોપણ થાય છે અને હજારો ધનવાનોની લક્ષ્મી ગાડે ગાડે રંગરાગ અને આત્મ-પ્રતિજ્ઞામાં લુટાય છે તેવા શહેરની વચ્ચે ધંધો કરી કમાવાની દાનત છતાં વસીલા વગર અને ઈશ્વરના કરને લઇને ભુખે ટાંટીઆ ધસી મરી જવા વખત આવી લાગ્યો. હવે એકે રસ્તો રહ્યો નહોતો. થાકી હારી, છેવટ એકથી વધારે વખત માગણી કરી હતી, ત્યાંજ ફરી પણ ગમે તે પગારે નોકરી મેળવવા પ્રયત્ન કરવા નીકળી. નાટકનો ધંધો કર્યો એટલે સમાજને મનતો તે હલકી ગણાઈ એટલે સારા કુટુંબમાં નોકરી શોધતાં પ્રથમ નોકરી નાટકની સાંલગતાં જ પાણીચું મળતું હતું. તેથી નાટક શિવાય બીજે રસ્તો રહ્યો નહોતો. સ્ટાંજનો વખત હતો. હજારો માણસો કોટમાંથી પોતાના ધર તરફ પ્રયાણ કરતા હજિએ પડતા હતા. જ્યારે લક્ષ્મીના પુત્રો ગાડી ધોડે કે મોટરોમાં ફરતા નજરે પડતા હતા, ત્યારે એવા લક્ષ્મીના લાલોને પોતાના પસીનાના ટપકે પૈતૃ કરી કમાઈ આપનારા બીચારા ટાંટીયા ધસતાં ઘેર જતા હતા. પારકે પૈસે આનંદ રસનારા શેઠીઆઓની મોટોરના “પફ પફ” અને વિક્ટોરીયા કે બોગામના “બલ્લું” “જોઈસ” “જનેવાલે” અને બીજા અવાજને લઈ કાન પડે સાંલળાતું નહોતું. આ બધા વૈભવ વચ્ચે “એ માથાપ” આ ગરીબ લુંલાના સામું જોએ” “શેઠ જને આંખે અપંગ છે.” ઈશ્વર તમને ઘણું આપશે. દયાળુ શેઠ એક પૈસા આપો” અને એવી રીતે બીજા બીજા રીતે બીજા માગવાના મંત્રોનો ઉચ્ચાર સાંલળાતો હતો. પણ તે સાંલળવા ઈશ્વરે ફક્ત વૈતૃ કરનાર મધ્યમ વર્ગનેજ કાન આપ્યા હતા. શેઠીઆની અવલેખિતતા તેમના વાહનના અવાજે કરીને આવી યાચનાઓ સાંલળવામાં બહાર મારી ગઈ હતી. તેઓના કાન તેમણે “ગોહર” કે “નંદી” કે “મીઠી” કે “જનત”ને ત્યાં ગીરો મુક્યા હતા. રહ્યા સહ્યામાંથી બેઠાંમાં બેઠાંની શકે તેવા અધિકારીઓને ત્યાં કબજદારી મૂક્યા હતા. એટલે તે કાનના માલીકની શી કસૂર?

આ ધંધાલમાંથી મુશીબતે રસ્તો કાપતી કાપતી “જોઈટી થ.એટર” પહોંચી. મેનેજરને મળવા તેના દાદર ઉપર ચડી. અગળની કોટડીમાં જુએ તો ત્રેના જેવીજ બે ચાર ચીંધરે હાલ અબજાઓ અને પાંચ સાત હોડકાઓ મેનેજરના મુખદર્શનની આશાએ બેઠા હતા. પીરોજે વરંધી કહેવરાવી. એક પછી એક મેનેજરની કોટડીમાં જઈ બેચાર મીનીટે પાછા બીલે મ્હોડે વળતાં તેણે પોતાનું લલિષ્ય પણ પારખી કઢાડ્યું. છેવટે ત્રેના વારો આવ્યો. મેનેજર એક પાંત્રાંશક વરસનો ઈશ્વરી ટર્ફ વગર જરૂરના-શોભાના દાખડા-અરે સુદ્યા

અરમા પહેરી એક આરામખુરશી ઉપર પડ્યા હતા. બાલુની ટીપાઈ પર પડેલા અસખા-
ખપર નજર કરતાં તેઓ અત્યારે શુદ્ધ વિલાપતી સોમપાનના શુભ કામમાં રોકાયેલા
જણાયા. બાલુમાં ઉભો રહી એક ખૂબસુરત છોકરો પવન નાંખી રહ્યો હતો. પીરોજો જ-
છને તુરત પોતાની અરજ ગુન્દરી. કેટલીકવારે બહુજ તકલીફ પડતી હોય તેમ ધીરેથી
“દીલગીર છું. તમારે લાયક મ્હારે ત્યાં જવ્યા નથી.” એવો નાસીપાસ ધનારો જવાબ
મળ્યો. પીરોજો છેવટે કહ્યું. મારે પગાર લારે લેવાની માગણી નથી. મ્હને કાઈબી મ્હારો
ગુન્દર થાય તેવી નોકરીની ઈચ્છા છે ” અને તે બદલ મ્હારા કામથી હું સતોષ આપીશ.”
“ દિલગીર છું-મીસ પીરોજ ! હું ત્હમારા નામ અને કામથી વાકિફ છું. ત્હમારા જેવી
“ એકટ્રેસને હુકો પગાર આપવો એ ધંધાનું અપમાન કરવા સરખું છે અને મોટા
“ પગારની લાયક જવ્યા છે નહીં. વળી ”-મેનેજરે અધુરું વાક્ય મુઠી પેગ મ્હોએ લગાવી.
“ વળી શું ? ” ત્હેણે પ્રશ્ન કર્યો.

“ માફ કરજો મીસ પીરોજ ! પરંતુ મ્હારે કહેવું જોઈએ કે નાટકના ધંધા સાથે
સ્વતંત્ર સ્વભાવ અને સરળ રહેણીને બનવું નથી. અને તે બન્ને તમે છોડી શકો તેમ
નથી. પેગ ટીપાઈપર મુકતાં મુકતાં મેનેજર સાહેબે અધુરું વાક્ય પુરું કર્યું અને પીરોજો
પણ રૂખસત લીધી. પરંતુ તે વખતની ત્હેના મનની રિયતિ અજબ હતી. એક તરફ નિ-
રાશાની લાગણી સામે હુખમરો અને ખીજ બાલુએ ગુરસો. એ ત્રણેએ ત્હેને મનુષ્યની
દુખ્મન બનાવી દીધી હતી. ત્હેને કાંઈ સજયું નહી તે એક સાથે કેટલાં પગથીઆં ઉતરી તેની
સુરતજ રહી નહીં. એક સ્થિતિમાંથી અચાનક બગી. શું ભુલે છે ? સામે પુટપાથ પર વિ-
ખરાયલા વાળે ધસમસતી આવતી એક અખળા રહેજ રસ્તે જનાર માણસનો ટક્કો વાગતાં
તુટી પડી અને તે જોતાંજ બહુત ધર્મ ત્હેના તરફ દોડી ગઈ. ખીચારી વધે યુવાન હતી.
પણ શરીર બહુજ કૂશ થયેલું. ચહેરો નિરતેજ અને આંખમાં ખાડા પડી ગયેલા હતા.
દુષ્કાળની અસર થયેલાં દુકાળીઆના જેવી કાયા ગળી ગયેલી હતી. સ્વચ્છ પણ ફાટેલ
તુટેલ આજાં પાતળાં લુગડાંથી ઢંકાયેલી હતી આ વખતે રહેજ અધાઈ થયેલું હતું અને
પુટપાથપર વસ્તી ઓછી થયેલી હતી રડ્યા ખડ્યા કોઈ જનાર આવનાર રહેજ નજર
નાંખી ચાલતા થયા હતા. પીરોજો જઈ તેનું માથું ઝોળામાં લઈ પવન નાંખવા માંડ્યો.
મ્હોંપર જ્ઞાનસત્તું અજવાળું પડતાં ત્હેને વીજળીનો અસર થાય તેમ ત્હેનું હૃદય ધડકવા
માંડ્યું. અને કાંઈક આનંદની લાગણી રડુરી આવી. થોડીવારે પવન નાંખવાથી બાઈએ
આંખો ઉઘાડી ઉપકારની નજરે ત્હેની સામું જોયું પણ ત્હેનોથી બોલાયું નહીં. થોડીવાર
પડી રહી ઉઠવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ બીડાયું નહીં. આસ્તે રહી ટેકા આપી ઉઠાડી પીરોજો પૂ-
છ્યું. “કયમ બ્હેન, હવે ત્હમને ઠીક છે ને ? તમારાથી એકલાં જવાય ત્યમ નથી. હરકત
ન હોય તો ત્હમને ત્હમારા મકાન મુઘી પહોચાડી જાઉં.”

જવાબને બદલે બાઈની આંખમાંથી એધાર આંસુ વર્ષવા માંડ્યાં. પીરોજો આશ્વા-
સન આપી પુછ્યું કે વખતે રીસાઈને કહાડી મુકવાથી ત્હેણે ધર ત્યાગ કર્યું હોયતો ત્હેને
થેર જઈ સમાધાન કરી મુઠી અપાય. છેવટે ત્હેણે જવાબ આપ્યો.

“બ્હેન ! હું નિરાધાર છું ” ત્હેને પોતાના જેવીજ રિયતિમાં જોઈ પીરોજને તેનાપર
અનુકંપા આવી. પોતાની દયા કાંઈ ત્હેના કરતાં વિશેષ સારી નહોતી. પણ હજી

પીરોજને અને બુખમરાને બે ચાર દિવસનો અંતર હતો ત્યારે અહીં તે બેસી ચૂક્યો હતો. એવી અવસ્થામાં તેને રસ્તા વચ્ચે રજળતી મુઠી જવાનું તેને રમ્યું નહીં. તેણે તેને પોતાની સાથે આપવા સૂચવ્યું અને તેણે સળસળ નેત્રે એ માગણીનો સ્વીકાર કર્યો. એક દુઃખીની ઓરડીમાં બે દુઃખી બેગી યઈ. રસ્તે ચાલતાં તેણે કહ્યું કે પોતે પણ એક એક-દેસ હતી અને ગેઈડીથી એટલે તરફ નોકરીની શોધમાં જતી હતી. તેના ઉત્તરમાં પીરોજે ખાત્રી આપી કે તે ક્ષેત્રમાં નિરાશા સિવાય બીજું કંઈ છેજ નહીં. શીરીનની બોલવાની ઢબ અને વિવેક તથા સરળતાથી તે કાઈ ખાનદાનનું ફરજદ છે એમ પીરોજને લાગ્યું. વાત કરતાં કરતાં મુકામે આવ્યાં.

૫

પ્રથમ દહેનેજ પીરોજને વ્હેમ પડ્યો હતો ને તેની સહીઅરે મ્હોં હાથ ધોયા. તે દરમ્યાન તેણે પોતાની પેટી ઉધાડી ન્હાની લુની છખી કહાડી નીહાળી તો તેને શક ખરો જણાયો. તેમનું લુખ્ખું બોજન પુરું થતામાં તો પીરોજની ખાત્રી યઈ ગઈ કે આ બાઈ તે બીજું કોઈજ નહીં પણ પેલા બારીસ્ટર સાહેબે મુર્ખ ધારેલી તેની પ્હેનેજ હતી. પીરોજે શીરીનને પોતે બોળ્યો છે તે ન જણાવતાં તેની પૂર્વ સ્થિતિ સંબંધી પુછગાછ કરતાં જાણ્યું કે મુળથીજ આ બાળાને ગાયનનો હંદ હતો. ગર્ભગ્રીમંત કુટુંબની બાળાને બધી સવડ મળે છે તેમ શીરીનને સંગીત અને વાદ્ય શીખવવા માટે દરેક પ્રકારની સગવડ કરી આપવામાં આવી એક પારસી માસ્તર રાખવામાં આવ્યો. અતિ પરિચય અને ગાયનમાં શૃંગાર પ્રધાન હોવાથી આસ્તે આસ્તે હૃદયમાં ઓરજ બાવનાનું પ્રાગટ્ય થયું અને દિવસ જતાં દૃઢ થઈ છેવટે શીરીન પોતાના મનના માન્યા સાથે એક દિવસ અદસ્ય યઈ ગઈ આવી પ્રિતિનું જે સ્વાભાવિક પરિણામ આવે છે તેજ આવ્યું. જેના સમાજે બહિષ્કાર કર્યો તેનો સહેજે અંગીકાર કર્યો. સમાજ બહિષ્કાર કરે છતાં માતાનું હૃદય પોતાના બાલકનો બહિષ્કાર કરી શકતું નથી. પરંતુ માતા અને બાતાનાં હૃદયો પાછાં સરખાં હોનાં નથી. શીરીન ગયા પછી ડોસીએ શોધબોળ ચલાવી પણ પોતો ના લાગ્યો. એટલામાં ફક્ત બારીસ્ટર યઈને આવ્યો. અને મુંબાઈમાં ધંધો ચલાવ્યો. તેને તેની માતાએ વિનંત્યો ત્યારે તેણે આજ્ઞાસન કરવા શોધનો ડોળ બધો કર્યો પરંતુ આ "ના લાયક દુકિત" પ્રત્યે તિરસ્કાર સિવાય બીજું લાગણી તેને નહોતી. શીરીનના કહેવાથી તેણે જણાવ્યું કે ફક્ત જાણતો હતો કે તે ક્યાં છે. કારણ કે શીરીનના પ્રિયતમની માંદગીમાં બેકાર થવાથી લીડ પડતાં શીરીને લાઈની મંદદની યાચના કરેલી. પણ એક અદના લીખારીને લીખ આપવા માટે કે પોતાના બજારગીની છોકરીને પરણાવવા માટે જેને પૈસા મળતા તેને પોતાની પ્હેનેને મદદ કરવા સપડ ના થઈ, તેથી શીરીનને માહું લાગ્યું એટલુંજ નહીં પણ તે તરફ જોવાનું મન પણ ના રહ્યું. થોડે વખતે શીરીનનો ઉસ્તાદ પ્રિયતમ મરી ગયો અને શીરીન આ બહોળા દુનિયામાં એકલી પડી. પરંતુ તેના લાઈની અપ્રીતિ યાદ આવતાં માતાના યર તરફ જવા હીમત ના આવી. અને લાચાર મુશ્કેલીસ હાલતમાં જે મળે તેપર ગુજર કરવા નિશ્ચય કરી આજ મુધી નીલાવ્યું. પરંતુ પોતાની ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ નીતિને વળગી રહી હતી. આજે ઓરડીના માલીકે લાડુ બે મહીનાનું નહીં અપાએલું તેથી કહાડી મુઠી. બોલીએ તાણું માર્યું. સાધન વગર

તહેને સુરતના સ્ટેશને ઉતરતાં સુધી પીરોજ પોતાના મનનો પાર આપ્યો નહોતો.
 તેપણ એટલી વિશ્વાસુ કે પીરોજને પુછ્યું પણ નહી કે "તું ક્યાંલઈ જાય છે." સુરતના
 સ્ટેશને ઉતરી ઊંઘટી આંખે નામ વાંચતાં ગભરાઈ પણ પીરોજે તહેને બોલવા વખત આ-
 પતાં અવધ બહાર આણી લાડાની ગાડીમાં બેસાડી. જોત જોતામાં શીરીનને ધેર-આવી
 પહોંચ્યાં. બારણું નોકરે ઉઘાડ્યું. તહેણે નતો પીરોજને ઓળખી કે ન તો શીરીનને. નહેણું
 જોતાંજ જેવું બારણું બંધ કરવા જાય છે તેવી પીરોજ બારણા વચ્ચે ઉભી રહીને કહ્યું "જા, માંપ-
 જીને કહે કોઈ મુંબઈથી તમને મળવા આવ્યું છે. લે આ પાકીટ સાથે સાથે આપજો."
 થોડીવારે ડોશીએ બત્તી સાથે દેખાવ દીધો. પ્રથમતો પીરોજને જોઈને વળગી પડી. શીરીનને
 તહેણે જોઈ નહોતી. ડોશી ગળગળી થઈ "બેટા, મ્હારી શીરીનને કાંઈ પત્તો ! હાથહાથ !
 બેટા ! એક વખત પણ તહેનું મ્હોં મ્હને મરતાં પહેલાં જોવા નહીં મળે ! તહેં છખી
 પછી મોકલી એટલે મ્હારતો મોતીયા જ મરી ગયા છે " (પાકીટમાં શારીનની ડોશીએ
 આપેલી છખી હતી) ડોશીથી વધારે બોલાયું નહીં. થય દમને નીચે બેસી ગઈ. પીરોજે
 સુરત શીરીનને ધક્કો મારીને આગળ કરી ને ડોશીને કહ્યું "લ્યો માંપજી. આ તમારી
 દીકરી ભેટો અને સમાલો" પછીનો દેખાવ હું લખું રહેના કરતાં વાચક તું જ કદખી લેજો.
 થોડીવારે બન્નેને ઘરમાં લીધાં ને ચાકર નોકરને ખમર પડતાં બધાં બેગાં થઈ શારીનને
 એક પછી એક આવકાર આપ્યો અને બન્નેને તનડાવી કપડાં બદલાવી સુવાડ્યાં. સહવાર
 પડતાં પીરોજે જવાની રજા માગી. જોકે તહેને ખજાર હતી કે જે સ્થિતિમાં તહેણે શી-
 રીનને મેળવી હતી તેજ સ્થિતિમાં પોતાનો પ્રવેશ પણ હતો પણ ડોશીએ તહેનું કહ્યું માન્યું
 નહીને કહે "નહીં દીકરાં ! હું મરું તું પણ મ્હારી શીરીનજ છે. એમ ના જવાય. શીરી-
 નને સહેરાય કેમ ? થોડા દિવસ પછી જજો આ વિવેકમાં બારીસ્ટર સાહેબ પણ સા-
 મીત થયા તેઓ પણ બે લી ઉઠ્યા "ક્યમ પીરોજમાઈ ! હમને માવી પડાલી સમજોય
 શું ? આવો અનહદ ઉપકાર કરીયા પત્રી બે ચાર નિસ

)નો

પાપી હૃદયનો પશ્ચાતાપ:

અથવા શાંતિ તે શાંતિજ હતી.

લેખક:-બહેન “શાન્તિ” વડોદરા.

સ્વપ્નાની માફક જે દિવસો વહી ગયા તેનો વિચાર કરતાં ઘણી વાર આનંદ મળે છે. તે દુઃખની ધડીઓ ધ્યાદ કરતાં તે વખતના જેવું દુઃખ લાગતું નથી. પણ જાણે તે માટે તિરસ્કારથી હસના હોઈએ એમ લાગે છે.

આજે તેજ ઇન્છાથી એવી જુની બાબત અહિં ઇધાદ કરી કરી કરી લખવા વિચાર રાખ્યો છે. સત્ય બાબતથી જે અસર થાય તે કદપીતથી ફક્ત કદપીત ગણાવાને લીધે થતી નથી. આજની હકીકત સત્ય છે. પાત્રોના નામ બદલી નાંખવા ઉપરાંત વિશેષ ફેરફાર નથી.

એક સદ્ગુણી સ્ત્રી પોતાની શું ડાપ પાડી શકે છે, શું અસર કરી શકે છે, ને સ્વ-ધર્મને વગગી રહી કેવો યશ પ્રાપ્ત કરે છે. તેની કંઈક ઝાંખી આ વાત ઉપરથી થશે.

(૧) મિત્ર જોડે લગ્નસંબંધી વાત.

જ્યેષ્ઠ માસ શરૂ થઈ ગયો છે. તાપ પણ હવે તો બહુ સખત લાગે છે, ફક્ત સવારનો વખતજ કંઈક સારો લાગે છે. સૂર્યપુર ગામમાં પ્રમો-ધનું પોતીકું ધર છે. તે ધરના પાછલા એક ખંડમાં પશ્ચિમનો પવન નદી કઠિથી ઠંડો આવી રહ્યો છે; ધરમાં પણ બધું શાંત છે. અત્યારે એ એરડામાં બીજું કાઈ નથી. એરડામાં ઝાઝી વસ્તુઓ પણ નથી. પૂર્વની બાલુપર પ્રમોધના દાદાજીનું (Painting) પેઇન્ટિંગ છે. પશ્ચિમ બાલુપર એની દાદીઝીનું પેઇન્ટિંગ છે. ઉત્તર દક્ષિણ બાલુપર એના પૂજ્યશાળી માતપિતાની તસ્વીરો આવી રહેલી છે. સાધારણ રીતે બીજાઓના ધરમાં ગમે તેવી અયોગ્ય જામીઓ ગોઠવી હોય છે તેનું અહીં કંઈ નથી. ફક્ત એક ત્રાહિત સ્ત્રીની જામી એક ખૂણામાં છે. આકાશ તરફ દૃષ્ટિ કરી હાથ જોડી એ જાણે પોતાના પાપનો પશ્ચાતાપ કરતી હોય ને પરમ કૃપાળુ ઇશની માફી ચાહતી હોય તેમ લાગે છે એક બાલુ ખાટલો છે, તેની પાસે ડોલાબ છે, ટેમવ આગળ ફક્ત બે ખુરશી છે. એકના ઉપર પ્રમોધ ધણાજ ચિત્ત પૂર્વક એક અગ્રેજ પુસ્તક વાંચતો બેઠો છે. મોહનલાલ એક બે મીનીટ થયા આવીને ઉભેલો હતો, પણ તેની એને ખગર નથી પ્રમોધ ચોપડી બંધ કરી એક લાંબો નિશ્વાસ નાંખ્યો-“અરે નસીબ ! કર્તવ્ય પ્રેમમાં એવાં ખાતું મારું મન...”

કેમ પ્રમોધ શું પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે. જરા સામું તો જો લાઈ ?

“ અહો ! ક્યારનો આવ્યો છે. ? કંઈ નહીં, આતો ચોરીગટન ધરવિંગની સ્કેચ બુક (ચોપડીનું નામ છે તે) વાંચતો હતો ”

“ શું, The Wife (એક સ્ત્રી-પત્ની)નું પ્રકરણ વાંચતો હતો ? એ લેખ ધણાજ ઉત્તમ છે. ”

“ ના ના, એ વા. મેં ઘણા વર્ષ ઉપર વાંચી હતી. આજનો widow and her son, વિધવા અને એના પુત્રની વાત વાંચતો હતો. લખાણ સરસ ને સચોટ છે. The Wife (એક પત્ની)નું તો સમજ્યા પણ-”

“ અરે અરે ! એની સ્તેહાળ પત્ની જેને મળે તે બાળશાળી તો ખરો. પ્રમોધ એ બાબત તારીશું ત્રિચાર ? ચિંતા કરીશ નહીં અમે ચોગ્ય જોડું જોઈશું મોહન ચાકમાં

“મોહન, શું તને હમેશ મરકરીજ કરવી ગમશે એકાદ દિવસ તો એ દેવ છોડ, મને હમેશ એમ કહી કહી વધારે નાખુશ ને ઉદાસ ન કર. હવે મને ઝાઝો કંટાળો ન આવે.” પ્રબોધ કંટાળીને બોલ્યો.”

“ભાઈ, હજી શું તારા વિચાર એવાને એવાજ રહ્યા કે? લગ્ન કર્યા વગર કંઈ છુટકો છે. આજ નહીં તો હા, મહીને કર્યા વગર ચાલનાર નથી. એ બાબત તારી જે ઈચ્છા હોય તે જણાવ.”

“મોહન, હું લગ્ન બાબત કહેતો નથી યનાર હશે ત્યારે થશે. મારે એ સંબંધી કંઈ કહેવાનું નથી.”

“શું તારે મગજ લભે છે? કે અગ્રેજી નવલકથાઓમાં આવતી પ્રેમીઓની કથાથી તારી લાવનારો જીવીજ બધા છે? શું પ્રેમ તે તું સમજે છે.”

“હા, બંધુ, હા! હું પ્રેમનોજ કીડો છું.

“પ્રેમ થકી જે જન્મીયો, પ્રેમે ઉછર્યો જેહ,

પ્રેમ થકી જીવી મરે, પ્રેમી કીડો તેહ.”

બાપુ, એ પ્રેમ હું સમજું છું. બાવલગિની પ્રેમ, મિત્ર મિત્રનો રોહલાવ, પિતા પુત્રનો વાતસલ્ય પ્રેમ, ને પ્રિય પ્રીવાનો પ્રેમ પૂર્ણ રીતે સમજું છું. કદી પણ મારાથી પ્રેમની અવગણના કરી રાકાવાની નથી.

“તારા આ વિચારથી હું ધણો સંતોષ પામું છું. જો, આપણા સાંસારીક બંધનો જોતા લગ્ન કર્યા વગર ચાલવાનું નથી. એટો પછી ભાગ્ય પ્રમાણે પત્ની મળે. સાફ નરમ્મ નીલાવવાનું. બંધાજ સદગુણોથી ભરેલી કોઈ દેવ કન્યા આ માનવ લોકમાં મળવાની નથી. ને વળી તું ધારશે તેજ કન્યા મળે એવો સંભવ પણ નથી.

“તે હું સમજું છું. માફ જીવન ટકાવવાને પણ એક પ્રેમાળ હૃદયની મારે જરૂર છે. ખરેખર! સદગુણી સ્ત્રીઓ આ દુનિયા ઉપર દેવીઓજ છે; ફક્ત એમના આશ્વાસનથી જ માફ જીવન લંબારે, પણ ફલાંગી.”

“પ્રબોધ, તું કેમ હમેશ નિશ્વાસ નાંખે છે. એક પત્ની એના પતિને સુખ દુઃખમાં જેટલી વળગી રહેશે તેટલું બીજું કોઈ રહેનાર છે? પછી લલે એ ઝાંઝ સૂકું રહેા કે. લીધું, પણ એ વેલ તો એનેજ વળગી રહેવાની. દૂર દેશમાં તારૂં ગમન થતાં તારા ખરા પ્રિય રોહીમિત્રો તારી સાથે આવનાર નથી. ત્યારે ફક્ત એજ નાણુકે ખીલતી કંજી તેની મુંદાસ મીઠાસ, ને આનંદ સાથે આવનાર છે. ધરીભર કંટાળેલા, થાકેલા, હૃદયને આનંદ પમાડવા બીજું કોઈ બ્યારે હશે નહીં ત્યારે એજ ભાઈ તને અલૈાકીક સુખ આવનાર છે. મિત્રબંધુ, આ કહ્યના નથી.”

“હું તે પણ સમજું છું પણ—”

“વળી, તારા ઘરની વ્યવસ્થા કોણ રાખશે. માણસને હમેશા મોટી મોટી આશા હોય છે. તેમાં હિતજન આવનાર, લાભ પડાવનાર, પણ કોઈની જરૂર હોય છે.”

“મારા તરફથી શું એ સુખની આશા રાખશે! અરે! કોઈ નિર્દોષ બાળાને દુઃખીત કરવા મારી ઈચ્છા નથી.”

“તું ધારવામાં જીન કરે છે. ખરી લાયક સ્ત્રી પોતાનું સુખ બહારનાં એસ આરાં-

તાજીને બોલાવી લાવી. એમણે પણ બે વચન દિતના કહ્યા. બીજા એક વડીલે કંઠાળીને ટુંકમાં આટલુંજ કહ્યું કે “ દીકરાજી અમારા ધરણી આંતરડી કકળાવે ને કહ્યું નામને મોટ પણે તમનેજ પસ્તાવો થશે. મેલુ તમને એવા દિવસો ન બતાવો. ”

“ ઓ વડીલ, એવું આ બોલો. ” જાણ, બીજું રથું કહ્યું તમારી ઇચ્છામાં આવે તેમ કરો. ”

પ્રબોધથી આ ખમાયું નહીં. તેજ દિવસે સૂર્યપુર છોડી વિરક્ષેત્ર ગયો, ને જતી વખતે સજ્જા મેત્રે આટલુંજ કહેતો ગયો કે ‘ મગેને મન ગમતું કરો. પ્રબોધ દુર્ભાગી છે. એ કંઈ કહી શકતો નથી. ’

આર્યસંસારમાં વિવાહ કરાવતી વખતે આવીજ જાતના મુદ્દાઓ રજુ કરવામાં આવે છે. ને આડકતરે દબાણુ ઓછું હોતું નથી.

(૩) પ્રબોધનો વિવાહ.

ત્રીજે દિવસે એ ટપાલની રાહ જોઈ બેઠો હતો. આકર ટપાલ આપી ગયો. હરખ બેર તે એક પછી એક કાગળ જોઈ ગયો. ને પોતાના ગામનો. (સૂર્યપુરનો) પત્ર પહેલા ફેડયો. અક્ષર પિતાજીના હતા. વાંચતા વાંચતા એના મોંઘાપર પુષ્કળ ડ્રેરફાર થઈ ગયો. પત્ર પુરો થતાં પહેલાં તો એની આંખમાંથી આંસુ પડવા માંડ્યા. શું શોકના સમાચાર હતા ? કંઈ અવનવું બન્યું ? શું કોઈ ગુજરી ગયું ? ના, ના, એમાંનું કંઈ ન હતું. સમત્યાર ખીજાને હર્ષના હતા એને ગ્લાનીતા હતા. ટુંકમાં સાર આમ હતો.

“ ધંજી વિચાર કરી, ખીજે કંઈ રસ્તો ન રહેવાને લીધે, તારૂં વૈધીશાળ રા. મ... ની પુત્રી શાંતિ જોડે ગઈ કાલે કયું છે. ” ખીજે પત્ર ફેડયો, તો તે એના મિત્રનો હતો. ને તેમાં પણ આજ ખીના લખેલી હતી.

“ ઓ નિર્દોષ બાળા, છેવટ તું આ પવિત્ર સંબંધથી મુજ સાથે જોડાઈ છે. હવે તારીજ મૃતિ મારા હૃદયમાં રમશે. વિવાહ ન કરવા-લંબાવવા મેં બનતું કયું પણ છેવટ તારૂં નસીબ આ દુર્ભાગી સાથે જોડાયું. સખી ! સુખની આશા છોડી આગળ વધ આ દુષ્ટ પાસથી તને ખરૂં સુખ મળનાર નથી. રે દુઃખ, મારી ઇચ્છા અનુસાર છેવટ નજ થયું ! ” આવા ઉદગાર કાઢતો કાઢતો પ્રબોધ તે દિવસની નોંધપોથી લખવા બેઠો.

રા. મ—ની પુત્રી શાંતિ જોડે વિવાહ થયો. પછી એક પત્ર પોતાની નોંધપોથીમાં લખ્યો. સૌ. શાન્તિ,

તા.

તારૂં મનતો આ સંબંધથી ઘણુંજ ખુશ થયું હશે. એ ખુશી જ્યાં સુધી આ દુષ્ટની દુષ્ટતા જાણી નથી ત્યાં સુધીજ રહેશે. ગભરાઈશ નહીં. એથી ઘૂં તને જરૂર મહેલાયી બની પીતી કરીશ. ખરે ! વિવાહ કરી તને મારી સાથે દુઃખમાં ધસડી લાવવા મારી ખીલકુલ ઇચ્છા ન હતી. થનાર થયું છે. પણ મારો શોક જતો નથી. શાંતિ, રે શાંતિ ! આ હૃદય મારી જો ને એમાં છુપાયેલું ખરૂં કારણ જાણી લે. પછી મને દોષ દર્શા નહીં.

“ હાથ ! શાંતિ હવે તો આવ, ને શાંતિ આપ. પ્રભુ તારી રૂપા અગાધ છે. આ બા-

અહીં માનવનું હવે નસીમ ખુલ્લું હશે. નિઃશ્વે હું સુધરીશ-સારે યદ્યપિ પ્રીયે । તારે માટે રહેલું રાખીશ. લી. શુભેચ્છક પ્રબોધ.

(૪) પથ્થાતાપ.

પ્રબોધનું ચિત્ત તે દિવસે તો સ્વસ્થ થયું નહિ. ખીજો દિવસ થયો; તે પણ એમજ પસાર થયો. ત્રીજો દિવસ થયો છતાં પણ આખના આંસુ-શોક, ગયા ન હતા. એને હ-મણાં જેટલું લાગ્યું હતું તેટલું કોઈ દિવસ લાગ્યું ન હતું. એને ઘણા પથ્થાતાપ થતા હતા. એક ગંભીર પ્રકારના ખરાબ રોગનો એ ભોગ યજ પડ્યો હતો, જે વાલથી કોઈ માહીતગાર હતું નહીં. આ કારણને લીધે લગ્ન બાબત એ ના કહેતો હતો. જીવાંતીની નિરંકુશતાની કુટેવેનું દુષ્ટ પરિણામ હવે તેને બહુ સાલવું હતું.

એના માતાપિતા આવી મહોઝ્યા ને દિવસે આનંદમાં વ્યતીત થવા માંડ્યા. પ્ર-બોધ એ લોકોને આનંદ પમાડવા, સાફ લગાડવા પોતાનું દુઃખ કાઢીને જણાવતો નહીં. બધા જોડે રહેલાવથી-આનંદથી વાતો ચિતો કરતો એટલે કાઢીને પણ એના હૃદયની વ્યથા ખમર પડતી નહીં. આમ ઘણા દિવસ ગયા. વેધીશાળ થયાને બે અઢી વર્ષ થયાં. પ્રબોધની તખ્તીયત દિવસે દિવસે બગડતી ગઈ. મનની વ્યથા એનાથી ખમાઈ નહીં. માન-સિક રોગે, શારીરિક વ્યાધિને જન્મ આપ્યો. આ બે અઢી વર્ષમાં પ્રબોધે જે જે ઉદ-ગારો કાઢ્યા હતા તે નોંધવા કરતાં આજ પ્રબોધ જે બખડતો હતો તે જણે એના મન-માં થતી ગડમચલનો ખ્યાલ આપશે.

એનું કંઈ ઠેકાણું ન હતું. એક નિર્જન સ્થાનમાં સૂર્યપુર આસપાસ નદી કાંઠે પ્રબોધ પડ્યો હતો. જ્યેષ્ઠ માસનો પુનમનો ચંદ્ર આજ પુરબહારમાં પ્રકાશી રહ્યો હતો. સામે કાંઠે કેટલાક દિવા દેખાતા હતા. નદીમાં શાંત કલરવ કલરવ અવાજ થઈ રહ્યો હતો. પુલપર પણ આવર જાવર લગભગ બંધ પડી ગઈ હતી. એ ફક્ત ત્યાં એકલોજ હતો એને પોતાનું લાન ન હતું, ક્યાં છે તે પણ સુધી ગયો હતો, સમય કેટલો વ્યતીત થયો હતો. તે સ્મરણમાં પણ ન હતું. એકાએક ચંદ્ર જોઈ બોલી ઉઠ્યો.

“ પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર નહીં હા હા, તુજ પ્રકાશ દેવો શીતળ લાગતો હતો. આજ એ વસ્તુસ્થિતિ નથી ? પ્રિય શું તું જણુતો નથી કે મારી પ્રિયાના સ્મરણનું દુઃખ છે, તેમાં વળી તારાં કિરણ પણ મને સતાવે છે. પણ દેખી પ્રીયા ? ” વળી પાછો શાંત થયો; ફરી બખડવું શરૂ કર્યું.

“ આ શી મારી સ્થિતિ । વિવાહ થયાને આજ બે વર્ષ થયાં પણ મારામાં ફેર પડ્યો નહીં । શું એ બોળા બાળાને હું લગ્ન કરી છેતરીશ ? કદી નહીં. હાય ! એકવાર તો મેં એને છેતરી છે. શા માટે તેજ દિવસે મેં એને મહોડા મહોડ મારા દુષ્ટ રોગની વાત ન જણાવી. અરે ! સાંસારીક બંધનોએ મને એ તક લેવા ન દીધી । આમ કેટલાં સુખી જોડાં રીખાતાં હશે ! એક કલાક-અરે એક મીનીટની જીલતું પ્રાયશ્ચિત આખી જીંદગી ભર ? મશુ તને દોષ દેતો નથી ! જ્ઞાણ સંજ્ઞાનો, પ્રિય વડીલો તમને હું દોષીત દેવતો

નથી. તમે તો શુભ કરવાનીજ ઈચ્છા રાખી હતી. પ્રારબ્ધ હુંજ તને ધસડી લાવું છું ! હા, કેવી મીઠી તે દિવસની ચાંદની હતી. ! માફ સંભાળજુ મિત્રને કેવું પસંદ પડ્યું હતું ! મારો કાલ કેવો પવિત્ર હતો ! પણ કમલાગ્ય પ્રયોધ તારા !

તારા તરફ દયા પણ કેમ દર્શાવી શકાય ? તેં પાપમાંથી દુર રહેવા કેટલીવાર તારા મન સાથે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી ! ને દરેક વખત તેથી તું વિરૂદ્ધ પડ્યો ! અરે, એટલુંજ નહીં પણ તેં તારી જાતને પણ દગોજ દીધો છે ! આવા હૃદયને શાંતિ ક્યાંથી હોય ! ને એ શાંતિ વગર, એ શાંતિ ! તું મારી કેમ થશે ? વિકારલાવેને વશ થયો ! તેમાં મન ચોટવા દીધું. નિરકુંશ મન ચોમેર ફર્યું-ભટક્યું. સમજણ આવતાં પાછું વાળવા ચત્ન કર્યો. પણ અફસોસ ! પ્રાતઃકાળે પુણ સમયે, હાથમાં ગીતાજી લઈ મેં મન દદ કરવા, વિકારલાવેને વશ ન થવા કેવી લીધ્મ પ્રતિજ્ઞાઓ કરી હતી ?-પણ તે સર્વેના લોપ થયો છે !

‘મેં જાતેજ મારા મૃત્યુનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો છે, દુનિયાની લાલચોને, વિપવવાસનાને વશ થયો, તેમાં મુગ્ધ બની ગયો પવિત્ર પ્રિયાના સ્નેહને લગભગ વિસર્યો ! તે શુદ્ધ પવિત્ર મૂર્તિની છબી હૃદયમાંથી ખસેડી અપવિત્ર વિચાર દાખલ કર્યા. એ કેવો મોટો અપરાધ ! શાંતિ, તું મને શું કહેશે ? સૂર્યપુરની પવિત્ર દેવીઓના વિચાર મેં કેમ છોડ્યા ? હું ભ્રષ્ટ થયો. શાંતિ, રે તું જાણે છે કે હું ભ્રષ્ટ થયો છું ? મેં શારીરિક પાપ નથી કર્યું પણ માફ માનસિક પાપ તેથી પણ આગળ ગયું હશે. ખરાબ વિચાર કરવો એ ખરાબ કૃત્ય કર્યા ખરાબર બહારે તેથી પણ વધારે ખરાબ છે.

‘ઓ પ્રેમાળ મૂર્તિ-ઓ ! ગૃહદેવી, પરમ પ્રિય શાંતિ, તું એ કેમ માફ કરશે ? તારા પવિત્ર હૃદયને વ્યથા મારી યવા દઈશ. શાંતિ, હું તારાજ સુખના માર્ગ મોકળા કરીશ. શુદ્ધ સ્નેહગાંઠથી તું ખીજાની યા, જરૂર યા ! તારા લાયક પતિ તરીકે રહેવા હવે હું લાયક નથી.

મારી પવિત્ર મૂર્તિ ! એકવાર તને મળીશ. આ હૃદયની વ્યથા-માનસીક પશ્ચાત્તાપ, આ સ્વશિક્ષા નથી ખમાતી ! અત્યારે તું ક્યાં છે ? જ્યાં હશે ત્યાં મળીશ. લજ્જા અને શરમ બાજુ પર મુકી હું તને છોડી આ જણાવીશ, ને છેવટ આ હૃદય ચીરી જો કે હવે પણ તે શુદ્ધ થયું છે કે નહીં. બસ ઉઠ, આજ મેં ધાર્યું છે તે કરીશ. આશાને અવલખી રહેનાર પામર ! ઉઠ.....” સફળો આમ બોલતો તે ઉઠ્યો. તે રડતો હતો, મન લમતું હતું, ચાલતાં ઠોકરો ખાતો, થોડીકવાર ધર આગ્ર્યું, પોતાનાજ ધરમાં ચડ્યો, પણ પોતે શું બોલે છે, કાણ ઉલું છે. તેનું બ્રમીત મનને લાન ન હતું. “બસ આજે હું કહીશ.....જણાવીશ.....એમાં શું ?...વડીલ બલે જાણે.”

“પ્રયોધ, પ્રયોધ, આજ મોંઘી રાત સુધી તું ક્યાં લમતો હતો ! આ ગાંઠની કાંઈક શું લવે છે ” એના વડીલભાઈ સ્નેહથી બોલ્યા.

“કાણ, વડીલ ભાઈ; હા, મોઢું થયું, વધારે વાર થઈ ગઈ હશે !

“હમણાં તું શું બ્રમતો હતો, જા જલદી હવે ખાઈ લે.”

“ ના, મારે વાળુ નથી કરવું. હું જન્મ્યો હોય તો ! ના, ના શું તમે મને એક રત્ન નહીં આપો ? વચન આપો કે આપીશ ” દયામણે મોડે બોલ્યો.

“ પણ કહે તો ખરો કે એ શું છે ? એમ બોલ્યા વગર શું ખબર પડે. ” ?

“ માઈ સાઈ ઇચ્છતા હોય, મને સુખી જોવા માંગતા હોય તો પૂછ્યા વગર એ રત્ન આપો, ” પ્રબોધ બોલ્યો.

“ જા મારી રત્ન છે. હવે તો કહે કે છે શું ? ”

“ વડીલભાઈ, અત્યાર સુધી મેં મારા મનની વ્યથા તમને કહીને કહી નથી. મારી ભાવી પત્ની સાથે મારે એક અગત્યની વાત લગ્ન પહેલાં કરવાની છે. એમા ઉપર મારા ભવિષ્યનો આધાર રહેલો છે. ને જ્યાં સુધી હું મારા મનની વાત એને જણાવીશ નહીં, ત્યાં સુધી મને નિદ્રિત નથી, સેન નથી, મુખ નથી. લગ્નનું નામ લેવાનો પણ નથી. રત્ન નહીં આપતે તો વિવેક આમ જ્ઞાની હદ છોડી મારે એ પગલું સત્વરજી ભરવું પડતે. હવે મને શેકશે નહીં. મારાથી હૃદયનું દારણ દુઃખ ખમાતું નથી ” પ્રબોધ એક સરખો બોલ્યોજ ગયો.

“ બહાણ પ્રબોધ, હમણાંનો હું તારું વર્તન દરેકજ ખારીકાઈથી જોઈ છું. તેમાં મને પહેલાં કરતાં બહુ ફેરફાર લાગે છે. આમજ જે માલશે, તો ખરે ! તું ગાંડો થઈ જઈશ.

વળી એ છુટ કેમ લેવાય, હલુ તમે પતિ પત્ની નથી. લોક શું કહેશે ! માતા પિતા શું ધારશે, માટે ભાઈ એ ઘેનછા છોડી દે. હું ખરું કહું છું. ” શિખામણ રૂપે વડીલભાઈ નરમાસથી બોલ્યા.

“ ભાઈ, આ તમારી લાગણી માટે હું આભારી છું. પણ હવે મારાથી એમ નહીં બને ! શાંતિને હું જરૂર સર્વ કહીશ. લગ્ન ન કરવા ચોખ્ખી વિનંતી કરીશ. પછી નસીબ બળવાન છે. ભાવિમાં હશે તે ખરું-ઈશ્વરેચ્છા.

“ લગ્ન કરવા ના કહેશે ! ! ! આ શું બોલે છે, પ્રબોધ વિચાર.....” આશ્ચર્ય પામતા, ગુસ્સાથી વડીલભાઈ બોલી ઉઠ્યા.

પણ પ્રબોધ એ સાંભળવા રહ્યો ન હોય. એ તો એની નાની બેન જોડે વાતો કરવા અંદર ચાલ્યો ગયો હતો. ને વાતમાં ને વાતમાં શાંતિ જોડે ખાનગી મુલાકાતની ગોઠવણ કરવા બહુ અછત પૂર્વક સમજ્યું હતું. ઉવટ તે બોલી,

“ શું પ્રબોધભાઈ, તમે ઉવટ આજ રસ્તો લેશો. ”

“ પ્રિય બેન, તારા દુષ્ટ ભાઈ માટે હવે બીજો રસ્તો મળ્યો રાખ્યો નથી. ગભરાઈશ નહીં. તારી શાંતિ ભાભીને સુખી કરવાના જ ઉપાય યોજાશે. ” સ્નેહભાવથી પ્રબોધ બોલ્યો.

(૫) પ્રબોધ અને શાંતિનો મેલાપ.

ઉપસી હકીકત બન્યાને કેટલાંક દિવસ થઈ ગયા. પ્રબોધ હમણાં પોતાના ઠાકા, વિ. કુટુંબીજનો સાથે હવાફેર માટે સૂર્યપુરની બહાર પાણીની ટાંપીને રસ્તે પોતાના બંધાવેલા બંગલામાં આવી રહ્યો છે. નીચી બાંધણીનો સગવડવાળો બંગલો છે. આગળ નાનો બાગ છે. આલુઆલુ કદમી આંખા રોષી દીધેલા છે. પાછળ પણ તેજ પ્રમાણે છે. બંગલાની ચારે બાજુ ગુલાબના છોડો પુષ્કળ રોપ્યા છે એન ઉપર સતત ગુલાબના

ફૂલો જોવામાં આવ્યાથી આંખોને પણ દેખાવા સુંદર લાગે છે; ને પવન પણ સુગંધી પરાગ લઈ ઝૂકાય છે.

પ્રભોધ, એના કાકા, એના વડીલભાઈ, એની નાની બેન, વિનેરે કુંડુંબીજનો આજ પંદરેક દિવસથી અહીં રહે છે. પ્રભોધના કાકાએ-તેડપાથી ચાર પાંચ દિવસ થયા સૌ શાંતિ પણ આપીને રહી છે. છતાં પ્રભોધને મન ખોલી વાત કહેવા એક વાર પ્રસંગ આવ્યો નહીં હતો. એની નાની બેને બે ત્રણ વાર યુક્તિ કરી મેળાપ કરાવા પ્રયાસ કર્યો પણ નિષ્ફળ.

આજે એના કાકા, વડીલ ભાઈ, નાની બેન, ને ચાકર સાથે ગાડીમાં બેસી ગામમાં વસ્તુ ખરીદવા ગયા હતા. ગાડીનું ભરતીયું થઈ જવાને લીધે શાંતિમે જોડે જવાનું મળ્યું નહીં. બીજા બે ચાર જણા હતા તે સાંજને વખતે નદીએ નાહવા પહેલાથીજ ઉપડી ગયા હતા. બંગલામાંથી ભટ પણ દુધ લેવા ગયો હતો એટલે પ્રભોધ અને શાંતિજ આજ અચાનક ધરમાં એકલા આવી પડ્યા હતા. પ્રભોધ તો તે વખતે ઉંઘતો હતો, પણ જ્યારે જાગ્યો ત્યારે એણે બંગલામાં કેમને જોયા નહીં. શાંતિમાં કપડાં પહેલાં હોવાથી એ બંગલામાંજ કે વાડીમાં હશે એમ લાગ્યું. ને આ અવસરનો પૂરો લાભ લેવા પ્રભોધ શાંતિને ગોતંતો ગોતંતો વાડીમાં ફરવા નીકળ્યો.

બંગલાની પશ્ચિમ બાજુપર, ફૂવાની પાસે શુભાખના જે રોપા હતા તે ઉપરથી અત્યારે શાંતિ દેવસેવા મારે કુલ ચુંટવામાં રોકાયેલી હતી. પ્રભોધ તરફ એની પૂંઠ હોવાથી તેમને જોઈ શકી નહીં. પ્રભોધ પહેલાં તો જરા થોભ્યો. વળી આગળ ગયો. ફરીથી વિચાર કરતો ઉભો રહ્યો ફરીથી એ પવિત્ર મૂર્તિનું દર્શન કરવા લાગ્યો. એના રૂપનું ખારીકાંધથી અવલોકન કર્યું, એની વિશુદ્ધતાનું સ્મરણ કર્યું, એના પ્રેમનો વિચાર કર્યો, એના પ્રેમજન સ્નેહજન શબ્દો ફરી સ્મર્યા, મારી હડીકત સાંભળતાં એની શું દશા થશે તે કહ્યું, એ શું કરશે તેના તરંગ બાંધ્યા; આ બધાનો વિચાર કરતાં એક બે અંશુ પણ ટપક્યાં ને મનની વાત ન જણાવા વિચાર કરી ચાલ્યા જવા ઇચ્છ્યું. પણ આ અવસરનો હું લાભ લઇશ, બધું જણાવીશ એમ બોલતો તે એકદમ આગળ વધ્યો. છેલ્લા શબ્દો શાંતિને કાને પડ્યાં. તે જરા ચમકી, ને લજ્જાને લીધે તુરત ત્યાંથી ચાલ્યા જવા પગલાં ઉપાડ્યાં, પણ તુરતજ પ્રભોધ બોલ્યો “શાંતિ, જઈશ માં. એક મીનીટ થોભ. મારે કંઈક કહેવું છે.” શાંતિ જ્યાં હતી ત્યાંજ ઉભી રહી. એને એ શબ્દો આઠા રૂપ ન લાગ્યા, પણ જેમ કોઈ સ્નેહી મિત્ર સ્નેહથી શબ્દો ઉચ્ચારે ને કહે, તે જેમ અકાશ લાગ્યા વગર માનવું પડે છે તેમ એને લાગ્યું.

લજ્જાને લીધે ચાલ્યા જવા મન કર્યું. છતાં પણ મોટી ઉમ્મરની આવી કુમારીકાં એને (શાંતિની ઉમ્મર સોળ સત્તરથી એકઠી નહીંજ હોય) પોતાના પ્રેમી સાથે બે મીનીટ ચોરી છુપીને વાત કરવામાં વિશેષ લાલ આનંદ લાગતો હોવાને લીધે તે લાભ લેવા ઉભી. મનમાં એ છુટ લેવાય કે ન લેવાય તેનો વિચાર સરખો પણ ઉપજ્યો નહોતો, પણ પોતાના વિનયી વિવેકી હાલભાવથી, નિર્દોષ રીતે પૂછ્યું “શી આઘા છે,?” આટલું બોલી પણ છાતી ધબકતી હતી.

પ્રભોધ ફરી પણ એકવાર બોલતા અટક્યો. પણ શાંતિનું નિર્દોષ લજ્જાશીલ મ્હોં જોઈ એની નિર્દોષતાનો લાભ ન લેવાનું છેતરવા, એને બધું જણાવા છેલ્લો નિમય કર્યો.

શાંતિએ પણ એકવાર જીભ ઉપાડ્યા ત્થા પૂર્ણ સ્વતંત્રતાથી એક મિત્ર સાથે મિત્ર વાત કરે એટલી છુટથી વાદવિવાદ કરવા માંડ્યો-પ્રત્યુત્તર આપવા માંડ્યા. શાંતિને જે થોડી પણ કેળવણી મળી હતી, તે ઉત્તમ અને સારી રીતે મળી હતી. એના હૃદયનાં મંત્ર-વણીમાં ગેરઉપયોગ થયો ન હતો.

“અંહો, આજ તો કંઈ વાડીનો લાલ લેવા એકલાંજ નીકળ્યાં છો? ખરે, આ વાડી કેવી સુંદર લાગે છે? ખાંધીજ વસ્તુ ખીલી રહી છે.” પ્રબોધ ટચાકમાં બોલ્યો.

શાંતિએ પણ તેટલાજ દ્વિઅર્થાં બાવથી ઉત્તર આપ્યો. “કમ ન ખીલે? સુંદર માળી હમેશાં એની દરકાર લે છે, અને ઉત્તમ માવજત કરે છે એટલે સારી રીતે ખીલી આનંદ આપે. એમાં શી નવાઈ? દરેક ચતુર માળીના હાથમાં વાડી આમજ ખીલે એમ આપને પણ શું નથી લાગતું? શું જોતે માળીએ વાડી સુકાય?”

પ્રબોધ આનું રહસ્ય સમજ્યો, વિચારીને તે ફરી બોલ્યો: “બોધાં શુદ્ધાત્મનાં પુલો પણ કેવા સુંદર લાગે છે. કેટલીક કળાઓ છે. હજી એ ખીલવાની છે. એને સુટે તે કેવા અપરાધી દરતો દરો?” છેલ્લાં વચનો પોતાને ઉદ્દેશી હતાં.

“પુલો ખીલ્યાં છે. કળાઓ પણ ખીલશે. પુલો ખીલી રહી પોતાનું પૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવી હવે બીજાને ખીલવા અવકાશ આપી પોતે વાનપ્રસ્થ થાય છે. વળી કળાઓનું એવું ક્યારે ભાગ્ય કે શુભપ્રાદી માળીના હાથે સુટાય તે અવિત્ર ત્રીપુરણની વેણીએ કે હારમાં જઈ વસવાતું મળે? સત્ સંગ સહુને ગમે છે. અને પ્રજાનાં ચરણે આડવાનું તો અઢોભાગ્ય હોય તોજ મળે છે. કાલે એ કળાઓ અત્યારે સુટાય; પણ હુઃખ ભોગવી, શુભપ્રાદી ચતુર માળીના અભાવે કરમાવું, એતો બાપડી કામળ ખીલતી કળાઓ માટે અસહ્ય છે.” “શાંતિ આ ગદ્યાં મર્મનાં ત્રયનો બોલતી હતી. શુદ્ધિશાળી આજનાં ટોણાં ધણાંજ સામીત હોય છે.

“શાંતિ, આ તારા સંબો મને બહુજ સખત લાગે છે. એનો અર્થ હું સમજું છું. એ વાત પડતી મુક.” પ્રબોધ છેવટ સમજ્યોક શેરને માથે સવા શેર છેજ, તે એકાએક મુઠાં પર આવી બેઠો. “જગ્ન આજત શું સંસજાય છે? ક્યારે છે?”

“એ તો આજ જાણો? હિંદુ સંસારમાં ક્યે દિવસે પુત્રીની સંમતિથી લગ્ન નંદી થાય છે? એ તો વડીલોના હાથમાં છે. આપ સર્વ જાણતા હશે, કારણ આપની ઇચ્છા વગર બધું નિર્ણયક છે. સઘળું આપના હાથમાં છે. જ્યારથી મેં ત્રાહીત મારફત આપના વિચાર જાણ્યા છે ત્યારથી એક રાત્રી પણ મેં સુખે ગાળી નહીં હોય.”

“પ્રિય શાંતિ, હું હુખી થઈશ માં. આજ એ વસ્તુથી તને મારફત કરવા તથા લગ્ન ગાંડી તને કેવા ખાડામાં આ કમલાગી ઉતારશે, એ જાણવાનું હું આજે છું. રજા હોય તો હું.”

“આપ આપની જાતને ધિક્કારશો નહીં. બાલુસ માત્ર દોષિત હોય છે, પણ જન્યાં સુધી એકાદ મણુ પ્રિય હૃદય એ દોષોને દોષ ટેરવતું નથી ત્યાં સુધી મીઠ્યા છવને સંતાપવામાં શં લાજ?” શાંતિએ શાંતિરૂપજ ધર્મ.

લીધે મેં માફ સર્વસ્વ નાશ કર્યું છે, એમ કહું તો ચાલે. શાંતિ, આજ વિચારે મને છેલ્લાં બે અઢી વર્ષ થયાં એન પડવા દીધું નથી. સત્ય માનજે કે એક દિવસ પણ તારો વિચાર ક્યાં વગર ગયો નહીં હોય. ” ઘણાજ શોચ કરતો પ્રબોધ બોલ્યો.

“ આમ નાદિંમત કેમ થઇ જાય છે ? શું ઘણા અસાધ્ય જેવા લાગતાં દર્દો પણ દવાદારથી કરીને સારાં નથી થયાં ? આપ પણ ઔષધ લીધા કરો. મને ખાત્રી છે કે આપને નિશ્ચય આરામ થશે. અને આપ હવે સત્વર મને પોતાની કરી લો. ને આપની છાયામાં મને ચાલવા દો. આપનું દુઃખ નિશ્ચે જશે. ”

“ શાંતિ, માફ મન માનતું નથી. એક પરતંત્ર, અને મારા જેવા સ્વાર્થી દુષ્ટ સાથે તું પરણી શું સુખી થશે ? હજી માફ કહું માન. એક સ્નેહી તરીકે સચવું છું. કોઇ સારા લણેલા, ગણેલા, તન્દુરસ્ત, માન પ્રતિષ્ઠાવાળા સજ્જનને પરણી સુખી થા. એ મારી વિનંતી છે. જા મારી આશીષ છે. ” ઘણાજ કચવાટ સાથે પ્રબોધ હેવટે બોલ્યો.

“ અરે ! આ કોણ બોલે છે ? કોણ મારો પ્ર...મારો પ્રિય એમ કહે છે ? આ શબ્દો જે ખીજને મ્હોડે સાંભળ્યા હોત તો નિશ્ચે એની સાથે વધુ વાત કરવા હું કદી પણ રહી શકત નહિં પણ આપ જેવા મુશિક્ષિત-પૂજ્યને હું શું કહું ? ” અચંબા સાથે આશ્ચર્ય પામતી શાંતિ બોલી. “રે શાંતિ, માફ માન, તું મારી પાસથી સુખ પ્રાપ્ત કરી શકનાર નથી”-નિસાસો નાંખી પ્રબોધ ફરીથી બોલ્યો.

“ આપે અત્યારથી તે કેમ જણ્યું, ? એક નિષ્ઠાવાળા-સત્ય-પ્રેમી સાથે મને જે સુખ મળશે તે ખીજે ક્યાં મળશે ? કદાચીતને ધારો કે માફ પ્રારબ્ધ આપ કહો છો તેવા પાસેજ ધસડી જાય, તો પણ તું સુખની આશા રાખતી નથી. એનું ચિત્ત વળી ખીજ દિશામાંજ ભમતું નહિં હશે ? નિરોગી છતાં દુરાચારી, કાળાં ધોળાં કરીને મેળવેલી સંપત્તિ-વાળો, ગાડી ઘોડે ફરતી શકે એવો, પણ એક સ્નેહ રાખી શકે નહિં, પ્રીતિ વચન પ્રમાણે વર્તી શકે નહીં તેવા કોઇ પુરૂષ પાસેથી સાદૃશ્ય સત્ય સુખની આશા રાખવી નિર્ધર્ક છે. આપ આપનો એક દોષ કબુલ કરો છો, જ્યારે એવાનામાં કેટલાએ દુર્ગુણો ભર્યા હશે, તે કેમ કહેવાય ! રે પૂજ્ય ! શું બાળવા માટેજ કે પરીક્ષા કરવા ખાતરજ આપ આમ બોલો છો ? મને નાહક હેરાન કરવાનેજ આજ આપે આ અવસર શોધ્યો છે?... ” શાંતિનું હૃદય આ બોલતાં ભરાઇ આવ્યું.

“ શાંતિ, રે શાંતિ રડીશમાં. તને દેખી મારા ચિત્તમાં કંઈ કંઈ થઇ જાય છે. તને કોઇ સારે ટેકાણે સુખી જેવા મારી ઉત્કંઠા છે હું જાણ છું-પતીત છું-કર્તવ્યનો માર્ગ ભુલેલો રખડતો આથકતો એક પામર છું. ” પ્રબોધ દૃઢ નિશ્ચયથી બોલ્યો ગયો. આપ પણ સત્ય માનજે કે હું. આપની છું. ” શાંતિએ આંસુ લુછી દલતાથી જવાબ આપ્યો. ને હવે ખીજની ચર્ચ શરૂ થઇ નહી. ખીજ માટે હવે હું પણ જાણ છું. મન ને વચનથી ખતે વરેલી, શરીરથી ખીજને વરવા ઈચ્છનાર નથી. આપ મારો ત્યાગ કરશો નહીં. જાણો તો એળા માફક હું પાછળ જમીશ. મારો જે પ્રેમ હતો તે આપ માટે ખરચી જાયો છે, તો ખીજ માટે લાવું ક્યાંથી ? શું આપજ મને એક દુષ્ટકાર્યા જેવા ઈચ્છશો ? હીં, કદી નહીં. ક્યાં કરીને મારા એકાદ બે પ્રત્યેનો ઉત્તર આપશો ? ”

“બોલ જે પુછશે તેનો ઉત્તર દઈશ. માફ ચિત્ત સ્વસ્થ છે. શાંતિ ! ”

શાંતિએ શુદ્ધ ભાવે પ્રશ્ન પુછ્યો— “હું સંકારપે પુછતીજ નથી. આપનો સ્નેહ મારા
ર છે કે નહીં? આપ બીજી કોઈને તો નહીંજ આહતાહો. ”

“શાંતિ, અત્યાર સુધીમાં કોઈ પણ સ્ત્રી તરફ તારા તરફ જે ભાવથી મેં જોયું છે
તેમ જોયું નથી. વિકારોને હું વશ થયો હતો, છતાં અધોર પાપ ક્રાંતાં. બચ્ચો છું! દુષ્ટ
ચેત્તરોએ તારી તરફના પ્રેમમાં અંતરાય આવવા દીધો નથી. મારો સ્નેહ-પ્રેમજ - મને
જાણ અહીં ઘસડી લાવ્યો. બીજી કોઈ બાળા માટે હું આટલો શોક કરત નહીં” શુદ્ધભાવે
રખોષે પણ જવાબ વાળ્યો.

“ પ્રિયે, એક સ્ત્રીને પતિના શુદ્ધ પ્રેમ શીવાય બીજું શું જોઈએ? ભલે બીજા સંકટો
આવી પડે, પણ તે કાંઈજ બીસાતમાં નથી. એક પ્રશ્ન વધુ. એવો ઇશ્વરી ન્યાય છે કે એક
નાણુસ જે આંધળો હોય છે તો તેની સ્મરણશક્તિ આપનાદ હોય છે. બહેરો હોય છે તો
તેન તિવ્ર હોય છે. ગમે તેમ ખોટ તો પુરી પાડેલી જ હોય છે. તેમજ આપનામાં એકાદ
પે દુર્ગુણોએ વાંસો કર્યો હશે, તો તેજ પ્રમાણે બીજા અનેક સદ્ગુણો પણ હશેજ. ”
શાંતિએ ધીમે ધીમે પોતાનું પાશું વધારવા માંડ્યું.

“ શાંતિ, આનો જવાબ આપતાં આત્મસ્તુતિ થશે. નીકર બેરાંઓ આગળજ કંડાસ
મારનાર, જેવો હું ગણાઉંશ. ”

“હું. એમ કદી માનતી નથી. આપની યોગ્ય કિંમત આપને હાથેજ અંકાવવા આ
શક્તિ છે. આપ પોતાને ઘણા હલકા ધારો છો, તે જીલમાંથી જાગૃત કરવાજ મેં આ પ્રશ્ન
પુછ્યા છે. કૃપા કરી. સાચો જવાબ આપશો ?” નમ્રભાવે શાંતિ બોલી.

—પ્રિય. શાંતિ; ફરજ સમજ એ પણ અઘા કફે છું. મારામાં સાફ શું છે? એક દષ્ટિએ
જેતાં કંઈ નથી. તુંજ જોઈ શકતી હશે કે શું છે? હા, મને મારા ગરીબ દુઃખી દેશી
માંધિવાના સતત વિચાર આવે છે. મારા દેશ-મારી માતૃભૂમી પ્રત્યે ફરજ બજાવવા અહર-
નીશઃ માફ-ચિત્ત રોકાયેલું હોય છે, અસાનના સાગરમાં ઝેલાં ખાતી બહેનો તથા બાંધ-
વોને ક્યે રસ્તે ને કેમ કેળવવા, કેમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવું, તેના વિચાર આવે છે. જ્યાં સુધી
દેશ સાર ને જનસમૃદ્ધ માટે એક પણ સંકૃત્ય કરી મરણ સરણ ન થાઉં ત્યાં સુધી માફ
જીવતર-જીવન-એણે ગયું માનીશ. —પ્રિય જનેને સુખી કરવા હમેશ તત્પર છું. દેશ પર
દુકાળ, રોગ ને પ્રતિષ્ઠા હાનીની આવી પડતી આફતોમાંથી દેશનો બચાવ કેમ કરવો તે શું
પગલાં લેવા જોઈએ તે બાબત માફ ધ્યાન સતત દોરાયલું રહે છે. દરેક સજ્જન, ગુર્જર
પુત્રનું ધ્યાન પણ દોરાયલું રહેવુંજ જોઈએ. અને માતાઓએ પોતાનું દુધ પાતી વખતે આવી
સદ્ભાવનાઓ એમના પુત્રોના મગજમાં ઉતારવી જોઈએ. પ્રિયે, તે આજે મને મારા મન
ગમતા વિષય સંબંધી પુછ્યું તેથીજ લાગણીથી દોરવાઈ જઈ આટલું બધું બોલાઈ ગયું.
પ્રશ્ન ઉઠા હશે તો કંઈક કરવા ધારું છું. ” પ્રબોધ અભદમાં આવી જઈ બોલી ઉઠ્યો.

અહો ! આનાં કરતાં ઉત્તમ બીજું શું ઇચ્છી શકાય ! કેવું આશાવંત ભવિષ્ય ! !
કર્તવ્યનો પથ કેટલો વિશાળ છે ! શું ત્યારે આપ એમ ધારો છો કે આવા કાર્યમાં
આપ એકલાથી ધુમ્પાં કરાશે ? શું કેઈ પણ પ્રિય હૃદયની જરૂર નહીં પડે ? કોઈવાર
આપ નિરાશ થશો ત્યારે આશાનું ઝરણું ક્યાં શોધશો ? અણધારેલી મુશ્કેલીઓ-દુઃખ
શોક ને મુઝવણો શું એકલાથી સહન કરી શકાશે ? બોલો પ્રિય પ્રાણુ બોલો ! ત્યારેજ

આપ એક સ્ત્રીના પવિત્ર કામળ હૃદયની કિંમત આંકી શકશો. અત્યંત દુઃખ વિટંબણા-
માંજ તેનો વધારે પ્રકાશ માણુમ પડશે. " શાંતિએ એક પછી એક સવાલ પુછી બોલવું
ચાહુ રાખ્યું. " તો આપને વળગેલી ઘેલછા દૂર કરી હૃદયેર આ દાસીનો સ્વીકાર
કરો ! લગ્ન ન લંબાવો ! " એમ કહી શાંતિએ એક નવો છુટો ઉઠાવ્યો, ને સ્ત્રી ચરિત્ર
માંનું એક ચરિત્ર બાણી જોઈને આદરવા બેઠી. " પણ, ના, ના, કદાચીતને એ કારણ-
સર આપ ના નહીં કહેતા હો. મારામાંજ કંઈ ઉણપ હશે, માટેજ હાય ગાલવા ના પાડતા
હશે. રે કૃપાળુ અપ્પામા, મને એમને યોગ્યજ એક બાલિકા કેમ ન થડી ? "

' શું, શું મારા પ્રેમની મૂર્તિ, આ અયોગ્ય શંકા મારે વિશે ! શું તું હુલમાં
બોલી ! હાં, ! જો એમજ હોત તો હું પહેલાંજ કહેત, પણ એ નિર્દોષ બાળા,
ફક્ત જાતી તિરસ્કારને લીધેજ મારી આ દુર્દશા થઈ છે. મારાથી હવે..... "

શાંતિ વચમાં બોલી- " જો, મેં દુઃખ લગાડ્યું હોય તો ક્ષમા કરો. આપ મને
દુઃખી ન જોવા ખાતર ત્યજવા વિચાર કરો છો ? પણ એમ મને લાગતું નથી. આપને
મારે લીધેજ જાણે આપના પર દુઃખ વિપત્તિ આવનાર હોય, ને તેના અત્યારથીજ જાણે
સ્વમાં આવતા હોય તેથી કાપર યથ આપ આમ બોલતા હશે એમ મને લાગે છે. બાકી
સુખ દુઃખ આપણા હાથમાં છે શું ? સંસારમાં સુખી કેાણુ છે ? શું આપણે અન્ધકા-
ન્તવાળા મોહછત કુટુંબ માફક નહીં રહી શકીએ ? લોકો આપને શું કહેશે-શું આપને
ધીર વીર થવું પસંદ નથી ?

આનો શું જવાબ આપું ? એવો તે ક્યો મૂખોં હોય કે જોને કીર્તિ ન ગમે ? શાંતિ,
તું મારી આગળ નવીન વસ્તુઓ બતાવે છે, તવું જ્ઞાન આપે છે ! પ્રેમાળ હૃદયની હવેજ
હું કિંમત આંકી શકુ છું. "

- " આપના મન ઉપર શોક ગ્લાનીનું એક દુષ્ટ આવરણ થયું હતું, તે ખસેડવા
જરૂર હતી. તે ખસેડવા આપ કેટલા સદ્ગુણી પવિત્ર સન્નજન છો તે જાણવા વગર રહેતું
નથી. વળી આપ મારો ત્યાગ કરવા ઇચ્છોછો, તો પુછીશ કે આપે હમેશ આજ આશ્રમમાં
રહેવા ઇચ્છા રાખી છે ?

' તને સુખી જોવા મારી પહેલી ઇચ્છા છે. પછી મારું ગમે તે થાવ. જીવનથી
કંટાળી હું ગમે ત્યાં રખડી મરીશ તેની પછી મને દરકાર નથી. સ્વદેશીજાતિના કાર્યમાં
નીકર અણુખ્ય નિર્જનન કરીશ. કોઈ બીજા સાથે માથા વળગેલી ન રહેવાને લીધે મારે
કોઈની શીકર ચિંતા રાખવાની નથી. તેમજ દુનિયાને પણ હું એક નકામે જ ગણાઉંશિ.
કદાચીતને પુણ્યશાળી માતા પિતા શોક કરશે, પણ તેમને આશ્વાસન દેવા મારા વડીલ
ભાઈ છે, એટલે દરકત નથી. શાંતિ, આ મારો તને ત્યાગ કર્યા બાદ ભવિષ્યનો વિચાર છે,
એક બાળાને સ્નેહથી ચાહી બીજાને ચાહીશ નહીં. એકને છેતરવા માટે આટલું પ્રાય-
શ્રિત કરવું પડે છે તો બીજા માટે કેટલું કરવું પડે ? આ સ્થાને મૃત્યુનો મેળો થવો એ
પણ હું સુખની ધડી ગણું છું. ફક્ત તારે માટેજ મને સાથી વિશેષ લાગતું હતું. તને
મેં મારું હૃદય બોલી બતાવ્યું છે ! તું તારા મનની માલીક છે. ફાવે તેમ આચર. હવે
હું નસીબને પાલવે પડ્યો છું. પ્રભુ, તને હું વીસરીશ નહીં. દેવી, - રે પ્રીતિરૂપ મૃદદેવી, તું
બૂલાશે નહિ. માના પિતા ! પુત્રમાટે શોક કરશે નહીં, તમારા અગણીત ઉપકારને હું હમેશ

સ્મરીશ. શાંતિ, મને બહુ વેદના યાથ છે. માઈ માયું હવે ભમવા આવ્યું છે. " પ્રબોધ ધણેજ શોકાતુર થઈ ગયો. ને ધણેજ દુઃખથી છેલ્લા વાક્યો બોલ્યો.

" હાલમાં નળનાઈ વિશેષ હોવાથી આમ લાગતું હશે. વળી પવન પણ સખ્ત પુ-કાયો છે. હવે દવા ચાંપીને કરવાની રાખો. મારી ચિંતા કરશે નહીં. ' આપને હવે કદી છોડી સકીશ નહીં. આપને મને સ્મરણમાંથી કાઢશે તો મૃત્યુ સિવાય મારે બીજો આરો નથી, ને મારા મૃત્યુનું કારણ આપજ નીવડશે. હું વિનવું છું કે આપ કદી પણ એવું કૃત્ય કરશે નહીં. આપના સંગમંજર રહેવામાં મને સુખ છે. હું આપને-આપની જાતનેજ પરણવા માંગું છું. ભલે, આપના વાડી વજીર ચાલ્યા જાય, ધરખાર વેચાઈ જાય, આપના માતાપિતા પણ ધારો કે આપને ધરમાંથી કાઢી મુકે, આપની મીલકત ચળી જાય, તોપણ હું આપનીજ છું. એક સાહસ્ય કંકણ, કંકુને ચાંદલે આપની સાથે વનમાં પણ આવવા તૈયાર છું. મારાથી આ જીવન હવે ખમાતું નથી. આપ હવે હા ના કહેશે જ નહીં. આપની સેવામાં જ માઈ મૃત્યુ યશે તો માઈ મોટું ભાગ્ય માનીશ. ચમરાળ પાસે મને કહેવા મળશે કે ' હે પ્રજુ, મેં મૃત્યુલોકમાં જઈને એક મનુષ્ય પ્રાણી તરફ મારી પૂર્ણ ફરજ બજાવી છે. ' આપ સ્વસ્થ થાવ. હવેજે હું આપને પરણીશ ને ધારો. કે બહુ દુઃખ પામીશ તો પણ તેમાં આપનો વાંક નથી. આપે આપનો ખનતો પ્રવાસ ક્યો છે હજુ સ્ત્રીનું હૃદય ખંડે ઝોળખવાને વાર છે. " એક સરખું શાંતિ બોલી ગઈ.

પ્રબોધ હવે મુશીબતથી ઉત્તરો રહ્યો હતો છતાં જરા ટટાર થઈ બોલ્યો-કેમ શા કારણથી આ જીવનનો કંટાળો આવ્યો છે ! નિર્દોષ બાળપણનો ને માતાપિતાના હાડનો દાને કંટાળો આવે ? "

" પ્રિયે, બીજાની બાબતમાં તેમ હશે. પણ મારે તેમ નથી. મારે ઘેર તો દરરોજ મેંજી ટેંજીથી માઈ કાળજીનું વિધાઈ જાય છે. ન બોલવાના અનેક બોલો બોલી માઈ કુમળું હૃદય દુઃખાવે છે. મને વિદ્યાભ્યાસની છૂટ નથી, કુદરતનો ઉપબોગ પણ કરી શક્યા હક નથી. કંકાસી કુટુંબીજનો મારી પ્રિય માતાની ગેરહાજરીમાં મને અનેક તરેહનું કષ્ટ આપે છે. આપ મને બચાવી લ્યો. આ પીડામાંથી મને સત્વર મુક્ત કરો. આપણા પોતાના પ્રિયજન પાસે જ રહેવામાં સુખ છે. એના બે કડવા વચન પણ સહેવાશે.

—શાંતિ, આ પીડામાંથી છુટવા એક આરો તમે ધારો છો, પણ લગ્નગાંધી જોડાયા બાદ બીજો રસ્તો રહેશે નહીં. ત્યાં પણ સાસુ નણંદ છે, ભાઈ બોજાઈ છે, ને તે ધારો કે સતાવશે તો શું કરશે ? જરા માનગ્રાવથી પ્રબોધ બોલ્યો.

—વળી એ વાત શું કરવા યાદ કરી ? મારા શ્વશુર પક્ષનાં સગાઓ મારા તરફ પૂર્ણ પ્રીતિ ધરાવે છે. તેઓ સાથે હું સારી રીતે વર્તીશ તો અવશ્ય તેઓ મારી તરફ બરાબર વર્તશેજ. હવે એવી સુખ દુઃખની વાતો જવા દો ને એકવાર કાલ આપો કે " લગ્નગાંધી હું જોડાઈશ. "—

પ્રબોધ આનો જવાબ આપે તે પહેલાં તો ચકરી આવવાથી તે પડી ગયો. ગુલાબના છોડામાં પડતો બચી ગયો. શાંતિ મદદ કરવા પાસે આવી. તેનો હાથ બેચી પોતાની છાતી સાથે ધણેજ પ્રીતિથી ચાંપી તે ધીમે-ધીમે બોલ્યો " શાંતિ. પ્રિય પ્રિય શાંતિ,

લમગાંધી તારી સાથે જોડાઈશ. પણ હજુ, માફ મન મને ઠપકો દે છે.” પ્રબોધના મનને પુષ્કળ ગ્લાની થઇ આવી.

પ્રબોધ તદન અશક્ત જેવો પડ્યો હતો. શાંતિ પ્રત્યુત્તરમાં એટલુંજ બોલી કે “પ્રભુ આપનું કલ્યાણ કરશે” ને તુરતજ મદદ માટે એને બંગલા સામું જોયું. વાતમાં ને વાતમાં કેટલો વખત ગયો તેનું લાન રહ્યું હતું નહીં. પ્રબોધની નાની બેન બે ત્રણ મીનીટ થયાં આવી હતી, ને તેને ઉલ્લેા દેખાવ નજરે જોયો: એટલે લાઇ પાસે દોડી ગઇ. શાંતિ પાણી લેવા ગઇ. આજ રખતે પ્રબોધના પ્કાકા ને ચાકર અંદર આવ્યા હતા તે એની મદદે ગયા બધાએ મળી એને બંગલામાં લાવ્યા ને સુવાડ્યો. એના કાકાએ પુછ્યું-આમ ક્યારનું થયું છે, એકાએક શું થયું છે?” પણ શાંતિએ નાની બેનના કાનમાં જરા એ વાતની કુંક પહેલાંથીજ મારી હતી એટલે બોલી “હમણાંજ, ખીજું કંઈ નથી.”

*

*

*

*

(૬) પ્રયાણ-પશ્ચાતાપ લગ્ન.

દિવસે દિવસે પ્રબોધની તખીયત અતીશે બગડતી ગઇ. શાંતિ ત્યાંજ રહી. હરહમેશ કામમાં મદદ કરતી. અવકાશ ને સમય સોંધી એની પાસે જઇ બે ચાર પ્રીતિના વચન બોલી આસ્વાસન દેતી હતી. પણ બધું નકામું.

એક વખતતો ડાકટરે આશા પણ મુકી દીધી હતી શાંતિ અતિશે મોસવાઇ ગઇ. એને પણ ઝીણો તાવ લાગુ પડ્યો હતો. પણ કોઇને ખબર પડવા દીધી નહીં, દોઢ માસ આમ પીતી ગયો, ત્યારે પ્રબોધનામાં સાધારણ શક્તિ આવી છતાં તે હમેશ ગમગીન રહેતો દોઢ સાથે બોલતો કરતો નહીં. ઘણી વાર બખડતો કે “શાંતિ માફ...કર...”...હું...જઈશ... દુઃખ...ભોગવીશ...હું...તને ચાહીશ:” * * * *

એક દિવસ સવારે પ્રબોધ ગુમ થયેલો લાગ્યો. ક્યાં ગયો તેની કોઇને ખબર પડી નહીં. શાંતિ બેઢાકળી ઉઠીને અત્યંત રૂદન કરતી બેઠી. પણ અચાનક કબજાના ગળવામાં દાય પડતાં એમાંથી એક નાની ચિડી પ્રબોધના હસ્તાક્ષરની નીકળી.

પ્રિયશાંતિ,

બાકી રહેલું પ્રાયશ્ચિત ભોગવવા ઘર છોડું છું પશ્ચાતાપ ને પ્રાયશ્ચિત જોડેજ થાય છે. હું આત્મહત્યા કરનાર નથી.

હું અધિકેશ જઈશ ને ત્યાં દાવ રહીશ. કોઇને આ વાત કહીશ નહીં.

મારી શીકર ચિંતા કરતી નહીં પ્રભુધંજી હશે તો ફરી મળાશું. નીકર-રામ રામ. પ્રભુમાં થદા રાખી સત્યને માર્ગે ચાલજો. પ્રબોધ.

આખો દિવસ ચિંતામાં પસાર થયો. રાત્રે સુતી વખતે શાંતિએ નાની બેનને કહ્યું. તમારા ભાઇ ગયા હશે ત્યાં હું જઈશ. મારી ચિંતા શીકર કરશે નહીં. મારા માતા પિતાને કહેશે. ખરે અધિકેશ સ્થાન આનંદદાયક છે “એમ ગાલેન રીતે ચલવ્યું.

“લાભી એ શું બોલ્યાં?”

“ના, ના. એતો અમર્યુંજ બોલાઇ જવાયું.

એજ રાત્રે શાંતિ પણ ચાલી ગઇ. કાછને ખજર પડી નહીં, નાની બેનને કંઈક શંકા આવી, પણ બોલી રાકી નહીં. દસદિવસે એનો એક પત્ર દૂરથી આવ્યો, ત્યારે સૂર્યપુરના બન્ને કુટુંબમાં જીવમાં જીવ આવ્યો. આંક માસઆ પ્રમાણે નીકળી ગયા. પ્રભોધની તખીયત વન આપધીથી અત્યંત સુધરી ગઇ. મહાત્માઓના સંગમાં એ મશગુલ રહેતો. ધણા પ્રકારનું જ્ઞાન તેણે મેળવ્યું. ઉવટે ગુરૂની આજ્ઞા લઈ તે બન્ને જણાં પાછાં ફર્યા તે એક માસ રહીને આ વિશુદ્ધ પ્રેમી જોડું લગ્નગાંઠથી જોડાયું.

*

*

*

*

આનંદમાં દિવસો પીતી ગયા. પ્રભોધનું નામ અત્યારે એનાં લોકપ્રિય કામોને લીધે આખા દેશમાં મશહૂર થઈ રહ્યું છે. તે બધા ભાઈના ઉપનામથી જોળખાય છે. શાંતિના પ્રેમાળ ને દયાળુ સ્વભાવને લીધે બધા એને પુછતા આવે છે.

નદી કાંઠે જે જગ્યાએ પ્રભોધે લગ્ન પહેલાં શાંતિને પોતાના મનની વાત કહેવા નિશ્ચય કર્યો હતો, તેજ જગ્યાએ આજે પ્રભોધ ને શાંતિ બંધેટ માસની પૂર્ણિમાના ચંદ્રના શીતળ પ્રકાશમાં આનંદ ભોગવતાં બેઠાં છે. લગ્ન થયાંને આજે છ વર્ષે થઈ ગયાં છે. શાંતિના જોળામાં એક નાનકડું બાળક રમતું હજી. અદિતી ઉઠતાં ઉઠતાં પ્રભોધ બોલ્યો.

શાંતિ, સાત વર્ષપર જે વાત મે તને ધાગમાં કહી હતી, તે કહેવા પહેલો ને છેલ્લો નિશ્ચય આજ જગ્યાએ કર્યો હતો. તારા જેવી લાર્યા મેળવવામાં હું માફ અહોભાગ્ય માનું છું. પ્રજ્ઞની ઇચ્છા ખરે બળવાન છે.

“વખાણની જરૂર નથી. નાથ. આપની અનિષ્ટ શંકાઓ હવે દૂર ગઈ જશે. બોલો, મને આપના સંગમાં રહેવાથી શું સુખ નથી? કદી હવે આમ નાહક દુઃખી યશો નહીં. આનાતું બાળક પણ આપણા પવિત્ર પ્રેમની શક્તી પુરતું કેતું હસી રહ્યું છે? એ પણ ઇશ્વરની વિશુતી. આપણને આનંદ પમાડવાજ અહીં શું એણે જન્મ લીધો નથી? ખરે ઇશ્વરેચ્છા બસીયસીજ છે.

આનાં કરતાં પ્રભોધ શાંતિ વિશે વધારે શું જણવાની જરૂર છે?

કાવ્યકુંજ.

સાસરું *

સંપાદક:—રા. રા. ગિરિવંશકર ભગવાનજી, વળા.

‘ઉંચા ઉંચારે’ વાંકાનેરના ગઢડારે, વાંકાનેરના ગઢડારે,

ગઢથી ઉંચા ગઢના કાંગરા.

નહુંદ બોળાધરે પાણીની હારે, પાણીની હારે,

બોળાધર અંગણ પાતળી

ખેઠાં મેલ્યારે મચ્છુની પાળરે, મચ્છુની પાળરે,	ધટાણી વળગાડી આંખા ડાળખી.	૩
પથી પૂછેરે નગરીની વાટરે, નગરીની વાટરે,	ભોજાધએ વીરને ઝાળખ્યો.	૪
ખાર ખાર વરસે બેનીનો વીરો આણે આવ્યારે, વીરો આણે આવ્યારે,	કપરે દીશાએ બેની તારા ઝોરડા.	૫
આડી આડીરે વીરા કરમલીઆ વાડયુરે, કરમલીઆ વાડયુરે,	ઉત્તર દક્ષિણ બેનીના ઝોરડા.	૬
ઝોરડા છેજરે ખવળી બળરેરે, ખવળી બળરેરે,	ફળી વચ્ચે લીલો લીમડો.	૭
ઉતરો ઉતરો રે વીરા લીલા લીમડ હેઠરે, લીલા લીમડ હેઠરે,	ધોરી બાધો બેનને આંગણે.	૮
નીરીશ નીરીશ રે વીરા લીલી નાગર વેલ્યુ રે, લીલી નાગર વેલ્યુ રે	ઉપર નીરીશ સાકર શેરડી.	૯
રાંધીશ રાંધીશ રે વીરા કરમલીઆ ઝોખારે, કરમલીઆ ઝોખારે,	ઉપર કાઠા ધઉંની રોટલી.	૧૦
પીરસીશ, પીરસીશ રે વીરા બોખલે ખાંડુ રે, બોખલે ખાંડુ રે,	ધીની શ્વાળીયુરે ઝમેલું ટળકતી.	૧૧
ટાલીઆ ઢાળજેરે વીરા લીલા લીમડ હેઠરે, લીલા લીમડ હેઠરે,	આગળ ઢાળજેરે નાની ટોરણી.	૧૨
કરજો કરજોરે બેની સુખ કુખની વાતોરે, સુખકુખની વાતોરે.	થેર જમ્મશુને માડી પૂછરો.	૧૩
હધકું શોરેરે મનકું મુંઝાયરે, મનકું મુંઝાય રે,	આંખડીએ આંસુ ઝરે.	૧૪
સસરો મારોરે સળીતું ઝુલરે, સળીતું ઝુલરે.	સાસુતો મણુઝર નાગણી.	૧૫
જેઠ મારોરે અસાડીનો મેધરે, અસાડીનો મેધરે	જેઠાણી ધાદળ વીજળી.	૧૬
દેર મારોરે તલવારની ધારરે, તલવારની ધારરે,	દેરાણી મુજ સમદુ.ખણી.	૧૭

કેટલીએક વિશેષ મારા જણવામાં આવી છે, અને તે જણાવવાથી તથા વચલા ને ને જાગેમાં તે જણાવવામાં આવી નથી તે જાગેમાં મુકવાથી કવિતાનો પૂરે સંબંધ સચવાઈ રહેશે એમ જાનવાથી આપના તરફ તે ફરીથી મોહલું છે.

આથી કવિતા જેવી હૃદયદ્રાવક અને 'હૃદયને વધોવી' નાંખનાર છે તેટલીજ—તેથી વિશેષ થઈ પડશે અને વાચકજન પછુ તેને અલ્પ સાચાં વિના સત્કારો નહિ એમ માન્ય માનવું છે.

નણ્ણી મારીરે કટકનો ઘોડો રે, કટકનો ઘોડો રે.

અડધાં કટક પાછાં વાળતી.

૧૮

ખાવી ખાવીરે વીરા ખોડી જરરે, ખોડી જરરે,

બાર વરસનો બાટેલ બાજરો.

૧૯

હહાડે કરવરિ દળણાં ને પાણીરે, દળણાં ને પાણીરે,

રાતે કાંતવો વીરા રેંટીયો,

૨૦

બાર બાર વરસે વીરા બેની માથે નાથરે, બેની માથે નાથરે,

તેરવરસે તેલ નાંખીએ.

૨૧

ભરવાં ભરવાંરે વીરા મચ્છુનાં પાણીરે, મચ્છુનાં પાણીરે,

બાર બેઠાંતો માથે ભાલિયો.

૨૨

પરણ્યે મારે રે નથી જોયું મુખરે; નથી જોયું મુખરે.

બાર બાર વરસના અખોલકા.

૨૩

ખહેનને નયણેરે આંસુની ધારે, આંસુની ધારે

છરે આંસુડે સાગર છલી વળ્યા;

છરે ખહેનીને દુઃખે દુઃગર ડોલિયા.

૨૪

બાર બાર વરસેરે આણાં પાછાં વળિયરે, આણાં પાછાં વળિયરે

વીરાની વાડુ ખૂટે નહિ

૨૫

આબ્યાં આબ્યારે મચ્છુમાં પૂરે, મચ્છુમાં પૂરે

ઝીલો માતા દુઃખી દોકરી.

આવી આવીરે વીરા મચ્છુ ભરપૂરે, મચ્છુ ભરપૂરે,

દુઃખનાં રૂબેલાં ખહેન તણાઇ ગયાં

૨૬

મહારો સ્વામી.

સંપાદક. રા. રા. ટાકરશી પુનઃલખાઇ છેડાં આકાશ.

દુઃખડાની વાતોરે કહેની આગળ કહીએ ?

કહેની આગળ કહીએ ને સ્વામી આગળ કહીએ:

તહોય મહારો સ્વામીરે બોલે નહિ કે ચાલે,

બોલે નહિ કે ચાલે ને મહેણાં મારે.

તહોય મહારો સ્વામી.

૧ કેટલેક ટેગણે આ પથ જવાય છે.

પહેલી બે લીટીઓ છે તે બદલ ખુલાસો કરવાનો કે અર સંખ્યાએ એક ટેકાણે બેઠી હરી ત્યારે વાત કરતાં કોઈએક સખી બોલી કે દુઃખની વાતો કોની આગળ કરીએ ? ત્યારે બીજી સાહેલીઓએ જવાબ આપ્યો ને પોતાનાં સ્વામી આગળ કરીએ ત્યારે તહેણીએ પોતાના સ્વામી વીરો ખુલાસો કર્યો કે મહારો સ્વામી તો બોલતો ચાલતો કાંઈ નથી પથ હલદો મેંજી મારે છે. પોતે સ્વામી સાથે 'શુ' 'શુ' કરે છે તેવું વર્ણન કરી ૧-૨-૩-૪ માં છે. આ સમયે કમ્બ દેશમાં એક વખત છાકરીઓ ગાતી હતી તે વખત મેં જાણી લીધેલ છે. એમાં અશુદ્ધતા ધણી છે. અને રમના પથ બરાબર નથી.

બાર બાર મહીનેરે ઉનાળો આવે,
 સ્વામીજીનાં દોલીઆરિ આંગણે ઢળાવું;
 આંગણે ઢળાવું ને વીંઝણું વાવું. તહાય મહારો સ્વામી.
 બાર બાર મહીનેરે ચોમાસો આવે;
 સ્વામીજીનાં દોલીઆરિ રસોડે ઢળાવું,
 રસોડે ઢળાવું ને શીગડી પેટાવું. તહાય મહારો સ્વામી.
 બાર બાર મહીનેરે શીયાળો આવે;
 સ્વામીજીનાં દોલીઆરિ ઓરડીએ ઢળાવું,
 ઓરડીએ ઢળાવું ને ગોદડીકે ઓઢાકું. તહાય મહારો સ્વામી.

ગુલનારા.

અનુવાદક: શ્રીયુત “ બકુલ.” અમદાવાદ.

બહેન:

શું થયું છે ભાઈ ! તહમારા આત્મા આજે
 કંઈ છાતા દુઃખથી ભીંજે છે:
 મેઘ છે તહમારી લમ્મર ઉપર. શું બન્યું છે ? રહેને !
 તહમારી કીકીઓ અશુભ કિરણોથી પ્રકાશે છે,
 જેમ બળતી ચિતાના પ્રકાશ સી.
 અને પાનાં તહમારા ખંજરનાં અર્ધ-નિષ્કેપિત છે
 તહમારા પટામાં—અને તહમે તપોછો મહારી ઉપર !
 કંઈ અણકહ્યું દુઃખ છે, કંઈ અણ દાખવી પીડા છે,
 તહમારા હૃદયમાં ! બન્યું મહારા ત્રણે !

મહેરો ભાઈ:

ગુલનારા, જવાબ આપ ! તહે પ્રભાતથી અત્યાર લગિ,
 અજણવા મુસાફરની આંખને તહારો પડયો ખસેડયો છે ?

બહેન:

જેવી હું આવી: બન્યું, બપોરના-સ્નાન કરીને—
 જેવી હું આવી,—બપોર હતો તે વખતે, મહારા વીર—
 અને તહમારી બહેને તે વખતે, જેમ તે હંમેશ દાકિછે તેમ,
 દાંકયો હતો શુદ્ધો તહેને. અધે તહેની આસપાસ, બણીને કે,
 ભરાયસો છે રસ્તો પરદેશીનાં ટોળાંથી.
 પણ ભાર, બપોરના બળતા કલાકનો,
 પાસે મરજીની હતો એટલો ભુલમગાર
 કે,—શૂનીને એક પણ આંખ કાફરોની,
 હું શરણ થઈ તાપ અસહને.

બીજો ભાષ:

શુલનારા, જવાબ આપ ! દુશ્મને ત્હારે ત્હેં જોયો છે,
પાધડી ઘોળી સાથે અને કફન લીલીમાં ?

ખંડેન:

ગમે તેટલો તે હશે ત્હાં: પણ મ્હેં લાંબી મ્હને એવી રીતે
કે, હશે તેણે ભાગ્યેજ જોયો મ્હારો દેહ.
પણ શા સારુ ત્હમારી ખંડેન પ્રત્યે, આમ અધમ બનોછો ત્હમે ?
શું શખ્દો ત્હમારા મન સાથે ગણગણાંછો આમ ધીમેથી,
“ શોષિત ” અને “ કાવના ખોર ” ના ?
હા ! ત્હમે શકશો નહિં ખૂન તો લાઇ, લાલ ગુનાહ,
ઉપર ત્હમારા આત્માની, બન્ધુ મ્હારા, ખચિત !
ત્હોમે ડરંધુ-તે હાથથી જે ગરમ કરેછે ખંજરની મૂં,
અને મૂચના જે ત્હમે આપોછો ઝાંખી રીતે.

ત્રીજો ભાષ:

શુલનારા, આજ સ્થાનિ જ્હારે કુબતોતો સૂર્ય આક્રતાખ,
જોયુંતુ ત્હેં ધ્યાનપૂર્વક, કેવો માફક શોષિતની ઉતરતા,
પ્રકાસ્યોતો તે ?

ખંડેન:

રૂહેમ ! અસ્થાદ્ ! દયા કર ! બચાવ !
પડુંછું ત્હમારે પગ દિલ સુખ્તર !
દયાળુ બન્ધુ, હમા આપો ! દયાની ખાતર, માફ કરો !
હંડા પડો રૂદનથી ખંડેનની નિરાશાના:
યાવ આપણી માતાની ખાતર ઝોળા કર.
ઓ પ્રભુ ! મ્હારે-મરતુંજ પડશે ?
તેઓ ખંડેરા બને છે મ્હારા રૂદનને,
તેઓની ખંડેનતું જીવન-લોહી બ્હેવડાવવા,
તેઓએ ખંજર દોધું છે દરે-અશક્ત બનુંછું ?
ઉપર મ્હારી આંખની,
પડેલો મૃત્યુનો ફરી વળે છે.

ભાષઓ:

શુલનારા ! વિદાય ! લાઇ લે તે પડેલો. તે છે બેટ,
ત્હારા ભાષઓની-જે પડેલો તું કદિ ન શકીશ ઉચકી ! *

વૈજ્ઞાનિક દર્શન.

સ્વપ્નચિત્ર.

લેખક:—રા. રા. હીરાલાલ ગોપાળદાસ દેસાઈ. ધર્મીજી

“ ઠોકડું સાહેબ ! સાચે સાચું કહો કે આ બાળક હવશે ? અમારી સઘળી સંપત્તિ માત્ર તેના હવેનમાં સમાયેલી છે. અમારી વૃદ્ધતી તે આંખો છે, અને સત્ય કહું તો એજ અમારું ધન છે. ” આંખમાં અશ્રુ લાવી-ગદ્ગદિત વાણિએ રામનારાયણ બોલ્યા.

“ ભાઈ ! પથ્થર સાથે રત્ન પછાડીએ તો એ અખડિત રહી શકે ? હીરો અમૃત્ય છે પણ અગ્નિમાં મૂકાયેતો હીરારૂપે રહી શકશે ? અમૃતભાવના ભર્યા આ પુસ્તકો બાળી મૂકીયે તો એ પુનઃ જ્વલિત પ્રાપ્ત કરી શકશે ? તમારું કહેવું પણ એના સરખું જ છે. તદ્મારા દોષથી, તદ્મારી નિષ્કાળજીથી, તદ્મારી ગદ્ગલતથી, અને તદ્મારા વિરૂદ્ધ વર્તનથી આ રત્નરૂપ બાલકની જીવનદોરી પર સખતમાં સખત પ્રહાર કર્યો છે. એનું પરિણામ તદ્મારે બોલવું જ નોંધ્યે મનુષ્ય નીનિ નિયમનાં સૂત્રોથી બંધાયેલો છે. જાણી અજાણો લાંબગતાં તેની શિક્ષા તેણે ભોગવવીજ નોંધ્યે આ બાળક માટે તમે શું કર્યું છે ? એની સારવાર-સંભાળ-ને ચોચ ઉપચારોથી તદ્મારે પછાત પડ્યા છે, તો પરિણામ ધટા-ધિન છે, પરંતુ જે જે સમયે જે જે દર્શન થાય તે તદ્મારે અવશ્ય સુગંધ ક્યાં શિવાય સહન કરવું જ નોંધ્યે. ” આટલું બોલી કેટલીક સૂચનાઓ આપી-મારે ખીજ દરદીઓ પામે જવાનું હતું એટલે રામનારાયણના ધગને નમસ્કાર કરી હું પાછો ફર્યો.

રામનારાયણ ભર્યના રહીસ છે. ચંદ્રમૌલેશ્વર નામના મહાદેવ આગળ લેમણે એક સુંદર બંગલો બધાવેલો છે. ધરના શ્રીમંત છે. દ્રવ્ય સંગ્રહ કરવામાં નિષ્ણાત છે, પણ દદથી જાદે કંલુસ છે. અધુરામાં પુરૂં તેમની પત્ની અ. સૌ ગંગાના પતિના નિયમ સૂત્રોને વળગી રહેનારાં-ચુસ્ત છે. રામનારાયણને ત્રણ પુત્ર અને બે પુત્રીઓ હતી, અને તે માત્ર કહેવામાંજ, કારણ પાંચે બાટવાવસ્થામાં ચમચરણ થયાં હતાં. સવા વરસ પર તેમને ત્યાં પુત્ર જન્મ થયો હતો, અને તેનું નામ હરિહર પાડવામાં આવ્યું હતું.

દરોડે દિવસથી હરિહરની તબિયત એકએકે લથડી પડી હતી. તાવની ગરમી કરતું પ્રધાન્ય અને ઝાડાની ખીમરીથી દર્શદિવસમાં તો એ છેક લથડી પડ્યો હતો. દશ દિવસની અવ્યવસ્થ—વ્યાધિગ્રસ્થ પ્રકૃતિમાં તેનાં માત્ર હાજર દેખાતાં હતાં. અધુરામાં પુરૂં તેનું શરીર પણ હુટ્ટ પુટ્ટ ન હોતું. હરિહર-રામનારાયણના સંતાનમાં છેલ્લું સંતાન હતું. શ્રીમંત હોવા છતાં આંખ વિચામણાં કરવાની રામનારાયણને ટેવ હતી. ગંગા જોકે પતિમત્યાનુ-સારિણી હતી, છતાં બાળક પ્રતિ રહેને અપૂર્વ રોદ્ધ હતો કેટલેક પ્રસંગે બાળકની બાળ-તમાં રામનારાયણનું કથન રોદ્ધને લીધે ગંગાપર અસર કરી શકતું નહોતું, અને વંખતે પતિ વધારે બોલે તો પુત્રની આગળ તે કથન સાંભળી-સગ્રહી ગ્રામવામાં ગંગા પગાત પડતી ન હોતી.

હરકિશોરના રામનારાયણ સગા થતા હતા, એટલે હરકિશોર મારો રોદ્ધિ હોવાથી પ્રસંગોપાત હું રામનારાયણને ત્યાં જતો હતો કેટલેક પ્રસંગે તેમની નિષ્કાળજી માટે

અને કાયા કાન માટે હું તહેમને વારવાર કહેતો, પણ કહ્યું પચ્ચરપર પાણીની જેટલી અસર થાય તેટલીજ રામનારાયણના અન્ત કરણ પર એથી છાપ પડતી રામનારાયણ પૈસાના કણસ હતા એટલે જ્યાં પાછ ખરચતી પડે ત્યાં પાછ પડતા ગંગામાં એથી ઉવડું હતું બાળકની બાનતમા ગમે તેટલું ખરચતું પડેતો પાછી પડતી નહિ પણ પોતાના હાથે તરખતું તોડી બે કકડા કરતી નહોતી રામનારાયણ સ્ત્રીની એવી અશક્તિ અને પ્રમાદી વર્તણૂક માટે કપકો આપતો, પણ બાળકને સલાળના નોકર રાખે કે એની કાષ્ટકાતની સ્તુતિ કરવાને તે તદ્દન મનથી અશક્ત હતો.

પુનઃ મ દવાડમાં રામનારાયણથી ખાનગીરીતે ગંગાએ બહુ પૈસાનો વ્યય કર્યો જે જે કહે તે તે સઘળું ઉપચાર તરીકે કરવામાં આવતું વૈદ-ડોક્ટર-હકીમ અને ભૂત-ભૂના પણ કરી ચૂકી બાધા બધણીઓ રાખી, પરંતુ છેવટે હરિહરનું વ્યાખ્યાન એ બધાને પ્રગત મૂકી સ્વર્ગમાં બળી ગયું.

* * * *

હરકિશોરના કહેવાથી હું દિવસમાં બે વાર ત્યાં જતો જે કે મારી સજ્જાદનો એક પણ અક્ષર ત્યાં અમન કરી શકતો નહોતો, તોપણ મારે હરકિશોરના કહેવાથી ગયા શિવાય છૂટકો નહોતો સત્ય કહું તો હરિહરના મરણ પૂર્વે માત્ર અર્ધ ધટિકાપર હું ત્યાં હતો, મને મ્હારી ડીરપે-સરીમાં આવ્યા પછી તુરતજ ખબર મળી કે તે મધુર અચ્ચુ ગયું.

હરદીએને વિદ્ય ય ક્યાં પછી હું નર્મદાના પવિત્ર કિનારે, જ્યાં મારી બગેલો આવે લો છે, ત્યાં આકાશિકામાં એક આરામપુરથી પર પેપર વાચતો આડો ધર્મરક્ષો હતો સાંજના સાઝા છ યયા સૂર્ય અસ્ત પામવાની તૈયારીમાં હતો, નર્મદાનું પવિત્ર જળ ખળ ખળ ખળ અર્ચનાથી વહેતું દૃષ્ટિગોચર થઈ રહ્યું હતું મેદાનમાં કેટલાક સ્નાન કરતા હતા, કેટલાક વાંચો પોતા હતા, કેટલાક ઢંઢો પનન ખાતા ફરતા હતા, તો કેટલાક ગપાટા મારતા બેઠા હતા આ બધું મારી આકાશિકામાંથી સ્પષ્ટ દેખી શકાતું હતું પેપરને એક બાજુએ મૂકી આ રમણિય દેખાવ જોનામાં મારી દૃષ્ટિ એક રાગી બની કુદરતનો આ અવર્ણનિય દેખાવ મ્હારા અન્ત કરણપર જીદીજ છાપ પાડતો હતો આ ચિત્રને જોતા મ્હારી ઈતિ જીદા માર્ગ પર ઢગી વિશ્વ સાથે આ કોનાહવનુ સામ્ય શુચવામાં કેટલોક વખત નિકળી ગયો આ બેઠો ચિત્રો દૃષ્ટિમર્માદમાંથી એક પછી એક આગળ વધવા લાગ્યા એવામાં એક પ્રતિભા સપ્ત જ્યોતિનો આવિષ્કાર દૃષ્ટિ આગળ ખડો થયો.

સત્ય કહું તો જગત્તમય રિયતિમાંથી મ્હારી સ્વભાવસ્થામાં સક્રાંતિ થતી હતી આમ આગળ વધતા હું એ સમજું—દુનિયામાં જગત્ત વહેવાર કરાય છે તે—મૂલી ગયો જગત્તનાં સ્થાનું લાન ખસતા સ્વભાવસ્થા જેવી રિયતિ પ્રાપ્ત થઈ જહારે હું શુદ્ધિમાં આનંદો—મારી પ્રિય પત્નિએ મને જાગૃત કર્યો—તમારે આ બધું દશ્ય જોઈ હું દિગ્મુદ્ધ બન્યો આગળ વધતા એ પણ સત્ય છે કે મ્હારી ધર્મચારિણી સ્ત્રીએ જ્યારે મ્હારા બાળકને મ્હારા બોળામાં મૂક્યો, અને બાળકે આનંદમાં ખુરશીને ધમધમાવી નાખી ત્યારે હું ખરે-ખરીરીતે જગત્ત થયો, પાચેક મિનિટ બન્ને મૌનમાં પડ્યા પરંતુ મ્હારી સ્ત્રીએ પ્રશ્ન કર્યો કે, કેમ ત્હમાર શરીર હીક નથી ? અથવા મનશાન્ત નથી ? આ પ્રશ્ન થતાં મેં કહ્યું કે કાંઈ નહીં, એ તો સહેજ

આ બધું છતાં મ્હારી ઓની ઈચ્છાને મ્હારાથી કદાપિ રોકાઈ શકાઈ નથી, તેને આમલ કરાવવાનું-મ્હારે ભારેખમ થવાનું પ્રયોજન નહોતું. ઇષ્ટકૃપાથી અમારો વિશુદ્ધ સ્નેહ અન્યો-ન્યના સંવર્ધનમાં-પ્રોત્સાહનમાં-ઉર્ધ્વાગમી થાયછે, એટલે અમે વિષય કે ગદ્યાવૈતરનાં બ-કા નહોતાં, પરંતુ વિશ્વેશ્વરની કૃપા યાચતાં પ્રાણી હતાં.

*

*

*

*

“હુનિયામાંના ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓ, ત્હમે દેશને ઉદય આ રીતે શોધ્યો છે ? ત્હમારું લક્ષ્ય બિન્દુ આજ માર્ગ સ્વિકારી રહ્યું છે ? ત્હમે પૂર્વવત્ ભારતને કરવા માગ્યો છે ? અરે ! મૂઢ લોકો ! ચેતો-જગત યાઓ-કર્તવ્ય સાધો અને પૂર્વજ્ઞેના ગુણ કિર્તનમાં અતુરાગી થઈ કર્તવ્ય પરાયણ થાઓ-એજ એક્ષ-ધર્મ-ઉદય છે.”

“હાંકર ! ત્હમે શું કર્યું ? નહિ ! નહિ ! ત્હમે ગભરાતા નહિ ! બાવિ પ્રબલ છે. મનુષ્યો અધ છે. યોગ પરિશ્રમે લોકો ફળ પ્રાપ્ત કરવાની મહત્વાકાંક્ષા વાળા છે. પાંગળા ખની પર્વત ઓળંગવાની, ઘેર બેઠે ગંગા સ્નાન કરવાની, મહદેઝાવાળાં છે.”

“ઈષ્ટ બાળ ! સાંભળો ! મ્હારો આ ઉપદેશ મંત્રદારે સંમ્રહી તેના આત્મામાં લક્ષ સાધી, એનો રણકાર પવિત્ર ભારત બાળોને સંભળાવ્યો; આર્યસ્થાનવાસીઓ કહેવામાં મ્હોટા છે, કર્તવ્યમાં પ્રમાદી છે. ધર્મ ત્હમને પાળે છે. ધર્મ નિમિત્તે આગળ વધે છે, અને તેઓ કદીય ધર્મ સેવન કરતા નથી. અંધશ્રદ્ધા-જુલો પાંગળો પ્રયત્ન કરી એખાના પાછળ સંવર્ધન થવાની આશા રાખે છે, પણ ક્યારેય એ માર્ગે એમનું શ્રેય થયું શક્ય નથી.”

“અનેક ધર્માવતારો બાળકને શું કહે છે ? બાળકને કેવા નામથી સંબોધે છે ? બાળક સાક્ષાત્ દેવ છે. દેવ એ પવિત્ર-નિર્મળ અન્તઃકરણ ને સંસ્કારિત દ્રવ્યથી વિશુ-ધિત છે. બાળક પણ ત્હમની પવિત્ર છાયા છે. કામ-ક્રોધ-લોભ-મોહથી નિરાળો છે. હૃદયમાં પ્રેમનું રાજ્ય છે. અણ અણમાં આનંદનાં ફિરજો પ્રવર્તિ રહ્યાં હોયછે. તેનું સંપૂર્ણ શરીર શત્રુ-મિત્રને એક સરખું પ્રિય, ને મહદ્ દર્શાત શિખવતું બોધક છે. આવાં બાળકોને યોગ્યમાર્ગે રક્ષવાનું, સંસ્કારિત કરવાનું-ભાવના લયે બનાવવાનું કાર્ય ત્હમારું છે.”

“મ્હારી સારવાર જગતમાં રમ્યાં પમ્યાં રહેનાર અંધશ્રદ્ધાળુઓએ કેટલી બધી કરી ! જો કે હવે એ કચરામાંથી મ્હારો ઉદ્ધાર થયો છે, એવા મહિનમંદિરમાંથી મ્હારું રક્ષણ થયું છે, પરંતુ આખાંના લાગ્ય સાથે મ્હારું લાગ્ય જડાયેલું છે. આપેતો ઉદય મને પ્રિય છે. હું આર્યમાર્ગના સંવર્ધનમાં આનંદમગ્ન થાઉં છું. મ્હારો આ સંદેશ-વાત-ગમે તે કે જે ત્હમે સાંભળ્યો છો-તે સૌને કહેજો. એજ મ્હારો ઉદ્દેશ છે. એટલા માટેજ હું આપ્યો છું. પહેલાં મ્હારું જગત પરનું જીવન કેવું હતું તે સ્પષ્ટમાં કહું છું.”

“મ્હારો જન્મ એક પિશાચ વૃત્તિવાળા મનુષ્યને ત્યાં થયો. જન્મ થતાં અત્યંત દાયણ બન્યું તેટલું દુઃખ આપવામાં બાકી રાખી નહિ. જન્મ થયા પછી એક સાધારણ વસ્ત્રપર સુવાડવામાં આવ્યો. અને આસપાસના સ્ત્રીમંડળે મને એટલો બધો તો ઘેરી લીધો કે એરાડની દવા થતે ને જીવન વાયુના બક્ષકરૂપે આસ લેનાં કઠિનતા જણાઈ. દવા અજવાળા માટે પુરતી સગવડ કરવામાં આવી નહોતી; અને કેદખાના જેવું જન્મતા બાળકને દુઃખ થાય તેવું સધળું ગોઠવેલું હતું. આથી વખતે મારા જીવનને વધારવાની નહિ પણ અગવડ લરી યોગનાઓ કરવામાં બાકી રખાઈ નહોતી. અરે ! સત્ય કહુંતો, મારી તબિ-

યત સહેજ શિથિલ થાય કે તરત ઉડાંગ સાધનો આપવામાં પાંખાત પડતું. આંધળાને હેવા કૃત્યાં મળતાં, મ્હારી જગત્ સ્થિતિમાંની માતાએ, પુત્ર લાલસે એવું-જે કહે તે કરવામાં કયાશ રાખી નહિ. દવાદાર જન્મતાંજ ગળાયુથી તરીકે, ગંગાજળ માફક વાપરવામાં આવતું હતું.”

“આમ કરતાં હું કેટલાક દિવસનો થયો. પુત્ર જન્મ આર્થોમાં ઉત્સવરૂપ મનાય છે, એમ તે વખતનાં મ્હારાં માતાપિતાને મ્હારો જન્મ આનંદકર મનાયો. પણ એ આનંદ અંધશ્રદ્ધા ને અજ્ઞાનતામાં વિનાશક થયો એકાદ બે માસનો થતાં સહેજ શરીર ખગડ્યે વૈદો, હકિમો, ડોક્ટરો, ગાંધી, મોચી, ભૂવા, યતિ, સંતો, સાધુઓ સઘળાંની સલાહને ત્હેમતું બતાવેલું સાધન અજમાવવામાં આવતું હતું. મ્હારી માતા કરતાં મ્હારાં પિતા-પૈસો-ખરચવામાં કંજુસ હતા, એટલે મક્કતું મળે કે થોડું ખર્ચ થાય એ એમની વૃત્તિને રચતું હતું; મ્હારી માતા ભોળી હતી. કરકસરીપણ હતી, પણ પુત્ર માટે પૈસાનો હિસાબ ગણતી નહોતી. રામનારાયણના ધરમાંથી વાપરવાતું મળતું નહિ, પણ ત્હેના પિપરમાં સાફ હતું, એટલે પાસે થોડો ધણો પૈસો હતો, વળી આર્થ સ્ત્રીઓ ‘ગાંડ’ કરતાં સાધનને સગવડ મળે લગાર પણ પાછી પા’ની કરતી નથી, એટલે એમાં કાંઈ કહેવું પડતું નહિ. આવી અધમાન્યતાનો લાભ લેછ ધૂતારા ધૂતી જતા. આ પ્રપંચ મ્હારા પિતાથી અજ્ઞાત રહેતો.”

“મ્હારી ઉમ્મર છ માસની થવા આવી ? પાડોશી વૃદ્ધ બાઈએ ધીનું ને મધ મિશ્ર આટણું ચાલતું કરાવ્યું. આ પ્રયોગ મ્હારા વિનાશનાં મૂળ બિજક ‘તરીકે’ હવે આરંભાયો. શું આર્થો સત્ત્વ માર્ગથી કેવળ અજ્ઞાત હોય છે ? શું બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવા જેટલી ત્હેમનામાં શક્તિ હોતી નથી ? અરે ! ત્હેમે જુવો તો ખરા ! મહાન પરમાત્માએ માતાના સ્તનમાં અમૃતરસ ભરી અમ્હારા ભવિષ્યનું ઉપયોગી સાધન કપારનુંયે સંચિત કરી મૂક્યું છે; અને એ અમૃતજ અમારું પોપણ કરનાર-રક્ષણ કરનાર ને સંવર્ધ કરનાર તત્ત્વ-સત્ત્વ છે. આ બધું નહિ જાણતાં, પરમેશ્વરની કૃપાને તરછોડી, જન્મતાંજ માનુષિ સાધનોમાં અમને રગદોળાવી, એમની અલિલાયાઓ સતોષવાની લોહુપતા રાખે છે; અને તેથીજ ભાગ્ય એમાંનાં ધણાંને મ્હારા જેવી સ્થિતિએ લાવી મૂકે છે.”

“કહે છે કે રોગ થવાનું કારણ બાળક છે. ડોક્ટર ! વૈદકીય ધંધામાં ત્હેમે નિષ્ણાત છો. કહો ? બાળકના કયા અપરાધે એ બધું ત્હેને સહન કરવું પડે છે ? શું ત્હેણે પકવાન ખાધાં ? ભાતભાતનાં ભોજન કર્યાં ? પૂરસ આહાર કર્યો ? કુદરતના નિયમોનો ભંગ કર્યો ? જલદી કહો-કોનો દોષ ?...ત્યારે ત્હેમારું કુદરતપર આગળ વધતું શાસ્ત્ર બાળકને નિર્દોષ ગણે, ને ત્હેનેજ દુઃખ આપે એ કેવો ન્યાય ? શું માતાપિતાનાં વડે બાળકને મારવો ? પાડા દુઃખમાં પખાલીને ડહામ આપવો ? માતાંપિતાઓ આના કારણરૂપ નથી ? અપકવ ઉમ્મરનાં માખાપોથી પ્રકટતિ પ્રજા આંધુબ્યવતી હોય છે ? વાર, ખીજાં સ્થળોએ પકવ વયવાળાં માખાપોમાં જન્મ પછી માતાની ખાવાપિવા સંપાદિની અયોગ્ય કાળજી-ને હદ કરતાં જાદે જલને સતોષવાં મારેતું આરોગણું શું બાળકનું જીવન તત્ત્વ વધારે ખર્ચ ? અમારું રક્ષણ એમણે શું કર્યું હોય છે ? ખુદશો પ્રકાશ-અજ્ઞવાણું; ચોખ્ખી તાજી હવા-નિશ્ચમિત ધાવણ-શરીરે રક્ષણ કરી શકે તેવાં ને તેટલાં સમય સમયને ઉપયોગી વસ્ત્ર, અમારું પારણું સ્વચ્છ ને સુધક, અમારી જરૂરીઆતોની અમુલ્ય એ બધાના અભાવે, માતાની નિષ્કાળજી ને લીધે અમારે મરવું એ કેવો ન્યાય ?”

ચહેરો ફિક્કો પણ વિચારમાં પડેલો છે. ત્હેણે એક હાથમાં રત્નજડિત પણ ધૂળવાળો થયેલો દંડ ધારણ કર્યો છે જ્યારે બીજા હાથ કપાલે મુકેલો છે. "

અસરાએ કહ્યું " વાડીનાં મનુષ્યોમાંનાં ધણાં જજીની તે જનની છે તેનું નામ શ્રી હિન્દુદેવી છે. તેણે જે દંડ ધારણ કર્યો છે તે યશ છે, અને તેના ઉપર જે ધૂસી ચોટાંટી છે તે સમય છે, જે ઉરાડી નાંખવાને તેના આલસુ બાળકો બેદરકાર છે. તે દી-લગીર છે તેનું કારણ પેલા આલસ્યશીલનો. તેના પુત્રોનું સ્વચ્છ લોહી ચૂસી લે છે. બરાબર ધ્યાનપૂર્વક જો અને તે શું કહે છે તે તુ સાંભળ. "

આ સમયે આંસુ ખેરવતાં હોય તેમ તરવરામાંથી ઝાકળનાં ટીપાં પડતાં હતાં, અને બહુ દયાળુનક નિશ્વાસ મુકતો હોય તેમ વાયુ, પર્વતો, ગુફાઓ, અને ઝાડોનાં પાંદડાંની વચ્ચે વાતો હતો. હિન્દુદેવી શોચતાં હતાં કે " પેલા સુખ તથા ઉન્નતિના દિવસો આલ્યા ગયા; સારા દિવસો જોવાને બદલે હું એક અધારી રાત્રી અનુભવું છું. અફસોસ ! મારા પુત્રોએ તજ્યા હોવાથી મારા સારા મિત્રો પણ જતા રહ્યા, અને મને આ આસુરી શ્રદ્ધિમાં મક્કીન કરી દીધી. વળી કમલાગ્ય દે, મારા બાળકો પણ તેને જ ભજે છે. અમાપ સમુદ્રના તળીયામાં રાત પ્રકાશ આપનારાં ધણાં રત્નોનો ઉદ્ભવ થાય છે, ત્યારે મારા જેવી એક સમયે ઉત્કર્ષના શિખરે ચઢેલી અને ધણાં ઉત્તમ સંતાનોની માતાની શું રીખાઈને મરી જવાની દશા આવશે ? "

ધણી દિશાઓમાંથી " હા હા."ના ભયકર અવાજો આવ્યા. આવા જાંદગીના જો-ખમના વિચારથી હું તો ફૂંજી ઉઠ્યો. આ સમયે તો ધણા ફૂર રાક્ષસો દેખાયા. એક મૂર્ખનું વર ઢોરના વાડામાં વાડ કુદીને પડે કે કેઈ ચોર ધનવાન ગૃહસ્થના ડાપરામાં થઈને તેના ઘરમાં ઉતરી પડે અથવા તો કેઈ રાક્ષસ ગામમાં આવી પોતાની કુધા પુરતાં માથું મોને પકડેને લઈ જાય તેમ અનેક પ્રકારના દુષ્ટ દૈત્યો આ વાડીના બધા મનુષ્યો, તેમની શિક્ષિસિક્ષિ, તથા તેમના વશજોનો નાશ કરવા કુદી પડતા હોય તેવું દેખાતું હતું. તેમાંના કેટલાક પાસે જરા, કેટલાક પાસે ભાલા, તથા કેટલાક પાસે તરવારો હતી. માતાને મારી નાખશે તેથી અને તે દેખાવ જોવો અસહ્ય થઈ પડે, તેથી બીકનો માર્ગો હું નાશી જવાનું કરતો હતો, પણ અસરાએ મને પકડી રાખ્યો અને ખાતીપૂર્વક કહ્યું કે " તેમ નહિ થતાં ઉલટા આ રાક્ષસો જ મુઝેલીમાં આવી પડશે, " તેથી હું ત્યાં થોભી રહ્યો. હિન્દુદેવી ફૂંજી અને ચીસ પાડી ઉઠી તે મર્જાગત યજ્ઞ જાત, પણ ધૈર્ય-દૃઢતા રાખીને તે બહુજ લુરસામાં જોતી, " વજ તમારા ઉપર પડે અને તમને છુંદી નાખે. સર્વ ભક્ષક અગ્નિ તમારાં દરેક અંગ અને શ્વેદવાં બાળીને ભસ્મ કરે ! ઓ અજ્ઞાન ! મારા સાથી મહાન દુઃખન અને આ કુર રાક્ષસોના રાજા ! તે લાંબી અધારી રાત્રી (અવ્યવસ્થા)ને લીધે તારી સજડ સત્તા જમાવી દીધી અને મારી વાડીને તદ્દન સડી અને જીવન વિનાની કરી મુકી, તથા મારા હાકરાઓને અધ તેમજ અસક્ત બનાવી દીધા છે ! ઓ બેવકુફ મિથ્યા જ્ઞાતિભેદ ! તેં ભાઈઓ ભાઈઓમાં ઝેર વસાવ્યાં અને ક્રમથી પોતાની જોનાને અવારનવાર આપસઆપસમાં બેટવાથી વિમુખ કરી છે ! ચરે દુઃખ !-એક સમય એવો હતો કે બપોરે મારા પુત્રપુત્રીઓ એકજ યાળમાં ભાઈબહેન તરીકે સાથે બેસી જમતા, ત્યારે અ-

ત્યારે એક બંધુનો સ્પર્શ તેના ખીજા બંધુને અપવિત્ર કરી નાંખે છે અને અત્યંત તપાપિ-
ડિત એવી એક બાળાને તેની બેહેનનું પાણી તદ્દન અપેક્ષા છે. મરીઆઇ, તહે પણ મારી
વાડીને વેરાન કરી નાંખી અને મારા છોકરા અસહ્ય તેમજ ભૂખે મરતા કરી નાંખ્યા છે !-
ઓ આલસ્યના જીવડાઓ ! તમે અગ્નિદેવના ભક્ત થજો ! અજ્ઞાનની બધી સેવા બળીને
ભસ્મ થજો ! હે દેવી ! મારી બહારે ધાઓ ! ”

હવે અપ્સરાએ મને કહ્યું, “ પછે વાડીની વાડ તરફ હું ગે; હું પેલી ઉંચી દિ-
વાલો જુએ છે ? તે અજ્ઞાને પોતાના કેટલાક રાક્ષસ મિત્રોની મદદથી બાંધી છે. અજ્ઞાન
તેથી એમ માને છે કે “હવે હું અહિં ચિરરયાઇ થઈશ, ” કારણકે તે ધારે છે કે આ
કાટની દિવાલો તોડીને વિજ્ઞાન (સાધન-સ) અંદર આવવા શક્તિમાન થશે નહિ. પણ જો
લેણા આદરપૂર્વક વિજ્ઞાનને વધાવી લેવાને અને તેની મદદ ગ્રહણ કરવાને માગતા હોય તો આવી
બીજો તો શું, પણ આથી અનેકધા બળવાન દિવાલોને બેઠી પ્રવેશ કરવા તે શક્તિમાન છે.”

અપ્સરાએ હવે મને કેટલાક આગેવાન પીશાચોને આંગળીવતી દેખાડવા માંડ્યા.
તેણે કહ્યું, “ પેલી ડાહ્યોને જ્ઞાતિઓ કહે છે; પુરાતન સમયમાં તે માત્ર ચારજ હતી.
તેઓ ત્યાર પછી વધતી આવી; તેઓનાં બચ્ચા કચ્ચાઓ મહિમામહિ લક્ષ્યાં અને હવે આટલી
બધી તે વધી ગઈ છે. કાટની પેલી ખડકો રૂપી વાડ તેમણે બાંધી છે. દરેક પોતપોતાના
વિભાગ ઉપર સંપૂર્ણ સત્તા ચલાવી રહી છે, પણ સમય એવો આવશે કે તે બધી વાડ
નાશ પામશે અને પુરાતની ચાર પણ રહેશે નહિ.

મેં જોયું કે આ જ્ઞાતિઓ પોતપોતાના વાડમાં જહાંગીરી અમલ ચલાવતી હતી. તેઓ
કહેતી કે “ તમે સજાના અમારા શુભામ યાઓ અને અમે કહીએ તે મુજે મોઢે કરે જાઓ.
પ્રશ્ન કરવાનો તમને હક નથી. ખીજા જ્ઞાતિના માણસો સાથે બેસીને તમે જમો નહિ. (રખેને
ભાઈઓ તરીકે અને બેનો તરીકે પ્રેમ બંધાઈ જાયને !) એક જ્ઞાતના તાબાના માણસો
અત્યારનવાર પોતાના બાળક અને બાળાઓને પોતાની જ્ઞાતનીજ બાળાઓ અને બાળકો
સાથે પરણાવી શકે; ભલેને પછી કળેડું થાય અથવા યુગ્મમાંનું એક અજ્ઞાન, મૂર્ખ, કે
ખોડાખુનું હોય ! આજ વ્યાપાર કરો અને આવી જ રીતે જીવન ગાજો ! ખીજું નહિ. ભલેને
તમે ભુખે મરી જતા હો, અથવા અજ્ઞાનમાં સડતા હો, પણ આ વાડીમાંજ રહો. ખીજા
વાડીમાંથી દ્રવ્ય અને જ્ઞાન લાવશો નહિ. કેટલીક જ્ઞાતો વળી કહેતી કે તમારામાંથી કેાઈ
પરણે ત્યારે અથવા મરે ત્યારે, કાંતો તે જુદું હોય, જીવન હોય, કે બાળક હોય, પણ
હમારા બધા જગ્યાને મિશ્રાન્ન જમાડો. જેઓ આ પવિત્ર સુત્રોનો ભંગ કરતા તેઓને
તેજ ક્ષણે જગ્યા બહાર મુકી દેતા, અને આમ મિત્રો તથા સંબંધીઓથી રહિત થવાને
લીધે તેઓમાંના ઘણા મોટા દંડ ભરીને શુભામ થવાને પાછા ફરતા.

ત્યારપછી મારી નજર ત્રણ દુષ્ટ રાક્ષસો ઉપર પડી, જેઓ એક ખીજના ખાસ મિત્રો
હોય તેવા દેખાતા હતા.

અપ્સરાએ કહ્યું, “ આ ત્રણ રાક્ષસોમાંના પહેલા એકનું નામ રીતરીવાજ છે. ખીજનું
નામ ચેહેમ છે, અને ત્રીજાને કુંધશ્રદ્ધા કહે છે. ત્રણમાંના વચસો (વહેમ) ખીજા બેને ઘર્મ
એવી સંજ્ઞા આપે છે. આખી વાડી ઉપર અને તેમાંજ ખાસ કરીને વાડની અંદરનાં મા-
ણસો ઉપર તેઓની સંપૂર્ણ સત્તા છે. ”

રિતરિવાજનું ફરમાન છે કે “આમજ આલો અને આવી આવીજ ધિયાઓ કરો, કારણ કે તમારા પાપદાદાઓ તેમજ કરતા હતા. મનથી, છુદ્ધિથી, કાપદા કાનૂનથી કે તર્કથી પણ તેમાં સુધારો કરવાનું ધિક્કારો.” જો કે આ રિવાજો તદ્દન જંગલી જેવા અને મૂર્ખાઈ ભરેલા હતા પણ તેમનુંજ અનુકરણ થતું.

હજો કહ્યું:—“જો બિલાડી તમને વ્હાડે ઉતરે તો તમારા કર્મમાં તમે નાસીપાસ થશો. કાંઈ સંબંધી વિચાર કરતાં અથવા સુકિત ગોઠવતાં તમને છીંક આવી તો તમને ફતેહ નહિ મળે. જો તમે ગ્રહણ સમયે કાંઈ ખાઓ તો તમે અધર્મી અને પાપી યજ્ઞ નરકમાં ગળી પડશો!” તે એવા વેશમાં દેખાવો કે અંધશ્રદ્ધાને તે ધર્મ જેવો લાસતો.

અધશ્રદ્ધા જેણે વહકલવશ ધારણ કર્યા હતાં તે જોયો, “તમે બધા વહકલ પહેરો, કારણ કે તમારા વડાઓ તેજ પહેરતા હતા. તમારા પાપદાદા જાણતા હતા તેથી વિશેષ જાણશો નહિ, કારણ કે તે દુનિયામાં સૌથી ડાહ્યા હતા; અને તેમણે ના વાપરી હોય એવી કોઈપણ ચીજ વાપરતા નહિ કારણ કે તેઓ: મોટા મોટા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓ હતા. માયું જોડીયું કરી ન ખાવો અને માત્ર ચેટલી જ રખાવો. ખેસ ઓઢીને બહાર ફરજો; કોઈ સભામાં અથવા સારી જગાએ જવું હોય તો જ અંગરખું ધારણ કરજો. તમારા વડાઓની લખેલી ખાખતોને સિદ્ધાંત અને ચિરસ્થાપિત સત્ય માનજો, તેમાં તમારી છુદ્ધિનો યત્નિક્ષિત પણ ઉપયોગ કરશો નહિ. રિતરિવાજના કહ્યા મુજબ જ ચાલજો. આપણી વાંડીમાં તેનામાં શંકાસ્પદ કાંઈ પણ નથી; તેજ (રિતરિવાજ) ધર્મ છે. બીજી વાડીના જ્ઞાન અને ભાષાનાં પુષ્પની સુગંધી આપણને અપવિત્ર કરી નાખશે.”

આ સિવાય કુસુમ, વાળલગ્ન, અદેખાઈ અને એવા બીજા ઘણા રાક્ષસો હતા. અને માનુષ પડ્યું કે ઘણા માણસો આ રાક્ષસોના તાબેદાર હતા. કેટલાક ખુશીથી, ત્યારે કેટલાક ગરજને લીધે, ના છુટકે પેલા રાક્ષસોના તાબે રહેતા. તેઓ બીજા સાથે મળીને હિંદ માતાને પ્રેમપૂર્વક પૂજતા હતા.

હવે મેં અપ્સરાને પૂછ્યું “પેલી પાંખોવાળી સ્ત્રી જે હમણાં અહીં નવીજ આવી છે, જે પેલા રોપાઓને પાણી પાય છે, અને જેની પાછળ પાછળ પેલા કેટલાક જણ જાય છે તે કોણ છે?” તેણે જવાબ આપ્યો, “તે ચિત્તાન દેવી છે; અને જે રોપાઓને તે પાણી પાય છે તે જ્ઞાન, વિદ્યા અને સાહિત્ય વિગેરે બીજા એવી જાતના છે. તેની પાછળ પાછળ જાય છે તેઓમાંના કેટલાક જુદા જુદા પ્રકારના હુન્નરો છે; તેમના હાથમાં ચિતરવાની પીંછીઓ તથા કેતરકામ અને ભરતકામ કરવાનાં ઓળંગરો છે. વળી બીજા સ્વતંત્રતા, સુધારો, ઉન્નત વિચારો, સદ્વર્તણુક, દેશાભિમાન, ઔદાર્યતા વિગેરે છે.”

મને માનુષ પડ્યું કે ચિત્તાનદેવીએ રોપેલાં ઝાડોનાં ફળો ઘણા માણસો ખાતા અને દેવી આગળને આગળ વાળે જતી હતી. તે ફળોથી આવતી શક્તિથી, દેવીએ આપેલા સુધારો અને સ્વતંત્ર વિચારની કુદાડીઓ વડે કેટલાક લોકો જ્ઞાનીના વાડરૂપી કાંટાનાં ઝાડોને ખોદીને કોઢી નાંખતા. અને આવી રીતે વધારે રોપા-રોપી રાકાય તેમ વાડીમાં જગાનો વધારો કરતા કેટલાક લોકોએ જગતની બીજોને પણ ચિત્તાન દેવી પામેથી પ્રાપ્ત થયેલી કુદાડી વતી ફતેહપૂર્વક ખોદવાનું શરૂ કર્યું હતું.

અપ્સરાએ મને કહ્યું, “પૂર્વ લાણી દણિ કર, અને મને કહે તું ત્યાં શું જુએ છે?” મેં કહ્યું “પરોઢીઆના ઝાંખા અજવાળાને બદલે હું ત્યાં ઝળહળતા સવિતાનારાયણના લાલ ગોળાને જોઉં છું.”

અપ્સરાએ મને કહ્યું, “તે સૂર્ય એ સુધારાનો સૂર્ય છે; અને અંદી તે ફરીથી પાછો આવે છે. જ્ઞાને આ વાડીમાં પ્રવેશ કરવાથી ગુસ્સે થયો હોયને શું, તેમ તે રાતો દેખાય છે.”

હિંદમાતાની યોગરદમ વિંટળાઈ વળીને જેઝા થયેલા અને આનંદપૂર્વક સુધારાના સૂર્યને નિહાળતા પેલા લોકો શું જોલે છે તે હવે હું સાંભળી શકું છું; તેઓ કહે છે કે

“હે આકાશના રાજા તું ઘણો ઝખાટાળાંધ હવે ઉંચે ચડ અને જ્ઞાનની સામે તારાં શરોને યોજ, અને હમારી વાડીને સુખી કર.”

પ્રાતઃકાળના સૂર્યનો ઉદય થયો અને તેથી હિંદદેવીને બહુ આનંદ થયો.

આમ હવે જમારે પુરૂષ વર્ગ સુધરવા માંડ્યો ત્યારે સ્ત્રીઓને હજુ પણ વધારે ને વધારે જ્ઞાનના ડોટમાં ગોધિવમાં આવતી હતી. આ ગરીબ રંક ધર-ગુલામોને હજુ પણ ધરની બીતોમાં પુરી રાખવામાં આવતાં. અને સૂર્યને (સુધારાને) જોવામાંથી અને વિજ્ઞાનદેવીએ રોપેલાં વૃક્ષોનાં ફળો ખાવામાંથી વિગુણ રાખવામાં આવતા હતા. ઐંધ્રશ્રદ્ધાને પૂર્વનારા અને એવા એવા ખીજા કેટલાક અદેખા પ્રાણીઓ વિરૂદ્ધ હોવા છતાં અને જોકે કેટલીક સ્ત્રીઓ શુદ્ધામીરીમાં ટેવાઈ ગયેલી હોવાથી તેને પસંદ કરવા છતાં, ઘણા રાજાઓ, રાજકુમારો અને સંદગૃહસ્થોએ તેમને વિજ્ઞાનનાં ફળો ચખાડ્યાં છે અને સ્વતંત્રતા તથા સૂર્યનાં (સુધારાનાં) દર્શન કરાવ્યાં છે. બધા મનુષ્યો અને તેઓએ ખાસ કરીને પુરૂષ વર્ગ હવે પિશાચ વર્ગ સામા બળવો કરવા લાગ્યા હતા અને ક્ષાતિરૂપી રાક્ષસોને જમીન સાથે સુવાડી દીધા હતા. અને ખીજા પિશાચોને પણ સજ્જ ખીક પેસાડી દીધી હતી.

મેં અપ્સરાને પ્રશ્ન કર્યો, “પેલા લોકો કેણુ છે? જોયો પેલાં સારાં ફળોનો સ્વાદ આખવા છતાં પણ હજુ પેલા પિશાચોનું સેવન કરે છે.”

તેણે કહ્યું, “જે પ્રમાણે ખરાબ જમીનમાં રોપાયેલું ખીજ સડી અને ગંધાઈ ઉઠે છે તેજ પ્રકારે તેમના લાગવમાં આવેલાં ફળોની દરા ઘટ્ટ છે. આ લોકોને મનુષ્ય ધ્રુવડની સંજ્ઞા આપવામાં આવે છે; કારણ કે જેમ ધ્રુવડ સૂર્યને નિહાળી શકતો નથી અને તેના પ્રકાશને લાલ અનુભવી શકતો નથી તેમ આ લોકો પણ સૂર્યને (સુધારાને) નિહાળી તને અનુભવી શકતા નથી.”

મને માલુમ પડ્યું કે અપ્સરાના હાથમાં એક કાચનો આરસો હતો. તેણે તેનું પ્રતિબિંબ નીચે કેટલાકની આંખો ઉપર નાખ્યું અને મને કહ્યું કે પછે દૃશ્ય થતા પેલા આંધળા માણસોને જો! ઐંધ્રશ્રદ્ધાએ આંખે પાટા બાંધેલા તે આંધળાઓ છે; તેથી તેઓને આં તવિન સૂર્યનાં દર્શન થતાં નથી.

ત્યાર પછી તેણે વદકન વચ્ચે પહેરેલા કેટલા માણસોના મનોરાજ્ય ઉપર તેજનું પ્રતિબિંબ નાંખ્યું. અને મને કહ્યું “જો પછે, દરેકના મનમાં એક કાજો ગાથ દેખાય છે, તે તેમની બળી ગયેલી ખુંદિના સ્થાને છે.”

ખીજા લોકોના મન ઉપર આરસાનો પ્રકાશ નાખીને અપ્સરાએ મને કહ્યું, “નિ-

અહના (તામે રાખવાના) પેલા ડખને તુ જુએ છે ? તે પોતાના રાતા ઓછાડે પોતાને સુધારાવાળા કહેનાડાનનારની અભિલાષાનું મોઢું બધ કરી દે છે, તેનું કારણ એટલું જ છે કે તેઓ મહુ દીના છે અને તેઓની હિંમતનું વાસણ તદ્દન ખાલી થઈ ગયું છે ”

મે હા કહી, અને બીજા પાછા કેટલાક માણસો જોયા તેમાના કેટલાકને અધ શ્રદ્ધાળુ જોતા અને કેટલાકને સુધારારાળા જોતા પણ આરસાના પ્રતિગિબથી મને માનુષ પડ્યું કે તેઓના હૃદય અને શલ જોડાયલા નહોતા (મનમા કાંઈ હતું અને મોનતા કાંઈ ! ત્યાર પછી અપ્સરાએ પોતાના આરસાનો પાઠો કેટલાક હૃદયો ઉપર પ્રકાશ નાખી મને કહ્યું, “જો પપો ! તે લોકોમા કાંઈ પણ ખોડ નથી, ત્યારે તેઓની સખ્યા બહુજ યોડી છે તુ નક્કી રમજો કે તેઓ જ હિન્દમાતાના ખરા બાનડા છે ” મને માનુષ પડ્યું કે આમાના જ ઘણા માણસો સુધારાએ આપેલી ડુટારીઓ વડે જાતિઓના ખડો ટોડી નાખતા અને વિજ્ઞાનદેવીએ આપેના દાર્જોળાવડે અજ્ઞાનની નાધેલી દિવાલોને ઉડાવી દેતા વિજ્ઞાન દેવીએ રોપેલા વૃક્ષો તા કુળો ખવરાવીને સ્ત્રીઓની ઉન્નત કરનાર લોકો તે પણ આજ હતા પેના મનુષ્ય-ધુનડો અતોલ્યત્તોલ્લઘ રથિનિમા હોનાથી રચિત અને શક્તિથી ચ્યુત થયા હતા

એક દે માવ જોનાનું મને મળી આ યુ તે પણ નખવની ઉત્તર થવાથી લખુ છુ વાડીની અદર મે એક વરેડો જોયો, તેની વચમા એક ઘોડો હતો, જેના ઉપર પોતાના જ કદનું એક નાગીએર લઈને એક બાનક મેરો હતો એક અહ થ તેના બંને હાથમા નાગીએર (પોતાના મે હાથ વડે) પકડારી રાખીને ઘોડાની બાજુમા તેની સાથે ચલાવતો આ ઉપરથી મે અજમાન વ્યુ કે આ પોતાને પણ વા લઈ જતા હતા, નામો મિત્ર રે ધામધુરથી મલારાઈ ગયો ડી પડ્યો ને કરમી મીસ પાડી લઈયો ઘોડો ચાલી ચમકરો, અને મહુ મુળીગતે પણ વન ન રહ્યો તેણે ડો રને ફેળી દીધા અને કચરી નાખ્યો શ્રી રામ ! છોડો દેવશરણ ક્યો વરના બાપની પારડી પણ ઘોડે ફેળી દીડી અને તેને પણ સખત ધજા થઈ જનને બદલે કાણુ થઈ વિરાહની વરસી થઈ અને મહે જાણુ મજાઈ ગઈ !

આકાશમા એક વાદળુ દેખાયુ અને અપ્સરાએ મને કહ્યો મુજમ ઉઘમનો વરસાદ વરસના માણ્યો વિજ્ઞાનદેવીએ રોપેલા વ્યાપાર રોજમાર તથા રોતિરાડીના વૃક્ષો તથા બીજા રોપાઓ અને કસારંગઓના મુળમા જળ સિગના માણ્યુ, કેટલાક ઝાડો તથા લોલોતરી નવી ઉગના માડી, તથા લક્ષ્મી, રૂપ આદિ વિવિધ પ્રકારના કુળો થયા માણ્યો વિજ્ઞાનદેવીએ રોપેના રોપ એની નંચે ફેલી મુગધીદાર અને આનંદજનન કળીઓ સૂચને (સુધારના) દેખતાજ ખીનના માડી અને દેળવણી, સ્વચતા, દિનય દેશાભિમાન, સુધારો અને એવા એવા બીજા પુષ્પો પોતાની આનંદજનન સુરાસ મોપાસ વાડીમા ફેનાન વાગના અપ્સરાએ મને હોના મુજમ વાડીમા ઉપ્પમગની ચરમીને નાત મરનાને વિચારી રૂપી લતામડપ દીધો, જેમા મનુષ્યો વાડીના અવ્યુદયના સાધનો અને સુખિઓ રૂપી વેના ઓ ચલાવી ગયા હતા

અપ્સરાએ મને પ્રજ્યુ, “ યાગના મધ્ય લામની નજીક તુ માઈ જઈ શકે છે ?

મે કહ્યું, “ હા ! જમીનમાથી એક નદીને બહાર નીકળી ” તેકે છુ અને તેન

મા તરફ જામળ દેખાય છે ”

તેણે કહ્યું, “ મહાન દુઃખરેચ્છા રૂપી તે નદી છે. કોઈક વખતે દ્વાતિનાં ખડકોને તે ધોળને ખોદી નાખે છે, કોઈક વખતે પોતાનાં મજબૂત મોત્તમ્ઓ વડે અજ્ઞાનના કિલ્લાઓને તે તોડી પાડે છે અને વાડીનાં જૂથોને અને ચેપાઓને પાણી પાય છે, અને પોતે જેમ પોતાના માર્ગમાં ઉત્તત, સ્વતંત્ર વિચરે છે, તેમ લોકોને પણ દુષ્ટ રાક્ષસોના નેત-રામાંથી નીકળી ઉઘોળી, સ્વાત્મી, અને પરાક્રમી થવાને શિખવે છે. ”

આહા ! હું જોઈ છું તો મને જણાવા લાગ્યું કે છેક તળીએ ડુબી ગયેલાં વહાણોને બદલે ઉઘમનાં નવાં નવાં વહાણો બધાતાં હતાં; વળી કેટલાંક વહાણો ને અભિ-યંત્ર અને ધુમાડીયાં યોગ્યતાં હતાં, અને કેટલાંક દ્રવ્યરૂપી નદીઓમાં હંદારવાનાં શરૂ થઈ ગયાં હતાં.

અપ્સરાએ મને કહેવા મુજબ બાગની વાડ આગળ પરદેશની મુસાફરીનાં વહાણો દેખાતાં હતાં, જેઓ બીજી સારી અને કિંમતી વાડીઓમાંથી દ્વય અને જ્ઞાનનાં વધારે કિંમતી અને પાકાં ફળો, વિદ્યા આદિક પુષ્પો, વળી તેમાં વસતા હુન્નરોનાં વિવિધ પ્રકારનાં ઓળંગે. તે વાપરવાના જ્ઞાન સહિત લઈ આવતાં હતાં.

વાડીમાં પોતાના એક હસ્તમાં જેણે દંડ ધાન્ય ક્યો છે એવા એક મજબૂત દેવને મેં દીઠા. અપ્સરાએ મને કહ્યું, “ તે ધર્મ છે. તે દરેકને આજ્ઞા કરે છે કે કોઈએ કહ્યું હોય તે ઉપરથી, અથવા પ્રાચીન દાળથી ચાલી આવેલી દંતકથાઓ ઉપરથી, અથવા લોકોમાં ઉડતી વાતો ઉપરથી તેમજ ઋષીઓએ લેખો લખેલા છે માટે તે લેખો ઉપરથી, અથવા કોઈ દેવે પ્રેરણા કરી હોય એવા ભ્રમ ઉપરથી, અથવા કોઈ માની લીધેલી બાબત ને લીધે રચેલા અનુમાન ઉપરથી, અથવા ઉપમાને લીધે સરખું લાગતું હોય તે ઉપરથી, અથવા તો આપણા ગુરુઓના કે શિક્ષકોનાં આજ્ઞા વાક્ય ઉપરથી, કોઈપણ બાબતને માની લેવી નહિ. પરંતુ જ્યારે કોઈ લેખ, સિદ્ધાન્ત અથવા ઉપદેશ તારી જુદી અથવા અંતઃકરણ કબુલ કરે ત્યારેજ તે સત્ય તરફ રવીકાર. તારા બંધુઓની તથા તારી માતૃજામિની અંતઃકરણ પૂર્વક સેવા કર ! ”

વળી મને એક દેવી દેખાઈ. અપ્સરાએ મને કહ્યું કે તે સંપદેવી છે. લોકોનાં હૃદયોને પ્રેમની દોરીવતી નાથીને સખળી લગામ તે હિંદદેવીના દક્ષિણ હસ્તમાં સોંપે છે. આથી કરીને માતા હિંદ હવે કાંઈક ટટાર થયાં છે.

તેમના શરીર ઉપર ધાતુ કરેલા રત્નજ્વિત કુદરતી બખતર ઉપર તથા યશદંડ ઉપર ચોરેલી કુળનો ધણી કાગ મંગતિના ઝાપટાએ ધોમને સાફ કરી નાંખ્યો હતો. બીજી વાડીઓમાંથી, તેમાંએ ખાસ કરીને પ્રાથિમાત્ર વાડીઓમાંથી, પ્રીતિબીની દહેરો આવવા લાગી હતી. તે જૂથોને પોષની અને લોકોને અંચળ અને ઉઘમી કરતી હતી.

શાંતિ આર્પતી તે ઉદ્યોગ લહેરોમાં જૂથોને બરાબર ખીલવવામાં, ફળોની પક-વતામાં, પુષ્પોની સુ-દરતામાં, નદી નાળાના શાંત યેગમાં, ધીમી ચાત્રની ઉઘમની હોડીઓમાં, દેવીઓ અને દેવોના મહાન્ કાર્યના ઉત્સાહમાં, લોકોની કીર્તિઉત્સાહ અને ઉઘમમાં, નવા સર્વના (સુધારાના) ઝળહળતા તેજમાં, અને પિરાઓનાં હૃદયમાં સખત બીક પેસાડી તેમને નિરાશ કરવામાં જીદ કરતા, એવા નિચેના સોનેરી અક્ષરે લખેલા શબ્દો-

(સ્વવાકિ) — “ અધિ ! ઓ ! હિંદ ! જન્યુત યા, દિસે તુજ લાગ્ય ઝળહળતું;

હવે વિજ્ઞાનની દેવી, અહીં આવે ખુશી યાતું.

યશસ્વી બાલ તારાને, બનાવી પ્રાક્રમી કરશે,

વળી ને આમ તેજસ્વી, ઉદય આ સૂર્ય પામે છે,

યશસ્વી હિંદસેનાની, તવ સ્પર્ધા નહિ થાશે,

અને ઐજ્ઞાન સેનાએ, જરીએ ના દુભાવાશે.

અરે તુ રાખતી શ્રદ્ધા, મદદ દેવી તને થાશે,

વળી તુજવાડીએ ખીલી, સુગંધી પુષ્પ પ્રસરાશે.

મજાની દિવ્યશોભાને, નિહાળી તુ ખુશી થાશે,

ધણા ઉચા ઉન્નતિના, શિખરપર તું ચઢી જશે.

ઉપરના કાવ્યના ધોણથી હર્ષ પામતો હું જંગી ઉદ્યો. હા ! જેઉં છું તો હું મારા પલંગ ઉપરજ સુતેલો હતો. મારાં અશ્રુને આનંદ આપતો દેખાવ, મારી પાંખો, અને મારી સાથે વાતો કરતી અપ્સરા સધળું અદ્વય ચર્ચી ગયું. સૂર્યનારાયણનાં પ્રકાશિત કિરણો મારા શરીર ઉપર પડ્યાં હતાં પ્રાતઃકાળની શિતળ અને સુગંધીદાર પવનની ટહેરોએ નવીન દિવસ માટે મારા જીવનમા ઉત્સાહ અને શક્તિ યોજ્યાં. અસ્તુ.

કાળના પડદામાં ચીરા !

લેખક.—રા. રા. ત્રંબકલાલ શિવશંકર ત્રિવેદી. અમદાવાદ.

એક અધારી રાત્રી હતી. સર્વત્ર શાંતિ પ્રસરાઈ રહી હતી. આકાશમાંના ચળકતા તારાઓ કાળજી કાળી રાત્રીનું અધારું કંઈક અંશે ઓછું કરતા હતા. ગામના સર્વજન તંત્ર જણાતા હતા. માત્ર ઉન્હાળાના ઉકળાટને લીધે કોઈ જન અશાંત સ્થિતિમાં પોતાના ખીજાના પર પડ્યા હતા દૂર ગામ બહાર ખેતરોમાં તમરાને તીક્ષ્ણ અવાજ થતો હતો અને વચમાં કોઈ કોઈ વાર ધુરડનો ટોર, અશુભ ધુરડારો સંભળાતો હતો. ગામ બહાર એક ઝાડ નીચે એક ઘરડી લાગતી પરંતુ તરણ સ્ત્રી મૂર્છિત અવસ્થામાં પડી હતી. તેની આસપાસ ચાર બાળકો તથા એક બાળકી એમ હતાં સ્ત્રીની અવસ્થા પચી-શેક વર્ષની હશે પરંતુ હુ ખ અને ચીતાને લીધે તેને ધડપણ પ્રાપ્ત થયું હતું. પણ તે શુદ્ધ, મુગ્ધ વદન ઉપર યુવાનીનું અને પવિત્રતાનું આણું શાંત ઓજસ પણ દીપ્ત હતું. બાળકોની વય આશરે દશ બાર વર્ષની હશે. બાળકોની ઉંમર લગભગ નવ વર્ષની લાગતી હતી. દરેક બાળક જમીનપર પડેલી સ્ત્રીને ઝાડના ઓટાં પાનનો પખો બનાવી ધીમે ધીમે પવન નાંખતાં હતાં. તેમની આંખમાંથી અશ્રુનો પ્રવાહ ચાલ્યો જતો હતો. કોઈપણ નેનારને આ દેખાવ નેવાથી એટલું તો સ્પષ્ટ સમજાય કે તે સ્ત્રી તે બાળકોની માતા હોવી જોઈએ. એક અધારી રાત્રે નહાના બાળકોને પોતાની અર્ધશૂદ્ર માતા તરફ નેંધ નેંધ રોતાં અને કુસંકાં ભરતાં જોવાં તે કશું રસની પરાકાષ્ટા હતી અને અવની ઉપર એવું કયું જડ હૃદય હશે કે જે એ દેખાવ નીરખી દયાથી દ્રવ્યા વગર રહે ? થોડીવાર આ સ્થિતિ ચાલુ રહી. આખરે તે સ્ત્રીએ પોતાનું પોપચું ઉધારી મીટ માંડી. બાળકોના વદને આશાના તેજ સ્પર્ધો. એ નિસ્તેજ નિસ્પન્ધ મીટ થોડી વખત મંડાઈ પણ તરતજ પાછાં

ચક્રાકાર વસાયાં. બાળકોએ પોતાની સારવાર ચાલુ રાખી. પ્રયાસ સફળ થયો. માતાએ પોતાના નયન પાછાં ઉઘાડ્યાં. પેલાં લાનહીન ચક્રમાં હવે કંઈ લાન, ચેતના, પ્રાણ જણાતાં હતાં. પણ અંતરની અગ્નિએ આંસુ બાળાનાં ખ્યાં હતાં. એક બાળકના મુખ તરફથી બીજાના મુખ તરફ એમ ચોપાસ માતાએ દ્રષ્ટિ નાંખી. શીઘ્ર, જડ ઓળટો અંદરની લાગણીના આવેશને લીધે ફરકતા-ધ્રુજતા હતા. થોડીવાર કંઠર પણ હૃદયબેદક શબ્દો ઝરવા લાગ્યા:—

“પુત્રો, પુર્વજ-મના શત્રુઓ ! પવન હવે ના નાંખે. બળેલા હૃદયને ના બાળે. પવન નાંખી અંતરના અગ્નિને વધારે પ્રદીપ્ત નહીં કરે. એ અગ્નિ હવે શાંત થશે નહીં. વ્હાલાં બાળકો ! આ પાંચાળીએ રતનમાં પથ હવું તે પાથું. તમે પીધું-ધણું પીધું એકે પીંદુ રહ્યું નહીં. છેવટે એ કુર પુત્રો ! તમે રૂધીર ચૂસવા લાગ્યા છો. ચૂસાથું તેટલું ચૂસ્યું. માત્ર આત્મા બાકી રહ્યો છે ! હવે એ આત્મા ચૂસી જઈ મને પીડામાંથી મુક્ત કરે. પાડ માનીશ !”

આટલાં શબ્દો ઉચ્ચારતાં આવેશ વધી ગયો. એક અચિંતે ‘ખાઈ શરીર ઉચું’ કર્યું. અશુદ્ધિન, જડ, પ્લેાળી આંખે નીરખી અચકત શરીર પાછું કાંકરાવાળી કંઠર જમીન ઉપર સખવત્ સ્થિતિમાં પડ્યું. આંખો પાછી મીંચાઈ. આવેશને લીધે ચાકી ગયેલું હૃદય વધારે યકકવા લાગ્યું. વદન ઉપર રક્ત ચઢી આવેલ તે પાછું ધીમે ધીમે નીચે ઉતરવા લાગ્યું. મ્હોરે એક શાંત આંખું તેજ જવાંયું. છેવટે એક પુત્ર બોલ્યો:—“માતા ! વ્હાલી માતા ! બાળકો ઉપર આટલો કષ્ટ શાને ? જરા વિનંતી સાંભળો...”

બાળક પુરૂં બોલી રહ્યો નહીં તે પેલાં તો તેના શબ્દથી ઉસ્કેરાઈ માતા પાછી એકદમ ઉંચી ચઢી અને આવેશમાં ને આવેશમાં બોલવા લાગી:—

“મને કોણ બોલાવે છે ? માતા, માતા, વ્હાલી માતા કહી કોણ બોલાવે છે ? હું કોની વ્હાલી માતા છું ? અરે મારાં વ્હાલાં બાળકો, મારાં ખરાં રત્નો ! તો ગયાં-સ્વર્ગમાં ગયાં-ધણા ધણા વર્ષો ઉપર. મ્હારું વ્હાલું હવે કોઈ રહ્યું નથી. મારા પુર્વજ-મના પાપે મારે પેટ શત્રુ અવતર્યા. શત્રુઓ પાસેથી બીજું શું સાંભળું ? શત્રુઓ શી વિનંતી કરી શકે ? અરે બાળકો, દુઃખી હૃદયને શામાટે વધારે દુઃખ આપે છે ? મંદી માતાની મશકરી શા માટે કરે છે ? મારા પાંચે પતિઓ મને છોડીને ચાલ્યા ગયા ! હાય ! ! તે ત્હમારે પાપે, શત્રુઓ ! ત્હમારે પાપે ! ! ! હું અગ્નિ, અધીન, એકલી રહ્યા, ત્હમને પોપાણું ત્યાંસુધી પોપ્યા. અરે ! પણ ફર હૃદયને ક્યાંથી દીનતા-દયા આવડે ? તમને મ્હારા પર દયા ના આવી. માતાના ધર્મે પ્રમાણે મ્હોં તમારું પોપણું કર્યું. પણ તમે ત્હમારો ધર્મ ન જાણ્યો. આ મ્હારો પ્લેલો બાળક, આ બ્રહ્મપુત્ર જુઓ, જુઓ, તેના વદને છે બ્રહ્મતેજ ? ધર્મહીન એ કુટીલ મ્હારે પેટ પથરો પડ્યો. આ બીજો ક્ષત્રિયપુત્ર. નથી ત્હેનામાં રાઘવગૌરવ કે શૈવ્ય. બળહીન બાપલો બની જુઓ તેની માતાનું દુઃખ જોઈ શકો એસી રહ્યો છે !—શું વાત કરું મ્હારા વંશ્ય પુત્રની ? ન્હાનો છે પણ નથી નીતિ ત્હેનામાં ? નથી પંચા કમાવાની શક્તિ. વેપાર કરતાં આવડતો નથી. તેથી છળ કપટ કરતાં તે શીખ્યો છે. એવા દુષ્ટાત્મા કરતાં, અરે પ્રભુ ! હું પુત્રહીન કેમ ન રહી ? અને જુઓ પેલો શીદો જેવો પરાધીન બનેલો શુદ્ધ મ્હારા માટે કંઈ પણ સેવા ન કરતાં ચુલમગીરીમાં ડૂબવા

લાગ્યો છે પ્રભુ પ્રભુ ! આપણુ દુખ શાને દેશે ? દયાળુ છે પણ કંદા છે ત્હારી દયા ? ત્હારી દયા સીધુતુ એક બિન્દુ આપ પ્રભો ! હું ઉપકૃત થઈશ । ”

નિરાશ માતાએ જોગથી જમીન ઉપર પડતુ મકયુ વળી બાળકોમાનો એક બોલી ઉઠ્યો —

“ માતા, માતા ! અમ બાળ હૃદયપર આઘાત થાય છે, અમારી એક વિનતી સાંભળો શત્રુ શબ્દ અમારુ હૃદય વીધે છે અરે ! પ્રિયતમ માતૃશ્રી ! આ કટુશબ્દ અમારા આત્માને વિષ પાય છે . ”

“ અરે દુષ્ટ ! ” માતા અધવચ બોલી, “ હજી અગ્ની વગસાવે છે ? દેડકાના પ્રાણ જાય છે હાસી આટની હોય નહીં મ્હાર દુખ ત્હને રચીકર છે ! પણ માતાએ કદી મમતા છોડી છે ? પ્રિય બાળ, બોલતુ રોય તે બોન પ્રભુને હૃદયમા રાખી બોન દુખી માતાને વધુ દુલનીશ મા

માતાએ પોતાની આખો વીચી તે બેલાન, અચેતન પડી થોડીવાર પાઠી શાતી પ્રસરી એકાએક પવન વારા લાગ્યો વાદળા આકાશને આગળવા લાગ્યા વીજળી અમકવા લાગી, વજ્રપાત જેવા આકાશમા કડાકા ચવા લાગ્યા, પ્રત્યક્ષાળની મેઘ ગર્જનાઓ ચવા લાગી એકાએક વાદળુ ફાટયુ-એ ચીરાચવા તેમા એક સહસ્રરશ્મિ સૂર્યનો અબાર ઝળકવા લાગ્યો તેજનો પ્રકાશ થોડી પણ પાઠી કાર્ષક ઓઠો ચયો તે તેજના ઉડાણુમાથી એક અનાદત નાદવાળો દીવ્ય મધુર ઝીણો સૂર આનંદ લાગ્યો —

“ પાયાળી પુણ્યરતી પુત્રી ! જનની તુ શુભવીરની ! વિજય કરશે વિશ્વાસ રાખ તુજ તનુજના વાચનો મહી ’ — પાયાળી ! પાયાળી ! તુ હતાશમા થા ત્હારા ન્દાના બાળકો તરફ આશાની નજરે જો તેમના વદનમ્મળ ઉપર ક્યારનુએ બ્રહ્મવચ્ચેસુ, રાજ્યવચ્ચેસુ પ્રતિ-લા અને પ્રકાશ ઝળકવા લાગ્યા છે બ્રાહ્મણો ધોર નિદ્રામાથી જાગવા લાગ્યા છે ક્ષત્રિયોની રમેશમા પાયાળીનુ લોટી આવેશ લયું વહે છે વૈશ્ય પુત્રો તેમનો ધર્મ સમજવા લાગ્યા છે દેશ સેવા અને દેશભિમાનનો મર્મ દરેક આર્યપુત્ર જાણે છે જો, આર્યાવર્તના સાધુબાપો ના કેસરીની પેટે ગર્જના કરે છે સ્વદેશ પ્રેમ અને દેવીલાન્કુના ઉત્કર્ષ માટે સર્વ પ્રયત્નશીલ છે સુધારા-સાસારિક, રાજકીય, ધાર્મિક, સુધારા ચવા રૂઝ છે પાયાળી ! દુખને તિલાંજલી દઈ દે નજીક લવિષ્યમા પાયાળીના કીર્તિલાનુનો મન્યાન્હ તપશે, વિજય વાવટો દેશ પરદેશમા ધ્રુમશે ધર્મગજ પાયાળીના ધર્માગને આવી વિરાજશે, અર્જુનનો અનંત ધ્રુવ રીયાળો રથ ધ્રુમશે ભીમની ભીષણ હાક વાગશે, પૃથ્વી તળ ઉપર, અને શાસ્ત્ર વિશારદ નકુળ સહદેવ પ્રભુ પન્થે દોરો — પાયાળીના પામરપુત્રોને જો, પેયો આવે અર્જુનનો રથ, જામશે વર્મયુદ્ધ અને પાયાળીનો જય જયકાર ચશે । । । ”

એ અદ્રશ્ય વાણી બધથઈ, વિજળીના પલકાર બધથયા વાદળા વિચરાઇગયા, રાત્રી હતી તેવીને તેવી નિશબ્દ, શાત દીસના લાગી પાયાળીને મુખે નવજીવનની ચેતના સ્પુરી તેની નસોમા લોહી વહેવા વાગ્યુ, અને ઝડપ ઉભી થઈ બાળકોના મસ્તક ઉપર આશીર્વા સૂચક હસ્ત મૂકી બોલી —

“ પુત્રો, પ્રભુ ત્હમાડ કલ્યાણુ કરો ઇશ્વરે લવિષ્યના બેદ ખુદયા કર્યા છે અજમાવે । જો ત્હમાડ પગક્રમ. આર્યપુત્રો ! લગનવાને બનાવો સ્વર્ગ સમે વડુ અને પાયાળી ।

અક્ષયુત્ર બોલ્યો, “ માતા ! પ્રિયમાતા ! બ્રાહ્મણોએ સ્વાર્થને લીધે પોતાનું સા-
માન્ય સ્થાપ્યું અને પરિણામે અધોગતિ થઈ. ભારત પુત્રો નહીં લગ્નને જનનીનું લોહી.
પ્રાચીન બ્રહ્મવર્ચસ પ્રકાશશે અભ્યાજોને મુખે ” ક્ષત્રિપુત્રે કહ્યું—બ્રહ્મી માતા, અયે
આર્યમાતા ! આર્યપુત્રોની નસોમાં પાંચાળીનું લોહી વહે છે. એ લોહીનું અણુપણુ તેમની
નસોની અંદર દશે ત્યાં સુધી પાંચાળીનું સુખ સાધવાને તે પ્રયત્ન કરશે. ”

વૈશ્યપુત્ર વદ્યો—પ્રિયજનની ! બ્રહ્મી ભરતમાતા ! આપારે વસ્તી લક્ષ્મી. લક્ષ્મી—પ્રકૃતિ
પુરુષની જોડ ન હોય ત્યાં સુધી સુખ સુલભ નથી. પ્રકૃતિ પુરુષને સંલગ્ન કરશે અને પૂર્ણ અર્થ
ઉતારશે. પાંચાળીને દાર.

આર્યબાળા બોલી—માતા, પ્રિયમાતા ! આર્યબાળાઓ દુવે અબળા રહેશે નહીં.
કુંળે કુંળે સ્થાપશે સ્વર્ગ સદન, અને ભારત પુત્રીઓમાં. સારીની, સીતા, દમયંતી,
ગાર્ગ્યો અને લીલાવતીના ઉભરાશે અંબાર. જે આકાશે દેવના દંદુભી વાગે છે, જાણે ભારત-
ના ઉદયની મંગલાનો ટંકાર અને રાત્રીએ મેઘધનુષના જેવો આશા ભર્યો આકાર દેખાય
છે. જાણે ભારતના ભવિષ્યની ઉપા ઉગી હોય નહીં તેમ જો પેલો શુકનો તારો ઉઘો અને
તેની પાછળ આવશે હીન્દનો ભાગ્યભાનુ ! !

આનન્દાશ્રમ.

ભૂત.

(પ્રદર્શન બે અંકમાં) *

લેખક—રા. રા. કેશવપ્રસાદ છા. દેશાધ (ખી. એ., એલ. એલ. ખી.) અમદાવાદ.

અંક ૧. લો.

પ્રવેશ ૧ લો.

[સ્થળ: દેવશંકરના ઘરનું મંદિર. દેવશંકર સંધ્યા કરવા બેઠો છે અને તેમના વહુ
દેવા પ્રલ તુલસીની માળા કરે છે.]

દેવશંકર—(આચમન લઈને) કેશવાય નમઃ, નારાયણાય નમઃ, માધવાય નમઃ—આ-
પણી મેના ભાગ્યવતી તો ખરી, કાલે રાયજી એને જોવા આવવાના છે.

દેવા—રાયજી ! રાયજી કાણ ?

દેવશંકર—ના ઓળખ્યા ? મુકન્દરાય. એવો વર મળે, પછી શું જોઈયે ?

દેવા—શું મુકન્દરાય ! ! મ્હારી મેનાને એ જુદા સાથે પરણાવવી છે ?

દેવશંકર—કેમ બોલતા ચમકી કે. આવું ઠેકાણું ખીલું છેજ ક્યાં. પૂછકળ ધન છે.
મોટી હવેલીયો છે, નોકર ચાકર છે. લગ્ન ચતાંવાર મેના તો સ્વતંત્ર થશે અને વૈભવ
ભોગવશે. હા, રાયજી જરા ઉમરે મોટા તો ખરા; પણ છોકરીનું નશીબ હોય ને અધરણી
આવે તો પછી કશી મણા રહે નહિ. અને છોકરી સુખમાં—

દેવા—શું સુખમાં કહો છો. આ છે ને પેલું છે ને તે છે પણ મૂળ માણસે તો
જોવું. પરણે ત્યારથી સોભામ્ય હાથમાં લઈને ફરે તેવું ધર જોવું તે કાંઈ આપણી રીત છે.

* મરાઠીમાં આ ભત્તું પ્રદર્શન વાંચ્યું હતું તે ઉપરથી ઉપજાવી કાઢેલું.

નાતમાં ખીજ વણાય છેકરા છે. આ પેલો હમણાજ મેટ્રીક થયો છે તે સ્થુનાથ સાથે કરોને. નહિતો પછી નાખો છોકરીને નદીમાં. પણ મ્હારી ગરીબ ગાય જેવી દીકરીને એ છુદા સાથે.

દેવશંકર—હવે પૂર કર પુરાણ તાર. મારે તો સંધ્યાનો સમય થઈ ગયો. (ફરીથી આશ્ચર્યન લઈને) કેશવાયનમઃ, નારાયણાયનમઃ માધવાયનમઃ—

રેવા—અને પહેરામણી શી આપવાના છે, આ રૂપાળા વરને. એક ઘેરી ખીયારી પુણ્યાત્મા ઘરમાં છે તો ખરી, અને છોકરાને માટે ફરી ખીજ નિર્દોષ બાળાનો અવતાર બાળવા, ઉભો થયો છે.

દેવશંકર—ગોવિંદાયનમઃ, વિષ્ણુવેનમઃ, મધુસૂદનાયનમઃ, જનાર્દનાયનમઃ, પુર-પોત્તમાય નમઃ, પ્રદ્યુમ્નાય નમઃ, અનિરુદ્ધાય નમઃ—

રેવા—કે વળી કાંઈ છોકરીના ઉલટા પૈસા ઉપજાવવા ધાર્યા છે—

દેવશંકર—શું અહિં પૈસાની વાત છે ? ઘેરાએને પૈસાની વાતમાં માથુ મારવા કાણે શીખ્યું. એતો પુરુષોના કામ અને પુરુષોનું દુઃખ પુરુષોનેજ વેઠવાદો (મનમાં પાંચ હજાર રૂપૈયા છોકરીના લેવાતા કર્યાનાં છે, તે વાત આને કહેવામાં સાર નથી) (મ્હોટેથી) અમ્યુતાય નમઃ—

રેવા—ખાલી રોક શેનો મારો છે. શું હું હજી દુધપીતી છું. શું છોકરીને વેચવી છે ?

દેવશંકર—હા, હા, વેચવી છે. તેની ત્હારે શી પંચાત. સંકર્ષણાયનમઃ—અધોક્ષાય નમઃ—કાલે કન્યાને જેવા આવનાર છે પણ એતો નામનુંજ. બધું નક્કી તો કાલ સંધ્યા-કાળનું થઈ ગયું છે. અને શું હવે તે ફેરવાય. વામનાય નમઃ ત્રિવિક્રમાય નમઃ—

રેવા—નશીબ ખીયારી છોકરીના, ના ફેરવોતો (મનમાં) હવે પોતે રાખ્યું છે તે કાંઈ મ્હારે કલે ફેરવનાર નથી માટે એ સપજની વધુ ગંગા જેડેજ કાંઈ ગોઠવણ કરી લગ્ન બંધ કરાવું. એતો એજ. (મ્હોટેથી) ઘેરાનો અવતાર છે. જેની સાથે લગ્ન થયું તેને દેવતુલ્ય ગણવો જોઈએ. કાલે તમારી મરજી તે મ્હારી મરજી. આતો મનમાં લાગ્યું તે કહ્યું. લગ્ન પછી કાંઈ કહેનાર છે.

દેવશંકર—હરયેનમઃ—બધી સંધ્યા બગડી આજે તો.

રેવા—તમે પણ છોકરીનું હીત અહીંત જાણો છો, પણ મ્હારી અછલ.

દેવશંકર—નહિ જોઈએ મ્હારે ત્હારી અછલ. ઘેરાશુદ્ધી પાનીયે, કાલે જમવાનું કરવાનું છે તેની ગોઠવણ કર; ને ગંગાએનને જરૂર જમવાનું છે એમ કહી આવજો.

રેવા—હીક હમણાજ જઈ છું. (મનમાં) હા, હમણાજ જઈને ગંગાએનને બોળા પાથરી વિનંતિ કર છું. મ્હારી છોકરીને બચાવો. ગમે તેમ કરી બચાવો નહિ તો એનો અવતાર બેળશે. (રેવા જાય છે.)

પ્રવેશ બીજો.

[સ્થળઃ—નદીનો કાનારો—ગંગાએન અડધી રાત્રે કાનારે ઉભાં છે.]

ગંગાએન—(મનમાં) હીક હમ આખો છે એ છુદાને. ધયડે ધડપણ કાઢતી છોકરીનો અવતાર બાળવા ઉભો થયો છે. મ્હોં પણ એમજ કહ્યું કે જે ફરીથી પરણે તો હું નદીમાં પડી જીડી મરીશ. હમણા રાવજી આવશે ખરા, મારી બોળમાં હા, આ આવ્યા (મ્હોટેથી) આ નદી માતા હવે તો તારે બોલે સેજે.

રાયજી—અરે આ શું માંધું છે ? આતે કાંઈ રીત કહેવાય કે !

ગંગા—શું માંધું છે કેમ ? બસ હું તો મારો જીવ આપીશ આટલી ઉંમરે લગ્ન કરતા શરમ નથી આવતી ? વાળ તો ધોળા થયા, દાંત પડી ગયા છે ને હાથ પગતો ઘૂંચે છે. નહિ બસ મારાથી એ નહિ વેઠાય. હું તો છુટી જ મરવાની.

રાયજી—અરે પણ આપણને છોકરો નથી એટલે લગ્ન તો કરવુંજ પડેને. આતે કાંઈ દુશી ખુશીને કરવાનું છે. ને તારો એકાદે છોકરો જીવ્યો હોત તો પછી આમ કંઈ યાત. માટે તું ચાલ પાછી ઘેર (ગંગાનો હાથ પકડે છે)

ગંગા—તમારે છોકરો જોધ્યે માટે પારખી છોકરીની, કાંઈ ગરીબ ગાયનો અંવનાર બાળવો. નહિ બસ હું તો મરીશ તમે મુખે લગ્ન કરો. ભૂત થઈને હું તમારા છોકરા જોવા આવીશ.

રાયજી—અરે રામ, અરે જરા તો મારું સાંભળ, વિચાર કર—

ગંગા—વિચાર શેનો બસ એતો નહીજ. તમને ગમે તે લાગે કરો. બસ હું તો તમને સ્વીકૃત્યા આપીશ (હાથ તરછોડી પાણીમાં દોડે છે,)

રાયજી—(મનમાં ખુબ ગલસાર્થને ધ્રુજતે સારે) હે શંભુ, હે ભોજાનાથ, હે રામ, અરેરે, ન માન્યું ચાલી ગઈ, હે રામ, રામ, રામ, (એટલામાં દેવાનો નોકર છાદુ નદી કાંઠે આવી પહોંચે છે.)

છાદુ—અરે આ મધરાતે કાણુ છે શું કરે છે અહિં.

રાયજી—(મનમાં) અરેરે આ વળી કાણુ આન્યું. ફસાઈ ગયા તો. આતો માંધે નાહક ખુનતું તોમત આવશે. (મોટીયાં) અરે લાઇ તું મને જવા દે. હું તને ખુશ કરીશ (વીંટી આપીને) લે લાઈ આ લે ને મને જવા દે.

છાદુ—નહિ, નહિ, હાથમાં આવેલો અને જાતે પકડેલો હવે કદી ન જવા દઉં. બસ હવે તો ચોક્કી પર લઇ જઈ.

રાયજી—(ધડીપાળનો અછોડો આપીને) લાઈ હવે તો તું બચાવ ગમે તેમ કરી તું બચાવ. તારે આધારે છું.

છાદુ—કાંઈ નહિ, કાંઈ નહિ, જાવ તમારે ઘેર પણ ચાલ રાખજો ફરીથી આવું કાંઈ કામ કરતા નહિ, ઈશ્વરનો ડર રાખો.

રાયજી—પણ લાઈ જો જો હોં કાંઈ કહીશ નહિ. તારો આશરો છે (બન્ને જાણુ જાય છે. રાયજી પોતાને ઘેર ચિંતા કરતા પહોંચે છે. અને બળતે હૃદયે આખી રાત પચારીમાં તરફડીયા મારે છે.)

અંક ૨ જો.

પ્રવેશ ૧ લો.

[રથજી દેવશંકરનું ઘરઃ એક ઓરડામાં દેવા બેન તથા ગંગા બેન બેઠાં બેઠાં વાતો કરે છે. એવો પ્રવેશ.]

દેવા—પછી શું થયું ગંગા બેન ? તમને બીક પણ ના લાગી.

ગંગા—એમાં બીક શેની. બધી નદી મારી જાણીતી છે. અમારા રાયજી જાણુ કે નદીમાં પડી પણ હું તો ત્યાં નિરંતરે ઉભી રહીતી. રાયજી ગયા હશે એમ મને ખાતરી

હતી. કારણ કે એમણે કાંઈ દિવસ નદી પાવન કરી હોય ત્યારે ને. બીજારા શું જાણે ! પૂરી પાની પણ પાણીમાં છુટતી નથી. પછી તો ચંદ્રોદય થયો અને કાંઈ દેખાયું નહિ એટલે હું ચાલી ચાલી મારે ઘેર ગઈ. હું જાણતી કે એ કાંઈ નોકર ચાકરને નથી કહેવાના- કે શેઠાણીએ આમ આપઘાત કર્યો, અને પછે દ્રષ્ટતા તો હું અહિં તમારી પાસે આવી. તમે એમને જમવા તેડવા મોકલ્યું કે ?

રેવા—હા મોકલ્યું. પણ રાત્રે મારો નોકર છોડુ એને ગામથી પાછો આવતો ત્યારે બહુ મોડું થઈ ગયું હતું અને નદી પાસે કાંઈ માણસ. ઘરડી ઉમરનો. આપઘાત કરવાની તૈયારી કરતો હતો એમ એ કહેતો હતો. હવે રાયજી અહિં આવીને એને ઝોળખશે, તો જોવાની મજા આવશે. ચાલો અત્યાર સુધી તો બધું પાંસડું ઉતર્યું છે. હવે થાય તે ખરું.

ગંગા—અરે બધું હીકજ થશે. પણ તમે છોડુને કહી રાખો કાંઈના દેખતા હો હો ના કરે. અને કાંઈ માણસને રાયજી પાસે મોકલીને કહેવડાવો કે જલદી આવે.

રેવા—મીઠળ બંધાવાની ગરજ છે તે આવશેસ્તો. માણસ મોકલું છું.

ગંગા—હા જુવોને એમની તો સાડી છુદ્ધિ નાઠીજ છે. પેલા રઘુનાથ જેવા કાંઈને દત્તક લેતા હોય તો છોકરાની ગરજે સરે. પણ અઝલ કાની લાવે. પણ એન તમે જાણીને બધી તૈયારી કરો. અને પેલા છોડુને પણ કહેજો.

રેવા—એન, એમાં તો કશું કહેવુંજ નહિ પડે. પણ એન તમારું કલ્યાણ થશે અને મારી મેના તમને કદી નહી બૂલે (જાય છે.)

પ્રવેશ બીજો.

[સ્થળ—દેવશંકરનું ઘર—આગલા ખડમાં દેવશંકર છે અને રાયજી આવે છે.]

દેવશંકર—પધારો રાયજી, આવો અહિ ગાદીપર બેસો.

રાયજી—(બેસતા બેસતા) હરેરામ, હે ભગવાન.

દેવશંકર—કેમ રાયજી કાંઈ નરમ છો કે, રાત્રે ઉંઘ નોતી આવી ?

રાયજી—હૈં ! શું રાત્રી ! ! ઉંઘ ના આવે તેથી શું ? તેમાં તમારે શું ! નાના મૂને કાંઈ નથી થયું.

દેવશંકર—(મનમાં) આજે કાંઈ રાયજીનો જીવ ઠેકાણે નથી લગાર હુકો પાછો એટલે જીવ ઠેકાણે આવશે. (મોટેથી) અરે છોડુ, એ છોડુ.

છોડુ—(મકાનમાંથી) જી સાહેબ, આવ્યોજી.

દેવશંકર—અરે હુકો લરી લાવ અને લટ સાથે દૂધ મોકલ.

છોડુ—મોકલુ સાહેબ, હુકો પણ લાવું છું સાહેબ.

[લટ દૂધ લાવીને મૂકે છે અને દેવશંકરને ન્દાવા પધારવા કહે છે.]

દેવ—રાયજી, આપ દૂધ પી આ પાન સોપારી ખાઈ જરા હુકો પીઓ એટલામાં હું ન્દાખને નિત્યકર્મ આટોપી જલદી આવું છું. ખમચાશો નહિ આપનુંજ ઘર છે.

રાયજી—કાંઈ નહિ, કાંઈ નહિ, આપ પધારો. (દેવશંકર જાય છે.)

રાયજી—(હાથમાં દૂધનો પ્યાલો લઈને) આજ કાંઈ એન પડતું નથી. મનમાં કાંઈ થઈ જાય છે. નદીની વાત કાંઈ જાણુશે તો.

છોડુ હુકો લરી લાવે છે. રાયજી છોડુને ઝોળખે છે ને ચમકી ઉઠે છે. હાથમાંથી પ્યાલો પડી જાય છે ને દૂધ ટોળાય છે અને બોલી ઉઠે છે કે અલ્યા તું-તું-તું અહિ ક્યાંથી ?

છાહુ—(હસીને) આ હુકો ભરી આણ્યો છે સાહેબ (મનમાં) રાત્રે . બે પરેણી લીધાં છે . અત્યારે પણ પડાવીયે .

રાયજી—જા, જા, જતો રહે, અહિંથી ચાલ્યો જા.

છાહુ—તે એમને એમ શેનો જાઉં.

રાયજી—અરે રામ, લે બાપુ લે આ પ્હોંચી લે ! પણ અહિંથી જા. કાઢને વાત કરીશ નહિ.

છાહુ—(પ્હોંચી લઇને) પણ તમને એ કરતાં શરમ ના આવી.

છાહુ—અરે જાનો રહે. ચૂપ, ચૂપ, લે આ કંઠી.

છાહુ—(કંઠીલઈને) એતો જાણે ઠીક કે હું સારો માણસ છું તે કાઢને કહીશ નહિ પણ એ કાંઈ તમારી શોભા ! જુવો હવે ફરીથી એમ કરશો નહિ. સમજ્યા કે—(મનમાં) હવે જવા દે શેઠ આવતા હશે. [જતો રહે છે]

રાયજીના હાથમાં હુકો છે અને મનમાં પૂછજી ગભરામણ થયેલી છે એટલામાં અચાનક ઉતાવળા. દેવશંકર આવે છે એથી રાયજી ચમકે છે ને હાથમાંથી હુકો પડી જાય છે ને ચલમ ભાગે છે.

દેવ—અરે આ શું ? હુકો પડી ગયો ? દુધ પણ ઢોળાયું છે ને. અરે છાહુ ! રાયજીને બદલ્યા ધોતીયું આપને. નહિ તો પીતાંજર દાવ. જમવાની વખત પણ થઇ છે. રાયજી તમારું શરીર આગે સાઈ નથી લાગતું—માટે જમીને જરા સુઇ જાને અને ઉંધી ઉડી નદી કીનારે લગાર ફરવા જાને—એટલે તબિયત સારી થઇ જશે.

રાયજી—હેં, નદી કીનારે, ઓ રામ, નદી કીનારે ?

દેવ—નદીને કીનારે કાંઈ છે ? તમને ત્યાં નથી ગમતું ?

રાયજી—હોય શું યજ્ઞા—કેમ ના ગમે ? (મનમાં) ઓરામ, એ પડી તે સાચું હું એ ગયો હોત તો ઠીક થાત, પેલા નોકરે વાત ફોડી દીધી લાગે છે.

દેવ—(મનમાં) આ છુદાતું ચક્કર ફરું લાગે છે. પણ પાંચ હજાર રૂપીઆ ! ! ના, ના, એતો ના જવા દેવાય. (મોટેથી) નહિતો પાછળ કેળની વાડીમાં બેસજો,

રાયજી—હા, હા, બરાબર ત્યાં બેસીશું.

દેવ—ચાલો અંદર જમવા જાએ [બે જણા જાય છે.]

પ્રવેશ ત્રીજો.

[સ્થળ:—દેવશંકરના ઘરની પાછળ કેળની વાડીમાં રેવાબેન તથા ગંગાબેન ઉભા ઉભા વાતો કરે છે.]

રેવા—ચાલો ગંગાબેન હવે જલદી કરો. એ લોકો જમી રહ્યા છે તે હમણા અહિં આવતા હશે.

ગંગા—હા હવેજ એમને ખજર પડશે તો. બેરીનું ભૂત જોઇ કેવા ગભરાય છે તે જોવાની મંત્રા આવશે. હવે આ વાળ મેં છોડ્યા—કપકુતો ધોળું જ પહેરું છે.

રેવા—ત્યો ત્યારે આ કંડુની મોટી આડ તમારા કપાળમાં ફરે છું. તમે દેખાવ ભયાનક કરજો.

ગંગા—અરે એતો તમે જુવોને !

રેવા—છોડુએ મને વીંટી તથા અછોડા રાત્રે નદી કીનારે લીધેલા તે, તેમ હમણા લીધેલી પ્લેંગી અને કંઈ આપ્યા છે. તમે લેશો ?

ગંગા—ના, હમણા નહિ. તમેજ રાખો. યોગ્ય વખતે એતો ઉપયોગ કરીશું. પણ બેન, તમારો છોડુ ખરો ઇમાની માણસ છે, એણે આજે ઠીક બળવી. એને કંઈ બક્ષીસ હું આપીશ.

રેવા—હા ઠીક, પણ આ પેલા બે જણ આવે. જુવો ઘોડીવાર પછી હું મ્હારા ધરવાળાને બોલકવી લઇશ અને કાંઈક કામને બ્હાને ધરમાં રોકી રાખીશ. એટલીવારમાં તમે તમાર કામ બરાબર કરી લેજો.

ગંગા—અરે જુવોતો ખરા, કેવી મજા કરું છું તે. પણ આ પેલા લોકો આવ્યા-આલો સંતાપ જઇયે. [બે જણા વાડીમાં જતા રહે છે.]

[રાયજી તથા દેવશંકર વાડીમાં આવે છે.]

રેવ—જુવો આ અમારી વાડી. બહુ મ્હેનતે તૈયાર થઇ છે. પણ તમારી વાડી તો આથી સારી હશે. નદી પાસે ખરી કની.

રાયજી—હેં, નદી નદીને શું છે !

રેવ—હા, નદી ! તમારી વાડીતો નદીના ઘાટ પાસે ખરી ને.

રાયજી—નદીનો ઘાટ (મનમાં) અરે રામ અહીં પણ નદી અને નદીનો ઘાટ, શું એ વાત જાણુતો હશે ! (છોડુ આવે છે) અરે રામ, પાછો આ ક્યાંથી આવ્યો.

છોડુ—(દેવશંકર) આપને બા બોલાવે છે. કાંઈક રહેજ કામ છે. હમણા પાછા અવાશે.

રેવ—રાયજી, તમે અહિંબેસો. હું હમણા આવું છું. [છોડુ તથા દેવશંકર જાય છે.]

રાયજી—(બેસતા બેસતા) એ રામ. (રેવાબેન આવે છે.)

રેવા—હ્યો રાયજી, આ તમારા ધરેણા પ્હેરો.

રાયજી—[ગભરાઇને]એ તમારી પાસે ક્યાંથી આવ્યા ?

રેવા—તમે એ છોડુને આપ્યાતા. તમાર પાપ સંતાપવા. પણ છોડુએ મને બધું કહી દીધું છે.

રાયજી—અરે રામ-પણ મેં કાંઈ નથી કર્યું હોં. મ્હારો વાંક નથી.

રેવા—મારે તો કામ છે. સાંજળવાનો વખત નથી (ચાલો જાય છે)

રાયજી—એ રેવા કહી ઉભા રહો, ઉભા રહો સાંજળો તો ખરા. અરે રામ એતો ગયા. મારે માટે શું ધારશે ? મને બેરીતો ખુની ધારશે. સ્ત્રી હત્યા કરનારો પાપી જાણુશે. મારી સાથે હવે છોકરી કેમ દેશે.

[એકદમ છુટા વાળ સાથે કપાળમાં કંકુની મોટી આડ કરેલી છે અને ઉપરથી નીચે દક્ષણી રીતે ધોળુ લગડું પહેરીને ગંગા પ્રવેશ કરે છે.]

રાયજી—[એનું લયાનક રૂપ બોધને] અરે રામ, ઓરામ રા-રા-રા-મ-મ-રા-રા-રા-મ-મ-મ.

ગંગા—હું ભૂત થઇને આવી છું.

રાયજી—(જીભ તોતડાઈ ગઈ છે) બા-બા-બા-પ-પ-રે, બૂ-બૂ-બૂ-ત !

ગંગા—હું તારી બેરીનું બૂત છું.

રાયજી—(ડાળા તતડે છે ને બાંકપરથી નીચે પડે છે) બૂ-બૂ-બૂ ત !

ગંગા—તને ખાઈ જાઉં. બસ ખાઈજાઉં !

રાયજી—ન-ન-ન-નહિ ! બ-બ-બ-ચાવી લે !

ગંગા—લગ્ન ન કરેતો બચાવી લઉં !

રાયજી—ન-ન-ન-નહિ કરૂં રે-રા-રા-રામ !

ગંગા—રઘુનાથને દત્તક લે.

રાયજી—લપ્પશ. જરૂર, બ-બ-બ-ચાવ.

ગંગા—મેના સાથે રઘુનાથનું લગ્ન કર

રાયજી—જરૂર કરીશ. તુ-તુ-તુ જા.

ગંગા—ફરીથી તારા લગ્નની વાત ન કરીશ

રાયજી—નહિ કરૂં—છો-છો-છોડ હવે !

ગંગા—સાંભળ જો આડો ચાલ્યો તો હું રોજ આવીશ, તારી છાતીપર ચઢીશ, તારા માથું ખાઈશ. તને જીવતો બાળીશ.

રાયજી—લગ્ન નહિ કરૂં. રઘુનાથને દત્તક લપ્પશ. મેનાનું એની સાથે લગ્ન કરીશ.

ગંગા—અને દેવશંકરને હરાવેલા રૂપેયા આપ

રાયજી—હા, હા, રૂપેયા પાંચ હજાર આપીશ.

ગંગા—જોજો હોં. ફરીથી મારે આવતું ના પડે.

રાયજી—ના, ના, બધું કરીશ.

(ગંગા બાલુપર જતી રહે છે. દેવશંકર આવે છે.)

દેવ—કેમ રાયજી નીચે કેમ પડી ગયા છે.

રાયજી—નહિ નહિ (બાંકપર બેસીને) તમે ધરમાંથી બધાને બોલાવો—દેવાકાળી, મેના, તથા રઘુનાથને.

દેવ—મેના-એ-મેના. (મેના આવે છે) જ તારી બાને તથા રઘુને ધરમાંથી બોલાવ

(બધાં આવે છે અને બાંક પાસે ઉભા રહે છે.)

રાયજી—શુભો. તમે બધા સાંભળો. પ્રભૂની ઇચ્છા એવી છે કે મ્હારે ફરીથી લગ્ન ન કરવું—

દેવ—અરે, પણ તમારો વિચાર (મનમાં) રૂપેયા પાંચ હજાર.

રાયજી—મારો વિચાર ફેરવ્યો છે. પ્રભૂની ઇચ્છા પ્રમાણે મ્હારું મન બદલ્યું છે.

છાહું—(મનમાં) ના બદલે તો જાણ ક્યાં ?

રાયજી—અને હવે પછી કદી પણ લગ્ન કરીશ નહિ

દેવ—પણ તમે મને વચન આપ્યું છે તે.

રાયજી—અને તમને હરાવેલા રૂ. પાંચ હજાર—

દેવા—હા, મારા મનનો લય ખરો હતો.

● રઘુ ગંગાના ભાઈનો છાકરો હોવાથી જમણા બોલાવ્યો તો

રાયજી—પાંચ હજાર હું તમને આપીશ.

દેવ—હાં હાં ત્યારે તો ઠીક. (મનમાં) મારે તો એનીજ પંચાત હતી. ખીલુ કાંઈ નહિ.

રાયજી—અને જે હેતુથી હું કરવાનો હતો, તે બર લાવવા હું રઘુનાથને દત્તક લઉં છું.

દેવ—શું રઘુનાથને દત્તક, હેં.

રાયજી—અને એને દત્તક લઈને પછી—

દેવ—વાહ, વાહ, ઘણુંજ સારું.

રાયજી—અને એવું લામ મેના સાથે કરી આપું છું. અને તે બન્નેને મારી મીલક-

તના વારસ કરું છું.

દેવ-દેવા:-હો, હો, હો, રાયજી તમારું બધું થશે અને તમને અનેક આશીર્વાદ મળશે. અમારી પ્રીતિના અવતાર સફળ થઈ ગયો. એને ભણ્યો ગણ્યો પતિ મળ્યો અને પૈસાની પણ ભીડ ભાગી.

રાયજી—આ બધી વાતનું મને સુખ છે. પણ હું માત્ર એકજ છે.

દેવા—શું હું માત્ર છે ?

રાયજી—આ બધું જોઈને ખુશી થનાર અત્યારે અહિં નથી, અને આવી શકશે પણ નહિ.

દેવશંકર—કોણ ? કેમ ?

રાયજી—મહારી ધગવાળી.

દેવા—કોણ ગંગાબેન ?

રાયજી—હા.

દેવા—અરે એતો અહીંજ છે. આજે જન્મવા આત્મા છે તે હજી પાછા ગયા નથી. બેટા મેના ગંગાબેનને બોલાવી લાવ. (મેના ગંગાબેનને બોલાવા જાય છે,)

રાયજી—શું એ અહિં જન્મવા આવી છે. (મનમાં) અરે રામ. શું હું આટલી પાર સ્વપ્નામાં હતો.

દેવ—હા. તમારી સાથે એને પણ નોતરૂ હતું.

(વાળી બાંધીને રોજના કપડામાં ગંગાબાઈ પ્રવેશ કરે છે.)

રાયજી—શું ખરેખર—

ગંગા—હા, ખરેખર હું જન્મવા આવી છું.

રાયજી—(મનમાં) ત્યારે શું મેં આટલીવાર સ્વપ્ન જોયું ?

ગંગા—તમે તમારો પહેલાનો વિચાર ફેરવી, રઘુનાથને દત્તક લઈ, મેના સાથે તેવું લામ કરી, તે બેને તમારા વારસ ફેરવ્યા છે એમ સાંભળી હું બહુજ આનંદ પામી છું. બેટા રઘુ-દીકરા મેના ! આમ આવો. તમારું જોડું કેવું સારું શોભે છે. (બેને માથે હાથ ફેરવીને) સો વરસનું તમારું આયુષ્ય થાવ ને દેવ તમને બધાને સુખી કરે.

બધા—તથાસ્તુ.

(ગંગા બેન પોતાના ગળામાંથી ચંદ્રહાર દાંડીને મેનાને પહેરાવે છે. રઘુને પાટ-લીપર પહેલી પોંચલી પેરાવે છે ને છાત્રને ધડીવાળનો અછોડો આપે છે અને છેવટનો પડો પડે છે.)

પ્રેમની પાંખો!

પ્રકરણ ૧ છું: ચમત્કાર.

[નવા પાંચનાર માટે: નાદુરસ્ત તબીબત, લહેણદારોનો ત્રાસ, અને પત્નીનું મરણ, એ સર્વથી કંઠાળી ગયેલો કમળાકર નામનો યુવાન શ્રી ગુરુદાસને પોતાનાં દુઃખદર્દી જણાવી, તેમની સલાહ-સહાય માગવા, નર્મદા કિનારે આવેલા તહેમના આશ્રમમાં આવે છે. અહિં ત્હને મદનતની મનોહર, તરેણુ મુન્નીનું પ્રથમ દર્શન થાય છે અને મન્દિરનું ઉદાર આતિથ્ય તે અનુભવે છે. ગુરુદાસજીની સાથેની વાતચીતમાં, તે વ્યવહારકુશળ સાધુ દોંગી અને પ્રપંચી છે, એમ ત્હને સમજાય છે; અને જ્યારે પ્રેમ અને ત્યાગની ભાવના હૃદયમાં રાખવાનો જોધ તે આપે છે તથા પોતે પણ આશ્રમ-મન્દિરની સમૃદ્ધિ રૂપ ઉપાધિમાંથી મુક્ત થવા તીવ્ર ઇચ્છા દર્શાવે છે; ત્યારે કમળાકરને તે દોંગીજી છે એમ ખાતરી થાય છે. આથી તે મદનતને કહે છે કે, “ આ સધળી મિથ્યા વસ્તુઓ ધૂળ હોય અથવા કંઠાળો આપતી ઉપાધિઓ, હોય, તો તે સધળું મૂકી દો. ત્હનો સધળો બાર સદન કરવાને હું તૈયાર છું. અને ત્હેના બારથી મુક્ત થયા પછી આપ નિરાતિ ’ પ્રેમ અને ત્યાગ ’ અનુભવ્યા કરજો ! ”]

૩. અદ્ભુત ફેરફાર !

ગુરુદાસજી ફરીથી કહ્યા, “ પ્રભુ દયાળુ છે, ભાઈ ! ત્હારું કહ્યાણુ એ મારું હશે, તો એમ પણ થશે. તું જાણતો હોઈશ કે હું આ સ્થાનને અથવા અહિંની કોઈ પણ ઉપાધિને વળગી રહ્યો છું: પણ ત્હેમાં ત્હારી ભૂલ છે. સંસારમાં ભાગ્યેજ કોઈ પણ વસ્તુ માગી મળે છે અથવા મમતા બંધાયે રૂઢે છે ! મ્હેં ત્હને પ્રથમ કહ્યું તેમ, અને કમુશી-બતો ભોગવ્યા પછી, આ ધામ મ્હને પ્રાપ્ત થયું છે; અને સંસારના વિવિધ કટુ અનુભવો જોયા પછી તે મળ્યું એટલે થોડા કાળ સુધી તો ત્હેની મોહિની મ્હારા જીવન ઉપર પણ રહી હતી. પરન્તુ ધીમે ધીમે ભગવાનની દયાથી હું મ્હારા હૃદયનું સમતોલન પાછું જાળવવાની સ્થિતિમાં આવ્યો છું.

“ બચ્ચા કમળાકર ! આ આશ્રમના મદનત તરીકે એક સંદેશ મોકલેલો છે; અને તે એ છે કે કોઈપણ અતિથિને બનતાં સુધી અસંતોષી અથવા નિરાશ પાછો જવા દેવો નહિં. મારે ભાઈ ! તું જે માગણી કરે છે, તે પૂર્ણ કરવી એ મ્હારો ધર્મ છે. તું “ પ્રેમ અને ત્યાગ ” ની દિવ્ય ભાવનાનો ઉપદાસ કરે છે, પરન્તુ તે બહુ અદ્ભુત મીઠું છે. ત્હેના રહસ્યનો જ્યારે અનુભવ થશે, ત્યારેજ પ્રભુની કરુણાનું ખરું જ્ઞાન ત્હને થશે. દુનિયામાં “ સ્વાર્થ અને દોંગ ” જે સર્વત્ર દેખાય છે, ત્હેનું કારણ ખીજું કંઈ નહિં, પણ આપણે સકળ જગતને માયાના ધૂમાડથી ઝાંખાં અને ધાં નેત્રોથી જોઈએ છીએ: અને હૃદયનાં પડળ જ્યાં સુધી ઉતરતાં નથી, ત્યાં સુધી સાક્ષાત્ થી હરિ ત્હેમાં નિવાસ કરતા છતાં અદૃશ્ય રૂઢે છે ! પરન્તુ ત્હારું ભાવિ ત્હને કહ્યાણુપચે મ્હડાવવાનેજ શ્રી ઠીકુરજીના આ નિજધામમાં લાવ્યું છે. સંસારની ઉન્ન વિપત્તિઓ પણ ત્હને સાત્વિક

બનતી રાખી નથી, અને ચિપગીબર મિત્રીના બનેલા શરીરનો ત્હારો મોહ ઘટવાને બદલે વધ્યો છે. — પગ્નુ ચિન્તા નહિ, બધા ' પરમાત્મા દયાળુ છે મ પતિ એજ સુખ નથી, અને ધનહીનતા એજ દુઃખ નથી, એ મહાસત્યોનો ત્હાગ અનુગ્રહ અર્થે ત્હને અનુભવ આપનાજ અહિ મોકલ્યો છે ત્હારી ઇચ્છા છે તો, મન્દિર અને આશ્રમનુ સ્વામિત્વ ત્હને અત્યાગવી સોંપી દેવા હું તૈયાર છું બોન ભાઈ ! તુ જેવી રીતે ત્હેનો ઉપબોગ ન્હાય છે ?

“ તુ હિ બલુતો નહિ દોષ્ય, પણ અનુભવ અથવા જ્ઞાન વિના કાઈ પણ ઉપાધિ ધારણ કરનાનું નામ સર્વદા વનિ છે તારા જેવો એક અભાગ્યો યુવાન-મ્હારી સમતિથી પણ મહન્તના આનન્દ બેઝીને ૮ ક્ષત્રજન તગ્મથી પ્રીતિ, ભાવ, અને મેવા કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકશે ? અને એમ ન બની શકે, તો તુ પણ નથી માનતો કે જે પદની તૃપ્તિ હાન ત્હારા હૃદયનું મન્યન કરી રહી છે, ત્હેનો પૂર્ણ ઉપબોગ ત્હાનાથી શી રીતે બની શકે ?.. આ સમગ્રી મુશ્કેલીનો એક ઉપાન છે અને તે એ કે-ત્હારે મહન્તના પદની સાથે મ્હાડ શરીર પણ ધારણ કરવું !

“ દેખ ભાઈ ! શ્રી ઠાકુરજીની પાસે અલોગત્ર મ્હારી યાત્રના હતી કે ' પ્રભો ! મ્હને આ ઉપાધિમાંથી મુક્ત કરો ' આજ તે મહુળ થનાનો વખત આ પો છે ત્યારે મ્હારી ઇચ્છા શુ હતી અને પરિણામ શુ આ પુ છે ?—એ પણ તુ જો !—હું તો સમાધી દૂર, ઓછ નિર્વિન વનમાં શ્રી પ્રભુનું ધ્યાન કરતો હોનાવિથી મુક્ત થનાનું માગતો હતો અને આજ પ્રાપ્ત શુ થાય છે ? ત્હારે મ્હાડ શરીર ધારણ કરવું પડે, તો અગમ્ય મ્હને પણ ત્હાડ શરીર ધારણ કરી-તારા મર્ત પો, ત્હારા વ્યવમાયોમા ઉતરનું પડવા પડે ! પણ પ્રભુ કરેણામૃતિ છે ત્હેની ઇચ્છા સર્વદા આપણા બેય અર્થેજ હોય છે એ મોગરવા અધગ રહેના મો કીણ કરનાનેજ તે કૃપાળુ આમ વ્યવસ્થા કરતો પ્રભો ! ત્હારી ઇચ્છા જ મ્હારી સુરતિ બનો ! અને ભાઈ કમળાકર ! ત્હાગ આ માનો ઉત્તર પણ થી ઠાકુરજીના પુણ્ય ચગપુકમળમા હવે બ્હેયોજ થશે, એમ મ્હને દર શ્રદ્ધા છે

“ પગ્નુ બધા ! ત્હારે એક વસ્તુનો ખાત્ર વિચાર કરાવો છે ઉત્તર આપતા રહેવા પૂર્ણ નિવય ઉપર આનનું જરૂરનું છે તું યુવાન છે અને યૌવનમાં વિકસતા મનુષ્યને જગત્પિતાએ જે સમૃદ્ધિ આપી છે, તે સર્વ ત્હારી છે મ્હારો દેહ ધારણ કરીને તુ અહિ મહન્ત પદે રહીશ ત્યારે વૃદ્ધત્વના ધર્મો પણ ત્હને નિઃસંશય વગરજે તુ મસારી છે, છતાં એક વિરાગી સાધુની ટિલગી ત્હારે સ્વીકારી પડે જે નમૃદ્ધિ ત્હને આજ આપે છે, ત્હેનું સામિપ્ય ત્હને જ્યારે સુખ નહિ આપે ત્યારેજ ત્હારી ખરી કમોગી છે, એ સ્મરણમાં રાખજે મારે જવાન આપતા વિચાર કરજે, બધા ! અને દયાળુ પ્રભુ ત્હને મન્મતિ આપી કે યાણ માર્ગે પ્રેરો એવી મ્હારી અન્ન કંઠણની આશીષ છે ” પોતાના હાથ લાગ્યા કરીને કમળાકરને મારે મન્મતા, ત્હેના નયન સાથે પ્રીતિથી ભરેલી પોતાની દષ્ટિ મેળવી, સાન્તિપૂર્ણ મુખમુદ્રાથી ત્હેમણે આખો નયન કરી શુરભાગ્ય નવે સમાધિમાં લીન યદ્યજ્ઞતા દોષની એમ ભાસના લગ્યુ

કમળાકરના હૃદયની અત્યારે વૃદ્ધિજ મિથિ હતી શ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા, ઉત્સાહ અને નિરાશા, ઉત્સાસ અને અપ, એવી પગપા વિરાધી દૃષ્ટિઓમાં તે જોના ખાધા કરતો હતો. કાણુમાં ગુરુદાયજીના પરિન હ યના મિલ્લો ત્હેના અત્તરને પ્રમાણિત કરતા હતા અને

ક્ષણમાં સંસારના કટુ અનુભવોની રચિતિ ત્હેના મનપર પોતાની ક્યામલ છાયા નાંખતી હતી. આ સાધુ બોલે છે એવો સાત્ત્વિક, મમતા વિનાનો, નિખાલસ દિલનો હશે, અથવા તે મ્હને છેતરવાને-મ્હારા જેવા મુંબાઇગરા બુવાનને પોતાના શિષ્યવર્ગમાં દાખલ કરવાને આવી આવી વાતોની બૂલ બૂલામણીમાં નાંખીને પોતાના દાગમાં લેવા માગતો હશે? ગમે તેમ હોય, પણ આ બાવાજી બહુ દુશિયાર તો છે જ ! નહિં તો, એક બીજીની સાથે શરીર સુધી બદલવા જેવી-કદિ નહિં બની શકે એવી વાતો-આટલી ગંભીરતાથી, સત્યનો ડોળ કરીને કરે નહિં !... પણ ધારો કે એમનામાં કાંઈ અસાધારણ સામર્થ્ય હોય તો ? જગત્કાંસ દુહૈતો હતો કે એ ખરા મહાત્મા છે: અને કાંઈ માહાત્મ્ય ગુરુદાસજી પાસે હોય તો ! નહોયે શું બોલું છે ? આવું મોટું મન્દિર, આટલાં બધાં શિષ્યો, મધુ-શી-વગેરે સર્વ આપણે આધિન ! અને મધુરીનો પ્રેમ પણ ધીમે ધીમે આપણે મેળવી શકીશું !...પણ વૃદ્ધ શરીર ધારણ કરવું પડશે ત્હેનું કેમ ?-તો શું ? મહન્ત દુહૈ છે ત્હેવા વૃદ્ધ નથી જણાતા. દારીનો કે માથાનો એક પણ વાળ ધોળો તો થયો નથી: એટલે ચાળીશોક વર્ષે તો બહુ !-આ કાંઈ મ્હોરી ઉમ્મર દુહૈવાય નહિં. કદાપિ બાવાજી કલ્પ કરીને વાળને કાળા રાખતા હોય તો ?-પણ શરીરે સુદ્ધાંત ક્યાં જરૂરે કરચોલી જણાય છે ?-અને એ કલ્પ કરતા હશે, તો પછીથી પૂછી લઈશું કે હવે ત્હમારે જરૂર નથી, માટે શું લગાડો છો તે બતાવી જાઓ !...પણ આ વાત બની શકે ખરી ?-જગત્કાંસને આ મ્હારાજ માટે જીંઓ મત છે ખરો, પણ ખરો સાધુ તો એ છે. બિચારાને દુનિયાના બ્યવહારનું પણ જ્ઞાન નથી ! એટલે એને પણ કયેમ છેતર્યો ન હોય ?-ત્યારે મ્હારા જેવો માણસે આ બાવાજીની વાત સાંભળીને ધડીવાર આમ સંકલ્પ વિકલ્પમાં પડી જાય છે, ત્યારે જગત્કાંસ જેવાનો તો ત્યાં દિસાજ જ રો ?...ગમે તેમ હો, પણ અજન્માવી જોવામાં આપણું જાય છે શું ? જો આ બાવાજીમાં કાંઈ અદ્ભુત શક્તિ હશે તો આપણે હમ્મેશાને માટે ન્યાય યર્થ જઈએ છીએ; અને નહિં હોય તો એનીયે ખાત્રી તો થશે કે આવી લાંબી લાંબી વાતોથી પણ ન છેતરાવાર એક માણસ તો મળ્યો હતો. માટે જોવું તો ખર્જ કે શું ચાય છે !

આવા આવા અનેક વિચારના વમજમાં કમળાકરનું હૃદય ગોચાં ખાતું હતું. ધડીમાં ત્હેને ગુરુદાસજી માટે સન્માન ઉત્પન્ન થતું, અને ધડીમાં ત્હેને પોતાને છેતરાવાનો વ્હેમ યર્થ આવતો ! મહન્તની ચાન માનવી કે ન માનવી, અને ત્હેના કલ્પા મુજબ કરવું કે ન કરવું-એવા ભિન્ન ભિન્ન સંકલ્પ વિદંબથી ત્હેનું મન મ્હોળાઈ ગયું હતું. કેટલોક વખત ગયા પછી ગુરુદાસજીએ આંખો ઉઘાડી. કમળાકરની સામે જોઇ, ત્હેમણે સહજ હાસ્ય કર્યું.

“ ક્યાં બધા ! બડી ગુંચવણમાં આવી પડ્યો છે ? મહન્તજીએ પૂછ્યું. “ કાંઈ પણ ફિકર ન કર. ત્હેને છેતરાવો આ કેઈ પ્રાંચ નથી. જ્ઞાન અને શ્રદ્ધા બનેલી આવા પ્રસંગોમાં જરૂર છે. બોલ ભાઈ ! તું જે માગણી કરતો હતો તે પૂર્ણ કરવાનો સમય પ્રાપ્ત થયો છે. માટે ત્હારી જે ઇચ્છા હોય તે નિરૂપાથી માગી લે. કરચીરવરૂપ શ્રી જગદીશ પ્રજા ત્હારું અવસ્થ સ્થાણુ કરશે. ”

કમળાકર ચુંચાયો તો હતો; પરંતુ મદન્તજીના ક્રિમતદાસ્યથી તથા ત્હેમની વાણિમાં સમજાતી મૃદુ ટોચથી ત્હેનું આત્મમાન અને શુદ્ધિનું અભિમાન એકદમ નમ્રત યઇ ગયાં. ત્હેનું પુરુષત્વ ક્ષયેતન બની ગયું જે બનાવની શક્યતા બુદ્ધિ કમ્પ્લ કરીશક

નહિં અને જેનો સંલવ જ્ઞાનને પણ અગમ્ય છે તેવી વાત કરી,—તે મ્હારી પાસે મનાવવા પ્રયત્ન કરીને, ફક્ત પોતાની વ્યવહાર કુશળતાથીજ આ મહારાજ મ્હને તેના શિષ્ય વર્ગમાં દાખલ કરી દેવા આવી યુક્તિ લગાવે છે, એમ પાછું ત્હેના અન્તઃકરણમાં પ્રતીત થવા લાગ્યું. આથી પોતે સામા માણસથી કાંઈ પણ રીતે દબાતો નથી એમ દર્શાવતાં, હિમ્મતથી ઉત્તર આપ્યો: “ ગુરુ ! આપની કાર્યકુશળતા અને વાત કરવાની કળા વિશે મ્હારા દિલમાં કાંઈ પણ શક નથી. પરન્તુ આવી—અચ્છલ પણ ન કળલ કરે એવી વાતો કરીને આપ મ્હારી પાસે આપની પ્રભુતાનો સ્વીકાર કરાવવા માગતા હો. તો ત્હેમાં આપની ભૂલ થાય છે. આપના જેટલું જ્ઞાન, અનુભવ, પ્રતાપ કે ધન મ્હારી પાસે નથી; નહિં તો આપની પાસે સલાહ લેવા આવીને આપને મ્હેં તરફી પણ ન આપી હોત. પરન્તુ હું એવી શાળામાં શીખ્યો છું,—આપ ગરૂર માનજો,—કે ગમે તેવા મ્હોટાઈના દેખાવ, ગમે તેવી જ્ઞાનની વાગ્જળથી હું છેતરાઈ એમ નથી. માટે આપને મ્હારી વિનંતિ છે કે આપને યોગ્ય લાગે તેવી, પણ સીધીજ વાત આપણે કરીએ; આવી મિથ્યાકૂટથી કાંઈ વિશેષ ફળ આપને લાગે છે ? ”

“ ભાઈ કમળાકર ! ” મહન્તજીએ દયાપૂર્ણ મ્હેરાથી ઉત્તર આપ્યો, “ ત્હારી દુનિયા જે વાત ને સત્ય અથવા અસત્ય, સંલવિત અથવા અસંલવિત માને છે, ત્હેનેજ પરમ-સત્ય માની લેવામાં કેટલી ગંભીર ભૂલ થાય છે, ત્હેનો ત્હને કાંઈ ખ્યાલ છે ? ત્હમારા વિદ્વાનો અને ફિલસૂફાનાં સ્વપ્નામાં પણ નથી, એવી અનેક-અગમ્ય વસ્તુઓ સંસારમાં ચોતરફ ફેલાયલી છે !—પણ ખમ્યા ! આપણે અત્યારે ત્હેનું કાંઈ કામ નથી. ત્હારી હજી પણ એ ભ્રાંતિ જતી નથી કે ત્હને છેતરવામાં મ્હને સ્વાર્થ નથી.—હું પણ ત્હારીજ પેઠે મેથ્યાકૂટ કરવા મ્હોતો નથી. ત્હેં મ્હારી પાસે આ ધામની, ત્હેની સર્વ સંપત્તિ સાથે, વાગણી કરી છે; અને ત્હેના ઉત્તરમાં મ્હેં ત્હને તે આપી દેવાની પણ હા કહી છે. આ વાત બાદલેથી અટકે અથવા આગળ ચાલે, તે જનને તરફ હું ઉદાસીન છું. શ્રી જગદીશની ઝ્ઞા છે, એજ મ્હારી પ્રવૃત્તિ યશે. તો વૃથા ફાંફાં શામાટે મારવાં ?—પરન્તુ હવે જે કંતવ્ય રહે છે, તે ત્હારે માથે છે. હું મ્હારો ધર્મ જાળવવાને તૈયાર છું. ત્હને યોગ્ય લાગે તો,—પુનઃ ત્હારી સ્પષ્ટ ઈચ્છા દર્શાવ, અથવા આ વાત હવે બંધ કર. ત્હાં ભાવિ ત્હારા પોતાના હાથમાંજ છે. ”

મહન્તના દરતા ભર્યા ઉત્તરથી કમળાકર પાછો ગુંચાયો. ત્હેને મહન્તપદ લેવાની ધણી ઇચ્છા હતી, મન્દિરની મિલકત ઉપર સ્વામિત્વ ભોગવવાની આકાંક્ષા હતી; પરન્તુ એ જનનું તો અસંલવિત હતું; અને કંઈપિ આ બાવાજી પાસે કાંઈ મેસ્મેરિઝમ જેવી યુક્તિ હોય અને પોતાના ઉપર છેતરપિંડી કરી જાય તો !—તથાપિ એક વાત તો નહિજ હતી. પોતે કાંઈ ત્હેનો એલો થયો નહોતો અને થવાતો પણ નહોતો; ત્હેનામાં કાંઈ પાણી છે કે નહીં તે જ્ઞેવામાં કાંઈ હરકત નહોતી. પરન્તુ મહન્તે કરેલી શરતોમાંથી એક મુરજલ હતી, અને તે એક ત્હેનું સરીર ધારણ કરતું પડે !—હવે જો આ બધું તૂટ હોય તો તે પણ ક્યેમ એક ધર્તિંગ ન હોય ?—માટે ‘હા’ તો કહેવીજ, એવા નિશ્ચય ઉપર તે આપરે આપ્યો.

“ મહારાજ ! આપ મ્હારા જેવા બાલકનું વધારે ઓછું બોલ્યું માફ કરશો. ” ત્હેણે કહ્યું: “ હું જે માગણી મ્હેં કરી છે તે મુજમ વર્તવાની આપની ઈચ્છા હોય, તો હું પણ ત્હેને

વળગી રહેવાને ખુશીજ છું. પરંતુ એક વાત મ્હારા સમજ્યામાં આવતી નથી. મ્હારે આપનું શરીર ધારણ કરવું પડે—(આવું કાંઈ બની શકતું હોય તો !)—એમ આપ કહેા છે. પરંતુ તેમ કયા વિના આ સર્વનો ઉપયોગ થઈ શકે એવો કાંઈ માર્ગ નથી ? જો તેમ બનતું હોય તો ઘણું સાફ; પણ તેમ નજ બની શકે તો આપની શરત પ્રમાણે પણ કબૂલાત કરવાનું તૈયાર છું. ”

“ ભાઈ ! ” ગુરુદાસજીએ ઉત્તર આપ્યો. “ તેમ બને એવું હોત, તો હું ત્હને આતી મુશ્કેલ શરત કહેત જ નહિં. આ ધામ મ્હારું અથવા કાંઈ એક મનુષ્યનું નથી. ત્હેમાં અનેક પ્રાણીઓના પુણ્ય સંચયનો અધિકાર છે, તે કષ્ટક મનુષ્યોનાં કર્મ પરિપાકનું તીર્થ છે; અને ત્હને મળશે તો પણ તે ત્હારું નહિં થાય. હવે જે ધામ ઘણાં જાણનાં ઋણાનું—બંધનથી ગ્રથિત છે; તે એકાએક કાઢને પણ સોંપી દઈ, તે સર્વનાં હૃદય દુભાવવાં, ત્હેમનાં ઉત્કર્ષ માર્ગનો અવરોધ કરવો; એ ઇષ્ટ નથી. નહિં તો હું ક્યારેનોયે મારા પુત્રને અથવા અહિંની ભક્ત મંડળીને તે સોંપીને ચાલ્યો ગયો હોત. પરંતુ તેમ નથી કરી શક્યો, કારણકે તે માટેની પ્રભુપ્રેરિત યોગ્યતા હજી ત્હેમના કાંઈમાં આવી શકી નથી. અને તેથીજ ત્હારા આ સ્વરૂપમાં, ત્હારા આ સંસ્કારોમાં તો ત્હને પણ—મ્હારી ઇચ્છા છતાં—હું આપી શકું નહિં. વળી હરકાંઈને સાન્તવન—સન્તોષ આપવાં, એ મ્હારી સ્વાર્થ સિદ્ધિ છે; પરંતુ ત્હેમાં અનેક મનુષ્યોને શાન્તિ અથવા તૃપ્તિ આપવાનું મહાન સાધન આ મન્દિર, તેની ભાતી મહાસિદ્ધિઓ ક્ષય પામે, એવું કરવાનો મ્હને અધિકાર પણ નથી. આશ્રમનું હશે તોજ બંધાયો, એમ માનવું તદ્દન ખોટું છે. દયાળુ શ્રી હરિએ માત્ર મ્હને તો એક કારણરૂપ બનાવ્યો, એટલુંજ હું માનું છું. મ્હારા શિવાય અન્ય દ્વારા પણ તે સ્થાપિત થાત. તથાપિ મ્હને તે કાર્ય સોંપાયું, એટલે ફક્ત હું ત્હેનો વ્યવસ્થાપક બન્યો. હવે ભાઈ તુંજ રૂઢેને કે જે વસ્તુનો હું સ્વામી નથી, તે હું કેવી રીતે આપી શકું. આથી એકજ માર્ગ મ્હને સાધ્ય છે અને તે ત્હને મ્હેં દર્શાવ્યો.

“ બચ્ચા ! મ્હારું શરીર ત્હને ગ્રાસ થાય તો પણ ત્હારા દાલના સર્વ સંબંધનું અને તું કમળાકર છે, એ સત્યનું ત્હને જ્ઞાન રૂઢેવાનું. મ્હારા આ શરીરમાં સાધ્ય થયેલાં અનુભવ અને જ્ઞાન ત્હારેજ વસ થવાનાં. મ્હારા દેહના ધર્મો ત્હારે ભોગવવા પડવાના; અને ત્હેના અધિકાર ત્હને અનુકૂલ થવાના. માટે શ્રી હરિનું સ્મરણ કરીને ત્હારી જે ઇચ્છા હોય તે બોલી દે. શ્રી ઠાકુરજી દયાળુ છે, તે આપણને સર્વદા સન્માર્ગજ બતાવશે. ”

કમળાકર જે અત્યાર સુધી વિચારના વમળમાં ગોથાં આધાંજ કરતો હતો, તે હવે જાગ્રત થયો. ત્હેણે ઉત્તર આપ્યો: “ ભગવન ! આપ રૂઢોછો તેમ કરવાને સમર્થ છો કે નહિં, તે વિશે મ્હારી ખાત્રી નથી. પરંતુ આપની પાસે કાંઈ અસાધારણ પ્રભાવ હોય, અને મ્હને આ મન્દિરનું મહન્ત પદ, કુલ સત્તા સાથે, આપવાની આપની ઇચ્છા હોય, તો તે લેવાને હું ઘણા ખુશી છું. તેમ કરવામાં, આપ રૂઢો છો ત્હેવો શરીરોનો દેરદાર કરવો પડશે તો ત્હેમાં પણ મ્હારી સંમતિ છે. માટે આપને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો. ” ત્હેણે હાથ જોડી, મરતકે નમાવી મહન્તને નમન કર્યું.

“ તથાસ્તુ ! ” કહી ગુરુદાસજીએ પોતાની જમણો હાથ લાંબો કરીને કમળાકરને માથે મૂક્યો. “ તથાસ્તુ ! બચ્ચા ! દયાસ્વરૂપ શ્રી જગદીશ પ્રભુ ત્હને કન્યાણુપથે પ્રેરો. ”

આ પજમાં, એક અદ્ભુત ચમત્કાર થઈ ગયો. કન્યાનામાં દૃષ્ટિગોચર થયો પણ.

મુશ્કેલ, સ્વપ્ન પ્રદેશમાય અનુભવો કમિન, એવો ચમત્કારિક ફેરફાર તે બંનેમા બની ગયા. ગુરુદાસજીના સ્વપ્નમા કમળાકર અને કમળાકરના શરીરમા મહાન્તર બદલાઈ ગયા ! મહાગાજની બેઠક ઉપર એક યુવાને આસન કર્યું હતું અને તેની સામે આધેડ વયનો સાધુ નમ્રતાપૂર્વક હાથ જોડીને બેઠો હતો !

૪ સત્ય કે બ્રાન્તિ ?

શરીરમા થયેલા ફેરફાર તરફતો કમળાકરની દૃષ્ટિ પ્રથમ ન ગઈ પરંતુ ગુરુદાસજી ને યુવાન અને પોતાની જ આકૃતિરૂપ બની ગયેલા જોઈ, તે દિશ્મૂલ થઈ ગયો. મહાન્તરની મેસ્મેરિઝમની કોઈ ક્રિયાનું આ પરિણામ હશે કે બંનેએ વાર્તાવિક રીતે શરીર એક બી જાની સાથે બદલાય હતા—આ શક પાડી તેના મનમા હવે સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થઈ પોતાની જિંદગીનો ખાનગી ઇતિહાસ પણ મહારાજને સૂચાત હતો, તેથી તેમની પામે કોઈ અસાધારણ શુદ્ધિ અથવા રાશ્ત્રિ હતી, એમ તો તેને પ્રતીતિ પ્રથમ થઈ હતી પરંતુ આવો કુન્વરના નિયમોમા અદ્ભુત ફેરફાર જી નાખતો,—ન દોઢલો, ન સાલજેવો ચમત્કાર તેઓ ઉપજાવી શક્યા હતા એ તે સત્ય કે બ્રાન્તિ ? જે શક્તિ પશ્ચિમના મહાવિદ્વાનો પામે પણ હોવાનું જણાયું હોતું, તે એ સાધારણ બાના પાસે હોવાનું કદિ સંભવે ના ના તેમ જાનેજ નહિ શુદ્ધિના બન્ધન તોડી નાખતી ઉચી કેળવણી અને યુરોપિયન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓના સમર્થ શોધો દ્વારા મળેનું ઉચ્ચ જ્ઞાન, એની ખોટા જેમની બ્રાન્તિ એને સદ્ગતમા નિર્મૂળ કરી નાખે છે ! પરંતુ મેસ્મેરિઝમથી સામા મનુષ્યના હૃદય ઉપર છાપ પાડીને તેને ધારેનું બતાવી શકાય છે તો—એમજ આ મહારાજે પણ કર્યું હોવું જોઈ એ વળી યોગની સાધનાથી પણ આવો દેખાવ બનવો જોઈએ, કારણકે મેસ્મેરિઝમ તે યોગ ક્રિયાજ ખરી હતી ? અને ધારો કે કદાપિ તેમ બન્યું, તોપણ તે ફેરફાર કાંઈ હમ્મેતનો હોઈ શકે ? મેસ્મેરિઝમના ખેતની અસર તો પાંચ મિનિટ—દસ મિનિટ ! અને આ બાવામા વધારે જાન હોય, તો વગી એક બે કલાક !—તે ઉપરાંત રહી શકેજ નહિ ત્યારે આ સમગ્રી તો નજરનધી આપણા જાદુગરો ડરે છે તેવીજ ને ? ...પણ—પણ કદાપિ ખરૂં હોય તો ? ખરૂં હોઈ શકે ?—હોયે ખરૂં !—હવે ખરૂં હોય તો ?—આહા ! આ સઘળી મિશ્તનો હુ માનિક ચાઉ ને પગી શુ બાગી રહે ? મધુગી સાથે રનેહ કરીને ચોડા સમયમા લગ્ન પણ કરી દઉં એને આશ્રમની ઘાંઘણી જાળમા—ધરકામની માથાકૂટમા પડવા ન દઉં એને દરે રીતનું મુખ આપુ અને પણ ભોગવું

આશ્રમની દેખરેખ સાધુરામને સોંપી અને એ તેને માટે બે લાયક છે—જસ મહારી મધુરી સાથે આગમજ ભોગવું મહારી જિંદગીના સકરોતો અત આવી જાય અને દુખના અનુભવો તો સ્વપ્ન જેવાજ થઈ જાય !—પણ—પણ મધુરી મહારાજેવા મોની ઉન્મરના પતિ સાથે લગ્ન કરવાનું કશું કરશે ? એનું હૃદય કોઈ અન્ય દિશામા વળ્યું હશે તો ?—ના ના એમ તો સંભવિત જ નથી એના જેવી સરન, નિર્દોષ હૃદયની બાલિકા રનેહ શુ છે, એ પણ નહિ જાણતી હોય, તેનું દિન આકર્યું એમા મોની વાન થી છે ? સાગ મારા વચ્ચે, ઉચા અનકાઠ, મોજ ગાડીઓ (જે એણે મિયાતીએ કદિ જોઈ-સાબગી પણ નહિ હોય) અને દેશ પરદેશના સાથે મુસાફરી, આવું મુખ તેને મુખ બનાવ્યા શિવાય કેમ રહે ? (હવે મુજાઈ સાબરું) પણ ખાતું શુ કરવું ?—જાને અને મળુન, લડિતા (જોતો) ને તો ખર્ચાને પુષ્કળ પૈસા આપીશું એટલે

પસ !—બીજું એમને શું જોઈએ ? એ બિચારાં બીજું માગે છે પણ શું ?—મુખાઈ તો કદિ કદિ જતું, મધુરીનેય ત્યાંની દહેરા બતાવવા જેવી છે. પણ—પણ કદિ આ બધું જીવું હશે તો ?—બાવાજીએ ઇન્દ્રજીન જેવો દેખાવ હિભો કર્યો હશે તો ?—હોયે આપણું શું જાય છે ? જોઈએ તો ખરા, આવું ધર્મિક ક્યાં સુધી ચાલે છે. તે ! ”

કમળાકરનું હૃદય અનેક તર્ક વિતર્કનાં મોજાંમાં ઉછળતું હતું, દુખનું હતું, શ્રદ્ધા અને શંકાનાં પરસ્પર વિરોધી બહેલામાં ગેથાં ખાતું હતું. અનુકૂળતાઓનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો, ધનસંપત્તિનો ઉપયોગ કેવા માંગોમાં કરવો, મધુરીની પ્રીતિ કેવી રીતે સંપાદન કરવી, અને સંસારસુખ કેવી રીતે માણવું—એ પ્રશ્નોના ત્વેના મનમાં જેમ તરંગો ઉપર તરંગો અગ્નિ કરતાં હતાં તેવીજ રીતે ત્વેની સાથે આ સધળું ખરું હશે કે નહિ, જે અહ્લુભ—ચમત્કારિક ફેરફાર નગર પડે છે તે માત્ર મેરેરિઝમનો તો કાંઈ પ્રયોગ નહિ. હોય, અથવા મહાન્તે મ્હારી પરીક્ષા જોવાને અગર મ્હારી શુદ્ધ ઉપર પોતાનો કાણુ સ્થાપી-કરવાને આવો દેખાવ જણાય એવું કંઈ તરકટ તો નહિ કાણું હોય,—આવી આવી અનેક શંકાઓ પણ જૂદી જૂદી રીતે ત્વેના હૃદયને વ્યથિત કરતી હતી. આ બધું સત્ય છે કે બ્રાન્તિ, એ વિચાર પળે પળે ત્વેને અનિશ્ચયના ઉંડા વમલમાં ઉતારી દેતો હતો !

જે ત્રણ મિનિટમાં ગુરુદાસજીએ આંખો ઉઘાડી અને તેઓ જાગૃત થયા. “દેખ બચ્ચા કમળાકર !” તેઓ પોતાની હરમેશની શાન્ત, સૌમ્ય મુખાકૃતિથી બોલ્યા : “જો, ભાઈ ! શ્રી જગદીશ પ્રભુની દયાથી આશ્રમની સર્વ વિભૂતિ, મન્દિરનું પૂર્ણ સ્વામિત્વ, ઠાકુરજીની બધી સેવા, અને ગુરુદાસના શરીરે સંપાદન કરેલી યતિકૃતિ સિદ્ધિ ત્વેને આજથી સોંપાય છે. ત્વેને સંસારની વિષમ જગ્યાના ઉગ્ર વાસનાઓથી દહે છે; બોલ, મોઢ અને બોલ, ફી માયાનાં આવરણે ત્હારું હૃદય બન્ધનયુક્ત કર્યું છે. શ્રી ભગવાનનાં ચરણમાં અહિં ત્હારી જ્ઞિઓ નિર્મળ થશે, આ પુણ્યધામના નિવાસથી ત્હારી આત્માસતિનો માર્ગ સરળ થશે. પરન્તુ હરમેશાં એટલું અવશ્ય પાદ રાખજે કે, ત્હારો આત્મા ગુરુદાસના શરીરમાં છે, આ આશ્રમનો તું મહન્ત અને અહિંની સધળી વસતિનો તું પિતા છે !—અનુભવ અને જ્ઞાન ત્વેને સહજ પ્રાપ્ત થશે. પરન્તુ ત્હારી વાસનાઓ અને લાગણ્યોને તો ત્હારેજ વશ કરવી પડશે ! હું પણ, પ્રભુની આજ્ઞા મસ્તક પર ઘડાવી ત્હારા જીવનની કુરા સ્વીકારું છું અને ત્હારી જિંદગીના કર્તવ્ય પન્યે પળું છું. બચ્ચા ! આપણે ફરીથી ક્યારે મળવું એતો પરમ ક્યાણુ ઠાકુરજીની ઇચ્છાની વાત છે; પણ તે ત્વેને સર્વદા સન્માર્ગે રાખો, એ મ્હારી અન્તઃકરણની આશીષ છે.”

ગુરુદાસજી-આસન ઉપરથી ઉઠ્યા; કમળાકરને માથે પોતાના હાથ પ્રેમ અને દયા પૂર્ણ હૃદયથી મૂક્યા અને તે એક પણ શબ્દ બોલે તે પહેલાં વિશ્રાન્તિ લવનમાંથી ચાલ્યા ગયા. કમળાકરના સ્વરૂપમાં દેખાતો એક યુવાન સામે નમ્રતા પૂર્વક બેઠેલા આધેડ વયના મહન્તને માથે હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપે, એ દેખાવ કાઢ્યો જોયો હોત, તો ખરેખર ત્વેને અતિ આશ્ચર્ય લાગ્યા વિના રહેત નહિ. પરન્તુ સુભાગ્યે ત્યાં કોઈ હતું નહિ; અને જે આવ્યું તે પણ ગુરુદાસજીના ગયા પછી લંગલગ અર્ધા કલાકે જ હતું. કમળાકર કોઈ અનન્ય સ્વપ્ન દર્શન જોતો હોયતી અથવા કાંઈ આસાધારણ વિચારચેષ્ટિમાં ગુંચાઈ ગયો હોયતી, તેમ હાલના ચાલના શિવાય,—ગુરુદાસજી ગયા તે સમયે-જેવી દિશ્યતિમાં હતો તેમજ ખેંચી રહ્યો હતો; ત્વેને હવે એક કામલ મધુર આનન્દન રમકોઈક જાગૃત થયો.

“ પિતાજી ! હવે બહુ રાત્રિ ગઇ છે. અતિથિને અને આપને શયનનો સમય થયો છે. ” બ્હારથી શબ્દો કાને પડ્યા.

કમળાકરે હજી અર્ધ નિદ્રિત જોવીજ હાલતમાં હતો. ઉત્તર ન મળવાથી, તે બોલનાર મનુષ્ય કુંજમાં દાખલ થયું અને આશ્ચર્ય ચક્રિત થઈ બોલી ઉઠ્યું:

“ પિતાજી ! આજ આપ આવી રીતે કેમ બેસા છો ? આપનું આસન તો સામે છે, અને એકલા ક્યેમ છો ? પેલા અતિથિ ક્યાં ગયા ?—પિતાજી ! આપ સમાધિમાં છો કે શરીરે અસ્વસ્થ છો ? કેમ બોલતા નથી ? ” તહેલે કમળાકરની પાછળ આવીને તહેને વાંસે અને મસ્તક ઉપર પ્રેમથી હાથ ફેરવવા માંડ્યો.

કમળાકરને તરત પૂર્ણ જાગૃતિ આવી ગઈ અને તહેલે પાછળ જોયું તે મૃદુ, લલિત સ્પર્શ તહેના જીવનની ચેતનાને પ્રેતસાદિત કરી, તહેના હૃદયની સર્વ વૃત્તિઓને ચંચલનામય બનાવી દીધી. કારણકે તે સુમધુરું બોલનાર, તે સુકોમલ સ્પર્શ કરનાર,—ખીજું કોઈજ નહિં પણ,—મધુરી દેવી હતી ! ત્વરાથી ઉઠીને તે ઉભો થયો.

“ ક્યેમ પિતાજી ! આપની તબિયત તો ઠીક છે ને ?—પેલા અતિથિ ક્યાં ગયા ? ” મધુરીએ ફરીથી પૂછ્યું.

“ પિતાજી ! ! ” કમળાકરના હૃદયમાં ભારેમાં ભારે આઘાત થયો. શું શુરુદાસજીની સિદ્ધિ-સમૃદ્ધિના બોક્તા થવાને તહેમનું શરીર ધારણ કીધું, તેથી તે પોતે કમળાકર મરી ગયો હતો ?—શું મધુરી તહેને પોતાના પિતાના સ્વસ્થમાંજ દુઃખેશાં કેખવાની ?—અને મધુરીને સમજાવવી પણ કેમ ?—તે સલ જિના કોઈ રીતે માનશે ? અને જો ન માને, તો મધુરી વિનાની જીંદગી-ભલેને ઘણી ધનવાન જિંદગી હોય તો પણ, તે શા કામની ? હવે તહેને શુરુદાસજીના છેલા શબ્દો યાદ આવ્યા. “ તું સઘળી વસતિનો પિતા છે ! ” એમ તહેમણે કહ્યું હતું. ત્યારે તે શું હૃદયના વિચાર પણ સમજ્યા હશે ? કેમ ન સમજી શકે ? જો શરીર બદલી શકે, તે મન પણ કેમ ન બદલી શકે ?—આવી ખબર હોત તો શુરુદાસજી પાસે તહેમની સંપત્તિને બદલે તહેમની પુત્રીની જ માગણી ન કરત ?—જો મહા સાધુ પુરવે માગતાંમાં પોતાનું સર્વસ્વ મૂકે આપી દીધું, તે એવી માગણીનો કદિ અસ્વીકાર કરત નહિં. હવે તોયંતું તે થયું ! પણ કરવું શું ?—આપણે ધીમે ધીમે મધુરીને બંધી વાત સમજાવીશું અને પછી જોખમે છીએ શું પરિણામ આવે છે તે ! ઘણીજ ગંભીર જૂલ થઈ ગઈ છે: પણ હવે ઉપાય શો ? ” થોડીજ પળમાં આવા અનેક વિચાર તહેને થઈ આવ્યા: અને જાણે તહેનું ચિત્ત વિહ્વળ, તહેનું મગજ બળહીન થઈ ગયું હોયતી, એમ તહેને લાગતું હતું.

“ પિતાજી ! શરીરે અસ્વસ્થ છો ?—આપની પાસે અતિથિ હતા તે અહિં ક્યેમ નથી ? ” ઉત્તર નહિં મળવાથી જાણે ગરમઈ ગઈ ન હોય તહેવી રીતે તે બાલિકાએ પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો.

કમળાકરે મધુરી સામે પૂર્ણ પ્રેમથી જોયું: “ ના. ના. બાપુ ! મૂકે કાંઈયંતું નથી. શરીરે સાફ છે. અતિથિ દમણાંજ વડાય થયા. જા, હવે તું સૂઈ જા. હું પણ થોડીવારમાં શયન કરીશ. ” મધુરીને માથે કમળાકરથી હાથ ફેરવાઈ ગયો.

મધુરીએ કમળાકરને પ્રણામ કર્યા અને “ કંધાણ થયો ! ” એવી આશીર્વાદ પામી બંગલામાં ગઈ પણ કમળાકર, આ અણકરપેક્ષ, અસંલપિત, ચમત્કારમાં અનાયાસે મુખ્ય

પ્રકરણ ૨ જી: ભૂતકાળના ભણકારા.

૧. નવી જિંદગીમાં પ્રવેશ.

સ્વપ્નમાં હોય તેમ અનિયતિત મન્દ મન્દ પગલે ચાલતો કમળાકર શુરુદાસજીની યુવાની ઓરડીમાં દાખલ થયો. મહત્તના વિરાળ અને સુંદર બંગલાના ભોંય તળિયાની ખાજીના એક ખૂણાપર તે આવેલી હતી. મન્દિરની શ્રીમન્તાઈ અથવા બંગલાની શોભાનું તેમાં કંઈ પણ ચિત્ર નહોતું. શુરુદાસજીની ખાનગી એકઠની જગ્યા પણ આજ હતી. એક તરફ લાકડાની દીવી ઉપર દિવેલનો દીવો બળતો હતો અને સામે લાકડાના સિંહાસન ઉપર બેસી બળવતા બાલગોપાલ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણની એક મોટી છબી મૂકેલી હતી. પાસે લાંબા પાટિયા ઉપર ન્દાનકુંડું ગિજાનું પાયરેલું હતું અને તેના તથિયા પાછળ જળપાત્ર મૂક્યું હતું. ભીતે એક ખીંટી હતી, તેના ઉપર મહત્તજનો અક્ષરો લટકતો હતો.

“હે પ્રેમો! તું દયા કર, ક્ષમા કર, આ અજ્ઞાન બાલકના દોષોને.” શ્રી કાકુરજીની છબીનું દર્શન. યતાન્ત્ર કમળાકરના મોંમાંથી ઉદ્ગાર નીકળી ગયા. અને તેહનું વિદ્યવલ્લ બનેલું હૃદય એટલું તો આર્દ્ર થઈ ગયું હતું કે પ્રભુપદે તે નમ્રતા-દીનતા ભર્યો, જાણે આત્મસમર્પણજ કરતો હોયની તેમ, એકદમ સિંહાસન આગળ જઈને પડ્યો. આજના દિવસના અનેક વિધિધરંગી પ્રસંગો અને રાત્રિનો જીવનકાલિતમય ચમત્કાર, એ અદ્ભુત જનાવોએ, તેના આત્મગૌરવને મુદ્દુ, શુદ્ધિબળને મન્દ, અને ઉરચેતનાને શિથિલ કરી દીધાં હતાં. જે અવર્ણ્ય સુખશાન્તિ, સ્વર્ગીય સુખોપભોગ, તથા અનુપમ સંસારહલાવા ભોગવવાને તેહનું હૃદય નિરન્તર અશાન્ત, અસ્વસ્થ, અને કલેશિત રહેતું હતું, તે સમજી પ્રાપ્ત થવાની પણ સમિપ આવતાં કમળાકરને વધારે અશાન્તિ, અસ્વસ્થતા અને કલેશ યતાં હોયની એમ અત્યારે ભાસતું હતું. પોતે આવા વિરાળ, સમૃદ્ધ મન્દિર અને તેના અનેક શિષ્યો-સેવકો ઉપર અધિકાર ભોગવવાને તૈયારી રહ્યો હતો; શુરુદાસજીની સિદ્ધિઓ અને પ્રતાપ તે ઈર્ષ્યા ભર્યાં નયનથીજ જોઈ શકતો હતો; અને આ બધાને લાયક આ વિરાગી બાપા કરતાં હું ધણોજ વધારે છું: એમ તે માનતો હતો. છતાં, છતાં, તે સર્વ વિમૂર્તિ હિર-સ્પર્શમય અપેક્ષા આપણમાં પણ તેહને આત્માસ્પર્શિત હોતા, તેહનું હૃદય અત્યંત હતું.

આમ થવાનું કારણ શું? કમળાકરને, અધિકાર, સંપત્તિ અને સન્માન, સમજી સાધ્ય થયું. પરન્તુ તે, બૂલી ગયો હતો, પોતાના જીવનની પશુવૃત્તિઓના પ્રોપણ માટે સાધનો ઇચ્છતાં, તેને વિસ્મરણ થયું હતું કે, પ્રેમ એ આપણા જીવનનો આનન્દ છે, આપણા હૃદયનો વિકાસ છે. પ્રેમનો ઉદય પ્રાણિમાત્રની જિંદગી સંસ્કારથી ઉજવતો કરે છે, હૃદય પવિત્રતાથી પાવન કરે છે. પરન્તુ તેમ થવાને એક આત્મજીવન બીજની સાથે અનન્ય ભક્તિથી સંયુક્ત થવું જોઈએ. કમળાકરના હૃદયમાં જે ભાવના, જે પિપાસા પ્રકટ થઈ હતી તે આવો ઉત્તર, દિવ્ય પ્રેમ તો નહોતો, એ સ્વીકારવું પડશે: તથાપિ ગમે તેવો પણ તે પ્રેમજ હતો! અર્થાત્ જે અદ્ભુત આકર્ષણથી તેહનું હૃદય મધુરી તરફ ખેંચાતું હતું, તેમાં માત્ર સ્વલપૂર્ણ તો નહોતી, એકલી ભોગની લાલસા પણ નહિ હતી.

આથી જ્યારે સંસારનું સર્વસ્વ ત્હેને મળ્યું જણાયું, ત્યારે-તેજ પળે, એ સર્વસ્વનો જોઈ સાથે રહીને ઉપભોગ કરવાથી સન્તોષ થઈ શકે, તે મધુરી તો સમિપ છતાં અતિ દૂર ગયેલી દેખાવા લાગી. એ ત્હેના હૃદયને બહુ વિષમ લાગ્યું. યૌવન યુમાયું, ત્હેનું ન્યૂનતા ત્હેને હજી સમજાઈ શકી નહોતી; પરંતુ જે શરીર દ્વારા મધુરી પ્રાપ્ત થઈ શકે ત્હેની ન્યૂનતા થોડાજ સમયમાં ત્હેને બહુ દુઃખ આપવા લાગી.

આવા જૂદા જૂદા વિચારોનાં વ્હેણમાં ખેંચાતાં રોકાવાને, કાંઈક શાન્તિ પણ મળ શકે તો તે મેળવવાને, ક્રમજાકરને એકજ માર્ગ નજરે પડ્યો. અને તે પ્રભુચિન્તન હતું પથારી ઉપર ઘુંટણ રાખી, ક્રીડૃજ્જની છખીવાળા સિંહાસન આગળ પોતાનું મસ્તક મૂકી ત્હેની જિંદગીમાં આજ પહેલીજ વાર ઇશ્વર સ્મરણ તે કરવા લાગ્યો; અને એમને એમ તે કેટલાક વખત સુધી પડી રહ્યો. “ભગવાન ! આપ આમ ક્યેમ સત્તા છો ? મધુર હોતી હતી કે આપની તબિયત ઠીક નથી.” આરડીમાં કાંઈનો પગસંચાર થયો અને આ ચિન્તાપૂર્ણ શબ્દો સંભળાયા.

અંદર પ્રવેશ કરનાર અને અત્યંત વતસલતાથી મૃદુ બનેલાં એ વચનો બોલતા એક આદ્ય વયની સ્ત્રી હતી. ત્હેની મુખાકૃતિ મધુરીને મળતી હતી, અને ત્હેમાં સરલ ગાંભીર્ય તથા પ્રીતિમાધુર્યના તરંગો ઉભરાતા હતા. ત્હેની સાથે સાધુરામ પણ આવ્યો હતો.

ક્રમજાકર તરતજ બેઠો થયો. ત્હેણે દષ્ટિ નાંખી તો સમજાયું કે, શુરુદાસજીન પત્ની જે “માતાજી”ના નામથી મંદિરમાં જણીતાં હતાં, તે આ સન્નારી હતાં. બોજ સમયે ત્હેમનાં ત્હેને દર્શન થયાં હતાં.

“ના. ના. મ્હને સાફ છે. શરીરની કાંઈ અસ્વસ્થતા નથી,” ત્હેણે ઉત્તર આપ્યો. “બચ્ચા ! તું પણ આજ અત્યાર સુધી ક્યેમ જાગ્રત છે ?” સાધુરામ તરફ જોઈને ત્હેણે પૂછ્યું.

“પિતાજીની તબિયત નાદુરસ્ત સાંભળી દિલને બહુ બેચેની થઈ હતી.” સાધુરામે કહ્યું: “અને ત્હેમણે આપનાં આજ પ્રાતઃકાળનાં વચનો મ્હને કાંઈ કારણસર બોલાવ્યા હતાં હતાં, તેથી બધો દિવસ હું ઘણો અશાન્ત રહ્યો હતો. આપની પાસે વ્હેલે આવત, પરંતુ મધુરી હોતી હતી કે પેલા યુવાન અતિથિની સાથે આપ કાંઈ વાતચિતમ છો, અને તે પછી આપના શરીરની અસ્વસ્થતાના સમાચાર જાણ્યા, એટલે અત્યાર સુધી માજીની પાસેજ હું બેસી રહ્યો હતો.”

“પણ પ્રભુ !” માતાજીએ પૂછ્યું: “સાધુરામને આપે આજજ રહવારે મંદિર તથા આશ્રમનાં કર્તવ્યોનો સર્વ અધિકાર સોંપી દીધો, તથા સઘળા કામકાજની એવી વ્યવસ્થા કરી નાંખી કે આપને કાંઈ પૂછવાનું ન રહે: તથા ત્હેનું કારણ પૂછતાં આપે યાત્રાએ જવાનો વિચાર કહ્યો હતો. આમ છે, તો તે વિશેની કાંઈ પણ ખબર મ્હને મળવી ન જોઈએ ?-આપે આવી બેદૃષ્ટિ ક્યારે રાખી છે ? મ્હારો કાંઈ દોષ જણાતો હોય તો તે દૂર કરવાનો આપનો ધર્મ છે, પરંતુ આપની પ્રિય આત્માનું મ્હેં ક્યારે ઉલ્લંઘન કર્યું છે કદિ યાત્રાએ જવાનો આપનો સંકલ્પ હોય, તોપણ મ્હને સાથેજ રાખવાની મ્હારી પ્રાર્થના છે.”

એક પતિતપાવન, માતૃસ્વરૂપ સાખીને આ પ્રમાણે બોલતાં સાંભળીને ક્રમજાકર અતિશય અન્તઃકોણ થયો. “હે પ્રભો ! આવાં અતિવક મનુષ્યોનાં-પ્રીતિથી ગૂંધાયેલાં હૃદયો

વચ્ચે અંતર નાંખવામાં મહારો કેટલો મહોરો અપરાધ થયો છે ?-હું ત્હેની ક્ષમા કેવી રીતે પામી શકીશ !” વિચારમાં લુબ્ધ થયેલો હોવાથી ત્હેને ઉત્તર આપતાં સ્વાભાવિક રીતે વિલંબ થયો.

“પિતાજી ! આપ ના ફંદો છો પણ આપની તબિયત ઠીક નથી, ” સાધુરામે પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો, “અથવા આપને અવશ્ય આજ કાંઈ અસાધારણ વેદના અગર ઉપાધિ વ્યથિત કરે છે: આપ એવા સમર્થ છો કે હું બાળક આપને શું કહું ?-જતાં તે જણાવવા કૃપા કરશો, તો આપની કાંઈ પણ રીતે સેવા હું કરી શકીશ. પણ પિતાજી ! મ્હમે તો આપની આજની વ્યવસ્થા-વિરક્તાવસ્થાથી વિશેષ ચિન્તા યાચછે. આજ સહવારેજ આપે કહ્યું હતું કે, ‘આપુ ! સંસારમાં દેહ ધારણ કરવો એટલે પરલોકના પ્રયાણની યાત્રા શરૂ કરી, એમ માનવું: અને મૃત્યુ એ એવું એક પુણ્યતીર્થ છે કે જેને પારે ગયા શિવાય જગત્તાં ઉપાધિબંધનથી મુક્તિ નથી. શ્રીઠાકુરુજીની દયાથી કદિ એમ બને, કે સંસારમાં રહીને, મૃત્યુની ભૂમિકામાં પ્રવેશ કર્યા શિવાય, કાંઈ આત્મા અન્ય જીવિતના ધર્મોનું વંદન કરે: આમ કરવું એ પણ અતિશુભ કર્મ છે. કારણ કે તેથી તે બીજા આત્માના જીવનમાર્ગોમાં પવિત્ર આત્મપ્રકાશ રેલી શકાય છે અને પોતાને વળગી રહેલી વાસનાઓનો એની મેજે ક્ષય યાચછે. તથાપિ બચ્ચા ! પિતા, માતા, ભગિની, પુત્ર અને પુત્રી-કાંઈ કાંઈનાં મર્ગો નથી, સંબંધી નથી. અનેક જન્મનાં સંચિત કર્મોનાં ભોક્તા થઈને દરેક આવેછે અને જાયછે. માટે નહિ સમજી રાખજે કે આપણે ધર્મને ખાતર દરેક પળે સર્વ દેહભોગોનો ત્યાગ કરવા અને આપણી પ્રિયતમ વસ્તુઓનો વિચોગ પણ સહન કરવા તત્પર રહેવું: એટલું જ જીવનકર્તવ્ય છે. જો ત્હેને અતુરૂળ વર્તન આપણે રાખી શકીએ, તો આપણે પ્રભુચરણથી દૂર નથી.’ આમ આજ પ્રભાતે હું આપને વંદન કરવા આવ્યો હતો, ત્યારેજ આપે વિના પ્રયોજન કહ્યું હતું: અને અત્યારે આપ અસ્વસ્થ છો, તેથી મ્હને અને માજીને પણ ધણીજ અશાન્તિ યાચ છે. ” બોલતાં બોલતાં ત્હેનાં વચનો કરુણાપૂર્ણ અને વાત્સલ્યમય બની ગયાં.

કમળાકરને હવે જણાયું કે ત્હેનાં મૌનનો જૂદોજ અર્થ યાચ છે. તેથી ત્હેણે તે બંનેનું બને તેટલી રીતે સાન્તવન કર્યું. માતાજીને વચન આપ્યું કે “જો હું યાત્રાએ જવાનું નહિ કરીશ તો ત્હમને અને મધુરીને સાથે લીધા વિના જઈશ નહિ.” અને સાધુરામને જણાવ્યું કે “સહવારના ઉદ્ગાર સહજ માન હતા. ત્હેમાંથી પ્રાપ્ત થતા બોધ ઉપરાંત ત્હેમાં કાંઈ ખાસ અર્થ સમાયલો નહોતો.” તબિયત પણુ સારી રીતે દુરસ્ત હોવાનું જણાવી, રાત્રિ ઘણી ગંધેલી હોવાથી તે બંનેને શયન કરવાની સૂચના કરી. શાન્ત બનેલા હૃદયથી તે બંને કમળાકરને પ્રણામ કરી પોતપોતાને સ્થાને જઈ થોડા સમયમાં નિદ્રાધીન થયાં.

પરંતુ કમળાકરને આજ ઉંઘ આવવી મુશ્કેલ હતી. એક પછી એક બનાવો એવાં તો ભિન્ન ભિન્ન સ્વપ્ને પ્રકટ થતા હતા કે, તે દરેક પળે અવનવા અતુલ્ય પામતો હતો. ‘શુરદાસજીએ સાધુરામને જે વચન કહ્યાં હતાં, તે શું પોતાનેજ માટે નહતાં ?-ત્યારે કમળાકર આશ્રમમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં પણ મહારાજ સમજી શક્યા હતા કે પોતાને આજ રાત્રિએ અન્ય મનુષ્યની સાથે શરીર અદ્વલબદ્ધ કરવાનું હતું. ” ૧ જતાં મહ-

નતજની મુખાકૃતિ ઉપર કાંઈપણ વિકાર, કિંચિત્ પણ શોકનું, ચિદ્ધ કર્યા દેખાતું હતું?—આવો! અસાધારણ પ્રભાવ, આવી અદ્ભુત આમશાન્તિ, આવી વિલક્ષણ સૌમ્યતા—સાધુતા, તેઓએ કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યા હશે? મન્દિરની સમૃદ્ધિ મહત્તજએ પોતેજ એકઠી કરી હતી અને તેઓએ એમ પણ કહ્યું હતું કે ‘મહારાં સીબાલોકેએ પણ દરિદ્રતાનાં ધણાં કષ્ટ સહન કર્યા છે;’—તો ગુરુદાસજીનું પૂર્વ જીવન કેવું હશે? કેવી રીતે ગરીબાઈમાંથી સંપત્તિવાન થયા હશે, અને સાધારણ સ્થિતિમાંથી મહત્તપદે તેઓ કયે માર્ગે આવી શક્યા હશે, એ ‘પણ જરૂર બહુ બળજીવા જેવું; સુબોધક હોયું’ નોંધ્યે.

આવા અનેક વિચાર તેની નિદ્રાને લાગ કરતા હતા: છતાં કેટલોક સમય વીત્યા પછી તેને ઝોકાં આવવા લાગ્યાં. આ રિચતિમાં તે ઉઠી ગયો અથવા અર્ધજગ્રત્ હતો, તેનું તેને જ્ઞાન નહોતું. પરંતુ ગુરુદાસજીના પૂર્વાશ્રમનું દર્શન કરવા તેને જે પ્રબળ જિજ્ઞાસા થઈ હતી તે તો તૂમ થઈ. આમ કેઈ અપૂર્વ સ્વપ્ન દ્વારા બન્યું અથવા અસાધારણ અધ્યાત્મબળના આર્વિલાવને લઈને થયું, તે વિશે કુમળાકર પોતેજ નિશ્ચિત નહોતો. તથાપિ આશ્રમની સ્થાપના કરતા પહેલાંના શ્રીગુરુદાસજીના જીવનના મુખ્ય પ્રસંગો તેના હૃદય સમક્ષ-જલ્દે પોતેજ તે અનુભવ્યા હોયની તેમ-મૂર્તિમાન થયા.

૨: ગુરુદાસજીનો જન્મ.

કાર્તિકમાસના મધ્ય પ્રદેશમાં વેગવતી ભદ્રા (ભાદર) નદીનું જળ ધણાં ગામોનું પોષણ કરે છે. આમાંનાં એકમાં ગુરુદાસજીનો જન્મ થયો હતો. અહિં ધણા કાળ ઉપર એક હિન્દુસ્તાની બ્રાહ્મણ ફરતો ફરતો આવી મ્હડ્યો હતો. ગામને પાદર એક ન્હાનકડું શિવાલય હતું, તેમાં આવીને તેણે મુકામ કર્યો. વસતિ ધણી નિર્ધન છતાં, ત્યાંના ધર્મ-શીક્ષ લોકો કેઈ પણ બ્રાહ્મણ, સાધુ અથવા મગજીને ભૂખ્યો જવા દે એવા નહોતા. નદી કિનારે આવેલા શિવમન્દિરનું સ્થાન પણ-જીવું અને ધણો લાગ પડી ગયેલો છતાં—તેને પસંદ પડ્યું. આથી અહિંજ મુકામ રાખીને નિત્ય શિવપૂજન કરવાનો વિચાર તેણે ગામલોકને જણાવ્યો. ધણાજરને તે વાત પસંદ તો પડી, પણ ખાવા પૂરતું અનાજ સિવાય બીજું કાંઈ આપી શકાશે નહિ, એમ તેઓએ કહ્યું. અને એવાત ખરી પણ હતી. શરૂ કરની પૂજા માટે પગાર અથવા બદલો આપે, એવી હેમની સ્થિતિ નહોતી; કારણકે પોતાનુંજ ગુજરાન તેઓ મહા મુશીબતે કરતા હતા સંતદાસ (જેઆ બ્રાહ્મણનું નામ હતું તે) આ હકીકતનું સત્ય નોંધી શક્યો પરંતુ રખડી રખડીને તે દવે ચાક્યો હતો, પોતાના દેશથી ધણો દૂર હતો, ગુજરાનની ચિન્તા અહિં દૂર થતી હતી, અને આવા એકાન્ત સ્થળની તે શોધમાં પણ હતો, ન્યાં ઇછીની આરાધના પૂર્ણ શાન્તિથી થઈ શકે: તેથી તેણે તે શરત સ્વીકારી અને મન્દિર પાસે એક ઝુંપડી બાંધીને મુકામ નાંખ્યો. આ દેવાલય બહુ પુરાતની હતું અને પુરાણ કાળમાં તેનું માહાત્મ્ય ધણું હતું. તેને અગે એક મ્હોટું ઉપવન હતું, જેમાંથી હજી પણ કોઈને ઝાડ કાપવા દેવામાં આવતાં નહિં. સંતદાસ ધીમે ધીમે આ ઇતિહાસથી વાકેફ થયો એટલે તેણે આ ગામ ઉપરાંત આસપાસના ગામડાં અને શહેરોમાં પણ પોતાની ભિક્ષાટૃત્તિનો વિસ્તાર વધાર્યો. ઉપનમાંથી નિર્વાલય સુધાર્યું અને ઉપવનનો એક લાગ રોડીને આમપાસ ન્હાનકડો બાગ બનાવી દીધો. સ્થળ રમણીય બન્યું અને શિવજીના અપૂજ બાણનું દવે વિધિ પ્રમાણે

નિત્ય પૂજન થવા લાગ્યું; તથા ગામના અને આસપાસના મુખી પટેલ તથા શેઠિયા અમલદારોને વખતોવખત ફળ; પુલની ભેટ પણ મળવા માંડી, એટલે જોવાજોને આજીવિકાનાં સાધનોની ચિન્તા ધીમે ધીમે દૂર થતી ગઈ; એટલુંજ નહિ પણ તેની પાસે જે પૈસા એકઠા પણ થવા લાગ્યા. પરંતુ મહારાજ વ્યવહારકુશળ હતો છતાં લોભી નહોતો. તેથી દર-વર્ષ પોતાની પાસે જે સિલિક થાય તે બ્રાહ્મણની મોરારી જમાડી દેવામાં તથા પશુપક્ષિઓના નિર્વાહ અર્થે વાપરી નાંખતો. જે ત્રણ વર્ષમાં જોઈતી સ્વચ્ચતા પ્રાપ્ત થવાથી તેણે પ્રથમથી ધારણું ઈશ્તું આરાધન શરૂ કર્યું. તેને ગાયત્રી મંત્ર ઉપર અત્યંત શ્રદ્ધા હતી અને તે ગુસ્તામાં આવી જાય ત્યારે ધણી વાર કહેતો કે, “કયા, કબાઈ! તું મ કયા દોષે? મેરી ગાયત્રીજ મૈયા સખા દેને વાલી હય.” અને તેને પુરસ્ક હોય ત્યારે તો તે ગાયત્રી મંત્રનો જ નમ કર્યો કરતો. પણ હવે તેણે નિયમિત રીતે. અમુક દબાર નમ નિત્ય પ્રાતઃકાળથી જપોર સુધીમાં કરવા, એવો સંકલ્પ લઈ ગાયત્રીદેવીનું પુરુષ્વરણ શરૂ કર્યું* રાત્રિએ તે ત્રણ ચાર કલાકજ સંપન કરતો. બાકીના સમયમાં પાછો મંત્રજપ! આથી નિયમ કરતાં દોઢું કામ હમ્મેશાં કરી શકારો, એવી તેની ખાત્રી થઈ. પુરુષ્વરણની શરૂઆત કરતા પહેલાં તેણે ગામમાં અને આસપાસનાં રથાનોમાં પોતાનો સંકલ્પ લોકોને જણાવી તેમની અનુમતિ તથા મદદ માટે વચન મેળવ્યાં હતાં. અને ગામમાં એક ગરીબ વૃદ્ધ બ્રાહ્મણી રહેતી હતી, તેણે પોતાની તરફથી માગી લાવવું, એવી પણ પ્રથમથીજ ગોઠવણ કીધી હતી. બ્રાહ્મણીને લગ્ન લાયકની ઉંમરની એક પૌત્રી હતી, પરંતુ પોતે નિર્ધન અવસ્થામાં અને સાધન તથા સંબંધીઓ શિવાયની હોવાથી હજી કાંઈ જગ્યાએ તેણે વિવાહ તે કરી શકી નહોતી. આ મા દીકરી સંતોષાસના પુરુષ્વરણ દરમિયાન તેની સેવા કરતાં અને બીજાઈતિમાંથી જે કાંઈ આવતું તે ઉપર, તે ત્રણેનું જેમ તેમ કરીને ગુજરાન ચાલતું.

પુરુષ્વરણનો ત્રણેક વર્ષનો પ્રયોગ હતો. આમાંથી લગભગ બેએક વર્ષ વીત્યા એવામાં ડોશીને જ્વરનો વ્યાધિ લાગ્ય પડ્યો અને ચોડાજ દિવસમાં તે મરણ પામી. મૃત્યુ-શંકા ઉપર તે બ્રાહ્મણીને પોતાની તરુણ બાલકીનું શું યશે, એ એકજ પરંતુ ધણી ભારે ચિન્તા હતી. સન્તોષાસ સાત્વિક વૃત્તિનો માણસ હતો અને તે એટલો બધો તો ધર્મનિષ્ઠ હતો કે તેને ડોશી અથવા તેની કન્યાનું શું થાયછે અથવા તેઓ ક્યાં વસે છે, તેનું પણ જાન નહોતું. એને માત્ર એકવાર અન્ન મળ્યું—(પછી તે વધારે અથવા એકાંત હોય તેની ચિન્તા નહિ) એટલે બસ. અને તે પોતાના મતમાં એટલો તો પ્રવૃત્ત થઈ રહ્યો હતો કે અહોરાત્ર તેના મુખમાંથી ગાયત્રીમંત્રનો ઉચ્ચાર થયાં કરતો તથા તેનું મન સદા શિવભંદિરમાં પોતાનાં પૂજ પાદમાં નિમગ્ન રહેતું. ડોશીએ પોતાની પથારી પાસે બેઠાંબે ત્યારેજ તેને એમ પ્રતીત થયું કે વખતે તે બ્રાહ્મણીનો આ મંદવાડ છેલ્લો પણ હોય! તેથી તે ખરેખરો ગમરાયો. પુરુષ્વરણ પૂર્ણ થયા પહેલાં જો તે બાઈ મૃત્યુ પામે, તો પોતાના મતનું સંકલ્પનું પાલન કેવી રીતે થઈ શકે?—અને આ ધારતી ઉપરાંત બીજી પણ એક હકીકત થઈ હતી, જેથી તે અગાત નહોતો. રાતદહાડો અતિશ્રમ અને અદ્ય

* “પુરુષ્વરણ”—એટલે એક મંત્ર અથવા શબ્દ અમુક લક્ષ (સામાન્ય રીતે સવા લક્ષ) વાર બોલી જવો. આ મત ચાલુ હોય તે દરમિયાન મન-વાણી અને કંઈપણ પવિત્રતા સાચવવી આવશ્યક છે અને ખોરાક સાત્વિક તથા નિદ્રા, મર્યાદિત સમય સુધીનું વર્ણ-સંકાય છે.

ખોરાક લેવાથી તથા તપશ્ચર્યાના તે સમયમા શરીરની મિલકૂલ એકાળજી રાખવાથી તેનું ચેતન બહુ હ્રીણુ થયું હતું અને શરીરની પોષણશક્તિ ધણી મન્દ બની ગઈ હતી તે એટલે સુધી કે પોતાના અસાધારણ મનોબળ માત્રથીજ તે ટકી રહ્યો હતો તેથી જો આ ડોશી તરફથી મળતી અનુકૂળતા તથા સહાય એાછી થાય અથવા જતી રહે, તો પોતાની જિંદગીના આ મ્હોટામા મ્હોટા કાર્યમા અનિવાર્ય વિધ્ન આવી પડે અને આખું જીવન નિષ્ફળ જાય એવું બન્યું !-મનની આની સ્થિતિમા તે બ્રહ્મણીનો મદવાક, એટલે પોતાનો સકલ્પ નષ્ટ કરવાનો, પુરુશ્વરણુનું મત લગ કરવાનો કોઈ અપાર્થીવ શક્તિનો પ્રયત્ન, -એ રૂપેજ જોઈ શક્યો, અને તેથી તે વધારે લયબીત થયો. સામાન્ય લોકમાન્યતાને મત સાધના કરનારાનો અનુભવ ટેકા આપે છે કે જ્યારે કોઈપણ વ્રતનો સંકલ્પ લેવામા આવે છે, તે પૂર્ણ થવાનો સમય પ્રાપ્ત થાયછે, ત્યારે જેવતાઓ તેની પરીક્ષા જોવાને તેમા અનેક વિધ્ન નાખે છે !-આપણા સાધારણ માનવજીવનમા પણ એવા પ્રસંગો વારંવાર જોવામા આવે છે કે જેમા આપણે 'કરેલા નવા સંકલ્પોનું ફળ પ્રાપ્ત થાય, તે પહેલા તેમા અવરજ કોઈ મુશીબત, કોઈ સંકટ એવું આનીને પડે છે કે તેને લીધે આપણે તે સંકલ્પ તોડવાની મ્હોટી લાનમ ઉપત્તિ થાયછે અને ધણી વાર તે રાખી શકાયેલ મુશ્કેલ મર્ષ પડે છે ! જમ્મે તેમ હોય, પરન્તુ સંતદાસના હૃદયમા જે બીતિ પ્રકટ થઈ, તે તેને માટે અકારણ ન્હોતી, અને તેથી તે ડોશીના વિચાર સાથે ધણી રહેલાઈથી મળતો થયો.

નિર્ધન અવસ્થામા, જિંદગીની જરૂરિયાતોને અભાવે સંતન કરવા પડતાં અનેક દુઃખ દૈર્ઘ્યમા પણ આ વૃદ્ધ સ્ત્રીને એક મહાચિન્તા હતી, અને તે પોતાના જીવનરત્નરૂપ બાલિકા માટે હતી ગરીબ વિધવાના સગા સબન્ધીઓ પૈકી જે કોઈ થોડા માણસો તેની સાથે બપવંકિયુ એળખાણુ રાખતા હતા, તેઓ પણ તેને મદદ કરવાની વાત થતા, આધા પાછા થઈ જતા !-આમ વારંવાર થતું જોઈને, તે બિચારી આખરે કટાણીને પોતાના પિતાને ગામ આવીને વસી હતી, અને અહિં રહ્યું સહુ જે કોઈ મળે તે ઉપર શુન્દરાને ચલાવતી હતી પરન્તુ એવામા તેની પુત્રી જેને પરદેશમા પરણાવી હતી, તેના વરે બીજી સ્ત્રી કરીને તેને ઘરમાથી દૂધારી મૂકવાથી, તે પણ પોતાની બાલકન્યા લઈને પોતાની માતાના આશ્રયે આવીને રહી થોડા વખતમા તે તો મરણ પામી, પણ પુત્રી મૂકીને તે ગઈ, એટલે તેને ઉછેરવાનું કામ ડોશીને માથે આવી પડ્યું આ તેણે બન્યું તેમ સર્વ રીતે કર્યું ધર્મ ઉપર પોતાની જેવી શ્રદ્ધા હતી, તેવી તેણે તે બાલિકામા પણ ઉતારી અને સાધુસંતની સેનામા પ્રભુલક્ષિતના નેટલુજ કલ્યાણ રહ્યું છે, એની લાનના તેના હૃદયમા સ્થાપિત કરી સંતદાસ ગામમા આવ્યા પછી તે તુરંતીદાસજી કૃત રામાયણનું નિત્ય વાચન કરતો, તે સાંભળનાને બીજા લોકોની સાથે તેઓ પણ જતા, અને તેની સાધુતા તથા પૂજ્યભાવ યસથીજ જ્યારે તેણે પુરુશ્વરણુનું મત આરબ્યું, ત્યારે આ ડોશીએ-પોતે તો બીક્ષાવ્રતિ ઉપરજ શુન્દરાને ચલાવતી હતી, તેથી સાથે સાથે મહારાજની તરફથી પણ તે કામ કરવાનું તથા તેની બીજી એવા કરવાનું માથે લીધું હતું.

એક બે વખત ડોશીની પુત્રીના સાસરા તરફના સગા હોવાનું કહીને તેની તરફ કન્યાના વિવાહની ખટપટ કરવા, અર્થાત્ તેને કોઈ અસાત સ્થળે વેચી દઈ, મળે તેવા પૈમા કમાઈ લેવા, કોઈ માણસો આવેલા પરન્તુ ગામના લોકોનો સહભાવ અને સંતદાસની

મદદથી તે બ્રાહ્મણી પોતાની પૌત્રીને એવા અધમ લગ્ન અથવા જિંદગી સુધીની ગુલામ-ગીરીમાંથી બચાવી રાખી હતી. એ વાતને પણ કેટલોક વખત ઘર્ષ ગયો હતો. અને હવે જ્યારે તેને લાગ્યું કે હું અસાધ્ય તાવના દર્દની ભોગ થઈ પડી છું, ત્યારે ચિત્તની જે મદાન બધા થવા લાગી હતી તે પોતાની સુશીલ, ધર્મશીલ પૌત્રીને માટે હતી. સંતદાસને તેણે પોતાની પાસે બોલાવી સંધળી હાકીત સમજાવી. પુરુષરણુનું મત પૂર્ણ યામ, ત્યાં સુધી ભગવતી (પોતાની પૌત્રી) મહારાજની સેવા કરશે અને તેમણે તેને કાંઈ દર્દ ન આવે એમ દેખરેખ રાખવી; તથા તે પછી કાંઈ યોગ્ય પતિ તે બાલિકા માટે શોધી દેહાદી તેની સાથે તેનું લગ્ન કરવું. કદાપિ કોઈ સારો યુવાન તેને લાયક ન મળી આવે, તો સંતદાસે પોતે તે કન્યાનો સ્વીકાર કરવો, કારણ કે યુવાન પતિ દુર્ગુણી મળે, તેના કરતાં કોઈ જુદા સાધુ પુરુષ સારો.

સંતદાસ આ વાત સાંભળીને ખેલાં તો બાકયો અને બોલી ઉઠ્યો: “નહિં, માર્છ! હમ એસી લડકીકું” કયા કરે?—હમ કિસ તરહસે હિનકુ સમાલ સકે?”—પણ જ્યારે તેને પોતાની ખરી સ્થિતિ સમજાઇ અને કાંઈ યોગ્ય યુવાન સાથે તે છોકરીનું લગ્ન કરી આપવાની છુટ હતી, ત્યારે તેણે એ બાદની ધ્વજાને અનુકૂળ થવા સંમતિ આપી. ભગવતી ડોહીની પધારી પાસે બેઠી બેઠી આ બધી વાત ઉદાસીન વૃત્તિથી સાંભળતી હતી.

થોડા દિવસમાંજ તે જુદા બ્રાહ્મણી તો પ્રભુચરણમાં ગઇ. પણ તેના અન્તઃકાળની સારવારમાં મહારાજની તબિયત નહિં સચવાયી તેને પણ વધતી જતી અશક્તિની ગ્રાપટ લાગી. એટલે સંતદાસ તાવમાં સપડાયો. છતાં પોતાનું સંકલ્પમત પાળવામાં તો તે દૈન્ય પાછો પડતો નહિં. બે ચાર વખત દિવસમાં ન્હાવાનું અને છ વાક કલાક દહાડે તથા ત્રણ ચાર કલાક રાત્રિએ એક પલાંડીએ બેસી જમ કરવાનો, એ નિયમ તો તેણે આક્રમ રાખ્યો; તેથી તેનું શરીર વધારે વધારે ફૂસ અને નિર્બળ થતું ચાલ્યું હતું. છતાં આખરે તાવ તો ગયો. પરન્તુ તેની અસર તે પુરુષરણુ પૂરું કરી રહ્યો, તે પછી પણ રહી. આ વિકટ સમયે જો ભગવતીની વાત્સલ્યભરી કાળજી અને સેવા ન હોત તો નિશ્ચય તે પોતાનું મત કદિ પૂર્ણ કરી શકત નહિં. આ સત્ય તે પોતે પણ સમજતો હતો, એટલું જ નહિ, પરન્તુ તેને પણ ભગવતીની તરફ એક પ્રકારની વિશ્વસ્ય ભક્તિ બંધાઈ હતી. અને તે બાલિકાને પણ બીલું કોઈ સ્વજન નહિં હોવાથી, તથા રાત દિવસ મહારાજની ભક્તિમાં રહેતી હોવાથી, નવરાસના વખતમાં તેની પાસે ભજનકીર્તન અને રામાયણ શીખતી હોવાથી,—તેના તરફ એવીજ લાવના ભગવતીના હૃદયમાં પ્રકટ થઈ હતી.

અન્તે સંતદાસનું પુરુષરણુ સંપૂર્ણ થયું. ગમે ત્યાંથી પૈસા એકઠા કરીને પણ તેણે ગાયત્રીદેવીના તે મદાનતની વિધિપુરઃસર પૂર્ણાહતી કરી અને યથાશક્તિ અહાભોજન આદિ પણ કર્યું. પરન્તુ—પરન્તુ તે સર્વનું પરિણામ તેને પોતાને કાંઈજ સમજાયું નહિં! ન ગાયત્રીદેવી પ્રત્યક્ષ થયાં, ન તો તેમણે સ્વપ્નમાં પણ દર્શન દીધું, ન કાંઈ આર્થિક લાભ થયો, ન કાંઈ લોકમાન્યતા વધી, ન બીલું પણ કાંઈ સારું પરિણામ દેખાયું! સંતદાસ સાત્વિક વૃત્તિનો પુરુષ હતો, પણ ગમે તેટલો તોપણ પુરુષીયો હતો. એટલે જન્મથી સહન-શીલતા તેની પ્રકૃતિમાં બોધી હતી. તે વારંવાર મનને ધણી રીતે દાબી રાખતો, અને તેના સ્વભાવની અતિઉમતા કદિજ પ્રકટ થવા પામતી. પણ તેમ થતું ત્યારે તે કાંઈનો

નહોતો ! ગાયત્રી પુરુશ્વરણુ કયું પણ ગાયત્રી પ્રસન્ન ન થઈ, તો શું પુરુશ્વરણુનો ઇયોગ એક ધર્મિંગ જેવોજ હતો ?-આ વિચારમાં તે કેઈની પરવા ન રાખતો ગાંડા જેવો આમ તેમ ફરતો હતો, એવામાં તહેને એક અતિ વૃદ્ધ તપસ્વી કાઈ ગિરિક્ષાડમાં મળ્યો. તે મહાત્માએ સંતદાસને સમજાવ્યું કે " અનેક જન્મનાં વળગેલાં આપણાં પાપ-પુરુશ્વરણુથી બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે, ત્યારેજ ગાયત્રીમૈયા દર્શન દે છે. તહે એક પુરુશ્વરણુ કયું, તહેમાં શું થયું ? હું એવા દાખલા જાણું છું કે ચાર ચાર-પાંચ પાંચ પુરુશ્વરણુ સુધી દેવી પ્રસન્ન થતાં નથી ! પણ તું ખાત્રી રાખજે કે શ્રદ્ધા રાખીને ઉલોચ ચાલુ રાખ્યે રહારો વિજયજ છે. " આ ઉત્તરે સંતદાસને ઉંડા વિચારમાં નાંખી દીધો અને જ્યારે તે જાગૃત થયો ત્યારે પેલો સાધુ ત્યાં નહોતો. તહેની વિચારગત અવસ્થા જોઈને તે સાંધી ચાલ્યો ગયો હતો, પરંતુ સંતદાસને તો એમજ ભાર્યું કે કાંઈ સિદ્ધ મહાત્મા તહેને સાન્તવન આપવાને પધાર્યા હતા અને વાત કરીને તરતજ અદશ્ય થઈ ગયા. આથી તે દેવાલયમાં પાછો આગ્યો અને ફરીથી પુરુશ્વરણુનો આરંભ કરવા લાગ્યો. ભગવતીએ તે બિચારી મહારા-જની દાસી હોયતી, તેમ તે કાંઈ પણ વિરુદ્ધતા દર્શાવ્યા શિવાય પ્રથમ પ્રમાણેજ સેવા કરવી પાછી શરૂ કરી.

આમને આમ વર્ષો ઉપર વર્ષો જવા લાગ્યા. અને સંતદાસ એક પૂરું થાય એટલે તહેની પૂર્ણાહુતિ કરીને બીજી, એમ પુરુશ્વરણુ પણ કરતો ચાલ્યો. આખરે એકવીસ વર્ષ થઈ ગયાં, પરંતુ ગાયત્રીદેવીની મન્ત્રસાધનાનાં સાત પુરુશ્વરણુ તહેણે પૂર્ણ કીધાં, છતાં માતાજી તો પ્રસન્ન ન જ થયાં ! હવે તહેનો કોધાગ્નિ સામટો પ્રજ્વલી ઉઠ્યો. દેવાલય ભગવતીને સોંપી દીધું, સેવા કરવાની તહેને આજ્ઞા કરી, અને ગામના લોકો અથવા પોતાના મિત્રવર્ગમાંથી કાંઈને કાંઈ જાણુવા દીધા શિવાય, તહેણે સંન્યસ્ત લઈ લીધું. ગુરુની ાસાને ઈશ્વરેચ્છા સમાન સમજતી અનાથ ભગવતી, જેણે બાવાજીની એકવીસ વર્ષ પર્યન્ત એક નિઃશ્ચી, દૃઢ અહમ્કાર્ય પાળીને, પૂર્ણ આરથાથી સેવા કરી હતી, તે બિચારીએ આ રિયતિ પણ સ્વીકારી.

હવે આશ્ચર્યકારક બનાવ એ બન્યો કે, સંતદાસ સંન્યાસી થઈને ઉભો રહ્યો કે તરતજ તહેની દષ્ટિ સમક્ષ ગાયત્રીદેવીની ચતુર્ભુજ સ્વરૂપ મૂર્તિ પ્રકટ થઈ : " વરંબૂદ્ધિ-વરંબૂદ્ધિ (માગ્ય માગ્ય, જે જોઈએ તે) એનાં વચન જોણતાં સ્વેતસ્વર અને મોતીની માળાઓ તથા ધવલપુષ્પાલંકાર ધારણુ કરતાં, તે પરમ કલ્યાણી મહાદેવી જોઈને સંતદાસ પ્રસન્ન ન થયો. આ તહેમના અદ્ભુત દર્શનથી તો તહેનો કોધ ઉલટો વધારે જોરથી લાલુકી નીકળ્યો અને તે ગાંડા થઈ ગયો હોયતી તેમ તહેમને જાણો દેવા લાગ્યો. કારણકે તહેણે ધારણુ કરેલો સંન્યાસ વાસનાઓના ક્ષયને લઈને નહિં પણ તહેની અતૃપ્તિથી ઉપજેલી નિરાશાને લીધેજ હતો ! પરંતુ તહેના ઉમ તપનું ફળ એટલું તો વિશાળ હતું કે તહેની પાસેથી-અપશબ્દો સાંભળતાં છતાં પણ-દેવીથી તહેને ત્યજ્યો નહિં અને સંતદાસ જ્યાં જાય ત્યાં તહેના હૃદયનયન આગળ તે સર્વદા પ્રત્યક્ષ થવા લાગ્યાં. આમ થવાનું બીજું એક કારણ પણ હતું. એકવીસ વર્ષની મન્ત્રસાધનાને પરિણામે આ મહારાજને એવી ટેવ પડી ગઈ હતી કે જગતાં અથવા ઉંઘનાં, જમતાં, વાન કરતાં અથવા ફરતાં, અહોરાત્ર તે ગાયત્રી મન્ત્રનું જ રટણુ કયું જતો હતો.

આર્યપ્રકાશ.

એ સનાતન વૈદિકધર્મનો પ્રચાર કરનાર, સંસારસુધારાની ખરા રૂપમાં હિમાચત કરનાર, ટેળવણી તથા વિજ્ઞાનના અશ્વિનોપર તુલનાત્મક ચર્ચા કરનાર, ગુર્જર સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ ધરનાર, અનીતિ, બેદર, અધર્મ, તથા ખરાબ રીતોને જડમૂળથી ઉખેડી નાંખનાર, આર્યસામાજિક તેમજ અન્ય બહાર સંસ્થાઓ સંબંધિ જરૂરી વિગતો પુરી પાડનાર, અને એ શિવાય દેશપર-દેશની બહુવાનગ ખબરો આપનાર, અંગ્રેજી-ગુજરાતી ભાષામાં પ્રકટ થતું.

વિદ્વાનોમાં માન પામેલું.

એકતું એક જુનું સાપ્તાહિક પત્ર છે. નમુનો મફત મંગાવી ખાતરી કરો.

આહડોને હર વર્ષે બે ભેટા મળે છે!!!

વાર્ષિક લવાજમ (પોસ્ટેજ સાથે) હિંદુસ્થાન માટે રૂ. ૩).

દેશાવરના આહડો માટે રૂ. ૪) છૂટક અંકની કીંમત ૦)૮૦.

નવા આહડોને લાભ !

એપ્રિલ માસથી ચનારા નવા આહડોને ચાર ભેટોનો લાભ મળશે !! ત્રણ માસ પછી લખનારને પરતાવું પડશે !

બહારખબર આપનારાઓએ આ પત્રની મુલાકાત લેવા સુક્રુ નહિ.

“ મહર્ષિ અંક.”

મહર્ષિ સ્વામી દયાનંદના જીવનકાર્ય સંબંધમાં, જુદા જુદા સાક્ષરોએ લખેલા પંચાવન લેખોનો (રોયલ આઠ પેજ) ૨૧૦ પૃષ્ઠનો અપૂર્વ સંગ્રહ (ત્રણ ચિત્રો સાથે) ઘટાડેલી કી. ફક્ત છ આના. ત્રણ પ્રતનો રૂ. ૧). થોડીજ પ્રતો શિલક છે ફરી છપાવાની નથી.

આર્યપ્રકાશના આહડોને વિશેષ લાભ !

પુરુષાર્થપ્રકાશ, ગૃહસ્થાશ્રમ પ્રકરણ, જ્ઞાતિબંધારણ અને મહર્ષિ અંક બીજો ભાગ: એ સવા રૂપિયાની કીંમતનાં પુસ્તકો આર્યપ્રકાશના આહડોને ફક્ત બાર આનામાં આપવામાં આવશે. તાકીદે લખો—

જ્ઞાતિબંધારણ જેવા મહત્વના શાસ્ત્રીય પુસ્તકની કી. રૂ. ૦૮, ઘણીજ ઓછી કિંમત રાખેલી હોવા છતાં, જેઓ ઉક્ત પુસ્તક લોક પ્રચારાર્થે બેંચવા ઇચ્છતા હશે. તેમને એક ડઝનથી વધારે નકલ મંગાવવાથી દોઢ રૂપિયે ડઝન (બાર)ના ભાવથી આપશું. આ પુસ્તકમાં, પ્રાચીન વર્ણવ્યવસ્થા સંબંધે વેદ, ઉપનિષદ, મહાભારત, ભગવદગીતા તથા અનેક પુરાણોનાં પ્રમાણો આપેલાં છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ પ્રાચીન ચાર વર્ણોમાંથી હાલની અનેક વર્ણો કયાંથી થઈ ! અને સુરોપાદિ દેશોની માફક, ભારતવર્ષમાં પણ પ્રાચીનકાળમાં, હલકી જાતીના લોકો રૂપિપદ સુધીને પામેલા છે, તેનો સમ્રાજ્ય ઇતિહાસ બતાવી આપ્યો છે. દેશના ઉત્કર્ષ માટે આ પુસ્તકનો બહુજ પ્રચાર કરવાની અગત્ય છે.

થોડી નકલો શિલિક છે. તાકીદે લખો. પરધુભાઈ બહાલાભાઈ અધિપતિ તથા મેનેજર

ગુજરાતી પંચનો

સુબોધક, ઉત્કર્ષક, મનમોહન, સુરસિક અને આનન્દના:

દીવાળીનો ખાસ અંક !

(મુબારકના ના. ગન્દર્ગ સાહેબે તેણે અર્પણ મહેરબાનીની રાહે સ્વીકાર્યું છે.)

સુન્દર છબીઓ તથા દિલપસંદ લખાણનો ભંડાર ! દળદાર પુસ્તક !
લગભગ મહોટાં ૧૫૦ પાનાં !-વાંચનનો ઉત્તમ સંગ્રહ !

અનેક રમણીય 'પ્રસંગો, ઉદ્યોધક વિષયો, મનોરંજક ક્રકરા, દિલચમન
વાર્તાઓ ! ગુજરાતના ઉત્તમ વિદ્વાનો, પ્રશસ્ત સાક્ષરો, તથા સુપ્રસિદ્ધ
સન્નારીઓનાં લખાણોથી, તથા આગેવાન રાજ્યકર્તા,
નાગરિકો, અમલદારોની છબીઓથી આ અંક
પૂર્ણ રીતે શણગારાયેલો છે.

કાવ્યો, નવલકથાઓ, ચરિત્ર, વાર્તાઓ, ઇતિહાસ, શાસ્ત્રકળા,
વિજ્ઞાન, સાહિત્ય, ઉદ્યોગ, ગૃહધર્મ, નીતિ, રાજ્યપદ્ધતિ,
તથા ગમ્મતનાં લખાણોથી તે ભરપૂર છે.

ખાસ અંકની કિંમત ફક્ત એક રૂપિયો ! ગુજરાતી

પંચના નવા ગ્રાહકને અર્ધી કિંમતે મળશે !

(જોલો તે જોલો થોડીજ નકલો સિલિકમાં છે)

ગુજરાતી પંચ: ગુજરાતનું જાણીતું અને માનીતું, સર્વથી વધુ ફેલાયેલું,
સાપ્તાહિક પત્ર લગભગ કદા રૂ. ૧૫ (દપાલ સાથે
રૂ. ૨૫) અનેક મહોટા લાભ !-એ સુન્દર રસીલાં
લેટનાં પુસ્તકો ઉપરાંત દીવાળીનો ખાસઅંક
પણ ગ્રાહકને વિના મૂલ્યે મળે છે.

‘મેનેજર ગુજરાતી પંચ’, અમદાવાદ.

सुन्दरी सुबोध

Goodness and Godliness

स्व० सौ० चन्द्रबा

जन्म मृत १९१८]

[मृत्यु मृत १९००

વાંચો !!

વાંચો !!

સારામાં સારા અને અત્યંત મનોરંજક

૩૦ પુસ્તકો ! નવલકથાઓ !

સ્વ૦ ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠી કૃત:-

૧	સરસ્વતીચંદ્ર.	ભાગ ૧ લો.	રૂ. ૧	૮ ૦
૨	" "	ભાગ ૨ જો.	રૂ. ૧	૪ ૦
૩	" "	ભાગ ૩ જો.	રૂ. ૧	૮ ૦
૪	" "	ભાગ ૪ થો.	રૂ. ૩	૮ ૦
૫	લીલાવતી જીવનકલા.		રૂ. ૦	૧૨ ૦
૬	સ્નેહમુદ્રા.		રૂ. ૧	૦ ૦
૭	શ્રીયુત ગોવર્ધનરામનું જીવનચરિત્ર.		રૂ. ૧	૦ ૦

કર્તા. પ્રો. કાન્તિલાલ. ઇમનલાલ. પંડ્યા. એમ. એ.

૮ કચ્છુ ઘેલો	રૂ. ૧	૮	૧૯ પ્રપંચ જાળ	રૂ. ૧	૪
૯ ગુજરાતની જુની વાર્તાઓ	રૂ. ૧	૮	૨૦ ત્રણ વર્ષમાં ત્રણ લાખ	રૂ. ૧	૪
૧૦ પૃથુરાજ ચૌહાણે ને ચંદ્રબરદાસી	રૂ. ૧	૮	૨૧ ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ	રૂ. ૨	૦
	રૂ. ૧	૮	૨૨ કવિતા પ્રવેશ	રૂ. ૧	૦
૧૧ વિપિન	રૂ. ૧	૮	૨૩ સંગીત મંજરી	રૂ. ૦	૧૨
૧૨ ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય	રૂ. ૨	૦	૨૪ કાદગબરી	રૂ. ૨	૦
‘સમાલોચક’ના ગ્રાહકોને	રૂ. ૧	૮	૨૫ તેજ પ્રભા	રૂ. ૧	૧૨
૧૩ ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ	રૂ. ૨	૦	૨૬ નાટ્યકથારસ	રૂ. ૦	૧૨
૧૪ લોર્ડ એસ્ટરફિલ્ડનો પુત્ર પ્રતિ			૨૭ રતિ સુંદરી	રૂ. ૧	૪
ઉપદેશ	રૂ. ૧	૦	૨૮ કાવ્યમાધુર્ય	રૂ. ૧	૪
૧૫ જાત મેનત	રૂ. ૩	૦	૨૯ દરિયા પારના દેશોની વાર્તા		
૧૬ ગૃહિણી ભૂષણ	રૂ. ૦	૬		રૂ. ૨	૦
૧૭ પ્રેક્ષકલ એસ્ટ્રોલોજી	રૂ. ૩	૦	૩૦ પાપ ને પશ્ચાતાપ ભા. ૧-૨	રૂ. ૧	૮
૧૮ પુનર્જન્મનો પશ્ચાતાપ	રૂ. ૨	૦			

એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કો.—પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ—મુંબઈ નં. ૨.

સુનિયત પ્રેસ, ઘોળીતલાવ, મુંબઈ.

!! વાંચો—આ નિવેદન પત્ર !!

તેમાંથી નવું જ મેળવશો !!

સારામાં સારું—અને સસ્તામાં સસ્તું—વાચન દર મહિને
જોઈતું હોય તો તમે ક્યાંથી મેળવશો ?

નીતિ-જ્ઞાન અને “ સાહિત્ય ” ના અત્યંત ઉપયોગી અને જોષ-
કારક વિષયો વાંચવા ક્યાં જશો ? ૧૮ વર્ષથી ગુજરાતી માસિકોમાં
અત્યંત ઉપયોગી સ્થાન ભોગવતું અને ગુજરાતી જાણનાર હરેક
વાચકોના ગૃહમાં કયું માસિક સંગ્રહવા લાયક છે ? આવા પ્રશ્ન પુછવા
પહેલાં ત્રિપાઠી કંપનીમાં તપાસ કરજો ને ત્યાં પુછજો ! કારણ કે ગુજરા-
તના વિદ્વાન અને મુશિક્ષિત સાક્ષરોના ઉત્તમ લેખોનો અપૂર્વ સંગ્રહ
મેળવવો હોય તો તેનું સારું અને સસ્તું સાહિત્યનું માસિક પત્ર

“ સમાલોચક ”—માસિક—છે !!

દરેક મહિને એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કુંઃ—તરફથી પ્રગટ કર-
વામાં આવે છે. તેનું વરસનું લવાજમ પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૩. બે જ
રૂપિયામાં આવ્યું છે. આટલા નજીવ રૂપીયા બેમાં દર વર્ષે પ્રસિદ્ધ અને
વિદ્વાન સાક્ષરોના લેખોથી ભરપૂર સાહિત્ય જાહેર પાઠવામાં આવે છે !!

વિદ્વાન વર્ગમાં અને સામાન્ય વર્ગમાં તે એવું તો લોકપ્રિય થયું છે
કે વધારે લલામણની હવે જરૂર રહી નથી !! એકવાર વાંચો, મંગાવો
ને ગ્રાહક થાવ !

પ્રકાશક:—રા. રમણીયરામ. ગોવર્ધનરામ. ત્રિપાઠી.

C/O એન. એમ. ત્રિપાઠી એન્ડ કો.

પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ—મુંબઈ નં. ૨.

સુન્દરી સુબોધ.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ગ ગોવર્દનમાઇના રાખેમાં કહીએ તો.—“સીધો પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય, યોગ્યતાના પ્રમાણમાં કુટુંબઅન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય, ને તે મુક્તવાર્થી અને સ્વતંત્રવાર્થી કુટુંબની મૂર્ખ ઇચ્છાઓ અને કલેષોમાંથી છુટી, એ કુટુંબનાં ખર્ચો કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને, કુટુંબના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધ વર્ગની કલ્યાણવાસનાઓ વૃક્ષ કરે;” સાધ્વી પત્ની યદ્યં પતિનું જીવન ઉત્તમ કરે, પતિવધાવન સેવાશ્રિની બની દુઃખતિમિરમાં દૂખતા બાન્ડનું આત્મા-હૃદય ઉદ્ધારે; માતૃમક્ત પુત્રી તરીકે દિન્દિએવાનાં સંતાનેના વિકાસ અને પ્રગતિનો સહાયક થાય, તથા પ્રભવતસલ જનનિ રૂપે સ્વદેશમા હૃદયસૂચનાં તેજસ્વી, ઉદ્દાસભર્યા ફિરલો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે.—એજ આર્યસુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે. “સીવિના ગૃહ નથી, ગૃહવિના પ્રજા નથી, અને પ્રજાવિના રાજ્ય નથી.....સીની ઉન્નતિવિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે.”

વર્ષ ૧૨ મું.] જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી: ૧૯૧૪. [અંક ૫-૬,

આહોકોને વિનંતિ:

૧. લેટનું પુસ્તક તૈયાર થવા આગળું છે. અને થોડા દિવસમાં (જેમ-નું લવાજમ વસુલ થયું નથી, હેમના તરફ વી. પી. થી) મોકલવામાં આવશે. તે ખોંચવામાં હરકત ન પડે, તે માટે જે આહોકોનું સરનામું બદલાયું હોય અથવા થોડા વખતમાં બદલાય તેમ હોય, હેમણે અમને ખબર આપી હેવો સુધારો કરાવવા તરફી લેવી.

૨. ઘણાં ચિત્રોવાળો સીલેખનો મહોટો ખાસઅંક ત્રણેક માસના અરસામાં પ્રકટ થશે; હેમાં કેવાં લખાણ મોકલવાં, તે માટે આ અંકનાં પૃષ્ઠ ૧૩૦-૩૧ વાંચવા દરેક બહેનને વિનંતિ છે.

૩. સુન્દરી સુબોધ હજી નિયમિત થઈ શકયું નથી, તે માટે અમે દિલ્લીની છીએ: અનિયમિતતાની ફરિયાદ દૂર કરવાના પ્રયત્નો ચાલુ છે, જેનું શુભ પરિણામ હવે થોડા સમયમાં જણાયા વિના રહેશે નહિં.

આ ઉપરાંત પત્રની સુન્દરતા, ઉપયોગીતા વધે તેમ કરવાની વ્યવસ્થા પણ શરૂ થઈ છે: ઇશ્વરેન્દ્રા અનુસાર, હેનું સત્કથન અલ્પ કાળમાંજ નિહાળી શકાશે, એમ શ્રદ્ધા છે.

પ્રકાશક—સુન્દરી સુબોધ.

“ સુન્દરી સુબોધ વાંચનાર તથા હેમાં લેખ મોકલનાર દરેક જાહેનતું ધ્યાન આ વિષ-
યના ત્રેણે વિભાગો તરફ, અને ખાસ કરીને ત્રીજા ભાગ-તરફ, એવા અમે રજા લઇએ
છીએ; એ ત્રીજા વિભાગમાં પહેલી હપ્તકત આ પત્ર વાંચનારી દરેક જાહેન તરફથી અ-
મને જરૂર મળશે, એમ આશા છે.

—તનિ, સુ. સુ

સ્ત્રી-લેખનો ખાસ અંક

હવે થોડાજ વખતમાં પ્રકટ થશે:

૮/ આ ખાસ અંક માટે કેવા જખાણ આવે, તો તે ઉત્તમ થાય ?

૧

બહાલી જાહેનો !

આપ જાણો છો કે સુન્દરી સુબોધને અંગે ચાર પાંચ વર્ષથી સ્ત્રીલેખના ખાસ
અંકે પ્રસિદ્ધ કરવાની વ્યવસ્થા ચાલુ છે. આ ‘ખાસ અંક’ કદ પણ ધીમે ધીમે વધા-
રવામાં આવ્યું છે; અને હેમાંનાં આપ જાહેનોનાં લખાણની પ્રસંશા જે સઘળી જગોએ
થતી જેવામાં આવે છે, તેનો બધો યત્ન આપનેજ છે.

ગયા વર્ષથી ખાસ અંકનાં લખાણનો ક્રમ બદલવામાં આવ્યો છે, તે આપના
જોવામાં આવ્યું હશે. હેમાં ગમે તેવો સ્ત્રીલેખ હોય તે પ્રકટ કરવામાં આવતો. હાલમાં
અમુક ઉપયોગી વિષયો તથા જાણવા યોગ્ય બાબતો વિશે લખાણ મળવામાં આવે છે; અને
ગમે વર્ષ જે મહત્વના વિષયોથી ભરપૂર ખાસ અંકે પ્રસિદ્ધ થઈ શક્યો હતો, તે આપ
સર્વની કેળવણી અને સમાજ-સાહિત્ય તરફ વધતી જતી પ્રીતિને લીધેજ હતું, એમાં કાંઈ
શક નથી.

ગયા ઓક્ટોબર માસના સુન્દરી સુબોધના અંકનાં પાનાં ૫૮ થી ૬૨ ખાસ વાંચી
જવા સઘળી લેખક જાહેનોને અમરી નમ્ર વિનંત છે. હેમાં આવેલા અને પ્રકટ પત્રોમાં
જણાવાયેલા કેાંઈ પણ વિષય ઉપર લેખ મોકલી આપવા અમે અમારી સાહિત્યપ્રેમી
અને દેશવત્સલ જાહેનોને સપ્રેમ આમંત્રણ કરીએ છીએ.

“ મહારાથી કયેમ લખાય ? ”—અથવા “ હું કાંઈ વિદ્વાન નથી ! ” એવી
ખોટી બ્લીક કાંઈ પણ જાહેને રાખવાની જરૂર નથી. પોતાનાં લાઈ જાહેનને અથવા
જાહેનપણીએને જે રીતે તેઓ પત્ર લખનાં હોય, તેવી રીતે પણ સૂચવેલા વિષયોમાંથી
એકાદ અથવા વધુ બાબતો ઉપર લખવું, અને આખો વિષય લખી રહ્યા પછી ફરીથી વાંચી
જાઈ, કાંઈ પાસે તેઓ મુધરાવરો તો હરકત નથી. અથવા સાફ કરીને અમને મોકલશે, તો
યોગ્ય મુધારા અમારા તરફથી પણ કરવામાં આવશે. માટે કાંઈ પણ શંકા નહિ રાખનાં,
દરેક જાહેને પ્રયત્ન કરવો. આપણા પ્રત્યેક સત્કાર્યમાં આપણને બળ આપનાર દયાળુ
શ્રી પ્રભુ છે, એ વીસરવું નહિ. જેમ અને તેમ વધારે સંખ્યામાં અને સારાં લખાણ
મળવાથી અમને બહુ આનંદ થશે.

પરંતુ આ સઘળા લેખ અમે વખતસર પ્રકટ કરી શકીએ, તેટલા માટે તે અમને

જેમ અને તેમ બહેના, અને મોક્ષમાં મોક્ષ એમિત્ત મહિનાની તા. ૩૦ સુધી પહેલાં તે મળવાજ નોઈશે. આ વખતનો સ્ત્રીલેખનો ખાસઅંક ગૂંથ મહિનામાં બેઠાર પાડવાની વ્યવસ્થા અને ધારી છે: પરન્તુ તેના પ્રકાશનમાં સરળતા મળે; તે માટે જેમ અને તેમ બહેનાં તે લખાણુ અમને મળવાં નોઈએ.

૨.

લખાણુ મોકલવામાં નીચેના વિષયો તરફ ખાસ ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે.

૧. વાર્તા, જીવનચરિત્રો, રમુજ ફકરા, પાકશાસ્ત્ર, ગૂંથણકલા અને સાયિયા—રંગોળી.
૨. બાલકો માટે વાર્તાઓ, ઉપાણુ, રમત-ગમ્મતો, ઔષધો, વગેરે.
૩. કવિતા ધણી બહેનો મોકલે છે, પણ કવિત્વ શક્તિ કાંઈ બધામાં સરખી હોતી નથી; તેથી જેઓ લખવાની શરૂઆત કરતાં હોય તેમણે ગદ્યમાંજ લખવું. કવિતા સારી હશે તો તે પણ પ્રકટ કરવામાં આવશે.
૪. ગયા ઓકટાખરના અંકમાં પૃષ્ઠ ૫૮ થી ૬૧ સુધીમાં જણાવેલી બાબતો.
૫. આ ઉપરાંત કોઈ પણ યોગ્ય લાગે તેવા વિષયો જેવાકે મુસાફરી, વગેરે.

૩.

સુન્દરી સુખોષ વાંચનારી દરેક બહેનને નીચે જણાવેલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવા અમારી ખાસ વિનાત છે:

૧. ત્હમરી હાલની ઉમ્મર-તાલિ-અને શાખામાં કયાં સુધી અભ્યાસ કર્યો છે તે.
૨. લગ્ન થયું હોય, તો કેટલાં વર્ષની ઉમ્મરે તે થયું હતું (અને કેટલાં વર્ષની ઉમ્મરે ત્હમે સાસરે ગયાં હતાં): ત્હમારા પતિની હાલની ઉમ્મર-તેઓ શું લણે છે (અથવા શું ધંધો કરે છે): ત્હમારે શું સંતતિ (બાળક) છે—(કમુવાવડ અથવા બાળક મરણ પામ્યાં હોય તો તે પણ જણાવશો.) તથા પતિનું બીજું વખતનું લગ્ન હોય તો તેને લગતી હકીકત.
૩. ત્હમારા ધર. કુટુંબનો ભાર ત્હમારે માથે છે, અથવા બીજાં: વડીલ છે—ત્હમારી તબિયત કેમ રહે છે—શરીર ખરોખર સાફ ન રહેતું હોય તો તેનાં શું કારણ ત્હમને જણાય છે—ઓસડ નિયમિત થાય છે અને તબિયત સચવાય છે કે નહિ—ત્હમારા કુટુંબમાં (સાસરે અને પિયર) ત્હમને કાંઈ દુઃખ અથવા ચિન્તા હોય તો તે કેવા પ્રકારની છે: (ત્હમને કોઈ પણ સાંસારિક અથવા માનસિક બાબતમાં અમારી સલાહની જરૂર હશે તો તે બેલાયક પૂછશો.) આ તથા ઉપરના સઘળા પ્રશ્નોના ઉત્તર “ ખાનગી ” જ રાખવામાં આવશે. નામ કામ શિવાયના ફકરા પત્રોમાંથી ઉતારી, જરૂર જણાશે તો પ્રકટ થશે: પરન્તુ તેનું લખનાર કોણ છે તે કોઈ જાણી શકશે નહિ, એ ખાતરી પૂર્વક માનશો.
૪. ત્હમે સુન્દરી સુખોષ વાંચો છો?—ત્હમને તેમાં શું ગમે છે—શું ગમતું નથી—ત્હમાં કેવાં લખાણુ વધારે આવવાં નોઈએ ?
૫. ત્હમે કયાં પુસ્તકો વાંચ્યાં છે—કયાં પત્રો વાંચો છો—નવરાશના વખતમાં શું કરો છો—ત્હમને શું વાંચવું ગમે છે ? (વાચન વગેરે બાબતમાં પણ અમારી સલાહની જરૂર હશે, તો તે પૂછ્યેથી આપવામાં આવશે)

તન્ત્રિ

કાવ્યકુંજ.

એક પ્રસંગ.

૧.

હરિગીત.

રાત્રિ હતી નવરાત્રની—શમાર આરતણે હતો,
તરછોડી નિદ્રાચાલના એડો હતો હું જાગતો;
કહીને ગઈતી પ્રિયતમા: “ગરબા મહી હું જાઉં છું,
સંભાળજો આ બાળકી—સંભાળજો આ ધર બધું.”

૨.

નિદ્રાચાલ લઈ મુજ બાળકી હું હીંચકે એડો હતો,
જાગે રખે એ બહીકથી ધીમે ધીમે હું હીંચતો;
અદા ભરી નિશ્ચિન્તતામાં સ્વસ્થ થઈ સૂતી હતી,
અંકે મૂકી શિર તાતને નિર્દોષ નહાની બાળકી.

૩.

કામળ કપાળે ફેરવું ધીમે ધીમે મુજ હાથ હું,
જો કણકણે, કણમાં વળા ધીમે ધીમે તો થાપડું;
કેં કેં કરે ફળા કળા વાતસ્ય જે જે શીખવે,
ઉભરાય હૈયું હેતથી, પણ ‘મા’ થતાં નવ આવડે.

૪.

કલાક તણુ વીત્યા હશે ત્યાં પ્રિયતમા પાછી ફરી,
“ સર્જ રહીતી શાન્તિમાં”, કહી સોંપી દીધી બાળકી;
કેં મરદારી કીધી માઠી: “ ગોઠી કૃપા થઈ આપતી ! ”
અભિનન્દનો મોંમાં મન્યાં, એ મન્દ લુચ્ચા હાસ્યથી.

૫.

સુકુમાર ભાવ પ્રસંગનું સાદું જનાં રસથી ભર્યું,
આ કાવ્યચિત્ર લઘુ સ્પર્શ-સ્પર્શ તથેવ રણુ કથું;
સાદાં હશે-રસીયાં હશે-હૃદયો કહી પૃથ્વી વિશે,
તે વાંચશે ને કદપશે-સમભાવથી બીનાં થશે.

વિભુને-શરણે.

(આશાગી.) રાખોને તમ પાસ, પિતા ! હવે- રાખોને તમ પાસ.
અન્ય ન માગે દાસ, પિતા ! હવે- રાખોને તમ પાસ.

પતિત બાલ પડ્યો ચરણે તવ,
પૂરો તેની આશ; પિતા ! હવે-

ગૂઢ તિમિરથી છાયું હૃદય આ,
પ્રકટાવો મુહુર્તસ; પિતા ! હવે-

આ દીન બાલ ફરી ફરી વિનવે-

તમ ચરણે દયો વાસ, પિતા ! હવે-

રાખોને તમ પાસ, પિતા ! હવે- રાખોને તમ પાસ.

અન્ય ન માગે દાસ, પિતા ! હવે- રાખોને તમ પાસ.

(હર્ષકતા.)

—ચાંપરી ચિહ્નદાસ ઉદ્દેશી.

શુભેચ્છા.

અનેક વડીલો પ્રિયે ! નમિત લક્ષ્મિથી પૂજાને,

અનેક અનુજ્ઞે પ્રિયે ! હૃદય આશિષે પોષાને;

અનેક સહવાસીને મુખદ માર્ગે શીખાવજે,

અનેક ગૃહકાર્યને અનુપ શાન્તિથી સાધજે.

સ્નેહિ ! તું મુખમાં રહી દિવસ સૌ આનન્દમાં ગાળજે,

સ્નેહીનું મુખ ના ઠદી હૃદયમાં દુઃખેથી સંભારજે;

ધૃષ્ટા જે પ્રભુની પ્રિયે ! ચર્ચ રહી હૃદયેથી ઉપાડજે,

સદર્શ રહી લીન, પ્રેમી પ્રભુની લક્ષિત સદા સાધજે.

પ્રણયમાં કરજે નવી પૂરતી,

હૃદયમાં ધરજે અમ મૂરતી;

પ્રણયમાં કરીશું નવી પૂરતી,

હૃદયમાં રમશે તવ મૂરતી.

*

*

વિમળ ઉર ઓ તહાઈ હોજે મુશાલ વિચારવા,

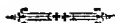
અમળ ઉર ઓ તહાઈ હોજે મુનિયમ પાળવા;

સદય ઉર ઓ તહાઈ હોજે અનાય નિભાવવા,

કરુણ ઉર ઓ તહાઈ હોજે વિપન્ન હનનવા.

(વદવાણી)

—“વિનાયક”

સ્વાગત.

૧. મેઘિરાં મહેમાન, પધારો મેઘિરાં મહેમાન !

લૂખાં સુકાં માનઃ પધારો મેઘિરાં મહેમાન !

ગરીબ તણાં ઘર પાવન કરીઆં,	આજ અહો ભાગ્યજ ઉધડીઆં;	
સ્વચ્છ કરી પાથરી ગોદડોં આ,	ગરીબ તણાં સન્માન.	પધારો.
શ્રમ હરવા ગંગાજળ લાવું,	તૂટલ ખાટે મેજ સમારું;	
પગ ચપી, પંખેથી ઢોળું	વાયુ મળે વિશ્રાન્ત.	પધારો.
બિની બિની ભાખરી જમાડું,	છાશ મીઠી ને માખણ આપું;	
ભાવતણાં બોજનોંઆં મારાં,	આરોગો પ્રિય ભ્રાત !	પધારો.
લૂખાં સુકાં માન અમારાં,	પણ પ્રેમે ભરપૂર અનેરાં;	
તનમન ધન અર્પણ કરનારાં,	દેશું હૃદયમાં સ્થાન.	પધારો.

(પ્રેમભવન-શુજ)

—“ સુહૃદ ”

એક પ્રાર્થના.

વિમીત.) જે શુકલપદ્મે ચંદ્રમા સમ વાધતી ને રાજતી,
મધુમાસમાં^૧ ભુધનિધસિમ સુવાસને રેલાવતી;
ક્રોધસમી દુહુકારથી આનન્દને પ્રસરાવતી,
તે વ્હાલી મારી પૂતળી જીવે બહુ, જીવનપતિ^૨ !

જેના વદન-અમ્બુજ^૩ વિષે સ્નાન્દવંશી^૪ અતિ શોભતી,
મુખમાંદિ વાસ કરંતી નિત્યે સત્ય વાણી—ભારતી;^૫
જેનાં નયનમાં સ્નેહ મુધા,^૬ મનમહિં નિર્મલ મતિ,
તે વ્હાલી મારી પૂતળી જીવે બહુ, જીવનપતિ !

જેને કુશલતા કર વિષે, ઉદારતા ઉર વિલસે,
ચરણે સુચંચલતા અને સર્વાંગ મોહકતા વસે;
જેને હૃદયમંદિર સ્વામી ભક્તિ દેવી ભારતી,
તે વ્હાલી મારી પૂતળી જીવે બહુ, જીવનપતિ !

(અમદાવાદ)

“ વિં ૩૦ ”

૧. વસન્તમાં. ૨. જીવનના સ્વામી, જીવનની—આધુષની—દોરી જેના હાથમાં તે, પરમાત્મા.
૩. વદન રૂપી કમળ. ૪. સુંદરતાશી સદમી જેમ સદમી કમળમાં વસે છે ને શોભે છે તેમ જેના
વદનમાં સુંદરતા શોભી રહી છે. ૫. સત્યજ વાણીમાં છે જેની બેની સારસ્વતી. ૬. સ્નેહશી અમૃ-
ત. ૭. જેના સંસારમાં આ પ્રમાણે જુદી જુદી શક્તિઓ રહેલી છે ને જેના હૃદયશી મંદિરમાં
પતિભક્તિ આજથી શક્તિઓની અધિષ્ઠાત્રી દેવી રહે સારો છે—પ્રકારો છે.

સ્મરણો:

જે જે ગયા સુખમયી દિવસો બધા તે
સ્મરતાં, સખા ! નયનથી નીર આ વહે છે;
ના, ના, કદી પુનરપી નહીં એક આવે,
જે ભૂતના તીમીર ગાઢ વિરે છૂપાયા.

કે'વું હતું નયનમાં અમીતેજ મીઠું ?
કે'વું હતું વદનમાં મધુહાસ્ય શીશું ?
કે'વો હતો હૃદયમાં પ્રીતિવારી ઘોષ ?
કે'વાં મીઠાં સ્મરણ તે સુખનાં ભરેલાં !

કે'વાં હતાં સુખ બધાં પ્રણયે રસેલાં ?
તેજસ્વી તેજ ભરિયાં, પ્રણયે રસેલાં ?
આનંદ ધામ સુખ સ્વર્ગિયમાં વસીને
એ સામ્ય દેવી જીવને; ફરી જીવતું શે ?

તે પ્રેમસદૃષ્ટિ કદિ ને રસઆત્મ તે ક્યાં ?
તે દિવ્ય તેજ, છુતિ ઉર ભરતી તે ક્યાં ?
તે પ્રેમ, - પ્રેમઅમી છે મમ જીવને ના:
જીવું જગે, ન જીવું, કે હતઆત્મ જીવું !

ચિત્તે તિમિર પ્રસર્યું, નથી પ્રેમ જ્યોતિ,
ચિત્તે તિમર વસિયું, નથી આશકિયા;
હતઆત્મ દેહ જીવું, જીવતુંયે ગમે ના,
રસહીણુ વિશ્વ સધળું મુજને દિસે આ !

ના, ના હવે નવતું હો મમ નેન અશ્રુ,
ના, ના, હવે નહિ સુકે મમ ચિત્ત અશ્રુ;
તે હાસ્ય, તેજ ફરીથી સુખને વરે ના,
તે સુખ સૂર્ય ફરી જીવનમાં ઝગે ના.

આહા ! મીઠાં સ્મરણ તે સુખનાં ભરેલાં !
સ્મરતાં સદાય મમ જીવન આત્મ રાસે;
સ્મરતાં ઝરે નયનથી નીર હા ! અમોલાં,
આપે પ્રણત્ય ઉરને જગપન્થ વહેવા.

ગત સુખનાં સ્મરણથી ઉર શાન્તિ પામે;
આત્મા પ્રવૃક્ષ ધર્મને પ્રમુતા વિકાસે,
એવાં મીઠાં પ્રણયનાં અમીવારિ મોત્યાં
પીતાં મર્યાં મનુજ ને બની દેવ રાજ્યાં.

ભૂતકાળ સુખ સ્મરણે સ્મૃતિમાં રહેજો,
આત્મા ઉદાત્ત કરતા જગ જીવવા દયો;
રસહીણુ શુષ્ક જીવને રસ પૂરજો, ને
નિર્જીવ આત્મ શરીરે અમી સિંચજો એ.
ઉજવળ બફૂલ કુસુમો ન સદૈવ રે' કંઈ,
કિન્તુ સુકાય તદપિ મિઠી બંધ દેછે;
એવા મીઠા પ્રણયનાં સુખસ્વપ્ન મ્હારાં,
ભૂતકાળમાં સરી જતાં, પણ શાન્તી દે છે.
સુખસ્મરણાં અમોલાં એ, ઉજળાં રહીને મ્હને,
પુણ્યપથે જળે દોરી, લાપીની સુસમૃદ્ધિ એ.

(રાજકોટ)

સ્વ. સૌ. વિજયાલક્ષ્મી ત્રિવેદી.

મહારી મેના !

મુંદર લીલા વૃક્ષે બેથી,	રાગ મધુરો હેતે ગાતી;
હૃદય તણાં તું આંસુ ભરતી,	ઓ મહારી મેના !
હેત અને પ્રેમે તું ટહુકે,	હૃદયે મારા શાન્તિ રેલે;
હું પણ ડોહું ટહુકે ટહુકે,	મીઠલડી મેના !
પ્રીતિની તું પૂર્ણ પ્રતિમા,	શાન્તિ ચિત્ત ધરતી શ્યામા !
ક્રોધ કદી નવ ધરતી આલા !	તું મહારી મેના !
પ્રેમ ગાનથી પાવન કરતી,	હૈયું રસવૃષ્ટિથી ભરતી;
નન્દન મુજ ઉરમન્દિર સરતી,	ઓ વ્હાલી મેના !
આશીય આપો પ્રભુજી હમને,	વસીએ અંતર એકજ અમ એ;
ને મધુરું હંમેશાં ટહુકે,	તે મહારી મેના !

(કુંજ વિહાર—ચકલાશીઃ)

“ હરિ. ”

રસપુલડાં !

આલમતણા અમ ચોકેમાં રસપુલડાં જળકાયજો !
મીઠી-મગ્ગની શાન્ત સૈરભ રનેહભર ફેલાયજો !
જગ-જ્વલને ઉર વહેણમાં અમીમય સદા રેલાયજો !
પુલ માલિકા ગૂંથી રૂડી ત્રિવક્રમાં આરોપજો !
તમ પ્રેમનો બોગી ભરમ એ ઇચ્છિતો:—

અસ્તુ: અહોં!

વાસણકેળીયાઃ)

—શિરીષ.

વાર્તાલહરી.

એકચિત્ર.

(લેખક: શ્રી: સૌ. શારદાગૌરી મહેતા બી. એ. નવસારી.)

જીવન મહિનો પૂરો થવા આવ્યો હતો. એક દિવસ સન્ધ્યાકાળે એક મોટી વાડીના દરવાજા આગળ ત્રણ ચીંથરે હાથ ઊઠેલાં ગુચળું વળાને બેઠેલાં હતાં. ગોરજ સમયજ કાંઈક એવો છે કે સર્વ સુસ્ત, ઉદાસી અને ખિન્ન થઈ જાય છે. દિવાકરે પોતાનો પ્રકાશ, અને તાપ શમાવી દીધો હોય છે. પવન સ્તંભિત થયેલો હોય છે. વૃક્ષ પણ મૌન્ય ધારણ કરે છે. પાંદડાં મુકાઈ જઈને મૃતવત્ નીચાં નમે છે. પશુ સમુદયમાં પણ મંદતા ભાસે છે. દિવસભર ચરીને પાછાં ફરે છે તે પણ ધસડતાં ધસડતાં નીચું માથું રાખીને ધીમે ધીમે ગંતિ કરે છે.

ખિચારાં ત્રણે ઊઠેલાંની દશા ખરેખર દયાજનક હતી. તેમનાં અંગ ઉપર નહિ જેવાં કપડાં હતાં. ન્હાયા ધોયા વગરનાં તેમનાં શરીર ઉપર સો મણુ તો કચરો હતો. માથામાં કાંસડી વરસમાં એકવાર ફરી હોય તો તેમનાં ભાગ્ય. પરાડીએથી તેમનાં માથાપ તથા એક પારેક વર્ષનો ભાઈ, એ બધાં મજુરીએ ગયાં હતાં; હજી સુધી પાંખાં આવ્યાં નહોતાં. એટલે સ્વપ્નાનાં ભૂખ્યાં જ હતાં. બાળક ઊઠેલાં ખિચારાં આખો દિવસ રમી રમીને, તેમજ ભૂખને લીધે થાકી ગયાં હતાં. મહિમાંદિ લટી લટીને, અને રડી રડીને કંટાળી ગયાં હતાં, અને છેવટ માથાપ પાંખાં આવતાં હોય તો તરત નજરે પડે એમ ધારીને નિઃશ્વાસ થઈને દરવાજા આગળ પડ્યાં હતાં. રાત્રે ખાવાનું મળશે; એનો ઉગ્રમ કે દરખ કરવા જેટલી શક્તિ કે જુસ્સો પણ તેમનામાં રહ્યો નહોતો, એટલાં થાકીને લેંથપોય થઈ ગયાં હતાં. ભૂખે પેટે કુદરતનો આનંદ પણ ભોગવવો અશક્ય છે.

છેવટ દીવા થયા એટલે માથાપ આવી પહોંચ્યાં. ઊઠેલાંઓ આંગળીએ વળગી પડ્યાં ને બધાં ધરમાં ગયાં.

પિતા બંધો ને મુકડો, દરિયાને લીધે ધરડાઈ ગયેલો હતો. મોં શીકકું, અને ગાલ-માં તો કુવા પડ્યા હતા. વાડીની દેખરેખ રાખવા માટે એને ત્રણ રૂપીઆનો પગાર કરીને રાખવામાં આવ્યો હતો. બાળપણથીજ ખેતીવાડીના કામનો એને કંટાળો હતો. તેથી તે કામ ઉપરાંત તેણે મહામહા મહેનતે વગસણ લગાડીને સાત રૂપીઆના પગારની પટાવાળાની નોકરી મેળવી હતી. કામ જલુ ભારે નહેતું. પણ લગભગ આખો દિવસ એને ધરબદાર રહેવું પડતું હતું. ઘેર આવતો ત્યારે હમેશ ભૂખે ડાંસ થયેલો, પરંતુ નીરો કરવાને લીધે આનંદી જણાતો હતો.

ધણીની પેડે બેસીને પણ પેડીથી ઉતરી આવેલો કામનો કંટાળો હતો. વાડી, ખેતર, તેમજ સુદ્ધા પ્રત્યે તો આદર હતું. નવરાશના વખતમાં કાંઈનું દળણું સરખુંએ દળતી નહિ. તો બીજું કામ તો રોતુંજ કરે ? ધરમાં બેસી રહે તો કાંઈ ધરતું કામકાજ કરવું પડે. પણ એતો એને જરા ગમતું નહિ. તેથી સંધ્યા કામે જતી, અને રોજના દસ કલાક ગદ્દા પેટફં કરવાનું પસંદ કરતી. ગમે એવડાં બાળક ઊઠેલાં હોય પણ તે રડતાં ઘેર મૂકીને

જતી, એમની દાદ જોનાર તો માત્ર ઇશ્વર !

સ્વાભાવિક રીતે રાતે ઘેર આવે ત્યારે થાકીને લથર પથર થએલીજ હોય. હાડકાં પાંસણાં દુઃખતાંજ હોય; એટલે સદા કકળતી, બજાટ કરતીજ આવતી. ન એનું ચિત્ત રાંધવામાં લાગે કે ન એનાં ભૂખ્યાં તરસ્યાં, આખા દિવસનાં બીલાં મૂંઢલાં છોકરાંને રીત-સર ખવાડવા પીવાડવાનું મન ચાય. ઘરમાં પગ મૂકે ત્યારથીજ છોકરાં ને ધણી ઉપર ગાળોનો વરસાદ વરસાવે. એકને આમ મારે ને બીજાને આમ ચીંમટા ભરે, ઝુંપડીમાં તો રો કકળ ચર્ષ રહે. ઝુંપડીની અંદર એકવાર નગ્ન કરતાંજ એની પુખ્તતા પ્રત્યક્ષ માલુમ પડી આવતી હતી. જ્યાં જોઈએ ત્યાં ધૂળ ને ગંદવાડો. અને જે બે હાંફ્યાં હોય તે અસ્તવ્યસ્ત પડેલાં હોય. એક પણ વસ્તુ જરોઅર ઠેકાણે મૂકેલી હોયજ નહિં. રાંધવા માટે કે પીવા માટે પૂરું પાણી ભરેલું હોયજ નહિં તો ધોવા વીછળવા માટે તો ક્યાંથીજ હોય ! સુકકો પાકો રોટલાનો કકડો કરડીને છોકરાં બિચારાં રડી રડીને બંધી જતાં.

તે દિવસે આખો દહાડો બહુજ સખત તાપ પડ્યો હતો. ધામ પણ પુષ્કળ હતો. પવન એકદમ બંધ થઈ ગયો હતો. ધણું જખડું તોફાન થશે એવા ચાળા લાગતા હતા. છેવટ રાતમાં સખત વરસાદ આવ્યો. પુષ્કળ વા વટોળ ને તોફાન થયું. એક દિવસની અંદર કેટલો વિચિત્ર ફેરફાર ! થોડા વખત અગાઉ સર્વ કોઈ વરસાદની આતુ-રતાથી રાહ જોતાં હતાં. બાકારાને લીધે ત્રાણ ત્રાણ પુકારતાં હતાં. ધામથી બહારનાં થઈ ગએલાં માણસો કાંઈ પણ કામ કરી શકતાં નહોતાં. પવનને તો જાણે ઇન્દ્રદેવે સખત કારાગૃહની અંદર પૂરી દીધી હતો. સમુદ્ર કાંઠે કે નદિ કિનારે એક પણ સ્થળે તેનાથી ડેહાઈ સરખું કરાવું નહતું. પરંતુ આજ તો સહવાર ચતાં આકુળ બાકુળતા દૂર ચર્ષ હતી. મેઘરાજની સ્વારીએ પૂર દમામથી ગાજવીજની સાથે આવીને સર્વત્ર પોતાનું-સા-ન્નાન્ય સ્થાપી દીધું હતું. જગન્નિયંતા પ્રભુની શી અદ્ભૂત રચના-મનુષ્ય કદપના ખરેજ યાદી નય છે ! અલંત કષ્ટ વેઠ્યા પછી ધરણી માતા વર્ષાદે રૂપી બાળકના પ્રસવથી આદ્ભૂતિત થઈ છે. આનંદને લીધે ભૂતકાળની પીડા વીસરી ગઈ છે, અને મુખ પર ઉજાસ ને સ્મિત પ્રસરી છે. અન્તરની મધુરતા પ્રકાશી રહી છે. શી સૃષ્ટિની રમણીયતા ! જ્યાં ત્યાં પાણીને લીધે લીલા દહેર ચઈ રહી છે !

ઝાડ પાન સપળાં તાજાં લીલાંજમ દેખાવવા લાગ્યાં છે ! સર્વત્ર નવજીવન આનંદ હોય એમ લાસતું હતું. પશુ, પક્ષિઓ, નદાનાં જીવજંતુઓ, આદુ આનંદોદગાર કદાપ્તી સંલગ્નાતાં હતાં. સર્વ હર્ષથી પ્રકુલિત થયાં હતાં. પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ, હવા સર્વત્ર આનંદરવ પ્રસરી હતા.

આ પ્રમાણે સમસ્ત સૃષ્ટિ હર્ષ ધેલી લાગતી હતી ત્યારે આપણી વાડીવાળાની શી દશા હતી ? મરદ તો નોકરીઆત એટલે સહવારમાં ચાલ્યો ગયો. ઘેરી પણ છોકરાંને રોતાં કકળતાં મૂરીને ગઈ મહુરીએ. ઝુંપડીમાં તો વેંત વેંત પાણીમાં છોકરાં આજોટતાં હતાં. વાડીના મધ્યમાં મોટો બંગલો હતો તે તદ્દન ખાલી હતો. શેઠ તાળાં કુચી દઈને બીજા ઘરમાં રહેવા ગયા હતા. પણ ગરીબ માણીના કુટુંબથી તેનો આશરો લેવાય એમ નહતું. કેમકે એ બધાં મનુષ્ય તો ખરાં પણ ગરીબ રિયાંનનાં એટલે એમનો દહ્મ કેમ ચાલે ?

બપોર થયાને પુષ્કળ વટોળ થવાથી એટલો છાપરીનો આશરો હતો, તે પણ જતો

રહો. મોટા અવાજ કરીને ઝુંપડું પડી ગયું. છેક ન્હાતું છોકરું હતું તેના માથામાં પુષ્કળ વાગ્યું. લોહીની ધાર વહી ગઇ. પણ ત્યાંથી એને ઉપાડે કાણ ? બે મોટાં લોકો કરતાં, તેમણે તેને ઉપાડી લેવાનો સહેજસાજ પ્રયત્ન કર્યો. પણ આળકતું શું ગળું ? કાંઈ સાધ્યું નહિં. એટલે બૂમો પાડીને રડવા મંડ્યાં. એમનાથી બહાર પણ નીકળી શકાય એમ નહોતું, તેમજ કાંઈ દાદ કર્યાંદ સાંભળે તેમ પણ નહોતું. છેવટ છોકરું તો સંધ્યાકાળ પડતાં ઘાન્ત થઇ ગયું. તદ્દનજ શાન્ત થઇ ગયું ! એમ કરતાં કરતાં રાત પડી ત્યારે માથાપ આંખ્યાં ઘેર. ઘરમાં આવીને શું જોયું ? ઘરતો હતું ન હતું થઇ ગયું હતું. બે મોટાં છોકરાં માથાપને જોઇને રડવા લાગ્યાં. ન્હાતું આળક તો આજ કાંઈ ચૂપ લાગ્યું. મા કરતાં આપનામાં કાંઈક પ્રેમના અંકુર દત્તા ખરા. તેણે જોયું તો તો આળક દિમવત્ કંડું થઇ ગયું હતું. અરે રામ ! એ તો પ્રેમનિધાન મહાન પિતા પરમેશ્વરના શરણમાં પહોંચી ગયું હતું !

અફસોસ ! કેટલાં છોકરાં આ પ્રમાણે માતાની બેકાળજીથી મૃત્યુ પામે છે ! અમુક્ય જીવનનો નારા થાય છે ! આળક લવિધ્યના જગતનો પાયો-તેમને અત્યંત સંભાળથી ઉછેરવાં એજ સ્ત્રીઓનું પરમ પવિત્ર કર્તવ્ય છે. પશ્ચિમના સમાજમને લીધે ઘણી ખોટી લાવનાઓ આપણામાં દાખલ થઇ છે. એ ખરેખર શોચનીય છે. ગમે તે રીતે કષ્ટ વેઠીને, પોતાનાં ખરાં કર્તવ્ય છોડી દઈને જ્યાં ત્યાંથી દ્રવ્યોપાર્જન કરવું એજ લક્ષ્ય સર્વે દર્ષી રાખે છે. આનું મૂળ કારણ એ છે કે ખોટી જરૂરીઆતો વધી ગઈ છે. ખોટું અનુકરણ કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે. સત્ય માતૃભાવના (Motherhood) નો નારા થઇ ગયો છે !

આપણી રહેણી કરણીમાં સાદાર્થ જ્યારે પાછી દાખલ થશે અને સ્ત્રીઓ Motherhood માતૃ ભાવનાની ગંભીરતા સમજશે ત્યારેજ કાંઈક શ્રેય થશે.

બખ્ખેવાર વેચાયતો વરજ

એક સંસારી વાર્તા.

[લેખક: શ્રીયુક્ત પ્રાણલાલ કીરપાશમ દેસાઈ બી. એ. અમદાવાદ.]

૧

રા. સા. અંદુલાલ જમી પરવારી બપોરના પોતાના મકાનમાં નીચે ખડકીમાં ગાદી તકીએ બેઠા. બેઠા લુકો ગડગડાવતા હતા. હમ્મેશ કરતાં આજે તેઓ વિશેષ બેચેન લાગતા હતા. કદાચ તેઓ ઘણીજ અંધીરાઈથી રાહ જોતા હોય એમ તેમના ચહેરા પરથી સ્પષ્ટ દેખાતુ હતું. એવામાં ઓચીંતા “ અંદુલાલ સાહેબ, આપનો તાર છે ” એમ તાર વાળાએ હુમ પાડી. તારવાળાની જૂમ સાંભળતાંજ તેઓ એકદમ ઉભા થઇ ઓટલાપર ગયા. એકદમ તાર ફેડી ઉતાવળા ઉતાવળાં તે વાંચી લીધા. તારમાં માત્ર આટલાજ શ-

● અંગ્રેજ પરથી અનુવાદ. “ બ્રહ્મસત્ય ત્રિમાસિક ” માટે આ વાર્તા લખવામાં આવી હતી. પરંતુકય જે જે આમાં મુખ્ય વિષય છે. તે બ્રહ્મસત્ય ત્રિમાસિકમાં વિગે છે; પરંતુ વાર્તા લાંબી દોવાથી ત્રિમાસિકમાં લેને જગ્યા મળે.

ખેં હતા “ હું પહેલા વર્ગમાં પાસ થાઉં. યુનિવર્સિટીમાં મારો નંબર બીજો આવે છે. મને ઇતિહાસનું ઇનામ મળે છે. ”

૨૧. સા. ચંદુલાલ બે ત્રણ વર્ષ થયા કેપ્પુડી કલેક્ટરના ઓફિસરથી પેન્શન લઇ પરવારેલા હતા. રીટાયર થવાની અણી પર હતા તેવામાંજ સરકાર તરફથી એમને ૨૧. સા. નો ખીતાબ મળ્યો હતો. આથી તેઓ પોતાના જીવનનું સાર્થક થયું એમ સમજતા હતા. પૈસો પણ તેમણે બહુ સારો પ્રાપ્ત કર્યો હતો, પરંતુ હજી પૈસાથી તેમનું મન ધરાય નહોતું. લગભગ સાઠેક વર્ષની તેમની ઉંમર થવા આવી તો પણ પૈસાની તેમ ઓફિસની તેમની વાંછના જરા પણ કમી થઇ નહોતી. બંને તો કાંઈ દેશી રાજ્યના દીવાનની કે એવી બીજી કાંઈ નોકરી મેળવવાની તેઓ રાત દીવસ તેવક કર્યા કરતા હતા. તેની સાથે વળી પોતાના શહેરમાં ઓનરરી મેજસ્ટ્રેટ, મ્યુનિસીપાલિટીના પ્રમુખ અથવા તો ધારાસભાના મેમ્બર થવાના પ્રયાસો પણ તેમના તરફથી ચાલુજ હતા. ૨૧. સા. ચંદુલાલના પિતાની રિયલિટી બીલકુલ સારી નહીં હોવાથી તેઓ તદ્દન ગરીબ અવસ્થામાં ઉછરેલા હતા. આથી તેઓ પૈસાની કીમત બરાબર સમજતા હતા. “ પૈસો પ્રાપ્ત કરવો એ કાંઈ રહેલી વાત નથી, પૈસાજ સર્વત્ર પુખ્ત છે, પૈસો હોય તોજ માન, આખર પ્રતિષ્ઠા વગેરે મળે છે. ” આ તેમના ખાસ સિદ્ધાન્તો હતા. પોતાના આ સિદ્ધાન્તો પોતાના પુત્રો તથા ગામના બીજા જુવાનીઓના મનમાં ઠસાવવા તેઓ નિરંતર પ્રયત્ન કરતા હતા. એમના છોકરાઓને તેમ હાલના જુવાનીઓને એમના આ સિદ્ધાન્તો બીલકુલ પસંદ પડતા નહોતા. પણ ૨૧. સા. નો કરબ ધરમાં તેમ ગામમાં એટલો બધો પડી ગયો હતો કે એમના સામું બોલાવાની કે એમના સમક્ષ એમના અભિપ્રાયની વિરુદ્ધ અભિપ્રાય દર્શાવવાની કાંઈની પણ મજબૂર નહોતી. તીરાળમાં તેઓ મારી વિદ્યાર્થી તરીકે લખેલા હતા. તેમ કાંઈવાર તો શ્રીમંત સગા બહાણે ત્યાં અન્ન ખાઈ તથા બીજી મદદ લઇ તેઓએ પોતાના દીવસો કાઢવા હતા. પાંચ સાત ચોપડીઓ અંગ્રેજી લખી તેઓએ માસિક રૂપિયા પાંચ રૂપિયા રેવેન્યુ ખાતામાં નોકરી શરૂ કરી હતી. માત્ર આપ બળેજ તેઓ કેપ્પુડી કલેક્ટરના ઓફિસ મુખી પહોંચ્યા હતા. આ બધાં કારણોથી કરીને અધીકારીઓને તથા શ્રીમંત લોકોને કેવી રીતે ખુશ રાખવા તથા તેમની મહેરબાની કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરવી વગેરે ગુણો-ગુણે આજકાલના બીનઅનુભવી ને ઉર્જાજળા જુવાનીઓએ ખુશામત કહે છે તે એમનામાં ખાસ કરીને વિશેષ જોવામાં આવતા હતા. આટલુંજ નહીં પણ પોતાના આ ગુણો માટે તેમને અભિમાન હતું. ને વાતચીતમાં તેઓ સ્પષ્ટ કહેતા કે આજના વખતમાં તમારે ઉંચે દરજ્જે ચઢવું હોય તો અધીકારીઓને ખુશ કરવાની કળા તમારે શીખવીજ જોઈએ.

૨૧. સા. ચંદુલાલને એક દીકરી તથા બે દીકરાઓ હતા. દીકરીને તેમણે એક અર્ધશ્રીમંત સાથે પરણાવી હતી. પોતાના જમાઇએ માત્ર નહીં જેવીજ વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી હતી તેથી તે સસરાની માફક કેપ્પુડી કલેક્ટરના ઓફિસ મુખી ચઢશે એવો બીલકુલ પણ સંભવ નહોતો. બાપદાદાએ મુકેલું ધન બરાબર સંભાળવું તેમ કરકસરથી ખર્ચ કરી પોતાનો સંસાર નીભાવવો એ શીવાય બીજી કશી એમનામાં આવડત નહોતી. તો પણ ૨૧. સા. ચંદુલાલને જમાઇ તરફનો બીલકુલ અસંતોષ નહોતો. એટલુંજ નહિ પણ જમાઈની બાબતમાં ૨૧. સા. ચંદુલાલ પોતાની જાતને મદદ ભાગ્યશાળી સમજતા હતા. કારણ

કે જમાઈ પૈસાવાળો હતો ને સસરાને મુરખી તુલ્ય સમજી હમ્મેશાં તેમના કલાસરજ રહેતો હતો. રા. સા. અંદુલાલને પોતાના ઊકારાએને માટે બહુજાણીએ ગૂંબિયાય હતો. ને તેમને ખાત્રી હતી કે તેમના બંને દીકરાઓ મોડા બહેલા પોતાની માફક ડેપુટી કલેક્ટર થવાના. પણ જેમ જેમ વખત ચલે ગયો તેમ તેમ તેઓ નાસોપાસ ચલા ગયા. મોટા ઊકારો વૈકુંઠરાય રા. સા. ની અનહદ મહેનત છતાં પણ મેટ્રીક્યુલેશનમાં પાસ થઈ શક્યો નહીં. એને માટે ખાનગી માસ્તરો રાખ્યા તેમ વડોદરા, મુંબાઈ, વગેરે ઠેકાણે એને બહુવા : મુક્યો પણ એ બધી મહેનત નકામી ગઈ. અતુર રા. સા. સમજી ગયા કે જેમ જેમ ઊકારો મોટો થશે તેમ તેમ લગ્નના બચ્ચરમાં તેની કીમ્મત ઘટતી જશે તેથી ઊકારો મુંબાઈ બહુતો હતો તે વખતે ઊકારાની દુશીઆરી સંબંધી મોટી મોટી વાતો કરી ઊકારાનો વિવાહ કરી નાંખ્યો ને ઊકારાના સસરા પાસેથી એ વિવાહ બદલ બારસે રૂપીઆ લીધા.

લગ્ન થયા પછીજ રા. સાહેબે દુનિયાને ખબર પડવા દીધી કે મારો વૈકુંઠરાય મેટ્રીકમાં પાસ થઈ શકે એમ નથી. એકાદ બે વર્ષ મીલતું કામ શીખવા મોકલ્યો ત્યાં પણ એ કંઈ શીખી શક્યો નહીં તેથી છેવટે થાકી કલેક્ટર સાહેબના સ્વીટીસને કહી એને મામલતદારની કચેરીમાં પંદર રૂપીઆના પગારે કારકુનીમાં નાંખ્યો.

મોટા ઊકારાએ પોતાની બધી આશાઓ ભંગ કરી તેથી રા. સા. ને બહુજાણ ગતું હતું. પણ નાના ઊકારા ઇન્દ્રપ્રસાદે તેનું સાદુ વાળી નાંખ્યું. એ ઊકારો નાનપણથીજ બહુજાણી સાથે હતો. હાઈસ્કૂલની સર્વ પરીક્ષાઓ તેણે પહેલે નંબરે પાસ કરી ઇનાંમો મેળવ્યાં હતાં. તેમ મેટ્રીક્યુલેશનની પરીક્ષા પણ તેણે પહેલેજ વર્ષે પાસ કરી એટલુંજ નહીં પણ આખી યુનિવર્સિટીમાં તેનો નંબર પાંચમો આવ્યો. ઊકારાની તેમ ઊકારાના માસ્તરની ઇચ્છાથી રા. સાહેબે તેને મુંબાઈની એલ્ફી-સ્ટન કોલેજમાં બહુવા મોકલ્યો. પ્રીવીયસની પરીક્ષા પણ તેણે પહેલે વર્ષે પહેલા વર્ગમાં પસાર કરી એટલે લગ્નના બચ્ચરમાં એ ઊકારાની કીમ્મત ઘણીજ મોટી અંકવવા લાગી. એના વિવાહને માટે રા. સા. અંદુલાલ પાસે ઉપરા જાપરી માંગા આવવા લાગ્યા. ઊકારાના વિવાહની બાબતમાં રા. સાહેબે માત્ર એકજ સિદ્ધાન્ત સ્વીકારેલો હતો. જે વધારેમાં વધારે રૂપીઆ આપે તેની દીકરી લેવી. ઊકારાઓ માટે વહુઓ પસંદ કરતી વખતે તેમની વિદ્યા, આવડત, તેમ બીજા ગુણોની તપાસ કરવાની જરૂર છે એ વિચાર રા. સા. તથા તેમની સ્ત્રી રૂક્મણીને સ્વપ્ને પણ આવ્યો નહોતો. ઉપરા જાપરી માંગા પાછા કાઢ્યા પછી રા. સા. અંદુલાલે પોતાના નાના દીકરા ઇન્દ્રપ્રસાદનો વિવાહ અઢી હજાર રૂપીઆ લઈ ગીરધરલાલ માસ્તરની દીકરી ઉર્મિલા સાથે કર્યો. ગીરધરલાલ માસ્તર કાઠીઆવાડના એક દેશી રાંચમાં અગ્રી હાઈસ્કૂલમાં પ્રોફેસરના પગારથી હેઠ માસ્તર હતા. તે ઉપરાંત તેમને બાપદાદા તરફથી મળેલી થોડી જમીન જાગીર હતી, તેમ સરકાર તરફથી તેમને રૂ. ૨૦૦૦ નું વાર્ષિક રોકડ વતન મળતું હતું.

ઉર્મિલા સોળ વર્ષની થવા આવી એટલે નાવના શીરસ્તા મુજબ ગીરધરલાલ માસ્તરની સ્ત્રી હીરાલક્ષ્મીએ ઉર્મિલાના લગ્નની ઉતાવળ કરવા માંડી ને આ સંબંધમાં રા.

સા. ચંદુલાલની સ્ત્રી રૂક્મણીને પણ એ ચારવાર રૂક્મણીમાં જઈ તેણે વાત કરી. “ઈન્દ્રપ્રસાદ બી. એ. માં પાસ યશ કે તરતજ લગ્ન કરીશું” એમ કહી રૂક્મણીએ હીરાલક્ષ્મીને શાંત કરી.

આજ રોજ બી. એ. નું પરીણામ જણાવવાનું છે તેથી રા. સા. ચંદુલાલ તથા રૂક્મણી કરતાં ગીરધરલાલ માસ્તર તથા તેમની સ્ત્રી હીરાલક્ષ્મી વધારે આતુર માત્રમ પડતાં હતાં. ઉર્મિલા પણ આખો દિવસ આનંદમાં લાગતી હતી. કારણ કે તેને ખાતરી હતી કે ‘મારો પતિ ઈન્દ્રપ્રસાદ કદી પણ નાપાસ થાયજ નહીં.’ બી. એ. નું પરીણામ આજરોજ જણાશે એટલે એકાદ ગદીનામાં ચાર લગ્ન જરૂર યશે” એ વિચારથી ઉર્મિલાનો હર્ષ બીજકુલ માતો નહોતો. ‘હર્ષના આવેશમાં ઉર્મિલાથી આજે બીજકુલ ખવાયું પણ નહીં. ચતુર માખાપ આ હર્ષનું કારણ તરતજ સમજી ગયાં તેથી તેમણે એ બાબતની વધારે પડપુછ કરી પણ નહીં.’

તાર વાંચી રા. સા. ચંદુલાલ એટલા પરથી તરતજ ઘરમાં ગયા ને પોતાની સ્ત્રી રૂક્મણીને ઈન્દ્રપ્રસાદની મહાન ફતેહની વાત કરી. થોડો વખત અરસ પરસ ખુશાલી દર્શાવ્યા પછી રા. સા. ચંદુલાલે પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું “આપણે ઈન્દ્રપ્રસાદનો વિવાહ કરી નાંખવામાં બહુજ ઉતાવળ કરી છે. આપણે એકાદ વર્ષ યોગી ગયા હોત તો અત્યારે ચાર પાંચ હજાર રૂપીઆ આપણને રહેજમાં મળત, માટે મારા વિચારમાં એમ આવે છે કે આજે આપણે ગીરધરલાલ માસ્તરને ચોખ્ખું કહી દેવું કે અડી હજારમાં ઈન્દ્રપ્રસાદના લગ્ન કરવો. અમારો વિચાર નથી, બીજ એ હજાર આપો તોજ અમે લગ્ન કરીશું”

પૈસાના લોભમાં રા. સા. ચંદુલાલ કરતાં તેમની સ્ત્રી રૂક્મણી બીજકુલ ઉતરે એમ હતી નહીં. તેથી ઉત્સાહમાં આવી જઈ તરતજ તે બોલી ઉઠી. તમાર કહેવું જરાખર છે. આપણા ઈન્દ્રપ્રસાદ જેવો હોકરો અત્યારે આપણી નાતમાં બીજે એક નથી. કદવાણુ રાયભાઈના મંજુના તથા હજાર લેવાયા. હીરાલક્ષ્મીનો રાજેન્દ્ર બીજવર છે તો પણ તેના તથા હજાર સંલગાય છે તો આપણા ઈન્દ્રપ્રસાદના ચાર હજાર તો આજમાં આજ લેવાવા જ જોઈએ. વળી ગીરધરલાલની હોકરી આઠ દસ હજારનું લઈને આવે એમ નથી. એ લોક કાંઈ આપણા જેવા પૈસાવાળા નથી. દોઢસોનો પગાર છે પણ માસ્તર જને ! વળી હીરાલક્ષ્મી બોહળી વસ્તારી છે તેથી ઉર્મિલાને બે લગ્ન કરવાની પણ આપણને તોડ રહેશે. માટે બીજ એ હજાર તો લેવાજ. પોતાની સ્ત્રીનો વિચાર પણ પોતાના વિચારને પ્રુષ્ટિ આપતો જોઈ રા. સા. ચંદુલાલનો વિચાર દ્રઢ થયો. એક વાર બધું નક્કી કરી રહ્યા પછી પોતે ફરી જાય છે તેમાં અધર્મ થાય છે, એ વિશ્વાસઘાત કહેવાય વગેરે વિચારો આ ધણી ધણીવાણી બેમાંથી કાઢીને પણ ધડીબેર આગ્યા નહીં. ગીરધરલાલની સ્ત્રીમાં અત્યારે રજની હોવાથી એમનું આખું કુટુંબ હાલમાં પોતાને વતન આવેલું હતું. તેથી રા. સા. ચંદુલાલે પોતાના નોકર જોડે ઈન્દ્રપ્રસાદનો તાર ગીરધરલાલને વાંચવા મોકલ્યો ને હવે શું થાય છે તેની રાહ તેઓ આતુરતાથી જોવા લાગ્યા.

રા. સા. નો નોકર તાર વાંચવા આવ્યો કે તરતજ ગીરધરલાલના ઘરમાં ખુશાલી ફેલાઈ ગઈ. ઈન્દ્રપ્રસાદ પાસ યશે એની તો સુવંતે ખાતરી હતી પરંતુ તે આટલે સારે

નંખરે પાસ થશે ને યુનિવર્સિટીનું ઇનામ મેળવશે એ કોઈના ધારવામાં નહોતું. તાર વાંચી ગીરધરલાલે એ પુરા ખચર બધાને કહી. તરતજ આખું કુટુંબ ગીરધરલાલની આસપાસ વીંટલાઈ વળ્યું. ઉમિશ્તા છ સાત ચોપડીઓ, અગ્રેજી લગ્નલેહી હતી તેથી તેણે ટેબલ પર પડેલો તાર છાનો માનો શરમાતા શરમાતા ઉપાડી વાંચી લીધો ને મનમાને મનમાં મલકાવા લાગી.

૨

ઈંદ્રપ્રસાદ પહેલા વર્ગમાં પાસ થયો ને તેને યુનિવર્સિટીનું ઇનામ મળ્યું એ વાત થોડીવારમાં આખી નાતમાં ફેલાઈ ગઈ તેથી સગાં વ્હાલા તથા ભાઈબધ દોસ્તદારો રા. સા. ચંદુલાલને મુઆરક્યાંદી આપવા આવવા લાગ્યા. ગીરધરલાલ માસ્તર પણ સાંજ ના રા. સા. ચંદુલાલને ઘેર ગયાં. થોડીવાર ગામ ગપાટા માર્યા પછી એકાંત જોઈ ગીરધરલાલે વાત ઉપાડી “ ઈંદ્રપ્રસાદનો અભ્યાસ પુરો થયો તેથી હવે આપણે એક બે મહીનામાં લખનુ નક્કી કરીએ તો હીક. તમે કહો તે દિવસે આપણે જોશીને ખોલાવી મહુર્ત ખતાવીએ. ” રા. સા. ચંદુલાલ હુકો ગડગડાવતા ધીમે રહી બોલ્યા. “ આવી બાબતમાં ઉતાવળ કરવાની જરૂર નથી. ઈંદ્રપ્રસાદને એકવીસમું વર્ષ ચાલે છે. એનો વિ. ચાર એલ. એલ. બીનો અભ્યાસ કરવાનો છે. એ છોકરો એટલો બધો શરમાળ છે કે મારી સાથે કોઈપણ જાતની વાત કરતો નથી પરંતુ એની માં સાથે એ વંધારે છુટથી વાત કરે છે ને એની માતુ કહેવું એમ છે કે એ હાલમાં પરણવાની વિશ્વ છે. તમે જાણો છો કે આજકાલના છોકરાઓના આવી બાબતમાં કાંઈ વિચિત્ર વિચારોહોય છે ”

ગીરધરલાલે ધીમે રહી જવાબ આપ્યો “ પણ ચંદુલાઈ મારી ઉમિશ્તાને સોળ પુરા થઈ સત્તરમું બેઠું—હું કાંઈ એની દરકાર કરતો નથી—પણ ખેરાંઓ વલોપાત કરે છે ને લખની ઉતાવળ કરે છે માટે હવે તો આપણે ઉતાવળ કરી આંખો મીચી લખ કરી નાંખવાં. પ્રભુ કૃપાએ એણુ સાલ આપણે બનેને સારે સાર છે. દીલ કરીશું તો વળી ઘોડો છુટ્યો, ઘોડો છુટી માટે હવે તો એ બાબતમાં દીન ના યાચ તો સારું. રા. સા. ચંદુલાલે જવાબ દીધો. તમાર કહેવું ખરોખર છે પણ તમે જાણો છો એલ. એલ. બીનો ખર્ચ ભારે છે. ”

રા. આ. ચંદુલાલના બોલવાનો અર્થ બીયારા ગીરધરલાલના સમજવામાં ના આવ્યો. તેણે તો નિખાલસ મને જવાબ દીધો. “ હું તો એમ ધારતો હતો કે તમારો વિચાર એને રેવન્યુખાતામાં દાખલ કરવાનો છે ” રા. સા. ચંદુલાલે જવાબ દીધો “ મારો તો એજ વિચાર છે પણ આજ કાલના છોકરાઓના મનમાં સ્વતંત્રતાની એક ધુન લરાયલી હોય છે તેથી એનો વિચાર વગ્રીલાત કરવાનો છે. વગ્રીલો કેટલા સ્વતંત્ર હોય છે તે મારા જેવા અધીકારીઓજ જાણે ! સેંકડો વગ્રીલો મારા જેવા મેજસ્ટ્રેટની પ્રશામતો કરતાં ને અમારી મહેરબાની મેળવવાનો પ્રયત્ન કરતા મેં જોયા છે. માર જો એ માને તો એના જેવા વિદ્વાનને ઠેકાણે પાડતાં કેટલીવાર ? સાહેબલોકમાં મારે સારી લાગવગ છે. બે ત્રણ વર્ષમાં એને, મામલતદાર બનાવવાની ગોશ્વણ કરી શકું એમ છું; ને બને તો ખારોમાર એને પ્રોવિન્સીયલમાં દાખલ કરી દસ એકદમ એને ડેપુટી કલેક્ટર બનાવી દઉં !

ગીરધરલાલે જવાબ દીધો. “એમ છે તો તમે ઈન્દ્રપ્રસાદને શીખામણ કેમ આપતા નથી?” રા. સાહેબે જવાબ દીધો. “પણ હવે છોકરાઓ ‘આપણું’ માનેછેજ ક્યારે? આજકાલ તો રેવેન્યુખાતામાં દાખલ થવામાં જ માથા છે. માનઆજ રેળવવાની એ ખાતામાંજ છે.”

ગીરધરલાલ—આપનું કહેવું પુરેપુરું સત્ય નથી. પણ હવે એ વિવાદી વિષય જવા દે, આપણી મૂળ વાત પર આવો, જોશીને ક્યારે બોલાવીએ? મોટાં છોકરાંઓને લાંબા વખત સુધી કુંવારાં રાખવાં એ ઠીક નહિ ઈન્દ્રપ્રસાદ જેવા યુવાન તથા ખીન અનુભવી છોકરાને પણ કુંવારી અવસ્થામાં મુંબાઈ જેવા શહેરમાં એકલો રહેવા દેવો એ ઉચિત નથી. મોટા શહેરમાં હરેક પ્રકારની લાલચો હોય છે તે તમે ક્યાં જાણતા નથી?

રા. સા.—તમે મારા ઈન્દ્રપ્રસાદને ખીલકુલ ઓળખતા નથી, નહીં તો એના સંજ્ઞા-ધર્મા આતું ના બોલો, એ કાંઈ ખીન છોકરાઓના જેવો નથી. એના આચાર વિચાર તો કાંઈ નવીજ જાતના છે. એની ઉમ્મર તો માત્ર એકવીસ વર્ષનીજ છે તો પણ એટલી નાની ઉમ્મરમાં એણે કેટલીજમી મોટી મોટી ચોપડીઓ વાંચેલી છે. ગદ્ય રમમાં એ અઢીઆ આઠો હોતો તે વખતે મેં એની કેટલીક ચોપડીઓ જોઈ હતી. તેમાંની એક ચોપડી જૉન સ્ટુઅર્ટ મીલની લખેલી ‘The Subjection of women’ (સ્ત્રીઓની પરાધીનતા) એ નામની હતી. મને લાગ્યું કે એ ચોપડીમાં સ્ત્રીઓને કેવી રીતે પરાધીન અવસ્થામાં રાખી રાકાય તેવા ઉપાયો સૂચવ્યા હશે તેથી મેં એ ચોપડીનાં કેટલાંક પાનાં વાંચી જોયાં. પણ એ ચોપડીમાં તો એથી ઉલટુંજ નીકળ્યું ને મને એમાં કાંઈ સમજાવું પડી નહીં. એ કાંઈ વિચિત્ર છોકરો છે ને વિચિત્ર જાતના પુસ્તકો વાંચે છે. એના અભ્યાસ ઉપરાંતની ચોપડીઓના મને કમીમાં કમી હજાર રૂપિયા ખર્ચ થયા હશે.”

ગીરધરલાલ માસ્તરે હસ્તા હસ્તા જવાબ દીધો—“તમે એટલો ખર્ચ કરવા શક્તિ-માન છો ને ઉત્તમ પુસ્તકોના વાંચનથી તમારા છોકરાને અગણીત લાભો થયા હશે ને યશે. મારી માથક તમને વધારે દીકરીઓ નથી એટલે તમે સુખી છો.

રા. સા અંદુલાલ—મારી સ્ત્રીને તો ખીજ એકાદ દીકરીનું મન ખરૂં પણ એ વાત કાંઈ આપણા હાથમાં છે? વારૂ ગીરધરલાલ, નાતમાં વાત ચાલે છે કે તમારી ત્રીજી દીકરીનો વિવાહ તમે કન્યાશુરાયભાઈને ત્યાં રૂ. ૨૩૦૦ આપી ક્યો એ ખરી વાત? એ છોકરો તો હોણુ પ્રીતીઅસમાં પણ નાપાસ થયો.

ગીરધરલાલ—વિવાહ થયો એ વાત ખરી પણ મેં એટલી મોટી રકમ આપી છે એનું તમને કાણું કહ્યું? મેં તો માત્ર રૂ. ૮૦૦ જ આપવાના કણલ કર્યા છે. એ છોકરાના માઆપ ગરીબ છે તેથી એના ખી. એ. સુધીનો ફી ચોપડીઓનો ખર્ચ મેં માથે રાખ્યો છે.”

રા. સા. અંદુલાલ—એ તમે ઠીક કહ્યું. આપણો બધો પંસો છોકરાઓની પાછળ ખર્ચાં નાંખવો તેમ મૃત્યુ પડી બધું છોકરાઓનેજ આપી દેવું એ ઠીક નથી. મારો અભિ-પ્રાય તો એવો છે કે આપણી મિલકત આપણે છોકરા છોકરીઓને સરખે હીએ ન હોંચવી. તમે તથા તમારી છોકરીઓના લવિષ્યના સુખની આપ કાળજી રાખો છો તે જાણી હું ધણો ખુશી થયો છું. તમારા ત્રીજા જમાઈના લજ્જતરમી જોગવાઈ કરી આપ-વાનું તમે માથે રાખ્યું છે એ ખરોજર કહ્યું તેજ પ્રમાણે મારા ઈન્દ્ર પ્રસાદના એલ. એચ.

ખીના અભ્યાસની કાંઈ જોગવાઈ કરે. તો હીક. મારા ધરમાંથી કહેતાં હતાં કે ઈંદ્રપ્રસાદના અભ્યાસ પેટે ગીરધરલાલ ખીજ બે હજાર રૂપીઆ આપે તોજ લગ્ન કરવાં.

ગીરધરલાલ—ઓ મારા બાપરે ! ખીજ બે હજાર રૂપીઆ ! હું લાવું ક્યાંથી ? મારે તો હજી ખીજી ત્રણ છોકરીઓ પરણાવવાની છે. મારા ધરમાં તે કાંઈ રૂપીઆનું ઝાડ છે કે તોડી તોડીને આપવા માંડું ?

રા. સા. ચંદુલાલ—તમે આટલા બધા ગભરાઈ કેમ ગયા ? હું કાંઈ પુરેપુરા બે હજાર કહેતો નથી. મારા ધરમાંથી કેટલાની આશા રખાય છે તેજ માત્ર મેં તમને જણાવ્યું. લુઓ લગ્ન જેવી સંસારી બાબતમાં તો બેરંગીઓનાં મન આપણે પહેલાં પ્રસ્તુત રાખવાં પડે છે. ચાલો વધારે નહીં, આપણે પંદરસોમાં તોડ કાઢીશું. બેરંગીઓને હું ગમે તેમ કરી સમજાવીશ. મારા ઈંદ્રપ્રસાદની વિદ્યાના પ્રમાણમાં ખીજ ૧૫૦૦ કાંઈ વધારે નથી. ઈંદ્રપ્રસાદ આખી યુનીવર્સિટીમાં ખીજ નંબર પાસ થયો છે એ કાંઈ તમારી જાણ બહાર નથી.

ગીરધરલાલ—પણ હું ગરીબ માણસ ખીજ પંદરસો લાવું ક્યાંથી ? ઉમિંજાની પછાડી મેં કેટલો ખર્ચ કર્યો છે તે માફ મન જાણે છે. તમારા ઈંદ્રપ્રસાદને સંગીત તથા ચિત્રકળાનો શોખ છે તે જાણી મહીને દસ રૂપીઆ ખર્ચી એને શીખવવાને ખાસ બાધ રાખી છે. વળી રોજ એક ક્લાક હું એને જાતે અંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત શીખવું છું. એણે લગભગ મેટ્રીક્યુલેશન સુધીનો અભ્યાસ પુરો કર્યો છે ને સંસ્કૃતમાં તો એ જાતે શાંકુન્તલા વાંચીને સમજી શકે છે.

રા. સા. ચંદુલાલ—આજકાલના છોકરાઓને આ બધા ધર્તિગતો બહુ શોખ હોય છે. તમારી ને મારી બી વળી કયે દહાડે અંગ્રેજી તથા સંસ્કૃત ભણ્યાં હતાં ? છતાં આપણો સંસાર શું નથી ચાલ્યો ? પણ ખરેખર હવે જમાનો બદલાયો છે.

ગીરધરલાલ—જમાનો ખરેખર બદલાયોજ છે. તમારા ને મારા સસરાઓએ વળી કયે દહાડે આપણને રૂપીઆ આપ્યા હતા ? છોકરાઓ માટે કન્યા મેળવતાં આપણાં માખંપોને ઉઘટી મુશીબતો પડી હશે. ને હજાર દોઢ હજાર રૂપીઆનું પહોં કરવું પડ્યું હશે તે તો જુદું.

ગીરધરલાલ માસ્તરે જમાનો બદલાયાની વાત પોતાની વિરૂદ્ધ પલટાવી નાંખી એથી કાંઈ રા. સા. ચંદુલાલ લગાર પણ ગમરાય તેમ હતું નહિ ! સમયમુલ્યકતા રાખી તેમણે જવાબ દીધો—“ વખત બદલાય છે તેની સાથે આપણે પણ બદલાવુંજ જોઈએ, નહીં તો હુનીઆમાં આપણો કેઈ ધડો કરે નહીં. અત્યારે જેમ છોકરીઓને અંગ્રેજી ભણાવવું પડે છે તેમ જમાણ્યો મેળવવાને માટે રૂપીઆ પણ આપ્યા વગર છુટકો નથી. મારા ઈંદ્રપ્રસાદ જેવા વરને માટે તમે પાંચ હજાર આપો તોએ જોજા છે. ”

ગીરધરલાલ—પણ રાવસાહેબ, હવે તો મારા જેવા ગરીબ-પર દયા કરો તો સાર. મારે તો હજી ત્રણ છોકરીઓ પરણાવવાની છે. એકલી ઉમિંજા હોત તો ધરનાર વેચીને પણ આપને રાજી કરત, પણ હવે તો લાચાર છું. તમે શુકન નાંખ્યો છે તો તેની ખાતર આપણી પટ્ટણ ઉપરાંત ઈંદ્રપ્રસાદને એક સોનાની ઘડીઆળ તથા બે ત્રણ તોલાની એક

સોનાની વીંટી બક્ષીસ તરીકે આપીશ. એટલેથી રાજ થઈ હવે તો મારા પર કૃપા કરો.
રા. સા. ચંદુલાલે મોઢા કટાણું કર્ણુ ને કાંઈ જવાબ દીધો નહિ. થોડીવાર સુધી બેઠો, જણા મુંગા બેસી રહ્યા. આખરે ગીરધરલાલે પુછ્યું “ ઇંદ્રપ્રસાદની આ પૈસા લેવાની મરજી છે ? ”

રા. સા. ચંદુલાલ—એ શું સમજે ? ગમે તેટલું લખ્યો તો પણ વ્યવહારની બાબતમાં તો એ હલુ બાળક છે. ગીરધરલાલ મારતર, તમે તો હજી મારતરજ રહ્યાછો. નોકરી અર્થે પરદેશમાં રહોછો એટલે નાતની રૂઢીની તમને બીલકુલજ ખબર નથી.

હમશુંજ ગોવીંદલાલભાઈએ રૂપીઆ ચાર હજાર આપી પોતાની છોકરીનો વિવાહ નરસીલાલભાઈને ત્યાં કર્યો. વળી લગન વખતે એક બાર્બરીકલ, સોનાની ઘડીઆળ તથા અછોડો આપવાની પૃજી વધારા ખાતે. એ છોકરો તો હજી પ્રીવીઅસમાં જ છે.

આ ભાંગઝા ચાલતી હતી તેવામાં રૂક્મણી બહેન પણ મેડે ચડ્યાં. ગીરધરલાલ મારતરની સ્ત્રી હીરાલક્ષ્મી પણ અનાયાસે ત્યાં આવી ચડ્યા. રાતના દસ વાગતા સુધી રગઝગ ચાલી ને છેવટે દૈવ કે રૂ. ૨૫૦૦ પ્રથમ નક્કી કર્યા તે ઉપરાંત ગીરધરલાલે રૂ. ૮૦૦ ખીન આપવા તથા લક્ષ વખતે ઇંદ્રપ્રસાદને એક સોનાની ઘડીઆળ તથા ત્રણ તોલાની એક વીંટી બક્ષીસ આપવા.

૩.

રા. સા. ચંદુલાલને ઇંદ્રપ્રસાદનું લખ કરવામાં જે ચુંક હતી તેને માટે જરૂરનો અજમો ગીરધરલાલ મારતરે રૂકાઓ એટલે હવે ઇંદ્રપ્રસાદના લક્ષ થવામાં બીલકુલ વાર લાગી નહોં. એક મહીતામાં તો ઇંદ્રપ્રસાદ તથા ઉર્મિલાના લગનની સર્વ તૈયારીઓ થઈ ગઈ ને લગન પુરાં થઈ ગયાં. અબ્યાસના અતિશય શ્રમને લીધે ઇંદ્રપ્રસાદનું શરીર નબળું પડી ગયું હતું. તેથી ગીરધરલાલે હવાફેર કરવાને ઇંદ્રપ્રસાદને પોતાને ગામ આવવા આમંત્રણ કર્યું. માતાપિતાનીમરજી ના હોવા છતાં પણ ઇંદ્રપ્રસાદે સસરાનું આમંત્રણ સ્વીકાર્યું ને સસરાને ગામ ગયો.

ગીરધરલાલના મકાનમાં પાછલી મેડીએ ઇંદ્રપ્રસાદ તથા ઉર્મિલા વાતો કરતાં બેઠાં હતાં ઇંદ્રપ્રસાદે કહ્યું ‘ ઉર્મિલા, તારા મોટા ભાઈનો સ્વભાવ મને બહુજ ગમેછે. એમના વિચારો પણ કેળવાયલા તથા આગળ પડતા છે. એમ છતાં પણ આપણું લગનને માટે એમણે આટલી બધી ઉતાવળ કેમ કરી તે મારા સમજવામાં આવતું નથી.’

ઉર્મિલા—એમનો વિચાર તો હજી એક બે વર્ષ લગન ડેલવાનો હતો પણ મારી બાએ બહુ ઉતાવળ કરવા માંડી ને રાત દિવસ એમનો જીવ ખાવા માંડ્યો એટલે ના છુટકે એમને પણ ઉતાવળ કરવી પડી.

ઇંદ્રપ્રસાદ—હું પણ પહેલાં તો લખ હમણું કરવાની વિરૂદ્ધમાં હતો ને મેં મારા કાકાજીને ના લખી હતી, કારણકે સુબાઈમાં અમે પદર વીસ જણાએ મળી એક મંડળ સ્થાપ્યું છે ને તેમાં પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે કે પચીસ વર્ષ સુધી સંપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવું. પણ મારા કાકાજીએ મારાપર ઉપરા જાપરી ચાર પાંચ કાગળો લખ્યા ને એ તાર મુક્યા એટલે છેવટે નાણુટકે આજો ને માત્ર લગનની ક્રિયા કરવાની જ કલુમ્મત આપીછે.

લગ્નની ક્રિયા બસે થઈ પણ મેં મારી પ્રતિજ્ઞા પાળવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે. મારી આત્મા છે કે તારા જોવી કેળવાયલી ને સમજી શકી આ પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં મારી આંતર નહીં આવે.”

આ શબ્દો સાંભળીને ઉર્મિલા તદ્દન ચંચળ થઈ ગઈ ને થોડીવાર સુધી નીચું જોઈ બેસી રહી. બે ચાર-મીનીટ પછી નીચું મેં રાખીનેજ એણે પતિને પૂછ્યું “વાર, એ શિવાય, તમારા મંડળમાં તમે ખીજ શી શી પ્રતિજ્ઞાઓ લીધી છે તેનો મને કહો.”

ઇંદ્રપ્રસાદ—ખીજ ચાર પાંચ પ્રતિજ્ઞાઓ છે, એકતો જને ત્યાં સુધી આચાર વિચારમાં સંપૂર્ણ રીતે પવિત્ર રહેવું, ગુણદંત્રોના નાચ જોવા તથા ગાયનો સાંભળવા જવું નહીં, દારૂ પીવો નહીં, કપડાંલગાવવામાં તદ્દન સાદાઈ રાખવી. અને ત્યાંસુધી આપણા ઘરમાં સ્વદેશી માલજ વાપરવો ને લગ્ન વખતે કન્યાના મહાપ પાસેથી પૈસા લેવા નહીં.”

ઉર્મિલા ઉંચું જોઈ આશ્ચર્યની બોલી ઉઠી. “પણ તમે એક પ્રતિજ્ઞા તો તોડી, જે માણસ એક પ્રતિજ્ઞા તોડે તેને ખીજ તોડતાં શી વાર?”

ઇંદ્રપ્રસાદ—તું શું કહે છે? મેં કઈ પ્રતિજ્ઞા તોડી છે?

ઉર્મિલા—તમે તમારા લગ્ન વખતે મારા માહાપ પાસેથી પૈસા તો લીધા છે.

ઇંદ્રપ્રસાદ—એ પૈસાનું નક્કી થયું ત્યારે અમારું મંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું નહોતું. અમે જ્યારે પ્રતિજ્ઞાઓ લેવા માંડી ત્યારે સર્વની રજૂઆત મારી વાતનો મેં પ્રમાણિકપણે ખુલાસો કર્યો ને તે વખતે એમ કહ્યું કે જનકાળના બનાવો સાથે આ પ્રતિજ્ઞાઓને કાંઈ પણ સંબંધ નથી. પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી પ્રતિજ્ઞા વિરૂદ્ધ અમારું આચરણ થાય તો અમે પરમેશ્વરના ગુન્હેગાર છીએ.

ઉર્મિલા—એનો રીક, આપણો વિવાહ થતી વખતે અઠી દહાસે રૂપિયા આપવાની જે પટ્ટણુ થઈ તેના તમે ગુન્હેગાર નહીં, પરંતુ પાછળથી રૂપિયા આસો અપાયા તેમાં તો તમારી પ્રતિજ્ઞા તોડાઈને?

આ શબ્દો સાંભળતાં જ ઇંદ્રપ્રસાદ એકદમ ચમક્યો ને બોલી ઉઠ્યો, “ઉર્મિલા, તું શું કહે છે? મારા કાકાજીએ પહેલાની પટ્ટણુ ઉપરાંત તારા મોટા ભાઈ પાસેથી રૂ. ૮૦૦ લીધા છે?”

ઉર્મિલા—“ત્યારે તમે શું એ જાણતા નથી? મારા મોટા ભાઈ પાસે તે વખતે રૂપિયાની જોગવાઈ ન હોતી તેથી અમારી આમોદની જમીન ધરેણે મુદ્દી, ને મારી બાની બંગડીઓ વેચી રૂ. ૧૦૦૦ આપ્યા. તેમાંથી રૂ. ૮૦૦ તમારા કાકાજીને આપ્યા ને આડીના રૂ. ૨૦૦ માંથી તમારે માટે ધડીઆળ તથા વીડી આપ્યા; મારા મોટાભાઈએ આંખમાં આંસુ આંધો મારી બાની બંગડીઓ વેચી! પણ શું કરે? વધારાના રૂ. ૮૦૦ લીધા. વીના તમારા કાકાજીએ આપણાં લગ્ન કરવાની સાદ ના પાડી ને આપણો વિવાહ ફેટ કરવાની ધમકી આપી.”

આ સાંભળતાંજ ઇંદ્રપ્રસાદ ચંચળ થઈ ગયો ને આવેશમાં બોલી ઉઠ્યો “કેવી ચંચળની વાત છે! ત્યારે શું-હું જમ્મજે વાર વેચાયલો વર! ઉર્મિલા, હું ખરું કહું છું કે આમાંનું હું કશું જાણતો નથી. તારો આગળ આ પ્રતિજ્ઞા લઈ છું કે એ ૩૩૦૦ રૂપિયા હું ગમે તેમ ફરીને તારા પિતાને પાછા આપીશ. તે જ્યાં સુધી તારા

પિતાને એ રૂપીઆ મારાથી પાછા નહીં અપાય લાંસુધી મારી જતને હું એમને ગુલામ સમજીશ.

૪.

તરતનો આવેલો કાગળ હાથમાં લઈ વાંચતાં વાંચતાં રા. સા. ચંદુલાલ, પોતાના ધરની અંદરની ચોરડીમાં પેદા ને પોતાની સ્ત્રીને સબોધીને બોલ્યા. “બી. એમાં ફરટકલાસમાં આવ્યો તોપણ તારો છોકરો છેક ગધેડા જેવો જ રહેશે.”

રૂક્મણી—કેમ શું છે, કોનો કાગળ છે ? છંદ્રપ્રસાદનો ? એ શું લખે છે ?

રા. સા. ચંદુલાલ—એ લખે છે તે સાંભળ તો ખરી “હમણાંજ મને ખજાર પડી છે કે અત્યાર સુધીમાં મારા લગ્ન જાદલ મારા સસરા પાસેથી તમે રૂ. ૩૩૦૦ લીધા છે ત્યાર પછી વરવિક્રમની વિરૂદ્ધમાં મોટું મોટું લાપણું લખી છેવટે મને હુકમ કરે છે કે એ રૂપીઆ એકદમ તમારે મારા સસરાને પાછા આપી દેવા.”

રૂક્મણી—મેં તમને નોતું કહ્યું કે તમે એને એના સસરાને ગામ ના જવા દો, એ કાઠીઆવાડી લોકો બધા વશીકરણ વિદ્યા જાણનારા છે. કોણ જાણે શુંએ ખવડાવી મારા છોકરાને ભુરફા નાખ્યો હશે ને વશ કરી દીધો હશે.

રા. સા. ચંદુલાલ—પણ એ ગધેડામાં અક્ષત નથી ? આટલું બધું લણેલું ક્યાં નાખ્યું ? જાણે આખી નાનામાં મેં એકલાએજ રૂપીઆ ના લીધા હોય ? એ રૂપીઆ છેવટે કોને ભોગવવાના છે ? મારા ધરમાં હશે તો કોઈ દીવસ એને કામ લાગશે. મને તો એ છોકરો તદ્દન ગડિ થઈ ગયો હોય એમ લાગે છે.

રૂક્મણી—તેને એકદમ તાર કરી અહીંઆ બોલાવી લો, ત્યાં બહુ દહાડા રાખવામાં માત્ર નથી.

રા. સા. ચંદુલાલ—પણ એતો મને લખે છે કે રૂપીઆ એકદમ અહીંઆ મોકલી આપો. મારા સસરાને રૂપીઆ ૩૩૦૦ આપી દીધા પછીજ હું આપણે ઘેર પાછો આવીશ.

રૂક્મણી—કમિશનર સાહેબે એને નોકરી આપવા કબુલ કર્યું છે એ વાત તમે એને લખી ?

રા. સા. ચંદુલાલ—ના હું આજજ એને લખવાનો હતો કે, કમિશનર સાહેબે હાલ તરત એને રૂપીઆ ૩૫)ની નોકરી આપવાનું કબુલ કર્યું છે. હીપાર્ટમેન્ટલ પેરોક્ષા પસાર થશે કે તરતજ એતો પગાર વધારવામાં આવશે. કમિશનર સાહેબે મને બેવાર ટેકીને કહ્યું હતું કે જો તમારો દીકરો પ્રમાણિકપણે કામ કરશે તો પાંચ સાત વર્ષમાં એ ડેપુટી કમિશનરના ઓફિસર આવશે.

રૂક્મણી—આ બધી વાત તમે એને લખો ને એકદમ એને આપણે અહીંઆ બોલાવી લો. મને લાગે છે કે તમે જાતે જઈ અને તેડી લાવો.

રા. સા. ચંદુલાલ—હું તો કોઈ દિવસ એ પંથુજીને ગારણે ચડનાર નથી. તારા છોકરાને ગરજ હોય તો એ અહીંઆ આવે નીકર એ પણુ ધર્યો રહે આટલી બધી નોકરીમાં મેં કોઈનો પણ ટુંકરો ખાધો નથી ને કોઈનું પણુ અપમાન સંખ્યું નથી તો એ આજકાલનો છોકરો મને શીખામણ આપનારો ! એને હમણાં ને હમણાં હું કાગળ

લખું છું કે એને અહીં આવવું હોય તો આવે ને વધારે લખન છપન કરશે તો એવારે ને અત્યારે વીઝ કરી બધો પૈસો વૈકુંકને આપી દઇશ. ભત્રે પછી એ બીજા ભાગી આવ. મને એની ખીલકુલ દરકાર નથી. :

૫

રા. સા. અંદુલાસને દસ દિવસ પછી પોનાના ગ્રેન્ડ્યુએટ પુત્ર તરફથી નીચે પ્રમાણે પત્ર મળ્યો.

મુરખી કાકાજી.

આપના છેલ્લા પત્રથી મારે મન ખેલુજ ખિન્ન થયું છે. વરવિધ્યની વિરહમાં મેં આટલી બધી દલીલો આપની સમક્ષ રજુ કરી, એનાથી થતી આપણી નૈતિક, અધોગતી તેમ ભવિષ્યમાં આપણી નાતની યવાની દુર્દશા વગેરે બાબતો સવિસ્તાર આપને સમજાવી પણ એ બધું નકામું ગયું. આપણો પોતાનો સ્વર્ધ તથા પૈસાનો લોભ બાલુ પર મુટ્ટી નાત સમસ્તના કલ્યાણની દૃષ્ટિએ જો આ પ્રશ્ન પર તમે લગાર વિચાર કરશો તો મારા કહેવાનું સત્ય આપને તરતજ સમજશે. પરંતુ તમારી ને મારી સમજાવકિતમાં તફાવત છે એટલે હું લાચાર છું.

તમે, મારાં માતૃશ્રી, મોટી બહેન, મોટાભાઈ બધાં મારાપર બહુજ ગુસ્સે હો એ જાણી મને અત્યંત દીલગીરી થાય છે. પરંતુ સગાંજ્ઞાતાના પ્રેમ કરતાં સત્ય તથા ન્યાયને હું વધારે પ્રિય ગણું છું. મારી ખાત્રી છે કે કાળક્રમે સર્વનો ક્રોધ શમી જશે ને સર્વને હું પહેલાંના જેટલોજ જ્ઞાતો લાગીશ. આપની સર્વ મીલકત મોટા ભાઈને આપી દેવા આપ લખો હો તે જાણી મને આનંદ થયો છે. આપે મને જે વિદ્યા આપી છે. તેને હું સર્વ મીલકત કરતાં અધિક ગણું છું. આ બાબતમાં મને તમારા પર કે મોટા-ભાઈપર ખીલકુલ પણ ક્રોધ આવ્યો નથી ને ખાત્રી રાખજો કે હું ગરીબ રહીશ તોપણ મોટાભાઈના પૈસાની કદી પણ અદેખાઈ કરીશ નહીં. માત્ર મારી આપને એકજ વિનંતિ છે કે મારાં પુરતકો જે આપણા ઘરમાં છે તે મને મોટલાવી દેશો. મોટાભાઈને તે તદ્દન નકામું છે ને મારે મન તે કુબેરના લાંઘર કરતાં પણ વધારે મહત્ત્વવાન છે.

મારે માટે આટલી બધી મહેનત લઈ રેવ-યુખાતામાં આપે નોકરીની જોગવાઈ કરી છે તેને માટે હું આપનો અત્યંત ઉપકાર આનું છું. પરંતુ આજ જણો છો કે મને 'પહેલેથીજ' રેવન્યુ ખાતાની નોકરી પસંદ નથી. વળી મારે મારા સસરાનું રૂ. ૨૩૦૦નું દેવું વાળવાનું છે તે કાંઈ ૩૫ રૂપિયાના પગારમાં પતે નહીં ને મારે ઘણાં વર્ષો સુધી એમના જાણી રહેવું પડે. આથી કરીને મેં લાહોરની એંગ્લોવૈદિક કોલેજમાં રૂ. ૧૫૦ની નોકરી લીધી છે. મારા ખર્ચને માટે રૂ. ૫૦ બસ છે. દરમહીને હું મારા સસરાને દેવાપેટે રૂ. ૧૦૦ આપીશ. એટલે ૩૩ મહીનામાં એટલે લગભગ ત્રણેક વર્ષમાં હું દેવામાંથી સંપૂર્ણ રીતે મુક્ત થઈ જાશ. એક બે દીવસમાં અહીંથી જ્ઞાનોજ્ઞાર લાહોર જનાર છું. આપનો ક્રોધ શમે એટલે મને લખજો કે હું ઉનાળાની રમમાં આપને તેમ મારાં માતૃશ્રી તથા ભાઈ બહેનને મળવા આવું. એજ મારા માતૃશ્રી તથા મોટાભાઈ મોટી બહેન વગેરેને મારા પ્રણામ કહેશો. એજ

લી. આપનો આત્મકિત પુત્ર.

ઈન્દ્રપ્રસાદનાં પ્રણામ.

વ્યસની શી રીતે સુધર્યો ?

[લેખક:—શ્રીમતી કીકીબહેન.—દહેગામ]

મણીલાલ સારો યુવક હતો સર્વ વ્યસનથી તે મુક્ત હતો અને પોતાની પત્નિ ઉપર તે સંપૂર્ણ પ્રેમી હતો. સવિતા પણ સાધારણ લણેલી દેખાવડી ને પતિપરાયણ યુવતી હતી. તેઓ સંપૂર્ણ સુખ ભોગવતાં હતાં પણ તે સુખ ઘણા દીવસ ટકી શક્યું નહીં, કારણકે મણીલાલને પોતાના વતનમાં રહેવાની મરજી હતી તેથી તેણે નવસારીથી વડોદરે બદલી કરાવી. તે ઈજનેરખાતામાં નોકર હતો ને રૂ. ૭૫) પગાર હતો તેથી સુખ, સગવડ નવસારીમાં સારાં સચવાતાં. પણ એક દીવસ એવી ઇચ્છા થઈ કે વડોદરે જવું અને તેના પરિણામે ખટપટ કરીને તેઓ વડોદરે આમાં ત્યાર પછી મણીલાલનો જીવન-ક્રમ બદલાયો. પ્રથમ હમેશાં તે ઓફિસ છુટતાં તરતજ ઘેર આવતો, તેને બદલે અનેક મિત્રો સાથે તે આગમાં ફરવા જવા લાગ્યો અને તેમાંથી ધીરે ધીરે વ્યસની, દુરાચારી ને નીશાખાજ થયો. સવિતા જે હમેશાની હસતી યુવતી હતી તે હવે સાદી, બીની આંખવાળી, ગંભીરને દુઃખી બની ગઈ હતી. તેનાં વસ્ત્રોમાં હમેશના જેવી સ્વચ્છતા અને તેના સુખ ઉપરથી મધુર હાસ્ય એક વિદાય થઈ ગયાં હતાં, આજે પણ સવિતા હમેશની માફક સામાન્ય થયા છતાં મણીલાલ ન આવ્યાથી તેની વાટ જોતી બારણામાં બેઠેલી હતી. દસ થયા સાડા દસ થયા. તે પણ મણીલાલ ન આવવાથી ચાકીને તે ઉઠી ને રસોડામાં ગઈ, ત્યાં રાંધેલું બધું બરોબર દાંડી બારણાને સાંકળ દઈને ઉપર જઈને હીચકા પર સુતી. એમ કરતાં સાડાબાર વાગે બારણું કેટલું ટોકતું હોય તેમ લાગ્યું, ને બારીએથી જોતાં પોતાના પતિને જોઈ સવિતાએ નીચે જઈ બારણું ઉઘાડી જોયું, તો મણીલાલને અને તેના બીજા મિત્રો દારૂ પીને આવેલા વિના કારણ હસતા હસતા ઉભા છે. આ જોઈને સવિતા આઘી ખસી એટલે બધા ધરમાંજ ભગવા ને પાછો મદીરા દેવીનો દોર ચાલુ થયો. એક સીસો સંપૂર્ણ પેટમાં ગયા પછી મણીલાલના મિત્રોને ઘેર જવાનું સાંભર્યું, અને તેથી ઉઠી બેઠે જણા લથડતા લથડતા પોતાને ઘેર ગયા. મણીલાલ તરફ શોકાતુર નજરથી જોઈ રહેલી સવિતાએ પુછ્યું કે તમે કાંઈ ખાશો હું ખાવાનું લાવું તે સાંભળીને તે હસવા લાગ્યો ને હસતાં બોલ્યો “ હામ કુચ નહીં ખાઈએ અમ બસ સો બાંધગે તુમ છી સો જાવ આર સારી દુનિયાબી સોજાવગી ” એમ કહી તે ઉપર ચડ્યો અને પેહરેલે કપડેજ તે પથારીમાં પડીને ઘોરવા લાગ્યો. સવિતા પણ એક મોટો નિશ્વાસ મુકીને પામે સાદીપર સુઈ ગઈ.

x

x

x

x

આજ રાતના નવ વાગે સવિતાને રાંધતી જોઈએ છીએ. સગડીની સામે સવિતા ધીમે તાપે બળતા અગ્નિને જોતી જોતી પંખો નાંખતી હતી; તેવામાં મણીલાલ આંધીને રમેડાના બારણામાં ઉભો રહ્યો ને કહ્યું “ ખાવાનું તૈયાર છે કે, જમવા આવું છું ” તે સાંભળી સવિતાએ કહ્યું કે રોજ તમે મોડા આવો છો તેથી આજે પણ મેં મોડેથી રાંધવા માંડ્યું છે ને શાક કરીને દુધ ઉતુ કરવા મુક્યું છે જરા ધીરજ ખમો તો હું હમણાજ દસમી કરી આવું છું ” તેના આ નમ્ર જવાબથી પણ મણીલાલ ગુસ્સે થયો

કેમકે હમણા હમણા દારૂ વધારે પીતો ચવાથી કામ બરોબર થતું નહોતું અને ઉપરી અમલદારો રોજ દંપકો આપતા હતા તેમ આજે પણ ઘણાજ દંપકો તથા દંડની ધમકી તેને આપી હતી તેથી તે ગુસ્સે થઈને ઓરીસથી આવેલો હતો. તેમાં તેની પતિનનાં નરમ વાડયો પણ તેને કહ્યું પડ્યા ને તે ગુસ્સે ઘર્ષ ગયો ને બોલ્યો “ મરજી સચવાતી નથી, ને વળી પાછી મોડા આવો છો કરીને મારી ખોડ કહાડે છે. ? ” એમ કહી એક તમાચો બેરથી માર્યો. તમાચો મારતાંજ સવિતા બેરથી ગઈ ને રડી પડી ને બોલી “ તમે સાચું બોલી કરીને મારો વાંક કહાડો છો પણ આપણી નવસારીની સાથે હાલની જીંદગી સરખાવો ને વિચાર કરો કે મારા જીવને કેટલું દુઃખ થતું હતું ? તમે રાતનાં ખાર, બે વાગે આવો છો, દારૂ પીને મરજીમાં આવે તેમ કરો છો તે હું સહન કરી શક્તી હતી પણ હમણા હમણા તમે મને મારો છો તે મારાથી બીજકુલ સહન થતું નથી. “ના સહન થાય તો મર” એમ કહીને ગુસ્સામાં મણીલાલ દાદરે ચડ્યો અને સવિતા ખારણામાં જઈ ઉભી રહી. થોડીકવારે ઘરથી થોડેક આંધે એક કુવો હતો તેમાં મોટો ધબકો થયો તે સાંભળીને આડોશીપાડોશી “ કોણ પડ્યું, કોણ પડ્યું ” કરતાં બહાર નીકળી આવ્યાં અને મણીલાલ પણ મારી સવિતા ક્યાં છે કરતો ચીસ પાડીને બહાર નીકળ્યો.

x x x x

મણીલાલના ઘરમાં આડોશીપાડોશી બેઠાં છે. વચે મણીલાલ છે ને તેની આંખમાંથી આંસુની ધારા વહી નીવે છે, પાડોશીઓ સમાધાન કરે છે એમ કરતાં ખાર વાગતા સાંભળીને એક પછી એક દીકાસો દઈ દઈને વીખરાયા લાગ્યા. કોઈ વધારે કાલો હતા તેણે વિશેષમાં એમ પણ કહ્યું કે “ જરા ભ્રમિત મનથી બાઈ કુવામાં પડી કરીને તમને બચાવી લેખડું પણ હવે તમે મુધરી નીવે તો સાર ” એમ દીકાસા બેગી જરા શીખામણુ દઈ દઈને લોકો બધા વીખરાઈ ગયા. મણીલાલ એકલો પડતાં તેને પતિન જીવકાળનું સુખ ને હાલમાં તેને દીધેલું દુઃખ યાદ આવ્યું ને તે મુક્તકંઠે રડવા લાગ્યો-અતિશય રડીને થાકી ગયો ત્યાર પછી દારૂના જેટલા શીશા ઘરમાં હતા તે બધા પોતાની પતિનના નાશનું મૂળ ધારીને ફેડી નાંખ્યા, ને તેણે પરમેશ્વરની આગળ પ્રતિજ્ઞા લીધી કે હવે દારૂ નહિ પીઉં ને ખરાબ રહેતે નહીં જાઉં. પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી તે ઉપર ગયો. બેલાનીમાં ખારણાં દેવા પણ ભુલી ગયો ને ઉપર જઈને ગુન્ય મેડી બેઠા પાછો રડવા લાગ્યો ને બોલ્યો “ સવિતા રાંડ્યા પછીનું કહાપણુ એ કહેવત મારે માટે ખરી છે તને મારીને આજે દારૂ ન પીવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે પણ તેથી તું કાંઈ મને પાછી મળવાની છે ? તારા વિના મારું ઘર ને હૃદય બન્ને આજથી મૃત્યુ થઈ ગયા છે ” સવિતા, સવિતા કરીને તે ઉધે માથે રડતો હતો. તેવામાં તેના ખભા પર કોઈનો મૃદુ હાથ લાગતાં તે અમરો ને બેચેનું તો સવિતા આંખમાં આંસુ સાથે પણ મુખી ચેહેરે ઉભેલી છે. મણીલાલ ઉભો થઈ ગયો ને સામો ઉભો રહી પુછવા લાગ્યો. “ સવિતા તું ક્યાંથી આવી ” હું તો તને મરી ગયેલી ધારીને રડતો હતો ને તું જીવતી ક્યાંથી આવી. સવિતાએ પોતાના પતિન પગ પાસે ધુંટણે બેસીને કહ્યું “ મને માફ કરો-આટલેલગી તમે દુઃખી થશો એમ મને નહોતું ધાર્યું ” “ તમે મને કહ્યું કે મરી જા તેથી હું ઘરમાંથી બહાર નીકળી કુવા આગળ ગઈ ને ત્યાં આગળ પડેલું મોટું ઈંટ ચુનાનું ગયું મહા મુશીબતે કુવામાં હસેલી ને હું જોડેના ખડેરમાં ભરાઈ ગઈ તમે જો મારી આટલી શોધ ને શોધ ના કર્યા હોત

તો હું પ્રૌદ્ધસર કહેના વિધવાશ્રમનો લાલ લેત અને તમને મારાથી છુટા કરત. પણ તમે પ્રતિજ્ઞા લીધી અને મારે વાસ્તે તમે ઘણા દુઃખી થયા તે સાંભળીને હું તમને દુઃખી, યતાં જોઈ ન શકવાથી પાછી આવી છું. આશા છે કે તમારી પ્રતિજ્ઞા પાળશો ને મને માફ કરશો " મણીલાલે એ હાથે તેને ઊંચકી અને તેના કપાળ ઉપર એક સુગંધ કર્પુર અને કહ્યું " મારી સવિતા દુખી થાય એવું કોઈ પણ પ્રકારનું વર્તન હું આજ પછી કરીશ નહીં "

આજે પાંચ છ વરસ વિતી ગયા પછી આપણે સવિતાને જોઈએ છીએ. તે હમણા સંપૂર્ણ તંદુરસ્ત ને મુખી છે એમ તેના ચેહેરા ઉપરથી લાગે છે. ને સાંજનો વખત હોવાથી મણીલાલની રાહ જોતી તે બારણામાં બાળકને હાથ ઉપર લઈને ઉભેલી છે. એટલામાં મણીલાલ આવતાંજ બાળક માતાના હાથમાંથી હસતો હસતો કુદી પડ્યો અને પિતાની પાસે જઈ તે લાડવા તથા માની સામું જોઈને હસવા લાગ્યો. મણીલાલ પુત્રને હાથમાં લઈ એક સુગંધ કરીને બોલ્યો " મનુ તારી માને તો એક દીવસ હું મારી નાંખવા નિકળ્યો હતો. એવા કૃતદિન પિતા ઉપર તને કેમ હેત આવે છે. ? " સુવિતાએ હસીને તેના મોઢા પર હાથ મુક્યો ને બોલી " એ ગઈ ગુજરી વાત ફરીથી સંભારો તો તમને મારાને મનુના બેના સમ છે. " એમ કહી તે પાંતનો હાથ પકડી ઘરમાં લઈ ગઈ અને હવે આપણે પણ તેમને મુખી જોઈને ચાલ્યા જઈશું.

ગૃહધર્મ.

દંપતિ પ્રતિ બોધ.

[એક સન્માનિત વિદ્વાન નરકથી મળેલું.]

લગ્નની ગાંઠથી જોડાયેલાં, સાથે રહીને ઇવનનિર્વાહ કરતાં, સંસારયાત્રાનાં મુખ્ય દુઃખ સહનુભૂતિથી ભોગવતાં, કેટલાંક યુગલોની પરસ્પર સ્નેહરૂપિત અવિચ્છિન્ન રહેવા માં, કેઈ કેઈ સયોગે તેમને પોતાનેજ એવું બનતું જોવામાં આવે છે કે એક બીજાનું હંધું મન સદાજ વાતમાં યઈ જાય છે. વર્ષોનાં વર્ષોથી અન્યોન્ય સ્નિગ્ધ પરિચિત છતાં તેમને કંઈ નિર્વેદ જેવું-અભાવ જેવું વખતે થઈ આવે છે. સ્ત્રી સર્વ શુભ સંપત્તિ હોય છે, - ગૃહકાર્યમાં કુશળ હોય છે, - પતિ પ્રતિ પ્રેમસાવનના વિશુદ્ધ રાખતી હોય છે, અને તેઓ કેમ પ્રસન્ન રહે એજ પોતાના ઇચ્છિત કર્તવ્ય માનીને તદનુસાર વર્તતી હોય છે, તથાપિ તેના સ્વામીને, તે સર્વ વિદિત છતાં-તેના ઉપરનો મોહ જેવો ને તેવો ચાલુ છતાં, તેને જોઈને કેટલીકવાર કંઈ ઉર્મિ પ્રેમસાગરમાંથી ઉછળતી નથી, ને તેની સર્વ સુશીલતાનો વશીકરણમંત્ર કેમ જાણે નિઃસાર-નિઃસત્વ-નની મથો હોય તેમ તેના તરફનો તેનો ભાવ ન્યૂનતા પામે છે. જે અવર્ણ્ય આનંદ તેના સહવાસમાં થતા, જેરોમાંય તેના કામળ સ્પર્શથી થતે, જે આતુરતા તેના અદર્શનથી વૃદ્ધિ પામતી હતી તેવું હવે નામ નિશાન પણ જણાતુ નથી. કેઈ વિનોદ સ્થાનમાં તે સાથે હોય છે તો વિનોદ વિનાદને ઠેકાણે રહે છે, અને ક્યારે એકાન્તમાં વિચરીએ એવી લાગણી થાય છે. આવા પ્રસંગોમાં કેટલાક અચિચારી પુરૂષો પોતાની અધાંગનાથી જે સુખ મળતું

હતું તે હવે નારા થયું એમ માનીને તેમનામાં દોષારોપણ કરી આનંદનાં અન્ય સાધનો મેળવવા આડે માર્ગ દોરાય છે. કોઈ કોઈ તો દુર્ઘસંનને અધીન થઈ જાય છે અને જેમની જ્ઞાનિમાં બંધન હોતું નથી તેઓ તો વળી તેના સદાને માટે ત્યાગ પામી પાછા ફરે છે પરંતુ તેવામાંના મોંકડે નેવું ટકા તો પાછળથી પરતાય છે આ પ્રમાણે સાહસ કરી સદાને માટે વિશ્રુટા યજ્ઞતાં પહેલાં અને પોતાના પ્રિયજનને નિરાધાર મૂકી, સ્વાર્થલુપ્તિથી અન્ય સંબંધ બાંધતા પહેલાં જો તેઓ જરા સ્થિર ચિત્ત કરીને વિચાર કરે તો તેઓને એમ જણાયા પિના રહેશે નહિ કે તેમના મનમાં અભાવ ઉત્પન્ન થવાનું કારણ ખીજું કંઈ નહિ પણ અતિ પરિચયને લીધે જન્મ પાંમેથી અવસ્થા જ છે. ગમે તેવી સુંદર વસ્તુ વારંવાર આપણી દષ્ટિમંદ્યામાં આવ્યાં કરે તો તેનું મોહક સ્વરૂપ ઊડી જાય છે. ફળે, ફળે ચન્ન-વતઃ સુપૈતિ તદેવ રૂપં રમણીયતાયાઃ અથવા a thing of beauty is a joy for ever એ સૂત્રને અનુસરીને પોતાના સ્નિગ્ધ જનમાં ખરી રમણીયતાનું સ્વરૂપ અદર્શિત જોનાર-કાલેના વરણાત્મ્યાદ પરિણતે યદ્ સ્નેહદારે સ્થિત-કાળે કરીને ભેદ-રૂપી આવરણ છેદાઈ ગયાથી અતે તેને સ્નેહસાર ગણનાર વિરલ પુરૂષો નિઃશંક હોય છે તથાપિ સામાન્ય વર્ગના જનસમાજમાં તો ઉપર કહ્યું તેમ મનુષ્યની ચંચળ પ્રકૃતિના બળે કરીને અતિ રૂચવતી સ્ત્રી પણ તેના પતિને અતિ પરિચયથી સામાન્ય સ્ત્રી જેવી લાગે છે અને તેજ પ્રમાણે અતિ સ્વરૂપવાન પુરૂષ પણ તેની સ્ત્રીને ચિતાકર્પક થતો મટી જાય છે. રમુજમાં રમુજ વાર્તાલાપ કરનારને પણ રોજ સાંસળીએ તો તેની વાર્તાની મીઠાશ પહેલાં જેવી ન રહેતાં ધીરે ધીરે ઓછી થતી જાય છે. સ્વાદિષ્ટમાં સ્વાદિષ્ટ અન્ન પણ રોજને રોજ ખાઈએ તો અભાવ ઉત્પન્ન કરે છે.

એક લેખક જણાવે છે કે જગતમાં કરોડો સ્ત્રી-પુરૂષો એવાં છે કે તેમને એક ખીજનો સહવાસ અતિ દીર્ઘકાળસુધી અપ્રતિહત રહેવાથી તેની માઠી અસર થતી આવે છે પણ તે તેમના સમજ્યામાં આવતી નથી એટલે પછી તે દૂર કરવાનો ઉપાય સાધે સેહેલો છતાં ક્યાંથી તેમના જાણવામાં આવે ?

જ્યારે કોઈ માણસને દિવસનું પોતાનું કામ પૂરું કર્યા પછી ઘેર પાછા ફરવાનો વિચાર આવતાં કંટાળાથી હૈયું ધ્રુજે છે એમ જણાય, પોતે લગ્નનાં ધુસરારને તે વળાં આપી સ્ત્રી જોડે-ઉપાગવાની મૂર્ખાઈ કેમ કરી હશે એવો વિચાર આવે, જ્યારે તેને લાગે કે તેની પ્રિયાનું વદનકમલ કરમાવા માંડ્યું છે અને તેના સરીરનો બાંધો અગાડિના જેવો નાણુક રહેા નથી-જ્યારે તેની દષ્ટિ તેની સુંદર વેણી તરફ જવાને બદલે તેનાં સંકુચિત ગાત્રો તરફ જાય-જ્યારે તેનો વાર્તાલાપ મધુમય નહિ પણ નિર્સ્થક વાચાળયણા જેવો લાગવા માડે—જ્યારે તેણે નક્કી સમજ્યું કે હવે તેણે પોતાનાં ગાંસડાં પોટલાં બાંધીને ધર છોડી થોડીવાર તેની પ્રિય યત્નીથી દૂર જઈ રહેવાનો વખત આવ્યો છે. તેને એમ લાગતું હોય કે તેનો પ્રેમ ઓછો થયો છે તો તે વાત બોલી છે. વસ્તુતઃ એ માત્ર લગ્નની ધૂસરીના ભાર તળે દબાઈ ગયો છે તેથી તે ઓછો કરવા માગે છે, આવે વખતે તેણે કે તેની સ્ત્રીએ આરામને માટે અલગ રચળ શોધવું-થોડા દિવસ એક ખીજના સહવાસમાં ન આવવું એજ આ રોગનું ઉત્તમ આધ છે. વિયોગમાં હેત વધે છે અને એક ખીજને

જ્યારે જોઇ શકતાં નથી ત્યારે જીવનની સખાટી ઉપરની ખરખરડી રેખાઓ અદૃશ્ય થઇને તેના અંતરમાં રહેલી સદ્ગુણો રૂપી મૃદુ શ્યામનું તેમને લાન થાય છે. અમુક પળે, અમુક રચ્છે, અમુક સયોગમાં એજ પ્રિયજનનો સમાગમ કેવો આહલાદકારક બન્યો હતો,—અમુક વચ્ચેનાં માધુર્ય કેવું સુધામય થઈ પડ્યું હતું,—અમુક કટાક્ષ કેવાં મનોવેધક લાગતાં હતાં—સમીપ રમતાં પોતાનાં પ્રિય બાળકાની નિર્દોષ ચેષ્ટા અને તેમનું મૃદુ-જીવન કેવું હર્ષજનક થયું હતું,—દુઃખના સમયમાં એક બીજાનો સ્વાર્થ-ત્યાગ અને પરિશ્રમ કેવો રચ્ચિકર થઈ પડ્યો હતો—એ સર્વનું ચિત્ર અંતર દૃષ્ટિ પાસે ખડુ થાય છે અને પુનરપિ એવા પ્રસંગ જ્યારે પ્રાપ્ત થાય તે જોવાની ઉત્સુકતા વધે છે. ટુંકામાં, એક બીજાને અભાવે-એજ જીવન કેવું નિરસ લાગે છે તે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે અને તેણે કરી-નેજ પુનઃસમાગમ અતિ આનંદોત્પાદક થઈ પડે છે.

જે દંપતીઓ આ સહેલા ઉપાયનો ઉપયોગ વખતસર ચેતીને કરે છે તેઓ સંસાર-સાગરમાં આપત્તિરૂપી મોજાને બળે એક બીજાથી દૂર તણાઈ જવાને બદલે અતે તેમાંથી ઉદ્ધાવેલા અમૃત-રસનો સ્વાદ ચાખીને અખંડ અદ્વિતિય આનંદમય સુખી જીવન ગાળવાને સમર્થ થાય છે.

હિંદુ ગૃહસંસાર.

[લેખક:—શ્રીયુત—કૃષ્ણલાલ શ્રીકમલાલ (બી. એ.) અમદાવાદ.]

૫

પ્રિય સન્મિત્ર,

હું થોડા દિવસપર કંઈ કામસર પરગામ ગએલો હતો ત્યારે મિ. વિનોદ એકાએક માંદો થઈ જવાથી મને સુકાર્તિ બેને તાર કરી બોલાવ્યો હતો. દાક્તરની દવા ચાલે છે અને થોડા વખતમા સાફ થઈ જશે એમ લાગે છે. તે સાથી માંદો થયો તે પૂછતાં સુકાર્તિ જોનના બોલતાં પહેલાં તેની પામે બેઠેલી એક પાંડોશણુ બોલી ઉઠી, “ અરે બાઈ! એતો ઈશ્વર મેં સારાં વાનાં કરશે, પણ ન જનવા જેવું બન્યું છે. માતા મારી મા એને મટાડી દેશે, પણ આ ગઈ કાળી ચાદરાની રાતે કોઈ સુઆ દુશ્મને મારાં ઓટલા પર કાપલા વડે સાથીઓ કરી અંદર અડદના દાણા ને માટી મૂકેલી ને કંઈ મંતર લખેલા. હાય આપ ! મેં તો તે દોટિયુંએ નહિ ને સવારના પહોરમાં જેવો તે માગ ઓટલા પર રમવા આવે છે તેવો તેનો પગ તેના પર પડ્યો ”—દરદી બાળકના આગળ આવી વહે-મની વાત થાય તે ‘સાફ નહિ ધારી મેં’ એકદમ બીજી વાત ઉપાડી તે વાત ઉઘાટી દીધી.

રાત્રે વાળું કર્યા પછી હું પાઝો મિ. વિનોદને જોવા ગયો. ચારે શરીમાં બાઈડીઓ મેળી થઈ ભૂતપ્રેતની વાતો કરતી હતી; ને તેમનાં છોકરાં તે સાંભળવા આવેલાં તે બીનાં બીનાં પોતાની માની કે મોટી જોનની મોઢમાં ભરાતાં ભગનાં સાંજળતાં હતાં. મને આવતો દેખી ભૂત ધારી છોકરાં બહુ બીન્યાં, પણ એટલામાં કોઈ બાઈ ગયા અર્ધાદય પર પર

નર્મદા સ્નાન કરવા ભરૂચ જઈ આવેલી દસે તેણે વાત માંડી. “હું જ્યારે ભરૂચ ગૂઢ હતી ત્યારે જેને ત્યાં ઉતરી હતી તેણે મને વાત કહી કે આ નદીના કિનારા પર એક બ્રહ્મરાક્ષસ રહે છે, ને ધોળાં અગ્નિના જેવાં વસ્ત્ર પહેરી રાત્રે નવચોક્કાના ઓવારા પર સુઈ રહે છે. જ્યારે તે કોઈ માણસને જુએ છે ત્યારે જો તે બીજો તો તેનામાં પેસે છે, નહિતો એકદમ કુદકો મારી નદીમાં ધગાક લઇને પડે છે ને અંતર્યામી યર્ષ જાય છે.”

નર્મદાની વાન સાંભળી બીજનાથી રહેવાયું નહિ. તે બોલી ઉઠી, “અરે આ નવો ગાડીનો પૂલ બાંધ્યો છે. ને, તે બાંધતાં તો હમ્મરો માણસો મરી ગયાં છે; કેટલાંક દટા-છતે, કેટલાંક નદીમાં પડી કુખીને ને કેટલાંક ચગદાઈને. ને તે બધાં ભૂત થયાં છે; તે તે ગાડીયરના સિપાઈઓ કહે છે કે તે પૂલ પર યર્ષ રાતના બાર એ વાગતાં કાઠનાથી જ-વાતું નથી. કારણ કે તે પૂલની વચમાં કોઈ મોટું કાણું ભૂત જેવું લાંબા હાથ પગ કરી ઉભું રહે છે ને જે ત્યાં થઈ જવાનું કરે તેને નદીમાંજ નાખી દે છે. આમ ઘણાંય મરી ગયા છે ને પૂલ પાસેની ઓઁડીની આસપાસથી રાતે “આતું છું,” “અરે, મને ઉ-ગારો,” “મરી ગયો રે” એમ ઘણા માણસો જૂમ પાડના હોય તેમ સાંભળાય છે.” આ સાંભળી એક જણીએ પૂછ્યું કે “આગગાડી તો રાતે પણ જાય છે આવે છે તેને તે ભૂત કેમ કંઈ નથી કરતાં?” ત્યારે પેલી બાઈએ કહ્યું “ગાડીના ઇંછનમાં તો કાળકામાતાનું એક નાનું ધાનક છે ને રાજ તેની ત્યાં પૂજ કરવામાં આવે છે. તેથી ગાડીને ભૂત પ્રેત કંઈ દરકત કરી શકે નહિ.”

આમ વાતો ચાલતી હતી. પણ મારે વધારે મોટું થઈ જવાથી વિશેષ સાંભળવાની ઇચ્છા છતાં હું ધેર ગયો. પણ કેટલાક વખત મુખી તો વિચારને લીધે મને ઉંધજ ન આવી. જ્યાં વહેમ-ભૂત, પ્રેત, અપશુકન વગેરેમાં માનતા-આવાં સજ્જ મૂળ, ધાણીને રહે છે ત્યાં દેશના ઉદયની વાત તો તદન પાયા વગરનીજ લાગે છે. છીંક આવી તો અપશુકન થયા; સવારના પહેલમાં સાવરણીનાં દરેન થયાં તો વિવસ નદારે જવાનો; મીઠું હાથેહાથ આપ્યું તો લંડવાડ થવાની; બુધવારે ભાઈ છુટા પડ્યા તો ભાએ ભેગા થવાના; જિહાડી આડી ઉતરી તો ભોગ મળ્યા; બહાર જતી વખતે ખોવાનું કે પીવાનું નામ લીધું તો ફેરો અફળ નીવડવાનો; આવા અપશુકનોને વહેમોં તથા ભૂત, પ્રેત, પિશાચ વગેરે ખરા માની, કલ્પિત ખનાવો, સયોગોને દુઃખો ઉત્પન્ન કરી વિચાર-શક્તિથી ઉદ્ભવવું દુઃખ અગર, પોતાની વાત ખરી છે એમ સિદ્ધ કરવામાં તત્પર સ્ત્રીઓ બહાદુર વીરનરોતે જન્મ આપી શકે ? વૈદ્યો અને ડાક્ટરોનું એવું માનવું છે કે સ્ત્રીઓના વિચાર અને વિકારની અસર પોતાનાં બાળકો ઉપર અદૃશ્ય રીતે પણ થયા વિના રહેતીજ નથી. ત્યારે આવી વહેમવળી, સ્ત્રીઓનાં બાળકો વહેમવાળાં ને બીકણુ-ડરકણુ-કેમ ન થાય ?

ગર્ભમાંથીજ બીકના ને વહેમના સંસ્કારો થઈ જન્મેલા બાળકને જલ્દી એટલા સંસ્કારો થોડા હોય તેમ તે રડે કે હઠ પકડે ત્યારે તેને ખાવો કે ફકાર આપ્યાની ધમકી આપવામાં આવે ને તેવી રીતે નેના કામળ મગજમાં મૂળના સંસ્કારોને વિશેષ દૃઢ કરવામાં આવે ત્યારે કહો કે એ બાળક મોટું થાય ત્યારે ખાવા, ફકાર, કાણુલીથી બીજો તો તે આગળ જતે થી મોટી ધાડ મારી શકે ? ને જ્યાં દેશમાં ઘણે ધેર આવી રિયતિ જેવામાં આવે ત્યાં શૈર્મન સ્વપ્ને પણ દરેન ક્યાંથી થાય ને શાંદ્ર વિના ઉંચા પ્રકારના સદ્ગુણો ને સ્વતંત્રતા કે દેશોદયની વાત પણ કેમ સંભવે ? આજ કારણથી નાનપણમાં

‘હાલરડાંમાંજ’ મોઢર આવ્યા, વાંસ જેવડા ચોખા લાવ્યા’—ઈત્યાદિ ગાવાનો તથા છોકરાંને રોતાં રાખવા ‘હાઉ, ‘ ‘ બાહુક, ‘ ‘ આવા ‘ કે ‘ સાહેબ ‘ ને બોલાવવાનો રિવાજ’ તદ્દન નહારો ને હાનિકારક છે ને તેથી તેને જેટલો ધિક્કારીએ તેટલો ચોઠા.

તે ઉપરાંત બાળકોને અથવા તેમના સાલળતાં આવી ભૂત પ્રેનની તથા ખીજ કેઈ પણ વહેમની વાત કહેવી તે તો બહુજ નહીં. એમના કોમળ મગજ પર છાપ-સારી કે નહારી-પડતાં વાર લાગતી નથી; તેમાં પણ નહારી ઝટ પડે છે. શારીરિક બળ ધણું હોય—એ તેવું માણસ બેરાવર હોય—તો પણ જો મન નબળું હોય, જો હિંમત ન હોય તો તે બળ કંઈ મોટાં કાર્યો સાધી શકતું નથી. માટે નાનાં બાળકોને આવી વાતો કહેવી જોઈએ નહિ એટલુંજ નહિ પણ તેઓ સાંભળી શકે તેમ પણ કહેવી જોઈએ નહિ.

તેમાં પણ માંદા માણસો—જેનાં મન ને તન રોગને લીધે બહુ નબળાં પડવાથી આવી વાતો બહુ નહારી અસર કરી શકે તેમની આગળ આપણી સીએને વિશેષે કરી ડાશીએને આવી વાતો કહેવાની ટેવજ હોય છે. ફલાણો આમ મરી ગયો, ને ફલાણી બૂન થઈ છે, ફલાણીને તો તેની શોક્ય વળગી છે, ને ફલાણીને નજર લાગી છે—આવી આવી વાત કહેનારને સ્પષ્ટ જણાવી દેવું જોઈએ કે તમારી દુન્યવી વિના અમારે ચાલશે ને વગર બોલાવ્યે આવી માંદા માણસ આગળ આવી વાતો કહેવાની આ તમારી ટેવ જો તમે ચાહુ રાખશો તો અમારે તમારી સામે સખત પગલાં ભરવાં પડશે; તમારી માનતાવાળી ડાકણુ શાકણીની ફાળને તમારીજ સામે મોકલવમાં આવશે તથા ડાકટર રૂપી જુવાઓ તમારામાં પેડેક ભૂતડાકણીને કાઢી મૂકવા તમારો ટોટો ઝાલી તમનેજ કાઢી મૂકશે !

ઈશ્વર કૃપાથી સુકૃતિ બેન જરાએ બેમી નથી, એટલુંજ નહિ પણ ડાકટરના (સદગત મિત્ર ડૉ. માધવના) ઉપદેશથી આ વિષયમાં મારાજ વિચારને મળતાં આવે છે.

તા. ક.—હવે તો મિ. વિનોદને તદ્દન સાર થયું છે ને વળી પાછો પહેલાંની માફક પોટલું થવા માંડ્યો છે. કાગળ ચોડા દિવસ મોડા મોકલ્યા માટે માફ કરશો.

ચોરીનું ચંડાળે જાય.

(મનહર.)

જાપ રાણી લેઈ દૂધ તણી દોંણી, ચાલી વેચવાને, જાણી ઉછી-પાણી પૂર્વ શાણીએ; દામ કરી ખેરે દાઢે આણી જમુનાની વારે, પેલી ન્હાવા’ માટે મૂકી વારે દામ, દોંણીએ; વાંદરે મટુકી લાગી, ખાવા જાણી ઉધીવાળી, પડ્યા પેસા મૂલીવાળી, જેવાં ત્યાં મુજબીએ; હાં ! કહી હાંક-તાં, નાંખી નાંકો કપી કરી નાચ, ‘હપના દૂધમાં જાણ, પાણી તણા પાણીએ !’

રસશાસ્ત્ર.

ખોટી સમજ.

(મનહર.)

છોટાં છોકરાં વરાચી, ફાવી શું કુલાવાનું છે ? કુલાવાનું ફાક, એ તો કાંટા છે કલેશના; પ્રવામની ના પાડે, તે દેશના શું દિતસ્વી છે ? દિતસ્વી ન હોય, એતો દુખનો છે દેશના; ધર્મનો ન મર્મ જણે, તે શું ધર્મગુણો કે ? ગુણો નહિ, દરામખેર છે દમેશના; વનિતાને વિદ્યાભ્યાસ વારે તે શું વિદ્યજનન ? વિદ્યજનન નહિ. મોટા ગ્રામ મહેરાના !

વિદ્યાકલા-વૈદક.

અફીણની ગોળી ।

શ્રીઓ માટે આસ ઉપયોગી.

[લેખક: શ્રીયુત “ પાદરાકર ”-મણિમંદિર-પાદરા.]

નહાતાં બાલકોને રડતાં બંધ કરવાના ધરગતુ ઉપાય તરીકે અફીણની ગોળી કે એયુન્જ પીણું કાંઈ આપધ હમેશાં આપવાનો રીવાજ આપણામાં છે. જે રીવાજ આપણાં સર્વે જાહેનો અને બાળકોના જાણવામાં છે. નાના બાલકોને ઉછેરવાનું કામ આપણા દેશમાં બાલકની માતાજ કરે છે, જ્યારે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં તે કામ આમા-ધાય કરે છે. આપણા દેશની શ્રીઓ બાલકો ઉછેરવાના કામમાં ઘણે ભાગે અજ્ઞાન હોવાથી, પરંપરાથી ચાલતો આવેલો ઉપરનો ઉપાય ધણેખરે ટેકાણે પ્રચલિત છે. આપણા દેશની શ્રીઓના અજ્ઞાનના લીધે આ રીવાજનું અસ્તીત્વ આપણે માનીએ તો, જે દેશમાં સુશિક્ષિત શ્રીઓની સંખ્યા પુષ્કળ છે, તે દેશમાં પણ આવોજ રીવાજ નજરે પડે છે. ફરક માત્ર એટલોજ જણાય છે કે, સુશિક્ષિત શ્રીઓના દેશમાં અફીણના મિશ્ર-ણવાળી, નીરનીરાળાં બપકાદાર નામવાળી. પેટન્ટ આપધિઓ, બાલકોનાં રૂદન બંધ કરવા માટે મોટા પ્રમાણમાં-ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. તાત્કાલિક કે સમાજ સુશિક્ષિત હો કે અસિ-ક્ષિત હો, પણ મનુષ્ય સ્વભાવ અને આનુવંશિક-પરંપરાથી ચાલતા આવેલા સંસ્કારનું પ્રાબલ્ય બહુધા સર્વત્ર સરખુંજ હોય છે. માત્ર જ્ઞાન અને અજ્ઞાનના યોગાનુયોગથી-તેનો બાલક સ્વરૂપમાં થોડો ધણો ફેરફાર દેખાય છે.

નહાતાં બાલકોને રડતાં બંધ કરવા માટે હમણાં તો જે આપધોનો ઉપયોગ સર્વત્ર કરવામાં આવે છે, તેમાં તેમનાં નામ ગમે તેટલાં સુંદર હોય, તેના ગુણ સંબંધી ગમે તેટલી રસાળ ને ચિત્તવેષક જાહેરખજારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે, અથવા તેના માટે ગમે તેવા મહાન પુરસ્કારનાં સર્ટિફિકેટો રજુ કરવામાં આવે-તોપણ તે સર્વ આપધોમાં, કાંઈને કાંઈ સ્વરૂપે પણ અફીણ તો હોવાનુંજ, અને તે દાનીકારક અને ભયંકર યદ્ય પડ્યા શિ-વાય કદી પણ રહેવાનુંજ નહીં. પછી ભલે તે આગરની ગોળી હો-આળગોળી હો-હીગ-કાયાની ગોળી હો-ઝાડો બંધ કરવાની ગોળી હો-ઉંઘ લાવવાની કે કેફ લાવવાની ગોળી હો ! તે નામમાં અફીણનું દર્શન પણ યતું નથી-જ્યારે કામમાં અફીણ લીધા શીવાય ચાલતુંજ નથી.

સુધરેલા દેશોમાં અફીણના અદલે જે પેટન્ટ દવાઓ તેવા કામમાં વપરાય છે, તેવા પ્રકારની રક-ત્રેવીસ જાતની આપધોઓનું અમેરિકાના ખેતીવાડી ખાતા તરફથી હમણાંજ ટુંક સમયપર પ્રચક્રરણ કરવામાં આવ્યું હતું. ને સૌની અજાણથી વચ્ચે ત્રેવીસે દવા-ઓમાં વધુ કે ઘોડા પ્રમાણમાં અફીણ જડી આવ્યું હતું. સુધરેલા દેશોમાં આ આપધો બારે ડોળથી વપરાય છે, મોટા ક્ષીમંત લોકોના ધરમાં તેનો ઉપયોગ કરવામાં

મોટાઈ માની લેવાય છે, અને તેની જાહેરખબરો જો વાંચી, જોવામાં આવે તો સુશિક્ષિત મનુષ્યના મનમાં પણ તેના ગુણ સંબંધી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થયા શિવાય રહે નહીં, એટલી તે મોહક હોય છે. તે આ ડોળી જાહેરખબરો આ એકજ બાબતમાં નહીં પણ ટેનિક-શક્તિની દ્વારોના સંબંધમાં તેમજ બીજી દ્વારોના સંબંધમાં પણ પોષક જીવનની વડી સુકેલી આપણા આગેવાની પેપરોએ ટુંક સમય પર જાહેર કરી હતી.

આપણા દેશમાં તો રડતાં બાલકને ખુદ્દુ અફીણ આપવામાં આવે છે. કોઈ ઘોડુ અફીણ ને તેમાં બીજી દવા નાંખી તે મિશ્રણ આપે છે, પરંતુ તે સર્વ ઔષધો પરિણામે અનેક તરેહના ઘાતકને લયંકર કેવી રીતે નીવડે છે તે આગળ બતાવીશું:—

(૧) નાના બાલકને રોતુ બંધ કરવા માટે અફીણ અગર તેના મીશ્રણવાળી ગોળી યાતો તેનુંજ પેટનું ઔષધ આપવાની ટેવ પડી એટલે કોઈ કોઈ વાર બાલક બીજા દુઃખને લીધે, ચુંકાવાથી, યાતો કોઈ શારીરિક પીડાને લીધે વધારે રડવા લાગે કે તેને ઉપર લખી દવા કે ગોળી વધુ પ્રમાણમાં આપવામાં આવે છે. આ બાબતને અનુભવ મહારી ઘણી જાહેરના પ્રત્યક્ષ થયો હશેજ. જેમ જેમ બાલક વધુ રડે તેમ તેમ તેના ઔષધ યાતો ગોળીનું પ્રમાણ વધારતા જવામાં આવે છે, ને અંતે તે દળાહળ ઝેરના ભોગ કેટલીવાર ખીયારા કુમળાં બાળક થઇ પડી મરી જાય છે.

(૨) ઉપરના ઔષધથી થનાર અનિદ્ર પરિણામ એવું છે કે, એકવાર નાહાના બાલકને તેની ટેવ પડી કે હમેશાં ઉંઘ આવવા માટે અને આરામ કરવા માટે તે બાલકને તે ગોળી દરાવેલે વખતે આપવીજ જોઈએ. ને તેને લીધે તેની શરીરે દિય સર્વ રીતે ઔષધ-અફીણની ગોળીને વશ થઈ જાય છે. તે એટલે સુધી કે તે બાલકને કદાચીત એકાદ નાનો કે મોટો રોગ યાવ તો તે મટવો મુશ્કેલ થઇ પડે છે. કારણ અફીણના સેવનથી મનુષ્યના અંગે રહેલી સ્વાભાવિક શક્તિ-ચેતના, અફીણના સેવનથી કમી ને, કવચીત તદન નષ્ટ થઇ જાય છે. કે જે શક્તિ રોગ સામે શરીરનો બચાવ કરવા કામ લાગે. ને આપણે ઘણીવાર જોઈએ છીએ કે અફીણના બધારણવાળો માણસ ઝેરીજ બની જાય છે. તેને વીછી કે સાપ કરડે તો તે ઝેરી દ્વિંસક પ્રાણી મરી જાય છે. હવે આવા વખતમાં તે બાળકનું અફીણ મધ કરાવે તો તેનું શરીર તદન દુર્બલ થઇ જાય-ને અફીણ બધ ન કરે તો ઔષધની યોજના અને ગુણ બીલકુલ થઇ શકતાં નથી. તેથી છેવટે અફીણની ટેવ લક્ષમાં લઇને તેને વીરોધ ન કરનાર એકાદ ઔષધ દરદી માટે શોધી કાઢવાની ફરજ પડે છે. પણ સર્વ પ્રકારનાં દરદો પર કંઈ આવું ઔષધ કામ લાગે નહિ. કારણ કેટલીવાર બાલકની અફીણની ટેવ અટકરના લક્ષ બહાર હોવાથી તેમજ મુદામા કોઈ તેને ચેતાવે નહિ તો ખીયારા બાલકની કમજબીજ આવે છે. કેટલીવાર બીજી ઔષધ આપવાનું છે એમ જાણી અફીણ બધ કરવામાં આવે છે ને તેથી ઔષધનો ફાયદો થતો નથી ને મિથ્યા બાલક વધુને વધુ રડે છે-થાડી જાય છે ને કદાચ વિપરીત પરિણામ લાવી મુકે છે.

(૩) અફીણની ટેવનું ત્રીજું મોટું લયંકર પરિણામ તો એવું આવે છે કે-ને ટેવથી ન્હાનપણથીજ તે બાલકના કાંધને દવાની ટેવ નિષ્કારણ પડે છે. ને પછી આ ટેવથી તેની પચનેદિય પરાવર્તી અને કંઈકે શિથિલ બનતી જાય છે. ને તેના અંગમાં જે

સ્વાભાવિક ચૈતન્ય-અપળતા હોતી જેઈએ તે નહીં જેવાં યથા જાય છે. આ સંબંધમાં એક અમેરિકન શ્રીમંત આધારીની એકની એક લાડકી છોકરીની વાત ખાસ લક્ષમાં લેવા જેવી છે. આ છોકરીને ન્દાનપણથીજ ઝાડાનું દરદ યતું હતું તેથી તેને વારંવાર *Biarrea mixture* ડાવરીઆ મીઠસર નામનું એક પેટનું ઔષધ આપવામાં આવતું હતું. આ દવામાં અફીણનો અંશ છે. વારંવાર આ દવાના સેવનથી તે જાડીકાની પ્રકૃતિ તે દવાને પૂરું આધિન થઈ રહી. હવે તે દવામાં અફીણ છે એમ તેના માથાપને કદપના પણ હતી નહીં. પરંતુ વખત જતાં એક દુશીયાર ડાકટરે તે વાત તેમની નજરે આણી અને એક વાર તે ઔષધ ન આપતાં માત્ર એકલો અફીણનો અર્ક આપીનેજ તે ડાકટરે તે ઔષધનું કામ કરી બતાવ્યું. ત્યારે તે માથાપની આંખ ઉઘાડી ગઈ. ને તેમણે તે ઔષધ બંધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ તે નિષ્ફળ ગયો. તે છોકરીની ઉંમર ૧૮-૧૯ વર્ષની થતાં થતાંમાં તે તેની પ્રકૃતિ એટલી બધી બગડી ગઈ ને તે એટલી તો બેડાળદેખાવા લાગી, કે તે છોકરી હવે તે મરી જાય તે વધારે સારું એમ તે પ્રેમજાણે તે ડાકટરને કહ્યું. તેની પ્રકૃતિ સુધારવા અને તેટલા શ્રમ અને દ્રવ્યનો વ્યય કર્યો પણ તેનું કંઈ પણ સારું પરિણામ આવ્યુંજ નહિ. દવાની ગેરહાજરીમાં તે છોકરી પગ ધસતી ને છેવટે તે તેમજ મરણ પામી.

આ બાબતમાં સોથી વધુ આશ્ચર્ય અને દુઃખની વાત તો એ છે કે, નાના બાલકને આ પ્રાણધાતક દેવ, તેના પર મરી શીટનાર તેની માતા પાડે છે. બાલક ધણું રોવા લાગે કે તેની માતાને તેની બહુજ દયા આવે છે ને ઉમંગકા આવે છે ને તે બિચારા ગર્ભસ્થાલકને તેના પરના મમતવને લીધે તેનું દુઃખ કમી કરવાના ઇરિદે જ તેને અરીણીની ગોટી-અંરે સાક્ષાત ઝેરજ આપે છે. પણ તે બીચારીને કદપના સુદ્ધાત હોતી નથી કે આપણે આ ઔષધદ્વારા આપણા નાણુક ગર્ભસ્થાલકનું દુઃખ કમી કરતાં નથી પણ ઉલટું તેના આશય અને આયુષ્યરૂપી કુમળા વૃક્ષપર આ રીતે એક ભયંકર આઘાત કરીએ છીએ. પણ આ સર્વ પ્રકાર સ્ત્રીઓની અસાનતાને લીધે બને છે. તરણ અને બીનઅનુભવી માતાઓને, બાલકનું રડવું જટ બંધ થાય તેના ઉપાયો યોગવા ધણું મન થાય છે. અને કેઈ આધેક પુખ્તી ઉંમરની સ્ત્રીએ કંઈ ઉપાય બતાવ્યો કે લાગલોજ તે ઉપાય કરવાનો જ પંજી બીચારી જીવાન માતા સમજતી નથી કે તપાસવાની તકલીફ લેતી નથી કે આ દવામાં શું છે ? ને બાલકની પ્રકૃતિપર તે શું અસર કરશે ?

હમણાં હમણાં આ બાબતમાં તરણ સ્ત્રીઓ-અરે એટલુંજ નહીં પણ પુરોની પણ દિશા ભૂલ થવા લાગી છે. તેનું કારણ-“ભલકાદાર જાહેરખપર !” નાના બાલકનું રડવું અને બીજા વ્યાધિઓ તાકાળ દૂર કરનાર રામમાણુ (I) ઔષધો હમણાં ઘણાંજ નીકળ્યાં છે અને તેની મોહક અને ચિત્તાકર્ષક જાહેરાતોનો હમણાં સુકાળજ થઈ ગયો છે. તેથી કરીને આ દેશમાં શું ! ને પરદેશમાં શું ! આવાં ઔષધોપર મોહિત થઈને, તેનાં અનિષ્ટ પરિણામ નહીં ભોગવનાર એવા ઘણાંજ યોગ્ય માણસો જડશે. ચાર પૈસાની વતસ્પતિ અને થોડી દવાનું મીઠસર કરી બગીચાગોળીની બાટલી ભરી રૂપાણું લેખલ ને પેકીંગ કયું કે. ગમે તેવા નવાશીખાઉ ડાકટરનો બેડો પાર ! પછી જીવે તેની જાહેરખપરનો લપકા ! તેઓ તો એમજ સમજે છે કે આખી આલમમાં હજાર બે હજાર પણ મુખાંઓ (II)

આંધળા યર્ષ હમારી દવા અરીદનાર નહી મળે ? ને અરેખર મલે છે પણ અરા. જાહેર અખરોપર મોહી પડનાર આજ ઘણાજ માણુમો મળી આવશે.

પાશ્ચાત્ય દેશમાં જાત મહેનતપર પેટ ભરનાર અસંખ્ય સ્ત્રીઓ હોય છે. તેઓને આખો દિવસ સખત મજુરી કરવી પડે છે. તેમને રાત્રે સારી નિદ્રા મેળવવાનું સ્વાભાવિક મન થાયજ. તેથી રાત્રે બાળક રડી-પજવી-ત્રાસ આપી ઉગ્મગરે ન કરાવે એમ ધારી તેને ઉપર જણાવેલું એકાદ પેટંટ ઔષધ આપી દે. ને તેના પ્રભાવે બાલક એકવાર ઉઘ્યું કે પ્રાતઃકાળ પર્યંત એ-કે-યું કરવાનું નહી. એકવાર એક મોટા વેપારોએ પોતાની કામ કરનારીને પુછ્યું કે “ તું વારંવાર રાત્રે ખેલ જોવા જાય છે ત્યારે તારા બે ન્હાનાં બાલકોની શું દશા થાય છે ? તેણે ઉત્તર દીધો કે ” Oh ! its a right, sure the one tea spoonful of soothing syrup keeps them both like dead till morning.

સાહેબ ! એક ચમચા ભર સુધીગ સાચરપ-એક પેટંટ ઔષધ તેમને આપ્યું કે તે બંને સવાર સુધી મડદા જેવાં સ્વસ્થ પડી રહેશે !

અરે ! આપણે પાશ્ચાત્ય દેશની વાત શા માટે કરીએ ? ખુદ આપણા દેશમાં પણ થોડા ઘણા પ્રમાણમાં આ સ્થિતિ દરેક વર્ગમાં છે. પછી તે શ્રીમંત હો કે મધ્યમ વા ગરીબ હો ! મજુર સ્ત્રીઓ તો બાલકને રોતાં બધે કરવા અરીજી ખવરાવે છે તે વાત કારે મુઝીશું, પણ મધ્યમ વર્ગની તેમજ શ્રીમંત વર્ગની માતાઓના દાખલા જુઓ ! એકાદ વખત બાલક ઘણું રવે-ને બાધ સાહેબને કામમાં-ગમતમાં-કે નિદ્રામાં ખસેલ પાડી કે જુવો બાલકની કમખતી ! લાગણીજ આગરની હોંગ કાયાની કે બાળા ગોળી ઠોકીજ છે ! બસ બીચારા ગણજ બાલકને ગોળી અરે હજાહજ એર દીધું કે-મડદા જેવું પડ્યું છેજ ને બાધ સાહેબને માટે શાંતિને માર્ગ મોકળા થયો છેજ. પણ અરે ઓ સુખવાસી બહેનો ! માતાઓ ! જે બાલક માટે તમે હજારો બાધા આપડી ને પચ્ચર તેટલા દેવ કરો છો ! જે બાલકને દુધ ને ઘીથી ઉછેરો છો, તેજ બાલકને તમે તમારા ધડીભરના સુખ કે કંટાળાને ખાતર હજાહજ એર આપો છો ! અરે તેનું લવિષ્ય વિષમય કરી નાંખો છો, તેનું તમને ભાન પણ રહે છે ?

આપણા દેશના મજુર વર્ગમાં અઘણિ ઉપરની પેટંટ દવાઓ સદલાએ દાખલ થઈ નથી. પણ મધ્યમ અને શ્રીમંત વર્ગમાં તેનો પ્રચાર છુટથી શરૂ થઈ ગયો છે. આ દેશની સામાજિક પરિસ્થિતિ હમણાં બગડેલી હોવાથી નવિન ઉત્પન્ન થનારી પ્રજા પ્રથમના જટ-લી બલવાન ને નિરોગી યર્ષ રાકતી નથી. કાઠને માનાતું દુધ મળતું નથી, તેને કેમીકલ ડુડ કે બાલમૃત પાઓ ! કાઠને કંઈ વીકારજ હોય છે તેને સાર્સપેરીલા પાઓ ! કાંઈ તદન દુર્બળ અવસ્થામાંજ જન્મ્યો હોય તો તેને કેડલીવર ઓછજ કે વીરોલજ પાઓ. આ દરીયુકેલી સત્ય (!) દવાઓનાં મેવન માટે દરેક ડાકટર (ધરના) સલાહ આપવાનાજ. આવી સ્થિતિ હોવાથી આ પ્રજાને બાલપણથીજ કૃત્રિમ ઉપાયોપર ઉછેરવામાં આવે છે ! ને આ ઉપાયો યોજવામાં પણ પેટંટ દવાઓનેજ પસંદગી આપવામાં આવે છે ! ને તેથી શરૂઆતમાં થોડો ઘણો ફાયદો પણ થાય છે ! એમ લાગતાંજ તે દવા આજુ રાખવામાં

પાશ્ચાત્ય લોકો આપણા જેવા આગસુ નહિ હોવાથી, આ ભયંકર ટેવનાં ખરાબ પરિણામ તેમની નજરે ચઢ્યાં; અને તેથી હમણાં તે ટેવ કાઢી નાંખવાના પ્રયાસ ત્યાં શરૂ થઈ ગયા છે. આ બાબતમાં “કેરેક્ટાઈન લેટીમર” નામની એક એમ. ડી માં પાસ થયેલી પાશ્ચાત્ય સ્ત્રીએ “લેડીઝ હોમ જર્નલ” નામના માસિકમાં એક ઉત્તમ લેખ લખ્યો છે કે—હમણાં સુધરેલા દેશમાં આ અશીલુવાળી પેટંટ દવાઓની ટેવથી દરસાત્ર બે વરસની ઉંમરનાં હજારો બાલકો મરી જાય છે અથવા અશીલુના વ્યસનનાં દાસ બની જાય છે.

ઉપરના પેટંટ ઔષધમાં અશીલુનું સત્વ હોય છે અને તેનો કેદ અથવા એર કમી. કરવાની કંઈક ખીજ યસ્તુ હોય છે. આમ હોવા છતાં પણ આવું ભયંકર પરિણામ તેનાથી ચાલે છે, ત્યારે જ્યાં માત્ર એકલું—અશીલુજ ખવરાવવાનો રીવાજ ધમધોકાર ચાલુ છે, એવા અમારા દેશમાં આ ટેવનું કેટલું અનિષ્ટ પરિણામ આવતું હશે, તેની કલ્પના વાંચકોએજ કરવી. નાના બાલકને અશીલુની ટેવ પાડવાથી તેની પાચનશક્તિ કમી ચાલે છે. પરંતુ ઉપરની બાઈના કહેવાનું પરિણામ તો તેથી ઘણુંજ વધારે ભયંકર આવે છે. આ વિદ્વાન ડાક્ટર બાનુનો એવો મત છે કે—“જે છોકરાં એકદમ મરી જાય છે—તે પછી ઘણાંખરાં અશીલુનાં બંધાણી હોઈ તેના એરથીજ મરણ પામે છે. ખીજાં નહાતાં બાળકો જે ન્યુમેનીઆ જેવાં ભયંકર દર્દથી મરી જાય છે તેમાં પણ અશીલુની ટેવને લીધે રોગનિવારક ઔષધ કાયદે નહીં કરી ચકવાથી ઘણાં મરણ પામે છે. આવી ટેવ વાળાં જે બાળકો જીવે છે તે સારાં બલવાન તથા હુશીયાર થતાં નથી. તે જલદીથી અસક્ત થઈ જાય છે, તે સંતતી પેદા કરવામાં ઘણાંજ નિષ્ફળ નીપડે છે.

અશીલુની ટેવથી નીપજતાં પરિણામ લોકોની નજરે લાવવા હમણાં પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ઘણા પ્રયાસ ચાલે છે. અને તેવા દિતકારક કામમાં આપણા લોકોએ પણ શ્રુદ્ધિ ઉઠાવવો જોઈએ. આ બાબત આગેવાનો—ડાક્ટરો—પેપરોના અધિપતિઓ ને કન્યાશાળાઓના માસ્તરોએ ખાસ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

નાનાં બાલકો એ રાષ્ટ્રના ભાવિ આધારસ્તંભ હોવાથી તેમની સારવાર સંબંધેના પ્રશ્ન ખીજ પ્રશ્નો કરતાં અતિ મહત્વનો ગણવો જોઈએ. દેશના સર્વ વિદ્વાન ને પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રીવર્ગ આ બાબત ખાસ લક્ષમાં લેવી જોઈએ. બાલક માતાનાજ ખોળામાં ઉછરે છે. માતાની કેળવણીપર બાળકના ભવિષ્યનો આધાર રહે છે. માટે માતાએ તો નાની ઉંમરમાં બાલકના આરોગ્ય વિશે ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ ને આ ભયંકર ટેવ દૂર કરવા કટિબદ્ધ થવું જોઈએ. નહીતો બિચારા બાલકો નાનપણથી અશીલુ ચાવ-ભણવાનો અસલ બોજો ને વાંચવાનો લુલ્લભ સહન કરી ચરમાવાળા નિર્મળ બને અને પછી બાલકમ કરી તેમને પુરાં નિર્માલ્ય બનાવે ! એટલે ચાહ ખીડીની દેશનમાં ધસડાઈ જલદીથીજ પેલી દુનીઆને લાયક થાય. અને આજ આપણા ભાવિ ભારતના આધાર સ્તંભ—વિચારો માતાઓ, બહેનો ! વિચારો, ને તમારા કુમળા બાલકોને દુધમાં એર ના પાઓ.

*It is not too much to say that thousands of children, two years old and under, meet their death every year, either directly or indirectly, from opium contained in soothing syrups, and other like remedies for infants, or else become slaves to the opium habit from the same cause.—*Caroline. W. Latimer, (M D)*

માત્ર બાનકોના ખાવા પીનામા ઝાઝા રાખતો તો તે ધણુ રડશેજ નહીં બાગક ધણુ રડવા લાગે ત્યારે સમજે કે તેને કંઈ પણ ખાસ કારણ છે તે તરસ્યુ છે ! યાતો બુખ્યુ છે ! યા ઉધરેટુ છે ! યાતો નેના પેટમા દુખે છે ! કંઈ પણ છે ખરું ! ને શું છે તે શોધી કહાડતુ નિરોગી ને સારી રીતે ઉઠ તો બાનક જરૂર આનંદમાજ રહેવાનો તો પછી તે કેમ રડ્યો તેનો તપાસ કરવો બદલ્યે પોતાથી ન સમજાય તો સારા ડાકટર કે અનુભવીને પુછતુ તે ગરતો બતાવશે અગર તો તેને રમના કે ફરવાની સગવડ કરી દો તેનુ મન શેવા ચીવાય ખંડ બાણુએ દોરે તે છાને રહેશે રાતના ન ઉઘે તો સાજો જૂદ ઉઘવા દેશે નહીં-તેને -માડો-રાતના બરાબર ધવનવી-ખવરાવી સારા ગરમ કપડાં પહેરાવી પોતાની સાથે સુવાડો ને તે જરૂર ઉઘી જશે ભને વખત જાય ! પણ બહેનો ! તમારા નાનુક-ગભડ-અનન્ય બાવકને અડીણુ આગર-કે એરી કેમ પણ જોખી કે ટાપીક દવા કદી પણ આપશો નહીં તમારી આજસ-કે મેજને ખાતર તમારા બાનકની જીદગી નિર્મલ્ય-રદ કરી નાખશો નહીં નહીતો તેના જીવનપ્રસાસમા તે મિચ્યાઈ રવડી જશે ને તેનો શાપ તમે માતાએને મળશે

સ્રીઓ તથા બાલકો માટે વરગધુ દવાઓ.

[ગયા અ થી ચાતુ]

(લેખક રા રા વૈદ્ય અમૃતલાલ મુંદરજી પઢીયાર મુખાધ)

શુભડાં તથા ખસ અને જખમના ઉપાયો.

બહેનો, નાના બાળકોને વારવાર શુભડા થયા કરે છે, તથા ખસ થાય છે કારણ કે ગદાપણને લીધે, અજીજીને લીધે ગરમીને લીધે લોહીચિખાને લીધે એપ લાગનાને લીધે, પડી જવાને લીધે, તથા એવાજ ખીજ ઘણા કારણોને લીધે નાના બાળકોને ગ ડુમ્મડા બહુ થયા કરે છે માટે તેના સા । ઉપાયો પણ જાગી રાખના જોઈએ

૧ શુભડા માટે સાથી સહેતો અને કુદરની ઉપાય એ છે કે બીના તુગડાનો પાટો તે ઉપર બાધી રાખવો તેથી થોડા દિવસમા મીઠા કાઈ પણ દવા વિના જખમ તથા શુભડા રૂઝાઈ જાય છે પણ તેમાએ સલાહ ગખરી કે, ઉપર જે કપડુ વીટતુ ને બહુજ સાફ હોતુ જોઈએ તેમા કોઈ પણ જાતના છાંયગતુ કે મેત ન હોય તેની ખાસ સલાહ ગખરી ખીજુ એક, તે પાગને સુકાના દેવો નહિ પણ તેની ઉપર વારવાર પાણી રેડ્યા કરતુ અને તેને બીનો ને બીનો રાખવો

૨ ચાકુ કે પત્થર અથવા હેમ વાળી ગઈ હોય તો તે ઉપર હાલદ દમારની, અથવા જુના રૂને બાગીને તેની નાખ લગાવી અથવા સુધરાની તમાકુ અથવા કળીસુનો લગાડવો તેથી જખમ રૂઝાઈ જાય છે

૩ હરજા ખેટા ને આમળાને અધકચરાં માગી તેની ભસ્મ બનાવીને તે ભસ્મ આદા ઉપર લગા વાધી તે રૂઝાઈ જાય છે

૪ પીપગાના કુણા પાન અથવા પીપરના ડુણા પાન પાણીમા વાગીને શુભડા ઉપર ચોપવાથી ઘણી જાતના ભયર અને હડીના શુભડાઓ પણ મરી જાય છે

૫ તુવરીનાં પાન વાગી જખમ ઉપર ચોપવાથી બહુ સખત પ્રકારના જખમો પણ મટુ રહેનાઈથી રૂઝાઈ જાય છે તેમજ લાગના પાન નથ અથે ન્ના પાન વાગી ચોપ-

ડવાથી પણ ઘણી જાતના જળમો તથા રમડાઓ ખડુ જલડીથી રજાઈ જાય છે.

૧. ફટકાને દેવતામાં કુલાતી લઈ તેનો ભુકો કરી તે ભુકો ચાંદા ઉપર લભરાવવાથી નદિ રજાનાં હોય તેવાં ચાંદાં પણ રજાઈ જાય છે.

છં. લીંબડાના પાનને વાટી તેની પોટીશ બાંધવાથી ઘણી જાતનાં ગુમડાંઓ જે ન પાકતાં હોય તે પાકી જાય છે. તથા જે જળમો પડીકમાં ન રજાતો હોય તે પણ રજાઈ જાય છે.

૮. ગાંઠ ઉપર, આંખલાઈ ઉપર તથા જે મોટા મોટા ગડગુમડ ઉપડતા હોય, અને જેટ કુટતા ન હોય તેની ઉપર કાંદાને છુંદી તેની પોટીશ બાંધવાથી, અથવા દાઘડા થોડની પોટીશ બાંધવાથી, અથવા નગડની પોટીશ બાંધવાથી, અથવા મગ તથા બાજરાને બારી તેની પોટીશ બાંધવાથી, અથવા અજમાને વાટી તેની પોટીશ બાંધવાથી, અથવા અસરીની પોટીશ બાંધવાથી, અથવા ઘડનાં લોટની પોટીશ બાંધવાથી, અથવા લીંબડાના પાનની પોટીશ બાંધવાથી ગાંઠ બેથી જાય છે, અથવા ઝૂટી જાય છે. એ સિવાય ગાંઠ ઉપર દુરનો તથા ગરમ પાણીનો શેક પણ થાય છે. માટે જ્યાં જે વખતે જે દવાની જરૂર હોય તે પ્રમાણે વિચારીને ઉપાય કરવો એટલે તેથી તુરંત શાયદો થાય છે.

૯. મનશીસ, દડનાસ, સીંદુર, લીંબગો, બોદારકાંકરો, ગંધક, કપુર, કાષો, સોનાગે-રઃ એ બધું એક એક તોલો લઈ તેમાં દરડાં, બેડાં અને આમળાની ભુકો તોલો દસ મેળથી તે બધાને ઘીમાં નાંખી ગરમ કરવું અને તેમાં મીણ તોલો પાંચ નાંખવું. પછી મીણ તથા ઘી પીગળાને એક રસ થઈ જાય ત્યારે જરા વાર તે દવાને ચુલે રાખી પછી ઉતારી લેવી. એટલે જ્યારે તે કંકુ થશે ત્યારે જમી જશે. પછી એ મક્કમ ગરમ કરી ગુમડાં ઉપર ચોપડવો, તથવા કપડાં ઉપર તે મક્કમ ચોપડી તેની પડી ગુમડાં ઉપર લગાડવી. તેથી બહુ સખ્ત પ્રકારનાં ગુમડાં, ખસ, દાદર તથા શર્યાતનું ખરજવું પણ મટી જાય છે, એ મક્કમ ધણી અસરકારક છે, અને તેથી ઘણા પ્રકારનાં ગુમડાંઓ તથા જળમો રજાઈ જાય છે.

બહેનો, આ સિવાય ગાંઠિળીના રોગો, સુવાવડના રોગો, દસુવાવડના રોગો વિગે, બચ્ચાંઓ યદ યદને નાની ઉંમરમાં મરી જાય છે તે વિગે, બચ્ચાંઓ યતાં નથી તે વિગે, ઋતુઆવતી અડચણો વિગે, કાપ વિગે, હીરટીરીયા વિગે, તથા સ્ત્રીઓના ગુપ્ત રોગો વિગે ઘણીએ બાખતો કહેવા જેવી છે, તથા તે માટે ઘણીએ દવાઓ કહેવા લાયક છે, પણ એ બધી વિગતો કાંઈ દરેક બહેનોના કામની નથી. એમાં તો જે માણસ ઉંડા ઉતરે તેનેજ એ બાખતોની કાંઈક સમજણ પડી શકે તેમ છે, પણ માત્ર ઉપરજીવી વાતો કહી દઈએ તેથી કાંઈ એવી ગંભીર બાખતોના મનમાનતા ખુલાસા થઈ શકે નહિ, તેમજ એ બાખતો કાંઈ સાવ દુકામાં કહી ચકાવ નહિ અને દુકામાં કહીએ તો તેની બધી દક્ષીકતો જાણી શકાય નહિ, માટે એ બધી બાખતો ઉપર આ ટેકાણે હું કાંઈ કહેતો નથી. પણ કેાઈ જીજ્ઞે અતુકળ વખતે તથા અતુકળ ટેકાણે એ બાખતો કહેવા હું ધમજા રાખું છું. અને હાલ તો એટલુંજ કહીને આ બાખત હું સમાપ્ત કરીશું કે, જે આવી ગંભીર બાખતો માટે કેાઈ બહેનેને મારી સલાહ પુછવી હોય તો તેઓને હું સેવાસદનમાં રુણશ અને પરમાર્થને અર્થે મારાથી બની શકે તે સલાહ તથા મદદ આપતાં હું ખુશી થઈશ, એમ કહીને માન્ય પોતાનું લાગણ સમાપ્ત કરું.

પાકશાસ્ત્ર-ખીચડીના પાંચ મિત્ર.

લેખક: સા. કૃષ્ણાગૌરી હિરાલાલ વિ. રાવળ. મુંબયમપુર.

પવિત્ર નર્મદા નદીના કિનારા ઉપરના આશ્રોદ-કન્યાણી વગેરે ગામે તરફ જૂદા જૂદા પ્રાન્તના વિદ્વાન તથા શિન્ન શિન્ન પ્રકૃતિવાળા સાધુ-સંન્યાસીઓ નર્મદાની પરિક્ષા કરવાને નીકળી પડેલા આપણને ઘણા મળી આવેછે પણ ગોધરાથી આગળ જતાં જેવા કાંદા અને પંચમહાલ તરફ સંસ્કૃત તથા ઈંગ્રેજી વગેરે ભાષા જાણનાર વિદ્વાન સંન્યાસીઓ ભાગ્યેજ મળી આવેછે. આવા સંન્નિગેને લઈને હુણવાડા જેવા જૂદી જૂદી પ્રાન્તના બ્રાહ્મણોની જિજ્ઞ વસ્તીવાળા સ્થાનમાં કોઈ વિદ્વાન અથવા સારા સ્થાનમાંથી આવેલા-ભગવાં વસ્ત્રધારી સંન્યાસી (કે સાધુ) ની સામાન્ય રીતે સારી સેવા થાય એ સ્વાભાવિક છે.

થોડાં વરસ ઉપર સુરત જિલ્લાના કેઈ એક શોખીન સંન્યાસી ફરતા ફરતા હુણવાડા આવ્યા હતા. તેમણે ઘણા દિવસ મુઠી બ્રહ્મણોને ત્યાં મિશ્રાન ઊડાવ્યા અને પછી શ્રદ્ધાળુ જમાડનારની સંખ્યા પુરી થતાં એક દિવસે સંન્યાસી મહારાજ મ્હને રસ્તામાં મળી ગયાં. તેમણે મ્હને જણાવ્યું કે-મહારાજ વિચાર આવતી કાલે તમારે ત્યાં બ્રીક્ષા (બોજન) લેવાનો છે. તે ઉપરથી મેં તેમને કહ્યું કે, મહારાજ! રોજ તો તમે સારી રીતે લાડુ જમો છો પણ હવે કાલે મ્હારે ત્યાં કયું જમણું જમવા આપની ઈચ્છા છે? તે મ્હને પ્રથમથી જણાવવા કૃપા કરશો તો હું તમારી ઈચ્છાનુસાર રસોઈ તૈયાર કરી તમને જમાડીશ. આ ઉપરથી સંન્યાસીએ જણાવ્યું કે-હું રોજ રોજ લાડુ જમી જમીને હવે કંટાળેલો છું તેથી કાલે તમારે ત્યાં કોઈ ઉત્તમ ગતની ખીચડી જમવાનું મ્હને બહુ મન થયું છે. તે ઉપરથી મેં કહ્યું કે, મહારાજ! ખીચડી આપને ભાવશે? ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે-જુઓ બાઈ! મેં 'રાવળ' ખાસ્તર પાસેથી સાંભળ્યું છે કે હમણાં ત્રણ વરસ ઉપર મૂળ અમદાવાદ નિવાસી પણ પાંજળથી નોકરીને પ્રસંગે વડોદરામાં રહેનાર સ્વર્ગસ્થ અ સા. કેશવળા કૃત 'પાકશાસ્ત્ર' નું સ્ત્રીઓને અતિ ઉપયોગી એક નવીન પુસ્તક ભાઈ મુગધું વિનાયક મેટ્ટે જપાઈ પ્રસિદ્ધ કરેલુંછે તેમાં ઉત્તમ પ્રકારની પદ્ધતિની ખીચડીઓ બનાવવાનું વર્ણન લખેલું છે, તેમાંથી તમને યોગ્ય લાગે તેવી એક પ્રકારની ખીચડી મારા માટે બનાવવા તસ્દી લેશો; પણ તેની સાથે 'ખીચડીના પાંચ મિત્ર' તૈયાર રાખવા બૂલશો નહિં એટલે કાલે આપણને ખીચડી જમનાં ઘણા આનંદ થશે.

મેં પૂછ્યું—સ્વામિ! ખીચડીના પાંચ મિત્ર તૈયાર રાખવા આપે સૂચના કરી પણ તે કયા કયા પાંચ મિત્ર તૈયાર રાખવાના છે તે જણાવો, એટલે તે અગાઉથી તૈયાર રાખવામાં અડચણ આવશે નહિં.

સ્વામિ બોલ્યા—ખીચડીની સાથે રતુને અનુકૂળ એક શાક કરશો. પણ તે 'ખીચડીના પાંચ મિત્ર' માં ગણવું નહિં. ખીચડીના ખરા પાંચમિત્રનાં નામ સાંભળો.

(૧) મોંકણુ વિષ્ણુદેવત (ધી), (૨) મોંકણુ ગુદ્દ દહીં, (૩) પાપડ, (૪) અથાણું, અને (૫) ઉત્તમ ચટણી.

મેં કહ્યું—બહુ સારૂ મહારાજ, કાલે રવિવારે તેથી મ્હને પણ અનુકૂળતા સારી છે. આપ આવતી કાલે સ્વદ્યારના બરાજર ૩૧ અગ્યાર વાગતા પહેલાં જમવા પધારશો.

કોઇ બોલાવવા આવે એવી રાહ જોશે નહિં. કારણકે 'હુણેશ્વર મહાદેવ' ની ધર્મચાળા દુર છે અને હમણાં તાપનો વખત છે, તેમજ કોઇ બોલાવવા આવે તેનું નથી.

મ્હારા મનમાં પણ સામાન્ય રીતે વિચાર થયાં કરતો હતો કે સંન્યાસીઓ દૂધ, ઘી, ખાંડ, અને મશાલામાં બોજન રોજ રોજ જમે એ વસંદ કરવા જેવું નથી. તેમણે તો હરમેશાં સાદો અને સાદીક અહાર કરવાની જરૂર છે. સ્વામિએ પોતેજ પોતાની મેળે સમજીને-હઠાપણથી સાદું બોજન જમવા ઇચ્છા દર્શાવી એ કીક થયું. પછી ખીજે દિવસે ઉત્તમ પ્રકારની ખીચડી તેના પાંચ મિત્રો સાથે સ્વામીને જમાડી તેમને સંતોષવામાં આવ્યા હતા.

આ રથે એટલું જણાવવાની જરૂર છે કે ગૃહસ્થાશ્રમી બહેનોએ રસોઇના કામનું યોગ્ય-અને વિશેષ જ્ઞાન મેળવવા 'કેશવળા' કૃત 'પાકશાસ્ત્ર'નું નવીન પુસ્તક વાંચવા લલામણુ કરવામાં આવે છે. આ પુસ્તકની પાંચ પ્રતો ખરીદ કરી મેં મ્હારી ખીજ માનવતી બહેનોને 'બેટ' આપેલી તે વાંચી ઉત્તમ જમણને માટે સુપ્રસિદ્ધ સુરત ચહેરેની અનુભવી બહેનોએ પણ પોતાનો આનંદ તથા સન્તોષ બતાવેલો છે. આ અથવા આવાં કોઇ રસોઇને લગતાં સારાં પુસ્તકમાંથી તેમજ પાકશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળા સત્તારીઓ પાસેથી શીખ્યેથી નિઃશંકી સુધરે છે તેમજ ધરધર્મમાં કરકસરથી ઉત્તમ લાભ અને આનંદ મળે છે. સદ્ગુણી સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિ (અને કુટુંબ) ની અને પ્રકારે સેવા ઉઠાવવાની છે. તેમાં સ્વદસ્તે ઉત્તમ રસોઇ બનાવી પોતાના પતિ વગેરેને પ્રસન્ન વદને, જમાડી તેમને રાજી રાખવા એ ઉત્તમ આર્પણદીક્ષીઓનું એક મુખ્ય કર્તવ્ય કમ છે. તે હાસના સમયની તરણ અને કેળવાએલી ભગિનિઓએ વિસરી જવું નહિં.

ગુંચણકલા-કળા ૩ પે ઝબલું.

લેખક: સૌ. કૃષ્ણગૌરી હિરાલાલ વિ. રાવળ-મુંચરામપુર.

સાધન-ઝીલું બિન. અથવા ચીરેલું બિન, હાથીદાંતનો વંકડીવાળો ન્હાનો સોપો.

જેમને એક સોપાવડ ગુંચતા આવડતું હશે, તેમને આ વિષયમાં સમજ પડશે. અથવા જેમને થોડું પણ ગુંચણકામ આવડતું હશે અને તેઓની ઇચ્છા વિશેષ શીખવાની હશે તો તે આ કામથી જાણીતી ખીજ વડીલબહેનો વગેરે હરમેશાંની પાસેથી બેઠતી સમજ મેળવી શકશે. થોડી સમજ મેળવ્યા પછી 'સુન્દરીમુખોદ્ધ'ની તરણ વાચક બહેનોને ઉપયોગી થઈ પડે એવી ધારણાથી ન્હાનાં બાળકો માટે બિનના ગુંચણકામનું કળા જેવું ઝબલું કેવી રીતે તૈયાર કરવું તેની વિગત આ નીચે પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

(૧) પહેલાં લાંબી સાંકળી ગુંચી જવી, પછી લાંબી સાંકળીમાં પ્રથમ એક પુલ કરવું. પછી બે સાંકળી વચમાં મૂકી દેવી. પછી ખીલું પુલ કરવું. એ રીતે આખી લીટીમાં ચાર ચાર સાંકળીનાં એગણીય (૧૬) પુલ કરવાં.

(૨) પહેલાં આડ પછી ચાર એ પ્રમાણે બધી લીટી કરવી.

(૩) આખી લીટીમાં ચાર ચાર લેવા

(૪) ચારમાં ચાર અને પાંચમાં આડ એ પ્રમાણે આખી લીટી કરવી.

(૫) આખી લીટીમાં ચાર ચાર લેવા.

(૬) ચારમાં ચાર ને પાંચમાં આઠ પછી છમાં ચાર ને સાતમાં આઠ, દશમાં ચાર ને અગીઆરમાં આઠ, પછી પાછા છમાં ચાર ને સાતમાં આઠ: પછી ચાર રહે તેમાં ચાર ચાર લેવા.

(૭) આખી લીટીમાં ચાર ચાર કરવા.

(૮) ચારમાં ચાર ને પાંચ માં આઠ પછી આઠમાં ચાર ને નવમાં આઠ, દશમાં ચાર ને અગીઆરમાં આઠ પછી આઠમાં ચાર ને નવમાં આઠ પછી ચાર રહે તેમાં ચાર ચાર લેવા.

(૯) આખી લીટીમાં ચાર ચાર લેવા.

(૧૦) ચારમાં ચાર ને પાંચમાં આઠ, પછી દશમાં ચાર ને અગીઆરમાં આઠ. પાછાં દશમાં ચાર ને અગીઆરમાં આઠ. પાછાં દશમાં ચાર ને અગીઆરમાં આઠ. પછી ચાર રહે તેમાં ચાર લેવા.

(૧૧) અખી લીટીમાં ચાર ચાર લેવાના છે.

બાંધો વાળવા વિધે.

(૧૨) પાંચ શ્રુમાં ચાર ચાર કરવા. પછી બાર ગણવા. પછી બાર વાળી દેવી. પછી પાછા ચાર ચાર લેવા, તે બાર ને પાંચ સત્તર રહે ત્યાં મુઠ્ઠી ચાર ચાર લેવા. પછી પાછા બાર ગણીને પાંચ રહ્યા બાલુએ રહે એ પ્રમાણે બાંધ વાળી દેવી.

પછી ચાર ચારની દશ લીટી કરવી. એટલે નીચેના ભાગ પુરો થયો. પછી એળા કરીને બાંધની નવ લીટીઓ કરવી. એટલે આખી બાંધ થશે. એ પ્રમાણે બીજી બાંધ કરવી. એ ગીતે એ બાંધ પુરી થાય પછી આગળની બાલુધી ઝલકુ ગુલામી હોય તો આખી લીટી ચાર ચારની વાદળી કે ધોળા ઉનની કરવી અને ઝલકું વાદળી હોય તો એ લીટીઓ ગુલામી કે ધોળા ઉનની કરવી.

એ રીતે ઝલકાની બધી બાલુએ એવી આખી લીટી કરવી.
એ આખી લીટી પુરી કર્યા પછી જે રંગનું ઝલકું હોય અને જે જુદા રંગની લીટી કરી હોય તેના ઉપર તેજ રંગની ત્રણ લીટીઓ કરવી. એ પ્રમાણે બાંધે અને ગળે એજ રીતે એવાજ રંગની લીટીઓ કરવી. પછી જે રંગની કરતી લીટીઓ કરેલી હોય, તે રંગનું જુવ કરવી. અને ઝલકુ બાંધવા માટે ઉનની દેરી યુધી તેના એ છેડે સુન્દર શ્રુમાં કરવા.

પાંચ કળીના પંખાની સુંદર લેસ ગુંથવાની રીત.

લેખક: સૌ. કુસુમ બહેન.

સાધન: ૬ નંબરની અફે દોરાની આંટી. ૫ નંબરનો લોખંડોનો સાંચો.

મર્યાદા ૭ સાંકળી માંડીને પહેલી સાંકળીમાં જોડીને અક્કર કરવું. તેમાં ૩ આંટા-વાળા ટાંકા, ૨ સાંકળી, ૩ આંટાવાળા ટાંકા કરી, ત્રણ સાંકળી કરીને ફેરવવું અને ૨ સાંકળીનું જે વચ્ચે પડેલું નાકુ છે તેમાં ૩ આંટાવાળા ટાંકા, ૨ સાંકળી, ૩ આંટાવાળા ટાંકા, અને ત્રણ સાંકળી કરી કરીને ફેરવીને પાછું એ સાંકળીના નાકામાં ઉપર પ્રમાણે કરવું. એમ એકંદર સાત દાર એ પ્રમાણે કરવી. એટલે લગભગ ૧ થી ૧૧ ઈંચ જેટલો લંબાઈ થશે. પછી ત્રણ સાંકળી કરવી અને પાંચે જે ૩ સાંકળીનું નાકું પડ્યું છે તેમાં ૧ સાંકળી ટાંકા કરવો અને પછી ૫ સાંકળી કરીને પાછું તેમાંજ ૧ સાંકળી ટાંકા કરીને પાછી

ત્રણ સાંકળી કરીને પાસે બીજું ૩ સાંકળીનું નાકું. પહેલું છે તેમાં ૧ સાદો ટાંકો કરીને ફેરવવું. અને ૫ સાંકળી કરીને જે હમણાં ૫ સાંકળીનું નાકું પાડ્યું છે તેમાં ૧ સાદો ટાંકો કરવો અને ફેરવવું. હમણાં જે પાંચ સાંકળીનું નાકું પાડ્યું તેમાં ૧૧ આંટાવાળા ટાંકો કરીને ૩ સાંકળીનું છેલ્લું નાકું છે તેમાં ૧ સાદો ટાંકો કરીને ફેરવવું. અને ૧૧ ટાંકામાંના પાંચ ટાંકો ઉપર ૫ આંટાવાળા ટાંકો કરી ૫ સાંકળી કરીને પહેલાં નાખેલું તેજ પ્રમાણે પહેલાના ૫ સાંકળીના નાકામાં નાંખવું અને ફેરવીને હમણાં જે નાકું પાડ્યું તેમાં ૧૧ આંટાવાળા ટાંકો કરી ફેરવવું. અને પાછું ૫ ટાંકો ઉપર ૫ આંટાવાળા કરીને ૫ સાંકળી કરીને પહેલી વખતની માફક ૫ સાંકળીના નાકામાં નાંખવું એટલે એ કળી પડશે; અને ત્રીજી કળી પાડવાને જગ્યા થશે. જેવી રીતે એ એ કળી પાડી તેવીજ રીતે બીજી ત્રણ કળીઓ પાડવી. પણ છેલ્લી કળી પાડતી વખત પાંચ આંટાવાળા કરીને પછી ૫ સાંકળી નહીં કરતાં ૧ સાંકળી કરીને ૩ સાંકળીના નાકામાં નાંખી પહેલાંની માફક ૩ આંટાવાળા ટાંકો ૨ સાંકળી ૩ આંટાવાળા ટાંકો અને ત્રણ સાંકળી કરવી અને ફેરવવું. એ પ્રમાણે પાછી સાત દાર ગુથીને બીજી પાંચો પાડવો અને એ પ્રમાણે જેટલી લેસ ગુથી લેાય તેટલી ગુથી શકાય છે.

વિવિધ વિહાર.

રતનડોશીના સ્વર્ગવાસ.

લેખક: શ્રીમુત K. G. M. (બી. એ. એલ એલ. બી.) આકાશ.

રા. રા. અધિપતિ, " સુન્દરીસુખોદ, "

મુ. અમદાવાદ.

વિશેષ: અતિશય દિવંગીરી સાથે લખવાનું જે ગં. સ્વ. રતનમા સા. જ્યોત્સ્ના બહેનનો પત્ર આવ્યો, તેજ રાત્રિએ અચાનક સ્વર્ગસ્થ થયાં. શુભરાત્રી સ્ત્રીઓની છેલ્લાં કેટલાક વખતથી બદલાતી જતી સ્થિતિ બેઈ, એમનું હૃદય બળવું હતું, અને તખ્તીયત લગતી ચાલી હતી. એટલે બહેન જ્યોત્સ્નાનો પત્ર આવ્યો, તે વખતે સ્થિતિ બહુ નરમ હતી. તે રત્ર એમની આખજી સંસ્કારમાં આવ્યો. ત્યારથી તેમણે જાન મોજા માંડ્યું હતું. એમના છેવટના શબ્દો " ભગવાન કરે તે ખરું, હવે જમાનો બદલાયો છે ! " એ હતા.

સા. જ્યોત્સ્ના બહેન પણ રતનમાના છેલ્લા શબ્દોમાં રહેલી સત્યતા સ્વીકારશે. રતનમાને જ્યોત્સ્ના બહેનને શું જવાબ આપવાની ઇચ્છા હતી, તે હું કહી શકતો નથી. પરંતુ તેમના કેટલાક ઉદ્ગારોમાંથી નીચેના જણવા જેવા હોવાથી આપું છું:—

સાથીએ મોંઘી અને દિવાળીના દાખલા આપ્યા, તેવા હળવે દાખલા હું આજે ને આજે એની મુધરેલીઓમાંથી કાઢી આપું.

" મુધરેલીઓ કરતાં અમારા જેવી લુના જમાનાની બાલકીઓ, ગમે તેવી પણ— ધરરખ અને મોટાં કુટુંબોમાં રહી, તેમના બદલ જાતના સ્વભાવને નીભાવી લેવામાં વધારે કષ્ટ લેાય છે. "

આ ઉદ્ગારોમાં કેટલી સત્યતા છે તે જણાવવાનું હું મારે લાગ શકતો નથી.

મુવેલાં પાછળ તેમના અવશ્ય પીસરાવવા માટે તું એટલું જ કહીશ કે આરતીઓમાં રહેલી સ્વાભાવિક કૃત્રિમતા પારખવાની શક્તિ તેમણે પુરવાર કરી આપી હતી.

આશા છે કે, રતનમાના પક્ષના તેમજ વિરૂદ્ધ પક્ષના સર્વે બાદ જહેનો તેમનાં મર-ણથી નિપજેલી દિલગીરી અતલાવવા તેમને ત્યાં કાણે જશે, અને એમનો દહાડો ઉજવશે.

K. G. M.

તા. ૬. જે બધું અથવા લગિની ન આવી શકે તેમણે પોતાને ઘેર પણ અવસ્થ કરી ખાવું.

હિંદુ કાયદામાં પશુ તરીકે સ્ત્રીઓનું સ્થાન.

લેખક: શ્રીયુત ભારતી. ગુંજાપ.

હિંદુઓમાં સ્ત્રીઓના ગુણો માટે છેક પ્રાચીન કાળમાં એટલે હિંદુ શાસ્ત્રવેત્તાઓ તર-ફથી ધણી પ્રસંસા કરવામાં આવી છે, પણ હાલમાં સામાન્યરીતે હિંદુઓમાં સ્ત્રીઓવિષે જે માન્યતા છે, તે તેથી તદ્દન ઉલટીજ છે હાલમાં એવી માન્યતા ધરાવતા હિંદુઓ તો પ્રાચીન કાળમાં હિંદુ શાસ્ત્રવેત્તાઓએ સ્ત્રીઓની એવી પ્રતિષ્ઠા સ્થાપીત કરેલી માને છે કે નહીં અથવા તે વાત સ્વીકારવા છતાં હાલમાં હિંદુસ્ત્રીઓની તે માટે લાપકાત સ્વીકારે છે કે નહીં એ પ્રશ્ન છે. એટલું ખરું છે કે, મધ્યકાળમાં હિંદુ રાજકર્તાઓ અને હિંદુ પ્રજાએ અન્ય પ્રજાઓથી જે પ્રકારના હુમલાઓ ખમ્યાં છે, અને તે સ્થિતિમાં સંભોગવશાત્ હિંદુ-ઓને જે સ્થિતિને અંગીકાર કરવી પડી હતી, તેનું દ્રવીભૂત સ્વરૂપ તે હિંદુ સ્ત્રીઓની હાલની સ્થિતિ અને હિંદુઓની તેમને માટેની હાલની માન્યતા છે.

મેશક હાલમાં હજી તેવીજ સ્થિતિ સામાન્ય રીતે ચાલી જતી આપણે અનુભવીએ છીએ, પરંતુ તે છતાં એટલું તો આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે છેલ્લી પા સદી થયાં સ્ત્રી-ઓની એ સ્થિતિ તરફ હિંદુ પ્રજાના કેળવાયલો-વિચારશીલ વિભાગ, જે સામાન્ય રીતે સુધારકો તરીકે ઓળખાય છે, તે પોતાનું ધ્યાન મજબુત રીતે આપતો રહ્યો છે અને તેની અસર જનસમાજપર પણ થઈ છે. કદાચ કે હાલમાં સાધારણ લોકમાન્યતા સ્ત્રીઓને પશુ જેવી માનવાતી છે એમ કહેવામાં આવે ત્યારે તે સ્વીકારવાને બાનાકાની થાય છે. ધણી સુધારો—ધારવા કરતાં સારો સુધારો—યથો છે, એ વાત સ્વીકારવી પડશે. તેમ છતાં એ દ્રઢતા પૂર્વક કહી શકાશે કે હજી બહુધા સ્ત્રીઓને પશુ સમાનજ માનવાતી લોકમાન્યતા કાંઈ બદલાઈ નથી! જે તેમ ના હોત તો આ લેખ લખવાનો પ્રસંગ જે રીતે હાલ પ્રાપ્ત થાય છે, તે રીતે તેવો પ્રસંગ નહિં મળત, એ સ્પષ્ટ છે.

વાચકો વિચાર કરશે કે એ પ્રસંગ શું છે? એ પ્રસંગ—હિંદુ કાયદાનો હિંદુ સ્ત્રી સંબ-ધમાં કેવો અમલ થાય છે તે અવલોકવાનું બને તેવો એક બનાવ થોડાક ઉપર બન્યો હતો તેને લગતો છે. થોડાક સમય ઉપર મુંબાઈની હાઈકોર્ટમાં તે બન્યો હતો.

આ પ્રસંગ નીચે મુજબ છે;—એક ભરથારે પોતાની પત્નીનો પત્નીની માતા વગેરેના કુખખમાંથી કુખને મેળવવા ત્રેવો કર્યો હતો. પતિએ આ દાદ ચાહતાં પોતાની સાસુ-ધર્મમાતા વગેરેપર પોતાની સ્ત્રીને અનીતિમાં દેરવવાનો આરોપ મૂક્યો હતો. પત્નીની ઉંમર ૧૪ વર્ષની હતી, જે હિંદુ કાયદા મુજબ યોગ્ય ઉંમર ગણવામાં આવી છે. કોર્ટમાં મુકદ્દમા ચાલ્યો ત્યારે પતિનું જે પ્રતિજ્ઞાપન રજુ કરવામાં આવ્યું હતું તેમાં, તેણે પોતાની

માતા વગેરે સામે મુકાલા આરોપનો ઇન્કાર કર્યો હતો. વળી વધારામાં એવી હકીકત રજૂ કરી હતી કે, પોતાનો સસરા-ધર્મેષિતા પોતાની સાથે અસમ્ય (ખીભત્સ) વર્તન ચલાવે છે અને પોતાની નીતિ રીતનાં નક્કીના બધને લીધે પોતે ધણીસાથે જઈ રહેવા માગતી નથી. તેની માતાએ પોતાનાં પ્રતિગાથનમાં પણ તેજ હકીકત જણાવી હતી અને પોતાને પોતાની દીકરીને ગમે ત્યાં રહેવા ફરમાવવામાં આવે તે સામે કશોજ વાંધો નથી, એમ જણાવ્યું હતું. માત્ર પોતાની પુત્રીએ જે સંજોગ જણાવ્યો છે, તેવા સંજોગ વચ્ચે તે બાળકની છાંદગીનું જોખમ ના નીપજે એટલીજ ધ્યાન બતાવી હતી. આ બાઈ તરફથી ધારાશાસ્ત્રી તરીકે દૈનિક “પારસી” પત્રવાળા માનનીય ફરદુનજી તાત્યારખાને જણાવ્યું હતું કે ‘કાંઈ નહીં તો બાઈ જે સંજોગ જણાવે છે તે જોતાં તેના પતિને તેના બાપથી ઘૂટો પાડવો જોઈએ, અને તેમ કરવા પછીજ બાઈને તેની સાથે જઈ રહેવા ફરમાવવું જોઈએ.’ જજ સર દીનશા દાવરે ચુકાદો આપતાં બાઈને ધણીને ત્યાં જઈ રહેવા હુકમ ફરમાવ્યો હતો, અને વિશેષ કરી હુકમ ફરમાવ્યો નહોતો. આ હુકમ ફરમાવતાં તેમણે થોડીક દીકા કરી હતી; તે એવી હતી કે બાઈએ પોતાના સસરા સામે જે આરોપ મુક્યો છે, તે પોતે માનતા નથી, પોતે બાઈની તેના સસરાએ મરફરી વગેરે કર્યાની વાત સ્વીકારીને વળી એમ જણાવ્યું હતું કે મરફરી કરવાનું તો એક કુટુંબીક માણસ તરીકે સ્વાભાવીકરૂં છે, પણ પોતાના દીકરાની વડુ સામે બાઈએ જણાવ્યો છે તેવો ખરાબ ભાવ હોઈ શકે નહીં.

તપાસ દરમ્યાન પડેલી જુબાનીઓ કરી નિશ્ચય બાંધવાને સાધનભૂત થાય તેવી નહોતી, પણ ઉપર જણાવી તેટલી હકીકત ઉપરથી આપણે એવાજ ખુશા સાર-નિશ્ચય ઉપર આવી શકીએ કે, જજ સર દીનશા દાવરનો ચુકાદો કદાપિજ વિચારપૂર્વક ના મનાય. બાઈ પોતે પોતાના ધણી સામે કરી વાંધો લેતી નથી, અને તેના ધારાશાસ્ત્રી તો તેના શું વાંધો છે તે વધારે સ્પષ્ટ કરે છે તેમ છતાં જજે તે માનવાની ના પાડી છે. પોતાના ચુકાદાના સમર્થનમાં જે દલીલ કરી છે તે તેમનો એ ચુકાદો વિચારપૂર્વકનો નથી, એમ પુરવાર કરે છે હિંદુ સંસાર હાલ જે રીતે ચાલે છે તે જોઈને ભાગ્યેજ લાખમાં એક માણસ એવું કહેનાર નીકળશે કે, હિંદુ સસરા પોતાની બાળ પુત્રવધુઓ સાથે મરફરી કદી પણ કરે છે. ગમે તેવા ઉંચામાં ઉંચા સુધારક કુટુંબ માટે હાલ તો આ સ્થિતિ નથી સંભવતી ! એથી ઉત્તરું બાઈએ જેવા પ્રકારની ફરિયાદ કરી છે તેવા પ્રકારના બનાવો વિનાની ભાગ્યેજ કાંઈ હિંદુ કામ હશે. વળી કેટલેક કેસો એવાજ કે ખીજ એવાજ પ્રકારના બડે તેથી પણ વધારે અનીષ્ટ બનાવોના મુકદ્દમા કોર્ટમાં ચાલેલા અને તેમાં તેવી બાળકો પૂરવાર થયેલી જાહેરમાં આવેલી છે ! આ સઘળી સ્થિતિ જોતાં બાઈને સાસરે જઈ રહેવાનો હુકમ કરવામાં જજ સાહેબ બ્યાજબી હોય, પણ તેમની ટિકા તેમને હિંદુસ-માજની જિંદગીના બિનભણુકાર પૂરવાર કરે છે.

આ સઘળું બનવાનું હતું તે પચુ. પરંતુ તે પછી વિચારીશું તો હિંદુ કાયદામાં સ્ત્રીઓને પતિના તોર ઉપર છાડવામાં આવી છે. અને તેના પરિણામે આવા બનાવ બને

શ્રીરીશ સરકારે આ કાયદો ધડ્યો. તે સમયની લોકરથીતિને અનુસરીને આ કાયદો ઘડ્યો હતો, પણ હાલની રથીતિ અવસોક્તાં હવે ફેરફાર કરવાની જરૂર જણાય છે. કોઈ પણ સંમેળ વચ્ચે વ્યાજબી કારણે કે ગેરવ્યાજબી કારણે એક મનુષ્ય કિંવા સ્ત્રીને કાયદો આવી ફરજ પાડે એ ઈષ્ટ નથી. કાયદો રક્ષણ દાતા હોવો જોઈએ, નહીં કે કોઈને પણ દુઃખદાતા. હાલનો કાયદો બેઉ પક્ષને કદાચ અને નેમ નહીં તો છેવટે એક પક્ષને દુઃખદાતા થાયજ છે. એ રીતે કોઈને દુઃખદાતા થવા ના પામે એટલો સુધારો એ કાયદામાં થવાની જરૂર તો કોઈ પણ સ્વીકારશે. એ રીતનો કાયદામાં સુધારો કરવા માટે સમસ્ત હિંદુ પ્રજાએ સરકારને અરજ કરવી જોઈએ.

જે પૂરતો વિચાર કરવામાં આવે તો આ બાબતમાં તો, જુનામાં જુના વિચાર વાળાઓ પણ આ સૂચના સાથે સંમત થઈ શકશે. વિધવાના પુનર્લગ્નની છૂટ મૂકવાના વિચારની વિરૂદ્ધ પડતાં તેઓ જે દલીલ કરે છે, તેજ દલીલ તેઓએ આ બાબતમાં ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ છે. કોઈ પણ કારણસર પતિથી છૂટકારો મેળવવાને હિંદુ સ્ત્રીઓ, વિધવા પુનર્લગ્નની છૂટ મૂકતાં પોતાના પતિને ઝેર વગેરે આપીને ઠેકાણે કરી નાંખવાના બનાવ વધી જશે; આ તેઓની દલીલ છે. છૂટકારો મેળવવાની ઇચ્છા થાય તો પતિને ઝેર આપે તેવી પંક્તિની તેઓ હિંદુસ્ત્રીઓને માને છે. ત્યારે હિંદુ કાયદો સ્ત્રીઓને પતિ છવનો હોય ત્યારે તેવી છૂટ નથી આપતો, તેથી પતિની સાથે જઈ રહેવાની ફરજ પડતાં તેવી છૂટકારો મેળવવાને, ઉપર જણાવવામાં આવ્યું છે, તેમ તેઓનીજ માન્યતા મૂજબ પોતાના પતિને ઝેર વગેરે આપે એ સંભવીત નથી શું ? જુના વિચારના હિંદુ સંસારનો જેઓ અનુભવ ધરાવે છે તેઓ એ વાત સ્વીકારશે કે, ? જુના વિચારના હિંદુ સંસારમાં સામાન્યવતી સ્ત્રીઓ કરતાં વિધવાઓ, તેઓ મને તેટલું દુઃખ ભોગવતી હોવા છતાં ચોક્કસ પ્રકારે છૂટકારો મેળવે છે, એવું આપણે અનેક વખત અનુભવીએ છીએ. તેઓ ચોક્કસ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને ખીજાં અનેક પ્રકારનાં જોખમ લોકો ખેડે છે; અને સ્ત્રીઓનાં સંબંધમાં તેઓને આવી રીતે ફરજ પડતાં, છૂટકારો મેળવવા માટેના આવા જોખમ ખેડવાના બનાવો અને તો તે કાંઈ અસંભવીત નથી. આથી પણ જુના વિચારવાળાઓએ કાયદામાં સુધારો કરવાની સૂચનાનું સમર્થન કરવું જોઈએ છે.

બાબુ ભુપેન્દ્રે હિંદી સરકારી ધારાસભામાં ઇન્ડિયન (Civil Marriage) ને લગતું જે બીલ રજુ કર્યું હતું અને જે ઉડી ગયું હતું, તેનો ઉદ્દેશ પણ આવો સંમેગ ઉભો થતો અટકાવવાનો અને સામાન્ય રીતેજ સંસાર સુખરૂપ ચાલે તેવો હતો. એ ખરડો સમસ્ત માનવ પ્રજા માટે નિયમ કરવામાં આવ્યો, પરંતુ તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ આપણે હિંદુ સંસાર માટે લક્ષમાં લેવો જોઈએ. એ ઉદ્દેશ લક્ષમાં લેતાં હિંદુ કાયદામાં સુધારો કરવા માટેની ઉપલી સૂચનાને હિંદુ સુધારકો તો ટેકો આપશે, એ વિશે શક નથી રહેતો.

સઘળા વિચારના હિંદુઓ આ મદદની બાબત ઉપર વિચાર કરે એટલું આપણે ઇચ્છીશું.

વાંચો તમને એ અર્પણ !

હિન્દુ સંસારતું દર્પણ.

(પારો ચલાવનાર—રા. રા. છબીલ. જ. અંકલેસરીઆ. મુબઈ.)

પ્રિય અલક,

વિ. મારાથી તને પત્ર લખી શકતો નથી તેથી તું કદાચિત એવું ધારતી હશે કે હું સંસારના સુખમાં લીન થઈ ગઈ હોઈશિ, પણ મારો આ પત્ર વાંચવાથી માટે એ સુખ કેવું છે તે વિશે તારી ખાત્રી થશે. મુ'મઈ જેવા શહેરમાં જન્મી ત્યાંના કેળવાયલા વાતાવરણમાં ઉછરવાથી આ અજ્ઞાન રાંદેર જંવા ગામડામાં મદ સાસરીઆં વચ્ચે માફ જીવન કેવી રીતે પસાર થતું હશે, તેનો ખ્યાલ તને સદગજ આવી શકે તેમછે. તને પત્ર લખવાને મને સમય મળેજ ક્યાંથી ? અને જો કદાચિત ચોરી છુપીથી વખત કદાકુ' નો પણ મારા જેવી એક યુવાન ગાળાથી પત્ર લખાવજ કેમ ? સદવારથી સાંજ સુધી હું દોરની પેઢે ગદા વૈતકે કર્યા કરું છું, છતાં પણ કર્મમાં તો યગને ટેકાણે રોગાંજ ! સાસુ નણદનાં બે બોલ ન સાંભળું એજ માટે અહો ભાગ્ય !

દરરોજ સદવારમાં હું મૈથી વહેલી ઉઠી ધરમાંથી કચરો પૂંજો કઢાડી, વાસી લોટા અને બીજાં વાસણો માંજી છું. ત્યાર પછી બીજું ઉચું નીચું કરી જરા વિસામો લેવા થોડું છું તો એકદમ મારાં સાસુજીનું નાકનું છુંછું કરી જાય છે અને તેઓ 'કંઈશા સંખણી કે કાકણ' ની સરસવતી સંભળાવી કહે છે કે " થાંમજાની માફક સદવારમાં ઉઠી શું રહી છે ? ધરમાં કંઈ કામકાજ કરવાનું બન્યું નથી કે ? " આ સાંભળી હું રમોડામાં જઈ જો રાંધવાની તૈયારી કરું છું અને જો દાળ કે ભાતનું અધરણુ થતાં વાર હોયછે તો તરતજ પાછાં મારાં સાસુજી ચમટી પડી કહે છે કે " એકને એક ટેકાણે શું ચોંટી રહી છે ? " કામ કરું છું તેનું પણ દુઃખ છે, નથી કરતી તો તેનું પણ દુઃખ છે. સાસુજીનો બોલ માથે ચડવી જો હું બીજું કામ હાથમાં લઉં છું તો એકદમ મારાં નણદ છછણી પડે છે અને કહે છે કે " સાત પાંગ કામમાં શું કામ માથું માર્યો કરે છે ? હાથમાંનું તો એક કામ પૂરું કર ". આ પ્રમાણે મેણાં જોયાં કે બોલી ચાલી સાંભળી કામ પૂરું કર્યા પછી હું પરવારી પાછલે પહેરે જરા આઆસન મેળવવા વાંચવા બેસું છું તો તે પણ મારાં સાસુથી ખમાતું નથી. તેઓ એકદમ હું જ્યાં બેઠી હોઉં ત્યાં દોડી આવી ધોંટા પાડી આડોશીપાડોશી ભેગા કરી જલ્દી લાપણ કરતાં હોય તેવી દબથી કહે છે કે " આ જોઈ મારી સુલક્ષણી વહું, એ તો પુસ્તકો વાંચી પરીક્ષા પસાર કરી મહેતા ગીરી કરવા જવાની છે ! " એના માંડીને હવે કમાવા જવું નહિ પડે !—પણ એ દોંગ અમારા ધરમાં નહિ ચાલે, એવું કરવું હોય તો તારા માંડીને લઈ નૂદી નિકળ. સમજી, ખજરદાર ! જો હવે પછી આ ધરમાં હાથમાં ચોપડી જાવી તો. " આ રાપલાથી કંટાળી ચોટલો વાળી હું જો મોહું ઘોઉં છું તો તેનું પણ દુઃખ ! મારાં સાસુજી તરતજ ફફડી ઉઠી કહે છે કે " નકામું પાણી શું કામ દોળે છે ? અહીં તો ભરાતું નથી ! (ખડે જોનાં બધું પાણી હું પોતે લઉં છું.) શહેરની છાકરીઓથી તો બાપ તોળાહ ! રડોને માત્ર લટિયાં પરિયાં પાડતાંજ આવડે છે. કામ ધંધાને નામે તો આવતી !

આં બધી લીલાથી ધરાઈ, હું કાઠવાર ને મારી બહેનપણી સુમતિને ત્યાં જવા તૈયાર થાઉં છું તો તેમાં પણ તેમનો વધો. મારાં સાસુ મને જતી અટકાવી કહે છે કે “કાના હુકમથી બાહર જાવવા જાય છે? આવ ધરમાં પેસ !”

ભોગ ભોગે ને કાઈ આડાણીપાડાણાં મારો પક્ષ લે તો સાથે તેના અને મારા બંનેનાં ભોગ. મારાં સાસુજી આખો દહારો ખરખડ કરી મોઢું ચઢાવી પોતાની વાડચાતુર્યતા ચઢાવી કહેશે કે “ખરખર કળીયુગજ આવી પહોંચ્યો છે આ હું પણ એક વેળા વડુ ન હતી કે? પણ બા, મેં તો કદી પણ મારાં સાસુ નહું દેને આંવી રીતે સતાવ્યાં નથી. અરે તે વેળા ધરમાં કેટલા બધા માણસો, કુટુંબનો કેટલો બધો વિરતાર અને કેટલો બધો કામ ધધો કામ કરવાનો? મારે સાસુ, સસરા, દિયર, જેઠ, નણંદ, અને નેનાં છોકરાં પણ હતાં, પણ મગદુર શું કે જરા ચૂકે ચાં થાય? હું પાંચ છોકરાંની મા યજ ત્યાં સુધી તો કાઠના દેખતાં છોકરાના બાપ સાથે બોલતી પણ ન હતી. પહેલું છોકરું થયું ત્યારથીજ મારે ચોટલો ચાલેલો ઉચો મૂકવો પડ્યો હતો બીજું છોકરું થયું ત્યારથી કાંચળી પહેરવાની છોડી દીધી અને ત્રીજું છોકરું જન્મ્યું ત્યારથી તો બધું પહેરવું ઓટવું નેવે મૂકવું! હાથ, મા, આજની વડુઓ શું કરે? એ તો હજ સગત હતી કે મારી સાસુ અને નણંદના ગમે તેવા ત્રાસ છતાં તેમની સાથે સલાહ સંપથી રહી શકી. આ કળીયુગના જમાનામાં પાંચ છોકરાંની મા થાય છે ત્યાં સુધી રહી જોકેલીઓ ગુચ્છા પાડવાનું કે ઝબ્બા ચોળી પહેરવાનું ચુકતી નથી, ધણી તો જાણે તેમના હીસાબમાં નહિ. મૂઝાં, આજના છોકરાઓજ બેરીના મરેયા !

વડાડી અપક, આરી મૂઠ સ્ત્રીઓને દાંતે મોટે ન ચઢાય, તેટલા માટે હું ગમે તેવાં ચિંથરાં જેવાં કપડાં પહેરી બાવળીઆ જેની ફરૂં છું આ સંતાપ તો તને મારાં સાસુજીનો કહેલો, પણ મારા પતિ, પ્રિય પતિ મારી સાથે કેવી રીતે વર્તે છે તે તો હજુ જણાવવાનું રહીજ ગયું છે મારા પતિ તો જાણે મારી સાથે વાત કરતાં પતિત ન થઈ જતા હોય તેમ પૂંછડીઆ તારાની માફક આવી સરસર કરતાં ચાલ્યા જાય છે. એ દરમ્યાન મારાં સાસુજી સજધી ને હું એમને કહું છું તો તરતજ કહે છે કે “મારે હવે એ તારી વંશવળી સાંભળવી નથી ! તુ તારૂ કામ કર્યા કર અને નવરી પડે ત્યારે સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચ કે જરા જાની બને. તારાં કપડાં ને કેવાં મેલાં ઘેલાં છે? વાગરજી જેવી તો દેખાય છે !” હવે મારે કાનુ માનવું? મારા પતિનું વચન માની પુસ્તકો વાંચું છું અને સારા કપડાં પહેરું છું તો તે મારાં સાસુજીને ગમતું નથી વાંચતી નથી કે સારાં કપડાં પહેરતી નથી તો મારા પતિ તેથી કાંઈ જરાય છે. મારી સ્થિતિ સુડી વચ્ચેના સોપારી જેવી છે. મારા પ્રિય બોળા પતિને મારી સત્ય સ્થિતિનું કયાંથી જાન હોય? કદાચિત્ તેમને મારી સત્ય સ્થિતિની માહિતી હોય તો પણ પોતાની માની સામે ધર્મ મને ન્યાય આપવાની કે અપાવવાની તેમનામાં લીમત નથી. શું હિંદુ સ્ત્રીઓ બધી મારા જેવી દુઃખી હશે?

પ્રિય અમલક, મને આશ્વાસન આપવા તુ પત્ર નહિ લખે કે?

હી તારી ઝંનેદાધીન નિર્મળ.

બાલવિધવાનો નોંધપોથીમાંથી.

(વિતારે કરનાર શ્રીયુત. ડોક્ટર.—મુંબઇ.)

તા. ૭ મી ઓગસ્ટ ૧૯૧૨

જેણે મહાસાગર ખેડ્યો નથી, તેને બગદરીયાના તોફાનનું લાભ ક્યાંથી હોય ? જેણે રાંક ગરીબાઈમાં અવતરી-ઉધરીને-દુઃખની પધારીમાં મીઠી નિંદ લીધી નથી તેને શું ખજાર કે ત્યાં કેટલી તંગી છે-પણ કેવો સતોષ પસરે છે-ભોગશનાં ધુલની પોંખે ? અમારું ગુપ્ત અને પ્રસિદ્ધ દુઃખ પણ તેવુંજ છે ! કાને કહીએ ને કાણુ સમજે ? કેવલાકમાં સમજવાનું બળ નથી ને અન્ય કાષ્ટમાં ધન્યા નથી દરકાષ્ટ થોડા ધણાક જે પુખ્ત રીતે સમજે છે, તે ધારે છે કે અમારે શું ? જે જેની પડી તે બોલવી લો. અરે ! અમને અમારૂં અગાધ દુઃખ મુજે મહોટે ભોગવવાની સલાહ આપનાર કોર મનો રાક્ષસી માણસ સંસારને શાપ સમાન છે તે એકલપેટો છે-દિવ્યકારો છે—એશરમી છે—કર છે. કાઈ તેને સુધારશે ?—પણુ અમને કાણુ ને કેમ સુધારશે ? ગરીબોના બેઠી તો ધણો છે—પરમાર્થમાં સ્વાર્થ સાધી માનપાનનો લોભ કંઈ થોડો લલચાવનાર છે ? અંત્યજ્ઞેની ભિત્તિ અર્થે કેવા હોંસીલા પ્રયત્નો ને કેવી તિમ્મ હરીફાઈ જામી છે ? પણુ કાને ખજાર નથી કે “ ધરનાં છાકરાં ધંટી ચાટે ને ઉપાધીયાને આરો ! ” કાલે મેં વાંચ્યું કે વિધવા તો હિંદુ સંસારના ઉચ્ચ નિયમોનું પરીણામ છે સખનાર સન્નજનને હું એળખું છું ગયા વરસેજ પચાસ વરસે તેઓ એક માલક-યાની સાથે પોતાનું ત્રીજું લગ્ન કરવાને ભાગ્યશાળી નીવડ્યા હતા. પણુ તેમાં શું ? પુરુષ માત્રને સર્વત્ર છુટ છે—અધી તો આપડી વિધવાને !

તા. ૧૦ મી ઓગસ્ટ ૧૯૧૨.

આજ મારો લગ્ન દિવસ છે. ગયે વરસે આજ હું પરણી હતી—મુખી હતી—પ્રમના તરંગોમાં ઉડતી હતી. મારો રસીલો પ્રેમીલો પતિ જીવનમય હતો—મારા પ્રતિ પ્રેમની રેણુલ હતી. દુઃખી દુનિયામાં મુખનો લાગ હતો—પ્રેમની જ્યોતિ પ્રગટેલી હતી. દુનિયાને નવવધુ માટે સન્માન હતું—મને સંસાર માટે હેત હતું આશાઓ હતી. પણુ હવે શું ? ગદ્ય ગુજરીનાં સંભારણાંમાં દુઃખની વેદના અધિક પીડે છે પણુ મારા હૃદયનાં મધુર વેણો—“ મારી બહાલી લાડકડી ! ”—તે કેમ વીસરે પાડું ? આ તમે સંસારમાં લુબ્ધ થયેલા—દુનિયાના ખાખેલીયામાં ખરડાયેલાઓ ! કાઈ કહેશે કે પ્રેમીયી વીધુટે પડે પ્રેમ કંઈ વીસરાય છે ? પણુ તમે તો શુ સમજો ? કાઈ એક-એ પત્નીને જુલો જતાં નમને વાર લાગે છે ક્યાં, તે તમને આવી મુશ્કેલી પડતી હોય ? નવિન પત્નીને ગત પત્નીના રથાને બેસાડતાં—જુનિનાં કપડાં ઘરેણાંથી નવીને ઢાંડીદેતાં ને જુના પ્રેમો ને નરહોડનાં તમને કંઈ આંચકા નથી આવતી—નથી ચતી મનથી કાકજુદી ! અમે સ્ત્રીઓ મનની પોચી ને હેતની હડીલી તેની આટલી પંચાત—મનના હવાઈ કીધાએ હેલ પડ્યા છે ! કેવી સખળ ઉમેદો હતી ! પ્રેમની ગંભીમાં માનસિક મુખનો બહાર કેવો હતો ! આજ આઠ મહીના થયાં દુઃખને દરીમે મારું નાવ ચડ્યું છે ને સધીધારાનો કીનારો ક્યાંય પણુ દષ્ટિગે—ચંદે નથી. તો

કેમ આ નાવ કુખતું નથી ? મારા વહાલા પ્રેમીના પડછાયા સીવાય આ દુનીયામાં કેની ઓછ લજી ? ઓ દુઃખીના તારક ! મને તું આમ હમેશજ રખડવા દેશે ?

તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૨.

આજ અમે ગયે વરમે સુખાઈમાં હતાં. પારસીઓના તહેવાર હતા. હું મારા વહાલા ભરથારની સોડમાં હતી-સુખની હાંમેલી હતી. સવારના પહેરમાં પતિ પ્રેમની ઓધાણીરૂપ નાનુક વિંદીની ભેટ મળેલ હતી-અમુલ્ય સુમીનો સંઘાત હતો. હેતના વહેળા વહેતા હતા. સર્વે પ્રયુક્તાની લેહેર હતી. ગયા તે દીવસો ને બહુ આ દુઃખી જીવન ! સત્કાર્યમાં પરાંતું ? તેમાં શું વળ્યું ? પર સુખે સુખ દુઃખમાં શું ઓટ થવાની હતી જે ? અમારૂં પોતાનું ઉમ દુઃખ કમી કરવાને કોણ ઉત્સુક છે કે પરદુઃખભંજન થવાને ત-પર થઈએ ? બીજા દેશોમાં જ્યાં બાળ વિધવાઓનો સુભાએ તોટા છે ત્યાં પરમાર્થ-દેશ પ્રેમી-સત્કાર્યોનો ખુડા કોણ ઉઠાવે છે ? ધર્મગતિમાં મનને પરાંતું ? શા માટે ? ધર્મ-લાકિત્યે-અરે પેલા ન્યાયી પ્રભુએ મને શુ સુખની સામગ્રિથી નવાજી છે તે તેને આગ્રહથી-પ્રેમથી પ્રદૂં ? હું નારિતક નથી, પરંતુ મારૂં તૂટલું-ફાટલું મન મને નારિતક કરે છે-મને ગાંડી બનાવે છે ! શા માટે દિદુ બાળવિધવા વિધવા રહે છે ? શા માટે ગાંડી નથી થતી ? ગાંડપણમાં પણમાં પણ સુખ છે-મનની છુટ છે-દુનીયાનો કાપ નથી-થતી તેની કૂરતા. સંસારની ગાંડાં ઘેલાં પર મીઠી નજર છે-મેહેરબાની છે ! નથી પણ તે ફક્ત તુચ્છ વિધવા પર-નથી અમારા પર ! ખરે, કલમ આસતી નથી. મન કંઈ કરતું નથી. વહાલાનાં વહાલ ગયાં ! લીમોટા પણ ગ્વા નથી. રહી છે દુનીયાની જુરાઈ ને સર્ગાવહાલાની નફ્ટાઈ ! કોઈને આપણી દરકાર નથી, નથી આપણને તેની બી પરવા સંસારનાં જુસરામાં જોડાવું તો નથીજ, તો પછી મોક્ષનો અનુપમ માર્ગ અરજ છે. વહાલા વીર ! તું ક્યાં છે ? તારી પાસે પ્રીતિ ભરી લાકડકડી પત્ની આવવાને તકમે છે. ત્યાંજ સુખ છે-સુખની સીમા છે. નહિ કે આ દગાગ સસારમાં !

હિન્દી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ.

(સંપાદક-શ્રીયુત “ મુસાદર.” વેરાવળ.)

વિદ્વદ્યં વડિલમ્હુ !

મહોદી જીવનના તા. ૫ મીના પત્રો તમેએ લખેલો જવાબ મહેં પણ વાંચી લીધો છે, અને મહોદી જીવનના આગલા પત્રો શું હશે ને હું કશું જાણતી નથી છતાં તમારા હેલા કાળમાં આવેલી બાજતોનો જવાબ મહોદી જીવન તો જે લખે તે ખરો, પરંતુ કેટલાક ખુલાસો લખવાનું મને પણ મન થયું છે અને મહારી અત્ય સમજ પ્રમાણે લખું છું, તો તેમાં કાંઈ ભૂલ ચૂક જણાય તો ક્ષમા માગુ છું.

હિંદુ કુટુંબમાં વધૂની સ્થિતિ વિધેની તમારી સમજ ધણે અમે બરાબર છે અને તે સ્થિતિ તમારી પેઠે બધા પુરો સમજતા થશે તો કેટલેક અંશે સ્ત્રીઓનો લાભોદય થવા વખત આવશે ખરો. પરંતુ ‘ અમે પુરૂષ વર્ગેએ સ્ત્રીઓને અમારી ગુલામ બનાવી બનાવી દીધી, એ વગેરે ’ પુરોની આ-મનિંદામાં કાંઈક સમજદાર થતી હોય એમ મને લાગે છે ખરો જોતાં તો એ વિચારે અને વિવાહ પત્રોએ એકવાએ પ્રસરેલા હોય એમ પણ

મારી અપ્રભુદિ કબુલ કરતી નથી; પરંતુ સ્ત્રીઓ અને પુરુષોએ બન્નેએ મળીને સ્થાપિત કરેલા હોય એમ મને તો લાગે છે. તે વિચારોનું પરિણામ પૃથ્વીનું સ્વર્ગ વસાવી શકાય તેવું ઉચ્ચત્વ વેડવામાં આવે છે એ વાત તમે તમારાજ પત્રમાં કબુલ કરો છો, પછી એવાં ઉચ્ચ તથોનાં સાધનો પોતાને પ્રાપ્ત થાય તેટલા ખાતર તેવા વિચારો અને રિવાજોનો પ્રચાર થવામાં મ્હોટી ખુશીની સાથે સ્ત્રીઓએ અનુમોદન આપ્યું હોય એમ કાં ન માનવું?—એ મને સમજાતું નથી.

વડિલભાઈ! બાવાઓ જ્યારે ચોરાશી ધુણી તાપે છે ત્યારે છાણું લોઢા પાસેથી પોતાનાં શરીરને કદ આપવા માગે છે; અને લોઢા જલ્દન શ્રદ્ધાપૂર્વક આપે છે તથા પોતાને તેમાં પુન્ય થતું હોય તેમ સમજે છે. વળી તપસ્વી બાવા પણ તે માટે આશીર્વાદ આપે છે. તેવીજ રીતે અમે સ્ત્રીઓ અમારી નણુંદો, સાસુઓ અને પતિનાં અન્ય કુટુંબીઓ અને રેનેહીઓનો આભાર માની આશીર્વાદ આપીએ તો ખોટું ન ગણાય. અને રૂઝતાં પણ પરોણો ને દસતાં પણ પરોણો: એ કહેવત મુજબ રહીને સંહન કરવા કરતાં દસીને સંહન કરી તેને દૈવીતપ માનીએ તો અંતઃકરણ પણ શાંત રહે તથા તપનું ફળ પણ મળે. આ દૃષ્ટિથી ખીલું ફળ એ પણ થાય કે એવાં સ્વજનો તરફ દ્રેપભાવ ઉપજે નહિ અને પ્રેમ લાવના કાયમ રહે. તમારી સુચના ઉપરથી અમારે એટલો ધડો અપરચ લેવા યોગ્ય છે કે અમે એવી સાસુ નણુંદો યતાં અટકીએ અને વડુઓ તથા લાભીઓને દીકરીઓ તથા બહેનો માફક મ્હાતાં શાખીએ તોજ અમે કેળવાએલાં ને સમજી ખરાં.

પતિને પ્રભુ માનવાનું પરિણામ, અમારી દીન ને અધમદશા, અમારા પરનો બધો ભુ-સમ, વિકાસના દ્વારનું બંધ થવું, વગેરે તમે માનો છો તે તો મને બિલકુલ વાંજખી દેખાતું નથી. મ્હારા આ વિચારને માટે ન્હાને મ્હોડે મ્હોટા કાળીઆ ભરવા જેવું ગણાય તો મને માફ કરજો. પણ અમારે માટે તમારા જેવા વિદ્વાન પુરુષો જે વિરોધણો વાપરે છે તથા અમેને સ્વર્ગની પુતળીઓ ગણે છે તે અમારી “પોતાને પ્રભુ માનવાની” લાવના કાયમ છે ત્યાં સુધીજ સમજજો. અને તે લાવના મટી એટલે અમેને કાઈ નરકમાં પણ ઉભા નહિ રાખે, એમ ચોક્કસ સમજજો.

અમારી ભુદિના વિકાસને તમારા તેમજ તમે હાથ જ્યાં વસો છો ત્યાંની વિદ્યુધી મહિલાઓના મતે ભલે વાંધો આવતો હોય; પણ અમારો હૃદયવિકાસ થાય છે એમ તું છાતી ઢોકળે કહેવા તૈયાર છું. મ્હોટા ભાઈ, આતો એક પ્રકારનો ખરેખર યોગ-ખરેખરી ઉપા-સના ને ખરેખર તત્ત્વજ્ઞાનજ છે, એમ સમજજો.

પતિને અતિ પ્રિયતમ મિત્રથી વધારે માનવો કે કેમ તે સંબંધમાં મ્હોટી મ્હેન પાસે તમેજે જે ખુલાસો માગ્યો છે, તેનો ખુલાસો મ્હારા ઉપરના ખુલાસામાં આવી જાય છે અને મ્હોટી બહેન તો શું પણ આ દેશની તો ગમે તેટલી સુધરેલી કે કેળવાએલી સ્ત્રી પણ તેમાં એમત થઈ શકે તેમ નથી.

વળી અંતઃકરણથી નહિ તો ઉપલક મનથી પણ તમારી વિભાવતી વિદ્યુધી બહેનોને પણ તે વાતની દા પાડ્યા સિવાય તો છુટકોજ નથી!

ત્યાંની સ્ત્રીઓ સાથે અહીંની સ્ત્રીઓની સરખામણી કરતાં અમારા સુખ વૈસવ કે ભુદિવિલાસમાં કાંઈ ઉણપ દેખાતી હોય તો તે માત્ર ઐહિક સુખના વિચારોનું પરિણામ છે અને તે પણ ઉપરચોડીયું! કેમકે ત્યાંની મતાલિજાની સ્ત્રીઓની ઉદ્દતાઈનાં યોગેલો જે

આજકાલ દૃષ્ટિગોચર થાય છે તે જોઈને અમારો અંતરાત્મા તો બળીને ખાખ થઈ જાય છે અને અમેને એમજ થાય છે કે હે પ્રભો ! અમારી સ્ત્રીઓની કેમજી હૃદયની અંતિમાં તેં આવી રાક્ષસી વૃત્તિઓવાળી સ્ત્રીઓને ક્યાં જન્મ આપ્યો ? હું પૂછું છું કે, ભાઈ, એ ગ્રંથ કેળવણીનું, મુદ્ધારાનું અને પ્રભુ તુલ્ય પતિને માનવાની માન્યતાથી વિમુખ થવાનું પરિણામ તો નહિ હોય !!! કદાચ તેમ હોય ત્યારે તો, ભાઈ તે મહિલાઓને અમારા જીવનસૂત્રો સમજાવશો અને તમે લખો છો તેમ શુદ્ધવિકાસ બલે ન થતો હોય તો પણ હૃદયાવકાસ તો ચોક્કસ થાય છે એમ કહેજો. હું માનું છું તેમજ હોય તો હુંકી દૃષ્ટિની હિંદુવધૂનું ચારિત્ર્ય પણ ત્યાંની ઉંચામાં ઉંચી કેળવણી સ્ત્રીનું ગુરૂપદ તે બાબત લઈ શકે એમ હું માનું, તો કેટલે અંશે હું જોટી છું તે સમજાવશો.

આ દેશની સ્ત્રીઓ તરફની પૂજ્ય ભાવનામાં વૃદ્ધિ દરવાનું પુરોષોને શિખવવા તમે જે શ્રમ લો છો તે સ્તુતિપાત્ર છે તેમાં તો કંઈ શક નથી, પણ તેવાજ શ્રમ ત્યાંની કેળવણીથી મહિલાઓના અંતઃકરણમાં પતિને પ્રભુ માનવાની પતિ કરતાં કોઈ પણ અતિ પ્રિયતમ ભિન્નને પણ વિશેષ ન સ્હાવાની અને પોતાનાં પ્રિય બાળકોને સ્તનપાન કરાવવામાં ખૂબસુરતી કે તંદુરસ્તીની કંઈ પણ દરકાર રાખ્યા વિના વાતસલ્યભાવ રાખવાની અને એવી એવી અનેક ભાવનાઓ જે અમે આર્ય સ્ત્રીઓના હૃદયમાં ઉજવળ પ્રકાશ આપી હૃદયનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરે છે તેવી ભાવનાઓની વૃદ્ધિ કરાવવામાં લેશો, તો અમે સ્ત્રીજાતિ તરફ તમેજી ખરેખરો ઉપકાર કરેલો ગણીશો.

ભાઈ ! પતિને પ્રભુ માનવાનાં શુભ પરિણામો દર્શાવવા આટલો નાનકડો કાગળ બસ નથી, પણ માત્ર તેટલાજ વિષય ઉપર એક મ્હોટું પુસ્તક યથ શકશો અને તેના દ્વારાજી સંબંધમાં વખતોવખત પૂછ્યા કરશો તો સારા ખુલાસાઓ આપી શકીશ.

નિષ્કામ વૃત્તિથી સ્વાર્થની કંઈ પણ દરકાર વિના સ્વર્ગસ્થ ગોવર્દનભાઈની કૃપના પુત્રીઓ ધર્મલક્ષ્મી, સૌભાગ્યદેવી વગેરે માટે સ્વર્ગનાં જે ઉચ્ચસ્થાનો નિર્માણ થયાં છે તેનો ઘડો અમે અહીંની સ્ત્રીઓ ખરાબર લઈ શકીએ તો તમે દર્શાવો છો તે દુઃખ પણ સ્વર્ગ મુખ જેવું લાગે એમાં કંઈ શક નથી.

હાલ તો આટલા ખુલાસા બસ થશે અને વળી આગળ ઉપર પત્ર અવહાર ચાલુ રહેશે તો મ્હને પણ ત્હમારી પાસેથી ઘણું નવું શીખવાનું મળશે. માટે ન્હાની ખેનને ગાંડી ગણી દસી નહિ કાઢેશો. ગાંડો હઈયુંતો મટી જશું નહિ. પરંતુ તેમારા પત્રના ઉચ્ચ આશય હું સમજી શકી નથી એમ પણ નહિ માનશો. સમજીએ તો પણ બન્ધુ. એકનો ધર્મ તે બીજાનો અધર્મ, એમ પણ હોય છે ના ! તમેજી જે લખ્યું છે તે પુરોષોને સમજવા માટે તેમજ સામુ નણુદો અને પતિનાં સમ્બન્ધીઓને સમજવા માટે તો સોનાના પુષ્પ જેવું છે : પણ અમારા વર્ગની અજ્ઞાન અજાણાઓ તે વાંચી સ્હડી ન જાય અને પોતાના ધર્મથી વિમુખ ન થઈ બેસે તેમ કરવું તે અમારો ધર્મ.

આ હુંકા ખુલાસામાં ખુબ સમજ્યા હશે. મારી ટીકા ઉપર નહિ ઉતરી પડતાં આ ન્હાનકડી ખેનનું કાનુ ઘેલું લખાણ લક્ષમાં રાખશો. વિચારો અને વાણીની તેમજ ભાષાની બૂલ ચુકને માટે દાખા કરશો, અને તેમજ અવિનયને માટે પણ.

(આર્યભૂમિ)

સિ. ત્હમારી ન્હાની ખેનના પ્રણામ.

૨

લેખક: શ્રીયુત "સુમન." સેન્ટ્રાલ.

પ્રિય સ્નેહાળ ભગિની,

સુંદરી સુમેધના ગયા ઓફ્ટોબર માંસના અંકમાં, "પત્રમંજૂષા" ના મથાળા નીચે પ્રગટ થએલા પત્રામાંના એક પત્ર વાંચતાં તમારા મનમાં ઉત્પન્ન થએલી શંકાઓનું નિરાકરણ કરવાનું તમે મને લખ્યું, તો તેના ઉત્તરમાં મારે જણાવવાનું કે:-

જે મનુષ્યમાં સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરવાની શક્તિ પૂરેપૂરી ખીલી ન હોય, તે જ્યારે રીતિરિવાજની ભિન્નતાવાળા જે દેશોની એક ખીજથી વિરોધી સ્થિતિ સરખાવે છે, ત્યારે "સ્વે કરતાં પર ઐશ્વર્ય" એ ભાવનાથી અંતઃક જન્મ પોતે સત્ય અને અસત્યનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ ખાંધી શકતો નથી. અમુક વસ્તુના સારા ગુણોની ખીજ વસ્તુના સારા ગુણો સાથે તુલના થાય તો તેથી જન સમાજને વિશેષ લાભ થાય, પરંતુ બન્ને વસ્તુમાં રહેલ દુર્ગુણો (જે ખરેખરા દુર્ગુણો છે કે કેમ તેનો નિશ્ચય પછીથી કરવાનો છે, પરંતુ તે લેખક જેને દુર્ગુણ માને છે) તે પ્રગટ કરવાથી જનસમાજના મનમાં ખેદની લાગણી જ ફક્ત ઉત્પન્ન થશે.

પાશ્ચિમાત્ય પ્રજામાં સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા વિશેષ આપવામાં આવી છે અને હજુ પણ અપાય છે. તે છુટના પ્રમાણમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓને કંઈ પણ છુટ નથી, એ ખીના સત્ય છે. પરંતુ તેને લીધે શું, લેખક આ દેશના પુરુષવર્ગને દોષિત કરાવે છે તે યોગ્ય છે ? પ્રથમ તો હું તેમને એજ પ્રશ્ન પૂછું છું કે "સ્વતંત્રતા તમે શેને કહે છો ?" કદાચ તમે હિંદુ રિવાજોને વિચારતા હો, તો મારે જણાવવું જોઈએ કે દરેક દેશ અને કાળને અનુસરીને રિવાજો ધડાય છે. અને જુદા જુદા દેશના રિવાજો જુદા જુદા પ્રયત્ને છે. તે રિવાજોમાં જમાનાને અનુસરતા ફેરફારો કરવા જોઈએ, કેમકે નહિ તો દેશની અને સમાજના સ્થિતિ પ્રથમની માફકજ ચાલુ રહે છે. પરંતુ તેમાં ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું તે એ છે કે દેશકાળને અનુસરીને ફેરફારો કરવાની જરૂર છે; નહિ કે ખીજ દેશોનું ખોટું (અન્ધ) અનુકરણ કરીને !

યુરોપીયન દેશોમાં સ્ત્રીઓને જે છુટ છે તે તેઓ લાયક થયા પછીજ તેમને મળી છે. અને લાયકતા વિના આપેલ હકનો દુરુપયોગ થવાનો બહુ સંભવ રહે છે જો હિંદુ સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતાને લાયક કરવી હોય તો પ્રથમ તેઓએ યોગ્ય જ્ઞાન અને વિદ્યા મેળવવી જોઈએ. અને પુરુષોએ તેમાં તેમને જેટલી અને તેટલી સાદાસ્ય આપવી જોઈએ. જો પુરુષો પોતાની આ મહાન ફરજમાં પછાત રહે તો તેઓ ખરેખર દોષિત પાત્ર છે.

"સ્ત્રીઓ સ્વર્ગમાં લેઈ જનારી સુંદરીઓ છે અને પુરુષો શયતાન છે !" એ લખવામાં લેખકે બહુ અતિશયોક્તિ કરી છે અને પુરુષવર્ગને ઉપર એક મોટું કમંક મૂક્યું છે. અનાદિ કાળથી તે અંસાર સુધીના જગતના ઇતિહાસ ઉપર દષ્ટિ નાખતાં આવશું તો આપણને જણાશે કે જેટલાં જેટલાં મહાન કાર્યો યર્ષ ગયાં છે, તેમાંનાં ઘણાંનિ કર્તા પુરુષ હતા અને સ્ત્રી નહિ. જો કે સંસારમાં સ્ત્રીઓની ઉપયોગિતા પણ ઓછી નથી, અને પુરુષ તથા પ્રકૃતિ બન્ને પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં ઉપયોગી છે. જતાં પુરુષ તે રક્ષક છે, અને પ્રકૃતિ (સ્ત્રીજાતિ) તે રક્ષણ કરવાની વસ્તુ છે, એ વાત બૂનાવી જોઈએ નહિ.

આ લખવાથી સમગ્રજો કે સ્ત્રી જાતિ ને કેષપણ રીતે હલકી પાડવાનો મારો આશય નથી. પરંતુ તેઓ પોતે બૂલાવામાં દોરવાઈ ન જાય, અને સત્ય શું છે તે જાણી શકે, તેટલાજ માટે આટલું લખવું પડ્યું છે.

પુરૂષોની માથે જીવન માર્ગમાં ચાલીને સંસારની મુંદરતાને જળવી રાખવા, તથા તેમાં સહાયતા પ્રિત્તાવીને, પોતામાં રહેલી કુદરતી શક્તિઓ વડે જનસમાજની ઉન્નતિ કરવામાં પુરૂષોને સહાયભૂત થવું, અને પ્રજાએ બહેલી પ્રુષીઓ દ્વારા પ્રજાની પ્રજાના લોકોને ખ્યાલ આપવો, તેજ ઓંઓના જીવનની સફળતા છે.

ખીજી શંકાના સમાધાન અર્થે જણાવું છું કે અમુક મનુષ્ય પોતે સારી કૃત્રવણી લીધેલો હોય અને વડિલો પોતે જુના વિચારના હોય તેથી પોતાના વિચારોને મજબૂત ન થતા હોય, તોપણ તેઓની પ્રત્યે તિરસ્કાર દર્શાવવાથી કંઈ ફાયદો નથી. આપણા શરીરના કાર્પિણ અવયવ ઉપર ધા પડવાથી આપણને દુઃખ થાય છે, પરંતુ શું તેથી આપણે તે અવયવના ઉપર ક્રોધ કરીએ છીએ ? અથવા તે અવયવને કાપી નાંખીએ છીએ ?-પરંતુ તેમ નથી કરતા, છતાં તેના ઉપરનો ધા કેમ રૂઝાય તેને માટે ચાંપતા ઉપાય લઈએ છીએ, તેવીજ રીતે-વડિલોના વિચારો પ્રતિકૂળ લાગે તો તેઓને સત્ય આશય સમજાવવો જોઈએ; તેનાથી થતા ફાયદો જણાવવો જોઈએ; અને તેનું કારણ દેખાડવું જોઈએ. જો તેઓને વ્યાજખી લાગશે તો તેઓ આપણી હિતચિન્તા અનુકૂળ થતા કદિ પણ આનાકાની કરશે નહિ. આની અંદર મુશ્કેલી ફક્ત એ છે કે આપણા પોતાનાજ વિચાર કાંઈકવાર ન્યાયપુરસ્કર હોતા નથી અને આપણે તેને પરમ સત્ય અને જરૂરના માની બેસીએ છીએ ! અને પછી ન્યારે વડિલો આપણી ભૂલ આપણને બતાવે ત્યારે આપણે ઉલટા તેઓની ભૂલ ગણીએ છીએ ! આમ થવાથીજ એક ખીજના મનમાં વિશેષ પડે છે, અને છેવટે કુટુંબમાં કલેશ અને ઈર્ષ્યાની જવાબા ફેલાઈને મુખ અને સપત્તિનો ભોગ લે છે.

(સાન્ઠાકુચ).

સિ. રતેહીજંધુ મુખન.

આનન્દાશ્રમ.

મારીના ગુણો !

લેખક. શ્રીયુત. K. G. M. (ખી. એ)-અકાલા.

૧.

રા. રા. અધિપતિ, “ મુન્દરી સુબોધ. ”

અમદાવાદ.

સાહેબ,

વિનંતિ સાથે લખવાનું જે એક દેશી રાજ્યમાં થોડા વખતઉપર બેતીવાડીના ખાતામાં લુદી લુદી જાની માદીની પરીજ્ઞામાં પ્રવીણ એક મનુષ્ય માટે જગ્યા ખાલી રહી હતી, જેને માટે ધણીક સ્ત્રી પુરૂષોએ ઉમેદવારી કરી હતી. તમારી વાંચનાર જાહેરો જણાવેને મજર થશે કે તે દરિદ્રાઈમાં એક સ્ત્રી જાહેર મુન્મતી રતેહમંદ ઉતરી હતી. જેમની ઉમેદવારીની અરજ આપને મોકલી આપું છું, કે જેથી માદીના ગુણો તેમણે કેટલું ગંભીર જ્ઞાન કેટલા શ્રમથી પ્રાપ્ત કર્યું છે, તે સહજ સમજાશે.

લી. લેવક, K. G. M.

મારીના ગુણો માટેની જગ્યા બાબત:

મહારાજધિરાજ.....નો બધા યાઓ !

બહેન મૃન્મતી મૃદંગેની નમ્ર અરજી:—

૧. આપની અર્જદાર એક ગુજરાતી સ્ત્રી છે, અને ઉપરની જગ્યા માટે નમ્રતા પૂર્વક ક્ષેત્રવાદી કરવા રંગ લે છે.

૨. પોતાને મુખે પોતાનાં વખાણ કરવાં, એ નીતિ વિરુદ્ધ છે, પરંતુ લોકાચાર એમ કરવાની ફરજ પાડે છે.

૩. મહેં મારીના ગુણોનું જ્ઞાન મેળવવા માટેના અભ્યાસ માત્ર શાળામાં કર્યો નથી; તેમ મહેં તે જ્ઞાન મારીને નજરે પણુ જોવા શીવાય; ફક્ત તે સંબંધીનાં પુસ્તકોમાંથીજ સંપાદન કર્યું નથી; પરંતુ છેક બાળપણથી દેશ પરદેશની જુદી જુદી જાતની માટીઓ મંગાવી, તેના પ્રયોગો જાત પર અજમાવી તથા તેના વિવિધ રસનો જાતેજ સ્વાદ લઈ, તેના અનેક સદ્ગુણોનો મહેં પોતે જોડામાં જોઈ શ્રીસ વર્ણનો અનુભવ મેળવ્યો છે ! વધુ શું કહેવું ? આપની અર્જદારના માટીની બાબતમાં કેટલાંક પ્રયોગોનું વર્ણન, તથા તેઓનાં પરિણામ વાંચ્યાથી આપ નામદારની ખાત્રી થશે.

૪. માટીની જાત પ્રમાણે ફળ, પુલ અને ધાન્યમાં જુદી જુદી જાતની મિઠાશ આવે છે, એ વાત જગત્પ્રસિદ્ધ છે. આપની અર્જદારનો ન્દાનપણથી એવો મત હતો, (અને તે હવે કાયમ થયો છે) કે માટીની મિઠાશ ફળ, પુલની મિઠાશમાં આવે છે, અને તેથી સૌથી મિઠાં ફળ, પુલ ઉત્પન્ન કરવાને સૌથી મિટ્ટી માટી વાપરવી જોઈએ, અને તેથી મહેં ન્દાનપણથીજ જુદી જુદી જાતની માટીની જુદી જુદી જાતની મિઠાશ જાણવા માટે, તે તે જાતની માટી પોતે ખાત્રીની ટેવ પાડી હતી. રાજધિરાજ ! જો કે એ ટેવને લીધે મહેં જુદી જુદી જાતનાં અનેક દુઃખો સોસવાં પડ્યાં છે, દાકતરો માર-રફત કંઈક “ જોખરેશનો ” કરાવવાં પડ્યાં છે, તો પણ ધૈર્યથી મહેં એ સધળું દુઃખ સહન કરીને પણ માટીના ગુણોનો અમૂલ્ય અનુભવ મેળવ્યો છે. સધળું જ્ઞાન મેળવવામાં કષ્ટ પડે છે, અને મહેં પણ એ જ્ઞાન ઘણાં દરોં ભોગવનાં પ્રાપ્ત થયું છે ! તથાપિ તે પ્રયોગોથી જે મેં નવી નવી શોધો કીધી છે, તે શોધની કિંમતના પ્રમાણમાં તે દુઃખો નજીવાં હતાં એમ મને માન્યા સિવાય ચાલતું નથી. જ્યારે આપ જોશો કે “ આપણા દેશમાં માટી ખાતારની બહુ મોટી સંખ્યામાંથી પણ મહારા પોતાના જેવું વિશાળ અને કીમતી જ્ઞાન કાઢીને નથી; અને ઘણાં સંકટ પડ્યાં છતાં ધીરજ અને કિંમતથી મહેં માટીના અનુભવો મેળવવાનું ચાલુ રાખી તેની પરીક્ષામાં બી. એ. અથવા એમ. એ. જેટલું જ્ઞાન મેળવ્યું છે, ત્યારે આપને પણ વિસ્મય થયા વિના રહેશે નહિ. માટીના જાતો અનુસરકેવરથી થયેલા પેટ્ટી યોગ્યક નિર્ણયો મહારી કાયકાત સાબિત કરવાને હું રજુ કરું છું.

૫. માટી બે જાતની છે:—(ક) કાચી, જેવી કે, કાળા, લાલ, મલતાની (પીળા), સફેદ, ઘઉં વગેરે અનાજ જેમી આવતી, ચરણામૃતની, વગેરે, (ખ) પાકી. જેવીકે,

છંદની, મુંબાઈના મમરા વાળાઓને ત્યાં મળે છે તેવી, સફેદ શેકેલી, કંઠકતાની “કોડી-યા” અથવા “પલતામા” માટી, વગેરે. આ ઉપરાંત પથ્થરપેનનો નરમ પથ્થર પણ તેનાં શુભોને લીધે પાકી માટીના વિભાગમાં મુકી સકાય.

૬. ઉપર લખેલી માટીના શુભો:—

(ક) કાચીમાટીમાં સૌથી મિઠા માટી મ્હારા અનુભવ પ્રમાણે મુલતાની માટી છે. સફેદ માટીમાં અને ઘઉંની માટીમાં મિઠાશ છે, પરંતુ તે સુન્દતાની માટીની મિઠાશ આગળ પાણી ભરે છે ! કારણ કે તે રહેજે પલળી જાય છે, અને તેથી એની મિઠાશ ઝાડોએ જલદી ખેંચી શકવાનો સંભવ છે, તે પણ ધ્યાનમાં લેવાનું છે. આ મુલતાની માટી મ્હારા જાણવામાં પહેલ બ્લેલી એક બહેન તરફથી મ્હને માથું ચોળવા માટે મળી હતી. તે હાથમાં લેતાંજ, તેનાં સંવાળાપણાથી મ્હને લાગ્યું હતું કે તે મધુર હોવી જોઈએ; અને તેજ દિવસથી મ્હેં તેવી માટી વેચાતી મંગાવી, ઘણાં વરસોથી ખાતીઆવી છું.

બીજે નંબરે—હું આપણા “ચરણામૃત” ને મુકું છું તે ખાતાં મોંઘામાં કાંકરી આવે છે ખરી, પણ તેની મિઠાશના પ્રમાણમાં તેની કાંકરીની કંઠ્યતા નજીવી છે.

ત્રીજે નંબરે—સફેદ માટી, ચોથે નંબરે—લાલ માટી, અને છેલ્લે ‘નંબરે’ ખેતરની કાળી માટી મ્હારા મત પ્રમાણે આવે છે.

“ગેર” કહેતાં હું વિસરી ગઈ. તેના તો વૈધક શુભો પણ જાણીતા છે, અને રંગની મોહકતા પણ જાણીતી છે. એક બાળુપર ગાજર મુકા, અને બીજા બાળુએ ગેર-મુકા, તો હું અવશ્ય ગેરને વધારે પસંદ કરું:—જેવી તેની લાલાશ ગાજરની લાલાશને હાથ નારી છે, તેવીજ તેની મધુરતા પણ અજાજ છે !

(ખ) પાકી માટીમાં—મન લલચાવનારી મમરાવાળાને ત્યાંની “શેકેલી માટી” છે. શું કહું, મહારાજ ? જો એ માટી તમે મંગાવી ખેતરોમાં નાંખો, તો મ્હારા ધારવા પ્રમાણે ઝાડે ઝાડે શેરડીનો રસ નિકળે. એ સેકેલી હોવાથી મોંઘી પડે તે વાત ખરી, પણ એથી જરૂર સત્યયુગના અનાજને ભુત્તાવે એવી મિઠાશ ધાન્યમાં આવે. બાકપણમાં હું છંદ અને નળીઆં કરડતી, પણ જ્યારથી આ માટી મ્હારા જાણવામાં આવી, ત્યારથી મ્હેં બીજા સર્વે માટીઓને ગોણુ સ્થાન આપી, આ માટીનેજ પાનસોપારીની જગ્યાએ હું ખાઉં છું.

એક બંગાળી બહેને કંઠકતાની “કોડીયા” અથવા “પલતામા” માટી મોકલી હતી, પણ આપણી શુજરાતી માટીએ જેવી તો એ નધીજ.

૭. આ શિવાંય મ્હેં બીજા ઘણાં શોધો કરી છે, કે જેથી કરીને હું એવી ખાત્રી આપવાને શક્તિમાન છું કે જે ચીજમાં જેટલી મિઠાશ લાગવી ધટે, તે ચિજ ઉત્પન્ન કરવા માટે તેટલીજ મિઠાશની માટી હું તૈયાર કરી શકું. હાજત તરીકે શેરડી માટે અને ઘઉં માટે મમરાવાળાની માટીજ વાપરું. અને રૂ-જેમાં મિઠાશની જરૂર નથી,—તેમાં માત્ર કોળી માટીનો હું ઉપયોગ કરું. કાંદામોને દુર્ગંધ દૂર કરવા કેવી માટી વાપરવી તે પણ હું જાણું છું, જે આપની કૃપાથી નિમણૂક થતાં હું સિદ્ધ કરી આપવા પ્રયત્ન કરીશ.

વિ. આપની સેવાકાંક્ષિની, મૃન્મતી “મુદંગે”

૩.

મારી ખાવાની ટેવવાળી મહેં ઘણી બહેનો જોઈ છે, પણ તે સર્વે બહેનો બહેન મુન્મત્તીને પ્રથમ સ્થાન આપશે એમ હું ધારું છું. કદાચિત્ એમનાથી કોઈ ઉચ્ચ જ્ઞાન સંપાદન કરતી હશે અને પોતાનો જાતી અનુભવ બહાર કરવા આગળ આવશે, તો શ્રીમત્ મદારાજ સાહેબના ધ્યાનપર એ સનારીનું નામ ઘણી ખુશીથી હું લખીશ; પરંતુ મહેં બહીક રહે છે કે આપણી સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક લક્ષણગુણોને લીધે કોઈ ભાગ્યેજ બહાર આવશે. એ લક્ષણગુણો અરેખર પરમ પૂજ્ય ગુણુ છે: અને ખાસ કરીને માટી ખાનારી બહેનો તો ત્હેને માટે દશદેશાન્તરમાં પણ જાણીતી છે !

K. G. M.

ખીચડી !

(એક મહેંદાર કાવ્ય)

લેખક: શ્રીયુત શિરીય-વાસણુડીલીયા.

[મહેં કાવ્યનો શોખ છે, અને એતો ખરૂં છે કે-કાવ્યના 'શોખી'ને 'દરેક પ્રસંગે કાવ્ય બનાવવાની સ્ફુરણા યથા આવે છે, પછી કદાચ કડીઓ ન ગોઠવી શકાય તો નિરાશ થઈ પડે-એ વાત જુદી છે ! એ મુજબજ એક દિવસે ખીચડીને ખદખદતી 'જોઈ' મહેં તે વિષે કંઈક લખવા સ્ફુરણા યથા આવી અને કંઈક સુંદર લખાણું પણ 'ખરૂં' હવે ત્હેમાં 'શો' રસ છે, કેવો સ્વાદ છે, અને કેટલી મિઠાશ છે, ત્હેનો નિર્ણય તો 'વાંચનારના અનુભવ ઉપરજ મૂકવો' વ્યાજબી લાગે છે. કાવ્યની યોગ્ય કદર કદાપિ હાલ નહિ થાય તોપણ ભવિષ્યની 'પ્રજ્ઞ'એ કાંઈ ગઈ નથી ! અરુ !]

અયિ ! ખદખદતી ખીચડી !

ભૂખ્યાંની લગવતી દેવિ ! ખોરાકની ખુશનુમા કલિકા !

ગરીબોનું ગુજરાતી ગુલ ! દેવિ ! ત્હારો પ્રમાવ અગમ્ય છે !

સ્વર્ગવિસુખદાના, ધૂતસંગી ! મીઠી, પોચી, ને ખીળી ખીચડી !

દાંત વગરનાં ડોશ-ડોશીની : દયામણી દેવિ ! ખીચડી !

અમહર્તા, શાન્તિદાતા ! ગરીબોના જીવનની કુશળ શ્રદ્ધાળી !

ભૂખ્યાંની ભૂખ મટારી. શાન્તિમાં અમલતી.

દેવી ! ત્હેને પ્રણામ છે:- મદારા અને ત્હારા સેવકોના-

* આપને "માટીના ગુણો" વિષેનો લેખ મોકલ્યા પછી, રાખ ખાનાથી પેટમાં કાંઈ વિકાર ઉત્પન્ન થયેલો હોવાથી, ઑપરેશન કરાવવા અત્રે આવેલી એવી એક બાઇની ઓળખ પડી હતી. લગભગ દસ મહિનાથી એ બાઈ પીડાય છે, અને ઑપરેશન તુરત કરવામાં જઈ આવે તો મામલો ગંભીર થશે, એમ ડોક્ટર જણાવે છે. બાઇનો ઘણી માસિક ઉપ રૂપીઆના પગાર સરકારી તોકર છે; ઑપરેશનો ખર્ચ રૂપીઆ ૬૦૦ ની લગભગ થશે, તે ઉપરાંત ઑપરેશનને લઈને જે માનસિક ચિંતા થશે, ત્હેનો એ જુરો આદતમાં પડેલી સર્વે બહેનોને ખ્યાલ લાવવા વિનવું કરું છું. આ બાઈનાં સંબંધમાં એટલી સતોષકારક ખીના જણાવવી જરૂરની છે કે ત્હેનો વ્યાધિએ થોડોક વખત ત્હેનાં રાખધીઓને આનંદ ઉપજાવ્યો હતો, કારણ કે કેટલાક વખત સુધી બાઈ સગમાં છે એમ મારવામાં આવ્યું હતું !

K. G. M.

મોહતાલનાં ભાષણો.

લેખક: શ્રીયુત " R. E. " (બી. એ)-મુંબાઈ.

(ગયા અંકથી ચાલુ.)

ભાષણ પાંચમું.

[પ્રસંગ-મોહતાલે ઘેર ફૂતરો આપ્યો.]

ત્હને આ ફૂતરો નથી ગમતો તેનું કારણ સમજી ગયો. ફૂતરાનું ખરય વધશે એટલે ન રાખવો એ ઉપર ઉપરનું કહેવાનું છે. પણ તે સાચું નથી. બસ કારણ આજ. આ ફૂતરો મ્હારી સાથે હેતથી રહે છે તે ત્હને પાત્રવતું નથી. ફૂતરાની જાત ઇમાની છે; ધણી પર બ્હાલ રાખવું એ પ્રાણીનો ધર્મ છે. મ્હારે આવા એક જાનવરની જરૂર છે. આ ધરમાં મ્હારા પર પ્રેમ રાખનાર કોઈ માણસ નથી તો નથી, પણ એક મૃતું જાનવર પણ નહીં કેમ? ત્હને આટલું પણ મુખ મજે તે ત્હારાથી કેમ સહન થાય? ત્હને ખરય વધશે ફરી હમણાંથી કુરકુર કરવાનો આરભ કર્યો છે. ત્હેં મેના પાળી છે, ત્હેના આરકવાથી મ્હારા કાન કુડી જાય છે, પણ તે વાસ્તે મ્હેં કોઈ દીવસ તકરાર ફરી છે? પડોસના રમાકાકીના પોપટને વચ્ચે વચ્ચેનું ખાવાનું મૂકે છે, તે બદલ ભૂલે ચૂકે પણ મ્હેં કુરકુર કર્યું છે! અને બન્ને બાળતોમાં એક શબ્દ પણ હું બોલ્યો હોઉં એવું યાદ નથી. પણ આ ફૂતરો હું લાગ્યો કે ત્હને જોતાંજ ખરયને લઈ ત્હેં તકરાર શરૂ કરી છે ને? આવા સારા, ઉમદા, ધુંટણુભર ઉંચા ફૂતરાને જોઈ બીજી કોઈ સ્ત્રી તો ત્હેની તારીફની કરવા મડી હોત, પણ તું તો ત્હેનાં ખાવા પીવાનો દિસાખ કરવા બેસી! તું બીજીનું શું કરે? ત્હારો સ્વભાવધર્મ એવોજ પડ્યો! ત્હારા મ્હારા સ્વભાવ વચ્ચે મ્હોટું અંતર છે. આપણાં માખાપે આપણને છાંટી આપ્યાં પણ સ્વભાવની બાબતમાં પડ્યો છત્રીસનો આંકડો! જોશાયે આપણ બન્નેના જન્માક્ષર જોયા હતા પણ સાળાને દેખાયું નહીં કે અમારા બન્નેનો સ્વભાવ મેળ નહીં આવે. ધણી વિશે બંધીના મનમાં સહાનુભૂતિ નહીં હોય એટલે મંસારથી પરવારીએસવાનું! મ્હારી સંસાર સુખથી નોકા આ સ્વભાવવિરોધના અંકપર અફલાઈ કકડે કકડા થવાની એ ચોક્કસ છે. નિર્મિત છે. સંસાર સુખ મેળવવા સ્ત્રીપુરુષ એકજીવ થવાં જોઈએ. અમારો આ સંગઘ જન્મરદસતીની આંધેલી ગાંઠ છે, એમજ થયું!

ત્હને શું ગમે છે, મ્હારા વિચાર કેવી જાતના છે, એ જવારે ત્હને સમજશે, ત્યારે તું આ 'પ્રેમ'નાં વખાણ કરીશ. આ ધરમાં તે જોઈએ જ એવું ત્હને લાગશે. જે ખરી પતિવ્રતા છે ત્હેને પોતાની પચ્છંગી નાપચ્છંગી બીલકુલ જ હોતી નથી. ધણીને ગમે તે પોતાને નમે:ન ગમે તે પોતાને ન ગમે. ધણીએ ધરમાં પ્રચંડ અજગર દિવા વિકાળ વાધ લાવી શખ્યા, તો પણ પતિવ્રતા સ્ત્રીનો હોડ જરા પણ હાલવાનો નહીં! પરંતુ અમારા ધરમાં તો જુદોજ તમાસો. ફૂતરા જેવા વહાદાર, ઉપયોગી પ્રાણીની જરૂર પણ અમારાં રાણી સાહેબને નથી પાગતી. વળી શું? હું લઈ આવ્યો તેમાં! નસીબના ભોગ,

ખીલું શું ? કહે છે ? મગજુત સાંકળે કૂતરાને બાંધી મૂક્યો તો-કાંઈ વાધો નહીં ? એકંદરે મ્હારા વિચારથી તું જરાએ વાંકે નથી. પછી તે વિચારું સારસ્ય ત્હારા મનમાં કસવાનું ક્યાંથી ? આટઆટલા દિવસના સહવાસથી પણ ત્હારાથી મ્હારો મત કળાયો નહીં, તે પરથી ત્હારી જીહ્વિની મંદતા જણાઈ આવે છે. કૂતરા થયો એટલે શું થયું ? ત્હેને બાંધી રાખવાનું મ્હને ખીલકુલ પસંદ નથી. ઇસ દહાડે ઘરમાં અંદર મ્હાર આમ તેમ મરજી મુજબ ફરશે અને રાતે મ્હારી પચારી પાસે પગ આગળ સૂઈ રહેશે. મ્હને જ્ઞાલા એવા કાંઈ પણ જનનવરની સોખત મ્હારે જોઈએ. જ.

વળી કુરકુર ચાલ્યું ! ‘ મ્હારી ખીલાડીને ઇસ મારી નાંખશે. ’ હીક તે પણ તંદન અસંભવિત નથી. કાણુલર માનો લઈએ કે ઇસએ ખીલાડીને માદી નાંખી તો તેમાં થયું શું ? ખીલાડીઓનો કાંઈ દુકાળ તો નથી પડ્યો ને ? એક મરી જશે તો બિજી લવાશે. છતાં પૂછું છું કે ખીજી ખીલાડીની જરૂર શી છે ? આસપાસ-થોડાં ખીલાડાં છે ? મ્હને લાગે છે કે અંદી ઉંદર કરતાં ખીલાડીની સંખ્યા વધારે છે ! ઇસના સપાટીમાં ખીલાડીને ન પડવા દેવી હોય તો તે પણ ત્હારા હાથમાં છે. ‘ રૂવી રીતે-સવાલ પૂછે છે ? આટલી સાદી વાત પણ મગજમાં ઉઠતી નથી ? તંદન રહેલી ને સટ યુક્તિ ! કપાટમાં કે પેટીમાં ખીલાડીને બંદોબસ્તથી પૂરવી. પછી ઇસ ત્હેને ક્યાંથી હેરાન કરવાનો હતો ? શું, ખીલાડીને પણ દરવા દરવાની છૂટ નહીં ? સ્વતંત્રતા !-ખીલાડીને પણ સ્વતંત્રતા જોઈએ, એ તત્ત્વ આજે આપણે તો ‘ મેહલું સાંભળ્યું ’ ! હું સ્વતંત્રતાનો દિમાયતી હોવાથી ગમે તે વાત કબૂલ કરીશ, એવું દરગીજ સમજીશ નહીં ! કૂતરાને છૂટ જોઈએ એટલે ખીલાડીને પણ જોઈએ, તાત્પર્ય કે પુરુષોને સ્વતંત્રતા જોઈએ એટલે સ્ત્રીઓને પણ જોઈએ એના જેવી વાત થઈ ! ધડીલર પણ આ હું સાંભળવાનો નથી. ત્હારામાં સદાનુભૂતિ નથી એવું વારંવાર કહું છું તે આટલાજ માટે. મ્હારા વિચાર એકદમ ત્હારાથી ગ્રહણ થતા નથી. કૂતરાનું સ્વાતંત્ર્ય અને ખીલાડીનું સ્વાતંત્ર્ય, તેમજ પુરુષનું સ્વાતંત્ર્ય અને સ્ત્રીઓનું સ્વાતંત્ર્ય-એની વચ્ચે નીતિ દૃષ્ટિએ મેહોટો જણાશે ભેદ છે. તે ત્હારાથી સમજતો નથી માટે ત્હારાથી આવી જૂલ થાય છે.

×

×

×

×

‘ મિજલાલનાં લાવણાં સાંભળતાં સાંભળતાં માનકેર કેટલાંક વરસે સ્વર્ગવાસી થઈ પછી થોડા દીવસની અંદર મિજલાલ ફરી પરણ્યા. પાણુકેરને મિજલાલ પ્રારેવારે કહેતા કે “ માનકેર ઇવતી હતી ત્યારે એક શબ્દ પણ બોલવાનું કારણ મળતું નહોતું. તે એતો પ્રસંગ આવવા દેતી નહીં. એવી સાધી લાખી હતી પણ કમનસીબે ચાલી ગઈ. ત્હેના હાથે એક પાઈનો ખોટો ખરચ કદી થયો નથી. રસોણમાં તો તે પ્રલક્ષ અન્નપૂર્ણા હતી ! મ્હારો સ્વભાવ, મ્હારી ગમતી ન ગમતી મરજી સમજી તે પ્રમાણે હું મેશવતે. અમારે મતભેદ થવાનો વખત કાંઈ દંહારો આવ્યો નહોતો. પણ જવા દો, તે વાત હવે શી કરવી ? મ્હારું દીલ ઓળખનારી, મ્હારો શબ્દ કદી પડ્યો ન રહેવા દેનારી તે એકજ હતી ! ” ’

બાલકો માટે વાર્તા.

વાલોચાન.

ગુલાબનું પુત્ર.

લેખક:—સૌ. “કુમુદ”-પાદરાકર.

ધણા વર્ષ પહેલાં બંગાળ દેશમાં એક શુરવીર અને બલવાન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેજ પ્રમાણે તેની રાણી પણ ધર્મ શીલ અને સંસ્કૃત ન શાળી હતી. તેમને માત્ર સંતતી થીવાય સર્વ સુખ હતું. પોતાને છોકરાં થતાં નથી એમ જાણી રાજા રાણી હમેશાં ઉદાસ રહેતાં હતાં. પુત્ર પ્રાપ્તિ માટે રાણીએ અનેક વ્રત-આધાર્યો કરીને પરમેશ્વરને અનેક રીતે આજીજ કરી. એક વખત રાણીની પ્રાર્થના સફળ થઈ. તે તેને રાત્રે સ્વપ્નામાં એક સાધુ પુરૂષ દર્શન આપ્યાં અને કહ્યું કે—“રાણી ! તને થોડા વખતમાં જ એક પુત્ર થશે. ને તે જે ઇચ્છે તે તેને તરતજ પ્રાપ્ત થાય એવી દેવી શક્તિ તેના અંગમાં વસશે.” એવું કહીને તે સાધુ પુરૂષ અદ્રશ્ય થઈ ગયા.

આ સાંભળીને રાણીને અત્યંત દયો, ને તેણે સર્વ વર્તમાન પોતાના પતિને જાણાયા, જે સાંભળી સર્વને બહુ ખુશાલી થઈ. પુરા દીવસ થયે રાણીને તે સાધુના દયા પ્રમાણેજ પુત્ર થયો. આ સુવાર્તા સર્વજ પ્રસરી ગઈ ને જ્યાં ત્યાં વ્યાપ્ત વર્તાઈ રહ્યો. રાજાએ પોતાના રાજવાડામાં મોટા ઓચિંત કર્યો. ને ગરીબ ગરબાને પુષ્કળ દાનધર્મ કર્યા. રાજકુવરનું નામ ‘વીર’ એવું રાખ્યું. કારણ તે શરીરબલવાન ને નીરાંગી હોવાથી વીરત્વવાળોજ થશે એમ સૌને લાગતું હતું. ‘વીર’ મોટા થવા લાગ્યો. એક દીવસ તેની મા તેને પોતાના બાગમાંની નાની તલાવડીમાં નવરાવવા લઈ ગઈ. ત્યાં વીરને નવરાવી પોતે પણ નહાઈ. ને એજ જણ ત્યાંના આવેલા એક વૃક્ષ નીચે થંડી હવામાં ઉઠી ગયાં.

તે રાજાને ત્યાં ‘ચંદ્રક’ નામનો એક દુષ્ટ શુદ્ધિ નોકર રહેતો હતો જેને કુમારના અંગમાં રહેલી વિદ્ય શક્તિની ખબર હતી. તેણે રાણીના પદપ્રામાંથી તે બાકકને ઉપાડી લીધો. ને તેની જગ્યાએ મારેલા બનવરનું રક્ત નાંખ્યું ને પોતે રાજપુત્ર ‘વીર’ ને લઈને દુર દેશાવરમાં ચાલ્યો ગયો. જરા મોટી ઉંમર થતાંજ તે દુષ્ટ શુદ્ધિ ‘ચંદ્રક’ રાજપુત્રની પાસે બોલાવ્યું કે—“રાજાને જાણે તેવો એક કિશોર જન્મ્યો.” એવું બોલતાંજ ત્યાં એક મનોહર ને મજબુત કિશોર ઉત્પન્ન થયો. રાજપુત્ર એકસોજ હોવાથી તેની સાથે બેસવા સોર એક સોજતી જોઈએ એમ મનમાં વિચારીને પેલા દુષ્ટ શુદ્ધિ ચંદ્રકે “રમવા” માટે એક નહાની પણ સર્વાંગ સુંદર છોકરી જોઈએ,” એમ તે રાજપુત્ર પાસે બોલાવ્યું. ને બોલતાંજ ત્યાં એક સુંદર રૂપ અને અનિશ્ચય મોહકતાવાળી એક બાલીકા આવી ઉભી. અને આ બાલીકાના સહવાસમાં રાજપુત્ર આનંદ કરવા લાગ્યો.

અહીં રાણી જગીને જુલે તો પોતાનો પુત્ર ન મળે, પણ તેને દેહાણે લોહીના ગદ્ય જોઈને મોટેથી રડવા લાગી. સંજની રાજાજ એવી જ થઈ કે ‘વીર’ ને પ્રેમ દિશકે પણ એ

હાડી ખાધી હશે. રામને અતીશય દુઃખ થયું ને રાણીની બેદરકારી માટે તેના પર અત્યંત ગુસ્સો ઉપજ્યો. અને “તહેજ મહારા ખાલકને જનાવર પાસે ખવરાવી દીધું” એમ રાણીને કહ્યું. રાણીએ કહ્યું કે મહારો કંઈ અપરાધ નથી પણ મને નાહકનોજ ઇંપેડા આવ્યો છે. રામએ ગુસ્સાના આવેશમાં પોતાના પ્રવચનને હુકમ કર્યો કે રાણીને સામે આવેલા ઉંચામાં ઉંચા પર્વત પર જ્યાં માણસ જઈ શકે નહીં ત્યાં લઈ જઈને મૂકી આવે. પ્રધાનોએ નિરૂપાએ રામના કહેવા મુજબ કહ્યું. રાણી પણ પોતાનું નશીબ રહ્યું સમજી તેને તાબે થઈ ત્યાં તેને ખાવા પીવા આપવાની બંધી હતી પરંતુ જ્યારે જમવાની વખત થઈ ત્યારે ખડકમાંથી એ પંખીઓ નીકળી આવ્યાં તેમની પાંખ ઉંપર એક તાટ જમવા માટે રસોઈ પીરસી તૈયાર આવેલું હતું તે રાણીને આપીને બોલ્યાં “હમેને જાગમાંથી એક પ્રવાસી સાધુ મહાત્માએ આ લઈ મોકલ્યાં છે તે તું લે ને ખા.” એમ કહી રાણીને તેના પુત્ર સંજયી સર્વ હકીકત જણાવીને વધારામાં ખાત્રી આપી કે “તેણેજાજ વખતમાં આવી તને બેટશે.” પોતાના તોડર દુષ્ટશુદ્ધિ વિશે રાણી માદિતગાર થઈ ત્યારે તેને નિમક દરામ ચંદ્રક પર ઘણોજ ગુસ્સો આવ્યો. પણ હાલ તો કેવલ શોક કરવા સીવાય બીજો રસ્તો નહતો.

આ તરફ રાજપુત વીર તથા તેની મૈત્રીણી સખી ‘વિમલ’ દુષ્ટશુદ્ધિ ચંદ્રકને પોતાનો વડીલ માની આનંદમાં ટાળ ખાગતાં હતાં. બિચારા ‘વીર’ ને પોતાનાં માખાપ વિષે કંઈ ખબરજ ન હતી. તે ચંદ્રક હવે એક સદ્ગુણ તરીકે રહેતો હતો. જે રાણી ચંદ્રકને પોતાના પેટના પુત્ર સમાન મણી વખતો વખત ખાત્રી મદદ તથા મોટા આપતી, તેનાજ બાલકને આ દુષ્ટ શુદ્ધિ આવી રીતે લઈ ગયો, એ કેવો નિમકદરામ ! એમ કહીશું કે ધિક્કાર હો તે નિમકદરામ પર !

હવે જેમ જેમ ‘રાજપુત વીર’ મોટો થતો ચાલ્યો તેમ તેમ ચંદ્રકને ફીકર થવા લાગી, કે હવે વીર જલદીથી પોતાનાં માખાપ વિષે તપાસ કરશે. અને તેથી પોતાની બચાકર દશા થવાની. કારણ ‘વિર’ના અંગમાં રહેલી દૈવી શક્તિથી ‘વીર’ તેને તુર્તજ હવે પકડી કાઢશે એમ તેને ચોક્કસ લાગ્યું તેથી તેણે વીરને મારી નાખવાનો વિચાર કર્યો. અને આ કામ ‘વિમલ’ પાસે કરાવવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો ‘વિમલ’ને તેણે એક બાળુ બોલાવી ‘વીર’ને મારી નાંખવા કહ્યું. પણ ‘વિમલ’-તેણે તેમ કરવા સાહ ના કહી. કારણ ‘વીર’ પર તેને અતિશય પ્રેમ હતો. આથી ચંદ્રક તેને અનેક રીતે ધારતી અને ભય બતાવ્યાં ત્યારે વિમલે ઘણી આજીજ અને વિનંતી કરી તેને જચાવવા કહ્યું. પણ તે નિર્દયનું મન ખીલકુલ વળ્યું નહી. ને સખત રીતે વિમલને હુકમ કર્યો કે આજ સાંજે ‘વિર’ ઉઘી ગય ત્યારે કાર કરી તેની જીભનો દુકડો મને આપવો. એમ કહી અદાર ચાલ્યો ગયો.

બિચારી વિમલ અત્યંત દુખી થઈને સર્વ હકીકત વીરને જણાવવા માટે તેની ઓ. રડીમાં ગઈ. વીર તેની વ્યાકુળ મુખમુદ્રા જોતાંજ તેને પુછ્યું કે શું થયું છે ? તેણે તેથી તેને સર્વ હકીકત જણાવી. આ સાંભળી તે દુષ્ટ-ચંદ્રક પર તેને અનિશય ગુસ્સો આવ્યો ને તેણે વિમલને જણાવ્યું કે-“તું એક બચતી જીભ લાવ ને તે નિશ્ચયે બતાવવા

સારું રાખી મુક. તે સંધ્યાકાળે પાછો આવે ત્યારે તેને તે જીલ્લા ખતાવવા સારૂ આ ઓરડીમાં લાવજો. હું અહીં સંતાપ બેસીશ અને પછી જોઈ લેઈશ," આ સાંભળી વિમલને અતિશય ઉદ્વેગ આવ્યો. ને તે વિરતે બેઠી પડી. પછી તેણે એક બનકની જીલ્લો દુકડો આણીને તે પોતાની પ્રાસે રાખી મુકી. વીરને સુવાની જગ્યાએ લોહી છાંટી દીધું ને તે ચાંડાળ ચંદ્રકને આવવાની રાહ જોવા લાગી.

રહાંજે તે દુષ્ટ ચંદ્રકે ધેર આવતાંજ " મહારા કહ્યા મુજબ કર્યું છે કે નહીં ? " એમ વિમલને પુછ્યું. તેણે જણાવ્યું કે રાજપુત્રને દાર મારી તેની જીલ્લો દુકડો ઓરડીમાં રાખ્યો છે. એવું સાંભળીને લુચ્ચા ચંદ્રકને બહુજ આનંદ થયો. ને આનંદભેર તે જીલ્લો દુકડો જોવાને અંદર ગયો. વિમલ જીલ્લા ખતાવે છે ને ચંદ્રક તે જુલે છે, એટલામાં છુપાઈ બેઠેલા 'વિરે' ખદાર આવતાંજ લુમ પાડી કહ્યું. " નિચ ! ગળામાં સોનાની સાંકળ ને મુખમાં લાંબી જીલવાળો તું કાળો કુતરો થા " !

રાજપુત્રના મુખમાંથી આ રાખેલા ખદાર પડતાંજ તેજ કાંજો તે ચંદ્રક કાળો કુતરો બની ગયો. વાંચક ! જુલો ક્યાં કર્મનો બદલો કેવો મળે છે તે ! રાજકુમાર વીરસિંહે તે કુત્રાને મજાલુત બંધથી બાંધી રાખ્યો. અને રાજપુત્રે તે દિવસ બહુજ આનંદમાં બતીત કર્યો. બીજે દિવસે તે વિમલને કહેવા લાગ્યો કે પ્રિય વિમલ ! ગઈ રાત્રે સ્વપ્નામાં કોઈ અવાસી સાધુ આવી મને મહારી સર્વ ખરી હકીકત કહી ગયો છે. તેથી મ્હારે મ્હારા માબાપને મળવા જલદીજ જવું એમ ઇચ્છા થઈ છે. હું આજેજ આ જગ્યાનો ત્યાગ કરીને મહારા દેશમાં જઈશ. ને ત્યાં જઈ બધો તપાસ કરી પછી તેને તેડી જઈશ.

પરંતુ વિમલસુંદરીને એકલાં ત્યાં રહેવું ગમતું હોય તેમ જણાયું નહીં. તેણે સાફ કહ્યું કે કુમાર વિરસિંહ હું ત્હમ્હારા શિવાય આ બિદામણા કોલામાં એકલી કદાપી પણ રહેનાર નથી. વીરસિંહે પણ તેણે પોતાનો પ્રાણ બચાવેલો હોવાથી તેનું કહેવું માન્ય રાખ્યું. પરંતુ વિમલને આટલે બધે લાંબે પંથ લઈ જતાં અનેક વિધો આવશે એમ ધારીને તેણે કહ્યું કે પ્રાણપ્રીય વિમલ ! તું એક સુંદર ગુલામનું પુલ બની જા. તરતજ વિમલ ગુલામનું પુલ બની ગઈ ને તે પુલ વીરસિંહે પોતાના ખીસામાં સંભાળીને મુક્યું. ચાલતાં ચાલતાં એક નગર નજીક આવી પહોંચ્યો ને જોયું કે સામે ટેકરીપર મનુષ્યથી ન ચઢાય તેવી જગ્યાએ એક મકાન આવેલું છે. તેણે કાણુકને લીધે ત્યાં જવા ઇચ્છ્યું. ને દૈવિકક્તિથી ત્યાં પહોંચ્યો, પણ તે ધર ધણુંજ ઉચું હોવાથી ત્યાં ચઢાય તેમ નહોતું તેણે ઇચ્છ્યું કે એક મોટી સીટી થઈ જાય. ને તેમ થયું, તેની મદદથી તે મકાનમાં પહોંચ્યો ત્યાં તેણે શું જોયું ? એક સુંદર સુકુમાર સ્ત્રી મરવા પડેલી છે. નીચે આવી આસપાસ લોકોને પુછનાં તેને જણાયું કે તે પોતાની બ્હાલી માતા જીવનસુંદરી જ હતી. ને તે દુષ્ટ ચંદ્રકને લીધે આ દેશાએ પહોંચેલી હતી તે તુર્તજ પોતાની માતાના પગમાં જઈ પડ્યો ને સર્વ હકીકત તેને જણાવી. ને બેઠે જણુ આંસુ વર્ષાવવા લાગ્યાં

ત્યારબાદ વિરસિંહ પોતાની માતા તથા કાળા કુત્રાને લઈને નગરમાં ગયો. નગરમાં જઈને તેણે રાજની પાસે હાજર થવા વિચાર કર્યો. તુર્તજ તેની દિવ્ય

શક્તિ તેને તેના પિતા પાસે લઈ ગઈ. રાજ્યે પૂછ્યું કે “હે મુંદર સુવાન પુરુષ ! તું કેણું છે ? ને ક્યાંથી આવ્યો છે ?” તેણે જવાબ દીધો. “રાજન ! હું એક મુસાફર છું. ને ઇચ્છીત કાર્ય કરવાની શક્તિ ધરાવું છું. રાજ્યે તેને વીકટમાં વીકટ કામ સોંપવા ધણું. ને જો તેમાં ફતેહમંદ થાય તો પોતાના ત્યાં પોતાના પુત્ર તરીકે તેને રોકવા વચન આપ્યું, જે વીરસીંહે કબુલ કર્યું. રાજ્યે કહ્યું કે “મહારા આગમાંનું દરેક પાનડું ગુલાબ યઈ જાય. મહારો મહેલ તદન સોનાનો થઈ જાય. તે જમીન માત્ર રૂપાની થઈ જાય. નદીનાં સર્વ પાણી ગુલાબજળ થઈ જાય. મહારાં રસોડાં મીઠાઈથી ભરાઈ જાય. અને સર્વે પ્રજા સુખી થાય.”

પુરતજ રાજપુત વિરસિંહે પોતાના ખીસામાંથી તે ગુલાબનું પુલ ખદાર કાઢ્યું. ને આગમાંનાં દરેક પાનને તે ગુલાબપુલ અડકાડતાંજ “પ્રવાસી મહારામા” ના નામનો ઉચ્ચાર કર્યો. તે તુર્તજ બંધી વનસ્પતિ ગુલાબના રૂપમાં બદલાઈ ગઈ. મહેલને ગુલાબ અડકાડતાં તે સુવર્ણનો થઈ ગયો. જમીન ને અડકાડતાં તે રૂપાની બની ગઈ. ને રસોડાંના ખારણુને અડકાડતાં તે મીઠાઈઓથી ભરાઈ ગયાં. લેડામાં પણ સુખ સન્તોષ ફેલાઈ ગયાં. આથી રાજ્ય ખુશ થઈ ગયો. ને તેના મહેરા સામે ધારી ધારીને જોવા લાગ્યો. તેને તુર્તજ પોતાનો રાજકુમાર યાદ આવ્યો ને પોતાની બદલી જીવનમુંદરી (રાણી) હોયે ભરાઈ આવી. તુર્તજ રાજ્યે કહ્યું “ભાઈ ! સાચું કહે ! તું કેણું છે ? આથી રા. જકુંવર રાજને પગે પડ્યો ને પોતાનો બધો વૃત્તાંત જણાવ્યો. ને તે કાળો કુતરો પણ બનાવ્યો, જેને માણસના રૂપમાં ફેરવી નાંખનાંજ તે કુટ્ટ ચંદ્રક તરીકે ઓળખાઈ રહ્યો. સર્વે તેને શીટકાર આપવા લાગ્યા ને રાજ્યે તુર્તજ તેને ફાંસી દીધો.

આ વખતે પેલા પ્રજાસીમદહમા રાણી જીવનમુંદરીને લઈને ત્યાં આવી પહોંચ્યા. રાજન તેને બેઠવા તથા ક્ષમા પાચવા નમ્રતાથી ગયો; પણ રાણી જીવને તેમન કરવા દેતાં તેને અટકાવ્યો. સાથે પોતપોતાની હકીકત જણાવી ને સૌ શાંત થયાં.

રાણી જીવન મુંદરીને પુત્ર લાભ યચથી સંતુષ્ટ થઈ ગઈ. પણ તે હવે સંસારથી કંટાળી ગઈ હતી. તેણે રાજની પરવાનગીથી તે પ્રવાસી મહારામા પાસે દીક્ષા લઈ, સંસાર ત્યાગ કરી, કહની ધારણ કરી. વિરસિંહ તથા વિમળ લગ્ન કરી રાજ્ય કરવા લાગ્યાં. રાજ. પણ વાનપ્રસ્થ લઈ પ્રભુસ્મરણ કરવા લાગ્યો.

ધણે કાળ વ્યતીત થયો છે, સાંજનો પેલો શું આવે છે ? તોફાની ઢરીએ નાવ તમારું ગોચાં ખાયરે !” હા ! એતો જીવન મુંદરીનો અવાજ ! પ્રભુ સૌને શાંતિ આપો.

મૂર્ત્તિકી સૂઈ !

એક રાત્રિ સમયે રસ્તા ઉપર એક માણસ કાંઈ શોધી રહ્યો હતો. કાંઈએ તેને પૂછ્યું,—“ભાઈ, શું કરો છો ?” તે માણસે જવાબ દીધો—“મહારા ધરમાં સોય ખોવાઈ ગઈ છે, તે ખોળું છું.” પેલા આદમીએ કહ્યું,—“અરે મૂર્ખ ! ધરમાં સોય ખોવાઈ છે અને બંદાર કેમ શોધે છે ?” મૂર્ખ ઉત્તર આપ્યો : “શું કરું ?—ધરમાં દીવો નથી અને રસ્તા ઉપર સરકારી ફાનસનું અજવાળું છે, તેથી હું અંધિજ ખોળી રહ્યો છું.”

રમણીમણિમાલા.

સ્વર્ગસ્થ સૌ. ચન્દ્રમા.

૧.

શિશુવય વિશે સાથે ખેડ્યાં, વસ્ત્રાં પણ સંગમાં,
તરુણ વયમાં વિદ્યા પામ્યાં વળી સદ્વાસમાં;
મિત્રી સરલતા, ખડેની ! તદ્દારા રત્નાવ વિશે શી, હા !
અરરર ! સખી ! હૈયું ફાટે યદિ સ્મરું સર્વ આ !

સરલ તુજ એ મીઠી મીઠી ભૂલું ક્યમ વાણી હું ?
સુખદ તુજ સૌ આકાષો ને વિચાર, સખી ! ભૂલું ?
ગમન તુજ આ સ્વપ્ના જેવું પ્રતિદેશુ ભાસતું,
અરર ! તદ્દપિ સાચું છે એ, યદિ જગ ના જૂઠું !

હાહા હવે સ્નેહી નેત્રો વહો નવ અશ્રુ એ !
અનસ સમ તું, હૈયા ! શાને દહાય હવે અરે ?
પ્રિયતમ સખી ! હાયાં તુને રિશમ હજો મીઠો,
પ્રિય પ્રિય સખી ! આત્મા તદ્દારો અખંડ મુખો લહો !

—“હૃદયકુંજ” ઉપરથી

૨.

અમારાં પ્રિય ભગિની અ. સૌ. ખડેન ચન્દ્રમાના અકાળ અવસાનના દુઃખદ સમા-
ચાર જાણી, અમારા ઉપર પ્રીતિ-મમતા રાખનાર અનેક પ્રિયજનો તરફથી જે આશ્વાસન
પત્રો મળ્યા હતા, તહેને માટે અમે તહેમનો અન્તઃકરણ પૂર્વક ઉપકાર માનીએ છીએ.
આમાં, સ્વર્ગસ્થ ખડેનના પરિચયમાં આવનાર ખડેનો અને બધુઓ તરફના પણ કેટલાક પત્રો
હતા; તહેમાં એ ખડેનની સરલતા-સુગનતા-સાધુતા વિશે જે કાંઈ લખવામાં આવ્યું હતું,
તેટલું સામાન્ય રીતે કોઈ પણ મનુષ્યને માટે કહી શકાય, તો નિઃસંશય તહેનું જીવન સર્વ
રીતે સ્પષ્ટ થયું છે, એમજ માનવાનું કારણ રહે અને અમને ખોતાને તો તે પ્રિયજનોનો,
તે ઉચ્ચાભિગ્રાથી સ્નેહાળ હૃદયનો અહોરાત્ર અનુભવ થયાં કરતો હતો; એટલે અમે એટ-
લુંજ કહીશું કે સ્વર્ગસ્થ સૌ. ખડેન ચન્દ્રમાની દુઃખી જિંદગીમાં-પુત્રી તરીકે, ગૃહિણી
તરીકે, માતા તરીકે, અને મદિલા તરીકે, -ગમે તે સ્વરૂપમાં તહેમનું જીવન જોવામાં આવે, તો
સર્વદા તહેમનું વર્તન એક આદર્શ સન્તારી રૂપજ હતું; અને આમ કહેવામાં કાંઈ પણ અતિ-
શયોકિત થતી નથી. દુર્ભાગ્ય માત્ર આપણી દેશભાવાનું જ છે કે, અનેક અંતરમાં સુવાસ
ફેલાવતી, અનેક જીવનમાં પ્રકાશ પ્રસારતી, આવી દિવ્ય કૃતિની કળિયો હજી પૂરો વિકાસ
પણ પામી નથી હોતી, એટલામાં તહેમનો વિનાશ થાય છે; અને લક્ષ્મી, વિદ્યા, તથા
નીતિની આપણી મદાન ન્યૂનાઓમાં-માનુષ્યમિનાં આવાં ભવિષ્યવન્તાં બાલકોની
પૃથુ અસલ હાનિ દિનપર દિન વધતી જાય છે !

સ્વ. સા. જ્ઞેન ચન્દ્રાના જન્મ સંવત ૧૯૩૮ ના ભાદરવા વદ ખીજને દિને, અમદાવાદની વડનગરા નાગર સ્થિતિમાં સ્વ. રા. રા. વલ્લભાઈ હીમતભાઈને ઘેર થયો હતો. તેમના પિતા કાઠિયાવાડમાં એક સજ્જનના મેનેજર હતા અને તેમના વડીલ-દાદાએ તે પ્રાન્તના દ્વંદ્વતરદારનો જોયો હોદ્દો ભોગવ્યો હતો. તેમનું કુટુંબ (દેવેટિયા-સુનવી) સાહિત્યપ્રેમ અને સંસ્કારીતા માટે સુપ્રસિદ્ધ છે; અને સા. જ્ઞેન ચન્દ્રાએ શાળામાં બહુ કેળવણી નહિ લીધેલી છતાં, તેમનામાં પણ તે શુભોનાં અંકુર બાદ્યકાળથી નિહાળવામાં આવતાં હતાં. સા. ચન્દ્રાનું જન્મ સંવત ૧૯૫૧ના વૈશાખ શુદ્ધ ૧૨ ને દિને રા. રા. ભારતરત્ન મોતીલાલ મેદ (ખી. એ., એલ. એલ. ખી.)—જેઓ અમદાવાદના એક ગણીના અને પ્રતિષ્ઠિત વકીલ છે, તેમની સાથે થયું હતું; અને એક પુત્ર તથા બે પુત્રીઓ, એ સમના ફળરૂપ સંતાનિ તેમણે મૂકી છે. આ જ્ઞેનનું શોકજનક અવસાન, સંવત ૧૯૭૦ ના માગશર શુદ્ધ પુનમને દિવસે, “રિસ્પેશિયા” (અશુભ-અપયો) એ મહાત્યાધિથી પાંચ છ માસના મદયાક પછી થયું હતું.

સુન્દરી સુભોધ તરફ તો તેમની મૂળથી ઘણી પ્રીતિ હતી. “સા. મનોરમા”ની સદીથી તેમણે એક સુન્દર કાવ્ય (જે મુઆમના શુજરાતી હિન્દુસ્ત્રીમંડળનાં ભારત માન્ય પ્રમુખ સા. જમનાજ્ઞેન સંકલ્પે પ્રકટ કરેલા “સ્ત્રીહિતશિક્ષા”. નામના સંગ્રહમાં દાખલ થયું છે તે) અને જૂદા જૂદા ઉપયોગી વિષયો ઉપર લેખ લખ્યા હતા. તથા છેલ્લા સ્ત્રીશિક્ષના ખાત્રઅકમાં “પરસ્પર સદાયકારી મંડળ” અને તેની પરિપક્વને લગતું એક વાંચવા લાયક લખાણ તેમણે આપ્યું હતું. એમનામાં સ્વાભાવિક વિનયવૃત્તિ એટલી તીવ્ર હતી કે એ અંકમાં તેમની જમી પ્રકટ કરવાની અમારી પ્રયત્ન ધ્રુવિષા, માત્ર એમની પોતાની દૃઢ વિરુદ્ધતાને લીધેજ, અમલમાં મૂકી શકાઈ નહોતી.—સુન્દરીસુભોધ તરફની એમની મમતા, અમારી પાસે તેનું કાર્યનન્ત આખ્યા પછી તો ઘણીજ વધી ગઈ હતી; અને આ પત્રમાં જે જે પ્રગતિ,—જે કાંઈ સુધારણા હાલ સુધીમાં થયેલી જોવામાં આવે છે, તે સર્વ સ્વ. સા. ચન્દ્રા તરફથી નિરન્તર અમને પ્રાપ્ત થતી શુભ સલાહ અને સંપ્રેમ પ્રોત્સાહનનુંજ ફળ છે, એમ જણાવતાં એ જ્ઞેનની અસાધારણ શુદ્ધિ અને વિશાળ હૃદયને માટે અમને વાજગી અભિમાન થઈ આખ્યા વિના રહેતું નથી.

સ્વ. સા. ચન્દ્રાના કૌટુંબિક અને સામાજિક જીવન વિશે સહજ સૂચન અ. સા. અરવિન્દા જ્ઞેન તથા રા. રા. ડાહ્યાભાઈએ કર્યું છે; અને અમારા પોતાના અનુભવનું ઉલ્લેખન વધારે વિસ્તારથી આગળ ઉપર કરવા અમારો વિચાર છે. તેથી અહિં વિશેષ લખવું યોગ્ય ધાર્યું નથી. વિદ્વદ્ધી જ્ઞેન અ. સા. શારદાગૌરી તરફથી એ સ્વર્ગસ્થ જ્ઞેન માટે જે રતેહ અને સહૃદયતા ભર્યા ઉદ્ગાર પોતાના મતી અનુભવના ફળ રૂપે અમને મળ્યા છે, તે પણ એમના નિખાલસ, વિવેકી, આનન્દી, પ્રીતિપૂર્ણ હૃદયનીજ સાક્ષી પૂરે છે. ટુંકામાં કહીએ તો ઉદાત્ત જીવન, ઉદાર અંતર અને આદર્શ વર્તન,—એ સહૃદયો જે કાંઈ જિંદગીને અમરૂપ બનાવે છે, તો તે આ જ્ઞેનમાં ઘણે અંશે હતા; અને આથીજ એમનું અકાળ પરલોકગમન અસંભવ લાગે રૂપ યર્ષ પડ્યું છે.

ઈષ્ટરેષા અનિવર્ય છે, એમ સ્વીકાર્યા શીવાય અન્ય માર્ગ નથી. આ પત્રને અને અમને, તેમજ એમનાં સ્વજન મંડળને એમના અકાળ પરલોક પ્રવાણથી ભારે ખોટ પડી છે. તથાપિ એ જ્ઞેનના જેવું અમરૂપ સ્ત્રીરત્ન (આપણું રક્તવડીલોના અનુભવ પૂર્ણ શબ્દોમાં કહીએ તો—) આપણી દોષમય દુનિયાને બહુ વખત સુધી “જાજો” જ

નહિ; અને સુવર્ણ-સુગન્ધથી ભરપૂર અઘૌકિક પુષ્પો તો શ્રી, પ્રભુપદમાં મુદાય; એ ઉચ્ચ લાવનામય પ્રીતિપ્રદાને આધિન થવું, એ ધર્મ છે. વિશ્વ પિતાએ આપણી જીવનયાત્રામાં આત્મ વિકાસ અર્થે આપેલી દિવ્ય વસ્તુ-કોઈ પણ સમયે પાછી લેવાને તહેનો પૂર્ણ અધિકાર છે, અને તે જ્યારે તહેનો પુનઃસ્વીકાર કરે છે, ત્યારે આપણા અને આપણાં પ્રીતિપાત્રના, સર્વના કલ્યાણને અર્થેજ તેમ થાય છે, એ પરમ સત્ય છે. દયા પ્રેમસ્વરૂપ જગત્પિતા બહેન સૌ. ચન્દ્રાના અમર આત્મતત્વને શાન્તિ અને કલ્યાણ સમર્પો. અસ્તુ !

—૨૧ જ.

૩.

સદગત સૌ. બહેન ચન્દ્રાના અકાળ મરણથી તેમના પરિચયમાં આવનાર દરેક જણને મ્હોટી ખોટ પડી છે, એમાં કોઈ શક નથી. મને પણ તેમની સાથેના લાંબા વખતના સંબંધને લીધે ઘણીજ દિલગીરી થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

હું ન્હાની હતી અને જ્યારે જ્યારે મ્હારાં બાલસખી સૌ. બહેન સતુઆં (જે હાલ “ સૌ. પ્રમીલાં દિવેદિયા ” ના નામથી લેખક તરીકે જણીતાં છે તે) ની પાસે જતી, ત્યારથી મને સૌ. ચન્દ્રાને મળવાનો લાલચ થતો. તે વખતથી જ તેમનો હસમુખો મ્હેરો, આનંદી પ્રકૃતિ તથા તેમનું મીઠનસારપણું, એ ગુણોની છાપ મારા મન ઉપર સારી રીતે પડી ગઈ હતી. જોકે તે વખતે એ બહેન પણ ન્હાનાં હતાં, છતાં તેમનામાં મ્હોટાં માણસના જેવી શુદ્ધિ નજરે પડતી.

અમારી (અમદાવાદી) “ નાગર કલ્પ ” માં જે વખતે સ્ત્રીવિભાગ ખોલવાની યોજના કરવામાં આવી હતી, તે સમયે તેના ઉત્તેજન માટે તેમણે તેમણે ઘણાં માન ભર્યા ભાગ બહુ ઉત્સાહથી લીધા હતા. તેમજ “ ગરબા પાર્ટી ” ના પ્રસંગે પણ છોકરીઓને ગરબા ગાતાં શીખવવામાં, તેમ તે દરેક રીતે ફતેમંદ બને તેને માટે તેમણે અન્તઃકરણ પૂર્વક પ્રયાસ કર્યો હતો. ગઈ વખતના જ્ઞાતિના મેળાવડામાં પણ તહેમણે પોતાનું નામ બ્હાર ન પાડવાની શરતે છોકરીઓને ધનિમ આપવાનાં પુસ્તકો મોકલી આપ્યાં હતાં. ટૂંકામાં કહીએ તો સારાં કામ કરવામાં તે આગળ ચતાં અને જે કરતાં તે બહુ ઉમંગથી તથા સાથે કામ કરનારાને ખુશી કરીને કરતાં.

ન્હાની ઉમ્મરમાં તેમણે પોતાનું ગૃહકાર્ય એવી સારી રીતે ઉપાડી લીધું હતું કે સંસાર-વ્યવહારની બાબતોમાં એમની સગ્રહ મ્હોટી ઉમરની ઓંઓ પણ લેતી. અને વનિતા વિશ્રામ, અનાયાશ્રમ, વગેરે તરફ એમને ખરા દિલની લાગણી હતી, તે એમના એ સંસ્થાઓને મદદ કરવાના વારંવાર સાંભળેલા વિચાર તથા પ્રયાસ ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું. કેવ સૌ. ચન્દ્રાનો એક ગુણ મને સૌથી વધારે પાદ આવે છે. તે હરમેશાં હસમુખાં અને આનંદી રહેતાં. મને ત્યારે આપણે મળ્યાએ, તે વખતે તે આનંદથી અને પ્રકુલ મનથી વાત કરતાં. આ ગુણ સામાન્ય રીતે અમારા વર્ગમાં ઓછો જોવામાં આવે છે. ગૃહસંસારના બોળને લીધે, નરમ તમિયતને લીધે, અથવા જીંદગીની પ્રતિકૂળતાઓ અને પરાધીનતાને લીધે અમને ગ્વાનિ રહે, એ સ્વાભાવિક છે. અને સૌ. ચન્દ્રા પણ એવા પ્રસંગોથી મુક્ત નહોતાં. પણ એમનું મનોમગ્ન એટલું હતું કે તે જૂદા જૂદા વ્યાપિ અને ઉપાધિમાં પણ સર્વદા આનંદમાં રહેતાં. હું પાત્રોએથી પાછી આવી, ત્યારે એમની તમિયત મિમાર હોવા છતાં પણ બધી હાડીકત મણા રસથી પૂંછી હતી અને પોતે યાત્રાએ જવનો વિચાર જણાવ્યો હતો, પણ દેવની ઇચ્છા જુદીજ હતી ! એવી ભવંકર

ખિમારી હેમને લાગી કે જેમાંથી તેમને આરામ જ ન થયો. આપણામાં એક અસલી કહેવત છે કે “ જેમનો અંહિ ખપ છે, તેમનો પ્રભુને ઘર પણ ખપ છે.” એ પ્રમાણે થયું છે.

સૌ. ચન્દ્રાણી ખોટ તેમના કુટુંબમાં પડી છે એટલું જ નહિ પણ આખી નાતને પણ એના મરણથી હાનિજ થઈ છે. એમના જેવી સારાં કામ માટે ઉત્સાહી અને શાંતિ દિતિયિતક સ્ત્રીઓની ઘણું જરૂર છે. કારણ કે હાલમાં અમારી (વડનગરા નાગર) શાંતિમાં સ્ત્રીઓનું ન્હાની ઉમરમાં મરણનું પ્રમાણ વધવા લાગ્યું છે: એટલે આવી બહેનો જે આગળ જતાં આદેશ સન્નારીઓનું સ્થાન સારી રીતે સાચરી શકે એવી જવાથી નાતને બારે ખોટ પડે, એમાં કાંઈ નવાઈ જેવું નથી. પરંતુ ઈશ્વરેઆ આપણો ઉપાય નથી. પ્રભુ એ સદ્ગત બહેનના આત્માને પરમ શાંતિ આપે, એ પ્રાર્થના છે.

(ખારાધોડા).

૪

સૌ. અરવિન્દા દુર્ગલ.

સજ્જનતાનો સ્વીકાર: જગતમાં જ્યાં જ્યાં સદ્ગુણ જેવામાં આવે-અનુભવવામાં આવે, ત્યાં ત્યાં તેનો ઉત્સાહપૂર્વક, નિખાલસપણે સ્વીકાર કરવો, તેની કદર કરવી એ એક સમાજ પ્રત્યેનું ઋણ છે અને તે ઋણમાંથી મુક્ત થવાના પ્રયાસ કરવામાં દરેક સજ્જનને સતોષ માનવો જોઈએ.

સ્વં. સૌ ચન્દ્રાણી પ્રવૃત્તિઓ સમાજિક કરતાં સાંસારિક વિશેષ હતી, એટલે સામાજિક દૃષ્ટિથી માટે જાહેર પ્રવૃત્તિઓમાં ભાગ લેનાર સન્નારીઓ જેટલી તેમની પ્રસિદ્ધિ ન હોય તે સ્વાભાવિક છે; છતાં તેમનું સાંસારિક કર્તવ્યપાલન એટલું ઉત્તમ, આદર્શરૂપ અને અનુકરણીય હતું કે તેમના આચરનું સંક્ષિપ્ત અવલોકન કરી તે પ્રસિદ્ધ કરવું ઇચ્છે.

અ. સૌ. ચન્દ્રાએ અંગ્રેજ કેળવણી લીધી નહતી, છતાં ગુજરાતી વર્તમાનપત્રો, માસિકો અને પુસ્તકોના વાચનપર તેમને એટલી પ્રીતિ હતી કે એલિફન્ટાના અભ્યાસ કરનાર સન્નારીને જે સામાન્ય જ્ઞાન હોય, તે ઉપરાંત જગતની તેમ હિંદુસ્થાનની દરેક હિલચાલનું જ્ઞાન તેમને હતું. વાચનને પરિણામે પ્રસંગોપાત “સુન્દરીસુબોધ” માં તેઓ લેખ પણ લખતાં. ગુંથણકળા અને સ્ત્રીજાતિના સામાન્ય ઉત્કર્ષને લગતા, “મનોરમા” આદિ સંસ્કૃતી લખાયેલા તેમના લેખ પ્રસિદ્ધ છે. તેઓ “અમદાવાદની લેડિઝ ઇન્સ્ટિટ્યુટ” “વનિતા વિશ્રામ” આદિ સ્ત્રીહિતને લગતાં મંડળોના કામકાજમાં રસ લેતાં અને સારી સહાયતા આપતાં. તેમની શાંતિનાં સધળાં સ્ત્રીસંમેલનોમાં તે અંગ્રેસર હતાં; અને તેમની દીર્ઘદષ્ટિ અને સુશીલતાથી તથા સર્વને સાથે રાખી કામ કરવાના સદ્ગુણને લીધે આ સંમેલનો ફતેહમંદ થતાં. “સુન્દરી સુબોધ” પ્રત્યે તેમનો અત્યંત સહભાવ હતો અને આ પત્રના તંત્રી, તેમના બન્ધુ રા. રા. રામમોહનરાયને તેઓ એક સખળ સહાય સમાન હતાં. રા. રા. રામમોહનરાય ઉપર અલ્પ સમયમાં આવી પડેલી અનેક કૌટુંબિક વિપત્તિઓની તીવ્રતા નરમ પાડનાર, તેમની તે આપત્તિઓમાં તેમને અવલંબન થઈ પડનાર, બહેન સૌ. ચન્દ્રાણી મૃત્યુ તેમને ખરેખર એકે મહાન સંકટ સમાન છે.

પુત્રી તરીકેનું, શૃદ્ધિહી તરીકેનું, માતા તરીકેનું, એક પડોશી તરીકેનું તેમનું સાંસારિક જીવન એટલું સુવ્યવહાર મુક્ત, એટલું ઉન્નત, ભગવાંથી એટલું ભરપૂર વ્યવહારમાં દક્ષતા સાથે એટલા ગંધીજીતા. એટલી મજા રહેતી

જેવામાં આવતી નથી. સુરોપીયન જીવનમાં સામાન્ય રીતે લગ્ન પછી પુત્રીનો તેનાં માતા-પિતાના કુટુંબ સાથે નહિ જોવાનું સમર્થ રહે છે. આ કુટુંબ પર તેનું ધણું વાતસલ્ય અગર લાગવગ રહેતો નથી. હિંદુ કુટુંબોમાં લગ્ન પછી પુત્રીઓનો લાગવગ તેમનાં માતાપિતાના કુટુંબ પર પણ રહે છે અને પુત્રી સુપુત્રી હોય છે તો લગ્ન પછી પણ પોતાના માતાપિતાના કુટુંબને એક સખળ સહાયરૂપ રહે છે. અ. સૌ. ચન્દ્રબા તેમના માતાપિતાના કુટુંબમાં એક ઉજ્જવલ પ્રકાશ સમાન હતાં અને સાંસારિક ગુચ્છવજ્રો તેમ સામાન્ય પ્રસંગોમાં અનેક સમયે ઉત્તમ માર્ગદર્શક થઈ પડતાં. એમના મરણની ખોટ તેમનાં માતૃશ્રી તથા તેમનાં ભાઈબહેનને એક કરતાં વધારે, વિવિધ પ્રસંગે માત્રમ પાડે.

તેઓ એક આદર્શ ગૃહિણી અને માતા હતાં. સામાન્ય રીતે તેમનું ગૃહ સુવ્યવસ્થિત, સ્વચ્છ, સુન્દર અને પ્રસન્નતાથી ભરપૂર રહેતું. તેમના પતિ રા. રા. ભાસ્કરરાવનો સં-પૂર્ણ વિશ્વાસ, જોઈતાં સાધન અને સગવડો પૂરાં પાડવાની તેમની સુજનતા અને ઉત્સુકતા જતાં, ગૃહની સુવ્યવસ્થા, તેની સ્વચ્છતા, તેનું સૌન્દર્ય, તેની સાથે રહેતો આનંદ, એ સર્વનું સન્માન અ. સૌ. ચન્દ્રબાને હતું. ઉત્તમ ગૃહવ્યવસ્થા તરફ તેમનું એટલું લક્ષ હતું. એ વ્યવસ્થામાં તેઓ એટલાં આતપ્રેત રહેતાં કે સામાન્ય રીતે કુટુંબમાં અન્ય કોઈ ઉપર તેનો કિંમિત્ત પણ ભાર આવતો નહિ. માતા તરીકે તેઓ વતસલ, દયાળુ, પણ બાળકોના સદ્ગુણના વિકાસ માટે એટલાં આતુર રહેતાં કે બાળકોના નજીવા દોષ પ્રત્યે પણ તેમનું દુર્લક્ષ રહેતું નહિ. વતસલતા સાથે, બાળકોની કેળવણી, તેમની ઉન્નતિ માટે ઉંડી લાગણી અને પ્રયાસો સાથે, બાળકો પ્રત્યે તેમને ખોટા પક્ષપાત રહેતો નહિ. તેમના મૃત્યુ પછી, તેમના ગૃહનું તેજ, તેની પ્રસન્નતા, તેના આનંદ, તેની સુન્દરતા જાંખાં પડી ગયાં છે અને એક આદર્શ ગૃહિણી અને માતાની ત્યાં ખરેખર ન્યૂનતા માત્રમ પડી આવે છે.

એક પડોશી તરીકે અ. સૌ. ચન્દ્રબાનો સ્વભાવ શાન્ત, સુશીલ, મીઠાશવાળો, સમ-ભાવયુક્ત અને પરગણુ હતો. સુશિક્ષિત સન્નારીઓ ધારે તો પડોશમાં જનસેવાનાં ઘણાં કાર્ય કરી શકે. તેવાં કાર્ય કરવાના ઘણા પ્રસંગ હોય છે. પડોશીઓનાં મુખદુઃખમાં ભાગ લેવો, પડોશનાં સ્ત્રી બાલકનાં સંકટ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવી તેના નિવારણના પ્રયાસ કરવામાં, પડોશમાં અધિકારને રથાને ઉજ્જવલતા અને ઉદ્વેગને રચળે આનંદનો પ્રચાર કરવો, એવાં અનેક સત્કાર્ય અવકાશના સમયમાં સ્ત્રીઓ કરે, તો માનવ જીવનમાં સંકટ, ઘણા કલેશ ઓછા થઈ જાય. અ. સૌ. ચન્દ્રબામાં આ પ્રકારનાં સા-ત્કાર્ય કરવાની શુભેચ્છા અને લાગણી હતાં અને તેઓ પ્રસંગોપાત આવાં કાર્ય કરવામાં આનંદ અને સતોષ માનતાં.

ત્રીસ બત્રીસ વર્ષની નાની વયે યંત્રા તેમના અમ્મન મૃત્યુથી જ્યાં જ્યાં તેમનો સમાગમ અને પરિચય હતાં. હાં ત્યાંથી તેમના અનેક સદ્ગુણની સુમધુરતા, તેનો સુગન્ધ હ્રુમ થયાં છે. પોતાના ઉત્તમ અને સુશીલ સચ્ચરિત્રથી, કુટુંબોમાં, પડોશમાં, સમાજમાં મુખશાન્તિ, પ્રાધુર્ય તથા સુગન્ધનો પ્રચાર કરે, અભિવૃદ્ધિ કરે, તેવી સુશિક્ષિત સન્નારીઓની ન્યૂનતામાં અ. સૌ. ચન્દ્રબાના શોકજનક મરણથી વિશેષ જનતા આવી છે.

સુંદરી સુખોદ્ધ * માસિક વધારો.

અંક ૫-૬. (મુ. મુ. પુ. ૧૨, અ. ૫-૬) જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૪.

સંસ્વર્તી.

બ્રહ્મચંસરી.

ગદન શબ્દ એ સુણો;

હો ! ગદન શબ્દ એ સુણો.

બોલે બ્રહ્મચંસરી તણો,

રહે આનન્દ આનન્દ સ્થલ મુક્તનાં કણો;

ગદન શબ્દ એ સુણો.

એ શબ્દ કો મધુર આત્મિક વાણી બોલે,

એ શબ્દ વીધી તણુ લોક અપાર ડોલે.

મન્દ મન્દ જેમ ફેરે મધુર ધ્રુવનાં, સખિ !

ચન્દ ચન્દ જેમ વહે અમૃતચન્દ્રિકા, સખિ !

એવી ધીરી,

એવી ધીરી, એ અધીરી ! બજે બ્રહ્મચંસરી;

ગદન શબ્દ એ સુણો.

માની મહાસમય માનવ ભાગ્યનો, હો !

કલ્યાણમગ્ન લણે સુરમંડલીઓ.

ગાજે દેવતાનાં દુન્દુભિ આનન્દનાં,

ગીત મન્દનનાં નન્દિની તે મન્દનાં;

હોડે પડ્યો અનન્તતાની આડીમાં ઘણો,

ગ્રીણી તારણીનાં કિરણ સરિખડો ગ્રીણો ગ્રીણો;

ગદન શબ્દ એ સુણો.

(સત્કોટ)

નહાનાલાલ હ. કવિ.

નવા વર્ષે-નવી ગાત !

ગયાં વર્ષો વિત્યા યુગો ! કાલ સક દુર્ગા કરે !
 છતાં ના રૂનેહના વિશ્વે, માનવી પ્રગતિ ચહે !
 જાણે સદાય વસિ વિશ્વ વિશે રહું હું !
 જાણે કદિય રચુલ આ નથી વળવાનું ?
 જાણે અનિત્ય સુખ આ ચીર-કાલ માણું !
 જાણે કદિ ય નથી મૃત્યુ જ આવવાનું !
 પ્રવાસી પ્રેમનાં પન્થી પંખીઓ વનમાં ભમે !
 ગુંજે ભૂંગ પ્રાનિ ફૂલે ! પ્રભાતે જો વને વને !

ન કાલની કિમ્મત ઉર ધારી !
 વર્ષો દુર્ગા ! ના ફરી ઝિન્દગાની !
 ફૂલે નહિ જીવન હીનભાગી !
 નવું ન પામે કશુંયે કદાપિ !

જૂનું નવું નથી ચાતું ! નવું યે ના જૂનું થતું !
 અન્તરંગ ધરે ના તો, નવું ના ! શું જૂનું થતું ?
 વર્ષો ગયાં ના ગણવાં કદાપિ !
 મળી દણો ના ફરતો તથાપિ !
 મહાભુભાવે કરવી સમાધિ !
 નવું ચહે જીવન એ સુભાગી !

નવા વર્ષે નવા દેશે, હૃતપ્રદેશે ગતિ કરી !
 આત્મ મન્યનમાંથી એ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરે ખરી !

નવીન વર્ષે કરવી કમાણી !
 દિસાળ ત્હેનો લખી નોંધ રાખી !
 પ્રતિ-દિને મેળ જીએ તપાસી !
 કરે દિલે ! કાલ રહો વિકારી !

જૂનું જૂની જવું વર્ષે ! નવું વર્ષ વધાવજો !
 કદિ ના ઠેરતો કાલ ! અન્તરંગ સ્ફુટાવજો !

અમિત મનની અમણા બધીયે—
 ત્યજ, સજ શાન્તિ ઉરે સદાયે !
 કરે ગતિ કાલની સાથ ભાવે !
 નવીન વર્ષે નવું એ કમાયે !

જૂડી છે અર્થ સમ્પત્તિ ! શારીરિયે જૂડી ખરે !

મનોનિગ્રહ-સમ્પત્તિ ! ઉર્ધ્વમાર્ગનિગામી છે !

નવા પ્રદેશે પ્રગતિ કરીને,
 નવા નવા રંગ હ્રદે ધરીને;
 નવીન વર્ણે ડગ એ ભરીને.
 નવી દિશે જીવન ફેરવી લે !

પ્રેમમાં પ્રગતિ વાંધો, ધર્મ યુદ્ધ પ્રયાણની !
 વાંધો મસ્તાન હૃદયે નવા વર્ણે—નવી ગતિ !

(સીતાપૂર)

—“મસ્તાન”

સંભારણાં.

સ્વર્ગીય સ્નેહનાં સંભારણાં, હો રાજ !
 સ્વર્ગીય સ્નેહનાં સંભારણાં;—
 દેવાના અમીષદ એકમેક દાવવી,
 કરવી દરજોલમય કેનિરે;
 પ્રેમનાં પીપૂષ પીવાં, એ પલ્લુ મીઠું;
 એથી યે મીઠાં સંભારણાં—
 સ્વર્ગીય સ્નેહનાં સંભારણાં.
 કે કે કુદરત સાથ ઉંડું ઉંડું ખેલવું,
 આંખડીથી નવું ઉકેલવું રે;
 અજળ પ્રભુની ઝાંખી યાત્રી, એય મોથું,
 એથી યે મોઢાં સંભારણાં—
 સ્વર્ગીય સ્નેહનાં સંભારણાં.
 રસનાં યોગી યજ્ઞે રસયોગ સાધવો,
 અદ્વૈત સૂત્રો ઉકેલવાં રે.
 હૃત્પરસ દહાણ દહાળી, એ પલ્લુ રહે,
 એથીયે રૂઝાં સંભારણાં—
 સ્વર્ગીય સ્નેહનાં સંભારણાં.
 વહાલભર્યા ઉરથી સત્કારવાનું માને,
 દેયાં ખેડી હેત ઝીલવાં રે;
 ઉત્ક્રાસથી આત્મા ભીંગમ, એય કેવું !
 એથીયે કેવાં સંભારણાં—
 સ્વર્ગીય સ્નેહનાં સંભારણાં !

(વડોદરા)

—“મંથુ”

પુલપાંખડીનું સમર્પણ.

સ્વામીને—

(રાગ-પ્રીતીની વાંસવદી વાગી—)

જીવન ! પુલ પાંખડી લેજો !

હૃદય ! પુલ પાંખડી લેજો !

અમર વન પુલમાં રસ ભરપુર !—જીવન !

રસ સાગરના ભાવ ભરેલા !

જીવન શાસ્ત્રના ભેદ અમોઘા !

અહોહો ! એ પુલનાં શાં નર !—જીવન !

જીવન ! સમર્પણ સૌનું આજે !

સૂક્ષ્મ ! સ્થૂળ ! સૌ જીવન કાળે !

અબલગતો શૌ આત્મૈક્યતાં સુર !—જીવન !

જીવન હમારે રમ્ય બગિચે !

પુષ્પ યથાં તમ નયન અભિષે !

એ પુલમાં તમ ચરણે કુદે જરૂર !—જીવન !

કાન્યકુમુદની માળ અહો એ !

ભગે સ્વયંભૂ રમણુ વિશે જો !

આરોપું તમકંઠે પ્રકટે નર !—જીવન !

પ્રીતજળે તમ આંખનીતરતી !

દિવ્ય પ્રભાત મહદ અવતરતી !—

આત્મોન્નસએ જીવન હૃદય અણમૂલી—જીવન !

તમ સેવન અમ આત્મ ઉગળે !

તમ સેવન જગ તાપ પ્રગળે !

મેધેરાં એ સેવન લહાણું દૂર !—જીવન !

સક્ષ્મ સદૃશાં શાસ્ત્ર ભરેલાં !

અવજન ! પ્રેમ ! રસ ! કાન્ય ! દરેલાં !

મિંદુ એવાં દિવ્ય ઝરે અમ પુલ !—જીવન !

જીવન કુળ પાંખડી લેજો !

હૃદય કુલ પાંખડી લેજો !

અહો દિવ્ય પાંખડી લેજો !—જીવન !

મનનભનો તું તારલો, હો નાય !

ઝીણું ઝીણું શું પલકે—

મીઠું મીઠું શું મલકે !

ઉર ઉપવનના છોડલા, હો કંથ !

આણું આણું શું પમરે—

સોહે લલીત શું લાડતો !

“દેવાના દેતની વાંસળી,” હો નાય !

મેરૂં ગભીરૂં તુજ ગાન છે,

મનહર મધુર એનાં તાન છે !

બળતા દેવાના વડા વડલા, હો કંથ !

શીળા-શી કંડી એની છાંમ છે,

આત્મા જહિં તમ ધાપ છે !

તરસ્મા અંતરનાં વારિ, હો નાય !

વર્ષાવચન તું કાઢતો—

તરસ્માં હૈયાં છીપાવતો !

હૃદય-છીપનો સ્વાતિ, હો કંથ !

બેલો મુનક્ષત્રે આવતો—

મોલી મોણું ઉપજાવતો !

આન્તરાર્શર્વ (કેરા) મુકુટ, હો નાય !

કેવો રહો તું રાગતો—

સદા રહો પ્રભુ આજ, હો !

ભરદરિયે નાવ મુકયું, હો કંથ !

દેરીં જરે ત્યાં આંધરું—

પ્રીતિ પથે હંકાર તું !

માનસસર-રાજ હંસલા, હો નાય !

મોતીમાં સ્નેહનાં વીણુને—

દેવાના લાવજાં ઝીલજો !

દેવાના દેવ મદારા બ્હાલા, હો કંથ !

પૃણું હું મન-વચ-કર્મથી—

ચાકેં સુખી તુજ દર્શથી !

‘સ્નેહલતા’

જગમાં ફાલે વહાણપની બહુ વેવડી,
નવપદ્મવંધરી વાધે એ રસવેલ જો;
સુમન ખીલે નવલાં રિમત ચોગમ વેરતાં,
મન્દ અનિલથી પ્રસરે એ રસરેલ જો:
એ વાડીમાં કંઈક જનો રસ લહાણ લે.

રીંગી રીંગી સ્નેહસલિલ જનની સદા,
પોપે અંકુર અર્પા મૃદુ આશ્વાસ જો;
અનુપમ હુમળકા કંઈ પિતૃસ્નેહના,
અંકુરનો કરના શું અધિક વિકાસ જો:
વિકસી વેલી મદનર થઇ નાચે વને.

ભગિની ભાવે વહાણ અનુપમ સાચવે,
અવિરત રીંગી સદાય અમૃત સેર જો;
મૃદુ વચ્ચે જાતા પણ પ્રણય પ્રભા ઝરી,
વનલીલાને અર્પે નવલી હોર જો:
કંટક દુર્ગે વસા કીધી રસપેલડી.

સ્નેહિત વૃક્ષે આશ્રિત એ છાયા બને,
વિકસિત કુસુમોથી મધુકર લલચાવ જો;
કાકિલ કિર કલ રવતાં ચાર કંઈથી,
વહાણપનો તે પણ કરતાં સત્કાર જો:
સ્વજન હૃદયમાં પ્રીતિ મધારે -વેલડી.

બળતાં હેમાં શાંત કરે અલબેલડી,
મોંઘી અર્પા અંતરની શુદ્ધ વાસ જો;
પુલ ફળે ફાલે એ અનુપમ સુદેરી,
હોય પછી, ફોહો ! કેમ ન લાગ્ય વિકાસ જો ?
જીવન સુધારક એ વેલી જગમાં ખરી.

પીયૂષ પીયુ વરસાવે ઉન્નત વ્યોમથી,
વિરલ વિકાસે વાધે એ રસવેલ જો;
સ્વર્ગીય સુખ માણે મહીમાં જાયાપતી,
અજળ અનેરે પ્રિય વહાણપનો ખેલ જો:
પ્રેમપથિકે ધાવું જગમાં બહુ સોજાવું.

એ ખાતાનો લાભ લેવાને ગયાં હતાં. પહેલાં કેટલાક માસ દેશાવરનાં છોકરાને શાળાન એક ભાગમાં રાખવામાં આવતાં હતાં, પણ પાછળથી એ અખતરે નાણાંની તંગીને લીધે છોડી દઈ તેના દીલસોજ હેડ માસ્તર મીં. પ્રાણશંકર લલુભાઈ દેશાઈ ખીં. એ. પોતાનાં ત્યાં તેમને રાખવા લાંચ્યા. હાલ સને ૧૯૧૪ના જન્યુઆરીમાં બહારગામના પછોડરા (૧) હીંદુ અને ૧ મુસલમાન) રાત્રે શાળામાં મુલે છે અને રાતના દીવસોમાં તેમ નીશાળાન વખત સીવાયના વખતમાં હેડ માસ્તર મીં. પ્રાણશંકર લલુભાઈ દેશાઈ, ખીં. એ. ધેર રહે છે. તે પણ ખીયારાને ત્યાં મુજો બહેરે દીકરે છે. તેને જાતે કેળવવા માટે તેમણે એ ખાતનો અભ્યાસ કરી પોતે મેળવેલી કળાનો લાભ પોતાના દીકરા ઉપરાંત ખીં. એને પણ આપવા માટે પેનશનની નોકરી છોડી, આ જોન્યુએટ આ પરમાર્થી કાં પાછળ મંડ્યા છે.

એ શાળામાં કેટલાક ઉદ્યોગો શીખાવવામાં આવે છે. ત્યાંનાં અભ્યાસો રમાલ ઉપ એવી સરસ રીતે, જળથી ભરે છે કે તેનાં વખાણ થાય છે અને દીક લાવ આવે છે. વળ ત્યાં ડ્રોઈંગ ઉપરાંત, સીવવાનું, કડીવાળાં બટન (Link Buttons) બનાવવાનું શીખવવાનું હતું. નાણાના સંકેતને લીધે એ કામનું જાનરમાં પોસાણ ન થવાથી તે છોડી દેવું પડ્યું છે.

સને ૧૯૧૨ માં શાળાના બે છોકરા ફર્ટ ગ્રેડ આર્ટ પરીક્ષામાં બેઠા હતા અને તે બંને પાસ થયા છે. સને ૧૯૧૩ માં શાળાના બે છોકરાને ફર્ટ ગ્રેડમાં અને બે છોકરાઓને સેકન્ડ ગ્રેડમાં બેસાડ્યા હતા. એ ચારે છોકરા પાસ થયા છે. આમાંના પહેલા બે છોકરા ભાવનગરના રાજ્યના સ્કોલર છે. અને ખીં. એ છોકરામાંના એક વડોદરા રાજ્યના સાવકી તાલુકાના ડેસર ગામનો છે. હજી પણ નાણાંની જે સગવડ હોય તો અનેક ધંધાઓ એ ખાતામાં દાખલ કરી મુગાં બહેરાંની છાંદગી વધુ મુખી બનાવી શકાય. હાલ સને ૧૯૧૩ માં ભાવનગર રાજ્યના ૪ છોકરા આ શાળાને લાભ લે છે. તેમનામાંના દરેકને નોમદાર ભાવનગરના મહારાજ સાહેબ તરફથી માસીક રૂ. ૩ સ્કોલરશીપના મળે છે. એ ખાતાને સરકારી કેળવણી ખાતું વર્ષે રૂ. ૫૦૦ ની અને અમદાવાદની મુનીસીપાલિટી રૂ. ૭૫૦ની મદદ દર મહીને આપે છે, તે કોઈ પણ રીતે સત્તાપકારક લેખી શકાય નહીં. સને ૧૯૧૩ માં તેનો વારસીક ખર્ચ હાલ લગભગ રૂ. ૨૧૦૦ જેટલો થાય છે, જે ૨૫ છોકરાની રાસ ગણો તો દર છોકરે દર મહીને રૂપયા ૭ ની આવે છે આ એ ખાતાના અતીશય કસ્ટોડિયા વાણીયા-સહી કાગળાંની ચવાકી આપે છે તેનું રીઝર્વ રૂ. ૬૬ હાલ જન્યુઆરિ ૧૯૧૪ માં રૂ. ૫૦૦૦ ને સુમારે છે.

તેનો માસીક ખર્ચ રૂ. ૧૭૦ નો છે તે મેળવવા બહુ ભારે ખોડે અને તેને માટે લોકોમાં ઉપરાણાનું લીસ્ટ ફરતું ફરતું પડે છે. માછ ગવર્નર લોરડ સીડનહામે એ ખાતાનો શુભ હેતુ જોઈ તેને રૂ. ૫૦૦ ની બક્ષેશ કરી હતી અને એજ માસક ત્યાંના કમીશનર અને કલેક્ટર તેને જાતની મદદ કરે છે. પણ દીવગીરી ભરેલું છે કે આપણા અમદાવાદી જાગોપતી અને કચેડપતી શ્રેણીઓ તેઓ વચ્ચેના એકપુરા શુભ ખાતાને જોઈએ તેટલી મદદ કરવાને ઉલટ જતાવતા નથી. એ ખાતાની મુખ્ય ખુટા મધે, તેને માટેના એક મધુકના ફાંટી જરૂર છે, જે ઓછામાં ઓછું અરધા સાખ રૂપિયાનું થયું જો. તેની કાળી વાજખી રીતે ધારે છે. વળી એ ખાતું ત્યાં દેશાવરના છોકરાંઓ રોકડું નથી તેનું કામ પણ નાણાંની તંગી છે. દેશાવરથી

આવતા હોકરાઓ માટે રહેવા, ખાવાના મકાનની પહેલી અગત્ય છે. વળી તેમને માટે ઇંગ્લેન્ડ બાજુનાર મદદનીશ શીક્ષકની અગત્ય છે એટલુંજ નહીં પણ તેમને માટે જોઈતી સામગ્રીઓ તથા રાયરચીલું પણ મળે નહીં બીચારાં મુગાં બહેરાંઓને જ્ઞાન મેળવવા માટે એક નાનાં સરખાં મ્યુઝિયમની જરૂર છે અને તે ઉપરાંત સમજ આપનાર મીત્રયુક્ત નકશાઓ, મીજો બનાવવા માટે નમુનાઓ તથા મોડેલો તથા એ અને બીજી મીજો રાખવા માટે કપાટો વીગેરેની જરૂર જણાવવામાં આવે છે. એ ખાતામાં સીવવાનો વર્ગ પણ છે કે જેનો કાબો હોકરાઓ પણ વધુ લે છે; પણ કપડાં હેતુ તો શીવે કેની? તે માટે કમીડી ૨૨ પરમે રૂપિયા ચાળીસનાં કપડાંની હદસરની માગણી કરે, છે. અમદાવાદમાંજ ફૂંદી ભગિને મીસો ધમધાકાર કામ કરે છે અને તેના એજન્ટો મોટાં મોટાં વ્યાપ્તિ અને કમીસનો ખાસ છે અને ત્યાં વાણીતું કપડું એકંદર હજારો માઈલિ લંબાઈનું વસ્ત્ર દહાડે નીકળતું હશે, ત્યાં બિચારાં વાચા વગરનાં બચ્ચાંઓને સીવવા માટે વસ્ત્ર દહાડે ૪૦ કપરડીના કપડાંની તાણ પડે એ ખરેખર અદ્યૈસની વાત છે.

જો અમદાવાદના જુદી જુદી કેમના આગેવાનો આ મહાભારત ખર્ચો (!) ઉપાડી ન શકે, તો શું આપણા પરમાર્થી પારસી શેડીગાઓ એ અને બીજા જરૂરનાં ખર્ચો માટે જોગવાઈ ન કરી આપે? અમદાવાદની આસપાસ અનેક રાજવાડાઓ પડ્યા છે. ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના રાજાઓનો એક ક્ષુભભોજ એ અસલી રાજમથકની આસપાસ વીંટળાયેલો છે, જેઓ એક દીવસની આતશબાજીમાં સેકડો રૂપિયાનો ધુમાડો કરે છે. તેઓ આ પોતાની વચ્ચેના એકપુરાં નમુનેદાર ખાતાને યોગ્ય રીતે પાળી ન શકે?

નામદાર ભાવનગરના મહારાજાના રાજ્યના ૪ હોકરા એ શાળાનો લાભ છે. તો દરેક હોકરા દીઠ દર મહીનાના ૩. ૭ મળતાં દરમાસવા ૩. ૨૮ ની મદદ એઓ સાહેબ આ શાળાને એને અગે થતા શીક્ષણ વગેરેના ખર્ચ માટે આપે તો એમણે માત્ર એમના રાજ્યના હોકરાઓને મદદ કરી મળાશે. વડોદરાના ગાયકવાડ સગકારના રાજ્યનાં ૬ હોકરાં (૫ હોકરા અને ૧ હોકરી) પણ આ માળખો લાભ લે છે. ઉપરના હીસાબ પ્રમાણે એઓ નામદાર આ શાળાને દર માસે ૩. ૪૨ ગ્રેન્ડ તરીકે આપે તો તે રકમ તેઓ સાહેબે પોતાના રાજ્યનાં અપ ગ બહેરાં મુગાં બાળકોની કેળવણીના નીભાવમાં આપી નહીં લેવાય? એ બે મહારાજાઓ પોતાનાં રાજ્યનાં એવડી ખોડવાળાં બાળકોનો ભવ સુધારવા સાહે તો અમલો દુકે ખર્ચે (સમાજિક ૭ રૂપિયામાં) આવી પોતાના રાજ્ય માટે સ્વતંત્ર શાળા તેઓ નીભાવી ન શકે. વળી નામદાર મહારાજા ગાયકવાડના રાજ્યમાં વડોદરામાં આવી એક નીશાળ ગંજના બે કલાક કામ ચલાવે છે, એ વત ખરીછે; પણ બહાર-ગામનાં હોકરાને રહેવા વગેરેની ત્યાં ગોઠવણ નથી તેમ તે નીશાળમાં દર હોકરા દીઠ બાણામણના માસીક ૩. ૫ રી લેવાય છે અને ત્યાં હુન્નર શીખવાની કાંઈ ગોઠવણ નથી, તેથી બહારગામનાં હોકરાં તેનો લાભ સહેલાઈથી લઈ શકતાં નથી. વળી અમદાવાદ ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ બંનેને અનુકુલ પડે તેનું મધ્યનુ મથક છે..

હીંદુસ્તાનમાં બહેરામુગાંની એકંદર બે લાખ માણસની વસ્તી છે, તેમને માટે દેશના જુદા જુદા ભાગમાં ૯ નીશાળો છે; તેમાંની ૬ ખ્રીડીશ હીંદુસ્તાનમાં છે અને ૩ દેશી રાજ્યોમાં છે. ખ્રીડીશ હીંદુસ્તાન માં જે ૬ નીશાળો છે તે પૈકી મુંબઈ ક્ષિકાકામાં ૪ છે, બે બંગાળમાં છે અને એક મદ્રાસમાં છે. આમાંથી મુંબઈમાંથી મંજરામની બહેરા-મુંબાની

નીશાળ આશરે ૨૫ વરસ કરતાં વધારે મુદતથી હસ્તીમાં છે તેનો કારોબાર ઉપર જણાવ્યું તેમ દીકસોઝ રોમન કેથોલીક પાદરીઓ અને ખીન્ના ખ્રીસ્તી ભાઈઓ કરે છે. એ શાળામાં બહાર ગામના ખ્રીસ્તી ન હોય એવાં બહેરાં મુગાં માટે રહેવા વગેરેને માટે બોરડીગની કાંઈ ગોઠવણ નથી આ કારણથી બહારગામનાં આપાં અપંગ બાળકો એનો લાભ લઈ શકતાં નથી. મુંબઈમાં કાલબાદેવી રોડ ઉપર એક ખીન્ના બહેરાં મુગાંની શાળા છે. તેમાં છોકરાંને શીખવવાને શી લેવાય છે અને તે એક ખાનગી ગૃહસ્થની માલિકાની છે. અને તેમાં બહાર ગામનાં છોકરાંને રહેવા માટે કાંઈ બોરડીગ હોય કે તેમાં કાંઈ હુન્નર શીખવાનો હોય એવું જણાતું નથી. કલકત્તાની બહેરાં મુગાંની નીશાળ ઘણી જુની છે, અને ઉપયોગી કામ કરે છે, પણ તેમાં શીક્ષણ માટે મળ્યા દીક ૩૫ દરમાસે શી લેવાય છે. બારીસાલની નીશાળમાં ૩. ૨ ફી લેવાય છે. મંદ્રાસ ઇલાકામાં પાલમકોટામાં આવેલી બહેરાં-મુગાંની શાળા પાદરી હસ્તક ચાલે છે અને તે ખ્રીસ્તી છોકરાં માટેજ છે. દેશી રાજ્યો પૈકીની વડોદરામાં આવેલી નીશાળમાં રોજ બે કલાક કામ થાય છે. તે એક ગૃહસ્થે પોતાના ખાનગી સાદસ તરીકે કાઢી છે. તેમાં શીક્ષણ માટે દર છોકરા દીક દર માસે ૩.૫ શી લેવાય છે. બહારગામનાં છોકરાંને રહેવા વગેરે માટે ત્યાં બોરડીગની રાગવડ નથી. તેમ હુન્નર વગેરે શીખવવાની ત્યાં કાંઈ ગોઠવણ નથી. માર્કસોરવાળી નીશાળ ત્યાંના નામદાર મહારાજને ખરચે ચાલે છે અને તેનો લાભ તે રાજ્યનાં બહેરાં મુગાંને મળે છે, આ જોતાં આખા હીંદુસ્થાન દેશમાં ૨ લાખ બહેરાં-મુગાં માટે અમદાવાદવાળી બહેરાં-મુગાંની શાળા બેનમુન છે. એકસી એજ નીશાળમાં સામાન્ય તેમ હુન્નરની કેળવણી મફત અપાય છે. બહારગામના છોકરાઓ માટે રહેવાની તથા ખાવા વગેરેની ગોઠવણ થઈ શકે છે. નીશાળનો વહીવટ જુદી જુદી કામના આગેવાન હાંદીવાનો કરે છે. નીશાળમાં ગમે તે છોકરાંને દાખલ કરવામાં આવે છે. પાંચ વરસની હુંટી મુદતથી સ્વપાએલી હોવા છતાં એમાં ૨૬ છોકરાં છે. આખા દેશમાં બહેરાં-મુગાં અપંગ બાળકોને મફત કેળવવાનાં આ એકજ ખાતને મદદ કરી તેને જીયુકું કરવાનો કોને ઉમંગ નહીં આવે? આપણી અમદાવાદની તેમજ અગ્રેની પારસી બહેનપણીઓ તથા સ્ત્રીમંડળો આવા દયાળું કામમાં મદદ ન કરે ?

આ કમનસીબો ઉપર બજે જતનાં દુઃખનો સામરો માર પડે છે; એક તો તેઓ જાતે બહેરાં એટલે તેમને તેમનાં માતપીતા જેવા વડીક બહાણાંઓના મીઠા શબ્દો નકામા અને તે સાથે તેમનો વાચાનો ઝરા મુકાબ ગયેલો; તેથી તેઓ માહિ ને માહિ કેવા બળા જળા મરતાં હશે ?-તેનો ખ્યાલ કરી એવાં સર્વદેશી ખાતાંને ઉચકી આપવાને પછાત પડવું ન જોઈએ. તેમાં નાત જાતનો કશો તફાવત રાખવામાં આવતો નથી. તેમાં મુદત કેળવણી આપવા સાથે મુદત હુન્નરો શીખવવામાં આવે છે. વળી ત્યાં મુગાં બહેરાંઓને રાખી, તેમની પરવરશી કરવા માટે ગોઠવણ રાખી છે; પણ તે માટે જરૂર નાણાંની ખુટ છે. ખુદ આપણા ઇલાકામાં રહેલ દબર મુગાં બહેરાં કમનસીબો પડેલાં છે. તેઓ માટે નાત જાત યા ધર્મના કશા પણ ફરક વીના આગેવાન હાંદીવાનોના હસ્તક ચાલવું આ એકજ ખાતું છે, જે બિચાઈ નાણાં માટે દાખ સોસરા કરી પોતાનું પોગણુ જેમ તેમ કરી ચલાવી લે છે અને તેવા ખાતાંને પાંચ વરસની તેની તપાસ પડી જે ફતેદ મળી છે તે જોતાં હવે જીયુકું કરી આજ્ઞાની જરૂર છે. તેના મેકેટરીઓમાંના એક મરદુમ

પ્રજા હીતેચ્છુ શેઠ લાલશંકર ઉમિયાશંકર કમનસીમે ૧૯૧૨માં દેવલોક યયા છે, પશુ ને-
મના જોડ્યા ઝોનરેખલ રાવજીદાદુર રમણભાઈ મહીપતરામ નીલકંઠ, મેસર્સ પ્રાણશંકર:
લગુભાઈ દેશાઈ, તથા નર્મદાશંકર દેવશંકર મેહતા એ કામ પુર ઉત્તરથી ચાલુ રાખે છે. એના
આગેવાન વહીવટ કરનાર તરીકે એવા એક મહાન ધરખમ નર એ મંડળને માથે વસે
છે કે જેવણુ જો ચાહે તો એકલા એવાં દસ ખાતાને મથુકના પાપાપર એકે તરફ મેલી
શકે. ઝોનરેખલ સરદાર સર ચીનુભાઈ બેરાનેટે લાખો રૂપયા સાયનસની કેળવણી માટે
કઢાડી આપયા છે, તેવણુ વાયા વગરનાં બચ્ચાંઓ માટેનાં આ ખાતાને મથુકના પાપા
ઉપર મેલી ન આપે ?
—દી૦ બે૦ પ૦

૩.

આવાં બેનમુન ખાતાંઓ વીલાયત, અને અમેરીકા દેશમાં સંખ્યાબધે નીકળ્યાં છે.
ત્યાં તેમની અની સારી કદર થત્ર છે. એના દાખલા તરીકે આટલુંજ જણાવવું બસ થશે
કે અમેરીકાનાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ એકલામાં ૧૮૨ બહેરાં મુગાંની નીશાળો છે. અને
તેનો ૧૬૦૦૦ મુગાં બહેરાંઓ લાલ લે છે. અને તેવાં દરેક શાળાનું પોતાનું ધણી-
આવું મકાન છે. જ્યારે આ શાળા મથુકના પાપાપર મુકાતી તો બાલુ રહી, પણ તેની
જરૂરીઆતો માટે તેનો હેઠ મારતરને નાણાની મદદ ઉધરાવવા ધરેધર જવું પડે છે.
આને પરીણામે મુગાં બહેરાંઓને કેળવણી આપવાને ઉપયોગી વખત આવાં ઉધરાણાં
કરવામાં બરબાદ થાય છે.

આ ખાતાના યોગક, તેને ઉભું કરીને આ રિધતિએ પહેંચાડનાર, મી. પ્રાણશંકર
લલ્લુભાઈ દેસાઈ. (બી. એ.) તેને ખીલવવાના ખાસ હેતુથીજ પોતાની પેનશનની ને-
કરી છોડીને ટુંક પગારે આ સરથા ખાતે જોડાયા છે. તો તેઓએ આ પરમાર્થ કામ
માટે જે ઉત્સાહથી પોતાનો જનીઓમ આપ્યો છે, તે ઉત્સાહ આ ખાતું સારા મથુકના
પાપાપર મુકાય અને મુગાં બહેરાંની જદગી સારી કેળવણી પામવાથી ઉપયોગી થાય તો
સદ્દક્ષ થશે, અને એમને સતોષ મળશે. સખી સજ્જનો શાળાને જોઈતાં નાણા ઉધરાવી
આપવાનું કે પુરાં પાડવાનું માથે લે તો મી. પ્રાણશંકર નાણાં ઉધરાવવાની ખંટપટમાંથી
મોકળા થાય, અને પોતાનો સધણો કીમતી વખત મુગાં બહેરાંનાં ઉપયોગી શીક્ષણમાંજ
રોડી મુગાં બહેરાંને પોતાની સેવાનો વધુ લાભ આપી શકે.

આ ખાતાને વખતસરની મદદની ગેરહાજરીમાં કેવીરીતે ખમવું પડ્યું છે, તેને માટે
નીચલો એકજ દાખલો બસ થશે. કલકત્તામાં બહેરાં-મુગાંને દેશી લાખામાં શિખવવા મા-
ટેની ૨૧ વરસની લુતી નિશાળ છે અને તે કામને માટે લાયક માસ્તરો તૈયાર કરવા
માટે “નોરમલ ક્લાસ” છે. અહીંની નિશાળનાજ લાલ માટે તે ક્લાસનો અનુલય લેવાને
અને તે નિશાળમાં થતા કામના વહીવટનું જાન મેળવવાને મી. પ્રાણશંકર કલકત્તે ગય તે
ટલા માટે મુગાં ઇલાકાતો મે. ડિરેક્ટર ઓફ પબ્લિક ઈન્સ્ટ્રક્શન એઓએ આ શા-
ળાને રૂ ૧૦૦૦ સુધી ખર્ચ આપવાને વચન આપ્યું છે, એવું મેં સાંભળ્યું છે. કલક-
તાની નિશાળના નોરમલ ક્લાસમાં અબ્વાસ કરવા માટે એક વરસ ત્યાં રહેવું પડે છે.
એ બાબતમાં વિચાર કરતાં અમદાવાદની નિશાળ ચલાવવાને ખીજે લાયક માણસ નહીં
દેવાથી તે નિશાળની વ્યવસ્થાપક કમિટીએ દીલગીરી સાથે દાવે ક્યોં કે આ નિશાળ

હજી હમણાંજ સ્થપાઈ છે તે દરમ્યાનમાં જે મી. પ્રાણશંકર જશે તો નિશાળ બાગી પડશે અને તેને ઉભી કરવાને પાછી તેટલી મુશ્કેલી પડશે. આવાં ખાતાં ચલાવવાને એ-
જામાં એજા જે માણસો તૈયાર કરવા બેઠાં છે. જે એકજ માણસને તેનો વહીવટ કે ની-
લાવ કરવાનો હોય તો ઘાઈ પણ કારણસર તે એવી સંસ્થા ચલાવતા અંધ ધાય તો સંસ્થા
બાગી પડે. આ જરૂરી કામ નાણાંની તંત્રીને લીધે અત્યાર લગણું કમીટીથી બની શકું
નથી. જે આ ખાતાને વખતસર બેઠતી-પૈસાની મદદ મલી હોત તો અત્યારે આ કામ
ચલાવી શકે એવો આસિસ્ટન્ટ તેઓએ તૈયાર કરીએ હોત અને મી. પ્રાણશંકર મુગાંબદેશાં આજ-
કને કેળવવાના શિક્ષણની રીતનો અદ્યુઅનુઅવ મેળવવા એક વરસ કાલકે જઈ શકત. વળી
કલકત્તાવાળી નિશાળના પ્રિન્સિપાલ ઇન્ચાર્જ અને અમેરિકામાં બહેરા-મુગાંને કેળવવાની પ-
દ્ધતિની તાત્કાલ લઈ આવ્યા છે અને તેમને તે ખાતાના વહીવટ કરનારા દર માને રૂ.
૨૭૫ પગાર આપે છે. એવા એક બીજા ગૃહસ્થને કલકત્તાની નિશાળ તરફથી રૂ. ૬૦૦૦
ખરચીને અમેરિકા તેવી તાત્કાલ લેવા મોકલ્યા હતા. તે ગૃહસ્થને રૂ. ૧૭૫ નો દરમાયે
તે નિશાળ પગાર આપે છે. અમદાવાદવાળી આ નિશાળનો વહીવટ કરવામાં મી. પ્રાણ-
શંકર જેવા બાહોશ અને આત્માભોગ આપનાર ગૃહસ્થને જે રૂ. ૭૦ નો પગાર મળે છે,
તે તેમના કીમતી કામના પ્રમાણમાં અને ઉપરની કલકત્તાવાળી નિશાળના પ્રિન્સિપાલ
અને પ્લેન્સ આસિસ્ટન્ટને અપાતા પગાર સાથે સરખાવતાં ઘણો નહીં હોય છે. જે મી. પ્રા-
ણશંકર નિશાળનું કામ કરતા અંધ પડે અને નિશાળને ઉભી રાખવી હોય તો નિશાળના
વહીવટ કરનારાઓએ દર માસના રૂ. ૧૫૦-૨૦૦ ના પગારથી કલકત્તા જેવે ટેકાલેથી
નિશાળ માટે હેડમાસ્તર બોલાવવો પડે. અને બીજી રીતે લખીએ તો માત્ર હેડમાસ્તરનો
પગાર કાઢવાને કમિટીએ રૂ. ૭૦૦૦૦ જેટલી મોટી રકમ ગળ્યુંને માટે વાળે મુકવી પડે.

વીલાયતમાં ઓળખાનાં લુદાં લુદાં મંડેલાં આવાં ઉપયોગી ખાતાંઓને મદદ કર-
વામાં પોતાનો વખત મળીને ગરીબોના ખસ અશીરવાદ મેળવે છે. આપણી બેઠનીઓ
પણ હમણાં હમણાં તેઓને પગલે આવી લુદાં લુદાં ઉપયોગી કામોમાં પોતાના તબ મન
અને ધનથી કીમતી મદદ આપે છે. તો આ શુભ કામને મદદ કરવામાં પણ તેઓ
પજાન પડશે નહીંજ, એવી આશા હું રાખું છું. જે જે રીતે સખી સંસ્થાઓને
આ શાળાને મદદ આપવી હોય, તે મદદની રકમ રૂ. અથવા મનીઓરડરથી “મુન્દરી
મુખોધ, અમદાવાદ,” અથવા “મેટેરેડી, મેહુરામુગાંની શાળા, અમદાવાદ.”
એ સરનામે મોકલાવશે તો ઉપકાર સહીત સ્વીકારવામાં આવશે, અને જે જે રકમ પત્રને
સરનામે આવશે. તેની પોલિંચ “મંદરી અભોધ” પ્રાચીનમાં પ્રસીદ્ધ કરવા તેના

સમાજ, સાહિત્ય અને વિજ્ઞાન.

હિન્દની મહિલાઓ.

એક પ્રખ્યાત અંગ્રેજના લેખ ઉપરથી.

અનુવાદ કર્તા:—કાન્તિલાલ હગનલાલ પંડ્યા. (એમ. એ.) આગ્રા.

[મિ. જેમ્સ રામસે મેફ્ડોનકનું નામ ઇંગ્લેન્ડના કામદારપક્ષના એક નાયક તરીકે, અંગ્રેજ પાર્લિમેન્ટના એક બહોલ સભાસદ તરીકે, હિન્દના સ્વતંત્ર શુભેચ્છક તરીકે, અને દ્વારમાં નામદાર શહેનશાહે નિમેલા “ પબ્લિક સર્વિસ કમિશન ” ના એક અગ્રણી સભાસદ તરીકે આપણા દેશમાં સારી રીતે પંડાયું છે. ઇ. સ. ૧૮૭૯ના અરસામાં પોતાની પત્નીને લખને તેઓ હિન્દની મુલાકાતે આવ્યા હતા. વિદેશીય લોકો હિન્દની મુલાકાત કરવા આવે છે તે ઘણા લુદા લુદા આશ્ચર્યથી આવે છે. પરંતુ મિ. મેફ્ડોનકને આશ્ચર્ય કેવો ઉચ્ચ હતો અને તે કેટલે અંશે સફળ થયો તેના પુરાવા તરીકે, “The Awakening of India”—“ હિન્દની જાગૃતિ ” નામનું એમનું પુસ્તક મેળવું છે. એમને એકાએક ઇંગ્લેન્ડ પાછું ફરવાની ફરજ પડવાથી, આ દેશમાં તેઓ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે લાંબો વખત રહી શક્યા નહિ, તો પણ આ ટુંકી મુલાકાતની અંદર હિન્દની વાસ્તવિક સ્થિતિનાં કેટલાંક મુખ્ય લક્ષણોનું તેઓએ અલુજ સારી રીતે મદલ્યું, ક્યું, અને એમની પેઠે ટુંકી મુલાકાતે આવનાર બીજા પરદેશીઓ કરતાં ઘણી જાંટી નજરથી તેઓએ આપણા દેશની સ્થિતિ નિહાળી એટલું જ નહિ, પણ પોતાની અર્ધી જાંટીની અર્ધી ગાળનારા ઘણા અંગ્રેજો રાગદ્વેષનાં આવશ્યોથી જે જે સચો તરફ આમંત્રણ આપે, આંખ મીંચી રાખે છે, તેમાંનાં ઘણાં સત્યો એમની સ્વતંત્ર ને સમજાવશીલ દૃષ્ટિએ તારવી કાઢ્યાં છે. જો કે કેટલાંક અંગ્રેજ વર્તમાનપત્રોએ પોતાનાથી લુદા મતો દર્શાવવા બદલ એમના ઉપર સખ્ત પ્રહારો કરવામાં આજી રાખ્યું નથી, તોપણ હિન્દના નાયબ વજીર મિ. મોન્ટેગ જેવા ઉદાર અંગ્રેજોએ એમની સારી કદર કરી છે, અને સત્ય ખોળી કઢવાની તથા હિન્દને ન્યાય ફરવાની દૃઢ ઇચ્છાના મૂર્ત સ્વરૂપમાં એમનું પુસ્તક હિન્દ સંબંધી જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છતા મનુષ્યો આગળ ઘણા કાળ સુધી રહેશે.

હિન્દની પ્રજાને આત્મા તેઓ આટલા ટુંકા વખતમાં પૂરેપૂરો પરખી શક્યા છે એમ તો નહિ જ કહી શકાય—તેઓ પોતે પણ એવો દાવો કરતા નથી,—તોપણ હિન્દની નાડીપરીક્ષા એમણે ઘણી કુશળતાથી કરી છે એટલું જ નહિ પણ હિન્દનું હૃદય સમજવામાં બીજા ઘણા પરદેશીઓ કરતાં તેઓ વધારે જાણ્યા છે એ નિઃસંશય છે. હિન્દની રાષ્ટ્રીય પરિપદ—“ નેશનલ હાઇસ ”—ના પ્રમુખ તરીકે એમને નિમવાને એક વખત સંપૂર્ણ તૈયારી થઈ ચૂકી હતી, અને કેટલીક અનિવાર્ય અવસરોને લીધે જ તે અટકી પડી.

એમનાં પત્ની એમની સાથે હિન્દમાં આનંદ, હતાં, અને હિન્દુસ્તાનના પડાના રીવાજને લીધે, હિન્દી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ જોવાને એમના પતિના કરતાં એમને વધારે લાગ મળ્યો હતો. “ હિન્દની જાગૃતિ ” ના પુસ્તકમાં “ હિન્દની મહિલાઓ ” સંબંધી બે પ્રકરણ આ અંગ્રેજ સત્તારીએ લખ્યાં છે, અને આપણી સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સંબંધી ઘણું બારીક તથા માર્ગમુચક દર્શન એમણે કરાવ્યું હોવાથી, તેનો અનુવાદ ઉપયોગી થશે એમ આશા રાખી છે. મિસિસ મેફ્ડોનકને જે મિત્ર આપેલું છે તે કેટલીક રીતે અપૂર્ણ

તે અલાચ્યું હોય, એનાં ઘણાં સુવિખ્યાત ઉદાહરણો મળી આવે છે. અમે ઝાંસીના છું, દુર્ગ ઉપર ઉભાં હતાં, અંતે ઝાંસીની રાણીએ સત્તાવનના બળવા વખતે કથી જગ્યાએ પેલાના લશ્કરને જમાવ્યું હતું, કથી જગ્યાએ તહેલો આપણો તિરસ્કાર કરી આપણી સત્તાનો તુચ્છકાર કર્યો હતો, અને છેવટે કુઝરાઓમાં પાછાં ફરી આપણી સામે લડતે લડતે કથી જગ્યાએ તહેલો પોતાના છવનનું સમર્પણ કર્યું હતું-તે સર્વ જગ્યાઓ અમે જોઈ. ફક્ત સત્તર દિવસ સુધીજ એણે આપણી તાબેદારીની ધુસરી ફેંકી દીધી હતી, તોપણ તે ચિન્તાલયાં કાળમાં એના જેવા બુરસાવાળા જે થોડાક વધારે હિન્દીઓ હોત તો બ્રિટિશ પ્રભુ હાથ હિન્દની હાકમ થવા પામી ન હોત.

ખીજી સ્ત્રીઓએ પોતાનાં પુત્રોની સગીર અવસ્થામાં રાજ્યસત્તા મેળવી હોય છે, અને તે સત્તા પુત્રો મોટા થય તે પછી પણ જળગી રાખે છે. બ્વાલિઅરના મહારાજ, જે સાથી વિશેષ સાહસિક ને યુરોપીયન જેવા થયેલા હિન્દી રાજાઓમાંના એક છે, તે-મનાં માતૃશ્રી ને પત્ની સાથે વાતચિત કરવાનો આનન્દ મળે મળ્યો હતો. રાજમાતાના જન્મદિવસ નિમિત્ત રાજમહેલમાં “પાર્ટી” હતી, ત્યાં અમને આમંત્રણ મળ્યું, અને મહેલના આગમાં, રાજમાતાએ આમંત્રેલા હિન્દી પુરુષો અને બ્રિટિશ સ્ત્રીપુરુષોની સાથે વાતચિત તથા રમતગમતમાં અમે ભગ્યાં હતાં.

રાજવંશી મહિલાઓ તથા એમની પરિચારિકાઓએ તો અન્તઃપુરની બારીઓએ નાંખેલા ચક્રમાંથી જેવા પૂરતોજ ઉત્સવમાં ભાગ લીધો. પરંતુ છેવટે અમે સ્ત્રીઓ મહેલની અંદર જઈ તે નામદારોને મળ્યાં, અને ખાસ મહેરબાનીને પાત્ર થયેલા એકાદ બે શૂદ્રસ્ત્રીને ચક્રમાંથી વાતચિત કરવાની રજા આપવામાં આવી. પોતાનો પુત્ર સગીર હતો ત્યારે રાજમાતાએ પોતે રાજ્યની લગામ હાથમાં રાખી હતી, અને હજી પણ મહારાજને સત્તાહ આપવાની તથા તે બહાર ગયા હોય ત્યારે એમનું સ્થાન સાચવવાની એમને તાકાત છે, મહારા સમજવા પ્રમાણે મહારાજની પત્નીને પણ રાજદ્રવ્યના અમુક ભાગની જોખમદારી સ્વાધીન કરવામાં આવી છે. આ યુવાન દમ્પતીના છવનમાં દુઃખની એક ધાયા પથરાઈ છે. પોતેજ બાળક જેવી હતી તેવે સમયે મહારાણીનાં લગ્ન થયાં છે અને હજી તહેને સંતતિ થઈ નથી. જો કે તહેની ઉમર પચાસ ત્રીસને શુભારે હશે તો પણ ગણે હજી બાળકજી હોય એમ, તે ન્હાની ને નિર્જળ-દેખાતની છે. વારસાઈના કાલુનો ને ધર્મના શાસનો પ્રમાણે, પોતાની પાછળ ગાદીવારસ માટે મહારાજાએ ફરીથી “લગ્ન” કરવું જોઈએ. શું રીવાજ ને સગવડને તાબે થઈને મહારાજ પોતાની પહેલી પ્રેમમર્તિના હૃદયના કદાચિત ચૂરેચૂરા કરશે ? કે પછી પશ્ચિમની ભાગનાને વળગી રહી એકપત્નીવ્રત પાળશે ? રાજમાતાનું વચન એમને કથી તરફ લઈ જશે ? (૨)-પૂર્વમાં ઉત્પન્ન થતા કેટલાક પ્રશ્નો આવા હોય છે અને તેવામાંથી આપણે તદ્દન મુક્ત છીએ.

રાજવંશમાં અનેકા ખીન્ન એક કરુણ પ્રસંગની ઝાંખી, ગાયકવાડના જ્યેષ્ઠ પુત્રની વિધવાની મ્હેં, વડોદરે મુજાકાત લીધી ત્યારે, મળે થઈ. હું એને મળવા ગઈ ત્યારે તે રાણી અબ્યાસમાં ગ્રંથાઈ હતી, પણ તે અબ્યાસ મૂકીને એ તરત બહાર આવી અને મહારી સાથે વાતચિત કરી તથા પોતાનાં બાળકો બનાયાં. એની ઉમર હજી ૧૮ વર્ષની જ છે (ઈ. સ. ૧૯૦૯). એને એ ન્હાની પુત્રીઓ છે, અને એનું સાથી ન્હાનું બાળક, રાજવારસ કુમાર,

જે હાલમાં ૧૧ વર્ષનો છે, તેનો જન્મ તેના પિતાના મૃત્યુ પહેલાં થોડાં અઢવાડીયાં આગમયજ થયો હતો. બપોરે કુમાર ફોતેસિંહરાવ લખ યોગ્ય ઉમરે પહેંચ્યા ત્યારે તેમને માટે લાયક કન્યા જોગી કાલવાને કમિટી નીમાઈ હતી, અને તેણે આ કુમારીને પસંદ કરી હતી રાજકુમારની પસંદગી સાથે 'ખીચ' કેટલાંક નામો પણ તે કમિટીએ મોકલ્યાં હતાં. એટલે આ લગ્નમાં રાજકુમારની પસંદગીને કાંઈક અવકાશ રહ્યો હતો. આ વિધવા રાણીની પાસે હાલ એની માતા ને માતામહી રહે છે, અને એક અંગ્રેજ "નર્સ" બાળકો સંભાળવાની જોખમદારીમાં લાગ લે છે. આ ન્હાની બાળા-કારણકે એ તેથી વિશેષ નથી-હાલમાં હાપલુથી ચાર કલાક વિદ્યાભ્યાસમાં ગાળે છે, જેમાંના બે કલાક અંગ્રેજીની પાઠ્ય ન્વય છે: એ ખુબ સાફ છે. કારણ કે જે ઉમરે યુરોપીય બાળાઓ હજી નિશાળે જતી હોય છે, તે વયે જે સ્ત્રી ત્રણ બાળકની માતા હોય તેને કેળવણી પ્રાપ્ત કરવામાં નિમ્ન ધણી વિટખના નહે છે.

વિધવાના મ્વેત વસ્ત્રમાં પદ્માવતી રાણીની કાન્તિ મધુર દેખાતી હતી. વળી તે નરમાશયણી, વિવેકી અને સ્મિતભરી હતી. સ્વામીના અવસાનથી તે સનાતન નિવૃત્તિ ને એકાન્તવાસની શિક્ષાને પાત્ર થઈ છે; જીવનના વસન્તકાળની ગમે તેવી શરૂઆતમાં પ્રદાર આવી પડે તોપણ, જીવનની મજાઓ ઉપરનો હક વિધવાએને ખોલો પડે છે. પદ્માવતી રાણીને તો હજી બાળકો છે, તે બાળકને ખાતર પણ જીવવાનું છે; પણ ધણી બાળાઓ તો પતંની થયા પહેલાં વિધવા થાય છે. એક વિશ્વાસપાત્ર હિન્દવાસીને મોઢીથી મ્હેં વાત સાંભળી કે એક દેગણે પરણનાર વરકન્યાનો જન્મ થયા પહેલાં, તેએને બદલે પુલોના ટગલા મૂકીને, એક લગ્નક્રિયા કરવામાં આવી હતી. વળી એક માતા પોતાની પાંચ વર્ષની ન્હાની છોકરીના લગ્નની યોજના કરતી હતી, તેને આવા બ્હેલા લગ્નની પાઠ્ય કેવું અનિષ્ટ થાય તેની ચેતવણી આપવામાં આવી, ત્યારે તેણે જવાબ દીધો: "મહારી છોકરી વિધવા જ જન્મી હોત તો, હું શું કરત ?"

આ વિધવા રાજબાણાની ઝોરમાન સામુ, સૌથી વિશેષ ધૂરાપીઅન-સંસ્કારને પામેલી હિન્દી રાણીઓમાંની એક છે. ઓઝલ પડદાની સ્થેજ પણ જાયા વિના, ગાયકવાડની સાથે તે આખા યુરોપમાં પ્રવાસ કરે છે. (૩) ઈંગ્લેન્ડના ઉંચા વર્ગમાં તે સારી રીતે જાણીતી છે. મુ'બાઈમાં પણ છૂટથી ફરે છે, પણ પોતાના સંસ્થાનમાં ન્વય છે ત્યારે જૂતા રીવાજોને તદ્દન છોડી દેતી નથી, અને જ્યાં સુધી વડોદરે રહે છે ત્યાં સુધી થોડાક પડદો રાખે છે. હિન્દની ખીજ દિશામાં નજર કરીએ તો બર્દવાનની મહારાણી (-પણ યાદ રાખવું જોઈએ કે આ ખિતાબ ધારણ કરનારના તાબામાં એકે "રાજ્ય" નથી) પોતાના પતિની પૂરી સંમતિથી એક બે વર્ષ થયાં પડદાની બહાર નીકળી છે, અને આ મહિલા, જે થોડાજ માસ અગાઉ તો સ્ત્રીપુરુષના મિત્ર મેળાવડામાં પણ કદી ગઈ નહોતી, અથવા પોતાનાં કુટુંબના કુઝળાની બહાર કોઈ પુરુષને દેખાવ દેતી નહોતી, તેને હવે બજારો ખુલ્લી મૂકવાની ક્રિયા વખતે બાણો કરવાની સગને તાણે થવું પડે છે. ખરેખાર, એણે જોયું હશે કે, ગમે તેમ કહીએ તોપણ આખરે જીવનમાં કેટલાંક એવાં પાપચિત્રો છે જેમાંથી ઓઝલ પડદો પોતાની પગરીઓને મક્કત રાખે છે.

જનાનામાં ગોંધી રાખવાના આ રીવાજ વિષે મહેં બીજી ઘણી કહાણીઓ સાંભળી છે. એક મોટા અમલદારની પત્નીએ મહેને એક સન્નારીની વાત કહી કે: “એને મહારા કિયાનખાનામાં સોને રસેલી ને ઝવાદીચી મટેલી પાલખીમાં બેસાડી આણુવામાં આવી હતી. તોયે તેમાંથી ઉતરી ત્યારે તે પ્લીક ને શરમની મારી એથી તે ગભરાઈ ગઈ હતી કે વાત નહિ! કહે છે કે પોતાના ધરના કંપાઉંડની બહાર આ પહેલીજ વાર એણે પગ મૂક્યો હતો.” રોજ્ય કરનાર જ્ઞાતિની (અંગ્રેજ) બીજી એક મહિલાએ મહેને વાત કહી કે “હું એક વાર એક છેક ખૂણમાં આવેલા પરગણામાં કેટલીક રાણીઓને મળવા ગઈ હતી. ત્યાં કેળવણીને તેમજ અર્થાત્મીન મુધારાને કાઈ ઓળખતુંજ નહોતું. તેની જગ્યાએ મહેં એક એથી બાળા દીડી, જેને સારી અંગ્રેજ કેળવણી મળી હતી, જેને વાંચવાનો ત્રીવ શોખ હતો અને જે વર્તમાન સમયના બધા વિષયો ઉપર વાત કરવાને તૈયાર હતી; પણ એક પછાત રહી ગયેલા કુટુંબના ઓકરાની સાથે એનાં લગ્ન થયાં હતાં, અને તેને પરિણામે, નીર વિનાની માછલી પેડે, આ અસમાન વાંતાવરણમાં તે પીડાતી ને ગુંગળાઈ ગઈ હતી. અંધારામાં એકાએક પડેલા પ્રકાશના એક કિરણની પેઠે એક અંગ્રેજ સ્ત્રીની મુલાકાતને એણે વધાવી લીધી.”

વળી એક વૃદ્ધ બેગમ-એના દેહને શાન્તિ હોજીને-તેની પણ વાત કહેવાય છે કે નિવૃત્તિ તથા ઓઝલપડેલા પાળવામાં તે ચૂસ્તમાં ચૂસ્ત હતી; છતાં આપણી માતા ઈશ્વરી સાથે તે જેમએ તેવા ગાઠ સગપણથી જોડાઈ હતી. (૪) કારણકે જ્યારે એની એક અંગ્રેજ સંહીપણીએ એને જુદાં કપડાંમાં છુપાવી બહાર ગાડીમાં ફરવા લઈ જવા માગણી કરી, જેથી પાલખીના પડદાને ફરફરીઆં-“શટસં”વાળી આરીઓની નડતર વિના છુટથી એક વાર દુનિયાનું એ દર્શન કરી શકે, ત્યારે તે માગણીને વશ થઈ, આવી પિરલ રહેલ કરી આવી.

સ્ત્રીઓની બાબતના આપણા પોતાના રીવાજો અંદી સંશય તથા કટાક્ષથી જોવામાં આવે, એ સ્વાભાવિક છે. આપણાં નૃત્યો, જેમાં સ્ત્રી પુરુષો-ધણીવાર એક બીજાંથી તદ્દન અજાણ્યા સ્ત્રી પુરુષો-બેલડીએ કુંદડી ફરે છે, તે હિન્દી સ્ત્રીઓની વૃત્તિને સખ્ત આધાત કરે છે, અને અણુગમાનો આ સંસ્કાર. આપણી અંગનાઓના ખુદ્દી ડોકવાળા પોશાકથી, રજ પણ કમી થવા પામતો નથી ખરે, હિન્દી સન્નારીઓની દૃષ્ટિમાં અંગ્રેજ સ્ત્રીત્વની પ્રતિજ્ઞા વધારવાની આકાંક્ષાવાળી, કાઈ વામ્પસરોયની પત્ની પોતાના દરજ્જામાં દાખલ થનાર પ્રત્યેક સન્નારીએ કેટલાં કપડાં અવસ્થા પહેરવાં જોઈએ અને જુવાન કુમારિકાઓએ ફક્ત કેવી જાતનાં ખાનગી નાટકો ભજવવામાં બાગ લેવો જોઈએ, તે વિષે જે મર્યાદાના નિયમો બાંધે, તેા ઘણું સાફ થાય.

અત્યાર મુખી ઉંચી પદનીવાળી મહિલાઓના જીવન સંબંધી જ મહેં દાખલાઓ આપ્યા છે, પણ તે સમગ્ર સ્થિતિનાં લક્ષણો દર્શાવવા ઓછા નથી.

સભ્યતાની રીતિઓમાં—એટ્રિકેટમાં—અનન્ત વિવિધતા હોય છે. એક જ્ઞાતિ અથવા એક કુટુંબ એવું એવું પુરીથી કરી શકે, જે બીજી જ્ઞાતિ અથવા બીજા કુટુંબને પાતક જેવું લાગે. જનાનાઓની મુલાકાત લેતી વખતે મહારે બહુ સાવચેતીથી બોલવું પડતું અને મહારા સવાલો ઘણી આનાકાનીથી પૂછવા પડતા. કારણ કે, દાખલા તરીકે, મહેં એવું દીકું કે કેટલેક ઠેકાણે ગૃહની સન્નારીઓ મહારા વિનેશને માટે ગામ અથવા

વગાડે એ તદ્દન દોષરહિત મનાવું, ત્યારે ખીજાં કુટુંબોમાં, આવા વિનોદોમાં સ્ત્રીઓ સાથે એમ ગોળગોળ સૂચના સરખી પણ કરવી એ, હું અત્યંત ને જંગલી પરદેશી ન હોત તો, સ્પષ્ટ રીતે હઠહઠતા અપમાન તુલ્ય લાગત. “ મહારી મા આગળ એથી માંગણી કરતાં મહેને શરમ આવે છે, ” એમ એક છોકરાએ ક્ષમાપાયક સ્વરે મહેને કહ્યું. તે છોકરો મહારી અને પોતાની ઓરમાન મા, સંખ્યાબંધ બહેનો ને બાળીઓ વચ્ચે ફુલા-પોંચાવું કામ કરતો હતો. વળી ખીજા એક કુટુંબમાં તો આ સૂચનાથી કરીને, મહારૂં આતિથ્ય કરનાર ગૃહિણી તથા મહેને મળવા તેડાવેલી ખીજી સત્તારીઓ વચ્ચે, બહુ રસ-ભરી મસ્કરીઓ ચાલવા લાગી, જેનું લાપાન્તર કરવાને, મહારા ફુલાતીઆ તરીકે કામ કરનાર એક ગ્રાહ વર્તિતાએ, અખાડા જ કર્યા.

પરંતુ આ સઘળી વિવિધતામાં અમુક સામાન્ય લક્ષણો મળી આવે છે: બાલત્વ પૂરે થયા પહેલાં લમ; હેને પરિણામે બહારની આખી દુનિયાથી તદ્દન અજાણપણું; ‘પતિ તથા નજદીકનાં સગાઓ એ જ રોજના વિચારો તથા યોજનાઓની સીમા થાય; આ-પણા બાલ્ય સંસાર વિષેનું જ્ઞાન પરદા રીતે—“ સેકન્ડ હેન્ડ ” જ, અથવા ચોરી છપા-ધને ખૂણેખાંચેથી ડોકીઆં કર્યાથી જ, મળે તેટલું; વિધવાઓનાં શત્રુ જીવન; અને કેટલાક દાખલાઓમાં, બ્રિટિશરાજની સ્ત્રીઓનાં જે દષ્ટાન્તો તેઓની સમક્ષ હોય હેમને વધારે મળતી આવે એવી, મુક્તિ તથા સ્વતંત્રતા માટે લુદ્ધિ પામતી અભિલાષા.

હિન્દમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ શી છે તે સમગ્રતાથી તેમ જ સંદેષથી કહેવું હોય તો હું એટલું જ કહું કે હિન્દુસ્તાન એ જુવાન બાળાઓ વિનાનો દેશ છે. આરથી વીસ વર્ષ સુધીની, જુવાન અંગ્રેજ કુમારિકાને અંદાં જેવાને મન તો જાણે કેવું તમ્મયે છે કારણ કે બ્રિટિશ રાજ્યનો એક શાષ એ છે કે, બાળકો અમુક ઉંમર પહેલે ત્યા-રથી તે “ સોસાયટી ”માં બળવા લાયક મોટી ઉંમરનાં થાય ત્યાં સુધીનો સમય, તેઓને તેઓનાં માખાપો (અંગ્રેજ), તંદુરસ્તીના સખખથી, પોતાની સાથે રાખી શ-કતાં નથી, પરંતુ ઇંગ્લેન્ડ મોકલાવી દે છે.

અલગત, હિન્દવાસીઓમાં મહે આ ઉંમરની, ઘણી, શ્રેષ્ઠ મનોદરનાવાળી બાળાઓ દોડી છે. તેમાંની કેટલીક, જેને હું જુદા જુદા અન્તરપુરમાં મળી હતી અને જે, રંગીન રેશમી વસ્ત્રો તથા ઝવાહીરનાં નાલુક આભૂષણોથી, કામળ કન્તિથી શોભતી હતી, તેઓ હજી મહારા ‘મન આગળ ખડી ધાય છે. પણ મહારે યાદ રાખવું પડતું કે તેઓ બધી પરણેલી વધૂઓ છે, ક્વચિત્ તો માતાઓ પણ હશે, અને જીંદગીની જોખમદારીઓ એ-મને માથે કપારની ઉનરી ચૂકી હશે. કૌમારનો રમ અંદાં નથી, કૌમારનું કાચ અંદાં હાજર નથી; પેલાં વાટ જેવાનાં તથા વિકાસનાં મોઢાં વર્ષો, જ્યારે રાજવી વીર હજી બલિષ્ઠતા પડદા પાછળ રહ્યા હોય છે અને જીવનની અદ્ભુત નસિકતા હેની અનિ-શ્ચિતતામાં હજી સ્વર્ગીય તથા આદ્લાદક હોય છે, તેનાં વર્ષો દીકા વિના જ, એકાએક, બાલિકા પત્નીમાં રૂપાન્તર પામે છે.

વધારે ગરીબ વર્ગોના પણ તે જ હાલ છે. ગામડાંઓમાં બ્દાલ આવે એવી, ન્દાતી, કાળી આંખવાળી બાળાઓ આપણી રદામે દોડી આવે છે ને મધુકે રિમત કરે છે, એ-વામાં આપણે અનુભવી બોમિઓ જાહેર કરે છે કે તેઓ માતાઓ છે, કારણ કે તેમની

કાણીની ઉપર કડાંઓ છે. અથવા શણ કે રૂની મિલોમાં આપણે એવી ન્હાની ઓટરીઓ જોઈએ છીએ, જેઓ-જે નવ વર્ષની ન્હાની ઉમરે ઓટરાંઓને મિત્રમાં કામ કરવા કાયદો છૂટ આપે છે, તેથી પણ ન્હાની હશે એમ આપણને સંદેહ થાય છે. તેમાં કાંઈ આપણને કહે છે કે, એમના કાળા વાળની એથી આગળ જે રાતું તિલક છે તે ચિહ્ન દર્શાવે છે તેમ તેઓનાં લગ્ન પણ યથા ચૂક્યાં છે. એક હિન્દી સ્ત્રી ડૉક્ટરને મળે એક દિવસ પૂછ્યું કે બાળ-માતાઓની સંખ્યા પહેલાં કરતાં હવે કાંઈ ઓછી થઈ હશે ખરી કે ? ત્યારે તહેણે ઉત્તર આપ્યો કે આજે જ હું એક પંદર વર્ષની ઉમરની માતાને જોવા ગઈ હતી, અને ગઈ કાલે હું ચૌદ વર્ષની બાળ-માતાને જોવા ગઈ હતી. આવા માતૃત્વનાં પરિણામો શરીરને ધણું ખરાબ કરી નાંખે એવાં થાય છે, એ વાત ટાઇથી પણ વધી ન લઈ શકાય એવા વૈદ્યક પૂરાવાથી સાબિત થઈ છે. ઈ. સ. ૧૮૯૦માં, બાળપણની કુસમશિદ્ધાસીનું કશ્વો ઉપગતવે એવી રીતે મૃત્યુ થયું તે પછીથી, બાળજનની સ્થાને હિન્દી પચાવન સ્ત્રી-ડૉક્ટરોની સહીવાળું એક વિનિતિ-પત્ર સરકાર પાસે રજુ કરવામાં આવ્યું હતું. તે સિવાય, બાળજનની અમર મન તથા નીતિ ઉપર ઘણી સકારક થાય છે તે હિન્દી સુધારકોમાંના વધારે ચૂસ્ત સુધારકોએ કશુલ કર્યું છે.

આ ઉપરથી સ્વાભાવિક રીતે પ્રશ્ન જાહે છે કે પોતે જે રીવાજોને દુષ્ટ તરીકે સ્વીકારતા હોય તેવાઓમાં ફેરફાર કરવા માટે હિન્દના સુધારકો કયા દિશામાં કામ કરે છે, અને તેઓ કેટલે સુધી ફાવે છે ? સતીનો રીવાજ-પતિના શબ સાથે વિધવાને જીવતી બાળા નાંખવાનો રીવાજ-બ્રિટિશ સરકારે કેવી રીતે કાઢી નાંખ્યો તે આપણે અંધાંએ સાંભળ્યું છે. ઈ. સ. ૧૮૨૯માં આ રીવાજ બંધ કરવા કાયદો થયો, અને તે બખતે તે મનાના કાયદાની સ્થાને એક અરજી પ્રિય કાઉન્સિલ આગળ રજુ કરવામાં આવી હતી, જે ઉપર ૧૮૦૦૦ હિન્દીઓએ સહી કરી હતી. કલકત્તાનાં કુલીન ને શ્રેષ્ઠ કુટુંબોનાં માણસો તેમાં સામેલ હતાં.

તે રીવાજને ફરીથી દાખલ કરવા માટે હવે જે સહીઓ લેવામાં આવે તો, હું ધારું છું કે, એક સહી પણ મેળવવી મુશ્કેલ પડે.

પણ હવે એવી ફરિયાદો સંભળાય છે-અને તે તદ્દન પાયાવિનાની નથી-કે સતીનો પ્રતિબંધ, બાળહત્યાનો નિરોધ, સંમતિવચનો વધારો, અને વિધવાપુનર્લગ્નનો કાયદો, એવા એવા સુધારા કરવા માટે, સામાજિક સુધારાનો જે ઉત્સાહ, પ્રગતિશીલ હિન્દીઓ તથા અંગ્રેજોને ઉભયને બેગા કામ કરવાને પ્રેરતો હતો. તે ઉત્સાહ હવે મન્દ પડ્યો છે, અને હાલમાં આગળ વધેલા વિચારકો રાજકીય અગવડની દિમાખત કરે છે અને સામાજિક સુધારાની ઉપેક્ષા કરે છે.

આપણું ધ્યાન ખેંચવામાં આવે છે કે વિધવાઓને સર્વ સામાજિક આનંદો તથા સ્વતંત્રતામાંથી બાનત્ર કરવી એ, “ ટાઢી સતી ” નો રીવાજ, તહેમને જીવતી બાળા નાંખવાના રીવાજ કરતાં પણ વધારે રીવાજનારી ક્રૂરતારૂપ છે. કેટલાક હિન્દી સુધારકો પોતે બાળજન કરે છે, અથવા તો પોતાનાજ કુટુંબની ન્હાનામાં ન્હાની વિધવાની બાબતમાં કડિયા સ્ત્રોત પણ લુહું પગથું બરવાની વાતને ઉત્તેજન આપતા નથી, એમ તેઓની સ્થાને આરોપો મૂકવામાં આવે છે. તેમ, ઘીછ પાસથી, આપણે પણ એટલું

સ્વીકારવું જોઈએ કે સાતિના હુકમો જમાનાઓના ધર્મથી પુષ્ટ થયેલી સામાજિક રૂઢિની સંપૂર્ણ સત્તા ભોગવે છે, એટલે તેની રદામે ટક્કર ઝીઝવી એ જેવી તેવી વ્રાત નથી.

વળી પ્રાચીન ધર્મશાસ્ત્રોમાંથી અવતરણો કદીને કેટલાક એમ ખતાવે છે કે બાળ-લગ્નનો રીવાજ એ મૂળ સનાતન હિન્દુધર્મની સંસ્થા નથી, પણ પાછળથી, જેને પ્રમાણમાં અર્વાચીન સમય કદં એ તેવે સમયે, હિન્દુધર્મમાં ધુસી ગયેલો " સુધારો " છે. ધણી તો એટલે સુધી કહે છે કે બાળલગ્ન ને જનનો એ બન્ને રીવાજો મુસલમાન હુમલાખોરોનાથી પોતાની વડુ દીકરીઓનું રક્ષણ કરવાની જરૂરને લીધેજ હિન્દુધર્મમાં દાખલ થઈ ગયા છે. આના જેવો એક દાખલો હાલમાં ચીનાખસંસ્થાનમાં નગરે પડે છે. ચીનાખનું સંસ્થાન એ મૂળ પંજાબનું એક ઉગ્ગ વેરાન હતું, પણ હવે નહેરુકામની પંદ્ધતિએ તેને અગ્નયમ જેવી રીતે ફળદ્રુપ ગનાવી દીધું છે. જે સમયે તે પ્રદેશ તદ્દન ઉગ્ગ હતો ત્યારે ત્યાંના મૂળ જંગલી લોકો, જેઓ આપણા જિપ્સીઓને મળતી આવતી લરવાડના જેવી જાતના છે, તેઓમાં સાધારણ રીતે પુરો ૩૦-૩૫ ની ઉમરે ને સ્ત્રીઓ ૨૫-૩૦ ની ઉમરે લગ્ન કરતાં. તેઓ કહેતા કે અતિ ન્દાની વયે અમારૂં સ્વાતંત્ર્ય છોડી પરાધીન થવું અમને ગમતું નથી. પરંતુ તે જમિ ફલવતી યજ એટલે હિન્દના જીમ પ્રદેશોમાંથી લોકો ત્યાં આવી વસવા લાગ્યા અને જોતજોતામાં અસલી જંગલીઓ કરતાં સંખ્યામાં વધી પડ્યા. એના એજ જંગલી લોકો હવે બાર ચાદ વર્ષ પોતાની છોકરીઓને પરણાવી દે છે, અને તેના કારણ તરીકે પરદેશી પડોશીઓનો અવિશ્વાસ પ્રકટ કરે છે: " હવે કોઈ ઉપર લરોસો રાખવા જેવું રહ્યું નથી. "

જે હિન્દી સુધારક હાલના સમયમાં એમ પ્રતિજ્ઞા કરે કે હું બાળપણીને કદી પરણીશ નહિ, તેને વધારે પાછો ઉમરની પણ અવિવાહિત કન્યા મળવી બહુ મુશ્કેલ પડે છે. અને જો તે કોઈ જુવાન વિધવાને પરણવાનું પસંદ કરે તો તે લગ્ન-જોડે કે શ્રિદિશ અમલદારોની દૃષ્ટિએ તદ્દન કાપદેસર છે તોપણ વરવધૂ જન્મેને પોતાનાં કુરુઓમાંથી તદ્દન બદિષ્કાર અપાવે છે નથા સમાજમાં તેમજ ધાર્મિક ઇત્તનમાં તેઓની પ્રતિજ્ઞાને તદ્દન ઉધી પાળે છે. આ સર્વ મુશ્કેલીઓ હોવા છતાં, વધારે મોટી ઉમરે લગ્ન કરવા તરફ તેમજ સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે વધારે સમાનતા સ્થાપવા તરફ દિલચાસ ધીમેધીમે આગળ વધે છે એમ આવીથી કહી શકાય. છોકરાઓ ને પુરો તેમજ છોકરીઓ ને સ્ત્રીઓમાં જેમજેમ વધારે કેળવણી ફેલાય છે, તેમતેમ આ લીજવાડને વધારે સદાપતા મળે છે.

જો કે સ્કેડિંગવણીની પહેલ કિશ્મિએએ કરી હતી (છોકરીઓ માટેની પહેલી દિવસની નિશાળ મિસિસ હાના માર્શમેન નામની એક મિશનરી ગર્લ્સ ઈ. સ. ૧૮૦૭ માં ઠારી હતી), તો પણ તે ઉપાડી બેચામાં પાઠશીઓ પણ કોઈ પછાત રજા ન્દોના પદ્ધતિસર સ્કેડિંગવણી સ્થાપવાના તેઓના પહેલા પ્રયત્નોની " જ્યુનિટી " જે ત્રણ વર્ષ ઉપર તેઓએ ઉગ્ગની, સારે અતિદાસિક " ટેબ્લો " વગેરે દેખાવોની રચનામાં તેમ જ આખો ઉત્સવ ઉજવવામાં, મુ'આધના હાલના ગવર્નરની સહગત પુત્રી, મિસ ક્લાર્ક તેઓને સારી મદદ કરી હતી, હવે આર્યસમાજ તથા ક્રાઇસ્ટમાનની છાયા નીચે, છોકરીઓને

વધારે ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવા શાલાઓ નીકળતી જાય છે, અને મુસલમાનો પણ ધીમે ધીમે હારમાં આવતા જાય છે. તેઓના છેકરાઓની નિશાળ તથા કોનેજના પ્રસિદ્ધ સ્થાન અલિગઢમાં, એક કન્યાશાળા સ્થપાયલી છે. દીદી ને બીજી સ્થાપવાની વાતચિત સાંભળી. અંગ્રેજી શીખવવા સ્થપાયલી ઘણીખરી કન્યાશાળાઓમાં પ્રાથમિક અભ્યાસનો ધણો ક્રમ પાછો દાખલ કરવાની ફરજ પડે છે, એટલે વધારે ઉચ્ચ શિક્ષણ પામનાર બાળાઓની સંખ્યા તો ઘણી જૂજ હોય છે. ખરેખર, જે ધૂરોપીઅન કન્યાશાળાઓ ખાતલ કરીએ તો, ઈ. સ. ૧૯-૯માં આખા હિન્દમાં ૫૬૦૨૬૧ છોકરીઓના નિશાળમાં લખતી હતી, અને તેમાંથી “ સેકન્ડરી ” શાળાઓમાં (અંગ્રેજી સ્કૂલોમાં) ઉચ્ચતર અભ્યાસની કાર્ટિએ પહોંચનાર બાળાઓ ફક્ત ૧૨૦૮ જ હતી. આમાંથી ૫૫૩ એકલા મુખાધમાં હતી.

ઈ. સ. ૧૯૦૨માં પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં ૩૪૮૫૧૦ કન્યાઓ હતી, અને હાલમાં ૫૪૫૦૯૨ છે. આમાંની ઘણી છોકરીઓ છેકરાઓની નિશાળે જાય છે ને પોતાના ભાઈઓ સાથે લણે છે. તો પણ જુદી કન્યાશાળાઓમાં તેઓ વધારે સહેલાઈથી જાય છે, અને ગામડાંઓમાં પણ હવે જુદી કન્યાશાળાઓની સંખ્યા વધારવામાં આવે છે. અમે એક ગામડું જોયા ગયાં હતાં, ત્યાં કન્યાશાળા છે એમ સાંભળી અમને તે જોવાની ઈચ્છા થઈ. ઘણી તપાસ કર્યા પછી એક ખાંચાની રસ્તીમાંથી તહેનેં જોળી કાઢી. તે શાળા જોઈ હોય તો એક ન્હાની અંધારી ઓરડી સિવાય બીજું કંઈ મળે નહિ. સગલમ અર્ધો કઠન છોકરીઓ લખવાની પારી ને વાંચવાની ચોપડી લઈ બોંય ઉપર જોળાકુંડાળામાં બેસી હતી, અને આનંદી દેખાતી વિધવા-મહેતીજના બોલો સાંભળતી હતી.

પણ જો કે પ્રગતિનાં ચિન્હો સ્પષ્ટ છે, તો પણ અત્યાર લગીનું બધું કામ સમુદ્રમાં એક બિન્દુસમાન છે ! જે થયું જોઈએ ને જે થવાનું બાકી છે તેના પ્રમાણમાં જે થયું છે તે લગભગ કાંઈ વિસાતમાં નથી. મુંગાઈ ઇલાકામાં નિશાળે જવા લાયક ઉમરની દરેક દહર બાલિકામાંથી ફક્ત ૫૯ જ નિશાળે જાય છે; મદ્રાસમાં, ૫૭, બંગાળમાં ૩૨, ને સંયુક્ત પ્રાન્તમાં તો ફક્ત ૧૨ છે. આખા હિન્દની સરેરાશ લઈએ તો સેંકડે ૩ કે ૪ છોકરીઓ લખવા પામે છે, અને આ બાકડો કાઢીને ય મગર થવા જેવી ખાતત નથી: ખાસ કરીને ન્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે આ ત્રણ ચાર ટકામાંનો મોટો ભાગ-મુખ્યત્વે બાળલગ્નને પરિણામે-ફક્ત ઉપર ચોટીઈ વાંચવા લખવાનું શીખે છે ને વિદ્યાનાં મૂળતત્ત્વોનું બહુ ઉપરછલું જ જ્ઞાન સંપાદન કરે છે. અર્થાત્ જેમ હિન્દની બાલિકાઓનો મોટો ભાગ અવિદ્યામાં ઉછરે છે, તેમ અપવાદ લેખે લણનાર ન્હાના ભાગમાંથી પણ ઘણો ન્હાનો ભાગ જોઈએ તેવી ઉચ્ચ કેળવણી મેળવવા ભાગ્યશાળી થાય છે. (૫)

આ ખાતનમાં જે મુરકેલી છે તે હવે એટલી બધી લોહા તરફની નથી. ધરના અન્તઃપુરમાં સ્ત્રીઓ પોતે જ વિદ્યા માટે પોકાર બાકાવે છે. રેશમ ને ઝવેરાતથી આભણિત થયેલી એક મુસલમાન બાળાની માતાએ મ્હને કહ્યું કે “ એને સાફ મ્હેં થોડાક માન્ટરો પણ રાખ્યા, પણ અમુરી નછકમાં એક નિશાળ નથી કે તું અને ત્યાં મોટલી ચંકુ, ” અને તે વખતની તે બાળાના મુખ ઉપરની તીવ્ર કુધાતુર દષ્ટિ મહારાષ્ટ્રી કદી બૂલશે.

નહિ. એના ભાઈ મારફત એણે મ્હને જણાવ્યું કે “ત્હમને મળવાને હું બહુ બહુ આતુર થઈ રહી હતી,” અને બહારની જે દુનિયાથી ત્હેને વિખુટી પાડવામાં આવી હતી તેમાંના એક જણાનું થોડી મળતું દર્શન પણ ત્હેની જીંદગીમાં મહોત્સવ તુલ્ય લેખાય એ મ્હને બહુ કરુણાગ્રનક લાગ્યું.

લાહોરમાં એક જેવા જેવી જનાના શાળા છે. તેમાં લુવાન બાળાઓને બધા માડીમાં લઈ જવામાં આવે છે. શાળાના બાળની દિવાલોને ઉંચી વાડ બાંધી લેવામાં આવી છે કે જેથી કોઈ પુરુષદષ્ટિ ભટકતે ભટકતે તે બેઠી અંદર પ્રવેશ પામી શકે નહિ. તે નિશાળમાં મ્હને એક છોકરીની વાત કહેવામાં આવી. સામાન્ય હિન્દી છોકરીઓની પેઠે અભ્યાસમાં અંચળ હોવાને બદલે તે ઘણી મન્દ હતી: ખરે, તે એવી જટલરત જેવી લાગી કે એને માટે કરી આશા રહે નહિ, અને તે એક ખાતર બાકીની બધી છોકરીઓનું ભણવાનું એટલું ધીમું ચાલતું રહેતું કે આખરે ત્હેની શિક્ષકે કંટાળાને કહ્યું કે “આથી તો બહેતર એ છે કે તું નિશાળેજ ન આવે”. પણ આથી તે બાપડી ધુસ્કે ધુસ્કે રડવા લાગી. અને એવી હૃદયબેદક રીતે પોતાની હાલતનો ખુલાસો કર્યો કે-જે છોકરા સાથે એનું સગપણ થયું હતું તે છોકરા અંગ્રેજ કેળવણી લેતા હતા, અને પોતાના વરને જેમાં રસ પડતો હોય ત્હેનું પોતાને કશું આવડતું ન હોય તો તે કદાચિત્ એને તુચ્છકારે અથવા તરછોડી કાઢી પણ મૂકે એમ તે બિચારી બહીતી હતી:-તેથી તે શિક્ષકનું હૈયું પીગળ્યું ને એને પાંખી લીધી. પોતાની મહેનતના પુરાવા તરીકે તે બિચારી “રોયલ રીડર”નું એક પાનું મ્હોડે કરવા યત્ન કરતી હતી. આમ કરીને, પોતાનો વિવાહિત પતિ આવે ત્યારે ત્હેની આગળ તે પાનું ભણી જઈ તથા અંગ્રેજીમાં આવી તરેહની વાતચિત કરી, એને રીઝવવા તથા એના શુદ્ધમુખને વધારવા તે માગતી હશે કે કેમ, તે હું સમજી શકી નહિ.

આ પણ એક અર્થસૂચક વાત છે કે અર્વાચીનકાળની સૌથી વધારે પ્રસિદ્ધ હિન્દી નવલકથાઓમાંની બે-બાણુ બક્ષિમચન્દ્ર ચટ્ટરજીના “આનન્દમઠ”માં અને બાણુ તર્કનાથ ગંગુલિના “હિન્દ આન્તર ગૃહ”માં, મન-ચનાયિકાઓ શાન્તિ અને સ્વર્ણજતાને એવી આલેખવામાં આવી છે કે તેઓ, ખાસ સયોગોને લઇને છોકરાઓની સાથે શિશુલુ મેળવે છે, અને ઘણીખરી યુવતીઓને જે જ્ઞાન નથી મળતું તે જ્ઞાનના પ્રભાવે તેઓની મોહિની તથા તેઓનું શીઘ્ર પોષણ પામે છે. શાન્તિ તો ખરેખાર ધરનો આશ્રય પણ છોડી દે છે, ને “બાળકો”ની દુકાડીમાં સૈનિક તથા દેરાબક્ત તરીકે સામેલ થઈ, પતિના “વીરકાર્ય”માં પતિની સહયાદિણી બને છે. “એ ધર્મકાર્યમાં ગુંથાય છે અને એમની સાથે એમાં લાગ પડાવવા હું આવી છું,” એમ તે જણાવે છે, અને આ ધર્મકાર્ય સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તેઓ જન્મે તપસ્વી ચર્મ તીર્થયાત્રાએ નીકળી પડે છે.

ત્યારે સ્વર્ણજતાનો પિતા પોતાની બાળકીની આંખોમાં તથા મુખપ્રાકૃતિ ચાહીથી ખરડાવતી લુએ છે, ત્યારે તે બોલી બોલે છે, “તું લંબતાં ચીએ છે! ત્હારે એનું શું કામ છે? સ્વર્ણજતાનો ભાઈ જે પોતાની રૂઝ દુરંમ્યાન પોતાની મ્હાની. બહેનને ભણા-

વતો હવે, તે એનો ખ્યાલ કરે છે, અને પિતા નરમાયથી સંમતિ આપે છે કે: “હવે, હું સમજ્યો, મ્હારી લક્ષ્મી તો સરસ્વતી પણ છેને શું!”

અર્વાચીન હિન્દી સ્ત્રીઓની ભાવના, લક્ષ્મી (ગૃહશાન્તિ ને સમૃદ્ધિની દેવી)ની સાથે વધારે ને વધારે સરસ્વતી (વિદ્યાની દેવી) થવાની છે, જે કે તેઓમાં દુર્ધટ ઘટના ઘડવા જતાં જે જે વહેમો તથા મુશ્કેલીઓની પાર જવાનું છે તેઓનો આપણા પાશ્ચાત્ય મનને લગલગ ખ્યાલ પણ આવી શકે એમ નથી.

વધારે વિસ્તારવાળી કેળવણી માટે માગણી થયાં કરે છે, પણ તેને બે જાતની મુશ્કેલી નડે છે. પહેલી મુશ્કેલી ખર્ચની છે. આપણી સરકાર વર્ષે દહાડે લશ્કરની પાછળ ૨ કરોડ પાઉન્ડ (૩૦ કરોડ રૂપિયા)થી પણ વધારે ખર્ચાં શકે છે, પણ કેળવણીની પાછળ સાર્વજનિક નાણાંમાંથી ફક્ત ૨૦ લાખ પાઉન્ડ (૩ કરોડ રૂપિયા) જ વાપરી શકે છે. આ મુશ્કેલી છોડરાઓ તેમજ છોડરીઓ બન્નેની કેળવણીને નડે છે; પણ બીજી મુશ્કેલી તો એકલી છોડરીઓને જ લાગુ પડે છે. અને તે મુશ્કેલી સ્ત્રીશિક્ષકો મેળવવાની છે. હિન્દમાં સ્ત્રીપુરુષો વચ્ચે જે ભેદ રહ્યો છે તેને લીધે પુરુષશિક્ષકો નીમવા ધણેખરે ટકાણે અશક્ય હોય છે, અને સ્ત્રીઓ એટલી વહેલી પરણી જાય છે કે શિક્ષક તરીકે “કેમ્બ્રિજ” થવાનો હેમને વખત મળતો નથી. આપણે ફરીથી સરતમાં રાખવાનું છે કે, આ બાબતમાં પણ આપણે હિન્દી પ્રશ્નની તપાસ કરવા જઈએ તે પહેલાં આપણે આપણા અંગ્રેજ ખવાલોને દૂર કરવાના છે. જે છોડરીઓ બાર વર્ષની ઉંમર પહેલાં-અથવા તો સહેજ તે પછી-નિરાજ છોડી જાય છે, પરણે છે, અને લગ્ન પછી ઓઝણપડે રહી “પડે-નશીન” થાય છે, તેઓમાંથી જ સ્ત્રીશિક્ષકની સામગ્રી મેળવવાની છે. અને આ કામ કેટલું કઠણ છે? જમાનાઓ થયાં પ્રચાર પામેલા રીવાજોને તોડી નાંખ્યા વિના સ્ત્રીશિક્ષકો મળશે નહિ, અને આ કામ ધીમે ધીમે પણ વધતા પ્રમાણમાં બનવું જાય છે: અથવા તો બીજો રસ્તો એ છે કે સરકારને વિધવાસ્ત્રીવર્ગનો આશ્રય લેવો પડશે, અને એક પાસથી વિધવાઓને રસ પડે એવો ઉદ્યોગ તથા સંસારમાં સારી પદવી આપી. અને બીજી પાસથી જનાના શાળાઓ તથા કન્યાશાળાઓને વિધવા સ્ત્રીશિક્ષકો અર્પી, બેવડું દિત સાધવું જોઈશે. હિન્દુઓએ પોતે કેટલાક વિધવા-આશ્રમો સ્થાપ્યા છે, જે બહુ જોવા-લાયક છે અને ત્યાં કેટલીક વિધવાઓ પુત્રકમાંથી વિદ્યા શીખે છે અને બીજી ભરવા ગુંથવાનું, રસોઇકામ તેમજ હાથના ન્હાના હુન્નરો ઉપર વિશેષ લક્ષ આપે છે. તોપણ એટલું યાદ રાખવું જોઈએ અશિક્ષિત વિધવાઓને શિક્ષક તરીકે કેળવવાનું કામ, નિરાજ થઈ તરત છુટોથી બાળાઓને કેળવવા જેવું રહેલું નથી, તેથી કરીને પ્રગતિ મન્દ છે અને શિક્ષણનું ધોરણ ઘણું નીચું છે.

પણ હું માનું છું કે રાષ્ટ્રીય અભિમાન બધી મુશ્કેલીઓને હાલી રસ્તો કાઢશે. હિન્દી સ્ત્રીઓને હું અંગ્રેજ સ્ત્રીઓના ઘાટ ઉપર ધણયલી નહલી નમૂના જેવી જોવા ઇચ્છતી નથી. હું તો એટલું જ માથું છું કે તેઓ પોતાને જ રસ્તે, પોતાના વ્યક્તિત્વ તથા દેશની સ્થિતિને અનુકૂળ દિશામાં જ, વિકાસ-પ્રાપ્ત કરે. અને હું સમજું છું તે પ્રમાણે તેઓ એમજ કરવાની તૈયારી કરે છે. હિન્દી સ્ત્રીઓની “હલમ”ની મ્હેં મુશ્કાકાત સીધી

છે, જે “કલ્પ” ની બધી વ્યવસ્થા હિન્દી સ્ત્રીઓનાજ હાથમાં છે. હિન્દી સ્ત્રીઓનાં પત્રો માસિકો મહેં વાંચ્યાં છે, જેઓનું તંત્રીપણું હિન્દી સ્ત્રીઓજ ચલાવે છે. મહેં હિન્દી સ્ત્રી “ડાક્ટરો” સાથે વાતચિત કરી છે, અને એક પારસી સ્ત્રી વંદીલને હું મળી છું; જેને હિન્દમાં જેની ખ્યાતિ મળી છે તેવી ઇંગ્લેન્ડમાં કોઈ પણ સ્ત્રીવંદીલને મળી નથી. એક હિન્દી સ્ત્રી સાથેની અમસ્થી વાતચિતમાંજ મને મારૂંમ પડ્યું કે “વોટર” (સાર્વજનિક ચૂંટણીમાં મત આપવાનો જેને અધિકાર છે તે) ની નામાવજીમાં એનું નામ હતું, તે ઉપરથી વધારે તપાસ કરતાં મારા જાણવામાં આવ્યું કે મુંબાઈના શહેરી-મત આપનારાઓની યાદીમાં, ૫૨૭ હિન્દુ સ્ત્રીઓ, ૨૬૦ મુસલમાન સ્ત્રીઓ, ૪૫૩ પારસી સ્ત્રીઓ અને ૭૩ યુરોપીઅન તથા બીજી જાતિની સ્ત્રીઓ, “સ્ત્રી-વોટર” તરીકે નોંધાય છે; અને તેઓમાં કેટલીક પત્નીઓ, કેટલીક વિધવાઓ તે કેટલીક અવિવાહિત સ્ત્રીઓ છે. આથી કરીને, “જે સરતોએ પુરોને હક આપવામાં આવે છે તે જ સરતોએ” હિન્દી સ્ત્રીઓને પણ મ્યુનિસિપાલિટીનો “વોટ” કમારનોયે મળી ચૂક્યો છે, અને મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી સભ્યો નથી ધારાસભ્યોમાં વિરાજે છે તેઓની જાગૃતમાં, “તુલશી સુરજ” ના પોતાના “વોટ”નું જેટલું પરોક્ષ વળન પડે છે તેટલુંજ વળન “મીડીયાઈ, તે તુલશી સુરજની પત્ની”ના “વોટ”નું પણ પડે છે.

પરંતુ પાશ્ચાત્ય ધોરણ ઉપરની પ્રગતિનાં આ ચિહ્નો, જનાનામાં પડકારની પાછળ જે જાગૃતિ શરૂ થઈ છે, જે ઉન્નિકારક અંચળતા આવી રહી છે, અને જે આપણા હિન્દુ નિવાસી અંગ્રેજ (અંગ્રેજ-ઈન્ડિઅન) અધિકારીઓથી શુભ રહી છે, તેની આગળ તે કોઈ પણ વિસાતમાં નથી. “સ્વદેશી” હિલચાલનું બળ, હિન્દમાં બનેલા માલને ઉત્તેજન અને તેથી પણ વધીને અંગ્રેજી બનાવટવાળા માલને બાયકોટ કરવાનો પ્રયાસ-એ સર્વ હિન્દની મહિલાઓને આહારી છે. રાજ્યકરતી કામના જે અરણ્ય રીતભાતવાળા પુરો દેશના વતનીઓનું નિરંતર માનભંગ કરે છે તે માટે સ્વામી કોપ કરનાર સ્ત્રીઓ છે, અને પુરુષોનાં હૃદયોના કરતાં તેઓના હૃદયમાં આ માનભંગ વધારે સાલે છે. મુંબાઈની સન્તરીઓએ ખીઓખીય ભરાયલી એક જાહેર સભા યોજાવી મિ. તિલકને થયેલી સળગી સ્થાને વાંધા જાહેર કર્યો હતો, તે હિન્દી રાષ્ટ્રીયત્વના એક સુખદ તરીકે મિ. તિલકને માટે જે આવેશભરી લાગણી તેઓના હૃદયમાં હતી, તેનુંજ પરિણામ હતું.

જે અશાન્તિ હાલમાં હિન્દી સરકારને ચિન્તા કરાવે છે, તે અશાન્તિનું એક કારણ સ્ત્રીઓનો લાગવંગ છે, તે વિસરી જવું. એ કેવળ અન્યતા જ છે. તે લાગવગ આપણી તરફ કેવી રીતે છતી લેવો, અને દેશની પ્રગતિ તથા સુવ્યવસ્થાના કાર્યમાં આપણી સાથે સામેલ થવા દેશની મહિલાઓને કેવી રીતે સમજાવવી, એ એક મહાપ્રશ્ન છે, અને તેનો અર્થશર સંતોષકારકરીતે તોડ કાઢવા માટે; ધીરજ જોઈશે, પ્રયાસ જોઈશે, દ્રવ્ય જોઈશે, અને, તે સૌ કરતાં પણ વધારે, બીજા લોકોની દૃષ્ટિએ વસ્તુઓ જોઈ શકવાની શક્તિ તથા સમજાવભરી કંપનાશક્તિ ખાસ જોઈશે.

[ઉપરના લેખમાં કૌંસમાં જુદે જુદે સ્થળે જે આંકડા (૧૨-૩-૪-૫) આપ્યા છે, તેની સમજૂતી નીચેની કુટુંબોટમાં જોવામાં આવશે.]

પુટ-નોટ.

૧. સ્ત્રીઓને પુરુષોના જેટલી જ સમાનતા તથા તેટલા જ હકો મળવા જોઈએ એવું માનનારી સ્ત્રી. આવી સ્ત્રીઓમાં આકળા પક્ષની કેટલીક સ્ત્રીઓ ઇંગ્લેન્ડમાં હાલ પુષ્કળ તોફાન મચાવી રહી છે, તે વાત વર્તમાનપત્રો પૂરેપૂરી રીતે જાહેર કરે છે.

૨. વાચકને યાદ હશે કે આ પુસ્તક લખાયા પછી ઈ. સ. ૧૯૧૨ના છેવટના ભાગમાં ગ્વાલિયરના મહારાજા વડોદરાની રાજકન્યા ઈન્દિરારાજ સાથે લગ્ન કરશે એમ નક્કી થયું હતું, અને જેવાં અગ્તાત કારણોથી આ સંબંધ નિશ્ચિત થયો હતો, તેવા જ અગ્તાત કારણોને લીધે, રહેનશાહી મુલાકાત તથા દિલ્હી રાજ્યાલિપેક પછીથી, તે સંબંધ ફેાક થયો હતો.

૩. આ મહારાણીએ પૃથ્વીના બીજા મુલકોમાં પણ સફર કરી છે. અમેરિકામાં કેટલીક અમેરિકન સ્ત્રીઓએ એમની મુલાકાત લીધી હતી, અને તેથી તેઓની કેટલી નવાઈ થઈ હતી તે હકીકત વર્તમાનપત્રમાં પ્રકટ થઈ હતી.

૪. ઈવ ને આદમ એ ખ્રિસ્તિ ધર્મપ્રમાણે ઈશ્વરની આદિ મનુષ્યમૂર્તિ હતી. કુલ દસ તથા જિજ્ઞાસાના આવેશમાં ગંભીર આત્માનો ભંગ કરનાર તરીકે ઈવનું ઉદાહરણ ધણીવાર, સ્ત્રીઓના સંબંધમાં, અપાય છે.

૫. હિન્દમાં સ્ત્રી કેળવણીનો પ્રસાર (?) વધારે સમજવા માટે નીચેના આંકડાઓ ઉપયોગી થઈ પડશે:—

ઉદાહરણ ઈ. સ. ૧૯૧૧ના વસ્તીપત્રક પ્રમાણે હિન્દની કુલ વસ્તી ૨૧૧ કરોડ મનુષ્યની છે, જેનો લગભગ અર્ધો ભાગ સ્ત્રીઓ છે. હવે આટલાં મનુષ્યોમાં લખી વાંચી ભણે એવા પુરુષો ૧૧૯૩૮૦૦૦ છે, જ્યારે તેવી સ્ત્રીઓ ફક્ત ૧૬ લાખ છે. એટલે હિન્દમાં દરસોંકડે એક સ્ત્રી લખીવાંચી રાકે એટલું ભણેલી મળી આવે છે !

હવે બીજી રીતે ગણતરી કરીએ. પાંચથી પંદર વર્ષ વચ્ચેની છોકરીઓની સંખ્યા ૩૩ કરોડની છે, છતાં તેમાંથી ફક્ત ૧ લાખ જેટલી જ હાલ કાર્મ પણ નિશાળ કે સ્કૂલમાં જાય છે. તેમાં પણ હિન્દના જુદા જુદા પ્રાન્તમાં જુદું જુદું પ્રમાણ માલુમ પડે છે: દાખલા તરીકે, આ ઉમરની દર હજાર છોકરીઓમાંથી સંયુક્ત પ્રાન્તોમાં ફક્ત ૧૨ છોકરીઓ ભણે છે, ત્યારે મુબાઇ ઈલાકાનું પ્રમાણ સૌથી વધારે સાફ છે, કારણ કે તેમાં દર હજારે ૫૯ છોકરીઓ નિશાળે જાય છે. પરંતુ, છોકરાઓની કેળવણીમાં જેમ ખ્રિસ્તિય હિન્દ કરતાં કેટલાંક દેશી સંસ્થાનો આગળ વધ્યાં છે, તેમ આ પ્રાન્તમાં પણ, વડોદરા સંસ્થાનમાં દર હજારે લગભગ ૯૦ છોકરીઓ, ને ત્રાવણકોર સંસ્થાનમાં દર હજારે ૧૩૦ કરતાં પણ વધારે છોકરીઓ નિશાળે જાય છે.

૬. ઈ. સ. ૧૯૦૯-૧૦માં જુદા જુદા પ્રાન્તોમાં કોલેજનું શિક્ષણ લેનાર કેટલી વિદ્યાર્થિનીઓ હતી, તેનાં આંકડા પણ સ્પષ્ટ છે. બ્રિટિશમાં ૧૨ છોકરીઓ કોલેજનું શિક્ષણ લેતી હતી, પંજાબમાં ૪૪, સંયુક્ત પ્રાન્તોમાં ૪૯, મદ્રાસ પ્રલાકામાં ૫૨, બંગાળમાં ૮૪, અને મુબાઈ ઈલાકામાં ૧૦૧; બીજા સર્વ પ્રાન્તોમાં-૦ !

ગાયન કળાનો ધણોજ શોખ હતો, અને તે શૃંગાર્યના ગમે તે કામ પ્રસંગે પણ કવિતા ગાયાં કરતી હતી. આ દેવ ત્રેના બાળકમાં પણ ત્રેવાજ પ્રમાણમાં આવી હતી.

માતાના ગરોદરમાં ગાયનના અભ્યાસની છાપ ત્રેના બાળક પર પડે છે, ત્રેનું ઉદાહરણ એમ. એ. હિફરિયરે આપ્યું છે. તે જણાવે છે કે એક સ્ત્રી બેજીવવાળી હતી, તે વખતે ત્રેને ગાયનની દેવ લાગુ પડી અને પ્રસુતિ પહેલાંજ તે બંધ પડી હતી; તેથી ત્રેના પેટે જન્મેલો બાળક પણ આગળ જતાં ગાયન કળામાં પ્રવિણ થયો,

આવીજ જાતનું બીજું ઉદાહરણ લુઈસીરિગીનું છે. તે મર્લાવાસમાં હતી તે વખતે પણ ત્રેની માની ગાયન તેમજ વાજાંત્રની દેવ ચાલુ હોવાને લીધે ત્રેની બાળકીમાં પણ આ દેવ ચાલુ રહી હતી. તે ગાયનાદ કળામાં એવી પ્રવિણ હતી, કે પોતાની આઠ વર્ષની વયે ત્રેણે દિસ્તના બાસી લી દડી સેનગ્યુરટા નામની જગ્યાએ પોતેજ રચેલા એક કાન્યનો ઉત્તમ જલસો કરી જતાવ્યો હતો.

ઝેડમ બોર્ગિમ્બોના પુત્ર લુઈડ ઝેંગમેઝટને પણ માતા તરફથી ગાયન કળાનો અક્ષિસ મળી હતી. ત્રેની વખતે આ બાઈ જન્ધારે બેજીવવાળી હતી ત્રેધારે પણ ત્રેનો સર્વ કાળ ગાયનના અભ્યાસમાં જતો, અને તે જાતના શોખીન લોકોમાં ફરતી; જેથી ત્રેનો છોકરો પણ તે કળામાં પ્રવિણ થયો હતો.

આજ બાઈની છોકરી સંબંધી જર્નલ લી નાર્ડ (Journal le Nard) પર પોતાના તા. ૧૪ મી નવેમ્બર, (૧૮૫૯)ના અંકમાં લખે છે કે. “ઝેડમ બોર્ગિમ્બોની ત્રણ ચાર વર્ષની ન્હાની છોકરીનું પણ વલણ ગાયન કળા તરફ છે. ગાતાં તેમજ ત્રેમાં તાલ પુરતાં પણ ત્રેને આવડે છે, તે જોતાં ખરેખર આશ્ચર્ય ઉપજે છે. ગાવાની દબ, તાલ પુરવાની સફાઈ, યોગ્ય આવિર્ભાવ, નાનુક અને મનોહર શબ્દોચ્ચાર પોતાની કાંઠી બાપામાં કંઠાકર્તા સાંભળીને અમે ધણા આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયા હતા. ત્રેના જન્મ વખતે આ બાઈને ગાયનનો એટલો બધો શોખ હતો કે, ત્રેની પ્રસુતિ પહેલાં થોડો વખત સુધી તે ગાતી હતી.”

આ જ બાઈના ત્રીજા છોકરાની ગાયન કળા તરફ પ્રવૃત્તિજ નહોતી. ત્રેણેજ કહેલી વાત પરથી જણાય છે કે “ગાયન કળા તરફ પોતાનું વલણ નહોતું, ત્રેનું ખરૂં કારણ એ હતું કે ત્રેના જન્મ વખતે ત્રેની માનો આ કળા ઉપર અભાવ થઈ ગયો હતો.” ત્રેની ગાયન કળાની દેવ ત્રેના બે સંતાનોમાં આવી, અને ત્રીજામાં રાથી ન આવી તે આ ઉપરથી ચોક્કસ દેખાય છે.

ગણિતશાસ્ત્રમાં પ્રખ્યાત એવા સીરા કોલબોર્નનું ઉદાહરણ આપવું યોગ્ય છે. આ પ્રસિદ્ધ ગણિતશાસ્ત્રીનો જન્મ ૧ લી સપ્ટેમ્બર ૧૮૦૪ માં થયો હતો. બાલ્યાવસ્થામાં ૭ વર્ષની વયે તે પાંચ આંકડા સુધીના ગુણાકાર, ભાગાકાર, અપૂર્ણાંક, દશ ભાગક, વિગેરેના દાખલાઓ ગણી શકતો હતો. એક પ્રસંગે દારવડ કોલેજમાં તે ગયો હતો ત્રેધારે ત્રેને નીચેનો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો હતો. ૧૮૧૧ની સાલના દિવસો તેમજ કલાકો કેટલા ?-આનો જવાબ ત્રેણે ૩૦ સેકન્ડમાં આપ્યો હતો. અને તરતજ ૧૮૧૧ની સાલની સંકરો

અલણુ હતી. ઝીંરાના જન્મ પહેલાં પોતાના પુત્રને માટે પોતાની પાસના સુતરમાંથી તે કેટલું કાપડ તૈયાર કરી શકે તે પ્રશ્ન તેની માને થયો હતો. પોતે લણેલી નદિ હોવાથી હિસાબ ગણતાર તેને આવડતો નહોતો તેથી તે મનમાં મુંઝાવા લાગી. રાત્રી દિવસના સતત મનનથી તેણે આખરે કેટલું કપડું જોઈએ તે શોધી ફાડ્યું. આ તેના માનસિક પરિવ્રમના બીજાનું શોષણ ગર્ભમાંના બાળકપર થયું, અને આગળ જતાં તે ગણિતશાસ્ત્રમાં પ્રવિણ થયો.

વંશપરંપરાનો ધંધો ન હોય, અને વંશમાં કોઈને વ્યાપાર સંબંધી પ્રશ્ન પણ ન થયો હોય, તેવા પણ કદાચ માતાની વ્યાપાર વિષયક વાતના અધ્યયનથી અદૈકિક વ્યાપારી સુદ્ધિનાં તત્ત્વો મિ. એચ...નામના ગૃહસ્થમાં દાખલ થયા હતા. ન્દાનપણથી તેને વ્યાપારમાં જોડવાની ઇચ્છા થઈ, અને મ્હોટપણમાં તે ધંધો સ્વીકારી, તેમાં આવતાં સર્વ સંકટો દૂર કરી, તે એક નામાંકિત વ્યાપારી થઈ ગયો.

સાહિત્ય સંબંધી મીસીસ આર....નો દાખલો પણ જાણવા જોગ છે. તેનો બાપ ડોક્ટર હતો. તેની માની ગર્ભાવસ્થા વખતે તે પોતાના પતિને હમેશાં આરોગ્ય વિષયક નિબંધો લખાવવા તેમજ તે પંચીકા કરવામાં મુગ્ધપણી રહેતી. આ વિષય સંબંધીનું પરિણામ તેની ગર્ભવાસી બાળકીપર એટલા પ્રમાણમાં થયું કે તેની મ્હોટપણમાં સાહિત્યના નાદમાં પોતાની શરીર પ્રકૃતિને સારી રાખવા માટે આરોગ્યદાયક આહાર તેમજ ઉપચારમાં તે હોંશીયાર થઈ હતી.

માતાની ગર્ભાવસ્થામાં તેને લુદા લુદા વિષયની માહિતી થતાં તેને ધનારી સંતતીપર તે તે વિષયની ઊપ પડેછે; અને તેથી પોતાનામાં દાખલ થયેલા સંસ્કારથી તેમની ઇચ્છા મુખમાં ગળાય છે. મેડિકલ કેલેજના ડૉ. એચ. ડીન. ના બે પુત્રમાંનો એક ડોક્ટર અને બીજો વકિલ હતો. આ બન્નેને પરસ્પર વિરોધી જ્ઞાન આવડવાનું કારણ તેની મા હતી. આ બાબતમાટે લક્ષમાં લેવા જેવી વાત એવી છે કે ડોક્ટર થયેલા છોકરાને વગિલના ધંધાનું થોડું જ્ઞાન અને વકિલ થયેલા છોકરાને થોડુંક ડોક્ટરી જ્ઞાન હતું.

ગાલ હાથપર ટેકનારી એક મુદર મૂર્તિ એક બેઝવવાળી સ્ત્રીની નજરમાં વારંવાર આવતી હતી; તે એટલે મુધી કે પોતાના નવરાજના સમયમાં તેમજ અન્ય કોઈ પ્રસંગે તેનું જ ચિંતન તેને યથા કરતું હતું. મૂર્તિની મૂળાદૃતિ, અને ગાલ હાથપર ટેકવવાની ટેવ તે બાદને થયેલી સંતતીમાં આબેદુજ ઉતરી હતી. વિશ્રાંતી લેતી વખતે આ બાળકનાં ગાલ હમેશાં એવીજ રીતે ટેકવેલો હોય અને તેની આ ટેવ તેના મ્હોટપણમાં પણ ચાલુજ હતી: એમ ડૉ. એડવર્ડ ગેરેરેવે કહેછે.

આજ પ્રમાણે એક બાળના શયન ગૃહમાં ટંગાવેલી એક હખીમાંના મોહક બાળક જેવોજ પુત્ર તેને સાંપડ્યો હતો. આનું કારણ ડૉ. શ્રિટન જણાવે છે કે તે બાળ ગર્ભાવસ્થામાં તે હખી વારંવાર તેના જોવામાં આવવાથીજ તેનો પુત્ર હખીમાંના બાળક જેવો થયો હતો.

માન પિતાના સ્વભાવ તેમજ તેમના આચાર વિચાર તેમની સંતતીમાં ઉતરે છે, તેની સચતા નીચેના ઉદાહરણપરથી મળશે:

• x x x x અહિંના સેસરાન્સ જન્મે એક ૨૫-૨૬ વર્ષના તરુણને ખુનના આરોપસર ફાંસીની શિક્ષા ફરમાવી હતી. શિક્ષા સાંભળ્યા પછી તે તરુણે કહેલાં કેટલાંક વાક્યો જાણવા લાયક છે:—

અપરાધીએ કહ્યું “ હું દોષિત છું, મને થયેલી શિક્ષા માટે બિલકુલ લય નથી; કારણ મ્હારું મન દુષ્ટ અને ધાતકી છે. ખોટી સાક્ષી આપી, ચોરી કરી, મારામારી કરી, ખોટાં નાંણા ચલાવ્યાં, ખાતરો પાડ્યાં, અને હેવટનો આ ખુનનો ગુન્હો કર્યો છે. તથાપિ મ્હારું કહેવું એવું છે કે, મને દેહાંત સાશન મળવું યોગ્ય નથી. કારણ મ્હેં આ સર્વ કૃત્યો ખુશીથી કર્યા નથી. દુષ્ટ પ્રકૃતિની ટેવો શરીરમાંથી કહાડવા મ્હેં યશ્ણ પ્રયત્નો કર્યા પણ તેમાં હું નિષ્ફળ ગયો છું. આ દુષ્ટ આત્માના કર્તા મ્હારા બાપ, અને મ્હારી દુષ્ટ વૃત્તિ પેદા કરનાર મ્હારા માત પિતા ક્યાં છે ? તેમની તપાસ કરી તેમને શિક્ષા કરવી જોઈએ. ”

અપરાધીને ફાંસીની શિક્ષા યદ્યપરંતુ પછીથી પોલિસે કરેલી તપાસપર નજર પાડતાં માલમ પડે છે કે આ તરુણનો બાપ એક સરદારનો કારભારી હતો. તેની હયાતીમાં ખોટા જમા-ખર્ચ માંડી, તેના મૃત્યુ પછી તેના વારસોને માહિત નહિ હોયેલી અગાધ સંપત્તિ તેણે છુપાવી હતી. માની હકિકત તપાસતાં, તેણે પોતાને જન્મેલા બે બાળકોને મારી નાંખ્યા હતા, અને આને પણ મારવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ છોકરો ન્હાનો હતો તે વખતે તેણે પોતાના સોખતીયોને મારવાના પાંચ દસ પ્રયત્નો કર્યા હતા. ઉપલી હકીકત તપાસતાં “ હું ગુન્હેગાર નથી, પરંતુ મ્હારાં માત-પિતા ખરેખર ગુન્હેગાર છે, ” એવું તેણે કહેવું અક્ષરે અક્ષર ખરું ન્હોતું શું ?

માત પિતામાંથી માતાના ખરાબ વર્તનથી તેની સંતતી તેવી થાય છે તે ખરું છે: તેજ પ્રમાણે પતિ પતિના અતિશય વિશ્વાસ ગમનથી તેમના લવિષ્યમાં થનારી સંતતી પણ વિશ્વાસી વૃત્તિની બની પાપમાર્ગ તરફ વળે છે.

ગર્ભપર પડતાં તત્વોનો વિચાર કરતાં મિસીસ. એચ. પેરલેઈન નીચેનું ઉદાહરણ આપે છે. સ્વાર્થ આગળ નીતિ અને ધર્મ મિસીસ. એ-(નામની બાધ)માં અલોપ થઈ જતા હતા. તેણે એક વખતે એક સાર્વજનિક સંસ્થાની એક જોખમદારી જગ્યાએ નીમવામાં આવી. ત્યાં હતી તે વેળાયે તેણે સ્વાર્થ માટે આ પૈસાનો દુરપયોગ કર્યો. છેવટે બાધનો અને સંસ્થાનો સંબંધ તૂટ્યો. આ જગ્યાપર સરાસરી તે એક વર્ષ સુધી રહી હતી, અને તે વખતે તેણે થયેલી છોકરીની ન્હાનપણથી ખીજનું ચોરવાની વૃત્તિ યદ્યપિ હતી.

લુઈસિયા. એમ-આ બાઈની એક છોકરીની વાત આ જ બાઈ જણાવે છે. લુઈસિયું લક્ષ્મી એક સધન, સુશિક્ષિત, અને કુળવાન ગૃહસ્થ સાથે થયું હતું. બન્નેના સ્વભાવ આનંદી અને વર્તન નીતિ શુદ્ધ હતાં. પાશ્વિમાત્ર્ય સમાજમાં જોઈતા સર્વ શુભો તેમનામાં હતા. આ બાઈના પેલા જન્મેલા સર્વ છોકરાઓ સારા સ્વભાવના હતા. પછી કેટલાંક દિવસો સુધી તેણે છોકરાં થયાં નહિ. આ વખતે તેની રહેણી કરણી પ્રથમના જ્વીજ હતી. આવી સ્થિતિમાં ગર્ભધારણા ન રહેવી જોઈએ એવું તે ઇચ્છતી હતી. આના ત્રાસમાંથી છુટવાથી તેણે ધણોજ આનંદ થયો હતો. પરંતુ તેણે આ આનંદ ઝાઝાદિવસ સુધી ટકી રહ્યો નહિ: કારણ કે પાછળથી તેણે ગર્ભ ધારણનાં ચિન્હો જણાંયાં લાગ્યાં. અર્થાત્, બાઈની તેણે ત્રાસ લાગે તે સ્વાભાવિક હતું; તેમજ તેણે આમાંથી છુટવા માટે ગર્ભ

પાડવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો હતો, પરંતુ તેમાં તેને યશ મળ્યો નહિ. આથી તેનો મૂળનો આનંદી સ્વભાવ બદલાઈને સ્વીડીયો તેમજ 'હુડકરો' યર્ષ ગયો. તેનો સ્વેચ્છા હંમેશાં ચિંતાતુર રહેવા લાગ્યો. યોગ્ય દિવસો ગયા થઈ તેને ઘણી છોકરી ત્રાસદાયક, અને સ્વીડીયા સ્વભાવની યર્ષ હતી. પોતાનો સ્વભાવ ખુશીમાં આવવાથી હવે તે પસ્તાવા લાગી ! આપ્તનાં છોકરાંઓની વૃત્તિ આનંદી, અને સ્વભાવ શાંત, ત્હારે તેજ માતાને પેટે જન્મેલી આ છોકરી ત્રાસ આપનારી, અને ધિક્કારવા લાયક સ્વભાવની યર્ષ, તેનું કારણ ગર્ભપર પડેલા સંસ્કારો વિના ખીલું શું હોઈ શકે ?

ગર્ભપાન કરનારી માતાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ જતાં યનારી સંતતી બહુધા ખુની, વૃત્તિની યાય છે. પ્રેસિડેન્ટ ગાર્ફિલ્ડનું ખુન કરનાર મ્યુનું વૃત્તાંત આ વિષયને લગતું જ છે.

એક ગૃહસ્થના દિવાનખાનામાં ટંગાવેલી એક સુંદર તસખીરનો, અને તેના ન્હાના બાળકનો સ્વેચ્છા આબેહુય મળતો આવતો હતો. તેના એક મિત્રે આ છબી તરફ જોઈને કહ્યું : ખરે ! આ બાળકની છબી ચીતરનાર એક હોંડીવાર ચિત્રકાર હોવો જોઈએ, એમ કહી ચિત્રકારનાં પુષ્કળ વખાણ કર્યા. " તેના જવાબમાં તે ગૃહસ્થે જણાવ્યું, " મહારા છોકરાની આ તસખીર કહાડનાર તેની મા વગર ખીલે કાઈ ચિંતારો નથી. " પેલો મિત્ર તેના આ કહેવાનો અર્થ ન સમજવાથી તે ગૃહસ્થે જણાવ્યું, " આ તસખીર દિવાન ખાનામાં ટંગાવી તે વેળાયે મહારા સ્ત્રી ગર્ભવંતી હતી. તસખીર મોઢક હોવાથી તે વારંવાર તેના તરફ જોઈ તેનું એક સરખું ચિંતન કરતી હતી. તેના આ આચરણથી તસખીરમાં આપેલા બાળકનો સ્વેચ્છા મહારા બાલકને આબેહુય મળતો આવ્યો. "

જેનીસિસની બાસ્થાવસ્થાની પણ આવીજ એક ગમ્મતની વાત છે. તે હંમેશાં જાડની ગણાયો કાપી લાવી, તેને ચિત્રવિચિત્ર રંગી, પાણી પીતી ગાયોની સ્થામે તે દરરોજ મૂકતી. આમાંની ગાયો જ્હારે ગલિણી યર્ષ અને વાહરડાંઓને જન્મ આપ્યો ત્હારે તે વાહરડાંઓ પણ ચિત્રવિચિત્ર રંગના પટાપટીવાળા થયા હતા.

બાકીકના એક ગામમાં એક મિસ. બી.—નામની એક છોકરી હતી. તેને લખતાં વાંચતાં મિલકુલ આવડતું નહોતું. તે ચાર પાંચ વર્ષની હતી ત્હારથીજ તેને ચાળીસ પચાસ ગાયનો ઢાળ સાથે ગાતાં આવડતાં હતાં. તપાસ કરતાં એમ માન્ય પડ્યું હતું કે આ શુભ તેનામાં તેની મા તરફથી ઉતરી આવ્યો હતો.

એક ડોક્ટરે નીચે પ્રમાણે એક દર્શાંત આપ્યું છે. તે કહે છે કે :—એક બાઈના બે બાળકમાંનો એક ધણો આનંદી અને પ્રેમાળ સ્વભાવનો હતો. આ બન્ને ભાઈ એક વખતે સાથે માંદા પડ્યા. તેમના મંદવાડમાં પણ તેઓ આનંદી અને શાંત રીતે રજા હતા. ડોક્ટરે કરેલા ઉપચારો સંબંધી તેમણે કડીપણ કમકમાટ કર્યો નહોતો. આ બન્ને છોકરાં માની છવનદોરી રૂપ હતાં. જન્મેના સ્વભાવમાં એક વધારે આનંદી હતો, તેનું કારણ એવું હતું કે તેની માની મલાવરયા વખતે તેની એક સહચારીણી તેને ત્હાં આવી હતી. તેમનો આખો દિવસ બુના વખતની હાસ્યજનક વાતો તેમજ હા મજકરી માં જતો હતો. આખરે તે બદલે જે છોકરાને જન્મ આપ્યો તે આનંદી, પ્રેમાળ અને વાચાળ થયો.

પ્રસંગાનુસાર આવતી પરિસ્થિતિમાં માનાના આચરણથી છોકરાં પર જાપ પડી શકે

છે તે ઉપલાં ઉદાહરણોમાં જણાવ્યું છે. માતાની ઇચ્છા શક્તિ અને વર્તણૂકથી બાળકની સ્થિતિ પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે બની શકે તેવું નીચેના ઉદાહરણમાં બતાવ્યું છે.

રોગી અને અશક્ત છોકરાં થાય એવી માતાની પ્રકૃતિ હોવા છતાં કેવળ ડૉક્ટરના કલાથી સશક્ત અને નિરોગી થાય એટલે માતાએ કરેલા પરિશ્રમનું બીજાં ત્રેનાં છોકરાંમાં કેવી રીતે વાવી શકાય તે અત્રે જણાવ્યું છે. તે બાદને સલાહ આપનાર ડૉક્ટર, અને ત્રેના આગરનીપણાની અને પછીની સ્થિતિ જોનાર, તેમજ આગરનીપણાથી ગર્ભપર હોનારી હાનીનો પ્રતિકાર કરવાનું કહી તેવું ઇચ્છીત ફળ જોનાર તે ડૉક્ટર સિવાય ડૉ. મેસર્સ જે. આડમ્સ, જે. પી. હોલ, અને સી. એચ. ઉલીપટે પણ હતા. જાણે માતાની પ્રકૃતિ ધણીજ અશક્ત હોવાથી ત્રેની પાસન ક્રિયા પણ મંદ પડી ગઈ હતી, આવી સ્થિતિમાં ગર્ભ પાંચ અઠવાડિયાનો થયા પછી માતાના પેટમાં અન્ન જવા ન માંડ્યું અને લાયકર વ્યા શરૂ થઈ. સરાસરી દસ અઠવાડિયાં પર્યંત ત્રેની આ સ્થિતિ કાયમ જ રહી હતી. આ વખતે કેટલાક દિવસો સુધી ત્રેને કૃત્રિમ રીતે અનાજ આપવાનું ચાલુ રાખ્યું હતું. આ ત્રેના આગર પછી ત્રેની પ્રકૃતિ જરાતરા સુધરી પણ ત્રેના જઠરાગ્નિની મંદતા કાયમજ હતી. પ્રકૃતિ અશક્ત, ત્રેમાં વળી આગરનીપણું અને કાયમની અગ્નિમાંઘતા, -ત્રેથી થનારો બાળક રોગી અને અશક્ત થાય તે સ્વાભાવિક છે; પરંતુ ડૉક્ટરની સલાહથી પોતાને થનારો બાળક સશક્ત અને નિરોગીજ થવો જોઈએ એવી ત્રેને પોતાના મનથી ખાત્રી હતી. ઇચ્છા શક્તિનો ઉપયોગ અને બીજા આરોગ્ય વિષયક વાતોનું મનન ક્યાંથી થનારો બાળક સશક્ત અને નિરોગી થયો. આ બાળક ધણીજ શાંત સ્વભાવનો હોવાથી ત્રેને ઉંઘ સારી પેટે આવતી. ત્રેણે પોતાની દાદને રાતમાં કદિપણુ જાગૃત કરી નથી. સરાસરી તે ડૉક્ટરની સંભાળ નીચે અઢી વર્ષ સુધી રહ્યો, તેથી તે બળવાન અને નિરોગી થવા પામ્યો હતો. આ બાળકના બાપની પણ પાસન શક્તિ અશક્ત હતી. અશક્ત મા બાપને પેટે, ગર્ભપોષણક્રિયા અપૂર્ણ રહેલી છતાં આ બાળક ફક્ત માના માનસિક અને શારીરિક અમથી અશક્ત રોગી ન થતાં સારા દેખાવવાળો, અને નિરોગી જન્મવા પામ્યો હતો.

એક મૃદસ્થ ગાયનકળામાં એટલો જથ્થો પ્રવિણ હતો કે ત્રેનાં ગાયનો સાંભળવા તેમજ ત્રેમાં હુદૂકા પુરવા અનેક જાતનાં પદ્યો આપતાં હતાં. કર્મ ધર્મ સંયોગે ત્રેની જોને આની ગંધ સુદ્ધાં પણ નહોતી. પતિના સ્વભાવથી જાણીતી થયા પછી પોતાને પેટે થનારી સંતતીને જો ગાયન કળા આવડશે નહિ તો પતિ ત્રેની દરકાર સુદ્ધાં પણ રશે નહિ; એવું ત્રેને લાગ્યાથી પોતાની સંતતીને ગાય જાગવવાનું સારી રીતે આવડે તે માટે તે નિત્ય ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરવા લાગી. પોતાને પણ તે કળા આવડે માટે ત્રેણે મંત્રો વગાડવાનું, તેમજ શીખવાનું શરૂ કર્યું. ત્રેને લાગેલી ચિન્તા અને ગાયન કળાપર હરિજા મોહનું પરિણામ ત્રેના ગર્ભપર થયું અને ત્રેને પેટે થયેલા બે છોકરાઓ આગળ રતાં ઉત્તમ ગર્વયા બન્યા. ઉપરના ઉદાહરણમાં પોતાને પેટે જન્મ લેનારી સંતતીને ગાયન કળા આવડીજ નોંધએ, એવી ત્રેની માનસિક પ્રજ્ઞાશક્તિથી તેમજ ત્રેના અર્ધાપર્ધા બ્યાસથી પણ આવી ઉત્તમ જોડી પેદા થઈ તેજ લક્ષમાં રાખવા જેવું છે.

ઉપરના સર્વ ઉદાહરણોમાં માતાની પ્રભાવશાળી વળતે વચાવેલાં બીજાં સંતતીમાં કેવી

રીતે ઉગી નીકળે છે તે ખતાવ્યું છે; અને તે ઉગવાનું (ઉતરવાનું) કારણ બાળકના ગર્ભ-વાસના સરકાર સિવાય બીજું કંઈ નથી. બીજને વાવ્યા પછી તહેમાંથી ઉત્પન્ન થતા રોપાને જળસિંચન કર્યાથીજ તે સારો રહી શકે છે, તેજ પ્રમાણે બાળકમાં દાખલ કરેલા સં-રકારોને કેળવ્યાથીજ ઉત્તમ તરેહની અધ્યાત્મિક શુદ્ધિવાળું તે થઈ શકે છે. આ જગતમાં શુશિક્ષિત મામાપની અશિક્ષિત, કુરૂપની સુરૂપ, નીચિમાનની અનીચિમાન, ધર્મિષ્ઠની ના-સ્તિક, અગર મનુષ્યને કંટાળો ઉપજાવે તેવી તેમજ પ્રેમાળ સંતતી હમેશાં આપણી નજરે પડે છે. તેહનું કંઈ પણ કારણ તો હોયુંજ જોગ્યે ! સીતારતા તારને એક બાલુથી વગાડતાં બીજી બાલુએ જેમ તેનો સુર નીકળે છે, તેમ માતાના આચાર વિચારનું પ્રતિબિંબ તેમની સંતતીમાં ઉતરે છે, તેજ આનું કારણ છે !

આચાર સુધીનાં એકંદર વિવેચનોનો સારાંશ આજ છે કે-ભાવિ બાળકો ગર્ભ-વાસમાં હોતાં માતા પોતાની ઇચ્છાકુરૂપ અગર પરિસ્થિતિને અનુરૂપ તેહની માનસિક, શારીરિક, અને નૈતિકવૃત્તિ બનાવવાં શક્તિવાન છે.” માટે માતાઓ ! જે તુમે તુમારો, તુમારા બાળકોની, તુમારા દેશની ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છાતાં હો, તો જન્યુત થાય. આરણ્ય શબ્દો મહણ કરા તે પ્રમાણે વર્તવા તૈયાર થાય !

શ્રીઓ વિષે શ્રી કૃષ્ણના વિચારો.

લેખક:—શ્રીયુત અમૃતલાલ મુંદરજી પંડિયાર-મુંબાઈ.

૨.

(ગયા ઓપ્ટોજનના અંકના પૃષ્ઠ ૮૩ થી ચાલુ.)

ખેનો, આ વાત યાદ રાખજે કે સ્નાન્દ્યને ટકાવી રાખવું તથા વધારવું એ આ-પણા હાથમાં છે. અમેરિકામાં “મેરી એડી” નામે એક બાઈ છે. તે ચોરાંશી વરસની ઉમરની છે. છતાં પણ જાણે ચોવીસ વરસની ઉમરની હોય તેવી છે. તે કહે છે કે, મને તમે શા માટે ધરડી કહો છો ? માત્ર વરસનો આંકડો સાંભળીને મને ધરડી કહો તો એ જુદી વાત છે. પણ મારા શરીરના ગંધારણ સામે જુઓ. મારા ચકચકીત સલામત દાંત સામે જુઓ. મારા બાલ સામે જુઓ મારા ચહેરા સામે જુઓ. મારી ચાલ સામે જુઓ. અને મારા શરીરમાં જે તાણું લોહી દોડી રહ્યું છે તે સામે જુવો. એમાં કયાંય તમને ઘડપણ દેખાય છે ? મારા ચહેરામાં કચલી પડી છે ? મારા બાલમાં સદેહાઈ આવી છે ? મારા આંખ, કાન, નાક વિગેરે દુન્દિયોમાં કંઈ શિથિલતા થઈ છે ? નહિ. ત્યારે તમે મને શા માટે ધરડી કહો છો ? ચોવીસ વરસની જુવાન છોકરીઓ જેવા ઉત્સાહથી ને તેવાજ બળથી હું ચોરાંશી વરસની ઉમરે પણ કામકાજ કરી ચકું છું. અને એ ઉપરથી તમને શીખવું છું કે જો તમે પણ ધારો અને કુદરતના નિયમો પાળો તો તમે તમારી જુવાનીને તથા તમારા સ્નાન્દ્યને જાળવી રાંધો તેમ હો.

જાહેનો, આ વાત બહુ વિચાર કરવા જેવી છે કારણ કે આપણે જોઈએ છીએ કે, આપણી ધણીએ જાહેનો જાલુજ નાની ઉમરમાં ધરડી ડોરીઓ જેવી થઈ પડે છે. અને હજી જુવાની ચાલી આપતી હોય એટલા વખતમાં તો ધરડીખખ બની જાય છે,

તેથી 'પરિણામ એ થાય છે કે, નાની ઉમરમાં આ દુનિયાં છોડી આશ્વજી જવું પડે છે. તેથી પોતાના દેહની પણ સાર્યકતા થતી નથી, અને પોતાના કુટુંબનું પણ ભણું થઈ શકતું નથી. એવું ન થાય માટે સૌન્દર્ય જેના ઉપર આરોગ્યતાનો ને છાંદગીનો આધાર છે, તેની જરૂરિયાત માટે શ્રી કૃષ્ણભગવાન સૌન્દર્ય ઉપર ભાર મૂકે છે. અને વળી સ્ત્રીઓની અંદર કુદરતી રીતેજ પોતાને ગમે તેવું તથા પુરુષોને ગમે તેવું સૌન્દર્ય રહેલું હોય છે. માટે ઉચ્ચ ભાવનાથી ધર્મચરની વિશુની જેવા સૌન્દર્યને ખીલવવું જોઈએ. અને દરેક કળાઓમાં તથા આપણા સંબંધમાં આવતી દરેક ચીજોમાં અને દરેક માણસોમાં કોઈકને કોઈક જાતનું પણ સૌન્દર્ય વધે એવા ઉપાયો કરવા જોઈએ.

શ્રી—એટલે લક્ષ્મી.

જેનો, શ્રીના પહેલો અર્થ સૌન્દર્ય છે અને શ્રીનો બીજો અર્થ લક્ષ્મી છે. અને યાદ રાખજો કે જેમ સૌન્દર્ય બે પ્રકારનું છે તેમજ લક્ષ્મી પણ બે પ્રકારની છે. એક બહારનું ધન, અને બીજું અંતરનું ધન ચાંદી, સોનું, દિરા, માણેક, મોતી વિગેરે ધાતુઓ તથા રત્નો અને વૈભવો એ બહારનું ધન કહેવાય છે અને ઘણી જાતના સદ્ગુણો તથા ધર્મનું બળ એ અંતરનું ધન કહેવાય છે. એ બંને પ્રકારનાં ધન સ્ત્રીઓની અંદર હોવાં જોઈએ એમ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન આપણને કહે છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, સ્ત્રીઓને જુદા ધનની જરૂર નથી તેના પતિની મિલકત છે તેજ બસ છે. પણ યાદ રાખજો કે, એ સાંકડા વિચારો છે. કારણ કે શાસ્ત્રો એ સિદ્ધાંત છે કે સ્ત્રીઓની પાસે સ્ત્રીધન તરફે કોઈક વિશેષ માત્રકન હોવીજ જોઈએ. એ માટે જુદી જુદી નાતોમાં પદ્ધતિની તથા દાગીનાની રીતો છે. પણ એટલુંજ ધન કાંઈ બસ નથી. ભલે એ રકમ કદાચ બહુ મોટી હોય તો પણ તે રકમ પોતે કાંઈ બસ મહેનત કરીને મેળવેલી હોતી નથી, એટલે એવાં ધનની કાંઈ જુદુ કીમત નથી. પણ પોતાની અશ્વજી હુશીઆરીથી તથા પોતાની જાત મહેનતથી જે ધન મેળવવામાં આવે તે ધનનીજ ખરી કીમત છે. એ ધન પરસેવાનું ધન કહેવાય છે, અને એ ધન પોતાની કમાણીનું ધન કહેવાય છે. માટે સ્ત્રીઓએ પોતાને હાથે બની શકે તેવાં, હુન્નર કળાનાં કામો શીખીને તથા પોતાના ખાનગી વખતમાં એવાં કાર્યો કરીને તેમાંથી થોડું ધણું ધન મેળવવું જોઈએ. અને પોતાના આત્માના સતોષની ખાતર પોતાની જાતની કમાણીમાંથી દાન આપતાં શીખવું જોઈએ. એ માટે એક વાત છે કે.—

એક રાજા હતો, તેને બહુજ મોટી આવક હતી. અને લાખો રૂપિયા ખરચી શકે તેમ હતું. છતાં પણ તે પોતાને હાથે મોજાં ઝુંથેનો તથા ટોપીઓ બનાવતો અને તે વચી જે પૈસા ઉત્પન્ન થાય તે પૈસાનું દાન કરતો હતો. એ જોઈને કોઈએ તેને પૂછ્યું, આપ આમ કાં કરો? આપને પૈસાની શું ખોટ છે કે ટોપી બનાવો છો? ભારે તે રાજાએ કહ્યું કે, લાઈ, રાજ્યની ઉપજ એ જુદી વાત છે, અને મારી પોતાની જાતમહેનતની કમાણી એ જુદી વાત છે. હું રાજ્યના પૈસા ખરચું તેમાં ન્યાઈ શું? એ પૈસા લાખો ખર્ચાથી જેટલું પુન્ય થાય તે કરતાં જાત મહેનતથી મેળવેલા થોડાક પૈસા ખરચવાથી શું વધારે પુણ્ય થાય તેમ છે. માટે હું હાથે મહેનત કરું છું. આવીજ રીતે ઘણાએ સતો પણ પોતાને હાથે કેટલીક જાતનાં કામો કરના હતા અને તેમાંથી પૈસા પેદા

કરી પરમાર્થ કરતા હતા. તેમજ સ્ત્રીઓએ પણ સ્વધન તરીકે પોતાની મીઠમત હોય તેમાંથી દાનપુણ્ય કરવું એ જુદી વાત છે અને પોતાની જનમહેનનથી ત્યાં ત્યાં હુન્નરકળા શીખીને તેમાંથી પૈસા મેળવવા એ જુદી વાત છે. માટે દરેક બહેનોએ કાંઈ પણ જાતનાં હુન્નર કળા શીખીને કાંઈક પણ ધન મેળવતાં તથા તેમાંથી પરમાર્થ કરતાં શીખવું જોઈએ.

બહેનો ! આતો અહારના ધનની વાત થઈ, પણ હજી અંતરના ધનની વાત પણ જાણવી જોઈએ કારણ કે અહારનું ધન કદી ઓછું હોય અથવા ન હોય તો પણ આત્મશે પણ અંતરના ધન વિના આશ્વસનું નથી. માટે સદૃશ્યોનું ને ધર્મનું ધન મેળવવું જોઈએ. કારણ કે એ ધનમાંથી સાન્નિધ્ય મળે છે અને એ ધનમાંથી કીર્તિ પણ મળે છે. માટે ધર્મનું ધન મેળવવું જોઈએ. અંતરનું ધન મેળવવું જોઈએ.

સ્ત્રીઓમાં રહેલો ત્રીજો મુખ્ય ગુણ વાણી છે:

સ્ત્રીઓમાં વાણીનું અદ્ભુત બળ રહેલું છે. તેથી સ્ત્રીઓની વાણીને લીધે ધણાંએ સારામાં સારાં કામો થયાં છે. તેમજ સ્ત્રીઓની વાણીના બળને લીધે ખરાબમાં ખરાબ કામો પણ થયાં છે. સ્ત્રીઓની વાણી મારફત જગતમાં આનંદ ફેલાય એવી પરમાત્માની ખાસ ઈચ્છા છે. તેથી સ્વાભાવિક રીતેજ સ્ત્રીઓની વાણીમાં મધુરતા રહેલી હોય છે, તેઓના અવાજમાં કામળતા હોય છે તેઓના અવાજમાં રસિકતા હોય છે, અને તેઓનો અવાજ સાંભળવેા સૌને બહુ ગમે છે. માટે ભજન, કીર્તન, ભાવણ તથા તેઓની વચ્ચે થતા મીઠા સંવાદો પુરોની અંદર નવો રસ રેડનારા થઈ પડે છે. કારણ કે સ્ત્રીઓની વાણીમાં કુદરત રીતેજ અદ્ભુત બળ રહેલું છે. અને એ બળ એટલું બધું છે કે, તેમાં ઈશ્વર દર્શન થઈ શકે તેમ છે. માટે એવી સ્ત્રીઓની મુંદર વાણીને વધારે રસ ભરેલી ને વધારે બળવાળી બનાવવાની કાર્યશીલ કરવી જોઈએ.

બહેનો, યાદ રાખજો કે તમારી વાણીના બળથી તમારું પોતાનું તથા બીજાં ધણાંઓનું નસીબ સુધરી શકે તેમ છે, અને બગડી પણ શકે છે. જેમકે—

કાંઈ સુંદર શક્તિશાળી બાળક હોય તેના હૃદયમાં સ્ત્રીઓની મીઠી વાણીથી રેનેદનું ને જ્ઞાનનું અમૃત રેડવામાં આવે તો એની જીવાની અને સંધર્મનું છવન સુધરી જાય છે. કારણકે પુરોની અંદર જે ગુણો રહેલા છે, તે ગુણોનો પિત્રાસ સ્ત્રીઓની વાણીની મદદથીજ થાય છે. માટે સ્ત્રીઓની વાણીમાં રેનેદ જોઈએ, દયા જોઈએ, ન્યાય જોઈએ, કામળતા જોઈએ, ઉદારતા જોઈએ, સત્યતા જોઈએ, સ્વાભાવિકતા જોઈએ અને આદિમિક બળ જોઈએ. બ્યારે આપા આવા ગુણો હૃદયમાંથી વાણી મારફતે નિકળે, ત્યારેજ તે વાણી સૌની ઉપર જનુના જેવી અસર કરે છે. આમ હોવાથી જે સદૃશ્યો સ્ત્રીઓ હોય છે, જે ધર્મના બળવાળી સ્ત્રીઓ હોય છે અને જે પોતાનું કર્તવ્ય સમજનારી સ્ત્રીઓ હોય છે, તેઓ પોતાની વાણીના બળથી મહાનપુરોને પણ પોતાની દુષ્ટતામાં નચાવી શકે છે. બહેનો ! સ્ત્રીઓની વાણીના બળથી પાપી માણસો પુણ્યશાળી બની જાય છે સ્ત્રીઓની વાણીના બળથી નમ્રા માણસો માત્રવાળા બની જાય છે. સ્ત્રીઓની વાણીના બળથી લોભીઓ ઉદાર બની જાય છે, સ્ત્રીઓની વાણીના બળથી ધરડાઓમાં જીવાની આવી જાય છે. સ્ત્રીઓની વાણીના બળથી કઠોર માણસોમાં પણ કામળતા આવી જાય છે. સ્ત્રીઓની વાણીના બળથી નારિતંકા આસ્તિક બની જાય છે. સ્ત્રીઓની વાણીના બળથી શુદ્ધ હૃદયમાં નવપદ્મવ ગુણો ખીલી નીકળે છે. સ્ત્રીઓની વાણીના બળથી બહુ મુશ્કેલમાં મુશ્કેલ કામો પણ બહુ સહેલાઈથી બની જાય છે, કારણ કે સ્ત્રીઓની વાણીમાં

નદુપણું રહેલું છે. સ્ત્રીઓની વાણીમાં અલૌકિક આકર્ષણ રહેલું છે. સામાન્ય માણસોને પીગ-
ળાવીને દ્રવીભુત કરી નાંખે તેવું સ્ત્રીઓની વાણીની અંદર કુદરતી બળ રહેલું છે. માટે
સ્ત્રીઓની વાણીથી જગતમાં અનેક માણસોનું તથા બીજા અનેક જીવોનું કલ્યાણ થઈ
શકે તેમ છે. માટે એ બળને આપણે ખીલવવું જોઈએ. અને શ્રી કૃષ્ણ લગવાનાં વચ-
નોને સાચાં કરી જતાવવાં જોઈએ; ત્યારે જ જીવંતીની સાર્થકતા થઈ શકે.

બહેનો ! તમારું નરીજ કેટલું બધું મોટું છે ! તમારી ઉપર પરમકૃપાળુ પરમાત્માની
કેટલી બધી કૃપા છે ! અને તમારા સ્ત્રીપણામાં કેટલી બધી ખુશી છે ? એ જરા ભુલ્યોતો
પૂરા કે તમારી સાદી સાદી વાણીથી પણ જગતનું ધણુંએ ભલું થઈ જાય છે. પણ
અફસોસ કે હાલનાં વખતમાં આપણી ધણીએ બહેનો પોતાની વાણીના બળની ખરી કિંમત
સમજતી નથી, તેથી તેઓ પોતાની વાણીને દુરપયોગ કરે છે; અને તેને લીધે ધણી
જાતની ખરાબીઓ થાય છે. જેમકે—

કોઈ માણસ માંદુ હોય તો ત્યાં જઈને સ્ત્રીઓ કહે છે કે, અરરર ? આંશું થઈ
મરું ! આટલા દહાડામાં તો શરીરનો સાવ રોટલો વળી ગયો છે ! મારાથી તો તમારા
મ્હોંડા સામે પણ જોઈ શકાતું નથી. લોહીનો છાંટો પણ ક્યાં રહ્યો છે ? અરરર ! કાણ
જાણે આમાંથી શું થશે ? અમારા લાંબાની દીકરા પણ આવાજ મંદવડમાં ઉડી ગયો !
એમ કહી આંખમાં આંસુ લાવે છે અને રોતી રોતી દર્દીને ગભરાવનારી બીજી પણ
ધણીએ વાતો કરે છે. પણ જેનું મન નજાળું પડી ગયેલું હોય એવા દર્દીની આગળ આવી
જાતની વાતો કરવાથી શું પરિણામ આવશે એની તેઓને ખબર હોતી નથી કે એની
તેઓ દરકાર પણ કરતી નથી. એટલું જ નહિ પણ પોતાના મનમાં ખરેખરે એટલું બધું
લાગી જાય તેને લીધે જ એ બધું કહે છે એમ પણ નથી. માત્ર જેને ત્યાં ગયાં હોય તેને
સાંઘે લગાડવા માટે અને પોતાની લાગણી જતાવવા માટે આવી વાતો કરે છે. અને એમ
કરી દર્દીની જીવંતીની ટોચી ટુંકી કરે છે. અને તેમ છતાં પોતાના મનમાંથી એમ સમ-
જ્યાં કરે છે કે, આજે હું તેને જોઈ આતી ને જે વાતો કરી આવી એ ઠીક કર્યું છે,
એમ માનીને એની ને એવી વાતો બીજા ધણા જણને કહે છે અને બીજા ધણાઓના
કાનમાં તથા મનમાં એ જાતનું ઝેર રેડે છે.

હવે વિચાર કરો કે આવી બાજતોમાં શું સુધારો ન કરવો જોઈએ ? અને પોતા-
ની વાણીને અંકુશમાં ન રાખવી જોઈએ ? કોઈપણ રોગીનો રોગ વધે, કાંઈપણ આચા
ભરેલા માણસના મનમાં નિરાશા આવે અને કાંઈપણ હિંમતવાળો માણસ નાહિંમત
થાય, તેવી વાતો તેને સંભાળવવામાં આવે તથા કોઈપણ માણસના મનમાં ધર્મને નામે
ખોટા ખોટા વડેમો દાખલ કરવા, અને જે છોકરાંઓ સદુણી થઈ શકે તેવા હોય તેઓ-
ની અંદર પણ પોતાની મુર્ખાઈથી દુરુણેલાં બીજા દાખલ કરવાં !—એ શું મોટામાં મોટું
પાપ નથી ? અને તેમ છતાં અફસોસ કે, હજી આપણી લાખો બહેનો પોતાની વાણીને
આવો માઠો ઉપયોગ કરે છે. માટે વાણીની કિંમત સમજી તેના આવા દુરપયોગ-
માંથી બચવું જોઈએ.

કોઈ ભુવાનીઓ હુન્નર કળા શીખવા માટે અગર-ધધા-રોજગાર માટે પરદેશ જવા
ચડાતો હોય તેનાં વર્ષાણુ કરવાને બદલે, તેને માન આપવાને બદલે, તેને ફતેહ ઇચ્છ-

વાને બદલે, અને તેને આશીર્વાદ દેવાને બદલે, તેની વહાલી સગીઓ, મામી, માદી, કામી, ફર્ક, બેન, લાણેજ, ભત્રીજી, દીકરી, સ્ત્રી તથા મા અને દાદીમા વિગેરે કહે છે કે, તમે બહુજ ખોટું કરે છે. ત્યાં જવાની શું જરૂર છે ? શા માટે એવું જોખમ ખેડવું જોઈએ ? અરથો મૂકીને આખો લેવા જવું એ હીક નહિ. કાળે પાણીએ તે કાણુ જાય ? હાય ! હાય ! દરિયામાં એટલા બધા દહાડા કહાડવા પડે, તે કેમ ગમે ? અમારું તો મન માનવું નથી. તું ન માને તો તારી મરજી. બાપી આપણા કુટુંબમાંથી પરદેશ ગયા તે કોઈ મુખી થયા નથી. જુવાર બાજરાનો રોટલો દેશમાં મળે એટલે બસ છે. આપણે લખે શરી થયા નથી ને થવું પણ નથી. માટે ત્યાં જવાનો વિચાર માંડી વાળો. એમ કહીને તેની આગળ બધાં રોયા મડે છે, અને દેવધોત્રે જે કોઈ મરી ગયા હોય, તેના દાખલા સંભળાવવા મડે છે, તથા જેને ખોટ ગઈ હોય કે માંદા પડીને પાછા આવ્યા હોય તેની એક લાંબી ટીપ કહી સંભળાવે છે. અને તે પણ એવી સરસરીતે કે નબળા મનના માણસને અસર થયા વિના રહેજ નહિ. તેથીજ આપણા દેશના હજારો જુવાનીયાઓ પરદેશ જતાં ને લાલ મેળવતાં અટકી જાય છે. હવે વિચાર કરો કે, આજના વંખતમાં કોઈ આવા વિચારો ચાલે ? જે વખતે દુનિયામાં વિજળી, તાર, રેલવે, આગખોટ, મોટર, વિમાન, વિગેરે મુસાફરીનાં સાધનો થયાં છે; જે વખતમાં દરેક પ્રજાના હક જળવાય છે; જે વખતમાં દુનિયાની બધી પ્રજા જુદા જુદા દેશોમાં મુસાફરી કરી રહી છે; જે વખતે દરીયાઈનો જમાનો છે; જે વખતે હુનર કળાનાં સાધનો આપણા દેશ કરતાં મુધરેલા દેશોમાં ધણાં જ વધારે છે; અને જે વખતે આપણો આત્મા અંદરથી જાગેલો છે અને બહાર જવા માટે તરફડે છે; તે વખતે પોતાની વાણીને આવો દુરુપયોગ કરવો એ શું બ્યાજખી છે ? અને તેમ છતાં તમે સૌ જુઓ છો કે, સેંકડે સત્તાણું કેસમાં આમજ થાય છો—અને જે વાણી આગળ વધારવા માટે છે તેજ વાણી ઉઘટા પાછળ રાખી દે છે ! એમ ન થાય માટે સ્ત્રીઓએ પોતાની વાણીનું બળ સમજવું જોઈએ તથા પોતાની વાણીને કચે-ઢેકણે ને કેટલા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરવો જોઈએ તે વાત જાણી લેવાની કારીખ કરવી જોઈએ.

કોઈ લાયક વિદ્યાર્થી વિદ્યાભ્યાસ કરવા ઈચ્છતો હોય અને પોતાનું જીવન સુધારવા ચ્હાતો હોય તેના રસ્તામાં પણ ઘણી આઘાતો પોતાની વાણીના બળથી આડા પથરા મૂકી દે છે, અને કહે છે કે, બહુ લણીને શું કરવું છે ? જાણું જણું તે કંતો મરી જાય અથવા ગાંડો ઘણ જાય. જોને, આપણી નાતમાં હમણાંજ પેલા એ છોકરા મરી ગયા તે ખબર છે કે ? થોડું નામું લખતાં આવડે ને હિસાબકિતાબ આવડે એટલે બસ. હવે જલદી જલદી નોકરી ગોતી લે. જણવામાં કંઈ વળે નહિ. જણવું તે કામ પડીતો છે, એ કાંઈ તારું કામ નથી. આપણે ગરીબ માણસ, આપણાથી કાંઈ જણવાનો ખરચ પોસાય નહિ;—અને પેસાદાર હોય તો એમ કહે છે કે, આપણને શું કમી છે ? ભગવાને ધણુંએ આપ્યું છે. જણી જણીને લેણીનું પાણી ફરી નાખે તે કાંઈ હીક નહિ. અમારે તારી એવી કમાણી નથી જોઈતી. તારા શરીર સામેતો જો. જણવાની રીકરમાં છોકરાઓ લેવાઈ જાય છે. જણવું એ તો નશીબમાં હોય તો ચાલ, કંઈ બધાથી બને છે ? એતો જે નવરા હોય તેનું કામ. આપણે ત્યાં મહેત્રાઓથી કામ લેવું પડે છે. તું કામમાં ધ્યાન રાખે નહિ ને જાણા પડે જો કંઈ જાણે ? જાણને તે ક્યાં મળી ? રવે નને. બાપીદો વરસ થયાં, એતો

સ્રીઓમાં રહેલો પાંચમો મુખ્ય ગુણ ઠરેલી બુદ્ધિ છે.

ધણા સારા સારા માણસો પણ એમ કહે છે કે સ્રીઓમાં ઝાઝી અટકળ હોતી નથી. પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આપણને એમ કહ્યું છે કે, સ્રીઓની અંદર “મેધા” એટલે કે ઠરેલી બુદ્ધિ હોય છે. બહેનો, બુદ્ધિના બે પ્રકાર છે. એક પ્રકારની બુદ્ધિ અચળતાવાળી હોય છે, ઉછાંછળી હોય છે, સંકલ્પ વિકલ્પવાળી હોય છે, ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં તણાઈ જાય તેવી હોય છે, સંયોગને આધીન થઈ જાય તેવી હોય છે, ઉંડાણમાં પહોંચી શકે તેવી હોય છતાં પણ ઉપર છરાપણમાં રહી જતારી હોય છે. બીજી જાતના સિદ્ધિતા સમગ્ર શકતા હોય પણ પાળી શકતા ન હોય તેવી હોય છે. વાણીમાં આવેલી હોય પણ આચરણમાં ઉતરેલી ન હોય તેવી હોય છે, અને કાઈકાઈ વખત જીંદગી રસ્તે દોરી જાય તેવી હોય છે. આવી બુદ્ધિમાં અને “મેધા” કે જેને ઠરેલી બુદ્ધિ કહે છે તેની વચ્ચે બહુ તફાવત છે. કારણ કે જે બુદ્ધિથી ધીરજ રહે, જે બુદ્ધિથી કર્તવ્ય કરી શકાય, જે બુદ્ધિથી મનની શાન્તિ જળવી શકાય, જે બુદ્ધિથી જિંડાણની વાતો સમજી શકાય, જે બુદ્ધિથી વિકારોને અટકાવી શકાય, જે બુદ્ધિથી ધર્મનું બળ સાચવી શકાય, અને જે બુદ્ધિ પોતાનો વ્યવહાર મલાવવામાં ઉપયોગી થઈ શકે, એટલુંજ નહિ પણ જે બુદ્ધિ દુઃખને વખતે પણ તથા વિશ્વ સંજોગોમાં પણ કામ લાગી શકે તે બુદ્ધિને શાસ્ત્રમાં મેધા કહે છે. અને એવી જોયી જાતની બુદ્ધિ સ્રીઓની અંદર રહેલી છે, એમ શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા આપણને શીખવે છે. માટે એ સિદ્ધાંત બહુ યાદ રાખવા જેવો અને વિચારવા જેવો છે.

સ્રીઓમાં ઠરેલી બુદ્ધિ રહેલી છે, એમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગીતામાં કહ્યું છે, માટેજ તે માની લેવું એવો અમારો આગ્રહ નથી. પણ અનુભવથી પણ આપણે સમજી શકીએ છીએ કે, સ્રીઓની અંદર ઘણી વખત ઠરેલી બુદ્ધિ દેખાય છે. જેમ કે એક પંદર સોળ વરસનો છોકરો હોય તે રકુલમાં તોફાન કરે છે, ઝાડ ઉપર ચડે છે, નદીયે નહાવા લાગી જાય છે, ખીજ છોકરાના કપડામાં સાહીના ગ્રથ પાડે છે, કાઠની પેન્સીલ કે નોટબુક છુપાવી દે છે; પોતાની ટોપી કે મોજાં ક્યાં પડ્યાં તેનું પણ પુરૂં લાન પણ તહેને હોતું નથી. દેનમાં મુસાફરી કરતે લાકડી કે જત્રી જુલી જાય છે. અને જ્યાં કંઈ રમતગમત હોય ત્યાં દોડ્યાં કરે છે. પણ એને બદલે એટલીજ ઉમરની છોકરી સામે જુઓ. એવડી છોકરીઓ પોતાનું ધર ચલાવે છે. સાસુ સસરાના હુકમ ઉઠાવે છે. પોતે નાની ઉમરમાં પરણેલી હોય ને એક બે છોકરાં થઈ ગયાં હોય તો તેને પણ સાચવે છે. દુઃખના પ્રસંગો આવી પડે ત્યારે ધીરજ રાખે છે. ઘેર મેહેમાન આવે તેની સરભરા કરે છે. અચાણાં રસોઈ વિગેરે ખાખ-તોમાં હુશિયાર થઈ ગયેલી હોય છે. અને મુંબઈ જેવા શહેરમાં ઘણીઘણીઆણી એકત્રી રહેતાં હોય તો વર આપો દિવસ બહાર ધધોરાજગારમાં રોકાયેલો હોય, છતાં પોતે ધરનો કારભાર શાન્તિથી, કરકસરથી ને વિવેક ભરેલી રીતભાતથી ચલાવ્યાં કરે છે. આ શું ઠરેલી બુદ્ધિનું લક્ષણ નથી? એવડી નાની ઉમરે છોકરાઓ આટલો બધો બોળે ઉપાંડી શકશે ખરા કે? અને એટલી હુશિયારીથી પોતાનું કામકાજ કરી શકશે ખરા કે? તથા ઘણી જાતના સંજોગોમાં સ્રીઓ જેવી ઠરેલી બુદ્ધિ રાખી શકે છે, તેવી ઠરેલી બુદ્ધિ જીવવાનીઆઓ રાખી શકશે ખરા કે?

આ સિવાય બીજા ધણા પ્રસંગો એવા હોય છે કે જેમાં સ્ત્રીઓની ઠરેલી બુદ્ધિ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. અને એ ઉપરથી એમ ખાતરી થઈ જાય છે કે, સ્ત્રીઓમાં ઠરેલી બુદ્ધિ રહેલી છે, એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો સીદ્ધાંત સાચો છે. અને જેઓ એમ કહે છે કે, સ્ત્રીઓમાં અકલ્પ હોતી નથી, તેઓના વિચાર ભુલભરેલા છે. માટે એવા ભુતમંદેશા વિચારોમાં નહિ પડ્યા રહેતાં, સ્ત્રીઓની અંદર કુદરતી રીતેજ જે ઠરેલી બુદ્ધિ રહેલી છે તેને ખીલવવાની કોશીલ કરવી જોઈએ. કારણ કે બુદ્ધિને ખીલવવાથી કેટલા બધા લાભ થઈ શકે છે, એ કોઈ કોઈથી અભિપ્રાય નથી. એટલે એ ખાતર ઉપર વધારે વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. દુકામાં એજ કે, બુદ્ધિ એ અત્રાક્રિક વસ્તુ છે. બુદ્ધિ એ ધધરની કૃપાનું ફળ છે. બુદ્ધિએ ધધરનો આશીર્વાદ છે. અને બુદ્ધિમાં પરમાત્મા પોતેજ રહેલો છે. માટે એવી ઠરેલી બુદ્ધિ કે જેને મેધા કહે છે અને જે સ્ત્રીઓની અંદર કુદરતી રીતે રહેલી છે, તેને ખીલવવાની અને તેનો લાભ લેવાની ખાસ તજનીજ કરવી જોઈએ.

ધીરજ એ સ્ત્રીઓમાં રહેલો છોડા મહાન ગુણ છે:

જો સ્ત્રીઓની અંદર ધીરજ ન હોય તો તેઓની છાંદગી બહુજ દુઃખરૂપ થઈ પડે. કારણ કે સ્ત્રીઓને ધીરજ રાખવા જેવા ધણા પ્રસંગો આવ્યા કરે છે. જેમકે,-

ધણી વખત છોકરાઓ માંદાં પડ્યા કરે છે. ધણી સ્ત્રીઓના પતિને પરદેશમાં રહેવું પડે છે. ધણી સ્ત્રીઓની સાસુ જુના વિચારની ને હલીલા સ્વભાવની હોય છે. ધણી સ્ત્રીઓની વહુઓ વઢકણી હોય છે. ધણી સ્ત્રીઓને પોતાની દેરાણી જેઠાણી કે નણુંદ સાથે બનવું નથી. ધણી સ્ત્રીઓને ગરીબાઈમાં રહેવું પડે છે. ધણી સ્ત્રીઓને જરૂર કરતાં વધારે કામકાજ કરવું પડે છે. ધણી સ્ત્રીઓને લૂગડાં, ધરેણાં, વિગેરેની સગવડ મળતી નથી. ધણી સ્ત્રીઓને ખચ્ચાંચો ચતાં નથી. ધણી સ્ત્રીઓને નાની ઉંમરમાં રૂંકાંપો આવી પડે છે. ધણી સ્ત્રીઓને પારકે ઘેરે નોકરી કરવી પડે છે. ધણી સ્ત્રીઓ ધર્મના ધણી જાતના બહેમવાળી હોય છે, અને ધરનાં માણસો તેથી વિરુદ્ધ વિચારનાં હોય છે, તેથી રોજ કલુષ્યા ચાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ હંમેશા મંદવાડવાળી હોય છે, ધણી સ્ત્રીઓ કાંઈ કોઈ દીવસ જોયી સ્થિતિમાં આવી પડે છે, અને કેટલીક સ્ત્રીઓ નીચી સ્થિતિમાંથી એકદમ જોયી સ્થિતિમાં પહોંચી જાય છે. આવે વખતે ધીરજ રાખવાની તેઓને ખાસ જરૂર પડે છે અને દુરજ પડે છે. જો આવા પ્રસંગોએ તેઓમાં ધીરજ ન હોય તો તેઓના બહુ ધુરા હાલ થઈ જાય. તેથી પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ દયા કરીને સ્ત્રીઓની અંદર ધીરજ રાખવાનો મહાન ગુણ મૂકેલો છે. માટે તેઓના એ ગુણને ખીલવવાની ખાસ કોશીલ કરવી જોઈએ. કારણ કે, બહેનો ! ધીરજ એટલે શું, એ તમને ખબર છે ? એ માટે મહાત્માઓ કહે છે કે-

ધીરજ એ સત્વગુણનું તત્ત્વ છે. ધીરજ એ ધધરનો આશીર્વાદ છે. ધીરજ એ મનુષ્યમાં જે ઉત્તમ ગુણો રહેલા છે તેમના એક મહાન ગુણ છે. ધીરજ એ શાનનું ફળ છે. ધીરજ એ ચારિત્રનું બળ છે, ધીરજ એ શાન્તિની કુચી છે. ધીરજ એ ધર્મનો ધાં ભલો છે. ધીરજ એ આનંદની બેન છે. ધીરજ એ દુરજ, બલવવાની કંચી છે એ મનુષ્ય જાતની ઉત્તમતા છે. ધીરજ એ દેવોની વહાસી વસ્તુ છે.

લક્ષણ છે, અને ધીરજ એ આત્માની ઉત્તિતિનું પગથીયું છે. માટે સુખ દુઃખના પ્રસંગમાં ધીરજ રાખતાં શીખવું એ બહુજ મોટી વાત છે. કારણ કે ધીરજ રાખવાથી સંસાર અનંદ રૂપ થઈ પડે છે. ધીરજ રાખવાથી ઘણી જાતનાં દુઃખો ઝોઝાં થઈ જાય છે. અને ધીરજ રાખવાથી પોતાની દરમ્મે વધારે સારી રીતે બળવી શકાય છે. માટે સ્ત્રીઓ એ ખાસ ધીરજ રાખતાં શીખવું નેહ્યે. અને તેઓ એવી ધીરજ રાખી શકે તે સાદુંજ પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ તેઓની અંદર કુદરતી. રીતેજ ધીરજનો શુભ ધણોજ વધારે મૂકેલો છે. કારણ કે આપણે નેહ્યે છીએ કે, જે સ્ત્રીની અંદર ધીરજ ન હોય તેની હાંદગી દુઃખી હોય છે. તેનો ધરસંસાર દુઃખી હોય છે. તેનાં સર્ગાવહાલાં દુઃખી હોય છે. અને તેનાથી પોતાની દરમ્મે કે પોતાનો ધર્મ ખરાબર રીતે પાળી શકતો નથી. આ બધું ધીરજની ખામીને લીધે થાય છે. એમ ન થાય માટે સ્ત્રીઓમાં ધીરજની ખાસ જરૂર છે. અને તે સાદુંજ પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ સ્ત્રીઓની અંદર ધીરજનો મહાન શુભ મૂકેલો છે. માટે તેઓની અંદર એ દૈવીશુભ ખીલે તેવી કાલીપ કરવી નેહ્યે. કારણ કે એમ કરવાથી તેઓને પોતાને, તેમના કુટુંબને તથા તેમાંથી આગળ જતાં જગતને બેહદ કાયદો થઈ શકે તેમ છે. માટે બહેનો, તમારામાં રહેલા ધીરજના શુભને ખીલવો:-દૈવી ધીરજના શુભને ખીલવો.

સ્ત્રીઓની અંદર સાતમો મહાન શુભ ક્ષમા છે:

બહેનો, જગતમાં જેટલી જાતના સંબંધો છે, તે બધા સંબંધો. સ્ત્રીઓને આધારે રહેલા છે. માટે સ્ત્રીઓની કીમત બહુજ મોટી છે. હવે વિચાર કરો કે જેને આધારે જગતના બધી જાતના સંબંધો રહેલા હોય તેની મહાન દરજ્જાવાળી સ્ત્રીઓની અંદર જે ક્ષમાનો શુભ ન હોય તો જગતના કેવા ભુર હાલ થાય?—એમ ન થાય માટે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ સ્ત્રીઓની અંદર ક્ષમાનો ખાસ મહાન શુભ મૂકેલો છે. એટલુંજ નહિ પણ કેટલાક રૂપિયો તો સ્ત્રીઓને ક્ષમાનો અવતાર કહે છે. કારણ કે સ્ત્રીઓની અંદર ક્ષમાની ખાસ જરૂર છે. જગતના બધા સંબંધો તેને આધારે છે, એટલે જે તેનામાં ક્ષમા ન હોય તો બહુજ ખરાબ થઈ જાય. જેમકે—

આપણે નેહ્યે છીએ કે, ઘણી વખત ઘણી સ્ત્રીઓની નહુંદ બહુજ કઠોર હોય છે, ઘણી સ્ત્રીઓની સાસુ બહુ લુલમી હોય છે, ઘણી સ્ત્રીઓના દિગર વહેલા હોય છે, ઘણી સ્ત્રીઓનાં ઓકરાં બહુ તોફાની હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓની વહુઓ ઉઠાંછળી ને કહું ન માનનારી હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓના સસરાઓ અડચંજ જેવા હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓની માત્રાઓ વિચિત્ર સ્વભાવની હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓની બહેનો કાંટાચાળ હોય છે ને વાત-ચાતમાં માફુ લગાડી એવી હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓના નોકરો મુરખ હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓના મહેતાઓ ખાઉકણુ હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓના દૂરડીઓ ફાગટની ઉધાઈ કર્યા કરે તેવા હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓના પતિ મિજગના ગયેલા હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓના બહેવાઈઓ દુધમાંથી પૂરા કહાણારા હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓની પાડોસણા તોખા પોકરાવે તેવી હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓની સહીયણીઓ રજનું ગજ કરે તેવી હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓનાં સર્ગાવહાલાં નયમગતા નમરકાર કરવા જેવાં હોય છે. ઘણી સ્ત્રીઓના શુંઓ દૂરથીજ પત્ર લાગીને લાગી છૂટવા જેવા હોય છે. અને ઘણી

સ્ત્રીઓના ધણી જાતના સંજોગો બહુજ કડેડા હોય છે. આ બધાની વચ્ચે તેઓને કામ લેવાનું હોય છે. એટલે જો તેઓમાં ક્ષમાનો મહાન ગુણ ન હોય તો તેઓના પોતાના ખારવાગી જાય છે. તેના સંબંધમાં આવતા સ્ત્રીઓને પણ હેરાન થવું પડે છે. કારણ કે આ દુનિયાં મુશ્કેલીઓથી ભરેલી છે, અને માણસો ભુલથી ભરેલાં છે. તે બંધાના વાંક સામેજ જોવા કઠે અને તેઓને માફી ન આપી શકે, તો તેઓને કટલી બધી મુશ્કેલી ભોગવવી પડે? અને તેઓની છંદગી કેવી કંટાળા ભરેલી થઈ પડે? એ જરા ખ્યાલ તો કરો? પણ એમ ન થાય માટે પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ સ્ત્રીઓના સ્વભાવની અંદર ક્ષમાનો મહાન ગુણ મૂકેલો છે. તેથી સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં ધણી વધારે ક્ષમા રાખી શકે છે. અને તેથીજ તેઓ મુશ્કેલીઓની વચ્ચે પણ સુખી રહી શકે છે. માટે આવા અમુદ્ય ક્ષમાના ગુણને કેળવવાની ખાસ કોશીષ કરવી જોઈએ, અને સ્ત્રીઓમાં રહેલા ક્ષમાનો કુદરતી ગુણ હાલમાં અજ્ઞાનતાને લીધે ઓછો થઈ ગયો છે ને પાછો તેઓમાં વધે તેમ કરવું જોઈએ.

જુદેનો ! સ્ત્રીઓના જીવનમાં આવી આવી જાતની જે ઉત્તમતાઓ રહેલી છે તેમાં ક્ષમા એ મુખ્ય છે. કારણ કે ક્ષમા રાખવી એટો વસિઈ જેવા બ્રહ્મર્ષિઓનું કામ છે, એ કાંઈ નાનું કામ નથી. મહાત્મા વિશ્વામિત્ર અને મહાતપસ્વી દુર્વાસા જેવા ર્ષિઓ પણ ક્ષમા રાખી શકતા નહોતા, તેવી ક્ષમા દોષદી જેવી સ્ત્રીઓ રાખી શકતી હતી. કારણ કે સ્ત્રીઓની અંદર તેઓના કલ્યાણ માટે પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ ક્ષમાનો મહાનગુણ મૂકેલો છે. માટે એ ગુણને ખીલવવાની કોશીષ કરવી જોઈએ. કારણ કે જેમ જેમ ક્ષમાનો મહાનગુણ સ્ત્રીઓમાં વધતો જશે તેમ તેમ તેઓનું જીવન ઉન્નત થતું જશે. અને તેના લાભ તેનાં સગાવહાણને તથા જગતને મળતો જશે. એથી આગળ જતાં સંસારમાં સ્વર્ગ ભોગવી શકાશે. માટે જેમ બને તેમ સ્ત્રીઓમાં રહેલા ક્ષમાના મહાન ગુણને ખીલવવો જોઈએ.

જુદેનો ! સ્ત્રીઓના જીવનમાં જે ઉત્તમતા છે, સ્ત્રીઓના જીવનમાં જે મધુરતા છે, સ્ત્રીઓના જીવનમાં જે રસીકતા છે, અને સ્ત્રીઓના જીવનમાં જે કામજાતા છે, —તે સ્ત્રીઓમાં રહેલા આ સાત મહાન ગુણોને લીધે છે. માટે તેઓની પ્રકૃતિમાં રહેલા આ સાત મહાન ગુણોને ખીલવવા જોઈએ. અને આ ક્ષાની દુનિયામાં રહીને સ્વર્ગની છંદગી ભોગવી શકે તથા આ સંસારમાં સ્વર્ગ અનુભવી શકે તેમ કરવું જોઈએ. અને એ બધું, તેઓની પ્રકૃતિમાં રહેલા કીર્તિ, સોન્દર્ય, વાણી, સ્મરણ સક્રિય, દરેલી બુદ્ધિ, ધીરજ અને ક્ષમા, —એ સાત મહાનગુણોને ખીલવવાથી થઈ શકે તેમ છે. અને એ ગુણોને ખીલવવા તેમાં કાંઈ બહુ મુશ્કેલી નથી. કારણ કે એ બધા ગુણો તો સ્વાભાવિક રીતેજ સ્ત્રીઓની પ્રકૃતિની અંદરજ રહેલા છે, એમ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન આપણને ખાતરી આપે છે. અને તે પણ કાંઈ જેવે તેવે ઢેકાણે નહિ, પણ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ને પવિત્રમાં પવિત્ર ગીતાંજીની અંદર એ બાજત સમજાવેલી છે. માટે મહાત્મા શ્રીકૃષ્ણના એ વચન ઉપર આપણે ખાસ ભાર મૂકવો જોઈએ, એ, અને આપણા અનુભવમાં આવી શકે છે તેવી સ્ત્રીઓમાં રહેલા એ કુદરતી મહાન ગુણોનો સાચો લાભ લેવો જોઈએ. એજ મારી વિનંતી છે, અને એવા મહાન ગુણોનો લાભ લેવાનું પ્રભુ આપણી સાથે જુદેનોને બળ આપે, એમ મારી પ્રાર્થના છે. ૐ શાન્તિ: ।

લગ્ન,

લેખક: રા. રા. ડાહ્યાલાઈ લક્ષ્મણલાઈ પટેલ અમદાવાદ.

આત્મના તે ડડ ત્માનં સંદધામિ પ્રાગૈસ્તે પ્રાણાન્સંદધામિ અસ્થિભિરસ્થીની
માંસૈ માંસાનિત્વચા ત્વચં ।

અર્થ:—“ ત્હારા આત્માથી આત્મનો, પ્રાણથી પ્રાણનો, હાડકાંથી હાડકનો, માંસથી માંસનો અને ચામડીથી ચામડીનો યોગ હું કરું છું.”

જગત્માં લગ્ન—એ પરમ પવિત્ર સંસ્થા છે. લગ્ન વગર જગત્ની પ્રગતિ નથી. લગ્ન વડે કુટુંબ અને કુટુંબ વડે નગરો તથા રાજ્યનો ઉદભવ થાય છે. અપવાદ રૂપે, કેટલાક પુરૂષ અને કેટલીક સ્ત્રીઓ માટે લગ્ન કદાચ હજી ન હોય, તે રિયલિટી કોઈપણ રીતે તિરસ્કાર પાત્ર નથી; છતાં સામાન્ય રીતે લગ્નની પવિત્ર સંસ્થા મનુષ્ય માટે નિઃશંક આપસ્યક છે.

લગ્નની સંસ્થા સૃષ્ટિના આરંભથી હોય એમ માની શકાતું નથી. જગત્ના ધણી દેશોમાં, મનુષ્યની પ્રાથમિક દશામાં લગ્ન ન હોતું, સ્ત્રીઓને માત્ર દાસ તરીકે ગણવામાં આવતી, એમ ઇતિહાસના વાચકને માલમ પડે છે. સ્ત્રીઓને સન્માન આપવાનો આરંભ, સ્ત્રીઓને દાસ નહિ ગણતાં તેમની સાથે લગ્ન કરી તેમને સહચરી ગણવાની ગોઠવણ થયા પછીજ, થયો છે. અમારા સમજવા મુજબ લગ્નથી સ્ત્રીને પુરૂષની સહચરી ગણવાની પહેલ હિન્દુસ્થાને જ કરી છે. હજી પણ જગત્ની જે પ્રજાઓ પ્રાથમિક દશામાં છે, તેઓમાં લગ્નની સંસ્થા દાખલ થઈ નથી. ઘણા લાંબા સમયના દાસત્વ પછી સ્ત્રીઓએ લગ્નથી સાંસારિક જીવનમાં પ્રવેશ કરવાનો, પુરૂષની સાથે સમાન પંક્તિ ઉપર આવવાનો હક સંપાદન કર્યો છે. તેમનો તે વાજળી હક જગત્ના અસ્તિત્વકાલ સુધી રહ્યો, એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ.

અમેરિકન વિદ્વાન ઈન્ગરસોસ લખે છે કે:—પુરૂષે પોતાનાં હૃદય અને બુદ્ધિને એવાં ઉચ્ચ અને સંસ્કારી કરવાં, જેથી કોઈ સત્તારીનું દિલ, તેની સત્પ્રીતિ તેના તરફ આકર્ષાય એવો તેનો મહાન અભિલાષ હોવો જોઈએ. લગ્ન અને પ્રીતિ વગર જીવન નિષ્ફલ જાય છે. સ્ત્રી એક પુરૂષના હૃદય રાજ્ય ઉપર અમલ કરે અને પુરૂષ સ્ત્રીના હૃદય રાજ્ય પર અમલ કરે, એ અમલ જગત્તા અમલ કરતાં વધારે કિંમતી છે.

એક એવી કથા છે કે: બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરી ત્યારે સ્ત્રી પુરૂષને ઉત્પન્ન કરી સિંહલ દ્વીપ ઉપર ફરતાં મૂક્યાં: સુન્દર પક્ષી, સુન્દર ગીત, સુન્દર પુષ્પથી ભરપૂર, તેના આ મનોહર દ્વીપ ઉપર આ યુગલને મૂકવાનો હેતુ, લગ્ન પહેલાં તેમનામાં પરસ્પર પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય એ હતો.

કોપલના દુહાર, ચંદ્રના પ્રકાશ અને કુસુમના વિકાસ સાથે તેમના સંવનનનો આરંભ થયો. અહીં ભવિષ્યમાં થનાર સાસુ-સસરા અગર નહાંદ બોળાઈનું વિધન ન હોતું. અહીં કોઈ ડોકિયાં કરનાર અગર જૂદી જુદી નિન્દારપદ વાતો ચત્રવનાર ન હોતું. થોડા સમય પછી બ્રહ્માએ આ બન્ને સ્ત્રી પુરૂષનું લગ્ન કર્યું.

બ્રહ્માએ તેઓને આજ્ઞા કરી કે “ તમારે આ દ્વીપ છોડવો નહિ. પણ દમોશાં બને

છે તેમ પતિને દ્રીષ જોવાને કાંઈક હિતસુકતા યદ્ય. સમીપમાં તેણે કાંઈક વધારે સુંદર, મનોહર પ્રદેશ જોયો. પાછા ફરી તેણે પત્નીને કહ્યું “આપણે જરાક આગળ ચાલો. પેલી તરફનો પ્રદેશ કાંઈક વધારે રમણીય લાગે છે.” તે પ્રદેશની હદમાં પ્રવેશ કરવાની લગ-લગમાં તેઓ આવ્યાં, ત્યાં માર્ગે જરા જોખમ ભરેલો. હોવાથી પતિએ પત્નીને ઉચકી ચાલવા માંડ્યું. તેઓ નવીન પ્રદેશમાં પગ મૂકવાની તૈયારીમાં હતાં તેવામાં પગ નીચે ની જમીન સરી જઈ સમુદ્રમાં પડી.

સમુદ્રમાં પડતાં પડતાં, કુખતાં કુખતાં પુરૂષે બ્રહ્માને કહ્યું, “આ પ્રદેશમાં આવવાનો દોષ મ્હારો છે. મ્હારી પત્નીનો નથી, એને બચાવો.”

પતિનું આ સુલક્ષણ છે.

બ્રહ્માએ કહ્યું “હું તેને બચાવીશ પણ તને બચાવીશ નહિ.”

પવિત્ર પ્રેમથી ભરપૂર, જગત્પત્ની માતા આ સ્ત્રીએ આ શબ્દો સાંભળીને કહ્યું, “હે બ્રહ્મા ! જે તમે તેને ન બચાવો તો મને પણ બચાવશો નહિ.” તેનું મૃત્યુ થાય, તો પછી મને જીવવાની અપેક્ષા નથી.”

પત્નીનું આ સુલક્ષણ છે.

બ્રહ્માએ આ વચનોથી પ્રસન્ન થઈ કહ્યું “ત્યારે હું તમને બનને બચાવીશ અને ત્હમારી તથા ત્હમારો બાળકોની હું સંભાળ લઈશ.”

પુરૂષમાં બળની પ્રધાનતા છે, સ્ત્રીઓમાં સુંદરતાનું પ્રાધન્ય છે. પુરૂષમાં દિગ્મતંત્રી પ્રધાનતા છે, તો, સ્ત્રીઓમાં પ્રેમનું પ્રાધન્ય છે. પુરૂષ પત્નીપર સંપૂર્ણ પ્રીતિ રાખે, તેને યોગ્ય સન્માન આપે; સ્ત્રી પતિને સંપૂર્ણ રીતે ચાલ, તેને યોગ્ય સન્માન આપે; ત્યાં પછી દેવકૃપા થાય એ નિર્વિવાદ છે.

સ્ત્રી પુરૂષની સમાન છે. તેને સધળાજ હક છે, અને ઈન્ગરસોલ કહે છે તેમ રક્ષણનો તેનો એક હક વધારે છે. તમે લમ્ કહ્યું હોય તો પત્નીને સુખી કરવા પ્રયાસ કરો. માત્ર પોતાનાજ સુખ સમવડની કાળજી નહિ રાખતાં પત્નીને પણ સુખી અને આનંદપ્રદ કરવા જે પુરૂષ પ્રયાસ કરશે, તેનું પોતાનું જીવન પણ ધણું સુખી અને આનંદપૂર્ણ થશે સ્ત્રીઓએ પણ આજ પ્રમાણે સહવર્તન કરવું ઇષ્ટ છે.

જગતનું એક ચિત્ર જોઈએ તો માત્રમ પડે છે કે, પુરૂષ, પોતાની વાસનાઓને તૃપ્ત કરવા માટે સ્ત્રીઓના દાસ થઈ રહે છે. પ્રેમથી અગર વિષયથી લુબ્ધ થઈ ગયેલા પુરૂષ સ્ત્રીઓના કેવા દાસ, કેવા સેવક થઈ રહે છે, ! ત્યાં તેમનું પ્રભુત્વ ક્યાં જાય છે ! પુરૂષો સ્ત્રીઓના પ્રભુ છે, એ વિચાર પુરૂષોએ સ્ત્રીઓમાં દસાવવો એ પુરૂષોનું અજ્ઞાન-મૂર્ખતા માત્ર છે. અમલદાર સિપાઈને આજ્ઞા કરે તેમ સાંસારિક જીવનમાં પુરૂષો સ્ત્રીઓને આજ્ઞા જ કર્યા કરે, એ દિલગીરી ભરેલું છે.

પતિએ ક્રોધ અને મ્હીડનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. ધણા પુરૂષો બહારથી ધરમાં આવ્યા કે ગુસ્સો કરે છે, ધરના આનંદમાં લાગ કરે છે. ધરમાં પુરૂષો જાય ત્યારે કુટુંબમાં આનંદ થવાનું; વધવાનું તો દર રહ્યું, પરંતુ ઉલટો ઉદ્દેગ થાય એ હીક નથી. આજે તો અમુક સભા મળવાની છે, આજે તો મ્યુનિસિપલ મુંદણી છે, રૂના અગર કાપડના લાવ આજ તો લેજ છે, આજ બહુ કામ કંઈ. આ અને આવી અનેક બાબતો અગત્યની છે; પરંતુ તે કુટુંબને, કુટુંબના સ્ત્રીવર્ગને સંભળાવી, તમારા કામનો, તમારા

લોભાનો, તમારી નિરાશાઓનો રોષ, કુટુંબ પર આણી, કુટુંબમાં કોઈ સારી, આનન્દજનક ઉત્તેજક વાત કરવાને બદલે ઉદ્વેગ દાખવ કરવો, એ કોઈ સજ્જનનું લક્ષણ નથી એમ અમારું માનનું છે. પુરોને એક સૂચના છે કે તમારા પોતાના કામકાજના બોળ સાથે, બે ચાર બાળકની માતા ગૃહવ્યવસ્થા રાખે, છોકરાંઓની સંભાળ રાખે-એ બોળે, એ શ્રમ સરખાવે અને પછી સ્ત્રીઓને-તમારાં કુટુંબની વાત કરો. આવી સ્થિતિમાં પણ સ્ત્રીઓ પુરોનાં સુખ સગવડની કાળજી રાખે છે એ પ્રશંસા પાત્ર છે; પરંતુ પુરોએ, તેમની આ સ્થિતિમાં તેમની સહાયતા, તેમની સેવાની અપેક્ષા નહિ રાખતાં, પરસ્પર વિશ્રાન્તિ અને આનન્દ મળે તેવી કાંઈ યોજના કરવી જોઈએ.

કેટલાક પુરુષ એવા કૃપણ હોય છે કે તેઓ સ્ત્રીઓને પોતાનાં હૃદય અર્પણ કરે, પોતાનાં માન આગર સ્ત્રીઓને સોંપે છે, પણ એક પૈસો તેઓ સ્ત્રીઓને સોંપતા નથી. આમાંની કઈ વસ્તુ તેમને વિશેષ પ્રિય છે તે તેમના આ વર્તન ઉપરથી જણાઈ આવે છે. તમારી સ્ત્રીને તમારી પાસે પૈસા-એ પૈસા માટે, બેઆના, ચાર આના માટે રૂપિયા-એ રૂપિયા માટે વખતો વખત માગણી કરવી પડે, એ ઠીક સાગતું નથી. પુરુષથી થરથરતી અને પૈસા માટે ટંગવળતી સ્ત્રીઓનાં બાળક પણ બ્લીકણ, લિમ્બુક, અનુદાર નીવડે; એમાં આશ્ચર્ય નથી. એક રમણે એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે તમારી પાસે એક પૈસો હોય અને તે ખર્ચવાનો જ હોય તો તે એક રાગની પેઠે ખર્ચો. લિખારી રહીને પણ રાગ જેવું બહોળું દિલ રાખવું, એ રાગ યદને કૃપણ થવું એના કરતાં વધારે સારું છે. કૃત્ય અથવા પદવી માત્રથી સુખી થવાનું નથી. મુશીબતા અને સદુદ્યોગથી હમેશાં સ્ત્રી પુરુષ સુખી થાય છે. તમે ધનવાન હો અગર નિર્ધન હો, રાગ અગર રંક હો, પરંતુ સ્ત્રી એક રત્ન છે એમ ગણી વર્તન કરો. આ રીતે તમે સુખ આનન્દ અને મુગન્ધથી ભરપૂર રહેશો.

સાંસારિક જીવન સુખમય થવા માટે પતિપત્નીમાં પરસ્પર સમભાવ, સદ્ભાવ, અને પવિત્ર સ્નેહ હોવાની આવશ્યકતા છે. જેમનામાં આ સદ્ગુણ છે તે પતિ પત્ની યુવાન હો, અગર વૃદ્ધ હો, પરંતુ તેમને એક બીજાની અવગણના કરવાનો પ્રસંગ આવતો નથી. આવું કુટુંબ હમેશાં આનન્દપૂર્ણ રહે છે.

કાબુલની કામિનીઓ.*

લેખક:—રા. રા. શિવપ્રસાદ દલપતરામ પંડિત-બારાં (કોટા.)

આપણી પવિત્ર માતૃભૂમિ ભારતવર્ષની વાયવ્ય સીમામાં, મુખ્યત્વે કરીને, મુસલ-
; લાહિઓથી વસાયેલો જે વિશાળ પ્રદેશ જેવામાં આવે છે, તેને આધુનિક નામ આફગાનિસ્તાન છે. હાલ એ દેશમાં મુસલમાનોનું રાજ્ય છે. અગ્રીર હુખિય-ઉસ્તા-
ખાન ત્યાં આજકાલ રાજ્ય કરે છે. તેની ઘણી ખરી વસ્તી મુસલમાનોની છે. પરંતુ અતિ પ્રાચીન કાળમાં ત્યાં આજણ મુસલમાનોનો લેશ માત્ર પણ પ્રભાવ નહોતો. એ સમયે મહમ્મદ સાહેબનો જન્મ થયો ન હોતો. તેમજ ઈસ્લામ ધર્મની ઉત્પત્તિ પણ

* પ્રસિદ્ધ બંગાળી લેખક સ્વર્ગસ્થ થીયુક્ટ ધર્માનંદ મહાભારતીના લેખનો અનુવાદ.

યર્ષ નહોતી. એ પ્રાચીન યુગમાં એ પ્રદેશ મૂર્તિપૂજક હિન્દુઓથી પરિપૂર્ણ હતો; મહા-ભારતમાં એનું નામ અવસાદ રાજ્ય અથવા અવસાદ કંચ છે. 'કંચ' શબ્દનો અર્થ ગિરિ અથવા પર્વત થાય છે. રઘુરાજ્ય જે સમયે દ્વિવિધ્ય કરીને આ દેશમાં પાછા ફર્યા હતા, તે સમયે પણ એ સ્થળે મુસલમાનો નહોતા. કવિવર કાલિદાસ પોતાના જગવિખ્યાત કાવ્ય રઘુવંશમાં અફઘાનિસ્તાનનું હિન્દુ દેશ તરિકેજ વર્ણન કરી ગયા છે. એક સમયે ત્યાં આગળ ઘણી મહોટી સંખ્યામાં રોમનકેથેલિક ખ્રિસ્તીઓ વસતા હતા. ધીમે ધીમે અવસાદ રાજ્ય મુસલમાન પ્રજાથી ભરાઈ ગયું અને તે 'કોહેખાસ' નામથી પ્રસિદ્ધ થયું. કોહેખાસ શબ્દનો અપભ્રંશ કાશુક છે. 'કોહ' શબ્દનો અર્થ છે પર્વત, અને ખાસ શબ્દનો અર્થ છે માસા. કોહેખાસ શબ્દનો અર્થ થાય છે—An unpopulated range of mountains,—અવિચ્છિન્ન પર્વતમાળા. આજકાલનો એ દેશની રાજધાનીના શહેરનેજ કાશુક કહેવામાં આવે છે અને આખા દેશને અફઘાનિસ્તાન એટલે કે અફઘાનીની ભૂમિ કહેવામાં આવે છે. આજકાલ ત્યાં આગળ રાજ્ય મુસલમાન છે અને પ્રજા પણ મુસલમાન છે, અને એ દેશના બધા રહેવાશીઓ મુન્ની સંપ્રદાયના અફઘાન તરીકે ઓળખાય છે. પરંતુ પ્રાચીન કાળની પ્રજા અનુસાર આજ પણ અફઘાનિસ્તાનના લોકોને પૃથ્વીમાં લગભગ બધે ટેકાણે કાશુકી નામથી સંબોધવામાં આવે છે.

અફઘાનિસ્તાનમાં ભ્રમણ કરતાં સ્થળે સ્થળે હિન્દુઓનાં દર્શન થાય છે. હિન્દુઓની સંખ્યા ખીછ જગ્યાઓ કરતાં કંદહાર નગરમાં વિશેષ છે. આ કંદહાર તે હિન્દુ પુરાણોમાં વર્ણવેલું ગાન્ધાર નગર છે. દુર્યોધનની જનની, અર્થાત્ મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્રની પત્ની દેવી ગાન્ધારી આ ગાન્ધાર દેશના રાજ્યની કન્યા હતી. પૂર્વ કાળમાં અફઘાનિસ્તાનના મુસલમાનો લાગ મળતાં હિન્દુઓ ઉપર અત્યાચાર અને અવિચાર કરવાનું ચુકતા નહીં, પણ પંજાબકેસરી મહાબળવાન રાજા રણજીતસિંહ બહાદુરના સમયથી હિન્દુઓ ઉપરનો મુસલમાનોનો અત્યાચાર બંધ થઇ ગયો છે. મહારાજ રણજીતના મુખ્ય સેનાપતિ સુપ્રસિદ્ધ વીર હરિસિંહે અફઘાનોને એવા દખાવી નાંખ્યા હતા, અને શિખ સૈન્યની સહાયતાથી પહાણોને એવા સખ્ત કાણુમાં લીધા હતા કે, આજપણ એ દેશના ન્હાના ન્હાના પહાણ બાળકો હરિસિંહના નામથી કાંપી ઉઠે છે. અંગ્રેજોના સંસર્ગમાં આવવાથી અફઘાનોની અસહ્યતા કેટલાક અંશમાં નષ્ટપ્રાય થઇ ગઇ છે અને કેળાપાલના અને પ્રતિભાશાળી હિન્દુઓ અફઘાનીસ્તાનના અમીર સાહેબના હાથ તળે મુખ્ય રાજ્યધારી હોદ્દાઓ ઉપર નીમાયા છે. હિન્દુ અને મુસલમાન બન્ને પ્રજા ઉપર સમાન પ્રીતિ રાખવા માટે અને હૈમને સમાન અધિકાર આપવા માટે આપણે સર્વેએ હાલના શાહ અમીર સાહેબનો ધણો ઉપકાર માનવો ઘટે છે.

ઉપર જણાવી ગયા છીએ તેમ એક સમયે આખો અફઘાનદેશ હિન્દુ પ્રજા અને હિન્દુ દેવદેવીઓનાં મંદિરોથી ભરેલો હતો. હિન્દુ ધર્મપાળનારા રાજ્યો તે સમયે રાજ્ય કરતા હતા પ્રજા શૈવ અને શૈવ એ બે સમ્રાટ્યમાં વિભક્ત હતી. રાજ્ય રણજીતસિંહે જે સમયે કાશુકપર વિજય કર્યો તે સમયે પણ એ દેશમાં હજારો હિન્દુઓ વાસ કરતા હતા. અંગ્રેજો સાથી પહેલાં, બંદારે એ દેશમાં ગયા, તંદારે હૈમણે પણ અફઘાનિસ્તાનમાં અનેક હિન્દુઓને જોયા હતા. રોમનકેથેલિક પાદરીઓ કાશુક દેશમાં આવીને જે

લોકોને ખ્રિસ્તી ધર્મમાં વટલાવવામાં સફળ થયા હતા તે લોકોનો મ્હોટોભાગ હિન્દુઓનો હતો. આજ કાલ એ દેશમાં હિન્દુઓની સંખ્યા નજીવી છે. હિન્દુઓ કરતાં શિખલોકોની સંખ્યા વધારે છે, અફઘાન દેશમાં 'કાફિર' નામની એક પ્રાચીન જાતિ વાસ કરે છે. આ જાતિનાં જાસક જાલિકાઓને જોઈને ત્હેમને નકષિકુમાર અને નકષિકુમારી કહેવા મન લલચાય છે. કાફિર લોકો એ દેશના પ્રાચીન હિન્દુઓના વંશજ હતા. ત્હેમનો મ્હોટો ભાગ સુવર્માર્ગ અને મુનીઓના જેવા સ્વરૂપ વાળો હતો. પરધર્મી હોવાથી મુસલમાનો ત્હેમને 'કાફિર' નામથી ઓળખે છે. કાશુલની ઉત્તર-પૂર્વદિશા (દેશના કાણુ)માં એક પર્વતમય પ્રદેશમાં તેઓ વાસ કરે છે. એ લોકો કાળારંગના ઉનનો પોશાક પહેરે છે તેથી ત્હેમને 'સિદ્ધા-પોશ' પણ કહે છે. સિદ્ધાનો અર્થ કાળુ થાય છે, અને 'પોશ' એટલે ધારણ કરનાર. ઇ. સ. ૧૮૮૩ સુધી કાફિર રયાન સર્વ ધર્મી વિશેષ દુષ્કૃત લોકોના જનપદમાં ન હોતી. મુસલમાનો ત્યાં આગળ પ્રવેશ કરવાને સમર્થ થયા ન હોતા. એ એક પ્રકારનું સ્વતંત્ર હિન્દુરાજ્ય હતું. કાફિરસ્તાનના બધા રહેવાસીઓ હિન્દુ ધર્મ પાળનારા હતા. કાશુલના અમીરે કોઈ સુક્તિ કરીને, અંગ્રેજ સરકારની મદદથી કેટલાક વર્ષ પૂર્વે ત્હેમને વશ કર્યા હતા. આ પછી તેઓને મુસલમાન ધર્મમાં પણ દાખલ કર્યા છે. એ બનાવ ૧૮૯૬માં બન્યો હતો. કાફિર લોકો જન્ધારે હિન્દુઓ હતા, ત્હારે મ્હેંજ સંતાનનો વધ કરવો, એ ત્હેમની સ્ત્રીઓનું એક કર્તવ્ય કર્મ ગણાતું. જેટલા પ્રમાણમાં માણસ મુસલમાનોનો વધ કરી શકતો, તેટલા પ્રમાણમાં તે વધારે કુલીન ગણાતો; અને માન મરતબો પ્રાપ્ત કરતો. જે કેલ થાદ મુસલમાનનો વધ કરતો તે મહા કુલીન ગણાતો. ઓછામાં ઓછા ત્રણ મુસલમાનોનો વધ કર્યો ન હોય એવા 'કાફિર' કુમાર કે કુમારીનો વિવાહ થવા પામતો નહીં. ધણી મ્હોટી ઉમર સુધી જો મુસલમાનનો વધ કરવાનો લાગન મળે તો કુંવારો પુરુષ કે કુંવારી કન્યા ત્રણ જાડને મ્હેંજ ગણીને કાપી નાંખતાં, અને પોતાની જવાબદારીમાંથી મુક્ત થયેલાં મનાતાં. એ બધી વાત ઉપરથી સ્દમજાય છે કે, અફઘાનિસ્તાનમાં સર્વત્ર શત્રુવધની ખાસ બવસ્થા છે. કાશુલ અને અફઘાન એ બે રાજ્ડ ઉપર ઘણા લોકોએ અનેક પ્રકારની ભ્રાતમક આયોગનાઓ કરી છે અને કરે છે. વસ્તુતઃ ઘણા ખરા લોકોએ બે મુખ્ય શબ્દોના અર્થ જાણતા નથી. તેથી એ વિષયનું થોડું સરખું અવલોકન કરીને વાંચકોનો ઘણા દિવસોનો ભ્રમ દૂર કરવાની હમારી આકાંક્ષા છે. અફઘાનિસ્તાનની ભાષાનું નામ 'પરતુ' છે-પરતુ ભાષામાં અફઘાન શબ્દનો અર્થ 'સુન્દર કાયાવાળો' થાય છે. વાસ્તવિક રીતે અફઘાનોના દેશમાં જન્મેને અફઘાનિસ્તાનના રહેવાસીઓને જોયા પછી ત્હેમને સુન્દર કાયાવાળો કહેવાની જ ઇચ્છા થાય છે, ઉત્તન લલાટ, લાંબા બાહુ, તાજા ખીસેલા કમળ જેવાં લોચન, યુવાળી રંગના ભરાવદાર ગાંઠ, વિસ્ફુટિતભવાં, વિરાળ જાતી, નાલુક કમર અને સુટોળ તથા સુંદર શરીર જોયા પછી એવો કોણુ દરો કે જાહેને એ દેશનાં સ્ત્રી પુરુષોને સુંદર કહેવાની ઇચ્છા ન થાય ? પરતુ ભાષામાં 'આફઘા' નામનો એક રાજ્ડ છે ત્હેનો અર્થ શીતતા-ચંદક થાય છે. એ ઉપરથી આફઘાન શબ્દનો અર્થ શીતલદેશવાસી અથવા શીતભોગી થાય છે. પરતુ હમારા અભિપ્રાય અનુસાર આફઘાન એટલે સુન્દર એજ ત્હેનો પ્રાકૃતિક અર્થ જણાય છે.

કાશુલ રાજ્ડ પૃથ્વીની અનેક ભાષાઓમાં અનેક અર્થમાં વપરાતો જોવામાં આવ્યો

છે. બાઈબલની જૂની સંહિતાના મંથમાં યાહુદીઓની હિબ્રુભાષામાં કાણુક અર્થે અપરિગ્રહાર અથવા અપરિચિન્ન થાય છે. ફારસી ભાષામાં 'કબ્જ' નો અર્થ પૂર્વે અથવા અગાઉ થાય છે, પણ આ અર્થ સાથે કાણુસી શબ્દને કાંઈ સંબંધ નથી. ફારસી ભાષામાં વળી 'કાબેજ' શબ્દનો અર્થ પારદર્શી, ચોખ્ખો અથવા ચતુર થાય છે. ગ્રીકભાષામાં 'કામોલસ' શબ્દનો અર્થ મહેતા અથવા ભંગી થાય છે, દટાલિયન ભાષામાં કામ્પીસ શબ્દનો અર્થ ભારકર થાય છે, પણ એ બધા બંધ ખેરતા નથી. એટલી વાત તો નિશ્ચિત છે કે, ગ્રામીન કાળમાં સમગ્ર આફગાન ભૂમિ 'કોહેબાસ' અથવા કાણુક નામથી પ્રખ્યાત હતી. વર્તમાન સમયમાં તેની રાજધાની માત્ર કાણુક નામથી પરિચિત છે, આખો દેશ આફગાનિસ્તાન કહેવાય છે. કાણુક શબ્દ કોહેબાસ શબ્દનો અપભ્રંશ છે, અર્થાત્ તેનો અર્થ પર્વતમાળાનો દેશ એવો થાય છે.

વાંચકોને વિદીત હશે કે પૃથ્વીના કોઈ પણ મુસલમાની રાજ્યમાં મુસલમાન સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા અને જાતી કેળવણી મળતાં નથી. મુસલમાન સમાજ ઘણા લાંબા સમયથીજ સ્ત્રી વિદ્યા અને સ્ત્રી સ્વતંત્રતાની વિષમ વિરોધી છે. પરંતુ જે લોકો પક્ષપાત છોડી દેખે તે કારણે શરીફ અને હદિસ શરીફનો પાક કરે છે, જે કોઈ એ ધર્મપુસ્તકોનો ખરો અર્થ જાણવાની ચેષ્ટા કરે છે, તેને અવશ્ય કણુક કરવું પડે છે કે મુસલમાનોનો ધર્મ અને તેનું સાહિત્ય મૂળથી સ્ત્રીકેળવણીનાં વિરોધી નથી. વળી સ્ત્રી સ્વતંત્રતાનો પૂર્ણ રૂપે વિકાસ તેમનામાં થયો નથી, તો પણ સ્ત્રી જાતિને બિલકુલ પાંજરામાં પૂરી રાખેલાં પક્ષીઓના જેવી બનાવી દેવાનો પણ એમના ધર્મ શાસ્ત્રમાં કે સાહિત્યમાં ઉપદેશ નથી. દિલ્લીની વાત છે કે મુસલમાન ભાઈઓ એ બાળકમાં પોતાના શાસ્ત્રકરોની બિલકુલ ઉપેક્ષા કરતા આપ્યા છે. ઇરાન દેશના ભૂવન વિખ્યાત કવિ અને અતિ ઉચ્ચ સાધક મૈલાના શૈખ સાદી પોતાના સુપ્રસિદ્ધ 'શુકરતાં' કાવ્યમાં લખી ગયા છે કે "ચોખ્ખી સડક દૂર આવેલી હોય તો પણ તે માર્ગે જવું બ્યાજખી છે. (અને હું કે રસ્તો કાંટાઓ વાળો કે ખડખડો હોય તોપણ ત્યાંથી જવું બેરખ્યાજખી છે.) તેવીજ રીતે અસરના જેવી સુંદર રમણી હોય પણ જો તે બુદ્ધિહીન અને મૂર્ખ હોય તો તેનો સાથે લગ્ન કરવું બ્યાજખી નથી.

ખેર ! એને નિર્વિવાદ છે કે પૃથ્વીમાં સર્વત્ર મુસલમાન નારી સમાજ ધોર અશિક્ષા, કુસંસ્કાર અને પરાધીનતામાં ફસાયેલી છે. રમણીઓને એમણે એવી પરદાનશીન કરી દીધી છે કે ઘણી જગ્યાએ તો રસ્તામાંની લિખારણ સુદ્ધાંત પણ પગથી માથા સુધી લાંબો છુરખો ઓઢીને ફરે છે અને એ છુરખામાંનાં બે હિદોમાંથી દુનિયાને લુએ છે ! ભારતવર્ષની રમણીઓ ઉપર પણ જૂના જમાનામાં મુસલમાનોએ અત્યાચાર ન કર્યો હોત તો આ દેશમાં પરદાના રિવાજની ઉત્પત્તિ ચાત નહીં. મુસલમાનોમાં આવા અનેક હાનિકારક રીત રિવાજો હોવાથી એમની સ્ત્રીઓ સંજોગી વિશેષ હકિકત મેળવવી એ કષ્ટદાયક વિષય ઘડી પડે છે. વર્તમાન પ્રજાધર્મમાં આફગાનિસ્તાનની રમણીઓ સંજોગી કેટલુંક વિવેચન કરવાની દૃષ્ટા રાખવામાં આવી છે. આ લેખમાંની વાતો સાંભળેલી કે પુસ્તકોમાં વાંચેલી નથી, પણ હમ્મે (પરિવાજક શ્રીયુક્ત ધર્માર્નંદ મહા ભારતીજીએ) આફગાન પ્રદેશમાં જાતે પ્રમણ કરીને, પોતાની આંખે જે કાંઈ જોયાંક વર્ણો ઉપર જોયું હતું તેજ

અત્રે લખવામાં આવ્યું છે. એશિયાખંડમાં આફગાન રમણી એ એક અદ્ભુત પદાર્થ છે. તહેમનું જ્ઞાતાં વાંચતાં વાંચતાં અનેક વાચકો વિસ્મય સાગરમાં ડુબી જશે. હવે જે સમયે પેશાવર થઈને આફગાનિસ્તાન તરફ પગે ચાલીને અને કદી ઊંટ ઉપર બેસીને ફરે, સંન્યાસી, મુસાફર અને આફગાન વેપારીઓના કાફલાઓ સાથે અતિ કષ્ટપૂર્વક જઈ રહ્યા હતા, ત્યારે એ વિસ્તારવાળા માર્ગમાં એક પણ આફગાન રમણીને જોઈ શક્યા નહોતા. આફગાનિસ્તાનની સીમામાં જ્યારે સૌથી પહેલી આફગાન સ્ત્રીને જોઈ ત્યારે એમનું લાગ્યું કે જાણે વજી કરતાં વધારે કઠોરતા અને કુસ્તમ કરતાં વિશેષ કામળતાને એક મેળવેલીને વિધાતાંએ આ રમણીને ઉન્નવજ અને મધુર બનાવી છે. વધારે શું કહીએ? હિન્દુસ્તાન પગે ફરે દેશાવરમાં કાબુલી લોકો પોતાની રમણીઓને સ્વદેશમાંથી આણના નથી. કદાચ કોઈ જાણે છે તો પણ તહેમની કામળતા અને મધુરતાને અંશ તહેમનામાંથી ઉઠી જાય છે. કેવળ તીવ્રતા અને કઠોરતા બધી રહે છે. થોડાક વર્ષ ઉપરે કલકત્તાના પોલિસ મેજિસ્ટ્રેટ રાય અનુમદ નાનાયણસિંહ બહાદુરની કચેરીમાં એક કાબુલી સ્ત્રી ઉપર વિચિત્ર ફરિયાદ માંડવામાં આવી હતી. કલકત્તામાં રહેનારી એક કાબુલી મહિલા ઉપર એવો આરોપ મુકવામાં આવ્યો હતો કે, તહેણે મ્યુનિસિપાલિટીના એક મહોટા પગારના અમલદાર (મુખર-વાહક)ને સાવરણી વડે એવા ઝાટકી નાંખ્યા હતા કે બાબુસાહેબને છુમ પાડતા પાડતા અગિયારા ગણી જઈને પોલિસ પ્રમુખ શરણ લેવું પડ્યું હતું!

લેખ લાંબો થઈ જવાના લયથી ભૂમિકા રૂપે આટલું લખીને હવે કાબુલી કામિનીઓનો વિશેષ જ્ઞાતાં લખીશું.

કવિઓ કહી ગયા છે કે, પશુઓમાં શિયાળ, પક્ષીઓમાં કાગડો અને મનુષ્યોમાં નાપિક-હજમ અનિશ્ચય ધૂત હોય છે હમાન અભિપ્રાય પ્રમાણે કૌરકાર કેવળ ધૂત જ નથી હોતા, પણ તહેમનામાંના એક એક જણ ગામનું એક એક કરતું વર્તમાન પત્ર (moving newspaper)-સ્વરૂપ હોય છે યુરોપ, અમેરિકા, આસ્ટ્રેલિયા, મિસર, તુર્કિસ્તાન, ભારતવર્ષ, વગેરે સર્વ દેશમાં પાડે પાડે, મહેલો મહેલો સી નથી વાત બની છે, કોણ જન્મેયું, કોણ મર્યું, કોણ પરણ્યું, કોણ સંક્રમ્યું: કયા શેરે દેવાળું કદાચું: પોળમાં સી સી નવા પ્રતીતી થઈ; વગેરે જાત જાતના સમાચાર નાપિતને મહેલો સાંજળવામાં આવે છે. વિદ્યાપતમાં તો પ્રતિષ્ઠિત હજમો રાજનીતિનું પણ અવલોકન કરે છે. આપણા વાળો પણ કાંઈ એ વિષયમાં ઉતરે એમ નથી, વાળદરાજ રાજના મહેલથી લઈને પર્ણકુટી પર્યંત વિચરણ કરે છે. ગાંધીજી અંતઃકુરમાં પણ જાય છે. તે ઉપરાંત વિવાહ, પરણી આમંત્રણ, નિમંત્રણ, પૂજા પર્વ વગેરેમાં પણ વાળદરાજની જરૂર પડે છે. એટલા માટે જ હજમ લોકો ફરતા વર્તમાનપત્રની પેઠે જાણે સર્વત્ર હોય, એ પ્રમાણે જાંધી જાતના સમાચાર લઈ જવા લાયકામાં કામ લાગે છે. આફગાનિસ્તાનના હજમો બીજા દેશની માફક ધૂન અને સંવાદ વાદક નથી હોતા. કાબુલી કામિનીઓ સ્વભાવથી જ એવી જિજ્ઞાસાશ્રુતિવાળી અને એવી આશ્ચર્યકારક સંવાદવાદક હોય છે કે એમનામાંની દરેક સ્ત્રીઓ સૌ નાપિતના જેટલી તકિત જાણીતી હોય છે! એટલું જ નહીં પણ એક એક જણી રાઈટર (જગપ્રસિદ્ધ તારની એજન્સીના) સાહેબની તાર ઓફિસની એજન્ટ છે! મહોલ્લામાં ક્યો નવો માણસ આવ્યો છે, ક્યો પરદેશી ગામમાં આવ્યો, તહેનું નામ શું, કામ શું, વિદેશીનો મહેરા કેવા છે, કેધો શું

કરેછે, કેને ત્યાં રોગ, શોક, વિવાદ કે મૃત્યુ થયું છે, અંગ્રેજ સરકાર પાસેથી કાબુલમાં આજ કાલ શા નવા સમાચાર આવ્યા છે, અનાજ અને બીજી ચીજોના શા ભાવ છે, કયા દેશમાં કંઈ નવી ઘટના બની, ઇત્યાદિ બધી વાતના સમાચાર એ દેશની સ્ત્રીઓની પાસેથી મળી શકેછે. નાપિક પાસેથી કાંઈ વિશેષ ખબર મળે નહીં. સ્ત્રીઓની એક તે જાણે સાક્ષાત પાર્લામેન્ટની મહાસભા અથવા તો એક મહેરા વર્તમાનપત્રની ઓફિસ ॥ મહેરામાં કાંઈ નવો આદમી અથવા પરદેશી આવતાં હોવા ધરના ઓરડા સુધ્ધાંતની વાત જાણવા યત્ન કરે છે અને જ્યાં સુધી હોને લગતી જરીયે જરી ખબર ન મળે, ત્યાં સુધી પીછે હેડતી નથી. આટલી બધી જિજ્ઞાસા વૃત્તિ હોવા છતાં પણ કાબુલની કામિનીઓ સંપૂર્ણ રીતે પડાનશિન અને અંતઃપુરવાસી છે. આટલી બધી જિજ્ઞાસા વૃત્તિવાળી સ્ત્રીઓ પૃથ્વીના બીજા કાંઈ દેશમાં હશે કે નહીં તે સંદેહ છે.

કાબુલી સ્ત્રીઓને માયાથી પગ સુધી બરોજર બેધાથી લહેમના મરિતકના દેશમાં અસાધારણુપ દેખાયછે એ ખાસિયત અન્ય દેશની મહિલાઓમાં દીકામાં આવતી નથી. હમે પૃથ્વીના અનેક દેશમાં મુસાફરી કરી છે. હમારા વિચાર મુજબ જાવા બેઠી સ્ત્રીઓના દેશ પૃથ્વીના સર્વ દેશની સ્ત્રીઓના કરતાં ઉત્તમ છે. તે પછી જાપાન અને મિસર, ત્યાર પછી તુર્કિસ્તાન અને ત્રાવણકોરઃ ભારતવર્ષની યુરેઝિયન રમણીઓના દેશ પણ ઉત્કૃષ્ટ હોય છે. અમેરિકા અને યુરોપની સ્ત્રીઓના દેશ નીચલી ષ્રેણીમાં ગણી શકાય. પણ કાબુલની મહિલાઓએ તો એ વિષયમાં પૃથ્વીની બધી સ્ત્રીઓને પરાસ્ત કરી છે. ત્યાંની દરેક સ્ત્રીના દેશનું સૌન્દર્ય, દીર્ઘતા, ચળકાટ, કામળતા, સ્વચ્છતા આદિ જોઈને તો દિંગ બની જવાય છે. લગભગ બધી સ્ત્રીઓના દેશ એક સરખા હોય છે. શોધ કરવાથી માલુમ પડે છે કે તેઓ કાચી લીલી દ્રાક્ષનો રસ, દાઝ, અથવા બેદાનાનો રસ, અને વધારે પ્રમાણમાં લીંબુના રસવડે વાળને સાફ કરે છે. એ લોકોમાં સાબુનો ઉપયોગ થતો નથી. વાળ વધારે મલિન હોયછે તો હોને વેસણુ દ્વારા સાફ કરેછે, ત્યાર પછી મસૂરની દાળ વાટીને માથાના દેશને ધુએછે. કાબુલી કામિનીઓ પોતાના વાળમાં ધાતવા માટે બદામનું તેલ વાપરે છે. સંરસવ, તલ કે નાળિયરના તેલનો કે વિલાયતી હેર ઓઇલનો ઉપયોગ કરતી નથી. ત્યાંની સ્ત્રીઓના માથામાં તાલ પડેલી દીકામાં આવતી નથી. કાબુલની સ્ત્રીઓના દેશનું આ અસાધારણુપણું બીજા કાંઈ દેશમાં નથી.

કવિઓ કહી ગયાછે કે ‘સૌવૃદ્ધિ પ્રલયંકરી !’ અર્થાત્ સ્ત્રીની બુદ્ધિ નાશકારક હોયછે. આજના સ્ત્રીઓની સ્ત્રીઓ સર્વ ક્ષેત્રોમાં જાણ-જાણુ મારી રહ્યાં છે. એ જાણુ સ્ત્રીઓની પ્રેરણા કરી બુદ્ધિનો ઉપયોગ વાતચીતમાં, ગપસપમાં પતિ કે પિતાના ઉપાર્જિત દ્રવ્યના દુરુપયોગમાં થતો જોઈએ છીએ. પણ કાબુલની કામિનીઓની પલ્લવંકરી બુદ્ધિની જાન સાંભળીને તો વાંચકો વિસ્મય પામશે. તેઓ અત્રંકાર, વેશ આભૂષણુ ધુમધામ, મોજશોખ, વિશ્વાસ આદિનું ખર્ચ રાખતી નથી એ દેશમાં બલિયારી સ્ત્રી છેજ નહીં, કાંઈ પણ સતીત્વથી રહિત છેજ નહીં, એમ કહીએ તો અતિશયોક્તિ નહીં. ગણાય. જ્યાં કામમાં સમય ગાળવા લહેમની પ્રવૃત્તિ નથી થતી, છતાં પણ લહેમની બુદ્ધિ એટલી બધી પ્રલયંકરી હોયછે કે તે જાણુને આશ્ચર્ય ઉપજે છે. એ દેશમાં એક પણ બાલિકા, યુવતી કે જુદા એવી નથી કે જે વખત આવ્યે લાત, હોરો, કે તરવાર ચલાવતાં ન જાણતી હોય પ્રયોજન પડ્યે યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં જતાં પણ કાબુલી રમણીઓ સંક્રાચાતી નથી. દેશની સ્વાધીનતા નીતિની સ્વાધીનતા, સ્વધર્મની, રક્ષા, આદિ ઉચ્ચ વિષયોમાં લહેમની બુદ્ધિનું પલ્લવંકરી સ્વરૂપ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. વાંચકો જાણુના દરો કે

આફગાનિસ્તાન સાથેના ભારત વર્ષની અગ્રેષ્ઠ સરકારનો સંબંધ સ્થાપન થયા પછી તરતજ બ્રિટિશ પ્રમોએ ત્યાં એક યુરોપિયન રેસિડેન્ટ રાખવાનો યત્ન કર્યો હતો. પણ એમાં એ લેડિઝ સફળ થયા નહોતા. આખરે ગવર્નર જનરલ લૉર્ડ આર્થર-હા રાજ્ય કાળમાં અમીર અહાદુરને અનેક લાઝચો આપીને તથા અનેક પ્રકારે સ્થગાવીને સર પિટર લમ્સ-ડન સાહેબને પ્રધાન કર્મીપદ અને સર હુર્ષ કાવાએરી સાહેબને રેસિડેન્ટ નીમીને કાબુલ મોકલ્યા હતા. વધારે શું કહીએ ? એ વખતે જાવન પડાણ કાબુલીઓ અને એકસો તેરા-શી કાબુલી કામિનીઓએ તીક્ષ્ણ અસ્ત્ર શસ્ત્ર લઈને ઘેળે દહાડે સાહેબોના બંગલા ઉપર હુમલો કર્યો અને તેમને બંગલામાંથી બહાર ખેંચી આણીને મેદાનમાં ઉભા કર્યા. આ બનાવ ઉપરથી કાબુલ સાથે અગ્રેજ સરકારનું યુદ્ધ થયું. યુદ્ધ થયા પછી અગ્રેજ સરકારે લાંબા પૂછ્યું કે, હમારા સાહેબોએ હમારા દેશની સ્ત્રીઓ ઉપર કોઈ જુલમ કર્યો નહોતો, છતાં હમારી સ્ત્રીઓએ હથિયાર બંધ નહીને તેમનાં ઉપર હુમલો કેમ કર્યો ? સાંભળ્યા પ્રમાણે એ પ્રશ્નનો ઉત્તર કાબુલી સ્ત્રીઓએ એવો દીધો કે, હમારા દેશના લોકોની ધર્મજી વિરુદ્ધ કાબુલમાં રેસિડેન્ટ રાખવામાં આવ્યો હતો. હમારી ગતિની સ્વતંત્રતા ઉપર હસ્તા કોપ કરવાનો કોઈને અધિકાર નહોતો-કેવો આશ્ચર્યકારક સ્વતંત્રતાનો શોખ ? કેવું આશ્ચર્ય કારક સાદસ અને સ્વદેશ હિતપિતા ! રશિયા અને તુર્કિસ્તાનની વચ્ચે જુદાં ધોર સંગ્રામ ચાલી રહ્યો હતો, ત્યારે તુર્કિસ્તાનના મુસલમાન શાહને મદદ કરવા અફગાનિસ્તાનની અનેક રમણીઓએ પરિશ્રમ વેડીને અનેક પ્રકારની યુદ્ધની સામગ્રીઓ તૈયાર કરીને મોકલાવી હતી. રશિયાના એક બળવાન પરાક્રમી સેનાપતિને એ વાતની ખબર પડતાં તેણે એ સઘળી સ્ત્રીઓને પકડવાનો દુક્રમ આપ્યો. ૭૬ સ્ત્રીઓને કેદી બનાવીને સેનાપતિની યાવણીમાં મોકલી આપવામાં આવી કેટલાક દિવસ વીત્યા પછી સેનાપતિએ કહ્યું કે, “આ સ્ત્રીઓ જે મહારી સન્મુખ ઉભી રહીને હાથ નેડીને. મારી માંગે અને કહે કે હવેથી કદી એવું કામ નહીં કરીએ તો હું તેમને સુખ આપીશ અને છોડી દઈશ.” સ્ત્રીઓએ સેનાપતિની એ માગણી કબુલ કરી એટલે તેમણે સેનાપતિના ખાસ તંત્રમાં મોકલી આપવામાં આવી. આ સમયે ત્રણ સિપાહીઓ પાણીદાર તરવાર સાથે પહેરે ભરી રહ્યા હતા. સેનાપતિ ખુરસીમાં બેસીને વાતચિત કરી રહ્યા હતા, એટલામાં કાબુલી સ્ત્રીઓએ એકાએક અતિ ગુપ્ત રીતે પોતાના કપડાં વડે પહેરેગીરનાં મોં બંધ કરી દીધાં, અને તેમને એ પ્રમાણે નકામા બનાવી દીધા પછી સેનાપતિની પાસે પડેલી તરવાર ઉઠાવી લઈને તે વડે સેનાપતિ સાહેબના માથાના બે દુકડા કરી નાંખ્યા. રમણીઓ ‘હવે પોદાર કરીને બોલી ઉઠી કે, ‘આનુંજ નામ મારી ! આનુંજ નામ મારી ! !’ કેવળ એટલુંજ નહીં પણ થોડીવારમાં, આસપાસ એવી ગપ ઉડાવી કે, સેનાપતિએ હમને છોડી મુકી છે અને સેનાપતિના મૃત્યુના સમાચાર પ્રસરે તે અગાઉ તો પુરૂષોના વેશ ધારણ કરીને એ સ્ત્રીઓ યતુની યાવણીમાંથી એવી પત્રાયણ કરી ગઇ કે તેમનો પતોજ લાગ્યો નહીં. કાબુલની સ્ત્રીઓની ભુદ્ધિ આ પ્રકારે પ્રગવંદરી છે.

કાબુલમાં યતુવધનો દિવાજ સર્વત્ર વિશેષ દીઃ માં આવે છે. સ્ત્રીપુરુષ બંને હથિયાર યજ્ઞાવધાની વિદ્યામાં વિશેષ નિપુણ હોય છે. એ દેશમાં ઘણીખરી રમણીઓ જે ગીત ગાય છે, તે આપણા દેશની છાંદસીઓનાં ગીતની માફક આનન્દનાં ગાન કે પ્રેમ સંગીત નથી હોતાં. કાબુલની કામિનીનાં ગાન વીર અને શૈરસથી પરિપૂર્ણ હોય છે. એ દેશની સ્ત્રીઓ અત્યંત મ્હા પીએ છે. કોઈ કોઈને તંગાડુ પીવાની પણ ટેવ હોય છે. પણ તે

રિવાજ હજી સ્ત્રીઓમાં સાધારણ થઇ પડ્યો નથી. ઢાંઢ સદ્ગૃહસ્થની કન્યા, જ્ઞેન કે સ્ત્રી કહી કુલટા તરિકે પકડાય અને યુને સાખિત થાય તો ત્હેના માથાના કેશ કાપી નાંખીને તથા ગળામાં ખાસડાંતો દાર પહેરાવીને ગધેડા ઉપર બેસાડીને શહેરના મ્હોડા મ્હોડા બજારોમાં અને રસ્તાઓમાં ફેરવે છે. પરન્તુ જે પુરુષે ત્હેનું શિયળ ભગ કર્યું હોય છે, તે જ્ઞેન પકડાય છે અને ત્હેનો અપરાધ સાખિત થાય છે, ત્હેને એ સ્ત્રીના સ્વામી અથવા ખીજા સગાંન્દાસને હાથે ત્હેને મારી નાંખવામાં આવે છે. એજ કાણુકના રાજ્યનો કા-મદો છે. કોઈ કોઈ તો પુષ્કળ ધન આપીને પોતાના પ્રાણ બચાવે છે.

કાણુકની કામિનીઓમાં લખવા વાંચવાની ચર્ચા બિલકુલ છેજ નહીં એમ કહીએ તો ચાલી શકે. છુટી છવાઈ કેટલીક સ્ત્રીઓ કુરાને શરીરની બે ચાર આયતો મુખસ્થ કરીને ભણી જનારી મળી આવે છે; પણ ત્હેમને એ લખતાં આવડતું નથી. ઢાંઢ કોઈ રમણીઓ કુરાન વાંચી શકે છે, પણ તે કુરાન અને વર્ણમાળાના પુસ્તકના પહેલા ભાગ ઉપરાંત ખીજું કોઈ પુસ્તક વાંચી શકતી નથી. કાણુક દેશની સ્ત્રીઓને સહી તથા કલમ સાથે કાંઈ ભાગતું વળગતું નથી. લખવા વાંચવાનું શિક્ષણ લેવાનું ત્હેમને મન જ નથી થતું. સ્ત્રીઓ વિદુષી થાય એવી ઇચ્છા પુરુષો બિલકુલ કરતા જ નથી. જ્ઞેને ખરેખરે વિ-દ્યાન કહીએ એવા પંડિતો પણ આફગાન દેશમાં નથી. એટલે સરસ્વતી દેવી કેવળ સ્ત્રી-ઓમાંજ વાસ નથી કરતી એમ નહીં, પુરુષોમાં પણ એ અદસ્ત્યજ છે. જે કોઈ મુસલ-માન આખું કુરાન કંઈક કરી શકે છે, ત્હેને 'હાફિઝ' કહે છે. કાણુકમાં 'હાફિઝ' નું ઘણું માન છે. કેવળ કંઈક હોતુંજ જરૂરનું છે, ત્હેના એક પણ મ્લોકનો અર્થ ન આવડતો હોય તો કાંઈ ફિકર નહીં. જે ભોકો થોડા ધણા ભાગનો અર્થ કરવા શક્તિમાન છે અથવા ધરાન, તુર્કસ્તાન, હિન્દુસ્તાનમાંથી આખા કુરાનનો અર્થ શીખી આવ્યા છે, તેઓ તો દેવતા સમાન ગ્રન્થ, સન્માન અને ભક્તિભાવ પ્રાપ્ત કરે છે. સાર માત્ર એટલોજ કે 'કુરાન સિવાય ખીજું' કાંઈ ભણવા ગણવાની ચર્ચા કણુકીઓમાં છેજ નહીં. સ્ત્રીવર્ગ તો તદ્દન અધકારમાં જ છે.

કાણુકી સ્ત્રીઓની રસોઇ ઘણીજ અગવડ ભરેલી હોય છે. તેમની રોટલી સિવાય ખીજી કોઈ ચીજ હિન્દુસ્તાનના માણસને ગળે ઉતરે નહીં. રોટલી પણ એવી જાડી અને કઠણ હોય છે કે આપણાથી ભાગ્યેજ ખવાય. આફગાનોમાં જેઓ શાખીન હોય છે ત્હેમ-ના ઘરની સ્ત્રીઓની બનાવેલી રોટલી ખીજીઓ કરતાં જરા નરમ હોય છે ખરી, પણ એ-કારમાં તો એ પણ કાંઈ નહાની હોતી નથી. એવી રોટલી ખાઈનેજ હિન્દુસ્તાનના આ-દમી બે ચાર દિવસમાં કાણુક ઊડવા તૈયાર થાય; ને દાગ એવી જાડી હોય છે કે ભાત-માં મેળવી જ ન શકાય! માંસ એવી રીતે બનાવવામાં આવે છે કે આપણા દેશના મા-સાંહારીઓના નળના જઠરમાં તો તે પચીજ ન શકે. શકભાજી કરતાં એ દેશમાં માં-સનો રિવાજ વધારે પ્રચલિત છે. ભાન ખાવાનો રિવાજ ધીમે ધીમે દાખલ થતો જાય છે, પણ એનો ઉપયોગ ગ્રીષ્મકાળમાંજ થાય છે. ભાત એકલો ખાતા નથી પણ રોટ-લીની સાથે ખાય છે. પુત્રાવ વગેરે બનાવવામાં એખાનો ખપ પડે છે. ભારતવર્ષમાં આવીને કાણુકીઓ ખિચડી બનાવતાં શીખી ગયા છે, એટલે ઘણી સ્ત્રીઓ શિયળાની મોસમમાં ખિચડી રાંધે છે. આફગાનિસ્તાનમાં ફળફળાદિ ખૂબ મળે છે એટલે શાક ભાજી કરતાં ફળ ફળાદિનો રિવાજ વધારે છે. ખટાઇનો પ્રચાર બહુ થોડો છે. ઘણી જગ્યાએ તો બિલકુલ છેજ નહીં એમ કહીએ તો ચાલે. બકરાં ઘેટાં, આદિતું માંસ ઘણું

ખરું બધે વપરાય છે. જાંટનું માંસ પણ સધળે દેકાણે વપરાતું જોઈએ છીએ. ગાયના માંસનો વાપર બહુ ઓછો છે.

આફગાન દેશમાં 'સ્ત્રી ભોજન' નો એક તહેવાર છે. કોઈ ખાસ બનાવની યાદગારમાં કોઈ કોઈ ગામની સ્ત્રીઓને ભાત ખાતનું જમણું જમાડવામાં આવે છે. પણ દસ કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ એકઠી થવા ન પામે તો ભોજન થતું નથી. કોઈ કોઈ જગ્યાએ તો બસે ત્રણસે સ્ત્રીઓ ભોજન કરવા એકઠી થાય છે. એ સમયે કોઈ પુરુષ ત્યાં જવા પામતો નથી. ફક્ત સ્ત્રીઓની જ મારફતે થી વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે. રમણીઓ એકઠી થઈને જે રીતે આસન ઉપર બેસેછે, એ રીત પણ એક નવાઈ જેવી છે. સાંથી આગળ વિધવાનું દળ હોય છે; ત્યાર પછી કુમારિકાઓનું ટોળું, તે પછી સધવાઓનું ઝુંડ હોય છે, અને સૌની પાછળ ફરીથી પરણેલી વિધવાનું મંડળ હોય છે. ભોજનની વાનીઓ પીરસવાની રીત પણ અવનવીજ છે. પહેલાં વિધવાઓને, પછી કુમારિકાઓને, એમ ઉપર જણાવેલા ક્રમ મુજબ પીરસવામાં આવે છે. જમવા તો બધી સ્ત્રીઓ સાથેજ બેસેછે, પણ પીરસવાનો રિવાજ ઉપર મુજબ છે. વાની કેવી રીતે પીરસવામાં આવે છે તે જણવું પણ આવશ્યક છે. કારણકે એ રીત પણ ઘણી કુતુહલજનક છે. બાણમાં પહેલાં ખુબ મોટા જમ્યામાં મીઠાઈ મૂકવામાં આવે છે. મીઠાઈ ખાંડની બનાવવામાં આવે છે અથવા તો ફળ અને માંસ ભેળવીને બનાવવામાં આવે છે. મીઠાઈ ખાવાનું પૂરું નથી થતું, એટલામાં એક પાત્રો ત્યાં પીરસવામાં આવે છે. ત્યાર પછી ચોટલી કે માંસ જે હોય તે પીરસવામાં આવે છે. આખરે મેવો અને ગરમાગરમ ત્યાં પીવડાવવામાં આવે છે. આફગાન દેશમાં સ્ત્રી તેમજ પુરુષ બન્નેમાં ત્યાં પીવડો ખુબ રિવાજ છે. એક સ્ત્રી રાત દિવસ મળીને દસ બાર વાર ત્યાં પીએ છે. કોઈ કોઈ કોરી પીતાં શીખી છે. બાલિકાઓ ઘણી થોડી ત્યાં પીએ છે.

આગળ જણાવી ગયા છીએ કે કાણુલીઓની માતૃભાષા પસ્તુ છે. એ ભાષા જેટલી કંઈક તેટલીજ કંઈક છે. સ્ત્રીઓને એ ભાષામાં ગીત ગાતાં જોઈને હાસ્યરસ સિવાય બીજો કોઈ રસ કે ભાવ ઉત્પન્ન થતોજ નથી. ગાણું પણ હલકું અને નિયમ વગરનું હોય છે. ગીત ગાતી વખતે તેઓ એટલી ધુમરાણુ કરી મુકે છે કે તેને સાંભળવા કરતાં, એ જગ્યાએથી ઉઠીને ચાલ્યા જવાનું મન થાય છે.

ફુલવાડી.

વાંચવા લાયક ૫૦૦ પુસ્તકો.

[વકોદરાના મુખસિદ્ધ "સાહિત્ય" માસિકના તન્નિશ્ચએ ગ્રાહેર હરીશ્ચપથી - શહેર લાયજેરી માટે સારામાં સારાં ૫૦૦ પુસ્તકોની, અને ગામ-લાયજેરી માટે સારામાં સારાં ૨૫૦ પુસ્તકોની યાદીઓ માગી હતી. જે યાદીઓ દુનિામને લાયક ગણવામાં આવી હતી, તેમાંથી એકેકી તેઓએ "સાહિત્ય"માં પ્રકટ કરી છે. મુન્દરીમુખોધના વાયકોને ઉપયોગી થઈ પડે, તે માટે આ પત્રમાં પણ તે લેવામાં આવી છે, જેમ કરવાની પરવાનગી આપવા માટે "સાહિત્ય"ના તન્નિશ્ચ નો અમે ઉપકાર માનીએ છીએ.

આવી કોઈ યાદી લાએજ સંપૂર્ણ હોઈ શકે; અને આ પણ નથી. તેમાં રહેલા કોઈ કોઈ દષ્ટિ દેવોનું અમે શોધન કર્યું છે; પરંતુ ત્યાં સુધારા વધારા કરવાથી અસહ્ય વિષય વિભાગમાં અથવા જીજ્ઞાસી રીતે ફરફાર થવાનો સંભવ હતો, ત્યાં તેમ થયેલું નથી. કેટલાક વાંચવા લાયક પુસ્તકો રહી ગયાં છે અને ઘોરંક મિત્ર જરૂરનાં દાખલ થઈ ગયાં છે; પરંતુ આવી મોટી યાદીમાં તેમ થવું સ્વાભાવિક છે.

વિષય વિભાગ પ્રમાણે થયેલી પુસ્તકોની વહેંચણીની કેટલીક ખામિઓ દૂર થાય, તે માટે અહિં સૂચન કરવામાં આવ્યું છે:

૧. કૃષ્ણજીવન (રા. રા. જીવનકાલ કૃત), પ્રાચીન પુરાણોની વાર્તાઓ (સૌ. શારદા પ્રદેન કૃત), સાહસ સંગ્રહ, અને રંગપૂત વીર રસ કથા, -જેવાં પુસ્તકો વાર્તા-વિભાગમાંજ આવવાં જોઈએ.
૨. રામચન્દ્ર (મિસિસ ખિસેન્ટ કૃત), પામલ હરનાથ, ગૌરાંગ પ્રભુ, અને કૃષ્ણ ચૈતન્ય, -જેવાં પુસ્તકો જીવન ચરિત્ર વાળા વિભાગમાં રહેવાં જોઈએ.
૩. પ્રવીણ સાગર (અને તુલસીદાસકૃત રામાયણ) જેવાં પુસ્તકો, જે કે ધર્મ અને જ્ઞાનના વિભાગમાં પણ આવે તથાપિ કાવ્ય વિભાગમાં તે વધારે ઉપયોગી ગણાય.
૪. "લેન્ડોરના સંવાદો" કાવ્ય-નાટક વાળા ભાગમાં જ જોઈએ. તેમજ "પ્રવાસ પુષ્પોગદી" અને "ભાઈચંકર અન્ધમાત્રા."
૫. આત્મારામજી કૃત પૃથુરાજ ચતુરબાણ અને જુતાખીરામ કૃત કાવ્યકાંસ્તુભ જેવા કેટલાક હાલ અપ્રાપ્ય થઈ ગયેલા ગ્રન્થો (તેમજ પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિકના અંકો) આ સંગ્રહને નિરુપયોગી છે; કારણકે તે મળ્યાં શકે નહિ.
૬. કાવ્ય-નાટક વિભાગને અન્તે નંબર ૯૨ થી વિવિધ પ્રકારનાં પુસ્તકોની નામાવલી જોઈ, જેલો વિભાગ અમે પાડી લીધો છે. આમાંનાં સઘળાં પુસ્તકો ઉપર આવી ગયેલા ભાગોમાં સારી રીતે ગોઠવી શકાય તેમ છે.

૭. સૂર્યરામે શ્રમ લખેને આ ઘણી ઉપયોગી યાદી તૈયાર કીધી છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે. તેની ખાસ વિશેષતા એ છે કે, તેમાંનાં સઘળાં પુસ્તકો વાંચવાની ભલામણ કરી શકાય તેવાં નિર્દોષ અને ઘણાં ખરાં વાંચવાલાયક તથા ઉપયોગી - છે. ૨૫૦ પુસ્તકો વાળી જીજ્ઞાસી યાદીનાં પુસ્તકોનો મોટો ભાગ આ યાદીમાં સ્વાભાવિક રીતે આવી જતો હોવાથી તે પ્રકટ કરવામાં આવી નથી. -તન્નિ, મુન્દરી મુખોધ.]

૫૮૦ ઉત્તમ પુસ્તકો. શહેર લાયબ્રેરી માટે.

પસંદ કરનાર: રા. રા. સૂર્યરામ સોમેશ્વર દેવાચારી. હુણવાડા.

(" ન્યા. રાનારેનું જીવન ચરિત્ર " ના કર્તા.)

૧. ઐતિહાસિક અને કલ્પિત નવલકથા, વાર્તા, વગેરેને લગતાં.

નંબર.	પુસ્તકનું નામ.	લેખકાંતરકર્તા, પ્રકાશક કે કર્તાનું નામ.	ર. આ. પા.
૧	અરવિન્દ કુમાર	સાં. સુમતિ	૦ ૧ ૦
૨	અરાધમી સદીનું દિંદુસ્થાન	એપોક	૧ ૮ ૦
૩	અરેમિયન નાઈટ્સ	ઈચ્છારામ સૂર્યરામ દેસાઈ	૪ ૦ ૦
૪	અલક્ષ્યજ્યોતિ	શિવભાઈ આપુભાઈ (સુમિત્ર)	૧ ૮ ૦
૫	ઈન્દુ કુમારી	મેશી જગનલાલ નારણદાસ	૧ ૮ ૦
૬	ધરાપતી	જગનલાલ દાકારદાસ મોદી	૧ ૮ ૦
૭	ઈસપકૃત વાર્તાસંગ્રહ	રણછોડદાસ નારણજી	૦ ૮ ૦
૮	ઉપકાળ ભાગ ૧-૨	સાં. પ્રસન્નગૌરી મહેતા	૨ ૮ ૦
૯	ઉપકાન્ત	ભોગીન્દ્રરાવ ર. દાવેડીઆ	૧ ૮ ૦
૧૦	ઉત્તરાઈ જતો પ્રેમ	નારાયણ હેમચંદ્ર	૦ ૧ ૦
૧૧	એમ. એ. બનાકે કયું મેરી મીટી અરાગ કાઈ ?	અમૃત કેશવ નાયક	૧ ૦ ૦
૧૨	ઔરંગઝેબ અને રજપૂતો	કૃષ્ણલાલ મોદનલાલ ઝવેરી	૨ ૦ ૦
૧૩	ઔરંગઝેબનો ઉદય	દેસાઈ મોદનલાલ જગનલાલ	૨ ૦ ૦
૧૪	અંધેરી નગરીનો ગર્ધવસેન	રાં. બં. હરગોવિંદદાસ દાં.	૦ ૧૨ ૦
૧૫	કથાગુચ્છ	કાંટાવાળા શિવપ્રસાદ દ. પંડિત	૦ ૫ ૦
૧૬	કથા સરિત્સાગર ભા. ૧-૨	(સરતું સાહિત્ય કાર્યાલય.) શાન્તી સ્વામીજી વિ. દાસજી અને દેસાઈ ઈચ્છારામ સૂર્યરામ	૪ ૦ ૦
૧૭	કપિજ્વા	શિવભાઈ આપુભાઈ (સુમિત્ર)	૦ ૬ ૦
૧૮	કમળ કુમાર	રવ. સાં. સુમતિ	૦ ૬ ૦
૧૯	કરણધેસી	રા. આ. નંદસાંકર તુળબસાંકર	૧ ૮ ૦
૨૦	કાદંબરી	જગનલાલ દરિયાલ પંડ્યા	૨ ૦ ૦
૨૧	કુટુંબમિત્ર	સ્વં. કરસનદાસ મૂળજી	૧ ૦ ૦
૨૨	કુસુમાવલી	દેવલરામ કૃપારામ પંડ્યા	૧ ૮ ૦
૨૩	કુળવંતી અજ્ઞાન વિલાપ	સુતરીયા દીનશાહ માણેકજી	૦ ૮ ૦
૨૪	કુંવારી કેન્યા	કવિ ભવાનીશંકર નરસિંહરામ	૦ ૧ ૦

૨૫	કૃષ્ણકાવ્યનું વિજ્ઞાન	નારાયણ હેમચંદ્ર	૦ ૮ ૦
૨૬	કોતુહલાના અને મોધ વચન	મણેશજી જોશીભાઈ	૦ ૧૨ ૦
૨૭	ગુજરાતની લુની વાતાવિધા	મણિલાલ જાગરમ ભટ્ટ	૧ ૮ ૦
૨૮	ગુજરાતસિંહ	સ્વ. મણિલાલ નનુભાઈ દિવેદી	૨ ૦ ૦
૨૯	ગૃહલક્ષ્મી	જગનલાલ નારાયણ મેથ્રી	૧ ૧૨ ૦
૩૦	ગંગા-ગુરુના વાતો	જગજીરામ સૂર્યરામ દેસાઈ	૧ ૦ ૦
૩૧	ગંગા-ગોવિંદસિંહ	" " "	૧ ૧૨ ૦
૩૨	ચાંદનિકા દેવદાસ	રતનજી દુરાંમજી શેઠના	૧ ૪ ૦
૩૩	ચંદ્ર રમણ અથવા પ્રેમનીઆંટી બુંદી	નરમેશરામ પ્રાણજીવન	૧ ૦ ૦
૩૪	ચંદ્રશેખર	દુર્ગાનાથ ગારિનાથ દવે	૧ ૦ ૦
૩૫	ચાંદબીબી (મેટ્રોજ ટેકર કૃત)	સન્યા પેરતનજી જમસેદજી	૨ ૦ ૦
૩૬	છુપી પોસિસ	પરભુલાલ મૂળચંદ દેસાઈ	૦ ૧૨ ૦
૩૭	સાભાગ્યવંતા જ્યાકુંવર	ડો. પોપટ પ્રભુરામ	૦ ૧૦ ૦
૩૮	જીવન પ્રમાણ	નારાયણ હેમચંદ્ર	૧ ૦ ૦
૩૯	જીવનસંધ્યા	" "	૧ ૦ ૦
૪૦	જ્યોત્સ્ના	આચાર્ય મણિશંકર મૂળશંકર	૦ ૧૨ ૦
૪૧	જ્યોતિઃપુજા	માધવરાવ બાળારાવ	૧ ૮ ૦
૪૨	ટીપુ સુલતાન	અરદેશર કુંવરજી મીનાબાળા	
૪૩	કુંકી કહાણીઓ ભા. ૧-૨	સા. શ્રીગાર	૧ ૦ ૦
૪૪	કુંકી વાતાવિધા	રત્નસિંહ દીપસિંહ પદમાર અને નારાયણ હેમચંદ્ર (સ. સા)	૦ ૧૧ ૦
૪૫	ટક્કીમેક્કસ	નમીનદાસ પુટ્ટોતમદાસ સંઘવી	૪ ૦ ૦
૪૬	ટક્કીમેક્કસ	ધીમતરામ નરસરામ પંડ્યા	૧ ૦ ૦
૪૭	ટિરેક્ટરીય શેરવોલ હોમ	ધનમુખલાલ કૃષ્ણલાલ	૦ ૧૨ ૦
૪૮	તારા (મેટ્રોજ ટેકર કૃત)	જલ્દાંગીર જેજનજી મહેતાના	
૪૯	તેજપ્રભા	પ્રેમપ્રસાદ	૧ ૧૨ ૦
૫૦	ત્રણ ધર્મમાં ત્રણ લ.ખ	સાહ રતનલાલ આત્મારામ	૧ ૪ ૦
૫૧	દોઢી ઉપર દુઢી	દેસાઈ ઇન્દ્રજીરામ સૂર્યરામ	૧ ૦ ૦
૫૨	દુગંધા નન્દિની	૨૧૦ નારાયણ હેમચંદ્ર	૦ ૮ ૦
૫૩	નંદી કે અહેન	કરમચંદ્રી ૨. નાનજીઆણી	૦ ૧૨ ૦
૫૪	નવલકથા સંગ્રહ	પદમાર રત્નસિંહ દીપસિંહ	૦ ૮ ૦
૫૫	નવા યુગની વાતો ભા. ૧-૨	પદીવાર અમૃતલાલ મુંદરજી	૦ ૧૦ ૦
૫૬	નુરજહાંન	શાલી પ્રાણજીવન હરિહર	૨ ૦ ૦
૫૭	પતિવ્રતા જોગમ બુદ્ધિચિત્રા	ગુલાબાઈ રામચંદ્ર મહેતા	૧ ૮ ૦
૫૮	પદ્મનાભ	ચિત્તલાઈ બાણલાઈ (સુમિત્રા)	૧ ૮ ૦
૫૯	પાણીપતનું યુદ્ધ	ધીરજલાલ ન. દેસાઈ.	૨ ૦ ૦

૬૧	પેશ્વાની પડતીનો પ્રસ્તાવ	ધર્મશાસન ધર્મશાસન	૨	૦	૦
૬૨	પ્રભાવતી	પુરપોત્તમદાસ લક્ષ્મીભાઈ	૧	૦	૦
૬૩	પ્રમદા અથવા સદ્ગુણી વદુ	મદનલાલ લક્ષ્મીભાઈ મુનસફ	૦	૮	૦
૬૪	પાંડવાશ્વમેધ	મણિશંકર ગોવિંદજી વૈવશાસ્ત્રી	૨	૦	૦
૬૫	પાંડવ અને કૌરવો	" " "	૩	૦	૦
૬૬	પ્રિયકાન્ત	રણજીતભાઈ વલ્લુભાઈ દીવેદીઆ	૧	૮	૦
૬૭	પૃથ્વીરાજ ચંદુઆણુ ને ચંદ્રશેખરદાસી	મણીલાલ જગદરામ ભટ્ટ	૧	૮	૦
૬૮	પંદરલાખ પર પાણી	મુનીલાલ લક્ષ્મીભાઈ પરીખ	૧	૦	૦
૬૯	બધોડા	રણજીતભાઈ ઉદયરામ	૦	૮	૦
૭૦	બાદશાહ અને ખીરબલની વાતો	પ્ર. સુવિચાર દર્શક મંડળી	૨	૮	૦
૭૧	બાજીરાવ બક્ષાણ	દેશાઈ ધીરજીરામ નરભેરામ	૨	૦	૦
૭૨	બેગમ સાહેબ	શસ્ત્રી પ્રાણજીવન દુરિદર	૨	૦	૦
૭૩	બે બહેનો	રા. બ. દરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા	૦	૮	૦
૭૪	ભદ્રબાલા	નમિષતરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત	૧	૪	૦
૭૫	ભદ્રંભદ્ર	રા. બ. રમણભાઈ મ. નીલકંઠ	૧	૦	૦
૭૬	મણિ અને મોહન	વનમણી લાધાભાઈ મોદી	૨	૦	૦
૭૭	મધુકર	શિવભાઈ આપુભાઈ (સુમિત્ર)	૧	૮	૦
૭૮	મહાપ્રેતા	અમૃતલાલ કદાનજી ત્રિવેદી	૧	૪	૦
૭૯	મધુકે હુટારો	ફરદુનજી બહેરામજી	૧	૮	૦
૮૦	માઝા અને મુદ્રિકા	મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ	૦	૮	૦
૮૧	મુક્તા	મણિશંકર ગોવિંદજી	૩	૦	૦
૮૨	મુકુલ મદન	કૃષ્ણરાવ ભોળાનાથ	૦	૮	૦
૮૩	મુદુત્રા	બોગિન્દ્રરાવ દિવેદિયા (સુખન્ધુ)	૦	૮	૦
૮૪	મૃણાલિની	નારાયણ હેમચંદ્ર	૦	૮	૦
૮૫	મેવાડની સંધ્યા	વંસંત	૧	૮	૦
૮૬	સેશિની	રામમોહનરાવ જસવંતરાવ	૧	૪	૦
૮૭	ચોગજીવન	નારાયણ હેમચંદ્ર	૦	૧૨	૦
૮૮	રજ્યા બેગમ	નારાયણ વિસનજી ચતુર્ભુજ	૧	૮	૦
૮૯	રણવીરસિંહ	પુરપોત્તમ વિં. માવજી	૧	૦	૦
૯૦	રત્નઅંધિ	ચતુર્ભુજ માણિકેશ્વર	૦	૮	૦
૯૧	રતિ મુંદરી	મણિલાલ જગદરામ ભટ્ટ	૧	૪	૦
૯૨	રશિદા	હાજી મહમદ અલ્લારખીઆ	૧	૦	૦
૯૩	રામ અને રાવણ	મણિશંકર ગોવિંદજી	૧	૦	૦
૯૪	રાસેત્રાસની કથા	કેદારી ગીરધરલાલ દયાળલાલ	૦	૧૦	૦
૯૫	ફપમુંદરી	રા. બ. હ. હા. કાંટાવાળા	૦	૫	૦
૯૬	રૂપતગરની ગાઝલગરી	ન. ગાઝલ ને ગાઝલ	૨	૦	૦

ક્રમ	લક્ષિત મોહન	પ્ર. ગુજરાતી પંચના અધિપતિ અમદાવાદ.	૧ ૮ ૦
૯૮	ક્રતા અને લક્ષિના	ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ	૧ ૮ ૦
૯૯	લીકાર્ડ (ડીટેક્ટીવ નવલકથા)	મીસતરી રસ્તમજી હોરમસજી	૩ ૦ ૦
૧૦૦	લીલા (લોર્ડ લીટન કૃત)	પ્ર. ગુજરાતી પ્રેસ મુંબઈ.	૧ ૦ ૦
૧૦૧	વનરાજ ચાવડો	રા. સી. મહીપતરામ રૂપરામ	૧ ૮ ૦
૧૦૨	વસંતલીલા	રતનલાલ આત્મારામ શાહ	૧ ૦ ૦
૧૦૩	વાસવદત્તા	નારાયણ હેમચંદ્ર	૦ ૮ ૦
૧૦૪	વિક્રમની વીસમી સદી	મોતીલાલ ત્રિ. સદાવાળા	૩ ૦ ૦
૧૦૫	વિધવા લીરૂજ	મંજુભાઈ ભં. ત્રિવેદી	૨ ૮ ૦
૧૦૬	વિપિન	રાજેન્દ્ર સોમનારાયણ દલાલ	૧ ૮ ૦
૧૦૭	વિમળા	ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ	૧ ૦ ૦
૧૦૮	વિવિધ મીઠી મીઠી વાતો	સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર	૦ ૮ ૦
૧૦૯	વાંચવા લાયક વાતો	પુત્રોત્તમ કદાનજી ગાંધી	૧ ૦ ૦
૧૧૦	વિશ્વમેદ અથવા ૧૨૦૦૦ વર્ષ પૂર્વેનું હિંદુસ્થાન	શરીફ સાલેમદુમદ	૦-૧૦ ૦
૧૧૧	વિજયક્ષ	સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર	૦ ૧૨ ૦
૧૧૨	વીરમતી	જટાશંકર રવિશંકર	૧ ૮ ૦
૧૧૩	વીર દુર્ગાદાસ	વિક્રમદાસ ધનજીભાઈ	૧ ૦ ૦
૧૧૪	શાન્તિદા	સા. સુમતી	૦ ૧૨ ૦
૧૧૫	શાહજહો અને મિખારી	પ્ર. ગુજરાતી પ્રેસ, મુંબઈ.	
૧૧૬	શિવાજીનો વાઘનખ અને હલદી ધાટુંનું યુદ્ધ	પુ. વિ. માવજી પ્ર. ગુજરાતી પ્રેસ	૨ ૦ ૦
૧૧૭	શિવાજી	ગજાભાઈ રામચંદ્ર મહેતા	૧ ૦ ૦
૧૧૮	શ્વેતભાનુ	માધુભાઈ બાબારાવ દીવડીયા	૧ ૮ ૦
૧૧૯	સદ્ગુણી વલુ	વનમાળી લાધાભાઈ મોદી	૧ ૪ ૦
૧૨૦	સવિતા સુંદરી	પ્ર. ગુજરાતી પ્રેસ, મુંબઈ	૦ ૪ ૦
૧૨૧	સરસ્વતી	શાહ શીવલાલ આત્મારામ	૧ ૦ ૦
૧૨૨	સરસ્વતીચંદ્ર ભાગ ૧-૬	સ્વ. ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી	૭ ૧૨ ૦
૧૨૩	સરોજની	ચા. કે. દેસવાડાકર	૦ ૧૨ ૦
૧૨૪	સાગ ત્રણ લાખ ભાગ ૧-૨	ત્રિવેદી માધુભાઈ	૨ ૮ ૦
૧૨૫	સિતારનો શોખ અથવા કહેવાનાં સ્નેહ વ્રત	બોગીન્દ્રરાવ દિવડિયા.	૧ ૮ ૦
૧૨૬	સિંધરાજ જેસંગ	રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામ	૧ ૪ ૦
૧૨૭	સિંહગદનું યુદ્ધ	"	૧ ૦ ૦
૧૨૮	સુધારાનું ચિખર	"	૨ ૧ ૦

૧૨૯ મુધાદાસિની	સા. વિદ્યાગૌરી તથા સા. શારદાગૌરી	૧ ૪
૧૩૦ મુરસાગરની મુંદરી	પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજી	૧ ૮
૧૩૧ મુરચિ અથવા મુખી સંસાર	મદનલાલ લેલુલાલ મુન્સફ	૦ ૧૨
૧૩૨ મુરેન્દ્રનાથ	સોમેશ્વર મગનલાલ પંડિત	૧ ૮
૧૩૩ સોમનાથનું શિવલિંગ	શાહ સુનીલાલ વર્ધમાન	૧ ૪
૧૩૪ મુંદર ખદેન	મણિલાલ જીવારામ ભટ્ટ	૦ ૧૨
૧૩૫ મુંદર સોદાગર	મગનલાલ દલપતરામ ખખખર	૨ ૮
૧૩૬ સંધ્યા અથવા મરાકનો સુચસ્તિ	પુરુષોત્તમ વિશ્રામ માવજી	૦ ૧૨
૧૩૭ સંસાર મુખ	સ્વ. કરસનદાસ મૂળજી	૧ ૦ ૦

૨. ઇતિહાસ અને જીવન ચરિત્રને લગતાં.

૧ અકબર	ઉત્તમલાલ દેશવલાલ ત્રિવેદી	૦ ૮ ૦
૨ અકબર ચરિત્ર	રા. સા. મહીપતરામ રૂ. નીલકંઠ	૦ ૮ ૦
૩ અલેક્ઝાન્ડ્રાના સમયનું હિંદ	મણુપતરામ હીમતરામ દેશાઈ	૧ ૪ ૦
૪ અરોકનું જીવન ચરિત્ર	જીવનલાલ અમરશી મહેતા	૦ ૧૦ ૦
૫ આનંદીબાઈ જ્ઞેશી (૬૦) નું જીવન ચરિત્ર	દારકાબાઈ સાહે	૧ ૮ ૦
૬ ઇશ્વરચંદ્ર વિદ્યાસાગરનું જીવન	કૃપાશંકર દોલનરામ	૦ ૮ ૦
૭ ઇંગ્લંડનો ઇતિહાસ	રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામ	૧ ૧ ૦
૮ ઇંગ્લંડની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ	રા. જા. કમળાશંકર બાલુશંકર	૨ ૦ ૦
૯ ઉદોગી પુરુષોનાં જન્મવૃત્તાંત	ડૉ. રતનભદ્ર મણીલાલ	૨ ૪ ૦
૧૦ કરસનદાસ મૂળજીનું ચરિત્ર	સ્વ. મહીપતરામ રૂપરામ નીલકંઠ	૦ ૮ ૦
૧૧ કૃષ્ણ ચરિત્ર	કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી	૧ ૮ ૦
૧૨ કૃષ્ણ જીવન	જીવનલાલ અ. મહેતા	૦ ૫ ૦
૧૩ દેશવ ચરિત્ર	સ્વ. નારાયણ હેમચંદ્ર	૦ ૬ ૦
૧૪ દોલમ્બસનો જ્ઞાન	બાલુલાલ મથુરાદાસ	૦ ૫ ૦
૧૫ ગુજરાતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ	ગોવિંદલાલ દાથીલાઈ	૧ ૦ ૦
૧૬ ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ	ગોવિંદલાલ દાથીલાઈ	૦ ૧૨ ૦
૧૭ ગુજરાત રાજસ્થાન	દાણીદાસ દેવશંકર પંડ્યા	૭ ૦ ૦
૧૮ શ્રીયુત ગોવર્ધનરામ	દાનિલાલ જગનલાલ પંડ્યા	૧ ૦ ૦
૧૯ ગૌરીશંકર હિદયશંકર જોષાનું જીવન ચરિત્ર	કંઈશીકરામ વિ. મહેતા	૨ ૦ ૦
૨૦ ગ્રીસદેશનો ઇતિહાસ	રા. સા. મહીપતરામ રૂપરામ	૦ ૧૪ ૦
૨૧ ચરિત્ર ચંદ્રિકા	દેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી	૨ ૮ ૦
૨૨ જગતનો અર્વાચીન ઇતિહાસ	રા. સા. જમીપતરામ શાસ્ત્રી	૨ ૦ ૦
૨૩ ગાંધી સંસ્થાનમાં મહારાણી		

૨૪	રાજસ્થાનનો ઇતિહાસ	પ્ર. સ. સા. વહેક મંડળ	૨ ૦ ૦
૨૫	દયારામની સંપૂર્ણ જીવન કથા	શેઠ ત્રીભુવન ગમનાદાસ	૧ ૦ ૦
૨૬	દયારામનો અક્ષરદેહ	ગો. મા. ત્રિપાઠી	૧ ૪ ૦
૨૭	દક્ષિણનો પૂર્વ સંમયનો ઇતિહાસ	નવનીધરાય નારાયણભાઈ મહેતા	૧ ૦ ૦
૨૮	દુર્ગારામ મહેતાજીનું ચરિત્ર	રા. સ. મહીપતરામ રૂપરામ	૧ ૦ ૦
૨૯	ધાર્મિક પ્રશ્નો		૦ ૪ ૦
૩૦	નરસિંહ મહેતાનું જીવન અને કવન જ્યોત્સુખરાય પુ. જોશીપુરા.		૧ ૦ ૦
૩૧	નામદાર ગેડરજનનું જીવન ચરિત્ર	અમવાનજાણ રણછોડભાઈ બાદશાહ	૧ ૮ ૦
૩૨	નામદાર મહારાણી વિકટોરિયાનું જીવન ચરિત્ર	દુષ્કારામ સૂર્યરામ દેશાઈ.	૧ ૮ ૦
૩૩	નામદાર શહેનશાહ જ્યોત્સુનું જીવન ચરિત્ર	એમ્પાસર પબ્લીશીંગ કંપની, મુંબઈ ૧-૧૨-૦	
૩૪	નામદાર શહેનશાહ બાલુ મેરીનું જીવન ચરિત્ર	મણિલાલ જમારામ ખટ્ટ	૦ ૧૨ ૦
૩૫	નામદાર શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડનું જીવન ચરિત્ર	રાણી બોળાદત્ત ગણુપતરામ તંથા	
૩૬	" હુ પોતે "	લાખીયા રતિલાલ જીવજીલાલ	૧ ૪ ૦
૩૭	ન્યા. મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેનું જીવન ચરિત્ર	નારાયણ હેમચંદ	૨ ૦ ૦
૩૮	અમારા જીવનમાંથી કેટલીક યાદગીરીઓ (ન્યા. મહાદેવ રાનડેનું કૌટુંબિક જીવન)	સૂર્યરામ સોમેશ્વર દેવાશયી	૧ ૮ ૦
૩૯	નેપોલિયન બોનાપાર્ટનું ચરિત્ર	સરસ્વતી લદા મંગાંચકર.	૧ ૮ ૦
૪૦	પૃથુરાજ ચટ્ટોપાધ્ય	ચુનીલાલ બાપુજી મોદી	૧ ૪ ૦
૪૧	પ્રાચીન ભારત લાંબે ૧	આત્મારામ કેશવજી ત્રિવેદી	૧ ૦ ૦
૪૨	પ્રેસિડેન્ટ જ્યોર્જ વોશિંગ્ટનનું જીવન ચરિત્ર	લક્ષ્મીસંકર મોરારજી	૧ ૦ ૦
૪૩	પ્રેસિડેન્ટ ક્લિંકનનું ચરિત્ર	મણુપતરામ વેળીગમ	૧ ૦ ૦
૪૪	ફાર્બસ ચરિત્ર	મણિસંકર રત્નજી ભટ્ટ	૦ ૧૨ ૦
૪૫	ફ્રેન્ચ રેવોલ્યુશન	મનઃસુખરામ સૂર્યરામ.	૦ ૬ ૦
૪૬	જુદ્ધ ચરિત્ર	ચુનીલાલ બાપુજી મોદી.	૦ ૧૨ ૦
૪૭	જેન્નમિન ક્રાંતિક્ષનનું જીવન ચરિત્ર	મણિલાલ નયુભાઈ દોસી	૦ ૧૦ ૦
૪૮	ક્રિસ્ટિય રિયાસન (પૂર્વાર્ધ)	ગોવિંદભાઈ દાથીભાઈ	૧ ૦ ૦
૪૯	ભારત રાજ્ય મંડળ.	ચંપકલાલ લાલભાઈ	૧ ૮ ૦
૫૦	ભારતના મહાન પુરુષો	અમૃતલાલ લાલભાઈ	૧૦ ૦ ૦
૫૧	" વીર પુરુષો	શિવપ્રસાદ દક્ષપત્રરામ પંડ્યા	૦ ૧૨ ૦
			૦ ૧૦ ૦

૫૨	સંત પુરષો	૨ ૦ ૦
૫૩	શ્રી રત્નો ભા. ૧-૨	૨ ૦ ૦
૫૪	મરાઠી સત્તાનો ઉદય (ન્યા. રાનડે કૃત) કરમચંદી ૨. નાનજીઆણી	૦ ૧૦ ૦
૫૫	મહાજન મંડળ	મગનલાલ નરોત્તમદાસ પટેલ ૧૦ ૦ ૦
૫૬	મહાન આદ્યેશનું ચરિત્ર	ચુનીલાલ બાપુજી મોદી ૦ ૫ ૦
૫૭	માહિન્ટ રુઝ્ઝાઈએસ્કિનસ્ટનનું ચરિત્ર	ચુનીલાલ માણેકલાલ ગાંધી ૦ ૧૨ ૦
૫૮	મેવોડની જાહોજલાલી	વિક્રમદાસ ધનજીભાઈ પટેલ ૦ ૧૨ ૦
૫૯	રણજીતસિંહ	ગણાભાઈ પીતાંબરદાસ દેવાશ્રી ૦ ૧૨ ૦
૬૦	રત્નમાળ	કવિ દલપતરામ ડાંભાભાઈ ૦ ૧૨ ૦
૬૧	રાજતરંગિણી ભા. ૧ લો	દેશાઈ ઇચ્છારામ સૂર્યરામ ૩ ૦ ૦
૬૨	રામ રામ મોહનરાયનું ચરિત્ર	કૃપાશંકર દોલતરામ ૧ ૦ ૦
૬૩	રામકૃષ્ણ પરમ હંસનું જીવન	મોતીશંકર ઉદયશંકર ૦ ૪ ૦
૬૪	રા. બ. રણજીડલાલ છોટાલાલનું જીવન ચરિત્ર	ભગવાનલાલ રણજીડલાલ બાદશાહ ૧ ૮ ૦
૬૫	રાસમાળા ભા. ૧-૨	રણજીડભાઈ ઉદયરામ ૪ ૦ ૦
૬૬	લોઈ વિલિયમ બેન્ડીન્ક	દેશાઈ ઇચ્છારામ સૂર્યરામ ૧ ૪ ૦
૬૭	લોઈ લોરેન્સ	વિશ્વનાથ પ્રભુરામ વૈદ્ય ૦ ૧૨ ૦
૬૮	વલ્લભ ચરિત્ર	લક્ષ્મીભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસ પારેખ ૧ ૮ ૦
૬૯	વિક્રમાંકદેવ ચરિત્ર	વલ્લભજી હરિદત્ત આચાર્ય ૧ ૦ ૦
૭૦	વિક્રમ ચરિત્ર	મણીલાલ નસુભાઈ ૨ ૪ ૦
૭૧	વિદેહી ગુર્જર સાક્ષરો	સુમનસ હરિલાલ મુન ૧ ૮ ૦
૭૨	વીરમંડળ ભા. ૧-૨	નારાયણ હેમચંદ્ર ૨ ૦ ૦
૭૩	સિદ્ધંત નામું	ચુનીલાલ બાપુજી મોદી ૧ ૪ ૦
૭૪	સોફ્ટીસનું જીવન ચરિત્ર	ગણપનરામ વેણીરામ ૦ ૧૨ ૦
૭૫	સોરઠી તથાવીખ અથવા સોરઠ દેશનો ઇતિહાસ	ભગવાનલાલ સંપતરામ ૪ ૦ ૦
૭૬	સ્વામી દયાનંદજીનું જીવન ચરિત્ર	આચાર્ય જમનાદાસ વૈષ્ણવ ૦ ૧૪ ૦
૭૭	શંકરાચાર્ય ચરિત્ર	મણિશંકર હરિકૃષ્ણ શાસ્ત્રી ૧ ૦ ૦
૭૮	હઝરત મહમદ પેગંબરનું જીવન ચરિત્ર	એલ. સી. મોમના ૦ ૧૨ ૦
૭૯	દિંદના પુત્રો અને મિત્રોનાં જીવન ચરિત્ર: મ. ૧-૨.	પ્ર. પાંડુરાવજી. દેસાઈ, અમદાવાદ ૦ ૮ ૦
૮૦	હેત્રી ફ્રાંસેજનું જીવન ચરિત્ર	જવાહર દેવાભાઈ પટેલ ૦ ૧૨ ૦
૮૧	દેવરચંદી અને દીપુ સુવ્રતાન	ઝવેરી કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ૧ ૪ ૦
૮૨	કુમારપાળ ચરિત્ર	મણીલાલ નસુભાઈ ૦ ૧૨ ૦
૮૩	ગ્રંથ વિનામલિ	ગમચંદ્ર દીનાનાથ ૧ ૮ ૦

૬૬	મેરી કારેલીનાં નીતિ વચન	રતનજી દુરામજી શેઠના	૦૦ ૮ ૦
૭૦	મેક્સમુલરનાં વેદાંત વિષેનાં લાપણો	દરજીવન ભગવાનજી શુક્લ	૧ ૦ ૦
૭૧	મેહમુદગર	મ. વેદ ધર્મ સભા, મુંબઈ	૦ ૮ ૦
૭૨	મેહસિનીનાં નીતિવચનો	કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી	૧ ૦ ૦
૭૩	મુવાવસ્થાનો શિક્ષક	જટારાંકર લીલાધર વૈદ્ય	૧ ૪ ૦
૭૪	યુરોપમાં બુદ્ધિસ્વાતંત્ર્ય	કુર્માશંકર પ્રાણજીવન રાવળ	૦ ૧૨ ૦
૭૫	યોગ કૌસ્તુભ	નથુરામ શર્મા	૧ ૮ ૦
૭૬	યોગ વાસિજ મહા રામાયણ ભા. ૧-૨	મ. ગુજરાતી પ્રેસ મુંબઈ	૧૦ ૦ ૦
૭૭	રાજર્ષિ રામકૃષ્ણ પરમહંસનાં બોધ વચન	નાતમરાય ઉ. ત્રિવેદી	૩ ૦ ૦
૭૮	રામચંદ્ર (મીસીસ ખીસાન્ટના પુસ્તકનું લાપાંતર)	એક થીઓસોફીસ્ટ	૦ ૮ ૦
૭૯	લેન્ડોરના કાષ્ઠનિક સંવાદો ભાગ ૧-૨	મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવે	૧ ૮ ૦
૮૦	વાદિમઝી રામાયણ	મ. ગુજરાતી પ્રેસ, મુંબઈ	૬ ૦ ૦
૮૧	વિચાર સાગર	મનઃસુખરામ ય. ત્રિપાઠી	૧ ૮ ૦
૮૨	વિદુરનીતિ	મ. ગુ. પ્રેસ, મુંબઈ	૦ ૨ ૬
૮૩	વિદ્યાર્થીનો સાચો મિત્ર	છાયાલાલ જીવનલાલ	૦ ૮ ૦
૮૪	વિવેક ચૂડામણી	જયરામ રઘુનાથ	૦ ૮ ૦
૮૫	વિશ્વવિજ્ઞાસ ભા. ૧-૨-૩	અમૃતલાલ જટારાંકર ભુચ	૧ ૧૨ ૦
૮૬	શુક નીતિ	ગુજરાતી પ્રેસ, મુંબઈ	૧ ૮ ૦
૮૭	શંકર દિગ્વિજય	કૃષ્ણલાલ ગોવિંદરામ દેવાશ્રી	૪ ૦ ૦
૮૮	સત્ય ધર્મ પ્રકાશ	મૂળશંકર માણેકલાલ યાજ્ઞિક	૧ ૪ ૦
૮૯	સદ્વર્તન	ગણપતરામ અનુપરામ ત્રિપાઠી	૧ ૮ ૦
૯૦	સામાજિક સેવાના સન્માર્ગ	ગણાભાઈ લક્ષ્મણ પટેલ	૦ ૧૨ ૦
૯૧	સાંખ્યદર્શન	ગાંધી પુ. કે.	૧ ૦ ૦
૯૨	સિદ્ધાન્તસાર	મણિલાલ નસુલાઈ દ્વિવેદી	૨ ૮ ૦
૯૩	સિદ્ધાન્ત સિંધુ	શ્રીમન્ નૃસિંહાચાર્યજી	૧ ૮ ૦
૯૪	સુરા ગોકુળજી ઝાલા અને વેદાન્ત	મનસુખરામ ય. ત્રિપાઠી	૧ ૪ ૦
૯૫	સુભાષિત રત્ન લાપડાગાર	મ. વસનજી પ. ચાહવાળા	૫ ૦ ૦
૯૬	સ્વરૂપાનુસંધાન	ગૌરીશંકર ઉદયશંકર ઓઝા	૧ ૮ ૦
૯૭	સ્વામિ રામતીર્થ (બધા વિભાગો)	મ. સ. સા. વર્ધક મંડળ	૨ ૩ ૦
૯૮	સ્વામિ-વિવેકાનંદ વિચારમાળા	મ. ગુજરાતી પ્રેસ, મુંબઈ	૨ ૪ ૦
૯૯	સંસારમાં સ્વર્ગ	અમૃતલાલ મુંદરજી પદિયાર	૧ ૮ ૦
૧૦૦	સ્વર્ગની કુન્ચી	" " "	૧ ૦ ૦
૧૦૧	સ્વર્ગનું વિમાન	" " "	૧ ૦ ૦
૧૦૨	સાચું સ્વર્ગ	" " "	૧ ૦ ૦

૧૦૩	હિતોપદેશ	રણછોડભાઈ ઉદયરામ	૦ ૧૨ ૦
૧૦૪	હૃદય પરીક્ષણ	નંદનાયક દોશિત	૦ ૧૨ ૦
૧૦૫	નીતિવાક્યામૃત	શાસ્ત્રી રામકૃષ્ણ	૦ ૪ ૦
૧૦૬	નીતિશિક્ષણ	આનંદશંકર બાપુભાઈ ધુવ	૦ ૧૨ ૦
૧૦૭	અર્વાચીન શાસ્ત્ર અને શાસ્ત્રીય વિચાર	મગનલાલ રતનજી	૦ ૧૨ ૦
૧૦૮	પાગલ હરનાથ	નર્મદાશંકર બાળાશંકર	૦ ૪ ૦
૧૦૯	ગૌરાંગ પ્રભુ	પાકક જગન્નાથ મચ્છારામ	૩ ૮ ૦
૧૧૦	અમર ચરિત્ર	ભગત બાપાલાલ વેણીરામ	૩ ૦ ૦
૧૧૧	કૃષ્ણ ચૈતન્ય ભાગ ૧-૨	નર્મદાશંકર બાલાશંકર	૧ ૪ ૦
૧૧૨	ઇમાનનાં મોતી	શૈવજી હાજી મહમદ અલારખીઆ	૨ ૦ ૦
૧૧૩	વૃત્તિ પ્રભાકર	મણિલાલ મહુભાઈ	૩ ૦ ૦
૧૧૪	ચેતન શાસ્ત્ર	"	
૧૧૫	નીતિ દર્પણ	વકીલ જમનલાલ ગોડીદાસ	૨ ૦ ૦
૧૧૬	સર્વ દર્શન સંગ્રહ	ભટ્ટ મણિશંકર હરગોવિંદ	૫ ૦ ૦
૧૧૭	પરદર્શન સમુચ્ચય	મણિલાલ મહુભાઈ દિવેદી	૧ ૦ ૦

૪. ખાસ સ્ત્રી ઉપયોગી.

૧	અંબિકા સંજીવન	દેવશંકર મોતીરામ	૦ ૮ ૦
૨	અંબિકા હિતદર્પણ	ઉપાધ્યાય મિસિસ જી. કે.	૦ ૫ ૦
૩	અંબિકાનંતિ લેખવાળા	મોદી ચુનીલાલ બાપુજી	૦ ૮ ૦
૪	આર્વા ચરિત્રાવલી	કદાનજી ધર્મેસિંહ કવિ	૦ ૧૨ ૦
૫	ગર્ભધોષણ અને સંતાવડ	ડા. ધનજીભાઈ હોરમસજી	૦ ૬ ૦
૬	ગીતમાળા ભા. ૧-૨	પ્ર. બધુસમાજ, અમદાવાદ	૦ ૧૨ ૦
૭	ગુંથજીકળા	આવીઆઈ હોરમસજી ગજદર	
૮	ગૃહિણી કર્તવ્ય દોષિકા	કૃપાશંકર દોલતરામ	૦ ૧૦ ૦
૯	ગૃહિણી સુવિચારમાળા	સા. મણિક્યાઈકદાનજી કવિ	૧ ૪ ૦
૧૦	દાંધણ	ડા. ધનજીભાઈ હોરમસજી	૦ ૧૨ ૦
૧૧	નાંરીશિક્ષા ભા. ૧-૨	કૃષ્ણલાલ ભોળાનાથ	૧ ૦ ૦
૧૨	પતિવ્રતા સતીઓ	પ્રાણજીવન હરિદ્વર શાસ્ત્ર	૨ ૦ ૦
૧૩	પાર્વતી કુંવર ચરિત્ર	ગણપતરામ રામરામ	૦ ૩ ૦
૧૪	પુત્રી શિક્ષા	જમનલાલ હાકારદાસ મોદી	૦ ૪ ૦
૧૫	બાળકોને ઉછેરવા વિશે	છોટાલાલ જીવનલાલ મારમર	
૧૬	ભોમિની બૂપણ અક્ષરકાર ૧ થી ૫	શ્રીમન્નૃસિંહચાર્યજી	૫ ૪ ૦
૧૭	માને શિખામણ	ડા. ત્રિભુવનદાસ મોતીચંદ	૦ ૬ ૦
૧૮	મોદી ઉમ્મરની હિંદુ સ્ત્રીઓની કેળવણી	જગજીવન દયાળજી મોદી	૦ ૬ ૦
૧૯	માંદાની માવજત	ડા. નીલકંઠરાય ડાલાભાઈ	૦ ૨ ૦
૨૦	મિમ નાગગોવર્ધન ચરિત્ર	સા. શારદા સુમંત મહેતા	૦ ૪ ૦

૩. વેદાન્ત, ધર્મજ્ઞાન, નીતિ, નિષેધ વિગેરેને લગતાં.

૧ અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ	મોતીચંદ ગીરધર કાપડીયા	૧૪૦
૨ અધ્યાત્મ રામાયણ	વિશ્વનાથ ગોવિંદજી	૨૮૦
૩ અસ્તોદય અને નળ દમયંતી	મનઃસુખરામ સૂર્યરામ	૮૦
૪ આત્મ દીપિકા	વૈદ્યાશ્ચી	૧૨૦
૫ આત્મ પુરાણ (યુ. પ્રેસનું)	મણિલાલ જાજારામ	૦૦
૬ આર્ય ધર્મનીતિ અને ચાણુક્ય		
નીતિસાર	નારાયણ હેમચંદ	૧૦૦
૭ ધૈર્ય આર્યના માળા ભા. ૧-૨	આર્યના સમાજ, અમદાવાદ	૧૦૦
૮ ઉપનિષદો	શ્રીમન્ નંદુરામ શર્મા	૫૦૦
૯ એમસનના નિષેધો	નરભેરામ પ્રાણીજીવન	
૧૦ એરિસ્ટોટલનું નીતિશાસ્ત્ર	મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ	૧૨૦
૧૧ કર્તવ્ય	રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણીશંકર	૮૦
૧૨ કર્મક્ષેત્ર	ચાણી નાયજી મોહનજી વ્યાસ	૧૦૦
૧૩ કામન્દકીય નીતિસાર	છગ્ગારામ સૂર્યરામ	૧૨૦
૧૪ કુરાનનું ભાષાંતર		૫૦૦
૧૫ ગ્રામ મન શક્તિની મહાન શોધો	બમનજી સો. બનાજી	૧૨૦
૧૬ ચારિત્ર	મણિલાલ નંદુભાઈ દિવેદી	૧૦૦
૧૭ ચેરટરશીટ્કનો પુત્ર પ્રતિ ઉપદેશ	સ્વં હરિદાસ વિ. દેશાઈ	૧૨૦
૧૮ ચંદ્રકાન્ત ભા ૧ થી ૩	છગ્ગારામ સૂ. દેશાઈ	૭૮૦
૧૯ જરથોસ્તી ધર્મનીતિ	નારાયણ હેમચંદ	૪૫
૨૦ જાત મહેનત	ગણપતરામ અનુપરામ ત્રવાડી	૩૦૦
૨૧ જીંદગી અને ઉદ્યોગ	રતનભદ્ર મણિભદ્ર	૨૦૦
૨૨ જીંદગીનું સાફ્ત્ય	રા. બ. ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ	૧૦૦
૨૩ જીંદગીનો ઉપયોગ	જગનલાલ દોશરદાસ મોદી	૧૦૦
૨૪ જીંદગી જોવાની જુગતી	રુદિરીયા ડોસાભાઈ હરામજી	૧૨૦
૨૫ જીવનનો આદર્શ	જીવાભાઈ કેવાભાઈ ખટેલ	૧૨૦
૨૬ જીવન મુક્તિ વિવેક	પુરુષોત્તમ મહાનજી ગાંધી	૧૦૦
૨૭ તુલસીકૃત રામાયણ	શાસ્ત્રી કાળીદાસ ગોવિંદજી	૭૦૦
૨૮ યીએસોફી	અંચીએસોફીકલ સોસાઈટી, મુંબઈ	૧૦૦
૨૯ દાહ, અને તેથી તન, મન અને		
ધન ઉપર ચતી અસર	હરિપ્રસાદ ગાલાભાઈ જગપતિ	૧૦૦
૩૦ દાસ બોધ (રામદાસ સ્વામી કૃત)	પ્ર. મેસ્તનજી હરામજી કામા	૩૦૦
૩૧ ધર્મ વિચાર	કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર	૮૦
૩૨ નવસંહિતા	ગણપતરામ ગોપાળરામ	૧૦૦
૩૩ નિષેધ કરમાળા ભા. ૧ થી ૩	કેરમચંદી ર. નાનજીઆણી	૧૧૦

૩. વેનાનું પુસ્તક

અખ્યામ કુટશ હિંદુસ્થાનનું અર્થ શાસ્ત્ર	૧	૧૨	૦
અખ્યામ ટિશ હિંદુસ્થાનનો આર્થિક ઇતિ-	૧	૪	૦
સ ભા. ૧-૨			
અરોહણ નાવવનિદાન.	૧	૧૨	૦
આલમ મેટ્રિયા મેટ્રિકા	૧	૮	૦
અલ્ફ રસરાજ	૪	૦	૦
અર્થ રસ શાસ્ત્ર	૧	૮	૦
નર્થ રંગ રસાયન વિદ્યા અથવા કૌમોપથી	૦	૪	૦
રસાયન શાસ્ત્ર	૦	૧૦	૦
૪૩ લેક્ષ્યાપયોગી શારીર વિદ્યા	૦	૪	૦
૪૪ વનરપતિ શાસ્ત્ર	૧૦	૦	૦
૪૫ વાર્નિક	૧	૦	૦
૪૬ વિવિધ પ્રકારના તેજાઓ	૦	૧૨	૦
૪૭ વિદ્યા કલા ચિંતામણિ	૧	૮	૦
૪૮ વ્યાયામ કલા શાસ્ત્ર	૨	૦	૦
૪૯ વ્યાયામ મીમાંસા	૩	૦	૦
૫૦ શારીર અને વૈદ્યક શાસ્ત્ર	૧૦	૦	૦
૫૧ સારંગધર સંહિતા	૩	૦	૦
૫૨ સરળ પદાર્થ વિજ્ઞાન	૦	૬	૦
૫૩ સામાન્ય હુતર જ્ઞાન	૧	૦	૦
૫૪ સીમેન્ટ બનાવવાનો હુતર	૦	૧૨	૦
૫૫ સૃષ્ટિ શાસ્ત્ર ભા. ૧-૨	૧	૮	૦
૫૬ સંગીતદિપ	૨	૦	૦
૫૭ સ્ટીમ એન્જીનીયર	૧	૦	૦
૫૮ હિંદની કાપી દોલત	૦	૬	૦
૫૯ હિંદની ઉદ્યોગ નિયતિ	૧	૪	૦
૬૦ હિંદુસ્તાનમાં વાવેતરની રીત	૨	૮	૦
૬૧ હીપોક્રેટીઝમ	૨	૮	૦
૬૨ હુતર મહાસાગર	૨	૮	૦

ફલેરાય ઊટાલાલ	૧	૧૨	૦
મોતીશંકર ઉદયશંકર	૧	૪	૦
ઉત્તમલાલ કેશવલાલ ત્રિવેદી	૧	૧૨	૦
જયરામ રઘુનાથ (પ્રકાશક)	૧	૮	૦
રાવળ જી. મ.	૪	૦	૦
દયાશંકર સ્વામજી	૧	૮	૦
હોટાલાલ નરમેરામ બટ	૧	૮	૦
તિલકચંદ તારાચંદ	૦	૪	૦
ગંગાશંકર મણિશંકર વૈષ્ણવ	૦	૧૦	૦
ડા. નીલકંઠરામ ડાહ્યાભાઈ	૦	૪	૦
દેશર જયશંકર ઈંદજી	૧૦	૦	૦
ત્રીકમલાલ દામોદર વણાલ	૧	૦	૦
હીરાલાલ ડાહ્યાભાઈ નાણાવટી	૧	૮	૦
છગનલાલ લક્ષ્મીભાઈ શાહ	૨	૦	૦
નારણજી ગીરધર દાકર	૩	૦	૦
ડા. ત્રીભોવનદાસ મોતીચંદ શાહ	૧૦	૦	૦
ગુજરાતી પ્રેસ, મુંબઈ	૩	૦	૦
અણભાઈ ખીતાબરદાસ દેરાસરી	૦	૬	૦
રતજી ફરામજી શેઠના	૧	૦	૦
ત્રીકમલાલ દામોદરદાસ	૦	૧૨	૦
ચીમનલાલ દરિલાલ	૧	૮	૦
ઓ આદિત્યરામજી	૨	૦	૦
રામચંદ્ર નરસિંહ	૧	૦	૦
નિલકંઠરાય ડાહ્યાભાઈ	૦	૬	૦
કેશવલાલ મોતીલાલ	૧	૪	૦
ફલેરાય હોટાલાલ	૨	૮	૦
શાહ પી. એ.	૨	૮	૦
ગંગાઆઈ પ્રાણુશંકર યાત્રિક	૨	૮	૦

૬ કેળવણી, સુધારો, સમાજ વ્યવસ્થા, પ્રવાસ વૃતાન્ત, ભાષા, કૌપ વગેરેને લગતાં.

૧ ઇકિવટી અથવા શુદ્ધ ન્યાય	૩	૦	૦
૨ છગ્ગડની મુસાફરી	૦	૧૨	૦
૩ ઇસ્લામનો ભરતીઓ	૦	૮	૦
૪ એનન્ડ-અફઅરી	૨	૦	૦

૫	કવિતા અને સાહિત્ય	રા. બ. રમણભાઈ મ. નીલકંઠ	૩, ૧૦
૬	કાઠીઆવાડ સર્વ સંગ્રહ	નર્મદાશંકર લાલશંકર	૧, ૧૦
૭	કાવદાનો શિક્ષક	જેઠાલાલ દેવશંકર દવે	૪, ૧૦
૮	કેળવણી	જુલાબીદાસ ગંગાદાસ દેશાઈ	૧, ૦૦
૯	કેળવણીનું શાસ્ત્ર ભાગ ૧-૨	રા. બ. હં. હાં. કાંતાવાળા	૪, ૧૦
૧૦	ગુજરાત સર્વ સંગ્રહ	કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર	૨, ૦૦
૧૧	ગુજરાતી કહેવતોનો સંગ્રહ	આશારામ દલીયંદ શાહ	૨, ૦૦
૧૨	ગુજરાતી ગદ્ય અને ગ્રંથકારો	મણિશંકર ગોવિંદજી પૈઠ	૧, ૮૦
૧૩	ગુજરાતી નવલકથાનું સાહિત્ય	મણિભાઈ નારણજી	૨, ૦૦
૧૪	ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ	શાસ્ત્રી જગજીવન કાળીદાસ	૪, ૧૦
૧૫	ગુજરાતી ભાષાનો શબ્દકોષ	પટેલ લલ્લુભાઈ ગોકળદાસ	૬, ૦૦
૧૬	ગોમંડળ પરિક્રમણ	સૈ. નંદકુવરજી રાણીસાહેબ	૫
૧૭	જાપાન અને જાપાનીઓ	રતનજી ફરામજી શેઠના	૧, ૦૦
૧૮	જાપાનની કેળવણીની પદ્ધતિ	અતિસુખશંકર કમળાશંકર	૦, ૧૨, ૦
૧૯	નર્મ કથા કોષ	કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર	૨, ૦૦
૨૦	નર્મ કોષ	"	૬, ૦૦
૨૧	નર્મ ગદ્ય	"	૧, ૮૦
૨૨	નવલ ગ્રંથાવલિ ભાગ ૧ થી ૪	૨૧. નવલરામ લક્ષ્મીરામ પંડ્યા	૬, ૧૪, ૦
૨૩	પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા	હાજી સુલેમાન શાહ મદમદ લોધીયા	૪, ૦૦
૨૪	પારસી પત્ર પ્રકાશ	મહેરવાનજી મંચેરજી દાંદાભાઈ બનાજી	૧, ૪, ૦
૨૫	પોલિસની ફરજ લા. ૧-૨	પ્રાણશંકર ત્રિપુરાશંકર દવે	૨, ૦૦
૨૬	પ્રવાસ પુષ્પાંગલિ (કાવ્ય ગ્રંથ)	૨૫. હરિલાલ હ. કુવ	૧, ૮, ૦
૨૭	પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય રતનમાળા	૨૫. હરલાલ હ. કુવ	
૨૮	અનિયરનો પ્રવાસ	મણિરામ જગનરામ ભટ્ટ	૧, ૦૦
૨૯	ભાઈશંકર ગ્રંથમાળા	ભાઈશંકર નાનાભાઈ	૩, ૦૦
૩૦	માર્કો પોલોનો પ્રવાસ	બાળાશંકર કંથારિયા	૦, ૧૦, ૦
૩૧	યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સની લોકરચિતિ	સુનીલાલ બાપુજી મોદી	૦, ૧, ૪, ૦
૩૨	વકતા	શુકલ રેવાશંકર મગનલાલ	૨, ૦૦
૩૩	વિધવા વિવાહ	રા. બ. લાલશંકર ઉમીઆશંકર	૦, ૬, ૦
૩૪	શબ્દાર્થ બેઠ	લલ્લુભાઈ પ્રાણવલ્લભાસ પારેખ	૦, ૧૨, ૦
૩૫	શબ્દાર્થ સિંધુ	વિકુલ રામરામ દલાલ	૫, ૦૦
૩૬	સાહિત્ય રત્ન	ધ્રુવરાવ પ્રાણલાલ ખાનસાહેબ	૧, ૪, ૦
૩૭	સાહિત્ય વિલાસ	રતનરામ ઉત્તમરામ ભટ્ટ	૧, ૪, ૦
૩૮	સાહસ સંગ્રહ	રતિલાલ ત્રિજલાલ મળજી ર	૧, ૮, ૦
૩૯	સુદર્શન ગદ્યાવલિ	૨૫. મણિલાલ નજુભાઈ	૫, ૦૦
		૩૦ બ. જગદિન્દાસ દા. કાંતાવાળા	૦, ૫, ૦

૨૧	મિરા મેરી કાપેન્ડરનું ચરિત્ર	દેવરામ શિવરામ	૪	૩	૦
૨૨	લીલાવતી-જીવનકલા	સ્વ. ગોવર્ધનરામ મા. ત્રિપાઠી	૦	૧૨	૦
૨૩	વહુને શિખામણું	અન્નરિયા રવિશંકર ગજેરાજી	૨	૦	૦
૨૪	ચરવીર સ્ત્રીઓ	પુરુષોત્તમદાસ લક્ષ્મીભાઈ મહેતા	૦	૮	૦
૨૫	સગાઈ સંરક્ષણ	ડૉ. દેવશંકર મોતીરામ	૧	૦	૦
૨૬	સતીધર્મ અને પતિ-સેવા	જગનલાલ વિશ્વનાથ દ્વિવેદી	૧	૮	૦
૨૭	સતી મંડળ ભા. ૧-૨	કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી	૫	૦	૦
૨૮	સદગુણી હેમંત કુમારી	સૌ. વિદ્યાગારી દી. રાવળ	૦	૧૨	૦
૨૯	સારી સંતતિ	જટાશંકર લીલાધર પૈઘ	૧	૮	૦
૩૦	સાવિત્રી ચરિત્ર	મહાશંકર લક્ષ્મીભાઈ ભટ્ટ	૦	૪	૦
૩૧	સૌભાગ્ય શિક્ષાબ્દિ	નટવરલાલ કે. ટાઇપીસ્ટ	૧	૪	૦
૩૨	સંસારમાં સ્ત્રીની પદવી	ગદાભાઈ લક્ષ્મણ પટેલ	૦	૭	૦
૩૩	સુંદરી ગુણમંદિર	મહાસુખરામ હ. દાણી	૦	૧૦	૦
૩૪	સુંદરી-સદગોષ્ઠમાળા	જે. એમ. પંડિત	૦	૧૨	૦
૩૫	સ્ત્રી જાતિનાં કર્તવ્ય	રા. બ. દરગોવિંદદાસ કાંટાવાળા	૦	૧૨	૦
૩૬	સ્ત્રી દર્પણ	ડા. ડી. એન. પટેલ	૨	૮	૦
૩૭	સ્ત્રી. ધર્મ નીતિ	પંડિતા રમાબાઈ	૦	૧૨	૦
૩૮	સ્ત્રી નીતિ ધર્મ	વિદ્યદાસ ધનજીભાઈ	૦	૮	૦
૩૯	સ્ત્રીનો ભવસાગર	ડા. ડી. એન. પટેલ	૧	૮	૦
૪૦	સ્ત્રીઓની પરાધીનતા	જીવાભાઈ રેવાભાઈ	૦	૮	૦
૪૧	સ્ત્રીઓની મહત્તા	ગોપાળજી કે. દેવવાડાકર			
૪૨	સ્ત્રી મિત્ર	ડા. નિલકંઠશય ડા. જનપતિ	૦	૩	૦
૪૩	સ્ત્રી શૃંગાર	બાઈ એસ્ટર ખીમચંદ	૧	૪	૦
૪૪	સ્વર્ગની સુંદરીઓ	અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયાર	૧	૪	૦
૪૫	સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ	" " "	૧	૮	૦
૪૬	સાસુ યહુની લગાઈ	સ્વ. મહીપતરામ રૂપરામ	૦	૧૨	૦
૪૭	હિંદુસ્થાનના સામાજિક જીવનમાં				
	સ્ત્રીનું સ્થાન	સૌ. વિદ્યાગારી તથા સૌ. શોરદાંગીરી	૧	૦	૦
૪૮	મોતીના પડદા સંગ્રહ	મંગળાગૌરી ચુનીલાલ સેતલવાડ	૩	૦	૦
૪૯	વેતરવા તથા સીવવાનો કળા	શીરીનબાઈ ફરામજી પાઠક	૧	૪	૦
૫૦	નારી પ્રતિષ્ઠા	મણિલાલ નમ્બુભાઈ દ્વિવેદી	૦	૮	૦

પ. આરોગ્ય, પૈઘક, અર્થશાસ્ત્ર, ખેતી, જીવનરક્ષણ, સાધન-સ
વગેરે વિષયોને લગતાં.

૧	અકસ્માત અને તેના તાત્કાલિક ઉપાય. મહેતા ધનજીભાઈ હોરમસજી	૧	૦	૦
૨	અર્થશાસ્ત્રનાં મૂળ તત્ત્વો. ચીમનલાલ હરિલાલ સેનગલાક	૧	૪	૦

૩. આરોગ્યતા અને સ્વચ્છતા	ડૉ. ત્રીભોવનદાસ મોતીચંદ સાહે	૦ ૮ ૦
૪ આરોગ્યની કુંચી	ગાંધી જી. ગો.	૦ ૧૨ ૦
૫ આહાર મોમાંસા	ધ્રુવ હરિલાલ હર્ષદરાય તથા વૈદ્ય હરગોવિંદ ગીરજાસંકર	૦ ૮ ૦
૬ આર્યભિષક	સંકર દાજી શાસ્ત્રીપટે	૧ ૮ ૦
૭ હૃદય વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર	દામુભાઈ ડાહ્યાભાઈ મહેતા	૦ ૮ ૦
૮ ઇલેક્ટ્રો પ્લેટીંગનો કુખર	ત્રિકમલાલ દામોદર વકીલ	૦ ૬ ૦
૯ ઉપમાશાસ્ત્ર	યુનીસાલ હરગોવિંદ જાની	૨ ૦ ૦
૧૦ કરંકસર (પ્રો. સ્માઈલ્સના અંગ્રજી ભાષાંતર)		
૧૧ કોલન, કાર્ડિંગ, સ્પિનિંગ અને વીવિંગનું પુસ્તક.		૫ ૦ ૦
૧૨ કૉલેરા, મરંજી અને ચોપી રોગો	ડૉ. પ્રાણજીવન મહેતા	૨ ૦ ૦
૧૩ કૃષિ વિદ્યા.	પી. આર મહેતા અને વિહારદાસ ધનજીભાઈ	૦ ૮ ૦
૧૪ ખંજોળ વિદ્યા	આત્મારામ મોતીરામ દીવાનજી	૦ ૧૨ ૦
૧૫ ખેતીવાડીનો મુધારો	ખાપાલાલ ભાઈસંકર ભટ	૦ ૧૨ ૦
૧૬ ખેતી વિશે નિબંધ	ફસરીસિંગ રાસાભાઈ	૦ ૧૨ ૦
૧૭ ધરમાં વપરાતી ચીજોનું રસાયન.	ડૉ. નીલકંઠરામ ડાહ્યાભાઈ	૦ ૪ ૦
૧૮ ધર વૈદ્ય	જટારાંકર લીલાધર વૈદ્ય	૩ ૦ ૦
૧૯ ચિકિત્સાબિધ	વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિચંકર ગોવિંદજી	૨ ૦ ૦
૨૦ જાદુ કપટ પ્રકાશ ભાગ ૧-૨-૩	ઈન્દ્રાસંકર અમધારામ	૭ ૮ ૦
૨૧ દીર્ઘાયુષી થી રીતે યવાય ?	રા. બ. ગોવિંદભાઈ દા. દેસાઈ	૧ ૦ ૦
૨૨ દેશી કારીગીરીને ઉત્તેજન ભા. ૧-૨	રા. બ. દ. દા. કર્તાવાળા	૦ ૧૦ ૦
૨૩ દેશી રમતોનું પુસ્તક	હરિપ્રસાદ ડાહ્યાભાઈ	૦ ૮ ૦
૨૪ નવીન વૈદ્ય વિદ્યા	મણિલાલ પીતાંબર ભટ	૩ ૮ ૦
૨૫ નાદ લહરી	ગણુપંતરાવ ગો. બવે	૧ ૦ ૦
૨૬ પરદેશી માલ આપણા દેશમાં ઉત્પન્ન કરવા શા છલાએ લેવા જોઈએ?	લવાનીસંકર સોમેશ્વર	૦ ૮ ૦
૨૭ પાક શાસ્ત્ર ભા. ૧ થી ૩	જગનલાલ દોદરદાસ મોદી	૨ ૦ ૦
૨૮ પૈસો પૈસાને થી રીતે મેળવી શકે ?	રતનભદ્ર મણિભદ્ર	૧ ૦ ૦
૨૯ પ્રાણુ વિનિમય	સ્વ. મણીલાલ નથુભાઈ દિવેદી	૩ ૦ ૦
૩૦ પ્રાણીમાત્રનું વર્ગીકરણ	ભાલુસંખરામ નિ. મહેતા	૦ ૬ ૦
૩૧ પ્રેક્ટિકલ સાઈકોલોજી (માનસ શાસ્ત્ર)	દી. ચા. દોમીયાર	૨ ૦ ૦
૩૨ કૃષ્ણ ઝાડની નક્કાંકરક ખીલવણી	અન્નરીયા કુલેરાય છોટાલાલ	૩ ૦ ૦
૩૩ પ્રોગ્રામી	ગુનજી દગામજી જોડના	૦ ૧૨ ૦

૪૧	સ્વાતંત્ર્ય	મહાર બીખાઇ ખેલેસર	૧	૦	૦
૪૨	હિન્દુસ્થાનની મુસ્લિમીનો હેવાલ	અરેશર ફરામહાં મુસ	૨	૦	૦
૪૩	હિન્દની રાજ્યવ્યવસ્થા અને લોક સ્થિતિ	અમવંતરામ મહાદેવરામ	૧	૦	૦

- ૭ કાવ્યો, નાટકો વગેરેને હમ-૧.

૧	અખાની વાણી	અખો	૧	૦	૦
૨	અનમયા નાટક	પ્ર. મોરબી નાટક મંડળી	૧	૪	૦
૩	અનુભવિકા	સ્વ. અદેરામહાં મે. મલખારી	૧	૮	૦
૪	અમરસત્ર નાટક	દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા	૦	૧૨	૦
૫	આત્મનિમગ્નન	સ્વ. મણિલાલ નવુભાઈ	૧	૦	૦
૬	ધંદુકમાર નાટક (અંક ૧ લો)	કવિ નાનાલાલ દલપતરામ	૦	૧૨	૦
૭	દ્વિચત્ર વધ કાવ્ય	દોલતરામ કૃપારામ પંડ્યા	૧	૦	૦
૮	ઉત્તર રામચરિત	સ્વ. મણિલાલ નવુભાઈ	૧	૮	૦
૯	ઋષ્યશૃંગ	સા. હરિમુખર્ગારી વામનરામ	૦	૧૦	૦
૧૦	કથાપીનો કેકારવ	પ્ર. મણિલાલ રતનહા ભટ્ટ	૨	૮	૦
૧૧	કહાન કાવ્ય	કવિ કહાનહા ધર્મસિંહ	૧	૪	૦
૧૨	કાન્તા નાટક	સ્વ. મણિલાલ નવુભાઈ	૦	૮	૦
૧૩	કાવ્ય કલિકા	અમર અને અંબુજ	૦	૫	૦
૧૪	કાવ્ય કૌરુલ ભા. ૧-૨	કવિ ભુલાખીરામ ચક્રભાઈ	૨	૪	૦
૧૫	કાવ્ય પીયૂષ	મણિલાલ જ્યારામ ભટ્ટ	૦	૬	૦
૧૬	કાવ્ય માધુર્ય	દ્વિમનલાલ મણેશહા અંબારિયા	૧	૪	૦
૧૭	કાવ્ય કુમુમાર	લક્ષ્મણાલ કાળીદાસ એન્ડા	૪	૦	૦
૧૮	કાવ્ય રસિકા	અરેસર ફરામહાં અમરદાર	૧	૮	૦
૧૯	કાવ્ય વિનોદ ભા. ૧ થી ૪	અમરચંદ પી. પરમાર	૪	૦	૦
૨૦	કાવ્ય સંક્ષેપ	કવિ દલપતરામ ગણાભાઈ	૧	૦	૦
૨૧	કાવ્યોદ્યાન	સુનીલાલ રામચંદ દોલત			
૨૨	કિરાતાશ્રુનીય કાવ્યનું ભાષાંતર	હરિલાલ નૃસિંહરામ મહેતાહા	૧	૮	૦
૨૩	કુસુમભાળા	નરસિંહરાવ ભોળાનાથ	૦	૮	૦
૨૪	કુજવિહાર	સ્વ. હરિલાલ હં. ધ્રુવ	૧	૮	૦
૨૫	કેટલાંક કાવ્યો 'ભાગ' ૧-૨	કવિ નાનાલાલ દલપતરામ	૧	૦	૦
૨૬	કેશવકૃતિ	કેશવલાલ હરિરામ	૧	૮	૦
૨૭	કલાન્ત કેવિ	ભોળાસંકર ઉદલાસારામ	૦	૮	૦
૨૮	ચંદ્રહાસ નાટક	લંબુલાલ કલ્યાણદાસ પ્રભાખી	૧	૦	૦
૨૯	ચાંપરાજ હાટો નાટક	મળહા આશારામ એન્ડા	૧	૦	૦
૩૦	છાંદાલાલ પદ બોધિની	છાંદાલાલ સેવકરામ	૦	૧૨	૦
૩૧	જયદ્રમરી સિંચાં નાટક	ઉચ્ચરામ	૦	૧૨	૦

૩૨	દયારામકૃત કાવ્ય સંગ્રહ	ગુજરાતી પ્રેસ મુંબઈ	૧ ૮ ૦
૩૩	દક્ષપત કાવ્ય લા. ૧ ૨	કવિ દક્ષપતરામ ડાહ્યાભાઈ	૩ ૦ ૦
૩૪	નમૂનાણી	મહેતા નમૂનાલ ધાનતરામ	૨ ૦ ૦
૩૫	નરસિંહ મહેતા કાવ્ય સંગ્રહ	નરસિંહમહેતા, ગુજરાતીપ્રેસ, મુંબઈ	૩ ૦ ૦
૩૬	નાટ્ય પ્રકાશ	રણછોડભાઈ ઉદયરામ	
૩૭	નાટ્યશાસ્ત્ર	નયુરામ સુંદરજી	૫ ૦ ૦
૩૮	નર્મ, કવિતા	કવિ નર્મદાશંકર લાલશંકર	૭ ૦ ૦
૩૯	નળાખ્યાન	ધીમતરામ નવલરામ પંડ્યા	૦ ૫ ૦
૪૦	નાગાનંદ	રામરામ રામશંકર ભટ	૧ ૪ ૦
૪૧	નૃસિંહવાણી વિશાસ લા. ૧ ૨	શ્રીમન્ નૃસિંહાચાર્ય	૨ ૮ ૦
૪૨	પાણિપત	રા. બ. હ. હા. કાંટાવાળા	૦ ૪ ૦
૪૩	પ્રાચીનકાવ્યમાળા	„ તથા નાથાશંકર ચાંચી	
૪૪	પ્રાચીન કાવ્ય ત્રિમાસિકના અંકો	„ „	
૪૫	પ્રકાશિકા	અરદેશર ફ. ખજરદાર	૧ ૪ ૦
૪૬	પ્રેમાનંદની પ્રસાદી	પ્રેમાનંદ (સં. ક. બાનુમુખરામ નિ. મહેતા)	
૪૭	બૃહતકાવ્યદોહન લા. ૧—૭	પ્ર. ગુજરાતી પ્રેસ, મુંબઈ	૧૮ ૦ ૦
૪૮	બાણાસુર મદમદન નાટક	રણછોડભાઈ ઉદયરામ	૦ ૧૨ ૦
૪૯	બ્રહ્માનંદ કાવ્ય (સ્વામિનારાયણ સંગ્રહાયનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ)	કરમસી દામજી, મુંબઈ	
૫૦	ભર્તૃહરિ નાટક	ઓઝા વાલજી આશારામ	૧ ૪ ૦
૫૧	ભાવતી માધવ નાટક	મણીલાલ નલુભાઈ	
૫૨	ભાવવિકાસિમિત્ર નાટક	રણછોડભાઈ ઉદયરામ	૧ ૪ ૦
૫૩	મિથ્યાભિમાન નાટક	કવિ દક્ષપતરામ ડાહ્યાભાઈ	૦ ૬ ૦
૫૪	મુદ્રારાક્ષસ નાટક	કેશવલાલ હ. ધ્રુવ	૧ ૮ ૦
૫૫	મૃચ્છકટિક નાટક	બાળાશંકર ઉદ્યાસરામ કંધારિયા	૧ ૮ ૦
૫૬	રઘુવંશ કાવ્ય ભાષાંતર	હરિલાલ નરસિંહરામ	૧ ૦ ૦
૫૭	રાણકેદવી	ભગવાનલાલ તાપાલાલ	૧ ૦ ૦
૫૮	લઘુ ભારત લા. ૧ થી ૫	અણુપતરામ રામરામ	૧ ૧૪ ૦
૫૯	લલિતનાં કાવ્યો	જનમશંકર મદાશંકર યુગ	૦ ૮ ૦
૬૦	લલિતા દુઃખ દર્શક નાટક	રણછોડભાઈ ઉદયરામ	૦ ૮ ૦
૬૧	વાનપ્રસ્થ નાટક	મહેરવાનજી માણેજી	૨ ૪ ૦
૬૨	વિક્રમોર્વશીય નાટક	કીલાભાઈ ધનરાયભાઈ ભટ	૧ ૧૨ ૦
૬૩	„	કેશવલાલ હ. ધ્રુવ	૦ ૮ ૦
૬૪	વિશાસિકા	અરદેશર ફ. ખજરદાર	૧ ૮ ૦
૬૫	વિશ્વની વિચિત્રતા	રા. બ. હ. હા. કાંટાવાળા	૦ ૫ ૦

૬૬ વીરમતી નાટક	નવજરામ લક્ષ્મીરામ	૫ ૦
૬૭ વેણી સંહાર નાટક	બળવંતરામ મંદોદરરામ મહેતા	૮ ૦
૬૮ શકુન્તલા નાટક	સ્વ. અવેરીલાલ ઉમિયાશંકર	૧૨ ૦
૬૯ "	બળવંતરાય ક. દોર	૮ ૦
૭૦ શાન્તિસુધા	છાટ્ટાલાલ નરમેશરામ ભટ્ટ	૨ ૦ ૦
૭૧ શિશુપાળવધ કાવ્ય લાપાંતર ભા. ૧-૨	હરિલાલ નરસિંહરામ	૨ ૦ ૦
૭૨ સતી નાટક	નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા	૮ ૦
૭૩ સવિતા કૃત કવિતા	કવિ સવિતાનારાયણ	૧ ૦ ૦
૭૪ સુમન ગુચ્છ	દોવતરામ કૃપારામ પંડ્યા	૦ ૧૦ ૦
૭૫ સૈંધી ચંપૂ	વલ્લભજી હરિદત આચાર્ય	૦ ૫ ૦
૭૬ સંસારિકા	બહેરામજી મલખારી	૨ ૦ ૦
૭૭ સ્નેહમુદ્રા	સ્વ. ગોવર્ધનરામ માધવરામ	૧ ૦ ૦
૭૮ હરિશ્ચંદ્ર નાટક	રણછોડભાઈ ઉદયરામ	૦ ૧૨ ૦
૭૯ હરિપ્રેમપદ્મદશી (કવિ બાલાશંકરકૃત)	અનંતરામ માધવજી દવે	૧ ૦ ૦
૮૦ હફક કુંજ	ચીમનલાલ દામોદરદાસ ત્રિપાઠી	૦ ૧૨ ૦
૮૧ હૃદય અરણ્ય	સા. સુમતિ	૦ ૧૨ ૦
૮૨ હૃદય ધીણા	નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દીવડીયા	૧ ૦ ૦
૮૩ રજપુત વીરરસ કથા	ધીરાની રસ્તમ	૧ ૦ ૦
૮૪ રાયચંદ્ર જૈન કાવ્યમાળા	સંશોધક મહેતા મનસુખભાઈ રવજી	૦ ૧૨ ૦
૮૫ કુમારપાળ રાસ	મેરવિજય	૧ ૦ ૦
૮૬ હર્ષસ્નેહ સુધા	શુક્લ અંબાશંકર	૫ ૦ ૦
૮૭ દલપત કાવ્ય	ગુ. વ. સોસાયટી	૩ ૦ ૦
૮૮ નર્મ કવિતા	ગુજરાતી પ્રેસ, મુંબઈ	૫ ૦ ૦
૮૯ રોપદર્શિકાસત્યભામાખ્યાન	રમણ અને કંપની	૦ ૧૨ ૦
૯૦ પાંચાલી પ્રસન્નાખ્યાન	"	૦ ૧૦ ૦
૯૧ તપત્યાખ્યાન	"	૦ ૧૦ ૦

૮. વિવિધ વિષયોને લગતાં.

૯૨ ગાન ચક્ર	રતનજી ફરામજી શેઠના	૨૧ ૪ ૦
૯૩ દિગ્વિસ્તારનું આરોગ્યશાસ્ત્ર	મહેતા ધનજીભાઈ હોરમસજી	૧ ૦ ૦
૯૪ સૃષ્ટિ શાસ્ત્રનો અભ્યાસક્રમ	હીરાલાલ ગણાભાઈ નાણાવડી	૦ ૦ ૦
૯૫ ખેતીવાડીનાં મંડળો	છાટ્ટાભાઈ આપરભાઈ પટેલ	૦ ૦ ૦
૯૬ દેશી રમતો	જગનલાલ દોરદાસ મોદી	૨ ૦ ૦
૯૭ ધરાન	જા. ન. ભટ્ટ	૦ ૦ ૦
૯૮ અર્થશાસ્ત્ર	દિ. બા. અંબાલાલ સાકરલાલ	૧ ૦ ૦
૯૯ સાહિત્યના સાહિત્યનું દિગ્વિસ્તાર	દેરાસરી ગણાભાઈ પીતાંબર	૦ ૧૨ ૦

૧૦૦	રાજવંશ	નારાયણભારતી યશવંતભારતી	૨ ૦ ૦
૧૦૧	યોગ ચિંતામણિ	પુરોહત પૂર્ણચંદ્ર	૩ ૮ ૦
૧૦૨	ગનક પારિજનત	સામેશ્વર દ્વારદાસ જોશી	
૧૦૩	જ્યોતિષ કલ્પતરુ	"	
૧૦૪	અનુગતી ભાવાનો ઇતિહાસ	વજ્રલાલ કોળીદાસ શાસ્ત્રી	૫ ૫
૧૦૫	ધાતુ સંગ્રહ	"	૩ ૪ ૦
૧૦૬	શિશુભૂતો ઇતિહાસ	મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ	
૧૦૭	દરીયાપાર દેશની વાતો	ત્રવાડી ગણપતરામ જિતમરામ	૨ ૦ ૦
૧૦૮	જાપાનનું દર્શન	પટેલ છોડાલાલ બામરમાઈ	૧ ૦ ૦
૧૦૯	દ્રાપદી દર્શન	નમદાશંકર લાલશંકર	૦ ૧૨ ૫
૧૧૦	અખાંધ ચરોદય	આચાર્ય વજ્રભજી દરદત્ત	૧ ૪ ૦
૧૧૧	મેઝર દેર મેઝર	તરુભેરભ પ્રાણીજીવનદાસ	૧ ૦ ૦
૧૧૨	નહાના નહાના રાસો	કવિ નાનાલાલ દલપતરામ	૦ ૪ ૦
૧૧૩	અંમરશતક	કેશવ દર્પદ કુવ	૧ ૦ ૦
૧૧૪	રણપિંગળ, ભા. ૧-૨-૩,	રણછોડભાઈ ઉદયરામ	૬ ૦ ૦
૧૧૫	રામ, ગનકા દર્શન	નમદાશંકર લાલશંકર	૦ ૧૨ ૦
૧૧૬	દેવગદેવી	ભીમરાય ભોળાનાથ	૦ ૮ ૦
૧૧૭	મેઘફલ	"	
૧૧૮	શ્રીપાલ રાજ્યો રાસ	વશોવિજયજી	૨ ૮ ૦
૧૧૯	બહુરૂપી બગર ભાગ ૧-૮	રામ મયુરદાસ ગોકળદાસ	
૧૨૦	છછમ	મણિશંકર રતનજી	
૧૨૧	શાહ અકબરનો જમાનો	કોલાવાળા જરઆનુ મહેરઆનજી	૧ ૦ ૦
૧૨૨	ચાણુક્યની ચતુરાઈ	મહુલાલ	૧ ૦ ૦
૧૨૩	મરિચમ	અમૃત કેશવ નાયક	૧ ૦ ૦
૧૨૪	રત્ન લક્ષ્મી	જહાંગીર શાહ અરદેશર તાલવારખાન	૧૨ ૦
૧૨૫	કચિન્દ દોહરોજીની કુંકો પાનડીયા	દિપકીઆ જોગીન્દ્રરાવ રતનજી	૮ ૪ ૦
૧૨૬	સંગયોગી વાને પરમાર ધારાવર્ષા		
	દેવ ભાગ ૧ ૨	દેશઈ લક્ષ્મીલાલ	
૧૨૭	શંભુજી મહારાજ	પરીખ દ્વારકાદાસ મોતીલાલ	૦ ૧૨ ૦
૧૨૮	વિપ્રારી વનિતા	લીખાઈજી લીમજીલાલ પાલમકેડ	
૧૨૯	સદનશીલ સુંદરી	"	
૧૩૦	નિર્દય નજુદ:	"	
૧૩૧	ફાઈનસ્ટ્રીક ચરિત્ર	નિપાઈ મનાસુખરામ સુર્યરામ	૦ ૬ ૦
૧૩૨	કાન્સીસ બેકનનું જીવન ચરિત્ર	દેશઈ મોતીલાલ છોટાલાલ	૧ ૪ ૦

પ્રવાસમંજરી.

હિંદુસ્તાનની યાત્રા.

(સપ્ટેમ્બર માસના ૫૪ ૪૬ થી ચાલુ)

લેખક:-રા. શિવભાઈ બાપુભાઈ-ખારોડા.

૨. પુષ્કર:

અમરેશ્વર ચહેરથી સાત માઈલ દૂર પુષ્કરતીર્થ છે. વચમાં પદાડની ન્હાની ન્હાની દાર આવે છે. આ ઘાટ ઉપર જ્યારે ગાડીઓ વ્હટે છે, ત્યારે અસહ્ય માણસો પગે ચાલે છે. લગભગ દોઢ માઈલ પગે ચાલવાનું આવે છે. પ્રાતઃકાળ હતો, જેને લીધે પદાડ ઉપર ચાલતાં, ઘાટનાં ટોળાણુ વ્હડતાં ઉતરતાં અમતે ઘણો આનંદ થયો.

નવેક વાગે. અમે પુષ્કરના ઝોપા આગળ આવી પહોંચ્યાં. અહીં ગોર લોકનાં ટોળેટોળાં હાથમાં ચોપડા લઈને આવી પહોંચ્યાં હતાં. અમે અમરેશ્વરથી એક ગોર સ્થાપ્યો હતો. તે બુધને પહોંચી વળે એવો હતો. ઘણા ગોર ચોપડાઓ લઈને આવ્યા. તે દેટલાકના ચોપડામાં અમારા સગાં સંબંધીના નામ નીકળ્યાં, પણ અમારો એમ સંકેપ હતો કે જે પ્રથમ ગોર સ્થાપ્યો તે ખરો. એમ ન કહું હત તો હેરાન પણ થાત. કારણ સંખ્યાબંધ ગોર લોકો ચોપડાઓ હાથમાં લઈને “મુનીએ સાખ, અમદાવાદ-ખાડીયા, સુનિશાલ મગનલાલ, રામરાવ કૃષ્ણરાવ, હરિજીવ રાધાલાલ” એમ નામ સંભળાવ્યાજ કરે. એટલું નહીં પણ એકમેક ઉપર પડપડ કરી દસ જણા સામગ્રી વાંચવા એવા ધોંધાટથી મંડી જાય, કે જેમાંથી કેને ઉત્તર દેવો તે કેને ન દેવો એ કદિન કામ થઈ પડે. જે કાંઈ લીસો ચોચો હોય તો તેનો હાથ જાલી જાલીને ગોર લોક વાતો કરે, એટલે વાણીયાની “ધમયાંચેરીતી” માફક મિત્રારા યજ્ઞમાનનો ખોરકુટો નીકળે!

ગોરની સંસ્થા હિંદુસ્તાનનાં ન્હાતા ગોલાં તમામ તીર્થમાં છે. એક બાબુથી જ્યારે તે લોકો આપણને કંટાળાકેપ લાગે છે ત્યારે બીજી બાબુથી તે ઘણા ઉપયોગી છે. અમદાવાદ ગામોમાં, સ્થળોમાં, ગોર લોક ન હોય તો યાત્રીઓને ઉતરવાનું બહુ મુશ્કેલ પડે છે. એટલે ગોર લોકનાં ઘર (વીરી) “હોટેલ”ની અને તેઓ જાતે “ગાર્ડ” (ભામિયા) ની ગરજ સારે છે. માત્ર એ લોકમાં ઘણા ખરા અપ્રમાણિક ને દગ હોય છે, તેટલુંજ સંભાળવાનું છે. વળી પોતે ધાર્મિક ક્રિયા કરાવે છે માટે (જે કે ઘણા ભાગ કાળા અક્ષર કુટી મારે એવો હોય છે) તેમના પગ ધોઈ પીયો, પ્રથમ આવે ત્યારે દરેક યાત્રી નાળીયેર ને રૂપિયા મુકી પગે કાઢે, એવી આત્મીયો ગોરના શુભાર્થ કરે છે. અને ઘણા અનાનં પણ અધ શ્રદ્ધાળુ યાત્રીઓ તે પ્રમાણે વર્તે પણ છે. એ લોકનો સામાન્ય ઉદ્દગાર એ હોય છે કે “ક્યા બાણુસાખ, રેવેવાજેકું, ગાડીએવાજેકું જ બસ આપ જેમે દોગે, લેકીન હમલોકકું આપ નહીં દોગે ? ચીડી (કીડી) મારકે આયે જોર ચીડી મારકે ગયે, ઈસીમે આપકા ક્યા કશ્યાણુ દોગા ?”

અમારા ગોરને અમે પ્રથમથીજ દ્રશ્યું હતું કે અમારે માત્ર પુષ્કરસ્નાનાં દર્શન કરતાં છે, ને બીજી કાંઈ માયાકુટ કરી નથી. તે બીજાશે દ્રશ્યું થયો હતો. એટલે અમને પુષ્કરમાં ગોર તરફની કરી તકલીફ પડી નહીં.

પુષ્કર તળાવનો ધેરાવો લગભગ દોઢ માઈલ છે. જેમાં કમળનાં પુષ્પ પુષ્કળ થાય છે. આ તળાવમાંથી (અથવા જેહતા પ્રદેશની નજદિકમાંથી) અરરચની નામની નદી નીકળે

છે, જે સાગરમતી નામની નદીને મળે છે, ને-એનું સંયુક્ત નામ “લુણી” થઈ જાય છે, જે કુચના રણમાં ગુમ થઈ જાય છે. પુષ્કરના તળાવ ઉપર ગોધા, બ્રહ્મધાટ, કપાલ મોચન ધાટ, ચડીધાટ, બદરી ધાટ, રામધાટ, તથા કોરીતીર્યધાટ છે, તે બધા પથરના બનેલા છે, ને રજપુતાનાનાં ભુદાં ભુદાં રાજ્યો તરફથી બંધાવવામાં આવેલા છે.

પુષ્કરમાં યાંચ મંદીરો છે. પણ બ્રહ્માનું મંદીર સર્વ મંદીરમાં પ્રધાન ગણાય છે. વર્તમાન મંદિર મહારાજ સિંધીયાના દિવાન ગોકુલપર્કે બંધાવ્યું છે. મંદીર ઉંચાણમાં છે. ધણાં પગથીયાં ચડવાં પડે છે. આ મંદિરમાં બ્રહ્માની ચતુર્ભુજ મૂર્તિ, અને ગાયત્રી દેવી તથા સાવિત્રીની મૂર્તિઓ છે. તેમ સનત કુમારની અને નારદની મૂર્તિઓ પડખેના મંદિરમાં છે. પુષ્કર તીર્થનું મહાત્મ્ય લગભગ બધાં પુરાણોમાં છે. કાર્તિક માસમાં અને જ્યેષ્ઠ માસમાં પૂર્ણિમા ઉપર મ્હોટા મેળા ભરાય છે.

મંછાબહેન પૂર્ણ વૈશ્રવ હતાં, એટલે અમે તે ગામ કે તીર્થ સ્થળમાં જાય ત્યાં “શ્રીમદ્દામ્ભુજની બેઠક” ક્યાં છે; એમ તજવીજ કરતાં. તે પ્રમાણે તેમણે અહીં પણ “બેઠક” બોળી કહાડી, જ્યાં અમે બધા દર્શન કરી આયાં. અમારો ઇરિદો અજમેર પાછા જવાનો હતો, એટલે પુષ્કરમાં વધારે રોકાયા નહીં, અને એ વાગે અમે ધર્મશાળામાં પાછા આવી પહોંચ્યા.

અજમેરના ગાડીવાળા ધણા તકરારી હોય છે. પ્રથમ આપણે ગોડીઓનું નક્કી કરીએ છીએ ત્યારે ભુદો લાવ કહે છે, ને સુકામપર આવ્યા પછી ફરી જાય છે. અમારી ગણત્રીમાં અમે “ચમનીયા” ને નહીં ગણેલા. ગાડવાળાઓએ એના અર્ધા પૈસા માગવા માટે ખુંબ તકરાર કરી; પણ હું ડગ્યોજ નહીં. દરાવ્યા હતા તેટલાજ પૈસા આપ્યા. પાછળથી મી દિનકરરાવને પુછતાં માલુમ પડ્યું કે અહીંના ગાડીવાળા ધણે લાગે આવા પ્રકારની તકરાર કરી યાત્રીઓને સતાવી પૈસા કહાડાવે છે.

તે રાત્રિ અમે આનંદમાં, શાંતિમાં ગાળી. મંછા બહેને સુંદર ભજનો, કીર્તનો ગાયાં, જે આનંદથી અમે સાંભળ્યાં. રહવારે અમારો ઇરાદો જયપુર જવનો હતો. જેથી તથા વાગે ઉઠી સામાન બાંધ્યો. સામાન બાંધવો એ મહાભારત કામ હતું. કારણ ઘણો નકામો “વેદારવા” જેવો હતો. અમારી પાસે સોળ ટીકટ હતી, તે ઉપરાંત અમારે વધારાના પાંચ રૂપીઆ અજમેરથી જયપુર સુધીના આપવા પડ્યા. જયપુર પહોંચ્યા બાદ તમામ નકામો સામાન એકઠો કરી અમદાવાદ પાછો મોકલી દેવો, એમ નિશ્ચય ઉપર અમે આવી ગયા. તા. ૭ મી જુનના રોજ રહવારે આઠ વાગે અજમેરથી બેઠા તે બાર રેલ્વે સ્ટેશન ઉપર ઉતર્યાં ને “માછની ધર્મશાળા” જે ગામના દરવાજાની પાસે ને સ્ટેશનથી મેં માધ્ય દૂર આવેલી છે, ત્યાં ઉતર્યાં. જયપુરમાં જતાં અને આવતાં જગાત લેવાનોરીવાજ છે. અમારી પાસે જકાતી માલ કાંઈ નહતો છતાં નાકે એક કલાક રોકાવું પડ્યું; કારણ જકાતી અમલદારોનાં મ્હોં મ્હોટાં હતાં, ને મારો ઇરાદો એમને કાંઈ પણ દતવાનો ન હતો.

માછની ધર્મશાળામાં ઉતરવાની બીજકુલ સગવડ ન હતી, પણ એક સંપૂર્ણ સુખ એ હતું કે ચોરીસે કલાક નળમાં પાણી આવ્યા કરતું, જેવું પાણીનું સુખ આખા શહેરમાં બીજે કોઈ કોણે નહતું. ધર્મશાળાની પાસે ન્હાનો પણ સુંદર બાગ હતો, જેમાં મોર પુષ્કળ હતા, જેની જોડે રમવાની ન્હાનાં છોકરોનું પ્રુખ ગમત પડી. તે દિવસ અમે બીજે કાંઈ ગયા નહીં. કારણ કે સુઆની તબીયત નરમ હતી. અમારો કાફલો જયપુર હોવાથી જે આવતા તે અમારાથી અંગતતા અને હાથ કેટલીક વિશેષ અનુકૂળતા અમને મળતી.

જાપાનનો પ્રવાસ.

(મળેલું)

૧. મુબાઈથી સિલોન:

અમારી કમ્પનીએ કેટલાક સમયથી એવો વિચાર કર્યો હતો કે વ્યાપારની ખીલ વધીને સાર સિંગાપુર, જાવા, જાપાન વિગેરે દેશો જેની સાથે અમારે સંબંધ છે ત્યાં જઈ આવવું. આ વિચાર અમારાથી અમલમાં મૂકતા પહેલાં કેટલીક પ્રતિકુળતાને લીધે વિવશ થયો. ઈ. સ. ૧૯૧૨ના એ માસમાં છેવટે આ પ્રયાણ આદરવાનું નક્કી થયું. પણ તે વખતે કેટલાક બવસાયને લઈને તુર્તજ તે કાર્ય આરંભી શકાયું નહીં. તેજ વર્ષના ઓગસ્ટ માસમાં અમે અમારી મુસાફરી શરૂ કરી. મહારી સાથે અમારી કમ્પનીના એક ખીજ ભાગીદાર પણ હતા. ઓગસ્ટમાસની આખરે અમારે જવાનું હોવાથી તે માસની શરૂઆતમાં અમારે કેટલાક ઓર્ડર મેળવવા તથા ખીજ તૈયારીઓ કરવાનું લઈ બહારગામ જવું પડ્યું. ત્યાં લગભગ એક અઠવાડિયું ગાળી અમે અમદાવાદ પાછા આવ્યા.

તા. ૨૫ ની ઓગસ્ટે મહેં અમદાવાદ છોડ્યું. મહારી સાથે આવનાર ગૃહસ્થને તે દિવસે કાંઈ બાધ હોવાથી તેઓ ખીજે દિવસે નીકળવાના હતા. રેશન ઉપર સર્ગા રનેહીઓની મહોદી સંખ્યા મહેને સફળ સફર ધમ્મવા એકત્ર થઈ હતી, આ વખતે ઉચ્ચરણનાં રનેહ વચ્ચેનો કદિ પણ વિસરાય તેવાં નથી. રનેહીઓનાં આશિર્વચનો સાથે રાત્રે રહાકાનવ વાગે 'અમે અમદાવાદ છોડ્યું'. મહારી સાથે મહારા જેટ બન્યું તેમ અમારી કમ્પનીના બવસ્થા પકામુંબઈ સુધી આવ્યા હતા. રસ્તામાં કેટલીક જગાએ મહારા અન્ય રનેહીઓ તરફથી સત્કાર કરવામાં આવ્યો. તા. ૨૬ મીએ સહવારે અમે મુબઈ ઉતર્યાં અહીંયાં પણ કેટલાક મિત્રો તરફથી સફળ પ્રવાસ ધમ્મવા મેળાવડ થયા. તા. ૨૮ મી ધુધવારે અમારી સ્ટીમર ઉપડતી હોવાથી મહારે કેટલુંક કામ જટ આટોપી લેવાનું હતું. બપોરે મહારા ભાગીદારનો તાર આવ્યો કે "તમારા પાસપોર્ટ સાથે મહારો પણ પાસપોર્ટ લેતો" અહીંયાં મહારે કહેવું જોઈએ કે હિંદુસ્તાન બહાર જો કે કેટલાક દેશોમાં પાસપોર્ટ (ઓળખાણપત્ર) ની કાંઈ જરૂરીયાત હોતી નથી તોપણ તે પાસે રાખવાથી થયેલી સરળતા યાદ પડે છે. કારણ કે રજીસ્ટ્રે કાગળ લેતો વખતે અથવા એક ઘટાવની વખતે, અને ખીજા મુરેકલીના પ્રસંગોએ પણ આ પાસપોર્ટ કેટલાક અંશે ઉપયોગી થઈ પડે છે.

પાસપોર્ટ લેવા સાર અમે સેક્રેટરીએટમાં અમારા એક રનેહી સાથે ગયાં. ત્યાં તપાસ કરતાં પોલિટિકલ ખાતામાંથી માલમ પડ્યું કે જાપાન સાર ખાસ પાસપોર્ટની જરૂર નથી. અમે અમદાવાદના ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજસ્ટ્રેટ સાહેબ પાસેથી એક જનરલ પાસ લીધો હતો તેથી અમારું કામ ચાલ્યું. ત્યારબાદ પેસેન્જ (ટિકટ) વિગેરે સાર ટોમસ કુક એન્ડ સન્સની સાથે ગોઠવણ કરી. આ કમ્પની દેશાવર જતા મુસાફરો સાર દરેક પ્રકારની ગોઠવણ કરવાનું માથે લે છે: જેવી કે પ્રવાસીઓની ટીકેટો લાવી આપવી, તેઓ સામાન મોકલી આપવો, તેમની પાસેથી ડિપોઝીટ પૈસા લઈ દુનિઆના દરેક ભાગમાં તેમને પૈસા મેળવવાની ગોઠવણ કરી આપવી, વિગેરે. આ કમ્પનીની શાખાઓ દુનિઆના દરેક ભાગમાં છે. આ કમ્પની સાથે દેશાવર જતાં ગોઠવણ કરવાથી પૃથ્વીના સર્વ ભાગમાં કાંઈ પણ મરેહલી શિવાય નીકળી શકાય છે.

ટોમસ કુકની ઓશીસમાંથી અમે અમારા એક મિત્ર સાથે તહેમના સ્નેહી રા. કશ્ચિને ત્યાં ગયા. તહેમણે અમને સુરલાળામાં એમના સ્નેહી ઉપર લક્ષમણ પત્ર આપ્યા; તહેમની સાથે જવાના ગોળ સંબંધી પણ કેટલીક વાત કરી.

તા. ૨૭ મી ઓગસ્ટે મ્હારી સાથે આવનાર અમારા લાગીદાર આવી પહોંચ્યા. બપોરે ટોમસ કુકને ત્યાંથી સરક્યુલેટિંગ મોટસ લઈ આવ્યા અને કેટલાક પરચુરણ સામાનની ખરીદી કરી ઘેર આવી સામન તૈયાર કર્યો. બીજે દિવસે અમારે જવાનું હોવાથી કેટલાક સ્નેહીઓ તરફથી સ્નેહ સંબેધન ચંચાં. તા. ૨૮ મીએ પ્રભાતમાં બ્રેકા ઉઠી નિત્ય કર્મથી નિવૃત્ત થઈ થોડુંક બાપી રહેલું કામ આટોપી દીધું. ત્યારબાદ જમી કપડાં પહેરવાની તૈયારી કરવા માંડી કારણ સાધારણ રીતે અગ્રેજી ટપમાં કપડાં પહેરી અંદર ઉપર જવાનો રિવાજ છે. કેટલીક માથાકુટ કરી 'ટાઈ' વિગેરે બાંધી તૈયાર થઈ, બાર વાગ્યાના ઝુમ્બારે અમે અંદર ઉપર ગયા. અહીંયાં પણ સ્નેહી સંબંધીઓની મ્હોટી સંખ્યા હાજર હતી. સ્લાડાંગર વાગે અમને વૈદ્યકીય તપાસ માટે બોલાવવામાં આવ્યા અંદરના મેડીકલ ઓશીસરે અમારી નાડી તપાસી અમને પાસ આપ્યો; અમે ત્યાંથી સ્ટીમલોચ તરફ ગયા. લોચની સીડી ઉપર જતાં ત્યાં આગળના પોલીસના સિપાઈને પાસ આપી અમે લોચમાં ગયા. આ લોચ (વરાળચંદ્રથી ચાલતી ન્હાની મોટ અથવા હોડી) કમ્પનીની હોય છે. ત્યાંથી અમે સ્ટીમર ઉપર ગયા. સ્ટીમર લગલગ બે વાગે ઉપડી. કેબિનમાં અમારો સામન ગોઠવી અમે કેક (તુતક) ઉપર જઈ બેઠાં. ધીરેધીરે મુખબંધો રૂમણીય દેખાવ દષ્ટિમાંથી હુમ થવા માંડ્યો. લગલગ બે એક કલાક પછી મ્હને જરા બેચેની માફકમ પડવા માંડી ચકર આવવાના શરૂ થયા તેથી મ્હેં મ્હારા મિત્ર પાસે મ્હારી પેટીમાંથી ચૂર્ણની ગોળાઓ મંગાવી પણ ગોળાઓ લેતા મ્હેલાં તો દરદ વંધવા માંડ્યું. મ્હને દરિઓ લાગ્યા (sea sickness) નાં ચિન્હ જણાવા માંડ્યાં રાત્રી પડી. મ્હારી તબીબત હીક નહીં હોવાથી થોડુંક દૂધ પીને જરૂં સુઈ રહ્યો. સ્ટીમર ઉપર અમારી સાથે એક પારસી તથા એક બોજ ગૃહસ્થ હતા. આ બન્ને કોચરોએ જતા હતા. મ્હારી નાદુરસ્ત તબીબત જાણી તેઓ મ્હને જોવા આવ્યા અને સલાહ આપી કે મ્હારે નારંગી સિવાય તે દિવસે બીજું કંઈ ખાવું નહીં. ત્યારબાદ તહેમણે મ્હને સારી નારંગીઓ મોકલી આપી. આખો દિવસ બેચેની રહી પણ સંધ્યાકાળે મ્હારી તબીબત હીક લાગવાથી હું કેક ઉપર ગયો.

સુખર્ષ છોડ્યાપછી સ્ટીમર મલગાર કિનારાની લગોલગ જાય છે. ફરથી કિનારો સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. મ્હોટાં મ્હોટાં તાડ, સાગ, સોપારી વિગેરે ઝાડોનો દેખાવ ધણો મનોહર લાગે છે. હિન્દિ મહાસાગરના સંગમ નજીક આવતાં દરિઓ વધારે તોફાની બને છે, અને હિન્દિ મહાસાગરમાં પ્રવેશ કર્યા પછી તોફાન વધારે જોશ પકડે છે.

સુખર્ષથી કોલમ્બો પહેરતાં ચાર દિવસ લાગે છે. વચ્ચે ટોપ જગાએ સ્ટીમર ઉભી રહેતી નથી. તા. ૩૧ મી ઓગસ્ટે બપોરે અમે કોલમ્બો પહોંચ્યા. અહીંયાં સ્ટીમર લગલગ આડેક કલાક રોકાય છે. કોલમ્બોના અંદરનો દેખાવ ધણો સારો છે. બાંધણી લગલગ મોટીકાના ઘાટની છે. આ પોર્ટિકા (ઉપર અગાશી જેવું હોય છે) નીચે તેમજ આજુ બાજુ પાણી છે, અને તેથી દેખાવ ધણો મનોહર લાગે છે.

અવાજના દેવગંગાના નિઝલતાપ્રાણોના જેવો દેખાવ દષ્ટિગોચર થાય છે. અંદર ઉપર રક્ષા

(ગાડીઓ)તેમજ ઘોડાની ગાડીઓ લાડે મળે છે. કોઈકઝોડીમર પ્લેઝ્યા બાદ કંપનીની સ્ટીમ-લોંચ આવવાની. વાર હોવાથી અંમે હોડી-લાડે કરી કિનારે ગયા. અમારી સાથે ઉપર કહેલા પારસી ગૃહસ્થ મી. બહેરામજી તલાટી હતા. કિનારે આવી રીક્ષા (હાથે ખેંચવાની ગાડી) લાડે કરી અમે શહેરમાં ગયા. શહેરના યુરોપીઅન લતાનો, લાગ મુ'મધને મળતો છે. દેશી વિભાગનાં ધરો કેટલેક અંશે આપણા દેશમાં ધરોને મળતાં છે. શેકેર ઘણું સ્થાન છે. રસ્તા ઘણા પ્લેઝ્યા છે. દેશ ગરમ છે. વરસાદ કેટલે અંશે અનિયમિત છે. અહીંઆં હિંદીઓની મ્હોટી સંખ્યા નગરે પડે છે. ધોલીસનો મ્હોટો ભાગ સોષ અને પૂરવી-આવેનો છે. પોલીસ બંદોબસ્ત ધણા સારો છે. અહીંઆં લોકો સિંહાલી કહેવાય છે. ભાષા મધ્યમ ભાષાને મળતી વપરાય છે. સિંહાલીઓ રંગે કાળા છે અને કેટલેક અંશે મદ્રાસીઓને મળતા આવે છે. શારીરિક શૃંગારને વારતે ધણી કાળજી વાળા છે; પુરુષો પોશાક લુંગી અને પ્હેરણ છે. આ લોકો શ્વેતવસ્ત્રના ધણા શોખીન છે. સ્ત્રીઓ સાધારણ રીતે ચણીઓ અને કળને જ પ્હેરે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ મદ્રાસીની ગાદક સાદો પણ્ય ઓઢે છે.

કોઈકઝોમાં ખાસ જોવાલાયક બાગ અને મ્યુઝીયમ છે. આ સંમહસ્થાનમાં પુરાતન-કાળનાં માહત્તાં વિગેરે જળયર પ્રાણીઓના નમુનાઓ રાખવામાં આવેલા છે. આ-શિવાય છુદ્ધધર્મનાં દેવાલય વિગેરે જોવા લાયક ખીજાં કેટલાંક સ્થળો છે, પણ વખત ન મળવાથી અમે તે તરફ જઈ શક્યા નહીં. વ્યાપાર કેટલેક અંશે યુરોપીઅનોના હાથમાં છે. અહીંઆંથી માહત્તાં, મ્દા, અને એલચી વિગેરે તેજનાની મ્હોટી નિકાસ છે.

સ્ટીમર આઠ વાગે ઉપડવાની હોવાથી શહેરમાં કેટલેક વખત ગાળ્યા બાદ અમે પાછા આવ્યા. સ્ટીમર ઉપર આવ્યા પછી અમને ખખર મળી કે તે દિવસે રાત્રે નહીં ઉપડતાં ખીજી દિવસે સ્થવાર ઉપડશે. કારણકે ઇંગ્લીશ મેસ આવી નહોતી. સપ્ટેમ્બર ને દિવસે સ્થવારે અગીઆરવાગે અમે પિનાંગ તરફ રવાના થયા.--

વાર્તાલહરી.

“એક બાળકને હાથે.--”

લેખક: શ્રીયુત--“ છ.”

“ મ્દારી પ્રિય પત્ની સીતા-જેના ઉપરનો મ્દારો પ્રેમ હજી એવો ને એવો જ પ્રવળ છે અને જેને હું પૂરેપૂરી ક્ષમા આપું છું, તેને-જઈ દીવાળીના અમારા અનુપમં આનં-દની યાદગીરીમાં મ્દારું સર્વસ્વ હું આપી જઈ છું.”

રામચંદ્રરાયે ઉપરનું કુંકું “ વીલ ” ફરી ફરીને વાંચું વાંચતાં વાંચતાં એના મનમાં ગઈ દીવાળીનું- આહલાદજનક ચિત્ર ખડું થયું. તે વેળા સીતા પહેલીજ વાર સાસરે આવી હતી અને આ જ સ્થળે ઉકડેલાં ટેની રક્ષા જોતો પોતે બેઠો હતો; તેટલામાં તેના નૃપુરનો મંદ જલ્મજલ્મ અને કડકડતાં નવાં રેસમી વસ્ત્રોના ખડખડાટ સાંભળી કેવો પો-તાને સદર્પ રોમાંચ થયો હતો?--પ્રથમ સમાગમ માટે હજી રહેલી આરાધ્ય પરસ્પર પ્રેમની લાગણી કેના જોસથી પ્રકટ થઈ હતી,-દીર્ઘ કાળથી મનમાં દબાઈ રહેલા પ્રીતિ-મ-

ક્યાંથી આવ્યું હશે ? તેને પોતાના સામું તાણીને જોતાં જોઈ બાળક પણ તેની સામું જોઈ રહ્યું અને એટલામાં અર્ધા કલાકનો ટકારો થયો. તેના શબ્દ કણ્ઠપર પડતાંજ તે ચમક્યો અને ધડીયાળ સામું જોવા લાગ્યો. હવે બાળકથી તો વધારે વાર રહેવાયું નહિ, તેથી તે ફરીથી કહેવા લાગ્યું—“ મને તો બહીક લાગે છે ! ”—અને એમ કહેતાં કહેતાં એની આંખમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં. રામચંદ્રરાયને બાળક બહુ બહાલાં હતું, તેથી એનાથી આ દેખાવ વધારેવાર જોઈ શક્યો નહિ.

“ આવ, બેટા ! આવ, મને કહે—તને સારી બહીક લાગે છે ? ”—માયાળુ અવાજે હાથ પ્રસારીને તેં બોલ્યો. બાળક સરમાળ ન હતું : તેથી તેણે પોતાની લાંબી લાંબી વાત કહેવા માંડી :—

“હું ઉંઘી ગઈ”તી પણ કંઈક ખપડ્યું કની તે હું ઝગડીને જાગી—ને બા-બા-કહીને બોલાવવા લાગી—પણ બા તો નહેતાં ને અર્ધાં ઘેર હતું તેથી હું દોડતી દોડતી બહાર આવી. કહીં દોવો ન મળે. બા ક્યાં ગયાં હશે ? એમ મને થયું. એટલામાં તમારા આ ઘરમાંથી અજવાળું આવતું દીકું તેથી બાને બોળવા અહીં આવી આ મ્હારી બાપુડીએ બીચારી એકલી બહીએ કની, તેથી એનેએ હું લેતી આવી છું.—બા અહીં છે ? ”—એમ કહી એણે ચોતરફ નજર ફેરવી. પણ બીજા કોણને નહિ દેખતાં, રામચંદ્રરાયની પાસે આવીને એના બોળામાં લપાઈને ભરાઈ ગઈ, “ બેટા ! તને તાડ વાયછે ખરું ? જો ત્હારા પગ કેવા ફરી ગયા છે ?—એમ કહીને રામચંદ્રરાયે એને તેડી લઈ આરણ્યું બંધ કર્યું તથા એના શરીરને એક ગરમ શાકમાં લપેટી લઈ પોતાની છાતી સરસું રાખ્યું.”

“ આ મ્હારી બાપુનેએ તાડ વાય છે, એને નહિ ચોરાયો ? ” કરુણારસમાંથી હાસ્ય રસે વાત આવી.

રામચંદ્રરાયે ટીંગલીને પણ શાકમાં વીંટી દીધી. “ જો હવે કંઈ એને તાડ વાયછે ? ” “ ના, હવે તો નહિ વાય. ”

“ આ તમારું ઘર ? ” થોડીવારે બાળકે પૂછ્યું, જવાબ મળ્યો “ હા.”

“ આ મ્હારું ઘર નહાય. મને તો અહિં નથી ગમતું ”—ડોકું ધુણાવીને બાળકે કહ્યું.

“ બેટા, ત્હારું નામ શું ? ”

“ હું તો બાની બહેન છું. ”

“ ને ત્હારી બાનું શું નામ ? ”

આ શબ્દ સાંભળતાંજ તેણે એકદમ ઉંચું મ્હોં કરી રામચંદ્રરાયના મ્હોં તરફ જોયું અને અકિત યર્ષ હોય તેમ ભવાં ચઢાવીને બોલી :—“ મ્હારી બાનું ! એ તો વળી બા સ્તો ! ”—જણે એટલુંએ આવડો મ્હોટો ભાવડો ન બહુતો હોય ને પોતે તેના કરતાં વધારે સમજતી હોય—એમ તેના તરફ જરા તિરસ્કાર ભરેલી દૃષ્ટિ નાંખીને બતાવવા લાગી.

“ હા. ભાઈ હા—એ તો ખરી વાત—હું ભૂલ્યો હોં. ”

“ મને ઉંઘ આવે છે—મ્હારે પાણી પીવું છે,—એમ કહીને ત્રીપાઈ ઉપરનો મુંદર ખાતો ઉપાડવા એણે બંને હાથ લાંબા કર્યાં, પણ તે જોતાંજ રામચંદ્રરાય ચમક્યો.

“ અરે બેન ! એ નહિ હોં—એ ખાતો ના લેવાય. ” પણ એટલામાં તો એ બાળકે તને હડીજાઈથી પકડી લીધો અને પોતાને લેવાની ના કહી ‘તે’ માટે તેના તરફ નાખુશ ચહેરે જોતું જોતું તે બોલ્યું :—

“ પણ મને તરસ બહુ લાગી છે તે ! ”

“ જો હું તને બીજું પાણી લાવી આપું. એ તો મ્હારે માટે છે, મને આપી દેજોયે, આ ! ”

“ નહિ આપું, જાઓ. ”—એમ કરીને તે પગ પંજાડવાને રોડા લાગ્યું. એ બીચારો બીજો શો ઉપાય થાશે ?

હવે રામચંદ્રરાયે તેને ફાસલાવી લેવાનો બીજો રસ્તો કાઢ્યો : “ જો બેન, પહેલું આ બાપુને પાઈએ કરી ? એ બીચારીને તરસ ન લાગે ? ”

બાળકને વિશ્વાસ તો ન આવ્યો; પણ બાપુનું નામ દીધું એટલે હળવે હળવે એણે પોતાના હાથમાંથી તે છોડ્યો ને બાપુને નીચેથી ઉઠાડવા ગઈ, એટલામાં રામચંદ્રરાયે તે પાલો ઉંચો અભરાઈ ઉપર મૂકી દીધો.

બાળકે હવે સમજી ગયું કે આણે છેતરપંડી કરી.

“ જાઓ, તમે તો બહુ નહારા છો ! હું તમારી સાથે નહિ બોલું ”. એમ કહીને વળી ડસકું ભર્યું.

“ જો બેન, એ તો ગંદી ગંદી દવા છે. હું ત્હારે માટે બીજું કંઈક સાફ સાફ લઈ આવું. તું અહીં બેસજો હોં ! ”

એમ કહી એ જરા ખસીને આથો જવા માંડ્યો, ત્યાં તો બાળકે ખુરસી ઉપર ચઢીને અભરાઈ ઉપર હાથ મસાવ્યો. તે જોતાંજ તેણે ભયભીત થઈને જોરથી કહ્યું :

“ મૂકી દે—એ લેવાય નહિ ”.—પણ બાળકે કંઈ હાથમાં આવેલું છોડે ?—“ મ્હારે પાણી પીવું છે—” એમ કહેતે કહેતે એ તો મ્હોંએ માંડવા જતું હતું, ત્યાં રામચંદ્રરાયે તેના હાથ પકડીને પાલો ખુટાવવા માંડ્યો. તે ભોંય ઉપર પડી ગયો ને તેના કડકે કડકા થઈ ગયા.

બાળક તો સ્તબ્ધ બની ગયું અને હવે પોતાને એ વદશે એવી બ્હીકંથી ગાભરૂં-ગાભરૂં ચર્ચી ગયું.

“ બેન, હું તને વદતો નથી હોં ! ”—એની બ્હીક જોઈને નરમાસથી એ બોલ્યો. “ભલું થયું ! પરમેશ્વરનો પાડ કે આ બધા ગઈ !”—અથા તો એ પ્રકારની હતી. બાળકનો તથા પોતાનો, બંનેનો જીવ બચ્યો !

“ લે બેન—આ નારંગી ખા. એ તને લાવે છે ? ” બાળકે નારંગી એવા જોરથી દૂર ફેંકી કે તેના છુદે છુદા થઈ ગયા ત્યારે એણે પેટા બતાવ્યો તે જોઈને લેવાનું મન તો એને થયું થયું પણ તેનેયે તરછોડીને ડોકું ફેરવીને ચડેલે મ્હોંએ એ આવી જઈ ખુણામાં ઉભી રહી. આખરે જ્યારે એણે એને પાણી લાવી આપ્યું ત્યારેજ એનો મિત્રજ ઉતર્યો : પછી ધીમે ધીમે તેને પોતાની પાસે લઈને પટાવતાં પટાવતાં પેટો પેટા આપ્યો ને તે ખાતાં ખાતાંજ એની આંખો ઉંધથી ઘેરાવા લાગી—એને ડોકાં આવવા માંડ્યાં—પેટા હાથમાંથી પડી ગયો. તે જોઈ હળવેથી પકડીને એણે એને પોતાના બોજામાં લીધી અને એના જોતામાં તો એ નિદ્રાવસા થઈ ગઈ. તે પછી ધીમેથી એને ઉચકીને પાસેના પથંગમાં સુવાડી અને એનું મ્હોં તથા હાથ લોટીને એના ઉપર ગરમ દુધાશે આરાધ્યો. એની દીગલીને પણ એની સાથેજ મૂકી અને બાળકના કોમળ ગાલ ઉપર વ્હાલથી સુખી તેમો લેતો એ દસી પડ્યો !

“ અહા ! આ નિર્દોષ બાળકનાં શુકનીઆળ પગલાંએજ મને મોતના ભયંકર પંઝામાંથી બચાવ્યો ? ”—આ વિચાર એને ટુરતજ સ્ફુરીઃ આવ્યો. એની રીતભાત જોઈને ચોતાની રીતભાત ઉપર એના ખ્યાલ દોડ્યો. “ આજ તો હવે થઈ રહ્યું-ને હવે કંઈ હું એવું કરવાનો પણ નથી ! ”—આ નિશ્ચયથી એના હૃવને શાન્તિ વળી.

એટલામાં તેના નોકર કંઈ જોયતું કરતું હોય તો તે પૂછવા આવ્યો. તેને જોઈને એણે પૂછ્યું:—અત્યા હીમા ! જોને આ કેલી છોકરી છે ? ”

હીમા એને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો ને જરા ગભરાયો પણ ખરો.

“ બોલને કેલી છોકરી છે ? એ અહીં ક્યાંથી આવી ? ” શેઠે ફરીથી પૂછ્યું.

“ સાહેબ, એતો હેમલતા બહેનની એના. એમની માશીનું ઘર આપણી પડોશમાં છે ને ત્યાં એ મળવા આવ્યાં છે. એને હું લઈ જાઉં ? ”

“ નહિ, નહિ. ભલે એ ખીચારી અહીં સુઈ રહે. એને જગાડીશ નહિ. પણ એનાં માતૃશ્રીને મ્હારી પાસે મોકલજે ”

“ પણ સાહેબ, એ તો ખંને જણુ નાટક જોવા ગયાં છે. ”—વળી જરા અચકાતે અચકાતે નોકરે કહ્યું. “ આપ કહો તો હું એને તેડી જાઉં. ”

“ ના, હેમલતા બહેન આવે ત્યારે કહેજે કે મને મળે. ”

ગોડી રાતે હેમલતા ઘેર આવી, તેને હીમાએ ઉપરની વાત કહી તે સાંભળી એ ખીચારી પણ દુબળી ગઈ. પણ શેઠે મોત્રાવેલી તેથી જેમ તેમ કરીને બ્હીતી બ્હીતી પણ હીમા સાથે આવી તો ખરી.

“ આ છોકરીને આમ રખડતી કેમ મૂકી ગયાં હતાં ? ” શેઠે પૂછ્યું.

“ હું મ્હારી માશીની જોડે બ્હાર ગઈ હતી ને આ છોકરી ઉંઘી ગઈ હતી; તેથી હું એને ઘેર મૂકી ગઈ. એ રાતમાં જાગતી નથી તેથી એને ઉઝાગરો કેણુ કરાવે, એમ ધારીને સાથે લઈ ગઈ નહોતી. પણ એને હું વડીય. આપને એણે નકામા જગાડ્યા. ”

“ ના, ના. એવું કંઈ કરશો નહિ. મને તો એના આવવાથી અણગમણે એક લાભ થયો છે, તેનો હું બદલો વાળવા ચાહું છું. તમે ક્યાં રહો છો ? ”

એ તો ખીચારી આતો અર્થ કંઈ સમજી શકી નહિ; તેથી વિચારમાં વિચારમાં ઉભી રહી તે ફરી જ્યારે શેઠે પ્રશ્ન કર્યો ત્યારે બોલી ઉઠી:—“ માફ કરજો સાહેબ—અમે ભદ્રમાં ભોળાનાયભાઈના બંગલામાં રહીએ છીએ, અને સીતા બહેન પણ અમારે ત્યાંજ છે. આપ જાણતા ન—” પણ વધારે બોલવા જાય એટલામાં તો રામચંદ્રાણની મુખાકૃતિમાં ફેરફાર થયેલો જોઈને એ ગભરાઈ ગઈ.

“ સાહેબ, કદી અમારે ત્યાં આપ વધારો ને પેહેમેથી જાણતા ન હો તો પછી અમને કપકો આપો: માટે મ્હેં વિનતી કરી હતી. ” જરા દિંમત આણીને એણે પૂછ્યું:—

“ તમારે ત્યાં એ ક્યારે આવ્યાં ? ”

“ ભાદરવા મહીનાની અમાંસને દિવસે. ”

આ સાંભળીને રામચંદ્રાણ અમકયો. એ તો જે દિવસે સીતા તેનું મકાન છોડીને ઈ હતી, તેજ દિવસ હતો !

“ શું તમે મને—” એમ ગુસ્સે થઈને એને એ કપકો દેવા જતો હતો, પણ એટ-

લામાં પાછું પોતાના મનને કબજામાં રાખીને કહેવા લાગ્યો:—“ જાઓ ! તમરી આ બાળકને લઈ જાઓ. હું એનું મ્હોં ફરીથી જોવા માગતો નથી. તમારા જેવા બેરંગિયે આવા કામમાં માથું ધાવતું નહિ જોઈએ. ”

આ વાક્યપ્રહાર ચનાંજ તે પોતાની બાળકને ઉચકી કંઈ ચાકવા લાગી પણ જરા અંદકીને બોલી:—

“ આપ શું કહેછો તે હું સમજતી નથી. મ્હેં કંઈ બોલું. કયું હોય એમ પણ મને લાગતું નથી. સીતા બહેને આવીને મને કહ્યું કે મ્હારે હમણાં ગુપચુપ રહેવું છે ને મ્હારાં મારીને ત્યાં હું આવતી ત્યારે અમે મજેલાં તેથી મ્હારા ગરીબનું ધર પાવન કરવા માટે મ્હેં એમનો પાડ માનીને મ્હારાથી જની તેટલી સોઇ કરી આપી. તેમાં કંઈ આપને બોલું લાગવા જેવું કયું હોય તો માફ કરજો. ”

રામચંદ્રરાયનો મ્હેરો આ સાંભળી ઉદાસ થઈ ગયો. હિંમલતાના કહેવા પ્રમાણે જ હોય તો પોતે કેવી ભૂત કરી હતી. તેના એને આ ક્ષણેજ વિચાર આવ્યો. તેથી થોડીવાર તો એ કંઈ બોલી શક્યો નહિ અને એને શાન્ત જોઈને હિંમલતા બારણા બંધી જવા લાગી, ત્યારે જ એ ઉતાવળથી બોલી ઉઠ્યો:—

“ શું તમે એમ કહેવા માગો છો કે એ એકલાંજ તમારે ત્યાં તે દિવસથી રહે છે ? ”

“ હા, છ. કોઇ દહાડેએ એમણે મ્હારા ઉમરાની બ્હાર પગ મૂક્યો નથી. ” એમ કહીને એ ચાલી ગઈ.

એકલાં પડતાં રામચંદ્રરાયના મનમાં પોતાની આ મ્હોટી ભૂત ઉપર પડેલા નવા પ્રકાશને લઈને હાથે ફરીને પોતાના ઉપર આજુગી આ મહા વિપત્તિને માટે નિઃશ્વસ્યતા અનુભવેલા દુઃખને માટે—અને જેને પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ તે અધિક પ્રિય ગણતો હતો, એવી પોતાની અર્ધાંગના પર પોતેજ વિના કારણ આજુલા દલકને માટે ધણી પસ્તાવો થયો.

“ અરે ! આ બાળક ન આવ્યું હત તો મ્હેં મ્હારી છંદગીને અંત આપ્યો હત. ને બીચારી-દુઃખીઆરી-સીનાનું જીવન અધિક કષ્ટમય ફરી મૂક્યું હત. એ સીતા-મ્હારી બહાલી સીના-તું મને માફ કરશે ? મ્હેં ત્હારો કેવો મ્હોટો અપરાધ કર્યો છે ? ”

પોતાના મનમાં ઉદ્ભવેલી ખોટી આ શંકાને લીધે પોતે એટલો એને અન્યાય કર્યો હતો કે તેનું પ્રાથક્ષિક હવે રહ્યું નથી-કંઈ પસ્તાવો કર્યાથી પણ તેના બદલો વળે એમ નથી—આવા વિચાર એક પાસથી એને આવવા લાગ્યા: ત્યારે બીજી પાસથી પોતાની શંકા દૂર થઇ અને પોતાની પ્રિયા હજી પાસેજ છે એમ ખાતરી થવાથી તેના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. એના મનમાં પ્રેમનો એટલો ઉભરો આવ્યો હતો કે હવે એક ક્ષણ પણ ધરમાં એના વિના રહેવું ભારે લાગતું હતું. રાત ધણી ગઇ હતી. જંગલો ધણે દૂર હતા તો પણ જાણે પોતાના શરીરમાં કોઇ ભૂત પ્રવેશ કર્યો હોય તેમ એ ધરમાંથી દાડતો નાંદો. ક્યારે એને મળું—એની મારી માથું—અને ફરી પાછી એને અહીં તેડી લાવી મ્હારી ગૃહ-લક્ષ્મી બનાવું. એજ વિચાર એના મનમાં હવે રમી રહ્યો હતો. જેમ જેમ તે આગળ ચાલતો ગયો, તેમ તેમ પોતે તેની પાસે આવતાં જાય છે એ વિચાર એના હૃદયને ઉત્તેજિત કરતો ને ત્રમ દૂર કરતો. પોતે કેવી ખુશીથી કરી કે આવી સતીના વિશુદ્ધ ચરિત્ર ઉપર શંકા આણી, એ એને કાણે કાણે મનમાં સાલતું હતું. અરુણોદય ચનાંમાંજ તે બતાવેલે રથને આવી પહોં.

નાજ હાથથી એ કાતરવામાં આવી છે. જે આવી વીંટી કાઢ પણ માણસના હાથે જોવામાં આવે તો વંધૂએ જાણવું કે તે પુરૂષ તેનો પતિ છે; જે વરને માલૂમ પડે કે એવીજ મુદ્રા કાઢ, અને હાથે છે, તો સમજવું કે તે સ્ત્રી પોતાની પરિણિતા પત્નિ છે. આ વીંટી હું તમને બન્નેને આપું છું; તે ખોલાય નહીં. તેને માટે સંભાળ રાખજો. એ કાઢને આંપરો નહીં, તેમજ કદી બૂંબે મરવાનો પ્રસંગ આવે છતાં પણ એને વેચશો નહીં. વિશેષતઃ મ્હારી આત્મા છે કે, જે મુદ્રા હું તમને આપું છું તેને આજના દિવસથી માંડી પાંચ વર્ષ પર્વત તમારે કાંઈએ પણ પહેરવી નહીં. આજે આપણે સુદ પાંચમ છે અને અગીઆર વાગ્યા છે. આજથી બરાબર પાંચમા વર્ષના આજ દિને, અને એજ કલાક આવે ત્યાં સુધી મુદ્રા ધારણ કરવાની તમને મનાઈ છે. આ પવિત્ર આત્માનું ઉલ્લંઘન કરશો તો તમે દારણુ વિપત્તિનાં ભોગ થશો.” આ પ્રમાણે ઉપદેશ કર્યા પછી આનંદ સ્વામિ આશીર્વાદ દઈ સીધાવ્યા. ધનદાસે પુત્રીની આંખેથી પાટો છોડી નાંખ્યો. હિરણ્યમયીએ પોતાના પિતા તથા આચાર્ય સિવાય આરણમાં કાંઈને જોયું નહીં. તેનો પતિ ત્યાંથી અદૃશ્ય થયો હતો. લગ્ન દિવસની રાત્રી તેણે એકલાંજ ગાળી.

(૪)

લગ્ન પછી ધનદાસ શેઠ પુત્રી તથા પત્નિ સહિત પાછા ઘેર આવ્યા. બીજાં ચાર વર્ષ વીતી ગયાં. હજી પુરંદર આવ્યો નહે.તો. પણ હવે તે પાછો ફરે ના નહીં, તેથી હિરણ્યમયીને શું ?

આ સાત વર્ષ સુધી પોતાનો બાળ મિત્ર પાછો ન આવ્યો એથી હિરણ્યમયીને અતિશય ખેદ થયો. “ આટલાં બધાં વર્ષ, માત્ર મને ભૂલી જવા માટેજ તે વિદેશ રહ્યો છે, એમ તે કેમ મનાય ? તે હવે છે અથવા મરી ગયો છે એની પણ શી ખબર ? હવે હું અન્ય પુરૂષની શ્રદ્ધાથી યર્ષ છું, માટે એના દર્શનની અભિલાષા રાખવી એ પણ મને અનુચિત છે. પણ મ્હારો બાળસ્નેહિ વિદ્યમાન છે એમ શા માટે હું ન ઇચ્છું અને ઈશ્વર પાસે ન માગું ?

આ સમયે તેના જૂઠ્ઠા પિતાની મુખામુતિ દુઃખ પીડિત તથા ચિંતાગ્રસ્ત હોય એવી જણાતી હતી, અને છેવટે તે એવા લયંકર રોગનો ભોગ યર્ષ પડ્યો, જેથી તેનો અંત આવ્યો. તેની સ્ત્રી પતિ પાછળ સહગમન કરવા તત્પર યત્ન. પોતાના માતાપિતા સિવાય હિરણ્યમયીને બીજાં કાંઈ સગું નહોતું, તેથી માતાને તેના પ્રાણુધાતક નિશ્ચય ફરવવા સગળ નેત્રે તેણે આજીજ કરી, પણ શેકની વિધવા નિશ્વયથી ડગી નહીં અને હવે હિરણ્યમયીને સંસારમાં કાંઈનો આધાર રહ્યો નહીં. !

એવી આત્મા ગુંડેશાં હિરણ્યમયીની માતાએ તેને આશ્વાસન દોધું કે:- “ જો બેટા ! ચિંતા મને હિરણ્યમયીનું લગ્ન બેજા નથી. તું પરણી તો છે. નિર્માણ કરેલો સમય વીત્યે કદાચ તને પ્રાપ્તિ આપ્યા. પવિત્ર કાશીપુરીમાં ખરો. હવે તું કંઈ ન્હાની નથી. તે ઉપરાંત આખી દુનિયામાં સ્વામિ તેમની મુદ્રાકાતે આવ્યો, અને સ્વર્ગના દેવ પુષ્કળ છે એને માટે ત્હારા પિતાએ ચોખ્ખા સાર સર્વ કાર્ય થાય, એ પ્રમાણે ગોઠવણ કરવા આત્મા મરણ માત્ર એજ પાતની ન્યૂનતા હતી. તે એજ કે લોકોમાં ખાધી હતી. ધનદાસના મૃત્યુ

પોતાના અલંકારો, ધરે અને ફરનીયર (સરસામાન), એટલુંજ ફક્ત તેની પુત્રીને બધી મીઠકત તરીકે મળ્યું. એમ માંલમ પડ્યું કે તે વૃદ્ધ પુરૂષને વર્ષોનાં વર્ષો સુધી આપારમાં ખોટાં આવંતી હતી. પોતાના નુકસાન વિશે કોઈને કહ્યા વગર ગયેલું દ્રવ્ય પાછું પ્રાપ્ત કરવા માટે તે મૂંગીમૂંગી તરફડીયાં મારતો હતો. આખરે ગૂમાવેલી સર્વ સંપત્તિ પાછી મેળવવાની આશા તેણે છોડી દીધી. ચિંતા અને ધંધા સંબંધી વ્યથા એ તેની માંદગી અને મૃત્યુનું કારણ હતું.

કમનસીબ વેપારી ધંધામાં નિષ્ફળ નીવડ્યો છે, એ વાત જ્યારે ચોમેરે ફેલાઈ ગઈ, ત્યારે માંગનારાઓ હિરણ્યમયી પાસે તેના પિતાનું દેવું ચૂકવવા તાકીદ કરવા લાગ્યાં. આ માંગણીઓ વ્યાજમી છે-એમ તપાસ કર્યા પછી, એક ખરી વ્યાપારીની દોકરી તરીકે, પોતાના પિતાનું ઉજવળ નામ અને આખરે જળવવા પાસેનું સર્વસ્વ વેચી પિતાનું દેવું તેણે પતાવ્યું.

આખરે અતિશય હાડમારી આવી પડવાથી, તે બિચારી બાળા શહેરને સીમાડે એક નહાતું, ઝુપડું કાંઠે રાખી, તદન ગરીબાઇમાં અત્યાતજન તરીકે રહેવા લાગી. તેની આશા હવે માત્ર પોતાના ગુરૂ આનંદ સ્વામિમાંજ હતી. પરંતુ દુર્ભાગ્યવશાત્ તેઓ દૂર દેશમાં ગયા હતા, તેમજ આ એકજ મિત્ર અને વડિલને પોતાના દુર્દિવની જાણ કરવા હિરણ્યમયી પાસે કોઈ પણ હતું નહીં.

(૫)

હિરણ્યમયી જેવી સૈદ્ધ્યવતી યુવાનબાલને ધરમાં રાત્રે એકલાં રહેવું ઠીક નહોતું. એમ કરવામાં ઉઘાડું જોખમ હતું એટલું જ નહીં પરંતુ લોકોમાં પણ તેને માટે નિંદા ભર્યા વેણ બોલાય. અમલા નામની એક ગૌણીની દોકરી તેની બાળૂમાંજ રહેતી હતી. આ બાળ વિધવા હતી અને એક ન્હાનો બાલક તથા કેટલીક બાલકીઓ તેને પરિવારમાં હતાં. આ સ્ત્રીનો યુવાવસ્થાનો અને મોહકતાનો કાળ વીડ્યો હતો; અને એક ઉત્તમ ચારિત્રવાળી નારી તરીકે તેની કીર્તિ સુવિખ્યાત હતી. તેથી હિરણ્યમયી દમ્બેશ તેના સહવાસમાંજ રાત ગાળતી.

એક દિવસ જ્યારે હિરણ્યમયી પોતાની સખીને ત્યાં સંધ્યાકાળે ગઈ, ત્યારે અમલાએ તેને કહ્યું: “ બહેન, મેં એક વાત સાંભળી છે. લોકો કહે છે કે, આઠ વર્ષની ગેર-હાજરીને અંતે પુરંદર એટી પાછો સ્વગૃહે આવ્યો છે. ” આ અણચિંત્યા સમાચાર સાંભળી, પોતાની આંખમાં સહસા આવેશાં આંસુને અમલા ન જોઈ શકે માટે હિરણ્યમયીએ પોતાનું વદન ફેરવી નાંખ્યું. સંસાર સાથેના પોતાનો છેલ્લામાં છેલ્લો સંબંધ પણ જાણે છુટી ગયો હોય એમ તેને લાગ્યું. પુરંદર તેને ભૂણી જવા સમર્થ નીવડ્યો હતો. જો એમ ન હોય તો તે કેવી રીતે પાછો ફરે? વળી એમ પણ હતું કે હવે પુરંદરને તેનું સ્મરણ હોય या ન હોય તેથી પણ તેને શું?

છતાં જો પુરૂષનો પ્રેમ આખી જીવનગાથાનો માર્ગદર્શક મઠ છે, તેજ પુરૂષ પોતાને ભૂણી ગયો છે એમ કલ્પના કરવી એ તેને ઘણું દુઃખકર માગ્યું. પાછો વિચાર આવ્યો, “ કદાચ છેવટે તે મને ભૂણી ગયો પણ હેલ ! ધરખાર ભૂણી તેનાથી કેટલો કાળ દૂર રહેવાય ? વળી એના પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો છે; અને ધરમાં એની અત્યંત આવશ્યકતા છે. ”

પુનઃ વિચાર કર્યો કે, “ ખરે ! હું એક સ્વેચ્છાચારિણી છું. નહીં તો પરિણિતા હોઈ મ્હારે પુરંદરનો વિચાર સરખો પણ ના માટે કરવો જોઈએ ! ”

તેની સખી અમલાએ પૂછ્યું, “ શું તું પુરંદરને બૂલી ગઈ ? શુચિસ્મૃત ચેડીને પુત્ર પુરંદર ! ”

“ મને ત્હેનું સ્મરણ છે; ” હિરણ્યમયીએ જવાબ વાળ્યો.

અમલાએ કહ્યું, “ હીક ત્યારે. અગણિત ધનસમૃદ્ધ વદાણુમાં ભરી તે આવ્યો છે. લોકો કહે છે કે તામલક શહેરમાં કોઈની પાસે ન હવું, એટલું દ્રવ્ય તે સાથે લાવ્યો છે. ”

ધણ્યાંની ડાયા જેવી એક વિચિત્ર વેદના હિરણ્યમયીના અંતરમાં ઉત્પન્ન થઈ. પોતાની નિર્ધનતાનું તેને સ્મરણ થયું, તથા પુરંદર સાથે પાણી મંદણ થવાનું હવું એ જુની વાત પણ તેને યાદ આવી. નિર્ધનતાનું કષ્ટ દુઃખકર અને દુઃસહ છે. અને અમલાએ કહેલા આ સર્વ દ્રવ્યની ધણીઆણી તે પોતે યાત. હિરણ્યમયીના અન્યથા ભાવિ તથા વર્તમાન સ્થિતિના વિરોધ માટે કોઈપણ સ્ત્રીનું અંતઃકરણ દુઃખાયા વિના રહ્યું નહીં હશે. થોડા સમય સુધી હિરણ્યમયી વિચારમગ્ન રહી. પથાત્ તેણે બીજી બીજી વાતો કહી. છેવટે જ્યારે સર્વ નારીઓ વિશ્રામ લેવા માટે પોતપોતાને ઘેર જતી હતી ત્યારે તેણે એકાએક અમલાનો હાથ પકડી પ્રશ્ન કર્યો, “ અમલા, શું તે યુવક પરણ્યો છે ? ”

“ ના, તે નથી પરણ્યો. ” અમલાએ ઉત્તર દીધો.

હિરણ્યમયીના આત્માને એક વિચિત્ર સ્પર્શ થઈ. એક પળ તેણે વિચાર કર્યો. — પણ નહીં, હવે મનને વિશેષ પ્રશ્ન પૂછવાની જરૂર નહોતી. શાંત ચિત્તે તે નિદ્રાધીન થઈ.

(૬)

થોડા સમય પછી અમલા હિરણ્યમયી પાસે રિમતભર્યે વદને આવી અને કહ્યું, “ કેમ અલી ! ત્હારી વર્તણૂક તથા નીતિને માટે હવે મ્હારે શું સમજવું ? ”

“ કેમ ! મ્હારી વર્તણૂકમાં તને શું અન્યથા ભાસે છે ? ” હિરણ્યમયીએ પૂછ્યું.

“ તેં અત્યાર સુધી મને કેમ કહ્યું નહીં ? ”

“ પણ કહેવાનું હવું શું ને ? ”

“ એજ કે પુરંદર ચેડી સાથે ત્હારે એવો પરમ સ્નેહ છે. ”

પોતાના પર આ સહસા મૂકાયલા આરોપથી હિરણ્યમયીના મુખ પર લજ્જાળા શેરડા પડ્યા. તે બોલી કે, “ હા, પણ એ લોકો બાળપણમાં મ્હારા પાડોશી હતાં. એમાં બીજું કંઈ કહેવાનું નહોતું. ”

“ શું ક્રૂર પાડોશી એટલુંજ ? લે જો, આ હું લાવી છું તે ! ” આમ કહીને અમલાએ એક ફાસ્કેટ રજુ કરી. તેમાં એક જાતોત્પાદક અતિ સૌંદર્યવાળો તથા ભારે મૂલ્યનો હીરનો દાર હોતો. બ્યાપારીની કન્યાને ઋણાનની સારી પરીક્ષા હતી. ચકિત થઈ તે બોલી, “ અરે આ ચીજની કીંમત તો રાજકુમારને પણ અધનમુક્ત કરે એટલી છે ! તું એ ક્યાંથી લાવી ? ”

“ પુરંદરે એ તારે સાર મોકલી છે. તું મ્હારે ત્યાં રહે છે એમ તેને ખબર પડી. એટલે તેણે મને બોલાવી; અને તેણે તારે સાર આ મોકલી છે, એમ કહી તને આપવા કહ્યું છે. ”

હિરણ્યમયીએ પળવાર રિચાર કર્યો. આવી બાદલાદી બક્ષીસનો અંગીકાર કરવાથી દ્રવ્યની તંગી સંગ્રામી સર્વ ચિંતા ટળી-જશે, એમ તેને લાગ્યું. ધનવાન-વ્યાપારીની એકની એક પુત્રી હોવાથી તથા આખી છંદગી વૈભવ ભોગવેલો હોવાથી આ સમયે ધનહીનતાની વેદના તેને ઘણીજ ત્રાસદાયક થવા લાગી. એક હાલુ સુધી તેનું મન અનિશ્ચિત રહ્યું. પરંતુ છેવટે નિશ્ચાસ નાંખી તે બોલી કે, “અમલા, જા; તે વ્યાપારીને આ દાર પાઠો આપી આવ. અને કહેજે કે મ્હારાથી એ વસ્તુનો સ્વીકાર થઈ શકે એમ નથી.”

અમલા અજમ થઈ અને બોલી કે, “આતે શું કહેવાય ? તું તે કંઈ દીવાની બની ગઈ છે, કે હું કહું છું તે તું માનતી નથી ?”

હિરણ્યમયીએ નમ્રતાથી જવાબ દીધો. “બહેન, તું કહે છે તે હું શબ્દે શબ્દે માનું છું, અને મ્હારું મન પણ ખરાબર ફેરવે છે. પરંતુ આવી બક્ષીસનો સ્વીકાર મ્હારાથી ન થાય.”

એને સમજાવવા અમલાએ મિથ્યા માથાફાડ કરી. હિરણ્યમયીએ તેનું કશું કરવા સાફ ના પાડી. આખરે રાજા મદનદેવ નામના તે સ્થળના નૃપની પાસે અમલા હીરાનો દાર લઈ ગઈ, અને આ મહાજ્જનને દંડવત પ્રણામ કરી કહ્યું, “આવી અમૂલ્ય વસ્તુને તો આપજી રાખવા યોગ્ય છે. “રાજાએ દારનો અંગીકાર કર્યો, અને બદલામાં યૌવ્યમૂલ્યવાન સરપાપ આપ્યો. પણ હિરણ્યમયીને આ સંગ્રામી બીજા કૂત્ર જાણાવવામાં આવ્યું નહોતું.

આ બીના પછી થોડે દિવસે પુરંદરની એક દાસી હિરણ્યમયી પાસે આવી અને બોલી કે, “મ્હારા સ્વામીએ કહાવ્યું છે કે, આપ આવી ઝૂંપડીમાં રહો છો એ-તેમનાથી સદન થઈ શકતું નથી. તમે તેનાં આજમિત્ર છો. આપના પિતાનું ઘર તેમને મન પોતાના ઘર જેવું જ છે. અગ્રજત આપ તેમની સાથેજ રહો એમ એમનાં કહેવાનો આશય નથી. પરંતુ આપના પિતાનું ઘર તેના લેણદાર પાસેથી એમણે ખરીદ્યું છે; અને આપને તે ઘર તેઓ અર્પણ કરવા માંગે છે. આપના અસહના ધરની બક્ષીસ આપ સ્વીકારશો એમ તેઓ આપની અવ્યર્થના કરે છે.”

નિર્ધનતા જન્ય સર્વ પરિણામ કરતાં પોતાની બાધાવસ્થાના ગૃહમાંથી દૂર થવું, એ હિરણ્યમયીના મનને ઘણુંજ દુઃખકર હતું. જે મકાનમાં પોતે એક બાળકે તરીકે રમી હતી, જ્યાં તેનાં માતા પિતાએ અનેક સુખી વર્ષો ગાળ્યાં હતાં તથા તેમનું અવસાન પણ તેણે જોયું હતું. તેજ ઘરમાં પોતે જીવન ગાળી ન શકે, એ એક અતિ દુઃસહ્ય કલ્પના હતી. એ જૂના ઘરનું નામ દેતાંજ તેની આંખમાં આંસુ આવતાં.

દાસીનો હિપકાર માન્યો તથા તેને આશીર્વાદ દઈને બોલી કે, “હું સમજું છું કે આ બક્ષીસનો મ્હારે સ્વીકાર કરવો જોઈએ નહીં. પરંતુ મ્હારા પર અધિકારન ભોગવતી ધનિકાનું દુઃશમન કરી શકતી નથી. ત્હારા સ્વામિ સુખી તથા સુભાગ્યવાન થાય !”

દાસી પ્રણામ કરી વિદાય થઈ. આ વાતચીત વખતે અમલા ત્યાં હાજર હતી. તેને સંબોધી હિરણ્યમયીએ કહ્યું; “બહેન ! ત્યાં એકલાં રહેવું એ મ્હારે માટે અસંભવીત છે. ત્હારે મ્હારી સાથે ત્યાં રહેવા આવવું પડશે.”

અમલાએ આ કબુલ કર્યું, અને પોતાની શેઠશ્રી સાથે તે ધનદાસ શેઠનાં ઘરમાં તે

રહેવા ગઈ. તથાપિ પુરંદરને ત્યાં અમલાને જરા પણ જવાની હિરણ્યમયીએ ના પાડો, અને આપણે આશા રાખીએ છીએ કે તેની એ આશા માન્ય થઈ.

પોતાના જૂના ઘરમાં વાંસ કર્યા પછી હિરણ્યમયીને એક બાળત વિષે ઘણી શુંચવણ પડી. એક દિવસે અમલાએ તેને કહ્યું કે, “હવે તારે દ્રવ્ય સંબંધી કંઈ પણ ચિંતા કરવાની જરૂર નથી. હું રાજગૃહમાં કામ કરવા રહીશું, અને તેથી પૈસાની જરા પણ તંગી પડવાની નથી. ઘરની વ્યવસ્થા હું મ્હારે સ્વાધીન લઈશ. પરંતુ અસંખ્ય, તને હું હંમેશા મ્હારી શેઠાણી તરીકે માન આપીશ.”

અને ખરેખર, અમલા પાસે પુષ્કળ ધન ખરચવા માટે છે, એમ હિરણ્યમયીએ જોયું, અને એ સંબંધી મનની સ્વસ્થતાનો ઉન્નત કરે એવા અનેક તકે વિતર્ક એ કરવાં લાગી.

(૭)

આખરે હિરણ્યમયીના લગ્નને પાંચ વર્ષ થઈ ગયા ત્યાં આપાદ માત્રની શુકલ વંશ-મીનો દિવસ નજીક આવી પહોંચ્યો. એ દિનનું પૂર્ણ સ્મરણ હોવાથી એક વખતે સધ્યા સમયે તે વિચારગ્રસ્ત થઈ બેસી હતી.

તેણે વિચાર કર્યો કે, “શુરમહારાજની આજ્ઞા પ્રમાણે કાલે હું મ્હારી મુદ્રા પહેરી શકીશ. પણ શું મુદ્રા ધારણ કરવી ? તેમ કર્યાથી શું લાભ ? કદાચિત્ તેમ કરવાથી હું મ્હારા પતિને ઓળખી શકીશ પણ શું મ્હારે તેમને શોધવા છે ? શા કારણસર અન્ય જનની છંપીએ મ્હારા હૃદયમાં દૃઢ નિવાસ કર્યો છે ? મ્હારા પાપી હૃદય પર કાણુ રાખવો તથા તેને શિક્ષા કરવી એ મ્હારી દેખીતી દુરુજ છે. નહીં તો હું ધોર પાપમાં પડીશ.”

આ સમયે અમલા અતિ આનંદમાં તથા આશ્ચર્યમાં ત્યાં આવી. “એક ફક્ક વાંત સાંભળી છે; “તેણે કહ્યું.” એવું શું તાત્પર્ય છે તથા હવે પછી શું થશે તે કંઈ મ્હારાથી કહી શકતું નથી.”

હિરણ્યમયીએ પૂછ્યું, “શું છે?—શું ?”

“અરે શું ? તને રાજ મંદિરમાં લઈ જવા માટે રાજાનાં આજ્ઞાધારી અનેક દાસ દાસીઓ પાંચળી લઈ આવ્યાં છે.”

“મૂર્ખા, ત્હારીતો અછલ મારી ગઈ છે. રાજાને મહેલ તે વળી શા માટે તેઓ મને લઈ જવા માંગે છે ?”

પરંતુ ખરેખર, એટલામાં રાજાની એક દાસી આવી અને ચોખ્ખ વંદન કરી બોલી કે; “મ્હારા સ્વામિ-ઈશ્વર તેમને દીર્ઘાયુ કરે.—તેમની આજ્ઞા છે કે હિરણ્યમયીએ હમારી સાથે તરત તેમના મહેલમાં આવવું.”

હિરણ્યમયી વિરમય પામી, પરંતુ ના કહેવા તેની દિમ્મત ચાલી નહી. રાજાની આજ્ઞાનું ઉક્ષંધન થઈ શકે એમ નહોતું. વળી રાજા મનદેવના પ્રાસાદમાં જવા માટે કોઈ પણ પ્રકારનો ભય નહોતો. દયાળુ તથા સદૃશી તરીકે રાજાની કીર્તિ મુવિખ્યાત હતી. તે જાતે નીતિમાન હતો એટલુંજ નહી, પરંતુ તેની રાજીયપતિ લીધે, તેના રાજ્યનો આશ્રય ભોગવનાર કોઈપણ નારીને, પોતાના શિષ્યનો ભંચ થશે અથવા તો કોઈ પગલશે એવા લેશમાત્ર પણ જોખમનો ભય નહોતો.

હિરણ્યમયીએ અમલાને કહ્યું, “રામની આજ્ઞા હું માથે ચડાવું છું. તું ચાલ મ્હારી સાથે.”

અમલાએ તેની સાથે જવા કબુલ કર્યું, અને તેની શેઠાણીને પાલખીમાં બેસાડી અતિ આદર સહિત મહેલમાં લઈ જવામાં આવી. હિરણ્યમયીના આગમનના સમાચાર એક દાસીએ રામને જઈ કહ્યા, અને પાછી તરતજ આપણી નાયિકાને રામ સંમુખ લઈ જવા તે પાછી આવી.

ઘણી અધીરાઈ તથા કુતુહલથી હિરણ્યમયી બહાર રહી હતી.

રામના દેખાવથી હિરણ્યમયીના ઉપર ભારે અસર થઈ. શરીરે તે ઊંચો તથા સૌંદર્યવાન અને ઉમદા છાતિ વાળો હતો. તેનું વક્તવ્યલે વિચાળ તથા વદન ક્ષાત્ર ઉદ્દેક વાળું હતું. ચક્ષુ દીર્ઘ તથા સૂક્ષ્માવલોકી હતાં, તથા તેની ગતિ લઘુ હતી. આવા પ્રતાપશાલી તેમજ કમનીય પુરુષનું અંતઃપુરની મહિલાઓને પણ વારંવાર દર્શન થતું નથી. તેમજ રામને મન પણ દદ થયું કે વ્યાપારીની સુતા જેવી રમણીય કન્યાઓ રાજ મહેલમાં પણ વિરલજ દ્રવ્યમાન થાય છે.

“શું આ હિરણ્યમયી છે?” રામએ પ્રશ્ન કર્યો.

“આપ નામદારની હું નમ્ર સેવક છું” હિરણ્યમયીએ જવાબ દીધો. નૃપતિ બોલ્યો.

“જે કારણ સર મેં તને બોલાવી છે તે સાંભળ. ત્હારી લગ્ન રાત્રીનું તને સ્મરણ છે?”

“મહાનુભાવ, મને તેનું સ્મરણ છે;” હિરણ્યમયીએ ઉત્તર દીધો.

“આનંદસ્વામિએ તે રાત્રિએ તને જે મુદ્રા આપી હતી તે હજી ત્હારી પાસે છે?”

“મહારાજ, હજી તે મ્હારી પાસેજ છે. પરંતુ આ ખીના અતિ ગુપ્ત છે, આપ મહાનુભાવને તેની માહિતિ ક્યાંથી થઈ?”

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાને બદલે રામ બોલ્યો, “ત્હારી મુદ્રા ક્યાં છે? મને તે બતાવ.”

હિરણ્યમયીએ પ્રત્યુત્તર દીધો. “હું તે ઘેર રાખી આવી છું. પૂરેપૂરાં પાંચ વર્ષની સમાપ્તિ થતા માટે હજી એકાદ કલાક બાકી છે. તેથી મુદ્રા ધારણ કરવા વિષેની સ્વામિ-જની નિષેધકારક આજ્ઞા હજી પણ મ્હારે પાળવી જોઈએ.”

“ઘણી ઉત્તમ વાત છે; પણ ત્હારા જેવી મુદ્રા આનંદ સ્વામિએ ત્હારા પતિને રાખવા આપી હતી. તેને તું જોળખી શકશે એમ તું ધારે છે?”

“જન્મે મુદ્રાઓ એક સરખીજ હતી. અવગત તે મુદ્રા અને મ્હારી અંગુઠી એક સરખી હોવાથી હું જોળખી શકુંજ.”

આ સમયે રામના તરફથી સૂચના થતાં, હાજર રહેલી દાસી એક કારકેટ ત્યાં આગળ લાવી. કારકેટમાંથી એક મુદ્રા લઈ તે હિરણ્યમયીને આપી રામ બોલ્યો.

“લે જો આ, આજ તે મુદ્રા હોય?”

દીપકના પ્રકાશમાં તેનું સારી રીતે અવલોકન કરી હિરણ્યમયી બોલી કે: “દેવ! સત્યપૂર્વક, આ મુદ્રા મ્હારા પતિનીજ છે. પરંતુ આપે નામદારને તે ક્યાંથી મળી?”

એક પણ વિચાર કરી તે પાછી બોલી કે—

“દેવ! આના દર્શનથી એમ લાગે છે કે મને વંધન્ય પ્રાપ્ત થયું છે. મ્હારા પતિનું

મૃત્યુ યવાથીજ આપના હાથમાં એ આવી હશે. કારણકે આ રચના મહિપાલ તરીકે એવી આગંતુક વસ્તુને અધિકાર આપનાર છે. જે એમ ન હોત તો મ્હારા પતિએ કદી પણ એને વીલી મૂકી ન હોત. ”

રાગએ હાસ્ય કર્યું અને બોલ્યો કે, “ જાણ, હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે, તું રિધવા નથી. ”

“ જે એમ હોય તો મ્હારા કરતાં પણ મ્હારા સ્વામિ વિશેષ ધનહીન છે. દારણ તંગીને લીધેજ તેમણે એ વેચી નાંખી હશે. ”

“ ત્હારો ભર્તા એથી ઉલટો ધનવાન પુરૂષ છે. ”

“ તો આપે જળ અથવા જ્વલમથી મ્હારા પતિની પાસેથી મુદ્રા લીધેલી હોવી જોઈએ. ”

આ ધૂટતાપૂર્વક સંભાષણથી, રાગને કંઈક આશ્ચર્ય થયું. તે બોલ્યો, “ તું ઘણી અવિવેકી ચોપિતા છે. અઘાપિ પર્વત રાજ્ય મદનદેવ લૂટારો અથવા દંગારો છે, એવા કેાઈએ પણ આરોપ મૂક્યો નથી ”

“ ભલે, પણ આપ નામદારના હાથમાં એ મુદ્રા આવી ક્યાંથી ? ”

“ ત્હારા લમં દિવસની રાતે આનંદસ્વામિએ મ્હારી અંગુલીએ એ પહેરાવી હતી. ”

આ ભાષણ સાંભળી હિરણ્યમયીએ લજ્જાથી પોતાનું શીર નમાવ્યું. તે બોલી, “ મ્હારા રાગન, આપની દાસીનો અપરાધ ક્ષમા કરો. હું છુદ્ધિની પ્રાણી છું, અને અગાનતાને લીધે મેં પાપ કર્યું છે. ”

(૮)

પોતે આવા શ્રેષ્ઠ પદ્મી ધારી પુરૂષની પત્નિ છે, એમ સાંભળી હિરણ્યમયીને અતિ આશ્ચર્ય થયું. પરંતુ તેથી તેને અભિમાન અથવા આનંદનો અનુભવ થયો નહી, કિંતુ તેનો આત્મા ખિન્ન થયો. તેણે વિચાર કર્યો, “ અભાર સુધી હું પુરંદરથી વિખુરી પડેલી રહીશું, એ વાત તો સત્ય છે, પણ બીજા કેાઈ સાથે હું હૃદયથી સંલગ્ન થઈ નથી. હવેથી મ્હારે સ્નેહશૂન્ય લગ્નના દુઃખનો અનુભવ કરવો રાઈ થયો. વળી હૃદયથી તો હું પુરંદર-તેજ વરી ચૂકી છું. અન્ય જન પર પ્રેમ રાખી, આત્મા મહાપુરૂષનું શુદ્ધ તેની ધર્મ પત્નિ થઈ મ્હારાથી કેમ દૂષિત થાય ? ”

આવા વિચારમાં તેનું મરતક રોકાયેલું હતું, એટલામાં રાગએ કહ્યું, “ હિરણ્યમયી ! તું મ્હારી પત્ની તો છેજ, પરંતુ ત્હારો અંગીકાર કરવા પહેલાં, હું તને કેટલાક પ્રશ્નો અને જવાબ દેવા છાજીશું. કંઈ પણ ભાડું આપ્યા વિના તું પુરંદરના ઘરમાં રહે છે; એનું શું કારણ, વાર ? ”

હિરણ્યમયી લજ્જામય મુખે બિન્મી રહી.

પાછું રાગએ પૂછ્યું, “ ત્હારી દાસી અમલા પુરંદરને ઘેર સામાટે વારંવાર આવન કરે છે, વાર ? ”

હિરણ્યમયી વિશેષ આશ્ચર્ય પામી તથા ખિન્ન થઈ. તે વિચાર કરતી હતી કે, “ શું રાગ સર્વેશ છે ? ”

રાગએ પ્રશ્ન પરંપરા ચાલુ રાખી; “ એક બીજા અત્ય આગ્રહ છે. તું પરજોશી સ્ત્રી

હોઈ પુરંદર પાસેથી એક અતુલ કિંમતવાળો દાર તેં શા માટે સ્વીકાર્યો ? ”

આ સમયે હિરણ્યમયીએ ઉત્તર દેવા ધૈર્ય ધારણુ કર્યું. “રાજાજી, મને સમગ્રયું કે આપ સર્વત્ર તો નથીજ. તે દાર તો મેં પાછો મોકલ્યો હતો.”

“ના, તેં તે મને વેચ્યો છે. જો આ રહ્યો તે.” આમ બોલી રાજાએ કારકેટમાંથી દાર લઈ તેને બતાવ્યો. હિરણ્યમયીએ તે તરતજ ઝાળખ્યો. અને બિચારી છેક ગમગીન થઈ ગઈ ! તથાપિ, તે બોલી કે,

“રાજાજી ! શું હું જાતે એ દાર આપની પાસે વેચવા માટે લાવી હતી ? ”

“ના; પણ ત્હારી દાસી અથવા દૂત અમલકા મ્હારી પાસે લાવી કેમ તેને બોલાવું ? ”

હિરણ્યમયી શ્રેયવાસમાં પડી; પણ વળી એક સુખકર કલ્પના થઈ આવવાથી તેનાથી હસ્યા વિના રહેવાયું નહીં. ત્યારથી તેણે જવાબ દીધો,

“મ્હારા રાજાજી ! હું મ્હારો અપરાધ કબુલ કરું છું. અમલકાને ‘બોલાવવાની કંઈ જરૂર નથી.’ મેં આપને દાર વેચ્યો એ હું કબુલ કરું છું.” આ વખતે રાજાને ‘વિસ્મય’ થયું તે બોલ્યો;

“શ્રી ચરિત્ર અતિ ગદન છે. પરિણિતા નારી હોઈ, પુરંદર પાસેથી તેં એ બેટ શા સારે સ્વીકારી ? ”

“મ્હારા પ્રતિ તેના ગાઢ સ્નેહના ચિન્હના તરીકે મેં તેનો અંગીકાર કર્યો.”

આથી રાજાને અધિક આશ્ચર્ય થયું.

તેણે કહ્યું, “તું શું કહેછે ?-કેવા પ્રકારનો સ્નેહ ?

રક્તી રક્તી હિરણ્યમયી બોલી, “રાજાજી, હું દુષ્ટા છું. આપની ધર્મપત્ની યવા હું લાયક નથી. હું આપને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરું છું. મને કાળું કરવા દો. મારી સાથે આપનાં કદી પણ લગ્ન થયાંજ નથી, એમ આપ મને જૂઠી જાવ.”

તેથી વળી નમસ્કાર કરી હિરણ્યમયી જતી હતી, એટલામાં, રાજાનું શ્રેયવાસમાં પડેલું વદન ઉઘાસભર્યા સ્મિતહાસ્યથી પ્રકાશ્યું. તે મોટેથી હસ્યો.

હિરણ્યમયીએ તેના ભણી જોયું. રાજાએ હુમ પાડી કહ્યું “હિરણ્યમયી ! તેં મ્હારે જન્મરો પરાંભવ કર્યો. જુદિવાન યુદ્ધમાં હું હાર્યો છું સાંભળ; તું દુષ્ટા નથી તેમજ હું. ત્હારો પતિ પણ નથી. જતી રહે !

હિરણ્યમયી બોલી: “મહારાજ ! આ અધી આગતનો શો મર્મ છે, તે આપ આ દાસીને સમગ્રવશો ? હું તો માત્ર એક ગરીબ અમલકા છું. શું મારે એમ માનવું કે આપના જેવા શ્રેષ્ઠ સન્નજનો મ્હારા જેવી રંગ દાસીની હાંસી કરવામાં મત્રા માને છે ? ”

હજી પણ રાજાએ હસતાં હસતાં કહ્યું કે, “ભલી ભાભિની, મ્હારા જેવા મોટા લોકોને આવી મર્મ ગંભિર આગતોનો શોખ હોય છે. હવે મને જરા કહે કે, ૭ વર્ષ ઉપર હારા રત્નાવકારેમાં એક અર્ધો ફરેલો કાગળનો, ટુકડો હતો તે તને મળ્યો હતો કે નહીં ? શું હજી તે તારી પાસે છે ? ”

“મહારાજ ! આપ મહાનુભાવ ખરેખર સર્વદર્શિજી છે. તે કાગળ હજી મ્હારી પાસે છે.”

રાજાએ કહ્યું, “હીક ત્યારે, પાછી પાત્રખીમાં એમી ઘેર ના; અને તે પત્ર મ્હારી

પાસે લઇ આવ. જ્યારે તું તે લાવીશ, ત્યારે હું તને બધી હકીકત કહીશ."

(૯)

રામની આજ્ઞાનુસાર હિરણ્યમયી પાસેથી ખેતી થેર ગઈ, અને ઉપર કહેલો કાગળનો કટકો લાવી રામને આપ્યો. રામએ તેનું બરાબર નિરીક્ષણ કરી તેના જોવાનું એક બીજો કાગળનો કટકો પોતાની પાસેથી કાઢ્યો અને હિરણ્યમયીને તે આપ્યો. તેણે એ બંને કટકો એકઠા કરવા હિરણ્યમયીને કહ્યું, અને એમ કરવાથી હિરણ્યમયીને માત્રમ પડ્યું કે કટકાઓની કોરણો એક બીજા સાથે બરાબર ગોઠવાતી આવતી હતી.

રામએ કહ્યું, "હવે શું લખ્યું છે તે વાંચ."

હિરણ્યમયીએ નીચે પ્રમાણે વાંચ્યું:—

(અહ પરિક્ષા પરથી મને જણાયું) છે કે તમે જે વ્યવસ્થા કરી છે તે, અમંગળ કર છે. (હિરણ્યમયીના જેવી સુવર્ણ પ્રતિમા) ને ચિરકાલ વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય-એવા જ્ઞેષ્ઠમમાં નાંખવી જોઈએ નહીં. તેના લગ્નથી (દારણ વિપતિ પ્રાપ્ત થશે.) જ્યોતિષ, શાસ્ત્રના ગણિત પરથી મેં શોધી કાઢ્યું છે કે, તે કિશોર વયમાં વિધવા થશે. પણ જો વર કન્યા નહીં, તો હું એક માર્ગ દર્શાવું છું કે જેથી લગ્ન ઉપગમનારી ગ્રહોની અશુભ અસરથી (તેઓ બચી શકે).

જ્યારે હિરણ્યમયી આ વાંચી રહી, ત્યારે રામ બોલ્યો,—"આ પત્ર આનંદ રામિએ ત્હારા પિતાને આપ્યો હતો."

હિરણ્યમયીએ કહ્યું "હવે હું સમજી. લગ્ન વખતે હમારી આંખોએ શા માટે પાટા બાંધવામાં આવ્યા હતા, લગ્ન ક્રિયા આવી અસાધારણ તથા શુભ રીતે શા માટે કરવામાં આવી હતી તથા પાંચ વર્ષ પર્વત હમને મુદ્દા પહેરવાની શા માટે મનાઈ હતી, એ બધું હવે મને સમજાયું. અત્યાર સુધીની બીના તો મ્હારા સમજવામાં આવી, પરંતુ શેષ ભાગનો મર્મ હજી સુધી કળી શકાયો નથી."

રામએ ઉત્તર દીધો:—ખરેખર! તને હવે સમજ્યું હશે કે આ પત્ર મળવાથી, ત્હારા પિતાએ પુરંદર સાથે ત્હારા વિવાહ સંગઘી સર્વ વાત થતી શા માટે બંધ કાઢી હતી, અને પુરંદરે પોતે પણ એથી નિરાશ થઇ સ્ત્રીચોલના પ્રવાસ માટે જવા શાસત્ર નિશ્ચય કર્યો. એ દરમ્યાન યોગ્ય, મંગલકારક વરને માટે આનંદ સ્વામિ શોધ કરતા હતા. તેમની શોધ સફળ નીવડી. એ સુવકની જન્મ પત્રિકા તપાસતાં તેમને માત્રમ પડ્યું કે, અઘાવીસ વર્ષે આવતી એક ધાતમાંથી જો તે પસાર થાય, તો તદનંતર તેનું આયુષ્ય એસી વર્ષ પર્વતનું હતું. વિદ્વતા ભરી શાસ્ત્ર ગણના પરથી તેમને જણાયું કે, તે સુવકને ઉપર જણાવેલી ઉમ્મરે પહેલે તોટલામાં તથા તેના લગ્ન સમયથી પાંચ વર્ષના કાળ સુધીમાં, લગ્ન ની નવી સંધ્યામાંજ તેનું મૃત્યુ થાય. પરંતુ ગ્રહોની ગતિ જોતાં એટલું સ્પષ્ટ સમજાતું હતું કે જો તે યુવાન ભાગ્યની કટાકટીનાં આ પાંચ વર્ષ પસાર કરે તો ત્યાર બાદ તે બધી લાંબી વૃદ્ધાવસ્થા ભોગવી શકે.

"આથી જ્યારે, વર તેવીસ વર્ષની વયે પહોંચ્યો ત્યારે લગ્ન કરવાં એમ નક્કી થયું. પરંતુ એમ કરવામાં પણ એક ભય હતો. તે એ કે, જો તને આ બધાં વર્ષ સુધી દેખીતી રીતે કુમારી રાખવામાં આવે તો તું કેંઈ અયોગ્ય આચરણ કરે અથવા ખાનગી રીતે

ખીજ કોઇને પરજો. અને આજ કારણથી તને બીતિ-ઉત્પન્ન કરવા માટે અકાર મૂકવાની ત્હારી કારકેટમાં પેલો ફાટેલો કમળનો કટકો રાખવામાં આવ્યો હતો. નિષેધ કરેલાં કસોડીનાં પાંચ વર્ષ સુધી તું પતિમુખ, દર્શન ન કરી શકે એમ ગોઠવણ કરવામાં આવી હતી, તેની તો તને ખબર છેજ. અને ખાંસ આ જ કારણ સાથે લગે દિવા વખતે તમને અન્યેન્યનું મુખ જોતાં અટકાવવામાં આવ્યાં હતાં.

“ પરંતુ થોડા માસ અગાઉ તો, અવિતિત ધટનાઓ બંનવાથી, આ સર્વ યુક્તિ પુરઃસર તથા શાશ્વત્તર ભરેલી વ્યવસ્થામાં પ્રત્યવાયો નડ્યા. થોડા માસ પહેલાં જ્યારે આનંદ સ્વામિ અહીં ગુમવેશે આવ્યા ત્યારે તેમને ખબર પડી કે તું છેક નિર્ધન હાલત બોગવે છે. તેમણે તને જરા જોઈ હતી, જે કે એ સંબંધી તને ખીજકુલ ખબર પડી શકી નથી. તથાપિ સ્વામિ ત્હારી પાસે આવ્યા, અને ત્હારા લગ્ન સંબંધી સર્વ વાત મને તેમણે વિદિત કરી. ત્હારાપર જે જે સંકટો પડવાનાં હતાં તે બધાનું જો તેમને પહેલેથી જાન હોત. તો ત્હારા ગુજરાનને માટે તેમણે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી હોત, એમ તેમણે મને જણાવ્યું. ત્હારી સર્વ સગવડની દેખરેખ રાખવા તેમણે મને ફરમાવ્યું, તથા તેમ કરવામાં જે કંઈ દ્રવ્યનો વ્યય થાય તે સર્વ માટે તેઓ પોતે જોખમદાર છે એમ પણ મને કહ્યું. વળી તેઓએ એક વિશેષ આજ્ઞા કરી, કે ત્હારો પતિ આ શહેરમાં રહે છે, અને તમારો જો જણુનો કદી પણ મેળાપ ન થાય એમ મને તપાસ રાખવા તેમણે ઇચ્છા દર્શાવી ત્હારો પતિ કોણ છે તે તેમણે મને કહ્યું. અને તે સમયથી તું મુખ રૂપે સ્વસ્થ પ્રકૃતિથી રહી શકે, એટલા માટે જરૂરનાં નાણાં હું અમલાને આપું છું. સત્ય દૃષ્ટિએ તો ત્હારા પિતાનું ધર ખરીદનાર તથા તેમાં તને વસાવનાર હુંજ છું. અને દંપતિ ધર્મમાં ત્હારી એકનિશાની પરિક્ષા કરવા માટેજ હીરાનો હાર પણ મેં ત્હારાપર મોકલ્યો હતો. ”

હિરણ્યમયીએ પૂછ્યું, “ ત્યારે આપ નામદારને એ મુદ્દા કયાંથી મળી ? આપ પોતે ત્હારા સ્વામિ તથા ભર્તા છે એવો ડોળ કરી શા માટે મને લગ્ન ઉત્પન્ન કરી તથા દુઃખી કરી ? વળી હું પુરંદરને આશ્રયે રહેલી ભાકુત છું તથા તેનાથી ઉપકૃત છું, એવી માન્યતામાં તમે મને શા માટે રહેવા દીધી ? ”

રાજાએ ઉત્તર દીધો, “ આનંદ સ્વામિની આજ્ઞા થઈ, તેજ દિવસથી ત્હારાપર તપાસ રાખવા મેં માણસો નીમ્યાં હતાં. ત્યારજાદ હારની ભેટ આપી તને લગ્નચાવવા મેં અમલાને સૂચના કરી હતી. છેવટે ત્હારી કસોડીના દીર્ઘ સમયનો આજો અંત આવ્યો છે એમ જણી, મેં ત્હારા પતિને બોલાવી મંગાવ્યો તથા તમારા જીવનના વિચિત્ર સંજોગોની મને ખબર છે એમ મેં તેને જણાવ્યું અને આખરે તેને આજો પોતાની પત્નિ સંપાદવામાં આવશે એમ પણ મેં તેને કહ્યું. ત્હારા પતિએ મને જવાબ દીધો કે, “ આપ મહાનુભાવની આજ્ઞા મ્હારે શિરસા વંચે છે, છતાં તેને (જીને) જોવાની મને લેરા માત્ર પણ ઇચ્છા નથી. હમે ન મળ્યાએ એજ અતિ ઉત્તમ છે. ” તથાપિ મેં કહ્યું કે, “ એવી ત્હારી આજ્ઞા છે. ” હુકમને તાબે થયા સિવાય અન્ય માર્ગ પોતાને માટે નથી એમ તેણે કબુલ કર્યું, પરંતુ એટલો વાંધો ઉઠાવ્યો કે, “ અહાર સુધીનું તેનું જીવન કેવા પ્રકારનું હતું તથા એક પ્રમાણિક સદૃશ્યસ્થની મંદિષ્ટી તરીકે સ્થાન બોગવવા તે

યોગ્ય છે કે નહીં, તે માત્ર સરકારજી જાણી શકે. અને નિંદા પાત્ર થયેલી નારી સાથે જીવન ગાળવા, મહારાજેના શ્રીમંત પદવી ધારી કોર્તિવંત મહારાજા એને નહીં દરમાવે. એમ તેણે વિનંતિ કરી હતી મહેં તેને પોતાની મુદ્રા મને આપી જવા કહ્યું, તથા એ મુદ્રાના સાધનરૂઢે જગન પ્રતિજ્ઞાને તું એકનિઃશયી જાળવી શકી છે કે નહીં તે વિષે હું પરિક્ષા કરીશ એમ મેં તેને દર્શાવ્યું. તેણે નમ્રતાથી કહ્યું કે, દુનિયામાં ખીજા કોઈને પણ તે આ મુદ્રા સોંપી શકે નહીં, પરંતુ મહારે માટે તેને ખીજાકૂલ શંકય નહોતો. વળા એ પણ મને કહી લેવા દે કે જે કંઈ ત્હારી કસોટી કરવામાં આવી છે તે તે ધૈર્યથી સહન કરી છે, તથા છેવટે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે. ”

હિરણ્યમયીએ રાંકા કરી, “ પરંતુ આપ મહારાજે આ દીન દાસીની શી કસોટી કીધી તે હજી પણ હું સમજી શકી નથી. ”

રાજા જોલતો હતો તે સમયે પણ મહેલની ઉંચી દીવાલોમાંથી લગ્ન સમયના આનંદપ્રદ મધુર સંગીતનો પ્રતિધ્વની નીકળતો હતો. રાજાએ કહ્યું, “ અગીઆર થયા છે; ત્હારી સિદ્ધ થયેલી પતિપરાયણતાની કસોટી વિષે શેષ ભાગ હું તને પછીથી સમજાવીશ. ત્હાડે પ્રથમ દર્શન મંગલ મુદ્દર્તમાં યાય છે. ”

આ વખતે હિરણ્યમયીની પાછળનું દ્વાર ઉઘડ્યું. એક ઉચ્ચ આકૃતિવાળા સૌંદર્યવાન પુરુષે ગંભીરતાથી તે જીવનમાં પ્રવેશ કર્યો.

રાજાએ કહ્યું, “ હિરણ્યમયી, મને ત્હારા પતિની ઓળખ કરાવવા દે. ”

હિરણ્યમયીએ ઉંચું જોયું; તેનું મસ્તક લમવા લાગ્યું. પોતે જાગૃત છે અથવા સ્વપ્નાવસ્થામાં છે, તે તેને સમજાયું નહીં. કારણકે નવિન આવનાર પુરુષરૂઢો હતો.

સુખી દંપતી ઓઢ્યા ચાઢ્યા સિરાય અતિ આશ્ચર્યમાં ઉભાં રહ્યાં; અને પોતે અતુલ વતા આનંદને ઉભયમાંથી કાઢી પણ માની શક્યું નહીં.

પુરંદરને ઉદ્દેશીને રાજાએ કહ્યું, “ મિત્ર, તમારા સંપૂર્ણ પ્રેમ તથા આદરને હિરણ્યમયી પાત્ર છે. જન્મ ! તમે એને સર્વ પ્રકારના યોગ્ય પુરસ્કાર પૂર્વક તેડી જાવ. આજ પર્વત જેવી એની પ્રીતિ નિરંતર તમારા ઉપર હતી, તેવીજ અનન્ય પ્રીતિ હજી પણ તમારે માટે છે. રાત્ર દિવસ એ મ્હારી સૂક્ષ્મ તપાસ નીચે હતી, અને હું જાણું છું કે એના હૃદયપર ત્હમારીજ સંપૂર્ણ સત્તા છે. તમારી વિનંતિથીજ મેં એની છે વિના કારણ કસોટી કરી છે. મેં એને યથાર્થ રીતે એ મ્હારી પત્ની છે, એટલી પરિસિમા સુધી કહ્યું હતું; છતાં રાજદરબારના માનના પ્રયોજનથી પણ તમારે વિષે એના હૃદયની નિર્ભર ભક્તિ ડગી નહીં. મ્હારી પરિણિતા પતિ હોવા છતાં તમારા પ્રતિ એના મનમાં દુષ્ટ મદન વિકાર હોવા માટે મને સંશય છે, એમ પણ મેં એને સૂચના કરી. વનિતાઓની મર્યાદાનો પ્વંસ કરનારી આવી જિભત્સ વાણીથી જો એને અપમાન થયું હોત જો એણે પોતાની નિર્દોષતા સિદ્ધ કરી હોત, અને પોતાનો અંગીકાર કરવા માટે મ્હારી પ્રાર્થના કરી હોત, તો હું માનત કે તમારાપરની એની જગ્મ પર્વતની પ્રીતિ એ જૂલી ગંધ છે. ભાર્ગવ્ય અતિ-કોપજનક આરોપનો પણ આ નમ્રજને જે ઉત્તર આપ્યો તેનું તમે અતુમાન કરી શકો છો? એણે ફક્ત એટલુંજ કહ્યું કે, ‘ હું દોષિત છું, અને આપ મહાનુભાવની ઓંચવા લાયક નથી. ’ હિરણ્યમયી ! જે હેતુથી સજારી તરીકે એક નિર્ધૃણ તથા અસત્ય કટાક્ષનો

તે સ્વીકાર કર્યો, તે હેતુ સમજવા હું ખુશી થયો છું, તથા તારે માટે મને પૂજ્યપાત્ર ઉત્પન્ન થયો છે. પ્રેમ શાન્ત્ય-સંયોગને શરણ થવા કરતાં અપવાદાત્મક આરોપ સહન કરવાને તું રાજી હતી. મ્હારી પુત્રી ! તું તથા તંહાના સ્વામી સર્વ-પ્રકારે મુખી થાવ, એવી મ્હારી ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.”

હિરણ્યમયીના મનને હજી પણ પૂર્ણ સમાધાન મ્યું નહી.

તેણે પૂછ્યું, “મહારાજ ! આપની દાસીની એક બીજી શંકાનું સમાધાન કરો. જો પુરંદર સીંતોનમાં હતા, તો લગ્ન વખતે બનારસમાં એઓ કેવી રીતે આવ્યા ? અને જો તે વખતે તેઓ એ પવિત્ર નગરમાં આવ્યા હતા, તો હમે બધાં એ વિશે અંગણ રહ્યાં, એમ કેમ બન્યું ?”

રામએ જવાબ દીધો, “અરે એ તો સ્હેજમાં સમજાય એમ છે. સ્વામિજી તથા પુરંદરના પિતાએ એ પ્રમાણે ગોઠવણ કરી હતી કે તારા પતિએ સીંતોનથી આરોગ્યાર બનારસ જવું. અને લગ્ન દિવા પૂરી થયે પાછાં ત્યાંજ (સીંતોન) જવું. રસ્તે જતાં એ પોતાને ઘેર આવ્યા નહોતા. અને એથીજ મ્હારી સર્વોત્તમ તામલૂક નગરીની ચર્ચામાં એ હીનચાક્ષ છેક ગુમ રહી હતી. ”

આ સમયે નીચોવળી નમન કરી પુરંદર બેઠયો, “ મહારાજ ! મ્હારા હૃદયની મોંઘામાં મોંઘી આશા આપ શ્રીમાને આજે પૂર્ણ કરી છે, તેથીજ રીતે સર્વ આશાઓ પર-મકૃપાળુ વીશ્વનિર્વાતા પૂર્ણ કરો. આપ નામદારના સર્વ પ્રદેશમાં આપના દીન દાસ તથા પ્રજામાં પુરંદર એટીથી આજે કોઇપણ વિશેષ મુખી નથી.

તૂટેલી સારંગી.

(અગ્રેજી ઉપરથી ફેરફાર સાથે.)

લેખક:—રા. રા ચાંપશી વિઠ્ઠલદાસ ઉદેશી. કવચતા.

બીવારો અન્ધ રિપાદરાય ! તે પોતાની સારંગી લઈ સમયે સમયે શોકસંગીતના અતી ગહન અને હૃદયસ્પર્શી સ્વરો જગાવતો. શોક અને હર્ષના મીઠા ભાવથી પૂર્ણ મેં તેનું સંગીત કલાકોના કલાકો સુધી સંલિપ્યું છે.

જ્યારે તે પોતાની સારંગીના તારમાંથી વિવિધ પ્રકારના હૃદયભેદક સ્વર ઉત્પન્ન કરતો, ત્યારે તેના નયનમાંથી અશ્રુબિન્દુઓ ટપકતાં. તેના શોકસંગીતના તે હૃદયભેદક સ્વરો તેને માથે પડેલા અનેક દુઃખોથી ઉત્પન્ન થયેલા વિપાદી ભાવના પરિણામરૂપ હતા.

શાન્તિ અને આનન્દનાં વર્ષો અતિત થયાં હાજ્યાં. યદ્યપિ વિવાદરાય અને તેની પત્નીએ પોતાનાં બે નાનકડાં બાળકોને એક પછી એક ગુમાવ્યાં હતાં, તોપણ તેઓ હજી સુખી હતાં. કારણ કે તેમની મોટી પુત્રી શુચિબાલા અને તેમનો નાનકડો પુત્ર સુમન એ બે બાલકો હજી તેઓને આનન્દ અર્પતાં હતાં.

પણ અફસોસ ! એક દહાડો વિવાદરાયની પત્ની ઓચીંતી આ નશ્વર જગતનો ત્યાગ કરી ગઈ ! આ સમયે વિવાદરાયનાં વિવાદની સીમા નહોતી. તેનું હૃદય ચૂર્ણ થઈ ગયું.

ઉપરના બનાવ પછી છ વર્ષે વિવાદરાય પોતે મૃત્યુના ખીજાના પર પડ્યો. તેને આખે શરીરે શીતળા નીકળ્યા હતા, તેના નાના પુત્ર સુમન પાસેથી આ રોગ તેને લાગુ પડ્યો હતો. બાળક તો સાગ્ને થયો, પણ ડૉક્ટરોએ જણાવ્યું કે આ મૃત્યુના ખીજાનામાંથી વિવાદરાયને ઉઠવાની આશા ઘણી થોડીજ છે. તેની પુત્રી શુચિબાલા, જે હમણા બાર વર્ષની થઈ હતી, તે સતત ચિન્તા અને રોદથી પોતાના પ્રિય પિતાના ખિજાના સન્મુખ બેસી રહેતી અને તેને તપાસ્યા કરતી.

ઈશ્વરકૃપાથી વિવાદરાય સાગ્ને થયો, પણ તે માંદગીમાં તેણે પોતાનાં નેત્રો ગુમાવ્યાં હતાં. જે સાદા ઓરડામાં વિવાદરાય અને તેની પુત્રી શુચિબાલા બેઠાં હતાં, તે ઓરડામાં અસ્ત પામતો સૂર્ય પ્રકાશનાં કિરણો ફેંટી રહ્યો હતો. ઉનાળાની સમીર લહરી સુવાસિત પુખ્તો ઉપરથી વહીને બારી દ્વારા તે ઓરડામાં દાખલ થઈ મંદ મંદ સુવાસ ફેલાવતી હતી. આ સમયે શુચિબાલા શીવવાનાં કામમાં નિમગ્ન થઈ ગઈ હતી. શીવતાં શીવતાં તેણે પોતાનું માથું ઉચું કરી થોડક દૂર વિવાદરાય બેઠો હતો તેને કહ્યું, “ પિતાજી ! તે મહાન પ્રભુ આપણા તરફ કેટલો બધો દયાલાવ રાખે છે તેનો હું હમણાંજ વિચાર કરતી હતી. આવા વિપત્તિના સમયમાં પણ તેણે કેટલાં બધાં મનુષ્યોને આપણાં મિત્ર બનાવી રાખ્યાં છે ? પેલી લડી બાઈ કે જેના વિષે મેં તમને અગાઉ કહ્યું હતું તેણે જો પોતાના મિત્રોને લલામણુ ન કરી હોત તો જે કામ હમણાં હું કરું છું તે મને મળત નહીં.— આપણા તરફ માયા રાખી મને શીવવાનું કામ આપનારાના પ્રતાપથીજ આપણે આટલો વખત સુધી આ ઓરડો ભાડે રાખી શક્યાં છીએ.”

ગી તેની પરમ પ્રિય મૃતપત્નીએ પોતાના વહાલા પતિના ઉપયોગ માટે સ્વહસ્તેજ ખરીદી હતી. વિપાદરાય પોતાની પુત્રી શુચિબાલા અને પોતાના પુત્ર સુમન કરતાં આ જગત-માંની અન્ય સર્વ વસ્તુઓના મૂલ્યથી આ સારંગીનું મૂલ્ય અધિક આંકતો. અધાપામાં આ સારંગી તેને આશ્વાસન રૂપ થઇ પડી હતી. અત્રે તેના અનેક વિવાદોમાં હર્ષ-નાં ચિન્હો રેડતી.

વિપાદરાયના કુટુંબમાં ક્ષયરોગ વંશપરંપરાથી આવતો આવેલો હતો. હાલ ! તે કૂર રોગે શુચિબાલાને પોતાના પંજમાં લીધી.

ગરીબ ખીચારો વિપાદરાય ! તેની વ્હાલી પુત્રી, તેના હૃદયને આદ્વાદ અર્પનાર પવિત્ર શુચિબાલા ગઈ !—તેને તથા ગઈ ! તે શોકના ભાર નીચે દબાઈ ગયો, અને તે ભારમાંથી મુક્ત થતાં ઘણો વખત લાગ્યો.

પોતાના નાના પુત્ર સુમનને એક હાથે વળગાડી અને ખીજા હાથમાં પોતાની સારંગી લઇ આ મિથ્યા જગતના સર્વ બંધનોને તોડી વિપાદરાય પોતાના ધરને ત્યાગ કરી બહાર નીકળ્યો. તેના આગલા શેઠની ઉદારતા પર વધારે સમય આધાર રાખવો તેણે ઉચિત ગણ્યો નહીં. તેણે હવે પોતાની માનીતી કૃત પોતે પોતાના પુત્રના ગુજરાનના સાધનરૂપ બનાવવાને નિશ્ચય કર્યો. હવે તે ગાં તેના ખીજાને ભટકવા લાગ્યો.

ખરેખર ! ત્યારે તે સ્પષ્ટતા અને મૂ-ધીમા ધીમા સ્વરે પોતાની સારંગીમાંથી જગાવતો, ત્યારે તેની આસપાસ મનુષ્યોમાં કોઈકેજ એવું નીકળતું, કે જેનાં નેત્રો અશ્રુથી ભીંજ્યાં ન હોય.

*

*

*

*

ગ્રીષ્મ રૂતુનો સુંદર દિવસ હતો. ટેકરીઓ અને ખીણો પર, તેમજ વિપીન અને ઝરણાંઓ પર સૂર્ય પ્રદક્ષિણો હતો. લાવરીનું ગીત ફરના સોનેરી વાદળોમાંથી સંભળાતું હતું. ધાન્યથી ભરેલાં ખેતરો ઉપર થઇને વહેતો પવન સુવાસિત હતો. સર્વ સ્થળે આનંદ, સ્તુતિ અને પ્રેમના ભાવો ઉત્પન્ન કરે એવાં દ્રશ્યો નજરે પડતાં હતાં. પક્ષીઓ પશુ આ આનંદમાં ભાગ લેતાં હોય તેમ જણાતાં હતાં. તે મહાન મૃત્યુ કે જે વૃષ્ટિ તરફ અને પુષ્કળ ધાન્ય આપે છે, તેના પ્રતિ આ દ્રશ્ય નીરખતાં આભાર પ્રદર્શિત ન કરે, એવું કયું હૃદય આ જગતમાં હશે ? ખરેખર, નહીંજ હોય.

આવે 'સમયે કોઈક માનવી તે દ્રશ્યમાંથી પસાર થતું જણાતું હતું. અને યદ્યપિ તે માનવી તે દ્રશ્ય નીરખવા શક્તિવાન નહોતો, તથાપિ તેનું હૃદય મૃત્યુ પ્રત્યેના આભારથી ઉભરાઈ જતું હતું. મધુર અને તાજેવાયુ તેની ઉચી થતી બકુડીને આનંદ અર્પતો હતો.

તે વિપાદરાય હતો. તેનો નાનકડો પુત્ર સુમન તેને દોરી જતો હતો. એક ખેડુ તે તેઓને આમંત્રણ કર્યું હતું અને તેને ત્યાં જવા માટે તેઓ દમણાં ખેતરોમાં થઇને ડુંકારતો લેતા હતા.

એકાએક શિકારીઓના ઉંચા અને આનંદી સ્વરો પવન સાથે અથડાયા. તે સ્વરો સાથે શિકારી કૂતરાઓની ચીસો ભળી જતી હતી. ઉતાવળે દોડતું એક કસસતું તે પિના અને પુત્ર પામેથી પસાર થઇ ગયું ખીજા પાંચે શિકારી કૂતરાઓ અને શિકારીઓ ધસના આત્મા.

એક કુર અવાજ તેજ વખતે સંભળાયો: “હર ખસ બીખારડા ! રસ્તામાંથી આપો નીકળો.”

નાના સુમને ધ્રુતાં પોતાના પિતાને કહ્યું “પિતાશ ! જલદી !-જલદી ખસી જાઓ !”

વિપાદરાય કે જેણે આજા કુરં શબ્દો કદાપી સાંભળ્યા નહોતા અને જે આ પોતાની નજરે ન દેખી શકાય એવા લયથી ચમકી ગયો હતો, તેના હાથમાંથી સારંગી સરી પડી અને તે શિકારીનાં અતી વેગથી દોડતા ઘોડાના પગની પાછલી ખરીઓ તેના પર અથડાવાથી તે ભાંગીને ચૂરેચૂરા થઇ ગઈ!

તે લાગણી વગરનો શિકારી પોતાનો ઘોડો કુદાવતાં કુદાવતાં હસતો હસતો બોલ્યો “બીખારડા ! તારે ગીત હવે ગવાઈ રહ્યું.”

અરે ! આ સમયે વિપાદરાયના ઉંડા અને હૃદયસ્પર્શી દુઃખને કાણ આલેખી શકે! આ છેલ્લા દીનભાંગી બનાવમાં તેના જીવનનાં સમસ્ત દુઃખો એકઠાં થયાં હોય એમ તેને જણાયું.

તે પોતાની જાતે યાદ કરતો જાયો ત્યારે એટલાં બધાં પ્રેમસ્મરણો ગૂંદતાથી જડાયેલાં હતાં કે જે કોઇએ જોઈ શક્યા હોય તો વિપાદરાય અને સોનાના સિક્કાઓથી ભરેલી કાંચળા આપવા માંડી હોત તો પણ તેને જ માટે ખરીદી હતી ! હોરા તે એકસારંગી, તેની વહાલી પુત્રી શુચિબાલાનું આનંદ સ્થાન હતું અરેરે ! શુચિબાલા-તે સાંત પવિત્ર મૂર્તિ ! જ્યારે જીતી હતી ત્યારે તે સારંગીના ગદન સ્વરો સાથે પોતાના મીઠા અને હૃદયસ્પર્શી સ્વરો ભેળવતી ! તેજ-તેજ સારંગી તેની ચિન્તાઓમાં આશ્વાસનરૂપ હતી ! અરે ! તેના એકના એક પુત્ર સુમનના પોષણનું સાધન પણ તેજ સારંગી હતી ! હાથ ! તે ગઈ-ગઇ !

જ્યારે શિકારીઓનો ધ્વનિ શમી ગયો, ત્યારે વિપાદરાય તે સારંગીની દસા તપાસવા નીચો વળ્યો; અને દુઃખપૂર્ણ સ્વરે સુમનને પૂછ્યું “બેટા ! તે ભાંગી ગઈ કે ?”

નાનો સુમન અત્યંત દુઃખિત બની રડવા સરખો થઇ બોલ્યો “હા, પિતાશ ! ભાંગી ગઇ ! તેના દુકડે દુકડા થઇ ગયા છે.”

૪૬ અને અંધ પુરૂષે અસીમ કોપથી પોતાના હાથની મૂઠી વાળી, નાનો સુમન રડવા લાગ્યો અને જાણે તેનું નાનકડું હૃદય ચૂર્ણ થઇ જશે એવી રીતે ડચકા ખાવા લાગ્યો.

તેટલામાં એક માયાળુ સ્વર સંભળાયો, જે જેડું તેઓને આમંત્રણ કીધું હતું તેનોજ આ સ્વર હતો. તેણે આ સર્વ દુરથી જોયું હતું અને સારંગી શ્રુતાનો અવાજ સાંભળી તે તરતજ દોડી આવ્યો હતો.

તેણે કહ્યું “તે કુર મનુષ્યના ઉપર દુઃખનો વરસાદ વરસ્યો. કેવો કુર ! કેવો નીચ ! બદમાશ !”

વિપાદરાય બોલી ઉઠ્યો “જસ, જસ, બાઈ ! જસ, તેનું શું ન વાંચ. મનુષ્યોએ બદશે વાગવાની છત્તા રાખવી ન જોઈએ. મહા પ્રભુ તેને ક્ષમા અર્પે. તેણે મારાં સર્વસ્વનો નાશ કર્યા છે, તોપણ હું તેને ક્ષમા અર્પવા રાજી છું.”

તે ખેડુતનાં નેત્રોમાંથી દયાનાં અશ્રુઓ ટપક્યાં. તેણે કહ્યું “ ભલા પિતા અને પુત્ર ! આવો, મારે ઘેર આવો. ત્યાં તમને ખરા હૃદયનું સન્માન મળશે. શોકાતુર જદ્દ મનુષ્ય ! શોક ન કર. ઈશ્વરકૃપાથી તને આ તુરેલી સારંગી કરતાં વધારે સારી સારંગી મળશે.”

તે અંધ મનુષ્ય જુમ પાડી ઉઠ્યો “ અરે ! ના, ના. મારે તે નથી જોઈતી. તે મારી વહાલી સારંગીનો જોડો મળનાર નથી. મારાં જોને મેં યુમાળ્યાં છે, તેનાં કરતાં, પણ તે મને અધિક પ્રિય હતી. જ્યારે હું તે સારંગીને મારા હાથમાં પકડતો, જ્યારે હું તેના આશ્વાસન અર્પેનાર મધુર મુરો સાંભળતો, ત્યારે મારો આત્મા ગત સમયનાં સુખદ સ્મરણથી ઉઘાસી બનતો ત્યારે-તે આનંદ ને ઉઘાસના સમયે એક રમ્ય સ્વપ્નની પેઠે મારી મૃત પત્ની, મારાં બે નાનકડાં મૃત બાળકો, મારી મધુરી શુશ્રિયાતા, એ સર્વ પુનઃ મારાં નેત્ર સન્મુખ તરી આવતાં. અરે ભલા અને લાગણીવાળા ખેડુત ! તે સારંગી મારી પરમ પ્રિય પત્નીની બેઠ હતી ! અરેરે ! તે શિકારીને ભાગ્યેજ વિચાર આવ્યો. દુરો કે જ્યારે તેણે તે અમૂલ્ય બેઠના કટકે કટકા કર્યાં. ત્યારે તેણે તેની સાથે મારા આ હૃદયનાં પણ કટકેકટકા કર્યાં !

અફસોસ ! એમજ બન્યું હતું ! તે ભલા ખેડુતે પોતાના દુઃખી મહેમાનને ખુશી શાખવા કરેલો પ્રયત્ન સફળ નજ થયો. તે પુનઃ તેના બીજાનામાંથી ઉઠ્યો નહીં. હાથ ! હીનભાગી વિચારાય !

આનન્દાશ્રમ:

“ પોથીમાંનાં રીંગણાં ! ”

(એક ન્હાની મુસાફરી: બ્રહ્મબ્રહ્મ વિશે વિચાર.)

લેખક: શ્રીયુત “ પાન્થક. ” -દહેગામ.

એક સાંજરે હમેશની રીત મુજબ વ્યાયામ કરીને હું બાહારથી ઘેર આવ્યો. વાણી ક્યાં બાદ પથારીમાં આજોડતો પડ્યો હતો, અનેક તરેહના વિચાર વમળમાં ગોળાં ખાતો હતો, એવામાં મને વિચાર યથા આવ્યો કે હોળીના તોહવારોનો રંગબોજા ચાર દોવસ હજી બાકી છે, તેથી મારે એકાદ બે દોવસ માટે રેલ્વેની ટ્રીપ (મુસાફરી) કરવી. કઈ બાણી તરફ જવું, જવું તો એવી બાણી તરફ જવું કે જ્યાં કુદરતની અદ્ભુત રચના જોઈ મન આનંદમય થાય, અને રેલ્વેનો બહુ દુકો નહીં અને લાંબો પણ નહીં એવો પુરાકારક રસ્તો પસંદ કરવો કે વખતે તેજ દોવસે પાછું ફરવું હોય તો બની શકે, એમ ગડલાંગ કરતાં મારે તેજ રેલ્વેમાં મુસાફરી કરવાનું હતું. કારણ કે બ્રહ્મબેડ સુધી ગાડીનું છેલ્લું સ્ટેશન છે અને ત્યાંથી તેજ દોવસે મેલમાં પાછું આવી શકાય છે. આ નિશ્ચય કરી નિદ્રાદેવીને આધિન આવ્યો. સવારે ઉઠી તપાસ કરાવી કે અમદાવાદથી બ્રહ્મબેડ જવાનો મેલ ક્યારે ઉપડે છે-મારા એક પડોશીથી ખબર મળી કે સવારે પોણાનવે ગાડી રવાના થાય છે. મેં રસોઈ આને તાજીદ કરી. તેણે ઘોડીવારમાં રસોઈ તૈયાર કરી, મેં જમી લીધું અને સવારે આઠે ઘેરથી નીકળી સાડા આઠે સ્ટેશન ઉપર અવી ટિકટ આપીસની ખારી આંગળ આવી

“માસ્તર સાહેબ, ટીકીટ આપો” એમ એક ખેતર છુમે મારી. પણ માસ્તર સાહેબ બીજા કામમાં રોકાએલા હતા તેથી મારી વાત લક્ષમાં લીધી નહીં. ટ્રેન ઉપડવાનો વખત થઈ જવા આવવાથી મારી ધીરજે હદ છોડી અને પૈસા ચારીના કમાડ આગળ ખડખડાવી છૂલીશમાં મ્હેં કહ્યું. Have me one ticket of Braham-kbed, please. (મહેરબાની કરી. મને એક બ્રહ્મખેડની ટીકીટ આપો) ઉપરના વાક્યથી અથવા કાંતો પૈસાના ખડખડાટથી ટીકીટ માસ્તર સાહેબનું લક્ષ મારા તરફ થતાં આવ્યા. સ્વભાવ પ્રમાણે “કેમ મોડાઆવો છો, ગાડી ઉપડવાનો ટાઈમ થયો છે” એમ તે બખડવા લાગ્યા. મેં પણ “પ્લીઝ,” “પ્લીઝ” (મહેરબાની કરીને આપો) કહ્યાં કર્યું. અંતે ટીકીટ મળી. તુરતજ ઝાંપા આગલ કપાવી ટીકીટ તપાસનારે કહ્યું, દોડો, દોડો નહીં તો ગાડી ઉપડી જશે. હું દોડતો ગાડી તરફ ગયો. ગાડી ઉપડવાની તૈયારીમાં હતી. હું એક ડબ્બાના ખાંનામાં ખારણું ઉઘાડી, ચઢી બેઠો. મારા ખાંનામાં ફક્ત એકજ યુવાન જેવો માણસ લલકારદાર એટલે સાધારણ ઉંઝળાં કપડાં પહેરેલાં માથે ટોપી હાથમાં છત્રી ગળવામાં રમાલ સાથે બેઠેલો હતો. ઉમ્મર આશરે પચીસેક વર્ષની લાગતી હતી. તેની સાથે કેટલીક વાતચીત કરી. ક્યાં જવાના છો?—તે પણ પુછી ગેયું. તેણે કહ્યું, હું ઈસ્ટ બેંકિંગ. એમ વાતચીત થતી હતી, તેવામાં ગાડી અમારવે આવી પહોંચી. ત્યાંથી એક વાણીઆ જેવો ગૃહસ્થ વેપારી અમારા ખાંનામાં આવી બેઠો. એ વૈશ્વ વર્ષે પાગતો હશે એમ તેના કપાળે કરેલા ટીલા ઉપરથી મને જણાયું. મેં તેમને પુછ્યું, આપ ક્યાં સુધી જવાના છો? તેણે કહ્યું હું ઠેક બ્રહ્મખેડ સુધી બેંકિંગ—કંઈક વેપારના મોખ ઉપર જવાનું થાય છે.—એમ બોલી રહ્યા બાદ થોડો વખત શાંત રહ્યા. ગાડી ઉપડવાની બીસલ થઈ અને ગાડી ચાલી. બાદ પેલા વૈશ્વે મારી બેઠે બેઠેલા ગૃહસ્થને પુછ્યું,—તમે ક્યાં જાઓ છો તેણે મને જે જવાબ આપેલો તેજ જવાબ આપ્યો અને ક્ષી જાતિ છે એવો પ્રશ્ન તેટોપીવાળા જવાનને પુછતાં,—તેણે કહ્યું, સાહેબ, હું ઠેક છું. તેની વાણી એવી મધુર અને સરકારવાળી હતી કે માફ મન તેના તરફ કેાંઈ પણ જાતના તિરસ્કાર શિવાય આકર્ષાયું અને વિશેષ પુછવાની ઇચ્છા થઈ. પણ હું પુછું તે પહેલાં તો પેલા વૈશ્વ ગૃહસ્થે પ્રશ્ન ક્યાં કે તમે હવેથી કોમના હોવા છતાં આવા સારા સરકારવાળા કામ બન્યા અને ક્યાંનાં રહીશ છો?

ટોપીવાળો—હું પાટણ જીલ્લાનો રહીશ છું. ગુજરાતી છઠ્ઠા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કરી પાસ થયો છું અને નામદાર ગાયકવાડ સરકારના નેકી રાજ્યમાં અત્યંત શાકામાં માસ્તર તરીકે નોકર છું. એ બધું મેં પ્રાપ્ત કર્યું તે કેળવણીનો જ પ્રતાપ હું સમજું છું. મેં પુછ્યું,—તમારી જાતિમાં કેળવણીના કોટલી સંખ્યા હશે?

ટોપીવાળો—આ દસકામાં કેળવણી પામેલાઓની સંખ્યા વધતી જાય છે. મારા ક-રતાં પણ આગળ વધેલા ધણા છે. પણ હવે વર્ણના લોકોના તિરસ્કાર આગળ હમાઈ જોર વધારે આવતું નથી. પરન્તુ કેટલાક કેળવણીના ઉચ્ચ વર્ણના ગૃહસ્થોની દિલ્લોસી અમારી તરફ હવે ઢળવા માંડી છે, તેથી કંઈક અંશે અમને આશરો મળે છે અને સર્વથી વિશેષ સહાયતા નામદાર ગાયકવાડ સરકારની છે. તેઓ અમારા જેવી પછાત પડેલી જાતને કેળવવા વધારે ઉત્સુક છે અને તેમણે પોતાના રાજ્યમાં, દરેક તાલુકામાં અને લગભગ દરેક ગામોમાં અંતઃજ્ઞાનાઓ સ્થાપી છે. તેના લાભ અમારા લોકો દોંધથી લેવા માંડ્યા છે અને તેનું જ પરિણામ આપ રજર જુઓ છો તે છે.

વૈશ્રવ—તમારા જેવા સ્વચ્છ અને શણેલા માણસ સાથે ગાડીમાં સાથે બેસવાને અડચણ નથી. પણ તમારી મતના ખીજ ગંદા અને જેને દેખીને તિરસ્કાર ઉપજે એવા લોકો જોડે બેસવું ઘણા હીંદુએને પરડવું નથી. માટે તે જુલુંદા બેસતા હોય તો ઠીક. એ તેમજેનું સંભાળી લેવું જોઈએ.

ટોપીવાળો.—હા, સાહેબ! આપ કહો છો તે વાત ખરી છે. પણ જેવા અમે માણસ છીએ તેવાજ આપ માણસ છો છતાં અમે આવી રીતે વારંવાર તિરસ્કારને પાત્ર થઈએ, તેથી અંમને માહું તો લાગે છે, પણ ગાડીએ મુસાફરી કરવામાં અમારો ધલાજ નથી અને આવી રીતે અમારી તરફ વર્તવામાં આવે તો યશી અમે એની એ સ્થિતિમાં સડપા કરવાના. અમારા લોકોને બોધ આપી, કેળવી સુધારવા જોઈએ, અને તે કામ આપના જેવા ઉચ્ચ કામવાળાનું છે. અમને આગળ વધારવાનો પ્રયત્ન કરવામાં જ ઉચ્ચ કામવાળાનું શ્રેય છે.

ઉપરની વાતચીત દરમ્યાન ગાડી નરોડા રોડને આવી પહોંચી. અમારા ખાતામાં તે રોડનેથી એક દક્ષિણી પાંધડી પહેરેલો શાસ્ત્રી જેવા, કપાળમાં મોટું તીલક કરેલો એવો, માણસ આવીને બેઠો. તે જરાક વાચાળ હોવાથી અમારે ક્યાં જવું છે, ક્યાંથી આવો છો, વિગેરે શિષ્ટાચારની વાતો કરતાંમાં ગાડી ઉપડી. મેં પાનખાવાની ચિમચી કાઢી અમારા ખાતામાં બેઠેલા વૈશ્રવ ગૃહસ્થને પાન આપ્યું. અમે પાનખાવાના કામમાં રોકાએલા હતા, એવામાં શાસ્ત્રીજી એ ટોપીવાળાને પુછ્યું, આપ ક્યાંથી આવો છો? અને શી જાતે છો? એવો પ્રશ્ન પુછતાં ની સાથે મેં જ ઉત્તર આપ્યું કે તે જાતે દેડ છે. આ શબ્દ શાસ્ત્રીજીના કાને પડતાંજ એકદમતાણુનો સણકો થયોહોય તેમ તેઓ ઉભા થઈ ગયા. તરતજીબ દબાવી, “ગો રોંદ, ગો રોંદ,” નામોચ્ચાર કરવા મંડી પડ્યા અને તલ્લજી અમારા તરફ કટુ મુખારવીંદ કરી કહેવા માંડ્યા કે ભાઈ સાહેબ મને જરા કહેવું તો હતું કે આ ખાનામાં આવશો નહીં. કારણ અહીં દેડ બેઠેલો છે. તો હું ખીજે બેસત. હવે મારે આજે ઉપવાસ કરવો પડશે અને સર્વ વસ્ત્રો ધોઈ નાંખ્યાં પડશે હુરિ ધ્વિજા, જે બનવાનું હતું તે બન્યું એમ કહી જરા સ્વસ્થ થયા.

ટોપીવાળો—જોયું સાહેબ? આમ છે. હું તો વેગળો બેઠો છું. છતાં દેડનું નામ સાંભળતાંજ ન્યારે આ પ્રમાણે બને છે તો પછી સ્પર્શ તો બનેજ શી રીતે? અમારા લોકોને ગાડીમાં કાંઈ બેસવા દેવું નથી, બારણા આગળ આવીને ઉભા રહે છે અને ખીજા ઉબામાં વ્તઓ વ્તઓ એમ લોકો જુમગણ પાડી મુકે છે. પછી નજીકે ગમે તે ઉબામાં અમને બેસાડવામાં આવે છે. આવું વર્તન અમારા તરફ ચલવવામાં આવે છે; તો પછી અમારી સ્થિતી સુધારવા તરફ કેટલાની દીક્ષેજી હશે તે આપ સાહેબો સમજ લેશો.

આ બધી વાતચીત દરમ્યાન શાસ્ત્રીજી કાનોમાં આંગળીઓ ધાલી ટોપીવાળાને “ચુપ ચુપ” કહેતા હતા. પણ ટોપીવાળાએ તો એનું બોલવું સહ રાખ્યું—

મેં પૂછ્યું—માસ્તર તમે કહો છો તે સત્ય છે, પણ ધૈર્યતાથી તમારી કામ જેમ જેમ. કેલવણીમાં આગળ વધશે તેમ તેમ આ જહેમ એછો એછો થતો જઈ છેવટે કેવળ નાશુદ થશે.

શાસ્ત્રીજી—(અમારા સામું જોઈ)—ગો રોંદ, ગો રોંદ, તમારા સંગે દેડ બેઠો છે, તેના દેખતાં તમે પાન ખાઓ છો? માટે તમારે પ્રયત્ન કરાવવું પડશે. તેને ઉત્તેજન મળે એવી રીતે તમે તેની સાથે વાત કરો છો; તેથી મને લાગે છે કે તમે સુધારાવાળા હશો. ખરે-

ખર. મુધારાવાળાઓએ હાલમાં ધર્મનું સત્તાનાચ વાળી નાંખ્યું છે, ગોવીંદ, ગોવીંદ !

વૈશ્વ—માહારાજ, એનામાં દેહપણું નથી, એ કેળવાયેલો છે. છતાં ધોરણ સુધી અભ્યાસ કર્યો છે. હાલ એ માસ્તર છે.

શાસ્ત્રી—જે અતિશુદ્ધ છે તેને વિદ્યાદાન આપવું એજ ધર્મનો નાચ સમજવો. ગોવીંદ, ગોવીંદ, અરે જે શુદ્ધ છે તેને વિદ્યાદાન આપવાનો અધિકાર નથી તો પછી અતિશુદ્ધની તો વાતજ શી કરવી ? જ્યારે આવુંજ યશ તો પછી બ્રાહ્મણે નો લાવ કેણુ પુછશે ? ગોવીંદ, ગોવીંદ,—હજાહજ કુળીયુગ વ્યાપી ગયો !

માસ્તર - શાસ્ત્રી માહારાજ,—આટલું બોલતાં માંતો શાસ્ત્રીજી બેકાનમાં આંગળીઓ ધાત્રી બોલ્યા કે અસ્થા તું બોલીશ નહીં.

વૈશ્વ—માહારાજ આમ તેને બોલતાં અટકવો એ ઠીક નહીં. પ્રથમ તેનું કહેવું સાંભળો તમારે સાંભળવાની ઇચ્છા ન હોય તો મૌન ધરો, પણ બીજાને તો સાંભળવા ઘો. વિદ્યાના સંસ્કારવાળો માણસ બીજા ગમે તે શારીરિક દુષણવાળો હોય અગર અનધિકારી હોય તો પણ તે વિદ્યાથી શોભે છે. માફ માનવું તો એવું છે કે પેટઅર નિરક્ષર અને આંખસુ બ્રાહ્મણ કરતાં તે શ્રેષ્ઠ છે.

શાસ્ત્રી—તમે તમારા તીક્ષ્ણ ઉપરથી વૈશ્વ જણાવ્યો છો, છતાં આમ બોલો છો એથી હું આશ્ચર્ય થઈ છું. ખરેખર તમને પણ મુધારાવાળાઓને એવ અડક્યો લાગે છે ! ગોવીંદ, ગોવીંદ !

વૈશ્વ—(જરાક મીઠાજ બોલેને) માહારાજ, શું બાહ્ય તીક્ષ્ણથીજ ધર્મ પાળ્યો એમ ગણાયું છે ? “ઉપરથી ચટાપડી—ભીતરફી રામ જાણે !” કહેવું કંઈ અને કરવું કંઈ. ભગત છે હોવાવતું છે અને બગેલમાં છુરી સંતાડી રાખવી છે, એવું વર્તન રાખી બોળા અને રમ્મ ઘેલા પુરુષ અને સ્ત્રીઓને ઠગવી એમાંજ ખરો ધર્મ આવી ગયો ? જે ખર્ચ કર્તવ્ય બ્રાહ્મણો અને ગુરુઓનું છે તેનું તો તેમને લાનજ નથી. ઉમટા ધર્મને ખ્દાને ધુતી ખાવામાંજ માંતનું ખર્ચ કર્તવ્ય ગણે છે.

શાસ્ત્રી—રામકૃષ્ણ ગોવીંદ ! આવુંજ જ્યારે વૈશ્વવાના મોડામાંથી નીકળે ત્યારે મૃચિવનો છેડો નહક આવવાનો એ નિશ્ચય છે. કહો બ્રાહ્મણોનું શું કર્તવ્ય છે તે તમે નણો છો કે ? (ચુસ્તો કરી શાસ્ત્રીજીએ કહ્યું)—આંખો મીંચીને શું ટોક ટોક કરો છો ?

વૈશ્વ—બ્રાહ્મણે વેદાધ્યયન કરવું જોઈએ. દરરોજ ત્રિકાળ સંખ્યા અને નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મો કરવાં જોઈએ, અને પોતાના તથા પરિવારના ઉદર પોષણાર્થે યાચના કરવી જોઈએ. નહીં કે હાથમાં સપડાએલ યજ્ઞમાનને હાંડી પોતે શીમંત થવું ! સતોય રાખવો, ગમે તે માણસને વિદ્યાદાન આપવું, અમુકને વિદ્યા લાવવાનો અધિકાર છે અને અમુકને નથી એવો સંકુચિત વિચાર નહીં રાખવો, આધુનિક જ્ઞાનાને પિછાની જંદર જોગા સુધારા પણ દાખલ કરવા આવશ્યક છે. પ્રથમના વખત વહી ગયા છે. ન્યાયી ક્ષિત્રીશ (ગાનંમેન્ટ) સરકારના અમલમાં દરેક જાતિને કેળવણી બોદાળા પાયા ઉપર અપાય છે. સર્વને સરખો ન્યાય મળે છે. દેહ વિદ્યા લણે તો તેને પણ તેમ કરવા છુટ છે સરકાર ત્યારે લોક કલ્યાણાર્થે છૂટે હાથે પેસો ખરવે છે તો પછી બ્રાહ્મણોએ અન્યને માટે વિદ્યાનાં દાર શા માટે સંકુચિત રાખ્યાં જોઈએ ? કદાપી બ્રાહ્મણો તેમ કરે તો હવે તેમનું નબી શકે તેમ નથી. કેમકે જાપવાની કળા ફટકાં એક વર્ષથી

અહીં શરૂ થઈ ગયેલી છે તેથી વેદ તો શું, પણ બ્રાહ્મણો જેને પોતાનાં ગુહ્યમાં ગુહ્ય પુસ્તકો ગણે છે તે પણ છપાઈ તૈયાર થયેલાં છે. તેથી તે દ્વારા પણ જેને જ્ઞાનની અપેક્ષા હોય છે તે લેઈ શકે છે. ધર્મ ગુરૂઓએ પણ આ ઉપરથી સમજવાનું છે કે કારણ તેઓનું પણ બ્રાહ્મણ જેવુંજ વર્તન હોય છે. બંન્નેકે બ્રાહ્મણ કરતાં પણ એક ચંદાવા ચડે તેવા ધર્મ ગુરૂઓ થયા છે ! પણ હવે કેળવણી ઈંગ્લેન્ડ સરકારના અમલમાં એટલી બધી પ્રસારી ગઈ છે કે, લોકો હવે સારી રીતે સમજતા થયા છે, બ્રાહ્મણો અને ગુરૂઓનાં ધર્મિગો લાગે વખત સુધી હવે નબી શકે એમ છે, જ નહીં. બધા બ્રાહ્મણો અને ગુરૂઓ મેં કહ્યા તેવા નહીં હોય તોપણ ઘણા બાગ તેવા છે. તમે તો શાસ્ત્રી માહારાજ બહુ પવિત્ર જણાઓ છો, વિદ્વાન જણાઓ છો, (આ સાંભળી શાસ્ત્રી માહારાજ રહેજ ખુશ જણાયા અને મુછોમાં સ્મિત કરવા વાગ્યા.) પણ આ તો એકંદર બ્રાહ્મણો અને ગુરૂઓની વાત તમને કહી બતાવી અને એમાં મારો દોષ હોય તો કહી બતાવશે ઉપરની બધી વાત ચિત દરમ્યાન એ ત્રણ રોશનો પસાર થયાં પણ ધ્યાન બદલ ગયા. છેવટે દહેગામ રોશન આવ્યું. શાસ્ત્રી માહારાજને તૃપ્તિ લાગેલી હોવાથી લોટી પકડી બારીએ ઉભાં રહ્યા અને કાંઈ ઓળખીતાને પૂછ્યું કે અહીં ચોખ્ખું પાણી મળશે ? તેને ઉત્તરજી હોવાથી શાસ્ત્રી માહારાજને શું જવાબ આપ્યો તે સાંભળવામાં આવ્યું નહીં. પણ શાસ્ત્રી બાહ્યર ઉતરી પાણીની શોધમાં આમ તેમ ફરતા હતા. હમને પછી ખજર નથી પણ પેલા ટેક માસ્તરે અમને કહ્યું કે શાસ્ત્રી ચોખ્ખું પાણી શોધતા હતા પણ નહિં મળવાથી પેલી લટકતી ડોલોમાં તગામ લોટા બોળી પાણી લે છે તેમાંથી શાસ્ત્રીજીએ પણ લોટી બોળી પાણી લીધું. આખરે ગાડી ઉપડવાની વખતે શાસ્ત્રી માહારાજ ગાડીમાં ચડીને કહેવા, લાગ્યા કે ચોખ્ખું પાણી મળ્યું નહીં, તેથી નબાવી લીધું. તો પણ મેં જાણી લીધું કે શાસ્ત્રીએ પાણી લીધું હોતું જોઈએ. કારણ લોટી બીની ચએલી હતી તે જુજતા હતા. અને એક બે વખત હોમમાં કરીને ઓડકાર પણ ખાધા હતા. મને તો શાસ્ત્રી માહારાજ માટે શંકા થઈ કે પોથી-માંનાં સ્ત્રીગણાં પૂર્વે પદ્ધતિના શાસ્ત્રી માહારાજ હશે. શાસ્ત્રીએ ધાર્યું હોત તો ડબ્બો બદલી શકત, પણ હમારી વાતો સાંભળવાના તેમની સખળ ઈચ્છા હોવી જોઈએ તેથી તેઓ ખાજા પોતાનીજ જગ્યાએ આવી બેઠા. પાસેનું ખાનું દહેગામ રોશને ખાતી ચંવાનું હોવાથી નિશ્ચિત ચર્ષ શાસ્ત્રીજીને ત્યાં બેસવાનું કહ્યું. શાસ્ત્રી ખુશી થઈ ત્યાં બેઠા. ગાડી ઉપડવાની તૈયારી હતી એવામાં એક પોર્ટર જેવો ડ્રેસ પહેરેલ એક માણસ શાસ્ત્રી ખાવાં જે ખાનામાં બેઠા હતા તેનું ખારણું ઉઘાડી એક છુટ પાટલુન કાટ ટોપી પહેરેલો એવા માણસને લાવી શાસ્ત્રી માહારાજના સામે બેસારી ગયો. તે માણસ લુગડે ઉજળો દેખાતો હતો, તેથી શાસ્ત્રી માહારાજ પ્રસન્ન દિસતા હતા. તે નવો આવનાર પેલા પોરટરનો સગો દેખાતો હતો. ગાડી ઉપડી તો પણ પેલા પોરટર ગાડીના પગથીઆ ઉપર ઉભો રહી આવળે, પત્ર લખળે, સરવેને બોલાવળે, વિગેરે સ્નેહયુક્ત વાતો કરતો હતો. ગાડી કેટલેક દુર ગયા પછી શાસ્ત્રી માહારાજ વિનોદી હોવાથી નવા બેઠેલા ગૃહસ્થને તેમણે પૂછ્યું, કેમ સાહેબ, ક્યાં સુધી જશો ? વિગેરે વાતો ચલાવી. દરમ્યાન હેડ માસ્તરે પૂછ્યું-પેલા પોરટર તમારો સગો થાય કે ? તેના જવાબમાં નવા આવી બેઠેલા ગૃહસ્થે કહ્યું-તે પોર્ટર નથી પણ રોશનનું ખાનું કાઢનાર તથા જાનર.

ભંગી છે અને તે મારી માશીનો દીકરો થાય છે. આ સાંભળતાં જ શાસ્ત્રી માહારાજને વિગળી પકડાવી હોય તેમ આંચકા આવી ઉભા થઈ ગયા અને બેસમાં ઉભાં થતાંમાં તેમના માથા ઉપરની પાંધડી ઉછળી પેલા નવા આવનાર ભંગીના ખોળામાં પડી! શાસ્ત્રી માહારાજે તે નવા આવનારને દુર દુર એમ કહેતાં કેટલીક તિરસ્કાર યુક્ત વાણીનો સ્વાદ પશુ અખાડ્યો. પેલા ભંગીનો મીઠાજ ગયો તેણે કહ્યું;—“આટલી બધી ચોખ્ખાઈ કરે છે તો ગાડીમાં બેસવું નહોતું—પગે ચાલીને મુસાફરી કરવી હતી!” અમે બધા આ દેખાવ જોઈ હસવું ખાસી શક્યા નહીં. પેલો ભંગી પાંધડી આપવા જતો હતો. માહારાજ ના નાં કરી આંગળી ખતાવી સામેના પાટીઆ ઉપર મુક એમ કહેતા હતા. વૈશ્રવ વચ્ચે, પડ્યો અને કહ્યું કે તે માહારાજ પવિત્ર છે તેથી તેને અડકશે નહીં. પાટીઆ ઉપર મુક. તેથી તેણે પાટીઆ ઉપર મુકી. મેં કહ્યું શાસ્ત્રી માહારાજ તમે અમારા ખાનામાં આવો તે ઉપરથી શાસ્ત્રી પોતાનો ખડીઓ (સામાન) ખાંધે ભેરવી પાંધડી ઉપાડી માથે ધાલી અમારા ખાનામાં આવ્યા. વૈશ્રવ ગૃહસ્થે ઉડી પોતાની જગ્યાએ શાસ્ત્રી માહારાજને બેસાયાં અને તે સામા પાટીઆ ઉપર ન્યાં માસ્તર બેઠા હતા ત્યાં બેઠા શાસ્ત્રી માહારાજ સ્વસ્થ થયા પછી મનમાં ખખડવા માંડ્યા કે આજે ઘેરથી નીકળતાં થયેલા શુદ્ધનના ભાવ એવા હતા કે ઉપવાસજ થશે. ઇશ્વર ઇચ્છા!—ગોવીંદ, ગોવીંદ! આ શિષ્ટાચાર ચાલતાં રખીઆલનું સ્ટેશન આવી પહોંચ્યું. ત્યાંથી કોઈ અમારા ડબ્બામાં બેઠું નહીં તેમ કોઈ ઉતર્યું પણ નહીં. ગાડી આગળ ચાલી. માસ્તર—ભંગીને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું—ભાઈ તમે શ્રો ધધો કરો છો ? અને આ તરફ કેમ આવવું થાય છે ?

ભંગી—સાહેબ, હું મુંબઈમાં એક ડરકરી મુરોખીઅન અમલદારને ત્યાં બજારથી (રસોઈઓ) છું અને સાણંદ તાલુકામાં માંડે વતન છે. હું ત્રણ વર્ષ મુંબઈથી રજા ઉપર આવ્યો છું એટલે મારાં સગાવાહાલને મળવા આ તરફ આવ્યો છું. તલોદ સ્ટેશને મારો એક સગો રહે છે તેને હું મળવા જાઉં છું.

માસ્તર—તમે કાંઈ બળ્યા છો કે?—ભંગી—હા સાહેબ, મેં ઇંગ્લેન્ડ પાંચમા ધોરણ સુધી અભ્યાસ કરેલો છે. મારો બાપ અમલદારની મીશન સ્કુલના એક મુરોખીઅન સુપ્રી-ટેન્ડન્ટના તાબામાં બજારથી હતો એટલે મેં ત્યાં રહી અભ્યાસ કર્યો છે.

માસ્તર—ત્યારે તમે કાંઈ કચેરીમાં કેમ નોકરી નહીં લીધી ?

ભંગી—ભાઈ, આપણી જાત તો દાંડી રહે નહીં. જાત છુપાવવાને માટે ખોટું ખોટીએ તો પણ ખોટું કહેવાય. સરકાર તો બધી વૈષત સમાન ગણી મને નોકરી આપે, તો પણ હીંદુઓ આપણને માર ખાસકુ કરે! અમને કોઈ ઉત્તેજન આપે એવું નહીં, તેથી શું કરીએ.

આ વાતચિત દરમ્યાન શાસ્ત્રી માહારાજ તો કાનમાં આંગળીઓ ધાત્રી દાંત તળે જીભ દંખાવી મૌન રાખી બેસી રહ્યા હતા. બાદ તલોદ સ્ટેશન આવ્યું. ન્યાં ભંગી ઉતરી પડ્યો. ખાલી ખાનામાં બે ત્રણ ઠાકરડા જેવા દીસતા માણસો આવી બેઠા. ગાડી આગળ ચાલી. કેટલોક વખત મૌન ચાલ્યા પછી મેં અમચી કાઠી પારપટી ખાવા માંડી. શાસ્ત્રીજીએ તમાકુ પોતાની પાસે હતી તે ખાવા કાઠી, મને આમદ કર્યો કે આ સારી તમાકુ છે હ્યો. મેં ચાહીને ચપટી લીધી. શાસ્ત્રીજીએ પણ તમાકુનો ડુઓ મોંમાં નાંખ્યો. વૈશ્રવ પૂછ્યું,—ડગની

સાથે બેસી પાન ખાવામાં તમે બાધ ગણુતા હતા અને હવે તમે પોતે તમાકુ કેમ ખાઓ છો? તેના ઉત્તરમાં શાસ્ત્રીએ કહ્યું,—પાનનો રસ તો પેટમાં જાય અને તમાકુનો રસ બાહ્યર થૂંકી કઢાય છે માટે તેનો વંધો નહીં.

માસ્તરે કહ્યું,—શાસ્ત્રી મહારાજ, આપનો વિદ્વાન છો, પંડિત છો, જ્ઞાની છો—એટલું બોલતામાં શાસ્ત્રીજી ખુશ થએલાજણુણા પાંચરણુ તે આત્મપ્રશંસાના દિમાયતી હતા એમ તેમના મુઠમાં સ્મિત ફરકવા ઉપરથી જણાયું. માસ્તરે આગળ બોલ્યું શરૂ રાખ્યું કે આપના જેવા વિદ્વાન બ્રાહ્મણો હમારી જાતિના ઉદ્ધાર માટે કાંઈ કરી શકશે નહીં તો હમારી જાતિની જે રચીતી છે તેથી પણ વધારે તે વધારે ખરાબ થવાની. અમે પણ હિન્દુ છીએ. પરંતુ અધમ હિન્દુ છીએ. ઉચ્ચ વર્ણના લોકોએ હમારી તરફ લાગણી બતાવી અમને જ્ઞાન આપી સારી સ્થિતિમાં લાવવા જોઈએ. ભલે તમે અમારો સ્પર્શ ન કરો, અમે માણસ છીએ, કાંઈ પણ કરી શકીએ એવી સ્થિતિમાં તો લાવવાનો પ્રયત્ન કરો? અને તેમ કરશો તો તમે હુદેવેનો અમારી જાતિના લોકો ઉપર અત્યંત આભાર થશે અને જે તેમ નહીં જ કરો તો વખત વખતનું કામ અગવશે. અમે અમારી મેળે પછાડા મારીને પણ તરી નીકળીશું. હાલનો જન્મનો ર્થો છે, ન્યાયી ઇંગ્લેન્ડ સરકારના રાજ્યમાં તમામ સાતિ છુટથી ફરી ફરી શકે છે. પ્રથમના વખતનો વિચાર કરો. તે વખતે મહેલમાં તો શું—પણ ગામમાં હમારા લોકોથી આવી શકાતું નહોતું. હાલના વખતમાં ગામમાં તો શું પણ મહેલે મહેલે અને ખાંચે ખાંચે અમે છુટથી ફરી ફરી શકીએ છીએ અને કેલવણી પણ લેતા થયા છીએ. ઇંગ્લેન્ડ સરકારના રાજ્યમાં અમને કેળવવાના સાધનો છુટે હાથે પુરાં પાડવામાં આવ્યાં છે, શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારે તો હમારા તરફ સાહાનુભૂતિ બતાવી અમને ઉત્તેજન મળે તેવા ઇલાજો લેવા માંડ્યા છે. હવે આપના જેવા વિદ્વાનોની સહાયતી અમને જરૂર છે. અમને હાથુત કરો નહીં. ફક્ત એટલું થશે તો અમારી ઉન્નતિ વિગળી વેગે થઈ આવશે.

વૈશ્વ—હારતો, એમ કહી ટહુકો કપો એ કહે છે એમાં 'શું ખોટું' છે? :

શાસ્ત્રી—એમ બનવું ધણું કઠીણ છે. ભલે તે લોકો વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે, ભલે તે લોકો સારી નોકરીઓ મેલવે, અને મુદારાવાળાઓ ભ્રમિત થઈ બેગા બેસી જમી તેમને આસમાને ચઢાવે. પણ ઉચ્ચવર્ણના બ્રાહ્મણો તેમને મદદ કરે એ બનવાનું જ નથી. માટે આવા પ્રકારની જાળોજાળ કરી મિથ્યા બકવાદથી મારા કર્ણને અપવિત્ર વાતાવરણ લગાડશે માં.

વૈશ્વ—મહારાજ, તમે બ્રાહ્મણો ના કહેશો તેથી હવે ગતિમાન થએલો તેમનો વર્ગ કોઈ રોકી શકે એમ નથી. અમદાવાદની મુજરીમાં બ્રાહ્મણ, વાણીયા, પાટીદાર, ઢેડ, વિગેરે જાતો એક બીજાનો સ્પર્શ કરતી માત્રુમ પડે છે. તેમાં જન્મ આવીને કેટલીક ધર્મધેલી સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો ઘેર આવી વસ્ત્ર પલાળી ન્હાય છે, જ્યારે બીજા બાલુ તેઓના ઠોકં રાઓ તેમ કરતા નથી અને ઉલટા માળ્યાપના ધર્મધેલા વર્તન ઉપર હાસ્ય કરે છે. એવી બાંધતમાં હવે વધારે હોજ રહેા નથી.

શાસ્ત્રી—લાઇ, પાળે. એનો ધર્મ છે. તમે વૈશ્વ થઇને કેમ આમ બેલો છો, એમને નવાઈ-લાગે છે. આ વાતચિત ચાલતામાં પ્રતિજ્ઞ શરેશન આવી લાગ્યું. ત્યાં બે ગાડીઓ બેગી થાય છે એટલે કાંઈક વધારે રોકાણ થયું. ઠાકરડા જેવા બેદા હતા તે ખાનામાં

તે ચોરો દરવાજામાં દાખલ થયા. અને ઉપર ચડ્યા. ત્યાં રાજા મુતો હતો તેની ડોકમાંથી ધરેણું તથા ખીજી કીમતી ચીજો લઇ લીધી અને તે ચોરોની પાસે પેટીઓ હતી તેમાં તે મીઠકત ભરી. એ ત્રણું હજાર રૂપીઆં પછું લીધાં. તે બધું લઇને જ્યારે તેઓ નીચે ઉતર્યા ત્યારે સિપાઈઓએ પૂછ્યું કે આ પેટીમાં શું છે ? ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે આમાં રાજાએ અમને થોડાક કાગળો આપ્યા છે. ત્યારે સિપાઈઓએ કહ્યું કે કીક, જાઓ. તેઓ પાંજા દરવાજામાંથી બહાર નીકળી ગયા. તે એ ચોરો જ્યારે ચારેક ગાડિ ચાલીને આ ખુલ્લા મેદાનમાં એ વાણીઆ મુતો હતા ત્યાં આવ્યા. તેની પાસે હલકી કીમતનાં ધરેણાં તથા સો જમો રૂપીઆ મુકીને ચાલતા થયાં.

જ્યારે રાજાને ખબર પડી, ત્યારે રાજાએ સિપાઈઓને કહ્યું કે આ બધાં ધરેણાં તથા માંડ મીઠકત કોણ લઇ ગયું ? તેઓએ કહ્યું કે રાત્રે એ માણસો આવ્યા હતા અને અમને કહ્યું કે અમારે રાજા સાથે ખાનગી વાતચીત કરવા જવું છે. એમ કહીને તેઓ દરવાજામાં દાખલ થયા ને ઉપર ચડ્યા. આ વાત સાંભળીને રાજાએ સિપાઈઓને કહ્યું કે તે માણસોની જલદી શોધ કરી આવો.

બધા સિપાઈઓ શોધ કરવા ગયા. તે સિપાઈઓ ચારેક ગાડિ ચાલ્યા, તો મેદાનમાં એ વાણીઆ મુતો હતા. તેને સિપાઈઓએ જગાડ્યા ને પૂછ્યું કે આ ધરેણું ને રૂપીઆ તમે ક્યાંથી ચોરીને લઇ આવ્યા ? તેઓએ કહ્યું કે અમને જરા પણ ખબર નથી. ત્યારે સિપાઈઓના ઉપરીએ કહ્યું કે આને દરબારમાં લઇ જઈને રાજાના હાથમાં સોંપીદો. સિપાઈઓ તે એ વાણીઆને દરબારમાં લઈ ગયા કે તરતજ રાજાએ તેઓને ફાંસીના દુકમ દઈ દીધો. તેઓને રાજાએ પૂછ્યું નહિ કે તમે કોણ છો ? નથા ચોરી કેમ કરી ?

હવે ત્યારે સિપાઈઓ તેને ફાંસીએ ચડાવવા હતા ત્યારે તેઓએ સિપાઈને કહ્યું કે અમને પરમેશ્વરનું સન્ન કરી લેવા દો. સિપાઈઓને દયા આવી એટલે તેઓને તેમ કરવાની રજા આપી. ત્યારે તે પ્રભુનું સન્ન કરી રહ્યા, ત્યારે તેને સિપાઈઓએ ફાંસીએ ચડાવ્યા. તેઓ મરણ પામ્યા.

સાથે બેસી પાન ખાવામાં તમે બાધ ગણતા હતા અને હવે તમે પોતે તમાકુ કેમ ખાઓ છો? તેના ઉત્તરમાં શાસ્ત્રીએ કહ્યું,—પાનનો રસ તો પેટમાં જાય અને તમાકુનો રસ બાહાર થૂંકી કઢાય છે માટે તેનો વાધો નહીં.

માસ્તરે કહ્યું,—શાસ્ત્રી મહારાજ, આપતો વિદ્વાન છો, પંડિત છો, જ્ઞાની છો—એટલું બોલતાંમાં શાસ્ત્રીજી ખુશ થએલાજણાવા કારણુ તે આત્મપ્રશંસાના હિમાયતી હતા એમ તેમના મુઠમાં સ્મિત ફરકવા ઉપરથી જણાયું. માસ્તરે ‘આગળ બોલવું’ શરૂ રાખ્યું કે આપના જેવા વિદ્વાન બ્રાહ્મણો હમારી જાતિના ઉદ્ધાર માટે કાંઈ કરી શકશે નહીં તો હમારી જાતિની જે સ્થિતી છે તેથી પણ વધારે તે વધારે ખરાબ થવાની. અમે પણ હિન્દુ છીએ, પરંતુ અંધમ હિન્દુ છીએ. ઉચ્ચ વર્ણના લોકોએ હમારી તરફ લાગણી ખતાવી અમને જ્ઞાન આપી સારી સ્થિતીમાં લાવવા જોઈએ. ભલે તમે અમારો સ્પર્શ ન કરો, અમે માણસ છીએ, કાંઈ પણ કરી શકીએ એવી સ્થિતીમાં તો લાવવાનો પ્રયત્ન કરો? અને તેમ કરશો તો તમે ભુદેવોનો અમારી જાતિના લોકો ઉપર અત્યંત આભાર યશે અને જે તેમ નહીં જ કરો તો વખત વખતનું કામ બગવશે. અમે અમારી મેળે પછાડા મારીને પણ તરી નીકળીશું. હાલનો જંખાનો ર્થો છે, ન્યાયી ઇંગ્લેન્ડ સરકારના રાજ્યમાં તમામ શાંતિ છુટથી ફરી ફરી શકે છે. પ્રથમના વખતનો વિચાર કરો. તે વખતે મહેસામાં તો શું—પણ ગામમાં હમારા લોકોથી આવી સકાતું નહોતું. હાલના વખતમાં ગામમાં તો શું પણ મહેસે મહેસે અને ખાંચે ખાંચે અમે છુટથી ફરી, ફરી શકીએ છીએ અને ફેલવણી પણ લેતા થયા છીએ. ઇંગ્લેન્ડ સરકારના રાજ્યમાં અમને ફેળવવાનાં સાધનો છુટે હાથે પુરાં પાડવામાં આવ્યાં છે, શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારે તો હમારા તરફ સાદાતુલ્યુતિ ખતાવી અમને ઉત્તેજન મળે તેવા ઇનામો લેવા માંડ્યા છે. હવે આપના જેવા વિદ્વાનોની સહાયની અમને જરૂર છે. અમને હડધુત કરો નહીં. ફક્ત એટલું યશે તો અમારી ઉન્નતિ વિજળી વેગે થઈ આવશે.

વૈશ્વ—હારતો,—એમ કહી ટહુકો ક્યો એ કહે છે એમાં શું ખોટું છે. ?

શાસ્ત્રી—એમ બનવું ઘણું કઠીણ છે. ભલે તે લોકો વિદ્યા પ્રાપ્ત કરે, ભલે તે લોકો સારી નોકરીઓ મેલવે, અને મુધારાવાળાઓ ભ્રમિત થઈ ભેગા બેસી જમી તેમને આસમાને ચઢાવે. પણ ઉચ્ચવર્ણના બ્રાહ્મણો તેમને મદદ કરે એ બનવાનું જ નથી. માટે આવા પ્રકારની પ્રાયાસો કરી મિથ્યા બકવાદથી મારા કર્ણને અપવિત્ર વાતાવરણ લગાડશે માં.

વૈશ્વ—મહારાજ, તમે બ્રાહ્મણો ના કહેશો તેથી હવે ગતિમાન થએલો તેમનો વર્ગ કોઈ રાજા શકે એમ નથી. અમદાવાદની ગુર્જરીમાં બ્રાહ્મણ, વાણીયા, પાટીદાર, ઢેઝ, વિગેરે જાતો એક બીજાનો સ્પર્શ કરતી માણસ પડે છે. તેમાં જઈ આવીને કેટલીક ધર્મધેલી સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો ઘેર આવી વસ્ત્ર પદ્ધતિ ન્દાય છે, જ્યારે બીજા બાળુ તેઓના છોકરાઓ તેમ કરતા નથી અને ઉલટા મહાપ્રભા ધર્મધેલા વર્તન ઉપર હાસ્ય કરે છે. એવી બાબતમાં હવે વધારે ઓછ રહ્યો નથી.

તરફ દર્શાવતા રહેશે; એમ કહી રત્ન માગી. 'સંસ્ત્રી મહારાજ' તો ઝંપે જઈ બાહાર નીકળવાની ઉતાવળમાં હતતા, એવામાં એક ઢેઠ પાસે ઉભો હતો તેને અડકીને (ધસાઈને ટીકીટ આપી બાહાર નીકળ્યા તેવા જ તે આલ્યા ગયા. તેની ઊંચ તેમણે લીધી કે નહી તે તોતે જાણે; પણ ગામ તરફ રવાના થતા જણાયા. ગાડીમાં ઢેઠ ભાસ્તરનો સમાવેશ થયો તે વખતે તો કહેતા હતા કે 'રેશને ઉતરી તમામ વસ્ત્રો બોળી માંખી નહાઈને પછી ગામમાં પ્રયાણ કરીશ, એમ ગાડીમાં બબડતા હતા. તે પ્રમાણે તેમણે કંઈ કે નહીં તે તેઓ જાણે; પણ એક કુવો જે રેશન પાસે હતો તે વટાવીને આલ્યા જતા નજરે પડ્યા. વખતે કુવો તેમને અસ્પર્શ જણાયો હશે. ગાડી ઉપડી. ખીજા ખાતામાં એ ત્રણ વાણીયા ગૃહસ્થ ત્યાંથી બેઠા.

વૈશ્રવે કહ્યું—જેવું સાહેબ ? બ્રાહ્મણભાઈ ગોડી શ્રેષ્ઠતાની વાંતો વદા તો. કહેવું કાંઈ અનુકરવું કાંઈ; અને ખીજાઓને દેખાડવાની ગોડી ગોડી વાંતો કરવી ! અંતર 'ચોખ્ખું' અને બાહારની ચટાપડી ! આવા માણસોને તેમની ખરી રથીતીમાં બાહાર પાડવા જેઠાં માંરે તો ધણું કહેવાનું હતું પણ મારે 'ખોડું' લગાડવાનું શું પ્રયોજન ? એમ ધારી જેટલું કહેવા જેવું હતું તેટલું મામિકતાથી કહ્યું છે. મેં કહ્યું, તમે જેટલું કહ્યું છે તેટલું ખસો છે. તોપણ એમના જેવા બ્રાહ્મણો અને ગુરૂઓ ત્યાં સુધી એમનું ચાલશે ત્યાં સુધી એમનો પક્ષ તાણવા ચુકશે નહીં; ગમે તેમ છે તોપણ ત્યાંથી ક્રીડીશ સરકારના રાજ્યમાં કેલવંદીના પ્રતાપે વધુ નભી શકશે નહીં. તો પણ પછાત પડેલી જાતોના ઉદ્ધાર માટે કાંઈક પંચું થવું જ નોંધ્યો. જેમ ક્રીમીત ગાયકવાડ સરકાર પછાત પડેલી કામોની ઉન્નતિ અર્થે 'અંબાન કરે છે તેમ હવે આપણે પણ તેમાં સામેલ થવું નોંધ્યો. મને તો તેમની ધણી જ દયા આવે છે.

વૈશ્રવ—કેલવંદીના પ્રતાપે સૌ સાફ જ થશે. એવામાં બ્રહ્મખેડ દેખાવા માંડ્યું. કુંગરો ઉપર દેખાતી ગાડીએ બહુ આનંદ આપવા માંડ્યો. હું તે તરફ જોવા લાગ્યો. વૈશ્રવે કહ્યું, આપ આ તરફ પ્રથમજ આવો છો એમ લાગે છે. મેં કહ્યું, હાજી. આ તરફ એકાદ દીવસ રોકાઓ તો ઠીક; ખરો આનંદ ચાપ, એમ વૈશ્રવે કહ્યું. હું તો આ તરફ ખરીડી, માટે ધણી વખત આવ્યો છું. આજે તો મારે પાછું ફરવું છે. મેં કહ્યું, મારો પણ એમ વિચાર છે. એમ કરતાં ટરમીનસ બ્રહ્મખેડ રેશન આવ્યું. સવે ઉતરી પડ્યા. વૈશ્રવ ગૃહસ્થે પાછું વળવાની ઇચ્છાએ ગામ તરફ જઈ ચાલવા માંડ્યું. હું રેશન ઉપર ઉતરી જોય ઉપર બેઠો હતો. એવામાં રેશન ભાસ્તર બાહાર આવી ગાડી સાથે વાત કરતા, હતા અને સહેજ મારી ને તેમની નજર એક ચતાં એકદમ મારી તરફ ધસી આવી મને કહે, ભાસ્તર તમે અહીં ક્યાંથી ? મેં પણ તેમને ઓળખ્યા. તેઓ મારા નિશાળના સહાધ્યાયી હતા. એકદમ મને ખેંચી તેમના રૂમમાં લેઈ ગયા અને ચાહ મુકવાનો હુકમ કર્યો. ત્યાર બાદ પાંચેક મીનીટમાં પરવારી મને તેમની રૂમ (ઓરડી) માં લેઈ ગયા. ધણી દીવસે મળેલા હોવાથી એક મેકનો આનંદ માતો નહોતો. મને તો અહીં કાંઈ ઓલખાણવાળું મનશે એમ સંભવ પણ ન હોતો; છતાં મારા દોસ્ત અહીં 'ભાસ્તર છે એમ જાણ્યું એથી મારા આનંદનો પાર નહોતો. ચાહ તૈયાર થઈ. પીતાં પીતાં મેં કહ્યું અહીં ગાડી કેટલો વખત રોકાય છે ? ભાસ્તરે કહ્યું એમ ઉતાવળ કરશે. એમ નહીં ચાલે ! આજ રાત્રે તો અહીં રોકાવું પડશે. એકાદ પોણા કલાકમાં તમે શું નોંધી શકશો ? અહીં ગામમાં તો કાંઈ જોવાનું નથી પણ માનોજનું દહેર અને તે આસપાસની જગ્યા તેમ જંગલ જેવા જેવું છે. ઉતાવળ કરજો તે બનશે નહીં. મેં ધાણે કહ્યું.

મારી જરૂરીઆત બતાવી. તોપણ તેમણે માન્યું નહીં. માફ મન પણ ગળ્યું. તો “જેવી હીક, તમારી મરજી” પછી પાન પટ્ટી ખાધી. કેટલીક સ્કુલની લુના વખતની વાતો કાઢી. કેટલીક નાનપણની ગમ્મતની વાતો કાઢી. વખત પસાર થતાં વાર લાગી નહીં. પોર્ટરે આવી કહ્યું, બાલુશુ ગાડી ઉપડવાની તૈયારી છે મેં કહ્યું હું જાણું. માસ્તરે કહ્યું કે સવારે જરૂર જવા દર્શિ. એમ કહી મને હાથે ઝાલી ખેંચી સ્ટેશન ઉપર લેઈ ગયા; તો ત્યાં ગાડી ઉપડવાની તૈયારીમાં હતી. વૈશવ ગૃહસ્થ આવેલા હતા તેમણે મને કહ્યું કેમ આવે છે ને ? હજી હું સ્ટેશન ઉપર જ છું ગામમાં ગયો જ નથી. સ્ટેશન માસ્તર મારા દોસ્તદાર નીકળ્યા તે આજની રાત અહીં રહેવા મને ધણો આગ્રહ કરે છે અને તેથી નહીં આવી શકું. મેં તેમને કહ્યું, તમે રોકાઈ જાઓ. આપણે સવારની ગાડી જઈશું. તેમણે કહ્યું મારે જરૂરનું કામ છે તેથી રોકાવાય તેમ નથી. તેઓ ગાડીમાં જઈ બેઠા. હું બેન્ચ ઉપર બેસી રહ્યો. ગાડી ઉપડી. ત્યાંથી પરવારી માસ્તરના ક્વાર્ટર (ઝોરડી)માં આવી અમે બંને બેઠા. પાન પટ્ટી ખાઈ ગપાટા મારતા હતા માસ્તરની સ્ત્રી છેાકરાં પોતાને વતન. ગએલાં હતાં. માસ્તર એકલા હતા એટલે અમારે છુટથી વાતચીત ચાલતી હતી. મને કાંઈ અમનપણ લાગ્યું નહીં. એક બ્રાહ્મણ પોર્ટર હતો તેને સાંજનું વાળું તૈયાર કરવાનું કહી અમે બંને જણાં ગામ તરફ નીકળ્યા. જ એક વાગ્યા હશે ને અમે સ્ટેશન બહાર પાછા ફર્યા. સ્ટેશન ઉપર કેટલુંક ઘોઘા પછી માસ્તરના મકાન તરફ ગયા. બ્રાહ્મણે રસોઈ તૈયાર કરી. મુઠ્ઠી, દહીં, ફક્ત દુધ. આવવાની વાર હતી. પાણી ગરમ તૈયાર હતું. અમે ન્હાયા. ફક્ત દુધ આવવાની વાર હતી, તે પણ એટલામાં આવી પહોંચ્યું. તુરંત જ જમવા બેઠા. જમ્યા પછી પાન સોપારી ખાઈ તકીયા ઉપર વામ, કુક્ષિ કરી આજોટતા મધ્યાં મારવા લાગ્યા, એવામાં મારી નજર તેમની ઝોરડીમાં એક પેટી જે દારૂમોનીઅમ. વાળ જેવી લાગતી હતી તેના ઉપર પડી મેં કહ્યું, બાઈ, પેકું પેટી જેવું શું છે ? તેમણે કહ્યું, તે દારૂમોનીઅમની પેટી છે મને શોખ હોવાથી હું શીખું છું. લાવેને વગાડીએ. એમ કહેતાં પોતે લાગ્યા. હું વગાડવા બેઠો. સુરખાદાર નીકળી પડ્યા. સ્ટેશનના મુસાફર ખાનામાં ગાડી ચુકેલા બે તરગાળા બેઠા હતા. તેઓ સુર સાંભળી અમારી ઝોરડો આગળ આવ્યા. ખીત્ત કેટલાક માણસો પણ આવ્યા. તરગાળાઓની બોલી ચાલી ઉપરથી ગાયન વાદ્યમાં હોંશીઆર જણાયા. હું ખુરશી ઉપરથી ઉભો થયો અને તે તરગાળાઓને કહ્યું તમે બેસો ને ચલાવો. એકે કહ્યું, ટેકા વિના બરોબર ગમ્મત જમશે નહીં, તેથી તમલાંની તપાસ કરાવી પણ ક્યાંય મળ્યાં નહીં, છેવટે એક પખાજ હાથ લાગી. પણ તે સારી હતી. હીક, હીક કરી એક તરગાળો દારૂમોનીઅમ ઉપર બેઠો અને જેમ જેમ વખત જતો ગયો તેમ તેમ ગમ્મત જમવા લાગી. તે ગામમાં એક મીર સારો ગવૈયા હતો તેને પણ બોલાવ્યો. તે પોતાની સીતાર સાથે આવ્યો. આ વખતે લગભગ અગીયાર વાગ્યાનો અમલ થયો હશે; દરમ્યાન માસ્તર સ્ટેશન ઉપર જતાં આવતા હતા; રાતની ગાડી પણ આવવાની હતી અગીયાર વાગ્યા પછી બધો સાજ બેગો થયો અને ગમ્મત બરેબરી જમી તરગાળા બહુ સારા ગવૈયા હતા અને વાદ્ય ઉપર બહુ સારો કાણુ હતો. મીર પણ તેવાજ હતો તેના આલાય ધણા સારા હતા. હું ગાયનનો ધણો શોખીન હોવાથી મને સારી ગમ્મત પડી, જુદી જુદી ભતતના ડાગરાગ-ણીઓ છોડવા માંડી. એવી તો ગાયનની છાયા પડી ગઈ કે, આવો જલસો ધારીને બેવા જઈએ ત્યારે જમનો નથી પણ અલગથી જલસો સારો જમશે હશે. વચમાં માસ્તરે ઉમંગમાં માટે કેરી તૈયાર કરાવી હતી, જ્યારે કેરીના પ્યાન્ના આપ્યા ધડીઆલ બેઠા ત્યારે એક વાગેલો હતો. હવે ઉધું એમને પણ હીક નહીં લાગ્યું કારણ પોણાચારે તો

ગાડી ઉપડવાનો ટાઇમ હતો તેથી આ ગમ્મત આગળ ચલાવી. અડધો કલાક પાન સોપારીમાં
વિત્યા બાદ ફરીથી ગાયનની શરૂવાત કરી અને બીજાઓએ આગ્રહ કરવાથી એક ત્રિતાલ
છેડ્યો. કંળીગડાની ચીજ પણ ગાઇ. એમ કરતાં અડીનો અમલ થયો. તરગાલાઓ ચાક્યા
એમ જણાયું. વળી પાનસોપારી ફેરવી ટટાર થયા. બહુ આનન્દ થયો. આશરે સવા
ત્રણના અમલમાં વાઘ બંધ કર્યું. માસ્તરે ચાહા તૈયાર રખાવી હતી તેને ઇન્સાફ આપી
સૌ ત્રિખેરાયું. હવે અમે રેશનઉપર આવ્યા. ટીકીટ લેઇ ગાડીમાં બેઠા પણ ચાર વાગ્યા
મુખીનો ઉર્મગરો હોવાથી ગાડી ચાલવા માંડી ત્યારથી હુંતો સૂઇ જ ગયો. કેટલાંએ
રેશનો ગયાં પણ ખંચર પડી નહીં પણ રખીઆત રેશને મારી આંખ ઉઘડી.
હું—હું એમ કરતો હતો, એવામાં રેશને ગાડી ઉભી રહી. મારા ખાનામાંનો
એક ઉતારે ગાડીવાળા કહી ખુમ મારતો હતો, તેણે ખીડી લેઇ જેવી દીવાસળી
સળગાવે છે એવોજ હું ઉઠ્યો. અને મારી અજાયબી વચ્ચે મેં શું બોલ્યું?—શાસ્ત્રી મહા-
રાજ પોતે ખીડી સળગાવી પીતા હતા. દીવસ ઉગવાની તૈયારીમાં હતો એટલે અજવાળું
થએલું હતું પણ શાસ્ત્રીજીએ દીવાસળી સળગાવી તેથી અજવાળું બરોબર થયું. મેં-
માહાત્માને બરોબર આજખ્યા. મને જોઇ તે ખશીઆણા પડી ગયા. હું પુછું તે પહેલાં તો
તેમણે ખુલાસો કરી દીધો કે આખા દીવસનો ઉપાસ છે અને મુસાફરી કરી તેથી શરીર
બગાયું છે માટે જોકે મને ખીડી પીવાનો માહાવરો તો નથી પણ શરીરે દીક નથી માટે
ખીડી પીઉં. મેં કહ્યું કાંઈ હરકત નહીં. શાસ્ત્રી છુતા તેજ ગાડીમાં ઈસરથી બેઠેલા હતા
પણ. હું ઉઠેલો એટલે મને ખંચર પડેલી નહીં. અને અંધારે હુંજ સૂતેલો એ
તેમને પણ ખંચર પડેલી નહીં ! શાસ્ત્રીજી પહેલે દીવસે તો ભપકા મારતા
હતા કે તમામ વસ્ત્રો બોળી મારે નાહાવું પડશે. પણ તેવું મને તો કાંઈ જણાયું
નહીં. કારણ ચકરડી પાઘડી જે ભંગીના બોળામાં પડી હતી તે તેવીને તેવી હતી ! એકે વળ
ઉઠેલો મને માનુસ પડ્યો નહીં. તેમ શરીર ઉપરનાં વસ્ત્રો પણ કાંઈ ધોએલાં કે બોબેલાં
જણાયાં નહીં. પછી પોતે નાહા હોય તો તે જાણે ! દહેગામ રેશન આવ્યું ત્યાં કુવેથી
શાસ્ત્રીએ પાણી લાવી મને પણ આપ્યું. મેં મોં ધોઇ પાનસોપારી તમાકુ ખાધી. શાસ્ત્રીને
પાન આપ્યું તેમણે પણ ખાધું પછી તેમણે મને પૂછ્યું પેલો અગભગત વૈશ્રવ ક્યાં ગયો ?
મને રીસ તો ચઢી પણ કોઈને ખોટું શમાટે લગાડું ? એમ સમજી મેં ઉત્તર દીધો કે
તેતો કાલે વળતી ગાડીએ વિદાય થયા હતા. પણ મારા મનની ખાત્રી થઇ કે શાસ્ત્રી પોતે
જ અગભગત હતા ! તેમણે મને કહ્યું કે દેડ માસ્તરની વાત ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે પણ
તેમને ઉજોજન આપીએ તો બધું એકત્ર થઈ જાય. પછી બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશ્યની ચાકરી
કાણ કરશે ?—એવાં એવા મુદ્દા ઉપર વાત કરવા લાગ્યા ! મેં કહ્યું ગમે તેમ થાય તો પણ એમને

વાલમિત્ર:

વાલ કાવ્યો:- બાલુડાં.

કાણાં ઘેણાં બાળ
 બાડીવાનાં લલિત લાડ !
 છોડાં મીઠાં બાળ
 કુમળાં પુલકાં રસાળ !
 પુનિત બ્રહ્મા બાળ
 ભક્તો મનુજનાં ભૂપાળ !
 બાળાં બોળાં બાળ
 એતો ગૃહ-દેવ ભાળ !
 રમેહ ભર્યા બાળ
 અનંત રૂપાં ન એમને આળ !
 રહે હસે બાળ
 રમે: સર્વ એ રસાળ !
 બાલુડાંતો ખોલ
 નાદ સ્વર્ગનો અખોલ !
 દર્શ તારાં બાળ !
 દેવી હર્ષ દે મૃણાલ !
 જોઈ સામે બાળ
 જોઈ જોઈ થાઉં ન્યાલ !
 બાળ ! બ્રહ્મા ! બાળ !
 વિશ્વે નામ એ વિશાળ-કાલ

માતૃ-પૂજા.

આવો આયં દેશ સંતાન !
 કરીએ માતાનાં ગુણગાન;
 માતૃદેવીને વંદન કરતાં
 પુનિત હૃદય સૌ બનતાં—
 ચર્ણુ ચૂમતાં, પાવન બનતાં
 હૈડાં યેથી ગુજંતા*... આવો આર્પ.
 કાણાં ઘેણાં માતાં બાળક
 કોઝિલ પેરે ફૂજતાં—
 તરવર ડાળે પરભૂત ફૂજે
 ત્યમ રસભર સૌ રમતાં...આવો આર્પ.
 કીધુ વધમાં, સૌ કુંજા ઉરમાં
 જ્ઞાન પીયુષ એ પાતી—
 સાંત્વન કરતી, હૈડે દસતી
 શુભ આશિષ એ દેતી...આવો આર્પ.
 જ્ઞાન ભરતી, તિમિર હરતી
 માતૃ જ્યોતિ અળકંતી—
 અળકળતી એ જ્યોતિ અવિચળ
 એહ મુખા રેલતી.....આવો આર્પ.

બાલવિનોદઃ બાળકોના ઉપાણા.

- ૧ સરસ્વતી-સરસ્વતી, તું મેરી માથ, જાળપટેણીં દેમર ખાથ;
છુટી હોય તો વિદ્યા દે, થાળ ભરી લખ મોતી દે.
મેતી ગટમ ગટ વાગે છે, બાવન ભેગી મળે છે;
બાવનના તો આપ્યા દુવા, ગામ વચ્ચે ખોદાવ્યા દૂવા.
ખોદતાં ખોદતાં લાગ્યું ગામ, ભરું વસાવ્યું સમર્થ ગામ;
સમર્થ ગામના લિ'ચારેલા, રાત પડે ગુજરાતના ચેલા.
- ૨ મહેતાજીના નિશાળીઆ ત્રણમે ને સાડાં;
એક નિશાળીઆ રહે, સરસ્વતી માગે મુડો
મુડો પહેચાં હાથે, સરસ્વતી બેઠાં પાટે;
પાટે વળગ્યા મોર, મોર ગયા ચરવા, સરસ્વતી બેઠાં બજવા,
ભણી ગણીને ઉતર્યા
રામ દાસની ઘોડી, ત્રણે પગે ખોડી,
એક પગે હાલે ચાલે, પનાળમાનું પાણી કાઢે,
તે પાણીને શું કરવું? માઆપના હાથ પગ ધોઈને પી જવું.
- ૩ આકરી સોનાની કડી આઠાણુ ચાલ્યા કાખી' કડી,
કાખી કડીમાં ખોલાખોડી, દેકવાડામાં વાગ્યું દેલ;
દોલ ઉપર કાંકરી, બમે ઘોડા બાંકરી,
એ ઘોડા ઉપર કાણુ બેમે ? આવાજનો બેટો.
આવાજની ચરણી ગાય, સવળી ગાય, આકરીઆંમાં ચરવા નોય,
આકરીએ ઉડાડ્યાં દૂધ, જઈ પડ્યાં અઠાને ઘેર.
અઠો કહે છે રામ રામ, ચાલો જઈએ વીરમગામ,
વીરમગામના આગ તારા, વાગ્યા છે લોહાના ભારા.
ભારા ઉપર દાધરા, ત્રણમે બંદુકો પાધરા.
- ૪ એંગડી એંગડી છડીએ ગોળો ! હાથ પડે તો આખો ડોળો,
પાકોડોળો, કાનખજુરો કાચખો, મારાપાણી, તારાપાણી, ચંચળપાણી,
આદક પાદક તેલમાં તઈ, આને આ બે ભઈ !
(જે બે જણને ભાઈ બન ! હાથ તેના સામી આંગળી કરી બોલે છે.)
- ૫ ખાતો મહારા ભાઈ, ભરી આ ! નીર,
પછી ત્હારી દોરડીને હાંકુ મહારા વીર. હાલો હાલ.
(એમ બોલી નાનાં છોકરો ઉઘાટે છે.)